

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY

NO. 09589

TSUZAMEN

THE MAX PALEVSKY
YIDDISH LITERATURE COLLECTION

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified.

If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

צוֹזֶמֶען

✱

זאַמלבוך

צוֹזְמֵעוֹן

זאַמלבוך פאַר ליטעראַטור, קונסט,
יידישע פּראָבלעמען און דאָקומענטאַציע

רעדאַקטאָר: ש. ל. שניידערמאַן
אַרויסגעבער: לייב לעווין

פּאַרלאַן
י. ל. פּרץ
ישראל

תל-אביב, תשל"ד - 1974

רעדאָקציע-סעקרעטאַריאַט :
האַלאַ שײַמיץ-שניידערמאַן און יהודה קערש
הילע : כּרמלי

TSUZAMEN
(Together)

Editor : S. L. Shneiderman
Publisher : Leib Levin

I. L. Peretz Publishing House
31, Allenby St., Tel-Aviv

© Leib Levin — U.S.A.

Printed in Israel 1974

Typesetting : Moshe Hamiel
Printing : "Havatzet", Herzlia

א וואָרט צום לייענער

דער ערשטער באַנד „צוזאַמען“, וואָס מיר גיבן איבער אין די הענט פֿון די לייענער, שטעלט מיט זיך פֿאַר אַ קווערשניט פֿון יידיש-שאַפֿן אין די תּפוצות און קודם-כל אין מדינת-ישראל, וווּ עס איז היינט צו טאָג צונויפֿ-געזאַמלט די איבערוועגנדיקע מערהייט יידישע שרייבער.

דער נאָמען „צוזאַמען“ רעדט פֿאַר זיך אַליין און נויטיקט זיך נישט אין קיין אינטערפרעטאַציעס. עס איז פשוטו-כּמשמעו — אַ האַרבעריק פֿאַר אַלע שעפּערישע יידישע פּוחות, אָן אונטערשיד פֿון אידעאָלאָגישער איינשטעלונג אַדער ליטעראַרישער שיטה.

מיט באַפּרידיקונג נאָטירן מיר דעם צושטייער פֿאַר „צוזאַמען“ פֿון דעם דריטן נשיא פֿון מדינת ישראל, וועלכער איז פֿאַרטראַטן מיט אַן עסיי וועגן ח.ג. ביאַליק, וועמענס הונדערטסטער געבוירנטאָג ווערט אָפּגעצייכנט אין דער גאָרער יידישער וועלט. מיר ברענגען אויך דאָס ליד, וואָס זלמן שזר האָט פֿאַרגעלייענט ביים געזעגענען זיך מיט דער רעגירונג, צום פֿאַרענדיקן די צען יאָר פֿון זיין נשיאות.

די קרוב פּופּציק מחפּרים, וואָס זענען פֿאַרטראַטן אין „צוזאַמען“, שטעלן מיט זיך פֿאַר אַ באַדייטנדיקן טייל פֿון דער גרויסער מחנה שרייבער, וועלכע האָבן זיך דערוואַרבן אַ פּאַזיציע אין דער יידישער ליטעראַטור, פּובליציסטיק און אין דער פֿאַרשונג פֿון יידישער געשיכטע. אין די ווייטערדיקע זאַמלביכער וועלן געפינען אַן אַרט אויך אַנדערע יידישע שרייבער פֿון די תּפוצות און מדינת ישראל.

עס איז אָבער געמאַכט געוואָרן אַן אַנשטרענגונג, אַז אין ערשטן זאַמלבוך זאָל קומען צום אויסדרוק די מערהייט שרייבער-עולים פֿון סאָוועטן-פֿאַר-באַנד און אַנדערע מזרח-אייראָפּעיִשע לענדער, און דאָס מיט דער פּוונה, וואָס שנעלער זיי צו העלפֿן זיך איינגלידערן אין דער חברותא פֿון יידישע שרייבער אין דער פּרייער וועלט, פֿון וועלכע זיי זענען אַזוי לאַנג געוועזן אָפּגעפרעמדט.

ביים באַטרעטן די ערד פון מדינת ישראל זענען די יידישע פען-מענטשן פון מזרח-אײראָפּע געוואָרן באַרויט פון דער פרייהייט און וואַרעמקייט, וואָס מען האָט צו זיי אַרויסגעוויזן. אין זייער שפּרונג פון דער קאָמוניסטי-שער צו דער ישראלידיקער ווירקלעכקייט, וואָס האָט אָפּגעווישט אַלע צוימען פאַר פרייען שעפּערישן אויסדרוק, האָבן זיי אָבער פּלוצעם זיך געפונען אין אַנבליק פון די שוועריקייטן, מיט וועלכע עס ראַנגלען זיך אַלע יידישע פען-מענטשן אין דער פּרייער וועלט.

דאָס איז דאָס פּראָבלעם פון אַרויסגעבן זייערע ווערק, שוין אָפּגערעדט פון ווערן מאַטעריעל באַזאָרגט, ווי דאָס איז דער מצב פון די יידישע שרייבער אין די קאָמוניסטישע לענדער, וואָס ווידערשפעניקן נישט קעגן דער ליניע פון רעזשים.

די ליבהאַבער פון יידישן וואָרט דאַרפן דעריבער שאַפן די באַדינגונגען, וואָס זאָלן געבן אַ מעגלעכקייט די יידישע שרייבער פון דער קאָמוניסטישער וועלט אויסצולאָדן די ביטערניש און צאַרן, וואָס האָט דורך די יאָרן פון רדיפות זיך אָנגעזאַמלט אין זייערע געמיטער. דאָס קומט צום אויסדרוק אין אַ רײַ עסייען און זכרונות, וואָס זענען געשריבן געוואָרן ספּעציעל פאַר „צוזאַ-מען“. עס איז אונדזער פּוונה ווייטער צו סטימולירן די באַפּרייטע יידישע שרייבער, זיך אַראָפּצורעדן פון האַרץ, וואָס אָפּענער און פּשוטער, אָן רמזים און מעטאָפּאָרן; זיי דערמוטיקן צו מאַכן מיט זיך אַ חשבון-הנפש, וואָס וועט זיי פאַרלייכטערן דעם פּראָצעס פון געפינען אָן אייגענעם שעפּערישן דרך אין דער נײַער רעאַליטעט פון דער יידישער מדינה.

אַ וויכטיקער אַספּעקט פון „צוזאַמען“ איז דאָס שטעלן דעם טראַפּ אויף פאַרשונגען פון דער חורבן-תּקופּה און אַרויסברענגען נייע דאָקומענטאַציע וועגן אומקום און ווידערשטאַנד, וואָס געפינט זיך פאַרשטעקט אין פאַרשי-דענע אַרכיוון, ווי אויך דעמאָסטרירן פעלשונגען, וואָס זענען געמאַכט געוואָרן אויף דעם דאָזיקן געביט.

אין אַ רײַ אַרבעטן פון היסטאָריקער און אַקטיווע טוער פון געטאַ-אונ-טערגרונט ווערט געוואָרפן אַ נײַ ליכט אויף פאַרשידענע פּאַזן פון דער חורבן-תּקופּה, באַזונדערס אויפן געביט פון גייסטיקן און פיזישן ווידערשטאַנד אין די געטאַס און לאַגערן.

אין אַ צאָל אָפּהאַנדלונגען ווערט געשילדערט די ישראלידיקע ווירקלעכ-קייט און עס ווערן אַנאַליזירט די ברענענדיקע פּראָבלעמען פון יחס צווישן מדינת ישראל און די תּפּוצות, ווי אויך דער סענסיטיווער אַספּעקט פון דער קליטה פון געוועזענע יידישע קאָמוניסטן.

אין די ווייטערדיקע זאַמליכער ווערן געפּלאַנט אָפּטיילונגען וועגן פאַר-שידענע דערשיינונגען אין יידישן קולטור-געזעלשאַפּטלעכן לעבן איבער גאַר דער וועלט. ספּעציעלע אויפּמערקזאַמקייט וועט געשענקט ווערן נײַ-דערשינענע יידישע ביכער, וואָס ווערן אַזוי אָפּט פאַרשוויגן, און דעם פאַרנאַכלעסיקטן געביט פון יידישער פּלאַסטישער קונסט. די רעפּראָדוקציעס פון די ווערק פון אַ רײַ מאַדערנע יידישע קינסטלער, וואָס מיר ברענגען אין דעם זאַמלבוך, זענען בלויז דער ערשטער שריט אין דער ריכטונג פון דערנענטערן אונדזערע

קינסטלער מיט די יידישע שרייבער. פדאי צו באַמערקן, אַז צוויי פּראָזע-זאַכן אין „צוזאַמען“ זענען אילוסטרירט געוואָרן דורך די קינדער פון די מחברים. דאָס איז די טאַכטער פון לייב ראַכמאַן, רבקה מרים, און דער זון פון מלך ראַוויטש, יוסל ברגער.

די אַפטיילונג „ליטעראַרישער אַרכיוו“ וועט ווערן נאָך מער אויסגעבריי-טערט, סיי מיט נישט געדרוקטע מאַנוסקריפטן, אָדער מיט פאַרגעסענע ווערק פון פירנדיקע שרייבער, וואָס האָבן אַפט דעם ווערט פון היסטאָרישע דאָקו-מענטן. די דאָזיקע אַפטיילונג עפנט זיך מיט דער הקדמה פון י. ל. פּרץ צום ערשטן באַנד פון זיינע זאַמליכער „די יידישע ביבליאָטעק“, וואָס האָט אָנגע-הויבן דערשיינען אין וואַרשע, אין יאָר 1891. דאָס איז געוועזן ממש ביים אָנהויב פון דער מאַדערנער יידישער ליטעראַטור. אין דעם שטרייט צווישן העברעיִש און יידיש האָט פּרץ זיך געשטעלט אויף דער זייט פון יידיש און זיך פאַררופן אויף די „דריי מיליאָן נפשות, וואָס פאַרשטייען נאָר זשאַראָנאָן“.

קוים אַ האַלבן יאָרהונדערט שפּעטער איז געקומען די קאַטאַסטראַפּע. מיט בליציקער שנעלקייט האָט דער נאַצי-אַקופאַנט צעריסן דאָס פּילפאַרביקע געוועב פון טויזנט-יאָריקן יידישן ישוב אין פּוילן און פאַרטיליקט די מיליאָ-נען יידן, וואָס האָבן מיט זיך פאַרגעשטעלט די מאַסן-באַזע פאַר דער יידישער ליטעראַטור און פאַר דער פאַרצווייגטער יידישער פּרעסע.

אין אָנבליק פון חורבן-אייראַפּע איז געוועזן נאַטירלעך צו דערוואַרטן, אַז די רייכע יידישע צענטערס אויפן אַמעריקאַנער קאָנטינענט וועלן ממשיך זיין די טראַדיציעס פון קולטיווירן דאָס שפּערישע יידישע וואָרט, וואָס איז אָבער ליידער נישט געשען.

וואָלטן די רעפּרעזענטאַטיווע יידישע קערפּערשאַפטן אין אַמעריקע גע-שטאַנען אויף דער הויך פון זייערע אויפגאַבן, וואָס די טראַגישע צייט האָט אויף זיי אַרויפגעלייגט, וואָלט דער ענין פון ראַטעווען די יידישע קולטור-ירושע געקאָנט ווערן אַ טייל פון דער היסטאָרישער הילפּסאַרבעט לטובת מדינת ישׂראל, וואָס האָט געעפנט אירע טויערן פאַרן געראַטעוועטן שארית-הפליטה פון אייראַפּע. אין דעם פּונאַנדערבוי פון דעם גיאָנטישן אַפאַראַט צו זאַמלען פּאַנדן איז געוואָרן פאַרזען און פאַרנאַכלעסיקט נישט נאָר דער יידישער קולטור-סעקטאָר, נאָר בכלל די יידישע דערציונג פון יונגן דור, וואָס איז אַלץ מער געוואָרן אַפּגעפּרעמדט.

אין דער לעצטער צייט האָבן זיך אָבער גענומען מערקן סימנים פון אַ צוריקקער צום יידישן שורש ביי גרויסע מחנות פון דער יידישער אַקאַדעמי-שער יוגנט אין אַמעריקע, וואָס ווייזט אַרויס אַ וואַקסנדיקן אינטערעס פאַרן יידישן לשון, פאַר דער געשיכטע פון יידישן פּאַלק בכלל און באַזונדערס פאַר דער חורבן-תּקופּה. דאָס קומט פאַר פאַראַלעל מיט דעם דורכברוך אין באַצוג צו יידיש אין מדינת ישׂראל, וווּ עס זענען פאַראַן סימנים פון אַ מער פּאַזיטיווער באַציונג צו דער גייסטיקער ירושה פון די חרוב-געוואָרענע יידישע קהילות אין אייראַפּע.

עס מוזן דעריבער געמאַכט ווערן ערנסטע אָנשטרענגונגען צו באַזייטיקן די מחיצה, וואָס עקזיסטירט נאָך אַלץ צווישן די יידישע און העברעיִשע

שעפערישע פוחות. אַ קאַנקרעטער שריט אין דער ריכטונג איז דער „קאַמי-טעט פאַר יידיש אין ישראל“, וואָס זוכט וועגן און מיטלען, ווי אַזוי צו פאַר-זיכערן דעם קיום פון דער יידישער פרעסע און צו דערמוטיקן יידישע שריי-בער אין דעם שווערן געראַנגל פאַרצוזעצן זייער מיפולע שעפערישע אַרבעט.

מיר מוזן קוקן דער ווירקלעכקייט אין די אויגן און שלום מאַכן מיטן געדאַנק, אַז אין די באַדינגונגען פון דער איינגעשרומפּענער מאַסן-באַזע פאַר יידיש, וואָס האָט נישט מער קיין דריי מיליאָן יידיש-לייענער, וועגן וועלכע פּרץ האָט גערעדט ביים סוף פון פאַרגאַנגענעם יאָרהונדערט, מוזן מיר שטרעבן צו אַ סובווענציאָנירטער קולטור אויף יידיש. דאָס איז אַ נאַרמאַלע דערשיי-נונג ביי פיל קליינע פעלקער, וווּ די מלוכה האַלט אויס און שטיצט אירע קולטור-אינסטיטוציעס, פּדי זיי זאָלן שטיין אויף אַ געהעריקן ניוואַ און נישט דאַרפן נאַכקומען דעם פאַרפלאַכטן געשמאַק פון דער גאַס. ביי אונדז מוז דאָס געטאָן ווערן אין אַ שותפותדיקער אַנשטרענגונג מצד געזעלשאַפטלעכע און יחידישע פוחות אין דער גאַנצער יידישער וועלט.

איצט, ווען עס זענען שוין נישטאָ קיין מעגלעכקייטן פון עקספּאַנסיע אין דער ברייט, דאַרפן די אַנשטרענגונגען גיין אין דער טיף. עס מוז אונטערגענומען ווערן אַ קאַמפּאַניע פאַר קוואַליטעט – קעגן דער פאַרפלאַכונג און פאַרביילי-קונג, וואָס פירט צום אַפּגרונט פון אונטערגאַנג.

דורך דער העכערונג פון דער קוואַליטעט קאָן געלונגען איינצוהאַלטן דעם אינטערעס פאַר דעם שעפערישן יידישן וואָרט ביי דעם מיטלעריקן לעזער-עולם, פאַר וועלכן דאָס יידישע לשון איז שוין נישט מער דער איינציקער קוואַל פון קולטור-גענוס. דאָס הייבן דעם ניוואַ איז אויך דעצידירנדיק ביים פאַרטיפן דעם אינטערעס פאַר יידיש ביי דער אַקאַדעמישער יוגנט, פאַר ווע-מען דאָס שטודירן יידיש און יידישע ליטעראַטור איז דערווייל בלויז אַן ענין פון אינטעלעקטועלן נייגיר און דראַנג נאָך יידישער אידענטיטעט. די דאָזיקע יוגנט דאַרף דערמוטיקט ווערן צו נעמען די פען אין האַנט, פּדי צו ברענגען צום אויסדרוק די רעגונגען, וואָס האָבן זיי פון דער אַפּגעפרעמדטער סביבה צוריק געבראַכט צו יידיש.

עס איז צו האַפן, אַז אַן אויפגעוואַכטער אינטערעס צו יידיש וועט זיך אויך נעמען מאַניפעסטירן ביי דעם שארית-הפליטה, וואָס איז ביים איבער-פלאַנצן זיך אין זייערע נייע היימען געוואָרן פאַרשלונגען פון די אַנשטרענגונג-גען אויפצובויען זיך אַן עקזיסטענץ, און דאָס אין אַ דראַנג אַנצוואַקן די פאַר-לוירענע יאָרן אין די שקלאַפּן-לאַגען אַדער באַהעלטענישן.

גלייך נאָך דער באַפרייונג האָבן די געראַטעוועטע פון די געטאַס אַנט-וויקלט אַ לעבהאַפטע קולטור-טעטיקייט אין יידיש אין די פליטים-לאַגען אין דייטשלאַנד. עס זענען פאַרגעקומען טעאַטער-פאַרשטעלונגען און ליטע-ראַרישע אימפּרעזעס; עס זענען דערשינען יידישע צייטשריפטן און אַפילו ביכער. דאָס איז געוועזן אַ פאַרזעצונג פון די קולטור-טראַדיציעס אין די שטעטלעך, וואָס זענען ברוטאַל איבערגעריסן געוואָרן דורך די נאַציס. אַ המשך פון די אַקטיוויטעטן אין די פליטים-לאַגען איז די פאַרצווייגטע טע-טיקייט פון וועלט-פאַרבאַנד פון די בערגען-בעלזענער, וואָס האָט איינגע-

שטעלט די אימפאָזאַנטע יזכור-פרעמיעס און גיט אַרויס וויכטיקע ווערק וועגן יידישן ווידערשטאַנד און אומקום.

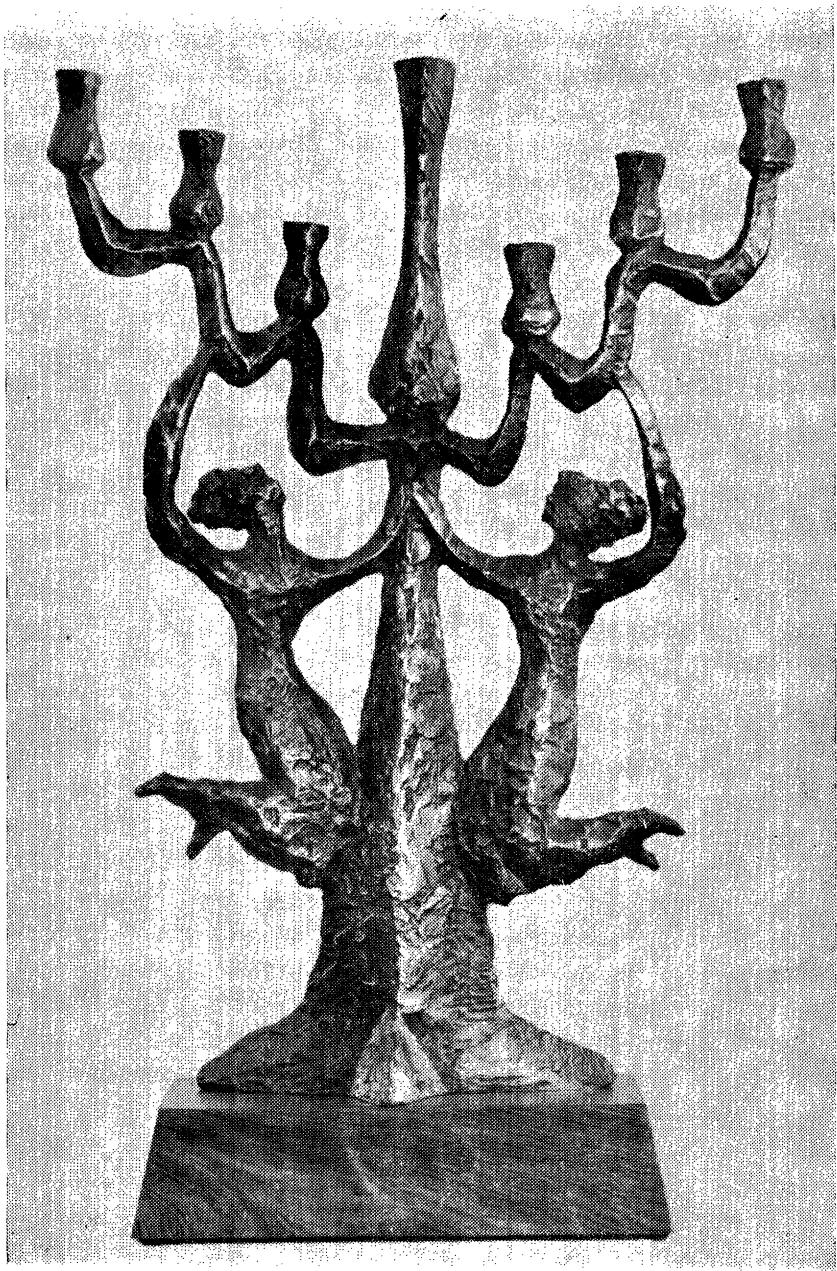
צווישן די, וואָס האָבן גענומען אַן אַקטיוון אָנטייל אין דער אויפגע- לעבטער יידישער קולטור-אַרבעט באלד נאָכן חורבן, זענען אויך געוועזן לייב לעווין און זיין פרוי, רחל, וועלכע באלאָנגען צו די 9 געראַטעוועטע פון דער עדה פון העכער 150 יידישע משפחות אין זייער היימישטעטל אַראָן, נעבן ווילנע. לייב און רחל לעווין געהערן צו די זעלטענע יחידים פון דעם שארית- הפליטה, וועמענס אַקטיווע שטיצע פאַר יידישער קולטור איז קיין מאָל נישט געוואָרן אָפגעשוואַכט, אַפילו דורך די יאַרן, ווען זיי האָבן זיך געראַנגלט ביים איינאַרדענען זיך אין זייער נייער היים אין אַמעריקע. די קרויננג פון זייערע אַקטיוויטעטן איז די איצטיקע איניציאַטיוו צו שאַפן אַ נייע טריבונע פאַר די יידישע שעפּערישע פוחות איבער גאַר דער וועלט.

„צוזאַמען“ דערשיינט אין אַ מאַמענט פון פאַרטיפטן קריזיס אין דער יידישער קולטור-וועלט, וואָס האָט געליטן שווערע קלעפּ פון דרויסן און פון אינעווייניק. די טעגלעכע יידישע פרעסע, וואָס איז טראַדיציאָנעל דער וויכטיקסטער אַנשפאַר פאַר די יידישע שעפּערישע פוחות, געפינט זיך אין אַ שווערן פינאַנציעלן מצב, און די פּעריאָדישע צייטשריפטן ראַנגלען זיך פאַר זייער קיום. דאָס איינגעשרומפּענע פאַרלאַגס-וועזן איז דערגאַנגען דערצו, אַז די מחברים מוזן מערסטנס אַליין פינאַנסירן די אויסגאַבע פון זייערע ווערק, נישט האָבנדיק דערביי צו זייער דיספּאָזיציע קיין נאַרמאַלן פאַרשפּרייטונגס- אַפאַראַט, וואָס זאָל זייערע ביכער ברענגען צו די יידישע לייענער.

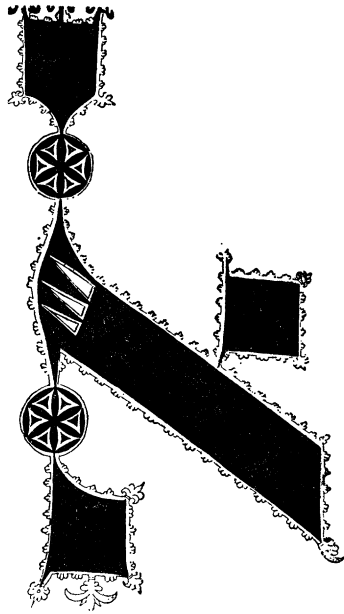
פאַרהוילן זענען אַבער די וועגן פון יידישן קיום און די קוואַלן פון יידישן המשך. דווקא אין מאַמענט פון טיפן קריזיס אַנטפלעקן זיך פוחות, וואָס העלפן ווייטער שפינען דעם גאַלדענעם פּאָדים פון יידישער שעפּערישקייט. גראַד לעצטנס איז שטאַרק געהויבן געוואָרן די חשיבות פון דער יידישער ליטעראַטור אין דער נישט-יידישער וועלט, און דער אינטערעס פאַר יידיש וואַקסט דווקא צווישן די סאַמע אָפגעפרעמדסטע קרייזן פון דער יידישער יוגנט.

די איניציאַטיוו פון לייב לעווין איז דעריבער אַ וויכטיקער צושטייער צו דער אַנשטרענגונג ממשיך צו זיין יידישע שעפּערישקייט. דאָס איז אַן אויס- דרוק פון זיין טיפּער צוגעבונדנקייט צום יידישן לשון און אַ באַגער צוריקצו- צאָלן פאַר דעם, וואָס ער האָט גענאָסן פון דער יידישער קולטור. עס איז צו האַפן, אַז די איניציאַטיוו פון לייב און רחל לעווין וועט אַנרעגן אַנדערע יחידים נאָכצופּאָלן זייער ביישפּיל.

ש. ל. שניידערמאַן

חיים גראָס — מנורה אין שול אויף קענעדי-לופטפּאַרט, ניו-יאָרק.

ביאליק און די רעוואַלוציע פון אונדזער דור

וען עמעצער פון אונדזער דור וועט פרעגן: „צי ווייסטו, ווי ביי מיר האָט דאָס ליד זיך גענומען?“* דאָס ליד, וואָס האָט אים אין לאַנד געבראַכט, אים איינגע-שפּאַנט אינעם יאָך פון גאַנצן רענעסאַנס און האָט אים באַ-פוילן אויפצוטאָן די אַלע מעשים ביזן טאַג פון נצחון; אויב ווער פון די יינגסטע וועט זיך פרעגן, וואָס איז דער קוואַל, פון וועלכן ער האָט געשעפט זיין גרויסע טראַדיציע, וואָס איז אים איבערגעגעבן געוואָרן פון עליה צו עליה און פון ייד צו ייד? וואָס איז געווען יענער ווונדערלעכער פּוּח, וואָס האָט אַריינגע-גאַסן דעם אייזערנעם ווילן אין די אַדערן פון אַ שוואַכן דור, ביי די האַר אים אַרויסגעשלעפט פון אַלע גלות-לענדער און גלותדיקע קולטורן, פון פּשרה-לעבן און צופאַסונגס-געוויינ-שאַפטן, און האָט אין אים אַריינגעגעבן אַט די פּסיכיש-גייס-טיקע אייגנשאַפט אויפצושטעלן דאָ אַלץ, וואָס איז שוין אויפ-געשטעלט געוואָרן און וועט נאָך אויפגעשטעלט ווערן, ווייסט איר וואָס דאָס איז געווען?

* דאָס רוב ציטאַטן פון ביאליקס לידער אין יידיש זענען פון י. י. שוואַרצס איבערזעצונג.

דער ענטפער איז: דאָס איז געוועזן דער יאָוש. די פאַרצווייפּלונג וואָס „היילט, זיגט, באַרייכערט און רייניקט“ (רחל), וואָס איז דער פּאַטער פּון יעדער אמונה און רעוואָלוציע. דער אַ גרויזאַמער יאָוש, וואָס מאַכט צו נישט יעדע פּאַלשע אילוזיע און פאַרניכטעט יעדן קאַמפּראַמיס. פּל־זמן עס איז נאָך פאַראַנען די פּסיכישע מעגלעכקייט פאַרן דור אין די גלותן צו פירן ווי נישט איז אַ קאַמפּראַמיס־לעבן און צופאַסן זיך צו די אומשטענדן, פּל־זמן דער דור שטרעבט נאָך בלוזי צו ברעקלעך תיקונים, באַגנוגנט זיך מיט ספּדיקע האַפענונגען אויף פּרעמדע רעוואָלוציעס, ווערט נאָך אַלץ נישט אַנגע־צונדן דער רצון. און פּל־זמן דער ווילן האָט זיך נישט פּונאַנדערגעפּלאַקערט, איז די הילף נישט רייף געוואָרן. מיט אַ קב־חרובים האָט מען זיך נאָך אַלץ באַגנוגנט, און אַפילו לויבגעזאַנגען האָט מען אים געקענט זינגען. עס איז פּרער נויטיק געווען אַן אויסברוך פּון אַ געזעלשאַפטלעכן באַוויסטזיין, אַז פּלו פּל הַקיצין, אַז עס האָבן זיך אויסגעלאָזן אַלע וועגן, און מיר זענען שטיין געבליבן פאַר אַ וואַנט, אַז אַן אייביקע קללה ליגט אויף אונדזער גאַנצן גלותדיקן לעבן — פּדי עס זאַל רייף ווערן די שעה פּון מרידה.

אַזאָ עפּנטלעכע דערקענטעניש שפּראַצט נישט אַרויס פּון זיך אַליין, עס פּאָדערט זיך אַ „מתן“ און עס איז נויטיק אַ „נותן“, אַ גאַב און אַ געבער. אַפילו ווען פּון אַלע זייטן מערן זיך די סימנים און אַ בלינדער קען זיי דערזען, איז עס אַלץ ווייניק, ביז וואַנען דאָס ווערט נישט דערלאַנגט דעם דורך דעם גייסט פּונעם קינסטלער פּון געפיל און אויסדרוק און ווערט נישט פאַרוואַנדלט אין אַ „וואַרט“, וואָס באַהערשט דאָס פּאַלק און באַפּרוכפּערט עס, דרינגט אַריין אינעם האַרץ פּון דעם בן־הדור ווי גוטער וויין, וואָס לאָזט אים נישט אַפּ, לאָזט אים נישט צורו, ביז ס'ווערט רייף דער רצון, וואָס צייטיקט דאָס ווערק.

דאָס איז געווען אין אַנפּאַנג פּונעם דור. בלוזי געציילטע יאָרן האָט איבערן ציבור געשוועבט הערצל'ס באַנייטער חלום. גרויס איז געווען די גאַרעניש, די גרייטעניש פּון דער באַוועגונג. געווען דערהויבענע ווערטער און זייער־זייער הימלפּליענדיקע חלומות. אין די הערצער האָבן זיך געוועבט טייערע האַפענונגען אויף ישועות, וואָס וועלן קומען פּון דער ווייט; קיין שום פּרוכט, קיין שום רעזולטאַטן זענען נאָך אַבער נישט געוויזן געוואָרן. אויך דאָס ווייניקע, וואָס האָט זיך אַנגעהויבן מיט מעכטיקע חלוצישע מיינונגען אין די צייטן פּון די חובבי ציון, אויך דאָס איז אויסגעגאַנגען. אין די טעג פּון די שטור־מישע קאַנגרעסן, פּאַליטישן ציוניזם און דיפּלאַמאַטישע נצחונות איז איבערגעריסן געוואָרן דער קשר מיטן לעבן אין לאַנד. קיין שום ווערק איז נישט אַנטשטאַנען, קיין שום עליה האָט זיך נישט געזען און אויך דער ישוב איז נישט געוואַקסן. געווען אַפילו מאַמענטן, ווען עס האָט געהערשט אַ סקעפּטיציזם לגבי דעם עצם ווערט פּונעם טאַט. ווי אַפּערריסן און אויסגעוואַרצלט פּון איר לעבנסקוואַל איז געווען די רייכע און צו־זאַגנדיקע באַוועגונג, אין גאַנצן געפּאַנגען אין נעץ פּון ווייטיקייטן און גרויסקייטן, ביז וואַנען זי האָט אין געציילטע יאָרן פּמעט דערגרייכט דעם טויער פּון אונטערגאַנג. אַט די גאַנצע אויסערלעכע דעקאַראַציע, און אַפילו די ברכה פּון טעאַרעטישער פּאַרטיפּונג, וואָס האָט זיך דעמאָלט אַנגעהויבן, האָט נישט געקענט דעקן דעם מוראדיקן תּהום, וואָס האָט זיך געעפּנט פאַר דער שיינענדיקער, אַבער אויסליידיקנדיקער באַוועגונג.

און מיר, די קינדער פּון אונדזער דור, זענען שוין געווען אויף דער סאַמער אַרענע. אויפן רשעותדיקן טראַן איז נאָך געזעסן דער צאַר אין פעטערבורג, און האָט אַנגעוואַרפּן זיין פּחד און אימה אויף אַלע פעלקער פּונעם גרויסן רוסלאַנד. טיף אין אונדזער האַרץ

הרב יצחק אייזיק

האָבן מיר אים אָבער שוין אויך געהאַט גובר־געווען, און באַזיגט אים. אונדז האָט שוין נישט געזעטיקט אַפילו דאָס גליק פונעם טאָג נאָכן דאָזיקן נצחון. מיר האָבן שוין געהאַט דערפילט דעם טעם פון אַ פּאַליטישער רעוואָלוציע, אין אונדזערע אויגן איז גרינג געווען איר נצחון, אַפילו ווען מיר וועלן עסן פון איר פּרוכט. מיר האָבן גוט געוואוסט, אַז דאָס אַליין איז נישט גענוג. דאָס האַרץ האָט גערופן צו אַנדערע מלחמות, צו תיקון העולם און צו אַ תיקון פאַרן יידישן פּאַלק, אַ יסודותדיקן תיקון דורך אויסלייגן נייע לעבנס־וועגן.

אינעם זעלבליקן צייטאַפּשניט, ווען אַט דער נייער דור האָט קוים אַנגעהויבן גרייטן זיך צו דער שלאַכט, און אַט דער נייער געבענטשטער פּערמענט האָט נאַר־וואָס אַנגעהויבן אויפגיין — איז פאַרגעקומען אַ קאַטאַסטראַפּע, וואָס האָט אויפגעטרייסלט די סאַמע פונדאַמענטן פון אונדזער לעבן: עס איז אויסגעבראַכן דער פאַגראַם אין קישעניעוו. אמת, יידן האָבן דורכגעלעבט גרויסע אומגליקן אויך פאַר קישעניעוו, און דאָס וואָס ס'איז פאַרגעקומען נאָך קישעניעוו האָט זיכער פאַרבלאַסט און איבערגעשטיגן אויך קישעניעוו אַליין. אָבער אין יענע יאָרן איז נאָך נישט געווען אַזאַ אויפּטרייסל, וואָס זאָל ברענגען צו אַן ענדערונג פון ווערטן, אַ שינוי אינעם פּוּחות־צוואַמענשטעל און גייסטיקע רעגולן ווי אַט דאָס אומגליק פון ניסן תּרס"ג, ווען „דער גאַרטן האָט געבליט, די זון האָט געבליט — און דער שוּחט האָט געשאַכטן“...

ביאליק האָט אַ מאָל דערציילט פאַר אַ פאַרזאַמלונג פון לערערס אין תל-אביב, ווי אזוי און לויט וואָס פאַראַ מוסטער ער האָט געשילדערט די שריפה אין זיין „מגילת האש״. עס ווייזט זיך אַרויס, אַז ווען ער האָט געשילדערט דאָס פאַרברענען דעם בית-המקדש איז לעבעדיק געשטאַנען פאַר זיינע אויגן די ערשטע שריפה, וואָס ער האָט געזען אין דער צייט פון זיין קינדהייט. דאָס איז פּלל נישט געווען אַזאַ גרויסע שריפה, נישט קיין וועלט-מעטראָפּאָליע איז דעמאָלט אַוועק מיטן רויך, נישט קיין פּאָלק און אַוודאי נישט קיין בית-המקדש. דאָס איז אויך נישט געווען די שריפה אויף דער „פּאָטיאַמקין״-שיף, ווי עס האָבן געפרוּווט טרעפּן שאַרפּזיניקע קריטיקערס; דאָס איז געווען אַ שריפה פון אַ קליין הילצערן הייזל ביי אַ שכנותדיקן פּויער, וואָס איז אויס-געבראַכן ביי נאַכט. דאָס האָט אָבער פּאַסירט ווען ער, ביאָליק, איז געווען אַ קליין יינגל. און דאָס איז געווען די ערשטע שריפה, וואָס ער האָט געזען אין זיין לעבן, און זינט דעמאָלט איז נישט געווען נאָך אַ שריפה, וואָס זאָל זיך אזוי איינקריצן אין זיין זכרון, און ער זאָל זען אין איר דאָס אורבילד פון יעדער שריפה, די מוסער פון יעדן חורבן און דעם סימבאָל פון יעדן פאַרלענדונגס-פּלאַם, ווי דאָס קליינע פּויערישע הייזל, וואָס איז פאַר זיינע אויגן אַוועק מיטן פּויער, ביים אָנהייב פון זיין ווערן.

פאַר אונדזער גאַנצן דור איז אַזאַ מין ערשטע שריפה אין אָנהייב פון אונדזער פּרילינג געווען — קישעניעוו, וואָס איז דען דער קישעניעווער פּאַגראַם אַנטקעגן די פעטלירע-הריגות, אַנטקעגן דעם חורבן פון אוקראַינע, אַנטקעגן די גרוילקייטן פון באַלאַאָוויטש; לגבי די בלוטיקע טעג פונעם ערשטן און צווייטן וועלטקריג, וואָס האָט אונדז פאַרפלייצט מיט אזוי פיל בלוט? וואָס איז דען קישעניעוו לגבי דעם אַלעם? דאָס איז אָבער געווען די ערשטע גרויסע שחיטה איבער יידן, וואָס עס האָט געזען אונדזער דור ביים אָנהייב פון זיין אויפטריט. דאָס איז פאַר אים געווען די ערשטע אַנטפּלעקונג פון יידישער פאַריתומטקייט אין גלות. און אַט די אַנטפּלעקונג איז פאַר אים אויך געוואָרן די גרויסע פאַרענדערונג אין זיין גורל.

און ער, ביאָליק, וואָס האָט דעמאָלט געמאַכט זיינע ערשטע דעראַבערונגס-שריט אין דער יידישע פּאָעזיע, איז געווען דער נביא פון אַט דער התגלות.

באַקאַנט זענען געווען ביאָליקס שירים אויך פאַר דעם. אויך זיי זענען געווען באַליבט ביים העברעישן לייענער. יענע שירים זענען נאָך אָבער געווען אַ המשך פון דעם, וואָס איז געווען פּריער. זיין געקלאַג איז נאָך געווען „דאָס געוויין פון אַ כּוס צווישן חורבות“ און דער אומעט פון זיין האַפּענונג, ווי דער אומעט פון דער העברעישער פּאָעזיע און ווי די האַפּענונג פון פּריער. זיין קינה איז נאָך געווען ווי די קינה פון ש. פּרוג און דער צאַפּל פון זיין האַפּענונג, ווי דער צאַפּל פון יל״ג. דאָס מאָל האָט אָבער ביאָליק אַ געשריי געטאָן זיינס אַ געשריי, און דאָס איז געווען אַ געשריי פון אַ פּאַר-וונדעטן לייב. דאָס איז געווען דאָס געשריי פון פּאָלק אַליין. די גאַנצע ברענענדיקע באַליידיקונג פונעם דור, די גאַנצע מוראדיקע פאַריתומטקייט פונעם פּאָלק, דער גאַנצער חושך פונעם גלות און די פּאָלקס-פאַרלירנקייט האָט זיך אַ גאָס געטאָן פון זיינע „צאַרן-לידער“, ווי אַן אייביקע קללה און פאַרשאַלטענע קלאַג. מיר האָבן אויפגעציטערט — און עס האָט זיך אָנגעהויבן אונדזער היילונג.

עס קען נישט געשריבן ווערן די געשיכטע פון דער נייער יידישער רעוואָלוציע, אויב עס וועט נישט געשריבן ווערן די מגילת קישעניעוו, און צוזאַמען דערמיט די גאַנצע השפּעה פון ביאָליקס פּאָעזיע נאָך קישעניעוו, פון „בעיר ההריגה“ אין אַלע נוסחאות

און לשונות, „על השחיטה“, „דאָס לעצטע וואָרט“, „צער און צאָרן“, און אַלץ וואָס איז דערמיט פאַרבונדן. די שאַפונגען זיינע זענען געווען ווי דונערן אין אַ קרייז, וועמענס אַפּקלאַנג ס'האָט זיך צעשפּרייט באַלד אויף שבעים לשונות, איבער אַלע ברייטקייטן פונעם גלות. קיין שום וואַכזאָם אויער ביים פּאָלק האָט זיי נישט פאַרפעלט צו הערן. אין דער רענעסאַנס-באַוועגונג איז נישט געווען קיין איינער, וואָס זאָל נישט פאַרציטערט ווערן. דער דיכטער האָט זיך נישט באַגונגט מיט זיין ספּעציפישער אַכזריותדיקייט, די באַקאַנטע ביאָליקישע „גרויזאַמקייט“, דורך וועלכער ער האָט דורכגעפירט פאַר די אויגן פונעם ליינער די גרוילבילדער, בילד נאָך בילד, מיט אַלע זייערע דערשיטערנדיקע פרטים, נאָר ער האָט זיך ווייטער „איזודעקעוועט“, פאַרשטיינערט יעדעס האַרץ, נישט צוגעלאָזן קיין טרער, געטויט יעדע טרייסט, עוקר-מן-השורש-געווען יעדן שפּראַך און איבער-בלייב פון דער מינדעסטער אילוזיע. ער האָט ווי פאַרלייגט אַ דאַמבע אויף יעדן דורכ-ברוך און שפּאַרע, עס זאָל נישט בלייבן דער מינדעסטער ווילן אַרויסצודרייען זיך, אַנטריינען צו ווערן, נאָר זאָל מוזן פליסן אינעם נייעם, איינציקן אַפּפּלוס, אינעם שטראַם פון דעם איינציקן וועג, וואָס איז ביכולת צו ברענגען די ישועה.

ער האָט ווי מורא געהאַט טאַמער וועט זיך שטאַרקן די רוטיק, און טרייסט-זוכער און אילוזיעס-געפאַנגענע וועלן אויך דאָס מאָל זיך וועלן טרייסטן, אַזוי צו זאָגן: דאָס איז נישט מער ווי אַ שרעקלעכע מחלה, וואָס וועט פאַרביי. מיר האָבן נאָך אַ גרויסן גאַט אין הימל, אַן אל חנון ורחום, און ער וועט נישט אַפּטאָן דעם חסד פון זיין פּאָלק, ביאָליק האָט זיך דעמאָלט נישט אַפּגעשראַקן צו זאָגן זיינע פייערדיקע רייד:

עלובי עולם, אלוהיכם עני כמותכם — —

בואו וראו: ירדתי מנכסי — —

ולמה זה יתחננו אלי. — —

(איר אייביק-באַליידיקטע, אייער גאַט איז אַרעם ווי איך — —

קומט און זעט: איך בין אַראָפּ פון מיינע גיטער — —

צו וואָס-זשע גייט איר זיך בעטן ביי מיר. — —)

און טאַמער וועט עמעצער וועלן זיך ווענדן נאָך נקמה און אויף דעם פאַרשווענדן זיין ווייטיק, האָט ביאָליק מיט זיין צאָרנדיק קול געדונערט איבער זיין קאַפּ:

וְאָרור האָומר בקום!

נקמה פּזאת, נקמת דם ילד קטן

עוד לא-ברא השטן...

(און וויי איז צו יענעם, וואָס זוכט גאָר: נקמה!

נקמה פאַרן בלוט פון אַן עופּהלע קליין

נישט אויסגעטראַכט האָט נאָך דער טייוול אַליין...)

און אפשר וועט דער בן-הדור וועלן זוכן אַנטרינונג אין זיין האַפּענונג אויף די וועלט-פאַרענדערונגען, וואָס האַלטן אין ווערן? און ווי האָבן מיר נישט געקענט אויף זיי האַפּן, מיר זענען דאָך געשטאַנען אויף דער שוועל פון דער רוסישער רעוואָלוציע און מיט אונדזערע אייגענע אויגן געזען די געבענטשטע וואַלקנס ווי אַט-אַט דערנענטערן זיי זיך אַנצוטרייניקען יעדן דאָרשטיקן און אַפּצורייניקן יעדן שמוץ. ביאָליק שטעלט זיך

אָבער אויף דער וואַך, פאַרפאַנצערט זיך מיט אַכזריות, צעדונערט זיך מיטן שפע פון זיין נבואה :

עבי הברכה יחלופו, פלעומת שבאו ילכו,
עזבו שחוק רעמם לכם וגשמייהם יוליכו אַל ארץ
ועמדתם גלמודים וחרדים —
(די געבענטשטע וואַלקנס ציען דורך, פאַרשווימען ווי געקומען,
געלאָזט פאַר אייך דעם דונערקלאַנג, דעם רעגן פירן זיי וווּ אַנדערש,
פאַרשמאַכטע, מיט די שטיינער און די מדבר-דערנער, בלייבט איר איבער.)

אָדער אפשר וועט איר וועלן יוצא-זיין צו שטילן אייער ווייטיק מיט געוויין און ביטערע קינות מיט אַלע טרערנדיקע נאַציאָנאַלע פאַרשפּילענישן, ווי איר זענט געוויינט פון תמיד אָן, כדי לייכטער צו מאַכן אייער האַרץ און איינשלעפּערן עס? מיט וואָס פאַר אַ אַכזריותדיקייט און האַרטנעקיקייט שטייט דער דיכטער איבער אונדז און דערשטיקט יעדן געקלאַג, פאַרבאַט אונדז יעדע קינה:
„און אַז עס וועט אויסברעכן דיין געשריי — צווישן דינע ציין וועל איך אים טויטן“.

וואָרעם הייליק איז אַט דער יאוש. יעדעס טראַפּעלע איז טייער פון טייערסטן, וואָרעם דערפון קומט טאַט, אין אים צייטיקט זיך דער רצון, מיט אים קומט די הילף. לויט אַן אַלטער אַנגענומענער יידישער אַגדה איז פּלל נישט פינקטלעך דער געוויינלעכער אויסדרוק, וואָס רעדט וועגן דער נויטווענדיקייט „צו ברענגען משיחן“. משיחן דאַרף מען פּלל נישט „אַראַפּברענגען“. ער איז שוין בנימצא דאָ. ער איז קיין מאָל נישט אַוועק פון דער וועלט. ער איז געבוירן אינעם טאַג פונעם חורבן, ביזן היינטיקן טאַג האָט ער נישט אויפגעהערט צו זיין צווישן די לעבעדיקע. ער איז בלויז געבונדן, משיח. אין אייזערנע קייטן זענען געשמידט זיינע הענט און פיס, אַלטע קייטן, וואָס זענען שוין פאַרזשאַווערט, און ער ליגט אונטער זיי אַן מאַכט. נישט „ברענגען“ אים איז בכּן נויטיק, נאָר מען דאַרף אים באַפרייען פון זיינע קייטן. אַז עס וועט קומען דער גרויסער טאַג וועט אַראַפּגענומען ווערן פון אים קנופּ נאָך קנופּ, פענטע נאָך פענטע, ביז די קייטן וועלן זיך צעפאַלן, דער אויסלייזער וועט ווערן וואָך און ער וועט באַפרייען. ווי דאָס פייער פאַרן שטרוי זענען געווען ביאַליקס ווערטער פון יאוש און צאַרן פאַר די פיל שטריק מיט וועלכע עס איז געווען געבונדן דער ווילן פון דעם דור, אויף וועלכן עס איז אַרויפגעלייגט געוואָרן צו זיין „דער לעצטער צו קנעכטשאַפט און ערשטער — צו פרייהייט“. רינג נאָך רינג האָט זיין וואָרט צעבראַכן, איין אילויזע באַזייטיקט נאָך דער אַנדערער, ביז עס האָט אַ שפאַר געטאַן דער מורד, אַ באַפרייטער פון אַלע קייטן און איז אַרויף אויף דער מויער.

און ביאַליק האָט שוין מער נישט געקענט זאָגן ווי ער האָט געזאָגט אַמאַל:
„וואָס איז יידיש געזאָנג אין גלות? — אַ פאַרטריקנטע בלום — אַן אַפּגעריסן פאַרטריקנטער קנאַספּ אין קעלער“.

דער עכאַ פון יל"גס געזאָנג „למי אני עמל“ האָט זיך געטראָגן מיט דער ביטערער פאַרקלאַגעניש. דאָס מאָל האָט אָבער עפעס וואָס פאַסירט ביים יידישן פּאַלק. נצח דבר — עפעס וואָס האָט פאַסירט און פאַרענדערט. אין ניסן תרס"ג, אין די טעג פונעם קישע-

ניעווער פאָגראַם, זענען יידישע יוגנטלעכע געגאַנגען ווי שאָף צו דער שחיטה. די „אייניקלעך פון די מכפּים“ האָבן זיך געהאַט באַהאַלטן אין יעדן לאַך, „געזען זייער שאַנד און געשוויגן“. קיינעם האָט זיך נישט געהויבן צו באַשיצן זייער אייגן לעבן און דעם כבוד פון זייערע שוועסטערס און מוטערס. אַ האַלב יאָר בלויז איז פאַרביי זייט קישעניעו און עס איז אַנטשטאַנען די „סאַמאַבראַנאַ“ אין האַמעל, וואָס האָט זיך מוסר-נפש-געווען פאַרן כבוד פונעם פּאַלק. נאָך אַ האַלב יאָר איז פאַרביי און פון אַ סך נאַענטע און ווייטע שטעטלעך האָבן געשטראַמט יידישע יוגנטלעכע דורך געפערלעכע וועגן, פּדי צו פאַרטיידיקן זיך קעגן פאַגראַמטשטיקעס אין זשיטאַמיר. וואָס האָט אין צווישן פאַסירט? — עס האָט זיך דערהערט ביאַליקס וואָרט, וואָס איז אַראַפּגעפאַלן אַזוי, אַז עס האָט געקענט „אַפּטויטן“ יעדע פּסיכישע מעגלעכקייט פון ווייטערדיקער אונטערטעניקייט און פּחד. מיט זיין „למה נירא מות“ (פאַר וואָס זאַלן מיר זיך דערשרעקן פאַרן טויט) האָבן מיר מקדש-געווען דאָס לעבן! פון אַט דעם רעוואַלט ביז דער אמתער רענעסאַנס-באַוועגונג איז געווען בלויז איין שריט. דער זעלבער יחזקאל האַנקין, וואָס האָט אין אויגוסט תרס"ד זיך געשטעלט אין די רייען פון דער זעלבסטשוץ אין האַמעל, איז עטלעכע חדשים שפּעטער געשטאַנען מיטן רידל אין האַנט און געאַרבעט אויף די פעלדער פון יהודה.

זינט דעמאָלט האָט זיך אַנגעהויבן די מיוחסדיקע קייט פון דער צווייטער עליה אין לאַנד. זינט דעמאָלט האָט זיך אויך אַנגעהויבן דער נצחון-אויפּמאַרש פונעם דיכטער אויף דער אַרענע פון יידישן פּאַלק.

איך בין זיכער, אַז יעדער פון דער צווייטער עליה, אַז ער וועט גוט זוכן אין זיין זפרון וועט נישט זיין קיין איינער צווישן זיי, וואָס וועט נישט געפינען אין זיין גייטיקן באַגאַזש פון פאַר זיין עליה די אַפּקלאַנגען פון ביאַליקס „משא נמירוב“, דאָס לעצטע וואָרט און „על השחיטה“, גאַרנישט האָט געפּעלט.

פיל האָט ביאַליק געשאַפּן זינט דעמאָלט, שטאַרקע גרויסע ווערק, די אַ נחלה האָט ער אונדז אַבער איבערגעלאָזט ווי אַ פאַרהייליקטע טראַדיציע אין דער ליטעראַטור און באַוועגונג; וואָס אומברחמנותדיקער דער דיכטער און שרייבער איז צום דור, פאַרלאַנגט פון אים מער, איז האַרטעניקער צו אים — אַלץ גרעסער איז זיין ברכה און אַלץ שטאַרקער איז אונדזער קשר מיט אים. אַזוי האָט אונדז אַנגעטרונקען מיט ביטערניש, אַן רחמנות, אויך יוסף חיים ברענער, און מיר, די דאַנקבאַרע און אמונה-הונגעריקע האָבן מיט דאָרשט געטרונקען די ביטערניש פון יאוש, און צובאַקומען פּוח.

אַ סך יאָרן זענען זינט דעמאָלט אַדורך. אונדזערע פליגל זענען געוואַקסן. טייל מאַל דאַכט זיך, אַז מיר זענען אַרויס פון דער פליכט פון יענעם ערשטמאַליקן ליענען. טייל מאַל דאַכט זיך אויך, אַז אַ נייע פרשה האָט זיך אַנגעהויבן, אַ קעגנזייטיקע פרשה צווישן אונדזער ציבור און דער פּאַעזיע פונעם דור. אין זיין ליד „אין פעלד“ האָט ביאַליק ווי פאַרויסגעזען די צוקונפט און אויסגעדריקט פאַרבאַרגענע בענקשאַפט, אַבער דאָס שטיקל פעלד, צו וועלכן דער דיכטער האָט זיך געקלאַמערט, איז נאָך געווען פרעמד און ווייט, זינט דעמאָלט האָט זיך די באַציונג אַ סך געענדערט: עס האָט זיך פאַרענדערט די ווירקלעכקייט און צוזאַמען מיט איר אויך דער דיכטערישער אויסדרוק.

„ניין, נישט ווי אַ פּויגל, וואָס כאַפט זיך פון שטייג אַרויס מיט געזאַנג, און נישט ווי אַ לייב וועלכער רייסט זיך אַרויס פון דער גראַטע... אַזוי ווי אַ הונט נאָר געשלאַגן, געמאַטערט, געפייניקט בין איך היינט אַנטלאַפּן אין פעלד“.

אזוי האָט ביאָליק, דער דיכטער פון בענקשאַפּט, געוונגען צום פעלד אין יאָר תרנ"ד. זינט דעמאָלט האָבן מיר דאָך אויפגעהערט צו אַנטלויפן ווי הינט. ווי אַ קינד צו זיין מאַמען האָט דער דור זיך געטוליעט צו די פעלדער פון זיין היימלאַנד און עס איז אויפגעקומען דער אַרבעטער און עס איז אויפגעקומען די ווירטשאַפּט און די גאַנצע קאָלאָניאַזאַציע, וואָס מיר פאַרמאַגן, ווער פון די אַלע חלוצים, וואָס זענען דעמאָלט אַרויס צום ערשטן מאל נאָכן אַקעראַייזן אינעם פעלד, ביי וועמען פון זיי האָבן נישט געקלונגען אין די אויערן די ווערטער פון ליד: „זאָג, דו מאַמע ערד, פאַר וואָס זאָלסטו נישט פאַר-טיילן דיין ברוסט אויך פאַר מיר, פאַר דער אַרעמער נשמה מיינער“. דאָכט זיך, אַז צום ערשטן מאל האָט מען דעמאָלט געהערט אין העברעיִש דעם דאָזיקן נייעם וואָרטבאָהעפּט: „אמי־אדמה“. דאָס איז געווען אַ מין דאָרשטיקייט און נזירות איינצייטיק, אַ מין נשמה-אויסגוס פון אַ ווייטן מרחק, דאָכט זיך איצט נישט אונדז, אַז אַמאָל־אַמאָל איז דאָס געווען?

וואָרעם פון דער אַרבעט און פון פעלד האָבן זיך זינט דעמאָלט געהערט די נייע קלאַנגען, און אַז אונדזער דור האָט זוכה געווען אויפצוהייבן אין אַ קויש זיין ביכורים-מתנה צום אוצר פון דער העברעיִשער פּאָעזיע, און די דיכטערין רחל האָט געבראַכט איר לויטערן און טרייען גאַב ווי אַ קרבן־עולה, האָט אויף ס'ניי אויפגעלויכטן פון אים דער צירוף: „אמי אדמה — — אשר בך לא מעלתי אף פעם“. אַט איז אַ נייער אויסדרוק, נישט פון אַן איזאָלירטן, נישט פון אַ בענקענדיקן פון דער ווייט, נאָר פון אַ בלוס אין פעלד, פון אַ טאַכטער צו איר מאַמען, פון אַ נייעם דור, וואָס האָט געפונען דעם וועג צו דער ערד און שוין באַוויזן צו שליסן אַ לעבעדיקן בונד מיט דעם פעלד און היימלאַנד, מיטן אָנהייב פונעם סוף צו דער קללה פונעם גלות.

אויך מחמת דעם איז אזוי דערהויבן און פאַרטיפּט ביים פּאָלק די רעוואָלוציע פון אונדזער דור: דער באַדייטנדסטער פון אונדזערע נאַציאָנאַלע דיכטער איז געשטאַנען ביי איר וויג.

★

שניאור זלמן שזר

געבוירן אין מיר, מינסקער גובערניע, א' כסלו תר"ן (24.11.1889). פון פריער יוגנט טעטיק אין דער פועלי-ציון באַוועגונג. אין 1906 זיך באַטייליקט אינעם פאַרטיי-ראַט אין מינסק. שטודירט אויף די „קורסן פאַר אַריענטאַלישע וויסנשאַפּטן“ אין פעטערסבורג. געפאַרשט די שבת-י-צבי באַוועגונג און פאַרעפנטלעכט שטודיעס וועגן ביבל-קריטיק. באַזוכט אַרץ-ישראל אין 1911. שטודירט אין פרייבורג און בערלין. מיטגרינדער פון פועלי-ציון אין דייטשלאַנד און פון „החלוץ“. אין 1921 זיך באַזעצט אויף שטענדיק אין אַרץ-ישראל, געווען פון די ערשטע רעדאַקטאָרן פון „דבר“. געשריבן לידער אין יידיש און איבערגע-זעצט פון דער העברעיִשער פּאָעזיע אויף יידיש. האָט געהאָלפן פאַרמולירן די אומאַפ-הענגיקייטס-דעקלאַראַציע (מגילת-העצמאות) פון מדינת ישראל. דעפוטאַט פון די ערשטע דריי כנסת. קולטור- און בילדונגס-מיניסטער (1949—1950). נאָך דער פטירה פון יצחק בן-צבי אויסגעקליבן געוואָרן אַלט דריטער נשיא. שורס וויכטיקע ווערק: „אורי דורות“, „כוכבי בוקר“, „אור אישים“, „ציון וצדק“, „מבחר כתבים“. אין יידיש איז דערשינען זיין לידער-זאַמלונג „פאַרויך“.

למך ניש קטנות האמת

גרויסער גאט, דו גאט פון ישרא,
 הערן איר האלד, ניש ווען נתינת
 פון די געפילענע פון די געטילע.
 און געטילע געזעצטן פונדע געהאלדענע אמת
 די אמת און די ניש
 און טאגט אמת אמת
 זאל איר ניש געפילענע
 ג. וואס און אמת געטילע,
 פילע איר גאט און אמת אמת האלד
 און אמת זאל זיין זיין זיין
 אמת זאל זיין זיין זיין
 זאל איר ניש געטילע אמת, תואר,
 אמת קטנות האמת.

ע.ג.

סוף תש"ג

דאס ליד האט דער דריטער נשיא פון מדינת ישראל, זלמן שזר, געלייענט ביים געזעגענע זיך
 מיט דער רעגירונג, אין טאג פון כ"ט אייר תשל"ג. דער ראש-הממשלה, גאלדע מאיר, האט אויס-
 געדריקט איר באגייסטערונג פאר דעם פארביקן יידיש פון שזר שיר. ביי דער געלעגנהייט האט
 די רעגירונג איבערגעגעבן שזר אן אריגינעלע מתנה — צוויי קבלה-ספרים: א זוהר, פיר זונג
 דערט יאר אלט, און דאס ספר „אשל אברהם", געדרוקט מיט 272 יאר צוריק. איינער פון די
 שרים האט דערביי באמערקט, אז 272 איז בגימטריה רעב — הונגער — און סימבאליזירט שזרס
 גייסטיקן הונגער: וואס מער תורה און ספרים ער שלינגט אריין, אלץ גרעסער איז זיין הונגער...

צו דער סוגיה יידיש אין מסכת ביאליק

אמר המחבר: וואָס איך ברענג דאָ איצט פאַרן עולם יידיש-לייענער, איז דער יידיש-נוסח פון מיין לעקציע, מיט וועלכער איך האָב דערעפנט די קאָטעדרע פאַר יידישער שפראַך און ליטעראַטור אין העברעיִשן אוניווערסיטעט אין ירוש-לים (כ' כסלו תשי"ב). איך האָב שוין דערציילט בפרטות („מאז-נים", שבט תשל"ג), וועגן שיקול-דעת אַרום דער קשיא, וואָס פאַר אַ טעמע האָט זיך געפאַסט אָדער זיך געבעטן צו אַזאַ אימ-פרעזע און ווי-אַרום די פאַרשטענדלעכע הנחה, אַז עס דאַרף צו זיין אַ צוויי-שפראַכיקער שאַפער, וואָס האָט געפירט צו מענדעלע, י. ל. פרץ און ח. נ. ביאליק, האָט לסוף געבראַכט צו דער מסקנה, זיך צו אַנטשיידן לטובת דעם ענין: סוגיה יידיש אין מסכת ביאליק; משמע לטובת אַ טעמע, וואָס וויל, אין דעם באַגרענעצטן טערמין פון אַ שיעור, לוסטרירן די ראשי-פרקים פון דער סוגיה, וואָס איז, בעצם, אַ מסכת פאַר זיך גופא.

דער עיקר פון די ראשי-פרקים, וועלכע איך האָב, פּרײַער און שפּעטער, אויסגע-
 בוט, און אַ היפּשן טייל דערפון פּובליקירט אין פּלערליי אַכסניות, און וועל איצט,
 בסיעתא דשמיא, אַרײַננעמען אין מיין דריי-באַנדיקן בוך „שרשי חזון — עיונים בשירת
 ביאַליק“, צעפאַלט זיך אין זעקס פאַראַגראַפן פון ה. נ. ביאַליקס יידיש-אינטערעס:
 א) וועגן יידיש גופא — זײַנע אַקטואַלע, היסטאָרישע, היסטאָריאָזאָפּישע דעות און סברות;
 ב) פון יידיש אַרויס אין עברית אַרײַן — זײַנע עברית-איבערזעצן פון פּאַלקסליד און
 ליטעראַטור; ג) אין יידיש אַרײַן — זײַנע יידיש-איבערזעצן פון עברית און דײַטשיש;
 ד) אויף יידיש — זײַן אַריגינאַל שאַפן (לידער, פּראָזע, ברייוו); ה) צווישן עברית און
 יידיש און פאַרקערט — וואָס ער האָט פון זײַנע אייגענע שאַפונגען איבערגעזעצט; ו)
 בסתּר-יידיש — משמע יידיש-עלעמענטן (מסורת-הטייטש וכדומה) אין זײַן עברית-שאַפן.
 יעדער פאַראַגראַף איז אַ שטיק וועלט פאַר זיך, אַזוי אַז די ראשי-פרקים זענען
 בלויז אַ רמז, אַ מיין ערשטער ביס, וואָס איז, ווי עס גײט דאָס ווערטל, נישט מער ווי
 אַן עקבויער.

א

וועגן יידיש, האָט זיך ביאַליק אַרויסגעזאָגט כמעט פון אַנהייב פון זײַן שאַפן, און
 ווער עס האָט צוזאַמענגענומען אַלץ, וואָס איז צעשפּרייט אויף דער לענג פון אַ צוויי
 דורות, בפרט די אַרויסזאָגן זײַנע אין דער ראַם פון פּלל-באַהאַנדל פון ענין שפּראַך ביי
 ייִדן, וועט לײכט אַפּלערנען, ווי אַזוי אַ ספּאַראַדישער זאָג איז אויסגעוואַקסן צו אַ מיין
 שיטה, און ווי אַ נעגאַטיווער, אַפּעקטיווער אַפּשטויס איז מגולגל געוואָרן אין אַ פּאַזיטיוו,
 סײַ סענסיטיוו סײַ ראַציאָנאַל, פאַרשטאַנדעניש פון אונדזער טאַטאַלער קולטור, אירע
 אינטעגראַלן און אירע דיפּערענציאַלן. מחמת דעם דאַרף מען נישט איבערהיפּערן, וואָס
 דער זעקס-און-צוואַנציק-יאַריקער דיכטער שרייבט צו זײַן בעסטן פּראַטעקטאָר און שפּע-
 טערדיקן לעבנס-און-אַרבעטס-שותף, י. ה. ראַוויצקי (ראש חודש אלול תרנ"ט), און מיר
 פּרווון עס, ווי מיר וועלן עס אויך טאָן לגבי אַנדערע פּראַגמענטן, פּאַריידישן: „איך בין
 מודה, אַז די אידעלע קינדהייטס-בענקענישן, די געטאָ- און חדר-קינדהייט, איז בילכער
 צו זאָגן אין זשאַראָן, אין דער שפּראַך, אין וועלכער זײ זענען באַשאַפן געוואָרן, אידער
 אין לשון-קודש. איך האָב זײ עטלעכע מאָל געפּרוווט דערציילן אין לשון-קודש, און זײ
 האָבן זיך נישט איינגעזעבן, און אין זשאַראָן, פיל איך, באַוועלטיק איך עס. — פון
 דעסטוועגן קלער איך נישט, זיך דערמיט אַ סך צו פאַרנעמען. עס איז גענוג, איך זאָל
 מיך אַרויסלייזן אין עברית. לויט מיין מײנונג; אַ לײטישער שרייבער, וואָס קען שרייבן
 עברית, און שרייבט זשאַראָן, באַרױבט ער אונדז און זיך אַליין. סוף-סוף וועט דער
 זשאַראָן פאַרטיליקט ווערן פון אונטער גאַטס הימל, פונעם לעבן — וועט אים אַרויס-
 טרייבן די לאַנדשפּראַך, און פון דער ליטעראַטור — אונדזער שפּראַך. עס זאָל שוין
 קומען אַן עק צו אים, במהרה בימינו אָמן! — און ר' מענדעלע שרייבט זשאַראָן —
 איך קווענקל מיך, צי דאָס וועט אים פאַרגעבן ווערן אויף אייביק, הלוואי זאָל אים נוצן
 די תשובה וואָס ער טוט, איבערזעצנדיק איצט אַליין זײַנע אייגענע פּתבים אין עברית (דאָס
 (ווינטש-פינגערל) (אגרות ת. נ. ביאַליק, אויסגאַב פ. לאַכאַווער, תרצ"ח, באַנד 1, זו.
 קכ"ו—קכ"ז), אַדרבא, מען דאַרף געדענקען, אַז דער בריוושרייבער שרייבט דאָס צו אַ
 טיפּישן צוויי-שפּראַכיקן שרייבער, וואָס האָט פאַרמאַגט אַ היימישן און אינטימען יידיש,
 און האָט רעדאַקטירט דאָס יידישע וואַכנבלאַט „דער יוד“, פונקט ווי מען דאַרף געדענקען,

אז דער ברייוושרייבער שרייבט דאָס אין דער צייט, ווען ער גופא האָט גענומען שרייבן יידיש-לידער, און זיי געשיקט פאַר „דער יוד“, וווּ זיי האָבן זיך אויך דעמאָלט און שפּע-טער געדרוקט. אָבער מען דאַרף אויך נישט פאַרגעסן, אַז אין געראַנגל צווישן דעם אידעאַ-לאַגישן, וואָס איז מרחיק יידיש, און דעם שאַפּערישן, וואָס איז מקרב יידיש, איז, ביי אַ דיכטער, דאָס שאַפּערישע דער עיקר. סוף-סוף איז די סתירה נישט קיין נייעס — עס האָבן זי גוט געקאָנט די משפּילים, וואָס האָבן אויך געשריבן יידיש. וואָס שייך ווייטער דאָס באַצייכן: זשאַרגאָן, האָבן אים אויך באַנוצט די קאַריפּיען פון דער יידיש-ליטעראַטור און קריטיק (י. ל. פּרין, שלום עליכם, בעל-מחשבות וכדומה), און ביאָליק איז דאָ אין אַ גוטער געזעלשאַפט, וואָס האָט שאַפּעריש געהאַט דרך-אָרץ פאַר דער שפּראַך, אָבער טערמינאָלאַגיש אַ שטיקל צייט אונטערגעהונקען.

ב

וועלן מיר איצט אַ שפּאַן טאָן אַן אַכצן יאָר שפּעטער, כדי צו זען, ווי דאָס פּראָבלעם, אין וועלכן ביאָליק האָט זיך אַריינגעקלערט און פון צייט-צו-צייט אויף אים רעאַגירט, האָט זיך ביי אים אויסגעצייטיקט. ביי דער ערשטער קאָנפּערענץ פון „תרבות“, וואָס איז פירגעקומען אין מאַסקווע (איר תרע"ז) הערן מיר פון ביאָליק: „נישט בלויז בראַשית נאָר אויך באַחרית איז געווען דאָס וואָרט; די שפּראַך איז די איינציקע השאַרת-נפש פון שיטות און דעות. מיר זענען אַוועק אין גלות און זיך אַפּגעזאָגט פון אַליק, מיר האָבן זיך אַפּגעזאָגט פונעם לאַנד, מיר האָבן זיך אַפּגעזאָגט פונעם מיקדש, — אָבער מיר האָבן זיך נישט אַפּגעזאָגט פון דער שפּראַך. און אויב איר וועט זאָגן: די רעליגיע און די ליטעראַטור? ביידע זענען פון יסוד פון דער שפּראַך, וואָס מפות איר האָבן זיי זיך אַפּגעהיט פון אונטערגאַנג. — די שפּראַך איז געוואָרן דער שומר-חינם פון אַלע נאַציאָנאַלע קניינים, גלייך ווי איינער, וואָס לייגט אַריין זיין גאַנץ פאַרמעג אין איין פּערל און שלינגט זי איין — ווייל ער האָט מורא פאַר גזלנים. די פּערל — דאָס איז די שפּראַך. די שפּראַך איז אַ וועקסל — אַ וועקסל אויף אונדזער אַרב און אויף אַלע אונדזערע נאַציאָנאַלע פאַרמעגנס, אַ וועקסל וואָס איז פאַרשלונגען אין אונדזער בלוט און אין אונדזערע גלידער.“ וואָס שייך דער מחלוקת מיט די יידישיסטן זאָגט ער: „בדיעבד וועלן מיר אויך מודה זיין אין קיום פון יידיש, מיר וועלן זיך לגבי איר באַציען פאַסיוו און נישט אַקטיוו. מיר וועלן עס באַנוצן צו פּראַפּאָגאַנדע-באַדערפּענישן. דאָס איז אונדזער פליכט און אין דעם זינען איז אויך דער זשאַרגאָן אַ דערצפּערישער פאַקטאָר. אויך אונ-דזערע אַבות האָבן יידיש געמאַכט פאַר אַ מיטל. מיר טאָרן אויף אים נישט גוזר זיין קיין אונטערגאַנג, אָבער מיר וועלן געדענקען, אַז דער תכלית איז — עברית, און יידיש איז אַ מיטל — מיר אַנערקענען די יידישע שפּראַך — בדיעבד און נישט לכתחילה.“

די געשיכטע פון שפּראַכנקאַמף, וואָס האָט זיך דעמאָלט געפונען אויף דער שוועל פון אַן אויפגעפרישטן ברען, וועט זיך אויך פאַרנעמען מיט דער דאָזיקער רעדע, און מיט דער אין איר אויסגעדריקטער שטעלונג, וואָס האָט געוואָלט זיין אַן אידעאָלאָגישע באַזע פאַר אַ פּראַקטישער העברעיִשער שפּראַך-און דערצוינגנס-פּאָליטיק, ווי עס האָט זי געזאָלט דערמעגלעכן די נייע פּאָליטישע סיטואַציע אין רוסלאַנד, און איז עס, מיט אַ צוויי יאָר שפּעטער, מחמת דער נאָך נייערער פּאָליטישער סיטואַציע דאָרט, אוממעג-לעך געוואָרן, אָבער מיר ווילן איצט בלויז אַנווייזן אויפן אַפּשטאַנד צווישן דער רעדע און יענעם דערמאָנטן בריוו, און אויף דעם טערמינאָלאַגישן קווענקל: זשאַרגאָן, יידישע

שפראך, און זיך צו ווענדן צו אן אנדערן רעפערענט פון ביאליק, דאס מאָל אין אָדעס (אלול תרע"ז) ביי דער ערשטער קאָנפערענץ פון העברעזיש-לערער. אין דעם דאָזיקן רעפערענט שטעלט זיך ביאליק אָפּ אויפן שפראַכנקאָמף, און טיילט אים איין אין דריי מחנות: (1) דובנאָוויסמן — וואָס זעען אונדזער אומה ווי אַ פּאָלק וואָס פאַרמאָגט דריי, זיך בייטנדיקע, שדרות (לאַנד, רעליגיע, שפראַך); (2) יידישיסמן — „זיי שניידן מיט אַ מעסער איבער איין שדרה, כאַפּן אַרויס איין ווערבּל פון דער געשיכטע און מאַכן עס פאַרן עיקר — זיי זעען די אַבנאַרמיטעט ווי אַ נאַרמע, ווייל זי געדויערט לאַנג, און פאַרשטייען נישט, אַז שפראַך און לאַנד ווערן נישט אַלע מאָל געגעבן"; (3) די מחנה, מיט וועלכער דער רעפערענט אידענטיפיצירט זיך — זיי ווייסן, אַז שפראַך און לאַנד זענען איינמאָליקע מתנות פון דער געשיכטע און האַלטן, אַז אַן אומגליק איז אַן אומגליק, אפילו עס געדויערט גאָר לאַנג.

3

ווי מיר זעען, שטעלט דאָ ביאליק אַריין דעם ענין שפראַכן אין דער ראַם פון די אַקטואַלע ווידעראַנאָדן אין דער יידישער גאַס, און מאַרקירט קלאַר זיין שטעלונג, און לאַזט איבער די מחנות צו קעמפּן, אַ יעדע מחנה פאַר איר איינשטעל, אַ זאָך וואָס האָט, נאָך אַ יאָר, אַנגעוווירן אַ יעדע האַפט, נאָך דעם ווי איין מחנה, קלאַרער: אַ טייל פון אַ מחנה, דער יידישיסטישער, איז מיט פּוּח פון דער קאָמוניסטישער מאַכט, געוואָרן דער איינציק הערשנדיקער קולטור-גורם. ממילא, זוכט זיך ביאליקס שטעלונג אַ מעג-

דאָס קאַרטל מיט די פּאַרטרעטן פון דוד פרושמן און ח. נ. ביאליק איז איינס פון דער פּאַפּולערער סעריע פּאַסטקאַרטן פון יידישע און העברעיִשע שריי-בער, וואָס דער פּאַרלאַג „צענטראַל“ אין וואַרשע האָט אַרויסגעגעבן קורץ פאַר דער ערשטער וועלט-מלחמה. (אַרכיוו פון בית ביאליק)

לעכקיט אויסער רוסלאַנד; תחילה, וואָס איז ווייניקער נאַטירלעך, אין בערלין, און שפע־טער, וואָס איז אַמנאַטירלעכסטן, אין תל־אביב. און טאַקע דאָ, אין דער נייער סיטואַציע, זאָגט ער, פון מאָל־צו־מאָל, אַרויס זיין דעה אין שפּראַכן־ענין, און שרעקט נישט צוריק פאַר שאַרפע קעגנער (מ. מ. אוסישקין, יוסף קלוזנער) און געמעסיקטע אָפּאָנענטן (יעקב ראַבינאוויטש, אַשר באַראַש, אליעזר שטיינמאַן, אברהם שלאַנסקי, יצחק למדן). אַמבולט־סטן האָבן מיר עס, גאַנצע צען יאָר נאָך זיינע מאַסקווער און אַדעסער רעפּעראַטן — אין דער דיסקוסיע אַרום זיין אויפנעם־וואַרט לכבוד שלום אַש און פּרץ הירשביין (אײר תרפ״ז) זאָגט ער: „דאָ, אין ארץ־ישׂראל, וווּ אַלץ, אַלע צדדים פון אונדזער לעבן, בינדן זיך צוזאַמען מיטן אויפבויע פונעם נייעם לעבן, דעם אויפבויע פון דער יידישער מדינה, איז אויך די שפּראַך בלוז אַ טייל, און מיר האָבן נישט קיין סיבה אַלץ צו קאַנצענטרירן אַרום דער שפּראַך. מיר וועלן אַלץ קאַנצענטרירן אַרום דעם אויפבויע פון לאַנד און די שפּראַך וועט קומען ממילא ווי אַ צוגאַב.“ און אין דער נייער סיטואַציע האָט ער אויך אַן אַנדערן אָפּשאַץ: „און די צוויי לשונות [עברית און יידיש] זענען אַ זיווג מן השמים, וואָס לאָזן זיך נישט צעשיידן. ביידע האָבן צוזאַמען געאַטעמט, האָבן געלעבט איינע לעבן דער אַנדערער, האָבן געוויגן פון דעם זעלבן רינדל.“ און דאָ קומט דער בילדלעכער פאַרגלייך צווישן נעמי און רות: „בשעת נעמי איז געזעסן אין דער היים און האָט אויס־געקוקט אויפן מלכות, איז רות אַרויסגעגאַנגען קלייבן זאַנגען. אָבער אין דער שעה, ווען יידיש האָט געקלערט אָפּצושניידן זיך פון עברית, האָט זי אויפגעהערט צו זיין אונדזער שפּראַך.“ דער קוק ווערט פאַרשטענדלעכער, ווען מען נעמט אין באַטראַכט ביאַליקס היסטאָריאָאָפּישע מעדיטאַציעס וועגן שפּראַכן ביי יידן בכלל — געטריי דער הנחה פון אחד־העם וועגן יצר־הקיום פון דער אומה, שפּאַנט ער אויך די יידישע שפּראַכן, און בעיקר אַשפּנזיש־יידיש, איין אין דעם יצר־הקיום־פּראָצעס, און מאַדולירט אַ טעאָריע, לויט וועלכער דער יצר־הקיום פון דער גרונטשפּראַך, עברית, האָט געשאַפן די יידיש־שפּראַכן, פּדי זיך, מיט זייער כוח, צו דערהאַלטן. אין אַ שבתדיקן שיעור זיינעם האָט ער, ביאַליק, בילדלעך אויסגעמאַלן: ווען עברית זאָל געווען זיין אַ לעבעדיקע שמועסשפּראַך פאַר אַלע לעבנס־באַדערפענישן, דורך דער גאַנצער לענג פון די גלות, וואָלט זי געווען אַ מין עוג מלך הבשן, וואָס די אַגדה דערציילט וועגן אים, אַז ווען ער איז געלאָפן, האָבן זיך זיינע ריזיקע ביינער צעשיט — איין ביין אין איין לאַנד, אַן אַנדערער אין אַן אַנדער לאַנד. און אין אַ בריוו צו אלחנן יאַבלאַנסקי (24 פעברואַר 1928) ענטפּערט ער אויף יענעם קשיות, און זאָגט, אַז ער, ביאַליק גופא, גלייבט נישט אין פולן נצחון פון עברית אין גלות — „און ווער ווייסט, ווען אונדזער שפּראַך [עברית] וואָלט געווען ביז איצט אַ גערעדטע אין אַלע גלות־לענדער, וואָלט זי זיך אפשר, אונטער דער השפּעה פון די פרעמדע שפּראַכן, צעפאַלן אויף עטלעכע זשאַרגאַנען, אַ זשאַרגאַן פאַר יעדן לאַנד, און מיר וואָלטן היינט נישט פאַרמאַגט קיין איינע און געאייניקטע עברית־שפּראַך. דען אויב אַ מערצאָל פון דיאַלעקטן איז נישט קיין ספּנה פאַר אַנדערע שפּראַכן, און צומאָל איז זי פאַר זיי גאַר אַ ברכה — איז עס בלוז דערפאַר, וואָס אַ יעדע שפּראַך האָט אַן אייבערשטן און הערשנדיקן דיאַלעקט, וואָס שפייזט זיך פון זיינע חברים; אָבער נישט אַזוי שטייט עס מיט דער עברית־שפּראַך, וואָס אירע באַנוצערס זענען צעשפּרייט אין אַ סך לענדער, נישט פאַרמאַגנדיק קיין שום דאָמינאַנטן און באַשטימטן דיאַלעקט אין אַ שטענדיקן צענטער. אָבער פון דער אַנדערער זייט, ווען אונדזער שפּראַך [עברית] זאָל געווען בלייבן בלוז אַ בוכשפּראַך, נישט האַבנדיק לעבן זיך אַ גערעדטע יידישע שפּראַך,

וואָלט זי פאַרשטיינערט און פאַרטריקנט געוואָרן אָן שום לעבנס־גייסט; איצט, אָז עס האָט זיך צו איר תמיד אין דער דערציִונג (אין חדר, אין בית־מדרש, אין דער ישיבה) צוגעפאַרט אַ שטענדיקע באַגלייטערין — דאָס גערעדטע ייִדיש — האָט זי אויך דעם עברית־געשאַנקען פון איר וויטאַליטעט און ווערקלעכקייט; אַזוי־אַרום אָז אויך אונדזער עברית־שפּראַך שפּירט זיך ווי אַ פּאַקטיש לעבעדיקע. — — "

ד

מיר זענען פון דער ענגערער ראַם פון אַקטואַלע ווידעראַנאַנדן אַריבער אין דער ברייטערער ראַם פון היסטאָרישער דיאַלעקטיק, און ווי ווייט ביאַליק האָט זיך דערינען אַריינגעקלערט, קאָנען מיר אַפּלערנען פון זיינע ענוציאַציעס, בשעת זיין גרויסער נסיעה אין פּלערליי קהילות, מיט צוויי יאָר שפּעטער. אַזוי, אַ שטייגער, הערן מיר פון זיינס אַ לעקציע (אין בערלינער בית־העם) וועגן דער נייער עברית־קולטור (תּשרי תר"ץ): „עברית־לשון איז פּריִער פאַרשטופט געוואָרן, און געווען בלויז אַ בוכשפּראַך, זי האָט פּאַרלירן די שטראַמיקע וואָלן פון עצם־לעבן — דאָס חיות וואָס קומט מכוח דיאַלעקטן. פּונקט ווי פּונעם ייִדישקייט, אַזוי איז פון דער שפּראַך צוגענומען געוואָרן איר ממשדי־קער תּוכן — אָבער אפשר איז עס אַ ברכה פאַרן אויפּלעב פון עברית־לשון, וואָס זי איז נישט געווען אַ טאַג־טעגלעכע לעבעדיקע שפּראַך. אַזיט, וואָלט זי, מיט די פּיל וואַנדע־רונגען פון פּאַלק, זיך שטאַרק איבערגעאַנדערשט, און וואָלט סוף־סוף חרוב ונחרב גע־וואָרן. אָבער ווייל זי האָט זיך דערהאַלטן בלויז אין דער ליטעראַטור, האָבן מיר זי געפּונען היינט, ווען די שפּראַך האָט דערגרייכט איר רענעסאַנס, ווי אַ ליטעראַטור־שפּראַך. פון ייִדיש־לשון האָט עברית־לשון באַקומען איר אינטימיטעט און וויטאַליטעט; ביידע לשונות האָבן זיך דערוואָרפן, ווי בשותפותדיקע פּאַרפּאַלקן, עטלעכע בשותפותדיקע שטריכן. אין ארץ־ישׂראל האָט עברית־לשון אויפּגעהערט צו זיין לשון־קודש, משמע זי האָט זיך נישט מער באַגרענעצט אויף אַ פּאַר פּאַכן, נאָר איז געוואָרן אַ טאַג־טעגלעכע שפּראַך, דערקעגן האָט ייִדיש פּאַרלירן איר לעבנס־באַזע און זוכט אַ מקום־מקלט, ווי עס האָט אַמאַל געטאָן עברית, אין דער ליטעראַטור. עברית איז געוואָרן אַ לעבנס־שפּראַך, ייִדיש — אידעאָלאָגיע.“ ביאַליק קערט זיך צו דער קשיא אום אין אַ לעקציע, וואָס ער האָט געהאַט אין קאָוונע (פ' אלול תר"ץ) און באַמערקט, אַז קיינער האָט זיך נישט באַמיט צו באַטראַכטן רייִן־היסטאָריש דאָס פּראַבלעם פון אַ פּאַלק, וואָס האָט איבער־געביטן זיין שפּראַך: „די ערשטע און נאָטירלעכע שפּראַך פון אַ יעדן פּאַלק איז די, וואָס מען געדענקט נישט מער איר אָנהייב; וואָס דאָס פּאַלק איז אין איר געבוירן געוואָרן; וואָס מען קאָן נישט טייטלען מיטן פינגער אויפן טאַג. וואָס דאָס פּאַלק האָט זי אָנגענומען פאַר זיין שפּראַך; פּונקט ווי אַ קינד געדענקט נישט, ווען עס איז געבוירן געוואָרן.“ פּאַראַן, זאָגט ער, אַ סברה, אַז אונדזער פּאַלק האָט זעכצן מאָל איבערגעביטן די שפּראַך זיינע, און עס בעט זיך אַ היסטאָריש־וויסנשאַפטלעכע פּאַרשונג דאַריבער, וואָס זענען גע־ווען די אייגנטלעכע סיבות פון די דערשיינונגען. ער באַרירט דעם ענין פון ארמית און דערמאַנט איר שפּעטן אויפּלעב אין ספר „הזהר“, באַמערקט אָבער, אַז דאָס ספר איז טאַקע ארמית, אָבער די איבעריקע קבלה־ספרים זענען עברית. „איך בין נישט קיין מיסטיקער, נאָר אַ ראַציאָנאַליסט. איך גלייב אין די נאָטור־געזעצן. אָבער צוגלייך גלייב איך באמונה שלימה, אַז דער טיפּער און געזונטער אינסטינקט פון פּאַלק האָט עברית־לשון נישט געלאָזט זיין קיין טאַג־טעגלעכע לעבעדיקע שמועס־שפּראַך. און נישט אומזיסט

האַט דאָס פּאַלק אַזוי געהאַנדלט! וויל אונדז, וואָס מיר האָבן נישט גערעדט עברית די אַלע תקופות; דען ווען מיר וואָלטן גערעדט עברית במשך אַלע אונדזערע וואַגליאַרן, ווייס איך נישט, וואָס וואָלט געווען דער סוף פון דער שפּראַך, און צי מיר וואָלטן היינט צוטאָג בכלל פאַרמאָגט אַן עברית-לשון אין דער וועלט". דאָ חזרט ער איבער זיין סברה וועגן דער סכנה פון צעפאַל אויף דיאַלעקטן, פּדי צו פּסקנען, אַז דאָס פּאַלק האָט אַזוי באַוווּסט און אויסגערעכנט געהאַנדלט.

ווי מיר זעען, האָט ביאַליק, במשך דער צייט, אַ ווייטן וועג געמאַכט — וועגן דער ראַל פון די יידישע שפּראַכן לגבי דער עצם מעגלעכקייט פון עברית, זאָגט ער נישט מער: אפּשר, ער זאָגט: וויל איז אונדז, און דער דיאַלעקטישער עוקף שטעקט אין זיין זאָג וועגן דעם, ווי יידיש האָט אָפּגעהיט עברית פון צו ווערן אַ מיין ליטיין, דען וויל עברית „האַט זיך תמיד צוגעטוילעט צו אַ לעבעדיקער שפּראַך, איז זי גופא אויך לעבעדיק געוואָרן". און דאָ קומט זיין וואַרעניש: „יידיש פאַרמאָגט אַ חיות, אַזוי לאַנג זי קלעפט אין עברית און זויגט פון איר מאַרן, אָבער קוים געזעגנט זי זיך מיט עברית, האָט זי איר רעכט פאַרלוירן און איר ווערט אַנגעוווירן". און קערט זיך אום צום משל פון מגילת רות, פּדי צו באַטאָנען, אַז אויב רות קלעפט אין געמי, קומט פון איר אַרויס דוד המלך, און אויב נישט — נישט.

ווען מען קוקט זיך טיפּער אַריין, זעט מען אַז, בעצם, היט ביאַליק אויך איצט אַפּ דעם אויפטייל צווישן תכלית און מיטל, אָבער סיי די פּערספּעקטיוו סיי דער אָספּעקט זענען אַנדערש. די פּונקציע פון יידיש לגבי עברית, ווייזט זיך אים אויס אַ פאַרענדיקטע, און ער באַגריסט אַן חשש דעם אַנטוויקל פון יידיש און אַלע וואָס באַמײַען זיך דערפאַר און דאַרינען, כאַטש ער האַלט אַז אירע קניינים, בעיקר די ליטעראַטור-קניינים, וועלן זיך דערהאַלטן ביים פּאַלק אין עברית-נוסח, מעשה מענדעלע לגבי זיך גופא, אָדער מעשה בערקאוויטש לגבי שלום עליכם. אמת, ווי אַ שאַרפּער אָבסערוואַטאָר פון אונדזער קולטורגאַנג, האָט ער דאָך באַדאַרפט צו באַמערקן, אַז אונדזער פּאַלק פאַרגעסט נישט די ווערטן, וועלכע ער האַלט פאַר אייגנס און היימיש, און וואָלט באַדאַרפט צו פּרעגן, ווי-אַרום וועט אַזאַ ערך ווי יידיש, אין אַ עברית-זוירקלעכקייט, נישט פאַרגעסן ווערן, און מעגלעך, אַז אַ שטיקל תשובה דערצו איז געווען זיין אונטערשטיץ פאַר אַ יידיש-קאַטעדרע אין אונדזער אוניווערסיטעט. אָבער עס איז זיין אייגענער דיאַלעקטיק שולדיק געבליבן סיי די קשיא סיי די תשובה אויף איר.

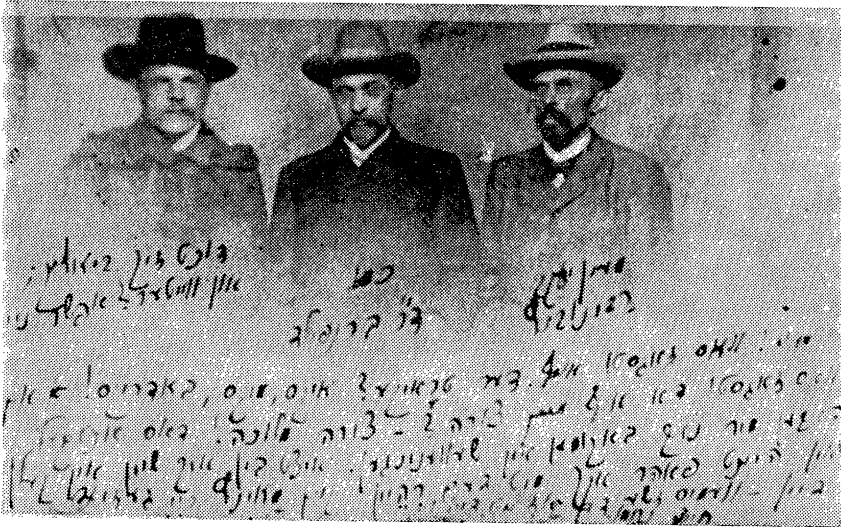
ה

מיר האָבן, אין פּלל-שטריכן, געוויזן ביאַליקס געדאַנקען-גאַנג אין אונדזער שפּראַכן-לאַבירינט, אָבער ווי וויכטיק עס זאָל ביי אים נישט זיין די אידעאָלאָגישע זייט פון פּראַבלעם, איז די שאַפּערישע זייט פון ענין, אַלץ וויכטיקער. און דאָס ווערט בולט, ווען מיר גייען איבער פון דער ראַל פון יידיש פאַרן אויפהאַלטן פון עברית און פאַרן פאַרויכערן פון איר אויפלעב-מעגלעכקייט, צו דער ראַל פון יידיש פאַרן עצם אויפלעב-פּראַצעס אין זיין לעבעדיקן אַקטן אַנטוויקל, און דאָ באַטראַכט ביאַליק, ווי אַ שפּרינג-ברעט דעם טאַפּעלעם שפּראַך-פּענאַמען — מענדעלע. מיר וועלן נישט איבערחזרן, וואָס ער שרייבט וועגן דעם פּענאַמען אין זיינע פּתבים (״מנדלי ושלשת הפּרכים״, ״יוצר הנוסח״, ״בגבורות״, ״ומנדלי זקן״), נאָר ברענגען, וואָס ער האָט קאַמפּלעטירט בעל-פה — אַזוי זאָגט ער, אין דערמאָנטן אויפנעם-וואָרט לכבוד אַש און הירשביין: ״מענדעלע

האָט אונדז, אין זיין אַרבעט, געגעבן אַ סאַנקציע פאַר עברית, ווי אַ גערעדטע שפראַך. ווען נישט מענדעלע, וואָלטן מיר נישט דערוועגט צו קלערן דאָריבער און מיר וואָלטן דאָס נישט דערגרייכט אין אַזאַ ברייטער מאַס. און אַפּשטעלנדיק זיך אויף דעם זינדנס גאונשיקייט, זאָגט ער: „ער האָט פאַרזיווגט ביידע לשונות. ער האָט פון דעם עברית-פּלאַסטישקייט צוגעשאַנצט דער יידיש-ליטעראַטור און ער האָט פון דער לעבעדיקייט פון יידיש-לשון צוגעטיילט דעם עברית-לשון.“ וואָס ער, ביאַליק גופא, האָט געלערנט פון מענדעלען, האָט נישט צו טאָן מיט אידעאָלאָגישע און פּובליציסטישע דעות, נאָר מיט דער שאַפּערישער האַרעוואַניע, וואָס אָן איר העלפט נישט דער רוח-הקודש. וועגן דעם ענין האָט ער דערציילט אין אַ שיעור זיינעם אין „הנוער העובד“ אין תל-אביב (סיון תרפ״ח), דערמאָנענדיק יענע צייט, ווען, אין אַ פּליאהדיקער קאָאָליציע פון ביידע, האָט „פּישקע דער קרומער“ אָנגעהויבן מגולגל צו ווערן אין „ספר הקבצים“ (אייגנטלעך „נון פּופּה“, ווי עס האָבן געהייסן די קאָפּיטלען, וואָס זענען געדרוקט געווען אין פּרישמאַנס „הדור“). „דער אַרבעטס-אויפטייל — דערציילט דאָרט ביאַליק — איז געווען אַזעלכער: איך האָב איבערגעזעצט אַ יעדעס קאָפּיטל רוישריפט, ביי זיך אין דער היים, און עס געבראַכט דעם זיידן. דאָ האָבן מיר ביידע אַבער-אַמאַל דורכגעקוקט דאָס קאָפּיטל און „פאַרריכט“ צוזאַמען. פון מיין מלאכה איז, צומייסט, גאַרנישט געבליבן. דעמאָלט, ביי דער דאָזיקער בשותפותדיקער אַרבעט האָבן איך ערשט דערקענט מענדעלען און זיין אַרבעטס-אופן מיט אַלע פּיטשעווקעס. טאַג-נאַך-טאַג, במשך אַ קיילעכדיק יאָר, בין איך מיט אים געזעסן בצוותא חדא. עטלעכע שעה אין טאַג, און צו מאָל ביז האַלבער נאַכט. אַ סך האָבן איך מיך, אין יענע שעהען, דערוואָסט וועגן זיידן און נאָך מער האָבן איך פון אים געלערנט.“ וואָס ער האָט אין דער לאַבאָראַטאָרישער האַרעוואַניע בעיקר גע-לערנט, זענען די באַזונדערקייטן פון ביידע לשונות — זייער באַזונדערע געזעצלעכקייט, זייערע באַזונדערע אַסאַציאַטיוו-און דיסאַציאַטיוו-ספּעציעס און זייערע באַזונדערע אַפּווייכן און באַגעגענישן.

1

אַבער וואָס עס דאָרף אונטערגעשטראַכן ווערן איז, אַז אין אַזאַ מין אַרבעט, האַנדלט זיך שוין מער נישט אין ערשטן פאַראַגראַף: וועגן יידיש, נאָר אין צווייטן פאַראַגראַף: פון יידיש אַרויס אין עברית אַרײַן. ביאַליק איז, פּידוע, געווען אַן עברית-איבער-זעצער און ער האָט אונדז געגעבן סערוואַנטעס „דאָן קישאַט“, שילערס „ווילהעלם טעל“ און סצענעס פון שעקספּירס „יווליוס צעזאַר“, אַבער ער האָט געשענקט אַ באַזונדערן אויפמערק אונדזער אייגענער ליטעראַטור — עפעס פון רוסישע (מרדכי בן-עמי) און מערער פון יידיש-פּראַזע (שלום עליכם, אַברהם רייזין, מ. ספּעקטאָר), ווי אויך דראַמע (ש. אַנסקי „דער דיבוק“ — וואָס לאַדי ער איז אין איבערזעצערס נוסח געוואָרן גע-הויבענער, פּמעט קלאַסיש, איז ער אויך געוואָרן דער סובסטראַט פאַרן יידיש-טעקסט, וואָס זיין ערשטער מקור איז פאַרלוירן געגאַנגען, און אַנסקי האָט אים רעקאָנסטרוירט לויט ביאַליקס עברית-נוסח). אַבער ביאַליקס איבערזעצעריש יכולת פאַרדינט אַ באַזונ-דערן פאַרשערישן באַהאַנדל. און אַהער געהערט אויך ביאַליק דער רעדאַקטאָר (זעקס בענד „רשימות“ בעיקר פאַר פּאַלקאַר-פאַרשונג), און דער פאַרלעגער (אין גייסט פון זיין פּיננס-פּראַגראַם האָט ער אַרויסגעגעבן שלום עליכם, י. ל. פּרץ, שלום אַש, ראַוויני-קיס „יידישע וויצן“ וכדומה). אַבער דאָס וויכטיקסטע איז זיין אייגענע איבערזעצן און

דאָס דאָזיקע ייִדישע בריוול האָט חיים נחמן ביאַליק געשריבן פֿון באַזעל צו זיין פֿרוי, אין יאָר 1908. דאָס גרופֿנבילד פֿון יעקב רבינוביץ, ד״ר ש. ברנפֿלד און ח. נ. ביאַליק איז אַרױפֿגעקלעפֿט אויף אַ פֿאַסטקאַרטל. דער טעקסט לױטעט: „וואָס זאָגסט דו אויף דער טראַיקע? איקס, מיקס, באַדריקס! און וואָס זאָגסטו דאָ אויף מיין צורה? — צורה מלוכה! דאָס אַנטיקל האָבן מיר נאָך באַקומען אין שעוועלינגען. איצט בין איך שוין אין קעלן און היינט פֿאַר איך מיטן רהיין קיין מאַינץ. זיי געזונד, דיין — וועמעס-זשע דען, אַז נישט דיין? ... חיים נחמן.“ (אַרכיוו פֿון בית ביאַליק, תל-אביב)

באַאַרבעט-מי לטובת אונדזער אינעווייניקסטער וועלט, ווי זי האָט זיך מאַניפעסטירט אין ייִדישן פֿאַלק- און קינדער-ליד. דאָ ווייזט זיך ערשט אַרויס וואָס דער מוסטער פֿון מענדעלע און זיין אייגענער געניוס האָבן אים געלערנט — דאָס טאַפעלע עקשנות, וואָס מיינט, בעצם, אַ טאַפעלע געטרייקייט — לגבי דעם מהות פֿון דער שפּראַך פֿון וועלכער ער האָט איבערגעזעצט אין דעם מהות פֿון דער שפּראַך אין וועלכער ער האָט איבער-געזעצט. ווי ער גופא האָט דאָס פֿאַרשטאַנען, ווערט קלאַר, ווען ער רעדט וועגן דער דאָזיקער אויפֿגאַב פֿונעם דור, און ברענגט ווי אַ דוגמה י. ד. בערקאָוויטשעס באַמי אַרום שלום עליכם: „אויף אונדזער דור איז אַרױפֿגעלייגט דער חוב, אונדז גופא און אונדזערע אינטערנע וועלט צו איבערזעצן אויף עברית, אַן איבערזעצן וואָס מיינט אַן אומקער צום מקור.“ און דאָ דאַרף מען אויפֿמערקיק מאַכן, אַז לגבי דער אינטערנער וועלט איז פֿאַראַן אַ בולטער חילוק צווישן מענדעלע און ביאַליק, ווייל איינס איז אַ רעאַליסטישער עפיקער און עפעס אַנדערש איז אַ וויזיאַנאַרער ליריקער. אויב מענדעלעס כלים האָבן ביאַליקן געדינט אין איבערזעצן פֿון פּראָזע, האָט ער אַבער געמוזט אַנקומען

צו אנדערע כלים אין איבערזעץ פון פאָעזיע, אָפּילו — און אפשר דווקא — פון פּאָלקס-פּאָעזיע. ווי ווייט עס פּאָדערט זיך דאָ, לעבן איינפילערישן טאַלאַנט, ממש אינטוּיציע, וועלן מיר בלוזיז מרמז זיין, דערלאַנגענדיק אַ קוק אין צוויי קליינע דוגמות.

ז

די ערשטע דוגמה איז אַ קליין וויגלידעלע: רועת הכוכבים, טייטש: די פּאָסטעקע פון שטערן, וווּ עס הייסט: „הלבנה תשמור / על פוכביה / פרועה על עדרו / בעין פקוחה // ישן אפרוחי / על ירך אמא / ליל שלום לך / ושנת מנוחה // מלאך טוב יפרוש / עליך כנפיו/ וחלומות רעים / אל יבהלוך“ („שירים ופזמונים לילדים“, תרצ״ג, ז. ס״ג). טייטש: די לבנה היט אירע שטערן, ווי אַ פּאָסטעך זיין טשערעדע, מיט אַן אָפּן אויג; שלאָף, עופהלע, לעבן דיר דיין מאַמע, אַ פּרידלעכע נאַכט דיר און אַ רויקן שלאָף, אַ גוטער מלאך זאָל אויף דיר שפּרייטן די פּליגל זיינע, און ביזע חלומות זאָלן דיר נישט פּאַרווירן. ווער עס וויל וויסן, ווי ווייט דער שורש און די אָפּצווייגן פון דעם קליינעם ליד גרייכן, קען עס לייענען אין מיינער אַן אַרבעט דאַריבער („פּנסת“ באַנד 10, תש״ז, זז. ב״ט—ס״ג), אָבער מיר וועלן זיך איצט באַנגוגענען מיטן באַמערק, אַז דער מקור איז אַ יידיש פּאָלקסליד, וואָס גינבורג-מאַרקע ברענגען עס אין זייער געזעמל: „די לבנה פּאָסט אויף די שטערן / ווי דער פּאָסטעך זיינע שאָף / זיי זאָלן, חלילה, נישט געמינערט ווערן, / שלאָף, מיין עופהלע, שלאָף“ („עוורייסקאַיאַ נאַראַדנאַיאַ פּיעסניאַ וו ראַסיי“, 1901, סי' 75). אַ געשטערנטע שורה באַווייזט, אַז דער טעקסט, וואָס מען האָט פּאַרשריבן אין ווילנע, איז נישט קאַמפּלעט, און ביאַליק האָט עס געפּרוּווט טאָן, — אַריינברענגענדיק אַ קליינעם, אָבער וואַגיקן שינוי: אין יידיש-טעקסט פּאָסט די לבנה אויף די שטערן, און ביאַליק זאָגט טאַקע: תּשׁוּר, אָבער ער רופּט זי אַן אין טיטל: רועת הכוכבים, משמע זיי פּאָסט אָדער פּאָסטען די שטערן. אין יידיש-מקור איז דער מאַטיוו אַ דינאַמישער, אָבער דער יידיש-מקור האָט אויך אַ מקור, וואָס ביאַליק האָט עס נישט געקענט — אַ דייטשיש פּאָלקסליד, געבראַכט אין געזעמל אַרנים ברענטאַנאַ, און דאָ איז דער מאַטיוו אַ סטאַטישער: „שלאָף קינדליין, שלאָף / אים הימל צין די שאָף / שטערנליין זינד די לעממערליין / דער מאַנד דער איזט דאָס שעפּערליין / שלאָף, קינד-ליין, שלאָף“. די שינויים פון ביאַליק דערקלערן זיך פון ווייטע מסורות — איין שינוי פּאַרמאַגט אַ סך דוגמות, ווי, אַ שטייגער, ביי ר' שמואל הנגיד, וואָס שרייבט: „ראו את שמי מרום — / וסתר ופוכביו כמו רועה / תשלח בתוך אחו את כבשיה“. טייטש: קוקט צום הימל אויבן, די לבנה און אירע שטערן, ווי אַ פּאָסטעקע וואָס שיקט אירע שעפּעלעך אויף דער לאַנקע. פּונקט ווי אַן אנדערער שינוי וואַרצלט נאָך אין חומש, און קינדער זאָגן אים אין קריאת-שמע-לייענען: המלאך הגואל אותי מכל רע הוא יברך את הנערים; טייטש: דער מלאך, וואָס דערלייזט מיך פון אַלעם ביין, וועט בענטשן די יינגלעך; און וואָס ווערט נאָך באַשטאַרקט דורכן פּרײַערן פּסוק: האַלהים הרועה אותי מעודי ועד היום, טייטש: גאָט וואָס פּאַשעט מיך זייט איך לעב ביז היינט.

ח

די אנדערע דוגמה איז אַ נישט גרויס לידל: מאחורי השער, טייטש: פון הינטערן טויער, וואָס קלינגט: „בת יונים הומיה / בת יונים בהירה / נחתני בים/ על כנפי הסירה / ותוליכני / לארץ הבחירה // הוי, אמרו הגלים, / הדגים במצולה / איך אבוא

בשערי / ארץ הסגולה / ומפתחי שבור / והדלת נעולה // אין קול ואין עונה / ויונה
 עם נער / עדיין מתדפקים / על דלת השער". טייטש: טייבעלע וואַרקנדיקע, טייבעלע
 קלאַרע, האָט מיך געפירט אין ים, אויף די פליגל פון דער לאַדקע, און האָט מיך געבראַכט
 אין אויסדערוויילטן לאַנד; אוי זאָגט מיר, כוואַליעס, פיש אין דער טיפעניש, ווי וועל איך
 קומען אין לאַנד דעם געשאַצטן, און מיין שליסל איז צעבראַכן און די טיר פאַרשלאָסן;
 קיין שטים און קיין ענטפער, און די טויב מיטן יינגל, קלאַפן ביז איצט נאָך אין דער
 פאַרשלאָסענער טיר. ווער עס וויל וויסן, ווי ווייט דער שורש און די אָפצווייגונג פון דעם
 קליינעם ליד גרייכן, קאָן עס לייענען אין מיינער אָן אַרבעט דאָריבער («רשימות», נייע
 סעריע, תש"ו, באַנד 2, ז"ו 174—177), אָבער מיר וועלן זיך איצט באַנוגענען מיטן
 באַמערק, אָן דער מקור איז אַ יידיש פּאָלקסליד געבראַכט אין געזעמל גינבורג-מאַרעק
 (דאָרט, סי' 90, ז. 78) וואָס קלינגט: «איינע קליינע / ווייסע טיבל / פירטע מיך נאָך
 ענגעלאַנד / ענגעלאַנד / איז צוגעשלאָסן / און דער שליסל / איז צעבראַכן / איינס
 צוויי דריי / פוילן איז פאַרביי / רוס איז געלאָפן / מיט אַלע האַרמאַטן / פוילן איז
 געבליבן / אָן סאָלאַטן». לייכט צו פאַרשטיין, אָן דער דאָזיקער מקור פאַרשדכנט צוויי
 פאַרשיידענע מאַטיוון, און ביאָליק האָט דערהאַלטן בלויז דעם ערשטן און אים קאָמפלע-
 טירט, פאַרבייטנדיק ענגלאַנד אויף ארץ-סגולה, וואָס קאָן מיינען ארץ-ישראל, שוין מחמת
 דעם, וואָס עס איז קאָנסטרווירט לויטן תנכישן עם-סגולה, וואָס מיינט פּאָלק-ישראל.
 דער יידיש-מקור ווייטער האָט אַ דייטשישן מקור, וועלכן ביאָליק האָט נישט געקענט,
 און אויך דער מקור געפינט זיך אין געזעמל ארנים-ברענטאַנאַ: «אהגע קראַהנע וויקקעלע
 וואַהנע / וואַללען וויר נישט נאָך ענגלאַנד פאַהרען / ענגלאַנד איזט פערשלאָסען /
 שלעססער זינד פערראַסטעט / שליססעל איזט פערלאָרען / מיססען וויר איין לאַך ניין-
 באַהרען / זינד וויר ניינגעקראַכען / האַבען די טעפּ פערבראַכען / וועגן דער קעססעל
 טיעף איזט / וועגן די מילך זיסס איזט, / וועגן די פופּען טאַנצען / וואַללען וויר
 לאַנצען פּפלאַנצען». ווי מיר זעען, איז די ערשטע שורה אין דייטשישן ליד אומפאַר-
 שטענדלעך, ווי אַ מאַגישער שפרוך וכדומה, בשעת אין יידישן ליד ווערן פּמעט אַלע
 קלאַנגען דערהאַלטן און ראַציאָנאַל אויסגעטייטשט, און ביאָליק אַנטוויקלט דעם שטריך
 נאָך מער, פונקט ווי דער פאַרבייט פון ענגלאַנד אויף ארץ-סגולה, פירט צו אַן אַנדערן
 אַנטוויקל, ווי מיר זעען עס אין יידיש ליד, ווו עס איז צוגעקלעפט געוואָרן דער טראַגיי-
 שער סוף פון דער רוסיש-פוילישער מלחמה (1830 אָדער 1863), און אין דייטש-ליד —
 ווי עס איז צוגעקלעפט דער קאָמישער קולינאַרער סוף. די פאַרשלאָסענע ארץ-סגולה,
 וואָס מיינט, בעצם, דאָס פאַרשלאָסענע ווונטשלאַנד, ענדיקט זיך, בעצם, נישט, ווי דער
 אויסדרוק, אַפילו דער טרויעריקסטער, אויף גאולה ענדיקט זיך נישט. ווייזט אויס, אָן
 ביאָליק האָט געוויסט אָדער, לפחות, דערשנאַפט, אָן ענגלאַנד אין דייטשישן פּאָלקסליד
 איז ענגעל-לאַנד, דאָס מלאכים-לאַנד, וואָס הייסט אין אַנדערע דייטשישע פּאָלקסלידער:
 דאָס געלאַבטע לאַנד, משמע בפירוש ארץ-ישראל, ווערט אָבער פאַרלייגט אין גן-עדן,
 און אין עולם-הבא.

ט

קומענדיק צום פאַראַגראַף: פון יידיש אַרויס אין עברית אַרײַן, איז אפשר פּדאי
 אַנצוהויבן מיט אַ גרעסערער אַרבעט, ווי סיפורי המקרא און ספר האגדה אין יידיש-נוסה.
 אמת, לגבי ספר האגדה, וואָס עס האָבן פאַריידישט ביאָליק און ראָווניצקי (תחילת אויך

ר' מרדכלי), איז שווער אפצושיידן. וואָס געהער צו יעדן פון ביידע שותפים, אָבער די שיטה איז דאָך זיכער אַ בשותפותדיקע, — די מסורה־שיטה וואָס גייט נישט אויף דער ליניע פון וואָרט־פאַרזאָרט־איבערזעצן, נאָר אויף דער ליניע פון אויסגעברייטערטן פירוש. אזוי, למשל, האָבן מיר נישט בלויז: „פתילה באיסר“ — אַ גראַשן ליכטל; „זהוב“ — אַ גאַלדן רענדל; „נאָר אויך: „על ידי משל אדם עומד על דברי תורה“ — „דורך אַ לייכטן און איינפאַכן משל באַנעמט מען אַ מאָל דעם טיפסטן געדאַנק“; „לפלטין גדולה שהיו בה הרבה פתחים וכל מי שנכנס לתוכה היה תועה“ — אַ לאַבירינט, אַ מין פאַלאַץ, פול מיט פאַרפלאַנטערטע און פאַרדרייטע צימערן, איז עמעצער אַריין האָט ער זיך פאַרבלאַנדזשעט, ניט צו וויסן, וווּ איין און וווּ אויס“. אָבער פאַראַן שטעלן, וואָס בלויז ביאַליק האָט זיי פאַריידישט — עס זענען די פאַעטישע פסוקים אָדער אימרות, וואָס גייען אין איבערזעצן אין טאַנישן מעטרום. אַ שטייגער די מאַרקאַנטע שטעל אין תהלים: „אנה אלך מרוחך ואנה מפניך אברח / אם אסק שמים שם אתה / ואציע שאול הנך“ — „ווהיין, אַ גאַט, זאָל איך פון דיין געמיט אַנטלויפן / און וווּ באַהאַלט איך זיך פאַר דיין געזיכט? / הייב איך זיך צום הימל אויף — דו ביסט דאָרט, / און לאָז איך זיך צום גרונט אַראַפּ — דאָ ביסטו!“ אָדער אַ הספד: „אם בארזים נפלה שלהבת / מה יעשו אוזבי קיר? / לויתן בחפה הועלה, / מה יעשו דגי הרקק? // בנחל שוטף נפלה חרבה / מה יעשו מי גבים“ — „האָט אַנגעכאַפט דער פלאַם די צעדער־ביימער / וואָס קאַנען טאָן שוין קליינע גרעזעלעך? // און האָט די נעץ געפאַנגען דעם לויתן / וואָס קאַנען טאָן שוין קליינע פישלעך? // און איז די נעץ פאַרשפרייט אין טייך אין טיפן, / וואָס זאָל שוין זיין מיט קליינע זומפלעך?“

ווי מיר זעען האָט ביאַליק, אין טאַנישן מעטרום אָפגעהיט דעם אַגדה־טעקסט, האָט אָבער אויסגענוצט אַ באַזונדערקייט פון יידיש, דעם דימינוטיוו (גרעזלעך, פישלעך, זומפלעך), כדי נאָך מער אויסצובולטן דעם קאַנטראַסט צווישן קליינקייט און גרויסקייט (צעדער־ביימער, לויתן, אין טייך אין טיפן), פונקט ווי ער האָט אויסגענוצט אַנדערע באַזונדערקייטן, ווי, אַ שטייגער, די נטייה צו אַליטעראַציע (אַ ירושה פון דייטשישן שטאַבריים): (1) „לחורשה של קנים“ — אַ „געדיכטן ווילד פאַרוואַקסענעם וואַלד“; (2) „חבל בחבל משיחה במשיחה“ — אַ שטי־ריקל צו אַ שטי־ריקל אַ שטי־ירל צו אַ שטי־ירל וכדומה.

דאָ קומען מיר צו צום ריכטן און געדיכטן פאַראַגראַף — וואָס ביאַליק האָט גע־שריבן אין יידיש, און מיר האָבן שוין פון אים גופא עפעס געהערט, וועגן די אונטערשטע, איבערלעבערישע מאַטיוון, וואָס האָבן אים דערצו באַווויגן, אויף צו להכעיס די אייבער־שטע, אידעאָלאָגישע מאַטיוון, וואָס האָבן אים געפרוווט אָפּהאַלטן דערפון. אויפן סמך פון אַן אַנאַליז מעג מען צוגעבן, אַז עס איז נישט בלויז די צייטלעך — און אַרטלעך מנעמישע אידענטישקייט צווישן קינדער־איבערלעבעניש און שמועס־שפראַך (צייכנט זיך דאָך „ספּיח“ אויס מיט אַן אומפאַרגלייכלעכער אויטענטישער איבערלעבערישער פרישקייט), נאָר עס איז אויך, און אפשר בעיקר, דאָס באַוווּסטיגן און דאָס געפיל, אַז ביידע שפראַכן פאַרמאָגן אומפאַרבייטלעכע באַזונדערקייטן, און ווער עס איז פון ביידע אַרויסגעוואַקסן און אין זיי אַריינגעוואַקסן, אַפילו ווען ער האָט די איינע געמאַכט דאָמי־נאַנט אין זיין שאַפן, דאָרף אָדער מוּ אויך אין דער אַנדערער זאָגן וואָס ער קאָן בלויז

אין איר זאגן. נישט אלע צוויי שפראכיקע שאַפערס זענען געגאנגען דעם וועג. אַממייסטן האָבן דאָס גרייַלעך פאַרשטאַנען ביאַליק אין פּאַעזיע און בערדיטשעווסקי אין פּראָזע. בעיקר אין מאַנאַלאַג. פּאַדערט זיך אַ פּאַדראַבנער דורכקוק פון ביאַליקס אַריגינאַל־ייִדישע לידער, פּדי דעם ענין צו דערגרונטעווען, און אַ גוט הילפּמיטל דערצו איז אַ פּאַרגלייך פון זיינע אייגענע צוויי שפּראַכיקע טעקסטן, סיי די וווּ דער העברעיִש־נוסח איז דער פּרימאַרער און ייִדיש דער שפּעטערער: „בעיר ההריגה“ — „אין שחיטה שטאַט“, וכדומה, סיי פּאַרקערט: „כּוואַלט געווען אַ בעלן וויסן“ — „לאַ הראַני אלהים“ וכדומה. און מיר וועלן איצט בלויז אַנווייזן אויפן אַליטעראַטיוון, וואָס שטעקט שוין אין נאָמען: שחיטה שטאַט, וואָס לאָזט גאַר אָפּט די אַקצענטירטע שיין אין דער זעלבער אָדער נאָנטער שורה פּירקומען אין אַ טאָפּעלעם אָדער דרייאַיקן שכנות. און די שיין איז ווייט נישט דאָס איינציקע אות פּאַר אַזאַ קלאַנגלעכער מאַניפּולאַציע, וואָס געפינט זיך נישט בלויז אין „בעיר ההריגה“, וואָס האָט זיך אירע דרכים. בדרך־כלל זעען מיר, אַז ביים גאַנצן באַשטרעב געטריי צו בלייבן דעם פּרימאַרן טעקסט, (און דאָס האָט דאָך ביאַליקן, אין אַ היפשער מאָס, באַווויגן צו זיין ייִדיש־נוסח, נאָך דעם ווי י. ל. פּרץ איז אין זיין פּרוו דורכגעפּאַלן), אַטעמען „בעיר ההריגה“ און „שחיטה שטאַט“ אין צוויי באַזונדערע אַטמאָספּערעס, און דאָס טריט־ביי־טריט אויפצוקלערן — פּאַדערט אַ ספּעציעלע און סקרוּפּולאַטע אַרבעט, וועלכע מיר וועלן, אַמ־ירצה־השם, דורכפירן.

יא

און אחרון אחרון — בסתריִידיש, משמע ייִדיש־עלעמענטן, וואָס זענען אַריין אין עברית־טעקסט, און דאָס אין גאַר אינטערעסאַנטע גלגולים, וועלכע פּאַדערן אַ ברייטן באַהאַנדל, און מיר וועלן זיך איצט באַנוגענען מיט אַן איינציקער דוגמה: אין זיין ליד „על סף בית המדרש“, וואָס ער האָט געשריבן תּשעה־באָב און אַנגעזאַפּט מיט דער אַטמאָספּער פון חורבן, געפינט זיך די שורה: „עלה חציר במסילתך ושביליך דשאו“, טייטש: עס איז אויפגעגאַנגען היי אויף דיין שטראָז און דייןע שטעגן זענען באַגראָזט געוואָרן. ווער עס וויל וויסן, ווי ווייט דער שורש און די אַפּצווייגן פון דער שורה גרייכן, קאָן עס לייענען אין מיינער אַן אַרבעט („מולד“, באַנד 12, תּמוז תּשי״ד, ז׳ 288—294), אָבער מיר וועלן זיך איצט באַנוגענען מיטן באַמערק, אַז מיר האָבן דאָ צו טאָן מיטן חדר־טייטש: „דרכי ציון אבלות“ — „די שטעגן (אָדער: סטעזשקעס) פון ציון זענען פּאַר־וואַקסן געוואָרן“, און דער פּאַרבייט פון אבלות אויף דשאַו איז באַגרינדט נישט בלויז אין איינעם פון די באַטייטן פון שורש אבל (אבל מחולה) וואָס מיינט פעטקייט, נאָר בעיקר אין אויסטייטש פון אבלות — פּאַרוואַקסן, וואָס האָט אַן אַנשפּאַר אין פּרשנות, סיי אַשפּנו (ר' אליה בחור), סיי ספרד (ר' שמואל אויזידו), בשעת דער פּאַרבייט פון דרכי ציון אויף שביל־ציון איז נאָך פּאַראַן אין תּרגום־יונתן, און וואָס עס ווייזט זיך אויס קוריאַז — עס שפּילט נאָך אַריין אַ בילד פון פּושקינס מצבה.

אָבער אויב קוריאַז — פּדאי צו דערמאַנען, אַ דוגמה פּאַר בסת־עברית אין אַ ייִדיש־טעקסט — ווען ביאַליק האָט געשיקט זיין באַקאַנט ייִדיש־ליד „גלוסט זיך מיר וויינען“, און וואָס האָט אין דער ערשטער סטראַף געהאַט דעם גראַם: העכער־טעכער, האָט דער רעדאַקטאָר פון „פּריינד“, שאַול גינבורג, וואָס האָט, אין זיינע קאַנטן, געהערט בלויז: טייכן, און אָפּנים געהאַלטן, אַז דאָס איז מחייב אלע קאַנטן, זיך געקווענקלט אַזאַ גראַם צו ברענגען, און ביאַליק איז אים נאָכגעקומען און געשריבן אַן אַנדערן גראַם.

דעם וואָס מיר האָבן טאַקע פאַר זיך : פון האַרצן — שוואַרצן. און נישט ער און נישט דער רעדאַקטאָר האָבן נישט אין באַטראַכט גענומען, אַז זיי הרגענען אַוועק אַן עיקר-אַסאַציאַציע פון ליד. ווער עס וויל וויסן, ווי ווייט דער ענין גרייכט, קאָן עס ליענען אין מיינער אַן אַרבעט „מולד“, באַנד 14, תמוז-אָב תשט"ז, ז. 236—239), אָבער מיר וועלן זיך איצט באַנוגענען מיטן באַמערק, אַז אַזוי ווי אין טעקסט, וואָס איז געדרוקט געוואָרן, הייסט עס : ציט מ'ך ווי כמאָרעס צום ים, צו דעם שוואַרצן, ווערן מיר, סיי היסטאָריש סיי געאָגראַפיש באַגרענעצט און פרווון זיך העלפן דורך אַן אַלעגאָרישן אויס-טייטש, בשעת אין פרימאָרן טעקסט הייסט עס : ציט מ'ך ווי כמאָרעס צו ימים און טעכער, וואָס פירט אונדז אַרויס אין אַ קאָסמישער ברייט, ווי עס הייסט אין תהלים : פי הוא על ימים יסדה ועל נהרות יכוננה ; טייטש : און ער האָט זי אויף ימען באַגרינדט און אויף טייכן געגרונטפּעסטיקט. נאָך עפּעס, מיטן אויסשטרייך פון טעכער אין פאַרבייט פון די ימים אויפן שוואַרצן ים, הייבן מיר נישט אַן צו פאַרשטיין, דעם לשון רבים אין אַ ווייטערן גראַם : ביערט דעם תהום דאָרט אין אייערע ימען ; פונקט ווי מיר פאַרשטייען עס נישט לגבי אַ נאָך ווייטערן גראַם : וועט אייך פאַרבלייבן אַ ניער על נהרות. אָבער דער ענין קער זיך אויך אַן מיטן וואַליניש-דיאַלעקטישן פון ביאַליקס יידיש, און דאָס איז אַ פּרשה פאַר זיך, ועוד חזון למועד.

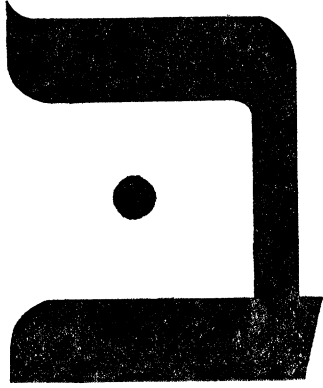
✱

דב סדן

געבוירן אין יאָר 1902 אין בראַד, גאַליציע. געלערנט אין בערלינער הויכשול פאַר פּאָליטיק. ליטעראַרישע טעטיקייט אָנגעהויבן אין 1920. זיך באַטייליקט אין פאַרשידענע אויסגאַבעס מיט איבערזעצונגען, עסייען און לידער. אין יאָר 1925 עולה געווען קיין ישראל און דאָ אַנטוויקלט אַ רייכע ליטעראַרישע טעטיקייט כמעט אין אַלע זשאַנערן. אין 1952 געוואָרן דאָצענט און שפּעטער פּראָפּעסאָר פון יידישער שפּראַך און ליטע-ראַטור און אַנפירער פון דער יידיש-קאָטעדרע ביים העברעישן אוניווערסיטעט. מחבר פון אַרום פּופציק בענד פון פאַרשידענעם אינהאַלט — בעלעטריסטיק, ליטעראַטור-קריטיק, הומאָר, שפּראַך-פאַרשונג, ליטעראַטור-געשיכטע א"א. אַ לאָרעאַט פון אַ גאַנצער ריי ליטעראַרישע פרעמיעס, איינגעשלאָסן פּרס ישראל. מיטגליד פון דער זעקסטער כנסת (מערך). מיטגליד פון צוויי אַקאַדעמיעס.

מאנע פֿץ — יברכך...

מיינע יארן

מיט פרץ מאַרקיש

ט ייערער, וואָס פאַר אַ יאַרטויזנט האָבן מיר היינט? — האָט באַריס פּאַס-טערנאַק געפרעגט אין איינער פון זיינע פּאַעמעס.

איז וואָס פאַר אַ יאַרטויזנט האָבן מיר עס טאַקע? דאָס צווייטע? עס וואָלט אַזוי געוועזן, אויב מיר וואָלטן די צייט־רעכענונג אָנגעהויבן פון דעם גע־בורט פון יענעם טשודאַק, וועמען די רוימער האָבן אומגעבראַכט הינטער ירושלים. אָדער אפשר דאָס הונדערטסטע? דאָס איז זינט דעם מאַמענט, ווען דער מענטש האָט זיך פאַרטראַכט וועגן דעם תכלית פון זיין לעבן אויף דער ערד און ראַנגלענדיק זיך אין חבלי־יצירה האָט ער צונויפבאַהאַפּטן ווערטער פאַר די שורות פון ערשטן ליד. אָדער אפשר איז עס גאַר דער אָנהויב פון ערשטן יאַרטויזנט, אויב פון נאַענטע פּאַזיציעס וועלן מיר נעמען באַטראַכטן די משונהדיקע

קאטאסטראָפּע, וואָס האָט זיך אַראָפּגעלאָזט אויף דער מענטשהייט אין נאַוועמבער פון יאָר 1917 אין רוסלאַנד? עס איז אָבער זייער מעגלעך, אַז אין טויזנט יאָר אַרום וועלן די היסטאָריקער זיך קראַצן אין זייערע קלוגע פּאַטילניצעס, פּדי צו קומען צו דער מסקנה, פון וואָס זייערע אַבות האָבן באַשלאָסן אַנצוהייבן די נייע צייט־רעכענונג.

צייט? פון אירע קרומע ציגל ווערט עס צונויפגעשטעלט דער געזעלשאַפֿט־ לעכער בנין פול מיט אַרנאַמענטן, וואָס ווערט פּסדר איבערגעבויט פאַר די באַקוועמלעכקייטן פון די איינוווינער, דער בנין, וואָס מיר רופן — „געשיכטע“. די אָפיציעלע געשיכטע, וואָס ווערט געשאַפּן דורך פּראַפעסיאָנאַלן, פאַר־ קריפּלט די דעליקאַטע שטריכן פון דער צייט — ווי דאָס מעסער אין דער האַנט פון אַ דערפאַרענעם כירורג, וועלכער פירט דורך אַ פּלאַסטישע אָפּעראַציע איבער אַ מענטשלעכן פנים. פאַר דעם מעסער איז אָבער נישט קיין אונטערשייד, וועמענס פנים ווערט געענדערט — פון אַ פאַרברעכער אָדער אַ בעל־מום. מען פאַרקריפּלט די שטריכן פון דער צייט — מענטשלעכע גורלות, מענטשלעכע מעשים, פיינפולע אָדער הערלעכע געשעענישן, וואָס האָבן דערפירט צו ווייט־גייענדיקע רעזולטאַטן. מענטשלעכע גורלות און מענטשלעכע לעבנס זענען פאַרמיוערט אין דעם פונדאַמענט פון געשיכטלעכן בנין, אין זיינע חושכדיק־ קעלערדיקע געוועלבונגען.

איך וועל זיך באַמיען כאַטש טיילווייז צו עפענען די שווערע טירן צו די געוועלבונגען — טירן, וועמענס שליסלען זענען אָדער פאַרלוירן געגאַנגען אָדער געוואָרן פאַרניכטעט. אין אַט דער פייכטער חשכות פון די אונטערערדישע קאַמערן וועל איך לענקן דעם לאַמטערן פון מיין זכרון.

עס זענען געוועזן אַזעלכע יידישע בחורים, וואָס האָבן נאָך 1917 זיך אַרויסגעריסן פון תּחום־המושב און שנעל זיך אַריינגעפלאַכטן אין בלוטיקן געקנויל פון די רוסישע געשעענישן! פריער זענען זיי געוועזן די אַממיינסטן אונטער־ דריקטע און פאַראַכטעטע און איצט האָבן זיי פאַרנומען די היפּוכדיקע פּאַזיציעס פון קאָנסטרוקטאָרן און אויספירער פון יעדער אויפגאַבע. זיי האָבן זיך נישט געשראַקן פאַר דער „שמוציקער“ רעוואָלוציאָנערער אַרבעט. אין נאַמען פון עפעמערישן, אוטאָפּיסטישן „ליכטיקן מאַרגן פון קאַמוניזם“ האָבן זיי געפייניקט הונדערטער טויזנטער מענטשן אין די קעלערן פון דער „שעקאַ“. זיי האָבן זיך באַנוצט מיט דער פרימיטיווער בלינדער דאַגמע פון קאַמוניזם, זייער עגל־הזהב, און האָבן באַרעכטיקט די באַרבאַרישע מעשים מיט דעם משונהדיקן אמת־רוסישן ווערטל: „אַז מען האַקט האַלץ פאַלן שפּענער“. אין זייער פּאַנאַטיזם זענען זיי אַפט אַליין גרייט געוועזן צו ווערן די שפּענער פאַר דעם זעלבן „ליכטיקן מאַרגן“. אין דער צווייטער העלפט פון די דרייסיקער יאָרן האָט מען זיי אָבער שוין נישט געפּרעגט, צי זיי זענען מסכים אָדער נישט — מען האָט זיי פשוט דערשאַסן אין די זעלבע קעלערן, אין וועלכע זיי האָבן מיט צוויי צענדליק יאָר פּריער דערשאַסן אַנדערע. מען האָט זיי געהרגעט נישט פאַר וועלכע עס איז באַגאַנגענע

פארברעכנס, נאָר פשוט דערפאַר, ווייל אַ נייער, יונגערער און שטאַרקערער דור פון תּלנים איז צוגעטרעטן „צו האַקן דאָס האַלץ“.

די ערשטע זענען געוועזן בלינד און פאַרברעכעריש, די צווייטע — פאַרברעכעריש און זעעוודיק.

דער קליינשטעטלדיקער יידישער בחור משה טשערקאָסקי פון שטעטל טשערקאָסק האָט געהערט צו דער ערשטער קאָטעגאָריע. ער האָט נישט אויסגעמיטן דעם אַלגעמיינעם גורל — מען האָט אים אַרעסטירט אין 1934 אַלס „פאַרשפּרייטער פון פאַרברעכערישע טראַצקיסטישע אידעען“. אין 1928, ווען ער האָט געהאַט פאַרלאָזט די „טשעקאַ“, האָט ער אויפן באַפעל פון די העכערע אויטאָריטעטן פאַרנומען דעם פאַראַנטוואָרטלעכן, וויכטיקן אַמט פון פאַרזאָרטלעך פון דער אָפּטיילונג פאַר נאַציאָנאַלע ליטעראַטורן ביים מלוכהשן פאַרלאַג. ער איז געשטאַנען אין פאַרבינדונג מיט שרייבער, וועלכע זענען פון אים געוועזן אָפּגענגיק מאַטעריעל. ער איז געוועזן פאַמיליאַר מיט זייערע ליטעראַרישע ענינים און — לויט זיין אַלטער געווינהייט — אויך מיט זייערע לעבנס־ענינים.

דער דאָזיקער שטעטלדיקער ייד האָט אונטערבאוואוסטיניק געזוכט אַ קאַנטאַקט מיט מענטשן פון זיין פּאַלק. ער האָט ווידער גענומען רעדן יידיש, געוואָרן באַהערשט פון בענקשאַפטן נאָך זיינע קינדער־יאָרן און הנאָה געהאַט פון געפילטע פיש מיט רויטן כריין. ער האָט שווייגנדיק געשאַקלט מיטן קאַפּ, ווען ער האָט זיך דערמאַנט וועגן די טראַדיציאָנעלע שבתדיקע מאַכלים אין שטעטל טשערקאָסק. אין זיין זכרון האָבן אויפגעלעבט די בלייכע, אויסגעדאַרטע הענט פון זיין באַבען, וואָס האָבן געציטערט איבער די שבתדיקע ליכט...

איינע פון די היימען, וווּ משה טשערקאָסקי האָט זיך געקענט צוריק אומקערן צו זיין יידישער פאַרגאַנגענהייט, איז געוועזן די היים פון יוסף אַוואָר־טינער — אַ גוטער ייד מיט אומעטיקע אויגן און אַן איידעלער נשמה. יוסף האָט נישט געאַרבעט אין דער „טשעקאַ“ און האָט אויך שפּעטער נישט געענדיקט דעם אינסטיטוט פאַר „רויטער פּראָפעסור“, ווי זיין פּחדיםדיקער גאַסט. ער איז געוועזן אַן איינפאַכער באַאַמטער און האָט ליב געהאַט די אומעטיקע לידער פון יידישן גלות. ער האָט ליב געהאַט און גוט געקענט די ביטער־געזאַלצענע, זוניקע און שטורמישע ליטעראַטור פון זיין פּאַלק: מענדעלע, שלום עליכם, יצחק לייבוש פּרץ — פּרץ מאַרקיז.

יוסף אַוואָרטינער איז געוועזן אַ פּריינד פון מיינע עלטערן און איך פלעג אָפט זיך אַריינכאַפן אין זייער דירה אויפן „גאַרטן־רינג“ אין מאַסקווע, ווי צו זיך אַהיים. דאַרטן האָב איך עטלעכע מאָל געטראָפן משה טשערקאָסקי, וועלכער האָט מיטן באַלעבאַס געפירט ליידנשאַפטלעכע וויכוחים וועגן דער יידישער ליטע־ראַטור. איך בין דאָן אַלט געוועזן זעכצן יאָר, האָב נישט געקענט קיין איין וואָרט יידיש און מיין קאַפּ איז פול געוועזן מיט דעם געקלאַפּער פון סאָויעטישע לאַזונגען וועגן דעם גליק פון דער מענטשהייט און דער אומפאַרמיידלעכקייט פון דער וועלט־רעוואָלוציע.

— איך האָב אַן אינטערעסאַנט שטיקל נייעס — האָט טשערקאָסקי איין מאָל זיך אָנגערופן. דאָס איז געוועזן אין זומער פון יאָר 1928 — פּרץ מאַרקיז האָט זיך אומגעקערט פון דער עמיגראַציע. ער איז שוין אַפנים אין מאַסקווע.

די מאַסקווער מיידלעך — און דאָ האָט טשערקאָסקי שטיפעריש אַ קוק געטאָן אויף מיר — וועלן אים באַלאַגערן. מאַרקיש איז שייך ווי אַ מלאַך.

— ער טראַגט מסתמא אַ הוט? — האָב איך געפרעגט מיט איראַניע. לויט די באַגריפן פון דער סאָויעטישער יוגנט ביים סוף פון די צוואַנציקער יאָרן איז דאָס טראַגן אַ הוט געוועזן אַ סימן פון צוגעהערקייט צום בורזשוואַן קלאַס, צו די „נעפּ“־מענטשן. מיין פאָטער, אַ נאַפּט־בורזשוי און „רויטער סוחר“ אין פּעריאַד פון „נעפּ“, האָט אין יאָר 1928 זיך שוין נישט געקענט דערלויבן צו טראַגן אַ הוט און אויב ער וואָלט יאָ אַנגעטאָן אַ הוט, וואָלט איך פון מיין שטומפיקער קאָמסאָמאַלישער פּאָזיציע, געוועזן די ערשטע אים צו פאַרדאַמען.

— זיכער אין אַ הוט — האָט באַשטעטיקט טשערקאָסקי — און מען זאָגט, אַז ער האָט אַפילו אַ שאַליק פאַרוואַרפן אויפן אַקסל. ער איז אויסגעפאַרן אַ האַלבע וועלט, געוועזן אַפילו אין פאַלעסטינע.

— וועלכער ייד וויל דאָס נישט פאַרן קיין פאַלעסטינע? — האָט געפרעגט יוסף אַווראַטינער — האָט איר אַ מאַל געזען אַזאַ ייד? איך נישט!

אונטער דעם דורכדרינגלעכן בליק פון באַלעבאַס איז טשערקאָסקי פּלוצעם געוואָרן אַנטשוויגן. אַפנים, אַז דער טשעקיסט האָט מספּים געוועזן מיט יוסף אַווראַטינער.

איך האָב שוין געהאַט פאַרגעסן וועגן דעם דאָזיקן געשפרעך, אָבער עטלעכע טעג שפּעטער האָב איך זיך דערמאַנט וועגן דעם. פאַרביגייענדיק דעם „גאַרטנדיקן רינג“ האָב איך לויט מיין געווינהייט אָפּגעטרעטן ביי די אַווראַטינער'ס. די טיר האָט מיר געעפּענט אַ מאַן פון איבער דרייסיק. ער איז געוועזן פון זעלטענער, ממש פאַרבליענדיקער שיינקייט און איך האָב אויף אים אַנגעשטעלט אַלע מיינע אויגן. דער וויכער אַוואַל פון זיין פאַסטעל געזיכט איז געוועזן באַקרוינט מיט אַ געדיכטער טשופּרינע פון טונקעלע, געלאַקטע האַר, וואָס זענען נאַכלעסיק אַראַפּגעפאַלן אויף זיין שטערן. אין דעם האַלב־טונקלען קאַרידאָר האָבן זיינע טיף־געפאַסטע אויגן געפּינקלט ווי בלויע איידלשטיינער. ער איז אויך געוועזן שייך אַנגעטון — נישט אַזוי ווי מען האָט זיך דאָן אַנגעטון אין רוסלאַנד, וואָס האָט פּסדר דורכגעמאַכט „צייטווייליקע שוועריקייטן“.

— זייט באַקאַנט — האָט צו מיר געזאָגט אַווראַטינער, וועלכער האָט זיך באַוויזן אין קאַרידאָר הינטער דעם מאַן, וואָס האָט מיר געעפּנט די טיר — מרץ מאַרקיש!... קום־זשע אַריין אין צימער. וואָס איז געשען, האָסט זיך פאַרוואַנדלט אין אַ שטיק זאַלץ?

מאַרקיש האָט מיט אַווראַטינערן גערעדט יידיש און איך, זיצנדיק ביים טיש, האָב שטאַרק באַדויערט, וואָס איך קען נישט קיין איין וואָרט פון דער דאָזיקער שפּראַך. עטלעכע מאַל האָט מאַרקיש, וואַרפנדיק זיינע בליקן אויף מיר, זיך געכאַפּט, אַז איך פאַרשטיי גאַרנישט און ער איז אַריבער אויף רוסיש. באַלד אַבער, ווי פאַרגעסנדיק וועגן מיין אַנוועזנהייט, האָט ער ווידער גענומען רעדן יידיש און דערביי ענערגיש זשעסטיקולירט מיט די הענט.

איך האָב זיך געפּילט אַביסל באַליידיקט און בין אויך געוועזן ביז אויף זיך, אויף מיין טאַטן און דער מאַמען, וואָס זיי האָבן מיך נישט געלערנט מיין

אייגענע שפראך, ווי אויך אויף מאַרקישן מיט אַוואַרטיגערן. אין אַ וויילע אַרום
האַב איך זיך אויפגעשטעלט, גרייט אַוועקצוגיין.

מאַרקיש איז אַרויס מיך באַגלייטן אין קאַרידאָר.

— האַסט אַ טעלעפּאָן? — האַט ער געפרעגט.

— איר וועט געפינען, אויב איר וועט וועלן — האַב איך געענטפערט.

— איך האַב דיך נישט געפרעגט דעם נומער — האַט מאַרקיש זיך

צעשמייכלט — איך האַב בלויז געפרעגט, צי דו האַסט אַ טעלעפּאָן.

איך בין געגאַנגען אַהיים כמעט וויינענדיק פון מיין אייגענער טפשות. איך

האַב אים באַדאַרפט געבן מיין טעלעפּאָן-נומער. וועט ער גיין זוכן אַ טעלעפּאָן
פון עפעס אַ מיידל...

— איך האַב זיך באַגעגנט מיט אַ יידישן שרייבער — האַב איך דערציילט

מיין פאַטער, ווען איך בין געקומען אַהיים — מיט פרצן.

— האַסט געהאַט מזל — האַט מיין פאַטער זיך צעלאַכט — יצחק לייבוש

פּרץ איז געשטאַרבן, נאָך איידער דו ביסט געקומען אויף דער וועלט.

— וואָס הייסט געשטאַרבן? — האַב איך זיך אויפגערעגט — ער איז נאָר

וואָס צוריקגעקומען פון אויסלאַנד.

— אויב אַזוי, איז עס זיכער פּרץ מאַרקיש — האַט מיין פאַטער זיך

אַנגעשטויסן.

— יאָ, יאָ — האַב איך אונטערגעכאַפט — אַוואַי פּרץ מאַרקיש. ער האַט

אַפילו ביי מיר געבעטן דעם טעלעפּאָן...

מיין פאַטער איז געוואָרן אַנגעכמורעט. ער האַט, אַפנים, געהערט וועגן די

„אַוואַנטורעס“ פון פּרץ מאַרקיש, פיל פון וועלכע זענען אים, אַגב, צוגעשריבן
געוואָרן מיט גאָר אַ ברייטער האַנט.

אויף צומאַרגנס האַב איך געזאָגט, אַז איך בין קראַנק און אַ גאַנצן טאַג

אַפגעזעסן ביים טעלעפּאָן. עס האַבן געקלונגען בחורים, מיידלעך, פריינד פון
מיינע עלטערן, נאָר נישט דער, אויף וועמענס טעלעפּאָן איך האַב געוואָרט. איך

בין שוין געוועזן פאַרצווייפלט, ווען ענדלעך האַט ער אַנגעקלונגען.

— זאָלן אַלע געטער זיין גנעדיק צו דיר — האַט מאַרקיש געזאָגט.

— אויב איינער פון די געטער זענט איר, וועט אַלץ ביי מיר זיין אין

אַרדענונג — האַב איך געענפערט.

— אַוואַרטיגער בעט מיך צו פאַרן מיט אים הינטער דער שטאַט — האַט

מאַרקיש געזאָגט — וועסט מיטפאַרן מיט מיר?

— איך וועל מיטפאַרן — האַב איך געענטפערט.

מיין משפּחה איז געוועזן ערנסט באַאומרויַקט. וועגן דעם קראַסאָויעץ

מאַרקיש זענען אַרומגעגאַנגען קלאַנגען, אַז אין יעדער שטאַט האַט ער אַ פרוי
און אַ קינד. די פרויען האַבן וועגן דעם גערעדט מיט האַרץ-קלעמעניש, די מענער

— מיט קנאה. מאַרקיש האַט בלויז געשמייכלט, ווען די דאָזיקע קלאַנגען זענען
צו אים דערגאַנגען.

„אַזוי לאַנג ווי מען איז דיך מקנא, ביסטו אויפן פּערד, — פלעגט מאַרקיש

זאָגן — ווי נאָר אַבער מען נעמט אויף דיר האַבן רחמנות, ביסטו פאַרלוירן“.

דאָס דאָזיקע ווערטל האָב איך שפּעטער פּיל מאָל געהערט פון מאַרקישן, ווען זיינע צאָלרייכע שונאים האָבן וועגן אים גערעדט, אַז ער איז פּראָוואַצירנדיק רייך. מיטלמעסיקייטן קענען נישט פּאַרטראָגן קיין העכערע קוואַליטעט. מיטל-מעסיקייטן מאַכן שלום נאָר מיט זייערס גלייכן און דאָס אויך אַן גרויסן חשק. מאַרקישעס ליטעראַרישע שונאים וואַלטן געוועזן גליקלעך, ווען ער וואַלט געוועזן רעאַגירט אויף זייערע טומלענישן אַרום זיין שאַפּן און זיין לעבן. ער האָט זיי אָבער נישט געשענקט די מינדסטע אויפּמערקזאַמקייט און דאָס האָט זיי נאָך מער אויפּגערעגט.

קורץ נאָך אונדזער באַקאַנטשאַפט האָט מאַרקיש צופּעליק זיך פון מיר דערוויסט, אַז אין יאָר 1918 האָט אונדזער משפּחה געווינט אין יעקאַטערינאַסלאָו אויף דער ברייטער גאַס (שיראַקאַאַ). איך בין דאָן אַלט געוועזן זעקס יאָר. מיר זענען פון באַקו געהאַט געקומען צו גאַסט צו אונדזערע קרובים, אָבער די פּסדרדיקע ענדערונגען פון דער מאַכט און דאָס בושעווען פון די פּאַגראַם-באַנדעס האָבן אונדז פּאַרהאַלטן אין יעקאַטערינאַסלאָו לענגער, ווי מיר האָבן עס געהאַט פּאַרויסגעזען.

דערוויסנדיק זיך וועגן דעם האָט מאַרקיש שאַרף און דורכדרינגלעך אַ קוק געטאָן אויף מיר, גלייך ווי ער וואַלט מיך געזען צום ערשטן מאָל.

— דו האָסט אין 1918 געווינט אויף דער ברייטער גאַס, נעבן וואַקזאַל ? —
האַט ער געפרעגט — מאַכסט נישט אַמאַל קיין טעות ?

— ניין — האָב איך געענטפּערט — אַזוי איז עס, אָבער וואָס איז דאָס אַזוי אויסטערליש ?

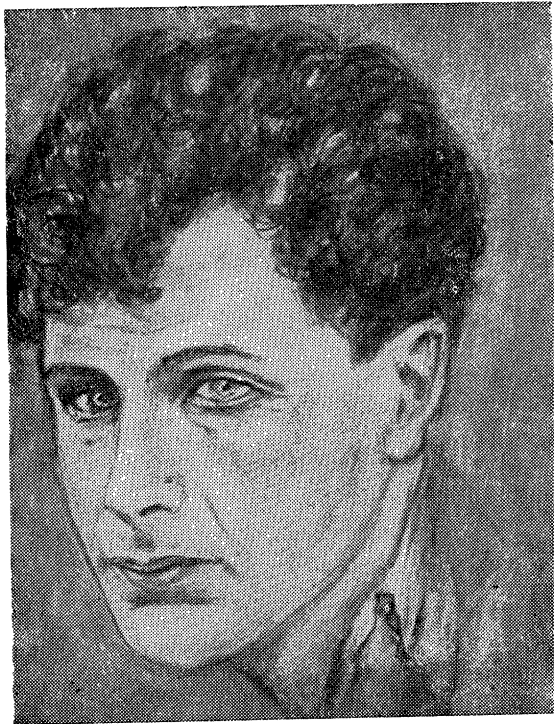
מאַרקיש האָט גענומען לאַכן, געלאַכט ממש ביז טרערן. איך האָב געקוקט אויף אים אַ דערשראָקענע, ווייל מיט אַ וויילע צוריק איז ער דאָך געוועזן פּולשטענדיק רויק. ער איז געוועזן ביז גאָר דינאַמיש, פּלעגט זיך לייכט אַנצוינדן און עקספּלאַדירן — דאָס האָב איך שוין געהאַט באַוויזן צו באַמערקן... דאָס מאָל אָבער איז דאָכט זיך נישט געוועזן קיין שום סיבה צו אַזאַ פּלוצעמדיקער ענדערונג אין זיין שטימונג !

— דאָס איז אויסטערליש — האָט מאַרקיש געזאָגט און איז מיט אַ מאָל געוואָרן ערנסט — מען קען זאָגן אַ צופאַל, אָבער אַ צופאַל איז טאַקע אויסטערליש. אַלץ איז אָפהענגיק דערפון מיט וואָס פאַראַ אויגן מען קוקט דערויף... אין 1918 האָב איך, צוזאַמען מיט אַווראַטינער, מישאַ סוויעטלאָו און מישאַ גאַלאַדני, באַלאַנגט צו אַן אַפּטיילונג פון דער יידישער זעלבסטשוץ אויף דער ברייטער גאַס אין יעקאַטערינאַסלאָו. נו, וואָס וועסט דו איצט זאָגן ? אויב איך וואַלט געוויסט, אַז דו וווינסט אויף דער ברייטער גאַס, וואַלט איך זי נישט געוועזן באַשיצט — האָט ער געשפּאַסט.

עס איז טאַקע געוועזן אויסטערליש, אויב מען וואַלט דערויף געקוקט מיט די אויגן פון אַ פּאַעט און נישט פון אַן אַרכיוויסט. מיר האָבן זיך באַקענט אין דער היים פון אַווראַטינער און די צוויי אַנדערע בחורים פון דער יידישער זעלבסטשוץ זענען געוואָרן באַרימטע רוסישע פּאַעטן, מיכאַיל סוויעטלאָו און מיכאַיל גאַלאַדני.

אין דער אַפטיילונג פון דער יידישער זעלבסטשוץ האָט מאַרקיש געשפּילט אַ וויכטיקע ראָל און האָט אַרויסגערוּפן גרויס דרך־אָרץ ביי זיינע חברים: ער האָט שוין געהאַט דורכגעמאַכט די שולע פון דער ערשטער וועלט־מלחמה, געהאַט הינטער זיך קאַמפּס־דערפאַרונגען, געוועזן פאַרווונדעט און אין אַ געוויסער צייטונג איז וועגן אים אַפילו געוועזן אַ ידיעה אין אַ שוואַרץ טרויער־רעמל. די ידיעה האָט געלויטעט: „דער סאָלדאַט פּרץ מאַרקיש איז העלדיש געפאַלן אויפן שלאַכט־פעלד, צום רוים פון רוסישן וואָפן“. אַזוי אַרום האָט די געניטיקייט פון באַנוצן זיך מיט געווער געהאַלפן מאַרקישן אין קאַמף קעגן די פאַגראַמטשיקעס פון אַלע פאַרבן און פּאָליטישע שאַטירונגען: ווייסע, רויטע, גרינע. און איך בין אפשר ניצול געוואָרן פון דעם פייער פון דער רוסישער רעוואָלוציע אַ דאַנק דעם, וואָס מאַרקישעס אַפטיילונג האָט פאַטרולירט אויף מיין גאַס. איז עס אַ ווונדער, אָדער אַ צופאַל — ווי מען וויל...

אַ יאָר נאָך אונדזער באַקאַנטשאַפט האָט מאַרקיש מיר פאַרגעשלאָגן מיט אים חתונה צו האָבן און איך האָב מיט פרייד מסכים געוועזן.

פּרץ מאַרקיש אין די מיטעלע יאָרן.
פאַרטרעט געמאַלן פון קלאַודיאַ קאַרעל

— איז הער־זשע, — האָט מאַרקיש געזאָגט — איידער מיר ווערן מאַן און ווייב וועל איך דיר אויסזאָגן אַ סוד — און דערנאָך וועסטו אַליין מאַכן דעם באַשלוס.

— יאָ... — האָב איך געזאָגט אַ פאַרגליווערטע פון שרעק, אַז עפעס קען דאָ שטערן אונדזער גליק.

— איך בין קיין מאָל נישט געוועזן פאַרהייראַט — האָט מאַרקיש געזאָגט, — אָבער איך האָב אַ קליין קינד, אַ מיידעלע. ווען דו וועסט אַביסל אונטערוואַקסן וועסטו פאַרשטיין, ווי אַזוי עס געשעט אין לעבן. דערווייל דאַרפסטו בלויז וועגן דעם וויסן, נו ?

— גוט — האָב איך געזאָגט — אויב אַזוי האָב איך אויך אייך צו דערציילן. — וואָס פאַראַ סוד ? — האָט מאַרקיש אַ דערשראָקענער אויסגעשריגן — דאָס קען נישט זיין !

— ביי מיר איז עפעס אַנדערש — האָב איך געזאָגט — איך האָב אייך אָפגענאַרט, ווען מיר האָבן זיך באַגעגנט. איך האָב אייך געזאָגט, אַז איך בין אַלט זיבעצן יאָר.

— נו — האָט מאַרקיש אומגעדולדיק געפרעגט — איז וואָס־זשע ? — איך בין דאָן אַלט געוועזן בלויז זעכצן — האָב איך זיך מודה געוועזן. — ערשט איצט בין איך זיבעצן יאָר אַלט. — מאַרקיש האָט זיך צעלאַכט.

— האָסט מיר איבערגעשראַקן מיט דיין סוד — האָט ער געזאָגט — איך האָב געמיינט, אַז דו ביסט בלויז פערצן יאָר אַלט. — צו מאַרגנס איז ער געקומען צו מיינע עלטערן מיט וועלכע ער האָט זיך שוין געהאַט געטראָפן עטלעכע מאָל.

— וויעראַ מאַרקאָוואַ — האָט ער געזאָגט צו מיין מוטער — האָט איר אפשר עפעס אַ קליינעם טשעמאַדאַנטשיק ? — צו וואָס דאַרפט איר אַ טשעמאַדאַנטשיק ? — האָט מיין מוטער געפרעגט — איר פאַרט ערגעץ אַוועק ?

— מיר פאַרן אַוועק צוזאַמען — האָט מאַרקיש געענטפערט מיט אַ ווונק צו מיר — איך האָב באַשלאָסן צונעמען ביי אייך אייער טאַכטער און אַ קליינעם טשעמאַדאַנטשיק דאַרפן מיר, כדי עס זאָל איר זיין לייכטער צו טראָגן. — איר קענט דאָך נעמען אַן איזוואַשטשיק ! — האָט געזאָגט מיין מוטער. זי איז געוועזן שטאַרק באַאומרוקט פאַר מיין גורל.

דעם זעלבן אָונט זענען מיר מיט מאַרקישן אָפגעפאַרן קיין קיעוו, ווו עס האָט זיך געגרייט צום דרוק זיין ניי בוך „פאַרקלעפטע ציפערבלאַטן“.

איידער ער האָט מיר באַקענט מיט זיינע עלטערן האָט מאַרקיש באַשלאָסן מיר צו דערציילן וועגן זייער לעבן אין שטעטל פּאָלאַנע, ווו ער איז געבוירן געוואָרן אין יאָר 1895.

זיין משפּחה איז געוועזן אַן אַרעמע — די מוטער, חיה, האָט געהאַנדלט מיט הערינג, דער פּאָטער, דוד, איז געוועזן אַ ייד אַ תּלמיד־חכם, אָבער קיין

פרנסה האט ער דערפון נישט געהאט. חיהס פאטער איז געוועזן א שניידער, וועמען עס האט זיך נישט שלעכט געלעבט. דודן האט מען אריינגענומען אין דער משפחה צוליב זיין למדנות, ווי „אן איידעם אויף קעסט“.

דוד, וועלכער האט געמאכט דעם איינדרוק פון אן אמת ביבלישער גע- שטאלט, איז א גאנצן טאג געוועזן פארטיפט אין זיינע ספרים און די זארג פאר דעם טאג-טעגלעכן ברויט פון די זיבן קינדער האט ער איבערגעלאזט צו זיין אשת-חיל מיט איר הערינג-קרעמל. דעם אמת געזאגט איז איר הכנסה געוועזן א קלאגעוודיקע: חיה פלעגט די הערינג צעשניידן אויף שטיקלעך, זיי באוורצט מיט בויםל און ציבעלעס און דאן פארקויפט יעדעס שטיקל באזונדער. די משפחה וואלט זיכער געוועזן אויסגעגאנגען פון הונגער, ווען נישט די הילף פון חיהס פאטער, דעם שניידער. די דאזיקע הילף איז אבער נישט געוועזן גענוג, פדי צו קענען אלע קינדער באקליידן און באשיכן.

ווען אין עלטער פון דריי יאר האט מען מאַרקישן געשיקט אין חדר אַריין, האט ער אליין נישט געקענט גיין: עס איז געוועזן ווינטער און דער קליינטשיקער פרץ האט נישט געהאט קיין שייך און נישט קיין מאַנטל. דער פאטער איז אבער באשטאנען, אז דאס דריי-יאַריקע יינגל, וואס איז געוועזן אויסערגעוויינלעך קלוג פאר זיין עלטער, זאל שוין אנהויבן לערנען. דאן האט דער זיבן-יאַריקער מאיר, פּרעס עלטערער ברודער, וועלכער האט געהאט א פאר שטיוועלעך, אים איינגעוויקלט אין א קאלדער און אויף די פלייצעס אים געטראָגן אין חדר אַריין, וווּ אויך ער האט געלערנט.

דער גורל האט געוואלט, אז גאָטס אלע גנאָדן זאלן צוגעטיילט ווערן צו איינעם פון חיהס און דודס זיבן קינדער — צו פרצן. זיינע פינף שוועסטערס און איין ברודער זענען אויסגעוואַקסן פשוטע, דורכשניטלעכע מענטשן — דורכ- שניטלעך קלוג, דורכשניטלעך געלונגען און שיין. אבער דער קליינער פרץ איז עס געוואָרן פרץ מאַרקיש.

דער שם וועגן דודס מייניקל האט זיך פארשפרייט איבער די אַרומיקע שטעטלעך און יידן זענען געקומען אַנקוקן דאָס געראַטענע יינגעלע. צו זיבן יאר האט זיך ביי אים אַנטפלעקט אַ פּרעכטיקע שטימע און ער האט געוונגען אין דער פּאַלאַנער שול. ער האט דאָס אבער געטאָן אָן חשק. עס איז אים געוועזן ענג אין דער אַרעמער היים, ענג אין דעם שטעטל מיט די איינגעבויענע יידן, וואָס האָבן געחלומט וועגן אַ בעסער לעבן — אין דעם שטעטל מיט די אומפאַרמיידלעכע ווייסע ציגן, וואָס האָבן אומגעשטערט אַרומשפּאַצירט איבער דער קרומער באַקונאַוסקער גאַס נעבן דער זיך צעפּאַלנדיקער היזקע מיט די בלינדע פענצ- טערלעך, אין וועלכער פרץ מאַרקיש איז אויסגעוואַקסן. צו צען יאר איז ער אַנטלאָפּן פון שטעטל אין שכנותדיקן ראַמאַנאָוו, וווּ ער איז געוואָרן אַ משורר אין כאַר פון דער אַרטיקער שול, געפירט אַ פריי לעבן, אַבער היפש אונטער- געהונגערט.

איין מאל איז קיין ראַמאַנאָוו פּאַרפּאַרן אַ „גרויס שטאַטישער“ חזן, אַ באַרימטהייט פון קיעוו, וועלכער האט מסכים געוועזן אויסצוהערן דאָס בחורל, אויף וועמען דער ראַמאַנאָווער רב האט געלייגט גרויסע האַפּענונגען. מען האט פרצן געגעבן עפעס געלט, אַז ער זאל זיך דערכאַפּן דאָס האַרץ, ערב דעם

דעצידירנדיקער פראָבע. פאַר דעם דאָזיקן געלט האָט ער, אפשר צום ערשטן
מאַל אין לעבן, אָפּגעגעסן אַ גוט מאָלצייט און... פון די צו פּעטע מאַכלים, צו
וועלכע ער איז נישט געוועזן צוגעוויינט, האָט ער פאַרלוירן די שטימע.

דערמיט האָט זיך געענדיקט מאַרקישעס מוזיקאַלישע קאַריערע — ער איז
קיין חזן נישט געוואָרן. אים איז באַשערט געוועזן זיך צו ווענדן צו גאַט מיט
אַנדערע מיטלען. פּופצן יאָר שפּעטער האָט ער אין זיין פּאַעמע „דער פּערציק-
יאָריקער מאַן“ געשריבן:

נאָר דאָס מויל איז אין דאָרשט און אין פיבער פאַרווימט,
וועל איך אויפגיין צו דיר און דיר זאָגן אַזוי...

נאָך דעם דורכפאַל מיטן קיעווער חזן איז קיין ראַמאַנאָו געקומען מאַרקישעס
עלטערע שוועסטער, לאה, און אים צוריקגעבראַכט אַהיים קיין פּאַלאַנע. דער
מיקראָב פון אומאַפּהענגיקייט האָט אים אָבער שוין געהאַט באַהערשט אויף זיין
גאַנץ לעבן. צוויי יאָר שפּעטער האָט ער זיך דערלוויבט אויף אַ זאָך, וואָס האָט
ביי זיינע לאַנדסלייט אין פּאַלאַנע אַרויסגערופן באַוונדערונג און קנאה: דאָס
קליינשטעטלדיקע בחורל איז אין מיטן העלן טאַג אַרומגעגאַנגען אין קאַלאַשן
און אין אַ גוי'יש היטל מיט אַ גלאַנציקן דאַשעק! זיין פּאַטער, דוד, האָט אָבער
געקוקט דורך די פינגער אויף דעם הפּקרדיקן אויפפירן זיך פון זיין מייניקל,
וואָס איז אַראָפּ פון דרך-הישר.

— אַך, ווען ער וואַלט געוואָרן אַ בוכהאַלטער — האָט געזיפצט זיין מוטער,

חיה — אַזאָ קאַפּ!

האַט מען פאַר אים טאַקע געפונען אַ באַשעפטיקונג אין דער ליי-און-
שפּאַר-קאַסע פון פּאַלאַנע.

אין אַט דער צייט, אין עלטער פון פּופצן יאָר, האָט פּרץ מאַרקיש
אַנגעהויבן שרייבן לידער. דאָס זענען געוועזן רעליגיעז-מיסטישע לידער, וואָס
ער האָט געשאַפן אין רוסיש.

ער האָט געשריבן אַ פאַרכליינעטער פון געפילן, באַגערן און איינדרוקן
וועגן דער וועלט, וואָס האָט זיך פאַר אים אַנטפּלעקט. ער האָט געשריבן אָן אַ
שיעור, וווּ עס האָט זיך געלאָזט, ווען עס האָט זיך געלאָזט און אויף וואָס עס
האַט זיך געלאָזט. איינס פון זיינע פּריסטע לידער האָט ער ביי דער אַרבעט
אַנגעוואָרפן אויף אַ טשעק פון דער באַנק. דער טשעק איז דערגאַנגען צום קליענט,
וואָס האָט אים אָבער נישט געקענט נוצן און אָן אויפגעבראַכטער איז ער געקומען
מיט אַ טענה צו מאַרקישעס באַלעבאַס. אין אָנהויב האָט ער נישט געקענט פאַר-
שטיין, וואָס עס איז דאָ פאַרגעקומען און האָט געהאַט אַ פאַרדאַכט, אַז דאָס איז
אַ בייזוויליקע פעלשונג וועמענס פּוונה איז צו שעדיקן דער באַנק. די אויספאַרשונג
האַט דערפירט צום יונגן מאַרקיש און מען האָט אים געמאַכט אַ שטרענגע
וואַרענונג, אַז עס דראָט אים צו ווערן אַרויסגעוואָרפן פון דער אַרבעט. דער
אַלטער דוד האָט געזיפצט און חיה האָט ביטער געקלאָגט: „מיין פּרץ פאַרנעמט
זיך מיט זאַכן, וואָס פּאַסן זיך גאַרנישט פאַר קיין ייד“.

אַן אמתער סקאַנדאַל איז אויסגעבראַכן מיט עטלעכע חדשים שפּעטער, ווען
קיין פּאַלאַנע איז פאַרפאַרן אַ וואַנדערנדיקע טרופע פון יידישע אַקטיאָרן. נישט

פון ווילטאג זענען זיי געקומען אין אַזא העק. זיי האָט אויך דאָרט נישט דערוואָרט קיין צו וואַרעמע אויפנאַמע און פּרץ מאַרקיש איז טאַקע געוועזן דער איינציקער, וואָס איז געקומען אין זייער אכסניה באַלד אין ערשטן אָונט.

די אכסניה, אָנגעשטאַפּט מיט כראַפּעדיקע מענטשן, איז ווייט נישט געוועזן קיין אידעאָלער פּלאַץ פאַר שמועסן וועגן קונסט. האָט דעריבער דער פּופּצן-יאַריקער מאַרקיש אַרויסגענומען פון דער קעשענע די שליסלען פון דער באַנק, וווּ ער האָט געאַרבעט, און איינגעלאָדן אַהין די אַרטיסטישע בראַדיאַגעס.

צען מינוט שפּעטער זענען אין בנין פון דער באַנק אַלע פענצטער געוועזן העל צעלויכטן, גלייך ווי דאָס וואַלט געוועזן אין טאָג פון צאַר ניקאָלאַיס קאַראַנאַציע. די גאַס איז פאַרהילכט געוואָרן פון געזאַנג און געלעכטער און אַ געדיכטער רויך האָט געשלאַגן פון פענצטער אין קאַבינעט פון באַנק-דירעקטאָר. עס איז דאָרט אַרויסגעשטעקט געוועזן דער קוימען פון אַ סאַמאָואַר, אין וועלכן עס האָט זיך געקאַכט וואָסער אויף טיי.

דער וועכטער, אַלאַרמירט צוליב דעם אומגעוויינלעכן טומל, האָט לאַנג געקוקט אויף דעם משוגע געוואַרענעם הויז, אָבער האָט זיך נישט געטרויט נענטער צוצוגיין. ער איז אַוועק צום דירעקטאָר און אים דערציילט, אַז אויף זיין באַנק זענען אָנגעפאַלן באַנדיטן, וואָס ראַבירן און מאַכן אַ תל פון אַלעמען. עס האָט לאַנג נישט גענומען און דאָס גאַנצע שטעטל האָט באַלאַגערט דאָס צעלויכטענע הויז. ווען דער המון האָט מיט העק און אייזנס זיך אַריינגעריסן אינעווייניק, האָבן זיי דערזען מאַרקישן, ווי ער שטייט אויף אַ טיש און רעציטירט זיינע לידער. די אַקטיאָרן זענען געזעסן אַרום דעם זודיקן סאַמאָואַר און זיך צוגעהערט.

אויף צומאַרגנס איז פּרץ מאַרקיש געוואָרן אָפּגעזאַנגט פון זיין שטעלע און עס האָבן נישט געהאַלפן חיהס טרערן, דודס זיפּצן און דאָס „אונטערשמירן“ פון זיידן, דעם שניידער, בערקאַ.

אַזוי אַרום איז פּרץ מאַרקיש נישט געוואָרן קיין באַנקיר, פּונקט ווי ער איז נישט געוואָרן קיין חזן.

אין די ראַמען פון די דאָזיקע פאַרצייכענונגען איז אוממעגלעך צו געבן אַ פּול בילד וועגן דעם לעבן, שאַפן און טראַגישן טויט פון פּרץ מאַרקיש. איך וויל זיך דאָ באַגרענעצן בלויז צו די געשעענישן, וואָס האָבן זיך אָפּגעשפּילט נאָך דעם גאַנצן איבערפאַל אויפן סאָויעטן-פאַרבאַנד, דעם 22סטן יוני 1941.

דעם זעלבן טאָג, אין פּרינץ באַגינען, האָבן מיר זיך געקליבן אַרויסצופאַרן קיין אילינסקאָיע הינטער מאַסקווע, כדי אַנצוקוקן אַ דאַטשע, וואָס מאַרקיש האָט בדעה געהאַט צו קויפן. ער האָט זיך לאַנג מיישב געווען, איידער ער האָט זיך דערויף אַנטשלאַסן: ער האָט אייגנטלעך נישט באַדאַרפט קיין דאַטשע און נישט קיין אויטאָמאָביל — נאָר בלויז אַ טיש מיט אַ שרייבמאַשין. אָבער מאַרקישעס ברודער, מאיר, האָט געליטן פון אַ שווערער האַרצקראַנקייט און די דאָקטוירים האָבן אים געראַטן וואָס מער צו זיין אויף דער פּרישער לופט. דאָס האָט דעצידירט וועגן מאַרקישעס באַשלוס.

אגב, דארף דאָ געזאָגט ווערן, אַז מאַרקיש, וועלכער איז די סאָויעטישע באַדינגונגען געוועזן מאַטעריעל גוט פאַרזאָרגט, האָט נישט נאָר נישט געשטרעבט צו אַ לעבן אין לוקסוס, נאָר האָט אַפילו זיך באַצויגן דערצו מיט ביטול. ער האָט נישט באַדאַרפט קיין דאַטשע, קיין שיין מעבל, אָדער עלעגאַנטן געשיר פאַרן טיש — דאָס אַליק, וואָס מען האָט אין רוסלאַנד דאָן געקענט באַקומען פאַר געלט. ער איז געוועזן אויסערגעוויינלעך באַשיידן אין זיין לעבנס־שטייגער און האָט אַפילו נישט געביטן די געווינהייטן פון שטעטלדיקן עסן: יעדן פרימאַרגן, צום פרישטיק, האָט מען דערלאָנגט צום טיש געקאַכטע קאַרטאָפל מיט הערינג. ער איז נישט געוועזן קאַרג אויף קיין געלט און האָט קיין מאָל נישט פאַרלאָנגט קיין חשבון פון די הוצאות אין דער שטוב־באַלעבאַטישקייט. ער פלעגט לאָנג נישט באַמערקן די נייע זאַכן, וואָס איך פלעג קויפן פאַר אונדזער היים, ווי למשל אַ טיש אָדער אַ סאַפע. שפעטער, נאָך עטלעכע טעג אָדער אַפילו וואָכן, האָט ער פלוצעם געפרעגט:

— זאָג מיר, די דאָזיקע סאַפע איז דאַכט זיך פריער נישט געווען!

— איך האָב זי געקויפט — האָב איך געענטפערט.

— צו וואָס? האָט ער געפרעגט — דאָ איז דאָך פריער געשטאַנען

עפעס אַנדערש?

טייל מאָל איז אים אַ זאָך געפעלן געוואָרן. ער האָט זיך אָבער קיין מאָל נישט צוגעבונדן צו קיין זאַכן. ער וואַלט קיין מאָל נישט געקענט ווערן קיין קאַלעקציאָנער — דאָס איז נישט געוועזן אין זיין כאַראַקטער.

ער פלעגט פרעמדע מענטשן געבן געלט מיט אַ ברייטער האַנט. די אַרבע־טער אין אונדזער הויז, מעכאַניקערס, הייצערס און ווינדע־פירערס, זענען אָפט געקומען צו מאַרקישן נאָך הילף אָדער נאָך אַן עצה. ער איז אַלע מאָל געוועזן צוטריטלעך און זיך נישט געהאַלטן גרויס, ווי די מיינסטע לאַקאַטאַרן אין אונדזער הויז אויף גאַרק־גאַס, וואָס האָבן באַלאָנגט צו נאַטשאַלסטוואַ.

און אַזוי, אין טאָג פון 22סטן יוני 1941, האָבן מיר זיך געקליבן אַרויס־צופאַרן הינטער דער שטאָט, פּדי צו קויפן אַ דאַטשע. מיר זענען שוין געשטאַנען ביי דער טיר, ווען דער טעלעפאָן האָט זיך פלוצים צעקלונגען. דאָס איז געווען מיין מוטער. ווען איך האָב אויפגעהויבן דאָס טרייבל, האָב איך געהערט בלויז איין וואָרט: „מלחמה!“

מיר האָבן זעלטן געעפנט די ראַדיאָ און האָבן דעריבער נישט געוואָסט, אַז די מלחמה מיט דייטשלאַנד האָט זיך שוין געהאַט אַנגעהויבן.

פינף מינוט שפעטער איז מאַרקיש אַוועק אין שרייבער־פאַראיי, וווּ עס האָט זיך געפונען אַ מאַביליזאַציע־פונקט, און איך בין אַוועק הינטער דער שטאָט אין לאַגער פון די פּיאָנערן, וווּ עס האָבן זייערע זומער־וואַקאַציעס פאַרבאַכט די קינדער פון שרייבער; דאָרט האָט זיך געפונען אונדזער עלטערער זון, שמעון, און מאַרקישעס טאָכטער, אַלאָג. אין שפעטן נאַכמיטאָג איז מאַרקיש צוריק אַהיים געקומען — אַן ערנסטער, אַ געשפּאַנטער און בלויז אין געציילטע ווערטער האָט ער געזאָגט:

— אין אַ שעה אַרום דאַרף איך זיך צושטעלן אין דער פּאַלקס-שוין.

ביון זעקסטן יולי האָב איך פּמעט נישט געהערט פון אים. און דעם זעקסטן האָב איך און די קינדער, צוזאַמען מיטן לאַגער פון די פּיאָנערן, באַדאַרפט עוואַקוירט ווערן אין שטעטל בערסטוט, ביים ברעג פון טייך קאַמאַ, נעבן קאַזאַן. עס איז מיר געוועזן מוראדיק ביטער אויפן געמיט, ווייל איך האָב זיך נישט געקענט געזעגענען מיט מאַרקישן פאַר מייַן אָפּפאַר. אַ פאַרוויינטע בין איך געקומען אויפן הויף פון שרייבער-פאַראייַן, וווּ עס זענען געשטאַנען די אויטאָ-בוסן, וואָס האָבן אונדז באַדאַרפט אַוועקפירן אויפן וואַקאַזאַל. דער הויף איז פול געוועזן מיט שרייבער, זייערע משפחות און קינדער. די דערוואַקסענע זענען געוועזן אויפגערגעט, די קינדער האָבן געשריגן און געוויינט אין דער ענגשאַפט. קיינער האָט נישט געוואוסט, ווי אַזוי מען וועט אונדז אַוועקפירן, אויף ווי לאַנג, און אפשר גאַר אויף אייביק...

און פּלוצעם האָב איך דערזען מאַרקישן — ער האָט זיך דורכגעשטופט צו אונדז דורך דעם עולם. אַן אויסגעמאַגערטער, אַנגעטון אין זיין ווייכער זאַמשענער קורטקע, האָט דאָס נאָך מער אַרויסגעהויבן זיין שיינע פיגור. אויפן פאַן פון די מידע, פאַרוואַרגטע מענטשן האָט ער אויסגעזען ווי אַ שליח פון עפעס אַן אַנדערן פּלאַנעט. מען האָט אים דערקענט, אים נאָכגעקוקט און מען האָט געשעפטשעט: „דאָס איז מאַרקיש...“

מאַרקיש האָט אויסגעפועלט אַ דערלויבעניש צו פאַרלאָזן די קאַזאַרמע אויף עטלעכע שעה, פּדי אונדז צו באַגלייטן. קיין מונדיר האָט ער נאָך נישט געהאַט, ווייל עס איז נישט געוועזן גענוג פאַר אַלעמען.

פון יולי ביז אַקטאָבער האָב איך געלעבט מיט די קינדער אין בערסטוט. דערנאָך האָט מען אונדז אַריבערגעפירט קיין טשיסטאַפּאַל. דאָרט האָט שוין עקזיסטירט אַ גאַנצע שרייבער-קאַלאָניע, וואָס האָט געוואַרט אויף אַ ווייטערדיקן טראַנספּאָרט אין טיפּערע עוואַקואַציע-פּלעצער — אין סיביר אָדער אין מיטל-אַזיע.

אין פאַרגלייך מיט בערסטוט האָט טשיסטאַפּאַל געמאַכט דעם איינדרוק פון אַן אמתער שטאָט. עס האָט זיך שוין דאַן געפילט אַ מאַנגל אין שפייז. מענטשן האָבן געציטערט איבער זייער אויסבאַהאַלטענעם צוקער, פוטער און זייף. אין דער פרי פּלעגן מיר, די פרויען פון די שרייבער, זיך אַוועקלאָזן אויף דעם בידנעם טשיסטאַפּאַלער מאַרק, אין דער האַפּענונג צו קענען קויפן עפעס צום עסן — פאַר געלט אָדער פאַר אַן אויסטויש מיט מלבושים. אין מייַן זפרון איז פאַרבליבן אַ מערקווירדיקער עפּיזאָד פון טשיסטאַפּאַלער מאַרק.

עפעס אַ פּויער האָט געבראַכט אויפן מאַרק אַ פעסל האַניק, מיר האָבן אים גלייך באַמערקט און אויסשטעלנדיק זיך אין אַ לאַנגער ריי האָבן מיר זיך דעררעדט צווישן זיך, אַז יעדע פון אונדזערע פרויען זאָל באַקומען צו הונדערט פופציק גראַם פון דעם האַניק, פּדי עס זאָל סטאַיען פאַר אַלעמען. געבן די קינדער אַ ביסל האַניק איז דאַן געוועזן אַן אמתער חלום. גליקלעכע זענען מיר אַזוי געשטאַנען אין דער ריי און געוואַרט, ביז דער פּויער וועט אַרויסנעמען די וואַג און עפענען דאָס פעסל.

מיט אַ מאָל האָט אויפן מאַרק זיך באַוווּזן דער באַקאַנטער רוסישער שרייבער לעאַנאָד לעאַנאָוו, איינער פון די פירער פון שרייבער־פאַראיין. — וואָס גיט מען דאָ? — האָט לעאַנאָוו געפרעגט, ווען ער איז צוגעקומען צו אונדזער ריי — וויפיל פאַרלאַנגט ער?

ווען ער האָט באַקומען דעם ענטפער, איז לעאַנאָוו צוגעגאַנגען צו דעם פויער און גענומען אים עפעס שעפטשען אין אויער אַרײַן. דער פויער האָט אים אויסגעהערט און דאַן צונויפגעלייגט די וואָג, צוריק אַרויפגעשטעלט דאָס פעסל אויף זײַן טאַטשקע און עס גענומען פירן אין דער ריכטונג, וווּ לעאַנאָוו איז געגאַנגען.

אַזוי אַרום זענען אונדזערע קינדער געבליבן אָן האַניק, לעאַנאָוו, וועלכער האָט אַפנים דעם פויער אָנגעבאַטן אַ העכערן פרייז, האָט פאַר זיך געקויפט דאָס גאַנצע פעסל. אויף אונדזערע טענות און ווענדונגען צו זײַן „שרײַבערישן געוויסן“, האָט ער זעלבסטפאַרשטענדלעך נישט רעאַגירט. ווי זאָגט דער רוס: „דאָס אייגענע העמד איז נאָענטער צום לײב“.

פון מאַרקישן איז אַלץ נישט געוועזן קײן שום ידיעה און איך האָב דעריבער באַשלאָסן צו פרוּבירן מיין גליק זיך צו דערשלאָגן צו דער אָפגעשלאָסענער מאַס־קווע, אָן אַ דערלויבעניש. צוזאַמען מיט נאָך צוויי פרויען, די יידיש־רוסישע פּאָע־טעסע מאַרגאַריטאַ אַליגער, און די ערשטע פרוי פון פּאָעט יעווגעני דאַלמאַטאַוו־סקי, סאַפּיאַ מאַזאַ, זענען מיר פון טשיסטאַפּאַל מיט אַ שיף אָנגעקומען אין קאַזאַן. דאָ האָבן מיר געהאַט מזל. עס איז אונדז געלונגען אויסצובעטן ספּעציעלע טאַלאַנען, פּדי פאַרצוועצן אונדזער רײזע קײן מאַסקווע. די טאַלאַנען זענען געוואָרן אויסגעשטעלט אויף פרעמדע נעמען און אין פאַל פון אַ קאַנטראָל וואָלטן מיר אַלע געוואָרן אַרעסטירט. אין קריגסצײט צו ווערן פאַרהאַלטן מיט פאַלשע דאַקומענטן איז געוועזן אַ געפּערלעכער ענין.

עס איז אונדז נישט געלונגען צו כאַפן קײן באַן, וואָס וואָלט בכלל געוועזן צו רײזיקאַליש מיט אונדזערע פאַלשע פאַפירן. מיר האָבן דעריבער דורך טײכן זיך דערקליבן צו די גרענעצן פון מאַסקווער ראַיאָן. ווייטער וואָלט אונדז זיכער געדראָט אַ קאַנטראָל פון דאַקומענטן און מיר זענען דעריבער אַראָפּ אויפן ברעג אַרום אַכצײק קילאָמעטער פאַר מאַסקווע. פון דאָרט האָט מען שוין געקענט רײזיקירן אַרײַנצופאַרן אין שטאַט מיט צופעליקע אויטאָס און הינטער־שטאַטישע באַנען.

סוף סעפטעמבער בין איך אָנגעקומען קײן מאַסקווע און אַוועק אין אונדזער דירה אויפן פינפטן שטאַק. מאַרקיש איז געוועזן אין שטוב און האָט געאַרבעט. ער איז געזעסן אויף דער סאַפּע און נעבן אים איז אויף אַ שטול געשטאַנען די יידישע שרייבמאַשין. ער האָט געטראָגן אָן אוניפּאַרם פון קריגספּלאַט מיט צוויי שטערנס אויף די שלײפּעס: קאַפּיטאַן פון צווייטן ראַנג.

עפעס אַ הויך געשטעלטע פיגור, וואָס האָט קאַנטראָלירט די רשימות פון די פרייוויליקע פאַר דער פּאַלקס־פּאַרטידיקונג, האָט זיך משער־געווען, אַז די אַלע, וואָס וועלן דאַרפן קעמפן מיט די בעסטע היטלעריסטישע דייוויזיעס הינטער מאַסקווע, וועלן פון דאָרט קײן לעבעדיקע נישט אַרויס. ער האָט דעריבער אויס־געשטראַכן דעם נאָמען פון פּרץ מאַרקיש. מען האָט אים דאַן אָפּגעשיקט אין

שטאָב פון קריגספלאַט, אים געגעבן דעם ראַנג פון קאָפיטאַן און דערווייל אים אָפגעלאָזט אַהיים, אַז ער זאָל שרייבן לידער. שפעטער איז ער געשיקט געוואָרן אין אַקטיוון דינסט, געקעמפט אויף איינעם פון די קרייצערס אין קריגספלאַט פון שוואַרצן ים. דער קרייצער איז געוואָרן פאַרזונקען, ווען ער האָט פרובירט זיך דורכרייסן פונעם באַלאַגערטן סעוואַסטאָפּאָל, און נאָר דורך אַ נס איז פּרץ מאַרקיש ניצול געוואָרן.

זיינע חברים, יידישע שרייבער, וועלכע זענען געבליבן אין די רייען פון דער פּאַלקס-פּאַרטידיקונג, האָבן נישט אויסגעמיטן זייער גורל. מאיר ווינער, שמואל גאַדינער, שמואל ראַסין — אַלע זענען זיי געפאַלן הינטער מאַסקווע. קיין קאַזאַן האָב איך זיך אומגעקערט פון מאַסקווע, צוזאַמען מיט מאַרקיש. מען האָט אים דערלויבט צו באַגלייטן זיין משפּחה אויף דער ווייטערדיקער עוואַקואַציע, קיין טאַשקענט. אין קאַזאַן האָבן דאָן צענדליקער שרייבער געוואַרט אויפן עוואַקואַציע-עשאלאַן. אַ טייל פון זיי האָט זיך שפעטער צוריק אומגעקערט אויפן פּראַנט און אַ טייל איז געבליבן אין הינטערלאַנד, אין טאַשקענט. מאַרקיש האָט זיך אומגעקערט אין דער אַרמיי.

דער שרייבערישער עוואַקואַציע-עשאלאַן איז געוועזן אָנגעשטאַפט מיט מענטשן. מיר האָבן באַקומען אַ קופּע פון פיר פּלעצער אין אַ געבעטן וואַגאָן און מיר האָבן זיך אין אים אַריינגעפאַקט זאַלבע אַכט: מאַרקיש, איד, אונדזערע דריי קינדער, מיין מוטער און מאַרקישעס אַ קראַנק געוואַרענער פּלימעניק. ווען דער צוג איז שוין גרייט געוועזן אָפצופאַרן האָבן מיר אויפן פּעראַן געזען אַרומלויפן אַ יונגן מאַן מיט אַ פּרוי, וועלכע האָבן נישט געקענט געפּינען קיין פּלאַץ אין צוג. די אויגן פון דעם יונגן מאַן זענען פול געווען מיט פחד.

— מען דאַרף זיי אַריינעמען! — האָט מאַרקיש באַשלאָסן.

ביידע זענען אַריינגעשפּרונגען אין צוג, וואָס האָט שוין אָנגעהויבן פאַרן און זיי זענען אַריין אין אונדזער קופּע. קיין פרייער פּלאַץ איז נישט געוועזן און דאָס פּריילעכע פּאַרל, וואָס האָט אויף מאַרקישן געקוקט מיט אויגן פול מיט ממש הינטישער דאַנקבאַרקייט, איז אַרויפגעקראַכן אויף די פּאַליצעס מיט די טשעמאַדאַנעס, הויך אונטערן סופּיט.

דאָס איז געוועזן דער איצטיקער הויפּט-רעדאַקטאָר פון דער „ליטעראַ-טורנאַיאַ גאַזעטאַ“, דער יידישער אַנטיסעמיט אַלעקסאַנדער טשאַקאָווסקי און זיין פּרוי.

אין שכנותדיקן וואַגאָן זענען געפאַרן די דייטשע אַנטי-פּאַשיסטישע שריי-בער וועלכע זענען פון היטלער-דייטשלאַנד געהאַט אַנטלאָפן אין סאָויעטן-פּאַרבאַנד: פּרידריך וואַלף, עריך ווינערט, יאַהאַננעס ר. בעכער א.א. די דייטשן האָבן באַלד זיך אָפגעזונדערט פון דעם פּילפּאַרביקן געזעמל אין דעם עוואַקואַציע-צוג. זיי האָבן פּאַרבאַכט נאָר צווישן זיך און זיך אויפגעפירט גלייך ווי מיר וואַלטן בכלל נישט עקזיסטירט און גלייך ווי נישט דער זעלבער לאַקאַמאַטיוו וואַלט אונדז געשלעפט אַנטקעגן אונדזער געמיינזאַמען גורל. זאָל זיי גאָט מוחל זיין...

מאַרקיש האָט אָן שום צערעמאַניע איינגעפירט אַ שטרענגע טאַג-אַרדענונג אין אונדזער קופּע. אין דער פּרי זענען די קינדער אַרויסגעשיקט געוואָרן זיך

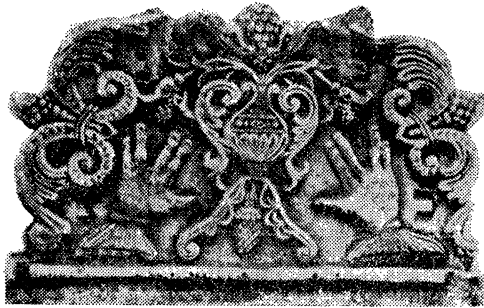
צו שפילן אין קארידאָר פון וואַגאַן און טשאַקאָוסקי מיט זיין פרוי זענען ערגעץ פאַרשוונדן. מאַרקיש פלעגט אַראָפּנעמען דעם צודעק פון זיין שרייבמאַשין, וואָס איז געשטאַנען אויפן טישעלע נעבן פענצטער. דער צוג איז געגאַנגען פאַרויס, זיך אָפּגעשטעלט אויף לאַנגע פּוּזעס אויף קליינע סטאַנציעס און אויך אין מיטן פון וועג, אָבער מאַרקיש האָט געאַרבעט. ער האָט נישט געוואָלט ענדערן זיינע אַרבעטס־געווינהייטן, נישט געוואָלט פּטרן קיין צייט אויף פּוסטע געשפּרעכן, וואָס זענען אָנגעגאַנגען אין אַלע וואַגאַנען. ער האָט געשריבן, ווייל ער האָט נישט געקענט נישט שרייבן.

אין דעם עוואָקואַציע־צוג האָט ער אָנגעשריבן דעם גאַנצן ציקל לידער : „מאַסקווע 1941“.

(פּראָגמענטן פון בוך „די וועלט פון פּרץ מאַרקיש“, איבערזעצט פון רוסיש דורך האַלאַ שמיין־שיינדערמאַן)

אַסתר מאַרקיש

געבוירן אין באַקו אין דער פּאַמיליע פון אַ פּאַרמעגלעכן נאַפּט-סוחר, לאַזעבניקאָוו. חתונה געהאַט מיט פּרץ מאַרקיש אין יאָר 1929. אין יאָר 1933 געענדיקט מאַסקווער אינסטיטוט פאַר פּרעמדע שפּראַכן. איבערזעצערין פון פּראַנצויזישער קלאַסישער און מאַדערנער ליטעראַטור. נאָך צוויי יאָר שווערן קאַמף פאַר אַ דערלויבעניש צו פאַרלאָזן דעם ראַטנפאַרבאַנד, איז זי מיט איר זון, דעם שרייבער דוד מאַרקיש, אָנגעקומען קיין ישראל אין נאַוועמבער 1972. איצט אַרבעט זי איבער אַ בוך וועגן דעם לעבן און שאַפן פון פּרץ מאַרקיש.

שעקספירס "טעמפעסט" אויף יידיש

און לעאָן שיללער, דער פוילישער ריינהאַרדט

(א קאָפיטל זכרונות)

מאַל" איז געווען אַ מעשה מיט שעקספירס „שטורעם“, איבערגעזעצט אויף יידיש און אויפגעפירט פון יידישע אַק-טיאָרן אונטער דער רעזשי פון דעם פוילישן ריינהאַרדט, ווי מ'האַט אים גערופן, דעם נישט-ניד לעאָן (דע שילדענפעלד) שיללער. דער „אַמאַל" איז על פי שכל גאַרנישט אַזוי אַמאַליק: סוף 1938; נאָר — על-פי געפיל איז עס אַמאַל-שבאַמאַל, מחמת אין דער צווישנצייט איז געוואָרן פאַרטייליקט אַ פאַלק — און מיט אים צוזאַמען אומענדלעכע צוקונפט-דורות: אַנדערטהאַלבן מיליאָן קינ-דער. דער אומברענגער איז געווען דער דייטש-נאַצישער קאַליבאַן און דער דאַזיקער קאַליבאַן האָט יאָ דורכגעפירט דאַס, וואָס דעם קאַליבאַן פון שעקספירשן „שטורעם“, וווּ אַלץ לאַזט זיך אויס בכי-טוב, איז דורכצופירן נישט געלונגען.

און איזן איז די מעשה מיט יענער יידיש-אויפפירונג פון שעקספירס פראספערא-
קאליבאך-געשיכטע טשעקאווע שוין דערפאר אליין, ווייל ס'איז געווען א לעצטער אויפ-
צאג פון ריינער מענטשלעכקייט אויף פוילישער ערד א יאר פאר דער היטלער-אינוואזיע :
דער גרעסטער רעזשיסאר פון דער פוילישער בינע, ער און נאך נישטיידישע סצענע-
קינסטלער, האָבן דעמאָנסטראַטיוו געהאַלפן אויפצופירן אויף דער יידיש-בינע אין פוילן
א שעקספיר-פיעסע מיט אַנטי-היטלערישער טענדענץ.

ווי קומט שעקספיר, דער ענגלענדער פון דער עליוזאבעטאנישער תקופה, צו
„אַנטי-היטלערישער טענדענץ“ ?

צו וויסן, וואָס דער מדובר איז, דאַרף מען קודם-פּל קורץ איבערדערציילן דעם
סיפור המעשה פון שעקספירס פיעסע, וואָס איז נישט עפעס אַנדערש ווי אַ סצעניש
מעשהלע, שעקספירס אַ טעאַטראַלישע וויזיע, געשריבן נישט לאַנג פאַר זיין פאַרלאַזן די
בינע פון די לעבעדיקע.

אין „דהי טעמפעסט“, וואָס איז געטייטשט געוואָרן אויף די סאַמע פאַרשיידנסטע
אופנים, דערציילט שעקספיר אַז מין געשיכטע :

אַ שיף ווערט געיאָגט פון אַ שטורעם צו די ברעגעס פון אַן אינדזל, וואָס איז
באַווינט פון דריי : דעם געוועזענעם דוכס פון מילאַן, פראַספעראַ, זיין טאָכטער מיראַנדאַ
און זיין קנעכט, דעם אויפן אינדזל געבוירענעם ווילדן מאָנסטער קאליבאָן, אַחוץ קאלי-
באַנען, וואָס איז זיין שְׂנֵאוּה-פּולער קנעכט, שטייען צו פראַספעראַס רשות גייסטער מיט
דעם ראש זייערן אַריעל (אַריאל), אַ געטרייען דינער און אויספירער פון פראַספעראַס
באַפּעלן. ווען דער שטורעם יאָגט די שיף צום אינדזל צו, דערציילט פראַספעראַ דער
טאָכטער זיינער, מיראַנדאַ, די פאַרגעשיכטע פון זיין אַנקום אויפן אינדזל. געווען איז ער
דער הערשער פון מילאַן — מיט אַ טויף יאָרן צוריק. די אונטערטאַנען האָבן אים ליב
געהאַט. ער איז אַבער געווען אזוי שטאַרק פאַרנומען מיט זיינע ביכער און זיינע לימודים,
אַז ער האָט די פאַקטישע הערשאַפט איבערגעלאָזט דעם ברודער זיינעם אַנטאַניאָ, וואָס
זיין צוטרוי צו אים איז געוואָרן די סיבה פון זיין אומגליק. דער אמתער הערשער איז
טאַקע געווען דער גייסטמענטש פראַספעראַ, וואָרום הערשן דאַרף דער גייסט (ס'איז,
אגב, דער פלאַטאַנישער צוגאַנג : אַדער די הערשער דאַרפן ווערן פילאַסאָפּן, ס'הייסט
גייסטמענטשן, אַדער די פילאַסאָפּן, די גייסטמענטשן, דאַרפן ווערן הערשער). נאָר וואָס
דען ? פראַספעראַס ברודער, דער ברוטאַלער פאַררעטערישער מאַכטמענטש, הייבט אָן
צו גלויבן, אַז הערשן נישט נאָר פאַקטיש, נאָר אויך לעגיטים-שבלעגיטיים, דאַרף ער,
אַנטאַניאָ, און נישט דער גייסט אַדער דער גייסטמענטש. ער פאַרשטענדיקט זיך מיטן
קעניג פון נעאַפּאַל, אַלאַנזאַ, וואָס ער זאָגט אים צו צו ווערן זיין וואַסאַל, און ס'ווערט
געשאַפן די קאָנספּיראַציע פון מאַכט קעגן גייסט. היות ווי פראַספעראַ איז ביי די אונטער-
טאַנען זיינע צופיל באַליבט, אַז מען זאָל אים קענען טויטן אָפּן, אַן „חכמות“, קליגט מען
זיך פון אים פטור צו ווערן — אים צו טויטן — פאַרמאַסקירטערהייט. אין איינער אַ
נאַכט עפנט אַנטאַניאָ די טויערן פאַר אַ פאַררעטערישן חייל, מען שלעפט אַרויס פראַס-
פּעראַן מיט זיין דריי-יעריק טעכטערל מיראַנדאַ, מען וואַרפט זיי אַריין אין אַ „פאַרפּוילטן
פּגור“ פון אַ שיפל אָן מאַסטן און אָן זעגל, און מען לאָזט זיי אַרויס אויף דעם שטורעמדיקן
ים ביי נאַכט, זיכער, אַז זיי וועלן אומקומען. אַ מערכה, גאַנזאַל, אַן אַלטער באַרעמאַהאַר-
ציקער נעאַפּאַליטאַנישער ראַטגעבער, באַזאָרגט זיי שטילערהייט מיט פראַוויזיע און
אַנדערע נויטיקייטן. דער סוף איז, אַז זיי בלייבן לעבן. דער שטורעם פאַרטראַגט ביידן

ערגעץ אויף אן אינדזל (אגב, אינדזל איז אַפט מאַל אַ משל און דער נמשל איז שטאַט, — א. צ.), דאָס איינציקע לעבעדיקע באַשעפעניש אַחוץ זיי איז דאָ קאַלביאַן, אַ ווילד, בייז-וויליק, דעפּאַרמירט פאַרזעעניש. זיין מאַמע איז געווען די וויסטע מכשפה סיקאַראַקס, וואָס איז פאַר די מעשים אירע געהאַט פאַרטריבן געוואָרן אויפן אינדזל, און נאָך דעם ווי זי האָט פאַראומרייניקט דאָס אינדזל מיט איר שוואַרצער מאַגיע, איז זי געשטאַרבן. קאַליבאַן דער מאַנסטער, דער דם-שונא פון דעם מענטש, פון פּראַספּעראַן, איז געצווונגען צו ווערן פּראַספּעראַס קנעכט. פּראַספּעראַ, דער איידעלער גייסטמענטש, לערנט ביסלעכ-ווייז דאָ, אויף דער אינדזל, צו פאַרבינדן גייסט מיט מאַכט: הערשן איבער דעם אונטער-מענטש קאַליבאַן, פונקט אזוי ווי אויף די איבער מענטשלעכע פּוּחות, די גייסטער, וואָס דעם האָר זייערן, אַריעל (ווייזט אויס — פון: אַריאל), באַפרייט ער פון געפאַנגענשאַפט (ס'האַט אים געהאַלטן לאַנג אין געפאַנגענשאַפט קאַליבאַנס מוטער, די געשטאַרבענע מכשפה). ביידע ווילן באַפרייט ווערן: סיי דער מנוולדיקער קנעכט קאַליבאַן, סיי דער גוטער האָר פון די גייסטער, אַריעל, וואָס פירט אויס געטריי פּראַספּעראַס באַפעלן און קריגט פון פּראַספּעראַן אַ צוואַנג, אַז ער וועט אים באַפרייען פון זיין דינסט נאָך דעם ווי ער, אַריעל, וועט בראַש פון די אַנדערע גייסטער דורכפירן אַ לעצטע גרויסע שליחות. אַט די שליחות ווערט דורכגעפירט נאָך דעם ווי פּראַספּעראַ ווערט דער אידעאַלער הערשער, ד.ה. די פּולע פאַרבינדונג פון גייסט מיט מאַכט — דער, וואָס האָט זיך אויס-געלערנט צו באַפּעלן און בלייבט אין דער זעלבער צייט גאַנצפול און פול מיט העכערקייט. נאָך צוועלף יאָר אויפן אינדזל, וואָס ער האָט זיי אויסגענוצט אויף צו לערנען דעם סוד פון פּולער הערשונג און אויף צו דערציען זיין טאַכטער, — איצט אַן אונטערגעוואַקסן מיידל, מיט אַלע חניען פון גוף און גייסט, הגם אַן שום וויסן פון דער מענטשוועלט „דרויסן“, — נעמט זיך פּראַספּעראַ, דער אַדמיראַל-המעלהדיקער, דער שלימותדיקער, דער אַדעפט פון דער ווייסער מאַגיע, צו דער ענדגילטיקער אַקציע זיינער. עס פאַרט אויפן ים אַ שיף, וואָס פירט אַנטאַניאַן, דעם פאַרכאַפּער פון דער הערשאַפט איבער מילאַן; אַלאַנזאָן, דעם קעניג פון נעאַפּאַל, אַנטאַניאַס מיט-פאַרשווערער; דעם קעניגס זון, דעם יורש-עצר, דעם יונגן פּערדינאַנד און דעם קעניגס ברודער סעבאַסטיאַן, וואָס איז לגבי אַלאַנזאָן פונקט אזוי פאַררעטערש ווי אַנטאַניאַ לגבי פּראַספּעראַן; דעם אַלטן גוטן גאַנזאַל; די שררות אַדריאַן און פּראַנציסקאַ; אַ מאַנשאַפט, וואָס פון צווישן איר מאַכט שעקספיר באַזונדערס בולט צוויי פאַרשויענע; דעם שיכור סטעפּאַנאַ, וואָס איז שפּעטער באַזונדערס נושא-חן ביי קאַליבאַנען, און זיין נישט ווייניקער פאַרשנאַשקעטן חבר, דעם בלאַז טרינקולאַ.

פּלוצלינג ברעכט אויס אויפן ים אַ שטורעם: ס'האַט אים „אויסגעפלאַנט“ פּראַספּעראַ. ס'איז אַ מידה-פּנגד-מידהדיקער „שטורעם פאַר אַ שטורעם“. דאָ איז באַזונדערס אַקטיוו אַריעל, פּראַספּעראַס געטרייער דינער, וואָס איז היפּוך פון דעם אונטערמענטש קאַליבאַן, פונקט ווי פּראַספּעראַס ווייסע מאַגיע איז דער היפּוך פון דער שוואַרצער מאַגיע פון אַ סיקאַראַקס. אַריעל ברענגט אַרויף אויפן אינדזל די צעטומלטע שיפּספּאַרער (אַ טייל פון זיי האָט ער טראַנספּאַרטירט, דערשלאַגענע און פאַרצווייפלטע, צוריק אַהיים).

איצט, ווען „שטורעם-פאַר-שטורעם“ ברענגט זיי אויף דער אינדזל, ווערט דער יונגער פּערדינאַנד, דעם קעניגס זון, אַפּגעטיילט פון אַלע איבעריקע און ווערט געבראַכט אין דער פּרימיטיווער צעל-דירה פון פּראַספּעראַן, און אַלאַנזאָ, נעאַפּאַלס קעניג, איז זיכער, אַז דער זון זיינער איז דערטרונקען געוואָרן. די געראַטעוועטע בלאַנזשען

ווי לונאטיקער איבער דער אינדול, וואָס איז פול מיט קלאַנגען — אַט הימלישע און אַט טיילדיקע. בנוגע די פארזינדיקטע שונאים זיינע, די גייסטלאָזע מאַכטמענטשן, באַגייט פראַספּעראַ, איצט — דער אידעאָלער הערשער, אַ העכערן סאַרט נקמה, מיט דער הילף פון זיין גוטן דינער, דעם ראש פון די אינזל-גייסטער אַריעל. אַריעל וואַרפט אָן אויף זיי אַ צויבערשלאַף מיט זיין מוזיק (אַז מען דאַרף, פאַרשטעלט ער זיך פאַר אַ דערשרעקנ-דיקער האַרפיע). אַנטאַניאַ און סעבאַסטיאַן, דעם קעניגס ברודער, מאַכן יד-אָחת צו דער-הרגענען אַלאַנזאָן, דעם קעניג. אַריעל מאַכט זייער פלאַן צו-נישט. דער קעניג פון נעאַפּאַל האָט אַ הרהור-תשובה. ער גלויבט איצט, אַז ער האָט זיין זון פּערדינאַנד פאַר-לירן בעתן שטורעם אויפן ים ווי אַ שטראַף פאַר דעם אַמאָליקן פאַרברעך: דאָס אַרויס-טרייבן אויפן שטורמישן יםס באַראַט דעם געוועזענעם הערשער פון מילאַן, פראַספּעראַן. ער ווייס נאָך נישט, אַז פראַספּעראַ לעבט טאַקע אויפן אינדול, פונקט ווי ער ווייס נישט, אַז דער זון זיינער, דער יורש-עצר פּערדינאַנד, לעבט, געפינט זיך ביי פראַספּעראַן און איז פאַרליבט אין פראַספּעראַס טאַכטער מיראַנדאַ — פונקט ווי מיראַנדאַ איז פאַר-ליבט אין אים. אין פּערדינאַנדן.

אויף אַן אַנדערן טייל פונעם אינדול האָט דער מאַנסטער קאַליבאַן זיך דערווייל צענויפגענויכעט מיט סטעפּאַנאַן און טרינקולאַן. דאָס אונטערמענטשלעכע באַשעפּעניש וויל „פרייהייט“, וויל פון זיך אַראַפּוואַרפן פראַספּעראַס הערשאַפט. אַ נייע קאַנספּיראַציע: הערשער איבערן אינדול דאַרף ווערן דער שפּורער גאַרנישט סטעפּאַנאַן, די וויצע-הערשער — טרינקולאַ און קאַליבאַן. פראַספּעראַ מוז געטויט ווערן, נאָר קודם-פּל מוזן ביי אים, צו מאַכן אים מאַכטלאָז, צוגענומען ווערן זיינע ביכער. אָן די ביכער — גיט קאַליבאַן צו פאַרשטיין סטעפּאַנאַן און טרינקולאַן — איז פראַספּעראַ גאַרנישט.

ווי כּהאַב שוין באַמערקט אין אָנהויב, לאָזט זיך אַלץ אויס בכי טוב: די קאַליבאַן-פאַרשווערונג ווערט אויפגעדעקט — און אים, דעם מאַנסטער, מיט די אַנדערע צוויי זענען ביידע, פראַספּעראַ און דער גייסט אַריעל, מקיים-פּסק; אַריעל ברענגט דעם קעניג און זיינע באַגלייטער צו פראַספּעראַן, וואָס לאָזט זיך צו זיי דערקענען, און דער קעניג בעט ביי אים מחילה און לאָזט אים וויסן, אַז עס ווערט אים צוריקגעגעבן דאָס פירשטנטום פון מילאַן; פראַספּעראַ „אַנטדעקט“ פאַר אים פּערדינאַנדן, מיראַנדאַס חתן; דער קעניג איז מספּים צום שידוך. אַלע פאַרן אַפּ צוריק קיין מילאַן אויף דער מאַגיש-פאַרהיטענער שיף. פראַספּעראַ דאַרף שוין מער נישט האַבן זיין מאַגיק, וואָס האָט אים געדינט בלויז ווי אַ מיטל. דער גייסט, מיט מאַכט פאַרבונדן, האָט מנצח געווען די מאַכט די ברוטאַלע, די אַנטאַגייסטיקע. מיראַנדאַ און פּערדינאַנד, די צוקונפטיקע הערשער-פאַר, זענען די האַפענונג.

אַט די סצענישע מעשה האָב איך דאָ איבערגעגעבן „טענדענציעז“: דער אידעיש-קינסטלערישער מאַי-קאַ-משמעלן דרייט זיך דאָ אַרום דעם פראַבלעם פון גייסט און מאַכט. צוליב דעם, וואָס דער גייסט איז אַוועק אין דער וועלט פון בוך — אַדער — ברייטער גענומען — אין דער וועלט פון „קולטור“, איז ער געוואָרן אַזוי אומבאַהאַלפּן, אַז די נאַקעטע מאַכט, וואָס האָט קאַליבאַניש פיינט דעם גייסטמענטש און זיינע ביכער, האָט פאַרכאַפט די פולע הערשאַפט און האָט זיך אין איר אַנטאַגייסטיקייט דערקייקלט ביז צו היטלערן און זיינע קאַליבאַנישע אונטערמענטשן, די נאַציס.

דעם ערשטן שטויס אַזוי אויסצוטייטשן, — אָן אויסטייטש, וואָס איז צוגלייך אַקטואַליזאַציע, — שעקספּירס „דהי טעמפּעסט“ האָט מיר געגעבן די נאַצישע ביכער-

פארברענונג פון יאר 1933. ס'איז מיר באַלד אויפן זינען געקומען קאַליבאַן דער מאַנסטער מיט זיין „נעמט צו ביי אים די ביכער“. אַזוי אַרום האָב איך ביסלעכווייז דערזען דאָס אַקטועלע אין שעקספירס נישט איבעריקס באַקאַנטער סצענישער מעשה, וואָס איז אַפּט אויסגעטייטשט געוואָרן אין טערמינען פון קונסט און עסטעטיק (פראַספּעראַ דער מכשף איז דער קינסטלער, אייגנטלעך שעקספיר אַליין, און אַריעל — דער גייסט פון האַרמאַניע און שיינקייט).

אַגב, האָט וועגן דער נאַצישער ביכער-פאַרברענונג בשעתו אָנגעשריבן אַ ליד בערט ברעכט (ער האָט עס געווידמעט דעם דיכטער אַסקאַר מאַריאַ גראַף) און איך זען עס דאָ איבער, ווייל עס שפּיגלט אָפּ דעם רושם, וואָס די ביכער-שריפה האָט געמאַכט אויף אינטעלעקטואַלן אין יענער צייט און ווייל דאָס ביכער-ברענען (וואָס האָט זיך אויסגעלאָזט מיט פאַרברענען אַ פּאַלק) האָט מיך אַרויפגעפירט אויף דער אידעע צו זען אין שעקספירס פאַרזעעניש דעם פּראַטאַטיפּ פון דעם נאַצישן אונטערמענטש. (ברעכטס ליד, אַחוץ וואָס עס שפּיגלט אָפּ די צייט, האָט נאָך אַ מעלה: עס לאָזט זיך לייכט איבערזעצן, מחמת מער ווי אַ ליד איז עס קורץ-באַשורהטע פּראָזע).

ווען דער רעזשים האָט באַפֿוילן,
ביכער מיט שעדלעכן וויסן
עפֿנטלעך צו פֿאַרברענען,
און אומעטום זענען אַקסן געצווונגען געוואָרן
וואָגס מיט ביכער
צום שייטער צו שלעפּן,
האָט אַ פֿאַריאַגטער דיכטער, איינער פֿון די בעסטע,
שטודירנדיק די ליסטע פֿון די פֿאַרברענטע,
אַנטדעקט צו זיין אויפֿטרייסלונג,
אַז זיינע ביכער זענען געוואָרן פֿאַרגעסן.
באַפֿליגלט פֿון צאָרן האָט ער געאַיילט צום שרייבטיש
און געשריבן אַ בריוו צו די מאַכטהאַבער:
פֿאַרברענט מיך! האָט ער געשריבן מיט פֿליענדיקער פֿעדער.
פֿאַרברענט מיך! טוט מיר אַזוינס נישט אָפּ,
לאָזט מיך נישט אויס.
האָב איך דען אין מיינע ביכער
נישט געטאָן שטענדיק באַריכטן דעם אמת?
און איצט ווער איך פֿון אייך ווי אַ ליגנער באַהאַנדלט!
איך באַפֿעל אייך: פֿאַרברענט מיך!

✱

איך שטיי איצט האַרט ביים עצם הענין — ביי דער אויפֿפירונג פון שעקספירס „טעמפעסט“ דורך די אַקטיאָרן פון דער קלאַראַ-סעגאַלאַוויטש-טרופּע. זי האָט אָנגעהויבן שפּילן אין 1937, נישט לאַנג פאַרן אויסבראַך פון דער צווייטער וועלט-שחיטה. אַז דאָס איז אַ שפּיל ביים ראַנד פון אַפּגרונט האָט מען נישט געוויסט.

לאַמִּיךְ ברענגען, קודם־פּל, צוויי עדי־ראייה.

דער ערשטער, דער אַקטיאַר און שרייבער יצחק גרודבערג־טורקאָוו, באַמערקט (אין זיין בוך: דאָס יידישע טעאַטער אין פּוילן):

„די צווייטע אויפֿפֿירונג פֿונעם טעאַטער (די ערשטע איז געווען מאַנגערס טראַנס־קריפֿציע פֿון גאַלדפֿאַדנס „פֿישופֿמאַכעריין“, — א.א.צ.) איז געווען איינע פֿון די באַדייטנ־דיקסטע געשעענישן אין דער געשיכטע פֿון יידישן טעאַטער בכלל. דאָס איז געווען די אויפֿפֿירונג פֿון וויליאַם שעקספֿירס „דער שטורעם“ אין דער איבערזעצונג פֿון אהרן צייטלין, אין דער רעזשי פֿונעם מייסטער לעאַן שיללער (אַסיסטענט — מ. וויסקינד), מיט מוזיק פֿון פּוילישן קאַמפּאָזיטאָר א. מאַקלאַקוויטש, דעקאָראַציעס פֿון וולאַדיסלאָוו דאַשעווסקי (אויך די פּראָעקטן פֿון קאַסטיומען). אין די וויכטיקסטע ראַלן האָבן גע־שפּילט: א. מאַרעווסקי (פּראַספּעראַ), מ. ליפּמאַן (קאַליבאַן), אברהם קורץ און וול. גאַדיק (די צוויי לצים), אסתר גאַלדנבערג (אַריעל), צפּורה פּיינזילבער (מיראַנדאַ), ל. קאַסווינער (פּרינץ)“.

אין צווייטן באַנד, ווידער, פֿון ד״ר מיכאַל וויכערטס זכּרונות* סוף זייט 341 און אין אנהויב 342, איז פֿאַראַן אַ באַריכט, וואָס לייענט זיך אַזוי:

„אַ געשעעניש אין יידישן טעאַטער איז געווען די צווייטע אויפֿפֿירונג פֿון דאָזיקן טעאַטער, וואָס האָט געביטן זיין נאָמען אויף „פּאַלקס־און־יונגט־טעאַטער“ און פֿאַרבעטן מ. מוזאַה פֿאַר אַן אַדמיניסטראַטיוון דירעקטאָר. לעאַן שיללער האָט, ביי דער רעזשי־מיטהילף פֿון מ. וויסקינד, אויפֿגעפֿירט שעקספֿירס „שטורעם“. דעקאָראַציעס און קאַסטיומען האָט פּראָעקטירט דער באַוווסטער סצענאַגראַף וולאַדיסלאָוו דאַשעווסקי, די כאַרעאַגראַפֿיע האָט איינגעשטעלט טאַטיאַנאַ וויסאַצקאַ (מאַקלאַקוויטש, דער מוזיקער, ווערט נישט דערמאַנט, — א.א.צ.). די מיטאַרבעט פֿון דעם פּוילישן קינסטלערישן דריילינג מיט אַ יידישער טרופּע איז געווען אַ בפֿירושע דעמאָנסטראַציע קעגן דעם אַנטיסעמיטיזם אין דער פּוילישער געזעל־שאַפֿט. נישט בלויז די אויפֿפֿירונג איז געווען אַן אימפּאַנירנדיקע, אויך אַקטיאַריש איז זי געשטאַנען אויף אַ זעלטענער הויך. אַט דער ספּעקטאַקל האָט באַוווּן אַן איבעריק מאָל, צו וועלכער מדרגה יידישע אַקטיאָרן פֿון עלטערן דור קאָנען דער־גרייכן ביי דער פֿירונג דורך אַ גרויסן רעזשיסער. פּראַספּעראַ האָט געשפּילט א. מאַרעווסקי, קאַניבאַל** — מ. ליפּמאַן, טרינקולאַ און סטעפּאַנאַ — וו. גאַדיק און א. קורץ, אַריעל — אסתר גאַלדנבערג. די פרעמיערע איז פֿאַרגעקומען אין לאַדזש, אַקטאָבער 1938.“

✱

ווער עס האָט דעם „שטורעם“ איבערגעזעצט אויף יידיש, פֿאַר וואָס עס איז פֿון שעקספֿירס ווערק געוואָרן אויסגעקליבן דער „שטורעם“ דווקא און ווער דער אויס־

* זכּרונות, צווייטער באַנד: וואַרשע (1939—1918), פּאַרלאַג „המנורה“, תּל־אביב, 1961.
** דאַרף זיין: קאַליבאַן, קאַליבאַן איז טאַקע אַן אַנאַגראַם פֿון: קאַניבאַל, נאָר אַ העלד מיטן נאָמען קאַניבאַל איז אין שעקספֿירס „שטורעם“ נישטאַ.

קלייבער איז געווען, — לעאָן שיללער, דער רעזשיסאָר, אָדער, לאַמיר זאָגן, אָן אינטע-
ליגענטער אַקטיאָר ווי אברהם מאָרעווסקי, דער, וואָס האָט געשפּילט די ראל פֿון פּראָ-
ספּעראָ, צי אפשר גאָר דער „אַנאַנימער“ איבערזעצער, — דאָס אַלץ קאָן מען נישט
וויסן פֿון אַט די באַריכטן.

דעם ענין בין איך בכוח קלאָר צו מאַכן צוליב דעם פשוטן טעם, וואָס דער יידישער
איבערזעצער פֿון שעקספּירס „דהי טעמפעסט“ איז געווען, (ווי עס פּאַרגעסט נישט צו
דערמאָנען יצחק גרודבערג-טורקאָוו) — אַני קטן. און נישט נאָר דער איבערזעצער
בין איד געווען, נאָר אויך דער אויסקלייבער, דער, וואָס האָט דער דערמאָנטער טרופּע
— נאָך איר ווענדונג צו אים — נאָראַיעט אויפצופירן גראַד יענע „זייטיקע“ שעקספּיר-
מעשהלע. ווי געזאָגט, איך האָב אויסגעטייטשט איר מאַי קא משמע לן ווי דאָס פּראָבלעם
פֿון הערשאַפּט, פֿון גייסט קעגן מאַכט און מאַכט קעגן גייסט, אַ פּראָבלעם וואָס קאָן
פּאַרענטפּערט ווערן נאָר דענסטמאַל, ווען דער גייסטמענטש וועט זיך אויסלערנען הערשן
אַזוי, אַז מאַכט זאָל ווערן דורכגעייטיטיקט. היות ווי לויט מיין אויסטייטש האָבן מיר דאָ,
אין דעם „שטורעם“, געהאַט דעם נאַצי־פּראָטאַטיפּ, דעם אונטערמענטשישן קאַליבאַן,
איז מיר קלאָר געווען, אַז די פּיעסע, אַזוי פּאַרשטאַנען און אין דעם גייסט אויפגעפירט,
וואַלט געווען באַזונדערס פּאַסיק פּאַר דער רעזשי פֿון אַזאַ הויך־ליבעראַלן (אָדער ראַדי-
קאַלן) אַנטי־היטלעריסטישן און פּראָ־יידישן גרויסמיסטער פֿון פּוילישן טעאַטער ווי
לעאָן (דע שילדענפעלד) שיללער. איך גיב צו דעם דע שילדענפעלד, פּדי מ'זאָל קיין
טעות נישט האָבן און נישט אָננעמען לעאָן שיללערן פּאַר אַ ייד. איי, ווי קומט צו מיר
דער נישט־באַקאַנטער דע־שילדענפעלד? וועל איך נאָך צוקומען צו דעם אויך.

עיקר שכחתי: לעאָן שיללערס גרייטקייט דעמאָנסטראַטיוו אויפצופירן מיט יידישע
אַקטיאָרן אַ פּיעסע אויף יידיש, אויף להכעיס די פּראָ־היטלעריסטישע ענדעקעס, וואָס
האַבן אים אָנגערופן „זשידאָוסקי פּאַכאַלעק“ (יידישער משרת), איז שוין געווען אַ
גאַראַנטירטע, נאָר דער עיקר — די פּיעסע — האָט געפּעלט. האָב איך קודם־כל איבער-
געזעצט „דהי טעמפעסט“ אויף יידיש. די אַקטיאָרן האָבן געקראָגן מאַשין־איבערגעשרי-
בענע קאַפּיעס פֿון דער איבערזעצונג, און דער רעזשיסאָר, לעאָן שיללער, אַן אַפּשטאַמי-
קער פֿון דור־דורותדיקן עסטרייכישן אַדל, וואָס האָט, אַפּנים, „געכאַפּט“ אַ ביסל יידיש
פֿון ווייטע יאָרן זײַנע אין גאַליציע, האָט זיך אַרויסגעהאַלפּן מיט אַ קאַפּיע, טראַנסקריבירט
אין לאַטיינישע אותיות, און דאָס אַלץ, וואָס ער האָט אין דער יידיש־איבערזעצונג נישט
פּאַרשטאַנען, האָט אים פּאַרטייטשט זיין יידישער אַסיסטענט מאַקס וויסקינד*. אויף אַ
פּאַרזאַמלונג פֿון די אַקטיאָרן, מיטן בייזיין, פּאַרשטייט זיך, פֿון לעאָן שיללערן, האָב איך

* וועגן דעם הויך־טאַלאַנטירטן יונגן רעזשיסאָר מאַקס וויסקינד, שיללערס אַ געוועזענעם תּלמיד,
האָט יאַנאַס טורקאָוו פּאַרעפּנטלעכט אַן אינטערעסאַנטע אַרבעט א. נ. „אַן אויסגעלאַשענער שטערן
(אויפגעאַנגען אין ווילנע, פּאַרלאַשן אין טרעבלינקע)“. די אַרבעט איז געדרוקט אין פּאַריזער
„אונדזער וואָרט“, מאַרץ 1973. מיר לייענען דאָרט, צו. אַנד., אַז מ. וויסקינד האָט נאָכן אויס-
בראָך פֿון דער צווייטער וועלט־מלחמה פּאַרלאַזט וואָרשע און איז אַוועק קיין ביאַליסטאָק, וואָס
איז פּאַרנאָמען געוואָרן פֿון די סאָוויעטן, אין דעם דאָרטיקן ניי־געשאַפּענעם „וויסרוסישן יידישן
מלוכה־טעאַטער“ האָט ער אויפגעפירט די „שטורעם־איבערזעצונג אין זײַנער אַן אייגענער
רעזשי־אינטערפּרעטאַציע. אַגב, די פּרעמיערע פֿון דער שיללער־אויפּפירונג איז, לויט יאַנאַס
טורקאָוו, פּאַרגעקומען נישט אין לאַדזש, נאָר אין וואָרשע און אויך איך געדענק דאָס זעלבע.

אָרומגערעדט מיין אויסטייטש פון „דהי טעמפעסט“. איך געדענק מיט וואָס פאַר אַן אויפּמערקזאַמקייט אַלע, מיט שיללערן בראש, האָבן מיך אויסגעהערט. שיללער, דער פּוילישער ריינהאַרדט, דער ווּנדערלעכער תּלמיד פון דעם גרויסן ענגלישן בינע-רעפּאָרמאַטאַר גאַרדאַן קרעיג, דער, וואָס האָט די פּלומרשט „נישט אויפּפּירעוודיקע“, גרויס-דיכטערישע „לייען“-דראַמעס פון אַ מיצקעוויטש און אַ סלאָוואַצקי פּאַרוואַנדלט אין שטאַרק באַזוכטע גרויסאַרטיקע ספּעקטאַקלען — שיללער איז געווען אַ גאַר גרויסער שעקספּיר-קענער; האָט ער גוט געוויסט, ווי אַזוי „דהי טעמפעסט“ איז געוויינלעך פאַר-שטאַנען געוואָרן דורך שעקספּיראַלאַגן און רעזשיסאָרן, און איז ביכולת געווען צו פאַרגלייכן מיין אויסטייטשונג, וואָס האָט שעקספּירס לעצט ווערק אַקטואַליזירט, מיט דער אַנגענומענער אינטערפּרעטאַציע און אויך מיט אַנדערע, לאו-דווקא אַנגענומענע פּירושים.

מיין אינטערפּרעטאַציע האָט ביי שיללערן נושאַ-חן געווען: זי איז געווען צוגעפּאַסט סיי צו זיין אַנטי-היטלעריזם, סיי צו זיין קינסטלערישן חוש פאַר נייקייט, פאַר אויפטו, פאַר אַנדערשקייט. אַזוי-אַרום איז געקומען צו דער יידיש-אויפּפּירונג פון שעקספּירס „שטורעם“ אונטער זיין רעזשי.

דר. ווייכערט זאָגט עדות, ווי מיר הערן פון זיין באַריכט, אַז די אויפּפּירונג איז געשטאַנען „אויף אַ זעלטענער הויך“. איז קלאַר, אַז אויב די איבערזעצונג, ספּעציעל ווען דער אַריגינאַל געהערט צו אַ שעקספּיר, וואָלט נישט געטויגט, וואָלט דאָס היפש געשטערט דער „זעלטענער הויך“ פון דער אויפּפּירונג. נו, האָט טאַקע דער זעלבער דר. ווייכערט בשעתו, אין וואַרשע, זיך דווקא יאָ אַפּגעשטעלט אויף מיין איבערזעצונג. איז אַ ווּנדער, פאַר וואָס האָט ד״ר ווייכערט אין די זכּרונות פאַרגעסן דאָס, וואָס ער האָט אין וואַרשע נישט בלויז געדענקט, נאָר אויך געלויבט. אויך איך האָב נישט קיין גאַר שלעכטן זכּרון, געדענק איך: סאַמע אָנהויב 1939, ווען איך בין געווען צו-גאַסט (בתורת „וויזי-טאַר“) אין אַמעריקע, איז אויפן אַדרעס פון ניו-יאָרקער האַטעל, וווּ מיין גרינקייט-שבּגרינקייט איז דעמאָלט איינגעשטאַנען, אַנגעקומען אַ נומער פון וואַרשעווער וואַכנבלאַט „פּאַרויס“. גיב איך אַ קוק, ערשט סאַמע אויבן אַן איז אין יענעם נומער געדרוקט דר. מיכאַל ווייכערטס אַ באַגייסטערטער אַפּרוף וועגן דער „שטורעם“-פאַרשטעלונג מיט... גוזמאדיקע שבּחים וועגן מיין יידיש-איבערזעצונג.

*

צום סוף עפּעס מער וועגן לעאָן שיללערן, וואָס האָט מיך, נאָך מיין „טעמפעסט“-איבערזעצונג, שטאַרק מקרב געווען, איך זע נאָך ביז איצט זיין דירה, געבויט בינע-אַרטיק, ווען ס'איז געקומען צו רייד וועגן זיין אַפּשטאַם (כ'האַב אים געברענגט אַ נומער פון די „דוואַ גראַשע“, וווּ דער יידישער „פּאַכאַלעק“ לעאָן שיללער ווערט כוליאַגאַניש באַפּאַלן), איז ער, אַ וואַרט נישט רעדנדיק, אַוועק ערגעץ אין די הינטער-קוליסן פון דער דירה, און נאָך עטלעכע מינוט צוריקגעקומען מיט זיין יחוס-בריוו. דאָרט איז אויך געווען דער משפּחה-הערב מיט אַ „שילד“, אַ פּאַנצער, אין דער מיט. דערפּון — דער פּולער נאַמען פון דער משפּחה: דע שילדענפּעלד-שיללער. דער יחוס האָט געגרייכט ביז צום גאַר פּריען מיטלאַלטער.

מ'האָט געשמעסט וועגן שעקספירן. שיללער האָט געוואוסט יעדן אות אין שעקספירס ווערק. אין מיטן דרינען טוט ער אַ זאָג: לאַמיר זען, וואָס פאַר אַ פאַרשידענערליי משקאות עס ווערן דערמאָנט ביי שעקספירן... און ער הויבט זיי אָן אויסצורעכענען איינס ביי איינס.

ער הויבט מיר אָן צו דערציילן וועגן זיינע יונגע יאָרן אין די „אויסלענדער“, וועגן אַמאָליקע קינסטלער-קרייזן, וועגן נאַרקאָטישע מיטלען, וואָס אויך ער האָט אין יענע יאָרן באַנוצט. בין איך נייגעריק צו וויסן, וואָס אַזוינס ער האָט בשעת מעשה געשפירט. ס'איז שווער — זאָגט ער — צו שילדערן. שווער ביז גאָר. פון דעסטוועגן פרוווט ער. ער האָט געפילט עפעס, וואָס מ'וואָלט אפשר געקאָנט באַצייכענען ווי אַן אוניווערסאַל עראָטיש געפיל. אַן עראָטיש געפיל לגבי אַלץ, לגבי אַ טיש אַפילו (ער ווייזט מיט די אויגן אויפן טיש, ביי וועלכן מיר זיצן). ניין, דאָס קאָן מען נישט איבערגעבן...

די צייט לויפט און מיר שמועסן. איך קלער וועגן זיין בינע-אַרטיק געבויטער דירה. שטעלט ער זיך צומאָל נישט אַוועק אָן דאָרט, אויף יענער „פלאַטפאָרמע“, און שפילט דאָרט עפעס אַ ראָל — פאַר זיך אַליין, פאַר ווענט, פאַר שטולן? עס בליצט מיר דורך אין רעיון אַ שעקספיר-ציטאַטע:
...the world's a stage (די וועלט איז אַ בינע).

ער בעט מיך אים אויסצוטייטשן אַ שורה, צי אַ האַלבע שורה, אין מיין איבער-זעצונג. נאָך אַלע דערקלערונגען קאָן ער זי נישט באַנעמען, אַלע זעצן עס איבער אַנדערש. איך „פאַרטיידיק“ מיין אייגענעם פירוש. עס האַנדלט זיך וועגן פראַספּעראַס לויב דעם גייסט אַריעל פאַר דעם אופן ווי ער האָט אויסגעפירט די באַשטראַפונג פון דריי זינדיקע אַנטי-פראַספּעראַ-מענטשן. ער זאָגט: A grace it had, devouring
בהסכּם מיט מיין טייטשן די אַריעל-ראַלע נישט אַזוי עסטעטיש, ווי עטיש, האָב איך „גרעיס“ געטייטשט נישט אין דעם זינען פון גראַציע, פון שיינקייט, נאָר פון גנאָד. פאַטאַקאָוסקיס אַלטע פּוילישע איבערזעצונג פון „דהי טעמפעסט“ — זאָגט שיללער, — טויג נישט. איצט, נאָך דער יידיש-איבערזעצונג, איז נויטיק אַ מאַדערנע איבערזעצונג אויף פּויליש. דאָס וואָלט געדאַרפט געמאַכט ווערן דורך טובימען (און טובים איז דעמאָלט ביטער אַטאַקירט געוואָרן ווי אַ „זשיד“ דורך דער צעווילדעוועטער אַנטי-עמיטישער פרעסע).

*

אַנהייב 1939, אַ האַלב יאָר פאַרן צווייטן וועלט-קאָטאַקליזם, בין איך, פאַרבעטן דורך מאָריס שוואַרצן, דירעקטאָר פון ניו-יאָרקער יידישן קונסט-טעאַטער, געקומען צו גאַסט קיין אַמעריקע. מיין פלאַן איז געווען צוריקצופאַרן, נישט געקוקט אויף שרעקלעך שווערע אַנונגען אָדער טאַקע צוליב דעם: געוואָלט זיין מיט זיי, מיט משפּחה, מיט יידן, אין בריוו פון דער היים איז מען אָבער שטאַרק באַשטאַנען אויף דעם, איך זאָל מיר אויסאַרבעטן אַן אימיגראַנטן-וויזע. צו מאַכן אַ לאַנגע און פּיינלעכע געשיכטע קורץ: כ'בין פון האַוואַנאַ, קובאַ, צוריקגעקומען (יולי 1940) אַ דערשלאַגענער קיין ניו-יאָרק, נאָך חדשים-לאַנגן וואַרטן — און קוים מיט צרות דערוואַרטן זיך — אויף אַן

אימיגראנטן-וויווע און נאך פלערליי אומזיסטע השתדלותן אַרויסצוראַטעווען מיינע אייגענע. די מלחמה פון די קאליבאנישע פאַרזעענישן, מיט היטלער ימ"ש בראש, האָט שוין שטאַרק געבושעוועט. דער גוטער סוף פון שעקספירס „שטורעם“, אַ סוף לויט די כללים פון „פּאָעטיק דזשאַסטיס“ (פּאָעטישער יושר), איז גרויליק-שבגרויליק געוואָרן אָפּגעלייקנט דורך דעם בלוטיקן שטורעם פון דער געשיכטע. און די פּראָספּעראַס? די פּראָספּעראַס קאַנען זיך נאָך אַלץ נישט אָפּגעוויינען פון זייערע ביכער. מאַכט באַזונדער, גייסט באַזונדער-דער — און צווישן זיי ביידן ווערט צעריבן דער מין מענטש, איז אומגעבראַכט געוואָרן דורך די פּאַרשאַלטענע קאליבאנען די וועלט מיינע. און איך? איך זוך ביז איצט אַן אַנטרינונג (וואָס איז נישטאָ) אין ווערטער, אין אותיות, אין באַדרוקט פּאַפּיר... נאַרישער, צען מאָל נאַרישער אהרן צייטלין!

ניו-יאָרק, מאָרץ 1973

✱

אהרן צייטלין

עלטסטער זון פון הלל צייטלין, איז געבוירן אין יאָר 1898 אין אוואַראָוויטשי (ווייטרוס-לאַנד). פון 1907 אין וואַרשע. אַלס קינד פון 11 יאָר זיך געדרוקט אין העברעישע קינדער-זשורנאַלן. אין יידיש דעביוטירט אין 1914 אין דער „יידישער וועלט“. זינט דאָן פאַרעפנט-לעכט לידער, פּאָעמען, נאָוועלן, דראַמעס, עסייען, סאַטירעס און פּאַמפלעטן. קעמפער פאַר אַ דערנענטערונג צווישן יידיש און העברעיש. אין בוכפאַרם דערשינען: „מטטורן“, „שאַטנס אויפן שניי“, „יוסף דילה רינה“, „יעקב פּראַנק“, „ברענענדיקע ערד“, א.א. די לעצטע צייט: אַ פּאָעמע אין פּראָזע „יאנוש קאַרטשאַקס לעצטער גאַנג“ און צוויי בענדער „לידער פון חורבן און גלויבן“. לאַורעאַט פון מאַנגער-פרייז און אַ ריי אַנדערע פרעמיעס.

אהרן צייטלין איז געשטאַרבן דעם 2טן טאָג ראש-השנה תשל"ד (דעם 28סטן סעפטעמבער 1973). קורץ פאַר זיין פּלוּצלעמדיקן טויט האָט צייטלין צוריקגעשיקט די קאַרעקטורן פון דעם עסיי, וואָס ער האָט אָנגעשריבן פאַר „צוזאַמען“.

די ביאָגראַפֿיע
פֿון
אַ ייִדישן באַרנבוים

וואָס איז דאָס געווען? — אויך דאָס קען איך מײַך בשׂוים אָפֿן נישט דערמאָנען. נאָר געווען איז דאָס אַפּשׂר מיט אַ וואָך, אַפּשׂר מיט אַ חודש און אַפּשׂר מיט אַ האַלב יאָר צוריק. איך האָב מײַך איבערגעוועקט אין מיטן דער נאַכט, נישט קײן שרעקלע-כער חלום האָט מײַך איבערגעוועקט, נאָר גלאַט אַזוי האָב איך אויפֿ-געעפּנט די אויגן אויף אַ וויילע, געווען גאַנץ וואָך און זײ באַלד ווידער פֿאַרמאַכט. נאָר אין די פֿאַר רגעס מיט די אַפּענע אויגן אין דער זילבערדיקער לבנה־נאַכט אַרײַן — איך האָב שטאַרק ליב צו שלאָפֿן האָבנדיק די פּולע לבנה גלייך אין די אויגן אַרײַן — האָב איך מײַך דערמאַנט אין אַ באַרנבוים. ער גײט מיר נאָך, — ער דער-מאַנט מײַך אַלע מאָל נײע און נײע פּרטים. לעבט ער נאָך? איך בין זיכער, אַז ער לעבט נאָך. עס איז אַן אייביקער באַרנבוים געווען, אַ בוים מיט לעגענדעס פֿאַרשפּונען. ער האָט געהאַט אַלע שאַנסן איבערצולעבן אַלע שטורעמס פֿון דער וועלט. אַפּשׂר וועט דאָס אויפּשרײַבן אַט די זכּרונות וועגן דעם באַרנבוים מײַך ענדלעך באַפֿרײען פֿון פּסדר אָן אים זיך מוזן דערמאַנען.

*

קיין ערשטן נאָמען האָט דער באַרנבוים נישט געהאַט, כאָטש ער איז געווען אַ ייד. און אפשר האָט ער געהאַט אַן ערשטן נאָמען, נאָר מען האָט אים גערופן מיט זיין צו-נאָמען — דער באַרנבוים. ווען איך בין אַ קינד געווען איז ער שוין זיכער אַן אַכציק יאָר אַלט געווען. אַזוי האָט מיר אויסגערעכנט מיין מאַמע. אויב ער לעבט נאָך היינט — דער באַרנבוים — איז ער שוין אַ זקן פון פולע הונדערט און צוואַנציק. אויב איך וואָלט אים היינט דערזען, וואָלט איך זיכער געטראַכט: אַ מיטל-הויכער בוים, נאָר אין מיין קינד-הייט האָט דער באַרנבוים געגרייכט ביז די הימלען. אַ מאָל האָב איך געזען אַ שייגעצל קריכן פּמעט אויף זיין שפיץ אַרויף, האָט זיך מיר געדאַכט, אַז נאָר אַ שטרעק אויס די האַנט איז נויטיק און דאָס שייגעצל וואָלט דערגרייכט די סאַמע וואַלקנס. ער האָט געהאַט אַ סך דאַרע צווייגן, דער בוים, שוואַרצע, באַדעקטע מיט געדיכטער קאָרע. בלעטלעך האָט ער געהאַט קליינע, דיקע און שטאַרק גרינע. קיינער האָט זיך אויף אים נישט אַרומגעקוקט, האָט ער זיך זומערצייט געמוזט אַליין אַ פאַר מאָל אויסקעמען און אַרויס-וואַרפן די שלעכטע צווייגן פון זיך. קוים איז אַ שטורעם געקומען, האָט אים דער באַרנ-בוים באַלד אונטערגעכאַפט ווי אַ צעביסענער הונט און זיך געלאַשטשעט: — קעם מיך אויס, קעם מיך אויס. און דער שטורעם האָט צוליב געטאָן און אויסגעקעמט און נאָך יעדן זומערדיקן שטורעם זענען הויפּנס צווייגן-כרוסט געלעגן אונטערן בוים און ער האָט שוין פרישע כוחות געהאַט ווייטער צו לעבן. אַז אַלע באַרנביימער האָבן זיך שוין לאַנג אַפּגעבאַרלט און די עפּלביימער אַפּגעעפּלט, האָט ערשט אונדזער באַרנבוים געגעבן זיין פּרוכט. ער האָט באַלאַנגט צו דער ראַסע פון די יום-כיפור-באַרלעך און האָט אַלע יאָר גענוי געוואָסט, ווען יום-כיפור פּאַלט אויס. אַז מען האָט אים אַרומגעפּליקט שוין אַ פאַר טעג, אָדער וואָכן פאַר יום-כיפור האָט ער זיך נישט געקאַנט העלפן, אָבער צום ליבסטן איז אים געווען, אַז מען האָט פּונקט ערב יום-כיפור אין דער פּרי אַ רוף געטאָן אַ שייגעץ מיט אַ שטעקן און אַ לייטער אויף אַרומצופּליקן דעם באַרנבוים. דעמאָלט האָט ער מיט אַזאַ פאַרגעניגן זיך געלאָזט מעלקן, צעשפּרייט די צווייגן זיינע און שיר נישט אַליין געוואַרפן זיין פּרוכט. פולע עטלעכע עמעלעך יום-כיפור-באַרלעך האָט ער גע-לאָזט אַרויסמעלקן פון זיך. יעדעס באַרל אַזוי קליין ווי אַ פּלויב, איין בעקל רויט ווי אַ קאַרש און דאָס צווייטע בעקל גריין ווי אַ פּריש בלאַט און יעדעס אַזוי צייטיק ווי פאַרטיק איינגעמאַכטס. וואָלט אַזאַ בוים געשטאַנען ערגעץ אויף אַ פאַרוואַרפענעם יישוב, וואָלט אַ יישובניק לויט די באַרלעך גענוי געטראַפן ווען אַריינצוקומען אין שטעטל אַריין אויף פּל-נדרים.

דער באַרנבוים האָט נאָר דערפאַר אַזוי לאַנג אויסגעהאַלטן, ווייל ער איז אַלעמען געשטאַנען אויסן וועג. געשטאַנען איז ער הינטער מיין זיידנס קושטאַל און עס איז געווען אַ ספּק, צי שטייט ער אויפן זיידנס גרונט, צי גאָר אויפן שכנס. דער שכן איז אויך געווען אַ ייד. ווי אָפּט דער זיידע איז געווען צעקריגט מיטן שכן האָט ער זיך פּסדר אַרומגעטראָגן מיטן געדאַנק אויסצוהאַקן דעם באַרנבוים. ער האָט פאַרצויגן זיינע גע-דיכטע ברעמען — דער זיידע — און אַ זאָג געטאָן צום ערשטן בעסטן אייניקל, אָדער זון, אָדער גאָר פּרעמדן מענטש: כּ׳על רופן סטאַרעקן (סטאַרעק איז געווען אַ פּויערל, אַ פאַראַרעמטס, וואָס האָט זיך אייביק געדרייט אַרום זיידן ווי אַ מיין אַדיטאַנט און האָט אויסגעפירט אַלע אַרבעטן נאָר לויט אַ ספּעציעלן באַפעל פון זיידן אַליין) על-עך רופן און על-עם לאָזן אויסהאַקן סטאַקע-ביימל-סטאַקע. (דער זיידע האָט נישט געפּלעגט אַרויס-צוואַגן אין גאַנצן די ווערטער „דאָס דאָזיקע“, נאָר האָט עס געקירצט „סטאַקע“). און ווי

„אין מיין קינדהייט האָט דער באַרנבוים געגרייכט ביז די הימלען...“
(אילוסטראַציע פון יוסל ברגער, תל-אביב)

אָפּט דער שכן איז עפעס ביז געוואָרן אויפן זיידן, האָט ער אַרויסגערוּפּן די בניּים זיינע אויפן הויף און זיי האָבן גענומען מעסטן עפעס מיט קאָטשערעס אַרום דעם באַרנבוים און גענומען עפעס שאַרן מיט אַן אַש-לאַפּעטקעלע אַרום די הונדערט-יעריקע וואַרצלען, וואָס האָבן זיך שטילערהייט אויסגעלאַכט — פּון זיי אַלע. דער באַרנבוים האָט געוווּסט, אַז ער איז אַ יידישער בוים, ער האָט גאַנץ פּיין געקענט דעם שולחן-ערוך און האָט גע-וווּסט, אַז אויסהאַקן טאָר מען אים נישט, נאָר אויסגראַבן מיט די וואַרצלען זיינע און אַריבערשטעלן ערגעץ אַנדערש. און ווי טיף די וואַרצלען זיינע שטעקן אין ביידע שכנימס ערד, האָט ער בעסער געוווּסט ווי זיי. זיי האָבן זיך נאָך טיפּער אויסגעשטרעקט אויף ביידע שכנימס גרונט אונטן, ווי די ברייטע צווייגן זיינע אויף ביידע שכנישע הימלען אויבן. אויסצוגראַבן אים האָט געהייסן אונטערצוגראַבן די שטאַל פּון איין זייט און אַ קאַמער פּון דער אַנדערער זייט — און נאָך אַלע זאַכן, וואָס וויל מען פּון אים? באַשר מען האָט זיך אַ ביסל צעקריגט, מען איז יידישע גולנים, עס וועט לאַנג נישט געדויערן. און טאַקע באלד האָט מען פאַרגעסן.

★

און דער בוים האָט ווייטער געצויגן זיינע זאַפטן פּון דער פעטער שטאַלערד אונטער זיינע וואַרצלען און אין די נעכט פּלעגט ער קוקן אין יידישן לוח מיט די לבנות אויף צו וויסן, ווען יום-כיפור פאַלט אויס.

★

דרייערליי שותפים האָט דער באַרנבוים געהאַט צו זיינע פירות. דער זיידע מיינער, דער שכן און דער דריטער שותף איז געווען הפקר, עס איז געווען דאָס שמאַלע געסל צווישן דעם זיידנס און דעם שכנס הויף און דער גויישער שקאַלע, וואָס איז געווען אויף יענער זייט געסל. אָבער קלוג ווי דער בוים איז געווען, האָט ער נאָר אַ פאַר קאַרע-צווייגן אַריבערגעלאָזט אויף דעם אָפּענעם געסל — זאָלן זיי אויך געניסן. אַלץ איינס האָט יענער דריטער טייל קיין מאָל נישט דערלעבט מיט די באַרלעך ביזן ריכטיקן טאָג, ביז ערב יום-כיפור. פּון דער זייט האָט מען אים שוין פאַר סליחות מיט שטיינער באַ-אַרבעט און מיט דרענגער און אָפּגעפליקט די גרינע נאָך און טערפקע באַרלעך, וואָס האָבן נאָך דעמאַלט אַ טעם געהאַט ווי שטיקלעך האַלץ, געטונקט אין עסיק. נאָר גיי קלער אויף ווילדע גאַסן-שקצים, אַז מען דאַרף וואַרטן ביז סאַמע ערב יום-כיפור.

★

איין מענטש אין אונדזער גאַנצער, צעצווייגטער משפּחה, וואָס איז נאָך מער צע-צווייגט געווען ווי דער באַרנבוים, האָט זיך אינטערעסירט מיט אים — דאָס איז געווען מיין מאַמע. אָפּט פּלעגט זי מיר דערציילן מעשיות וועגן דעם בוים. און ווער ווייסט — ווען נישט איר איינשטעלן זיך פאַרן באַרנבוים, אפשר וואָלט מען אים טאַקע אַ מאָל שוין אויסגעגראַבן און אַריבערגעשטעלט ערגעץ אין דער פרעמד, וווּ ער וואָלט פאַרפאַלן געוואָרן און אָפּגעדאַרט.

מיין עלטער-זיידע, משה האָט ער געהייסן, און דער מאַמעס זיידע, איז געבוירן געוואָרן אין לעצטן יאָר פון אַכצנטן יאָרהונדערט, אַ ייד אַ גיבור איז ער געווען און ווייל ער האָט ליב געהאַט די ערד, האָט מען אים אַ נאָמען געגעבן "מורזע" — און, כאָטש די משפּחה האָט זיך לאַנג שוין אויסגעאיידלט מיטן פּוח פון געלט און מיטן פּוח פון די פּיל דאָקטוירים און אַדוואָקאַטן, וואָס זענען פון איר אַרויסגעוואַקסן, האָבן אַלץ נאָך אַלטע לייט פון שטעטל הינטערוויילעכץ אין אַרבל אַריין אַ זאָג געטאָן אַ מאָל, אַז זיי האָבן זיך געפּילט געקריוודעט פון זיידן: קוק אים נאָר אָן דעם מורזע... און אַפּילו מיין אייגענער טאַטע, אַז ער פּלעגט זיך אַ מאָל איבערווערטלען מיט דער מאַמען (דער טאַטע האָט געשטאַמט פון עכטע בראַדער משפּילים) און האָט שוין אויסגענוצט אַלע אַרגומענטן, פּלעגט ער סוף פּל סוף אַרויספּלאַצן: פּאַרגעס נישט פון וועמען דו שטאַמסט און נעם דיך נישט צו פּיל איבער מיט דיין ייחוס, בת-מורזע... דעמאָלט פּלעגט זיך די מאַמע צעוויינען, ווייל זי פּלעגט זייער ליב האָבן דאָס געדעכעניש פון איר זיידן משה. זי פּלעגט זיך צעוויינען און פּלעגט אַוועקגיין, פאַרשווינדן, אַ האַלבע שעה נאָר האָט דער טאַטע געקאָנט אויסהאַלטן אָן דער "בת-מורזע", באַלד האָט אים גענומען טאַטשען דער וואַרעם פון חרטה און וווּ אַ ווינקל אין שטוב, אין שטעטל, פּלעגט ער די מאַמען אַרומ-זוכן, ער האָט געוואָסט, וווּ צו געפּינען, נאָר דאָרט פּלעגט ער זוכן ערשט צום סוף, ער האָט ליב געהאַט דאָס זוכן, ליב געהאַט די חרטה און טאַקע געוואָלט וואָס לענגער אויסציען דעם ברוגז, ווייל וואָס לענגער דער ברוגז, אַלץ לענגער שפּעטער דער שלום-בית, אַז ער איז שוין פאַרטיק געוואָרן מיטן זוכן אומעטום, פּלעגט ער רויק צוגיין צום באַרנבוים אויפן הויף און דאָרט איז שוין די מאַמע געווען און געוואָרט אויף אים.

*

ווי לאַנג די מאַמע האָט געדענקט, פון איר פּריסטער קינדהייט, איז שוין דער בוים געווען אָן אויסגעוואַקסענער און אַט אַזוי ווי ער איז איצט געווען. נאָר די מאַמע האָט געוואָסט זיין פּאַנטאַסטישן אַנהייב, איר זיידע האָט איר דערציילט: אַמאָל, אַמאָל — און געווען איז דאָס נאָך אין יענע צייטן, ווען אין די גאַליצישע שטעטלעך האָבן די עסטרייכישע זשאַנדאַרן געהאַט אַ רעכט מיט שמיץ צו באַשטראַפּן לייט, וואָס האָבן זיך מיט עפּעס פּאַרזינדיקט. דער עלטער-זיידע איז דעמאָלט געווען אַ יאָר פּופּצן און שוין אַ באַלעבעסל, און ערשט נאָך דער חתונה, און זיין נאָך יינגערע פון אים באַבע עטל, האָט ער ליב געהאַט, נאָך מער ווייל זי האָט אים נישט געוואָלט. האָט אים איינער אַ באַלעבאַס, אָן אלמן, וואָס האָט געהאַט אַן אויג אויף דער זעלבער עטלעך, צוגעשטעלט אַ בענקל צו דער זשאַנדאַרמערע און אַזוי געטאָן, אַז דער עלטער-זיידע זאָל באַקומען עפּנטלעכע שמיץ. פּופּצן שמיץ האָט מען אים אַריינגעציילט צוליב עפּעס אַ פּרעטענסיע, אַז ער האָט נישט ערלעך געהאַנדלט און — עטל האָט עס פון דער ווייטן צוגעזען.

אַן אַפּגעשמיסענער, אַ פּאַרווייניטער, מיט אַ צעווייטיקטער פּלייצע, מיט אַ גרויסער, אייביקער שאַנד אין פנים איז דער פּופּצן-יאָריקער עלטער-זיידע אַהיימגעגאַנגען, זיין שְׁנאה, צו דעם מסור און צו דער גאַנצער משפּחה זייער, וואָס האָט דעמאָלט אַנגעהויבן צו גליען, האָט שוין דאָס גאַנצע לעבן זיינס געגליט, מער ווי זיבעציק יאָר, זינט יענעם שמיסטאַג, אַז ער האָט אין דריי טעג אַרום ווידער געמוזט באַווייזן דאָס פנים זיינס אין גאַס, ווייל עס איז געווען אַ מאַרקטאַג, האָט ער פון מאַרק אַהיים געברענגט אַ

מאדנע מציאה — א באַרנביימל מיטן וואַרצל, וואָס אַ ייד פון דאָרף האָט פאַדקויפט. די עלטער-באַבע עטל האָט זיך שטאַרק צעלאַכט איבער איר געראַטענעם מאַן, דעם סוחר, אָבער קיין ברירה איז נישט געווען און ער האָט דאָס ביימל באַלד געמוזט ערגעץ פאַרזעצן, האָט ער עס פון בושה פאַרזעצט ביים פלוּיט, אַזוי ווי קבורת-חמור, זאָל עס דער רוּח דאָרט נעמען, און דאָ האָט ער זיך אויסגעשטרעקט אויף דער ערד און זיך גוט אויסגע-וויינט אויף זיין טעמע-מזל און האָט זיך אויפגעוויבן און איז אַוועק און איז געוואָרן אויף צעפיקעניש פון דעם אלמן, דעם מסור, דער גרעסטער גביר פון שטעטל. און אויך דאָס ביימל האָט זיך פון עלטער-זיידנס טרערן אָנגענומען אין דער ערד און האָט איבער-געלעבט אַלע ביימער פון שטעטל און אַלע שטורעםס און אַלע מלחמות.

✱

אַז מיין מאַמע איז מיט העכער אַ האַלבן יאָרהונדערט שפעטער געבוירן געוואָרן איז שוין דער באַרנבוים געווען גרויס און צעוואַקסן און שוין געהאַט אַן איינגעפונדע-וועטן שם אין שטעטל, און די קינדער — בתוכם מיין מאַמע — האָבן אים ליב געהאַט ס'לעבן. אָפט פלעגט מיר די מאַמע זאָגן, אַז טאַמער טראַכט זי וועגן איר קינדהייט, איז אַזוי ווי די קינדהייט וואַלט געווען אַ פאַדעם און דער באַרנבוים דאָס קלעצל, אויף וועלכן זי איז געווען אַרומגעוויקלט. אָבער נאָר די מאַמע אַזוי. די אַנדערע ברידער און שוועסטער אירע האָבן דעם בוים לחלוטין נישט געדענקט. און פון דער מאַמע האָב איך געירשנט דאָס געדעכעניש און די וויזיע פון דעם באַרנבוים.

✱

אַז מיין עלטערער ברודער האָט געדאַרפט קומען אויף דער וועלט, איז די מאַמע — דעמאָלט, אַן אַכצניעריקע, שיר נישט אַוועק צוליב אים פון דער וועלט. דריי טעג און דריי נעכט האָט עס געדויערט און אין דער לעצטער נאַכט, און עס איז געווען אַ שפעטע אָקטאָבער-נאַכט און פונקט פאַר ערב יום-פיפור, האָט זיך דער טאַטע אַרומ-געדרייט אין הויף פון זיידנס הויז, וווּ די געווינערין איז געלעגן, ווייל ער איז שוין געווען שיר נישט מער ביי די געדאַנקען פון די געשרייען פון זיין געליבט, יונג ווייב, האָט דער טאַטע געפלעגט צו דערציילן, ווי ער איז צוגעגאַנגען צום באַרנבוים און ביים באַרנ-בוים איז פונקט געשטאַנען אַ לייטער, ווייל עס איז געווען די צייט, ווען מען פלעגט אים אַרומרייסן; איז דער טאַטע אַרויף אויף דער לייטער און נישט טראַכטנדיק אין דער פינצטערניש גענומען רייסן די באַרלעך, אַז מען איז פלוצעם אַרויסגעלאָפן פון שטוב פון דער געווינערין אַנצוואַגן דעם טאַטן, אַז דאָס קינד איז געבוירן געוואָרן מיט מזל, האָט ער בשום אופן נישט געקאַנט קומען צו די געדאַנקען און אַראַפּקריכן פון דער לייטער, ווי ס'געהער צו זיין, נאָר עס האָט זיך אים געוואַלט אַראַפּשפּרינגען, ביז מען איז צוגעקומען צו אים און אים אַראַפּגעפירט. דער טאַטע האָט דעמאָלט — אַזוי האָט ער אונדז נאָך דעם ברודערס טויט דערציילט — געזען אויפן בוים אַ פאַר גליענדיקע אויגן פון אַ קאַץ, וואָס איז דאָרט ערגעץ אַרומגעקראַכן, נאָך דעם ברודערס טויט, מיט אַכט און צוואַנציק יאָר שפעטער, האָט ער זיך די גליענדיקע אויגן אויפגעקלערט ווי די אויגן פון מלאך-המוות, וואָס איז צוזאַמען מיט דעם ברודער געקומען אויף דער וועלט און איז אים פיסטריט נאַכגעגאַנגען, ביז ער האָט אים צום זעלבסטמאַרד דערפירט.

„ער האָט פֿון מאַרק געברענגט אַ מאַדנע מציאה — אַ באַרנביימל מיטן וואַרצל,
וואָס אַ ייד פֿון דאָרף האָט פֿאַרקויפֿט...“
(אילוסטראַציע פֿון יוסל ברגער, תל-אביב)

אַז די איינוווינער פֿון אונדזער שטעטל, וואָס זענען אַנטלאָפֿן קיין ווין פֿאַר דער
רוסישער אינוואַזיע פֿון דער ערשטער וועלט-מלחמה, האָבן זיך נאָך דעם יאָר 1916 אומ-
געקערט צוריק אין שטעטל — איז דאָס שטעטל איין שטיק חורבה געווען. די הייזער-
צעשאַסן, די דירות אויסגערויבט, דער מאַרק — איין גרויסער בית-עולם פֿון ברידער-
קברים, אַ וואַלד מיט צלמים. און געווען איז דעמאָלט — ווי די מאַמע האָט מיר דער-
ציילט — אַרום ערב יום-כיפור-צייט.

דעם זיידנס הויז, וואָס אויף זיין הויף איז דער באַרנבוים געשטאַנען, איז געווען אויסגעגלייכט מיט דער ערד, נאָר דער קוימען פון דעם הילצערנעם הויז איז שטיין געבליבן און האָט געסטאַרטשעט אין הימל אַריין און אויפן הויף איז שטיין געבליבן דער באַרנבוים. און אַזוי ווי די לבנות אין זיין הימלישן לוח האָבן אים געוויזן, אַז עס איז אַרום ערב יום־כיפור, האָט ער זיך געגרייט צו זיין פּרוכפּערדיקן טאַג. און די מאַמע — אַזוי האָט זי מיר אַ מאָל דערציילט — וואָס איז שוין דעמאָלט עטלעכע און פּערציק אַלט געווען, איז שטילערהייט, און פון קיינעם נישט באַמערקט, אַוועק אונטערן באַרנבוים און אָפּגעקליבן עטלעכע גאַנץ רייפע, אַראָפּגעפּאַלענע באַרלעך און האָט זיך ביטער צעוויינט. דער עלטער־זיידע, וואָס האָט דעם בוים אַמאָל פון בושה דאָ געפּלאַנצט, איז שוין לאַנג געווען אין דער ערד און דעם זיידן האָט מען אויך שוין ערגעץ פון בעהמען אַ טויטן געבראַכט אַהער און באַגראָבן, און זי אַליין איז אויך נישט מער יונג — נאָר דער בוים איז נאָך פּונקט אַזוי ערנסט ווי אייביק געווען.

✱

וויפל איז דער שיעור צו געדענקען אַן אַלטן באַרנבוים — איך האָב אים פּאַרגעסן. צענדליקער יאָרן לאַנג אים נישט געדענקט און איצט איז ער מיר ווידער אין מיטן אַ נאַכט געקומען אין זכרון און איך ווייס נישט פאַר וואָס. אַז איך שרייב אָט די ווערטער איז עס פּונקט אַ טאַג פאַר ערב יום־כיפור — דער גרויסער, פּרוכפּערדיקער טאַג פון דעם אייביקן באַרנבוים פון אונדזער שטעטל.

איך פאַרמאָך די אויגן אין טיפן צער און טרויער לייגט זיך אויף זיי ווי די שערבעלעך, וואָס מען לייגט אויף טויטע אויגן, איידער מען פאַרשליסט זיי אויף אייביק אין דער ערד. און דורך די פאַרמאַכטע אויגן זע איך די אַלטע מאַמע דורך עפעס אַ נס, נאָך אַלערליי וואַגלענישן אין אָט דער מלחמה, ווידער צוריקגעקומען אין אונדזער שטעטל. דאָס ביסל הייזער, וואָס איז געבליבן נאָך יענער מלחמה, איז איצט שוין אויך צעשטערט און דאָס גאַנצע שטעטל איז באַדעקט בלויז מיט פּניאָקעס פון געוועזענע הייזער, ווי אַן אויסגעברענטער וואַלד. נאָר עטלעכע קוימענס סטאַרטשען הויך און עטלעכע ביימער, וואָס האָבן זיך געראַטעוועט על־פי נס און איבער זיי אַלע קעניגט דער באַרנבוים. ער איז שטאַרק איינגעבויען פון דער עלטער און אין גאַנצן פאַרוואַרלאָזט. נאָר פון די אייביקע לבנות אויך אין דעם יאָר האָט ער אַרויסגעלייענט, אַז עס איז זיין צייט צו וואַרפן זיינע יום־כיפור־באַרלעך און ער איז גרייט. כאַטש קיין סך באַרלעך גיט ער שוין נישט מער, און ס'רוב האָט מען גרינערהייט אָפּגעפליקט, נאָר אַ ביסל איז נאָך געבליבן און דאָס ביסל גליט ווי אַלע מאָל מיט רייפּקייט, איין בעקל רויט ווי אַ קאַרש און דאָס אַנדערע גרין ווי אַ פּריש בלאַט.

עפילאָג

דורך די פאַרמאַכטע אויגן, פאַרדעקטע מיט טרויער, ווי מיט טויטן־שערבלעך, זע איך די אַלטע מאַמע צוקומען צום אוראַלטן באַרנבוים. זי איז הונגעריק און זי פּרייט, די שפּעט־סעפטעמבער־זון שיינט העל אויף איר אַלטן קאַפּ, נאָר קאַלט. זי קוקט אַרויף

אויפן בוים, זי דערזעט אַ פאַר באַהאַלטענע, רייפע באַרלעך, זי הייבט אויף אַן אָפּגע-
 דאַרטן שטעקן פון דער ערד און טרייסלט מיט אים די באַרלעך פון בוים אַראָפּ. אויף
 דעם שטיין נעבן באַרנבוים, דעם זעלבן אוראַלטן שטיין, וואָס איז אַלע מאָל דאָ געלעגן,
 זעצט זי זיך אַנידער און עסט זשעדנע די פאַר קליינע זיסע באַרלעך, און ווי זי עסט זיי,
 וויינט זי, און ווי זי וויינט, גייט דאָס גאַנצע לעבן אירס שריט ביי שריט, לעבן ביי לעבן,
 טויט ביי טויט פאַרביי, און זי ווערט אַנדרימלט פון מידקייט נאָך דער אַרעמער סעודה,
 און אַז זי מאַכט ווידער די אויגן אויף איז שוין שוואַרצע נאַכט אַרום איר און נאָר הינט
 וואַיען ערגעץ פון דער ווייט, און מישט זיך אויס מיטן געדאַנק פון די שטערן, און דער
 באַרנבוים ציטערט און שלאָפט־אין.

דאָס וואַיען פון די הינט פאַרפלעכט זיך מיט געשרייען פון ווילדע קעץ און פון
 ווייטן, ווייטן אין דער ערד טיף, אַדער אין הימל הויך, דונערט עס ווי קאַנאַנען־שאַסן,
 אַדער ווי שטערן וואַלטן געפאַלן מיט דומפיקע קלעפּ צו דער ערד — און זכרונות מידע
 און אַלטע פּלאַנטערן זיך אין איר זכרון, קאָן זי זיך נישט דערמאַנען, צי איז זי נאָך
 אין דער ערשטער וועלט־מלחמה, אַדער שוין אין דער צווייטער... און דער באַרנבוים
 איבער איר רוישט שטיל־שטיל, און ווי ער וואַלט געשעפטשעט אין אירע אויערן —
 קינד מיינס — און ער שעפטשעט שטילער, שטילער, נאָך שטילער און דער בוים ווערט
 אַנטשלאָפּן.

אַ בקשה צו מיין גלגול

עס האָבן מיין איך אַרומגערינגלט מײַנע אברים רמ"ח און גידין שס"ה,
 און פרעגן מיט דעם הייליקן רעכט פון מײַן נאַענטער און לעצטער שעה:
 ווי וועט אויסזען אונדזער נײַע פאַרם, אונדזער נײַע תפיסה?
 וואָס אין איר וועט אונדז די אייביקייט אונדזער קריגל בלוט אַריבערגיסן?

וועט עס ווידער אַ בן־אָדם זײַן, אַדער אַ חיה, אַ בוים, אַ שטיין וועט עס זײַן?
 וועלן מיר זיך צעפאַלן, אַדער אין נײַעם גלגול צוזאַמען גיין?
 וועט דער נײַער גלגול טראַכטן און פילן? און, דער עיקר, צי וועט ער אונדז געדענקען?
 וועט ער לעבן אין נחת אין די הימלען, אַדער אין צער צו דער אַלטער תפיסה בענקען?

און די שאלה בויערט זיך אַרײַן מיט עגבערלעך שס"ה און שרייפעלעך רמ"ח —
 און יעדן באַגעגנטן בן־אָדם, בעל־חיה, צומח — צי גאָר אַ שטיינערנע זאַך,
 פרעג איך: ביסט דו, אַדער דו, אַדער דו, מײַן נײַער גלגול־פאַרעם?
 איז לאַמײַך דיך גריסן, דו שיינער בר־נש — אַדער קריכענדיקער וואַרעם?

איך וויל מיך צוגעווינען צו דיר, אַרײַנלעבן מיך אין זיך אין געפיל, אין געדאַנק,
 וועט עס פּלוצלונג געשען און איך בין אין איין רגע דו? אַדער פּאָוואַלע דער איבערגאַנג?
 און פּלוצלונג, אין מיטן פרעגן, לײַכטן אויף מײַנע אברים ווי שטערן
 און העל ווי די זון איז אין מיר דער ענין מגולגל ווערן.

און גאַרנישט שרעקט מיך מער, ס'איז פאַרענטפערט אַלץ און איד באַנעם עס טיף, אברים רמ"ח און גידין שס"ה עקזיסטירט נאָר אין גרויסן רעלאַטיוו. דער גוף איז נאָר אַ בגד, און דוכטעניש דער גייסט און ווי נאָר מען טוט אים אויף אַ רגע אויס — איז מען ווידער אין אייביקן אַבסאָלוט.

און שרעקט אייך נישט, אברים מינע, און ווידער צעגייט אייך רויק אויף די ערטער — און אויך דו, ליד-נישט-ליד — ווער צעשאַטן ווידער אויף איינציקע ווערטער — און לאַמיר אַנהייבן ווידער אַ נייעם גלגול אין אַ נייעם יאַרטויזנט אַריין — און אין דעם נייעם געטלעכן טאַג אַריין — און זיין, זיין, זיין — — —

מלך ראַוויטש

✱

מלך ראַוויטש

געבוירן אין יאָר 1893 אין רעדים, גאַליציע. דורכגעוואַנדערט אַרום 50 לענדער אין אַלע פינף טיילן פון דער וועלט. אין יאָר 1912 אַרויסגעגעבן די ערשטע לידער-זאַמלונג. זינט דאָן 15 לידער-ביכער, 3 בענד „מיין לעקטיקאָן“ מיט אַן ערך 300 פּראָפּילן פון יידישע שרייבער, עטלעכע בענד עסייען, 2 בענד אויטאָביאָגראַפיע א.א.נ. „דאָס מעשה-בוך פון מיין לעבן“. פון יאָר 1924 ביז 1934 טעקעטאַר פון „פאַראיין פון יידישע ליטעראַטור און זשורנאַליסטן“ אין וואַרשע אויף טלאָמאַצקע 13. ערב אויסברוך פון דער צווייטער וועלט-מלחמה אַוועקגעפאַרן קיין אויסטראַליע. געפינט זיך איצט אין מאַנטרעאַל, קאַנאַדע. באַ-קומען 7 פאַרשיידענע ליטעראַרישע פּרייזן, צווישן זיי דעם מאַנגער-פּרייז.

לעב, שווייג און לייד

(אויטאָביאָגראַפישע פאַרצייכענונגען)

ד י ערשטע לידער האָב איך געלייענט אין העברעיש. דאָס זענען געווען די שירים פון חיים נחמן ביאליק. דאָס גרויסע בוך, געבונדן אין לייוונט פון באַרדאַ-קאַליר, איז געשטאַנען אין מיין פּאָטערס ספרים-אַלמער. איך בין אַלט געווען אפשר צוועלף יאָר, ווען דאָס בוך איז מיר געוואָרן גאַר נאָענט. אין דער שאַנק האָט זיך אויך געפונען אַ העברעישע איבערזעצונג פון פרידריך גיטשעס ווערק „אַזוי האָט גערעדט זאַראַטוסטראַ“, פון וועלכן איך האָב אָבער נישט צופיל טועם געווען. איך געדענק נישט צי דער באַנד פון ביאליק'ס שירים איז מיר צופעליק אַרייַנגעפאַלן אין האַנט אַרייַן, אָדער מיין פּאָטער האָט אים מיר אונטער-גערוקט. איך וויל נישט צושרייבן דעם דאָזיקן צופאַל עפעס אי-ראַציאָנעלע מאַטיוון. איך נאָטיר בלויז דעם פּאַקט.

מיט דעם ליד „על השחיטה“ און מיט דער פאָעמע „בעיר ההריגה“ האָבן זיך אָנגעהויבן און פאַרענדיקט אַלע מיינע פּאָעטישע דערפאַרונגען. אויב נאָך פופציק יאָר קען מען בכלל רעדן וועגן דער לעקטור פון פּאָעטישע ווערק און דערביי אויפפרישן דעם איינדרוק פון מיט אַ האַלבן יאָרהונדערט צוריק, האָבן ביאַליקס סטראָפּן וועגן די פּאָגראַמען און שחיטות געהאַט אויף מיר אַ טיפּע השפּעה. וואָס אַן אמת האָב איך אין מיינ לעבן געהאַט פּעריאָדן פון ספקות אין דעם ווערט און שליחות פון דער ליטעראַטור און דעריבער, רעדנדיק וועגן זיך אַליין, האָב איך נישט בדעה צו מאַכן וועלכע עס איז ראַציאָנעלע פּאַראַלגע- מיינערונגען.

איך האָב געלעבט אין איראָפּע זעכציק יאָר. וועגן דער ערשטער וועלט- מלחמה האָב איך מיינ אייגן בילד. איך געדענק גוט די מאַביליזאַציע, מיינ פּאָטערס אַוועקגיין פון שטוב, די וויינענדיקע מאַמע, דאָס צעהאַקן די פּלעשלעך בראַנפן פון מאַנאַפּאַל, פּדי דער המון זאָל זיי ניט פּאַרכאַפּן, זיך אָנשיפורן און מאַכן אַוואַנטורע; דאָס פּאַרשווינדן פון די קאַזאַקן און דאָס באַווייזן זיך פון די דייטשן, די קאַוואַלעריסטן מיט די פּיקלהויבן אויף די קעפּ, די עסטרייכער און אונגאַרן אין זייערע מאַדנע רעקלעך און רויטע הויזן, דעם געלן צוקער און דאָס ברויט, וואָס איז געווען ענלעך צו ליים, לאַנגע רייען פּאַר די קראַמען, און שפּייזקאַרטן. איך געדענק ווי אין נאַוועמבער 1918 האָט מען די דייטשן אַנטוואַפּנט און עס איז אַנטשטאַנען די פּוילישע רעפּובליק.

איך אַ געוויסן טאָג, ווען איך האָב זיך אומגעקערט פון דער שולע, דאָס איז געווען אין 1919 אָדער 1920, איז די גאַס, וווּ עס האָט זיך געפונען „אונדזער“ הויז, פול געווען מיט אַ המון מאַניפעסטירנדיקע אַרבעטער, איבער וועלכע עס האָבן געפלאַטערט רויטע פענער. דער מאַן, וואָס האָט גערעדט צום פּאַרזאַמלען עולם, איז געשטאַנען אויפן באַלאַקאָן פון „אונדזער“ הויז, אויפן ערשטן שטאָק. ער איז דאָרט אַריין אומגעבעטענערהייט און האָט זיך נישט געפרעגט אויף קיין דערלויבעניש.

עטלעכע יאָר שפּעטער, בעת די וואַלן צום סיים, האָבן אויף דעם זעלבן באַלאַקאָן זייט ביי זייט זיך געפונען וואַלפּלאַקאַטן פון יידישן בלאַק, וואָס זענען אַרויסגעהאַנגען געוואָרן דורך מיינ פּאָטער, פּאַרזיצער פון דער ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע אין בענדין, ווי אויך פּלאַקאַטן, וואָס האָבן גערופן צו שטימען פּאַר דער קאָמוניסטישער פּאַרטיי. די פּלאַקאַטן האָבן איך אַרויסגעהאַנגען. מען האָט זיך דאָן אויסגעדריקט מיט לויב וועגן דער טאַלעראַנץ פון מיינ פּאָטער. דעמאָלט האָבן מיר נאָך נישט געוויסט, נישט מיינ פּאָטער און נישט איך, וואָס עס איז אַזעלכעס אומטאַלעראַנץ. פּאַר דעם דאָזיקן נישט-וויסן האָבן מיר ביידע טייער באַצאַלט.

די צווייטע וועלט-מלחמה איז איבער מיר אַריבער און עס איז שווער צו זאָגן, אַז איך האָב זי איבערגעלעבט, הגם איך לעב ביז היינט צו טאָג. דאָס לעצטע האַלבע יאָרהונדערט פון דער איראָפּעיִשער געשיכטע זאָגט עדות שוין צום וויפּלטן מאָל וועגן דער נישטיקייט פון די פּאַקטאַרן, וואָס באַשטימען די ווערטן צוליב וועלכע עס לוינט זיך דעם מענטש צו לעבן, דאָס איז אַבער נישט קיין סיבה, אַז איך זאָל זיך אַפּזאָגן פון די ווערטן, וואָס האָבן פּאַרמירט מיינ עמפּינדלעכקייט, מיינ פּאַנטאַזיע, ווי אויך די נאַרמעס פון מיינע האַנדלונגען.

איך לעב אַ געפענטעטער אין זכרונות: אָפּגעשלאָסן אין טונקעלע חדרים, אין באַראַקן, אין שטאַלן, אין תּפּיסה־צעלעס, אין וואַגאַנען פאַר בהמות, וווּ דער באַדן איז געוואָרן אויסגעשטיט מיט קאַלך, וואָס האָט באַדאַרפט דערשטיקן די רייזנדע נאָך איידער זיי זענען אָנגעקומען צו דער ענד־סטאַציע; איך לעב אין אונטערערדישע גאַלעריעס פון קוילנגרובנס, אין קראַנקן־צימערן, וווּ עס איז נישטאָ קיין דאָקטער, קיין רפואות, קיין שום הילף; איך לעב אין די דאָזיקע צימערן מיט מיינע פיבערהאַפטע חלומות, פאַרנדיק צו פּלעצער, וווּ איך בין קיין מאָל נישט געוועזן און וועל קיין מאָל אַהין נישט קומען. עס זענען דאָרט פאַראַן גערטנער, וואָס איך האָב קיין מאָל נישט באַזוכט. אין מיין פיבער טויך איך אויף צום טאָגליכט, פּדי צו באַווּנדערן די פּרימאַרגנדיקע זון, די ביימער, דעם זילבער־דיקן שימער פון וואַסער, דעם ים, שניי, די שוואַרצע פּעריפּעריעס פון שטעט און חורבות פון שלעסער.

איך בין אויסגעגאַנגען פון הונגער און אין פיבער האָב איך פאַר זיך געקאַכט מאַלצייטן, שמעקנדיקע שפייזן, אויסגעזוכטע מאַכלים — קאַרטאָפּל. איך שלעפּ נאָך זיך די זכרונות, וואָס האַלטן מיך געפאַנגען און פירן מיך אַוועק אין לאַנג־פאַרלאָזטע פּלעצער, שוין נישט מער אין קיין צושטאַנד פון פיבער, נאָר אין דער ווירקלעכקייט.

אַנדערע זכרונות טראָגן מיך אַוועק אין געגנטן, וואָס איך האָב קיין מאָל נישט געזען, נאָר קען זיי בלויז פון די נעמען. איך האָב די נעמען אַמאָל געהערט, אָדער זיי געלייענט אין צייטונגען, באַגעגנט אין ביכער און אויף מאַפּעס. איך געדענק זיי און שפאַר אונטער דעם דאָזיקן טאַנדעטנעם שפּיל פון ווערטער און אַסאַציאַציעס פון קלאַנגען. פון אַט דעם געזעמל פון פּערטל און האַלבע ווערטער שייַלן זיך אויס רעמיניסצענצן, וואָס ווערן אַרויסגערופן דורך דעם אַפהילך פון די דאָזיקע ווערטער.

אַ צווייט מאָל איז גענוג בלויז אַ קוק צו טאָן אויף דער מאַפּע. דאָס מישן די זייטן פון אַטלאַס פאַרלייכטערט די אימאַגינערע וואַנדערונג, וואָס איז שענער פון אַ ווירקלעכער נסיעה מיט אַ באַזוך אין אַ שטאָט, צו וועלכער איך וועל זיך קיין מאָל נישט צובינדן, אָדער דאָס איבערנעכטיקן אין אַ האַטעל־צימער אין אַ מעכטיקן בנין, ממש אַ פּאַלאַץ, וואָס איז באַדעקט מיט פאַלשן מאַרמאַר. אויך די באַגילדונג איז אַ פאַלשע, אין דעם בנין זענען באַגילדט אַפּילו די ווינדעס, וואָס טרייסלען זיך און ציטערן ווי אַלטע דראַשקעס. בלויז די פּרוי, וואָס זיצט אויף יעדן שטאָק, טיף אין קאַרידאָר, מיט אַן אויסבליק אויף אַלע טירן, זי, — די פּרוי, — איז נישט פון גאַלד, זי איז רעאַל, זי איז אַרעם געקליידט, נישט דערנערט און שלעכט באַלוינט. איר אַרבעט פּאַדערט נישט קיין שום אַנשטרענגונג און קיין שום קענטעניש — זי אַבסערווירט בלויז די מענטשן, וואָס קומען אַריין און גייען אַרויס. דעם אַנקומענדיקן דאַרף זי בלויז פּרעגן, אין וועלכן צימער ער האָט בדעה אַריינצוגיין און שפּעטער, ווען דער אָנגעקומענער גייט שוין אין דער ריכטונג, וואָס די דיוזשורינדיקע פּרוי האָט אים אָנגעוויזן, הייבט זי אויף דאָס טעלעפּאָן־טרייבל און נישט אַנדרייענדיק קיין שום נומער לאַזט זי עמיצן וויסן מיט אַ געדעמפּטער שטימע, אַז אין אַזאַ און אַזאַ צימער אין אַריין „עפּעס אַ פּרעמדער“.

אויב איך וויל, קען איך לעבן אין דער אימאָגינערער וועלט פון האַטעל-
צימערן, וואָס איך האָב אַמאָל פאַרנומען און וווּ עס האָבן באַמת געקענט זיין
אונטערהער-אַפּאַראַטן, אינסטאַלירט אין די אַרנאַמענטן, קינקעטן, און אין די
מעטאַלענע דרענגלעך, פון וועלכע עס זיינען מאַיעסטעטיש אַראַפּגעפּלאַסן שווערע
סאַמעטענע פאַרהאַנגען (רויט, אין קאַליר פון בלוט, אָדער מאַלאַגאַ-ווין?),
דראַפּירט מיט באַגילדעטע שנוּרן. די אונטערהער-אַפּאַראַטן האָבן דאָרט אויך
נישט געמוזט זיין אינסטאַלירט. עס איז גענוג געווען די דערוואַרטונג, די מעג-
לעכקייט, גלויבן, אָדער גאָר טאַקע די זיכערקייט, אַז זיי זענען דאָרט אומעטום
פאַראַן, אַז זיי ניוכען, זעען, הערן און וואַכן.

די איינזוינער פון דעם האַטעל און פון די מיליאָנען הייזער און כאַטעס
איבער דער לענג און ברייט פון דעם ריזיקן לאַנד האָבן באַדאַרפט גלויבן אַז
יענע זענען טאַקע פאַראַן אומעטום און אַז אומעטום האָבן זיי אַרייַנמאַטירט
אַפּאַראַטן, וואָס נאַטירן אַלץ. יענע האָבן אַלץ געטאָן, פּדי צו איבערצייגן די
בירגער, אַז אַזוי איז עס טאַקע. די זיכערקייט וועגן דעם, אַז די מאַכטהאַבער
געפינען זיך אומעטום, האָט זיך איינגענעסטעט צווישן אונדז און האָט געלעבט
צווישן אונדזער געפיל פון גרויזאַמקייט און דעם פחד פאַר זיך אַליין. זיי האָבן
אויף די מענטשן אַרויפגעצווונגען די שרעק פאַרן איבערטרעטן דעם דינעם פאַס
פון שאַטן און ליכט, ווייל דאָרט הינטער דער דאָזיקער פּלאַטערדיקער גרעניץ
האַט זיך געפונען עמעצנס וואַכזאַם אויג, עמעצנס ריזיק אויער.

מיר זענען געפאַלן קרבנות פון דער דאָזיקער פאַסיע, מיר זענען באַהערשט
געוואָרן פון פאַרשידענע מינים שרעק, פון וועלכע זיי, די פאַרברעכער און פאַר-
רעטער, האָבן גענאָסן. זיי האָבן געהאַלטן און האָבן עס אָפּן באַהויפטעט, אַז יעדער
מענטש פּל-זמן ער לעבט איז פּעיק צו באַגיין פאַרברעכנס. זיך אַליין האָבן זיי
אַבער אויסגעשלאָסן פון דער דאָזיקער מעגלעכקייט, אויף זיי האָט דאָס פאַרברעכן
פּלומרשט נישט געהאַט קיין שליטה. אַזוי אַרום האָבן זיי זיך געשטעלט איבערן
מענטשלעכן מין. שפעטער האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז זיי דאַרפן נישט מער
אונטערהערן, אַז זיי נויטיקן זיך נישט אין קיין עדות, אָדער אַ וואַכזאַם אויג,
ווייל בלויז דער פאַקט וואָס דער מענטש לעבט, איז פאַר זיי גענוג צו מאַכן
אַנקלאַגעס.

צו מיין אוישוויץ, אַראַניענבורג און דאַכאַו זענען בכן צוגעקומען נאָך נישט
מיינע און דאָך מיינע וואַרקוטאַס, קאַראַגאַנדאַס און מאַרדאַוויאַס. איך בין דאָרט
קיין מאָל נישט געווען און דאָך בין איך דאָרט. איך האָב נאָך נישט באַוויזן צו
פאַרלאָזן אוישוויץ און איך בין שוין אויפן ווייטן סאָויעטישן צפון.

איך בין געבאַרן געוואָרן אין יאָר 1907 אין בענדין. איך בין געווען אַ יונג
יינגל, ווען איך האָב אָנגעהויבן ליינען לידער וועגן פאַרגאַמען, וואָס זענען ביים
אַנהייב פון אונדזער יאַרהונדערט פאַרגעקומען אין בעסאַראַביע. „על השחיטה“
איז געשריבן געוואָרן מיט זיבעציק יאָר צוריק, אָבער דער זכרון איז אַגרעסיוו
און פאַרביסן. דאָרט, אין בעסאַראַביע, וווּ איך בין נישט געווען און וועל שוין

זיכער קיין מאָל נישט זיין, האָב איך אויך אַ נחלה פון מיין זכרון — אַ פּאַר-געסענער שטח, אַ קליינער, אַ פּאַרלאָזענער. איך האָב אין מיין לעבן דערוואָרבן פיל גרעסערע שטחים, אַנגעפילט מיט ליידן, פּיין, טויט און פּאַראַכטונג.

בעסאַראַביע, קישיניעוו, דניעסטער — מיין טייך הייסט פּושעמשאַ, וואָס פליסט אויפן מערב, ווייט, ווייט פון דניעסטער. פּדי צו געפינען די פּושעמשאַ דאַרף מען איבערהיפּערן עטלעכע בלעטער פון אַטלאַס און ראָוון — פול מיט קערפּערס פון אויסגעשאַכטענע אַרמייען; מען דאַרף אַרומגיין וועלדער, קברים, פּאַרברענטע שטעט און ישובים פון די יאָרן 1914—1918, און דאָן אַנדערע שטעט, די פון די יאָרן 1939—1945; שטעט מיט באַלקאַנען, פון וועלכע מענטשן זענען געהאַנגען מיט די קעפּ אַראָפּ, די פּיס צוגעבונדן צו די בעלקעס, וואָס האַלטן אונטער דעם באַלקאַן; מען מוז נאָך דורכגיין שטעט מיט דערשאַסענע, וואָס זענען אויסגעשטעלט געוואָרן ביי דער וואַנט, ווי וואַקסענע פּיגורן.

במשך פון עטלעכע דרייסיק יאָר שטיי איך אויף דעם דאָזיקן וועג מיינעם און די גאַזקאַמערן קען מען צוריק נישט פּאַרמאַכן, די מענטשן, הונגעריקע נאָך לופט, זענען אומגעפאַלן און אויסגעבראַכן די טירן. צווישן זיי איז מיין פּאַטער, מיין מוטער, מיין פרוי, מיין פינפּיאַריק טעכטערל, מיין 19-יאַריקער ברודער. וווּ מיין צווייטער ברודער, וועלכער איז צוזאַמען מיט מיר געווען אין אוישוויץ, איז אומגעקומען, ווייס איך נישט. מיין פּערטער ברודער, יינגער פון מיר, אָבער עלטער פון די צוויי, וואָס זענען געווען אין אוישוויץ, איז אין האַרבסט 1937 געוואָרן דערשאַסן אין מאַסקווע. איך ווייס אָבער נישט אין וועלכער תּפּיסה, און וווּ עס געפינט זיך זיין קבר. איך ווייס בלויז וואָס ער האָט געבעטן ביי מיין פּאַטער אין יאָר 1931, ווען ער האָט זיך שוין געפונען אין מאַסקווע, נאָך דעם ווי ער איז געהאַט אַוועק פון דייטשלאַנד, וווּ ער איז געזעסן אין תּפּיסה פּאַר קאַמוניסטישע אַקטיוויטעטן. צו זיין פּאַרטיאַנקעטע זענען אים נויטיק געווען גענויע אינצלהייטן וועגן דער פּאָליטישער טעטיקייט פון פּאַטער. די אַנקעטע האָט געמוזט זיין אַן ערלעכע, מען האָט געדאַרפּט אַנגעבן צו וואָס פּאַראַ אַרגאַניזאַציע דער פּאַטער האָט באַלאַנגט און וועלכע פונקציעס ער האָט אין איר אויסגעפירט. דער פּאַטער, ערלעך און געוויסנהאַפּט, האָט מיטגעטיילט זיין זון, אַז ער זאָל קענען ערלעך און געוויסנהאַפּט אינפּאַרמירן זיין פּאַרטיי, וואָס עס זענען די איבערציגונגען פון פּאַטער... אַזוי אַרום האָט דער פּאַטער צוגעשטעלט דער „געפּעאו“ באַשווערנדיקע מאַטעריאַלן קעגן דעם אייגענעם זון, ווייל אין פּאַרלייף פון „פּראַצעס“ האָבן די מערדער פּאַרגעוואָרפּן דעם ברודער, אַז זיין פּאַטער איז געווען אַ ציוניסט, פּאַרויצער פון דער דאָזיקער אַרגאַניזאַציע אין בענדין.

ענלעך ווי אַלע אַנדערע קאַמוניסטן פון פּוילן האָט מען דעם ברודער באַשולדיקט, אַז ער איז געווען אַ שפּיאָן, אין דינסט פון דער פּילסודסקי-רעגירונג און אפשר אויך אין דינסט פון דער דייטשער רעגירונג, ווייל ער איז דאָך אַ געוויסע צייט געווען טעטיק אין דער דייטשער קאַמוניסטישער באַוועגונג. וועגן וואָס האָט ער געטראַכט אין זיין פּאַרצווייפלונג? וועמען האָט ער דאָן אין זינען געהאַט? ווי אַזוי האָט ער געקוקט אויף זיינע ריכטער, וואָס האָבן

זיך פאַררופן אויף דער פאַרטיי, אויף דעם אידעאַל, אויפן סאָויעטן-פאַרבאַנד, אויף דער רעוואָלוציע?

איך פרוביר, אָבער איך קען נישט אַנטלויפן פון דעם דאָזיקן בילד. די סאַטראָפּן האָבן „רעהאַביליטירט“ מיין ברודער נאָכן טויט, אָבער דאָס איז אַ פאַראַדיע פון רעהאַביליטאַציע און זי וועט נישט זיין פול, פּל-זמן צום משפט וועלן נישט געשטעלט ווערן די ריכטער, דער פּראָקוראָר, די פאַרטיי, די אויס-פירער פון אורטייל, וואָס האָבן צוזאַמען מיט זיך פאַרקערפערט דאָס געריכט, די פּראָקוראַטור, די פאַרטיי און די מערדער. עס וועט נישט זיין קיין ווירקלעכע רעהאַביליטאַציע, פּל-זמן עס וועלן נישט פאַרעפנטלעכט ווערן די אַקטן פון פּראָצעס, דער פאַרלויף פון די פאַרהאַנדלונגען און די מאַטיווירונג פון אורטייל.

איך בין נאָך אַלץ אין דער תקופה פאַר דער ערשטער וועלט-מלחמה. איך וועל זי אַנרופן די תקופה פון קישיניעוו, די תקופה פון די פאַגראָמען, וואָס האָבן אויפגעטרייסלט דאָס געמיט פון ח. נ. ביאַליק, אין אַ געוויסן טאָג האָט אין דער טיר פון מיינע עלטערנס דירה אַנגעקלאַפט אַ מענטש, וועמען מען האָט אויפ-גענומען ווי אַלע אַנדערע אַרעמעלייט און בעטלער — מיט אַ נדבה. אַפנים, אַז אין די אויגן פון דעם בעטלער, וועלכער איז געשטאַנען אין דער טיר, איז די נדבה געווען צו קליין. עס קען זיין, אַז ער האָט זיך געפילט באַליידיקט אין זיין בעטלערישן שטאַלץ. אין דער האַלטונג פון דעם מענטש, וואָס איז געשטאַנען אין דער טיר מיט דער נדבה אין דער אָפענער האַנט, איז געווען עפעס אַזעלכעס, וואָס האָט מיך איבערראַשט און דאָן אויפגעצייטערט. דער מענטש האָט גאַרנישט געזאָגט, אָבער ער איז נישט אַוועקגעגאַנגען, נאָר ווייטער געשטאַנען אין דער טיר. אויף וואָס האָט ער געוואָרט? אויך דער פּאָטער איז געשטאַנען אין אַ פאַרגליווערטן שווייגן, געוואָרט אויף אַ וואָרט, געוואָרט, אַז דער פרעמדער זאָל עפעס זאָגן, אָבער ער האָט געשוויגן און איז נישט אַוועקגעגאַנגען. איך האָב זיך צוגעקוקט צו דער דאָזיקער סצענע און געטראַכט, אַז דער פרעמדער וויל זיך וואָרפן אויף מיין פּאָטער, האָב איך אים אַנגעכאַפט פאַר דער האַנט. דעמאָלט האָט דער פרעמדער מיט דער לינקער האַנט אַרויפגעשאַרצט דעם אַרבל פון זיין רעכטן אַרעם און עס האָט זיך אַנטפלעקט אַ לאַנגער, ברייטער שראַם, אַנגעלאָפּן מיט בלוט.

איך ווייס אַז דאָס איז אוממעגלעך, אומוואַרשיינלעך, אָבער ביז היינט צו טאָג געדענק איך דעם דאָזיקן בלוטיקן שראַם, וואָס איז געווען פאַרצויגן מיט אַ דיניגן, פּריש-פאַרוועבטן הייטל, אַזוי פּריש, אַז עס האָט זיך מיר געדאַכט ווי אונטער דעם דיניגן צודעק פולסירט דאָס וואַרעמע בלוט. דער פּאָטער האָט זיך צוריקגעצויגן און דער פרעמדער האָט מיט אַ פאַרזיכטיקער באַוועגונג אַראַפגעלאָזט דעם אַרבל, גלייך ווי ער וואָלט זיך געשראַקן, אַז ער וועט צעקראַצן די ווונד. ער האָט געעפנט דאָס מויל און אַ דערשיטערטער האָב איך דאָן דערזען, אַז אין זיין מויל איז נישטאַ קיין צונג. איך האָב דערזען אַן אַפּגרונטיקע טיפקייט, אַן דעם באַוועגלעכן, לעבעדיקן טייל פון קערפער, וואָס דערלויבט צו רעדן וועגן ליידנשאַפט, הונגער, פאַרגעניגן, פאַרראַט, האַפּנונג, פאַרצווייפלונג, טריי-שאַפט, און וועגן דעם אומפאַרמיידלעכן — ליידן און טויט.

— ער איז געווען אין קישיניעוו — האָט מיין פּאָטער געזאָגט, ווען דער פרעמדער האָט הינטער זיך פּאַרמאַכט די טיר.

איך קער זיך אָפּט אום צו מיין קינדהייט און שרייב פּסדר די נייע געשיכטע וועגן דעם מאָן מיט דער אויסגעריסענער צונג. דאָס איז אייגנטלעך אַ פּסדרדיקער צוריקקער צו מיין ערשטן פּאָעט, ח.נ. ביאַליק, וועלכער האָט אין בענדין אַמאָל באַזוכט די גימנאַזיע „יבנה“, אין וועלכער איך האָב געלערנט.

אין אַ געוויסן טאָג איז ח.נ. ביאַליק געקומען אין מיין קלאַס, פּדי זיך צוזהערן צו דער לעקציע פון העברעיש. דאָס איז געווען אין די פּריע צוואַנציקער יאָרן. אַביסל שפּעטער האָט אונדזער קלאַס אויך באַזוכט יצחק קאַצענעלסאָן, וועלכער האָט צוואַנציק יאָר שפּעטער אָנגעשריבן דאָס „ליד וועגן אויסגעהרגטן יידישן פּאָלק“ אין אייראָפּע, אונטער די נאַציס.

איך געהער, בכּו, צום דור, וואָס האָט געלעבט אויף די שטחים פון בלוט און דערשאַכטענע, פּאַראַזעוועטע יידן. איך בין געגאַנגען איבער די נישט־פּאַטריקנטע שפּורן, איך בין דורכגעגאַנגען דעם דאָזיקן טייך. דורכגעגאַנגען? אין דער לידער־זאַמלונג „פּאַמיענטניק מילאַשטשי“ (ליבע־זכּרונות), מיין ערשט בוך נאָך דער מלחמה, וואָס איז אין יאָר 1948 דערשינען אין וואַרשע, האָב איך אין ליד „מיין פּאָטער“ געשריבן:

און ווען מיין פּאָטער איז אַוועק אויף זיין לעצטער נסיעה,
און ווען ער איז אַוועק מיט דער מוטער און ביידע זין,
איז ער זיכער געווען אַזוי שטרענג, ווי תּמיד, מיט אַ קנייטש אויפן שטערן,
אַ גרויער, איינגעבויגן, ווי דעמאָלט, ווען ער האָט צום לעצטן מאָל
געלייענט דאָס בוך פון פּאַל דע־קרואַיף און די לידער פון חיים נחמן
ביאַליק.

ער האָט אָבער נישט געוואוסט אויף זיכער, אָן איך וועל בלייבן דער
איינציקער, צו זאָגן עדות וועגן קלעמענדיקן האַרץ, וועגן דעם ווייטיק פון
שטומען ליידן, וועגן וועלכן איך קען נישט ריידן און דאַרף נישט ריידן,
גלייך ווי אין גסיסה וואָלט ער פון דער גאַזקאַמער מיר באַפוילן:
לעב, שווייג און לייד.

פּאַראַן אין דעם באַנד אַ צווייט ליד א.נ. „קאַמיאַנקאַ“. דאָס איז געווען
אַ טייל פון דער שטאַט, וווּ עס האָט זיך געפונען דאָס געטאַ, פון וואַנען מען
האַט צו זייער פּאַרניכטונג אַרויסגעפירט טויזנטער יידן. דאָס ליד הויבט זיך אָן
פון די ווערטער: „שטיי אויף און גיי אויפן אָרט פון אומקום“. מיט די דאָזיקע
ווערטער האָט ביאַליק אָנגעהויבן זיין גרויסע פּאַעמע „בעיר ההריגה“.

מיין „קאַמיאַנקאַ“ האָב איך געשריבן אין זומער פון יאָר 1945, אין
גאַוטינג, הינטער מינכען, אין אַ שפּיטאַל, וווּ איך האָב זיך געהיילט פון שווינד־
זוכט. איך האָב געשריבן דאָס ליד, נישט האַבנדיק אונטער דער האַנט ביאַליק'ס
שירים, וואָס איך האָב געהאַט געלייענט גענוי מיט 25 יאָר צוריק, און דאָך האָט
זיך פאַר מיר אַנטפלעקט דער פּראַגעמעט, וואָס האָט מיך אָנגערעגט צום אָנהייב
פון מיין ליד. ביאַליק'ס פּאַעמע איז געווען מיט מיר, האָט געלעבט אין מיר און

האָט מיר געהאַלפֿן אין דעם אָפּפּלוס פֿון טרערן, אין שרייבן לידער; די פּאַעמע האָט מיר פּאַרלייכטערט מיינע ראַנגלענישן און פּאַרטיפּט די אייגענע לידן, פֿאַר וועלכע איך האָב נישט געפֿונען קיין מער פּאַסיקע ווערטער ווי די, וואָס ביאַליק האָט געשריבן.

נאָך מײַן פּאַטער איז מיר געבליבן אַ פּאַטאַגראַפֿיע, וואָס איך האָב נאָך דער מלחמה באַקומען פֿון איינעם פֿון זיינע פּריינד, וועמען עס איז באַשערט געווען צו בלייבן לעבן. אויפֿן בילד זעט מען אַ גרופּע, זיצנדיקע און שטייענדיקע פּרויען און מענער, פּאַטאַגראַפֿירט אויפֿן פּאַן פֿון קוסטעס און ביימער, וועגן וועלכע איך קען נישט זאָגן, צי דאָס זענען געווען ביימער פֿון אַ לעבעדיקער לאַנדשאַפּט, אָדער בלויז אַ דעקאָראַציע. די מענער אויף דער דאָזיקער פּאַטאַ, די גרויס פֿון אַ פּאַסטקאַרטע, טראָגן יום־טובֿדיקע מלבושים — שוואַרצע און אויך העלע, די פּרויען טראָגן היטן, הגם עס איז געווען זומער, וועגן וואָס עס זאָגן עדות די שטרועניגע היטן פֿון אייניקע מענער. אַנדערע זענען אין די בלויזע קעפּ און צווישן זיי מײַן פּאַטער.

פֿון דער דאָזיקער גרופּע לעבט היינט בלויז איין מענטש. ער וווינט אין נאַענטער שכנות פֿון מיר און מיט פּחד טראַכט איך וועגן דעם, וואָס ער וואַלט געזאָגט, ווען איך פרעג אים וועגן דעם גורל פֿון די אויפֿן בילד. איך וואַלט זיכער פֿון אים געהערט דעם שאַבלאַנעם ענטפּער: דער איז געשטאַרבן אין געטאַ, דער איז אומגעקומען אין אַ קאַנצענטראַציע־לאַגער, דער איז געוואָרן באַגראָבן לעבעדיקערהייט, דעם האָט מען פּאַרגאַזעוועט, דעם האָט מען געהאַנגען און דער, אַדאָ, האָט געהאַט דאָס גליק צו שטאַרבן אין זיין אייגענעם בעט נאָך פֿאַר דער מלחמה. בלויז געציילטע האָבן באַוויון צו שטאַרבן אין צייט, דאָס הייסט אַן איבערלעבונגען, ווי דאָס איז געשען מיט די איבעריקע אַנטיילנעמער אין דעם צוזאַמענקום, וואָס איז געוואָרן פּאַראַייביקט אויף דעם בילד.

דאָס איז אַן אויפּנאַמע פֿון די מיטגלידער פֿון דער געזעלשאַפּט „הומיר“, וואָס האָט קולטיווירט צווישן יידן די ליבשאַפּט פּאַר מוזיק, געזאַנג, טעאַטער און ליטעראַטור. די געזעלשאַפּט האָט געהאַט אַ ליי־ביבליאָטעק, פֿון וועלכער איך האָב גענאַסן.

לאַמיר זיך אומקערן צו דער אויפּנאַמע, וואָס איז געמאַכט געוואָרן צוליב גאָר אַ וויכטיקער געלעגנהייט. אין צענטער פֿון דער גרופּע זיצט שלום עליכם אין אַ פעלערינע, אַנגעהאַנגען אויף זיין העלן אַנצוג. דער העלער קאַפעלוש רוט אויף די קני פֿון דעם שרייבער. אין וועלכן יאָר דאָס איז געווען? דער שרייבער זעט אויס צו זיין יונג. דער פּריינד, וואָס געדענקט די דאָזיקע באַגעגעניש, באַהויפטעט, אַז דאָס איז געווען אין יאָר 1914, ווען אויפֿן וועג קיין אַמעריקע מיט זיין פּרוי, האָט שלום עליכם געמאַכט אַ טורנע איבער אייראָפּע. דעמאָלט האָט דער שרייבער אויך געהאַט עטלעכע אויפּטריטן אין סאַסנאָוצע און אין בענדין. ער האָט פּאַרגעלייענט זיינע זאַכן און דער קינאַזאַל האָט נישט געקענט אַרייננעמען דעם ריזיקן עולם, וואָס איז געקומען הערן דעם שרייבער. די פּאַר־לעזונגען זענען דעריבער איבערגעחזרט געוואָרן עטלעכע מאָל, פּדי אַלעמען צו געבן אַ געלעגנהייט זיך צו באַטייליקן אין דעם גרויסן יום־טובֿ.

דאָס הויז אין בענדין, אין וועלכן איך האָב פאַרבראַכט די גרעסטע צאָל יאָרן, איז געשאַטאַנען אויפן ראַנד פון אַ באַרג־שפּוּע. אונטן, אין פּלאַכן טאָל, האָט זיך געפונען די באַנליניע, איבער וועלכער עס זענען געלאָפּן די צוגן צווישן וואַרשע און קאַטאַוויץ. פון דעם באַרגיקן ראַנד האָט אונדזער הויז אָפּגעטיילט אַ פּלויט, וואָס האָט אַרומגעצוימט אַ קליין גערטנדל מיט עטלעכע פּרוכטביימער, בייטן פון רעטעכלעד, פאַמידאַרן און מערן, אַ קוסט פון ווילדן בעז און עטלעכע קוסטעס פון אַגרעס און מאַלינעס, וואָס האָבן אין די הייסע זומערטעג פאַרשפּרייט פאַר־שיכורנדיקע ריחות. איבערן טאָל איז צעשפּאַנט געווען אַ בעטאַנענע בריק, וואָס האָט פאַרבונדן ביידע באַרג־שפּועים. דורך דער דאָזיקער בריק האָט געפירט דער וועג קיין דאַמבראַוואַ גורניטשאַ, אַ שטאַט, וואָס האָט געשמט מיט אירע קוילב־גרובנס און אייזן־גיסערייען.

לענגוויס דעם צעהיקערטן וועג, פול מיט שטויב אין זומער און קלעפיקער בלאַטע אין פּרילינג און אין האַרבסט, זענען געשאַטאַנען קליינע הייזקעס. דורך די פענצטער פון אונדזער וווינונג, וואָס איז אַרויסגעגאַנגען צו דער בריק, האָט מען געזען ווי עס ציען פאַרביי וועגענער מיט קוילן, אין דער ריכטונג פון בענדין. פון צייט צו צייט איז פאַרבייגעפאַרן אַ וואָגן מיט ציגל פון אַ שכנותדיקער צעגעלניע מיט איר הויכן קוימען. די קוימענס פון די גרובנס און שטאַל־גיסערייען האָט מען נישט געזען. אין די נעכט האָבן זיי געשפיגן מיט אַ געדיכטן רויך און הגם זיי האָבן זיך געפונען גענוג ווייט, האָט מען אויפן האַריזאָנט אָפט געזען דעם רויטן פּלאַם, וואָס האָט געשלאָגן פון די אויוונס.

פון מייין פּריער קינדשהייט בין איך צוגעווינט געוואָרן צו דער אינדוסט־ריעלער לאַנדשאַפּט, צום רויך און געפילדער, צום געבראַזג פון הויבמאַשינען און דעם געקראַך פון זיך צונויפקלאַפּנדיקע וואַגאַנען, אָנגעלאַדענע מיט אייז־וואַרג. די סיגנאַלן פון קוילנגרובנס און הוטעס און דער געפּיף פון די סירענעס זענען מיר געווען גאַענט. מיט דער פּינקטלעכקייט פון אַ זייגער האָבן זיי אָנגעזאָגט די פאַרשידענע צייטן פון מעת־לעת. אין ווינטער האָט די ערשטע סירענע זיך צעהודזשעט אין פאַרנעפּלטע, פאַרשניטע באַגינענס און אין זומער — ביים ערשטן בליאַסק פון דער אויפגייענדיקער זון. דאָס איז געווען אַן אָנזאָג, אַז עס איז זעקס אויגער — דער אָנהייב פון אַרבעטסטאָג אין די קוילנגרובנס און שטאַל־גיסערייען. צום צווייטן מאל האָבן זיך די סירענעס צעוואַיעט צוויי אַויגער ביי טאָג, ווען עס האָט זיך געענדיקט דער ערשטער אַרבעטס־שיכט.

עס האָט זיך אָבער אויך געטראַפּן, אַז דער ריטם פון טאָג און נאַכט, וואָס איז רעגולירט געוואָרן דורך די דאָזיקע, וואַיענדיק־צעצויגענע סיגנאַלן, איז געוואָרן צעשטערט. אין דער ביינאַכטיקער פּינצטערניש האָבן פּלוצעם די סירענעס זיך צעוואַיעט און אַן אויפגעוועקטער פון שלאָף האָב איך מיט אַ ציטער אין האַרץ זיך צוגעהערט צו דעם מיאומדיקן געבריל, צו וועלכן איך בין נישט געווען צוגעווינט אין אַט דער צייט. דאָס איז געווען אַן אַליאַרמרוף וועגן אַ שרפּה אין אַ קוילנגרובן, אַ פאַרפּלייצונג אין אַ אונטערערדישער גאַלעריע, אָדער אַן איינגעפּאַלענעם קאַרידאָר, פון וועלכן מען האָט אויסגעגראָבן קוילן... די דאָזיקע סירענע, מחוץ די נאַרמאַלע שעהן, האָט גערופן צו הילף פאַר מענטשן, וואָס האָבן זיך געפונען אונטער דער ערד צווישן קוילן רויך, פּיערפּלאַמען

אָדער לויפנדיקע וואָסערשטראָמען, לגבי וועלכע יעדע מענטשלעכע אָנשטרענגונג איז געווען אוממעכטיק. שפעטער האָבן איבער דער בריק געצויגן לוויות. די אַרונס פון די לעבעדיקערהייט-פאַרברענטע אָדער דערטרונקענע האָבן גערוט אויף די אַקסלען פון זייערע אַרבעטס־חברים. צוזאַמען מיט די קירכלעכע פענער האָט מען געטראָגן רויטע פענער, פאַרצויגן מיט שוואַרצער קרעפּע.

דורך אַט דער בריק, אין דער ריכטונג פון בית־עלמין, האָבן אויך געצויגן אַנדערע דעמאָנסטראַציעס, אַן אַרונס, אַן קירכלעכע פענער. עס האָט זיך אָבער געהערט דאָס וואַיען פון די סירענעס, וואָס האָבן גערופן צו אַ שטרייק. מיטן וועג פון בענדין קיין דאָמבראַווע, אָדער פון דאָמבראַווע קיין בענדין, האָבן דאָן מאַרשירט לאַנגע רייען מענער און פרויען מיט פאַרצוקטע פּנימער. איבער זייערע קעפּ האָבן געפלאַטערט רויטע פענער און עס האָבן אָפּגעהילכט די ווערטער פון לידער וועגן בונט און צאָרן, אין וועלכע עס האָט זיך פּסדר איבערגעחזרט אַ רעפּריין וועגן בלוט. אין דער דאָזיקער סטראַפּע האָט זיך געזאַגט, אַז מען וועט נעמען נקמה פאַר דעם בלוט, וואָס איז געוואָרן פאַרגאַסן דורך די הענקער, ווייל נאַענט איז דער טאַג, ווען עס וועט ווערן אָפּגעצאַלט פאַר די עוולות, נויט און דערנידעריקונג. די דאָזיקע מאַניפעסטאַציעס האָבן זיך געוויינלעך געענדיקט מיט אַן איבערפאַל פון רייטער־פּאַליציי און אַ געשיסעריי. עס זענען דאָן ווידער געווען טויטע און מען האָט געטראָגן אַרונס, איינגעהילט אין רויטן ליייונט.

איך האָב זיך געפונען אויף דער זייט פון די שטרייקנדיקע, הונגעריקע און געהרגעטע. איך האָב מיטגעוויינט מיט די, וואָס זענען געגאַנגען נאָך די אַרונס פון די דערשאַסענע. די קוילנגרעבער און שטאַל־אַרבעטער זענען געוואָרן מיינע חברים אין דער אונטערערדישער אַרבעט. קאָנספּיראַטיווע פאַרזאַמלונגען זענען פאַרגעקומען אין די ווייניגע פון די אַרבעטער. מיר זענען זיך צונויפ־געקומען אין וועלדער, אויף פעלדער, אין קעלערס, אויף בוידמער און בנינים, וואָס זענען באַשיצט געוואָרן פון אַ קאַטוילישער קיר, אויף בית־עלמינס. איך האָב פאַרשפּרייט אויפּרופן און זיי פּונאַנדערגעקלעפט אונטערן צודעק פון דער נאַכט. איך האָב אויף די ווענט געמאַלן לאַזונגען, וואָס האָבן גערופן צו שטרייקן, צום קאַמף מיטן אימפעריאַליזם און צו דער פאַרטיידיקונג פונעם פאַטערלאַנד — דעם סאַויעטן־פאַרבאַנד.

איך האָב געשריבן לידער און בין אַלץ ווייטער אוועק פון ביאָליקן, ווייל די רעוואָלוציע, ווי זי האָט זיך פאַר מיר אויסגעשילט פאַר דער נאַענטסטער צוקונפט, האָט באַדאַרפט פאַרקומען דורך בלוט-פאַרגיסונג און האָט דעריבער נישט געקענט ווערן געשטיצט דורך לידער פון צער, פאַרצווייפלונג און פּראַטעסט, געווענדעט צום הימל, צו גאָט, נאָר געפאַדערט שטאַנד־האַפּטיקייט און שטאַלענעם ווילן.

דאָס זענען אָבער ווייטערדיקע געשעענישן און איך האַלט נאָך ביי מיינע שוליאָרן. איך בין געווען אַ דורכשניטלעכער תּלמיד, אַן שום ספּעציפּישע פאַראַינטערעסירונגען, וואָס זענען ביי מיר געקומען ערשט שפעטער. נאָך זייענדיק אין דער שולע האָב איך געחלומט וועגן ווערן אַ מאַלער און האָב גענומען פּריוואַטע לעקציעס פון צייכענען און מאַלן. איך האָב פּיל געלייענט און געהאַט גוטע לערער. די מערהייט פון זיי איז אומגעקומען. צו מיינע לערער אין דער

בענדינער גימנאזיע האט אויך באלאנגט דער שפעטער בארימט געווארענער פזיקער, לעאפאלד אינפעלד. נאך דער מלחמה, בעת עפעס אן אויפנאמע אין ווארשע, האט ער אין מיר דערקענט זיינס א געוועזענעם תלמיד. ער איז געווארן איבערראשט, אז דאס בין איך עס טאקע. אין די מעמאָרן, וואָס אינפעלד האָט פאַרעפנטלעכט קורץ פאַר זײַן טויט, האָט ער געשריבן, אַז ער האָט נישט פאַרבונדן דעם נאָמען פון זײַן געוועזענעם תלמיד מיטן נאָמען פון מחבר פון לידער און דערציילונגען. בענדין, ווו לעאפאלד אינפעלד איז אמאל געווען א לערער, איז פאר אים געווען עפעס א פארווארפן ארט. אבער פאר מיר איז עס געווען מיין היימטאט.

נאך דער מלחמה בין איך עטלעכע מאל געפארן קיין בענדין, וואָס איז שוין געווען א שטאָט אָן יידן. איך האָב אָבער דאָרט געהאַט עטלעכע פריינד, פאליאקן, נאך פון יענע צייטן ווען איך האָב זיך ביי זיי אויפגעהאלטן. זיי האָבן באלאנגט צו מיין וועלט. אייניקע פון מייענע פוילישע פריינד זענען אומגעקומען, גלייך ווי די יידן — הינטער דער מויער, אויף דער תליה, אין אוישוויץ.

צווישן די, וואָס זענען געבליבן לעבן, האָט זיך אָבער אויך געפונען זענאָן נאָוואַק. ווי אַ מיטגליד פון פאליטי-ביוראָ פון דער פוילישער קאָמוניסטישער פאַר-טיי האָט ער געהאַלטן די באַרימטע רעדע וועגן דער נויטווענדיקייט צו רעגולירן די פאַרטיי-קאַדערן, אָדער פשוט געזאָגט: וועגן דער נויטווענדיקייט צו באַזייטיקן די יידן נאָר דערפאַר, ווייל זיי זענען יידן. לויט זיי חשבון איז געווען צו גרויס דער אַנטייל פון יידן אין פאליטישן, פאַרטייאישן און עקאָנאָמישן לעבן פון נייעם פוילן. ער האָט זיך בכך באַנוצט מיטן „אַרישן פאַראַגראַף“, וואָס ער האָט באַצייכנט אַלס „רעגולירונג“, און ער האָט אָפּגעהאַלטן אַ נצחון. ער האָט מנצח געווען זיינע יידישע חברים, נישט נאָר די דערשאַסענע, פאַרגאַזעוועטע און געהאַנגענע; נישט נאָר די, וואָס זענען געפאַלן אויף די שלאַכטפעלדער פון שפּאַנישן בירגער-קריג, נאָר אויף אַלע פּראַנטן פון דער צווייטער וועלט-מלחמה, ווען מען האָט נישט געפרעגט וועגן קיין פּראַצענטועלן אַנטייל אין די ליידן, אַנשטרענגונג און בלוט. ער האָט געזיגט: ער האָט אַ פוילן אָן יידן.

ווען איך שרייב די דאָזיקע ווערטער איז ער דער אַמבאַסאַדאָר פון דער פוילישער פּאַלקס-רעפּובליק אין מאַסקווע. איך בין נישט מער זיין חבר, נישט דערפאַר, ווייל דאָס איז געווען זיין ווונטש, נאָר ווייל איך האָב עס מער נישט געוואָלט. פאַר אים האָב איך געקענט ווייטער בלייבן דער יידישער חבר, אויף וועלכן מען זאָל קענען וואַרפן די שולד פאַרן הונגער, נויט, פאַרן מאַנגל אין דירות, מאַנגל אין פּערזענלעכער פּרייהייט און פּרייהייט פון וואַרט און געדאַנק. איך האָב געהאַט נאָך אַ חבר, וואָס האָט נאָך פיל פּריער מיר געלאָזט וויסן, ווער איך בין און ווער ער איז. דאָס איז געווען אַנהייב סעפטעמבער 1939. איך בין אַנטלאָפּן פאַר די דייטשן און האָב אויף אים זיך אַנגעשטויסן הינטער די מויערן פון דעם קוילנגרובן, אין וועלכן ער האָט געאַרבעט. אויף איינעם פון די מויערן איז נאָך געווען אַנזעעוודיק אַ לאַזונג, וואָס איך האָב געהאַט אויסגעמאַלן מיט יאָרן צוריק: „זאל לעבן דער שטרייק ביז צום אַנטגילטיקן נצחון!“ לעבן דער דאָזיקער מויער, האָב איך, אַ הונגעריקער, פאַרצווייפלט און מיד פון מיין אַנטלויפן פאַר די דייטשן, צופּעליק באַגעגנט דעם דאָזיקן פוילישן חבר.

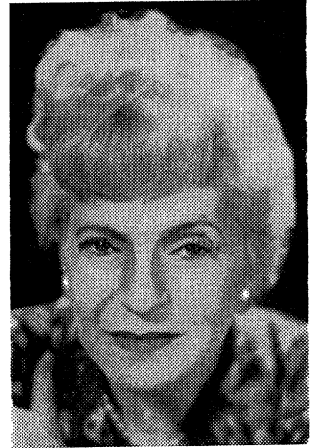
„מיר אנטלויפן, האָ? — האָט ער גערעדט בלשון רבים. דער אופן, ווי אזוי ער האָט געשטעלט די דאָזיקע פראַגע, האָט אויסגעדריקט דעם גרענעצלאָזן שפּאַט, מיט וועלכן ער האָט זיך באַצויגן צו מיין אַנטלויפן. ער האָט זיך צו מיר באַצויגן מיט ביטול. ער איז נישט אַנטלאָפן, ער האָט נישט געמוזט, ווייל ער איז נישט געווען קיין ייד. איך אָבער בין געווען פאַראורטיילט צום אומקום בלויז דערפאַר, וואָס איך בין געווען אַ ייד. אויך מיין חבר האָט באַלאַנגט צו אַ געשלאַג-גענעם פּאַלק, אָבער איך בין געווען דאָפּלט געשלאָגן, צענפּאַך. איך בין געווען פאַרמשפט צום אומקום, טראַץ דער תּורה וועגן קלאַסנקאַמף. אַ מיליאָנער אָדער אַ בעטלער, אַן אויסנוצער אָדער אויסגענוצטער — מיין גורל איז געווען די גאַזקאַמער.

★

יהושע (סט.) וויגאָרסקי

געבוירן אין יאָר 1907 אין בענדין (אויבערשלעזיע). פאַר אומלעגאלער רעוואָלוציאָנערער אַרבעט געזעסן פאַר דער מלחמה אין דער פּוילישער תּפּיסה. דעביוטירט אין 1928 אין „וויאַראַמאַשטשי ליטעראַציע“. זיין ערשטע לידער-זאַמלונג איז דערשינען אין 1933 אין מאַסקווע. צוויי ווייטערדיקע פּוילישע לידער-זאַמלונגען אין קראַקע. ער האָט דורכגעמאַכט בענדינער געטאָ און די לאַגערן אַשוויענטשים, אַראַניענבורג און דאַכאַו. נאָך דער מלחמה פאַרעפּנטלעכט אַ גאַנצע ריי ביכער, פּראָזע און דיכטונג. אין ישראל, וווּ ער האָט זיך באַזעצט מיט זיין משפּחה אין 1967, זענען דערשינען צוויי בענדער נאָוועלן און די דער-ציילונג „פאַרהאַלטן ביז צום אויפקלערן“, וועלכע איז אין פּוילן געווען קאַנפּיסקירט. וויגאָרסקי איז אַ לאַורעאַט פון בערגן-בעלזען יזכור-פּרייז און פון דעם פּרייז פון פרע-זידענט פון ישראל.

איך הייב אָן שפּילן טעאַטער ביי מיין מאַמע

איך האָב שוין נישט איין מאָל אָנגעהויבן מיין לעבן אויף ס'ניי, אָבער איצט שרייבט די שורות אַ מענטש, וואָס איז נאָך צענדליקער יאָרן פון פיבערהאַפטער אַרבעט אין טעאַטער אַלס שווישפּילערין, רעזשיסערין, דראַמאַטורגין — אַרבעטסלאָז, היימלאָז, בירגערלאָז.

איך פיל זיך אָבער נישט איינזאַם און נישט פאַרלאָזן. קודם־כל דערפאַר, וואָס מיט מיר געפינען זיך מיינע נאָענטסטע און ליבסטע. אויסער דעם פיל איך זיך ווי אַ בירגער פון דער וועלט — מעגן די בעלי־בתים פון מיין געוועזענעם היימלאַנד דאָס אַנרופן „קאָסמאַ“ פאַליטיזם...”

און שטאַרקער ווי אַלע מאָל פיל איך די צוגעהערדיקייט צו מיין פאַלק, וואָס בלוז צוליב זיינע לידן לוינט זיך פאַר אים ווייטער צו לעבן און שאַפן!

*

„אידעלע, דו וועסט שפילן סיאַמען...“

„און רעגינעלע?...“

„רעגינעלע איז שוין צו גרויס פאַר דער ראַלע. סיאַמקע איז אַזוי אַלט ווי דו,

צווישן פיר און פינף יאָר...“

פון יענער צייט געדענק איך כמעט גאַרנישט. אָבער אַט דעם קליינעם דיאַלאָג מיט מיין מאַמען, אסתר רחל קאַמינסקאַ, געדענק איך גוט. איך געדענק אפילו, ווי עס האָט אויסגעזען די שטוב, אין וועלכער דער דיאַלאָג איז פאַרגעקומען.

רעגינע איז געווען מיין עלטערע שוועסטער, וואָס האָט שוין זינט עטלעכע יאָר געשפילט אַלע קינדערראַלן פון דעמאָלטיקן רעפערטואַר. זי איז אַלט געווען אַ יאָר ניין און איז געווען אַ הויך־וויקסיקע. דעריבער זענען די ראַלן פון די קלענערע קינדער אַריבערגעגאַנגען צו מיר. איך געדענק גאַנץ גענוי מיין ערשטן אויפטריט אין דוד פינסקיס פּיעסע „די מוטער“, אין דער ראַלע פון סיאַמקע, אַן אייניקל פון רחל, די ראַל, וואָס מיין מאַמע האָט געשפילט. איך געדענק די פּראָבע, וואָס מיין מאַמע האָט מיט מיר געמאַכט. דאָס איז געווען מיין ערשט באַטרעטן די בינע־ברעטער אין וואַרשע אויף כמיעלנע־גאַס. דאָס טעאַטער האָט געהייסן „זשאַרדען ד'היווער“ (ווינטערגאַרטן). איך ווייס נישט, פאַר וואָס פּראָנציזיש און פאַר וואָס גאַרטן, ווייל קיין שום גאַרטן געדענק איך דאָרט נישט.

דער אייגנטימער פון דער געביידע האָט געהייסן ראָזענטאַל. זיין פרוי איז געווען די שרייבערין „פּאָלאַ ר.“, די שפּעטערדיקע פרוי פון באַקאַנטן אַדוואָקאַט, שרייבער, פּילאָלאָג און איינער פון די פירער פון דער „פּאָלקס־פּאַרטיי“, נח פּרילוצקי. פּאָלאַ ר. איז געווען אַ נאַענטע פּריינדין פון מיין מאַמען. להיפּוך צו מיין שוועסטער, האָב איך די קינדערראַלן געקאַנט שפילן במשך פון לאַנגע יאָרן, ווייל איך בין געווען אַ „דראַבנע“, ווי מיין מאַמע פּלעגט זאָגן.

און אַט אַזוי פשוט האָט זיך אָנגעהויבן מיין שוישפּילערישער וועג, מיט אַלע פּריידן און ליידן, „דערנער און בלומען“, „הויכן“ און „אַפּגרונטן“, וואָס מען מוז דורכ־מאַכן, נישט נאָר ביים אָנהייב, נאָר דורך דעם גאַנצן שוישפּילערישן לעבנסוועג. אויך מיין פּריוואַט לעבן איז געווען פאַרבנרייך, צום גוטן און צום שלעכטן.

מיין היים, מיין משפּחה, וואָס איז באַשטאַנען פון: מיין מאַמען, מיין טאַטן אברהם יצחק, מיין עלטערע שוועסטער רעגינע, און מיין יינגערער ברודער יוסף. דאָס איז געווען אַ געמיש פון פאַרשידענע טעמפּעראַמענטן, פאַרשידענע כאַראַקטערן. קיין איינער נישט ענלעך צום צווייטן, אָבער דאָך מיט געוויסע געמיינזאַמע שטריכן און אייגנשאַפטן, ווי: צוגעבונדנקייט צו דער משפּחה, ענג צוזאַמענלעבן, דאָס פאַרשטיין זיך אויפן ווונק און דער עיקר — זיין פאַר הומאָר.

הגם אַזאָ צוזאַמענשטעל האָט באַדאַרפט האָבן אַלע שאַנסן פון אַ רויק, פּריילעך צוזאַמענלעבן, איז עס דאָך נישט אַלע מאל אַזוי געווען.

גרויסע חילוקי דעות ביי מיין טאַטע־מאַמע, וואָס האָבן זיך אַגב שטאַרק ליב געהאַט. די טראַגישע איבערלעבונגען מיט מיין עלטערער שוועסטער, איר פּריציפּטיקער טויט. און דאָך זענען ביי מיר און ביי מיין ברודער געבליבן אין זכרון דערינערונגען פון אַ שיינער, גוטער היים! דאָס לאַזט איבער שפורן אויפן גאַנצן לעבן.

מיין גאַנצע משפּחה האָט געאַרבעט. דער טאַטע, די מאַמע, די שוועסטער, איך און מיין ברודער, וועלכער האָט זיין מוזיק־קאַריערע אָנגעהויבן ביי פינף יאָר, ענלעך

ווי איך מיין בינע־טעטיקייט. מיין פאָטער האָט געזאָרגט דערפאַר, אַז אונדזער לעבן זאָל ווערן אַלע מאָל באַקוועמער, שענער און אַזוי צו זאָגן — מער מאַדערן.
דאָס, וואָס איך וועל איצט דערציילן איז פאַרגעקומען נאָך פאַר מיין אָנהייבן שפּילן. גראַד דאָס געדענק איך דייטלעכער, ווי די עפיזאָדן פון שפּעטערדיקן לעבן.
איך מיין אונדזער וווינונג פון צוויי און אַ האַלב שטיבעלעך אין אַ גאַרטן, וואָס הייסט ביז היינט צו טאָג נאָך „באַגאַטעלאַ“. עס איז אַ קליינע גאַס אין איינער פון די שענסטע געגנטן אין וואַרשע. אין יענע צייטן אָבער, ווען עס איז נאָך קיין עלעקטרישער טראַמוויי נישט געווען, האָט עס געהייסן „הינטער דער שטאָט“ (היינט איז עס אין צענטער).

אויף דער גאַס האָט זיך געפונען אַ גאַרטן מיט אַ גרויסער, הילצערנער טעאַטער־געביידע און עטלעכע קליינע וווינונגען. מיין פאָטער האָט נישט נאָר געדונגען דאָס טעאַטער, נאָר אַליין זיך אַריינגעצויגן אַהין און אויך דאָרט באַזעצט עטלעכע משפּחות פון די אַקטיאָרן.

הגם איך בין נאָך געווען זייער יונג, געדענק איך עס גוט צוליב דעם גאַרטן, אין וועלכן עס איז געווען אַ פּאַנטאַנע, פאַרשידענע פאַרוויילונגען און דאָרט האָט געשפּילט... יידיש טעאַטער.

פון דער „באַגאַטעלאַ“ האָבן מיר זיך שוין אַריבערגעצויגן אין צוויי גרויסע שטובן אין אַ האַלב יידישער געגנט, נישט ווייט פון „זשאַרדען ד'היווער“, אין וועלכן מיינע עלטערן האָבן דעמאָלט געשפּילט. זיי האָבן זיך שטענדיק באַמיט צו וווינען וואָס נענטער צום אָרט פון זייער אַרבעט.

ווען שפּעטער זענען מיינע עלטערן אַריבער אין טעאַטער אויף דער קאַראָווע־גאַס, אין „עליזעום“, האָבן מיר זיך ווידער אַריבערגעצויגן אויף איינער פון די וואַרשע־ווער הויפטגאַסן, וואָס הייסט ביז היינט „קראַקעווער פאַרשטאָט“, קוים עטלעכע טריט פון „עליזעום“־טעאַטער. דאָס איז שוין געווען אַ דירה פון דריי שטובן און ביי דער קיך איז געווען אַ וואַנע. עס איז דאָרט אַפּילו געווען אַ טעלעפּאָן, אַ זעלטהייט אין יענער צייט.

מיינע עלטערן האָבן דאָן באַשלאָסן מיך אַריינצוגעבן אין גימנאַזיע, אין צוגרייך טונגסקלאַס. נישט קוקנדיק דערויף, וואָס איז מיר פאַרבליבן ביז היינט) און הגם דאָס לערנען וואָלט מיר נישט שווער אָנגעקומען, איז מיר אָבער דער גאַנצער „ענין“ נישט געפעלן... עס איז דאָך געווען הימלווייט פון דעם טעאַטער־לעבן, צו וועלכן כ'בין שוין געווען געוויינט. קיינער האָט דאָרט (אין דער שולע) נישט געזאָגט קיין שבחים; ווען מען האָט געענדיקט די לעקציעס איז קיין פאַרהאַנג נישט געפּאַלן און מען האָט נישט אַפּלאַדירט; מיט איין וואָרט: נאָך אַ האַלב יאָר האָב איך געמאַלדן, אַז איך וועל אין גימנאַזיע מער נישט גיין, אַז כ'וועל זיך לערנען אין דער היים און וועל ווייטער שפּילן מיט דער מאַמען.

מיינע עלטערן האָבן געהאַט פאַרדרוס, אָבער איך ווייס, אַז שטילערהייט האָט זיך די מאַמע געפּרייט. קודם האָט זי געהאַלטן, אַז די פאַרשטעלונגען, אין וועלכע אַן אַנדער קינד האָט געשפּילט מיין ראַל, האָבן שטאַרק געליטן — פאַרט אַ מאַמע! אויסער דעם פּלעג איך צונוץ קומען אויף דער בינע, ווייל אויסער דעם שפּילן, בין איך געווען אַן אינספּיציענט. איך האָב אַכטונג געגעבן אויפן אויפטרעטן צו דער צייט פון די

אקטיאָרן, אויף געבן צו דער צייט ליכט, אויף אַראָפּלאָזן דעם פאַרהאַנג, אַפילו אויף אונטערקאַפּן אַ וואַרט, ווען עמיצער האָט פאַרגעסן. אַלע פּיעסן האָבן איר געקענט אויף אויסנווייניק (וואָס איז מיר, דאַנקן גאַט, געבליבן ביז היינט). מיין מאַמע פּלעגט שטענדיק זאָגן, אַז זי פילט זיך רויק, ווען איך בין הינטער דער בינע. אַט די אויסגע- רעכנטע פונקציעס האָבן איך אויסגעפירט שוין צו זיבן יאָר.

אין דער ווינונג אויף דער קראַקעווער פאַרשטאַט געדענק איך וויזיטן פון גרויסע יידישע שרייבער, ווי י. ל. פּרץ, שלום אַש, יעקב דינעזאָן, דוד פּרישמאַן, ה. ד. נאַמבערג, מאַרק אַרנשטיין און אַנדערע. אַלס קינד האָבן איך נאָך נישט באַנומען זייער באַטייט און נישט געקענט זייערע שאַפונגען.

איך האָב ליב באַקומען זייערע פּנימער. איך האָב אַ ביסל „מורא געהאַט“ פאַר די שטרענגע פּנימער פון י. ל. פּרץ און שלום אַש, וואָס ערשט שפּעטער האָבן איך פאַר- שטאַנען, אַז דאָס זענען „לייבן“ פון דער יידישער ליטעראַטור. אַפּטער פּלעגן אַריינקור- מען צו אונדז דינעזאָן און פּרישמאַן, ווי אויך ה. ד. נאַמבערג, וועלכער איז אויף לאַנגע יאָרן געוואָרן איינער פון מיינע אינטערעסאַנטסטע פּריינד.

פון די יונגע דראַמאַטורגן איז אונדזער אַ הויזפּריינד געוואָרן מאַרק אַרנשטיין, וועלכער איז אַ געוויסע צייט אַרומגעפאַרן מיט מיין מאַמען אַלס רעזשיסער און האָט, צווישן אַנדערע, רעזשיסירט זיין פּאַפּולערע פּיעסע „דאָס ווילנער בעל הבית'ל“.

אין דער ווינונג (אויף קראַקעווער פאַרשטאַט) האָבן זיך מיינע עלטערן צום ערשטן מאל באַקענט מיט אַ פּיעסע פון יעקב גאַרדין. געווען איז דאָס, ווען העשל עפּעלבערג האָט צום ערשטן מאל איבערגעלייענט אַ פּיעסע, וואָס ער האָט געהאַט באַקומען פון אַמעריקע „דער אומבאַקאַנטער“. עפּעלבערג איז געווען מיין טאַטנס שותף צום טעאַטער „עליזעום“. אין אונדזער ווינונג האָט ה. ד. נאַמבערג צום ערשטן מאל געלייענט פאַר אַ גרופּע שרייבער זיין פּיעסע „די משפּחה“.

אַזוי אַרום האָט זיך די ווינונג פון אונדזער משפּחה איינגעקריצט אין מיין זכרון. דאָרט האָט זיך אויך אַנגעהויבן די טראַגעדיע פון מיין שוועסטער רעגינע. איר געדענק אויסגעצייכנט מיין שוועסטער רעגינע, אַבער עס איז מיר שווער עפעס צו זאָגן וועגן איר, הגם איך בין שוין אַלט געווען דרייצן יאָר, ווען זי איז אין יאָר 1913 גע- שטאַרבן. אפּשר איז ביי די יאָרן נאָך שווער אַרויסצוגעבן אַ משפּט וועגן אַ מענטשן. איצט ערשט קאָן איך זאָגן, אַז איר האַנדלונג איז געווען אַן אויסדרוק פון איר גרויסער לייכטיזניקייט. זי איז געווען זייער שיין, טאַלענטירט און האָט געהאַט פאַרשידענע פּלירטן, אַבער אַלס מאַן האָט זי אויסגעקליבן אַן אַקטיאָר פון מיין מאַמעס טעאַטער. דאָס איז געווען אַ מאַן אין די יאָרן פון מיין טאַטן. דער דאָזיקער אַקטיאָר האָט פון ערשטן ווייב געהאַט אַ זון, עלטער פון מיין שוועסטער. ער האָט שוין אַפילו געהאַט אַ צווייט ווייב, אויך אַן אַקטריסע. ער האָט געהייסן גרישאַ (גרשון) ווייסמאַן און ווי אַ סך דעמאָלטיקע שווישפּילער האָט ער אַפילו נישט געהאַט קיין עלעמענטאַרע בילדונג. ער איז געווען דווקא נישט קיין שלעכטער אַקטיאָר, אַבער וואָס פאַראַ שידוך איז דאָס געווען פאַר מיין יונגער, קוים אַכצניאַריקער שוועסטער, רעגינע ?

מיינע עלטערן האָבן דערפון שטאַרק געליטן. אַבער ווען מיין שוועסטער איז קראַנק געוואָרן און מענטשן פון אַלע זייטן האָבן אַנגעהויבן טענהען, אַז דאָס איז צוליב דעם, וואָס מען לאָזט זי נישט חתונה האָבן מיט ווייסמאַנען, זענען מיינע עלטערן מיט פאַרקלעמטע הערצער איינגעגאַנגען אויף דעם שידוך.

מיין ערשטער אַרויספאַר מיט דער מאַמען אַלס מיטגליד פון אַנסאַמבל

פאַר דער גאַנצער צייט, ווי כ'האַב שוין דערמאָנט ביים אָנהייב, האָב איך געשפּילט מיט דער מאַמען, סיי אין וואַרשע, סיי אַרומפאַרנדיק איבער צענדליקער שטעט און שטעטלעך, וווּ מען האָט געמעגט שפּילן יידיש טעאַטער אין אַמאָליקן צאַרישן רוסלאַנד.

פּלוצלינג, אין יאָר 1909, איז פון פעטערבורג געקומען אַן איינלאַדונג צו מיין מאַמען, אַז זי זאָל טאַקע דאַרט, אין דער שטאָט, וווּ מען האָט נישט געטאַרט שפּילן יידיש טעאַטער, געבן אַ ריי פאַרשטעלונגען. אין פעטערבורג האָט מען אָבער אויך נישט געטאַרט וווינען אַן אַ ספּעציעלער דערלויבעניש (די באַרימטע „פּראָוואַזשי-טיעלסטוואַ“).

דערויף איז כּדאַי זיך אָפּצושטעלן. איך ווייס נישט, ווער עס האָט אַרויסגעקריגן די דערלויבעניש אויף צו שפּילן, אָבער ער האָט נישט באַזאָרגט די דערלויבעניש אויף אַ צייטווייליקן איינמעלדן זיך אין אַ האַטעל. דאָס איינלאַדן מיין מאַמעס טרופּע איז געווען אַ רעזולטאַט פון דעם גרויסן דערפאַלג אירן, וואָס איז געוואָרן באַוווּסט נישט נאָר צווישן יידן, נאָר אויך צווישן די פּוילישע און רוסישע טעאַטראַלן. ווען אונדזער אַנסאַמבל, אין באַשטאַנד פון פּופּצן מענטשן, איז אָנגעקומען קיין פעטערבורג און צוגעפאַרן אין האַטעל אַריין, וואָס איז געווען באַשטעלט פאַר אונדן, האָט דער בעל-הבית פון האַטעל אונדז געמאַלדן מיט גרויס באַדויערן, אַז ער קאָן אונדז נישט אַריינלאַזן אין האַטעל אַריין, ווייל... מיר האָבן נישט קיין דערלויבעניש דאַרט צו וווינען. ווען פאַרשידענע יידן זענען דערפון געוואָרן געוואָרן, זענען זיי געקומען צו אונדן, פאַרגעלייגט זייערע דירות און געבעטן מיר זאָלן צו זיי פאַרפאַרן. מיין מאַמע האָט אָבער מורא געהאַט, אַז די ליבע מענטשן קאָנען, צוליב זייער האַרציקייט, האָבן אומאַנגענעמעלעכקייטן און זי האָט אַלעמען באַדאַנקט און דערקלערט, אַז מיר וועלן „צוואַרטן“.

מיין מאַמע האָט דעמאַלט באַשלאָסן, אַז מיר זאָלן נעמען דאָראַזשקעס און אַרומ-פאַרן איבער דער שיינער שטאָט פעטערבורג, ביז דער אַדמיניסטראַטאָר פון האַטעל וועט דערליידיקן פאַר אונדז אַ דערלויבעניש אַריינצוקומען אין האַטעל. ביז שפּעט אין אָונט איז אונדזער קאָוואַלאַדע פון דאָראַזשקעס אַרומגעפאַרן איבער פעטערבורג, ביז מען האָט אונדז געמאַלדן, אַז מען מעג שוין גיין שלאָפן אין האַטעל אַריין.

אָנגעהויבן האָבן מיר אונדזערע גאַסטראַלן אין פעטערבורג מיט יעקב גאַרדינס „שחיטה“. שפּעטער איז געשפּילט געוואָרן דער גאַנצער גאַרדין-רעפּערטואַר. און דאָ וויל איך דערמאָנען אַ קליינעם, אָבער אינטערעסאַנטן עפּיזאָד. אין דער פּיעסע „קרייצער סאַנאַטע“ האָב איך געשפּילט אַ יינגעלע. דאָ איז געשען עפעס אויסערגעוויינלעכס. נאָך דער פאַרשטעלונג האָט דער ענטוויאַסטישער עולם זיך געלאָזט צו דער בינע אַפּלאַ-דירנדיק די שווישפּילער. איך ווייס אַליין נישט, ווי דאָס איז געשען, נאָר עמיצער האָט מיך אַרומגעכאַפט. אַוועקגעטראָגן פון דער בינע און איך האָב „געוואַנדערט“ פון האַנט צו האַנט. פּלוצלינג האָב איך דערהערט מיין מאַמעס אויסגעשריי: „דאָס קינד?!“ זי

האָט געמיינט, אַז כ'בין אַראָפּגעפּאַלן פּון דער בינע. דעמאָלט בין איך שוין געווען כמעט ביים אַרויסגאַנג פּון טעאַטער־זאַל, אָבער אויף מיין מאַמעס געשריי האָט מען מיך ווידער געטראָגן צוריק „פּון האָנט צו האָנט“, ביז צו דער בינע. יעדער האָט מיך אַרומגענומען און געקושט. און ווען דער פּאַרהאַנג האָט ביים אַפּלאַוז ווידער זיך אויפֿ־ געהויבן, האָט מיין מאַמע מיך דערזען, אויסגעצויגן צו מיר די הענט און באַלד האָט מען מיך צו איר איבערגעגעבן...

דער דערפּאָלג פּון אונדזערע אויפטרעטונגען אין פעטערבורג איז געווען אַן אויסערגעוויינלעכער, סיי ביים עולם און סיי אין דער פרעסע. דער אין רוסלאַנד באַקאַנט־ טער רעצענזענט „האַמאַ גאַווויס“ (זיין נאָמען איז געווען קוגעל) האָט געשריבן אַ ריי פּראַכטפולע אָפּרופּן. זייער פּיל האָט געשריבן וועגן דער מאַמען און איר טרופּע זאב זשאַבאַטינסקי, וועלכער איז דעמאָלט שוין געווען אַ באַקאַנטער זשורנאַליסט.

די פעטערבורגער אָפּרופּן האָבן ענדגילטיק דעצידירט וועגן מיין מאַמעס ראַנג אויף דער בינע. דאָס האָט אויך גורם געווען, אַז עס איז באַלד געקומען אַ שליוּח פּון ניר־יאָרק צו אַנגאַזשירן מיין מוטער אויף גאַסטראָלן קיין אַמעריקע אין טעאַטער אונז־ טער דער אַנפירונג פּון דוד קעסלער. מיין מאַמע איז טאַקע אין גיכן אַהין געפּאַרן. שפעטער איז דער טאַטע איר נאָכגעפּאַרן.

בשעת מיין מאַמע איז געווען אין אַמעריקע — ווי זי האָט אונדז שפעטער דער־ ציילט — האָט זי זייער שווער געאַרבעט; זי האָט געשפּילט 8 ביז 9 מאָל אַ וואָך. ווען זי איז אַרומגעפּאַרן אויף דער פּראָווינץ, פּלעגט זי פּאַרן אין אַ פּראַכטפולן שלאָפּוואַגאַן מיט אַלע באַקוועמלעכקייטן. פּאַרדינט האָט זי דעמאָלט פיר הונדערט פּופּציק דאָלאַר אַ וואָך און צו הונדערט דאָלאַר פּאַר אַ צוגאַב־פּאַרשטעלונג אין מיטן דער וואָך. מען דאַרף נישט פּאַרגעסן, אַז דאָס איז געווען אין יאָר 1910, ווען אַ דאָלאַר איז געווען גאַר אַ גרויסע מטבע! די פּאַרדינטע געלטער אין אַמעריקע זענען טאַקע געווען אַ צושטייער צו דעם געלט, פּאַר וועלכן מיין פּאַטער האָט שפעטער געבויט דאָס קאַמינסקי־טעאַטער אויף דער אַבאָזשנע־גאַס.

מיין משפּחה

מיין מאַמעס ערשטע טריט אויף דער בינע קען איך נאָר — פּאַרשטייט זיך — פּון אירע דערציילונגען, ווייל אַנגעהויבן האָט זי לאַנג פּאַר מיין קומען אויף דער וועלט. ווען איך בין געבוירן געוואָרן איז מיין מוטער אַלט געווען דרייסיק יאָר. הגם איך האָב געוויסט, אַז זי איז די „גרויסע מאַמע“ און איך, „דאָס קליינע טעכטערל“, האָבן מיר דאָס גאַנצע לעבן זיך גענייטיקט איינע אין דער צווייטער — אויף דער בינע פּונקט ווי אין לעבן.

איך פּלעג קראַנק ווערן פּון בענקשאַפט, ווען מיין מאַמע פּלעגט אַוועקפּאַרן און זי, כאָטש זי האָט אַלע דריי קינדער גלייך ליב געהאַט, איז זי אָבער מיט קיינעם נישט געווען אַזוי פּאַרבונדן, ווי מיט מיר. אין דער צייט, ווען מיין מאַמע איז געווען אין אַמעריקע, זענען מיר געווען אונטער דער אויפזיכט פּון מיין מומען, מיין מאַמעס שוועסטער, וועלכע האָט, ווי לאַנג איך געדענק, געפירט אונדזער ווירטשאַפט און דער־ צויגן די קינדער — ווייל די מאַמע פּלעגט דאָך מיינסטנס זיין „אַ גאַסט“ אין דער היים.

ווען די מאַמע איז געווען אין אמעריקע איז צו דער מומען געקומען דער דירעקטאר פון רוסישן טעאטער, מיכאיל טשערנאָו, און פאַרגעלייגט, אַז איך זאָל שפּילן דאָס יינגעלע סעריאָזשאַ אין „אַנאַ קאַרענינאַ“ פון לעוו טאָלסטאָי. מיין מומע וואָלט אפשר דערצו נישט געווען דערלאָזט, נאָר זעענדיק מיין גרויסן באַגער האָט זי מסכים געווען און איך האָב זיך געפרייט, בפרט, אַז די סצענע האָב איך געדאַרפט שפּילן מיט דעם דעמאָלט באַרימטן רוסישן שווישפּילער ראַפּאַיל אַדעלגייס.

מיין שוועסטער, רעגינע, האָט אויך געשפּילט אין דעם טעאטער אין עטלעכע פּיעסן און דאָס איז געווען פאַר אונדז אַ גרויסע איבערלעבונג. פּלוצלינג בין איך קראַנק געוואָרן אויף אַן אַפּענדעציט און געמוזט דורכמאַכן אַן אַפּעראַציע. ווען מיין מאַמע איז וועגן דעם געווייר געוואָרן שוין נאָך אַלעמען, איז ביי איר גראַ געוואָרן אַ פּאַסמע האַר. ווען איך בין געזונט געוואָרן, האָב איך באַשלאָסן אָנהייבן לערנען און מען האָט מיך צוגעגרייט צום צווייטן קלאַס גימנאַזיע. נאָך אַ האַלב יאָר איז מיין מאַמע צוריקגעקומען פון אמעריקע.

מיין טאַטע איז געווען אַ קינד פון דער יידישער אַרעמקייט אין דער וואַרשעווער „וואַליע“ געגנט. ער איז געגאַנגען אין חדר, אַבער געהאַט אַ גוואַלדיקן דראַנג צו וויסן און כמעט אַ גאַנץ לעבן זיך געלערנט. אַן „אָטאָדיאָקט“, ווי מען פּלעגט זאָגן, האָט ער געקענט עטלעכע שפּראַכן. ער איז געווען אַ מענטש, וואָס האָט נישט פאַרטראַגן קיין ליגנס און פיינט געהאַט איבערטרייבונגען. ער איז געווען אַ גוטער שווישפּילער און האָט פאַרמאָגט אַראַנאַזיאַנעלע פּעקייטן. דאָס האָט אים געהאַלפּן שאַפּן דעם באַרימטן אַסתר רחל קאַמינסקאַ-אַנסאַמבל, אויפצובויען דאָס קאַמינסקי־טעאטער, וואָס האָט גע־שפּילט אַ וויכטיקע ראָל אין וואַרשע אין משך פון העכער צוואַנציק יאָר.

איז ער געווען אייפערזיכטיק אויף דער מאַמעס דערפאַלג? מעגלעך... ווער קאָן אַריינקוקן אין די טיפּענישן פון מענטשלעכן געמיט און עמפּינדונגען? ער האָט אַבער די מאַמען שטאַרק ליב געהאַט, נישט קוקנדיק אויף עפּיאָדישע מיספּאַרשטייענישן, אין וועלכע ער פּלעגט מערסטנטייל זיין שולדיק. ער האָט געשטרעבט צו הייבן דאָס חשיבות פון יידישן טעאטער און ווען ער האָט גענומען בויען אַ טעאטער, האָבן אַלע אים געראַטן דאָס צו טאָן אין דער יידישער געגנט. מיין טאַטע האָט אַבער געוואָלט דאָס יידישע טעאטער אַרויספירן אין „יענע גאַסן“ (אַזוי האָבן געהייסן די נישט־יידישע גאַסן). ער האָט תמיד געוואָלט שפּילן דעם בעסערן רעפּערטואַר, הגם נישט אַלע מאָל איז דאָס געווען באַגלייט מיט מאַטעריעלן דערפאַלג, און ער האָט דעריבער געמוזט מאַכן קאַמפּראַמיסן. אין פּרוּוואַטן לעבן, אין דער היים, האָט ער געזאָרגט פאַר די לעבנס־באַקוועמלעכקייטן פון דער משפּחה, געהאַט איינער פון די ערשטע אַ טעלעפּאָן אין דער דירה. „אַלע מאָל פאַרויס, האָט ער געטענהט, לעבן שענער און בעסער ווי אונדזערע עלטערן“.

ווי ווייט איך געדענק האָט זיך מיינע עלטערן מאַטעריעל נישט שלעכט געלעבט. מיר זענען אַלע געווען שיין אָנגעטאַן. ביי אונדז אין דער היים האָט קיין מאָל גאַרנישט געפּעלט אויסער... געלט. גענומען האָט זיך עס דערפון, וואָס מיינע עלטערן זענען נישט געווען קיין קאַרגע און הגם זיי האָבן גוט פאַרדינט, זענען די הוצאות געווען תמיד גרעסער פון די הכנסות.

ווען מיינע עלטערן פּלעגן אַרומפאַרן מיט דער טרופּע איז מיין שוועסטער רעגינע פאַרבליבן אין וואַרשע ביי אַ מומע.

עס איז געווען שווער מיטצופירן צוויי קינדער. ווען איך בין צוריקגעקומען פון טורנע איז מיר געווען שווער זיך צו פארשטענדיקן מיט מיין שוועסטער, זי האט זיך מיר אויסגעוויזן א גרויסע און אגרעסיווע. אויסער דעם, חוץ יידיש, האב איך גערעדט רוסיש — זי פויליש. אבער נאך א קורצער צייט האבן מיר זיך שטארק ליב באקומען. מענטשן זענען טייל מאל נישט צו סובטעל. און רעדן אין אנוועזנהייט פון קינדער זאכן, וואס ווירקן שלעכט אויף דער קינדערישער פסיכיק. איך פלעג אפט הערן: „די עלטערע איז א שיינע, די יינגערע א קלוגע“. איך ווייס נישט, ווי אזוי רעגינע האט דאס אויפגענומען, ווייל זי איז שוין געווען עלטער, אבער איך האב עס גענומען ווערטלעך. און טאמער האט עמיץ געזאגט אויף מיין שוועסטער: „סארא שוין מיידעלע“, פלעג איך ענטפערן: „רעגינע איז שוין, איך בין קלוג...“

אונדזער גאנצע פאמיליע איז געווען זייער מוזיקאליש. וואס איינער ווייטער, אלץ מער. מיין מאמע, א טאכטער פון א חזן, איז געווען מוזיקאלישער פון מיין טאטן; רעגינע, מער ווי די מאמע; איך, מער פון רעגינען און דער מוזיקאלישסטער פון אונדז אלע איז געווען מיין ברודער, יוסף. זיין מוזיקאלישע קאריערע האט ער אָנגעהויבן ביי פיר יאָר. ער איז געווען איינער פון די גרויסע מוזיקער ביי אונדז יידן.

די דערעפענונג פון „קאמינסקי“ טעאטער אין ווארשע אויף דער אַבאָזשנע-גאָס 1/3 איז געווען פאַר אַלע יידישע טעאטער-ליבהאַבער אין ווארשע און בפרט פאַר אונדזער משפחה א גרויסער יום-טוב. אמת, אַז דער יום-טוב איז געווען געשטערט, צוליב מיין שוועסטערס קראַנקייט, וועלכע מען האט נאך דעמאָלט נישט גענומען אזוי ערנסט. צו דער דערעפענונג פון טעאטער האט מען געשטעלט „מירעלע אפרת“ און איך האב געשפילט דאָס אייניקל — שלמהלען.

אַלע טעאטער-אַרבעטער האָבן מיך געקענט, נאָר צו דער דערעפענונג האט מען אַנגאַזשירט נייע אָנגעשטעלטע (בילעטערן און נאך אַנדערע). ווען איך בין צוגעקומען צום טעאטער האָבן די בילעטערן פאַרלאַנגט פון מיר אַ בילעט. איך האָב מיך פאַרשעמט, נישט געענטפערט און געאַנגען אַהיים, פון וואָנען איך האָב טעלעפאָנירט צום טאַטן וועגן מיין „דורכפאַל“. פאַרשטייט זיך, אַז איך בין באַלד אָנגעקומען ווי אַ „זיגערין“ אין דער טעאטער-געביידע.

ערשט נאך דער דערעפענונג פון טעאטער, האט מען אָנגעהויבן זען די חסרונות פון בנין אויף אַבאָזשנע 1/3. דאָס טעאטער האט אויך געהאַט מעלות (רעפרעזענטאַ-טיווקייט, באַקוועמלעכקייט, ריינקייט, גוטע לופט), אָבער די חסרונות האָבן כמעט איבערגעוויגן די מעלות. ערשטנס, האט מען אין טעאטער אַריין געדאַרפט זיך אַראָפּ-לאָזן פון אַ באַרג און צוריקגיין, פאַרשטייט זיך, באַרג-אַרויף. צווייטנס, איז די אַקוסטיק געווען זייער אַ שלעכטע. דריטנס, איז אין מיטן זאַל געשטאַנען אַ דיקער זייל, וועלכער האט אונטערגעהאַלטן דעם קופאַל פון סופיט און דעם דאַך און דער זייל האט אויף פיל ערטער אין זאַל פאַרשטעלט די בינע. אין משך פון די העכער 20 יאָר פון דער עקזיס-טענץ פון קאמינסקי-טעאטער האט מען כסדר פאַרבעסערט די אַקוסטיק, געמאַכט אינ-טימער דעם זאַל, אָבער דעם באַרג... האט מען נישט געקאַנט אויסגלייכן.

נישט ווייט פון אַבאָזשנע 1/3, אויפן באַרג, האט מען אין דער זעלבער צייט געעפנט דעם שפעטער באַרימט-געוואָרענעם „טעאטער פאַלסקי“. אין די פוילישע טעאטער-קרייזן איז צו יענער צייט אַרומגעגאַנגען אַ בייזוויליק ווערטל: „קאמינסקי וויב-דאָוואַל טעאטער זשידאָוסקי, אַ שיפמאַן טעאטער פאַלסקי“ („קאמינסקי האט אויפגעבויט

דאָס יידישע טעאָטער און שיפּמאַן דאָס פּוילישע). דאָס וואָרטשפּיל האָט געדאַרפּט אונטערשטרייכן, אַז דער ייד מיטן פּוילישן נאָמען (קאַמינסקי) האָט אויפּגעבויט דאָס יידישע, און דער ייד (שיפּמאַן — אַן אַסימילירטער ייד) האָט אויפּגעבויט דאָס פּוילישע טעאָטער.

★

ווי איך האָב שוין דערמאָנט האָט מיין שוועסטער שווער געקּרענקט. מען האָט געמיינט, אַז דאָס איז אַ לעבער-קראַנקייט. אין בערלין — ווהיין מיינע עלטערן האָבן זי אַוועקגעפירט קורץ פאַרן טויט — האָבן די דאַרטיקע דאַקטוירים געשטעלט דעם דיאַגנאָז: „באַנטישע קראַנקייט“.

נאָכן צוריקקומען פון בערלין (און געווען איז דאָס גראַד נאָכן באַפּרייען בייליסן פון דער אַנקלאַגע וועגן עלילת־דם) איז דער געזונט־צושטאַנד פון מיין שוועסטער געוואָרן קריטיש. אין איינעם אַ טאָג איז דאָן געווען אַנאַנסירט, אַז מיין מאַמע וועט שפּילן „קרייצער סאַנאַטע“ פון י. גאַרדין. איך און מיין ברודער האָבן הינטער די קוליסן געדאַרפּט שפּילן אויפן פּידל און פּיאַנאָ אַ פּראַגמענט פון בעטהאווענס „קרייצער סאַנאַטע“. פאַר דער פאַרשטעלונג האָבן מיר געדאַרפּט עס איינאיבן, אָבער עס נישט גע- קאַנט טאָן אין דער היים, וווּ רעגינע האָט זיך געראַנגלט מיטן טויט. די דאַקטוירים האָבן דאָס געוויסט און ד״ר ביעלענקי, וועלכער איז געווען אונדזער אַ קרוב, האָט געהייסן מיין טאָטן מיטגיין מיט מיר און מיין ברודער צו דער מומע פּולמאַן (אַ שוועס-טער פון מיין מאַמען) אויף אַבאָזשנע־גאַס, וווּ עס איז געווען אַ פּיאַנאָ.

מיר — די קינדער — האָבן געשפּילט און מיין טאָטע האָט געוויינט. פּלוצלינג האָבן מיר דערהערט אַ גערויש פון אַ מענגע מענטשן. מיר האָבן אַרויסגעקוקט דורכן פענצטער און געזען ווי די מענטשן גייען צוריק פון טעאָטער אויף אַבאָזשנע 1/3. מיין טאָטע האָט גלייך פאַרשטאַנען די סיבה. ער האָט זיך קוים אויפּגעשטעלט און שטיצנדיק זיך אויף מיין אַרעם און אויף דעם אַרעם פון דעם נייגיאַריקן יאַסעלען, קוים אַרויסגע-שעפּטשעט: „קומט, קינדערלעך!“ מיר זענען אַרויס אויף דער גאַס אַנטקעגן דעם גרויסן עולם, וואָס איז צוריק געגאַנגען שווייגנדיק. אַ סך מענטשן, וואָס האָבן געקענט מיין טאָטן, האָבן געקוקט אויף אונדז מיט מיטגעפּיל. איין באַקאַנטע פּרוי איז צוגעקומען און אַנגענומען מיין פּאָטער פאַרן אַרעם. „וואָס איז געשען?“ — האָב איך געפרעגט. דער ענטפּער איז געווען: „רעגינאָ קאַמינסקאַ איז געשטאַרבן“. ערשט דאָן האָב איך באַ-מערקט, אַז פּיל מענטשן וויינען. דער ענטפּער, וואָס איך האָב דערהערט, האָט מיך דערשיטערט. איך בין דאָך שוין נישט געווען קיין קינד, אַלט געווען 14 יאָר און שוין געהאַט אַריבער אין פּינפטן קלאַס גימנאַזיע. איך האָב געוויסט, אַז רעגינע איז קראַנק, אָבער שטאַרבן אין דעם עלטער... מיין פּאָטער האָט אַנגעהויבן מורא קריגן פאַר מיין געזונט־צושטאַנד.

מיין אומגליקלעכע מאַמע האָט געדאַרפּט פאַרן קיין לאַנדאָן און פאַריי, וווּ אירע גאַסטשפּילן זענען געהאַט אַנגעזאָגט געוואָרן אַ סך פּרייער פאַר דעם אומגליק. דער געזונט־צושטאַנד פון מיין פּאָטער, וואָס האָט געליטן אויף אַסטמע, האָט זיך שטאַרק פאַרערגערט. פאַר מיר האָבן טאָטע־מאַמע מורא געהאַט כּזאָל נישט אַריינפאַלן אין אַ דעפרעסיע און מען האָט באַשלאָסן, אַז איך, דער טאָטע און יאַסעלע זאָלן אַוועקפאַרן פון וואַרשע.

מיין מאמע איז געפארן אין באגלייטונג פון איר סעקרעטאר־אדמיניסטראטאר יוסף ווייסבלאט, א הויך־געבילדעטער יונגערמאן, אן אויסגעצייכנטער פארלייענער פון שלום עליכם. (נאך דער רעוואלוציע אין רוסלאנד איז ער הויך געשטיגן אין דער סאוויעטישער היערארכיע — ער איז געווארן א דירעקטאר פון אלפארבאנדישן פאליטישן פארלאג און איז געשטארבן אין יאר 1970, אלס עמעריט).

עס איז געווען אפגערעדט, אז מיר טרעפן זיך מיט דער מאמען אין פאריז, אבער אויפן וועג, אין בערלין, האט מיין טאטע געקריגן א שטארקן אסטמא־אנפאל און די דאקטוירים האבן אים רעקאמענדירט גלייך צו פארן קיין מעראן, א באקאנטער קורארט אין די טיראלער בערג (דעמאלט אין עסטרייך). מיר האבן פארבראכט אין מעראן עטלעכע וואכן. מיר, דאס הייסט מיין פאטער, איך און יוסף. דער טאטע האט זיך דארט גוט דערהאלט און מיר זענען צוריקגעפארן קיין ווארשע, ווו מיר האבן זיך שוין גע־דארפט טרעפן מיט דער מאמען.

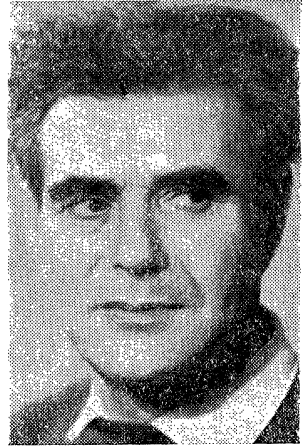
נאך פון מעראן האט מיין פאטער געשריבן קיין ווארשע, אז מען זאל פאר אונדז באזארגן א נייע וווינונג אויף אבאזשנע 11 (נישט ווייט פון טעאטער), כדי אויסצומיידן דאס אריינפארן אין דער וווינונג, ווו רעגינע איז געשטארבן. דאס איז געווען א דירה פון פינף גרויסע צימערן מיט די מאדערנסטע — אין יענער צייט — איינריכטונגען און באקוועמלעכקייטן, א וווינונג, אין וועלכער מען האט געהאפט לייכטער קומען צו זיך נאך דעם גרויסן אומגליק. אין אט דער דירה, אויף אבאזשנע־גאס, בין איך שוין פאר־בליבן כמעט 30 יאר, איינגעשלאסן פיל יארן פון מיין מאמעס און מייע אקטיוויטעטן אויף דער יידישער בינע.

★

אידיא קאמינסקא

די טאכטער פון אסתר רחל קאמינסקא, די „מאמע פון יידישן טעאטער“, און פון אברהם יצחק קאמינסקי — דירעקטאר, דראמאטורג, רעזשיסער און אקטיאר. צו זעקס יאר האט זי אנגעהויבן שפילן טעאטער. זי האט געענדיקט א דראמאטישע שול און צו אכצן יאר שוין רעזשיסירט. צוזאמען מיט זיגמונט טורקאוו ארגאניזירט דאס טעאטער „וויקט“. בעת דער צווייטער וועלט־מלחמה, אין ראטנפארבאנד, האט זי געשאפן א יידיש טעאטער אין פרונזע. צוריקקומענדיק קיין פוילן, האט זי ארגאניזירט דאס יידישע טעאטער, וואס איז אין 1949 געווארן פארוואנדלט אין מלוכהשן יידישן טעאטער. פאר איר ראָל אין טשעכישן פילם „די קראם אויף דער הויפטגאס“ באקומען אין 1967 אן אויסצייכענונג. נאך דער זעקסטאגיקער מלחמה פארלאזט פוילן. איצט געפינט זי זיך אין אמעריקע.

ביים
אנהייב
פונעם
סוף

נען האָט געקאָנט זיכער זיין, אַז ער איז אַ ייד, דער דאָזיקער מאַיאָר
ס... זיינע טונקעלע איילבערט־אויגן אונטער געדיכטע, עטוואָס באַ-
פּראַסטיקטע ברעמען, האָבן געוואָרפן אַן אומעטיקן שאַטן אויף זיין
יידיש־לעך־געהויקערטער נאָז, אויפן גאַנצן אויסגעצויגענעם געזיכט — פון
די פליישיקע ליפן, ביז צום קנאַפּ פון גאַרגל. גערעדט האָט ער יידיש כמעט
ריכטיק, פליסיקער פון אַ סך יידן, קולטור־טוער אין דער אַזויגערופענער
יידישער אויטאָנאָמער געגנט. ער פלעגט באַזוכן יידישע ליטעראַרישע אָונטן
און טעאַטער־פּאַרשטעלונגען.

איך האָב אים געקענט פון דער ווייטנס, אָבער אונדזער ערשטע און לעצטע
אמתע באַגעגעניש איז פאַרגעקומען, ווען איך האָב זיך אַראַפּגעלאָזט פון מיין
האַטע־צימער און אַריין עפעס איבערכאַפן אין דערבייקן רעסטאָראַן. עס
האַט דאָרט געהערשט אַ מוראדיקער טומל — אַ געמיש פון שיכורלעכע גע-
שרייען, געלעכטער, זידלעריי און הייזעריקע קלאַנגען פון פּאַפּולערע סאָויער-

טישע פילם-מעלאַדיעס, וועלכע האָבן זיך געטראָגן פון דער עסטראַדע. פרישע קנוילן פראַסט האָבן זיך אַריינגעריסן יעדעס מאָל, ווען עמעצער פלעגט אַריין אָדער אַרויס. די לופט איז פול געווען מיט די ריחות פון בראַנפן, איבערגעפרעגלט פעטס און קרויט-זויערקייט. אַזוי האָט אויסגעזען דאָס פריילעכע ווינקל, וואָס רופט זיך: רעסטאָראַן ביים צענטראַלן האָטעל „ביראַבידזשאַן“.

מיינע צעטומלטע חושים האָבן נאָך נישט באַוווּזן זיך צוגעוויינען צו אַט דעם מישמאַש, ווען כ'האָב דערהערט ווי עמעצער ווענדט זיך דירעקט צו מיר, נישט צו הויך, אָבער אויף אַזוי פיל אַנטשלאַסן, שאַרף און דייטלעך, אַז דורך דעם גאַנצן רעש האָט זיך צו מיר דורכגעריסן דאָס קול. אין אַ ווינקל, פאַרשטעקט הינטער אַ גרויסער פיקוס-וואַזאָנע, איז דער מאַיאָר געזעסן איינער אַליין ביי אַ טישל, האַרט ביי די פליושענע, רויטע גאַרדינען וואָס איבערן פענצטער. ער איז געווען אַנגעטאַן ציוויל און דאָס האָט נאָך מער אונטערגעשטראַכן דעם יידישן אויסזען פון אַט דעם עכטן אוקראַינער.

— זיך! — האָט ער גלייך אַנגעהויבן אויף „דו“ אין רוסיש — נעם אַ מויל בראַנפן. — האָט ער צוגעגעבן אויף ריין יידיש.

ער האָט אַנגעוויזן אויפן טישל, וווּ ס'איז געשטאַנען דאָס האַלב-אויסגעליידיקטע פלעשל, אַרומגעשטעלט מיט געווייגלעכע, אָבער זעלטענע פאַר יענער צייט, צוביי-סעכצן: אַנגעשניטענע דינע רעפטלעך טרוקענער ווורשט, הערינג, שיין צוגעפראַוועט מיט אַ ציבעלקע און זויערע אוועקעלעך.

ער האָט אַנגעגאָסן מיינ גלעזל און מיר האָבן שווייגנדיק לאַנג און דורכדרינגלעך געקוקט איינער אויפן אַנדערן.

— לחיים, יאַסיף באַריסאָוויטש! — האָט ער ענדלעך אַרויסגעשעפטשעט „אַרייַן-שיסנדיק“ מיט איין זופ זיין גלעזל בראַנפן.

אויסדרייענדיק פון מיר דאָס פנים, גלייך ווי ער וואַלט זיך געווענדט נישט צו מיר, נאָר צו די פאַרשטויבטע, רויטע רעסטאָראַן-גאַרדינען, האָט ער פאַרגעזעצט מיט אַן אָפּגעהאַקטן אַטעם:

— איך קען אייך, באַריסאָוויטש. איך ווייס וועגן אייך מער, ווי ס'וואַלט זיך וועלן וויסן... געהערט אייך אַרויסטרעטן... כ'לייען יידישע ליטעראַטור... אַזאַ איז מיינ אַמט... איך ווייס, איר האָט ליב אונדזער לאַנד און בלוט האָט איר פאַרגאַסן פאַר אונדזער ערד — האָט ער אונטערגעשטראַכן דעם „אונדזער“ — אָבער דאָס איז גאַרנישט שבגאַר-נישט אין פאַרגלייך מיטן גרויסן חטא אייערן: איר ווילט נישט ווערן אויס ייד. דערפאַר האָב איך אייך אפשר ליב און כ'באַדויער אייך. צו וואָס רחמנות, טשאַרט פאַבערי?! פאַר אונדזערע לייט איז אַזאַ געפיל שטרענג פאַרבאַטן. מאַקסיס גאַרקי האָט געוואַרנט: „רחמנות דערנידעריקט דעם מענטשן“, — האָט ער מיט אַ קרומען שמייכל ציטירט, — דער דאָזיקער „צדיק“ האָט געהאַט נאָך איין וויכטיקע פאַרמולע: „ווען דער שונא גיט זיך נישט אונטער, פאַרניכטעט מען אים“...

— הערט — איז ער פלוצעם געוואָרן זייער ערנסט, און דערביי אונטערגעשטראַכן יעדעס וואָרט — איר קענט מיך נישט. איר האָט מיך קיין מאָל נישט געזען און איך האָב אייך קיין זאַך נישט געזאָגט... — און דאָן אין אַ באַפעלערישן טאָן צוגעגעבן: — טראַגט זיך אָפּ פון ביראַבידזשאַן, וואָס גיכער, אַלץ בעסער, ערגעץ אין אַ וויסטן העק, וווּ קיינער קען אייך נישט... אפשר וועט אייך אויסמיידן די גרויסע בלוטבאַד, צו אַלדע רוחות!

— יאָסיף באַריסאָוויטש, איר האָט קיין מאָל זיך מיט מיר נישט באַגעגנט, — האָט ער מיך צום לעצטן מאָל געוואָרנט, ווען כ'האָב זיך אויפגעהויבן פון מיין שטול. אַ שטאַרק צעטומלטער, בין איך אַרויס אויף דער פּראָסטיקער גאַס. איינגטלעך האָב איך שוין פון פּריער געהאַט באַשטימט צו פאַרלאָזן ביראַבידזשאַן, אָבער צוליב גאָר אַנדערע מאַטיוון און נישט אין קיין ווייטן העק, נאָר דווקא צוריק קיין מאַסקווע. צעטומלט בין איך אָבער געוואָרן צוליב דעם סודותפולן מאַיאָר. צי האָט ער מיך פשוט פּראָוואַצירט, געוואַלט אויף מיר אַניאָגן אַ פּחד, אָדער ס'איז אויף אים אַנגעקומען אַ מינוט פון אויפריכטיקייט און ער האָט מיך געוואָרנט פאַר דער גרויסער סכנה, וואָס לויכערט נישט נאָר אויף מיר אַליין? ער האָט דאָך בפירוש געזאָגט: „אַ גרויסע בלוט־באַד“.

ביראַבידזשאַן איז אַ קאַפיטל פאַר זיך, אַ באַזונדער קאַפיטל וועגן דעם, ווי ס'איז ברטאַל צעטראָטן געוואָרן דער לעצטער פּונק, די מינדסטע האַפענונג ביי טויזנ־טער צעבראַכענע יידישע משפּחות, וועלכע האָבן נאָך דער מלחמה פאַרצווייפלטע געזוכט פאַר זיך אַ מקום מקלט, זאָל זיין אויפן פאַרוואַרפענעם ווייטן מזרח אין דער סאָויעטן־אימפעריע, אָבי אוועק פון די פאַרפעסטעטע, דורך די נאַציס, אַמאָליקע היימען אין דער אוקראַינע און ווייסרוסלאַנד.

די צייט, וואָס איך פּרוביר דאָ שילדערן, איז שוין נאָך ביראַבידזשאַן. ווידער בין איך אין מאַסקווע, וועלכע ווייזט זיך מיר אויס צו זיין פּיל וואַרהאַפטיקער און היימי־שער, ווי דאָס פאַרוואַרפענע פּראָווינציעלע ווינקל אין דער יידישער אויטאָנאָמער געגנט, וואָס האָט אונדאָ אַפּגעקאַסט אַזוי פּיל יידישע לעבנס.

אונדאי ווייס איך, אַז אַלע אומגליקן קומען דווקא פון מאַסקווע. איך ווייס אָבער אויך, אַז טיכטיקע משרתים ערגעץ אין אַ ווייטן העק זענען צו מאָל געפּערלעכער פּונעם ערגסטן בעל־הבית דאָ. אין דער קרויגשטאָט.

בין איך הייסט עס ווידער אין מאַסקווע. אויפן שיינעם, שטיין־געפּלאַסטערטן רויטן פּלאַץ — די אַלטע פעסטע קרעמל־ווענט. קיינער ווייסט נישט און וואַגט נישט צו וויסן, וואָס עס טוט זיך פון יענער זייט ווענט, וועלכע רינגלען אַרום און פאַרשליסן אין זיך דעם קרעמל. בלויז די טורעמס און גילדענע קלויסטערשפיצן שטאַרצן קאַפּויער ווי שפּיזן, וואָס זענען אַ שוץ אויך קעגן די הימלען. קיינער ווייסט נישט, וואָס דאָרטן טוט זיך, אָבער זיי, די ווענט — אַזוי דאַכט זיך — ווייסן אַלץ וועגן יעדן איינעם, וואָס וויל זיך פאַרלירן אויף די ענדלאָזע מרחקים פון ריזיקן לאַנד. די ווענט שטומען, נאָר זיי האָבן וואַכע אויגן און אויערן. פון אינעווייניק און פון דרויסן.

דער לענין־מאָוואָליי טוליעט זיך נאָענט צו דער בכבודיקסטער קרעמל־וואַנט. די קוביש־געטעסעטע, גלאַנציקע מירמל־פּליטעס פון מאָוואָליי וואַרפן אַ שאַרלאַך־רויטן אָפּשיין אויפן ערשט־געפּאַלענעם שניי, אויף די פאַרחלשטע, אונטער דער שניימאַסע, צווייגן פון גלייכע טונקלע יאָדלעס. זיי שטייען אַזוי אומבאַוועגלעך, די דאָזיקע יאָד־לעס — דאַכט זיך קיין שטורעם און ווינט האָבן איבער זיי נישט קיין שליטה. פונקט אַזוי אומבאַוועגלעך איז דער מיליטערישער קאַראָול ביי די שווערע טירן פון מאָוואָליי. אַצינד זענען די טירן צעשפּאַרט. די עפענונג, וועלכע זעט אויס, ווי דאָס פּייערדיקע מויל פון לעגענדאַרן מולך — שלינגט איין און שפּייט אויס דורך דער הינטערטיר די לאַנגע, גוט־אַרגאַניזירטע און מוסטערהאַפּט־דיסציפּלינירטע מענטשן־ריי.

פון אַלע עקן לאַנד קומען מענטשן קיין מאַסקווע: וועמען מען שיקט פון די ערטער, וועמען דער צענטער רופט אַרויס; ווער ס'קומט איינקויפן דאָס נייטיקסטע צום לעבן, ווער ס'קומט אויסקויפן דאָס לעבן גופא; וועמען ס'יאָגט אָהער די גלוסטונג צו מאַכט, צו אַ קאַריערע. און מיינסטנס, וועמען ס'יאָגן אָהער די צרות; די נויט, וואָס איז איבערן האַלדז, אָדער עמעצער פון די נאַענטסטע „זיצט“ — קיינער ווייסט נישט פאַר ווען און פאַר וואָס; צי גאַר — די אַרטיקע „נאַטשאַלסטווע“ באַעוולהט שוין אַזוי ביטער, אַז ס'איז געבליבן נישט מער ווי די האַפענונג זיך צו דערשלאָגן אַ ביסל יושר ביי מאַסקווע.

און פיל פון די, וואָס קומען קיין מאַסקווע, זוכן אויס אַ פרייע רגע און שטעלן זיך אַוועק אין ריי צום לענין־מאַוואַליי, כדי אַ קוק טאָן אויף דער פאַרהייליקטער מומיע... אַט מיט אַזעלכע אויגן האָב איך דאָן, אין פעברואַר 1948, דערזען דעם רויטן פלאַץ און מאַסקווע בכלל.

און דאָך איז פאַרט מאַסקווע פאַרבליבן ביי מיר ליב און היימיש, ווייל דאָ זענען פאַרבייגעפליגן מיינע שיינע יוגנט־יאָרן. יאָרן הונגעריקע ביז צו בויך־גרימעניש און יאָרן בריוונדיק־פריידיקע, וועלכע זענען מסוגל געווען אַרויסרופן אַ גליקלעכן שמייכל אַפילו אין די סאַמע פינצטערע, פיינפולע צייטן פון מיינע ווייטערדיקע וואַגלענישן. דאָ, אין דער יידישער טעאַטער־סטודיע, אינעם רעשיקן סטאַלעשניקאָו־געסל, און אין די קאַלטע קאַרפוסן פון סטודענטישן שטעטל „טריפּאַנאָוקע“ מיט זיינע אַרעמע און שמוציקע צימערן, האָב איך דערוואָרבן די בעסטע געטרייסטע פריינד אויפן גאַנצן לעבן. דאָ, אין מאַסקווע, האָב איך צום ערשטן מאל דערשפירט איבער זיך די בענטשנ־דיקע הענט פון מיינ גרויסן מורה־דרך — שלמה מיכאַעלס; די פאַטערלעכע נאַענטקייט פון בנימין זוסקין, פּרץ מאַרקיש, שמואל האַלקין, אליהו פאַלקאָוויטש, יחזקאל דאָב־רושין... מיט איין וואָרט — מיינע סטודענטישע יאָרן. יאָרן —

.. ווען די וועלט געווען איז טיף
און טיפער נאך דער אַטעם,
ווען די זון האָט פול מיט פרייד
געזוכט אַ שטיקל שאַטן,
ווען געזונגען האָבן מיר
פון אומעט און פון בענקשאַפט,
ווען דער וועלט האָט אויסגעפעלט
אַן אַרט פאַר אינדרער ענגשאַפט.

טאַקע פון דאַנען, פון מאַסקווע, זענען מיר, אַ פאַר צענדליק אַבסאָלווענטן פון דער יידישער טעאַטער־שול, גלייך פון אָנהייב מלחמה, פרייוויליק אַוועק אויף די פּראָגנן קעגן די דייטשיש־פאַשיסטישע רוצחים. אַנשטאַט צו פאַרווירקלעכן אונדזער ערשטע זעלבשטענדיקע טעאַטער־פאַרשטעלונג, האָבן מיר גאַר געמוזט זיך באַטייליקן אין מלחמה־אַקציעס, וועלכע האָבן זיך פונאַנדערגעוויקלט אויף צענדליקער טויזנטער קילאָמעטער — פון באַלטישן ים, ביז צום שטילן אַקעאַן; פון די וואַרעמע אוקראַינישע סטעפּעס ביז די אייזבערג פון דער אַרקטיקע. זייער ווייניק פון מיינע יוגנט־חברים האָבן צוריק זיך אומגעקערט פון די שלאַכטפעלדער.

מיר איז גראַד באַשערט געווען צו זיין צווישן די פאַרטידיקער פון מאַסקווע — געווען אַ פּוּסטישע-וועלנער, שפּעטער געדינט אין אַרטילעריע-אויסשפּיר פון באַזונדערן גוואַרדיינישן „קאָטיושע“-דיוויזיאָן. אין זכרון שווימען אויף נעמען פון שטעט און שטעט — לעך אַרום מאַסקווע — וויאַמע, גושאַטסק, ריזשעוו, זוועניגאַראַד, טוטשקאָוואַ, קובינקאַ, סאַלניעטשאַגאַרסק און נאָך ברענענדיקע דערפער און ישובים; צעפאַרענע בלאַטיקע וועגן, פאַרשטאַפּטע מיט שווערע לאַסטמאַשינעס, טאַנקן, האַרמאַטן, „קאָטיושעס“, זינ-קענדיקע אין בלאַטע.

דווקא דאָן — ווען ס'פיקירן מיט אומדערטרעגלעכן געוואָי און שאַרפער גרילצעריי פלוצעם-אַנגעפלויעגע „מעסערשמידטס“ און „יונקערס“... פאַר די אויגן — פאַרקוילטע וועלדער, פאַרשנייטע טראַנשייע, טויזנטער לעבעדיקע און מער נאָך טויטע פריינד און שונאים — הער איך נאָך אַלץ דאָס געשריי פון רויטע בלוטפלעקן אויף ווייסן שניי הינטער מאַסקווע.

יא, מאַסקווע איז געווען מיר ליב און היימיש און כ'האַב נישט קיין גרונט זיך אַפצוזאָגן פון מיינע פראַנטלידער, געווידמעט מאַסקווע:

ס'וועלן מעשיות — וואַנדערער אין פּאַלק פון מויל צו מויל,
דערציילן, ווי ס'איז אומרוק אין ביקס געווען די קויל,
זוי דער פראַסט האָט נישט באַוווּזן טריקענען די שווייסן,
ווי דאָס לשון פלעגט זיך לעשן מיט אַ וואַרט אַ הייסן.
שטענלעך שניי פאַרשמיסענע, פון ווואַרן אַ פאַרפלייצונג —
מאַסקווע האָט געאַטעמט אונדז אין די פאַרשנייטע פלייצעס...
אויסגעשטאַנען זענען מיר די שטאַט אין שלאַכטן שווערע,
ביז צו קאַרבן האַרבע אויף נאָך פרישע שטערנסן,
ביז צו פאַסן זילבער אויף די האַר — נאָך שוואַרצע,
מאַסקווע מיינע, לידערלאַנד, שטראַמען בלוט פון האַרצן.

אַצינד בין איך ווידער אין מיינ מאַסקווע. הינטער די פלייצעס — יוגנט, שלאַכט-פעלדער, מיליטערישע שפיטאַלן און אַט ערשט נישט לאַנג ביראַבידזשאַן און דער וועג אויף צוריק. וואָס נאָך שטייט מיר פאַר? שפּעטער וועל איך שוין וויסן „וואָס“, נאָר דערוויל בין איך אַן אַריינגייער אינעם אַריסטאָקראַטישן מויערל אויף קראַפּאַטקין גאַס 10.

צווישן פאַרשידענע אַנטיפאַשיסטישע קאַמיטעטן געפינט זיך דאָ אויפן ערשטן שטאַק אויך דער יידישער אַנטיפאַשיסטישער קאַמיטעט. ס'איז נאָכן מאַרד איבער מיכאַעלסן און כ'האַב עפעס נישט קיין גרויס חשק אַריינגיין דירעקט אין קאַמיטעט, כאָטש איך ווייס, אַז דער ערשטער וועט מיר דאַרט אַנטקעגנעקומען דער האַרציקער לייב קוויטקאַ. מייד איך אויס דעם קאַמיטעט און לאָז מיך לינקס מיט די זייטיקע, סקריפענ-דיקע טרעפלעך אַרויף, וווּ אין די דריי ענגע צימערלעך איז אַריינגעקוועטשט דער גאַנצער שטאַב פון דער צייטונג „אייניקייט“.

איך קום אַריין אינעם פאַדערצימער פון רעדאַקטאָר. דאָ אַרבעט געוויינלעך ביי זיין טישל שמואל האַלקין. היינט איז אַבער פּוּסט, אַפילו די סעקרעטאַרשע איז נישט צו זען ביי דער שרייבמאַשינקע. ווייזט אויס אַ באַראַטונג אינעם קאַבינעט פון הויפּט-

רעדאקטאר זשיץ. פלוצעם צעעפנט זיך די טיר און סע שפרינגט ארויס ווי אַ קיילעכל קוועקילבער דער שטענדיק אימפולסיווער דוד האַפּשטיין, וועלכער פלעגט זיך פון צייט צו צייט אַראַפּכאַפּן פון זיין קינעו, אַהער — קיין מאַסקווע. דוד האַפּשטיין איז צוגער שפרונגען, מיד אַרומגעכאַפּט און תיכף פאַרוואַרפּן מיט אַ גוטן טויף פּראַגן וועגן דער לאַגע אין ביראַבידזשאַן.

— נישט דאָ, ר' דוד — האָב איך אים געזאָגט. — אויב איר האָט צייט, לאַמיר זיך אַראַפּלאַזן אויף אַ שטיקל שפּאַציר איבער די מאַסקווער גאַסן.

ער איז מסכים געווען און מיר זענען אַראַפּ שפּאַצירן צווישן די פאַרשנייטע אַלייען פון גאַגאַל-בולוואַר. ס'איז געווען גאַנץ פּראַסטיק און דער איינגעטראַטענער שניי האָט געקרקצט אונטער אונדזערע האַסטיקע טריט. אין אַזאַ קעלט איז שווער נישט צו איילן. האָב איך טאַקע אין האַסטיקן גאַנג געפרוווט פאַרענטפערן אַלע שאלות, מיט וועלכע דוד האַפּשטיין האָט מיד פאַרוואַרפּן. און פאַר וועמען נאָך קאַן מען זיך אַזוי אַראַפּרעדן פון האַרץ ווי פאַר האַפּשטיינען? יידישע שולן אין ביראַבידזשאַן? יאָ, ס'איז נאָך דאָן געהאַט פאַרבליבן איינע אַ זיבנאַריקע יידישע שול מיט 120 שילער. די מערהייט שולן פון ביראַבידזשאַן געפינען זיך אין שיינע געמויערטע דריי-פירשטאַקיקע געביידעס, די יידישע — אין אַן אַלטן, הילצערנעם באַראַק; קאַלטע שמוציקע קלאַסן. ביי דער מער-הייט איבערגעגעבענע יידישע לערערס לאַזן זיך אַראַפּ די הענט. פון „אויבן“ גיט מען גאַנץ דייטלעך אַנצוגעהערן, אַז דאָס גאַנצע יידיש לערנען איז אַן איבעריקער, אויב נישט קיין שעדלעכער באַלאַסט. סיי די לערער, סיי די קינדער פילן זיך פאַראיינזאַמט און שטאַרק דערשראַקן. וואָס נאָך? — סע זשיפעט נאָך דאָס יידישע טעאַטער. דאָס איז דער אַמאַל ענערגיש יוגנטלעכער קאַלעקטיוו, וועלכער איז צוריק מיט יאָרן געוואָרן אַראַגאַניזירט און קינסטלעריש געשטאַלטיקט דורכן באַגאַבטן רעזשיסער משה גאַלד-בלאַט, איינער פון די זיילן פון מיכאַעלס-טעאַטער.

דער ביראַבידזשאַנער טעאַטער מיט זיין גלענצנדיקן קינסטלערישן אַנסאַמבל איז נאָך אַלץ זייער שטאַרק באַליבט ביים יידישן צושויער פון ביראַבידזשאַן, כאַטש לעצטנס זענען זיי געצווונגען צו שפילן איבערזעצטע פון רוסיש פּסעוודאַ-פּאַטריאַ-טישע שמאַנצעס, אַדער גראַפּאַמאַנישע פּיעסן, ווי בוזיע מילערס, „ער איז פון ביראַ-בידזשאַן“. אָבער אויך די דאָזיקע גראַפּאַמאַניע איז דערקלערט געוואָרן פאַר „נאַציאַ-נאַליזם“ בלויז דערפאַר, ווייל דאָרט רעדט זיך וועגן.. אַ יידישער אויטאָנאָמער געגנט. איצט ברעכט מען זיך די צינגער און מע מוז שפילן דריי מאַל אַ וואָך אויף רוסיש און איין מאַל בלויז דערלויבט מען מיט גרויס אומוילן אַ יידישן ספּעקטאַקל. דער איצטי-קער קינסטלערישער אַנפירער, דער אַמאַל באַרימטער אין פּוילן רעזשיסער, אַלעקס שטיין, קלייבט זיך אויך די נאַענטסטע צייט צו מאַכן אַ ויברח פון דער געגנט...

אין דער פרעסע פון כאַבאַראַווסק און ביראַבידזשאַן צעוואַקסט זיך אַ העצע קעגן דער יידישער קולטור „וואָס יידישע שאַוויניסטן ווילן קינסטלעך פאַרפּלאַנצן אין אַ געגנט, וווּ די מערהייט באַפּעלקערונג באַשטייט פון רוסן, אוקראַינער און יידן, וועלכע נייטיקן זיך נישט אין קיין נאַציאָנאַליסטישער קולטור“... דאָס איז אַ ציטאַטע פון אַן ענטפער, וואָס דער סעקרעטאַר פון געגנטקאַם אַלעקסאַנדער באַכמוטסקי האָט געגעבן אויף מיינער אַן אַרויסטרעטונג, בעת אַ פאַרזאַמלונג פון דער שטאַטישער אינטעלי-גענץ, אין אַקטאָבער 1947. דאָרט האָב איך גערעדט וועגן דער שעדלעכקייט פון צוואַנגס-אַסימילאַציע...

דאס אלץ, און געווען עפעס נאך מער, האָב איך אין איין אַטעם אַרויסגעבראַכט פאַר דוד האַפּשטיין, וועלכער איז געווען מוראדיק אויפגעבראַכט. ער וועט תיכף לויפן, — האָט ער פאַרזיכערט, — אין אַנטיפאַשיסטישן קאַמיטעט, ער איז גרייט אַפילו צו קלאַפּן אין די טירן פון סאַוואַינפאַרם-ביראַ. צוליב וואָס, האָט ער זיך געקאַכט, צוליב וואָס דער גאַנצער פּראָפּאַגאַנדע-טומל אַרום ביראַבידושאַן, סיי אויף די שפּאַלטן פון דער „אייניקייט“, סיי אין די ידיעות פאַר אויסלאַנד פונעם קאַמיטעט? צוליב וואָס אַזוי פיל ענערגיע און... חרפה ביים משתדל זיין זיך אין די „הויכע פענצטער“, כדי אויסצור- בעטלען און דורכברעכן נאָך איין דערלויבעניש אויף נאָך אַן עשעלאַן יידישע איבער- וואַנדערער? ... און אפשר קלערט מען אין די „הויכע פענצטער“ גאַר אין אַן אַנדער ריכטונג? — האָט האַפּשטיין, אַ בלייך-געוואָרענער, אַרויסגעשעפטשעט — טאַ דאַרף מען טאַקע, איין מאָל פאַר אַלע מאָל, קלאַר מאַכן. ווי לאַנג קאָן מען זיין אַזוי פאַר- בלענדט? ווי לאַנג קאָן מען אַפּנאַרן זיך אַליין און דער עיקר — אַ וועלט מיט יידן? ... ס'האַבן זיך מיר דערמאַנט די פּערזן פון אַט דעם גרויסן דיכטער, בעת ער האָט נאָך אין 1932 באַזונגען ביראַבידושאַן:

ס'ווערט דאָס לאַנד געכויט אויף סניי,
 אַלע פעלקער זענען פריי
 אַלע בויען האַנט-ביי-האַנט
 נאָך אַ לאַנד אין דעם פאַרבאַנד,
 נאָר דאָס ברייטסטע, גרעסטע אַרט
 וועט דאָרט האַבן אונדזער וואָרט,
 אונדזער פשוט יידיש וואָרט
 וועט זיך אויך צעקלינגען דאָרט. —

*

ווי מען האָט מיר דערנאָך איבערגעגעבן, האָט טאַקע דוד האַפּשטיין אויפגעהויבן אַ טומל אין די שטילע קאַבינעטן פון יידישן אַנטיפאַשיסטישן קאַמיטעט. אינעם צימער פונעם הויפּט-רעדאַקטאָר פון דער „אייניקייט“, זשיץ (אַגב, אויך איינער פון די שפּעטער-אומגעבראַכטע יידישע קולטור-טוערס), איז איבער דער גאַנצער וואַנט גע- האַנגען אַ גרויסע געאַגראַפישע קאַרטע פון דער יידישער אויטאָנאָמע געגנט. זשיץ האָט זיך גראַד באַראַטן מיט עטלעכע רעדאַקציע-מיטגלידער, ווען אין קאַבינעט האָט זיך אַריינגעשטעלט האַפּשטיין, אַנווייזנדיק אויף דער קאַרטע:

— נעמט, זייט מוחל, תיכף אַראָפּ די דאָזיקע מאַפע!

— פאַר וואָס? וואָס האָט איר צו דער מאַפע? — האָט זשיץ אויפגעהויבן זיין געגאַלטן קאַפּ איבער די פאַפּירן.

— ווייל מען קאָן אויף איר אַרט אויפהענגען אַ קאַרטע לְמֶשֶׁל פון קורסקער אַדער וואַלאַדער געגנט. זיי, די דאָזיקע געגנטן, האַבן אפשר אַ גרעסערן שייכות צו יידן, ווי ביראַבידושאַן...

אין אַ פאַר וואַכן אַרום האָט מען מיך אַרויסגערופן אין אַנטיפאַשיסטישן קאַמי- טעט. דאָרט האָב איך זיך געטראָפּן אויג אויף אויג מיט איציק עפעפּערן. נאָך איידער

איך בין אריין צו אים אין קאבינעט, האב איך פארשטאנען, אז אויף קיין גוטס קאן מען זיך נישט ריכטן. טראץ אלע מיינע דערווארטונגען האט אבער פעפער נישט געשריגן און נישט געדראט. ער האט מיך באגעגנט מיט עפעס א מין מאדנע פארשטילטן און פארקרומטן שמייכל.

— נו, וואס האט איר אזוי ארויסגעפירט פון די כלים אונדזער לעבעדיקן קלאסי-קער — אונדזער דוד האפשטיינען? ... מיט וואס זענט איר דאס געקומען פון בירא-בידזשאן?

איך האב אים ארויסגעלייגט אלץ, וואס כ'האב שוין פריער געהאט דערציילט האפשטיינען.

— איך ווייס, איך ווייס... — האט ער א מידער, ווי באשטעטיקט מיינע רייד. — אויך נסתר איז נאך פריער פון דארט געקומען א ביסל אן אנטוישטער... אונדזער גאנצע ארבעט איז — האט ער קוים צו הערן, פארויכטיק ארויסגערעדט — אונדזער גאנצע מי איז ווי אויפן טייך אין א שטארקן פראסט: דו באווייזט נישט אויפצוהאקן א פאלאנקע, זיך דערגרונטעווען צום לעבעדיקן קוואל, ווי ס'פארציט זיך דאס וואסער נאך א מאל מיט אייז... מילא, על כן, — האט ער געהעכערט דאס קול — ביראבידזשאן דארף אייך מער נישט אנגיין און כ'האף, אז פון היינט אן וועט איר ווערן קלוגער און נישט רעדן גלאט אין דער וועלט אריין...

און דא האט איציק פעפער מיר געגעבן צו פארשטיין, אז אויף וויפל עס זענען פאראן נישט קיין גינסטיקע „היימישע סיגנאלן“ וועגן מיין טעטיקייט אין דער יידישער אויטאנאמער געגנט, איז ביז וואס און ווען, מוז מען דערווייל זיך אפהאלטן פון צו דרוקן, אדער אויסנוצן מיינע ליטערארישע מאטעריאלן. — א שאד — האט ער בא-דייערט, — און אויסגעדריקט די איבערצייגונג, אז אלץ וועט זיך אויסקלארן און אלץ וועט ווידער זיין גוט.

הינטער פעפערס קאלט-גלאנציקע אויגן-גלעזער האבן אויף מיר געקוקט א פאר ווארעמע, טרויעריקע און דאכט זיך, צעטומלטע אויגן.

צי האט זיך עפעס „אויסקלארט“, ווייס איך נישט, נאר די „היימישע סיגנאלן“ פון ביראבידזשאן האבן, געדענק איך, נישט אויפגעהערט צו קלאפן אין די טירן פון יידישן אנטפאשיסטישן קאמיטעט און פון שרייבער-פארבאנד.

ס'איז פארביי א פריילינג מיט א זומער און די וואלקנס האבן זיך אלץ טונקלע, אלץ נידעריקער געקנוילט איבער מיין קאפ. איינע א זשאנאווא, וועלכע האט געארבעט אין געהיים-קאבינעט פונעם שרייבער-פארבאנד, האט מיך שוין א פאר מאל ארויס-גערופן כ'זאל אויספילן פארשידענע „אומשולדיקע“ פּרעגבויגנס. און די נויט איז געווען גרויס, ווייל עס איז נישט מעגלעך געווען זיך איינצוארדענען אויף וועלכער עס איז ארבעט. יעדער סאָוועטישער בירגער, וואס וויל זיך איינארדענען אויף א באַליב-קער ארבעט, מוז האבן ביי זיך דעם מיטגלידס-בילעט פון שרייבער-פארבאנד, וואס גיט דאס רעכט נישט צו ארבעטן, נאר לעבן פון האַנאָראַר, ווען מען דרוקט עפעס אָפּ. אין סעפטעמבער 1948 האט א דערשראקענע זיך אריינגעיאָוועט צו מיר א בא-

קאַנטע יידישע אַקטריסע, וואָס איז נאַר-וואָס געהאַט אַנטלאָפּן פון ביראבידזשאן. זי האט מיר באוויזן אויסשניטן פון דער כאַבאַראַוסקער צייטונג „טיכאַ-אַקעאַנסקאַיאַ זוויעדאַ“ (ביראבידזשאן געהערט צום כאַבאַראַוסקער קאַנט). אין דעם דאָזיקן „שטיל אַקעאַנישן שטערן“ האט זיך באוויזן א בליץ און דונער-אַרטיקל פון איינעם אַ כאַלפּין,

וואס שטעמפלט „די בורזשוואזע נאציאנאליסטן — דער נסתר, דאברושין און קערלער“.
די אקטריסע האט אויך איבערגעגעבן אַ גרוס פון מאַיאָר ס. וועלכער גיט מיר אַן עצה.
וואָס גיכער זיך אַפּטראַגן פון מאַסקווע.

יא, ס'איז געווען גאַנץ ביטער, אָבער ווייזט אויס, אַז מיין ריי איז נאָך נישט גע-
האַט געקומען. אַ סימן — אין יענע טעג האָט מיך באַגעגנט שמואל האַלקין און מיט
אַ שטראַלנדיק פנים האָט ער מיר אַנגעזאָגט, אַז מען האָט אַראַפּגענומען פון מיר דעם
חרם. מען וועט דרוקן מיינע אַ זאָך אין „היימלאַנד“ און דער עיקר — דער קאַמיטעט האָט
באַשטימט מיך קאַמאַנדירן קיין מאַלאַדאווע, כּזאַל אַנשרייבן פון דאַרטן אַ פּאַר פּאַר-
צייכענונגען.

— יא, — האָט האַלקין שמיכלענדיק געריבן דעם שטערן — און גיב, למען השם,
אַ פּאַר פון דינע לידער פּאַר דער „אייניקייט“... — דערביי האָט דער האַרציקער
האַלקין, מיך געצווונגען, שוין נישט צום ערשטן מאַל, כּזאַל אויסבאַרגן ביי אים אַ פּאַר
הונדערטער, ביז צו בעסערע צייטן...

ווען כּהאַב באַקומען אין קאַמיטעט מיין „קאַמאַנדיראַווקע“, — דאַס איז געווען
אָודאי אין אַקטאַבער, — האָט מען זיך דאַרט געשעפּטשעט אין די ווינקלען. אַן אומ-
היימלעכע שטילקייט האָט געהערשט, גלייך מען וואַלט געאַנגען אויף די שפיץ פינגער
און די גרויסאַרטיקע פּריצישע שפיגלען וואַלטן פּאַרהאַנגען געוואָרן.

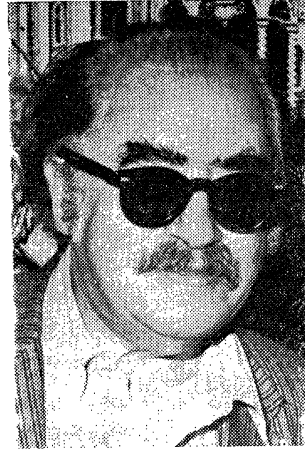
כּזעדענץ נישט, ווער פון די שרייבער האָט מיר פּאַרטרויט דעם סוד, אַז אין
קיעוו האָט מען אַרעסטירט דוד האַפּשטיין, און דאָ אין מאַסקווע האָט מען צוגענומען
דעם אַקאַדעמיקער זרח גרינבערג, דעם אַמאַליקן סעקרעטאַר פון דעם ערשטן סאַוויע-
טישן פּאַלקס-קאַמיטאַר פּאַר בילדונג, לונאַטשאַרסקי. שוין דאָן איז גרינבערג פּאַררעכנט
געווען אַלס ערנסטער וויסנשאַפּטלער. ביידע — האַפּשטיין און גרינבערג — זענען
געווען מיטגלידער פון פרעזידיום פונעם יידישן אַנטיפּאַשיסטישן קאַמיטעט. זיי זענען
געווען די ערשטע קרבנות פון דער דאַמאַלסדיקער גרוינאַמער סטאַלין-דיווערסיע קעגן
דעם יידישן פּאַלק און זיין קולטור.

אין יידישן אַנטיפּאַשיסטישן קאַמיטעט אויף קראַפּאַטקינגאַס 10, איז די לופט
געדיכט געוואָרן פון שווערע פּאַרגעפּילן, פון צעטומלעניש און שרעק.

*

יוסף קערלער

געבוירן אין 1918 אין הייסין, וויניצער געגנט, אוקראַינע. אין 1930 איינגעוואַנדערט מיט
די עלטערן אין צפון-קרים, דאַרט געענדיקט מיטלשול. אין 1935 דעביוטירט מיט לידער
אין „אַדעסער אַרבעטער“. אין 1937 אַנגעקומען אין מאַסקווער יידישער טעאַטער-שולע,
אונטער שלמה מיכאַעלס. בעת דער צווייטער וועלט-מלחמה זיך אַנגעשלאָסן אין רוטער
אַרמיי. געווען דריי מאַל פאַרווונדעט. אין 1944 פאַרעפנטלעכט ערשטע לידער-זאַמלונג.
פון 1950 ביז סוף 1955 פאַרשיקט אין צוואַנגס-לאַגער וואַרקוטאַ. נאָכן באַפרייען צוריק-
געקומען קיין מאַסקווע. אין 1958 און 1964 דערשינען זיינע צוויי לידער-זאַמלונגען אין
רוטישער איבערזעצונג. זיך געדרוקט אין „סאַוועטיש היימלאַנד“ ביז 1965, ווען ער האָט
אַנגעגעבן די בקשה אויף עליה קיין ישראל. נאָך פינף יאָר פון שווערן קאַמף באַקומען
די דערלויבעניש. געפינט זיך אין ישראל זינט מערץ 1971.

אויך קבר־אבות אין חלום

מיין זיידע — פון דער מאַמעס צד — איז שוין געווען אין די זעכציקער ווען ער איז געקומען קיין אַמעריקע. נאָך קנאַפע צוואַנציק יאָר אין זיין נייער היים, האָט ער קיין איין מאָל נישט אַריינגעקוקט אין אַ יידישער צייטונג, ער האָט אַבער קיין איין מאָל נישט פאַרפעלט צו דאַווענען, בענטשן, קריאת שמע ליענען, וואַשן זיך צו אַ מוציא, מאַכן אַ ברכה ווען עס דונערט און בליצט און קיין מאָל נישט פאַרגעסן איבערצוזוהרן דריי מאָל אין טאָג זיין באַליבטסטן פסוק: „ברוך ה' יום יום“.

אַ ייד אַ גבר, איז אים זיין גאַנץ לעבן געווען פרעמד די מורא פאַר אַ חולאת. זיין גוף איז קיין מאָל נישט פאַרשוועכט געוואָרן פון אַ לעפקער דאַקטאָרשער האַנט און דאָס פראַקטיקע האַרצטרייבל איז אים געווען פונקט אַזוי דערווידער ווי די מעדיצינישע פיל־שמאַכטעס, מיט וועלכע זיינע קינדער און קינדס־קינדער קוויקן זיך און קענען זיך נישט באַגייזן אָן זיי. ביי קיין איינעם פון זיינע אייניקלעך זענען די ציין נישט אַזוי געזונט און שטאַרק ווי די וואָס האָבן געסטאַרטשעט פעסט און זיכער אין זיינע ניינציק־יעריקע יאָלעס, און ווען אַפילו דאָס סאַמע יונגסטע פון זיינע אוראייניקלעך מוז פאַראַמווערדיקן איר שיין און יונגמיידלש פנים מיט אַ פאַר טאַפּלזיכטיקע שפּאַקולן.

האָבן זיינע אויגן נישט געהאַט אָנגעוויירן די שאַרפע ראַיה מיט וועלכער זיי זענען געווען געבענטשט אַלע זיינע יאָרן. זיין פלייצע, וואָס איז געווען פעסט און גלייך ווי אַ מויער, איז פאַרבליבן נישט אַנדערש ווי אין יענע צייטן, ווען ער האָט געקענט אַרויפ־וואַלען אויף איר אַן אָנגעפאַשטע יאַלעווקע און מיט אַן אויג נישט אַ פינטל טאַן. נאָר די פולע באַלעבאַטישע באַרד איז אין זיין הויכן עלטער געווען מער גרוי ווי שוואַרץ און די אויסגעקראַכענע קאַפּווינקלען זענען געווען שרייענדיקע עדות פון זיין פולן און זאַטן עלטער.

אַפילו זיינע דריי מאַלצייטן זענען אין משך פון אַזוי פיל יאָרן — פון דעם טאַג וואָס מען האָט אים געפירט צו דער חופּה — נישט פאַרשטערט געוואָרן פון דער געוויינלעכער און צוגעוויינטער רעגלמעסיקייט פון אַ גוט אָנגעצויגענעם, גוט רעגולירטן זייגער — סיידן ביי שפּעט־נאַכטיקע חתונה־שמחות, וווּ ער האָט פאַרנומען דעם וויר־דיקסטן אויבנאָן, נישט נאָר מיט דעם ערן־טיטול פון אַ פאַטער־פאַמיליעס, נאָר אויך מיט דער צעשפּילטער וואַכקייט און לעבעדיקייט פון אַלע זיינע חושים: קישקע, געפּילטע בריסטלעך, גריוון, הינערשע פּופיקלעך און לעבערלעך, אויך מיט אַרומשווימענדיקע רענדלעך, גראַשיצע, איינגעהאַקט מיט גרינע ציבעלעס און ראש־חודש־רעטעכלעך — פון דעם האָט ער זיך נישט אָפּגעזאָגט, אַפילו ווי שפּעט די סאַרווערס האָבן עס אים נישט אונטערגעטראָגן. ער האָט קיין מאַל נישט פאַרשעמט אַ פלעשל אַקעוויט און עס צו לאַנג נישט געלאָזט שטיין אין שאַפּע. נאָר זיסע געטראַנקען האָט ער נישט ליב געהאַט און, אויף ווי ווייט איך קען געדענקען, האָט ער זיך אַפילו געקרעקט מיט די פיר כּוסות און פרייער אָפּגעאַטעמט ווען ער האָט זיי געקענט אַוועקשאַרן פון פאַר זיינע אויגן.

איך קען זאָגן מיט אַ פול מויל, אַז ער איז געווען איינער פון די לעצטע גבורי ישראל, וואָס זענען אַפילו אַמאָל געווען אַ זעלטנקייט און אַ שם־דבר. בשעת דאָס רוב יידן פון זיין עלטער אין שטעטל פלעגן איבערליגן אין די שולעלעך, בתי מדרשים און קלויזן, פאַרען די פלייצעס אין די צעהייצטע אויוונס, דרימלען איבער פאַרפעצטע גמרות, גראַבלען מיט די פינגער אין די פאַכוועס, האָט מיין זיידע אונטערגעטריבן אַן איינגעשפאַרט ביקל אויפן וועג פון טרעליסק קיין בויבעריק, אַדער זיך געבאַרעט אונטער דער טאַראַגאוויצע מיטן שטאַרקסטן גוי פון שטעטל און אָנגעקוואַלן פון דער באַזונדערונג, וואָס עס האָבן אים אַרויסגעוויזן נישט נאָר די קרעפקע, האַרטנעקיקע און שמאַל־שטערנדיקע קצבים־יונגען, נאָר אויך די בלאַנדהאַריקע און זעקס־פּוסיקע ערלים.

אין מרחץ איז ער געלעגן אויף דער סאַמע לעצטער באַנק, איינגעוויקלט אין דער געדיכטער, זינדדיקער פאַרע, אַזוי אַז מען האָט אים קוים געקענט אַרויסזען, און דערנאָך אַ צעהייצטער און צעפאַרעטער אַרונטער גלייך אין דער אייז־קאַלטער מקוה. נגידיים האָט ער פיינט געהאַט און אויסגעמיטן און כאַטש דאָס ווייב האָט אים, צוזאַמען מיט די קיין־רייניש נדן, אויך מיטגעבראַכט אַן אייגן שטיקל הויז פונקט אַנטקעגנאָיבער דעם רוסישן קלויסטער (וואָס דאָס האָט אים באַדאַרפט אַוועקשטעלן אין רייסטער פון די מיוחסים), האָט ער זיך גאַנץ ווייניק געגרויסט און איבערגענומען דערמיט.

ער האָט טאַקע נישט געדאַוונט אין בית־מדרש מיטן ערב־רב, זיינע פּיס זענען אָבער אויך נישט אַריבערגעטראָגן די שוועל פון דער גרויסער שול, וווּ יעדער שטענדער באַזונדער איז געווען באַצייכנט און נומערירט, צו וועלכן איבערשטן פון שטייטל דאָס געהערט.

שבתים און ימים-טובים, אזוי גוט ווי אין די אינדערוואַכנדיקע טעג, ווען ער איז נישט געווען אין וועג, האָט ער געדאַוונט אין דער טשאַרטקאָוער קלויז מיט די הייסטסטע חסידים, וואָס פלעגן טאַקע קוקן אויף אים ווי אויף אַ פּרעמדן, אָן אוזרפאַטאַר; נאָר אזוי ווי ער האָט נישט פאַרפּעלט צו ברענגען יעדן ראש-חודש אַ פּלעשל בראַנפּן און אַ שקאַרמוץ ציבעלעך אָדער אייער-קיכלעך, האָבן זיי אים צוגעלאָזט און אַפּילו איין מאָל אין זעקס אָדער זיבן חדשים מכבד געווען מיט שייש. אַרומגערינגלט פון דער סוויטע אייניקלעך — זיינע צוויי זין זענען שוין געווען אין אַמעריקע — איז זיין „שטול“ געווען אויף דער גרענעץ פון דער מזרח-וואַנט. אין ווייכן אַפּגלאַנג פון דער אַטלאַטענער שבת-יום-טובדיקער בעקעשע, איז ער געזעסן און געוואָרן ברייטער ווי לענגער, ווען איין חסיד נאָכן אַנדערן איז אים געקומען בעטן אַ שמעק טאַבעקע. נישט איין מאָל איז דאָס פּישיינערנע שקעטעלע אויסגעליידיקט געוואָרן נאָך פאַרן לייענען און ער האָט געמוזט אַהיימישיקן איינעם פון די אייניקלעך עס נאָך אַ מאָל אַנצופּילן מיטן בעסטן „קאַפּענהאַגענער שונפּטאַבאַק“.

ער איז נישט געווען קיין בעל-גוף. גראַביונגערישע חוצפה האָט ער אַפּגעשטויסן פון זיך ווי די גראַב-בייביקע קהלס פאַרזאַרגער מיט די שווערע, גילדערנע קייטן אויף די גריין-סאַמעטענע וועסטל-שפּענצערס, אָן וועלכע זיי האָבן זיך נישט קיין ריר געטאַן, און די מיוחסדיקע, דריי-גוידערדיקע ווייבער, די שטאַט-גבאיטעס.

אין סמאליענדיקע ווינטער-נאַכמיטאַגס איז זיין גרעסט פאַרגעניגן געווען זיך אַריינצוכאַפּן אין דער פּראַפּאַנאַציע-שענק און נאָך יעדע צוויי-דריי „האַלבעס“ ביר „פאַרבייסן“ מיט אַ גלעזל אַקעוויט, ניין און ניינציקער. יעדן אַנגעפּעלצטן כאַכאַל, וואָס איז אַריינגעקומען מיט פאַרסטראַמפּאַליעטע וואַנצעס און מיט שטיקער זאַווערוכע אין די טרערנדיקע אויגן, האָט ער מכבד געווען מיט אַ גלעזל. זיינע פּאַספּאַרענע אויגן האָבן געגליט, זיינע ווייסע ציין האָבן געבלישטשעט און איז זיין געדיכטער, שוואַרצער באַבערדלדיקייט זע איך אים איצטער ווי דער באַרימטער ענגלישער פּאַעט, קאַלערידזש, האָט געזען „קובלאַ כאַן“, נאָר אַנשטאַט טרינקען, האָט מיין זיידע געזשליאַקעט, און אַנשטאַט „מילך פון גן-עדן“, שוימיקן פּילזנער פון אויפּגעפּראַפּטע פּעסער און אונגאַרישן שליוואַוויץ פון אומגעלומפּערטע גלעזער. אין דער פּאַרע, וואָס מען האָט געקענט שניידן מיט אַ חלף, אין טשאַד און רויך פון די ליולקע-ציבעכס, האָט זיך זיין צונג אַפּגעריסן פון גומען און דער שטומפּיקער, געפּענטעטער חתוך הדבור פון דעם פּשוטן איש תּמים האָט אַנגעטאַן פּליגל. פון די פּולע ליפּן, וואָס זענען געווען ווי די פּליישיקע יאַדרעס פון מאַנדלען, האָט זיך אַרויסגעשיילט אַ ספּאַנטאַנער אויסברוך פון ווערטער, וואָס האָבן געלאַשטשעט זיינע אייגענע אויערן מיט זייער פּילקאַליריקייט און אומגעריכטיקייט.

דאָס לשון איז געווען אַ געמיש פון יידיש, כאַכליש, פּויליש, אַפּילו ווערטער און פּסוקים פון תּרגום אונקלוס האָבן ניט אויסגעפּעלט.

נישט ביי איין ערל האָט זיך אַרויסגעגליטשט די פּייקע פון צווישן די ליפּן. מען האָט געעפּנט מויל און אויערן, געוואַלט קלאַר פאַרשטיין און אַריינזאַפּן אין זיך די ווונדער, וואָס דער שוואַרצבערדיקער ייד האָט געקענט אויסכישופן פון זיין מויל, ווי דער לעמבערגער קונצנמאַכער די אומענדלעך לאַנגע, פּילפאַריקע סטענגעס.

די שענק איז פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ הייל, אין וועלכער אַ ווילדער און פּרעמדער שבת האָט זיך פאַרזאַמלט זיך צוצוהערן צו זייער עלטסטן.

א כבד-פה אין דער היים, א שוויגער אין קלויז האָט זיין שעמעוודיקייט און שפראך-שלאַבעריקייט זיך אויסגעמישט מיטן מאַכאַרקע-רויך, וואָס האָט זיך געזעצט אין די צעטראַסקעטע אַדערן פון די טוכלע און אַלקאהאָל-אַנגעזאַפטע ווענט. עס איז געווען גלייך ווי עמעצער אַנדערש וואָלט אַרויסגערעדט פון אים, כאָטש אויסערלעך איז ער געבליבן דער זעלבער, מיט אַלע זיינע העוויות און דער אַפגעשטעמפלטער באַשיינדקייט פון זיינע באַוועגונגען. אין אַט דעם אויסערלעכן צייכן פון פשטות און תמימותדיקייט, וואָס איז אַריבערגעגאַנגען בירושה, צום ערשטן פון זיינע קינדער און צום עלטסטן פון זיינע אייניקלעך, האָב איך אים צום ערשטן מאָל געזען ווען דער בעלפער-יונג האָט מיך, ווי אַ פינגף-זעקס יעריק קינד צוגעפירט צום האַלב אַפּענעם פענצטער פון דער פּראָפּאַנאַציע און, אַנווייזנדיק אויף מיין זידן, אַרויסגעוואָרטשעט :

— אַט דאָס איז דיין זידע (ערשט מיט יאָרן שפּעטער האָב איך פאַרשטאַנען דעם טעם פון ביטול אין די ווערטער).

אַ דערשראַקענער, אַ פאַרפרוירענער, מיטן צאַנקנדיקן לאַמטערן אין די הענט, האָב איך זיך דערנאָך, כּמעט יעדן אויף דער נאַכט, אַהיימגייענדיק פון חדר, אַפּגעשטעלט ביים זעלבן פענצטער, כּדי צו כאַפּן אַ בליק אויף מיין זידן, וועלכער האָט דערציילט מעשיות פאַר די אַנגעפּעלצטע און אַנגעטשיזשעטע כאַכאַלן.

דאָס זענען נישט געווען די מעשיות פון יידן מיט קילעס און מערידן, מיט אויערפלוסן און אויסשטריוון אויף די קעפּ; פון יידן מיט פוילע פּניאַקעס אין די געשוואַלענע יאַסלעס, מיט אומפּלייט אין די געדיכטע, פּלעשלידיקע פּיאַות; יידן וועמעס פּלייצעס זענען ווונדיק פון צו פיל רייבן זיי אין אַפּגעשײלטן קאַלך פון בית מדרש-אויבן, וועמעס אויגן-הייטלעך זענען האַלב פאַרקלעפט מיט אַ גרינעם געדיכטן אייטער. זייער ווייניק אַזעלכע יידן האָט ער געקענט און נאָך ווייניקער איז געווען פון זיי צו דערציילן.

נאָר איין זאך האָט ער קיין מאָל נישט אויסגעלאַזט — איטלעכס וואָרט האָט דעמאָלט געלויכטן מיט ווונדער און מיט ווייטיק און זיך אַריינגעשניטן אין אינגעווייד, ווי אַן אַנגעגליטע שפּיז — דאָס זענען געווען די מעשיות פון שטאַט-משוגעים און אורחי-פורחיניקעס, וועמעס לעבן האָט זיך אַרויסגעשײלט מיט דער קאַלירפולער רייכקייט און דערפּינדערישקייט פון שפּיצלעך און שטוקעס, מינאַריעס און משונהדיקע איינפאַלן. אין מיין זיידנס מויל האָבן זיי אַלע געפונען אַ תּיקון, זענען זיי ווידער לעבעדיק געוואָרן: „יאָר מיט די קניפּלעך“, וועמעס שם האָט אַפּגעקלונגען פון איין עק גאַליציע ביז צום אַנדערן; דער לאַנגער פּיוויש; וואַפּטשי בן דוסי מיט די גרינע אויגן און רויטע האָר, פאַר וועמען קינד און קייט האָט געציטערט, כאָטש ער האָט נישט געטשעפּעט קיין פּליג אויף דער וואַנט; די שוואַרצע העביע, וואָס איז אי זומער אי ווינטער אַרומגעגאַנגען איינגעוויקלט אין שווערע פּלאַכטעס און שטענדיק אַרומגעטראָגן אין אירע קנעכערנע הענט אַ צעזשאַרעטן טאַפּ קוילן (שפּעטער מיט יאָרן האָב איך געפּרוּווט מאַכן לידער פון דעם געזעמל).

דאָס איז נישט געווען קיין געוועב פון שאַטנס, נאָר געהאַט האַפּט, אַטעם, לייב און לעבן. יעדער באַזונדער איז געווען אַ באַשעפּעניש פון בלוט און פּלייש, נישט געקוקט אויף דעם, וואָס אַלע זענען שוין לאַנג געלעגן ניין איילן אין דער ערד, אויף דער אַנדערער זייט פּלויט פון „הייליקן אַרט“. מיין זיידנס מעשיות זענען געווען די איינציקע מצבות אויף זייערע מיט קראַפּעווע באַוואַקסענע קברים.

אין אונטן, ווען איך האָב געוויסט, אָז ער איז געווען אויפן וועג צו אַ יאַריד, האָב איך זיך נישט באַדאַרפט פאַרשטעלן זיין מאַרשרוט איינער אַליין אין די פאַרווייעטע וועלדער, געטראָגן פון ווינט און באַגלייט מיט דעם יאַמערלעכן געוואַי פון וועלף. אַפילו אין שלאָף האָט מיך געפייניקט אַ פלאַנטער פון אויסטערלישע געשעענישן, וואָס זענען זיך צעוואַקסן אונטערן פאַרגרעסער-גלאַז פון מיין קינדערשער פאַנטאַזיע. איך האָב געזען בופלאַקסן און וויזלטרין, היצלעס מיט בלאַנקענדיקע מעסערס אין די גאַרטלען, גולנים מיט פייער-שפּריצנדיקע אויגן אין די באַרג-שפּאַלטן פון די קאַרפּאַטן — און אַלע אין איינעם מיט מיין זיידן, וואָס איז שטענדיק אַרויסגעקומען דער זיגער.

עס איז נישט די שמן-זיתדיקע ראַמאַנטישקייט און סאַכאַרין-באַשפּרענקלטע נאַסטאַליע, מיט וועלכער מען פרוּווט זיך קנייפן די באַקן, אָז די פאַרב זאָל שטיין; עס איז נישט דער פאַרעווער דראַשטש, וואָס רירט קוים-קוים אָן די סטרוניעס פון רוקנביין, ווען מען הערט דעם רעפריין פון אַן איינגעדרימלט, האַלב-פאַרגעסן און מינאַרע פאַלקס-לידל, און ס'איז זיכער נישט דאָס ליריש-סענטימענטאַלע קלאַפּערגעצייג, מיט וועלכן ס'איז געווען באַשפּילעט יעדער צוריקרוף אין דער אויסגעוואַרצלטער פאַרגאַנגענהייט — ניין, ס'איז נישט דאָס אַלי, וואָס האָט אונדז באַדאַרפט צוריק פאַרקניפן מיט דעם וואַנדער און וואַנדל פון גלאַררייכן חלום, וועמעס המשך האָט געגליט און געבליט אין אונדזערע בלוטן.

זייער זעלטן האָט מען זיך געקענט אַנשלאָגן אַפילו אין זוים פון דעם חלום, פון וועלכן מען איז געווען אַפגעריסן נאָך אין די ערשטע קינדער-יאָרן. אין בלאַסן שימער פון לירישע השתפכות הנפשן, ווו ס'האָט מער דאַמינירט דער אַנגעווייעטער דופט פון פרעמדע גערטנער, האָט מען באַדאַרפט זוכן מיט אַ שפאַקטיוו צו געפינען די פאַר-גרענעטע סטעזשקע צו די ירושה-קאַמערן, וועמענס טויערן עס זענען געווען ברייט-צעפּראַלט, וועמענס שוועלן עס האָבן זיך געבעטן מען זאָל זיי אַריבערשפּאַנען. נישט אין דער מאַגערער פּראָזע און נישט אין דער פּאַעזיע (איך וויל, מען זאָל אין זינען האָבן, אָז דאָ רעד איך נאָר וועגן דעם וואָס איז אַמאַל געווען גאַליציע) איז געווען צו מערקן דער מינדסטער אַנדייט פון די צאַלרייכע און פאַבלהאַפטע אוצרות, וואָס האָבן געוואַלט מען זאָל פון זיי אַפּפּראַשן דעם שטויב, אַרומרייניקן דעם שפינוועבס און אַרויסטראָגן אויף דער זון.

איך האָב זיך נישט איין מאַל געפרעגט פאַר וואָס גאַליציע, וועמענס באַדן איז זיכער נישט געווען וויניקער פּרוכטבאַר, ווו דאָס יידישע לעבן איז זיכער נישט געווען וויניקער איינגעוואַרצלט ווי אין אירע גרענעץ-לענדער — פאַר וואָס גאַליציע איז פאַרבליבן אַ ליטעראַרישע עקרה.

אויב די יידן פון לעמבערג, קראַקע, קאַלאַמיי, בראַד אַדער פּשעמישל זענען געווען נישט אַנדערש פון די אַדעסער, זאַמאַשטשער, קיעווער, אַדער קאַסרילעווקער — ווו זענען זייערע טוביהס, מנחם מענדלס, פישקעס? ווו איז זייער גלאַריע, זייער עיפוש און זייער עפּאָס?

ווי אזוי איז מעגלעך, אָז צענדליקער, הונדערטער יאָרן יידיש לעבן זאָל אַפּגעווישט ווערן אָן אַ זכר, אָן אַ מצבה?

ווא איז דער מרחץ, דאס הקדש, די „זשידאָוסקע וויליצעס“, די שיינע יידן און די קוימענקערערס, די קלויזן און די איינפאַרהייזער, די יאַרידן און די שלש סעודות, די זיידענע איידעמלעך און די דאַרפסגייער — אין וועמענס ווערק זענען זיי פאַראייביקט, אַזוי אַז מיט יאָרן שפּעטער זאָלן אייניקלעך קענען אויפּווכן זייערע זיידעס און באַבעס? וווּ זענען אויפּגעהיט זייערע ליידן און פּריידן, זייערע אומגליקן, חולאתן, טיפּוסן, אונטערגענג, רדיפות, זייערע בענקענישן און זייערע חלומות? — אין די שטאַט-פּנסן, אין די פאַרגעלטע בלעטער פון אַ בּדחן, אַ מאַרשעליק, אַ לץ, אַ חוזק-מאַכער, אַ גאַסנוינגער, אַדער אַ מכירת יוסף-שפּיל, וואָס בלויז אַ באַבע אָן ציין האָט זיך געקענט דערמאַנען אין דעם (איצטער זענען שוין אַפּילו מער קיין באַבעס נישטאַ)?

אין וועלכן ראַמאַן זענען פאַררעגיסטרירט די העלדנשטאַטן פון די „שטעלערס“, טרעגערס, געזעלן, שלעגערס און קצבים-יונגען, פון די דאַרפסגייערס און אַקסנטרייבערס, שטרויקייער און לופטעסער — זייער זאַרגלאַזיקייט און שמד-שטיק אויף די וועגן און אומוועגן פון אַמאַליקן גאַליציע?

אין וועלכער פּאַעמע איז אויסגעדריקט זייער ווייטיק און פּרייד, זייער גלויבן און מסירת-נפש, זייער וואַנדער און זייער וואַנדל, זייער אַמאַליקע איינגעזעענעניש און איינגעפונדעוועטקייט אויף שליאַכן און קאַיזערשטראָזן?

וואו איז די באַלאַדע אין וועלכער מען זאָל געפּינען, נישט נאָר אַן אַנדייט פון יענער גרויסער ירושה, וואָס דאַרף אונדז פאַרבינדן מיט די דורות, מיט דעם אַטעם און בלוט פון אונדזער פאַרגאַנגענהייט — אַז זי זאָל אויף אייביק פאַרבלייבן אין אונדזער זכרון, ווי דער פּלאַקערדיקער דאַרבובים, פון וועלכן עס קען קיין מאַל נישט ווערן אַש און שטויב פאַרן ווינט?

אַש און שטויב איז געווען גענוג אַפּילו פייערלעך זענען געווען — פון וועלוול זבאַרזשער און בערל בראַדער ביז ש.י. אימבער און בער האַראַוויץ. פונקען האָבן אויפגעשפּראַצט ביי נאַדירן, ביי האַלפּערנען, ביי א.מ. פוקסן און ביי אבאָ שטאַלצענבערג. נאָר אי נאַדיר, אי האַלפּערן, אי שטאַלצענבערג זענען נאָך אין זייער מינדערייקייט אויסגעוואַרצלט געוואָרן פון דער ערד, וואָס האָט זיי אויסגעוואַרעמט און אויסגעטראַגן, אַזוי אַז בלויז שאַרסטקע קרישטאַל-שטיקלעך האָבן זיך אַפּגעקרישלט דערפון און אויפגעבלענדט אין זייערע ווערק.

עס איז געווען נאַטירלעך אַז פון אַ זיידע ווי מענדעלע זאָל אויסוואַקסן אַן אייניקל ווי בערגעלסאַן — וואַרצלען שלאָגן וואַרצלען, קוואַלוואַסערן טריקענען נישט איין, אַ פייער-שפּיייענדיקער באַרג ווערט בלויז שטיל אויף אַ ווייל און ווידערהאַלט זיך. וועלכער בייזער גורל האָט געווירקט, אַז גראַד אַט דער שמאַלער און לענגלעכער פּאַס ערד, וואָס איז אַזוי פּיל יאָרן געווען אונטער דער ממשלה פון דער האַבסבורגער דינאַסטיע זאָל נישט האָבן ביידיע?

אַרום פּופּציק יאָר זענען מיין זיידעס ליפּן געווען פאַרשלאָסן. די נייע היים איז פאַרבליבן פּרעמד, ווי פּרעמד עס איז פאַר זיינע אייניקלעך און אור-אייניקלעך די וועלט, וואָס האָט געלעבט אין זיין געדאַנק, דער געדאַנק, וואָס האָט זיך געראַנגלט צו בלייבן וואַך און נישט געוואַלט אויסגעלאָשן ווערן. זיין איינציקער אַנהאַלט זענען געווען די זכרונות — ווי קילע, פּרישע טויטראַפּנס אויף אַ פאַרטריקטער בלום.

אויף די גוט-געפלאסטערטע ניו-יאָרקער טראַטואַרן, צווישן די היילן פון שטאַל און גראַניט, האָט ער געטראָטן מיט דער זעלביקער זיכערקייט און פעסטקייט ווי אַמאַל — „אין יענע יאָרן“.

נאָר זיין אמתע היים איז פאַרבליבן אין זיין חלום — אין די שאַרפע טראַסטינעס פון טייך, אין דער שפיגלדיקער קלאַרקייט פון די שליוועס, אין שניי און זאָוערוכעס, אויף גליטשיקע שליאַכן און געפערלעכע וואַלדוועגן, צוזאַמען מיט די אַנדערע יידן פון זיינס גלייכן, וואָס דאַרטן זענען זיי געווען לעבעדיקער עפּאַס, און דאָ — אויסגעלאַזטער פּאַדעם פון אַ שטאַרבנדיקער לעגענדע.

✱

מיין זיידע זישא מרדכי'ס קבר איז געלעגן אָפן גאַנצע זיבן יאָר. פעטע, בליסטשענדיקע פליגן האָבן זיך אַוועקגעזעצט אויף זיין געביין און אויסגעגאַנגען. זיין עלטסטער זון, וואַלף, איז געלעגן לעבן אים, מיט שערבלעך אין די אויגן און געגאַפט: וואָס פון אַ מענטש קאָן ווערן. דער נגיד האָט ניט געגלויבט אַז צוואַנציק וואָכן נאָך זיין טאַטנס טויט וועט ער ליגן לעבן אים און דורך די שערבלעך זען אַ פּוילנדיקן שאַרבן — אַז ער אַליין וועט שטאַרבן האָט ער זיך קיין מאַל נישט געריכט. אויף דער אַנדערער זייט איז געלעגן זיין יינגערער זון, שמעון, די תּכריכים זויבער ווי מיט דריי-און-דרייסיק יאָר צוריק, מיט אַן אַפּגעוואַשן פנים און אַ קינדערישן בליק, וואָס האָט באַטייט: נו, נו, איצט זע'מיר אַלע דאָ. פון דער באַבען איז שוין גאַרנישט געווען פאַרבליבן. נאָר אַלע דריי האָבן געוואָלט אַז אויך זי איז דאָ. די באַבע האָט זיי אַבער אַפּגעטאַן אויף טערקיש און מיט אַ יאָר צוריק זיך אויפגעהויבן און אַוועקגעקוילערט צו איר יינגסטן זון, אברהמטשיץ, וואָס ליגט באַגראָבן אין לאַנג-איילענד.

מאיר שטיקער

✱

מאיר שטיקער

געבוירן אין יאָר 1905 אין בויעריק, גאַליציע. אין 1921 אויסגעוואַנדערט קיין ניו-יאָרק. פון 1924 פאַרעפנטלעכט לידער און דערציילונגען אין פאַרשידענע יידישע אויסגאַבן. איבערזעצט יעקב וואַסערמאַן, ערנעסט העמינגוויי, לידער פון נעלי זאַקס און אַנדערע דייטשע, ענגלישע און פראַנצויזישע פּאַעטן. אין בוך-פאַרם זענען דערשינען: „לידער“ (1945), „יידישע לאַנדשאַפט“ (1958), „דער חלום איז מיין עדות“ (1965), „יידישע לאַנדשאַפט“ ב. (1970). לאַורעאַט פון לאַמעד-פרעמיע און פון 1973 פרייז פון יידישן ביכערראַט אין די פאַראייניקטע שטאַטן.

י. מ. ווייסענבערג פון דער נאענט

T

יך האָב געקענט י.מ. ווייסענבערגן פון דער צייט, ווען
ער האָט זיך געפונען אויפן הויכפונקט פון זיין רום און
איך האָב אים אויך אָבסערווירט פון דער נאָענט, ווען אַ
צעקריגטער, אַ צעריסענער מיט דער ליטעראַרישער סביבה האָט
ער ביטער זיך געראַנגלט פאַר דעם טאַג־טעגלעכן קיום.

מיין באַקאַנטשאַפט מיט דעם מחבר פון די מייסטערהאַפטע
דערציילונגען "דער טאַטע מיט די בנים", "אַ שטעטל", "די משוגענע
אין דאָרף" א.א. האָב איך געשלאָסן ביים סוף פון דער ערשטער
וועלט־מלחמה, די יידישע ליטעראַטור האָט דאָן דורכגעמאַכט אַ
פּעריאָד פון אומגעוויינלעכן פּונאַנדערבלי מיט אַ גרויסער פּלעיַאדע
יונגע טאַלאַנטן, וואָס האָבן פון די שטעטלעך געשטראַמט קיין
וואַרשע, זוכנדיק דערמוטיקונג ביים עלטערן דור שרייבער.

נאָכן טויט פון י. ל. פּרץ האָט וויסענבערג פּרובירט ממשיך צו זיין די טראַדיציע פון מקרב־זיין די אַנפּאַנגער, וואָס האָבן גענומען שטעלן די ערשטע שריט. איך בין געווען איינער פון זיי, וועמען וויסענבערג האָט אַריינגעפירט אין דער ליטעראַטור.

די ערשטע באַגעגעניש מיט וויסענבערגן איז פאַר מיר געווען אַ טיפע איבער־לעבונג, וואָס איז ביז היינט צו טאָג מיר פּריש אין זכרון. אין אַ פּריי־האַרבסט־קוואַרטאַל פון יאָר 1917 האָבן מיר, מיין עלטערער חבר שלמה שיינבערג און איך, שפּאַצירט אויפן פּעראָן פון דער באַנסטאַציע מאַטיטש, סך־הכל זיבן קילאָמעטער פון לובלין, אַפּוואַרטנדיק דעם חשובן גאַסט. וויסענבערג איז געהאַט געקומען אויף עטלעכע ליטעראַרישע באַגעגענישן קיין לובלין, און ער איז דורך שיינבערגן איינגעלאָדן געוואָרן קיין מאַטיטש, וווּ מיין פּאַטער, אַ מין יידישער פּריץ, האָט געהאַט אַ פּאַלואַרק און צוויי גרויסע שיינע הייזער, וואָס זענען באַוויינט געווען דורך די קרוב צוואַנציק מיטגלידער פון אונדזער משפּחה. שיינבערג, וועלכער האָט זיך דאָן שוין געהאַט געמאַכט אַ נאַמען אַלס פּאַעט און איבערזעצער פון דער רוסישער דיכטונג, איז געווען אַ לערער פאַר די קינדער.

שלמה שיינבערג און איך האָבן געהאַט אַ באַזונדער צימער מיט אַ פּריוואַטן אַריינגאַנג. די ווענט פון דעם גרויסן חדר זענען דורך דעם פּילויטיק־באַגאַבטן שלמה שיינבערג געוועזן באַמאַלן מיט ביבלישע סצענעס און דאַרפלאַנדשאַפּטן. הויך שיינבערגס וואַנט־מאַלערייען זענען דאַרט געהאַנגען בילדער פון באַרימטע יידישע שריפטשטעלערס, ווי: י. ל. פּרץ, יהואש, אברהם רייזען, שלום אַש און אַנדערע. אויף איין וואַנט האָט זיך געפונען אַ גרופּן־פּאַטאַגראַפֿיע פון איבער הונדערט יידישע שרייבערס, צווישן וועלכע עס איז אויך געווען י. מ. וויסענבערג. אויף דער דאָזיקער גרויסער פּאַטאַגראַפֿיע האָט וויסענבערג געהאַט לאַנגע וואַנסעס און מיט זיינע הויכע קינבאַקן האָט ער געכאַפּט דעם אַנבליק פון אַ כינעזער.

פון דער דאָזיקער גרופּן־פּאַטאַגראַפֿיע, האָב איך געטראַכט, וועל איך לייכט דערקענען וויסענבערגן, אָבער, ווען די באַן איז אָנגעקומען און עס האָבן אָנגעהויבן אויסשטייגן די פּאַסאַזשירן, האָב איך קיין שום כינעזער נישט באַמערקט... איך בין געוואָרן אַנטווישט. פּלוצעם האָב איך דערזען, ווי שיינבערג קושט זיך מיט אַ מאַן מיט אַפּגעגאַלטע וואַנסעס, אָבער מיט הויכע 'כינעזישע' שטשאַקעס — דאָס איז געווען מיין פּאַרערטער שריפטשטעלער!...

שיינבערג האָט מיך פאַר אים פּאַרגעשטעלט מיט די פּאַלגנדיקע ווערטער: "דאָס איז מיין יונגער חבר שלמה ראָזענבערג, וועלכער איז נאָך פאַר אַ יאָרן געווען איינער פון מיינע תּלמידים, ער האָט אָבער שנעל אויסגעלערנט פּל־התורה פולה אויף איין פּוס". וויסענבערג האָט דערויף רעאַגירט מיט אַ כאַרכלענדיקן ברום, וואָס איז באַגלייט געווען מיט אַ פּרומ־שמייעלע און האָט גוט־ברודערש פּעסט אַ דריק געטאָן מיין האַנט...

— ער שרייבט אויך צו ביסלעך — האָט שלמה שיינבערג ווייטער גערעדט וועגן מיר — לידער, בילדלעך און ביבלישע פּאַעמעס...

וויסענבערגס רעאַקציע איז ווידער געווען אַ געצוימטער ברום, געמישט מיט אַ שמייכל. איך בין געוואָרן האַפּנונגספּול, טראַכטנדיק וועגן דער געלעגנהייט צו קאָנען פּאַרלייענען פאַרן באַרימטן שריפטשטעלער מיינע פּתבים.

דערווייל האָבן מיר זאָלבעדריט געשפּרייזט צווישן די רעלסן פון דער באַנליניע צו אונדזער הויז. ווייסענבערג האָט פּמעט נישט גערעדט, נאָר פון צייט צו צייט אַ ברום-געטאָן. איך האָב אין אים געזען אַ טיפּ פון זיינס אַ דערציילונג...

נאָך עטלעכע מינוט זענען מיר אָנגעקומען צום פּלאַץ, וווּ מ'האָט צווישן אַ ים מיט גרינס, אַרויסגעזען דעם רויטן דאָך מיט דער אויפשריפט 1907. איך האָב באַמערקט, אַז דאָס אַלץ מאַכט אויף ווייסענבערג אַ שטאַרקן איינדרוק. ער האָט געטאָן אַ שטילן ברום און אויסגערופן: „גאָר אַ וואַזשנע מאַיאַנטעק!... און דאָ ווינט עטץ טאַקע?“ עס האָט מיר הנאה געטאָן, וואָס אונדזער 'מאַיאַנטעק' געפעלט אַזוי שטאַרק דעם חשובן גאַסט. ענדלעך זענען מיר צוגעקומען צו דער שמאַלער פּורטקע, וואָס איז געווען דער אַריינגאַנג אין הויף. אַקעגנאָיבער האָט זיך געזען אַ העל גרינע געביידע, דאָס איז געווען דאָס הויז, אין וועלכן אונדזער פּאַמיליע האָט געווינט. די טונקל גרינע לאַדנס זענען געווען אָפּן, אַזוי אויך די פענצטער, און אַ ווינטל האָט זיך געשפּילט מיט די ווייסע פּאַרהאַנגען.

— דאָ איז עס!... — האָט שיינבערג אויסגערופן צום גאַסט. טאַטע-מאַמע, אַרומגערינגלט מיט עטלעכע קינדערלעך, שיינבערגס שילער און שילערינס, זענען געשטאַנען אין פּראָגט פון הויז און האָבן אָפּגעוואַרט דעם גאַסט. ווייסענבערג האָט צו זיי אַ שמייכל געטאָן, פּאַרשטייענדיק, אַז דאָס זענען די באַלעבאַטיס פון דעם 'מאַיאַנטעק'.

דער טאַטע איז אים אַנטקעגנגעגאַנגען מיט אַ פּריינדלעכן שמייכל און מיט גרויס דר-ך-אַרץ אים אָפּגעשטעקט אַ 'שלום-עליכם'. ווייסענבערג האָט אים דערויף געענטפּערט מיט אַ קאַמפּלימענט: „עטץ האָט אַ שיינ 'גוט'!... עטץ ווינט שוין דאָ לאַנג?“ דער טאַטע האָט אים געענטפּערט, און ווייסענבערג האָט אים אָנגעקוקט מיט זיינע קליינע קאַלמיקישע אייגעלעך, און מ'האָט געזען בפּירוש, אַז ער איז צופרידן, וואָס זיין גוטער פּריינד, שלמה שיינבערג, געפינט זיך אין גוטע הענט. אויך די מאַמע האָט זיך אויפגעשטעלט און דעם גאַסט דערלאַנגט די האַנט. זי איז שוין געווען אָנגעטאָן אין אירע שבתדיקע קליידער, גרייט צום ליכטבענטשן.

— מיין ווייב, זאָל לעבן, איז פון די זריזין... — האָט דער טאַטע מיט אַ שמייכל באַמערקט.

— מיין מאַמע, עליה השלום — האָט ווייסענבערג געזאָגט — האָט אויך שטאַרק אָפּגעהיטן דאָס ליכט-צינדן!...

ווייסענבערג האָט זיך אַנטשולדיקט, און מיר ביידע, שלמה שיינבערג און איך, האָבן דעם געהויבענעם גאַסט אַריינגעפירט אין אונדזער צימער, פּדי ער זאָל זיך אַ ביסל אַרומוואַשן...

אַריבערטערטנדיק די שוועל, האָט ווייסענבערג געעפנט ברייט די אויגן, און אַ גערירטער אויסגערופן: „עטץ ווינט דאָך דאָ ווי אין אַ גן-עדן, אייער טאַטע דאַרף זיין אַ ייד אַ גביר. ער מאַכט זייער אַ גוטן איינדרוק, און אַזוי אויך די מאַמע אייערע“ — האָט ער זיך אַ ווענד-געטאָן אין מיין זייט אַריין.

איך האָב אַריינגעשטעלט צוויי ליכט אין די לייכטער און זיי אָנגעצונדן, אַ רויטע שקיעה האָט זיך גלייכצייטיק אָנגעצונדן אויף דער קעגנאָיבערדיקער וואַנט און פּרצעס פנים אויפן בילד איז באַלויכטן געוואָרן.

— גוט-שבת!... — האָט ווייסענבערג אַ גערירטער אויסגערופן.

— גוט־שבת, גוט־יאָר! — האָבן מיר ביידע געענטפערט.
עס האָט זיך דערהערט אַ לייכטער קלאַפּ אין דער טיר, און אויף דער שוועל
איז געבליבן שטיין די מאַמע.

— קומט אריין צו דער שבתדיקער סעודה, דער טאַטע האָט שוין מקבל־שבת
געווען... — האָט זי אויסגערופן.

די נאַכט איז געהאַט שנעל צוגעפאַלן, און דער שבת האָט זיך אויסגעשפּרייט אין
אלע ווינקעלעך. מיר האָבן איבערגעריסן אונדזער אַנגעהויבענעם שמועס, וואָס האָט
זיך געדרייט אַרום דער טעמע וועגן איין איינציקן ייד, וואָס ווינט ביי דער באַנסטאַנציע,
הגם אַרום האָבן אין עטלעכע דערפער פון דער געגנט געוויינט אַן ערך צוויי מנינים
יידן, סאַדאַוויקעס, צוזאַמען מיט זייערע פאַמיליעס.

עס האָט זיך אַנגעהויבן די פּייערלעכע שבתדיקע סעודה... מ'האַט געזונגען זמירות,
און די קינדער האָבן צוגעהאַלפּן, אַזוי אויך איך, שיינבערג און דער גאַסט. וויסענבערג
האַט זיך געפילט בגילופינדיק, מען האָט געזען, אַז ער איז שטאַרק צופרידן פון דער
אויפנאַמע. דערנאָך האָט מען געבענטשט במזומן.

עס איז נאָך געווען גאַנץ פרי, אַרום 8 אויגער, וויסענבערג האָט פאַרפירט אַ
שמועס מיטן טאַטן, מיט דער מאַמען. דער טאַטע האָט אין שפּאַס אַ פרעג־געטאַן:
„הער וויסענבערג, ווי געפעלט אייך אַט דער טאַטע מיט זיינע בנינים?...“ די דאָזיקע
פּראַגע האָט וויסענבערגן גאַר שטאַרק הנאה געטאַן. ער האָט געזען דערין אַ באַווייז,
אַז מען לייענט אים... ער האָט אויף זיין שטייגער געגעבן אַ כּאַרכלענדיקן לאַך, און
געפרעגט:

— וויפיל, קיין עין־הרע, פאַרמאַגט איר, זאָלן זיי געזונט זיין?

— גאַנצע צען, 7 זין און 3 טעכטער, דאָס יינגסטע טעכטערל איז אַלט 6 חדשים!

— האָט דער טאַטע געענטפערט, מיט שטאַלץ...

— איר זאָלט האָבן פון זיי נחת! — האָט וויסענבערג געוונטשן.

מיר זענען אַרויס אין דרויסן, עס איז געווען קיל, האַרבסטיק, עס האָט זיך געפילט
אין דער לופט אַן אַנגענעמער ריח פון צייטיקע עפל און באַרנעס פון אונדזער סאַד
הינטערן הויז. מ'האַט נאָך געשמועסט ביז שפעט אין דער געדיכט־אויסגעשטערנטער
נאַכט, וועמענס פינקלדיקן געשעפטש מיר האָבן פאַרנומען צוזאַמען מיטן קוואַקען פון
די זשאַבעס אין נאָענטן טייכל.

פאַרן איינשלאָפן האָט וויסענבערג נאָך אַ מאָל געכאַפט אַ בליק אויף שלמה

שיינבערגס געמעל פון 'קבר־רחל', און אויסגערופן: „אַ פרעכטיק בילד!“

אין דער פרי, ווען מיר האָבן געעפנט די אויגן, האָט זיך צו אונדז דערטראָגן
אַ געמורמל ווי פון אַ וואַסערפאַל: דאָס האָבן יידן־סאַדאַוויקעס געדאַוונט דעם שבתדיקן
שחרית.

— מיר דאַרפן אריינגיין צום מנין! — האָט שיינבערג אויסגערופן — עס פאַסט

נישט!

דערוויל האָט די 'מויד' אַריינגעברענגט דריי גלעזער ברוינע טיי מיט קיכלעך,
וואָס די מאַמע פלעגט יעדן פרייטיק אַפּבאַקן. מיר האָבן אויף שנעל זיך אַנגעטאַן,
און אַריין אין שכנותדיקן צימער, וווּ דער מנין איז פאַרגעקומען.

איך האָב אין טאַטנס אויגן דערקענט אַ גרויסע צופרידנקייט. ער האָט צוגעטראָגן
וויסענבערגן אַ טלית, וואָס ער האָט שטענדיק געהאַט אין זאַפּאַס. וויסענבערג האָט

י. מ. ווייסענבערג

א ברום-געטאן. דאס איז לויט זיין מאניער געווען: א דאנק!... ער האט געקריגן א פעטע עליה — שיש... און ער האט הויך געמאכט די ברכות. דער טאטע האט לכבוד דעם גאסט געשטעלט א קידוש, געזאגט דעם עולם מיט שטאלץ, ווער עס איז דער גאסט...

נאכן דאווענען זענען אלע יידן-סאדאוניקעס, איינס ביי ס'אנדערע, צוגעגאנגען צו ווייסענבערג און אפגעשטעקט 'שלום'... עלעזיי א רבין... דערנאך האט די מאמע אריינגערופן די בני-בית, מיטן גאסט בראש, און דערלאנגט א שבתדיקע סעודה, כדבעי — מיט געפילטע פיש, געהאקטע ציבעלעס מיט שמאלץ — גלעזעלעך 96-ער, א טשאלנט פון הייסע, ברוינע קארטאפל, א "וויינענדיקן" לאקשנאקוגל, און אזוי ווייטער... נאכן כאפן א דרימל זענען מיר ארויסגעגאנגען נעמען א שפאציר איבער די דארפסוועגן, וואס האבן זיך געבאדן אין א שפע פון זון. מיר זענען געגאנגען אין דעם נאענטן דארף ראדאווע, וואס האט געהערט צום גראף סטאדניצקי, וועלכער האט זיך מיט זיינע עטלעכע צענדליק פאראבקעס געפירט ווי מיט לייב-אייגענע. ער האט זיי אפילו געשמיסן אויפן נאקעטן הינטן, ווען זיי האבן זיך מיט עפעס פארשולדיקט. — עס איז דאך פשוטע שקלאפעריי!... — האט ווייסענבערג זיך נישט געקאנט שענקען.

— נו, האָט איר ביי אים אן עוולה!... — האָט שיינבערג מיט אַ שמייכל געענטפערט.

דאָס רוב צייט זענען מיר אָבער געגאַנגען אין שטילשווייגן. פון מאָל צו מאָל האָט ווייסענבערג אַרויסגעלאָזט אַן איינגעהאַלטענעם ברום, דאָס איז געקומען ווי אַ רעאַקציע פון זיינס אַ שטומען געדאַנק...

שפּאַצירנדיק איבער דעם ווייס-שטויביקן שליאַך, האָט ווייסענבערג באַווונדערט דאָס דאָרף מיט די נידעריקע הייזקעס, וווּ עס האָט זיך איינגענעסטיקט אַן איין און איינציקער ייד, וועלכער עקספעדירט פאַרשידענע תּבואות, וואַגאַנעס קאַרטאַפּל, און ער האָט אויסגערופן צו שיינבערגן: „איר האָט געהאַט מוזל אַריינצופאַלן אין אַזאַ רחבותדיקער שטוב, מיט אַזעלכע פּינע מענטשן!...“

ווען מיר זענען אַהיימגעקומען פון דעם לאַנגן שפּאַציר, האָבן מיר ווייסענבערגן אַריינגעפירט אין אונדזער געדיכט-פּונאַנדערגעוואַקסענעם סאַד. „עטץ האָט דאָך דאָ דעם אמתן גן-עֵדן התחתון!...“ — האָט ער אַן אַנטציקטער אויסגערופן. ער האָט אַראַפּ-געריסן פאַר זיך אַ באַרנע, און אַ זאַפטיקן ביס אַריין געטאַן.

ווייסענבערג איז געווען מיד פון דעם לאַנגן שפּאַציר און ער האָט זיך צוגעלענט אויפן בעט.

— ווייסענבערג, איך וויל אייך מאַכן אַ סורפּריז! — האָט שיינבערג צו מיר אַ קוועטש געטאַן מיטן אויג, איינרוימענדיק מיר, אַז ער גייט אין קיך אַריין אָפּבראַטן עטלעכע קאַרטאַפּל אין הייסן אש, און מ'זוועט דאָס עסן מיט הערינג...

איך בין געבליבן אַליין מיט ווייסענבערגן. איצט איז די גוטע געלעגנהייט צו לייענען פאַר ווייסענבערגן אַ פאַר פון מיינע לידער! — האָב איך זיך געטראַכט. פּלוצעם דעהער איך זיין קול: „ראַזענבערג, איר שרייבט דאָך, האָט מיר שיינבערג דערציילט, טאָ לייענט מיר עפעס פאַר...“

איך האָב אָבער געדענקט, וואָס שיינבערג האָט מיר געהאַט אַנגעזאָגט, אַז איך זאָל בלויז לייענען די ליבעלידער, ניט די גרעסערע ביבלישע פּאָעמע, מיטן נאָמען: „עלי הכהנס טויט“. איך האָב אים געפּאָלגט, און איך האָב אַנגעהויבן רעציטירן מיט אַ ציטע-ריקער שטימע:

אין לבנה-נאַכט, ביי איר פענצטערל

שטיין מיר ביידע זיך גאַנץ אַליין;

קאַפּ צו קאַפּ געלענט, פעסט די הענט געדריקט,

קוקן מיר זיך טיף אין הימל איין...

אַנציע צוואַנציק סטראָפּן האָב איך אַזוי געלייענט, אַן אָפּשטעל. ווייסענבערג האָלט די אויגן געשלאָסן, און איך בין זיכער, אַז ער דרימלט. פּלוצלינג אָבער דעהער איך זיין שטים און ער זאָגט מיר:

— נישט שלעכט. אָבער איר דאַרפט זיך נישט אַיילן מיטן אָפּדרוקן די דאָזיקע לידער. שרייבט ווייטער און האָט געדולד...

מיך האָט אָבער שטאַרק געעגבערט דער פּאַרלאַנג איבערצוליענען ווייסענבערגן די ביבלישע פּאָעמע, איידער שיינבערג קומט אַן. ווייסענבערג אַליין האָט מיך אַרויס-גענומען פון קלעם:

— איר האָט נאָך עפעס געשריבן, ראַזענבערג?

— יאָ, איך האָב אַ ביבלישע פּאָעמע, מיטן נאָמען 'עלי הכהנס טויט'...

— לייענט זי מיר איבער!... — האָט ווייסענבערג ווי באַפּוילן.

איך האָב אָנגעהויבן לייענען סטראָפּע נאָך סטראָפּע. עטלעכע מאָל האָט מיך ווייסענבערג אָפּגעשטעלט און געהייסן נאָך אַ מאָל איבערלייענען, וואָס איך האָב גערן געטאָן. ווען איך האָב געענדיקט לייענען, האָט ער זיך אויפגעזעצט, ביי מיר אַרויס־גענומען פון דער האַנט דעם פּת־בֵּיד, און מיט זיין הייזעריקער שטים מיר פייערלעך געמאַלדן: „די פּאַעמע וועט געדרוקט ווערן אין קומענדיקן נומער 'יודישע זאַמעלביכער'“. אין דעם מאָמענט איז שיינבערג צוריקגעקומען פון קיך מיט די געבראַטענע קאַרטאָפּל און מיט אַ שמאַלצהערינג אויף אַ טעלער.

אַ פּאַרכלינעטער האָב איך אויסגערופן: „שלמה, מיין פּאַעמע 'עלי הכהנס טויט' וועט זיין געדרוקט אין די 'יודישע זאַמעלביכער'!“

דער נומער צוויי „יודישע זאַמעלביכער“, אונטער דער רעדאַקציע פון י. מ. ווייסענ־בערג און דר. י. ב. ציפור, איז דערשינען אין חודש פעברואַר, 1918, און דאַרט איז געווען אָפּגעדרוקט מיין פּאַעמע 'עלי הכהנס טויט'.

אין דעם זעלבן נומער זענען אויך געדרוקט געווען: אַ לענגערע פּאַעמע פון י. מ. ווייסענבערג — „אין טאָג פון געריכט“; אַ פּאַעמע פון אהרן צייטלין — „אַהאַטווער“; צוויי לידער פון שלמה שיינבערג (נאַכט' און 'פּליט אַ שטאַטע פייגעלעך“); „פון שמואל הנביאס געזאַנגען“ פון ש. י. לאַנדינסקי; די ערשטע פּאַעמע פון י. פּאַפּיערניקאָוו א. א. „דאָס פעלד“. מיר האָבן, בכּו, ביידע דעבּוּטירט אין זעלבן נומער.

צו מיין פּרייד איז נישט געווען קיין שיעור, בפרט אַז איך האָב געהאַט גאָר פיינע אַפרופן: דער באַקאַנטער קריטיקער יעקב וואַסערמאַן האָט אין אַ יידיש־פּוילישער אויסגאַבע („מישל זשידאַווסקאַ“), געשריבן אַז מיין פּאַעמע געהער צו די בעסטע שאַפּונגען אין דעם נומער. אויך האָבן זיך גינסטיק אַרויסגעזאַגט וועגן מיין ערשטער שאַפּונג: „ד"ר גרשון לעווין און דער רעדאַקטאָר פון לעמבערגער „מאַרגן“, משה פּראַסטיק, דעפּוטאַט אין ערשטן פּוילישן סייס.

אין 1918 איז שלמה שיינבערג אַוועק פון אונדזער הויז און געוואָרן אַ לערער אין דעם שטעטל קוראַוו, לעבן פּוּלאָוו. אין יענער צייט איז ווייסענבערג איין מאָל פּלוּצלינג אַראַפּגעפּאַלן צו אונדז אין דאָרף, ווידער אַ מאָל איז ער געקומען פון לובלין, ווו ער האָט געוויילט אין די אינטערעסן פון זיין זשורנאַל „יודישע זאַמעלביכער“ און דעם פּרץ־ביוסט, וואָס ער האָט געלאָזט אָפּגיסן פון ח. אייזענבערגס אַ סקולפּטור. דעם פּרץ־ביוסט האָט ער צוגעגעבן ווי אַ פּרעמיע פאַר די אבאַנענטן פון דער אויסגאַבע.

סוף 1918 האָב איך, צוזאַמען מיט מיינע צוויי יינגערע ברידער, זיך אָנגעשלאָסן אין אַ גרופּע חלוצים אין לובלין, וואָס האָבן זיך געגרייט צו פאַרן קיין ארץ־ישׂראל. פריער האָב איך זיך אָבער געדאַרפּט געזעגענען מיט שלמה שיינבערג, אין קוראַוו, אזו פון אים בין איך גלייך געפאַרן קיין וואַרשע, צו י. מ. ווייסענבערג, וועלכער האָט געווינט אויף עלעקטאָראַלע גאַס.

אָנגעקומען איז מיין צוג קיין וואַרשע, ווען ס'האַט נאָר־וואָס גענומען טאַגן. ביז איך האָב מיך דערפּרעגט צו זיין דירה, האָט גענומען אַ שפּאַר שטיקל צייט. אַזוי, אַז איך בין אָנגעקומען ווען אַלע זענען שוין געווען וואַך. ווייסענבערג האָט זיך מיט מיר שטאַרק דערפּרייט. חוץ דעם בני־בית זיינעם, די צוויי טעכטערלעך, גענעל און פּערל, און זיין פּרוי, האָט אין צימער זיך אַרומגעדרייט עפּעס אַ יונגעראַמאָן, וועלכער

האָט אויסגעזען ווי אַן אויסגעדינטער סאַלדאַט. ער האָט מיר אים פאַרגעשטעלט ווי זיינס אַ יינגערן ברודער.

אין אַוונט, האָט וויסענבערג מיך גענומען אין ליטעראַטן-פאַראַיין אויף טלאַמאַצקע 13. בין איך געווען טשיקאַווע צו וויסן — מי-ומי?... איך האָב דערזען, למשל, אַ פאַרשוין מיט לאַנגע האַר און געפרעגט ביי וויסענבערג, ווער דאָס איז. «אַ קאַרעקטאַר אין 'מאַמענט'!» — האָט ער מיר געענטפערט. איך בין געווען אַנטווישט... אַזוי אויף אַ צווייטן, אויף אַ דריטן.

איך האָב מיך געפרעגט אויף נאַמבערגן, צי ער געפינט זיך אין זאַל. 'איך רעד נישט צו אים!'... האָט וויסענבערג מיר געענטפערט, אָבער אַנגעוויזן: 'אַט אַ דאַרטן שטייט ער!'...

אין זאַל האָט זיך געטומלט, מ'האַט זיך געאַמפערט, איינער דעם אַנדערן האָט געוואַלט איבערשרייען, מען האָט דיסקוטירט. וויסענבערג האָט סטאַיש געשוויגן, ווי דער גאַנצער געטומל וואַלט אים נישט אַנגעגאַנגען. 'ווען איר וועט זיך אַ מאָל באַזעצן אין וואַרשע, זאַלט איר וואָס ווינציקער דאָ אַריינקומען, קיין גוטס וועט דאָס איך נישט ברענגען!...' איך קום אויך דאָ זעלטן אַריין, סיידן איך דאַרף נייטיק. צו-וואָס וואָרן איך אייך אָבער, אַז איר פאַרט דאָך גאָר זיך באַזעצן אין פאַלעסטינע...

מיר זענען אַזוי אַפגעזעסן אַן ערך צוויי שעה צייט. קיין גרויסע מחזקות, האָב איך באַמערקט, האָט ער דאָ נישט מיט קיינעם, אַ חוץ מיט זיינע געשווירענע פריינד, עטלעכע יונגע שרייבער, וואָס זייערע נעמען האָבן מיר גאַרנישט געזאָגט, ווייל זיי האָבן זיך נאָך אין ערגיץ נישט געהאַט געדרוקט.

מיר זענען ענדלעך אַוועק אַהיים, און צומאַרגנס נאָך מיטאַג האָב איך זיך מיט אים געזענגט. ער האָט זיך מיט מיר צעקוּשט, און ווידער אַ מאָל האָב איך זיך מיט אים באַגעגנט ערשט אין קנאַפע דריי יאָר אַרום. דאָס איז געווען דעם 5טן יוני 1922, ווען איך בין צוריקגעקומען פון ארץ-ישראל.

דורך די קנאַפע דריי יאָר צייט אין ארץ-ישראל האָב איך געאַרבעט אין פרדסים און פרמים אין רחובות, און אין אַנדערע קאַלאָניעס. אין 1920 האָב איך געקעמפט אין ירושלים קעגן די אַראַבישע אַנפאַלער לעבן דער כּוּתל-מערבי. אין זעלבן יאָר האָב איך אויך זיך באַטייליקט אין דער פאַרטיידיקונג פון גליל-העליון, דורכגעמאַכט דעם אַראַ-בישן פאַגראַם אין יפו, געאַרבעט אויפן פּביש לעבן טבריה און אַפילו געשפּילט אין תיאטרון עברי אין עטלעכע פּיעסן, צווישן אַנדערע אין בימקאָס "גנבים" אַלס נחמן פּשר.

דעם פּרימאַרגן פון 5טן יוני 1922 בין איך ווידער געשטאַנען הינטער דער טיר אויף עלעקטאָראַלנע 14, וווּ וויסענבערג האָט נאָך אַלץ געווינט. ווען איך האָב יענעם פּרימאַרגן אַנגעקלאַפט אין וויסענבערגס טיר, האָט זי מיר געעפנט נישט קיין אַנדערער ווי מיין טייערער און האַרציקער חבר שלמה שיינבערג.

פון שיינבערגן בין איך געוואָר געוואָרן, אַז וויסענבערג האָט איבערגעזעצט אויף יידיש די אַראַבישע מעשיות "טויזנט און איין נאַכט", וואָס זענען דערשינען מיט שיינבערגס אַ פאַררעדע. קיין פּרנסה איז נאָך אַלץ נישט געווען ביי די וויסענבערגס, מ'האַט געגעסן אַ פּאַסנע אַנבייסן, מיט דעם זעלבן האָט מען אויך מכבד געווען דעם אומגעריכטן גאַסט...

שלמה שיינבערג האָט געהאַט אַ פּלאַן: היות וויסענבערג איז מיט עטלעכע חדשים פריער געווען אין אמעריקע, און אַ חוץ אַ ביסל געלט האָט ער אויך געהאַט מיטגעברענגט אַ פאַרטיע שיך, פון וועלכע ער האָט געהאַפט נתעשר צו ווערן, האָט ער דאָס ביסל געלט געגעבן שיינבערגן, ער זאָל דערפאַר אַרויסגעבן וויסענבערגס אַ באַנד שריפטן.

שלמה שיינבערגס פּלאַן איז אָבער געווען פּאַלגנדיקער: היות ער איז פון פּאָך אַ זעצער, וועט ער פאַר דעם געלט קויפן שריפט, און ער וועט אויסזעצן דאָס בוך, מאַכן מאַטריצן און דאָס בוך אָפּדרוקן אין אַ וואַרשעווער דרוקעריי.

שיינבערג האָט אויך מיך אַריינגעצויגן אין דער „אונטערנעמונג“. היות איך האָב מיטגעברענגט פון אַרץ-ישׂראל 5 ענגלישע פּונט, וואָס מ'האַט פאַר זיי געקריגן 90 טויזנט פּוילישע מאַרק... האָב איך שיינבערגן אַוועקגעגעבן דאָס גאַנצע געלט, פּתנאי, אַז איך ווער אַ שותף און ער וועט מיך אויך אויסלערנען דאָס זעצערפּאַך. דער סוף איז געווען אַ טרויעריקער: שלמה שיינבערג איז טאַקע געווען אַ זעצער, אָבער אַ שלעכטער מאַטריצירער... קורץ, די שריפט איז צעשמאַלצן געוואָרן, מחמת צו גרויסער היץ... און אויס מיט געפּלאַנטן באַנד וויסענבערגס שריפטן.

איך בין געבליבן אַ זעצער אַזוי לאַנג ביז איך האָב אויף אַ גאַס אין פּולאַוו באַ-עגנט מיינס אַ קוויז, אלעזר עקהייזער, אַ ברודער פון באַרימטן יידישן אַקטיאָר מנחם רובין (אויך אַ קוויז, פאַרשטייט זיך) און ר'האַט מיר פאַרגעשלאָגן צו קומען קיין ריקי (דאָס שטעטל, פון וואַנען עס האָבן געשטאַמט די עלטערן פון אַדמיראַל ריקאַווער) און ווערן אַ בוכהאַלטער אין זיין גרויס געשעפט. דערציילט וויסענבערגן, אַז איד בין גע-וואָרן אַ בוכהאַלטער, האָט ער פאַרדרייט מיט דער נאָז: „איר זענט אַ שרייבער, און ביי דעם דאַרפט איר זיך האַלטן... אַ בוכהאַלטער גאָר...“

בכלל, האָט וויסענבערג געהאַט אַ טבע צו נעמען אונטער זיינע פּליגל יונגע שרייבערס, וועלכע ער האָט אַריינגעפירט אין דער ליטעראַטור. אַזוי איז געווען מיט שמעון האַראַנטשיק, צו וועמענס בוך „פאַרפּלאַנטערטע וועגן“ ער האָט זיך אָפּילו דער-לויבט אַריינצושרייבן אַ קאַפיטל, אין וועלכן ער האָט זיך אָפּגערעכנט מיט עטלעכע באַקאַנטע שרייבערס און דאָס האָט גורם געווען אַ גרויסן סקאַנדאַל. ער האָט אויך גע-נומען אין זיין שוץ דעם מחבר פון „שמוגלאַרס“, עוזר וואַרשאַווסקי, דעם פּאַעט יחיאל לערער, וועמענס ווערק „מיינ היים“ ער האָט פאַרגליכן צו תּהילים. איין לידער-זאַמלונג זיינע הייסט טאַקע „תּהילים-געזאַנגען“.

— איר וועט נאָך הערן פון מיר, ראָזענבערג! — האָט וויסענבערג איין מאָל אין אַ שמועס אַריינגעוואַרפן, און ער האָט געהאַלטן וואַרט, גיכער ווי איך האָב דער-וואַרט...

אין אַ געוויסן פּרימאַרגן האָב איך פון וויסענבערגן באַקומען אַ טעלעגראַמע פון פּאַלגנדיקן אינהאַלט: „קומט תּיכּף-ומיד. אַ פּאַסטן, אַ מיליאַרד מאַרק אַ חודש...“ איך האָב נישט געמאַכט קיין טעות: טאַקע אַ מיליאַרד — פּשוט-כּמשמעו, אין משך פון דעם יאָר, וואָס איך בין געווען בוכהאַלטער ביי מיינ קוויז אלעזר עקהייזער, איז די אינפּלאַציע געוואָרן אַזוי גרויס, אַז דאָס וואַרט אַ „מיליאַרד“ האָט אַנגעוויירן דעם באַ-טייט. מיינ קוויז האָט טאַקע אַנגעהויבן מיר צאָלן מיינ געהאַלט לויט דעם פּרייז פון נאַפט (וואָס איז געווען דער הויפּט-מסחר פון זיין געשעפט).

גראַד האָט זיך אויך געמאַכט, וואָס אַ שוואַרצע קאָץ איז אַדורך צווישן מיר און מיין קוזין, און ווייסענבערגס פאַרשלאָג פון אַ שטעלע, נאָך דערצו פון אַ גאַנצן מיליאַרד מאַרק אַ חודש געהאַלט, איז געקומען ווי פון הימל און איך האָב ווייסענבערגס טעלע-גראַפירט די דאַטע און די שעה, ווען איך קום...

ווען די באַן האָט זיך אָפגעשטעלט אויפן דאַנציקער וואַקזאַל, האָב איך פון דער ווייטנס דערוען ווייסענבערגס שיינענדיק פנים. ער האָט זיך מיט מיר זייער וואַרעם באַגריסט, און אַ ברום געטאָן: „איצט האַלט איך פון אייך — געזאַגט און געטאָן!...“ נאָך אויף דעם וואַקזאַל האָט ער מיך אַ ביסל שעמעוודיק אַ פרעג געטאָן: „וויפל געלט האָט איר ביי זיך, איך וועל אייך אַם־ירצה־השם די צווייטע וואַך צוריקגעבן!...“ איך האָב אים געזאַגט די סומע וואָס איך פאַרמאַג: עס איז געווען אַרום צוויי הונדערט מיליאָן מאַרק, און איך האָב אים פּמעט אַליץ אַוועקגעגעבן.

מיטן טראַמוויי זענען מיר צוגעפאַרן צו דער עלעקטראַלנע גאַס. אויפן וועג האָט מיך ווייסענבערגס אויסגעפרעגט, וויפל איך האָב פאַרדינט אויף מיין בוכהאַלטער־שטעלע. ווען איך האָב אים געענטפערט: „40 פונט נאַפט“, האָט ער זיך שטאַרק צעלאַכט פון דעם איינפאַל, צו קריגן געהאַלט מיט נאַפט...

— ביי מיר וועט איר קריגן מזומנים, און איר וועט דאָך זיין אַ שרייבער!... — האָט ער אויסגערופן מיט שטאַליץ. ערשט ביי דער וועטשערע בין איך געוואָר געוואָרן, אין וואָס מיין אַרבעט וועט באַשטיין, פאַר וועלכער איך וועל קריגן אַזש אַ מיליאַרד מאַרק אַ חודש.

— איך מאַך אייך פאַר געהילף־רעדאַקטאָר פון זשורנאַל, וואָס איך האָב אָנגעהויבן אַרויסגעבן, דער זשורנאַל הייסט „דער שטראַם“ (1924, דערשינען 5 נומערן).

דעם קומענדיקן מאַנטיק האָט ווייסענבערג מיך אַרויפגעפירט אין דער דרוקעריי, וווּ דער זשורנאַל האָט זיך געזעצט. באַלד אין ערשטן מאַמענט איז געקומען מיין אַנטווי-שונג: די אויסטערלישע אַרטאָגראַפיע, וואָס איז שפּעטער חווקדיק אָנגערופן געוואָרן: די זשעלעכאָווער אַרטאָגראַפיע, אַ רמז אויף ווייסענבערגס געבוירן־שטעטל זשעלעכאָוו. עס איז פשוט געווען אַן אַבסורד דער אויסלייג עליפי נוסח ווייסענבערג. ער איז אָבער עקשנותדיק באַשטאַנען דערויף, אַז מען זאַל שרייבן לויט ווי דאָס פּויליש־יידישע אויער הערט עס. עס איז אויסגעקומען אַזוי, אַז אַ ליטווישער ייד וואַלט גאַרנישט גע-קאָנט איבערלייענען: אַנשטאַט „דאָס“, האָט ווייסענבערג געשריבן „דוס“; דער פּוילישער ייד וואַלט געלייענט „דיס“, און דער ליטווישער ייד וואַלט בכלל נישט געוואוסט וואָס דו ס באַדייט...
מיין טענהן צו אים וועגן דעם ענין האָט זיך אָנגעטראַפן אויף אַ חווק־שמיכל, און ער האָט סאַרקאַסטיש רעאַגירט: „איר זענט שוין אויך אַ ליטוואַק?!“ — האָט ער געצישעט צווישן די ציין.

איך האָב באַלד געזען, אַז איך בין אַריינגעפאַלן, און אַז איך וועל ביי אים גאַר-נישט אויספירן. האָב איך געשוויגן און געהאַפּט, אַז סוף־כּל־סוף וועט ער זיך באַדענקען און איינזען אַז ער איז אומגערעכט.

דערווייל בין איך אָנגעגאַנגען מיט מיין אַרבעט פאַר אַ „מיליאַרד“ אַ חודש! צו ווייסענבערג אין שטוב, אויף עלעקטראַלנע 14, זענען יעדן פּרימאַרגן געקומען יונגע שרייבערס, מיט וועלכע איך האָב זיך באַפּריינדעט. ווען איך האָב מיט זיי גערעדט וועגן

דער אַרטאָגראַפֿיע־פּראָגע, האָבן זיי געהויבן מיט די פּלייצעס, ווי געזאָגט: גם זה יעבור... עס זענען צווישן זיי געווען פּינע טאַלאַנטן, ווי: דוד מיצמאַכער, מ. ב. שטיין, י. אייבעשיץ. די צוויי טעכטער וויסענבערגס, גנענדל און פּערל, האָבן מיך זייער גוט באַ- האַנדלט. וויסענבערגס פּאַמיליע האָט געלעבט זייער אַרעם און איך האָב מיטגעהאַלטן מיט דער גאַנצער משפּחה, איך האָב מיך אָבער נישט באַקלאַגט. געשלאָפּן בין איך אויף אַ געלעגער, אויסגעבעט מיט די חזרה־נומערן פּון „דער שטראָם“.

דורך דער צייט, וואָס כ׳בין געווען ביי וויסענבערגן האָב איך זיך צוגעהערט און צוגעזען, ווי אַזוי ער פּירט זיינע מנחם־מענדלשע געשעפטס־טראַנזאַקציעס, און האָב באַוונדערט זיין רויקייט... עס איז, למשל, געקומען אַ פּאַפּיר־סוחר, וועמען מאַיז שול־דיק געוועזן געלט פּאַר פּאַפּיר. וויסענבערג האָט אים רויק געענטפּערט: „קומט מאַרגן!“ ווי ער וואַלט געווען זיכער, אַז מאַרגן וועט ער אין שטאַנד זיין צו באַצאָלן. ווען ער האָט אָבער דעם פּאַפּיר־סוחר צום דריטן אָדער צום פּערטן מאָל געגעבן דעם זעלבן „רויקן“ ענטפּער: „קומט מאַרגן!“ — האָב איך זיך מער נישט געקאַנט איינהאַלטן, און אַרויס־געשאַסן מיט אַ געלעכטער. וויסענבערג איז אַריינגעקומען צו מיר אין חדרל און מיט זיינע פּאַמעלעכדיקע רייד געפרעגט: „וואָס לאַכט איר, ראַזענבערג?“ איך האָב אים געענטפּערט: „ווייל דער נאָר האָט מיך געשטופּט... עס איז מיר בלוזי טשיקאַווע צו וויסן, וואָס איר וועט אים מאַרגן ענטפּערן...“ דערויף האָט ער מיט אַ זעלטענער רויקייט גע־זאָגט: „דאָס זעלבע וואָס היינט און נעכטן און אייערנעכטן... איך האָב דען אַ ברירה — איך האָב נישט!...“ איך האָב שוין מער ניט געלאַכט. טרערן האָבן מיך געשטיקט אין האַלדז...

אַן ענלעכע סצענע האָב איך בייגעוויינט עטלעכע טעג שפּעטער. וויסענבערג האָט געלאָזט אויסמאָלן די אַרעמע וווינונג זיינע. דער שטובן־מאַלער איז געווען אַ זשעלע־כאַווער און ער האָט געהאַלטן אין איין קומען דערמאַנען: „איטשע־מאיר, ווען וועסטו מיר שוין אָפּגעבן דעם חוב?...“ דעם שטובן־מאַלער האָט ער שוין נישט געגעבן קיין באַשטימטע דאַטע, פּאַרט אַ לאַנדסמאַן... אים האָט שוין איטשע־מאיר געענטפּערט: „מערצעשעם, דאָס ערשטע געלט, וואָס כ׳וועל אַריינקריגן, קריגסטו באַצאָלט...“ דער שטובן־מאַלער האָט געמאַכט אַ מינע ווי צום וויינען, ער האָט שוין אָפּנים געוויסט, אַז ער וועט זיינע שְכירות אַזוי זען, ווי ער זעט זיינע אויערן: ער האָט נישט, און פּון וואַנען זאָל אַ שרייבער האָבן!...

דער אַרעמער שטובן־מאַלער האָט נאָך געפרוּווט דאָס לעצטע מיטל: ער האָט מיך אָפּגעוואַרט אויף דער גאַס, און זיך צו מיר דערנענטערט: „איך זע דאָך, אַז איר זענט איטשע־מאירס אַן אייגענער, וויל איך אים דורך אייך וואַרענען, אַז ער זאָל נישט מיינען, איך וועל פּאַרשווייגן. איך ווייס, אַז ער האָט אין אַמעריקע איינגעקויפט אַ פּאַרטיע שיד, זאָל ער אַ טייל פּאַרקויפּן און מיר אָפּצאָלן דעם חוב!...“

איך האָב אים געענטפּערט, אַז איך באַדויער זיי ביידע, ווייל ביידע זענען ווייט פּון צו זיין גבירים... „איר זענט דאָך זיינער אַ לאַנדסמאַן — האָב איך אַרומגעטירט — און ער איז דאָך אַ באַרימטער שרייבער, דאָס מיינט פּאַר אייך גאַרנישט?...“

דער שטובן־מאַלער האָט מיר דערויף גאַרנישט געענטפּערט, אָבער כ׳האָב גע־פּילט, אַז איך האָב אים באַוויקט לטובה. פּון דעסטוועגן האָב איך געהאַלטן פּאַר נויטיק צו וואַרענען וויסענבערגן, אַז ער זאָל די שיד אַ ביסל פּאַרבאָרגן, און אים איבערגעגעבן דעם אינהאַלט פּון מיינ געשפרעך מיטן שטובן־מאַלער. וויסענבערג האָט מיך אויסגע־

הערט מיט אן איראנישן שמייכל און ווי זיין שטייגער, געענטפערט מיט א ברום, און איך האָב נישט געוויסט, צי ער נעמט אין אַכט מיין וואָרענונג, אָדער נישט. ערשט אַ שעה נאָך אונדזער געשפרעך האָט ער צו מיר געזאָגט: „ראָזענבערג, קומט!...“ און ער האָט מיך אַוועקגעפירט אויף בייעלאַנסקע-גאַס, וווּ עס האָבן זיך גע- פונען אַ סך שיד-געשעפטן. לצים האָבן געהאַט אויסגעטראַכט אַ מעשה, אַז וויסענבערג האָט בעת זיין שיד-טראַנזאַקציע אין אַמעריקע איינגעקויפט בלוזי „לינקע“ שיד און דעריבער קאָן ער זיי נישט פאַרקויפן... דער אמת איז אָבער געווען, אַז ער האָט איינ- געקויפט שיד, וואָס זענען אין וואַרשע נישט געווען אין דער מאַדע, דהיינו: זיי זענען געווען מיט שמאַלע שפיצן, און אין פּוילן האָט מען געטראָגן ברייטע שפיצן... און דאָס איז געווען דער צוועק פון זיין נעמען מיך אויף בייעלאַנסקע-גאַס. ער האָט פּרוּבירט מיר איינרעדן, אַז אין די געשעפטן שטייען אויך שיד מיט שמאַלע שפיצן... איך האָב דערזען אין זיינע אויגן די זעלבע עקשנות, וואָס מיט זיין זשעלעכאָווער אַרטאָגראַפיע: אין די געשעפטן זענען בפירוש געשטאַנען שיד מיט ברייטע שפיצן, און ער האָט צו מיר אַ פינקל געטאָן מיט זיינע פייערדיקע אויגן: „נח, זאָגט אַליין, ראָזענ- בערג, צי זענען דאָס ברייטע שפיצן, אָדער שמאַלע שפיצן?...“ האָב איך געענטפערט ווי דער אמת איז געווען: „דאָס זענען ברייטע שפיצן!...“ האָט ער אויף מיר אַ קוק גע- טאָן, ווי נאָר מיך איינצושלינגען און ביז אויסגערופן: „איר זענט פונקט ווי די אַנדערע!“ איך האָב אים גאַרנישט געענטפערט, ווייל עס וואַלטן געווען אַרויסגעוואַרפענע רייד.

מיר זענען שווייגנדיקע געגאַנגען אַהיים. עס איז מיר געווען אַ גרויס רחמנות אויף אים. ער איז געווען אַ קרענקלעכער עקשן, אַזוי מיט די שיד, און אַזוי מיט זיין ווילדער אַרטאָגראַפיע. איך האָב געפילט, אַז די שטעלע מיטן מיליאַרד מאַרק אַ חודש גליטשט זיך אַוועק פון מיר. איך וועל מיטן „שטראַם“ לאַנג שוין נישט מיטשווימען... אויך וויסענבערג גופא האָט שוין איינגעזען, אַז איך וועל ביי אים קיין זעקל זאָלן נישט אויפּעסן... איך בין אַ רעבעל, און בין נישט באַגייסטערט פון זיינע פּירונגען. אין אַ געוויסער נאַכט איז צווישן אונדז פאַרגעקומען אַט אַזאָ דיאַלאָג:

איך: וויסענבערג, איך פאַר צוריק צו שיינבערגן קיין פּולאַוו...

וויסענבערג: און אויף אַ בילעט האָט עטץ?...

איך: קודם-כּל קומט דאָך מיר ביי אייך אַנדערהאַלבן מיליאַרד מאַרק, חוץ לזה, האָב איך דאָך ביי מיין אַנקומען אייך געגעבן עטלעכע הונדערט מיליאָן מאַרק... וויסענבערג: און געגעסן האָט עטץ נישט?...

איך: נישט ערגער און נישט בעסער פון אייך און אייער משפּחה...

מיין ענטפער איז אים, זעט אויס, געפעלן געוואָרן... וואָרעם ער האָט אַ קרומען שמייכל געטאָן.

וויסענבערג: המ... כּעל ענק געבן צוויי פאַר שיד... פאַרקויפטס, וועט עטץ האָבן

אויף אַ בילעט...

איך האָב פאַרשוויגן דעם פאַרשלאָג זיינעם, ווייל ס'האַט נישט געהאַט קיין זין זיך מיט אים צו דינגען. איז געבליבן בהסכּם, אַז איך נעם די צוויי פאַר שיד, און באַלד אין דער פּרי האָב איך מיך געלאָזט גיין צו קראַשינסקיס גאַרטן, זוכן אַ יאַלד, וואָס זאָל ביי מיר קויפן די שיד מיט די שמאַלע שפיצן. איך בין אָפּגעזעסן אַן ערך אַ שעה צייט, און אין די אויגן איז מיר פּלוצעם געוואָרן ליכטיק: עס איז דורכגעגאַנגען אַ מענטש.

אויף וועמען כ'האב זיך צום ווינציקסטנס געריכט... דאָס איז געווען אַ יונגערמאַן פון מעלניצע, לעבן קאָוועל, וועלכער האָט אין דער צייט פון דער עסטרייכישער אַקופאַציע געווינט ביי אונדז, אין מאָטיש, אַלס פּליט.

ער האָט זיך מיט מיר שטאַרק דערפרייט, און איך מיט אים נאָך מער... ער האָט מיך געפרעגט וואָס איך טו אין וואַרשע, און איך האָב אים אַלץ דערציילט. „איך דאַרף אויף אַ באַנבילעט קיין פּולאַוו, איך פאַר צו שלמה שיינבערג, און וויסענבערג האָט מיר געגעבן אַט די דאָזיקע צוויי פאַר שידך...“

ער האָט אַ קוק געטאַן אויף די שיד מיט די צוויי שמאַלע שפיצן, וואָס זענען געווען אין דער מאָדע מיט 10 יאָר צוריק, און ער האָט זיך צעלאַכט אויף אַ קול, אַז מענטשן האָבן זיך אָפּגעשטעלט קוקן. קוריץ, ער האָט געוויסט, אַז איך דאַרף אויף אַ בילעט און מיר געגעבן מיט אַ פאַר זלאָטעס מער און געהייסן גריסן שיינבערג, וועמען ער האָט גוט געקענט. (דער דאָזיקער „יונגערמאַן“ בצלאל באַלער, וווינט היינט אין בוענאַס-איירעס, און ער איז דער רעדאַקטאָר פון קאָוועלער יזכור-בוך).

אַט אַזוי האָט זיך פאַרענדיקט מיין מיטאַרבעט מיט איטשע מאיר וויסענבערג, צו וועמען איך בין אָנגעקומען אַלס געהילף-רעדאַקטאָר פון זשורנאַל „דער שטראַם“ פאַר אַ מיליאָרד מאַרק אַ חודש.

מיר זענען אָבער געבליבן פריינד מיט וויסענבערג און נאָך דעם ווי איך האָב אים פאַרלאָזט און געפאַרן צו מיין חבר שלמה שיינבערג קיין פּולאַוו, פּדי צו אַרבעטן אין זיין זעצעריי.

וויסענבערג האָב איך גאַנץ אָפט באַזוכט. איין מאָל האָב איך ביי וויסענבערגן אין שטוב באַגעגנט מאַרק ראַקאָווסקין, דעם דאָן שוין באַרימטן איבערזעצער אויף יידיש פון אַלע שבעים לשונות. זיי האָבן גראַד געפירט אַ שמועס וועגן וויכטיקע ביכער פון דער וועלט-ליטעראַטור, וואָס מען וואַלט געדאַרפט אַריינפירן אין דער יידישער ליטע-ראַטור.

איך האָב מיך אַריינגעמישט אין שמועס און אַרויסגעזאָגט די מיינונג, אַז ס'וואַלט געווען אַ יושר גדול איבערצוזעצן אויף יידיש, ס.ט. ריימאַנטס „כלאַפּי“ (פּויערן) פאַר וועלכן דער גרויסער פּוילישער שרייבער האָט גראַד דעמאַלט געקריגן דעם נאַבעל-פרייז. וויסענבערג האָט מיט מיר איינגעשטימט, אַז דאָס דאָזיקע 4-בענדיקע ווערק וואַלט געווען אַ גרויס געווינס פאַר יידיש. ראַקאָווסקי האָט אויך מסכים געווען, אָבער צוגעגעבן, אַז ס'איז נאָך נישט געבוירן געוואָרן דער יעניקער, וועלכער זאָל דאָס דאָזיקע ווערק קאַנען איבערזעצן אויף יידיש.

די אַמביציע האָט אין מיר אַ ברויז געטאַן און כ'האָב אויסגערופן: „איך וועל עס איבערזעצן!...“ ראַקאָווסקי האָט איראַניש אַ שמיכל געטאַן.

מיט צוויי יאָר שפּעטער, אין 1926, זענען אין פאַרלאַג „אַריענט“ דערשינען די ערשטע צוויי בענדער „פּויערן“.

אין זיין זשורנאַל „אינדער האַפענינג“, האָט וויסענבערג אַ באַגייסטערטער אָפּגע-דרוקט אַ רעצענזיע וועגן מיין איבערזעצונג. ער האָט מיר טאַקע פאַרגעוואַרפּן, אַז איך באַנוץ פּיל פּוילישע ווערטער, אָבער „דער אַראַמאַט פון „כלאַפּי“ איז פאַראַן...“

ווען איך בין מיט עטלעכע יאָר שפּעטער געוואָרן דער פּריוואַט-סעקרעטאַר ביי שלום אַשן, און איך בין איין מאָל געקומען צו גאַסט קיין וואַרשע, האָט מיך וויסענבערג אין ליטעראַטור-פאַראיין אויף טלאַמאַצקע 13 פאַרגעשטעלט פאַר דעם פּאַעט ש. י.

לאַנדינסקי, וועלכער האָט געוווינט אין פאַריז און איז באַקאַנט געווען אַלס אייפעריקער אָנהענגער פון יוזעף פּילסודסקי און זיינע פּולקאָוויקעס. לאַנדינסקי האָט דווקא געוואָלט זיך איינשטעלן פאַר מיר, אַז איך זאָל באַקומען אַ פּוילישן גאַלדענעם מעדאַל, אַ פּאַלאַניאַ רעסטיטוטאַ, פאַר מיין איבערזעצונג פון „כלאָפּי“. איך האָב אים, פאַרשטייט זיך, גע- דאַנקט פאַר דער טובה...

אין זעלבן יאָר, זומער 1937, האָב איך זיך צום לעצטן מאָל געטראָפּן מיט ווייסענ- בערגן. איך האָב אים דערציילט, אַז נאָך די ימים-נוראים פאַר איך צוריק צו אַשן קיין ניצע, און אַז איך וועל פאַרן דורך פאַריז. דאָס איז געוועזן פאַר אים אַ געלעגנהייט אויסצורעדן אויף אַשן. איך האָב אים פּמעט נישט געענטפערט, אַדורכגעלאָזט פאַרן אויער. ער האָט מיר געגעבן אַ מתנה זיין נאָר-וואָס דערשינען ביען „אין דער טיפּער אייביקייט“, מיט גאָר אַ פיינער דעדיקאַציע.

ווייסענבערג האָט דערביי געהאַט צו מיר אַ בקשה, אַז אין פאַריז זאָל איך מיך באַמיען צו זען איליאַ ערענבורגן, ווייל ער ווייסט, אַז איליאַ ערענבורג האָלט פון אים גאָר שטאַרק, און איך זאָל אים פאַרשלאָגן, ער זאָל איבערזעצן איינס פון זיינע ביכער אויף רוסיש. איך האָב אים צוגעזאָגט. עס האָבן זיך אָבער געמאַכט פאַרשידענע מכשולים, און איך האָב נישט באַוווּן זיך צו טרעפּן מיט ערענבורגן, כדי אים איבערצוגעבן ווייסענ- בערגס ווונטש. און דאָ איז אַנגעקומען די שרעקלעכע ידיעה פון וואַרשע: „דער גרויסער שריפטשטעלער י. מ. ווייסענבערג איז טויט!...“

די טרויעריקע ידיעה האָט מיך דערשלאָגן. דאָס האָט פאַסירט דעם 13טן אויגוסט, 1938, מיט 35 יאָר צוריק... עס איז אַוועק אַ גרויסער שרייבער און אַזוי יונג: סך-הכל 57 יאָר!

ניו-יאָרק, 1973

*

שלמה ראָזענבערג

געבוירן אין לאַסקאָזשעוו (לאַסקעראָוו) אין אַפריל 1896. דעביוטירט מיט אַ ביבלישער פּאָעמע „עלי הכהנס טויט“, אין י. מ. ווייסענבערגס „יודישע זאַמעלביכער“. איבערזעצט די „פּויערין“ פון דעם פּוילישן נאַבעל-פּרייז-טרעגער סט. ריימאַנט (4 בענדער). מיטאַרבע- טער פון „היינט“. שפּעטער — פּריוואַט-סעקרעטאַר פון שלום אַש. פון 1941 אין אַמע- ריקע, וווּ מיטגעאַרבעט אין „טאָג“. מחבר פון אַ צאָל ראַמאַנען, פון וועלכע אַ גאַנצע ריי זענען דערשינען אין בוכפּאַרם אין יידיש, שפּאַניש און העברעיִש.

די צוויי שוועסטער

1.

עאָן, אָדער חיים לייב ווישקאָווער, האָט אַריינגעגאַסן שמאַנט אין דער קאָווע. ער האָט אַריינגעטאַן אַ סך צוקער. ער האָט פאַרזוכט, זיך פאַרקרימט, צוגעגאַסן שמאַנט און געטאַן אַ ביס פון דעם מאַקאַראַנדל, וואָס דער קעלנער האָט אים דערלאָנגט. ער האָט געזאָגט:

— כ'האַב ליב זיסע קאָווע, נישט קיין ביטערע. אין ריאָ-דע-זשאַנעיראַ טרינקען זיי פיצעלעך קאָוועלעך, ביטער ווי גאַל. ס'איז דאָ אויך אין דער מאָדע — עספרעסאַ — אָבער איך האָב ליב אַ גלעזל קאָווע ווי אין וואַרשע. אַז כ'זיך דאָ מיט דיר, פאַרגעס איך, אַז כ'בין אין בוענאַס-איירעס. ס'דוכט זיך מיר, אַז מיר זיצן אין וואַרשע ביי לורסן. וואָס זאַגסטו צו דעם וועטער, האָ? ס'האַט לאַנג געדויערט ביז כ'האַב מיך צוגעווינט, אַז סוכות איז פּרילינג און אַז פּסח פאַלט אויס אין הערבסט. כ'קאָן דיר נישט איבער-געבן וואָס פאַראַ צעמישעניש דער דאָזיקער איבערגעדרייטער קאַלענדאַר רופט אַרויס ביי אונדזערע מענטשן. חנוכה איז דאָ אַ היץ, אַז מ'ווערט צעשמאַלצן. שבועות איז קאַלט. נו, אָבער די פּרילינג-גערופן זענען די אייגענע.

דער בעז האט די אייגענע ריחות, וואס פלעגן אַנבלאָזן פון פראַגער וועלדל און פון זאַקסישן גאַרטן. אָבער ס'איז פאַרט אַנדערש. ס'איז דען דאָ פאַר אַזוינע שאַטירונגען אַ נאַמען? די גויִשע שרייבער רופן אַן אַלערליי בלימעלעך און פלאַנצן, אָבער אין יידיש זענען מיר באַקאַנט בלויז צוויי בלומען רויזן און ליליעס. אַז כ'גיג אַ מאַל אַריין אין אַ בלומען־געשעפט און כ'וויל קויפן פאַר עמעצן אַ בוקעט, פאַרלאָז איך מיך אַלע מאַל אויפן פאַרקויפער. טרינק די קאַווע!

— דערצייל שוין די מעשה — האָב איך געזאָגט.

— האָ? מ'קאָן דען דאָס דערציילן? וווּ זאָל איך אָנהויבן? כ'האָב דיר צוגעזאָגט אַלץ צו דערציילן, דעם גאַנצן אמת. אָבער מ'קאָן דען דערציילן דעם אמת? כ'ווייס, אַז דו פאַרשטייסט — ווער, אויב נישט דו? — אָבער כ'האָב מורא, אַז וועסט נישט פאַרשטיין. וואַרט, כ'וועל פאַררויכערן אַ פאַפיראַס. טאַקע דיינס אַן אַמעריקאַנער ציגאַרעט.

לעאָן ווישקאַווער האָט אַרויסגענומען פון קעשענע איינס פון די פעקלעך ציגאַר־רעטן, וואָס כ'האָב אים געבראַכט פון ניו־יאָרק. כ'האָב אים שוין געקאַנט איבער דרייסיק יאָר. כ'האָב אַפילו אַמאָל געהאַט געשריבן אַ הקדמה צו זיינס אַ בוך לידער. ער איז שוין אַלט געווען אַ יאָר דריי אַדער פיר און פופציק און איז געהאַט דורכגעגאַנגען דעם היטלער־גיהנום און דעם סטאַלין־טערראָר, אָבער ער האָט אויסגעזען יונג פאַר זיין עלטער. ער האָט געהאַט אַ קאַפּ שוואַרצע געקרייזלטע האָר, גרויסע שוואַרצע אויגן, אַ דיקע אונטערשטע ליפּ, אַ האַלדז און אַ פאַר אַקסלען, וואָס ס'האָט געהויכט פון זיי מיט מאַנסבילשער גבורה. ער האָט נאָך אַלץ, ווי אין וואַרשע, געטראָגן אַ העמד מיט אַ „סלאָוואַקי־קאַלנער. ער האָט געבלאָזן קייקעלעך רויך און גענומען קוקן אויף מיר מיט פאַרזשמורעטע בליקן, ווי אַ מאַלער אויף אַ מאַדעל. ער האָט געזאָגט:

— איכ'ל אָנהויבן פון מיטן. כ'בעט דיך: פּרעג מיך נישט אויף קיין דאַטעס, ווייל ווען ס'קומט דערצו, בין איך פּולשטענדיק צעמישט און דעזאָריענטירט. ס'האָט געמוזט זיין אין 1946, אַדער אפשר איז עס נאָך געווען סוף 1945. כ'בין געהאַט אַזוועק פון סטאַלינס רוסלאַנד און בין אַנגעקומען קיין פּוילן. כ'האָב געזאָלט אַריינטרעטן אין דער פּוילישער אַרמיי, אָבער כ'האָב מיך דערפון אַרויסגעדרייט. כ'בין פאַרביי וואַרשע און געזען די חורבה'ס פון געטאָ. וועסט מיר נישט גלויבן, נאָר כ'בין אַזוועק זוכן דאָס הויז, וווּ כ'האָב געווינט אין 1939, אפשר וועל איך דאָרט געפינען צווישן די ציגל מיינע מאַנסקריפטן. די שאַנסן, אַז כ'זאָל דערקאַנען אַ הויז אויף דער נאַוואַליפּקי און דאָרט געפינען אַ מאַנסקריפט נאָך די אַלע באַמבאַרדירונגען און שרפּה'ס זענען געווען ווייניג־קער ווי נול. אָבער כ'האָב דערקאַנט די חורבה פון דעם הויז און געפונען מיין בוך, טאַקע דאָס אייגענע מיט דיין הקדמה. בלויז דאָס לעצטע בלעטל האָט געפעלט. כ'בין געווען איבערראַשט, אָבער נישט צו שטאַרק איבערראַשט. אין מיין לעבן זענען געשען אַזוי פּיל אומגלויבלעכע טראַפּן, אַז כ'בין געוואָרן ווי מ'זאָגט: בלאַזע. מיר דוכט זיך, אַז ווען כ'זאָל איצט קומען אַהיים און טרעפן דאָרט מיין געשטאַרבענע מאַמע, וואָלט איך נישט קיין פּינטל געטאָן מיט קיין אויג. כ'וואָלט געזאָגט: מאַמע, וואָס מאַכסטו...?

פון וואַרשע האָב איך מיך דערשלעפט קיין לובלין און פון דאָרט בין איך אַזוועק דורך אַלערליי וועגן און אומוועגן קיין שטעטיץ. די שליחים פון דער „בריחה" האָבן אונדז געפירט איבער אַלערליי שטעט און שטעטלעך. די מערסטע שטעט זענען געווען חרוב און מיר זענען געלעגן אין שטאַלן, באַראַקן, אין גאַס אויך. מ'האָט צו מיר טענה'ס

דאָ אין בוענאָס־אירעס פאַר וואָס איך שרייב נישט אָן מיינע איבערלעבונגען. ערשטנס, בין איך נישט קיין פראָזע־שרייבער. אויב כ'האַב עפעס צו זאָגן, זאָג איך עס אין עטלעכע פערזן, נישט אין דיקע בענדער. צווייטנס האָט זיך ביי מיר אַלץ אויסגעמישט צוזאַמען — ספּעציעל די דאַטעס, די נעמען פון שטעט — און כ'בין זיכער, אַז כ'וואָלט פאַרקאַכט אַזאַ קאַשע און געמאַכט אַזוינע גרייזן, אַז מ'וואָלט מיך פשוט באַטראַכט פאַר אַ ליגנער און אַ פעלשער. יאָ, כ'האַב באַגעגנט אויסטערלישע טיפּן. איין פרוי האָט געהאַט פאַר־לירן אַ קינד און זי האָט עס געזוכט אומעטום און אין די סאַמע אומוואַרשיינלעכסטע ערטער. ווידער איינער אַ געוועזענער סטודענט האָט זיך אַריינגענומען אין קאַפּ, אַז צווישן די חורב'ה'ס וואָלגערן זיך אוצרות. ער איז געשטאַנען אין ביטערן פראָסט מיט אַ רידל און געגראָבן צווישן די שטיינער. די אַלע משוגעתן, וואָס דו באַשרייבסט און די מעשיות מיט די שדים און דיבוקים זענען גאַרנישט אין פאַרגלייך מיט דעם, וואָס איך האָב געזען מיט די אייגענע אויגן און דורכגעמאַכט. דיקטאַטור, מלחמה'ס, גזרה'ס, טרייבן אַריין גאַנצע לענדער אין משוגעת. מיין טעאָריע איז, אַז דאָס מענטשלעכע מין איז געווען משוגע באלד ווי ס'איז אַנטשטאַנען און אַז די גאַנצע מענטשלעכע ציוויליזאַציע און קולטור איז איין גרויס משוגעת. דאָס ערגסטע משוגעת איז דער ראַציאָנאַליזם. נו, אַבער דו ווילסט דאָך פאַקטן.

די פאַקטן בקיצור זענען אַזוי: אין שטעטין — אָדער אפשר איז עס געווען קאַטאַוויץ, ניין, ס'איז געווען שטעטין — האָב איך באַגעגנט אויף אַ ביבקע אַ פרוי, וואָס האָט מיך פאַרכישופט ממש אין איין רגע. דו ווייסט, אַז כ'האַב געהאַט גענוג ווייבער אין וואַרשע, מער וויפל דו ווייסט. אין רוסלאַנד האָט אַלץ אויסגעפעלט, אַבער נישט קיין ליבע. אַזוי בין איך, אַז קיין שום געפאַרן, קיין שום קריזיסן, אַפילו נישט הונגער און קראַנקייט האָבן צוגענומען ביי מיר דאָס, וואָס מ'רופט איצט ליבידאָ, אָדער וואָסער נאַמען די פראַפעסאָרן טראַכטן נישט אויס. ס'איז גריילעך געמאַלט, אַז דער סעקס־פאַרלאַנג און דאָס מענטשלעכע משוגעת זענען איינס און דאָס זעלבע. כ'בין שוין לאַנג געהאַט דעראַנגען צו אַ מדרגה, אַז וועגן ליבע אין ראַמאַנטישן זין האָט נישט געקאַנט זיין קיין רייד. דער פאַרלאַנג צו דערוועקן ליבע אין יענעם, — דאָס יאָ. מיט אַ מאָל שטיי איך פאַר אַ פרוי און גאָף אויף איר ווי כ'וואָלט נאָך קיין מאָל קיין נקבה נישט געזען. זי שילדערן? כ'קאָן נישט שילדערן. זי האָט געהאַט אַ קאַפּ לאַנגע שוואַרצע האָר און אַ הויט ווייַס ווי שניי, ניין, נישט שניי, גיכער מאַרמאַר. זיי מיר מוחל פאַר די אַלע באַנאַליטעטן. ווען ס'קומט צו שילדערן האָב איך נישט קיין ווערטער. אויגן האָט זי געהאַט שוואַרצע און מאַדנע דערשראַקענע. שרעק איז נישט געווען קיין גייעס אין יענער צייט. יעדע רגע האָט מען ריזיקירט מיטן לעבן. רוסלאַנד האָט נישט אַרויס־געלאָזט און מיר האָבן זיך געזאָלט אַריינשמוגלען קיין דייטשלאַנד ווהיין מ'האַט ווידער נישט אַריינגעלאָזט. מ'האַט אונדז געגעבן פאַלשע פאַפירן, אַבער מ'האַט לייכט זיך געקאַנט כאַפּן, אַז אונדזערע דאַקומענטן זענען נישט אין אַרדענונג. די גרענעצוואַכן האָט מען געשמירט, אַבער גיי שמיר יעדן פאַטרול! נו, אַבער אין די דאָזיקע אויגן איז געלעגן אַן אַנדער סאַרט שרעק. עפעס ווי מ'וואָלט אַט־דאָס מיידל אַראַפּגעוואַרפן אויף דער ערד פון אַן אַנדער פלאַנעט און זי ווייסט נישט וווּ זי איז און וואָס מ'הויבט אָן טאָן. אַזוי האָבן אפשר אויסגעזען די נפילים, די מלאכים, וואָס מ'האַט אַראַפּגעוואַרפן פון הימל. אַבער יענע זענען דאָך געווען מאַנסלייט. זי האָט געטראָגן צעריסענע שיד און אַ גרויס־אַרטיק נאַכטהעמד. וואָס כ'האַב דאָמאַלסט געמיינט, אַז ס'איז אַ באַלקלייד. דער „דזשאַינט“

האָט געהאַט געשיקט קיין אייראָפּע קליידער און וועש, וואָס רייכע דאַמען האָבן אוועק-געשאַנקען פֿאַר די פּליטים און זי האָט געהאַט געקראָגן אַט דאָס קעסטלעכע נאַכטהעמד. אַחוץ פּחד איז געלעגן אויף איר אַן אויסטערלישע איידלקייט. דאָס אַלץ האָט עפּעס נישט געשטימט מיט דער אַזוי גערופּענער ווירקלעכקייט. אַזוינע איידעלע באַשעפּענישן האָבן געוויינלעך נישט דורכגעלעבט די מלחמה. זיי זענען געפּאַלן ווי די פּליגן. איבערגעלעבט האָבן די שטאַרקע, די אַנטשלאַסענע און אַפט אַזוינע, וואָס האָבן געשפּאַנט איבער מתיים. ביי מיין גאַנצער דאָן־זשואַנישקייט בין איך אַ שטיק ביישן. כִּהויב קיין מאָל נישט אַן צו רעדן צו עמעצן פּריער. אַבער כִּהאַב בוכשטעבלעך מיך נישט געקאַנט אַפּרייסן פּון אַרט. כִּהאַב מיך אַנגענומען מיט קוראַזש און זי געפּרעגט צי כִּקאַן איר העלפּן. כִּזוייס נישט פֿאַר וואָס, נאָר כִּהאַב גערעדט צו איר פּויליש. אין אַנהויב האָט זי געשוויגן און ס'איז מיך באַפּאַלן אַ פּאַרדאַכט, אַז זי איז שטום. זי האָט געקוקט אויף מיר מיט דעם סאַרט אומבאַהאַלפּנקייט וואָס מ'זעט אַ מאָל אין אַ קינד. דערנאָך האָט זי מיר געענטפּערט אויף פּויליש:

— אַ דאַנק. דער פּאַן קאַן מיר נישט העלפּן.

2.

געוויינלעך ווען עמעץ וואָלט מיר געגעבן אַזאַ אַפּשניט, וואָלט איך מיך באַלד אַפּגעטראָגן, אַבער דאָס מאָל האָט מיך עפּעס אַפּגעהאַלטן. כִּזוועל דיר לאַנג נישט ברייען. ס'האַט זיך אַרויסגעוויזן, אַז זי איז אַ חסידיש מיידל, אַ טאַכטער פּון אַ וואַרשעווער הויזווירט, אַן אַלעקסאַנדערער חסיד. דאָרע, אַדער דבורהלע, האָט געהערט צו יענע חסידישע מיידלעך, וואָס ווערן אויפּגעצויגן שיר נישט ווי אַסימילאַטאַרישע טעכטער. זי איז געאַנגען אין אַ פּריוואַטער גימנאַזיע. זי האָט זיך געלערנט שפּילן פּיאַנאָ און טאַנצן. דערביי פּלעגט אויך קומען צו איר אַ רביצין אַהיים לערנען דאווענען און יידישע דינים. זי האָט געהאַט פֿאַר דער מלחמה צוויי עלטערע ברידער און דער עלטערער האָט שוין געהאַט אַ ווייב אין בענדין. דער יינגערער האָט געלערנט אין אַלעקסאַנדערער שטיבל. זי האָט געהאַט אַ שוועסטער, עלטער פּון איר מיט עטלעכע יאָר. די מלחמה האָט גלייך געמאַכט אַ תּל פּון דער משפּחה. דער פּאַטער איז געהרגעט געוואָרן פּון אַ דייטשישער באַמבע. דעם ברודער אין בענדין האָבן די נאַציס דערשאַסן. דער יונגערער ברודער איז געהאַט געוואָרן מאַביליזירט אין דער פּוילישער אַרמיי און איז ערגעץ געפּאַלן. די מוטער איז געשטאַרבן פּון הונגעראָן און פּון אַ נירן־שלאַפּקייט אין וואַרשעווער געטאָ. די שוועסטער, איטע, האָט מען געהאַט אוועקגענומען אין קאַנצענ־טראַציע־לאַגער און דאָרע האָט פּון איר נישט געהערט. זי, דאָרע, האָט געהאַט אויף דער אַרישער זייט אַ לערערין פּון פּראַנצייזיש, אַ פּאַנגאַ עלזשביעטאַ דאָלאַנסקאַ, אַן אַלטע מויד, און יענע האָט זי געראַטעוועט. ווי אַזוי, וואָלט געדויערט צו לאַנג צו דערציילן. דאָרע איז אַפּגעזעסן איבער צוויי יאָר אין אַן אַלקאָוו אַן אַ פענצטער, די טיר פּאַרשטעלט מיט אַן אַלמער און אין דעם אַלמער איז געווען איין ברעט, וואָס מ'האַט געקאַנט אַרויס־נעמען. דורך דער דאָזיקער עפענונג האָט זי געקראָגן עסן און פּאַקטיש לופּט אויך. די לערערין האָט אַרויסגעטראָגן אירע טעפּלעך. אַ צדיקת אַ גויע, אַבער זי איז אומגעקומען אין פּוילישן אויפשטאַנד. אַט אַזוי באַלוינט דער רבּונו של עולם די חסידי אומות־העולם.

אַרויסגעקראָגן האָב איך דאָס אַלץ ביי איר נישט מיט אַ מאָל, נאָר ביסלעכווייז, ממש אַרויסגעצויגן יעדעס וואָרט ווי מיט צוואַנגען. כ'זאָג איר: פאַרט מיט מיר קיין פאַלעסטינע. דאָרט וועט איר קומען צו זיך. איר'ט זיין צווישן פריינד. — כ'קאָן נישט פאַרן קיין פאַלעסטינע — ענטפערט זי מיר.

— פאַר וואָס נישט? וווּ דען?

— כ'מוז פאַרן קיין קויבישעוו.

כ'האָב נישט געגלויבט די אייגענע אויערן. פאַלג מיך אַ מהלך אין יענער צייט פון שטעטין צוריק צו די באַלשעוויקעס און אַזש קיין קויבישעוו! דער וועג איז געווען פול מיט סכנה'ס.

— וואָס האָט איר צו טאָן אין קויבישעוו? — פּרעג איך זי און זי דערציילט מיר אַ געשיכטע. וואָס ווען כ'וואַלט שפּעטער אַליין נישט אַלץ באַשטעטיקט, וואַלט איך געמיינט, אַז ס'איז אַ פּאַנטאָזיע פון אַ קראַנקן מוח. די שוועסטער אירע, די איטע, איז אויפן וועג צום קאַנצענטראַציע-לאַגער געהאַט אַרויסגעשפרונגען פון וואַגאָן און דורך פעלדער און וועלדער זיך דערשלאָגן קיין רוסלאַנד. דאָרט איז זי אַוועק וווינען מיט אַ יידישן אינוושיניער, וואָס האָט אין דער רויטער אַרמיי זיך דערדינט צו אַ הויכן ראַנג. דער אַפיציר איז שפּעטער אומגעקומען אין דער מלחמה און איטע איז אַראָפּ פון זינען. מ'האַט זי געהאַט פאַרשפּאַרט אין אַ משוגעים-הויז אין יענער געגנט. דורך אַ ווילדן צופאַל, ממש אַ נס, האָט דאָרע זיך דערוווסט דאָ אין שטעטיק, אַז איר שוועסטער לעבט. כ'זאָג איר: וואָס קאָנט איר העלפן אייער שוועסטער אויב זי איז נישט ביי די ריינע געדאַנקען? דאָרט קריגט זי מעדיצינישע הילף. וואָס וועט איר טאָן מיט אַ משוגענער פרוי אָן געלט, אָן אַ דירה, אָן לייב און לעבן? איר וועט ביידע אומקומען. זי זאָגט: איר זענט פולשטענדיק גערעכט, אָבער זי איז די איינציקע, וואָס איז מיר געבליבן פון דער משפּחה און כ'קאָן נישט לאָזן זי זאל אַפּפינצטערן די יאָרן אין אַ סאַוועטיש משוגעים-הויז. ס'קאָן אויך זיין, אַז זי וועט ווערן געזונט ווען זי וועט מיך דערזען. געוויינלעך איז נישט מיין נאַטור זיך צו מישן אין פרעמדע עסקים. די מלחמה האָט מיך געהאַט אויס-געלערנט, אַז מ'קאָן קיינעם נישט העלפן. אין תּוֹך האָבן מיר אַלע געטרעטן אויף קברים. אַז מ'לעבט אַפּ יאָרן אין לאַגערן, תּפּיסה'ס און מ'קוקט צען מאָל אין טאָג דעם טויט אין די אויגן, הערט מען אויף זיך צו דערבאַרעמען אויף יעדן איינעם. אָבער ווען כ'האָב דערהערט פון דעם דאָזיקן מיידל, וואָס זי וויל טאָן, איז מיך באַפּאַלן אַ מיטלייד, וואָס מיר דוכט זיך, אַז כ'האָב קיין מאָל פריער נישט איבערגעלעבט. כ'האָב זי געפרוווט אַפּרעדן נאָך אַ מאָל און ווידער אַ מאָל. כ'האָב איר געגעבן טויזנט אַרגומענטן. זי זאָגט: כ'ווייס, אַז איר זענט גערעכט, אָבער כ'מוז מיך פאַרנעמען אויף צוריק. ווי אַזוי וועט איר קומען אַהין? — פּרעג איך זי און זי זאָגט: כ'בין גרייט צו גיין אַפּילו צו פּוס. כ'האָב מורא, זאָג איך, אַז איר זענט נישט ווייניקער משוגע פון אייער שוועסטער, און זי זאָגט: כ'האָב מורא, אַז איר זענט גערעכט.

אני הגבר, דער מענטש, וואָס זיצט דאָ נעבן דיר, האָט איבערגעלאָזט די בריחה, די מעגלעכקייט צו קומען קיין ארץ ישראל, וואָס איז דאָמאַלסט געווען פאַר מיר דער שענסטער חלום און העכסטער אידעאַל, און זיך געלאָזט מיט אַ פרעמד מיידל אויפן וועג קיין קויבישעוו. ס'איז פאַקטיש געווען אַן אַקט פון זעלבסטמאָרד. איין זאך האָב איך מיך דאָמאַלסט דערוווסט: אַז רחמנות איז אַ פאַרם פון ליבע און פאַקטיש דער העכסטער אויסדרוק אירער. דיר שילדערן דעם וועג וועל איך דאָ נישט. דאָס איז אַ גאַנצע אַדיסי.

כ'קאן דיר בלויז זאגן, אז רויטע אַרמייער האָבן אונדז צוויי מאל פאַרהאַלטן אויפן וועג און ס'האַט געפּעלט אַ האַר מ'זאָל מיך פאַרשיקן אין תּפיסה אָדער אין אַ לאַגער. דאָרע האָט זיך אויפן וועג געהאַלטן מאָדנע העלדיש, אָבער כ'האַב דערביי איינגעזען, אז דאָס איז מער רעזיגנאַציע ווי העלדישקייט. כ'האַב דיר פאַרגעסן צו זאָגן: זי איז געווען אַ פּשרע בתּולה און הינטער דער גאַנצער דערשלאַגנאָקייט האָט זיך באַהאַלטן אַ ליידיג-שאַפּטלעכע פּרוי. כ'בין געווינט געווען פּרויען זאָלן מיך ליב האָבן, נאָר דאָס איז געווען אַנדערש פּון אַליץ, וואָס כ'האַב ווען ס'איז דורכגעלעבט. זי האָט זיך אַנגעהאַנגען אָן מיר און זיך געקלאַמערט מיט אַ סאָרט געמיש פּון ליבע און פאַרצווייפּלונג, וואָס האָט מיך דערשראָקן. זי האָט געהאַט בילדונג און אין דער קאַמער, וווּ זי האָט פאַרבּראַכט איבער צוויי יאָר האָט זי דורכגעלייענט אַ גאַנצע ביבליאָטעק — אין פּויליש, פּראַנצייזיש, דייטש, אָבער זי האָט נישט געהאַט קיין שום דערפאַרונג. יעדע קליינאָקייט האָט זי דער-שראָקן. אין דעם באַהעלטעניש אירן האָט זי זיך געהאַט אַנגעלייענט מיט אַ סך קריסט-לעכע ביכער און אויך מיט די ווערק פּון דער מאַדאָם בלאַוואַצקי און אַלערליי אַקול-טיסטישע און טעאַזאָפּישע שרייבערייען, וואָס זענען געבליבן דער פּאַנאַ דאָלאַנסקאַ פּון אַ מומען. דאָרע האָט געפּלוידערט וועגן יעזוסן און גייסטער. כ'האַב נישט געהאַט קיין געדולד צו אַזוינע זאַכן, הגם כ'בין אַליין אויך געוואָרן אַ מיסטיקער — אַמווייניקסטן אַ פּאַטאַליסט — אין דעם דאָזיקן חורבן. מאָדנע, נאָר זי האָט דאָס אַלץ געמישט מיט דעם יידישקייט פּון איר היים.

דער וועג אַהין איז נאָך נישט געווען אַזוי שווער ווייל קיין רוסלאַנד האָט מען זיך אַריינגעקראָגן אָן איבעריקע שוועריקייטן. נישט מער, די באַנען זענען געווען געפּאַקט. אין מיטן וועג האָט מען אויסגעשפּאַנט דעם לאַקאָמאָטיוו, אים צוגעטשעפּעט צו אַנדערע וואַגאַנען און מיר זענען געבליבן שטיין טעג לאַנג. די מלחמה איז געהאַט אַריבער, נאָר אין די באַנען האָט מען זיך געשלאָגן. ס'איז געוואָרן אַ מחלוקת און מ'האַט יענעם אַרויסגעשטופּט פּון וואַגאַן. הרוגים זענען געלעגן לענגויס די רעלסן. די קעלט אין די באַנען איז געווען אַ געפּערלעכע, אָבער מענטשן זענען געפּאַרן אין אָפּענע וואַגאַנען און ס'איז געפּאַלן איבער זיי דער שניי. אין די פאַרמאַכטע וואַגאַנען האָט מען געמוזט מיט זיך פירן אַ נאַכטעפּל אָדער אַ פּלעשל משתיין צו זיין. אַ פּויער איז געזעסן אויפן דאָך פּון וואַגאַן און די באַן איז אַריינגעפּאַרן אין אַ טונעל און אים אָפּגעהאַקט דעם קאַפּ. אַט אַזוי זענען מיר אַנגעקומען קיין קויבישעוו. פּאַרנדיק אַזוי האָב איך מיך נישט אויפּגעהערט ווּנדערן אויף דעם, וואָס כ'האַב אָפּגעטאַן. דאָס מיט דאָרען איז נישט געווען גלאַט עפּעס אַ ליבע-אָוואַנטורע. איך האָב מיך פּאַקטיש געהאַט פאַרבּונדן מיט איר אויפן לעבן. איבערלאָזן אַזאַ איינע איז געווען דאָס אייגענע ווי איבערלאָזן אויף הפּקר אַ קינד אין וואַלד. שוין אויפן וועג האָבן מיר געהאַט אַלערליי קאַנפּליקטן און אַלע האָבן געהאַט צו טאָן דערמיט וואָס דאָרע האָט מורא געהאַט מיך איבערצולאָזן אויף אַ מינוט אַליין. ווען כ'בין אויף אַ סטאַציע אָדער אין מיטן וועג, ווען די באַן האָט זיך אָפּגעשטעלט, אַראַפּ אַנעמען וואַסער, האָט דאָרע זיך גענומען בעטן ביי מיר כ'זאָל נישט גיין. זי האָט מיך כּסדר חושד געווען, אז כ'פרוווּ פּון איר אַנטלויפּן. זי האָט איינפּאַך מיך אַנגעכאַפּט ביים אַרבל און מיך געפרוּווט אָפּהאַלטן און שלעפּן אויף צוריק. די פּאַסאַזשירן, ספּעציעל די גויים, האָבן געהאַט פּון וואָס צו לאַכן.

ביסלעכווייז איז מיר געוואָרן קלאַר, אז נישט בלויז איר שוועסטער, נאָר דאָרע אַליין איז אויך נישט נאָרמאַל. ס'האַט געשטעקט אין דער דאָזיקער משפּחה אַ שטיק

משוגעת, וואָס האָט זיך אויסגעדריקט אין פחד, אין חשד און אין אַ סאַרט מיסטיציזם, וואָס האָט געשטאַמט פון די אוראַלטע צייטן, אפשר פון דער עפאָכע ווען דער מענטש האָט נאָך געווינט אין היילן. ווי אַזוי די דאָזיקע פרימיטיווע ירושה האָט זיך דערשלעפּט צו אַ חסידיש-נגידישער משפּחה אין וואַרשע איז אַ רעטעניש. די גאַנצע געשיכטע, הגם כ'האָב זי איבערגעלעבט מיט אַלע פּרטים, איז פאַר מיר ביז היינט אַ ווילד רעטעניש, אָדער גאַר אַ קאַשמאַר.

3.

מיר קומען אָן קיין קויבישעוו און ס'איז לאַ יער ולא דובים, ס'איז נישטאָ קיין שוועסטער און ס'איז נישטאָ קיין משוגעים-הויז. דאָס הייסט, אַ משוגעים-הויז אין יאָ דאָ, נאָר נישט פאַר קיין פרעמדע. די נאַציס — און אפשר די באַלשעוויקעס אויך — האָבן ביים אָפּטרעטן איינפאַך צעשטערט שפיטאַלן, קליניקס, משוגעים-הייזער. די קראַנקע האָט מען דערשאַסן אָדער פאַרסמט. קיין קויבישעוו האָבן די רוצחים נישט דערגרייכט, אָבער דאָס שפיטאַל איז געווען געפאַקט מיט שווער-פאַרוונדעטע. ווער האָט זיך אין יענער צייט אומגעקוקט אויף אַ משוגענעם? און מיט וואָס איז אַ משוגענער מער משוגע פון אַ מיושבן? נו, אָבער אַ פרוי אין שטעטין האָט איבערגעגעבן דאָרע'ן אַלע סימנים. דער יידישער אינזשיניער האָט געהייסן ליפּמאַן. די פרוי איז געווען דעם ליפּמאַנס אַ קרובה און זי האָט פּלומרשט געוויסט אַלע איינצלהייטן. קאַנטס דיר פאַרשטעלן די אַנטווישונג: מיר האָבן דעם גאַנצן וואַגלוועג מיט אַלע ספּנה'ס דורכגעמאַכט אומזיסט. אָבער אייל דיך נישט: מיר האָבן געפונען איטען, — נישט אין אַ משוגעים-הויז, נאָר אין אַ דאָרף ביי אַן אַלטן ייד, אַ שוסטער. יענע פרוי אין שטעטין האָט נישט געזאָגט קיין ליגן. איטע האָט געליטן פון אַ דעפרעסיע און מ'האָט זי אַ צייט קורירט אין עפעס אַן אַנשטאַלט, אָבער נאָך אַ ווייל האָט מען זי אַוועקגעשיקט. די דעטאַלן האָבן איך מיך קיין מאָל נישט דערוויסט און דאָס וואָס מ'האָט מיר דערציילט האָבן איך שפּעטער פאַרגעסן. דער גאַנצער חורבן איז פאַרבונדן מיט אַמנעזיע. וויפּל ביכער מ'זאָל נישט שרייבן, האָט מען דעם עיקר פאַרגעסן. כ'האָב עס איינגעזען אין מיר אַליין און אין אַנדערע. דער שוסטער איז געווען אַ פּוילישער ייד טאַקע פון דיינע שטעטלעך, בילגאָריי אָדער יאַנעוו, אַ זקן פון קנאַפע אַכציק יאָר, אָבער נאָך אַ געזונט מענטשל. פּרעג מיך נישט ווי אַזוי ער איז געקומען קיין קויבישעוו און פאַר וואָס איטע האָט זיך אַריינגעצויגן צו אים. געוויינט האָט ער אין אַ חורבה, אָבער ער האָט געקאַנט לאַטען שטיוול, שיך, און דאָס דאָרף מען אומעטום. ער איז געזעסן אין אַ קעמערל ענלעך צו אַ הינערשטייג, מיט אַ לאַנגער ווייסער באַרד, אַרומגערינגלט מיט שקראַבעס, און אַזוי ווי ר'האַט געקלאַפּט שטיפטן אָדער געצויגן די דראַטווע, אַזוי האָט ער געמורמלט אַ קאַפּיטל תהילים. ביי אַ ליימענעם אויוון שטייט אַ רויטהאַריקע פרוי, באַרוועס, אַפּגעריסן, צעשוּיבערט, האַלב גאַקעט און קאַכט פּערלאַגרויפן. דאָרע האָט גלייך דערקאַנט איר שוועסטער, אָבער יענע האָט דאָרען נישט דערקאַנט. ווען איטע האָט זיך ענדלעך געכאַפּט, אַז ס'איז איר שוועסטער, האָט זי נישט געוויינט נאָר עפעס זיך צעבילט ווי אַ הונט. דער שוסטער האָט זיך גענומען וואַקלען אויפן בענקל.

ס'האט דאָ ערגעץ אין שכנות געדארפט זיין אַ קאלכאָז, אַבער אַלץ, וואָס כ'זען איז אַן אַלטמאָדיש רוסיש דאָרף מיט הילצערנע כאַטעס, מיט אַ צערקוועלע, מיט אַ טיפן שניי, מיט שליטנס, הינט און דאָרע פערדלעך, אַט אַזוי ווי כ'פלעג דאָס אַמאָל זען אין די בילדער אין די רוסישע כרעסטאָמאַטיעס. ווער ווייסט, אפשר איז די גאַנצע רעוואָלוציע געווען אַ חלום? אפשר זיצט נאָך ניקאָלאַי אויף דער פסא-מלוכה? כ'האָב אין דער מלחמה און דערנאָך צוגעזען אַ היפש ביסל באַגעגענישן פון נאַענטע. נאָר די דאָזיקע צוויי שוועסטער האָבן אָפגעשפילט אַ שוועסטערלעכע דראַמע. מ'האָט זיך געקושט, געלעקט און געבילט. דער אַלטער דזשאַמדזשעט מיטן ליידיקן מויל: אַ שאַד, אַ שאַד... דערנאָך נעמט ער זיך צוריק צו דעם שקראַב. דוכט זיך מיר גאָר, אַז ער איז געווען טויב.

ס'איז נישט געווען וואָס איינצופאַקן. אַלץ, וואָס די איטע האָט געהאַט, איז באַשטאַנען אין אַ פאַר שיד מיט גראַבע זוילן און מיט קנעפלעך און אַ שעפסן פוטערל אָן אַרבל. דער אַלטער האָט פון ערגעץ אַרויסגעקראַגן אַ שוואַרצע לחמא און איטע האָט עס אַריינגעלייגט אין אַ זאַק. זי קושט דעם זקן אין די הענט, אין שטערן, אין דער באַרד און פאַרגייט זיך פון דאָס ניי אין אַ בילעניש, ווי ס'וואַלט אַריין אין איר אַ גייסט אַ הונט. די איטע איז געווען אַ בילד־שיינע פרוי, העכער פון דאָרען. אויגן האָט זי געהאַט גרינע און פאַרטיקע ווי ביי אַ חיה. כ'האָב נאָך אַזוינע אויגן נישט געזען נישט פריער און נישט שפעטער. די רויטיקייט פון אירע האָר איז עפעס אויך אַ נישט־געוויינלעכע. דיר איבערצוגעבן ווי אַזוי מיר זענען דערפאַרן פון קויבישעוו קיין מאַסקווע און פון דאָרט צוריק קיין פוילן, וואַלט איך געדאַרפט זיצן מיט דיר ביז מאָרגן. מ'האָט זיך געשלעפּט, געשמוגלט און יעדע רגע האָט מען אונדז געקאַנט איינזעצן, פונאַנדערשיידן, אַדער גלאַט דערהרגענען. אַבער ס'איז געוואָרן זומער און מיר האָבן זיך נאָך לאַנגע וואַנדערונגען דערשלאָגן קיין דייטשלאַנד און פון דאָרט קיין פאַריז. ס'זאָגט זיך בלויז אַזוי. קיין פראַנקרייך זענען מיר אַנגעקומען שוין סוף 1946, אַדער אפשר איז שוין געווען 1947. איינער פון די עסקנים פון „דזשאַינט“ איז געווען מיינס אַ פריינד, אַ שטיקל חסיד, אַ יונגערמאַן פון וואַרשע, וואָס איז געקומען קיין אַמעריקע אין 1932 און איז דאָרט געוואָרן אַ גאַנצער מאַכער. ער האָט געקאַנט ענגליש און אַנדערע שפראַכן אויך. קאַנסט דיר קוים אויסמאַלן וויפּל מאַכט אַמעריקאַנער האָבן געהאַט אין יענער צייט. זיי האָבן געקאַנט אַלץ טאָן, און יעדן איינעם איבערקויפן. כ'האָב לייכט געקאַנט קריגן אַ וויזע קיין אַמעריקע, אַבער דאָרע האָט זיך געהאַט אַריינגענומען אין קאַפּ, אַז כ'האָב אין אַמעריקע אַ געליבטע. אין פאַריז האָט דער „דזשאַינט“, דאָס הייסט, טאַקע דער זעלבער יונגערמאַן, געקראַגן פאַר אונדז אַ קליינע דירה, הגם דאָס איז געווען נישט פון די לייכטע זאַכן. מיר האָבן געקראַגן פון זעלבן „דזשאַינט“ אַ מאַנאַטלעכע סובסידיע.

כ'ווייס, וואָס דו ווילסט מיך פרעגן. האָב אַ מינוט געדולד. יא, כ'האָב געלעבט מיט ביידע. מיט דאָרען האָב איך אָפּיציעל חתונה געהאַט אין דייטשלאַנד: זי האָט געוואַלט אַ חופּה און מיר האָבן געשטעלט אַ חופּה. אַבער כ'האָב פאַקטיש געהאַט צוויי ווייבער, צוויי שוועסטער — גענוי ווי יעקב אבינו. ס'האָבן מיר בלויז געפעלט אַ בלהה און אַ זלפה. ווי דו קוקסט מיך אָן, האָב איך שוין אַלץ געהאַט פאַרוכט. וואָס האַלט אָפּ אונדזער איינעם? נישט רעליגיע און אַודאי נישט די גוישע געזעצן. אין דער דאָזיקער מלחמה איז די גאַנצע מענטשלעכע קולטור זיך צעפאַלן ווי שפינוועבס. אין די לאַגערן — נישט בלויז אין דייטשלאַנד, נאָר אויך אין רוסלאַנד און שפעטער אַפילו אין די דייטשע

קעמפס ווו מ'האָט יאָרן לאַנג געהאַלטן די פּליטים, האָט פּמעט אויפּגעהערט די בושע. די מאַמע איז געלעגן מיט איין מאַנסביל און די טאַכטער דערנעבן מיט אַ צווייטן. מיר איז באַקאַנט אַ פּאַל, ווען אַ פּרוי האָט געהאַט דעם מאַן פּוז איין זייט און דעם געליבטן פּון דער אַנדערער. אַלע דריי האָבן געלעבט צוזאַמען. כ'האַב מיך אַנגעזען מיט אַזוי פּיל ווילדקייטן, אַז פּאַר מיר זענען זיי געוואָרן נאַרמאַל. די גאַנצע קולטור איז פּאַקטיש שפּינוועבט. ס'קומט אַ שיקעלגרובער אַדער אַ דזשוגאַשווילי און רוקט צוריק דעם זייגער אויף צען טויזנט יאָר, קערט איבער די מענטשלעכע געשיכטע קאַפּויער. נישט אין גאַנצן, פּאַרשטייט זיך, ס'זענען אויך געווען פּאַלן פּון זעלטענער צניעות, און מסירת-נפש פּאַר אַ סעיף אין שולחן ערוך אַדער אפילו פּאַר אַ מנהג. דאָס אַליין איז אפשר אויך אַ שטיק ווילדקייט.

כ'האַב עס נישט געוואָלט. איין זאך איז אַן עקספּערימענט, אַ שטיקל אַוואַנטורע און גאָר עפעס אַנדערש איז מאַכן דערפּון אַ שטענדיקע אינסטיטוציע. אָבער כ'בין נישט געווען ביי מיר אין די הענט. פּון דעם טאַג אָן וואָס די דאָזיקע צוויי שוועסטער האָבן זיך באַגעגנט, בין איך מער נישט געווען קיין פּרייער מענטש. אַלץ איז געווען איין סאָרט גייסטיקע עקספּלאַזיע: זייער ליבע צו מיר, זייער ליבשאַפט איינע צו דער אַנ-דערער, זייער אייפּערזוכט איינע אויף דער צווייטער און אויף מיר. ווי קאָן מען דאָס גאָר איבערגעבן? איין מינוט האָט מען זיך געקושט און געוויינט פּון גרויס ליבע און געטריישאַפט און מיט אַ מאָל האָט מען זיך גענומען שלאָגן, רייסן די האָר און זיך זידלען מיט אַזוינע ווערטער, וואָס מ'הערט נישט ביי דער אונטעררוועלט. כ'האַב קיין מאָל פּר'יער נישט געזען אַזאַ היסטעריע, נישט געהערט אַזעלכע קללות. יעדן מאַנטיק און דאַנערשטיק האָט איינע פּון די שוועסטער — און טייל מאָל אפילו ביידע צוזאַמען — געפרוווט באַגיין זעלבטסטמאָרד. אָט איז שטיל. מיר זיצן אַלע דריי, מיר עסן, אַדער מיר דיסקוטירן וועגן אַ בוך אַדער אַ בילד. דער טעלעפּאָן קלינגט, כ'גיי צו צום טעלעפּאָן און מיט אַ מאָל ווערט אַ יאָמערלעך געשריי. ביידע שוועסטער ליגן אויף דער ערד און רייסן שטיקער איינע פּון דער אַנדערער. כ'לויף צו און כ'פרווו זיי פּונאַדערייסן, אָבער כ'קריג אַ גראַטש אין פנים אַדער גאָר אַ ביס און ס'רינט שוין פּון מיר בלוט. פּאַר וואָס מ'האַט זיך צעשלאָגן ווייס איך נישט. צום גליק האָבן מיר געוווינט אויפן העכסטן עטאַזש אין אַ סאָרט בוידעם-שטיבל. מיר האָבן נישט געהאַט קיין שכנים אויף אונדזער שטאַק. איינע טוט אַ לויף צו צום פענצטער זאָן פּרוווט זיך אַרויסוואַרפּן. די אַנדערע כאַפט אַ מעסער און גייט זיך איבערשניידן דעם האַלדז. כ'טו אַ שלעפּ איינע ביי אַ פּוס און ביי דער אַנדערער רייס איך אַרויס דאָס מעסער. זיי בילן אויף מיר און איינע אויף דער צווייטער. כ'וויל דערגיין וואָס ס'האַט אַרויסגערופּן דעם דאָזיקן גרימצאָרן, אָבער כ'האַב מיך איבערצייגט מיט דער צייט, אַז די מי איז אומזיסט. זיי האָבן אפשר אַליין אויך נישט געוווּסט. דערביי וויל איך זאָלסט וויסן, אַז ביידע זענען געווען אויף זייער שטייגער אינטעליגענט. דאָרע האָט געהאַט אַן אַבסאָלוטן געשמאַק אין ליטעראַטור. זי זאָגט אַרויס אַ מיינונג וועגן אַ בוך און טרעפט אין סאַמע פינטל. די אַנדערע איז געווען מוזיקאַליש. זי האָט געקאַנט איבערזינגען גאַנצע סימפּאָניעס. ווען ס'איז זיי באַפּאַלן די ענערגיע האָבן זיי אַרויסגעוויזן פעיקייטן. זיי האָבן ערגעץ געקראָגן אַ ניי-מאַשין און פּון רעשטלעך און שמאַטעס האָבן זיי אויפּגענייט קליידער, וואָס די עלעגאַנט-סטע דאַמען וואָלטן מיט זיי שטאַלצירט. איין זאך האָבן ביידע שוועסטער געהאַט בשות-פּות: אַ פּולשטענדיקן מאַנגל פּון פּראַקטישקייט. זיי האָבן עפעס אין גאַנצן נישט געהערט

צו דער וועלט. פאקטיש האָבן זיי געהאַט אַ סך בשותפותדיקע שטריכן. טייל מאָל האָט זיך מיר אָפילו אויסגעדוכט, אַז זיי זענען ווי צוויי גופים מיט איין נשמה. ווען ס'וואָלט געקאָנט זיין אַ רעקאָרד-מאַשין וואָס זאָל איבערחזרן די רייד, וואָס די דאָזיקע שוועסטער-לעך האָבן גערעדט, ספּעציעל אין די נעכט, וואָלט דאָסמאָדערנע און וועמען דו זאָלסט נישט אַנרופּן, אויסגעזען ווי אַ חוזק. ס'האָבן אַרויסגערעדט פון זיי טענות צו גאָט און קינות אויפן ייִדישן חורבן וואָס קיין שום פען איז נישט כּפּח איבערצוגעבן. וואָס דער מענטש איז באמת, קומט אַרויס בלויז ביי נאָכט, אין דער פינצטער. כ'זוייס איצט, אַז ביידע זענען געווען משוגע, געבוירן משוגע, נישט קרבנות פון די אומשטענדן. די אומשטענדן, פאַרשטייט זיך, האָבן אַלץ ערגער געמאַכט. איך אַליין בין אויך געוואָרן נעבן זיי אַ פּסיכאָפּאַט. משוגעת שטעקט אָן נישט ווייניקער ווי טיפּוס.

4.

אחוץ קריגן זיך, שלאָגן זיך, דערציילן אומצאָליקע מעשיות פון די לאַגערן, פון דער היים אין וואַרשע און פּלאַפּלען וועגן קליידער, מאָדעס און וואָס נישט, האָבן די דאָזיקע שוועסטערלעך געהאַט איין באַליבטע טעמע: מיין פאַררעטערשיקייט. זיי האָבן געהאַט אויפגעשטעלט קעגן מיר אַ באַשולדיקונגס-אַקט, וואָס די מאַסקווער משפּטים זענען געווען אין פאַרגלייך דערמיט ריינע לאַגיק. זיי האָבן אויסגעטראַכט אויף מיר בלבולים — אַ פּרה געבעלס. אַזוי ווי זיי זענען געזעסן אויף דער סאַפּע, מיך געקושט, געפירט אַ קאַמישע קאַנקורענץ איבער מיר און זיך געשפּילט מיט מיר אין אַ שפּיל סיי קינדיש און סיי חיהש און וואָס ס'איז גאָר נישטאַ דערפאַר קיין נאַמען, אַזוי האָבן זיי מיר געהאַלטן אין איין מאַכן פאַרווורפּן. ס'האַט געהייסן, אַז איך האָב איין פאַרלאַנג: פאַרראַטן די צוויי שוועסטער און אַרומלויפּן מיט אַנדערע. יעדעס מאָל וואָס דער קאַנ-סיערוש האָט מיך גערופן צום טעלעפּאָן זענען זיי געלאָפּן אונטערהערן. אַז כ'האַב געקראָגן אַ בריוו, האָבן זיי אים גלייך געעפּנט. קיין שום דיקטאַטאָר קאָן נישט איינפירן אַזאַ גרינטלעכע צענזור ווי די דאָזיקע שוועסטער האָבן איינגעפירט איבער מיר. מ'האַט ביי זיי לייכט געקאַנט פּועלן, אַז איך, דער פּאַסטערעגער, דער קאַנסיערוש פון הויז און אָפילו די באַאַמטע פון „דזשאַינט“ זענען אַלע טיילן פון אַ פאַרשווערונג קעגן זיי, די צוויי שוועסטער, כאַטש וואָס פאַראַ פאַרשווערונג דאָס איז און וואָס ס'איז איר ציל האָבן אָפילו די פאַרדרייטע מוחות פון די דאָזיקע צוויי פאַרשווינטעס נישט געקאַנט פאַבריצירן. לאַמבראַז האָט געהאַלטן, אַז געניאַליטעט איז משוגע. ער האָט פאַרגעסן צו זאָגן, אַז משוגעת איז געניאַל. זייער אומבאַהאַלפּנקייט איז אויך געווען געניאַל. דאָס זענען געווען די סאַמע אומבאַהאַלפּנסטע באַשעפּענישן, וואָס כ'האַב ווען-ס'איז באַגעגנט. כ'האַב טייל מאָל געהאַט אַ געפּיל, אַז דאָס איבערלעבן די מלחמה האָט ביי זיי אויסגעשעפּט יענעם ספּעציפּישן כּוח, וואָס יעדער מענטש און יעדעס באַשעפּעניש האָט אין קאַמף פאַר דער עקזיסטענץ. דער פּאַקט וואָס די עלטערע, איטע, האָט נישט געקאַנט געפינען אין רוסלאַנד קיין אַנדער באַשעפּטיקונג ווי צו זיין אַ דינסט און אַ קעפּטווייב ביי דעם דאָזיקן אַלטן שוסטער, וואָס האָט געוויינט אין אַ חורבה, האָט געקאַנט דינען פאַר אַ באַווייזן פון איר מאַנגל אין יעדער אינציאַטיוו. דאָרע האָט איבערהויפּט נאָך נישט געהאַט געטאָן קיין שום אַרבעט. זיי האָבן זיך אָפּט געשפּילט מיטן געדאַנק צו ווערן דינסטן אין פאַרייז.

אָנצונעמען אַ קאָנדיציע ביי קינדער און נאָך אַזוינע מלאכה'ס, אָבער ס'איז מיר און אויך זיי געווען קלאַר, אַז מער ווי עטלעכע טעג וואָלטן זיי זיך אין ערגעץ נישט געהאַלטן. דאָס זענען אויך געווען די צוויי פּוילסטע פּרויען, וואָס כ'האַב ווען ס'איז געקאָנט, הגם פון מאָל צו מאָל איז זיי באַפּאַלן אַ פּלייסיקייט און אַן ענערגיע וואָס איז געווען פּונקט אַזוי איבערגעטריבן ווי זייער פּוילקייט. צוויי פּרויען דאַרפן קאָנען פירן אַ באַלעבאַטיש־קייט, אָבער אין דער דירה אונדזערער איז אַלע מאָל געשטאַנען אַ מושב, זיי האָבן עפּעס אַפּגעקאַכט און זיך אַזוי לאַנג געשפּאַרט ווערן ס'זאָל וואָשן ס'געפּעס, ביז ס'איז געקומען די צייט ווידער צו קאָכן. טייל מאָל זענען אַריבער טעג און אַפילו וואָכן און מיר האָבן געגעסן בלויז טרוקנס. דאָס בעטגעוואָנט איז אַפט געווען קוויטיק, ס'האַבן זיך אַריינגע־כאַפט אין דער דירה פּרייסן, ווערעם און פּלערליי אומגעצייפּער. קערפּערלעך זענען זיי נישט געווען שמוציק. זיי פּלעגן אויפּקאָכן ביי נאַכט טעפּ וואָסער און פּאַרוואַנדלען די שטוב אין אַ באַד. דאָס וואָסער איז אַראַפּגערוּנען אין דער דירה אונטן און דער לאַקאַטאַר, וואָס האָט דאָרט געוויינט, אַ פּראַנצויז, אַן אַלטער קאַוואַליער, איז געקומען קלאַפּן אין דער טיר און אונדז געדראָט מיט אַלערליי שטראַפּן. פּאַריז האָט געהונגערט, אָבער פון מיין דירה האָט מען אַרויסגעוואָרפן שפּייז אין מיסט. די דירה אונדזערע איז געווען פּול מיט גאַנצע קופּעס שמאַטעס. די קליידער, וואָס זיי האָבן אויפּגענייט אָדער געקראָגן פון „דזשאַינט“, האָבן זיי כּמעט קיין מאָל נישט אַנגעטאַן. זיי זענען אַרומגעגאַנגען האַלב־נאַקעט און באַרוועט.

ווי ענלעך די דאָזיקע שוועסטער זענען געווען צו זיך, אַזוי זענען זיי אויך געווען פּאַרשידן. אין דער אַיטען האָט געשטעקט אַ ברוטאַליטעט, וואָס האָט אין גאַנצן נישט געפּאַסט פּאַר קיין טאַכטער פון אַ חסידיש הויז. אַ סך פון אירע געשיכטעס האָבן געהאַט צו טאָן מיט געשלעגן און בלוט־פּאַרגיסונג. יעדע סאַרט רציחה האָט זי אויפּגערייזט סעקסועל. זי האָט מיר דערציילט, אַז מיידלווייז, נאָך ביים טאַטן אין שטוב, האָט זי געהאַט אַנגעשאַרפט אַ מעסער און געשאַכטן דריי קאַטשקעס, וואָס די מוטער האָט געהאַלטן אין אַ קעמערל. דער פּאַטער האָט זי דערפּאַר שטאַרק צעשלאַגן. דאָרע פּלעגט עס איר אַפט פּאַרוואָרפן ווען זיי האָבן זיך צעקריגט. אַיטע איז געווען פיזיש אומ־געוויינלעך שטאַרק, אָבער יעדעס מאָל וואָס זי האָט עפּעס געטאַן, האָט זי זיך צעקלאַפּט. זי איז כּמעט אַלע מאָל אַרומגעגאַנגען מיט באַנדאַזשן, פּלאַסטערס. זי האָט אַפט מיר געגעבן אַנצוהערענישן, אַז זי קען נעמען נקמה אַן מיר, הגם כ'האַב זי געהאַט אַרויס־געראַטעוועט פון דלות און קנעכטשאַפט. כ'האַב געהאַט אַ חשד, אַז ערגעץ־ווי וואָלט זי געווען צופּרידן צו בלייבן ביי דעם אַלטן שוסטער, אפּשר דערפּאַר, ווייל זי האָט דאָרט געקאָנט פּאַרגעסן די משפּחה און ספּעציעל דאָרען, וואָס זי האָט סיי ליב געהאַט און סיי געהאַט. די שנאה פּלעגט אַרויסקומען ביי יעדער מחלוקת. דאָרע איז געווען די יעניקע, וואָס האָט געשריגן, געוויינט, געמאַכט אַיטען פּאַרוואָרפן און אַיטע האָט איר דערלאַנגט שווערע קלעפּ. כ'האַב אַפט מורא געהאַט זי זאָל דאָרען נישט דערהרגענען אין איר רציחה.

דאָרע איז געווען געלערנטער, ראַפּיגירטער און געהאַט אַ קראַנקע פּאַנטאַזיע. געשלאַפּן איז זי ביי נאַכט מיט אַ סך איבעררייסן און זי האָט מיר געהאַלטן אין איין דערציילן אירע חלומות, סעקסועלע, דיאַבאָלישע, פּלאַנטערנישן פּול מיט אומזין און פּחד. זי איז אויפּגעשטאַנען מיט פּסוקים אָדער מיט ציטאַטן פון פּאַעטן. זי האָט געפּרוּווט

שרייבן לידער אין פויליש און אין יידיש. זי האט זיך געהאט געשאפן א סארט אייגענע מיטאלאגיע. כ'פלעג אפט זאגן, אז אין דארען שטעקט א דיבוק פון א שבת־צביניק אָדער גאָר פון א יעקב פראַנק. כ'האָב פון אַלע מאָל געהאַט אַ ניגיר צו דער אינסטיטוציע פון פּאַליגאַמיע. קאָן מען אָפּטיטן אייפּערזוכט? קאָן מען טיילן אַ געליבטע פּערזאָן? אין אַ זין האָב איך באַטראַכט מיין צוואַמענויין מיט די דאָזיקע שוועסטער ווי אַ סאַרט לאַבאַראַטאָריע. מיר האָבן אַלע דריי אָנטייל גענומען אין איין עקספּערימענט און מיר האָבן פּאַקטיש אַלע געוואַרט אויף רעזולטאַטן. וואָס לענגער ס'האַט געדויערט, אַלץ קלאַרער איז געוואָרן יעדן פון אונדז, אז דער דאָזיקער צושטאַנד קאָן נישט ווערן סטאַביליזירט. עפעס האָט געמוזט געשען, און מיר האָבן אַלע דריי געוואוסט, אז געשען וועט עפעס נישט־גוטס, אַ קאַטאַסטראַפּע. מיר האָבן געשפּילט, ווי די מליצה זאָגט, אַ געפּערלעכע שפּיל. מיר האָבן געפרוווט נישט מער און נישט ווייניקער ווי איבערמאַכן די מענטשלעכע נאַטור. יעדער טאָג האָט מיט זיך פּאַרגעשטעלט אַ קריזיס. יעדע נאַכט האָט געדראַט מיט אַ סקאַנדאַל אָדער גאָר מיט אימפּאַטענץ. ווי וויל די שכנים אין הויז האָבן געהאַט זייערע אייגענע צרות און זענען געוואָרן געוויינט צו אַלערליי ווילדקייטן אין דער צייט פון דער דייטשער אַקופּאַציע. האָבן זיי אָנגעהויבן אונדז נאַכקוקן, נאַכ־שפּירן, שאַקלען אויף אונדז מיט די קעפּ. ווי זינדיק מיר האָבן זיך געפּירט, אַזוי האָט אונדזער רעליגיעזע קינדעייט גענומען מאַנען ביי אונדז מאַראַל און יידישקייט. דאָרע האָט געבענטשט ליכט יעדן פּרייטיק און דערנאָך זיך אַוועקגעוועצט ביי די שבת־ליכט רויכערן אַ פּאַפּיראַס. זי האָט זיך געהאַט געשאפן אַ סאַרט אייגענעם שולחן־ערוך: חזיר איז טרייף אָבער פּערדנפּלייש איז פּשר. קיין גאַט איז נישטאַ, אָבער יום־כיפּור דאָרף מען פּאַסטן און די ערשטע נאַכט פּסח מוז מען עסן מצה. איטע איז געהאַט געוואָרן אַ קאַמוניסטין אין רוסלאַנד, אַזוי האָט זי געזאָגט, אָבער יעדע נאַכט פּאַרן שלאָפן גיין האָט זי געמורמלט קריאת־שמע, אָדער אַ שפּרוך. אַז כ'האָב איר געגעבן אַ מטבע האָט זי געטאָן אויף איר אַ שפּיי. זי פּלעגט אויפשטיין אין דער פּרי און טענהן: היינט וועט זיין אַ שלימודליקער טאָג. עפעס וועט שוין געשען... געשען איז, אַז זי האָט זיך צעקלאַפּט, האָט צעבראַכן אַ פּלי אָדער אַ זאָק האָט זיך איר צעריסן. די קאַסירערין אין אונדזער באַלעבאַטישקייט איז געווען דאָרע. כ'האָב איר אַלע מאָל געגעבן מער ווי אויף דער הוצאה, ווייל כ'האָב געקראָגן געלטער פון אַלערליי אינסטיטוציעס און שפּעטער אויך פון קרובים אין אַמעריקע. נאָך אַ ווייל האָב איך אָנגעהויבן באַמערקן, אַז דאָרע האָט אַ קניפּל. די שוועסטער האָט, אַפּנים, געוואוסט דערפון און געקראָגן אַ חלק. כ'האָב אַפט דערהערט ווי זיי שעפּטשען וועגן געלט און קריגן זיך שטילערהייט.

כ'האָב פּאַרגעסן די הויפּטזאַך: קינדער. ביידע שוועסטער האָבן געוואַלט האָבן מיט מיר קינדער, אַ סך מחלוקתן זענען אַרויסגעקומען צוליב דעם. אָבער כ'בין געווען פּעסט אַנטשלאָסן אויף נישט. מיר האָבן פּאַקטיש געלעבט אויף קצבה. יעדעס מאָל, וואָס ס'איז געקומען צו רייד וועגן קינדער, האָב איך זיי געגעבן דעם אייגענעם ענטפּער: צו וואָס? די היטלערס זאָלן האָבן וועמען צו פּאַרברענען? כ'האָב ביז היינט נישט קיין קינד. וואָס שייך מיר, וויל איך פּאַרענדיקן די יידישע טראַגדיע. איך בין חושד, אַז נישט דאָרע און נישט איטע זענען פּעיק געווען צו פּאַרשוואַנגערן. אַזוינע נקבות זענען ווי די מוילאייזלען. כ'זועל שוין קיין מאָל נישט פּאַרשטיין ווי ס'האַט זיך גענומען צו אַ ייד אַ חסיד אַזוינע טעכטערלעך. ס'האָבן צו אונדז יידן פּאַרבלאַנדזשעט גענען אפּשר פון די צייטן פון דזשינגיס כאַן אָדער דער רוח ווייסט פון וואָנען.

די קאטאסטראפע, וואָס איך האָב מיך אויף איר געריכט איז געקומען אויף אַ שטילן שטייגער. די מחלוקתן האָבן ביסלעכווייז אויפגעהערט און זייער אַרט האָט פאַר-
 נומען אַ מרה־שחורה, וואָס האָט באַהערשט אונדז אַלע דריי. אָנגעהויבן האָט זיך עס
 דערמיט וואָס דאָרע איז געוואָרן קראַנק. גענוי וואָס ס'איז איר האָב איך מיך קיין מאָל
 נישט דערוואָסט. זי האָט גענומען פאַרלירן לייב און טייל מאָל הוסטן. איך האָב פאַר-
 דעכטיקט שווינדזוכט און בין אַוועק מיט איר צו אַ דאָקטער — אַ דאָקטער פאַרבונדן
 מיט דעם „דזשאַינט“ און מיט פליטים, — אָבער ער האָט נישט געפונען אין איר קיין
 שום אַרגאַנישע קראַנקייט. ער האָט איר פאַרשריבן וויטאַמינען און אייזן. נאָר ס'האָט
 נישט געהאַלפן. דאָרע איז געוואָרן סעקסועל קאַלט. עפעס האָט זיך פאַרשלאָסן אין איר.
 זי האָט מער נישט געוואָלט אַנטטיילנעמען אין אונדזערע ביינאַכטיקע שפּילן און פּלוי-
 דערייען. זי האָט אַפּילו געקראַגן אַ פעלדבעטל און האָט זיך אויסגעבעט אַ געלעגער אין
 קיך. אַן דאָרען האָט אַיטע באַלד אויך פאַרלוירן דעם אינטערעס צו אונדזער סעקסועלן
 דרייעק. זי האָט קיין מאָל דערין נישט גענומען די אינציאַטיוו, פאַקטיש געטאַן, וואָס
 דאָרע האָט איר געהייסן. אַיטע האָט אַ סך געגעסן און געהאַט אַ שווערן שלאָף. זי האָט
 געשנאַרעט אין שלאָף און געברומט. ס'האָט זיך באַלד געשאַפן אַ סיטואַציע, אַז אַנשטאַט
 צוויי ווייבער בין איך געבליבן מיט גאַרנישט. נישט בלויז ביי נאַכט, נאָר אויך ביי טאָג
 זענען מיר געוואָרן שווייגנדיק, אָנגעלאָדן און עפעס ווי ברוגן. פּריער פּלעג איך ווערן
 מיד און צעיאַכמערט פון די פּוסטע רייד, די אַמפּערנישן, די גוזמאדיקע לויבווערטער
 פון די שוועסטער אויף מיין חשבון. אַיצט האָב איך שוין גענומען בענקען נאָך יענע
 חדשים. איך האָב אַיבערגערעדט מיט די שוועסטער די לאַגע און מיר האָבן אַלע מאָל
 פון דאָס ביי באַשלאָסן צו מאַכן אַן עק צו דער פּרעמדקייט, וואָס איז אַנטשטאַנען צווישן
 אונדז, אָבער אַזוינע זאַכן קאָן מען נישט ענדערן מיט קיין באַשלוס. כ'האָב אַפט געהאַט
 דאָס געפּיל ווי אַן אומגעזעען וועזן וואָלט געלויערט צווישן אונדז, אַ גייסט, וואָס
 פאַרזיגלט אונדזערע ליפּן און שווערט אויף אונדזער געמיט. יעדעס מאָל וואָס כ'האָב
 עפעס געוואָלט זאָגן, האָבן די ווערטער זיך מיר פאַרהאַקט אין דער קעל. אַז כ'האָב שוין
 עפעס געזאָגט, זענען אַרויס ווערטער, וואָס ס'איז נישטאַ אויף זיי וואָס צו ענטפּערן.
 כ'האָב צוגעקוקט מיט שטוינונג ווי די צוויי באַריידעוודיקע שוועסטער זענען געוואָרן
 ממש אַיבער נאַכט שווייגעריגנס. אַלע רייד האָבן זיך געהאַט ווי אויסגעשעפּט. אין מיר
 אַליין איז אַנטשטאַנען אַ שטומקייט, נישט בלויז אַ דרויסנדיקע, נאָר אַן אינעווייניקסטע.
 פּריער פּלעג איך אַפט אַפּפּלאַפּלען שעהן אַן שום צוגרייטונגען און אַיבערטראַכטענישן.
 מיט אַ מאָל בין איך געוואָרן דיפּלאַמאַטיש, פאַרויכטיק און גענומען וועגן און מעסטן
 יעדן זאַץ, אַשטייגער ווי כ'וואָלט מורא געהאַט, אַז וואָס כ'זאָל נישט זאָגן, וועט אַרויס-
 רופן אַ בהלה. כ'פלעג אַמאָל לאַכן ווען כ'האָב געלייענט דייע מעשיות וועגן די דיבוקים,
 אָבער כ'האָב אַיצט געשפּירט באַשיינפּערלעך, אַז ס'זיצט אין מיר אַ דיבוק. כ'האָב
 געוואָלט געבן דאָרען אַ קאַמפּלימענט, נאָר ס'איז אַרויסגעקומען אַ באַלידיקונג. ווי
 אויסטערליש, נאָר מיר האָבן אַלע דריי געהאַלטן אין איין גענעצן. מיר האָבן זיך נישט
 געקאַנט אַינהאַלטן. מיר זענען געזעסן, געגענעצט און זיך אָנגעקוקט געפלעפטע, מיט

פייכטע אויגן, שותפים צו א צרה, וואָס מיר האָבן נישט פאַרשטאַנען און נישט געהאַט איבער דעם קיין שליטה.

כ'האָב פאַרגעסן צו זאָגן, אַז איך אַליין בין געוואָרן אימפּאַטענט. כ'האָב געהאַט פאַרלוירן יעדע לוסט צו די צוויי שוועסטער. כ'בין געלעגן ביי נאַכט אין בעט און אַנשטאַט תּאוּוה, האָב איך געפילט עפעס אַווינס וואָס כ'קאָן אַנרופּן בלויז מיט איין נאַמען: אַנטי־תּאוּוה. נישט בלויז האָב איך נישט באַגערט קיין איינע פון די שוועסטער, נאָר כ'האָב געקראָגן צו זיי אַ ווידערווילן. כ'האָב אָפּט געהאַט דאָס אומהיימלעכע געפיל, אַז מיין הויט איז אייז קאַלט און אַז דאָס לייב ווערט מיר איינגעשרומפּן. כ'האָב דאָס קיין מאָל פּריער נישט איבערגעלעבט. ווי וויל די שוועסטער האָבן נישט גערעדט וועגן מיין אומבאַהאַלפּנקייט, האָב איך געוואוסט, אַז זיי ליגן מיט אַנגעשפיצטע אויערן און הערן זיך צו די אויסטערלישע פּראָצעסן, וואָס זענען פאַרגעקומען אין מיינע אַרגאַנען: אַן אָפּפלוס פון בלוט, אַ קרעמפּעניש און קורטשעניש פון אברים, וואָס ווערן פּלוצעם דעגע־נעריט און האַלטן ביים פאַרוועלקן. דערביי האָט זיך מיר אויסגעדוכט, אַז כ'זע אין דער פינצטער אַ סילוועט פון אַ פאַרשוין, שיטער און דורכזיכטיק ווי פון שפינוועבס, הויך, דאַר, לאַנגהאַריק, אַ סקעלעט פון שאַטנס, מיט לעכער אַנשטאַט אויגן. אַ מאַנסטער מיט אַ קרום מויל, וואָס לאַכט אַן אַ קול. כ'האָב מיר וויל אַפּגעגעבן אַ חשבון, אַז ס'איז אַלץ נערוון. וואָס דען איז עס? כ'האָב נישט געגלויבט אין קיין שדים און גלויב אין זיי נישט ביז היינט. איין זאך האָב איך מיך איבערגעציגט יענע נעכט: אַז געדאַנקען און עמאַציעס קאָנען ווערן ממשותדיק, מאַטעריאַליזירט, און אויב דאָס זענען שדים, דאַמאַלסט איז די וועלט פול מיט שדים. הער מיך אויס, און כ'בעט זיך: רייס מיר נישט איבער. אַזוי ווי כ'הויב אַן טראַכטן דערוועגן נעמען מיר לויפּן מוראַשקעס איבערן רוקן. כ'האָב קיין מאָל וועגן דעם נישט גערעדט. דו ביזט דער ערשטער און כ'פאַרזיכער זיך, דער לעצטער מענטש וואָס הערט וועגן דעם.

ס'איז געווען אין אַ פּרילינגנאַכט אין 1948. אין פאַריז קאָן אַ פּרילינגנאַכט טייל מאָל זיין ביטער קאַלט. מיר זענען געגאַנגען שלאָפּן באַזונדער: איך אין דעם פעלדבעטל, דאַרע אויף דער סאָפּע און אַיטע אין בעט. מיר האָבן אויסגעלאָשן דעם לאַמפּ און זיך געלייגט. די נאַכט איז געווען אַ קאַלטע. אַזאַ קעלט ווי ס'איז געווען יענע נאַכט ביי אונדז אין שטוב געדענק איך נישט אַפילו ווינטער אין די לאַגערן. מיר האָבן זיך צו־געדעקט מיט אַלע דעקעס און שמאַטעס, וואָס מיר האָבן געהאַט, נאָר מיר האָבן זיך נישט געקאַנט דערוואַרעמען. איך האָב אַנגעטאַן אויף די פּיס די אַרבּל פון אַ סוועטער, וואָס כ'האָב געקראָגן אין „דזשאַינט“. כ'האָב אַרױפּגעלייגט אויף דער קאַלדרע מיין ווינטער־מאַנטל. אַיטע און דאַרע האָבן זיך איינגעהילט אין זייערע שמאַטעס. געטאַן האָבן מיר דאָס אַלץ שווייגנדיקערהייט און די דאָזיקע שטילשווייגעניש האָט צוגעגעבן אונדזער פאַרעניש אַן אומהיימלעכקייט און אַ געדריקטקייט נישט איבערצוגעבן. כ'געדענק אַיטע גענוי, אַז זיך לייגנדיק אין בעט האָב איך געטראַכט: היינט ביי נאַכט וועט געשען דאָס פּורעניות. דערביי האָב איך געבעטן גאָט אין געדאַנק ס'זאָל נישט געשען. כ'בין געלעגן אַ וויל האַלב געפרוירן און פאַרשטיינערט — נישט בלויז פון דער קעלט נאָר פון שפּאַנונג. כ'האָב געזוכט אין דער פינצטער דעם „לאַפּיטוט“ (ווי כ'האָב גערופּן יענעם פאַרשוין פון שפינוועבס און שאַטנס), נאָר דאָס מאָל האָב איך גאַרנישט געזען. דערביי האָב איך געוואוסט, אַז ער איז דאָ און אַז ער ליגט ערגעץ אין אַ ווינקל אַדער גאַר צוקאַפּנס הינטער מיר. חיים לייב, זיי נישט קיין אידיאַט, האָב איך גערעדט צו מיר.

— ס'זענען נישטאָ קיין געשפענסטער. אויב היטלער האָט געקאָנט אויסהרגענען זעקס מיליאָן יידן און אַמעריקע שיקט שוין ביליאָנען דאָלאַרס מ'זאָל צוריק אויפבויען דייטשלאַנד, זענען נישטאָ קיין שום אַנדערע פּוּחות ווי מאַטעריעלע. שדים וואָלטן נישט צוגעלאָזט אַזוינע אומרעכט...

מיט אַ מאָל האָב איך געדאַרפט משתין זיין. מיר האָבן נישט געהאַט קיין באַד-צימער, נאָר אַן אָפּטריט אין דרויסן, אין קאָרידאָר. געוויינלעך קאָן איך מיך איינהאַלטן אויב ס'איז נויטיק, אָבער דאָס מאָל איז דאָס באַדערפעניש געקומען פּלוצעם און מיט אַ שטאַרקן דראַנג. כ'בין אַראָפּ פון פעלדבעטל און זיך געלאָזט קריכן צו דער קיכטיר, וואָס האָט געפירט צום פּאָדערהויז. כ'האָב געטאָן צוויי טריט און עמעץ האָט מיך פאַר-האַלטן. ברודערל, כ'ווייס אַלע ענטפערס און אַלע פּסיכאָלאָגישע דריידלעך. נאָר קעגן מיר איז געשטאַנען אַ פאַרשוין, וואָס האָט מיר פאַרשטעלט דעם וועג. כ'בין געווען צו דער-שראַקן כ'זאָל שרייען. שרייען איז איבערהויפט נישט אין מיין נאַטור. כ'בין זיכער, אַז כ'וואָלט נישט געשריגן ווען מ'וואָלט מיך דערהרגעט. נו, און ביי וועמען זאָל איך זוכן הילף? ביי די צוויי האַלב משוגענע שוועסטער? כ'האָב אים געפרוווט אָפּשטופן און כ'האָב אָנגעטאַפט עפעס וואָס האָט מיר אויסגעוויזן ווי גומע, טייג אָדער דער שוואַרץ-יאָר ווייסט ווי כ'זאָל דאָס אַנרופן. ס'זענען פאַראַן אַזוינע פּחדים, וואָס מ'קאָן פון זיי נישט אַנטלויפן. ס'האָט זיך אָנגעהויבן צווישן אונדז אַ שטיל פאַרביסן געראַנגלעניש. כ'האָב יענעם געשטופּט אויף צוריק און ער האָט סיי נאָכגעגעבן אַ ווייל, סיי געשטעלט אַ ווידערשטאַנד. כ'געדענק יעצט, אַז נאָך מער ווי פאַר דעם מחבל, האָב איך געציטערט די שוועסטער זאָלן נישט אַרויס מיט אַ געהייל. כ'קאָן דיר נישט זאָגן ווי לאַנג דאָס אַמפּערניש האָט געדויערט, אפשר אַ מינוט און אפשר בלויז עטלעכע סעקונדן. כ'האָב געמיינט, אַז כ'וועל גלייך אַוועקחלשן, אָבער כ'בין געשטאַנען, און עקשנותדיק און שטום זיך געבויקערט מיט אַ טייוול, אָדער וואָס דאָס איז נישט געווען. אָנשטאַט קאַלט איז מיר געוואָרן אויסטערליש הייס. אין איין רגע בין איך געוואָרן נאַס ווי פון אַ דוש. פאַר וואָס די שוועסטער האָבן נישט געשריגן, וועל איך שוין קיין מאָל נישט באַנעמען. זיי זענען געווען וואָך — דאָס ווייס איך אויף זיכער. זיי האָבן, אָפּנים, מורא געהאַט פאַר זייער אייגענעם פּחד. מיט אַ מאָל האָב איך געקראָגן אַ זעץ — דו ווייסט ווי. דער נישט-גוטער איז פאַרשוונדן און כ'האָב דערשפּירט, אַז מיין אבר איז מער נישטאָ. האָט ער מיך קאַסטירט? די פּידושאַמע-הויזן זענען געהאַט פון מיר אַראָפּגעפאַלן און כ'האָב אָנגעטאַפט דאָרט, וווּ ס'האָט געדאַרפט זיין מיין אות ברית קודש. ער האָט עס נישט געהאַט אָפּגעריסן נאָר אַריינגעשטופּט טיף אין מיר און ס'איז געבליבן נישט מער ווי אַ פאַרטיפונג, אַ נעגאַטיוו אָנשטאַט אַ פּאָזיטיוו. קוק נישט אויף מיר מיט אַזוינע אויגן! כ'בין נישט משוגע איצט, און כ'בין דאַמאַלט אויך נישט געווען משוגע. אין דער גאַנצער וואַקאַנאַליע האָב איך געוואָסט, אַז ס'איז גערוון — אַ נערוועזיטעט, וואָס קריגט האַפט. איינשטיין האַלט, אַז מאַסע איז ענערגיע. איך זאָג, אַז מאַסע איז צונויפ-געפּרעסטע עמאַציע. נעוואַזעס ווערן פאַרקערפּערט און נעמען אַן קאַנקרעטע געשטאַלטן. געפילן טוען אַן גופים, אָדער זיי זענען אַליין גופים. דאָס זענען די דיבוקים, די פּוּחות, די לאַפּיטוסן.

כ'בין מיט שטרויכלנדיקע פּיס אַרויס אין קאָרידאָר און געפונען דאָס אָפּטריט, אָבער כ'האָב בוכשטעבלעך נישט געהאַט מיט וואָס משתין צו זיין. כ'האָב ערגעץ געלייענט, אַז אין די אַראַבישע לענדער טרעפן אַזוינע זאַכן מיט מאַנסלייט, ספּעציעל מיט יענע,

וואס האבן האַרעמס און ווערן דעגענערירט. וועסט מיר נישט גלויבן, נאָר אין דעם גאַנצן באַדרענגעניש בין איך געבליבן רוזק. טראַגעדיעס ברענגען טייל מאָל מיט זיך אַן אומהיימלעכע מנוחה, וואָס ווער-ווייסט פֿון וואַנען זי קומט.

כ'האַב מיך אומגעקערט אין שטוב, נאָר ביידע שוועסטער האָבן נישט אַרויס-געלאָזט קיין שאַרף. זיי זענען געלעגן שטיל, אַנגעלאָדן און האָבן פּמעט נישט געאַטעמט. האָבן זיי מיר אַנגעטאָן אַ פּישוף? זענען זיי אויך געווען פאַרפּישופּט? כ'האַב מיך גענומען פאַמעלעך אַנטאָן. כ'בין אַריין אין די גאַטקעס, אין די הויזן, אין דעם רעקל, אין מיין זומער-מאַנטל. כ'האַב גענומען אין דער פּינצטער איינפאַקן אַ פאַר העמדער, סקאַרפעטן, מאַנוסקריפּטן. כ'האַב געגעבן די צוויי שוועסטערלעך גענוג צייט זיי זאָלן מיך פּרעגן וואָס איך טו און ווהיין איך גיי, אָבער זיי האָבן נישט אַרויסגעלאָזט קיין פּיפּס. כ'האַב גענומען מיין רענצל און בין אַוועק אין מיטן דער נאַכט, — דאָס זענען די טרוקענע פאַקטן.

— וווּ ביסטו אַוועק?

— וואָס איז די נפּקא מינה? כ'בין אַריין אין אַ ביליק האַטעלכל און געקראָגן אַ צימער. ביסלעכווייז האַט אַלץ צוריק גענומען אין מיר אויפגיין. כ'בין ווידער געוואָרן אַ מאַנסביל. כ'האַב ווידער אַנגעהויבן פּונקציאָנירן. כ'בין וויס'איו איבערגעקומען די נאַכט פון קאַשמאַרן און צומאַרגנס האָב איך געקראָגן אַן עראַפּלאַן קיין לאַנדאָן. כ'האַב דאָרט געהאַט אַן אַלטן פּריינד, אַ זשורנאַליסט אין דעם דאָרטיקן יידישן בלעטל. ער האַט מיך עטלעכע מאָל געהאַט איינגעלאָדן כ'זאָל קומען צו אים. די גאַנצע רעדאַקציע איז באַשטאַנען פון איין שטוב און זיי זענען נישט לאַנג דערנאָך איבערהויפּט אונטער-געגאַנגען. אָבער דערווייל האָב איך באַקומען אַביסל אַרבעט און אַ צימער. פון דאָרט בין איך אין 1950 אַוועק קיין בוענאָס-איירעס. דאָ האָב איך באַגעגנט לענאָן — מיין איצטיק ווייב.

— וואָס איז געוואָרן פון די צוויי שוועסטער?

— דו ווייסט? אַזוי ווייס איך.

— האַסט פון זיי קיין מאָל נישט געהערט?

— קיין מאָל נישט.

— האַסט זיי נישט געזוכט?

— אַזוינע זאַכן וויל מען פאַרגעסן. כ'האַב מיך אַליין געפרוּווט היפּנאָטיזירן, אַז די גאַנצע נאָך איז געווען אַ חלום. אָבער ס'איז געווען אמת. אַזוי אמת ווי כ'זיין איצט מיט דיר.

— ווי קלערסטו דיר עס אויף? — האָב איך געפרעגט.

— קיין שום אויפקלערונג.

— אפשר זענען זיי געווען טויט ווען דו ביזט אַוועק?

— ניין, זיי זענען געווען וואַך און אַנגעשפּיצט. מ'קאָן דערקאַנען צווישן לעבעדיק

און טויט.

— ביזט נישט נייגעריק צו וויסן וואָס מיט זיי האַט פאַסירט?

— און אַז כ'בין נייגעריק, איז וואָס? זיי לעבן מסתמא, די מכשפה'ס, זיי זענען

ערגעץ דאָ, אפשר חתונה געהאַט. כ'בין געווען מיט דריי יאָר צוריק אין פאַריז, אָבער

דאָס הויז, וווּ מיר האָבן געווינט, עקזיסטירט מער נישט. מ'האַט דאָרט אויפגעבויט

אַ גאַראַזש.

מיר זענען געזעסן שטיל. כ'האָב געזאָגט :
 — אויב מאָסע וואָלט באַשטאַנען פון עמאַציע, וואָלט יעדער שטיין אין גאַס
 געווען אַ קנויל אומגליק.
 — אפשר איז ער. אין איין זאָך בין איך זיכער : אַלץ לעבט. אַלץ ליידט. אַלץ
 ראַנגלט זיך, אַלץ האַפּט, אַלץ באַגערט. קיין טויט איז איבערהויפּט נישט פאַראַן.
 — אויב אַזוי, האָבן היטלער און סטאַלין קיינעם נישט דערהרגעט.
 — אַן אילוזיע טאָר מען אויך נישט דערהרגענען.
 אַ לאַנגע ווייל האָבן מיר ביידע געשוויגן. דערנאָך האָב איך געפרעגט האָלב
 אין שפּאַס :

— וואָס קאָן מען פון דער מעשה אַפּלערנען ?
 חיים לייב האָט געטאָן אַ שמייכל.
 — אויב ניטשעס משוגענע טעאָריע וועגן דער אייביקער איבערהזונג און דער
 אויסשעפונג פון אַלע אַטאָמישע קאָמבינאַציעס איז אמת און ס'וועט זיין נאָך אַ היטלער,
 נאָך אַ סטאַלין, נאָך אַ חורבן און דו וועסט אין טריליאָנען יאָרן אַרום באַגעגענען אַ
 נקבה אין שטעטיץ. — פאַר נישט מיט איר זוכן איר שוועסטער.
 — לויט אַט דער טעאָריע וועל איך יאָ מוזן פאַרן און דורכמאַכן אַלץ, וואָס דו
 האָסט דורכגעמאַכט — האָב איך געזאָגט.
 — אויב אַזוי וועסטו פילן מיין טעם...

✱

יצחק באַשעוויס

געבוירן אין פּוילן, אין יאָר 1904. אַ ברודער פון י. י. זינגער. פון 1935 אין אמעריקע.
 שטענדיקער מיטאַרבעטער פון „פאַרווערטס“, וווּ ער דרוקט ראַמאַנען, דערציילונגען,
 עסייען און אַרטיקלען. צו זיינע וויכטיקסטע ווערק געהערן : „דער שטן פון גאַריי“, „די
 פאַמיליע מושקאַט“, „אין טאַטנס בית-דין-שטוב“, „גימפל תם און אַנדערע דערציילונגען“,
 „דער קנעכט“, „מעשיות פון הינטערן אויוון“, „דער קונצנמאַכער פון לובלין“ א.א. דער רוב
 ווערק פון י. באַשעוויס זענען איבערזעצט אין פאַרשידענע שפּראַכן. לאַרעאַט פון לואי-
 למד-פרייז, מאַנגער-פרעמיע א.א. מיטגליד פון נאַציאָנאַלן אינסטיטוט פאַר קונסט און
 ליטעראַטור אין אמעריקע.

חיים גראַס (ניו-יאָרק) — "ערב שבת"

שמואל האַלקין

„טיפּע גריבער, רויטער ליים,
כ׳האַב אַמאָל געהאַט אַ היים“ —

דער ברייטער טיש געדעקט און שטענדיק גרייט פֿאַר געסט,
צו דער פּראָסטער שטוב די טיר פֿאַר אַלע אָפֿן —
ער טיילט זיך מיט זײַן ברויט און זאַלץ מיט נאָענטע און פֿרעמדע,
ווי ער טיילט זיך מיט דער ברכה פֿון די אייגנע סטראָפֿן.

ער לייענט און שטראַלט — אַ מילדער, וויכער שמייכל
וואַרעמט אויס אַ יעדעס פינטל, יעדע שורה,
ביז ס׳באַקומען ווערטער פֿליגל און טראַגן אַוועק
צו דעם עבר, צו דער צײַט פֿון שטאַלצער ייִדן-גבורה.

ער לייענט און שטראַלט און טרינקט אַ יעדעס וואָרט,
ביז ער אַליין ווערט שיכור, בגילופֿן
פֿון כּיבוד פֿאַר די אַנדערע פֿאַרגרייט,
פֿון דעם ווײַן פֿון זײַנע אייגנע סטראָפֿן.

דער בלאַנדער קאַפּ פֿון זײַן מאַרי ביים טיש,
וואָס קען פֿון אויסנווייניק יעדעס וואָרט, באַזונדער
צעלויכט זיך, ווי עס וואָלט פֿאַר איר זיך ערשט אַנטפלעקט
פֿון האַלקינס ליד דאָס אויפֿגעאַנגנע ווונדער.

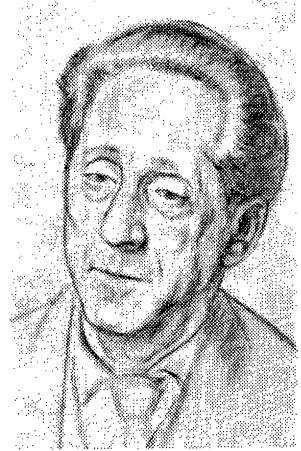
טייל מאָל איז ער געוואָרן פּלוצעם טרויעריק, פֿאַרשעמט,
ווי ס'וואָלט אַ יעדעס וואָרט באַזונדער אים געוואָרן,
ווען זײַנע שורות, ווי אין אַ פּורים-שפּיל פֿאַרשטעלט
האַבן מיט לויב געזאַבלט דעם, „האַפֿערדיקן מאַרגן“.

דאָן פֿלעג ער בײַסן זײַנע פֿינגער אין די נעכט,
אלמאי ער מוז זײַן אַזוי שרעקעוודיק, פֿאַרזיכטיק
און אַנטון קייטן אויף זײַן איידל, אַפּגעציטערט וואָרט,
און בלויז דורך רמזים שטאַמלען זײַן געקלאָג:
„אוי! ווען וועט שוין ווערן ליכטיק?“

א

רחל ה. קאַרן

געבוירן אין יאַנואַר 1898 אויף דעם פּאַלואַרק סוכאַ גוראַ, נישט ווייט פון שטעטל
מאַשטשיסק. אַנגעהויבן שרייבן ביי 12 יאָר אין פּויליש. אין 1918 אַפּגעדרוקט די ערשטע
דערציילונג אין „נאַווי דזשענניק“. אין יאָר 1922 אַנגעהויבן שרייבן יידיש און פּאַרעפּנט-
לעכט לידער אין פּאַרשידענע יידישע אויסגאַבן. אין 1928 איז אין קלעצקין-פּאַרלאַג
אַרויס איר ערשטע לידער-זאַמלונג „דאַרף“. אין 1935 אַ בוך דערציילונגען „ערד“ און
אין 1937 אַ צווייט בוך לידער „רויטער מאַן“. נאָך דער מלחמה זענען דערשינען אירע
7 ביכער — לידער און פּראָזע; אין דעם איין בוך איבערזעצט אין העברעיש. לאַרעאַטין
פון דער לואיס-לאַמעד-פּרעמיע, חיים גרינבערג-פּרעמיע, ליוויק-פּרעמיע א. א.

וויין פון קעלטער

נישט די ערשטע

א.

ביסט נישט די ערשטע בײַ מיר,
ביסט שוין אַוודאי די לעצטע.
כ'האַב דײַך דערזען, ווען „די זון הינטער מיר“ —
אַן אַרונטערגעזעצטע,
אַ גרויסע, אַ רויטע ווי צונטער —
וואַרפֿט פֿלאַמען,
צינדט אונטער,
ווי נאָכן פֿאַרשפּילן אַ שלאַכט...
און — פֿאַלט אַזוי, פֿאַלט הינטער זיך
איבער וועגן, וואָס פֿירן צו נאַכט...

ב.

ביסט שוין די לעצטע בײַ מיר —
ווי עס זאָגן מיר אונטער די יאָרן
צו וועלכע אײַך הער זיך נישט צו...
כײַן אויף ליבע — נאָך אַלט נישט געוואָרן ;
כײַן אַלץ נאָך אַ דורשטיקער,

אַלץ — נישט געזעטיקט
 און, כ'האַב, ווי מיר דאַכט זיך —
 נאָך אַלץ נישט פֿאַרשפּעטיקט,
 איד קאָן נאָך באַווייזן,
 איד קאָן נאָך דעריאָגן,
 איד קאָן זיך אַרויפֿכאַפּן נאָך אויפֿן וואָגן
 און פֿאַרן דעם וועג,
 וואָס איד בין נישט דערפֿאַרן,
 און אויסלאַכן זיך — וואָס עס זאָגן די יאָרן,
 אַ סימן: מיין ליבע, מיין שפּעטע, צו דיר,
 וואָס ביסט שוין אַוודאי די לעצטע ביי מיר,
 די לעצטע פֿון וועלכער איד בין אַ באַהערשטער,
 באַהערשט, ווי אַמאָל, פֿון מיין ליבע, מיין ערשטער.

פֿאַרפֿירעריש ליכט

וואָס נענטער כ'קום צו צו דיר —
 אַלץ טיפֿער ציסטו זיך צוריק,
 אַלץ ווייטער זע איד דיך פֿון מיר —
 אַזוי נישט קלאַר און נעפלדיק...

צי ביסטו נישט ס'פֿאַרפֿירערישע ליכט,
 וואָס מאַניעט, ציט און פֿירט אַראָפּ פֿון וועג,
 און פֿירט אַרויף אַ בלאַנדזשענדיקן
 ערגעץ אויף אַ נישט-באַווינטן העק? ...

איד קען זיי שוין, די נאַכט-פֿלעמלעך.
 נישט איין מאָל בין איד — נישט דערזען און נישט דערהערט —
 זיי נאַכגעגאַנגען, ווי געפֿירט אויף בלינד
 ביז — כ'בין געפֿאַלן אויפֿן פּנים, צו דער ערד
 און, אויפֿגעשטאַנען ווען ס'האַט טאָג גענומען ווערן,
 ווען ס'האַט טרייסטנדיק צו מיר אַראָפּגעלויכטן
 ס'גרינע אויג פֿון מאַרגנשטערן.

מיין יום-טוב

א.

אַן אַרעמאַן האָט אויך זײַן יום-טוב-מלפּוש,
וואָס ער טוט אים אָן אַ מאָל.
נאָר מיר קומט זעלטן, זעלטן אויס
אַראָפּוואַרפֿן פֿון זיך די בגדי-חול
און פֿילן, אַז ס'איז יום-טוב,
אַז דער שווערער עול
האָט זיך ווי אײַז געבראַכן —
כאַטש מען קאָן אַ מאָל זיך פֿילן בעסער
„יום-טוב אינדערוואַכן“...

ב.

מיין יום-טוב איז נישט אַלעמענס,
און אַלעמענס — נישט מיין
ווי קאַרג און קאַלט ס'דערגייט די זון
אין טאָל אַרײַן —
דערגייט אַ יום-טוב-טאָג צו מיין געמיט,
וואָס איז די מאַמע פֿון מיין ליד,
פֿון מיין געזאַנג,
וואָס קומט, ווי פֿון אַ טיפֿן קוואַל —
אַ רײַן געטראַנק.

ג.

מיין יום-טוב — נישט באַשטימט איז פֿון פֿאַרויס
אין קיין שום לוח אָדער קאַלענדאַר.
בײַ מיר איז יום-טוב — יענעם טאָג, ווען כ'האַב
פֿון קיינעם קיין פֿאַרדראַס נישט און קיין צער.

נאָר ווען איז, ווען, אַ טאָג אַזאַ בײַ מיר ?!
(מען לעבט דאָך צווישן מענטשן טאָג און נאַכט).
אַפֿילו ווען איך בין מיט זיך אַליין,
ווען כ'האַלט זיך אָפּגעזונדערט און פֿאַרמאַכט —

דערגייט צו מיר די שטים פֿון אַלץ, וואָס לעבט,
פֿון אַלץ, וואָס טוט, וואָס גוט איז און נישט גוט,
און איך בין גרייט אויך מוחל-זײַן אַזאַ,
וואָס טוט מיר בפּוונה וויי ביז בלוט...

איך ווייס, אַז ס'איז נישט ליכט צו זיין אַ מענטש,
נישט ליכט איז: לעבן, מאַריד-ימים-זיין
און וויסן, אַז די עלטער איז נישט דאָס,
וואָס אויסגעשטאַנען, אַלטער, גוטער וויין...

און וויסן, וווּ מען האַלט שוין אויף דער וועלט,
וווּ טרויער איז פֿאַראַנען מער ווי פֿרייד,
וווּ הינטער אַלעמען באַהאַלט זיך אויס
דער אומגעזעען-וואַרטנדיקער טויט.

אין באַווינטן מידבר

א.

מוראדיקער פֿון סאַהאַראַ-מידבר
איז – דער מידבר דער באַווינטער,
וווּ מען גייט נישט מיט קיין קעמלטריט,
נאָר מיט געאַייל און מיט געשטויס,
וואָס שטויסט אַוועק,
וואָס שטויסט אַרויס
און לאַזט פֿון הינטן די
וואָס גייען נישט אין שפּאַן
און לאַזן זיך נישט פֿירן ווי די פֿיי...

ב.

אין געדיכט-באַווינטן מידבר,
וווּ אַ שטאַט איז ווי אַ ראַיענדיקער בינשטאַק –
איז נישט ליכט זיך צו דערפֿרעגן אויף אַ הויז
און, שווער זיך צו דערפֿרעגן אויף אַ מענטש...

אין געדיכט-באַווינטן מידבר
האַלט מען חיות אין אַ „זאַץ“ הינטער קראַטן.
וועלף, שאַקאַלן און היענעס –
דרייען פֿרייע זיך אַרום צעווישן מענטשן..

ג.

אַ קול אין מידבר גייט פֿאַרלוירן
אַן אַן אַפהילד,
אַן אַן ענטפֿער –
אויכעט אין באַפֿעלקערטע מידבריות.

ווי מען רעדט אויף זיבעציק לשונות
און — מען רעדט זיך נישט צונויף ;
ווי אַלע ריידן שרײַענדיק, ווי טוב-שטומע,
און הערן זיך אַליין נאָר...

ווי שטאַרק ס'זאָל דאָס קול פֿון אַ יחיד
אַ רוף טאָן אויף הילף —
וועט עס אומעטום אויסגיין
אַן אָפהילד,
אַן ענטפֿער —
אין מידבר...

ד.

אין באַוווינטן מידבר
ברענגען ווינטן שלעכטע בשורות,
זענען אַנזאָגערס אויף שטורעמס,
וועלכע קאַנען וועלדער אויסוואַרצלען,
איבערקערן טײַכן
און דערטרינקען שטעט און דערפֿער.

ערגער אָבער איז דער שטורעם
וואָס אים ברענגען נישט קיין ווינטן,
נאָר ער קומט פֿון די באַוווינער
און איז קעגן די באַוווינער ;

ס'איז אַ שטורעם, וואָס מען ברענגט
מיט בלינדע פֿײַערן פֿון שינאה —
אַלע — קעגן אַלע,
יעדער — קעגן יעדן.

אַלעמען איז ענג די וועלט
און יעדער דאַרף זי נאָר פֿאַר זיך...
און יעדער גרייט זיך אָפּצוקויפֿן
יעדנס עולם-הבא.

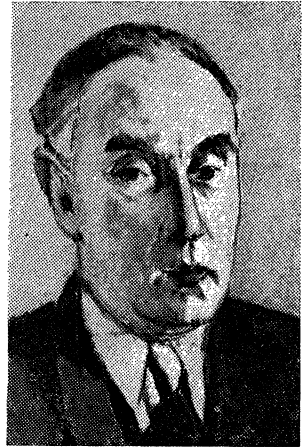
אין באַוווינטן מידבר שטורעמט שטענדיק,
רײַסן שטענדיק אויף ווילקאַנען
פֿון אַיעדנס דלד-אמות
ווי מען רעדט פֿון שלום-בית
און מען ברענט די טריט, וואָס פֿירן
איינער צו דעם צווייטנס שוועלן,
איינער צו דעם צווייטנס טירן...

דער איינציקער באַוויינער
 אינעם נישט-באַווינטן מיטן
 איז — דער ווינט
 אויף די נאָקעטע זאַמדן,
 וואָס לאָזן אים טאַן מיט זיך
 וואָס עס געפֿעלט אים,
 גלעט ער זיי,
 רונדיקט זיי בייַכיק און ברוסטיק,
 פֿאַרעמט זיי,
 מאַכט זיי געשטאַלטיק,
 באַלעבט זיי,
 וועקט אין זיי דאָרשט,
 וואָס ער קאַן זי נישט שטילן ;
 שרייַבט אויף זיי מיטן-פֿתב,
 מאַכט היעראַגליפֿן,
 מעקט אויס דאָס געשריבענע —
 ווידער צו שרייַבן ;
 אַט נעמט ער אַ זשמעניע אַ פֿולע מיט זאַמד
 און שיט און צעשיט זי
 אויף לינקס און אויף רעכטס,
 ווי דער זייער — די גילדענע זריעה אין פֿעלד
 און, טראַגט אַזוי, זשמעניעווייַז, זאַמדבערג אַריבער
 פֿון איין אָרט צום צווייטן,
 פֿון איין אָרט צום צווייטן,
 אַזוי — ביז די זון לאַזט דעם קאַפּ דעם צעפֿלאַמטן
 אַראַפּ אויף אַ זאַמדבאַרג
 און דער מיטן-ווינט — אַן אַפּגעקילטער —
 פֿאַלט צום אַפּגעקילטן זאַמד-געלעגער צו
 און דרעמלט אין דער פֿינצטער דורך
 אַ פֿיבערדיקע מיטן-נאַכט.

*

יוסף פאפיערניקאָוו

געבוירן אין וואַרשע. באַקומען אַ טראַדיציאָנעל-ייִדישע דערציאָנונג. אין עלטער פֿון ניין
 יאָר געווען אַ משורר ביים באַרימטן חזן גרשון סיראַטאָ. אָנגעהויבן שרייַבן אין עלטער
 פֿון 16 יאָר. צו 18 — זיך אָנגעהויבן דרוקן גלייכצייטיק אין „אַרבעטער-צייטונג“ און אין
 י. מ. ווייסענבערגס „אינזער האַפענינג“ און „זאַמעלביכער“. אין יאָר 1924 זיך באַזעצט
 אין ישראל. די ערשטע זאַמלונג ישראל-לידער „אין זוניקן לאַנד“ איז דערשינען אין
 וואַרשע, אין פֿאַרלאַג „נייע קולטור“; ביז איצט זענען דערשינען זיינע 15 ביכער לידער
 און פֿראַזע, אין דעם דרייַ לידער-זאַמלונגען אין העברעישער איבערזעצונג. אין 1972
 באַקומען די ליוויק-פרעמיע.

צוויי לידער

אין די געסלעך פון יהודה הלוי

טאַלעדאָ... ס'האַט אַמאָל געטראָטן אַ פֿאַרבענקטער
דער שטילער בעל-חלומות דאָ, דער גרויסער ייד, —
נאָך איידער ר'האַט איין טאַג „דעם ים זיך אָפּגעגעבן“
מיט ליבשאַפֿט, מיטן האַרץ צו ציון אין זיין ליד...

איך האָב געזוכט זיין שאַטן דאָ, די וואַגל-שפורן,
נאָר צלמים האָבן מיך באַגעגנט אומעטום.
און אונטער צלם האָט מען דאָ געברענט מיין אומה,
אין שניטערס „שמע ישראל“ איז געוואָרן שטום...

געבליבן נאָר אַ סינאָגאָגע אַ פֿאַרשוועכטע,
מיט קלויסטער-גלאַק און מיט אַ צלם אין דער הויך...
„עפֿאַכע גאַלדענע“... גאונים... דיכטערס... דענקערס... —
נישטאָ קיין סימן מער, פֿאַרשוונדן ווי אַ רויך — — —

טאַלעדאָ, יולי 1972

צו מיינע גבורות

איך מאַך אַ סך-הכל, דעם חשבון-הנפש,
איך חשבון און חשבון מיט סדר די יאָרן.
נאָר כ'בין מיטן חשבון נישט שווה בשווה,
אַזוי פֿיל די יאָרן אָן תכלית פֿאַרלאָרן.

די יאָרן פֿון פֿיינען, די יאָרן יסורים —
זיי וויל איך אין ספֿר-החיים נישט ציילן...
מלחמות... פֿורעניות... און תפֿיסה און לאַגער... —
אַ שאַנד גאָר פֿאַר מענטשלעכן מין צו דערציילן...

אַ קינדהייט אָן פֿרייד... — צי אויך דאָס קומט אין חשבון?
דער דלות, דער הונגער אין היים אין דער אַלטער...
דער „פֿאַלאַך“ פֿון דלד על דלד ביים טאַטן,
דער באַלקן, וואָס, דוכט זיך, אַז אַט-אַט-אַט פֿאַלט ער...

און פֿלאַגן און מחלות. זעסט טויט פֿאַר די אויגן.
ס'האַט פֿינצטערער קבר נישט אויפֿגעהערט שרעקן...
צי קומען אין חשבון אַזעלכענע יאָרן?
די טרויריקע שאַטנס? די פֿינצטערע פֿלעקן?...

אַ ניין, כ'בין נישט מסכים, רבֿונו-של-עולם,
דו מוזסט מיר דעם חשבון גאָר היפש קאַרעגירן;
דו מוזסט על-פי יזשר מיר צולייגן יאָרן,
איך זאָל נישט גענאַרט זיין, איך זאָל נישט פֿאַרלירן...

אין ים אַריין וואַרף איך די יאָרן די שוואַרצע.
איך האָף, וועסט זיין שאַפֿונג גענאַרן נישט וועלן.
אויב גבורות — דאָן רעכנ נאָר ליכטיקע יאָרן,
עס זאָל צו דעם חשבון נישט פֿעלן, נישט פֿעלן — —

מאַר דעל פֿלאַטא, 1972

✱

אברהם זאק

געבוירן אין אַמדור ביי גראַדנע. אַנגעהויבן זיין ליטעראַרישע און זשורנאַליסטישע טעטי-
קייט פֿאַר דער ערשטער וועלט-מלחמה. אַן אַריינגייער צו י. ל. פֿרץ און אַ יוגנט-פֿריינד
פֿון לייב ניידוס. זיין ערשטע לידער-זאַמלונג „אַקאַרדן“ איז דערשינען אין גראַדנע אין
1918. שפּעטער פֿאַרעפּנטלעכט אַ ריי ביכער, פּראָזע און דיכטונג. אַ גרויסער רושם האָט
געמאַכט זיין בוך „אונטער די פּליגל פֿון טויט“ וועגן דער ערשטער וועלט-מלחמה. בעת
דער צווייטער וועלט-מלחמה ווערט א. זאק דעפּאַרטירט אין די סאָויעטישע טייגעס פֿון
קאַמי. אין פּוילן, וווּ ער קערט זיך אום אין 1946, דערשיינט זיין לידער-זאַמלונג „מיט אַש
אויפֿן קאַפּ“ און אין פֿאַריז, וווּ ער לעבט פֿון 1948 ביז 1952, זיין בוך נאָוועלן „צווישן
שאַטנס“. פֿון 1952 אין בוענאָס-איירעס. ביז איצט זענען דערשינען זיינע 28 אַריגינעלע
ביכער אַחוץ איבערזעצונגען. לאַורעאַט פֿון פּינף ליטעראַרישע פרעמיעס.

וועג...

זיך פֿאַרנומען אין אַ וועג
איך האָב אַ ווייטלעכן
צו אַ ציל אַ ווונדערלעכן,
דאָך ניט דייטלעכן.

האַט מיר נאָכגעשוועבט
אַ וועגווינט, אַ רכילותניק,
און געטענהט, סתם איך גיי —
איך גיי און וויל עס ניט...

האַבן תיכף אים די הינט
געטריי פֿאַטאַקעוועט,
מיט אַ רישעותדיק באַבילן
זיך געסמאַקעוועט,

אויף מיין שטעקן זיך פֿאַרקוקנדיק,
געוואַלדעוועט,
אַז מע טאָר ניט
מיטן גורל גיין אַ גוואַלדגעוועט...

ניין, כ'האָב גאַרנישט ניט צום ווינט,
דעם לשון-הרעניק,
צו די הינט,
וואָס צו באַהאַווקען — זיי געבאַרענע.

ווינט איז ווינט, הינט בלייבן הינט,
און צילן צילן זיך
אין דעם מענטש, וואָס זיך דערוועגט
מיט זיי צו שפּילן זיך !

זיך פֿאַרנומען אין אַ וועג
איך האָב אַ ווייטלעכן.
בילן פּלבים, שעלט דער ווינט,
געמיינע לייט לאַכן...

ווילנע, יאָנואַר 1969

על-חטא

מיינסט געוויס, אַז כ'האָב פֿאַרגעסן
צוליב וואָס איך בין געבאַרן,
און צוליב אַ היינט-טאָג-אמת —
אמת אייביקן פֿאַרלאָרן...

מיינסט געוויס, אַז פֿון די זיידעס
נאָר חסרונות כ'האָב געירשנט,
און מיין ריידן וועגן יושר
איז נאָר סתם אַזוי געדרשנט...

מיינסט געוויס, אַז איך האָב זשעדנע
פּבּוד קערנערווייז געקליבן,
און מיט מיין צו שטאַרק זיך וואַשן
כ'האָב מיין פנים אָפּגעריבן...

מיינסט געוויס, איך מער נאָך בלאַנדזשע
גראַד ווען כ'טראַכט, דער וועג מיר קלאַר איז.
מיינסט געוויס, מיין קורצער אַטעם
שולדיק איז אין מינע פּשרות...

כ'ווייס, דו מיינסט, כ'בין פֿול חטאים,
און מיט מיטגעפֿיל באַווינסט עס.
כ'ווייס נאָר ניט, פֿאַר וואָס מיר פּלוצעם
פֿאַלט איין מיינען, אַז דו מיינסט עס...

ווילנע, סעפטעמבער 1970

צוריקער

דער זעלבער בוים: די זעלבע קרוין,
די זעלבע געלע באַרן.
אַט דאָ האָט מיך צום ערשטן מאָל
דיין בליק גענומען אַרן...

כ'געדענק, ווי היינט, אַ העלן הויף —
אַ ציכטיקן און שטילן,
עס ווערן פֿלאַטערלעך ניט מיד
אויף ביטן זיך צו שפּילן.

אַ פֿענצטער וויגט זיך אויף זיין אַקס —
ציט פֿויל אַ סקריפע-ניגון
און מאַכט, די זון זאָל אין זיין שויב
זיך מעשה-קונדס וויגן...

צעגיסט זיך זומערדיקע היץ,
צעפֿלייצט אַ שפֿע פֿונקען.
עס ווערט דער אויסגעקערטער הויף
מיט זוניקייט פֿאַרטרונקען;

און דו אין מיטן שטייסט און קוקסט
דער זון אין אירע אויגן.
עס האָט דער אַלטער באַרנבוים
זיין קאַפּ אַראָפּגעבויגן —

ער קען ניט זען אַזאָ געוועט,
ווי מענטש מיט זון זיך וועטן;
ער בייגט זיך איין ביז סאַמע ערד
און נעמט זיין שאַטן גלעטן...

. . . . .

נאָך אַלץ — דער שאַטן לעבן בוים.
נאָך אַלץ — די באַרן אויבן,
און כ'שטיי, און כ'ווייס ניט, איז עס טרוים,
דערמאַנונג, אַדער גלויבן? ...

קאַוונע, 1938

✱

וואָס מער איך האָב דיך אויסגעלאַכט,
אַלץ מער האָסטו געלאַכט,
פֿון ווייטיקדיקסטע ערנסטן
אַ שפּאַסעלע געמאַכט,

באַליידיקט עכטסטע אמתן
ל טובת פֿאַלשער שפּיל,
און אויף אַ טעקסט אַ טראַגישן
געשפּילט אַ וואַדעוויל...

די צייט פֿון הוילע פֿרילינגען
פֿאַרשוועבט האָט, ווי אַ שוואַלב,
דאָס ליד פֿון יונגע פֿילונגען
האַט שוין פֿון לאַנג פֿאַרשאַלט.

למאָי האָב איך דיך אויסגעלאַכט,
למאָי האָסטו געלאַכט,
אויב יעדן פֿון אונדז דאָכט זיך איצט,
ער האָט עס אויסגעטראַכט? ...

ווילנע, דעצעמבער 1966

ווער ווייסט אים, דעם ווייזער פון זייגער

ווער ווייסט אים, דעם ווייזער פֿון זייגער,
צי ער זיך אַ מאַל ניט פֿאַרטראַכט,
אַז פונקט ווי ער דרייט זיך פֿסדו,
זיין דרייען זיך עמעץ באַטראַכט? —

באַטראַכט, קוקט זיך צו, עפעס זעט ער,
אַזוינס, וואָס ניטאָ איז, ער מעסט,
געפֿינט אויס אַ פֿרֿיער און שפעטער,
אַן איצט, וואָס ער באַלד אים פֿאַרגעסט...

וואָס דאַרף ער, דער ווייזער, אַלץ טייטן
אויף צייכנדלעך פֿון נע-ונד?
צי קאָן דען דעם אומענד פֿאַרבײַטן
אַ רונדער באַציפֿערטער בלאַט?

ווי קאָן עס אַ גייער געפֿעלן
צו גיין אַלץ דעם זעלביקן וועג,
זיך פֿאַרשטעלן, אַז זײַן פֿאַרשטעלן
זיך בינדט מיט אַ העכערן צוועק?

ווער ווייסט אים, דעם אייביקן שלייכער,
צי צווייפֿל אין אים זיך דערוועקט?
צי פֿאַלט אים ניט אײַן, אַז ס'איז גלייכער
אַ וועג, וואָס זיך ערגעץ וווּ עקט?...

ווילנע, יולי 1966

שולד

כ'האַב אויסגעזעצט שויבן —
זונס אָפּשײַן צעבראַכן,
מיט גלאַזענע דרויבן
די הענט זיך צעשטאַכן.

איצט פרוּוו איך די פֿינגער
באַעוולטע שטרעקן.
כ'וויל מאַכן זיך גרינגער
מיט תנועות פֿון פֿרעגן.

נאָר פֿרעג-תנועות שניידן,
ווי פֿינדלעכע תשובות,
און כ'קען זיי ניט מיידן,
כאַטש כ'פרוּוו עס און כ'פרוּוו עס...

כ'הָאָב אויסגעזעצט שויבן.
איצט שעלט איך די סיבה.
געדאַרפֿט נאָך מיין גלויבן
כ'וואָלט זעצן זיך שיבעה,

נאָר עפעס איך צווייפֿל,
צי כ'הָאָב אויף דעם רעכט גאָר.
עס וואָלט נאָר געכפֿלט
מיין דינען דעם הפֿקר...

ווילנע, יאָנואַר 1967

✱

פֿאַראַן איז אַ ליכטיקער אומעט,
וואָס הייליקער איז פֿון דער פֿרייד.
ער האָט טאַקע פֿינגער פֿאַרקראַמפֿטע
און שפּילט אויף אַ פֿראַסטיקער פֿלייט.

דאָך, כאָטש פֿון אים ווייעט אַ קאַלטקייט,
ער הייוון איז פֿאַרן געמיט.
אויף האַרץ, וואָס געפּלאַגט איז מיט ווייטיק,
אַ היילפּודער גרויען ער שיט.

טוט אָפּ זיך די בונטע מחשבה,
וואָס טרעפֿט רק צו קוועלן די זעל,
און ס'דאַכט זיך, אַז פּונקט אין דער גרויקייט
געפֿינט מען דאָס העלסטע פֿון העל.

פֿאַראַן אַזאַ גינציקער אומעט —
אַזאַ וואָס פֿאַרשאַפֿט ניט קיין לייד.
ער איז גאָר אַ חדווה פֿאַרשטעלטע —
אַ מין למד-וואָוניצע פֿרייד...

ווילנע, מאַרץ 1970

קהלתדיק

אַט אַזוי, אַט אַזוי
ווערט דאָס פעך-שוואַרצע גרוי,
און דער העלער אַמאָל
דריקט — אַ בליינענער עזל.

ס'איז אַ שטורעם פֿאַרביי,
ס'איז אַ וואַלקן אוועק,
און אַ נאַר פּאַפּוגיי
האַט גערעדט צו זיין שרעק...

כאַפּ זשע אָן דיין באַגער,
אים גזלניש דערשטיק,
ער ניט קומען זאָל מער.
מעשה מעקלער פֿון גליק!...

ווילנע, דעצעמבער 1969

✧

הירש אָשעראָוויטש

געבוירן אין פּאַנעוועזש (ליטע) אין 1908. געענדיקט די פּאַנעוועזשער העברעיִשע גימנאַזיע און דעם יורידישן פּאַקולטעט. פֿאַר דער מלחמה געאַרבעט אין דער קאָוונער העברעיִ-שער טעאַטראַלער סטודיע ביי „תרבות“, אין דער צייטונג פון צ. ס. „דאָס וואַרט“ און אין אַרגאַן פון ציונים כללים „די ייִדישע שטימע“. אין יולי 1949 געוואָרן אַרעסטירט און באַפֿרייט אין יוני 1956. אַרויסגעגעבן 4 ייִדישע לידער-זאַמלונגען און פּאַעמעס, איינע אין רוסישער און 2 אין ליטווישער איבערזעצונג. אין 1971 עולה געווען קיין ישראל. אין יאָר 1972 באַקומען די יעקב פיכמאַן-פרעמיע. אין יאָר 1973 באַקומען די פרעמיע פון ייִדישן שרייבער-פּאַראַיז אין ישראל. לעצטנס דערשינען זיינס אַ בוך לידער און פּאַעמעס „צווישן בליץ און דונער“.

אויפן שיידוועג

(דערציילונג)

מיין פרי-פארשניטענער מאמען
א ליכטיקן זכרון

הלל אינזלס פירט קלעצער. פונעם סאַסנאַוון וואָלד פירט
ער זיי. די פערד שפּאַנען שווער, אַן אָנגעגליטער זומער-
טאָג ליגט אַ פאַרברוינטער אויף די פאַרטיקע זאַנגען.
— וויאָ! אַן אומגליק זאַל אייך טרעפן! — ציט ער, הלל, די
לייצעס, שמייסט איבערן קאַשטאַנעוואַטן רוקן. ווייסט דער קאַש-
טאַן נישט, וואָס דער ייד וויל פון אים; ער שפּאַנט ווייטער מיטן
שווערן טראַט, דרייט מיטן שווערן וויידל. אַמאַל, ערשט נישט
לאַנג, האָט דער קאַשטאַן געלעבט רוֹיק ביי איוואַן לאַבאַטינקן;
איוואַן פלעגט באַלעבאַטיש איינשפּאַנען, באַלעבאַטיש פאַרן, די
שלייעס האַבן נישט געריבן...

הלל אינזלס איז צעטראַגן, אינעווייניק קאַכט, ברויזט; אינעווייניק טיף-טיף ליגט
אַ פאַרדראַס, וואָס וועט קיין מאָל נישט אויסטליען — שלאָגט ער די פערד, סקריפען
אַקסן אונטער מאַסע פון שווערע קלעצער; זיי סקריפען, די רעדער, שפּילן אויפן ברייטן
שלאַך; פאַרדרייט ער, הלל, אַ מאַכאַרקע-ציגאַר, לאַזט אין טאָג אַ קוטשעראַוון רויך,
די פאַרטיקע גינגאַלדענע זאַנגען רויכערן אויך אין טאָג אַריין...

דער שליאך איז ברייט, פון ביידע זייטן שליאך ליגן רחבותדיקע פעלדער; אין ווייץ, אין קארן ליגן זיי, די פעלדער. דער סאסנאווער וואלד איז שוין ווייט אונטער הללס פלייצעס. שלעפט זיך די פור מיט די שווערע סאסנעס, פרישע סאסנעס. איבערן ברייטן שליאך — צום סקלאד שלעפט זיך די פור.

הלל אינזלס קלערט:

ווי לאנג איז ער געווען א ייד א באלעבאס, פארמאגט א קראם מיט שניט-סחורה? ווי לאנג, אז ער איז געווען א "רב הלל אינזלס"?... א גליק, וואס ער איז אויף א סברא געפאלן — פערד געקויפט, אין וואלד אריין געפארן. וואלט הלל נאך געמישט זיינע זיסע צייטן, וואס טליצען אין זכרון, איז א ראד פון שליאך אראפ. שטייט ער אין מיטן וועג, דרייט זיך ארום וואגן, זיינע אויגן, די בלויע אייגעלעך האָבן זיך באהאלטן אין די טיפע קנייטשן, וואס ליגן שוין יארן לאנג אונטער זיינע וויעס...

ציפעט ער דאס בערדל, הלל אינזלס, מיטן בייטששטעקל מעסט ער איבער די פארשוויצטע פערדישע רוקנס:

— וויאָ! נו... נו... נו... אָנו!

די פערד האָבן זיך אויסגעצויגן אין גאַנצער לענג, אונטערגעבויגן שטייפע פיס, געגעבן א שלעפ ארויס, האָט אָבער איין זייט וואָגן א קויקל געטאָן זיך צוריק: ביים בולאָנעם האָט א פּאָסטאָראָנעק געפלאָצט.

איז ער געבליבן, הלל, שטיין. מיטן זיידענעם קאָשקעט אויסגעווישט דאָס שווייס-פאַרברוינטע פנים, פאַררויכערט די מאַכאַרקע און צום בולאָנעם אויסגעלאָזט:

— דאַרף מען אַזוי שלעפן, ס'זאָל פּלאָצן א פּאָסטאָראָנעק?

דער בולאָנער האָט געפּינטלט מיט די דערשראָקענע אויגן, געשאַקלט תּמעוואַטע מיט דעם קאַפּ. הלל איז געשטאַנען אָנגעשפּאַרט אינעם וואָגן קלעצער, א פאַרלוירענער: — וואָס טוט מען? נישט ווייט דער סקלאָד און ווי אַזוי פאַרפאַרט מען?...

האָט ער זיך צוגעזעצט, הלל, ביים וועג; זאַנגען האָבן שווערע קעפּ פאַר דער זון פאַרבוּיגן און ער, הלל, זיצט אויך מיט א פאַרנויגטער קאַפּ, פאַרן טאַג האָט ער זיין קאַפּ געבויגן...

...אין אַזוינע טעג פּלעגט ער אין וויסן קאַמוזייל אין קלייט שטיין, שיקן ברענגען קאַלטן לימאַנאַד; ער האָט ליב געהאַט, הלל, קאַלטן לימאַנאַד, איז וואָס וועט ער זיך זשאַלעווען?

...ער דערמאַנט זיך:

— די ווייב איז געשטאַרבן... שנירעוועט ער אין בענקשאַפט זיינע קיילעכיקע אויגן, זוכט עפעס אין די קרויזן פון טאַג, גייט אויף דער ווייטיק, זיין בת-יחידה לעבט מיט א קאַמוניסט, מיט זיאַמקען סענדער דעם שויסטערס, האָט א קינד נישט קיין געמלטס...

פאַרלויפן הללן די אייגעלעך מיט ווייטיק-בלוט.

— ווי קומט דעם פּאַליהאַוון שויסטערס זון צו הלל אינזלס טאַכטער?

בייסט ער זיך די פינגער, ער בענקט נאָך דער טאַכטער, ער פילט זיך עלנט, ער האָט קיינעם נישט. גייט ער צו צום בולאָנעם, באַהאַלט דאָס פנים אין דער פאַרפאַליעטער בולאָנער גרויזע...

*

א זינגעריי פון רעדער אויפן הארטן צעהיצטן שליאך האט הללן דעם קאפ אויפ-
געהויבן:

— דאס פארט מען פונעם סקלאד אין וואלד אריין!

הלל פארשטעלט דעם וועג:

— פארשטייט, געפלאצט א פאסטאראנעק!

— טא שא? — פויערים הייבן מיט לייוונטענע פלייצעס און זיי פארן ווייטער.

הלל שמייכלט פון ווייטיק:

— אבער גיט אן עצה!

א פויער קוקט אויף הלל, פארהאלט זיינע פערד:

— מאך פון די „ווישקעס“ א פאסטאראנעק און אויפן סקלאד וועסטו שוין קריגן

— דער פויער טוט א סמאטשקע, און זיינע פערדלעך הוידען זיך אַוועק ווייטער אין
וואלד אריין. הלל שטייט נאך אלץ אין מיטן וועג:

— דערלעבט יארן...

2

אין א זייט פון סאסנאוון וואלד ליגט דעם אמאליקן פאן באגישעווס הויף. לאנג
איז דער הויף א חרובער געשטאנען; איצט, ווען מע פארט אויפן ברייטן וואלד-שליאך,
שניידט זיך דורך די גאלד-שמעקנדיקע סאסנעס א גרינער דאך מיט א פליגל, וואס זאגט:

— דער הויף בליט שוין, אוודאי צוויטעט ער, נאר אין אן אנדער פארב!

א בייכיקע סאסנע שטייט נעבן הויף. וויל זי, די בייכיקע סאסנע, אין שטילע פאר-

נאכטן פאר אלע דורכפארער, און גלאט אזוי פאר יעדערן, דערציילן:

— ...מ'האט דעם פריץ אין א ווינטערדיקן פארנאכט באפאלן. פויערים אין גרויע

טוויטקעלעך זענען באפאלן; מיט ביזע היטשקעס, טאקע פויערים פון דעם ארום, האבן
דעם הויף אונטערגעצונדן, און א לאנגע ווינטערנאכט האט געברענט, דער וואלד איז
געווען באליכטן פון דעם גרויסן שייטער...

קען זי, די סאסנע, אבער דאס אלצדינג נישט דערציילן; שטייט זי, די בייכיקע

סאסנע, הוידעט ברוגז אין דער נאכט אריין מיט די דארע צווייגן.

היינט איז אין דעם הויף — אן אפרוהויז.

פאר נאכט, ווען דורכן וואלדשליאך קומט אן די נאכט א שווארצע, א מילדע, ווי

א ציגינעריין, — ערגעץ פון דער ווייט שלעפט זי זיך — קומט זי, די נאכט, און רוט דא

אין סאסנעוואלד. נעמט דער הויכרעדער, וואס שטייט אויפן פליגל, דערציילן, וואס

איבערן לאנד קומט פאר; אין דער הויפטשטאט שפילט מען אויף א מאנדעלינע, און

טענער שיטן זיך דא אויף קעפ פון קוטשעראווע שטילע סאסנעס. שיטן זיך ארבעטער

פון אפרוהויז, צעלייגן זיך אונטער סאסנעס און הערן, ווי פישוף-קלאנגען פארכלינען

די נאכט.

הלל איזלס איז געפארן פונעם סקלאד; א שקיעה, ווי א העלער שייטער, איז

אויף קעפ פון קוטשעראווע סאסנעס געלעגן, די פערדישע רוקנס האבן זיך אין שקיעה

געטוקט. הלל קוקט אויפן וואלד, ער קוקט אויף יעדער סאסנע און האט מורא, אז א

סאסנע זאל זיך אים אויפן וואגן אַוועקלייגן און הייסן זיך פירן... ווייל ער ווייס, הלל

איזלס:

— באשערט, יא ס'איז אים באשערט שלעפן קלעצער אויף דער עלטער...
שלעפט זיך דער וואָגן איבערן שליאַך, די פּערד שפּאַנען פּאַמעלעך, די טלאַען
קושן זיך מיטן אַוונטיקן שליאַך. הלל האָט צונויפגעשנירעוועט זיינע בלויע אייגעלעך
און דערטרונקען זיי אין זיינע ברוינע קנייטשן, הערט ער זיך איין, ווי נעבן אַפּרוהויז
שפּילט, און טענער פּאַלן דורך די צווייגן...

פלוצעם האָט הלל פּאַרהאַלטן די פּערד:

— ט ר ר ר ! — ער האָט זיך אָנגעהויבן איינקוקן אין וואַלד, טיף אין וואַלד אַריין
האָט ער געקוקט. ער האָט מיט די שאַרשעוואַטע פינגער געריבן די אויגן, האָט אַלץ
געקוקט.

האָט ער, הלל, פּלוצעם גענומען שיטן איבער די רויקע פּערדישע רוקנס מיטן
בייטשטעקל. די פּערד, וואָס זענען געשטאַנען שטיל, געציפעט דאָס גראָז ביים זייט וועג,
האַבן זיך דערשראַקן, אַ נעם געטאָן דעם וואָגן, אויסגעצויגן זיך, מיט אַלע כּוחות גע-
לאָזט זיך אין געלאַף, נאָר ער, הלל, האָט אַלץ געשאַטן מיטן בייטשטעקל און האָט אַלץ
געקוקט אויף צוריק...

שפּעט אין אַוונט איז ער צוגעפּאַרן צום ביידל, פּויערים זענען געזעסן אַרום אַ
שייטער — קאַרטאַפּליעס געקאַכט, געפּאַמקעט די מאַכאַרקע, דערטרונקען זייערע אייגענע
פּנימער אין געדיכטע קוטשמעס רויך.

הלל איז געבליבן זיצן אויפן וואָגן, געריבן דעם געקנייטשטן שטערן:

— יא, ער האָט זיי טאַקע געזען, יא, ער האָט געזען די „טאַכטער“, „אים“ און
דעם „ממזרוק“, — און גוט, וואָס ער איז אַנטלאַפּן: וואָס וואַלט ער געטאָן, ווען זיי
שטעלן אים אָפּ? ער קאָן דאָך אויף זייער סליאַד נישט קוקן...

ער האָט אָפּגעלאָזט די פּערד זיך פּאַשען. אַ ווייסע לבנה איז שטיל אין די
נאַכטיש-לויטערע הימלען געלעגן, האָט ער זיך אונטער אַ סאַסנע אַוועקגעלייגט, איז זי,
די לבנה, איבער הללס קאַפּ געשטאַנען, זיינע אומעטיקע אייגעלעך מיט שטיקלעך שיין
פּאַרשאַטן, ער האָט אויף דער לבנה געקוקט, און פּאַר זיינע אויגן:

— „די טאַכטער“, „ער“ און דער „ממזרוק“...

— יא, די „טאַכטער“, „ער“ און דער „ממזרוק“...

זיינע געדאַנקען האָבן זיך אָנגעהויבן פּלאַנטערן, די וויעס האָבן אָנגעהויבן שווער
קלעמען, דער לבנה איז אויך נמאס געוואָרן קוקן אויפן צונויפגעדרייטן הללן, וואָס ליגט
אונטער דער סאַסנע ווי אַ שוואַרצער קבּויל, האָט זי זיך איינגעמאַסטעט אין די סאַסנאווע
צווייגן:

— וואָס וועט זי שטיין, די לבנה, און קוקן אויף הללן?

די פּערד מאַלן מיט פּערדישע ציינער דעם געשמאַקן זאַפּטיקן גראָז, ביי יעדער
ריס טוט די ערד אַ קרעכץ. הלל ליגט, די אייגעלעך באַגראַבן אין דעם אומרויקן קאַפּ;
ער ווייסט, ער האָט נאָך קיין מעריב נישט געדאַוונט, נאָר ער קאָן די אויגן נישט עפענען...

אַ גרויסע קלייט, אַ סך שווערע טיוקעס סחורה, אַ משרת, אַ שותף... דאָס ווייב
שטייט ביי דער קאַסע... ער, הלל, אינעם ווייסן קאַמזויל, אַ יאַרמלקע אויפן קאַפּ; אַלע
שרייען:

— רב הלל, מעסט מיר אָפּ!

— רב ה־ל־לל!

... פֿאַר נאַכט קומט ער אַהיים, דער סאַמאָוואַר איז גרייט, יידן וואַרטן אויף אים, עפעס דאַרפן זיי צו אים — צו רב הללן. נאָר ער גייט פּרונקער זען, וווּ איז די בת-יחידה, — אָן דעם טעכטערל זעצט ער זיך ניט טרינקען טיי.

אסתרל, — אַ שלאַנק מיידעלע, אַ שוואַרצינקס, מיט לאַנגע שוואַרצע צעפּ, אַ פּריילעכע, זעצט זיך צו דער פּיאַנע און שפּילט, קלייבט ער נחת, הלל.

צווישן הללס פּערד האַבן פּרעמדע פּאַרבלאַנדזשעט; האַבן זיי זיך גענומען שלאַגן, די פּערד, האַבן זיי גענומען הירזשען. האַט ער זיך אויפגעכאַפּט, הלל — ער האַט די אויגן געריבן, געקוקט אין דער נאַכט אַריין; אים האַט זיך געדאַכט:

...ער איז נאָר וואָס פּון אַ ווייטער וועלט געקומען. פּון אַ שטילער ליבער וועלט. ווי אַרום קומט ער אַהער? וואָס איז דאָס פּאַר אַ וואַלד? וואָס איז דאָס פּאַר אַ הירזשעריי פּון פּערד? אַ שווערע לאַסט האַט זיך אויף זיין גומען געלייגט.

אים דערמאָנט זיך:

דאָס ווייב איז טויט... אסתר איז אַזוי ווייט פּון אים...

וויילט זיך אים, הללן, וויסן:

— ער וועט נאָך אַ מאָל געפּינען אַ וועג צום אַמאָליקן שליאַך?

— צי ס'איז שוין טאַקע אָן עק?...

3

זומערטעג פּאַרפּאַליעטע מיט זון ליגן ביי וואַלדישע ברעגן. ס'איז ערב שניטציט. פּעלדער שטייען רייפע און וואַרטן אויף קאַסעס. טרעפט זיך שוין אַ טאַג, אַז ערגעץ הערט זיך שוין אַ פּויערשע מעלאָדיע, ס'הערט זיך שוין אַ קאַסעקלאַנג, ס'הייבט זיך אָן די שניטציט.

אין אַ טאַג אַזאַ איז הלל איינזלס געפּאַרן איבער אַ שמאַלן וועג, וואָס פּירט פּון יענער זייט וואַלד — ווייל ער, הלל, האַט אָנגעהויבן אויסמיידן דעם ברייטן וואַלדשליאַך, וווּ ער האַט די טאַכטער געזען... זיצט ער, הלל, אויף די סאַסנעס, די פּערד שפּאַנען שווער, ווי זיי וואַלטן דעם גאַנצן טאַג מיט היץ, מיטן גאַנצן טאַגישן לאַסט אויפן וואַגן געפּירט; אינעווייניק גליט ביי הללן אַ בענקשאַפּט, אַ נאַגנדיקע בענקשאַפּט צו דער טאַכטער, צו דער בת-יחידה, צום גאַנצן פּאַרמעגן אויף דער וועלט... פּאַרדרייט ער די לייצעס אויף דער רוטשיצע, פּאַרוויקלט אַ ציגאַר-מאַכאַרקע און שנירעוועט צונויף די קיילעכיקע אייגעלעך.

הלל געדענקט:

...אסתר גייט אַוועק פּון שטוב, קומט שפּעט אין נאַכט, גייט אום אַ שווייגנדיקע, אין אירע אויגן האַט זיך אַ טרויער פּאַרשניטן. ער וויל עפעס ביי איר דערגיין, קאָן ער נישט, זי שווייגט... צו זיינע אויערן דערגייען קלאַנגען, פּאַרשטעלטע קלאַנגען, קוים וואָס מע דערהערט:

— אסתר גייט אַרום מיט זיאַמקען סענדער דעם שוסטערס.

גלויבט ער נישט, הלל. האַבן איין מאָל פּעטליראַוועס זיאַמקען אַרעסטירט. קיינער האַט נישט געוויסט פּאַר וואָס, נאָר זי, אסתר, בעט אים, ער זאָל צום קאַמענדאַנט גיין, זיאַמקען אַרויסנעמען. קיין געלט נישט זשאַלעווען. און זי אַליין טראַגט אים אַלע

טאָג עסן... ער געדענקט די נאַכט, סע ברענט, אין שטאַט שיסט מען, ס'ברענט דער פעטלירישער שטאַב... אסתר איז אין דער היים נישטאָ, פאַר טאָג איז זי געקומען, האָט קיינער נישט געוואוסט, וווּ זי איז געווען, ער אויך נישט. אויף מאַרגן האָט אַ שטאַט געוואוסט :

— זיאַמקעלע האָט שוין אויסגעטריקנט, גענומען די פיס אויף די פלייצעס. אסתר איז געוואָרן שווייגנדיק, אומרויִקער. גאַנצע טעג פאַרשפאַרט אין איר צימער. איצט, זיצנדיק אויף די סאַסנאַווע קלעצער, ווייסט ער שוין, הלל, פאַר וואָס אסתר האָט דענסטמאַל געשוויגן. ער ווייסט שוין גוט, וווּ זי איז געווען אין יענער נאַכט. יאָ, ער ווייסט שוין גוט. ער רעדט שוין מיט איר נישט עטלעכע יאָר, זי האָט אים גרויסע בזיונות אַנגעטאַן. ווען די „משחיתים“ האָבן די שטאַט גענומען, איז ער, זיאַמקע, מיט זיי דער ערשטער אַרייַן, אסתרן צו זיך צוגענומען. אַזאַ בזיון געווען: הלל אייזלס טאַכטער אַנטלאָפן מיטן שוסטערינג... זי האָט זיך שוין נישט אומגעקערט צו אים מער. עטלעכע מאָל האָט מען „זיי“ פון שטאַט פאַרטריבן, איז זי מיט זיאַמקען מיטגעפאַרן... הלל רייסט דאָס בערדל, קריצט מיט די ציינער; ער פילט, ווי די פערד האָבן זיך אָפגעשטעלט און פאַשען זיך ביים זייט וועג. ער דערמאַנט זיך ווייטער :

...זיאַמקע — דער פאַרזיצער פון רעווקאַם — איז צו אים געקומען :

— רב הלל! — הללן פאַרלויפן די אייגעלעך פון פעס, ער, דער אויסוואַרף, האָט נאָך פון אים געלאַכט. „רב הלל“ — מיר דאַרפן רויטס אויף פאַנען! ער געדענקט, הלל, ווי ער האָט זיך פאַרלוירן און מיט אַ בענקל האָט ער אים אין קאַפּ דערלאַנגט... מע האָט אים טאַקע גלייך גערעשטעוועט און פון קעלער אַרויסגעפירט צוויי פורן סחורה. אַ ריס פונעם האַרצן...

הללן פאַרכאַפט דער אַטעם. און ווען ער דערזעט די פערד שטייען, לאָזט ער אויס זיין גאַנץ אַנגעווייטיקט האַרץ צו זיי, צו די פערד. אַז הלל האָט זיך באַרויִקט, האָט זיך אים שוין מער נישט געוואַלט זען זיך מיט דער טאַכטער. ער ווייסט :

— אַז ער איז עלנט, ער האָט אויף דער וועלט קיינעם נישט. ווי אין עולם-התהו... מ'האַט אים אין אַ וואַלד פאַרטריבן. נאָר ער, הלל, געדענקט :

— ער איז אַמאָל געווען אַ הלל אייזלס, פאַרמאַגט אַ שטוב, אַ קלייט מיט סחורה, אַ פולן קעלער מיט שווערע טיוקעס... ווישט ער אָפּ דעם שווייס, פאַררויִכערט אַ ציגאַר-מאַכאַרקע.

נאָך אַ הייסן טאָג שווימט אום די ערד אַ צעפאַרעטע און די נאַכטווי לעשט זי ביסלעכוויי אָפּ. אַ שטילער וואַלדישער פאַרנאַכט. די זון איז שוין לאַנג פאַרגאַנגען. איז זיאַמקע מיט אסתרן אין וואַלד אַרויס. אַ קאַלטע לבנה גייט זיי נאָך פוסטריט. האָבן זיי זיך אין וואַלדישן גראָז צוגעזעצט, האָט זיך די לבנה אַוועקגעלייגט פאַר זייערע פיס. זיאַמקע איז איצט אין אַפרוהויו. ער אַרבעט צוריק אויף זיין אַמאָליקן אַרט. אַ שלאַסער אויף דער אייזנבאַן-ליניע, איצט רוט ער אין דער סאַסנאַווער דאַטשע, האָט ער אסתרן מיטן קינד אויף אַ פאַר טעג געבראַכט צו זיך.

זיאַמקע שפילט זיך מיטן קינד. יאַנעלע, דאָס פיר-יאַריק שוואַרץ יאַטל, קריכט אַריין זיאַמקען אין די קאַשטאַנעוואַטע לאַקנס, צעשיט זיין קינדערשן געלעכטער אין

דער נאכט. זיאמקעס נשמה שווענקט זיך אין פרייד. פאר זיינע אויגן שוועבן יארן פון הונגער, שווערע יארן פון א לערן-יינגל, פלעגט ארבעטן פון באגינען ביז שפעט אין דער נאכט, דער טאטע פלעגט אים שלאגן און טענהן:

— אדער כ'וועל דיך ממיתן, אדער כ'וועל דיך מאכן פאר א מענטש...

...נאך דעם — די רעוואלוציע, אונטערערדישע ארבעט, דער אויפרייס פונעם פעטלירישן שטאב. ער דערמאנט זיך יענע נאכט...

— ווער האט דענסטמאל געקאנט גלויבן, אז ער וועט בלייבן לעבן?

דער הויכרעדער האט געשאטן אין דער שטילער וואלדנאכט אריין, טענער פון מוזיק זענען געפאלן ווי שווערע זאנגען איבערן וואלד...

אין אסתרס געדאנק:

...איר טאטנס שטוב, נאך ערגעץ ווייט, זייער ווייט איז איר טאטנס שטוב. זי האט שוין לאנג נישט געזען איר טאטן. זי ווייסט, ערגעץ פירט ער קלעצער אין א וואלד, דער טאטע אירער, דער גרויסער מאנאפאקטוריסט; זי וואלט אים וועלן באגעגענען, איר טאטן, דעם נידעריקן יידל מיט די קיילעכיקע בלויע אייגעלעך. ווי לעבט ער? וואס מאכט ער?... סע הייבט איר אן קלעמען דאס הארץ. ער האט זי אזוי ליב געהאט, זי וואלט אין עק וועלט געלאפן, געלאפן, אבי געפינען אים, א קוק געבן, ווי זעט ער אויס, דער זשוואווער ציכטיקער מענטש; וואס איז פון אים געווארן...?

...פון זינט זי האט חתונה געהאט מיט זיאמקען, רעדט ער מיט איר נישט, אויף איר קינד קוקט ער אפילו נישט; איר קינד רופט ער „מאמזערק" און זי רופט ער „פארשווע האפקע"... פארלויפן איר די אויגן מיט טרערן, און זי דריקט צו שטארקער דאס שלאפנדיקע קינד, און טרערן קיילעך זיך און פאלן — ווייטיק-טרערן, טרערן מיט פארדראס...

דאכט זיך איר, אסתרן:

— ווען זי באגעגנט אים, דעם טאטן אירן, וואלט זי אפילו אויף אים קיין בליק נישט געווארפן, א פריקער ייד.

א כמארע האט זיך איבערן וואלד ארויפגעשלעפט, א ווינט האט גענומען שפילן אויף די סאסנעס. ווינטישע פליגלען פאטשן איבערן וואלד. האט זיאמקע אסתרן פארן אקסל אנגענומען:

— טייערע, מירן גיין אין הויז אריין!

4

פון די פעלדער האט מען שוין לאנג די תבואות אראפגענומען, פעלדער מיט קופערנער סטערניע האבן פונעם הימל רעגנס, הארבסטיקע פוילע רעגנס געזויגן, האט זיך הלל געקליבן א פאר טאגן אין שטאט אריין, אים איז נמאס דא אין וואלד. ער איז פאר דער לעצטער צייט געווארן אפגעצויגן, אונטער די בלויע אייגעלעך האבן זיך נייע רינגען געוויזן, גרויע רינגען; געפילט האט הלל, אז אינעווייניק אינעם קליינעם קערפער שטעכט, די כוחות לאזן זיך אראפ. האט ער געטראכט:

— ער וועט אין שטאט א פאר טאג, ער וועט זען, וואס אין שטאט טוט זיך,

אפשר וועט ער דארט א פרנסה זיך געפינען...

אין אַ גרויען פרימאָרגן איז ער אויפגעשטאַנען און מיטן ברייטן שליאַך אין שטאַט זיך אַוועקגעלאָזט :

— ווי אַזוי וועט מען דאָס אים אין שטאַט באַגעגענען ? — אים, דעם אַמאָליקן הלל איינזלס...

דער וועג צום שטאַט איז בלאַטיק, מיידט מען אויס אַ שטיקל וועג, פאַרט מען דורך די לאַנקעס, דורך פעלדער. דער טאַג איז גרוי, פאַרכמורעט, און ער קלאַגט זיך, דער האַרבסטיקער טאַג :

— ס'איז דען אַזוי גוט זיך ווייזן אינעם רעגן ?
— נאָר, וואָס זאָל איך טאָן, אַז ס'איז שוין מיין מזל אַזאָ מיין...
הלל האָט זיך געשלעפט ביז האַלבן טאַג, — צום שטאַט האָט ער זיך געשלעפט, און איז אַריינגעפאַרן אין שטאַט אַריין מיטן האַלבן טאַג. ער איז פאַרפאַרן צו איטען, צו זיין אַמאָליקן שותפּס ווייב. די בלאַנדע פרוי האָט אים פריינדלעך באַגעגענט :
— רב הלל, איר זענט געוואָרן אַלט און צעבראַכן !
הלל האָט געשוויגן :

— ער ווייסט, וואָס דען, ער ווייסט נישט ?
איז ער אַרויס אין מאַרק. קוקט ער אויף דער שטאַט, ער זוכט עפעס פּריוואַטע מאַנופאַקטור-קלייטן, נישטאָ, — קאַאָפּעראַטיוון ; גייט ער אַריין אינעם גרויסן קאַאָפּעראַ-טיוו, אַ מאָל זענען דאָס געווען זיינע קלייטן, זעט ער — פון זיינע ביידע קלייטן האָט מען איינע געמאַכט :

— געוואָרן גאָר אַ פיינע קלייט. ער האָט אויך אַ מאָל זיך געקליבן אַזוי מאַכן...
אַ הויכער ברייטפלייציקער בחור האָט אויף הללן געקוקט, ווי ער זוכט, נישטערט מיט די אויגן, האָט ער אים אַ פּרעג געטאָן :

— וואָס זוכט איר ?
הלל האָט אויף דעם בחור מיט ביטול אַ קוק געטאָן, אויף זיין שעוועלירע, אויפן בחורס אויסזען, און געטראַכט בשעת-מעשה :

— מע וואָלט אים אַמאָל אין קיין יידישער שטוב ניט אַריינגעלאָזט, איצט פּרעגט ער מיך, וואָס זוך איך ?
נאָר געענטפּערט האָט ער שטיל, פאַר זיך אַליין האָט ער אַ טרייסטוואַרט געפונען :

— גאַרנישט, כּוֹזך גאַרנישט, שוין פאַרפאַלן... סיי ווי פאַרפאַלן...
דער האַרבססטאַג האַלט איבער זיך אַ שווערן הימל, אַ פאַרכמורעטן הימל מיט כּמאַרעס ; שלעפט ער זיך, דער הימל, איבערן שטעטל מיט די כּמאַרעס, און אַלע ווייסן :

— נאָך אַ טאַג, נאָך אַ טאַג און די רעגנס מיט די גוואַדזשן וועלן זיך אָנהייבן...
דער מאַרק ליגט ווי אין אַ זאַק. פון די קנאַפּע רעגנס — שטייען שוין היפשע בלאַטעס, נישט לאַנג האָבן נאָך געגענעצט אַ פאַר קלייטעלעך אין פאַרכמורעטן טאַג אַריין, נאָר איצט האָבן זיי זיך אויף אייביק פאַרמאַכט און זייערע בלאַעבאַטים דרייען זיך אַרום מיט די ווערטער אויף די ליפּן, וואָס זענען גרייט זיך פאַרענטפּערן :

— וואָס דען, מירן דען פּרײַער נישט געוואָסט, אַז דאָס וועט זיין?...
הלל איז אין מאַרק אַרויס, יידן קלייבן זיך אַרום אים :
— רב הלל, ווי לעבט זיך אייך ?
— ס'איז טאַקע עפעס נישקשה אין וואָלד ?
— מע קאָן טאַקע דאָרט עפעס פאַרדינען ?

הלל זיינס :

— איז וואָס זאָגט איר, אין שטאָט איז ביטער ?

שאַקלט מען צו :

— ביטער, וואָס דען, ס'איז נישט ביטער ?...

חקירהט מען :

— אין סאָסנאָוו וואָלד קאָן מען פאַרדינען.

— כ'פאַרשטיי נישט, הללן איז'לס שטייט אָן שלעפּן קלעצער...

— ווער רעדט דאָ פון אָנשטיין ? מע רעדט פון פרנסה, מע דאַרף צונויפשלאַגן

אויף אַ פּערדל און אין וואָלד אַריין...

— וואָס דען, ס'איז אַ תכלית ? נאָך אַ טאָג, נאָך אַ טאָג, מע'עט פּאַלן אין די גאַסן ;

אַז אויפן מאַרק איז נישטאָ אין וואָס אַ קלאַפּ טאָן אַ פינגער אין אַ פינגער...

פּרעגט מען זיך ביי הללן פּונאַדער, הלל קוקט, ווי ער האָט דעם מאַרק אויפ-

געלעבט און טרייסט זיי :

— וואָס דען ? קלעצער איז דאָ, מע קאָן שלעפּן...

הלל איז אַרומגעגאַנגען, גלאַט אַזוי האָט ער געשפּאַנט איבערן שטעטל ; אַ ווינט

האָט שטעטלשע ביימער געקניט, געבויען ; אַ דריבער רעגן האָט אויך פון פּוסטייט

איבער געסלעך — וואָס ליגן פאַרמורעט ביי פאַרבּענקטע הייזלעך — געשפּאַנט...

הללן מאַכט נישט אויס, וואָס ער נעצט זיך אויפן רעגן ; ער פילט אַפילו נישט,

אין זיין קאַפּ לעשט זיך אויס, דערטליעט די לעצטע האַפענונג. מע האָט אים היינט

געזאָגט :

— גרשון שפּאַק איז פון ירושלים געקומען !

און נאָך :

— גרשון שפּאַק זיצט אין בית-מדרש.

— מע מאַכט אים אויפן שטאָט...

די ידיעה פון גרשון שפּאַקן האָט אים אין גאַנצן דערשלאָגן : גרשון שפּאַק איז

געווען אַ גרויסער מאָנאָפּאַקטור-סוחר, הלל האָט מיט אים יאָרן לאַנג געהאַנדלט. ווען

גרשון שפּאַק איז קיין ירושלים אַוועקגעפאַרן, האָט אים הלל שטאַרק מקנא געווען.

די לעצטע צייט האָט ער זיך מיט איין טרייסט אַרומגעטראָגן :

— ער וועט אַהין אַוועקפאַרן, וועמען האָט ער דאָ ?...

און צום סוף :

— גרשון איז פון ירושלים געקומען.

און נאָך :

— גרשון שפּאַק זיצט אין בית-מדרש.

— מע מאַכט אים אויפן שטאָט...

מיט שווערע טריט, וואָס ביי יעדער טראַט קלאַנגן זיך די פיס :

— צו וואָס זאָלן מיר אַרומבלאַנקען אומזיסט אויף דער ערד ?... דאָך האָט ער

זיך אַוועקגעלאָזט צום בית-מדרש...

. . . . .

דער הויך-געזונטער גרשון שפאק איז געזעסן דעם קאפ אויפן שטענדער פאר-
ווארפן, זיינע אמאליקע פריילעכע אויגן, וואס האבן שטענדיק געטענהט :
— וואס זאלן מיר זיך טרויערן? וואסי, וואס גייט אונדז אפ? — זענען איצט
אין קאפ פארקראכן און קוקן נאר דורך א פאר שפעלטעלעך אויף דער וועלט און
קלאגן זיך :
— סע וואלט אונדז געווען בעסער, מיר זאלן דורך די שפעלטעלעך אויך נישט
קאנען קוקן...
האט הלל דערלאנגט גרשונען די האנט, גרשון האט אויף אים זיינע טענהנדיקע
שפעלטעלעך אויפגעהויבן, אזוי האבן זיי געמיינט, די שפעלטעלעך :
— אזוי איז דאס, רב הלל...
הללס געדאנק :
— אזוי איז דאס, גרשון, אזוי...
הלל האט גרשונען נישט געפרעגט וואס מאכט ער, וואס הערט זיך אין ירושלים,
ווייל גרשונס פנים האט אליין דערציילט :
— דו זעסט נישט וואס איך מאך, צו וואס זאלסטו פרעגן?
אין בית-מדרש איז פוסט, א טרויער דראפעט איבער די ווענט, סע גענעצט א
פאררויכערטער לאמפ, מע זיצט אנגעשפארט אויף די שטענדערס, מע שוויגט, אויף
פנימער ליגט א טראכטעניש :
— נו, — זאגט אליין, וואס זאלן מיר טאן?...
הלל אייזלס איז צום עמוד מיט אמאליקן גדלות צוגעגאנגען :
— אשרי יושבי ביתך...
האט מען געשמייכלט :
— ער מיינט, ס'איז אמאליקע יארן...
אין דרויסן האט זיך צעלאזט א רעגן, קלאפט אין שויבן :
— און אז איר וועט טרויערן, וועט אייך עפעס העלפן?
אינציקווייז שטעלט מען אויף די קאלנערס, מע פארלאזט דעם בית-מדרש. זענען
זיי געבליבן אין צווייען :
— ווו נעכטיקט איר, גרשון?
— ביי איטען...
— קומט, כ'בין אויך אהין פארפארן...
אין בית-מדרש שוועבט ארום די יורדישע פוסטקייט, די טירן זענען געבליבן אפן,
ווינטן שפארן זיך אין גרויען חלל... דער הימל איז פארכמארעט, הייזלעך האבן זייערע
שינדלדעלעך פארן רעגן פארבויגן :
— זאל ער גיסן, דער רעגן, וואס קאנען מיר העלפן?

5

הלל איז געזעסן רוזק, ער האט נאר געקוקט אין דרויסן ארויס, ווי דער רעגן
גיסט, כליפעט, ווי די שויבן ווערן פארכליגעט אין רעגנוואסער, און האט געשוויגן.
ער האט געוואוסט, הלל, אז איטע איז נישט צופרידן פון די געסט.
— נאר וואס זאל ער טאן? ער וועט שוין מוזן איבערנעכטיקן די נאכט...

גרשון איז אין אַ ווינקל-צימער אויף דער קאנאָפּע געלעגן, קיין פּיער אין צימער ברענט נישט, ס'איז פינצטער, פּוסט, און שטיל... ליגט ער, גרשון, און שווייגט, ער וואָלט נאָר וועלן זאָגן הלל:

— אויב ער מיינט, הלל, אַז אַיטע איז די אַמאָליקע שטילע פּרוי מיט די אַראָפּ-געלאָזטע אויגן, האָט ער אַ טעות. נאָר געזאָגט האָט ער עפּעס אַנדערש:
— געווען אַ צייט, רב הלל.

הלל האָט די אויגן פּונעם פּענצטער נישט אָפּגעקערעוועט, ווי ער וואָלט מורא האָבן, אַז ער וועט עפּעס אָנווערן אינעם רעגנדיקן דרויסן, האָט ער געשוויגן, כאָטש ער האָט געוואָלט בעטן גרשונען:

— נו, כ'בעט אייך, צו וואָס אויפרודערן די ווונדן?
— נו, צו וואָס דערמאָנען, צו וואָס?...

דעם רעגן איז אויך נמאס געוואָרן זיך אַרומדרייען איבערן שטעטל, האָט ער זיך, דער רעגן, אַוועקגעלאָזט ווייטער, ערגעץ אַהין אַרויף, וווּ ס'ע שפּרייטן זיך ברייטע לעוואָדעס; דער שטעטלדיקער הימל האָט זיך געלייטערט, נאָר אַ ווינט האָט זיך אַלץ נאָך געפּלאַנטערט אין שטילע געסעלעך — ווייל ער האָט זיך פּאַרבלאָנדזשעט, דער ווינט, און ווייסט נישט דעם אַרויסגאַנג פּון שטעטל...

הלל מיט גרשונען זענען אין שטעטל אַרויס; ערגעץ אין אַ פּויערשער גאַס האָט אַ הונט געוואָיעט, נאָר אַזוי איז שטיל געווען, האָבן זיי זיך אַזוי, פּון פּוסטיקייט, אַרומ-געבלאַנקעט, ביז הלל האָט פּאַרגעלייגט:

— מירן אפשר אַריין צו דודן דעם האַרבער?

האָט ער גאַרנישט געענטפּערט, גרשון; ער קאָן גיין, אומעטום איז אים אַלץ איינס...

ביי דודן דעם האַרבער אין שטוב איז ליכטיק, אַרום טיש זיצן האַרבאַרעס, פעל-הענדלער. דוד האָט הללן פּריינדלעך באַגעגנט:

— בנאמנות, אַן אָנגעלייגטער גאַסט! וואָס מאַכט מען עפּעס? אַ צייט, האַ, רב הלל?...

הלל איז אין אַ ווינקל געזעסן, זיך איינגעהערט אין דודס טענות:

— אַז איך פּאַרשטיי נישט, צו וואָס גיט מען פּאַטענטן, צו וואָס גיבן זיי בלעטלעך און האַנדלען לאָזט מען נישט, איז ניין, פּאַטענטן נעמט, גיט אַפּ די לעצטע גראַשנס, און האַנדלט נישט. ס'איז דאָך אַ צעזעצעניש...

דודס קערפּער קנייטשט זיך, זיין קול קלינגט, אַ הילכיקע שטימע ביי דודן, שווערע טראָפּנס שווייס ליגן אין די ראַזאַרעס פּון זיין שטערן:

— ס'איז דאָך אַ צעזעצעניש, נו, אַ פּאַפּלעקסיע קאָן מען באַקומען נאָר פּון ווייטיק, אַז מע זעט ווער ס'ע פּירט אַן מיט דער וואָסט, „באַסקעס“ פּירן אַן מיט דער מלוכה; זיאַמקעלע סענדער דעם שוסטערס זיצט אויף פּאַדאַכאַדנע שטעלן, ער האָט דאָך היי-יאָר די שטאַט אָפּגעקוילעט, מיר האָט ער געשטעלט פּיר טויונט קאַרבן... וווּ וועל איך זיי נעמען?

ער איז צוגעלאָפּן צו הלל:

— וווּ וועל איך זיי נעמען, ר' הלל! זאָל ער מיך בעסער צעשיסן!...
הלל האָט דערשראַקן געשטאַמלט:

— וואָס זשע, רב דוד? וואָס-בין-איך דאָ?...
 — אַז מיר האָט ער געשטעלט זעקס טויזנטער — האָט משה-יידל דער האַרבאַר מיט זיין הייזעריקן קול געכריפעט, און פון זיינע פאַרזשאַווערטע יוכטאַווע אויגן האָט מיט פונקען געשאַטן. — ווו זאל איך זיי נעמען? אַז דעם זאַוואַד האָט מען-ען פאַרמאַ-אַכט... מע-ע לאַזט אַפילו נישט אַרויסקאַנטשען פון די ביטן...
 — מיר האָט ער געשטעלט טויזנט קאַ-ר-בן — האָט ישראליק דער פעלהענד-לער זיך צוגערוקט צו הללן, — איך בין דאָך אין גאַנצן אַ דערשטיקטער. ביי מיר ליגט אַ ביסל פעל — כאַטש וואַרף זיי אין טייך אַריין... כ'טאַר זיי גאַר נישט האַלטן. ס'איז דאָך נאָך ערגער ווי קאַנטרעבאַנדע...
 — וואָס האַסטו זיך, פאַרן, צעטענהט! — האָט אים דוד דער האַרבאַר איבער-געשאַלאָגן, — דו קענסט דיינע קעלבער אָפגעבן אין „קאַזשטרעסט“ און ווערסט פטור, אָבער איך? רב הלל, זאל ער מיר בעסער צעשיסן! יאָ, צעשיסן...
 — וואָס זאָגט איר אויף אים? — איז ישראליק דער פעלהענדלער אין כעס גע-וואָרן, — אין „קאַזשטרעסט“, ס'איז גאַרנישט, אויף 9 קערבלעך אַ פוד... אַז ס'קאַסט זיך דרייסיק זעקס...
 הלל איז געזעסן ווי אַ באַרג ערד ליגט אויף זיין האַלדז-און-נאַקן. אים האָט זיך געדאַכט, הללן, אַז אומישנע האָט מען דעם גאַנצן שמועס פאַרפירט, אַז מע זאל אים, הללן איינזלס, בזיונות אַנטאָן, און אַז דוד דער האַרבאַר האָט זיך ווידער גענומען בעטן: — רב הלל, זאל ער מיך בעסער צעשיסן... יאָ צעשיסן — האָט הלל שוין נישט אויסגעהאַלטן און זיך צעשרען:
 — וואָס ווייס איך? — זאל ער-איך-ביזקל-טאַג נישט-דערלע-בן...
 אויפן האַלב-נאַכטישן הימל דרייט זיך אַרום אַן אויסגעוואַשענע לבנה, אַ סוף-חודשיקע לבנה דרייט זיך אַרום איבערן שטעטל, אַן אומעטיקע, אַ פאַרקלערטע, ווי זי וואַלט וועלן פרעגן:
 — וויפל וועל איך זיך אַרומדרייען דאָ אין דער פוסטקייט?...
 דעם גאַנצן וועג, וואָס פירט דורך די הינטערגעסלעך, האָבן זיי ביידע געשוויגן. הלל האָט גערויכערט, גרשון האָט די הענט צונויפגעפלאַכטן אויפן האַרצן. גרשון האָט געוואַלט פרעגן:
 — רב הלל, אפשר וועט איר מיך מיטנעמען אין וואַלד אַריין?
 הלל האָט אויך געוואַלט פרעגן:
 — ווי מיינט ער, גרשון, ס'האַט מען נישט אומישנע אַט די רייד ביי דודן פאַר-פירט?...
 נאָר די נאַכט איז אַזוי שטיל, און אויף די הערצער ליגט אַנגעוואַלגערט אַזוי פיל רייד, אַז ווען עמעצער פון זיי וועט נאָר פאַרטשעפען, וועט די נאַכט נישט סטייען אויף אויסרעדן אַ האַרץ, איז מען געגאַן שטיל, נאָר ביי די מאַהילקעס האָבן זיי זיך אָפגע-שטעלט:
 — וועלן זיי גיין דורך די מאַהילקעס?
 — אפשר וועלן זיי בעסער גיין דורך דעם מילבער-געסל?...

די טיר ביי איטען איז שוין געווען פארשלאָסן, נאָר אין איין צימער האָט זיך געלייכט; הלל האָט נישט געוואָלט קלאַפן, גרשון אויך נישט, האָט הלל אין וואָגן אויסגעבעט:

— נישקשה, מירן ווי סע נישט איז איבערנעכטיקן...

גרשון האָט זיך אין וואָגן איינגעמאַסטעט, הלל האָט די פערד אָנגעפאַיעט און עסן פאַרמישט. ער איז אַ רגע געשטאַנען מיט אַ חידוש אין די אויגן:

— וואָס זיצט זי נאָך אַזוי שפעט, איטע?

ער האָט אין פענצטער פאַרקוקט:

איטע ליגט אויף דער געבעטער קאַנאַפע, אירע בלויע אויגן ברענען, אירע בלאַנדע האָר צעשאַטן אויפן נאַקעטן נאַקן, אַ יונגערמאַן זיצט בעבן איר און שטייט צו צו איר, זי זאָל אויסטרינקען אַ גלעזל וויין:

— נו, אידאַ לאַזעראַוונאַ, נאָר דאָס גלעזעלע!...

בלייבט הלל שטיין, ער האָט צעעפנט זיינע קיילעכדיקע אייגעלעך און קוקט אין

דער נאַכט אַריין:

— אַט דאָס איז די שטילע איטע, דעם אַלטן שוחטס טאַכטער, איטע זיין שותפס

ווייב? איז ער צום וואָגן צוגעלאָפן:

— גרשון, זי האָט חתונה געהאַט, איטע?

גרשון איז געלעגן איינגענורעט אין דער שטרוי, מיט אַ מאַנטל איינגעקוטעט,

האָט זיך אים נישט געוואָלט צענורען, האָט ער פון אונטער דעם מאַנטל געענטפערט:

— ניין, ס'איז אַזוי. וואָס זאָל זי נעבעך טאָן?...

אַ גאַנצע נאַכט איז הלל געלעגן, געקוקט אין הימל אַריין; ער האָט, הלל, נישט

געקאַנט איינשלאָפן; ער ווייס אַליין נישט, הלל, פאַר וואָס סע שלאָפט זיך אים נישט,

איז ער אַזוי געלעגן. אַ ווינטל האָט געבריקעוועט איבערן שטעטל, די לבנה איז שטיל

געשוומען, זייער שטיל מיט אַ קלאַג אויף איר לבנהשן פרצוף:

— וויפל וועל איך זיך אַרומדרייען דאָ אין דער פוסטקייט?...

הללס טאַכטער האָט געוואוסט, איר טאַטע איז דאָ אין שטאָט, האָט אין איר אַ

בענקשאַפט געשפינט זיך, — זי וויל זיך מיט אים זען, מיטן טאַטן אירן, ווי זעט ער

אויס, דער ציכטיקער זשוואָווער מענטש, און זי וויל וויסן:

— וואָס איז פון אים געוואָרן?

איז זי אַ כמורע אַרומגעגאַנגען, מיט אַראַפּגעלאָזענע וויעס... האָט איר זיאַמקע

געזאַגט:

— ווער לאָזט דיך דען נישט גיין צו דיין טאַטן? — האָט אסתר גאַרנישט גע-

ענטפערט, נאָר זי האָט זיך צעוויינט. זיאַמקע האָט ביים אוועקגיין איר אַ פאַר ווערטער

איבערגעלאָזט:

— הלל איינזלס טאַכטער האָט זיך צעפעסטעט.

איז זי, אסתר, ביים פענצטער געזעסן, געקוקט אין דרויסן אַרויס, דער ליפעבוים

האָט זיינע צווייגן געהוידעט, ווי ער וואָלט וועלן זאָגן:

— כ'האַב זיך דעם האַרבסט אוועקגעשענקט.

— זאָל ער מיך פליקן, דער האַרבסט, מיר איז שוין אַליץ איינס.

דער האַרבסט האָט היינט אַ שיינעם טאָג געשענקט. כאָטש צעריסענע כמאַרעס האָבן זיך געוואָלגערט איבערן הימל, צייטנווייז די זון פאַרטישקעוועט, נאָר די זון האָט ווי צום טאָג געוואָגט :

— ס'וועט שוין היינט נישט רעגענען, אַז איך בין דאָ, קאָנט איר זיין זיכער...

— און אויב יאָ, איז אויך נישט אויף לאַנג...

איז זי געזעסן, אסתר, און געקוקט אין דרויסן אַרויס.

זי געדענקט, אסתר, זיאַמקעס רייד :

— דו מיט דיין טאָטן זענען צוויי באַזונדערע וועלטן, ער איז איצט דיינער אַ

שונא, ווייל ער איז מיינער אַ שונא, כאָטש דו ביסט זיין טאָכטער, דו ביסט אַבער

מיין ווייב...

— אַבער ער איז דאָך פאַרט איר טאָטע, פאַר וואָס זאָל זי זיך מיט אים נישט

זען ? און איבערן „פאַר וואָס“ האָבן זי טרערן געשטיקט...

דאָס קינד איז נאָך פון קינדער-גאַרטן נישט געקומען, האָט זי זיך אָנגעטאַן און

מיט כמורע טריט איז זי נאָכן קינד אַוועק, אין געדאַנק האָבן זיך ביי איר ווערטער

אַרומגעדרייט :

— ער איז דאָך פאַרט מיין טאָטע.

און עס האָט זיך איר געוואָלט :

— זי זאָל אים כאָטש אין אַ געסל באַגעגענען !...

פאַר טאָג. אַ בלויער קאַלטער פאַרטאָג האָט זיך איבער דער ערד געשפרייט, אין

אַ ווינקל הימל האָבן כמאַרעס ערגעץ געוואַנדערט, זיך געשלעפט מיד און פויל. דער

פאַרטאָג האָט צו וויסן געגעבן :

— אַ כמאַרנער טאָג וועט היינט זיין, אַ קאַלטער וועט ער זיין, דער טאָג...

הלל, אַ מייד-צעבראַכענער פון דער נאַכט, מיט ווייטיק-געדאַנקען פונעם נעכטיקן

אַוונט, האָט זיך איינגענורעט אין דער בורקע און מיטן פאַרטאָג זיך געקליבן איינדרים-

לען, האָט אים גרשון אַ שטורך געטאָן :

— איר פאַרט היינט אַוועק, רב הלל ? און ביי דער טאָכטער זענט איר שוין

געווען ?...

הלל איז געבליבן ליגן מיט פאַרמאַכטע אויגן, ער ווייסט, הלל, אַז ער פאַרט היינט

אַוועק און איז ביי דער טאָכטער נישט געווען... און וואָס וועט ער גיין צו איר ? ער האָט

דען אַ טאָכטער ? ער, הלל איינזלס, האָט אַ שייגעצל פאַר אַן אייניקל... אַ גרויל איז אים

דורכגעלאָפן איבערן קליינעם קערפער נאָר פונעם געדאַנק אַליין, ער האָט אים געוואָלט

בעטן, גרשונען :

— ער וואָלט אים געטאָן אַ גרויסע טובה, ער זאָל פון איר נישט רעדן. וואָס

וואָלט אים, גרשונען, געאַרט, ער זאָל אים טאָן אַזאַ נישטיקע טובה ?...

גרשון האָט דערציילט :

— רב הלל, אייער אייניקל לערנט אין אַ קינדער-גאַרטן, אין אַ יידישן, די שטאָט

גייט כאַדאַראָם. אין שטאָט שמועסט מען, אַז ער איז אַ געמלטער. וואָס מיינט איר,

רב הלל, קאַמוניסטן האָבן ליב מאַכן אַלץ בשתיקה...

— רב גרשון, איר'ט מיד פירן אין קינדער-גאַרטן, מירן אַ קוק געבן. ווי גליק-

לעך וואָלט איך געווען... כ'וואָלט פון פרייד די נשמה אַפגעגעבן...

ביידע זענען אַנטשוויגן געוואָרן, ביידע האָבן געקוקט אין פּרימאַרגנדיקן הימל אַרײַן; ביידע האָבן געפּילט, אַז דער האַרבסט ליגט איבער זייערע קעפּ, און ביידע האָבן געוואָלט וויסן:

— צי זיי וועלן דערלעבן דעם פּרילינג, צי ניין? ...

ביי טאָג האָט הלל די פּערד איינגעשפּאַנט, נאָר ער האָט זיי געלאָזט שטיין אייב-געשפּאַנטע, מיט גרשונען דורך די מאַהילקעס זיך צום קינדער-גאַרטן געלאָזט. פּון די פּעלדער, וואָס ליגן אַרום שטעטל, האָבן ווינטן זיי באַגעגנט, שאַרפע ווינטן; אומעטיקע טאַפּאַלן, ווייסע פּאַרבענקטע בעראַזעס האָבן זיך פּאַרן ווינט גענויגט. הלל האָט גלאַט אַזוי געזאַגט:

— ס'זאָל מיך כאַטש אין וועג דער שניי גישט באַגעגענען! ...

האָט ער לאַנג, הלל, אויפן קינד געקוקט. שוואַרצע אייגעלעך, קוטשעראַווע הער-לעך, פּונקט ווי די מאַמע זיינע אין זיינע יאָרן, און פּאַר זיינע אויגן שווימט דורך די דריי-יאָריקע אסתּרל. ביי הלל פּאַרקלעמט דאָס האַרץ, ער ווישט אויס אַן אויג, וואָס האָט זיך פּלוצעם צעטרערט...

האָט ער דאָס קינד צוגערופּן, דאָס אויף די הענט גענומען, געקוקט אויף דעם, געגלעט צאָרט:

— ווי רופּט מען דיך מיין קינד?

— יאַנעלע.

— און וווּ איז די מאַמע?

— אין דער היים.

הלל האָט צו גרשונען געזאַגט:

— רעדט געזונט יידיש — און צום קינד זיך געווענדט:

— און לערנען קאַנסטו עפעס?

דעם קינד איז געווען גוט עפעס נעבן פּרעמדן יידן, האָט ער אַן מורא געענטפּערט:

— איך קען, אויב דו ווילסט, וועל איך אַ „סטיד“ זאָגן...

הלל האָט דעם קינד אַ קוש געגעבן, דאָס קינד האָט אַנגעהויבן:

מיר זענען נאָך,

מיר זענען נאָך

דערווילע קליינע קינדער;

מיר לערנען נאָך,

מיר לערנען נאָך,

מיר לערנען נאָך אַצינדער;

מיר זאָגן אַן,

מיר זאָגן אַן

אַלע די, וואָס שטרײַטן —

מיר זענען גרייט,

מיר זענען גרייט

צו קומען אייך פּאַרבייטן...

די גאַנצע צייט איז הלל מיט גרשונען געזעסן די קעפּ צו זיך אויף די אַקסלען פאַרבויהט, זיך איינגעהערט, און ווען דאָס קינד האָט געענדיקט, האָט הלל געזאָגט :
 — ס'איז פון די סאָוועטסקע לידלעך... און ברכה קענסטו ?
 דאָס קינד האָט אָנגעשטעלט אויף הללן פאַרווונדערט זיינע שוואַרצע אייגעלעך :
 — וואָס איז דאָס ?
 הלל האָט שוין נישט געענטפערט ; ער האָט זיך דערמאָנט :
 — ער מוז דערגיין דעם סוף, צי ער איז אַ געמלטער...
 דאָס קינד האָט אָנגעהויבן לאַכן :
 — וווּהין קריכסטו ? הער אויף זיך קיצלען...
 ווען הלל אייזולס האָט דערזען... האָט ער דאָס קינד מיט פעס פון די הענט אַראָפּ-געוואָרפן :

— אַוועק פון מיר, יידיש שייגעצל, ביז נאַכט זאָלסטו נישט...
 — יאַנעלע, יאַנעלע, קום אַהער, מיין קינד !
 הלל האָט דעם קאַפּ אויסגעדרייט, אים זענען מיט אַ מאָל די אויגן מיט בלוט פאַר-לאָפן, נישט ווייט איז אסתר געשטאַנען, יאַנעלע האָט זיך געלאָזט צו אסתרן מיט אַ געשריי :

— מאַמע, דער ייד שרייט אויף מיר...
 זי זענען ביידע געשטאַנען איינס אַנטקעגן צווייטן, הלל האָט אויף אסתרן געקוקט,
 — זי איז געוואָרן נאָך שענער, נאָר איר פנים איז אַ כמורער, אַן אומעטיקער. אַט שטייט זי פאַר אים, זיין בת-יחידה, און אים האָט ביים האַרצן געקלעמט...
 אסתר האָט אויפן טאַטן געקוקט. זי זעט, ווי ער איז אַלט און געל, שווער צו דערקענען דעם אַמאָליקן זשוואַווין ציכטיקן הלל אייזולס. זי, אסתר, איז דאָך זיין טאָכטער. וואָס שטייען זיי ווי פרעמדע, ווי באַקאַנטע, וואָס געדענקען נישט, וווּ זיי האָבן זיך אַ מאָל ערגעץ געטראָפן?... נאָר זי האָט דערפילט, נעבן איר שטייט דאָס קינד, ער שרייט :
 — מאַמע, דער ייד שרייט אויף מיר... — האָט זי די מחיצה דערפילט ; ווען נישט דאָס קינד, וואָרפט זי זיך דעם טאַטן אויפן האַלדז...
 הללן האָט אין פיבער געוואָרפן. ער האָט דאָס קאַשקעטל אַלע מאָל פאַרריכט, די קאַפּאַטע געשפיליעט, אַלע מאָל דאָס טיכעלע אַרויסגעשלעפט און אַריינגעלייגט, אים האָט געצויגן צו דער טאָכטער, צו זיין בת-יחידה, צו זיין גאַנץ פאַרמעגן אויף דער וועלט, איר פאָלן אויפן האַלדז... נאָר נעבן איר שטייט דאָס שייגעצל... האָבן זיך אין זיינע קיילעכדיקע אייגעלעך טרערן געשטעלט, און ער איז פון קינדער-גאַרטן אַרויסגעלאָפן...
 אסתר האָט אים באַגלייט מיט פולע אויגן. זי האָט דאָס קינד צום ברוסט צוגע-דריקט און זיך שטיל צעוויינט...

6

הלל אייזולס איז צוריק אין וואַלד אַוועקגעפאַרן. זיין פנים איז געוואָרן נאָך געלער, צעקנייטשטער, די בלויע אייגעלעך זענען גרוי געוואָרן, אינעם צעיאַטרעטן האַרץ האָט דער אייביקער האָס געזאָטן. אין די גרויע אייגעלעך — אַ שטענדיק גריין-פייערל גע-ברענט. ער איז אַ טיפּש — האָט הלל געטראַכט, — וווּ איז געווען זיין שכל ? ער האָט דאָך דאָס ממזרל געקאַנט דערשטיקן דאָרט טאַקע ביי זיך אויף די הענט, אַט אַזוי אַ...
 תשל"ד - 1974

הלל דריקט זיינע הענט, מאַכט הוועיות, גלייך ווי דאָס קינד ליגט צווישן זיינע פינגער, ער קוועטשט שטאַרקער, און ער איז צופרידן, הלל אינזלס :
...פּטור, ער וועט נאָך זיך קיין ממזרים נישט לאָזן...
אַ וויגט האָט איבערן וואַלד געבושעוועט, געפייפט, גלייך ווי ער וואַלט אים, הלל,
אונטערגערייצט :

— אוודאי, וואָס דען, אַט אַזוי אַ...
ער האָט, הלל, נישט געוואַלט טראַכטן, וואָס וואַלט אים געווען, ווען ער דער-
שטיקט דאָס קינד, ס'איז אים סיי ווי אַליץ איינס... אומעטום איז אים דאָ פרעמד... אַלע
רייצן אים, מע וויל אים די יאָרן דערגיין. ער דערמאָנט זיך, ווי די יידן האָבן אים ביי
דודן דעם האַרבאַר באַפאַלן :
— וואָס, איך בין זיי אויך אַ פרעמדער? ... איך, הלל אינזלס... זיי טענהן צו אים :
— רב הלל, זאָל ער אונדז צעשיסן! ... — ער וואַלט אים אַליין געשאָסן...
הלל בייסט זיך די פינגער, ער איז עלנט, זייער עלנט אויף דער וועלט...

שווערע טעג שלעפן זיך איבערן וואַלד, טעג מיט ווינטן, מיט געדיכטע רעגנס,
טעג מיט כמאַרעס און מיט אומעט... דער גאַנצער וואַלד פילט איבער זיך דעם ווינטער.
אין די ביידלעך קאָן מען שוין נישט נעכטיקן, איז ער, הלל, אַריבער נעכטיקן
צו אַ פּויער. ער קען אים דער פּויער, ער ווייסט :
— הלל איז אַמאָל געווען אַ רייכער ייד, געווען נישט קיין שלעכטער זשידאָק,
ער פלעגט אַ מאָל באַרגן אויף אַ דרייערל...

אין ווינטן, אין רעגנס שלעפט זיך הללס וואָגן ; אַ פּולער וואָגן מיט סאַסנעס
איבערן האַרבסטיקן שליאָך, אַ שליאָך אַ בלאַטיקער און אַ פאַרווייניגער... איז ער אין
מאָל הלל, פאַר נאַכט מיט אַ ליידיקן וואָגן, אַהיים געפאַרן, דעם קאַפּ פאַרנורעט אין
לייביק, דעם קאַשקעט איבער די אויערן — ווייל דער פאַרנאַכט האָט מיט קעלט פון
זיך געווייעט, און פון דער ווייט האָט מיט שווערן ווינטער געאַטעמט... האָט הלל אין
מיטן וואַלדשליאָך אַ הונט דערזען, ער האָט געבילט, דער הונט, מיטן וויידל געדרייט,
האָט הלל פאַרשטאַנען :

— אַ פאַרבלאַנדזשעטער הונט. — האָט ער אים פון פּאַזעכע אַ שטיקל ברויט
אַרויסגעוואָרפן. און דער הונט איז אים נאָכן וואָגן נאַכגעגאַנגען... פון דעמאָלט אָן האָט
זיך הלל מיטן הונט נישט צעשיידט, ס'פלעגט זיך טרעפן :

הלל פאַרט אין וואַלד, פירט די קלעצער. פלוצעם שטעלט ער אָפּ די פּערד, זעצט
זיך אַוועק ביים זייט וועג, דער הונט לייגט זיך אַוועק פאַר זיינע פיס, און הלל הייבט
אים אָן דערציילן פון זיין גאַנצן לעבן...

אַזוי טרעפט זיך אָפּט, אַז הלל רעדט אויס זיין האַרץ פאַרן הונט...

הלל שלאַפט אויף דער לעזשאַנקע, ער געדענקט שוין נישט, הלל, צי ער איז
אַ מאָל אויף אַ בעט מיט בעטגעוואָנט געשלאָפן ; ער פילט, עס שטעכט אים אינעווייניק,
דער קאַפּ טראַגט אים... נאָר ער איז געוויינט דערצו. אים דאַכט זיך, הלל, אַז ס'דאַרף
אַזוי שטעכן, ער קלאַגט זיך נישט פאַר קיינעם. און פאַר וועמען זאָל ער זיך קלאַגן?
שווייגט ער, די אויגן זענען געוואָרן לאַנגע, שמאַלע — ווי שפּעלטלעך, איינגעזונקען
אין קאַפּ אַרײַן...

ער שטייט אויף, הלל, פאר טאג, פארט אָוועק אין וואָלד אַרײַן און שטעלט זיך אונטער די סאָסנעס דאָווענען. ער טוט אַן דעם טלית מיט דער זילבערנער עטרה, דער ווינט אין וואָלד הוידעט די ביימער, שווערע כמאַרעס שלעפּן זיך איבערן וואָלד. אַט וועלן זיי זיך אַפּרייסן, די כמאַרעס, פון הימל און אויף די סאָסנעס בלייבן ליגן... ער, הלל, דאָוונט, וויינט, נאָכן דאָווענען לערנט ער...

די שטילע סאָסנעס קוקן אויף הלל און שאַקלען מיט די קוטשעראַווע קעפּ. אין וואָלד איז דער ערשטער שניי אַרויסגעפאַלן. אַ וויסער שניי, אַ זויבערער. די שטילע סאָסנעס האָבן די וויסע היטלען איבער די קעפּ אָנגערוקט און זענען געבליבן שטיין אַזוי אַ גאַנצן ווינטער. גאַנצע טעג האָט געשאַטן, און אַ ווינט האָט שטיקער שניי אין זילבערשטויב צעמאַלן און צעטראָגן אין די רחבותן...

הלל האָט געוואָרט, ביז מ'וועט אים דעם שליטן מאַכן, האָט ער די פּערד אין שטאַל פאַרשפּאַרט און אַליין מיטן הונט איבער די וויסע פעלדער אַרומגעשפּרייט, גע-בלאַנדזשעט, נישט וויסנדיק ווהין, און נאָך וואָס? ער פּלעגט זיך אַ ווילע אָוועקטראָגן אין הלל אייזלס שטוב. ער געדענקט:

— ער פּלעגט אַ מאָל אין אַ ווינטערטאָג אַרומשפּאַנען איבערן שטעטל, און מע פּלעגט מיט די פינגער טייטלען:
— אַט גייט רב הלל אייזלס...

מע האָט הללן דעם שליטן געבראַכט, נאָר הלל איז אויף דער לעזשאַנקע אין פיבער געלעגן. אינעווייניק האָט געברענט, דער קאַפּ ווי אַ סאָסנע שווער. זיין קיילעכי-קער פנים — לאַנג און נאָך געלער געוואָרן... ער האָט געברענט, זיך געוואָרפן, געשרייען: ...הלל אייזלס... אסתר... זיאַמקע... אַ יידיש שייגעצל...

פּרעסט האָבן געברענט אויף קעפּ פון שטילע סאָסנעס, שנייען האָבן שליאַכן, וועגן פאַרשנייט און פאַרשאַטן, דער הימל — גאַנצע טעג גרוי און פאַרלאָזט... אין אַ שטורעם-פּרימאַרגן, ווען ווינטן האָבן אין די פּויערשע שייבלעך געוואָיעט, שנייען, גראַבע שנייען, ווי שווערע זילבערנע לאַקאַנעס האָבן זיך איבערן הייזל געלייגט, האָט דער פּויער הללן אין שטעטל אָוועקגעפירט, אַ טויטן האָט ער אים אָוועקגעפירט, אין דער בורקע זיין דאַרן קערפּער איינגעוויקלט...

דער הונט איז נאָך הללס לוויה נאָכגעגאַנגען...

כאַרקאָוו, 1928 - 1929

✧

עלי שעכטמאַן

געבוירן אין 1908 אין אַ דאָרף אויף וואָלין. באַקומען אַ טראַדיציאָנעלע דערציונג. אין 1921 געלערנט אין זשיטאָמירער ישיבה. די ערשטע דערציוולונג אָפּגעדרוקט אין 1928. בעת דער צווייטער וועלט-מלחמה געווען אַן אַפיציר אין דער רויטער אַרמיי און געוואָרן שווער פאַרווונדעט. פון 1947 געלעבט אין קיעוו. אין די יאָרן 1932—1936 זענען דער-שינען צוויי בענדער פון זיין ראַמאַן „פאַראַקערטע מעזשעס“. בעת דעם דאָקטוירים-פּראַצעס איז ער געוואָרן אַרעסטירט. נאָך דער באַפּרייונג, אין 1953, אָנגעהויבן שרייבן דעם ראַמאַן „ערב“. אין 1972 עולה געוועזן קיין ישראל. שעכטמאַן פּלאַנירט פאַרענדיקן דעם ראַמאַן „ערב“, ווי אויך אָנצושרייבן אַ בוך מעמואַרן: „איר האָב אויך געלעבט אויף דער דאָזיקער ערד“. אין יוני 1973 באַקומען דעם „פרס ראש הממשלה“.

זעונוגען

מיט גורלדיקע שפורן

אַט ווי אַ יאַגדהונט, וואָס גייט נאָך פֿון בלוט דעם סליאַד, דעם ריח, און ברענגט צוריק דעם צאַפֿלרויב פֿאַרקלעמט אין זיינע ציין, אַזוי מיט אַלע גורלדיקע שפורן איינל איך, גיי איך און ברענג פֿון דאָרט צוריק מיין הייסן, בלוטיקן געוויין.

אַזוי אַדורך דער פֿרעמדער וועלט, וואָס שפּרייזט לעם מיר דערנעבן, וווּ ס'שרייט נאָך אַלץ פֿון מיין געבורט די ערשטיקע מינוט טראָג איך צווישן ציין פֿאַרקלעמטע צאַפלענדיק מיין לעבן, וואָס טריפֿט פֿאַרווונדעט אַלץ נאָך אָפּ מיט הייסע טראָפֿנס בלוט.

גורל-איבערחזרונג

דער דורכגעגעלבטער אומעט פֿון די גראַבע פֿאַליאַנטן באַהאַלטן טראָגט שוין אום אין זיך אויף פֿאַרמעטענער הויט די גורל-איבערחזרונג, דעם גאַנג דעם גוט-באַקאַנטן פֿון פֿרייד און פֿון פֿאַרגענגלעכקייט, פֿון אויפֿקום און פֿון טויט.

נאָר ס'רעדט פֿון דאָרט שוין אויך אַרויס מיט שטימען נישט-געהערטע
דורך די באַצירטע אותיות, וואָס קוקן פלומרשט שטום
דאָס קומענדיקע, נישט באַקאַנטע נאָך, נאָר שוין באַשערטע —
די שטויביקע אומהאַפטיקייט פֿון פֿאַלשער לויב און רוים.

דאָס וואָרט

אין מײַנע בלוטן וואַכן נאָך פֿאַרשטעלטע יצר-הרע'ס,
זיי קרײַזן אום מיט זעונגען פֿון גלוסטונג און פֿון מאַרד,
דאָרט קאַכט און זידט די אורוועלט נאָך, וווּ גרויזאַם, ווילד די וואָר איז,
נאָר לייזט זיך אויף און קריגט אַ תיקון פלוצלונג אין מײַן וואָרט.

ס'קען זײַן, דאָס ליגן ביידע זיי אין מיר פֿאַרשטעקט, פֿאַרשלעפֿערט —
דער כאַפֿס נאָך וואָס עכאַט אַפּ מיט קינ'ס מאַרד און גוואַלט
און אויך דאָס וואָרט — דאָס בראשיתדיקע וואָרט פֿון דעם באַשעפֿער,
וואָס האָט די וועלט געפֿורעמט און געגעבן זי געשטאַלט.

אַן איינציקע רגע

אַן איינציקע רגע — דורך טויזנטער, הונדערטער טויזנטער רגעס —
זי ליגט אין זיפרון אין מײַנעם פֿאַרבאַרגן, פֿאַררוקט אויף דער דעק —
אַן איינציקע, ווײַל וואָס פֿאַרשאַטן פֿון נעכטן און אומצאָליקע טעג איז,
זי דרימלט פֿאַרגעסן, פֿאַרהוילן — אַ גרויער פֿאַרלאַשענער פֿלעק.

נאָר טרעפֿט, אַז די רגע דערוואַכט גאַר, זי גייט אויף בײַ מיר אין זיפרון —
פֿון לאַנג שוין פֿאַרלאַרענער קינדהײַט די רגע זי טויכט אויף צעהעלט,
אַן אויגנבליק-זעונג געצונדן, זי רײַסט זיך דורך טעג און דורך יאָרן,
און לויפֿט מיר פֿאַרחידושט אַנטקעגן — מײַן ערשטע אַנטפלעקונג
פֿון וועלט.

אַ פֿישופֿדיקע וועלט

איך זע די וועלט פֿון איצט, ווי כ'וואַלט געזען זי פֿון דער ווײַטנס,
גאַר ערגעץ וווּ — אַ פֿישופֿדיקע, מעשהדיקע וועלט,
וווּ ס'פֿירט זיך אַלץ אַלטמאַדיש נאָך, קדמונימדיק, פֿאַרצײַטנס,
וווּ ס'לעבט נאָך יעדע זאַך געהיים און סודותדיק פֿאַרשטעלט.

דאָרט קען אַ בוים פֿון העלער הויט גאָר אָנהויבן צו ריידן,
אַ פֿעלדז צעטאָנצט זיך כאַטש פֿאַרקלעמט אין שטיינערנעם לבוש
און ס'שמעקן אַלץ נאָך דאָרטן מיט דעם עפל פֿון גן-עדן
די הייסע מיידל-ליפּן אין דעם נאַרנדיקן קוש.

זעונגען

איך טראָג נאָך אַלץ אום אין מיין בלוט די ווונדער-פּאַנאָראַמעס,
וואָס איך האָב זיי געזען אַמאָל אין שטעטלשן פֿאַרנאַכט,
ווי ס'זענען נישט קיין בערג געווען, ווי נישט געווען קיין ים איז,
נאָר איך האָב זיי אין חדר גאָר ביים חומש אויסגעטראַכט.

אַ ווונדער-וועלט מיט זעונגען ווי אַלץ געווען איז געטלעך,
ווי גאָט אַליין גערעדט האָט מיט זיין דונערדיקן קול —
פֿון ווייטע געסלעך האַרבסטיקע, פֿון ווייס-פֿאַרשנייטע שטעטלעך
טראָג איך נאָך אום די זעונגען פֿון קינדערשן אַמאָל.

*

יוסף רובינשטיין

געבוירן אין יאָר 1905. ביז דער צווייטער וועלט-מלחמה געווינט אין וואַרשע. אין 1939
איז דערשינען זיין ערשט בוך לידער „מאָדעלן“, וואָס האָט באַקומען די פּרץ-פרעמיע
פון יידישן פען-קלוב. בעת דער מלחמה געווען אין ראַטנפּאַרבאַנד. נאָך דער באַפּרייונג
אַ קורצע צייט געלעבט אין פּוילן, דערנאָך אין שטאַקהאַלם און אין פּאַריז. אין 1948
געקומען קיין ניו-יאָרק און דאָ פאַרעפּנטלעכט: „נאַכט אויף גאַלעווקעס“ און די חורבן-
טרילאָגיע: „מגילת-רוסלאַנד“, „חורבן-פּוילן“ און „יציאת-אייראָפּע“, אַלע ביכער זענען
פּרעמירט געוואָרן און אַ ריי לידער זענען איבערגעזעצט געוואָרן אויף העברעיִש, ענגליש,
רוסיש, פּויליש און דייטש.

דריי לידער

פון אַ שפּעטן טאָגבוך

גבריאל איז איבער נאכט געוואָרן
אדון פרייל.
ס'האָבן זיך אָנגעפֿאַנגען
די איידעלע באַזאָרגענישן
פֿון אויסטאָן אַ מאַנטל,
פֿון עפֿענען אַ טיר,
אַזוי אַז חשדים האָבן זיך געמערט,
ווי שוואַמען, און ער האָט זיך באַמיט
צו פֿאַרהוילן פֿון זיַטיקע זאַכן –
פֿון יאָר נאָך יאָר די צופֿעליקייטן.
ער האָט אויך ניט געוואַלט סתּם
פֿאַרפֿירן זיַן יונגע וויַניקייט,
דעם פֿלוס פֿון יונגע גאַסן.

ניט-זעענדיקע ניט-הערנדיקע
ווייסן ניט, אַז דער זעלבער גבריאל
טיילט ציַיט ווי ברויט מיט זיי ;
אַז די קאַווע ווערט אַלץ וואַרעמער,
עראַפּלאַנען פֿאַרלענגערן דעם בליצן-שפּיל
און זייער בלי די פֿייגל-ביימער.

וואַסער - ווערטער

ווידער אַ נאַכטיקער רעגן און זכרונות,
וואָס שווימען אויף נאָר דאָן,
ווען אַלע אָנשטעלן ווערן
ווי אַ הויט וואָס פֿאַלט אָפּ,
און אין גוף ווי אַ וואַסער
גייט-דורך אַ תּפֿילה.

הינטער די לאַדנס דער רעגן
ציילט געדולדיק מינוט נאָך מינוט,
פֿאַרצייכנט גלייך און שטרענג
יעדער קאָמאָ, יעדן פונקט
אויף אַ לוח אַזאַ
פֿון אַלדאָס געוועזענע —

ביז וואַסער-ווערטער
העלן אויף
די זיך-וועקנדיקע נאַכט
און ס'רוט באַזונדער
דער און יענער זאַץ,
פֿאַרשטילט מיט זכרונות.

אפּשר אַזוי

קיין מענטש טעלעפֿאָנירט מער ניט.
עס לעשן זיך די דראַטן.
אפּשר אַזוי הייבט אָן דער טויט
צו דערציילן, אַז ער לעבט.

דערווייַל שרייב איך אַ ליד
און נאָך אַ ליד,
בייט איבער אַ וואָרט
מיט זיך,
מיט די אַנדערע אין מיר.

זיי ווילן עמעצן אויפֿוועקן
פֿון אַ מערדערישן
פֿאַרגאַנג.

דערווייל וועט אַ שרייַענדיקע שטילקייט
מיך אַליין דערמאַרדן.

✱

גבריאַל פֿרייל

געבוירן אין אויגוסט 1911 אין דאַרפֿאַט, עסטאָניע. אין 1922 עמיגרירט קיין אַמעריקע.
דעביוטירט אין יידיש אין 1935 און אין העברעיִש, אין 1936. אַרבעט אַלס איבערזעצער
אין די שפראַכן העברעיִש, יידיש און ענגליש. מחבר פֿון פינף העברעיִשע לידער-זאַמ-
לונגען, צווישן זיי דער לעצטער באַנד אויסגעקליבענע לידער „מתוך זמן ונוף“, אַרויס-
געגעבן דורך „מוסד ביאַליק“. זיינע אַ יידישע לידער-זאַמלונג איז דערשינען אין ניו-יאָרק
אין 1966. פרעמירט מיט עטלעכע ליטעראַרישע פֿרייזן.

פּוֹן
מײַן
גאַרטן

מײַן אַגאַווע געזעגנט זיך

אונטער חשוונדיקע הימלען
וויגט איין דער טויט מיין אַגאַוועס דרימלען.
דער ווינט אויף גרויע פֿידלען
שפילט אויס אירע נאַדל-הימנען
און סמײק, ווי אירע ברוינע שפיצן,
שטעכן זיך איין אירע רייד אין מיין אויער:

„אַ, וויסטער, פֿינצטערער טרויער!
וואָס וועט מען איצט פֿון מיר מאַכן? —
יוטאַ-לייוונט פֿאַר געצעלטן,
זעק פֿאַר בעטלערס, וואָס קלייבן אַפּפֿאַל און שעלטן,
צי שטריק —
בלייכע, גרויע, האַרטע שטריק?

קוק אויף קעריק און זע:
מיין צען-יאַריקע עלטער איז פֿאַרביי.
דער בוים,
וואָס פּלוצים וואַקסט פֿון מיר הויך אַזוי אַרויס,

קומט אַפּבלִיען צוזאַמען מיט מיר
און פֿאַרדאַרן,
עלעהיי אַ רוז אַן אַפּגערויזטע.
עס זאָל דאָס אים אָנהייבן צו אַרן,
וואָס געקומען איז ער ווי דעם טויטס שליח
אויף גיך, גיך,
צואַיילן מיין ענד,
צואַיילן מיין פֿאַרלענד.

און דו, מיין פֿרײַנד, געדענקסט אַוודאי,
אַז געברענגט האָסט מיך פֿון נגב,
פֿון פֿעלדער הייסע, ווייטע, ברייטע,
איבער מיזברס אויסגעשפּרייטע,
כ'בין געווען אַזאַ גרינע, חנעוודיקע יונגע פֿלאַנץ,
האַסטו מיך מיט ליבשאַפֿט אין דיין גאַרטן אַרײַנגעפֿלאַנצט,
וועסטו איצט פֿאַרגעסן מיר יענעם חסד,
ווען איך בין מיט דיר אַהער געאַנגען ?

פֿאַרגאַנגען איז די צײַט, אוי, ווייט אַזוי, ווייט
און עס ווילט זיך קוקן אויף צוריק —
וואָס וועט מען איצטער פֿון מיר מאַכן :
יוטאַ-לייוונט פֿאַר געצעלטן
צי פֿאַרן תּלּין —
שטריק ?

בלעטערפּאַל

מיט דאַרע פֿינגער אויסגעצויגענע
שמאַלע, ווי די בלעטער פֿון דער גערבערע-בלום
האַט דער האַרבסט — אַ גראַער מלאַך-דומה —
אַנגעקלאַפּט אין מיין לאַדן
און מיר באַפּוילן זיך צו גרייטן.

די בייטן אין מיין גאַרטן האָבן מיילער אויפֿגעפֿנט
פֿאַר די קומענדיקע רענגס.

ביי די רויזנקוסטן האָבן די קאַרבן זיך פֿאַרצויגן,
די שניטן זיך פֿאַרהייטלט פֿון חמימות און חמסינען
און בעל-כּוֹרָחו אָנגעהויבן גרינען.

נאָר איד, ווי מיין פֿלוימענבוים,
האָב די בלעטער פֿון זיך גענומען וואַרפֿן,
אַ בלאַט – אַ רגע,
אַ בלאַט – אַ שעה,
אַ בלאַט – אַ יאָר
און ס'איז מיר געוואָרן קלאַר,
אַז דער האַרבסט
האָט אָנגעקלאַפט אַ גראַער אין מיין לאַדן.

מיט דאָרע פֿינגער, אויסגעביינערטע,
האָט באַפֿוילן מיר דורך זיינע צישנדיקע ציינער
זיך גרייטן
צום ווינטער אויסגעהוילטן,
צום טאָג, וואָס איז נישט טאָג און נישט נאַכט,
צום היינט,
און נישט מאָרגן.

שטייען די פֿאַרבייגייער פֿאַרזאָרגטע
שאַקלען אין מיטלייַד די קעפּ
און מינע בלעטער
פֿאַלן,
פֿאַלן.

דיין יונגשאַפט

וואָס ווייטער דו דערווייטערסט זיך פֿון מיר
אַלץ מער וואַקסט אויס מיין באַוונדער.
אַ וועלט אַ גאַנצע רינגלט דיך אַרום
און דו, ווי תּמיד, ביסט אַלייניק און באַזונדער.
ווהיך זשע זאָל איד הינטאָן מיין אויג
און דאָס האַרץ – אַ מילגרוים אַ רייפֿער –
בעת די וואָר האָט פֿון מיר דיך פֿאַרשלאַסן?

די בייזע פֿאַרדראַסן אין סוף פֿון דער וואָך
וויקלען אין ווייען מיין גוף.
אַט דערוואַכט מיין פיטאַנגאַ אין בלינג אין נייער
און דאָס קליינוואַרג וואַרט אויף זיין פֿרוכט,
נאָר איך — מיט אַ מויל אַן אויסגעטריקנטס
פֿרעג, און שטוין, און באַווונדער
ווי דיין יונגשאַפֿט, וואָס גייט אַפּ צו די ווייטן,
ווערט ווידער אַלייניק און באַזונדער.

דיין יונגשאַפֿט, וואָס גייט אַפּ צו די ווייטן,
לאַזט אין ווישאַפֿט מיין בענקעניש ליגן.
ס'אָ ליגן, אַז די צייט טוט פֿאַרוויאַנען
און די עלטער לעשט אויס די פֿאַרלאַנגען.
בלויז געזאַנגען, די וואָס גייען אין מיר אויף,
ווערן שטילער, אינגעהאַלטענער, סאַלידער,
און דאָס פֿאַרגלייכן דיך צו בוים און צו רויז
באַליכט מינע לידער.

*

יעקב צבי שאַרגעל

געבוירן 1905 אין כעלם, פוילן. געלערנט אין אַרטיקער ישיבה און שפעטער אין אַדעס.
דעביוטירט אין „ארבעטער-צייטונג“, אַרגאַן פון לינקע פועלי-ציון אין וואַרשע. אין 1926
געקומען קיין ארץ-ישראל. געהאַלפן גרינדן יידישן ליטעראַטור- און זשורנאַליסטן-פאַראיין;
מיטרעדאַקטאָר פון „ניי-וועלט“, צוזאַמען מיט זרובבל און דניאל לייבל. זינט 1961 ליטע-
ראַרישער רעדאַקטאָר פון „ישראל-שטימע“. מיטרעדאַקטאָר פון די העברעיִשע יאַרביכער
„קטיף“. אין בוכפאַרם זענען דערשינען זיינע דריי לידער-זאַמלונגען. זעצט איבער אויף
יידיש העברעיִשע פּראָזע און דיכטונג.

— 866 783 —

לייבעלע מינצקער האָט דאָס פאַריסאָווער חסידות נישט געירשנט פון זיין פּאָטער. דאָ איז ער געווען אַ צוגעקומענער. צו פינף יאָר איז ער געוואָרן אַ יתום נאָך זיין טאָטן, דעם גערער חסיד, ר' שמעון. אויך זיינע עלטערע ברידער זענען אַלע געפאַרן קיין גער. ער געדענקט זיי נישט. זיי זענען געשטאַרבן לאַנג איידער ער איז געבוירן. דעם פּאָטער געדענקט ער קוים. אַ העכערער פון מיטלווקס, מיט ברייטערע אַקסלען, ווי צוגעפּאַסט פאַרן שוואַרצן פוטער; די פעטלעכע האָר פון זיין בלאַנד-ווייסלעכער באַרד האָבן ווי געפלאַכטענע זיך צוזאַמענגע-לייגט. ער איז געווען אַ בן-זקונים, לייבעלע. צוליב אים איז דער פּאָטער געבליבן יונג. נישט געקוקט אויף זיין עלטער, איז ער אין זיין זכרון — מיט זיין הרחבהדיקער אויפגע-לייגטקייט. מיט אַ בלויען בלייער האָט ער תמיד זיינע מעשיות פאַר אים געמאַלן אויפן ווייסן פאַפּיר.

לייבעלע געדענקט, ווינטער, שבת ביי טאג, ווען דער דרויסן האָט אויף ווי-ווייט געהעלט מיט ווייסן שניי; דין איינגעפרוירענע הייטלעך האָבן פאַרצויגן די וואַסערן, האָט דער פּאָטער אים אַרונטערגערוקט אונטערן פּוכענעם איבערבעט. אין צעוואַרעמטן בעטגעוואַנט איז ער געריטן אויפן פּאָטער; געמאַכט פאַר לייצעס די לאַנגע דיקלעכע האָר פון זיין באַרד. דער טאַטע אין בעט האָט אין זיינע הענט אַריינגענומען זיינע קליינע הענטלעך, מיט זיי צוגעפאַטשט. ער האָט אים פאַרציילט אַ מעשה וועגן אַ פּראַסטיקן וואַלד מיט נאַקעטע, וויס-פּינקלדיקע צווייגן און שטאַמען. דאַרע שעפעלעך ווערן פאַר-לויירן אין זיינע צעהעלטע טיפענישן. דאָס אייז פּלאַצט אונטער זייערע דינע פּיס. עס ווערט פּסדר טונקעלער. די שעפעלעך רירן זיך נישט. דערשראַקענע בלייבן זיי שטיין אויף זייער אַרט. זיי פאַרנעמען אין דער נאַענט דאָס וואַיען פון אַן אויסגעהונגערטן וואַלף. אַן אימה, ווי אַ ווינט, לויפט קעמענדיק דורך — פון זייערע אינגעוויידן ביז זייערע פעלן אַרויף. דאָ, דורכן פענצטער, קוקט שוין אַריין דער בלווי-שבתדיקער בין-השמשות. די שוויביקע פּראַסטקווייטן, ווי וואַלדיקע, ווערן פאַרטונקלט. אַט פּאַלט צו די נאַכט. פּלוצעם האָבן אין שטוב אויפגעלויכטן גריין די אויגן פונעם וואַלף. איידער נאָך לייבעלע האָט באַוויזן צו פאַרשטעקן דעם קאַפּ, האָט דער וואַלף אַראַפּגעשלונגען די שעפעלעך. אין זיין בויד אין געווען חושכדיק, וואַרעם; אַלץ צוואַמענגעאַסן. דער אַרום — פאַרשטילט. אויך דער פּאָטער און לייבעלע האָבן איינגעהאַלטן דעם אַטעם. עס האָט זיך זיי געדאַכט — דאָס היפּערט דער פּאַסטעך איבערן אייניקן גראַז. זיי פאַרנעמען זיינע טריט. גיך, איידער זיי האָבן אַפּגעאַטעמט, האָט ער ביים זאָט איינגעשלאַפענעם וואַלף אויפגעשניטן דעם בויד. די שעפעלעך זענען אַרויסגעשפרונגען; אין דער פינצטער-געוואַרענער שטוב שטיין געבליבן אויף זייערע פּיס. דער פּאָטער און ער האָבן זיך צעלאַכט. ער — נאָך אַן אומרויקער, פּול מיט אימה. באַלד האָט אין אַנדערן חדר זיך צעצונדן אויף דער פּולער וואַך דער העלער לאַמפּ. גוט וואַך! אַ מזלדיקע וואַך!

אומצאָליקע אַגדות קראַנזשען אַרום וועגן זיין טאַטן — וועגן זיין געפינען זיך צווישן אונדז, און וועגן זיין הסתלקות. דער רוב פון זיי איז ביז היינט פאַרהוילן פאַר אים. ער ווייסט בלויז, אַז ר' שמעוןס געשטאַלט איז ווי אַ נאד דמעות, אַן איבערעגאַנג-גענע קרוג. פּול מיט טרערן. אַ ייד, אַן „עברי“, האָט ער צווישן אונדז זיך אַרומגע-דרייט. כּוואַליעס, ווי לאַנגע טייכן, זענען איבער אים אַריבער.

ביים לעבן איז זיין פּאָטער אים געבליבן אין זכרון תּמיד אַ פאַרטוענער פאַר אַן אַפענער אין לעדער געבונדענער גמרא, אַדער פאַר אַנדערע ספרים. ער איז פאַר זיי גע-זעסן ביים טיש פון דער גרויסער סאַליע, צי צווישן דעם פּלעשער-געקלאַנג פון געשעפט. די הויך-געוויקסיקע גוי'שע קונים האָבן תּמיד, ווי אומבאַהאַלפענע, אַראַפּגעצויגן די היטלען. ער האָט זיי דערמאַנט דעם אייביקן ייד, וואָס דרייט זיך צווישן אונדז אויף דעם עולם. ער האָט זיי געלאַקט, און זיי האָבן לייכטער אַפּגעאַטעמט. ווען באַדינט האָבן זיי די אַנדערע בני-בית. אין אַ פאַרלעגנהייט האָבן זיי אַריינגערוקט אין די הויזנטאַשן די פאַר-שטאַפטע פּלעשער מיט וויסע שאַרפע געטראַנקען. אויך ווען ר' שמעון איז נישט געווען אין הויז און דאָס גאַלד-געליישטע ספר איז געבליבן פאַרמאַכט — האָט זיך געשפּירט — ער איז פאַראַן; ער איז דאָ דער באַלעבאַס.

לאַנג נאָכן פּאָטערס טויט האָבן די חדר-יינגלעך געטיילט אויף אים, האָבן זיך געסודעט, אַז ר' שמעוןען האָט מען לעבעדיקערהייט פאַרשיט אין קבר. דעם רב איז ער געקומען צו חלום, אַז ווען ער האָט זיך אויפגעכאַפּט, און זיך נישט געקאַנט אונטערהייבן,

הָאָט ער פון יאָוש זיך אָפּגעביסן אַ פינגער. דאָס איז דער סימן: דער פּאַרשטייפּטער פינגער ליגט אָן אַראָפּגעפּאַלענער פּאַרגליווערט אויף זיינע תּכּריכּים. אַ קליין רויט פּלעקל איז איינגעזאַפּט אין זייער וויסקייט.

אַ שטיק צייט נאָך דעם איז ער, לייבעלע, אַרומגעגאַנגען אַ פּאַרשטילטער. ער האָט געקוקט אויף זיינע אייגענע פינגער. ער האָט זיך איינגעביסן אין זיי. אַ דערבאַרעמ־דיקייט נעמט ביז איצט אים אַרום אויפן פּאַטערס לייב.

אַ יאָר צייט האָט דער למדן איטשע מאיר שעניצער יעדן טאָג אים אַרויפּגע־שטעלט אויף אַ שווערער בית־המדרש באַנק; פון אויסנווייניק געזאַגט מיט אים קדיש. יעדעס וואָרט האָט ער געמוזט אַרויסשרייען, דורכדרינגען זאָל עס איטשע מאירס באַ־וואַקסענע אויערן. דער קפּדן איטשע מאיר מיט דער ברוינלעכער באָרד — אַ נידערי־קער זקן. זיין לענגלעכע באָרד מיט אירע שפיצן האָט געצויגן אים אַראָפּ. צוליב זיין טוביקייט האָט ער פון זיך אַרויסגעבייזערט געציילטע ווערטער. די הענט — אונטערן האַרין אויער. אַרום, אַ געזעמל האָט נאָכגעזאַגט „אַמן“. דער בעל־תּפּילה האָט צוגעוואַרט. ער איז געווען אַ יחסן, לייבעלע, — דער יתום פון ר' שמעון ראַכמאַן.

יעדעס מאָל, ווינטער, אין פּאַטערס יאַרצייט, אָדער אלול, אויף קבר־אַבות — ווייסט לייבל, אַז אַנדערש פון אַלע יינגלעך, איז ער פּאַרוואַרצלט אין „גוטן אָרט“. דאָ רוט דער אמתדיקער בית־ראַכמאַן, דער אַמאָליקער. איצט זענען זיי — זיין מוטער, ער, און זיין יינגסט שוועסטערל — אַ שוין נאָך־אַלעמדיקער בית־ראַכמאַן. זיינע עלטערע שוועסטער אין שטוב זענען דער איינציקער איבערבלייב פון עבר.

דאָ, נישט ווייט פונעם אוהל, אונטער דעם גרין־אויסגעקראַכענעם בערגל, ווי אונטער אַ לאַנג, פּלאַך קישעלע, רוט זיין באַבע אסתּרל, די מוטער פון זיין פּאַטער. זי איז דאָ פון די ערשטע מתים. מיט איר גוף גענערט האָט זי דאָס פעלד, געמאַכט עס פּאַר אַ בית־עלמין. קיינער ווייסט נישט איר עלטער, ווען זי איז געשטאַרבן, איר גע־שטאַלט. זי האָט געמוזט זיין אַ געמאַרשטשעטע, קליינע, זקנה; נישט פּיל אָרט פּאַרנעמט איר נידעריק־איינגעפּאַלענער קבר. פון איר קליינעם גוף זענען זיי אַרויס, ר' שמעון און זיין הויזגעזיגד.

דאָ רוען אויך, ווייט איינע פון דער אַנדערער, זיין באַבע אסתּרלס צוויי שנירן — ר' שמעונס ביידע פּרזעדיקע ווייבער — די ערשטע, די גאַטספּאַרכטיקע זיסל, די אַפּ־נעמערין פון זיין ראשית אונז; און די צווייטע, די צעלייבטע חוה. יעדע איינע פון זיי האָט אַ סוד מתייחד געווען מיט ר' שמעונען.

די ערשטע, די יענע־וועלטיקע, זיסל, אַנגעגאַסן האָט מיט רו איר מאַנס הויז. אין מיטן די ווינטערנעכט, ווען אַלע האָבן געדרימלט, אויפגעשטאַנען איז זי, אַנגעצונדן אַ ליכט און געפירט איר שטוב. אין שניי געווען איז דאָ וואַרעם, ווייל אַרום מיט גע־וואַנטן געווען איז אויסגעבעט איר היים, און פון אונטן — מיט טעפּיכער. נאָר ביי מתן־בסתּר, האָט זי פון אונטער אירע קליידער אַפּער אויסגעצויגן די וויסקייט פון איר האַנט. אַזוי האָט זי שטיל, ווי אַ טויב, זיך אַרומגעדרייט. די שליסלען אויף איר פּאַרטעך האָבן נישט אָפּגעקלונגען. נאָר אין פּאַרנאַכטיקן טונקל, ווען זי איז אַרויס אין דרויסן, האָט מיט לעדער פון סאַנדאַלן אָפּגעקלאַפּט איר טראָט. ווען זי האָט צוריקגעקערט אויף ווייכן פּילץ, שנעל געטוישט האָט זי אירע שיך, נישט נכשל ווערן זאָל איר גאַנג. דערוועקט האָט זי דעם אויבן איבערן מענטש, נישט די איצטיקע רגע. צוליב איר געזעסן איז ר' שמעון ביים רבינס טיש, און אין שטאַט — צווישן די זקנים ביים טויער.

בלוין איין זון, דעם בכור שמואל מנחם, האָט איר טראַכט אים געבוירן. דערנאָך, ווען זי האָט זיך געגרייט אויפן לעצטן וועג, אַנטקעגנגעשמייכלט האָט זי די ווייטע פּאַר-הוילענישן.

נישט ווייט פון זיסלען, אין מיטן בית-עלמין, ליגט איר צרתה ביים טויט — חוה, דאָס צווייטע ווייב פון ר' שמעונען; די וואָס האָט אָנגעפילט די שטוב מיט די-וועלט. געבראַכט האָט ער זי צו פּאַרנעמען דאָס אַרט פון זיסלען. מיט דער צייט אָבער איז זי אַליין געוואָרן דאָס ווייב פון הויז. געווען איז זי דער היפּוך פון זיסלען. געוועקט האָט זי די אברים, די רגע. געוואָרן איז זי נאָך דעם די מוטער פון זיין מיטלטן זון, דעם בלאַנד-געלאַקטן אברהם.

אויך זי איז געווען העל, מיט אַ וואַרעמען גוף. איר לייב איבערגעוואָלן איז מיט שוימיקער מילך. איר קול — אויך מילכיק, פול. אַ חוץ דעם בלאַנדן אברהם, האָט זי ר' שמעונען געבוירן דריי טעכטער, וואָס האָבן אָנגעפילט דאָס הויז מיטן ריח פון מיידלשע קאַמען, בלאַנדע און שאַטיגע האָר. נישט מיט קיין לייטזעליקייט האָט ר' שמעון באַוויליקט חוה; נישט זיכער געווען אין מקור. מורא געהאַט האָט ער וועגן דעם צו טראַכטן.

אַ לאַנגע צייט נישט געטאַרט דאַווענען האָט מען אין ר' שמעונס שטוב ביחידות. פאַרלוירן האָט זי די מראה פון אַ מקדש מעט.

פּלוצעם, ווי אַן אויפגייענדיק הויז אין פּלאַמען, איז ער אין דער מיט אונטערגע-האַקט געוואָרן איר וויסער גוף. זי איז אַוועקגעפאַלן און אויסגעאַנגען.

נאָך די טרויערטעג פון חוהן ווידער געקומען איז אַ לערקייט פון אַ מקדש אין זיין שטוב; געמעגט האָט מען ווידער לערנען און דאַווענען. אויך די טעכטער, ווי זיי וואַלטן נישט געווען. ר' שמעון האָט אָפּגעאַטעמט מיטן פּכלות הפּל. געעצהט אים האָט מען אָבער, אַז אַ ייד טאַר נישט רוען אָן אַ ווייב, זיין אַליין, און אַז נישט פאַרשעמען זאָל ער די אָמה, וואָס באַדינט האָט חוהן, בפרט אַז זי טראַגט איר נאָמען און איז איר אָפּבילד. ווי זי, דרייט זי זיך אַרום איבערן הויז, ווי פאַרעדיקע מילך, און איר קול איז פול. חוהס רצון איז אפשר, אַז נעמען זאָל ער זי פאַר אַ ווייב, אויפבויען דורך איר זאָל ער זי, אויך איר נאָמען, חוה, פאַרבלייבן וועט ווידער אין זיין הויז-פאַרמאַכטקייט.

איצט איז קלאָר, אַז מיט איר אויפבויען וואַלט ער נישט געקאַנט זיך, ר' שמעון. פּערציק טעג פאַר זיין באַשאַף אויסגערופן האָט מען, זי זאָל נישט זיין צו אים. זי קאַן מער אים נישט געבן קיין זרע. נישט ער, לייבל, און נישט זיין יונג שוועסטערל, מרים, וואַלטן געבוירן געוואָרן. וואַלט ר' שמעון דעמאַלט גענומען חוהן פאַר אַ ווייב — געבליבן וואַלט ער אָן אַ קדיש. נישט שמואל מנחם, און נישט אברהמען — זיי ביידע נישט — איז באַשערט געווען דאָס צו זיין. גאָר מיט אַן אַנדערער געדאַרפט האָט ער לאָזן נאָך זיך אַ נאָמען.

און אפשר גאָר וואַלט די צווייטע חוה נישט געווען זי אַליין? אַ שאַטן נאָך עמעצן אַנדערש, אַ פאַרהוילענע אַרומגעדרייט וואַלט זי זיך אין הויז.

ר' שמעון האָט דאָס נישט געזאָגט, נאָר געשראַקן האָט אים אויך איר וויירוך-גלאַנץ. פון איר גוף געשלאָגן האָט אַ פּרעמדע וואַרעמקייט פון קופּער.

פּלוצעם, פּהרף-עין, איז זי נישט-געוואָרן. פאַר נאַכט איז זי נאָך געווען; אויף ווי-ווייט, האָט מען זי געשפּירט, און ביי נאַכט האָט איר אַטעם זיך אָפּגעשטעלט. ווי ביי

א קינד איז איר ריז אויסגעגאנגען. אויך די צווייטע חוה פילט אן א קבר אויפן באוואָ-
מינצקער בית-עלמין.

לייבל האָט מורא צו טראַכטן. נאָר ווען זיין מוטער, דאָס דריטע ווייב פון ר' שמעון-
נען, פירט אים פאַר איין האַנט אויפן בית-עלמין, און פאַר דער צווייטער האַלט זי זיין
שוועסטערל, קוקט ער מיט בלאַנקנדיקע אויגן אויף די שורות מצבות מיט מענטשן
אונטער זיי. נישט קיין מצבות זענען דאָס, נאָר פאַרשטיינט-תכריכימדיקע געשטאַלטן,
אַן אַ מין פון אונטן. די ווייסע אותיות-לעכער — אויסגעלאָשענע ווייסל-אויגן. זיי ציען
זיך געדיכט, איינע הינטער דער אַנדערער, די שורות, ווייט איבערן פעלד. מען זעט נישט
זייער סוף. אַלע וואַרטן זיי, גרייט פאַרן יום-הדין. מען טאָר זיי נישט אַנרירן, די נאַקעט-
דורכזעיקע, פאַרהאַרטעוועטע גופים. געוואַרנטע טריט שטעלט ער; היפערט מיט די פיס
— נישט צו טרעטן איבער די אויסגעצויגענע. און אזוי גרייכט ער ביז די לעצטע שורות.
ער ווייסט נישט, לייבל, נאָר עס שרעקט אים נישט דער בית-החיים. עס הערשט
דאָ אַ שלווה. די קברים — בייטן. די הויכע גראָזן שאַרשן גאַטספאַרטיק. עס צווייטשערן
אין זיי די באַהאַלטענע גרילן. די מצבות — פול מיט נעמען, הימישע, ווי אין שול.
אַט האָבן די מענטשן זיך אַרומגעדרייט, מורא געהאַט, און אַט זענען זיי אַריבער. אַנדערע,
אמתדיקע מתים, זענען עלטער-זיידעס פון די זקנים צווישן אונדז. זייערע אויפגעליכ-
טיקטע מצבות דערנענטערן דעם עבר.

„פ.ג. ר'... בן ר'...“

בלויז געציילטע בערגלעך לאָקן אים. ער האָט מורא צו קוקן. אויך ווען ער דער-
ווייטערט זיך — דרייט ער אויס דעם קאַפּ. דאָס זענען קברים, וועלכע עס פאַרהילט
נידעריק אַ סוד. אַט נעמען צוויי קברים זיך אַרום. שוין אויף תמיד זענען זיי נאָענט
צווישן זיך. ער ווייסט, דאָס פאַרל איז צוזאַמען געלעגן אין פעלד, בעת אַ וואָגן מיט פערד
איז איבער זיי אַריבער. ווען זיי זענען צוגעקוועטשט געוואָרן, איז ער אַריין אין איר, נישט
אַפצוטיילן. זינט דעמאָלט, זענען זיי איינס. לייבלס טריט וואַקלען זיך, זינקען אַריין,
ווי די ערד דאָ אונטער אים איז ווייך. די מוטער מוז אים ציען ווייטער.

אזוי גייט ער — איין שיכט העכער. אין דער שטיילקייט ברעכן זיינע טריט צווייג-
לעך, מאַכן אים אויפציטערן. האַרטער איז בלויז דער גאַנג פאַרביי די קברים פון אומ-
געקומענע. פון גרודעס איז דאָ די ערד. אַט ווערט מען נכשל. ער גייט געוואַרנטער.

לייבל שפירט, ער טראַגט אויף זיך דעם גוף פון זיין פאָטער. ער האָט אין אים
ביסלעכווייז אויפגעטריפט. ער איז אַ קינד, און עס איז אין אים דאָ נאָך אַ גוף אַ דער-
וואַקסענער. ער גייט מיט אים, ער שווערט אים אַראָפּ.

דאָ, טאַקע אויפן אַלטן טייל בית-עלמין, ליגט זיין עלטסטער ברודער, שמואל מנחם.
אַ יונגער, צווישן הויכע פאַרטריפטע מצבות פון זקנים. אַ מאָך-באוואַקסענע, אַ שמאַלע,
שטייט זי, זיין מצבה, אויסגעקומט אויף דער זייט, ווי מיט איין העכערן פאַרקעשטן אַקסל
אויף פאַרויס. אַט אַנטלויפט זי. פון אונטן, פון איין זייט, איז זיין מצבה אַפגעדעקט;
ווי אַ פוס פון אַ בר-מינן, וואָס ווערט אַראָפּגעצויגן; אַדער זי שטרעקט זיך אַרויס, ווי
אַ קראַנקער, זיך שאַקלענדיקער, צאָן פון אַ מת. די גרינע מאָך-פאַרטריפטקייט פון לאַנג-
פאַרגליווערטע טרערן, ווען ער איז, אין תרס"ו, אַוועק פון דעם עולם, איז ער געווען
נישט מער ווי אַ בן ל"ד.

דאָס יאָר פון שמואל מנחם פטירה איז אויסגעקריצט אויף זיין מצבה. עס שטייט
אויך, אַז געבוירן איז ער אין יאָר תרל"ג, פינף און פערציק יאָר איידער לייבל איז אים
נאַכגעקומען. שמואל מנחם איז אַוועק עלף יאָר איידער לייבל איז געבוירן.

„א מאר-באוואקסענע, א שמאלע, שטייט זי, זיין מצבה — אויסגעקרימט אויף דער זייט“.
(אילוסטראציע פון רבקה מרים)

ער ווייסט, אז שמואל מנחם האָט זיך אַרומגעדייט — אַן אַפּגאַס פּון זייער פּאַטער — מיט איין חילוק; ר' שמעוןס בלאַנדלעך־דיקע האָר האָבן אים אַרומגעוויקלט, ווי פּלאַקס אַן אתרוג; ביי שמואל־מנחמען האָט די באַרד־זיידנקייט בולט געמאַכט די ווייס־קייט פּון זיין הויכן אויסגעצערטן גוף. ער האָט אויסגעזען, אַ פּרינץ לבית דוד.

פיל אַגדות פּון פּאַרצייטישע טעג זענען נאָך אים דאָ:

נאָואַמניצק האָט אים געזען ווען ער איז צוריק אַראַפּגעקומען פּון וואַרשע. דאָרט האָט דער קאָצקער חסיד, ר' שלמה זלמן, אים געגעבן פּאַר אַ ווייב זיין געצערטלטע, מיט גרינע אויגן בת־יחידה, רחלע. ר' שלמה זלמן האָט געהאַט אייגענע הייזער. אין זיינע סאַליעס איינגעשטאַנען איז דער רבי, ווען געקומען ער איז אין דער הויפטשטאַט. פּול איז אין זיי געווען מיט חסידים. אַן איינציקע טאַכטער, האָט רחלע געטראָגן בריליאַנט־טענע שפּילקעס אין די שוואַרץ־פּאַרצויגענע האָר, אַ ברייטן סאַמעטענעם ראָק, און תּמיד לאַנגע הענטשקעס. ביידע שיינע יידן האָבן זיך משדך געווען. אַ באַלאַדענער מיטן ווייב און דריי קינדער, איז שמואל מנחם נאָך די קעסט אַראַפּגעקומען אין דעם וווינאַרט פּון זיין פּאַטער. נאָואַמניצק האָט געקוקט, ווי די גרויסשטאַטישע רחלע שטעלט שטאַלץ אירע טריט, זעט נישט קיינעם. אַנטקעגן, אויף דער הויפטגאַס מיט די נידעריקע הייזער, האָט ר' שמעון פּאַרן זון געעפּנט אַ הורטקראַם פּון תּבואה, אַ שפּייכלער קאַרן מיט ווייץ. אַ זעטיקייט־ריח האָט אַנגעפּילט די לאַנגע גאַס.

פּון די אַגדות נאָך זיין ברודער ווייסט לייבל, אַז ער איז געווען אַ מעביר על מידותיו. ווען ער האָט איין מאָל אַנגעטראָפּן דען, זיין לווה, וואָס האָט אים נישט צוריקגעקערט דעם גמילת־חסד, איז ער, שמואל מנחם, אַנטלאַפּן, ווי אַ פּייער וואַלט פּון הינטן אים נאָכגעיאָגט. גיך איז ער אַריבער אויף דער צווייטער זייט; געהאַט האָט ער מורא, שמואל מנחם, נישט מבייש צו זיין זיין בעל־חוב.

און ווען דער מרא־דאָטראַ האָט איין מאָל געפּסקנט, אַז מאַניש, דער שפּיליטער, דאַרף אין שול שווערן ביי אַ ספּר־תּורה, אַז די געפּונענע אויפן בוידעם דורכן באַלעבאַס דריי הונדערט רובל, וואָס ער, דער איינוווינער, האָט אַפּגענומען, געהערן טאַקע צו אים, און נישט צו דעם אַנדערן איינוווינער, שמואל מנחם — האָט ער, זיין ברודער, אין טאַג פּון דער שבועה, מוחל געווען אים, דעם שפּיליטער, כּדי ער זאָל נישט דאַרפן שווערן פּאַלש; מוסיף־זיין אַן עוון על פּשע.

נאָך ווייסט ער, לייבל: פּאַר רחלען האָט זיין ברודער שוין געהאַט אַ ווייב — די טאַכטער פּון אַ גערער חסיד אין אַן אַנדערער שטאַט. טאַג און נאַכט איז ער מיט אַ ניגון געזעסן על התורה ועל העבודה. פּון בית־מדרש איז ער אַהיימגעקומען ערשט, ווען די זון אין מזרח האָט קיילעכדיק זיך שוין געצונדן. דער אויפּגאַנג האָט בלוילעך אים אַרומגענומען. ער האָט געפּילט, ווי מיטן פּרימאַרגן ווערט ער געבוירן. זיינע טריט זענען פּרישע. נישט איין מאָל האָט זיין ווייב אין די שטומע שעהען פּאַרשלאָסן פּאַר אים די טיר, אין פּירהוויז איז ער שטיין געבליבן אַליין — אַ גרויס פּאַרשעמט יינגל. אין דרויסן האָט ער געזען — די שאַטנס פּאַרשווינדן, אַ נייער טאַג גייט אויף — טויאיק אין באַשאַף; נעמט ליכטיק אַרום די וועלט.

צו דעם רב האָט זי געטענהט, אַז צווישן די פיר ווענט איז זי אַליין דורך די לאַנגע ווינטערנעכט. זי פּרירט. נישט צו דעם האָט זי גענומען זיך אַ מאַן.

אין לויף פּון די טעג איז שמואל מנחם אַראַפּגעקומען און אַליין, ווי אַ ניי־געבוירן קינד, זיך אַריינגעשטעלט אין פּאַטערס הויז. ער האָט געשוויגן; זיין פּאַרשעמונג קיין מאָל

נישט דערמאָנט. ער האָט חתונה געהאַט מיט רחלען, געבראַכט מיט איר זרע של קיימא. נאָר איין מאָל, אין די ווייטע יאָרן, ווען שמואל מנחם איז אין זיין בעט געלעגן, אַ שכיב־מרע, די שכינה האָט געוואַכט איבער אים צו קאַפּנס — האָט זיך געעפּנט די טיר. אין שטוב האָט זיך אַריינגעשטעלט אַ פּרעמדע, פּאַרוויקלטע פּרוי. דער קראַנקער האָט זי דערקענט. זיין באַרד האָט געשמייכלט. זי איז געקומען בעטן שמואל מנחם זאָל איר מוחל־זיין. זי איז געשטראַפּט; פּון איר צווייטן מאָן האַלטן ביי איר זיך נישט קיין קינדער. דער חולה האָט פּלוצעם זיך אָפּגעגעבן חשבון, אַז קיין מאָל האָט ער צו איר נישט געפּילט קיין פּאַראַיבל. זי דאַרף נישט זיין פּאַרגעבונג. איר געמיט איז אויפּגע־גאַנגען, און ווען זי האָט הינטער זיך פּאַרמאַכט די טיר, האָט רחלעס געלעכטער ביי זיך אין צוגעלענטן שלאַפּצימער אָפּגעקלונגען צווישן די ווענט. קורץ נאָך דעם, ווען ר' שמואל מנחם האָט אומגעקערט זיין נשמה, האָט רחלע גע־פּילט, אַז דאָס איז אפשר איר שטראַף: לאַכן האָט זי נישט געטאַרט לאַכן. אין לייבלען איז די פּרשה פּון זיין ברודערס אַוועקגיין אַריינגעדורנגען, איז זיך צעגאַנגען אין גוף, ווי אַ פּאַרהוילענער סם.

לייבל ווייסט, אַז נאָר איין מאָל האָט זיין ברודער אַריינגעבראַכט אַ יידיש קינד בבריתו של אברהם, דער ר'־הנולד איז געווען זיין אייגענער ברודער, אברהם. ר' שמעון האָט זיין עלטסטן זון מחנך־געווען נישט פאַר קיין שכר אַריינצוברענגען יידן אין דעם בונד, וואָס גאָט פּאַרשניידט מיט זיי. אויך ער, ר' שמעון, האָט לשם מצווה מל־געווען אַ האַלבע שטאַט. ביי ביידע ברידער אַבער, סיי ביי דעם נימול, סיי ביי דעם מוהל — איז דער ברית נאָך דעם פּאַרשטערט געוואָרן.

ר' שמואל מנחם האָט זיך צוגעקילט ה' שבט, תרס"ה, אין גער, אויף דער לוויה פּון שפת־אמת. דער פּראָסט האָט איינגעגליווערט דעם נפטר אויף דער מיטה, אים גע־מאַכט פאַר אַ זייל פּון אייז. אַזוי אויך די טויזנטער מלווים. יעדער אַ יתום, האָט געקנאַקט פּון קעלט.

אויף דער לוויה פּון דער גערער רביצין האָט שמואל מנחם זיך נוהג־געווען אבילות, געריסן קריעה. דער וואַרשעווער שווער האָט דעם איידעם, וואָס האָט געפּיבערט אין היק, געשיקט זיך היילן אונטערן בלויען הימל פּון איטאַליע. שמואל מנחם האָט פּסדר געוואָסט, אַז דאָס האָבן די לגיונות פּון רוים חרוב־געמאַכט מלכות ישראל, פּאַרברענט דאָס בית־המקדש; זינט דעמאָלט בלענדט פּאַלש דער הימל איבער איטאַליע. אַ בלייערנע לויטערקייט שפיגלט אָפּ אַרץ־ישראל. צוליב שינוי זיי נישט מחלל־צו־זיין האָט ער גע־טוישט זיינע יידישע מלבושים, און צוליב פּיקוח־נפש — לאַנגע חדשים זיך טובל־געווען אין דעם פּאַלשן ליכט פּון מעראַן. ער אַליין האָט געשפּירט זיך ווי אַ געפּאַנגענער פּון רוים. זי האָט דאָס אים געפּענטעט מיט איר קאַפּטאַן. זיינע קורצע בגדים זענען ווי פּאַר־לייגטע אויף אים קייטן. ער האָט פּסדר געטראַכט — דער טיבער איז רויט מיט יידיש בלוט און משיח יוצט, אַ געבונדענער בעטלער, ביי די טויערן פּון רוים. יעדער ייד איז אַ שטיק משיח.

צוריקגעקומען אַהיים איז ער אויף דער אייגענער לוויה. אויפּן היימישן בעט האָט ער באַוווּזן צו זאָגן שמע־ישראל. באַלד נאָך דעם איז ער געבליבן ליגן, ווי איינגעשלאַפּן, מיט אַ פּאַרשפיצטער אַרויף ווייסער נאָז. אויפּן בית־עלמין, צווישן גרויסן עולם חסידים, האָט אים באַגלייט דער רב פּון שטאַט, ר' יחיאל מיכל, דער גליי־ים.

אויף זיין לוויה האָבן חסידים געשמועסט, אַז ער איז אין זיך פון זיין אייגענעם פלאַקער פאַרצערט געוואָרן. ווי אַ פּלעמל צוגעצויגן געוואָרן צום אייביקן פּלאַם. זיין לוויה אויף דעם עולם איז טאַקע אַנטקעגנגעקומען אַ גרויסע לוויה פון יענער זייט. אַ לוויה — אַ קבלת-פנים. שמואל מנחמען זענען אַנטקעגן געקומען המונים נפּטרים — זיינע אַבות פון אַלע דורות און גערער חסידים, בראש מיטן שפת-אמת, אויף וועמענס לוויה ער האָט זיך פאַרקילט. אויף ווי-ווייט — אַ וויסקייט פון תּכריכים. מען האָט אים צוגעצויגן; דער שפת-אמת איבערגענומען אים פון די הענט פון גלייחים. ר' שמעוןען האָט מען אויפן צוריקוועג נישט געזען. זיינע מילדע אויגן האָבן פאַרלוירן אַרומגעבלאַנקעט. אַן אייזערנער שלאַס — אַנגעהאַנגען. אויך די אלמנה און די קינדער, אויף דעם גרויסשטאַטישן שטייגער, האָבן שטיל איבערגעטראָגן זייער צער. בלויז טריט פון די צוריקגייענדיקע מלווים.

אין דער שבעה, אין שטוב, זענען אַלע אַרומגעאַנגען אין די זאַקן. מען האָט איינגעהאַלטענערע הייט געדאַוונט, געלערנט משניות און געזאַגט תהילים. אַלץ פאַרגייט, נאָר פון דור צו דור פאַרבלייבט דער צער. די צוויי זין געזאַגט האָבן קדיש און דאָס טעכטערל, זיסל, האָט זיך באַהאַלטן אין צווייטן צימער צווישן די פרויען.

ערגער איז געווען נאָך דער שבעה, ווען מען האָט ווידער געדאַרפט ממשיך-זיין די טעגלעכע טוונג. די אברים ביי די אַבלים — שווער. ר' שמעוןען האָט געוואוסט, אַז אַזוי איז דער סדר-העולם. מען טאַר גאַר נישט אָפּשטעלן. עס איז אַ גזירה, דער מת מוז פאַרגעסן ווערן. שבעה, שלושים, און אַ יאָר זענען די אַבל-תּקופות. ער האָט אַבער נישט געקאַנט אַרויסנעמען פון זיין האַרץ דעם עלטסטן זון. פון אומעטום האָט זיך געטראָגן אַ געשאַרף. יעדעס חפץ האָט דערמאַנט זיין באַריר. אויך די שטובנאָכן האָבן מער נישט געקאַנט פאַרטראָגן דאָס גיין אויף די שפיצפינגער. געבליבן זענען זיי צובאַהאַפטן צו די ערטער.

ר' שמעוןען האָט געשפּירט, ער מוז זיך אויסוויינען, די קלעמעניש לאָזן צערינגען — אויפווייטיקן דעם גוף. אַלץ אַבער אין אים איז געבליבן פאַרחתמעט.

אין איינעם פון די סוף שלושים-טעג האָט ער אין אַ באַזונדערן חדר אַריינגעפירט אַשרן, דעם צען-יאָריקן בכור פון שמואל מנחם. ער האָט אים באַפוילן זיך אַוועקזעצן אויף אַ שטול ביים טיש. ר' שמעוןען — אַנטקעגן אים. ביידע זענען מיט אַ מאָל אויסגע-בראַכן אין אַ געווייזן; פון מאָל צו מאָל זיך אַנגעקוקט און ווידער זיך צעוויינט. ר' שמעוןען נישט געקאַנט האָט צוזאַמענעמען די ווערטער, נאָר פּסדר האָט ער געשריגן צום אייניקל: וויינען איז נישט קיין חרפה! לאַמיר וויינען! און ביידע געוויינט האָבן העכער.

אַזוי זענען שמואל מנחםס דריי יתומים אויפגעוואַקסן אין די סאַליעס פון זייער זיידן ר' שמעוןען אין נאָוואַמינצק, און אין די סאַליעס פון זייער וואַרשעווער זיידן, ר' שלמה זלמן. דער נאָוואַמינצקער זיידע, מיט זיין הרחבת-הדעת — האָט מילד, מיט מידת הרחמים, באַצויגן זיך צו די יתומים, און דער וואַרשעווער זיידע, וואָס האָט פּסדר געשפּירט גאַטס האָנט איבער זיך — מיט מידת הדין, אויפן קאַצקער שטייגער האָט ער געפאַדערט פון זיי האַרבקייט.

די וואַגשאַל האָט זיך איבערגעקערט: פון דרויסן — אויפגייענדיקע חסידים, אַ המשך פון זייערע אַבות, ווי פעסטע אַקסן, פאַרזעצט אין עבר; און אינעווייניק — ווידער-שפעניקע אָפּקערער. ווען זיי זענען דערוואַקסענער געוואָרן, אַוועק זענען זיי אין הויפט-שטעט פון ווייטע מדינות.

ר' שמעון האָט פאַרלוירן נישט בלויז זיין עלטסטן זון, דעם בן-יחיד פון זיין ערשט ווייב. קיין מאָל מער האָט ער זיין נאָמען נישט דערמאָנט לריק. נעבן ר' שמעוןס קבר, אָפּגעטיילט מיט אַ דינער ערד-מחיצה, ליגט זיין מיטלסטער זון, דער בלאַנד-געלאַקטער אברהם. אין זייער בערגליקער לענגלעכקייט, איינער נעבן אנדערן, זענען זיי אויס, ביידע קברים, ווי אַ צווילינג — כאָטש אברהם ליגט קירצער און מיט שמאַלערע אַקסלען פון זיין פאָטער. אין פאָרנט פון קאָפּ זענען אויף אייביק אים אויסגעשוירן די האָר פאַרן „של ראש“. געשמט האָט אברהם מיטן דינעם גוף, אַז ער וואָקסט אַ גאון ביי יידן. ר' שמעון האָט געשפּירט, אַז נפשו קשורה בנפשו.

צו זיבן יאָר האָט ער געקאָנט פון אויסנווייניק תרי"ג מצוות. קיין חידה איז פאַר אים נישט געווען, דורך פּסוקים האָט ער פאַרגעזאָגט די קורות-הימים, און מיט אַ שטעקע קעלע אין זאָמד האָט ער, ווי דער רמב"ם, געלייזט דעם האָרבסטן חשבון.

ווען ער איז עלטער געוואָרן, האָט איבערן הויז, ווי אין שמואל מנחםס צייטן, ווידער געקלונגען דער קול תורה. מיט פאַרמאָכטע אויגן איבער דער גמרא האָט ער אָנגעוויזן מיטן פינגער דעם דף און די שורה פון יעדער מימרה, ווען ער איז אַלט געוואָרן דרייצן יאָר, האָט ער אין זיין קרקפתא זיך אויסגעזאָלט די האָר פאַר די תפילין של ראש. זיי מחבר צו זיין מיטן מוח. צו זעכצן יאָר האָט ביי אברהמען געשפּראָצט אַ בלאַנדער זאַראָסט, אַ חתימת זקן. ר' שמעון האָט זיך געפּרייט מיט דעם צלם אלוהים אויף זיין זונס פנים. אַ ייד דאַרף קאָנען באַהאַלטן דאָס פנים, מורא האָבן צו קוקן, ווען ער שטייט פאַר גאָט, פאַר לייט. געווענדט אינעווייניק אַריין מוז ער זיין. נישט אָפּגעדעקט, אָפּן. אַן אַ באַרד איז מען נישט שלימותדיק; נישטאָ וווּ צו פאַרנעמען זיך מיט די הענט, זיי זאָלן נישט אַראָפּהענגען חוצפהדיק, הפקר.

ר' שמעון האָט אָבער נישט געוואָסט, אַז נאָר רחמנות פון עלטערן איז אַן שום תנאי. געבונדנקייט פון קינדער איז מיט אַ תנאי. ער האָט געוואָלט איינהאַלטן די צייט, דויערן זאָל זי. נישט געוואָסט האָט ער אויך, אַז קינדער ווילן אָפּרייסן זיך אויף פאַרויס, און — אַז פונקט ווי זקנים פאַרענדערן זייער צורה, גייען אַוועק אַנדערע, נישט איבער-לאַזנדיק קיין נאָגעניש נאָך זיך — אַזוי געוויינען קינדער אונדז צו צו זייער שיידן זיך מיט אונדז.

די ברכה פון אברהםס שאַרפּקייט איז מיט דער צייט איבערגעקערט געוואָרן אין אַ קללה. דאָס האָט ר' שמעון אַליין זיין זון געפירט צו דער עקדה. אַ ווייס פייערל האָט ביי אים אינעווייניק זיך אָנגעכאַפט, גענומען טל'ען. פאַרבאַרגענערע הייט האָט ער מעיין-געווען אין לשון-קודשדיקע חקירה-ספרים, געוואָלט מקרב זיין דעם קץ. קאָן זיין, אַז ווייט וואָלט ער נישט אַוועק. ווי אַבות אבותינו פאַרבליבן וואָלט ער אַ ייד לדורותיו. געציטערט האָט אָבער ר' שמעון פאַר יעדן אָפּקער. וויסן האָט ער געטאָן וויסן, אַז פל בואיה לא ישובו; אַ פּורץ-גדר בלייבט מחוץ למחנה. אברהם, אין זיין עקשנות, האָט אויף זיך גוזר-תענית געווען. טועם-זיין בלויז אויף דעהאַלטן דאָס חיות, זיינע געדערעם — אָפּגעוויינט פון הנאה, ווען אין זיין פאַרביסנקייט איז ער אַוועקגעפאַלן שלאָף, האָט ר' שמעון ביים ספר אים צוגעגעבן נאָך אַ נאָמען „חיים“ — אַ סגולה אויף אריכת ימים. עס האָט אָבער נישט געהאַלפּן. ווי יעדער ייד האָט אברהם חיים געזאָגט ווידי — „שמע ישראל“ — און אויסגעהויכט זיין נשמה. עס איז אים פּר'ער בלויז געווען אַ שאָד, נישט צו וויסן דעם סוף פון די חידות פון די טעג. געמיינט האָט ער, אַז יעדער עיגול פאַרשליסט זיך. תם ונשלם.

אויפן טויטנבעט האָט ער מיט זיינע געפלאַכטענע פּאות אויסגעזען, ווי אַ העל־קאַליריקע, זיך פאַרלעשנדיקע הברלה. ר' שמעון האָט איינגעזאָפּט זיין יעדן גסיסה־גע־צאַפּל, פאַרבלייבן אין אים זאָל ער אויף תמיד. די טיפע חרטה פון לאחר מעשה האָט נישט אויפגעהערט גיין אין זיין גוף.

ווען די טיפענישן, אַרומגעבעט מיט געלן זאַמד, האָבן אַריינגענומען אברהם חיימס גוף, האָט ר' שמעון אַרומגעכאַפּט די אייביקע ליבשאַפּט פון אַ פאַטער: נישט אַפּצו־שיידן זיך פון אים. ר' שמעון האָט געלאָזט קויפּן אַ נחלה נעבן זיין פּריש־פאַרשיטן קבר.

לייבל שטייט צווישן די ביימער. פון אומעטום הענגען איבער זיי אַראָפּ גריין־נאַכ־לעסיק, ווי הענט, ווי טלית־פאַסן, די לאַנגע צווייגן, די מאַמע אין דער מיט — אַ שמאַל־הויכע, געוויקלטע; ער און זיין שוועסטערל — פּריש, אָן קנייטשן אויפן אַפּענעם פנים. זייערע סילוועטן צווישן די מצבות און ביימער באַוועגן זיך נישט. איבער די צוויילינג־קברים פון פאַטער און זון וואַכט איצט, אין דער הינטערשטער שורה, פאַרשטומט, דאָס קבר פונעם „גליי־ים“, דעם באַגלייטער פון שמואל מנחםס לווייה.

נאָכן אַוועקגענומען ווערן פון זיין לעצטן בן־יחיד, האָט ר' שמעון געטראַכט נישט זיך מער פאַרמעסטן; גיין מן־הצד, זיין רעשטל לעבן שוין איבערקומען מיט דעם שניט אינעווייניק. פּסדר אָבער אויפגעברייט האָט אין אים זיין בלייבן אַפּגעהאַקט; ווי אָן עקר; אָן איבערלאָזן דעם נאַמען פון זיינע אַבות; קיינער וועט נישט זאָגן נאָך אים קיין קדיש. בפרט, אַז אויך די צאַרטע געוויקסן פון זיין גאַרטן, די טעכטער, ווי שלאַנקע ליפּעס, האָבן אָנגעהויבן זיך וואַקלען ביי די שטאַמען.

פּלוצעם איז אויף אים אַרויפגעשפרונגען דער צער פון זיין ניינצן־יאָריקער רבקה, די עלטסטע טאָכטער, געבוירן פון זיין צווייט ווייב, חוה. ווי אירע קלענערע שוועסטער, דינה און אסתר, איז זי געווען איינע פון די געוויקסיקע אין דעם גאַרטן. ווי איר פאַרשוונדענער ברודער, אברהם חיימ, האָט זי געהאַט בלאַנדע לאַקן. ווען זי האָט זיך אויסגעשטאַלטיקט, איז איר פנים פול געווען מיט יופיו של יפת באהלי שם. אין איר תמימות געווען איז זי דער נושא־דגל פון ר' שמעוןס הויזגעזינד. איר אויפגעשפּראַצטע מיידלישקייט געשמט האָט אין מרחקים. די שטאַט האָט זיך געסודעט, נישט בלויז וועגן רבקהס פנים, נאָר אויך וועגן אירע געשפּאַנטע אַקסל, אירע פיס, און דעם רוקן, וואָס איז דורכגעגעסן פון פּרעמדע בליקן. שרים פונעם צאַר האָבן מיט אויסגעדרייטע קעפּ פון די קאַרעטעס אַרויס, איר נאָכגעקוקט. נישט איין מאָל האָט זי צו זיך געגעבן אַ שמיכל; האָט אַראַפּגעשלונגען דעם סוד פון איר יונגשאַפּט.

אַ דאגה האָט פאַרשאַטנט דאָס געמיט פון ר' שמעוןען, אים אַראַפּגעזעצט. נישט געוואוסט האָט ער, ווי מען דאַרף פאַר זיין הויז איינהאַלטן די אויפגייענדיקע ספּנה; צי זאָל ער, ווי דלילה, להבדיל, מיט אַ שער אַראַפּנעמען אירע כּוואַליענדיקע האָר; צי גאָר באַהאַלטן אירע מיידלשע קליידער. אין איר אויפּוירונג בלייבן זאָל זי אין בעט — באַ־שירעמט פון פּרעמדע באַגערן.

אויפּעקומען זענען נייע צייטן. צוויי רעדליקע וועלאַסיפּעדן אָנגעפילט האָבן די שטאַט. אין אַ פּרילינג־אָונט האָט אַ בחור געבעטן רבקהן אויפּזיצן אויפּן הינטערשטן געזעס; ער וויל נעמען זי אויף אַ רונדע. צו ערשט האָט זי זיך געוואַקלט. לסוף האָט

גובר געווען איר מיידלשער רצון. זי איז אויפגעשטיגן. אזוי גיך, ווי די גומירעדער האָבן זיך פאַרנומען אין דעם אַוונטיקן ליכט, זיך איינגעשניטן מיט אַ טונקעלן רעגנבוין אין דער ערד — איז אַנגעקומען ר' שמעון, רבקה האָט נישט געוואוסט וווּ צו באַהאַלטן איר רוקן. דער וועליסאַפּעד געלאָזט האָט הינטער זיך אַ שמאַלע אָפּגעדרוקטקייט, און זיך פאַרדרייט אין אַ זייטיקער גאַס. זי האָט דעם קאַפּ, ווי פאַרשלאָפּן, פאַרבאַרגן, איינ-געטוליעט אים אין דעם בחורס פלייצע, מיט ביידע הענט אַנגעהאַלטן זיין גוף. אירע פון אַוונט פאַרטונקלטע לאַקן האָבן לייכט זיך געכוואַליעט.

ווען זי איז נאָך דעם אַהיימגעקומען ביי האַלבער נאַכט, האָט זי דעם פאַטער גע-טראָפּן אין אַ פינצטערן דיל-ווינקל; אַש אויף זיין קאַפּ. זי האָט נישט געוואוסט, צי ער ריכט אָפּ חצות, ער קלאַגט אויף דעם חורבן ירושלים, צי גאַר אויף זיין אייגענעם חורבן, אויף זיין הויז, וואָס גייט אונטער. מיט ברייטע נעגל האָט ער פון אויבן אַראָפּ געריסן זיין העמד, ווי פאַסן פונעם אייגענעם לייב.

געוואוסט האָט ר' שמעון, אַז אין אונדזער בראשיתדיקייט געהער אויך אונדזער לייב-תשוקה צום נצח, צו דער געזעצטקייט פון באַשאַף. נאָר זיי, די גוים, אין זייער בעל-חידיקער פשטות, זעען אין דעם אַליין אַן עיקר; באַנעמען בלוז די תאוה פון דער רגע, וואָס איז אַ בר-חלוף. ווי קומט אָבער אַזעלכעס צו זיינע קינדער, צו יידן? ! נאָך טעג, איז די שמועה וועגן ר' שמעוןס טאַכטער דערגאַנגען אין גערער הויף. מען האָט געטראַכט אויף איר קאַפּ אַרויפלייגן דעם פּתּר פון יידיש מלכות. זי איז צו דעם ראוי. דעם רבינס קרוב, געהילט אין ייחוס און נגידות, געשיקט האָט אַ שליח-מיוחד קיין נאַוואַמינצק, בעטן רבקהן, באַשיינען זאָל זי זיין דורותדיקן שטאַם פון תורה וגדולה. דער בחור אַליין — חוץ אַ בנן של קדושים — אַ בקי און אַ חריף. אין פּלוג איז ר' שמעון געווען זיכער, אַז אויך רבקה וועט נתעלה-ווערן, פאַרגעסן די מאַנונגען פון איר לייב, וואָס איז אויך אַ בר-חלוף; די צניעות פון אירע מוטערס — באַשטיין וועט איר.

ר' שמעון געמיינט האָט, ער שטייט פאַרן טויער פון איר באַשערטקייט. אַט טרעט זי אַריבער די שוועל. ער האָט רבקהן געזען שוין אַ געוויקלטע אין סאַמעט. זיינע תפילות אַנגענומען זענען געוואָרן.

ווען עס זענען אָבער אַדורך לאַנגע חדשים און רבקה האָט אַלץ אָפּגעקערט דעם קאַפּ — האָט ר' שמעון געוואוסט, אַז אויף תמיד פאַרהאַקט ווערט דער טויער. זיין חרפה וועט ברבים אַרויס.

פּרילינג 1916 האָבן ר' שמעון און זיין טאַכטער זיך אַרויסגעטיילט פון לאַנגן ווינטער. ער אַראָפּגעוואָרפּן האָט פון זיך דעם שוואַרצן פוטער מיטן ווידרע-קאַלנער; זי — דעם פאַקע-מאַנטל. ביידע זענען זיי געגאַנגען צום נאַוואַמינצקער וואַקזאַל. דער פּרילינג האָט אין ביידע אויפגעוועקט האַפענונגען. ר' שמעון האָט זיך דערפילט קליין אין דעם אַרומיקן באַשאַף; דער מענטש, מיט אַלץ — איז אין אים אַ מילב; אין רבקהס גוף — צעבליט, ווי אַ קנאַספּ, געוועקט האָבן זיך נייע באַגערן.

ר' שמעון געוואוסט האָט, אַז דער מענטש איז נאָר אַ חלק פון דער יצירה. זיינע ליפּן געפרעפלט האָבן תפילת-הדרך.

געפאַרן זענען זיי אין הויז פון וואַרשעווער מחותן, ר' שלמה זלמן, וואָס זיין הויט אויף אים האָט לעצטנס אויסגעזען ווי קאַרע אַרום אַ בוים, וואָס ווערט פאַרטריקנט. די ביידע מחותנים האָט איצט מער נישט פאַרבונדן דער קשר בר-קיימא. געוואָרן איז ער אויפגעקניפט מיט שמואל מנחםס רוען אייביק אויף זיין געלעגער אויסער דער שטאַט.

אויך ר' שלמה זלמנס טאכטער, ר' שמעונס פריערדיקע שוור, רחלע, האָט איר אלמנה-שאַפט געשלאַסן. מיטן אָפּפּאַר פּון איר טאָכטער איז זי געוואָרן יינגער, בתולהדיקער. גענומען האָט זי פאַר אַ ווייב דער פאַריסאָווער חסיד, עמנואל — אַליין אַן אלמן. געפעלן איז איר זיין ברייטער שטערן, אַרומגענומען ווי אַ צייץ. פאַרבונדן צוזאַמען ביידע מחותנים מיט די ווייסע בערד, ווי פּרוּכתן, האָבן איצט בלויז זייערע בשותפותדיקע אייניקלעך. זיי זענען געווען ביים וואַרשעווער זידן. ר' שמעון איז געפאַרן זיי זען; דערמאָנען זיי מיט זיין קומען דעם טאָטן, וועלכער וואָלט איצט נאָך ענלעכער געווען צו אים. ביידע, דער וואַרשעווער און דער נאַוואָמינצקער זיידע, זענען אויף דער עלטער געווען אַליין; יעדער אַן אלמן, ווי אָפּגעזונדערט דורך אַ גדר.

נאַוואָמינצקער יידן און ווייבער האָבן פּון פענצטער און באַלקאַנען נאָכגעקוקט ר' שמעונען, וואָס פירט נעבן זיך זיין עלטסטע טאָכטער. רבקהס אברים האָבן אין דער זון געמיניעט; די שטראַלן — געפלעקט אירע לאַנגע האָר. זי האָט געטונקען זיך אין בליקן. ביידע זענען אין דעם פרימאַרגן געווען געהויבן.

נישט געווסט האָט ער, ר' שמעון, אַז דאָס איז ער אַליין אַ שליה לדבר עבירה. דאָס פירט ער בידיים זיין טאָכטער צו אירע אָנונגען. אין דער צערזישטער שטאָט וואַרטן זיינע אייניקלעך — נישט אויף אים מיט זיין באַרד; נישט אויף דעם צלם-אלוהים, וואָס שפּיגלט אָפּ זיין זון, — נאָר, ווי פאַרצוקער, אויף איר, זייער פּאַטערס שוועסטער. עס וואַרטן — זיי און זייער חברותא, וואָס פירט אַראָפּ יונגע פונעם וועג פון זייערע אַבות. אויך וואַרשע, פאַרחידושט האָט נאָכגעקוקט דעם הדרת-פּנימדיקן פּאַטער מיט זיין בלאַנדער טאָכטער; אין דאָרזשקעס מיט גומירעדער פאַרן זיי איבער געפּלאַס-טערטע שאַסייען. ביידע — ווי געסט פון אַ ווייטער שטאָט.

ביי היינט גייען אין נאַוואָמינצק אַרום אַגדות וועגן זייער ערשטן טאָג אין דער הויפטשטאָט. לייבלעך דרייען די אַלע אַגדות אין שלאָף — פון איין זייט אויף דער אַנדערער. אַ סך זענען פון אים פאַרהוילן. לויט איינער, זאָל גלייך ביי ר' שמעונס איינשטייגן אין פאַרביקן טראַמוויי — נאָכן אַרויסגיין פון דער באַן, וואָס האָט זיי געבראַכט קיין וואַרשע — האָבן אויפגעשטאַנען פון זיין טונקל רויטלעכן אַרט אַ רוסישער אַפּיציר מיט עפּאַלעטן אויף די אַקסלען; העפלעך האָט ער זיך פאַרנייגט, געוואָלט קושן רבקהס האַנט. דער טראַמוויי האָט ווייטער זיך גערוקט אויף די קלינגענדיקע ווייס-מעטאַלענע שינעס. ר' שמעון האָט נישט געווסט, צי דאָס בלענדט אים די פרימאַרגן-זון, וואָס פיקט אַלע מאָל מאַט, פון דאָס ניי דורך דעם טראַמוויי. ער האָט געפּילט, ווי אַן אויסגעשאַסענע פּייל, וואָס איז אים שפּיציק פאַרביי די אויגן, האָט אים אויסגעמיטן.

זיי זענען אַוועק אין דעם פאַראַדנעם הויז פון מחותן, אין דעם זייטיקן דרום-קוואַרטאַל.

אויף צו מאַרגנס, צי אַ טאָג שפּעטער, איז רבקה, אַן איבערגעטוענע, אַרויס פון מחותנס הויז; האָט זיך אויסגעמישט אויף די געפּאַקטע גאַסן. דאָ, אין דער פאַרלירנדיקייט פון דער הויפטשטאָט, איז איר פאַרמאַכטיקייט אַרויס. זי האָט געקוקט אָפּ, יעדעס פנים געזען, געלאָזט אַריינטריפּן אין זיך פרעמדע בליקן.

אין דעם זעבליקן פאַרנאַכט איז ר' שמעון משכמו ומעלה אַריין אין דער פּאַנסקע-גאַס. דער געפּאַקטער עולם אונטן איז געווען קליין לגבי די הויכע-אַרויף הייזער. זיין זומערדיקער קאַלאַט — פאַרנט — לויז, ברייט צעעפּנט. דער טלית-קטן אַרויס מיט זיינע שוואַרץ-ווייסע טראַלדן. אַ צעזונגענער אין זיך האָט ער געשפּרייזט צו דער דער-

נעבנדיקער שעננע. דאָ שטייט־איין, ווען ער איז אין וואַרשע, דער גערער רבי. אינעווייניק איז ער געטראָטן. ר' שמעון האָט זיך דערנענטערט צו דעם הויז. דאָ האָט ער אַמאָל גענומען „שלום“ ביי זיין רבין. דאָס הויז איז — ווי אַן אַרונ־הקודש. אינעווייניק דאַרף מען שפּרייזן אין די זאַקן. ער האָט אין די ווענט זיך אָנגעהאַלטן, ווי אין פּותל־מערבי. וואַרשע — ייִדיש מלכות! אויך די מאַרמאַר־שטיגן אין דעם פּירהויז פאַרלייגט מיט טעפּיכער. ער האָט דאָ, אין דער מאַכאַנענער ווינדע, זיך געוויגט צווישן הימל און ערד. ער האָט געזען די הויכע הייזער פון די גאַסן אַרום — פּול מיט יידן; מיטן קול־תּורה. ר' שמעון האָט געוואוסט, מען טאָר נישט, נאָר מקנא געווען האָט ער די גרויסשטאַטישע חסידים.

מיט אַ מאָל איז אַנטקעגנגעקומען אים אַ קורצער מענטש, אַ געפאַקטער. דער רעכטער אַקסל אַרויף; די לינקע האַנט האָט אַראַפּגעשווערט אַן אַקטנטאַש. פון הינטער זיין העל, ברייט־ראַנדיקן קאַפּעליוש אַראַפּגערוקט איבערן קאַפּ האָבן מיזלדיק אַפּערגע־קוקט אַ פאַר קליינע אונטערגעבייטלטע אויגן. אויף דער דיקער, אייבערשטער ליפּ — אַ דיק וואַנצעלע, און אויף דער גאַמבע — אַ געשוירן שוואַרץ בערדל. ר' שמעון האָט יענעם אָנגעקוקט, געוואָלט דערזען אין די אויגן דאָס, וואָס איז אים מייד.

דער אָנגעקומענער, פּריידיק־פאַרווונדערט, האָט אַ געשריי־געטאַן:
— פעטער!

ר' שמעון, פאַרלייגט אַ האַנט איבער זיינע בלאַנד־ווייסלעכע ברעמען, האָט אַ פאַר־טראַכטער יענעם דורכגעדורנגען, געזוכט זיין שטערן.

ביידע געבליבן זענען פאַרקוקטע אין זיך.

— ווער ביסטו? — האָט ר' שמעון דער ערשטער געפרעגט.

מיט פאַרמאַכטע אויגן, אַ פאַרקנייטשטן שטערן, האָט ער געוואָלט כאַפּן זיך פאַר וועמען ער שטייט.

פּלוצעם האָט ער דערשפּירט, ווי יענער רוקט פאַמעלעך אַריין פּרעמדע לענגלעכע פינגער אין זיין בוועמטאַש.

ר' שמעון האָט אים אָנגעכאַפּט פאַר דער האַנט און אַ צעשמייכלטער אַ זאַג־געטאַן:
— איצט ווייס איך שוין.

אויך יענער איז אַוועק, אַ צעשמייכלטער.

אַהיימגייענדיק צו זיין מחותן, האָט ער דעם גאַנצן וועג איבער די גאַסן געגרייט זיך, מיט פּרטים, איבערצודערציילן זיין סיפור. פּסדר האָט ער געשמייכלט זיך אין דער באַרד אַריין.

פאַרן הויז פון ר' שלמה זלמן האָט ער, אַ פאַרחידושטער, דערזען אַ פּיאַקער, געשפּאַנט מיט ווייסע פּערד. דאָס ליכט האָט אים זיך אויסגעלאַשן פון פאַר די אויגן. אין איין אַטעם, ווי אַ יינגל, האָט ער זיך אַרויפּגעהויבן איבער די שטיגן, אויפּגעפּראַלט די ברייטע טירן, רבקהס קאַפּ אין בעט איז געלעגן אויף ווייסע קישנס; די אויגן — פאַרמאַכט. נאַכלעסיק זענען אַראַפּגעהאַנגען אירע ווייסעס. אַפּגערוקט פון בעט — די בני־בית, און נאַענט, איבערגעבויגן — אַ דאַקטאָר אין געפּרעסטע מאַנקעטן. אין הויז געשטאַנען איז דער ריח פון קאַרבאַל. דער דאַקטאָר האָט ר' שמעונען געוויזן בלייבן שטיל. די טרייבלעך אין זיינע ביידע אויערן האָט ער מיט אַ גומי־קישקעלע געפּירט איבער איר לייב. ר' שמעון האָט גאַרנישט געזען. ער האָט נאָר געשפּירט, די וועלט גייט אונטער. אין שטוב לייכט אַ פּרעמד, נישט־דאַיק ליכט, ווי אין אַן ענג, פאַרמאַכט שפּיטאַל.

אויף אַ שטול, צעפענט דאָס מויל — דאָס רענצל פון די פליים. דער דאָקטאָר האָט אין דעם אַרײַנגעלייגט די העל־רויטע קישקעלעך. ער האָט, אויסדרייענדיק זיך, גאַרנישט געזאָגט. ר' שמעון האָט זיין טאַכטער געכאַפט אויף ביידע הענט. פון איין זייט איז איר קאַפּ אַראָפּגעהאַנגען מיט די לאַנג־צעלאָזטע האָר; דאָס ווייסע פנים — אַרויף — פאַר־חתמעט, ווי אַ פאַרצעלייענס. און פון דער צווייטער זייט, אירע גאַקעטע אָפּגעדעקטע פיס. דער טאַטע האָט, טראָגנדיק זי, געוואָלט אַנטלויפן, ווי אַמאַל, אין אַ סכּנה, ווען זי איז נאָך געווען קליין. די וועלט אַרום האָט זיך מצמצם־געווען. ער האָט, לויפנדיק איבער דער שטוב אַהין און צוריק, אין איר אַרײַנגעשריגן: רבקה, רבקה! איר נאָז איז געוואָרן אויפגעשפיצטער. ר' שמעון האָט געשפּירט — פון מינוט צו מינוט ווערט זי שווערער אין זיינע הענט.

אין אַ זייטיקן צימער האָבן אין דעם פאַרנאַכט זיך גערוקט שאַטנס מיט לאַנגע טונקעלע פּנימער. דאָס זענען געווען די וואַרשעווער קווינען און זייער חבּריאַ. זיי האָבן זיך איינגעשרומפּן, געוואָלט אַרײַן אין די ווענט, ר' שמעון זאָל זיי נישט זען, זיי זענען פּרײַער געקומען זי נעמען אין אַוונטיקן טעאַטער. די פּרישע בילעטן אויסגעקילט האָבן זיך אין זייערע טאַשן.

אויף צו מאַרנגס האָט מען אויפן אַלטן וואַרשעווער בית־עלמין, צווישן קברים מיט מאַרמאָר־פּלאַטן, מיט שפּיציקע סקולפּטור־מצבות, אויסגעגראָבן איר קבר. ווען מען האָט איר ווייס־געוויקלטן קערפּער אַראָפּגעלאָזט — האָט ר' שמעון, ביים צעפענטן ראַנד, מצדיק־געווען אויף זיך דעם דין. רבקה — האָט ער מיט אַ געבראַכן קול געזאָגט — דו האָסט מבייש־געווען אַ תּלמיד־חכם! ער האָט גלייך פאַרנומען אין זיינע אַדערן דעם אויפגעוויין פון אירע טעג, זייער ווייטיקלעכן אויפגעשריי קעגן זיינע ווערטער. אַ רגע, איידער מען האָט זי פאַרשיט, האָט ר' שמעון געשפּירט, ער וויל אַראָפּ, זיך אויסשפּרייטן. מען רייסט אַוועק פון אים דאָס טייערסטע. דערנאָך האָט ער זיך אַריבערגעבוּיגן איבערן פאַרדעקטן קבר, מיט זיינע הענט פאַרשפּרייט איבער אים די ערד, ווי מען הילט אַרום אַ קראַנק קינד.

ר' שמעון האָט זי געלאָזט ווייט הינטער דעם הויך־געמויערטן פאַרקאָן פון דעם אָפּגעזונדערטן וואַרשעווער בית־עלמין. ער איז אַהיימגעפאַרן. מען האָט אים געזען אויף די נאָוואַמינצקער גאַסן גיין אַליין פון דער באַן ביז זיין הויז. אין אַלע שטובן האָט שטיל זיך געדושעט אַ צער. מען האָט געשוויגן הינטער פאַרמאַכטע פענצטער.

ווידער פאַרשפּרייט האָבן זיך אַגדות. געווען אַ שמועה, אַז עס האָט פּלוצעם זי פאַרכאַפט אַ חולירע, וואָס האָט אַרומגעבושעוועט אין דער הויפטשטאָט. אַנדערע האָבן געזאָגט, אַז איר לייב איז פול געווען מיט אומגעזעטיקטיקייט. אַליין האָט זי עס צוריק־געגעבן איר באַשעפּער. לצים געטענהט האָבן, דאָס האָט דער מלאך־המוות אַליין זי צו זיך אַריבערגעצויגן. געווען אַ יש אומרים, אַז געשען איז דאָס, ווען רבקה אין וואַרשע אַרויס איז אַליין. געטראָגן אין זיך האָט זי אַ פּרעמדן, נישט ר' שמעונס, המשך. געגאַנגן גען איז זי זיך רייניקן.

לייבל אַנט די קורות־הימים פון זיין פאַטערס הויז; מיט זיינע פאַרבאַרגענישן גענידערט האָט אַלץ אין בור־פּחת. ער האָט חוקר־געווען; רבקהן האָט קיינער נישט געוויסט. איר לעבן, ווי אַ פּקדון, אַליין האָט זי אויך נישט אָפּגעגעבן. שוין אין אַנהייב

פון איר רייסן זיך פארויס, אראפגענידערט האט זי. מען האט זי גערופן. ווי זיין פאטערס פינגער אין קבר, דריקן אים אראפ אירע טויטע לעפלעך. ביז היינט פארנעמט ער איר אויפוואַרף, איר נישט קאָנען איינרוען — אַ מת צווישן מתים; דאָס לאָזן שטיל בייסן די פּוטימס פון אירע בריסטן.

ער ווייסט, לייבל, אַז מיר אַלע, אויך קינדער, שטעקן מיט די פיס נידעריק אין דער ערד — רער אין רער; שמעלער און שמעלער גרייכן מיר אַראַפּ — ווייט, ביז אַדום-הראשון. שיכטן שווימען מיט אונדז נידעריקער אין די טיפענישן. זיין פאָטער אָבער איז פאָרוואַרצלט מיט די קינדער — מיט די הענט, מיטן קאָפּ, אינעווייניק; מיט די פיס אַרויף. אַ נאַקעטער וואַרפט ער מיט זיי נישט אין דער לופטן.

לייבל ווייסט גאָר נישט וועגן זיינע פאָרהוילענע זיידעס, וואָס זענען אַראַפּ. מען האָט זייער געשטאַלט, זייער ייחוד, אים נישט איבערגעלאָזט. מעגלעך, זיין פנים געירשנט האָט ער פון זיי. ווי נפילים געגאַנגען זענען זיי לאַנגע טעג צווישן אונדז. זיי פאָרשווינדן איצט מער און מער אין דער פאָרגעסנקייט.

ער ווייסט אויך נישט, ווער עס זענען געווען זיינע ווייטע באַבעס, די ברידער און די פעטער פון זיין פאָטער. אַלע זענען זיי אַוועק; געלאָזט אים אַליין, אונטערגעוואַרפן, ווי אַ ווייטע זריעה, וואָס האָט זיך אַנגענומען.

ר' שמעון, ווייסט ער, איז דער פעטער פון זקנים און אנשי-מעשה, גאַנצע יידישע שטעט לענגויס דער ווייסל רופן אים אַזוי. געטראָפן האָט ער, דער וואַרשעווער ייד, וואָס האָט טיף אין בוזעמטאַש אַריינגעלאָזט אים די האַנט.

לייבל ווייסט, אַז ר' מנחם געפאַרן איז נישט צום רבי ר' בונים, נישט צום קאַצקער, און אוודאי נישט צום גערער. אויסגעזען האָט ער — אַ ירושלימער משולח — אַ הויכער, ברייטפלייציקער, מיט אַ שפיציק-לאַנגער באַרד. אַ קול פון לאַנג-איינגעשטיל-טע דונערן. יעדעס וואָרט זיינס — אַ קביעה, נישט אַפּצופּרעגן. געווען איז ער פון די ערשטע חסידים אין סאָבין, וואָס געפאַרן זענען צום חוזה, און צו זיין תלמיד, דעם „ייד“.

ער טראָגט אויף זיך, לייבל, זיין פאָטערס באַשערטקייט. ווי ר' שמעון, איז ער אַ בן-זקונים. אויך ער אויף דער עלטער געבוירן איז צו ר' מנחמען, ווי זיין פאָטער, איז ער צו פינף יאָר געוואָרן אַ יתום. ווי ער, האָט ער נישט געוויסט דעם טעם פון פיבוד-אב; אַלס קינד, אויף אַ בית-מדרש-באַנק, געוואָגט קדיש, און — ווי ער, איז ער איצט אַ גר ביי זיין רבין.

צוויי מעשיות האָט ר' שמעון אים איבערגעלאָזט, פּדי אויף פאָרגעסנקייט נישט צו פאַרמשפּטן זיין פאָטער. פאָרווישט אין זכרון זענען זיי. ר' מנחם, ווייסט ער, איז תמיד אויף דער עלטער געשלאָפן אין זיינע זאַקן, ווי געגרייט זיך אַריינצולאָזן אויף אייביק אין אַ יום-פּפור.

ער ווייסט אויך, אַז ר' מנחם, וואָס פרעמד איז אים געווען קנאה, האָט מודה גע-ווען, אַז פאַר קנאה אָפּגעבן וועט ער דעם דין; איין מאָל איז ער דערמיט געשטרויכלט געוואָרן. מקנא-געווען האָט ער די קינדער פון חוזה, וואָס שטאַמען פון מלכות ישראל.

ווייטער — ויאסף אל עמיו. ר' שמעון האָט דעם בכור געגעבן זיין נאַמען — שמואל מנחם. זיין ייחוד אָבער פאָרגעסן איז געוואָרן.

לייבל ווייסט, אַז נאָר יחידים געדענקען מיר. רבובות קברים ווערן אָפּגע-מעקט. עס איז אַ גזירה, פאָרגעסן זאָלן מיר ווערן. אַ ווייטער, פאָרגייענדיקער זכר פאַר-בלייבט. נאָר אין אונדזער קיום איז זייער דויער.

לייבל באַוונדערט זייער אמונה. משה רבנו, דער רמב"ם; ר' מנחם און ר' שמעון זענען אָועקגעאַנגען און געגלייבט. יידן וועלן בלייבן נאָך זיי. דער וואָס גלייבט נישט, ווערט אָפּגעאַקט. יוסף בן-מתתיהו הפהן, נאָכן חורבן, האָט נישט געגלייבט.

די נסיונות האָבן ר' שמעוןען נישט נאָכגעלאָזט. ער איז געווען, ווי איינער אין אַ לאַנגער חלום-נאַכט, וואָס גייט צווישן צווייג-שטרויכלונגען אין אַ געדיכטן וואַלד און שטרעקט פּסדר פּאַרויס די האַנט, זיך אַרויסצופּלאַנטערן.

אַ שמועה איז צו אים דערגאַנגען, אַז זיין אייניקל, די יידישע נזירה, זיסל, וואָס טראַגט אַרום זיך איבער דער וועלט מיט איר פּאַטערס זיידענעם פנים, האָט אין ווייטן מלחמהדיקן רוסלאַנד זיך גענומען פאַר אַ מאַן איינעם אַ יוגנט ייד, וואָס גייט פון יענער זייט גדר. דאָס שוין אַליין וואָלט אים נישט ניאַ-געווען. דאָס מעסטל איז אָבער נאָך נישט איבערגעפּולט געוואָרן. ווי אַ דונער האָט איבער אים זיך אַראַפּגעלאָזט די בשורה, אַז זייער בכור האָבן זיי נישט מל-געווען; פּאַרשטערט האָבן זיינע קינדער, שוין אין פּערטן דור, דעם אייביקן בונד פון יידן מיט זייער גאָט.

דאָס איז געווען קשה מנשוא. פון זיינע יוצאי חלציו — אַן ערל! אַן אויפגעשריי האָט פון אים זיך אַרויסגעריסן. די וועלט געוואָרן איז אים צו אַ שטייג.

ר' שמעון האָט מחליט-געווען מער נישט מל-זיין יידישע קינדער. ער איז נישט ראוי. עס איז אים איצט ברי כשמש, פאַר וואָס איר פּאַטער האָט מל-געווען נאָר איין מאָל. באַצייטנס האָט מען אים מעביר-געווען! ער איז אָועקגעאַנגען פרי; שמואל מנחמען איז נישט באַשערט געווען דאָס צו זען. אים — יאָ!

ר' שמעון האָט געשעמט זיך אויפצוהויבן די אויגן פאַר גאָט, מתפלל זיין. אויף למפרע האָט ער געוואָלט אויפהערן זיין. מען איז אים אפשר מעניש, ווייל ער איז נישט מקבל אויף זיך דעם עול פון זיקנה. זיין פנים איז אַן אַ קנייטש; פול מיט הוללות.

און ווען ער האָט נאָך דעם געהערט די בשורה, אַז זיין ערשט אור-אייניקל איז געזונקען אַראָפּ אין אַ קינדער-קבר — האָט ער דערפילט אַ פּאַרלייכטערונג; אַ שטיין האָט אים זיך אַראַפּגעקאַלערט — דערפילט אויף דער צונג דעם טעם פון פּרת. זיין תפילה אַנגענומען איז געוואָרן שלימותדיק — נישט למחצה. זי קומט נישט פון ריכטיקן מקור. אַ קללה ברענגט זי. דעם גאַנצן דין אויסגעשעפט. ער האָט דערמאַנט זיך זיין באַהאַלטן אברהם חיימס ספרים, רבקהס מלבושים. ער איז שולדיק אין זייער פּאַרשניטן ווערן. אויך דער ראשית אונה פון זיין אייניקל, זיסל, האָט איצט זיך באַהאַפטן מיט די נשמות פון די אויף אומזיסט-אַרויסגעקומענע פון זיינע לענדן.

אין די מינוטן פון יאוש, האָט ר' שמעון חרטה געהאַט, מקנא געווען יעדן עקר. אַ יתום איז ער אויף דער עלטער.

ער האָט געוואָסט, אַז אַ ייד טאָר אַזוי נישט טראַכטן. די מחשבה גרענעצט זיך, חלילה, מיט פּפירה לעת זיקנה.

אין אַ שבת-בראשית, אין גערער שטיבל, האָט ר' שמעון זיך צוגעהערט צום בעל-קורא. ערשט אויף דער עלטער באַנעמט ער דעם נצח פון יעדן וואָרט; יעדעס אות איז חצוב מסלע. ער האָט געקוקט אויף דעם עולם אַרום די טישן. עלטערע, אַמאָליקע גלייכע — איצט קרומע מענטשן. די זיקנה האָט פּאַרענדערט זייער צורה, געבויגן זייערע אברים — פיס און הענט. זייער אמונה און זייער המשך מאַכט זיי אָבער לוסטיק. ער האָט געכאַפט זיך, אַז נאָר דער מענטש, באַשאַפן אין צלם אלוהים, איז ווי גאָט — לבדו — אָפּגעזונדערט. ווי ער קומט — אַזוי גייט ער אָוועק, אַליין.

„די יידישע נזירה, זיטל, האָט פאַרשטערט דעם אייביקן בונד מיט גאָט“.
(אילוסטראציע פון רבקה מרים)

מיט אַ מאָל איז ווידער אים באַפּאַלן די חרטה. ביז אים האָט זיך געצויגן דער עם לבדד ישכון. איצט לאָזט אַלץ זיך אויס!
ער האָט געקוקט אויפן אַרום. פון זיי אַלע ציען ווייטער זיך דורות. ר' שמעון איז אַראָפּגעפּאַלן ביי זיך.

פּלוצעם האָט דער בעל־קורא פּאַרענדיקט די פרשה — „וינחם ה' כי עשה את האדם" — גאָט האָט חרטה, וואָס ער האָט באַשאַפּן דעם מענטש, און איז טרויעריק. דווקא אויף זיין העכסטער יצירה, אויף דעם מענטש, וועלכן ער האָט באַשאַפּן בצלם אלוהים — האָט ער חרטה! אַזוי, זעט אויס, מוז יעדער יוצר באַדויערן זיין יצירה!
ר' שמעון איז געוואָרן גרינגער: ער האָט נישט געלעסטערט.

פון שטיבל איז ר' שמעון אַהיימגעגאַנגען אַליין. ער האָט זיך געשפּירט ווי דעמאָלט, צוריקוועגס פון וואַרשע, ווו ער האָט איבערגעלאָזט רבקהן. ער איז אַריבער דאָס שמאַלע בריקל איבערן סרעברנע־טייך, זיינע ציצית פון לאַנגן טלית געוויקלט אַרום זיין גוף, אונטערן ווינטער־פּוטער, האָבן זיך געטונקען אין וואַסער. זיין געשטאַלט — קליין, קורץ, מיטן קאָפּ אַראָפּ — האָט זיך אָפּגעשפּיגלט. ער האָט געוואוסט, אַזוי מוז עס זיין.

אין איינעם אַ טאָג איז ער אַראָפּגעקומען קיין וואַרשע, אין הויז פון ווייסן ר' יצחק, ביטן פּאַר אַ ווייב זיין טאָכטער. זי, די יונגע אלמנה, געשמט האָט — אי פּאַר אַ שטרענג־פרומע, אַ ווילקענערין; אי — פּאַר אַ מילדע, צוגעלאָזטע. אירע סתירות געווען זענען צו איינס; צווישן חסידים געוועקט דרר־ארץ.

מיט איינגעהאַלטענע טריט איז ר' שמעון אַרויפגעגאַנגען. זיינע חסידישע גומשיך, ווי שטעקלאַטשן, נישט געלאָזט סקריפען. געדענקט האָט ער — ער איז אין דער הויפט־שטאָט געקומען אינעם הויז פון גביר, ר' שלמה זלמן, שליטן דעם שידוך מיט זיין זון שמואל מנחם. אַצינד, אויף די עלטערע יאָרן, איז ער אַליין דער חתן. ער האָט געטראַכט, אַז ר' שלמה זלמן איז אַ קאַצקער און — ר' יצחק — אַן איידעם פון ר' מאָטל קאַצקער. ווי ער, ר' שמעון, איז ר' יצחק — גאָר נישט לאַנג געוואָרן אַן אלמן. ער האָט פּלוצעם דערשפּירט אַ בושע: ר' יצחק, כאַטש יינגער פּאַר אים, טראַכט מער נישט חתונה־האַבן. ווי יעדער ייד, האָט ער פּאַר דער צייט אויף זיך מקבל־געווען דעם עול פון זיקנה. באַלד האָט ער זיך געכאַפּט, אַז ר' יצחק האָט דריי זין, עלטערע יידן, תלמיד־חכמים; זיי האָבן אויפגעשטעלט אַ דור ישרים מבורך. ער האָט איצט געפונען אַלע מעלות אין ווייסן ר' יצחק. עס איז אים קלאָר, אַז ר' יצחק איז קיין מאָל נישט אַוועק פון זיין מקור. אויך זיין שווער איז געפּאַרן קיין קאַצקע, ר' יצחק אַליין איז נאָך געווען אַ חסיד פון דעם פּהן. ר' צדוק פון לובלין, וואָס האָט געגאַסן וואַסער ביי ר' לייבעלע אייגער, פון קאַצקערס יונגעלייט, ר' שמעון האָט געוואוסט, אַז נאָך ר' צדוקס פּטירה, אַן אַ ממלא־מקום, האָט מען געוואָלט קרוינען אַלס רבין דעם בעל־מדרגה, קאַפּל; ווען ער האָט, צוליב גאַווה, דערפון נישט געוואָלט הערן, האָט מען געקלערט וועגן עניו, ר' יצחק. ר' יצחק איז פון פּחד אַנטפּאַלן דאָס לשון. קאַפּל איז טיפּער אַריין אין זיינע מדרגות, און ר' יצחק — האָט מער נאָך זיך פּאַרשטעקט אין זיין ווינקל אין בית־מדרש. ביידע פּאַרן זיי, צוזאַמען מיטן גאַנצן עולם, צום מאַרקעשאַווער.

ר' יצחק, אַ נחבא־אל־הכלים, אַ נידעריקער, אַ שווייגער, האָט זיך דערשראַקן פּאַרן אַנקלאַפּנדיקן ר' שמעון, מפּסיק־געווען זיין לערנען. די רויטע פּאַטשיילע פון דער זייטיקער שלאָפּראַק־קעשענע אַרויפגעלייגט אויף דעם אָפּענעם ספר; ער איז ר' שמעון

אנטקעגנגעגאנגען צו דער טיר; געלאזט אים פארויס, געמיינט, אז אן עולם קומט אים נאך. פון פחד איז ר' יצחק ביי זיך געווארן נאך קלענער; האט זיך פארקנעפלט דעם שלאפראק און געפילט, ווי זיין בארד שאקלט זיך אין דער ברייט. ער האט נישט געוויסט, ווי ער וועט עפענען דאס מויל.

ר' שמעון האט דערזען קודם ר' יצחקס ווייסע בארד; זי איז יורד על פי מידותיו. ער שאקלט מיט דער גאמבע אויף ניין; ער איז נישט מספיק. ער האט דערמאנט זיך, אז דאס איז ביי אים אזא טבע, זייט מען האט אים געוואלט פאר א רבין. ער קאן נאך צו זיך נישט קומען.

ביי ר' יצחקס טאכטער, דער יונגער אלמנה, איז דער בליק געווען אוועקגענייגט. א געפוצטע, די גושיווקע פון שייטל קרומלעך פארלייגט איבערן שטערן. עס איז אים דורך א געדאנק, אז אזעלכע יידישע פנימער האבן די גוים גערודפט.

מען האט געשמועסט וועגן די פריערדיקע דורות. צו יעדן ווארט פון ר' יצחק האט מען געמוזט אונטערשטעלן דאס אויער. די ווערטער — ווייך, מיט גענאד, ווי אויפגע- צוונגען. ר' יצחק האט דערציילט וועגן זיין הויזגעזינד. ר' שמעון האט פארשטאנען, אז ר' יצחקס ווייב, מרים רחל, רוט אויפן היגן בית-עלמין. ער האט מרמוזגעווען אויף די, וועלכע זענען מער נישטאָ. זי ליגט נעבן איר מוטער, ר' מאַטל קאָצקערס ווייב — אין דער מיט שורה, און פון ביידע זייטן — צו פיר פון אירע עלטערע טעכטער; זי פאָר- לייגט פון ביידע זייטן די הענט איבער זיי, איבער אירע אַכט טעכטער-שבטים. זי האט איבערגעלאזט איידעמס. קיין זין האט זי ר' מאַטלען נישט געבוירן.

ר' שמעונען איז דורך אַ מחשבה, אז אויפן גרויסן בית-עלמין דא איז זיין טאכטער אַ פרעמדע, אַפגעזונדערט, אַליין איבערגעלאזט. עס האט אין אים אויפגעברייט. באַלד האט ער זיך געכאַפט, אַז ווי זיין שווער, ר' מאַטל, קומט אויך ר' יצחק פון דער פאָר- שטאַט, שילעץ. דאָ געלעבט האבן די עלטסטע יידן פון וואַרשע. דער בית-עלמין אַנגע- פולט איז מיט זיי.

ר' שמעון האט באדויערט זיין הויזגעזינד. אויך מיר ריכטן זיך יעדע רגע, וואס פארא רחמנות איז אָבער, האט ער געזאָגט, אויף די, וואס זענען אוועק פאר דער צייט. לא המתים יהללו יה — צו גארנישט האבן זיי זוכה געווען.

וואס מער ר' שמעון האט געשוויגן, האט ר' יצחקס טאכטער געפילט דעם רחמנות- דיקן טרויער, וואס ווייעט פון זיין אָרט.

זי האט אַריינדערלאנגט דינע געלזער טיי, זילבער-לעפעלעך, אַ צוקערניצע, איינ- געמאַכטס. זי האט געהערט, ר' שמעון איז ממשיך, אז מיר קאָנען נישט וויסן דעם זילוק פון גוטס און שלעכטס. מיר לעבן מיט דער רגע נאָר. אונטערבייגן מוז מען דעם קאַפּ.

ר' יצחקס טאכטער געווען איז אויפגעטרייסלט פון דער שלימות פון זיינע ווערטער. צום ערשטן מאל האט זי זיך דערשפירט אַ קינד. נישט געוויסט האט זי, צי עס פלעפט זי זיין געעלטערטקייט — אזא מאן רעדט מען איר. ער איז פון די עלטערע חסידים, און זי — אַ יונגע, און אפשר פון דעם, וואס ער רעדט ווי אַ יינגל פון זיינע געפרוויטקייטן. נישט געוויסט אויך האט זי, צי נעמט איר אַזוי איבער זיין פשטות — אַלץ איז ער מקבל לויטן דרך-הטבע, צי גאָר פון דער אייביקייט פון זיינע ווערטער. אַ רעיון איז איר דורך: ער געפינט די בריאה אין יעדער לויפיקער רגע. פאַרציטישע דורות קוקן פון אים אַרויס.

ר' שמעון איז מיט אַ מאל געוואָרן אויפגעהייטערט, אַריינגעצויגן אין אַרום. ער האט זיך איינגעהערט אין ר' יצחקן. זי האט געשפירט, זיינע ד' אמות שפרייטן זיך אויס.

ער געמט אין זיי אריין אלע אַרום טיש. זי האָט געטראַכט, דאָס איז אפשר דער טוד פון זיין קאַנען איבערטראַגן. ער איז קיין מאָל נישט אַליין. פרעמדע פריידן לויפן אין אים איבער.

אַליין געוויינט איז זי געווען צו אַטעמען מיט יענעם אַטעם; תמיד פאַרהיטן דעם זומשן פון זיין שטייגער; נישט זיין מער, ווי אַ בענקעלע צו יענעם. אויך איר פּרזער-דיקער מַגן געווען איז אַן אלמן נאָך איר עלטערער שוועסטער. געגרייסט האָט זי זיך מיט דער תורה, מיט דער רויט-פייערדיקער באַרד און ברוסט פון אים, דעם איינציק-טרעמויגן מאַנספאַרשויך אין שטוב. ווי אַ פאַטריאַרץ געשעצט איז ער געווען פון אלע זיינע ווייבער. געדענקט האָט זי זיין צעוואַרעמט-אויפגעשטעלטן באַקן-וואַרצל, ווען דער-טרייט ער האָט זיך מיט אַ חידוש. געווען איז ער, אברהם מענדל, אַ זון פון דעם נידעריק-ברייטן אַלעקסאַנדער חסיד, דעם ווירט, ר' איטשעלע, וואָס זיין קראַואַט און ברוינע באַרד קעגנערייט זאָבן זיי ערד. אויך אים, אברהם מענדלען, ווי פּרזער זיין שווער, ר' יצחק, האָט מען טאַרגעלייגט אויב נישט קיין רביסטווע, איז אַ פסאָר-רבנות. זיין רבי, דער אַלעקסאַנדער, האָט דערצו נישט מספּים געווען. גענומען האָט זי אים, ווען פּלוצעם געשטאַרבן איז איר שוועסטער, שרהלע; געבליבן איז ער אַליין מיט אַ זויגקין. ר' יצחק אַ שאַד איז דעמאָלט געווען אַוועקצולאַזן אַזאָ תכשיט. זי, די יינגסטע טאַכטער, האָט חתונה געהאַט מיט איר עלטערן שוואַגער. מורא געהאַט האָט זי אויך, אַז דאָס פּן-יחידל, יהושע, אַריינפאַלן זאָל נישט צו קיין פרעמדער.

פון איר טאַקע איז אברהם מענדל גערופן געוואָרן אין ישיבה-של-מעלה. איבער-געבליבן איז זי מיט זיינע צוויי יתומים — מיט דעם קיילעכדיקן יתום, איר שוועסטערס זון, און מיט איר בחורל, געבוירן צו אים. מאיר האָט ער געהייסן, נאָך אַ פאַרצייטישן גדול. געבושעוועט די טעג האָט דער מלחמה-הונגער אין וואַרשע. אין איר פאַטערס הויז אַנטוויינט האָט זי ביידע יתומים. מאיר איז אין צווישן אויסגעוואַקסן אַ הויכער, מיט אויסגעצויגענע מעש-האַר, אַסקעטישע באַקן און אַ גאַמבע.

איצט פאַרנומען האָט זי, אַז אלע אין שטוב, פאַרקוקט זענען; עס איז שטיל. מען קאָן הערן אַ ווייט זשומען, איינגעהאַלטן האָט זי איר דופק, איר געדאַנק.

ר' שמעונען איז דורך אַ רעיון; אויב חתונה-האַבן וועט ער מיט איר — נישט זיין מער וועט רבקה אַליין; האָבן וועט זי קרובים אויף דעם בית-עלמין.

ער האָט געגעבן זיך אַ פאַרנעם און געזאָגט:

— אויב צום יאָר געבוירן וועסטו מיר אַ פּן-זכר — אויסצייילן וועל איך אויף דיין געלעגער פינג הונדערט גאַלדשטיקלעך.

זיינע ווערטער אָפּגעהילכט האָבן מיט רויש אין די אויערן.

רבקה האָט זי געהייסן, זי האָט גענומען איר אויפּוואַקסנדיקן זון, מאיר, און איז מיט אים געגאַנגען. ר' שמעון האָט זיין ווייב געפירט איבער די נאַוואָמינצקער גאַסן — פון וואַקזאַל ביז זיין הויז; ער האָט זיך געשפירט ווי איינער, וואָס הייבט אויף דער עלטער אַלץ אָן.

זעקס יאָר איז זי מיט אים געווען. די שטוב האָט צו מאָל אויסגעצויגן אירע ווענט און צו מאָל זיי איינגעצויגן. אָפט האָט זי געטראַכט, אַז אַ באַשערטקייט האָט זי צוגעבונדן. זיין עלטסטער זון, מנחם, האָט געהייסן, ווי איר ערשטער מאַן — מענדל. אין דעם הויז, הערט ווידער זיך אַ דערמאַנונג פון דעם נאַמען רבקה. און אפשר דערווייטערט דאָס גאַר. ער קאָן נישט צוגעוויינען זיך צו איר, ווי צו אַ ווייב.

דורך דער צייט געבוירן האָט זי אים אַ בן־זכר. אויפן ברית, דעם אַכטן טאָג, האָט ר' שמעון זיין בן־זקונים — אויפן אָרט פון בכור שמואל מנחם און פון בלאַנדן אברהם חיים — גערופן יהודה אריה לייב, נאָכן שפּת־אמת. אויף זיין לוויה פאַרקילט האָט זיך זיין עלטסטער זון, און איצט זיין נאָמען טראָגט זיין יינגסטער זון. ער געפינט זיך צווישן נייעם דור לייבעלעך, וואָס פילט אָן די גערער שטיבלעך.

ר' שמעון, וואָס האָט ווידער געהאַט אַ קדיש, האָט איצט באַנייט דעם בונד מיט גאָט. ווי עס איז די מצווה, האָט ער אַליין מל-געווען זיין לייבעלעך. די עדה האָט נאָך אים — דאָס מאָל אין שמחה — נאָכגעזאָגט „שמע ישראל“.

דורך דער צייט זענען אין דער שטוב אונטער איין דאָך געוואָקסן ר' שמעונס טעכטער פון חוה, דינה און אסתר, און רבקהלעס זון — פון ערשטן מאָן, מאיר. די פיר וועגן, ווי אַ גדר, האָבן זיך צוזאַמענגערקט אַרום זיי. דער אַסקעטישער מאיר נעבן זיי האָט דערפילט, ער יוירט אויף ווי אַ מאָן. אויך אין שטוב האָבן זיי, דינה און אסתר, געדענקט נעבן אים, אַז זייער מין איז נישט גאַנץ. אַליין זענען זיי בלויז אַ העלפט. ער, דאָס קדיש אין וויגעלעך, האָט איצט פאַרקניפט. נישט בלויז ר' שמעונען און רבקהלעך, נאָר אויך דינהן און אסתרן מיט מאירן. אויף תמיד זענען זיי צו אים שוועסטער און ברודער.

דריט־האַלבען יאָר נאָך דעם איז פון רבקהלעך מיט אַן אויפגעוויין אַרויס זיין יינגסט שוועסטערל. לאַנג האָט מען נישט געקאַנט זי אייננעמען. געבוירן איז זי אַן עדות פון די קומענדיקע קורות־הימים. איר שטילקייט אַליין איז דער באַשייד. ביים ספר באַקומען האָט זי דעם נאָמען פון איר מאַמעס מאַמען, מרים רחל, אין וועלכער געווען איז זי געגליכן.

ביז היינט ווייסט נישט לייבל דעם סוד פון ר' שמעונס ייחוד בעתן אַראַפּברענגען זי; פאַר וואָס געפאַלן ער איז געווען ביי זיך; צי ווייל אַ ייד, אויך אויף דער עלטער, דאָרף זיין מיט אַ ווייב; גאַרנישט טאָר ער מינערן פון איר; צי — ווייל די וועלט אָן יידן האָט נישט קיין האַפּט, און אפשר האָט ר' שמעון געפילט אַ פחד; געוואַלט האָט ער לאָזן נאָך זיך נאָך אַ קדיש?

די סיבה, וואָס נישט געגאַנגען איז לייבל אין פאַטערס דרך, איז אַ פשוטע, אי אַ פאַרהוילענע. נישט צו פאַרשטיין זענען די וועגן פון דער השגחה. פשוט ווייל: צו פינף יאָר געוואָרן איז ער אַ יתום. ר' שמעון, וואָס האָט יאָ זוכה געווען צו לויבן גאָט, איז אַוועקגעגאַנגען אַ בן שבעים וחמש — האָט נישט באַוויזן פירן אים קיין גער. אַזוי שטאַרבן זיי, אַלע, די זקנים; ווען אַ גאַנץ לעבן בעטן זיי אויף אַריכות ימים — ווייסן זיי נישט, צי זייער תפילה איז דערגאַנגען; ווען זיי ווייסן יאָ — איז שוין צו שפּעט. זיי הערן, עס קלאַפט פאַר זיי דער בור־שחת.

ר' שמעון נישט אַרייגעוואָקסן איז אין זיך, כלפי פנים, כדי צו פאַרגרינגערן די נאַענטע זיין אַוועקגיין; זיין צורה איז נישט פאַרענדערט געוואָרן. פאַרכאַפט איז ער פּלוצעם געוואָרן, ווי אַ פעסטער בוים, ואינגו.

געווען איז דאָס אַ פריער אַוונט, ווינטער אין אַ מיטוואָך. דער פּראָסט האָט דעם דרויסן איינגעפרוירן, נישט געלאָזט גיין גלאַטיק איבער דעם צעפינקלטן שניי; די טריט האָבן זיך געוואַקלט. געהערט האָט מען דאָס קול פון ווינט, ווי ער קנאַקט אין די אויערן,

קלאַמערט זיך צו די שפיצן אברים. דער שניי אונטער די פיס האָט לויז אויפגעקערעכצט. ביי ר' שמעוןען האָט אַ געלע היץ פון קאַפלענעם אויוון געדיכט זיך אויסגע- שפרייט איבער דער שטוב. מיטן צופאַלן פון אַוונט האָט דער באַלעבאַס זיך צוריקגע- קערט פון וואַרשע, וווּ געקויפט האָט ער זיך אַ ניי שטריימל. היינט פאַר מיטאַג, האָט ער ביי ר' לייזערן, דעם גערער חסיד, מל-געווען זיין אַכט-טאַגיק יינגלעלע, שמואליק. ר' לייזערס זיפּגעוועלעב אין מאַרק גייט אַרויס. היינט שטעלט זיך דער יאַריד. די סעודה האָט מען דוחה געווען אויף נאַכן אַרויסקומען פון די שטערן.

נאָך מעריב האָט מען ביי ר' שמעוןען אין שטוב זיך געוועזט צו וועטשערע. די פליישיקע גריץ האָט געפאַרעט. ר' שמעוןען האָט זיך געוואָשן, געטונקען זיין „המוציא“ אין זאַלצמעסטל און געשניטן פענעצן שיטקע ברויט. דעם פולן לעפל אָפּגעבלאַזן מיט די ליפּן, געמאַכט בלעזלעך אין דער הייסער גריץ און לייבעלען אויף דער שוויס דער- לאַנגט אין מויל.

אין מיטן טיש, אויפן טישטעך, אין אַ צעעפנט שאַכטל, איז געלעגן דאָס נייע געלקענע שטריימל. ר' שמעוןען האָט געהאַלטן אין איין אַנמעסטן עס; ער איז געוואָרן שמעלער און העכער. אויך אויף לייבלען האָט ער עס אַרויפגעלייגט. זיין קליינער קאַפּ אַריין איז איבער די אויגן. ביי ר' שמעוןען האָבן געהויבן זיך די פיס צום טאַנצן מיט לייבעלען.

פּלוצעם האָבן פון לאַנגן פירהויז בלאַנקנדיקע טריט זיך אָנגעטראָגן. טויב האָט מען אין דעם אָנגעדראַלענעם אַריינגאַנג געזעצט. אין דער צעעפנטער טיר-ראַם איז עמעץ שטיין געבליבן. די וואַנצע און האַריקע באַקן הינטער די שוואַרצע אייגעלעך האָבן ווי ביי אַ יעזש געגלאַנצט. פון אונטער דעם ברייטן שאַל אַרומגעוויקלט, האָט מען אַרויס- געזען אַ שמאַל בערדל. נישט געוויסט האָט מען, צי זיין שטייפע ווייסקייט איז פון פּראַסט. אין דער האַנט האָט ער געהאַלטן אַ פאַרקאַפטשעטע לאַנגע לאַמטער. ווען דער נעפל איז צעלאַפּן, האָט מען דערקענט די דראַבנע געשטאַלט פון שמש, הערצקע. זיינע ווערטער זענען אַרויס געפרוירן:

— אַ וויסטע קעלט אין דרויסן; איך בין געקומען נעמען ר' שמעוןען צו דער סעודה.

לייבל געדענקט; דער שאַטן פון זיין איינגעבויענעם טאַטן האָט לאַנג, פאַמעלעך זיך אויסגעצויגן איבערן טיש. אַ וואַרעמקייט איז פויל אַריבער זיין רוקן. אויך געדענקט לייבל, די מוטער געבעטן האָט, ער זאָל נישט אַרויס. די דרויסנדיקע קעלט פאַרגייט הינטערן האַרץ, די וועגן זענען גליטשיק. ר' שמעוןען, מיט רייבנדיקע זיך אויגן, האָט איינגעטענהט, אַז ר' לייזערן טאַר מען נישט מבייש-זיין.

לייבלען איז נאָך געלעגן אין מויל דער טעם פון לעקער, וואָס דער פאַטער האָט אין דער פרי אים געבראַכט. ר' שמעוןען האָט גיך אָפּגעבענטשט, צוגעוואַרפן „שליחי מצווה אינם ניווקין“, פאַרלייגט דאָס פוטער און איז אַרויס.

וואָס אין צווישן איז געשען, ווייסט נישט לייבל. דער בליצלאַמפּ אין שטוב איז געווען אַראַפּגעדרייט. אין דעם קליינעם פייערל איז די מאַמע, וואַרטנדיק, געוואָרן קלענער און קלענער. אין דער טונקלקייט האָבן פון הויף זיך אָנגעטראָגן קרעכצן. די מאַמע, פון איר נעפל אַרויס, האָט אַ פאַטש געטאַן מיט די הענט: „אוי ווי מיר, דער טאַטע!“ אַ סקריפּעריי פון אַ שליטן אין שניי, האַמעטנע טריט. די טיר — אויפגעריסן אין דער פּראַסטיקייט, אַ פאַרע. פּרעמדע האָבן אַריינגעטראָגן דעם טאַטן; געלייגט אים אין ווייסן

בעט. לאנגע אייזאפנס נאכגעזאנגען זענען פון זיין באַרד; די ליפן — פאַרפרעסט.
דער פויער האָט זיך פאַרענטפערט: דער פון „אַלטן זאַקאָן“, צוליבן גליטש, איז
נישט געגאַנגען אויפן טראַטואַר; אין מיטן וועג ווערט דער שניי פון די פערד-קלאַען
איבערגעוועלגערט, מעליק. דאָס גלעקל האָט געקלונגען, די קאַפּעטעס געזעצט. ווען דער
עלטערער מאַן געוואַלט האָט אַפטרעטן אויף די נאַסע שטיינער, האָט ער זיך אויסגע-
גליטשט.

ר' שמעון געלעגן איז אויסגעדרייט צו דער וואַנט. דער דאָקטאָר האָט געזאָגט —
ער האָט צעבראַכן אויבן דעם לינקן דיך. דער ווייטיק עקבערט אים דורך דעם גוף.
ר' שמעון, אויסגעדרייט דעם קאַפּ, אַרויסגעזאָגט האָט: אַ שליח-מצווה הייסט נישט דער,
וואָס קערט זיך אום פון דער מצווה, נאָר דער וועלכער גייט צו איר.

דריי וואַכן איז ער געלעגן; געשפּירט, אַז זיינע טעג דערנענטערן זיך. מער וועט
ער נישט פאַרלאָזן די בעטווייסקייט. ער גייט ווייט, נישט אין דעם וועג פון זיינע אַבות.
דאָס זאַמלען גאָר אים איין זיינע קינדער. זייערע הענט שטרעקן אים זיך אַנטקעגן. זיין
אויער פאַרנעמט „טאַטע“. ער האָט אויך געוואַלט רופן „טאַטע“, נאָר געכאַפט ער האָט
זיך, אַז ער האָט אים נישט געקאָנט; נישט צו דערכאַפּן אים מער. ר' שמעון האָט גיך
געוואַלט אַוועקנייגן דעם קאַפּ; טראַכטן וועגן די לעבעדיקע; וועגן לייבלען און מרימלען.
ער לאָזט זיי איבער. ווער וועט זיי מחנך-זיין? אַלץ איז צו שפּעט.

דריי וואַכן האָבן אין שטוב געדרייט זיך פרעמדע. די לופט פול מיט ריח פון
רפואות. עס זענען געקומען דעם שכיב-מרע מבקר-חולה-זיין, דער נאָוואַמינצקער רבי
מיט זיינע חסידים; אַלטע ידידים פון שטיבל; נידעריקע זקנים מיט קורצע הענט און
געזעצטע פּיס; די קעפּ אַריינגעוואַקסן אין די אַקסלען, ווי צוגעגרייטע ברייטע סטאַטועס
נאָך זיך. אין די פאַרנאַכטן זענען צו דער מאַמען געקומען פּרומע ווייבער און מיידלעך
מיט צעפּ. פאַרוויקלטע אין שווערע פאַטשיילעס, געזעסן אין קיך, אַרום רויטרעריקן
אייוועלע. צו מאָל איז דער טאַטע אַריינגעזונקען טיף אין שלאָף. אין דעם טיף שאַטנדיקן
בינ-השמשות איז לייבעלע מיט זיין פּנימל געלאָפּן פון איין שטוב אין דער אַנדערער.
אויפן וועג האָבן הענט אים געכאַפט אין דער שוויס, צוגעטוליעט זיין פנים צו וואַרעמע
באַקן. דער טאַטע, אין דער ווייסקייט, דערהערנדיק זיינע טריט, האָט פּלוצעם געוואַלט
זיך אויפזעצן. זיינע ליפן האָבן געפּרעפּלט.

מען האָט געשמועסט, אַז דער דאָקטאָר הייסט אַראַפּנעמען דעם פּוס. אפשר וועט
דאָס העלפּן. אַלטע חסידים האָט מען געשיקט אים איבעררעדן, נאָר ר' שמעון וויל נישט,
איינגעשפּאַרט שאַקלט ער מיטן קאַפּ אויף ניין. ביחידות וויל ער בלייבן, אויך הינטער
זיין טיר האָט מען געשוויגן; געוואַסט, אַז מער וועט ער נישט לאָזן זיך אַרויסשיילן —
דאָס מאָל פון זיין אייגענעם גוף. אַ גאַנצער, נישט קיין בעל-מום, וויל ער קומען אין
דרך פּל בשׁר.

לייבלען איז געבליבן פאַר די אויגן: שפּעט נאָך חצות, שבת-צו-נאַכטס, האָט
דער מאַמעס שאַטן שטיל זיך געבויגן איבער זיין בעטל, אים אַרויסגעהויבן, אַ פאַר-
שלאַפענעם אים געטראָגן. אין דעם טונקעלן צימער האָבן צוויי ווייסע הענט לענגלעך זיך
געשטרעקט צו אים. זיי זענען געווען דעם טאַטנס, אַנגעגרייט. ער האָט אונטערגעשטעקט
זיין קעפּל. ער האָט געפּילט איבער זיך די צוויי הענט, ווי פון אַ פּהן;
— זאָלסט לערנען, דאווענען, און זיין אַ ייד.

אין די אויערן הערט ער נאך די תפילה.
פאר טאג האָט ווידער די מאַמע אים אויפגעוועקט:
— ביסט אַ יתום, לייבעלע, ביסט אַ יתום.

אויף די הענט אַריינגעטראָגן האָט זי אים אין טאַטנס חדר. דער טאַטע, אַ פלאַ-
טשיקער, אַן איבערגעדעקטער מיט זיין שוואַרץ-זיידענער קאַפּאַטע, איז געלעגן אויסגע-
צויגן אויסן דיל; זיינע פיס — צו דער טיר. אונטער אים — געל שטרוי. פון ביידע זייטן
צוקאַפּנס — ווייסע ליכטפלעמלעך אין די שבת-לייכטער. אין שטוב געשטאַנען איז אַ
שטילקייט.

די מאַמע אין דער לופט האָט אויסגעצויגן אים איבערן טאַטן. לייבעלע האָט אין
דרויסן געקוקט. פון יענער זייט פענצטער אַלע דעכער און ביימערקרוינען — ווייס. אַ
בליערנער הימל, נידעריק אַראָפּגעלאָזט; איבערן הימל אַ וואַלקנדל, ווי אַ ברעם-רייפל,
האַלב-קיילעכדיק אַרומגענומען האָט די שטאַט; באַלד אין דער פרי — זילבערדיק זי
באַלויכטן. ער האָט געוויסט, אַז דאָס איז צוליב זיין טאַטן. ער האָט געוואַלט דאָס הענטל
אויסציען, אַ פינגער אַריינשטעקן אין דער הימל-נאַכגיביקייט.

די טירן הפקרדיק צעפראַלט. שווייגנדיקע מענטשן מיט פאַרגליווערטע פנימער,
חסידים און שכנים, געדרייט זיך האָבן אַריין און אַרויס. די שטוביקע זענען נעלם געוואָרן.
אַ פרעמדע יידענע האָט געשטעקט אַ צינערנעם לעמל אַרויס פון אַן אייזערן טעפל, אים
אין מויל; אַנגעקאַרמעט אים מיט אַן אַרבעס-געקעכץ. ער האָט דאָס מאכל טיף אַראָפּ-
געשלונגען.

שפעטער האָבן באַבערדיקטע יידן צוגעלענט די טיר פון טאַטנס חדר. פון אינע-
ווייניג האָט מען געהערט אַ טוב פאַלן. אַ גיסעריי פון שווער וואַסער. פרעפלען פון אַ
מנין. מען האָט אויפגעפראַלט די טירן. פטוקים זענען אַרויס, זיך געשפרייט. דעם טאַטן
האָט מען אַ ווייסן געטראָגן. אַלטער באַלעגאַלע. פון זייער הויף, האָט לייבעלען אַ פאַר-
וויקלטן אין אַ טוך אויף די הענט גענומען. אין דרויסן האָט דער שניי געלויכטן. דער
גרויסער הויף איבערפולט מיט שוואַרצע פינטעלעך, קעפּ. דער ווינט, כסדר שניידנדיק,
געוויגט האָט דעם עולם. דער געדיכט-פאַלנדיקער שניי — אַלע פאַרשיט, דעם שוואַרצן
צודעק איבער דער מיטה, פאַרפרישטשעט לייבעלעס אויגן. אונטערן שוואַרצן צודעק
אַ טלית מיט אַראָפּגעפליקטע ציצית אין אַלע פיר זייטן. מען האָט די מיטה אויפגעוויבן
— אַלץ האָט פון אַרט זיך אַפּגעריסן. הינטער דער מיטה האָט מען געפירט אונטער די
אַרעם זיין מוטער און די שוועסטער. אַלטער האָט צווישן זאָגן אין פראַסט אַרויסגע-
ברומט, אַז די לוויה גייט ווייט, צום בית-עלמין. לייבעלע האָט זיך געריסן צו זיינע
נאַענטע. די לוויה איז אויף די גאַסן אַרויס. די גאַנצע לענג איז פול געווען מיט מענטשן;
די הייזער פון ביידע זייטן — נידעריק, אין שניי פאַרשיט. די קראַמען — צוגעלענט פון
דרויסן ביידע טירן. אַלטער האָט אים איבערגעגעבן אין אַנדערע הענט. אַ יידענע האָט
אים איבערגענומען, פאַרוויקלט מיט איר פאַטשיילע.

אַרויס איז מען אין אַ ווייסער צעפּנטקייט. די מענטשן האָבן ברייט זיך צעשיט.
די לוויה האָט געטאַפּטשעט פאַרויס. טריט האָבן געריבן דעם פרישן שניי-אַנשיט. ווייסע
בערג געשפרייט האָבן זיך איבער פלאַכקייטן, הייזלעך האַלב פאַרשיט, הויכע פלויטן
זענען נידעריק געוואָרן. אַ וויסקייט האָט אַלץ אַרומגעבעט, אַרויפגעוויבן די ערד.
שוואַרצע קראַען האָבן איבער איר געקרייזט אונטער דעם נידעריק-צעבלענדטן הימל,
געשטעלט זיך איבער ווייס-צעצווייגטע ביימער. גאַר פון דער ווייטנס האָט מען געזען

אָנגעדראָלענע ווייסע ברעטער. אַ פאַרקאַן האָט אַרומגענומען דעם בית-עלמין. פון יענער זייט האָבן הויך אַריבערגעקוקט מצבות, די לוויה גערופן צו זיך. געגאַנגען איז זי איצט פאַרשטילערט. די מענטשן אַריינגעוואַקסן אין דער ווייסער ערד, האָבן זיך באַוועגט, ווי אויף די אייבערשטע האַלבע גופים, געמישט נידעריק מיט די פיס אין דער זאָויערוכע. לייבעלע האָט געוואַלט זאָגן, אַז פון דאָרט וועט דער טאַטע אויף די אייגענע פיס זיך אַהיימקערן. קיינער האָט אים נישט געהערט. די לוויה איז אַריבער דאָס טויער. דאָס פעלד אינעווייניק האָט ליכטיק זיך צעעפנט. די אויסגעשטעלטע שורות מצבות — פאַר-זונקען, ווי זיך באַהאַלטן. די באַגלייטער, דערשראַקן, האָבן זיך צוזאַמענגעצויגן אין אַ לאַנגער, ענגער, שורה. אויך דאָ זענען די קראַען קראַנדיק געפלוויגן אין האַלבקרייז, פאַר די קעפּ, געפירט פאַרויס דעם עולם. מיט ברייטע פיסלעך, האָבן זיי געשטעלט זיך איבער מצבות. אַ פּרעמדער ייד מיט אַ פאַרעדיק מויל האָט אים איבערגענומען אויף די הענט. די מיטה האָט מען אַראָפּגעלאָזט אויף אַ פאַרשנייט בערגל. אויף ווי-ווייט אַרום האָט געפינקלט; אַן אַפענע קעלט האָט געזעצט אין די שלייפן. דער ייד מיט דער וואַרע-מער באָרד האָט אים באַהויכט. מיט אים זיך געשטעלט אויף אַנגעשיטע גרודעס, איבערן ראַנד פון אַן אויסגעגראָבענעם גרוב. דערנעבן האָט מען פון איבער דער מיטה אַוועקגע-נומען דעם פאַרהאַרטעוועטן צודעק; דאָס שניי האָט זיך אַראָפּגעשיט. אויך דעם טלית האָט מען אַוועקגעשאַרט. דער פאַטער, געוויקלט ענג אין בלאַנקנדיקער לייונט, איז גע-בליבן אַפּגעדעקט, ווי אַ פאַרפּרויענע סטאַטוע. זיין אונטערגעבונדענער קאַפּ — לענג-לעך-קיילעכדיק, ווי אַן האָר. די הענט, די פיס, דער גוף — אויסגעצויגן, ווי אַן איש-מלחמה.

אַ ייד אַראָפּ איז אין פאַרוויסטן קבר. ווי אַ דעק האָט ער אינעווייניק זיך איבער-געבויגן מיט דער פלייצע. אַן אויפגעשטעלטער, צעשפּרייט די פיס, און אויסגעשטעקט אין דער לופט אַרויף די הענט. ווען ער האָט די פיס פון מת אַריינגעלאָזט צווישן זיינע פיס אונטן — דער אייבערשטער האַלבער גוף מיטן קאַפּ זענען נאָך געווען אויבן — האָט פון דער ווייטנס, פון איבערן עולם, פּלוצעם זיך אַנגעטראָגן אַ געשריי:

— וואַרטס אויפן שווער, אויף ר' יצחקן!

פּנימער האָבן זיך פאַרנייגט צום טויער.

אַ פאַרסאַפּעטער איז אַנגעקומען דער ווייסער ר' יצחק. מיט די פאַרוויקלענישן אויף זיך האָט מען קוים אים דערקענט. פון צווישן זיינע פאַרדערעטע ווייסע האָר — האָבן מיט גענאָד פון אַ בעל-חי אַרויסגעקוקט ווייך זיינע אויגן. ער איז געווען ברייטער, נידעריקער. צוליב די פאַרשנייטע רעלטן האָט די באַן פון וואַרשע פאַרשפּעטיקט. אַליין, צו פּוס, האָט ער געאַילט אויפן בית-עלמין. מען האָט צווישן די קברים אים געמאַכט אַ וואַרע. ער האָט זיך אַוועקגעשטעלט פאַרן אויסגעשיילטן מת; נישט געקאַנט אַפּאַטעמען. זיין גאַמבע האָט גיך זיך געשאַקלט אין דער ברייט, ווי אַן איילנדיקע זיגער-וואַגע פאַרן קבר.

באַלד האָט מען ר' שמעונס אייבערשטן האַלבן גוף אַריינגעלאָזט אין דער פאַר-שנייטער טיפּיקייט מיט אַ קיטל און איבערגעדעקט מיטן טלית. לייבעלע האָט דערקענט זיין זיידן, געוואַלט לויפן צו אים. אין דעם דאָזיקן טלית, פון אונטן, אין גרוב, איז ער אַליין געווען געוויקלט. דער פאַטער האָט אין דעם טלית געטראָגן אים אויף די הענט אין חדר אַריין, אויף אַ גרויסן אַלף-בית-טאַוול געפאַלן זענען ראָזשינקעס מיט מאַנדלען; דער טייטל געטונקען אין האַניק.

לייבעלען האָט פאַרשניטן אונטערן הערצל. ער האָט אויפשריינען געוואָלט, אָז דער פּאַטער פאַרבליבן איז אונטן, אין קבר. געבויגענע יידן מיט רידלעס אין די הענט האָבן מיט די שאַרפן זיך איינגעשניטן אין די גרודעס אונטער זיי. זיי האָבן אַראָפּגעשיט גע- פרוירענע ערד איבער די ברעטער; האָבן אין דער טיף פאַרדעקט דעם טאַטן; זיין פנים. אַלע מאל האָבן זיי אָפּערגעצויגן נאָך ערד. דער ייד מיט אים אויף די הענט איז געזונקען נידעריקער.

הענעך שוחט, מיט דער וויסער באַרד לאַנג איבערן אָפּשטייענדיקן בויך אַריבער, האָט אים אונטערגערוקט פאַר די אויגן אַ טאַוול מיט אותיות. מיט אַ געפרוירענעם פינגער אונטערגעטיילט די געפינטלטע ווערטער. לייבעלע, אָפּגערוקט פון דעם פרעמדן יידס פנים, האָט אַ זיצנדיקער אויף זיינע הענט, הויך געזאָגט. דער פינגער האָט איבער- גערוקט זיך פון וואָרט צו וואָרט. מיילער האָבן נאָכגעזאָגט אָמן.

פון בית־עלמין צוריקגעקערט האָבן זיי זיך אָן טאַטן. אַ געדיכט־פאַלנדיקער שניי האָט אַלץ געלייגט זיך פאַר זייערע פיס. אַראָפּגענידערט די הייזער, די דראַטן, אויסגע- גלייכט די גריבער, די ערד; אַלץ פאַרהילט. גאָר נישט האָט מען אין דער פאַרשלונג- נדיקער וויסקייט געקאַנט אָפּטיילן. דער אַרום געוואָרן איז צו איינס.

דאָס איז געווען ה' טבת, ה' שבט, אויף דער לוויה פון שפת-אמת, האָט ר' שמעונס זון, שמואל מנחם, זיך פאַרקילט. ביידע לוויים, פון רבין און זיין חסיד, געווען זענען אין מיטן ווינטער, ווען דער טאָג איז קליין, ווי אין אַ דאָרף; די ערד מיט אַ הייטל פאַר- חתמעט, גיט גאָר נישט אַרויס; די מתים פילן, זיי שטאַרבן אין גלות.

רבקהלע צום צווייטן מאל געוואָרן איז אַן אלמנה. דער עול פון יידישקייט אויף אירע שמאַלע ווייבלעכע אַקסלען. אַהיימקומענדיק פון דער לוויה, זעצנדיק זיך אויף אַ נידעריק בענקל, האָט זי געכאַפט זיך, אַז ביידע מענער אירע, דער יונגער און דער אַלטער, פריער געוואָסט האָבן ווייבער. געווען זענען זיי דער אייביקער ייד פון איבער דורות. נישט זיכער איז, אָז זיי האָבן זי מכבד־געווען — יעדער ווי זיין אשת חיקו; געווען איז זי בלויז אַ ווייב צו אים.

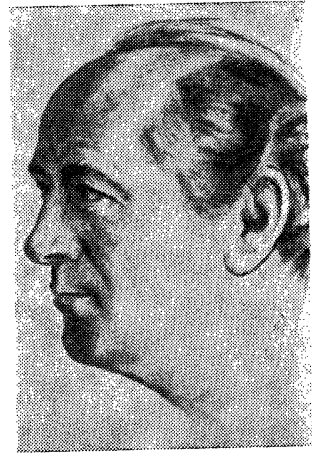
זעקס יאָר געווען איז זי מיט ר' שמעונען, און זי האָט דערמאַנט זיך, אַז בעת צום יאָר געברענגט אים האָט זי אַ בן־זכר, נישט מקיים־געווען האָט ער זיין הבטחה, נישט אויסגעציילט איר אויפן בעט די גאָלדשטיקלעך. אויך זיין קול צו איר האָט זי אין דער צייט ווייניק געהערט.

עס איז זי אויך באַפאַלן אַ ספק, צי איר פריערדיקער מאַן, אברהם מענדל, האָט געשעצט זי, צי גאָר איר פאַרשטאַרבענע שוועסטער פון פאַר איר. זיין גאַנץ לעבן געווען איז ער אַ הצנע לכת — צי האָט ער געקענט זי, צי גאָר דעם מענטש אין איר, וואָס איז באַשאַפן אין גאַטס געשטאַלט.

*

לייב ראַכמאַן

געבוירן דעם 2טן יאנואר 1918 אין מינסק-מאָזאָוויצעק (נאָו־מינצק), פּוילן. דעבי- טירט אין 1936 אין דער וואַרשעווער פרעסע. נאָך דער מלחמה, 1949, פאַרעפנטלעכט אין פאַרזי דאָס בוך „און אין דיין בלוט זאַלטו לעבן“ (אַרויס אין ישראל אין העברעיִש). געדרוקט דערצוילונגען אין „די גאַלדענע קייט“, „מאסאָ ירושלים“, „מולד“. רעדאַקטאָר אין די יידיש-אוידיציעס פון „שירורי ישראל“. אין 1966 אַרויס זיין ראַמאַן „מיט בלינדע טריט איבער דער ערד“ (איבערגעזעצט אויף העברעיִש). באַקומען דעם 1973-זיכור- פרייז פון די בערגען-בעלזענער.

דער הימל

מיט אַ ווייסן מילכפֿולן וואַלקן,
איידער מע האָט אים אויסגעמאַלקן,
האָט זיך דער הימל איבערגעבויגן
איבער אַ באַרג און אים אָנגעזויגן.
האָט זיך דער באַרג אַ זאַטער, אַ פֿייכטער,
אָנגעהויבן וויגן, פֿרֿיער ליכטער,
נאָך דעם מיט אַלע ביימער שווערער,
נאָך דעם מערער נאָך און מערער.

מיט אַ טונקעלן אַשפֿולן שאַטן,
איידער מע האָט אים אויסגעשאַטן,
האָט דער הימל ערב אָוונט
טיף אַראָפּגעלאָזט זיך, נאָענט
צו די אויסגעבויגענע דעכער.
האָט זיך געדאַכט פֿון הימל העכער
גרייכן די שפיצן פֿון די צווייגן
און די טאַלן וואַקסן, שטייגן.

אונטער אַ וואָלענער דעק אַ ווייכער
 איידער דער הימל פֿאַר טאָג ווערט בלייכער,
 ליגט ער דערווייל אין פֿינצטערע טאָלן,
 ליגט ער דער הימל אין וואָלן,
 וואַרעמט ער אַינן די הינער אין שטייגן,
 וואַרעמט ער אַינן די פֿייגל אויף צווינגן,
 וואַרעמט ער אַינן די שאַף אין שטאַלן,
 ביז די זון הייבט אָן צו שטראַלן.

נאַכט

די ביימער טרעטן אין טונקלעניש אָפּ,
 די שטיינער וואַרפֿן אין טינד זיך אַראָפּ,
 דער ווייסער וועג צווישן טינד און וואַלד
 ווערט קירצער, קירצער און ענדיקט זיך באַלד.

עס איז צו שפעט צוריקצוגיין
 און איך בין ווייט פֿון דער היים און אַליין,
 פֿאַר מיר און הינטער מיר איז נאַכט, —
 דער וועג איז פֿון ביידע זייטן פֿאַרמאַכט.

ס'ווערט מיר הייס און ס'ווערט מיר קאַלט,
 דער וועג צווישן טינד און וואַלד איז אַלט,
 נאָר עלטער פֿון אים איז אויף טויזנטער יאָר
 מיין עלטער-זיידע באַוואַקסן מיט האָר.

איך ציטער און שרעק זיך אַזוי ווי אַ שאַף,
 מיין זיידע וועקט זיך אין מיר ווי אין שלאַף,
 מיין זיידע, דער וואַלף, מיין זיידע, דער בער —
 „ווי קומסטו, אייניקל מייןס, אַהער?“

— איך קום פֿון אַ הויז און גיי פֿון דער שטאָט,
 עס האָט מיך אַ צי-געטאָן צו גאָט,
 וואָס וויינט אין אַ הימל איבער אַ וואַלד,
 די וואַלקנס צייכענען זיין געשטאַלט.

מיין זיידע צעלאַכט זיך אין מיר אויף אַ קול
 און ס'קלינגט דער עכאַ אָפּ מיט אַ מאַל
 און פֿלאַקערט ווי אַ דונער אין רוים,
 ביז וואַנען ער לעשט זיך, קלינגענדיק קוים.

און איד שטיי ווינטער אין וועג אַליין
און ווייס ניט וווהין צוריקצוגיין
פֿון זיידן, פֿון גאַט און פֿונעם וואַלד,
און ס'ווערט מיר הייס און ס'ווערט מיר קאַלט.

די טשערנאַוויצער ייִדנגאַס

די טשערנאַוויצער ייִדנגאַס —
אַ קורצער און אַ שמאַלער פּאַס.

אַ הויז אויף לינקס, אַ הויז אויף רעכטס
און דאָ אַ זיפֿץ און דאָ אַ קרעכץ.

אין קעלערס שפּרינגען מיני און פֿרעש
און אויף אַ בוידעם וויגט זיך וועש.

אַ שילדל זשאַווערט אויף אַ דאָך,
אַ קרעמער גענעצט, שפּילט אין שאַך.

און קינדער שפּילן זיך אויף טרעפּ
און ווייסן גאַרניט פֿון קיין סטעפּ.

זיי זעען פֿורלעך, פֿרעמדע לייט
און ווייסן גאַרניט פֿון קיין ווייט.

זיי לויפֿן באַרוועס אויפֿן מאַרק
און זינגען „אויפֿן הויכן באַרג“.

נאָר וווּ איז באַרג און וווּ איז טאַל?
די ייִדנגאַס איז קורץ און שמאַל.

אַיעדעס הויז מיט וואַנט און דאָך
זעט אויס, ווי גלייך מ'האַט זיי געבראַכט

פֿון אַלטע צייטן, אַלטע וועלט,
און מ'האַט זיי דאָ אַוועקגעשטעלט.

דאָס אַלטע געטאָ אומעטום,
פֿון אַנהויב אָן, אָן ליכט, אָן זון.

דאָ זעט מען ווענט און שאַטנס בלויז,
דאָ הערט מען אַ געזאַנג פֿון קלויז.

די יידן נעמען זיך צונויף
אין קלויז און אויף די טרעפּ אין הויף

און פֿאַרנט אויף אַ באַנק אין גאַס
און ביז די ווענט, וואָס זענען נאַס.

צו פֿערצן יידן אויף אַ באַנק,
די גאַס איז קורץ, דער גלות לאַנג.

די יידן קלאַגן אויף די בענק,
די גוים טרינקען ווין אין שענק.

און גייען פֿון דער שענק אַרויס,
די וועלט אַרום דער גאַס איז גרויס.

זיי פֿאַרן אַהיים צו דאָרף און פֿעלד,
צו ברייטן פֿעלד, וואָס שמעקט מיט וועלט

און נעמט אַרום די יידנגאַס
מיט טויזנט צוימען און מיט האַס.

אַ צייט אַזאַ

אַ צייט אַזאַ געדיכטע איז אונדזער דור געגעבן,
אַ צייט פֿול מיט געשיכטע, אין וועלכער מיר לעבן,
אַ צייט, וואָס אַלע צייטן וועלן זי דערמאָנען,
און אַלע ימים-טובים וועלן פֿייערן איר נאַמען,
אַ צייט, וואָס אַלע צייטן וועלן זי געדענקען,
קיינ איינע אָבער פֿון די צייטן וועט נאָך איר ניט בענקען.

הערשל אַסטראָפּאָלער

און הערשל שטעלט זיך אַוועק אין שניי
און הייבט עפעס אָן צו שרייבן,
זיין פען — דעם שטעקן — טוט ער אַ דריי
די קראַען אַפּצוטרייבן.

ער שרייבט און לייענט און מעקט און מעסט
און ווייזט אויפן שניי, וואָס שימערט —
אַט דאָ וועט זיין דער זאַל פֿאַר געסט
און דאָ פֿאַר די קינדער דאָס צימער.

און דאָ וועט זיין דער איידעם אויף קעסט
און דאָרטן וועט שטיין אַ וויגל,
ער שרייבט און ווירעט און מעקט און מעסט
און סע פֿליען די פּאַלעס ווי פֿליגל.

זיין פען, דעם שטעקן, הייבט ער אויף
די קראָען אָפּצוטרייבן,
ס'לויפֿט זיך דאָס גאַנצע שטעטל צונויף
און הערשל טוט ווייטער שרייבן.

אַט דאָ וועט שטיין דער ספֿריים-שראַנק
און דאָרטן די קיך מיטן אויוון
און הערשלען פֿאַלט פּלוצים איין אַ געדאַנק
און הערשל שפילט דעם טויבן.

און הערשל לייגט זיך אַוועק אין שניי,
דאָס הייסט אויפֿן אויוון דעם הייסן
און ווערט אַנטשלאָפֿן אין איין שמי-דריי
און חלומט, וואָס גאַט האָט געהייסן.

✱

מאיר חאַראַץ

געבוירן אין 1912 אין מאָלאָדאָווישן דאָרף שורי. אין 1934 געענדיקט דעם סעמינאַר פֿאַר
יידישער ליטעראַטור אין טשערנאָוויץ. אין 1940 אַרבעט ער אַלס אַ לערער אין אַ יידישער
סאָוועטישער שול אין קישעניעוו. מערץ 1949 ווערט ער אַרעסטירט און זיצט ביז 1953.
נאָך דער באַפֿרייונג פֿאַרעפּנטלעכט ער לידער אין די יידישע אויסגאַבן פֿון ראַטנפֿאַר-
באַנדי, פּוילן, פֿאַריז, ניו-יאָרק א.א.א. אין 1972 עולה געווען קיין ישראל. אין גיכן דער-
שיינט זיינע אַ לידער-זאַמלונג „אין פרעמדן גן-עדן“.

צפת של מעלה

רזינדיק

ווייסט פֿאַר וואָס תּפּוּתִינדיק צעבליט מײַן פֿעלד:
אין צפֿתן רימונים-פרדס האָב איך
וונדער פֿיל גענאַסן,
זיך אויפֿגעמאַכט אַ צויבערוועלט
צען-שלעסערדיק פֿאַרשלאָסן.

דערנאָך האָט זיך דאָס רזינדיקע
אַינגעסױדעט טיף אין מיר —
ס'איז צפֿת שוין הויך-מרכבהדיק
דערפֿאַרן צו מײַן טיר.

איז קאַרדאָוועראַ שכלדיק
מיט די רימונים אָנגעקומען,
ארײַ געבראַכט האָט היכלדיק
אַ בלויען שלונג פֿון מרימס ברונעם.

אַפּשײַן

האַט עס מיך פֿאַרסודעט מיט רמ"ק און מיט אר"י*.
כ'קוק דורך זייערע הימל-פֿענצטער אויפֿצוזוכן
אַ וועלט אַ סודותדיקע פֿון ניט-הי —
און אַלע ריחות פֿונעם הייליקן חקל-תפוחין
קומען-אַן מיט שטיל געוויי,
ווי ווינטעלעך
פֿאַרפֿרי.

אַ, דער געטלעכער, דער קדוש, דער אר"י!
דאָס פֿעסטע שטיין זינס אין דער
הויכער וועלט פֿון תיקון
האַט צוגעצויגן אַלע מיינע
אינערלעכע בליקן
צום סוד, וואָס העכער איבער הויך איז,
ווי קאַרדאָווער אַ —
אַלע מיינע שכלדיקע כוחות.

איז אַלץ, וואָס שטעלט זיך אויס פֿאַררינט
אין מיינן שורה,
אַן אַפּשײַן פֿון די צפֿתער צוויי עמודי דנורא.

אַנשפּיז

דאָ קומען מיר אַלע פֿרייטיק-צו-נאַכטסן אַנטקעגן.
עס שפּילט מיר אַהער-צו פֿון דאָרטן געווענדט
דאָס מעשן-געפֿינקל פֿון לייכטער
מיט פֿאַרשפּיגלטע בענטשליכט-הענט —
דער מאַמעס.

אַלע הייליקע זכרונות צוזאַמען
פּלאַנטערן מיר נאָך אַרויף-אַראָפּ איבער געסלעך,
וואָס קומען אַנטקעגן פֿון ערגעץ ניט-הי,
זוכן די באַפֿליגלטע פֿוסטריט
אר"יס.

---

* רמ"ק — ר' משה קאַרדאָווער. אר"י — רבי יצחק בן שלמה לוריא.

קומט עירין-קדישין געפלאַטער פֿון פֿרייטיקן טיש —
וואַרקע פֿון טויבן אויף זומער-פֿריזבעקער טיר,
ווי אַלע וואַרן זענען חלום געוואָרן
דאָן, אין די שוואַרצחנעוודיקע
יינגל-יאָרן.

טאַטע,
פֿון דינע שווינגנדיקע ווייטן זע:
מיט דיין דכסיפֿין,
וואָס איז
היכלדיק אַזוי מיר צעבלאַט דאָ,
גיי איך, אָן אושפיז,
אויף צפתער געסלעך באַלאָדן — —

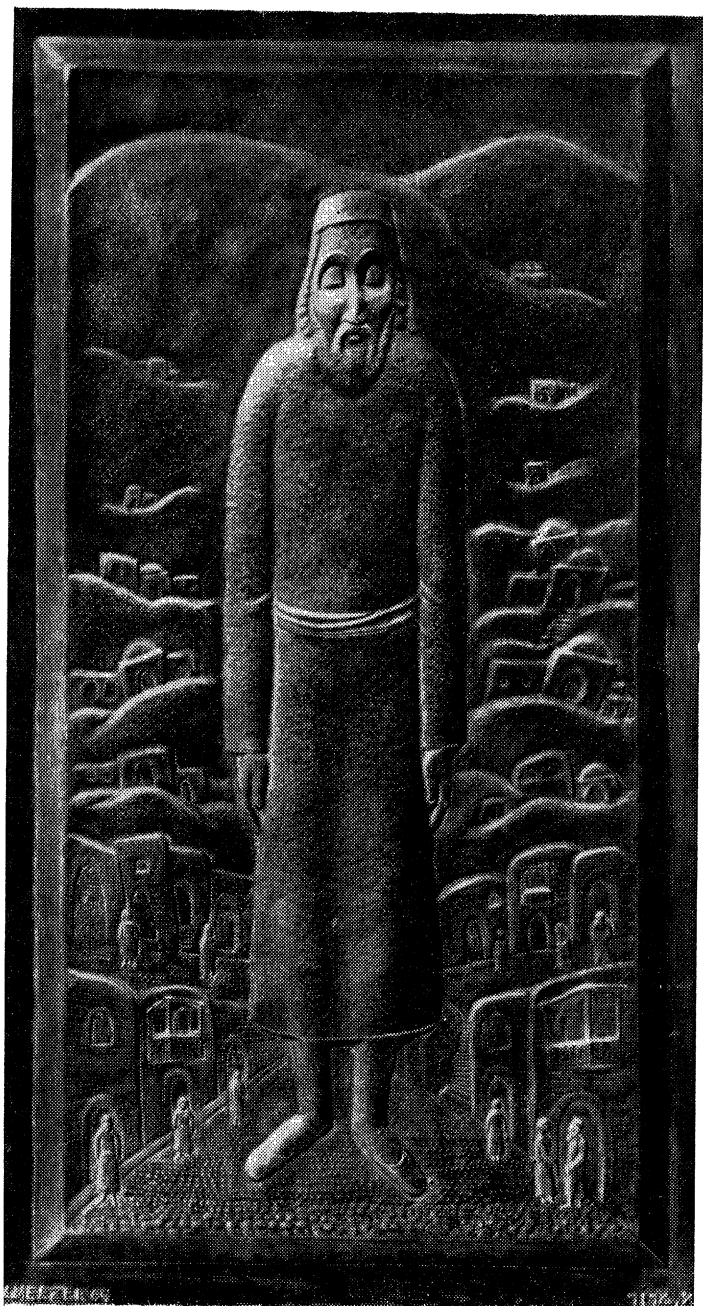
צי איז עס אַ הויך-שעה אַזאַ, אַ געקלעטערטע?
איך פֿאַרהאַלט זי סיני ווי!

אַט זע,
ס'קומט נענטער און נענטער די פֿאַרגעטערטע
קבלה-געשטאַלט פֿון אר"י...

רזא דשבת

דער טאַטע פֿון די שווינגנדיקע ווייטן ווייסט ניט,
אַז דער זון זיינער גליט אַריין דאָ
אין זיינע פֿאַרדבֿקעט
ניט-דערטרוימטע
טרוימען ;

אַז צפֿת, צפֿת אין די רוימען,
פֿון יענעם בן-היכלא, וואָס געגייסטיקט
תמיד אויף זיינע צעזונגענע
שבתדיקע טישן,
געוועלטיקט
אויך אויף מיר איצט
און לאַזט זיך פֿון מיין וועלט ניט
פֿאַרווישן...

אריה מערזער – דער אר"י הקדוש אין צפֿת

די פמליא מיט יענעם קדוש עליון הער איך צווישן
בערג דאָ זינגען אַנטקעגן שקיעה-פֿאַרגאַנג,
אַנטקעגן מירון,
דאָס געזאַנג:
רזא דשבת ברזא דאחד...

איז עס מיין טאַטנס קול פֿון אַמאַל, וואָס ער האָט
פֿון לאַנג שוין לאַנג שוין פֿאַרלויערן
און אין מייע אויערן
פֿאַרהיט?

ס'פֿליט און פֿליט
דער חלום-פֿויגל און גליט
מיט אַלע פֿאַרבליטע טעג און חלומות,
פֿליט איבער זכרון-תהומות
צו מיר און
מירון.

ווידער הער איך דעם ווילגעהויבענעם טאָן
וואָס אויך אַ יענוועלטיקן ריח האָט...

ס'איז דעם טאַטנס פמליא, אויך ער מנסתם, אין פֿאַרדבקעטן
אייביק ניט-פֿאַרלייקנטן
רזא דאחד...

נאַכטיקע תפילה

וכר אפתח פומיה בצלותא דערבית
נשרא קא נחית ביומין דחולא
לקבלא בגרפהא צלותא דליליא
(זוהר, כ"ג ע"ב)

און ווען דער מענטש נעמט דאָווען
מעריב אין וואַכנטעג, נידערט אַראָפּ
דער נשר אויפצונעמען אויף
זיינע פליגל די נאַכטיקע תפילה

האָ, יענע אָוונט-התגלות אין די בערג דייע, צפֿת.
דאָס בני-דכסיפֿין-געזאַנג אין די אויערן,
און ס'פֿאַרלויערענע קול דינסט, טאַטע,
און ס'חלום-פֿויגל-געפֿלאַטער...

איצט ליג איך דאָ אין אַ וואַכיקן טאָג מיר — —

און דער דרויסן, ווי פֿאַרצוקט מיר.
ווערט בלאַסער און בלאַסער — —
עס טונקלט די שעה די שטילסטע מינוט
אויפֿצונועמען די נאַכטיקע תּפֿילה באַרוט...
האָ, איז עס ווידער דער פֿויגל פֿון חלום-געוועב,
דער פֿויגל איבער זפרון-תּהומות צעשוועבט ?
איצט שלאָגט דאָס געפֿלאַטער שטאַרקער און גרעסער.
איז עס דער נשר, דער מעכטיקער נשר
פֿון יחזקאלס מרפּבה ?...
— — — — —

אַ פֿאַרכטיק גערויש,
באַלד אַ שאַל פֿון אַ טרובע,
און ס'נידערט אַ מעכטיק געשוועב דורך די ספֿערן.
דערנאָך, סאַראַ דקה די דממה — —
זי פֿאַרציטערט די שטערן
און אַליין זיך אַפֿילו...
ס'איז דער נשר. ער נעמט אויף די פֿליגל איצט אויף
מיין נאַכטיקע תּפֿילה.

וויסאויג פון חסד

דאָ, אויף די אָפהענג פֿון צפֿתער געהיגל,
אין פֿאַרשפיגלטן אויג פֿון פינרת ;
דאָ, אין פֿאַרנאַכטיקן פּערפל-געהיל
פֿון מירון-געהייך — ווער וועט
ניט דערהערן
ווי עטער
שלאָגט כּוואַליע נאָך כּוואַליע,
און טראַגט
נאָך היינט
קבלת-שבת-געזאַנג
פֿון יענער פּמליא
אין הייליקן פֿעלד
פֿון תּפּוחין ?

ס'איז פֿאַרכטיק-שטיל אַזוי פֿאַרן ווי נאָכן
זונפֿאַרשווינד הינטער בערג
דאָ אַרום.

אַט דוכט זיך:
די גאַנצע יצירה ווערט אייניק-פֿרום,
ווערט געלאַסן,
געמעסיקט — —

און אַט — וועט השגחהדיק אַ מיגע טאָן
ס'מילד-ווייסאויג
פֿון חסד.

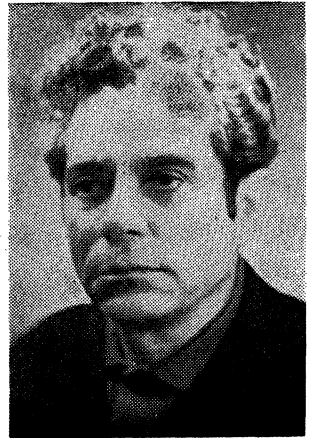
*

שלמה שנהוד (שיינהויט)

געבוירן אין יעזשערנאָ, מורח-גאַליציע. באַקומען אַ יידישע און וועלטלעכע דערציונג.
אין ישראל זייט 1936. שרייבט לידער אויף ביידע אונדזערע לשונות. אינטערעסירט זיך
ספעציעל מיט דער טעמאַטיק פֿון זוהר און קבלה. איבערגעזעצט יידישע פֿאַעזיע און
פֿראַזע אויף העברעיִש. לאַורעאַט פֿון פינף ליטעראַרישע פרעמיעס.

לידער פון

דארטן

אַזאַ מין צייט

אַזאַ מין צייט איז איצט.
דו קענסט דען עפעס טאָן?
עס דונערט און עס בליצט
און ס'גייט דיך גאַר ניט אָן.

די זון גייט אויף, פֿאַרגייט,
די נאַכט פֿאַרבייט דעם טאָג.
עס פֿרייט דיך ניט די פֿרייד,
עס פּלאַגט דיך ניט די פּלאַג.

אַלץ איינס איז דיר דער בוים —
צי ער פֿאַרוועלקט, צי גרינט,
צי ס'בלאָזט אַ ווינטל קוים,
צי האַסטיק יאָגט דער ווינט.

אַז גאַרנישט האָט קיין מאַכט,
מע לעבט אין הינערפלעט.
מע רעדט ניט וואָס מע טראַכט,
מע טראַכט ניט וואָס מע רעדט.

דער שטיין

איך האָב אַ כאָפּ געטאָן אַ שטיין, וואָס כ'האָב אין אים געוואָלט שוין וואַרפֿן.
נאָר מיטן שטיין געבליבן שטיין,
דערפֿילט אַ ווייטיק כ'האָב אַ שאַרפֿן.

נאָך שטאַרקער כ'האָב פֿאַרפרעסט די ציין, —
געוואָרן זיך אַליין דערווידער.
וואָס איז ער שולדיק אָט דער שטיין?
און כ'לייג אים אויף צוריק אַנידער.

אין טאָל

צי דען איז מיר ליבער דער טאָל מער
ווי דער אינדערהייך פֿונעם באַרג?
כ'האָב אויפֿגעשטעלט העכער דעם קאַלנער, —
דער האַרבסט איז אויף רעגנס ניט קאַרג.

און יעדעס מאָל שווערער און שווערער
אַרויפֿצו דערקלייבן זיך ווערט.
עס איז דיין אַרויפֿגאַנג אַ קווערער,
און גליטשיק די ליימיקע ערד.

דו טוסט זיך אַ כאָפּ אָן אַ ריטל
פֿון עפעס אַ נאַקעטן קוסט,
דו האָסט נאָר די הענט זיך צעשניטן,
דו גליטשסט זיך אַראָפּ, ווי ס'איז פּוסט.

די ריטשקעס אַראָפּצו נאָר שמייען
פֿון באַרג און פֿאַרגיסן דעם טאָל.
קענסט „ראַטעוועט“ יאַמערלעך שרייען,
נאָר ווי אין אַ וואַליק דיין קול!

ביימער אויפן ווינט

אַ קרוין צו אַ קרוין, ווי אַ קאַפּ צו אַ קאַפּ,
זיי קומען צונויף זיך און קערן זיך אָפּ,
זיי קומען צונויף זיך און קערן זיך אָפּ,
און ווידער אַזוי ווי אַ קאַפּ צו אַ קאַפּ.

אַ צווייג מיט אַ צווייג, ווי אַ האַנט מיט אַ האַנט
זיך שליסן, ווי זיי וואָלטן ערשט זיך באַקאַנט,
זיך נעמען פֿונאַנדער און ווידער באַקאַנט
זיך שליסן, אַזוי נאַכאַנאַנד, נאַכאַנאַנד.

אַ בלאַט אָן אַ בלאַט, ווי אַ באַק אָן אַ באַק
זיך גלעטן אַזוי ווי געליבטע געשמאַק,
זיי קערן זיך אָפּ אויף אַ רגעלע רק
און ווידער אַזוי ווי אַ באַק אָן אַ באַק.

די שטאַמען, וואָס אַלץ איז אָן זיי נאָר געווענדט,
זיי שטייען באַזונדער אַזוי ווי פֿאַרפֿרעמדט.

דער צלם

פֿאַרביי דעם צווינטער אינעם רעגן
אַ דורכגעווייקטער קוים איך גיי.
אַ צלם לויפֿט אַרויס אַנטקעגן
צום סאַמע ראַנד פֿונעם שאַסיי.

ער קוקט אויף מיר. אויף אים כ'טו קוקן.
און מיר פֿאַרשטייען זיך אָן רייד...
פֿון הינטן כ'פֿיל אים מיטן רוקן,
וון דער שאַסיי האַט זיך פֿאַרדרייט.

און שפעטער, ווען אויפֿן געלעגער
אַריין כ'בין אין דער חלום-וועלט,
האַט ער — דער צלם, אין דער רגע
ביי מיר צוקאַפּנס זיך געשטעלט.

נאָר ווי אַזוי איז ער דערלאַפֿן
אַהער צו מיר? איז ניט באַווסט.
ניט אַנדערש דורכן פֿעלד קאַרטאָפֿל
איז ער געשפרונגען אויף איין פֿוס.

איך שריי צו אים: דו ווילסט אין טרונע
מיך אויפֿן צווינטער זען בײַ דיר.
איך בין דאָך ניט פֿון דיין אמונה,
פֿאַרמאָך פֿון יענער זײַט די טיר!

איך ציטער אויף. אַרום — אַן עולם.
ס'האַט אויפֿגעוועקט מיך מיין געשריי.
נאָך איצט מיר חלומט זיך דער צלם,
די שאַרפֿע שטיינער פֿון שאַסיי,
און איך אין רעגן — גיי און גיי...

לערן זיך

קיין מאָל לייג ניט אָפּ אויף שפּעטער,
בײַ דעם בוים זיך לערן, —
שטענדיק זײַנע געלע בלעטער
צו דער צײַט ניט ווערן.

קיין מאָל אָן אַ זײַט ניט וואַרף זיך,
בײַ דעם שליאַך זיך לערן, —
אין דער קרום וווּהין מע דאַרף ניט
וועט ער ניט פֿאַרקערן.

סתם, ניט קאָך זיך, מענטש דו איינער,
בײַ דעם טײַך זיך לערן, —
ס'קאַכט דער טײַך בלויז אויף די שטיינער,
וואָס אין וועג אים שטערן.

*

זיאמע טעלעסין

געבוירן אין תמוז 1909 אין שטעטל קאַלינקאַוויטש, ווייסרוסישע פּאָלעסיע. שרייבן אַנגע-
הויבן זייער פרי. דעביוטירט מיט לידער צו ניינצן יאָר. אין מאַסקווע, אויף דער יידישער
אַפטיילונג פון אוניווערסיטעט, זיך באַקענט מיט דער דיכטעריין רחל בוימוואַל און חתונה
געהאַט מיט איר. נאָכן פֿאַרענדיקן דעם אוניווערסיטעט געוויינט אין מינסק, פרייוויליק
אַוועק אויף דער מלחמה, אַנטייל גענומען אין פיל שלאַכטן און באַקומען פיל מיליטערישע
אויסצייכענונגען. אין מאַסקווע אַרויסגעגעבן צוויי לידער-זאַמלונגען אין יידיש און צוויי
אין רוסישער איבערזעצונג. אין ישראל, וווּ ער איז עולה געווען אין פּסח 1972, פֿאַר-
עפנטלעכט אַ בוך אויסדערווילטע לידער.

אַ רעגן אין תמוז

דער שטויביקער גראַץ פֿון דערנער
ביי וועגן,
און דורשטיקע וואַדיס —
אַז ביז צום געבורט פֿונעם יזרה
איז די ערד נאָך קיין מאָל
ניט זוכה
צו קילער באַפֿייכטונג
פֿון רעגן.

ב
קען זיין, אַ תּפֿילה
פֿון שטיינער אַפֿילו
זאָל רירן אַ וואַלקן
אַ שטומען —
וואָס רוט איבער זומער
באַהאַלטן
הינטער ווייס-צעפרעיעטן הימל —
אַז ער פֿון רחמים צענומען
זאָל זיך פּלוצעם
צעוויינען.

א
די זון דעמפֿט אויס איר בלוט
אין פֿייערדיקן גלוט.
אין מאַטן גרין פֿון ביימער —
פֿאַרגיפּסט
אַ פֿאַרלאָרענער פֿייגל-פיפּס.

ביי שלייכנדיקע טריט
פענטן זיך מיד
פֿאַרחלשטע שאַטנס...

מען שטיקט זיך אַליין
מיט אייגענע אַטעמס.

אומזיסט דאָס געבעט
פֿון גליאיקע שטיינער.

עס ווייס יעדער איינער,
און עדות:

און זע —

צום שטוינען !

שפרודלדיקע טראָפּנדלעך

אין פרושיקן גאַלאַפּ

פּאַלן אין סאַמע תּמוז,

ווי מן, פֿון הימל אַראָפּ ;

און צווישן זיי פֿליסט

מיט פּאַסמעס

געל-צעפֿלאַסענעם ליכט.

און אַלץ וואָס ביז איצט
אין פֿאַרשלאַבערטן דומם
טויכט אויף אין געצאַפּל :
ניט אַנדערש — מלקוש
האַט דעם יורה געמפּלט.

אין פֿאַרגליטע טעג

צווישן מיר און טיר

אַ שלאַס —

רויטער גלי און צאַרטער ראַז-גענאַד,

אַזוי פֿיל סוד.

זעץ איך זיך

ביים טייטלבוים אַוועק

פֿון אַלע זיינע בלעטער

אַבלדיק באַדעקט.

איך זע דורך זיי —

אין פּורפור אַ פֿאַרגיין

און פֿון זיינע שופן-קנופּן

הער איך אַ געוויין.

און ווי האָב איך פֿאַרגעסן,

אַז ליידיק דאַס הויז,

און דער רויך

וואָס וויקלט זיך אַרויף —

לעצטער הויך

פֿון פֿאַרגליטע טעג.

דער טייטלבוים

און ווידער ברעג פֿון זומער

און ווידער טייטלען

אין אַקאַרשטיק געבאַרן —

קורץ-פֿינגערדיק

אין גרין-פֿאַכעדיק געוויג

פֿון פֿייגלשן געפּיק

באַוואַרנט.

און ווי פֿון קדמונים-יאָרן

ווידער וועט דער טייטלבוים

באַגורטן זיך —

נייע טייטלען צו געבאַרן.

עס ווייס נאָך ניט

דער טייטלבוים —

אַז בלויז די רגע

די פֿאַרזיגלטע

וועט איצטער וואַרן.

צום טאָפּאַל

מען זאָגט אויף דיר,
אַז ישון האָט מען איינגעקריצט
אין דיר.

וואַקסט מיין חלום
מיט דיר אין איינעם,
שלאַנקער טאָפּאַל;
און ביידן —
דורך וואַלן גרינע שטויבן —
ציט צום אויבן,
דעם הימל אונטערהייבן.

וואַס-זשע ציטערן פּסדר
דיינע זילבער-בלעטער?
און וואַס פּלוצעם צוקט מיין חלום
אינעם עטער?

אונטערזעגן? — ניטע!
און אין דיין פּלייש ניט מער
קיינ ווונדן איינגעקריצטע.

✱

שפּרה ווערבער

געבוירן אין ווילנע. דאָרט געענדיקט די יידישע רעאַל-גימנאַזיע און אין גענט (בעלגיע) — די הויכשול פאַר קאַמערציעלע וויסנשאַפטן. געווען טעטיק אַלס לערערין אין די יידישע צוגאַבשולן אין בריסעל. בעת דער דייטשישער אַקופאַציע אין בעלגיע (1940—1944) געווען אַקטיוו אין דער יידישער אונטערגרונט-באַוועגונג. עולה געווען קיין ישראל אין 1954. זיך געדרוקט אין פאַרשידענע זשורנאַלן און צייטונגען. אין בוך-פאַרמאַט: דריי זאַמלונגען לידער און פאַעמעס.

מעשהלעך

פאר

דערוואַקסענע

דער ריינער טראַפּן

דער וואַלקן האָט געזאָגט צו דעם ריינעם דורכזיכטיקן טראַפּן:
— גרייט זיך, איך שיק דיך אויף דער ערד!
— וואָס טוט זיך דאָרט אויף דער ערד? — האָט געפרעגט
דער טראַפּן.
— אויף דער ערד מייען זיך מענטשן.
— מייען זיך? הייסט עס, דאָרט איז שטויביק, און איך וועל זיך נאָך,
חלילה, פאַרשטויבן...
— די מענטשן אויף דער ערד מייען זיך און קעמפּן.
— קעמפּן?! — האָט אויסגערופן דער טראַפּן, — הייסט עס, דאָרט
גיסט זיך בלוט, און איך וועל נאָך, חלילה, פאַרפלעקט ווערן...
און דער טראַפּן האָט זיך געקליבן אַזוי לאַנג, ביז וואַנען ער האָט זיך
פאַרוואַנדלט אין אַ גרייפעלע האַגל, צו וועלכן עס איז ניט צוגעשטאַנען די
אומריינקייט פון דער ערד. אָבער דערפאַר, פאַלנדיק, האָט עס אַנשטאַט
אַנפאַיען אַ זאַנג, אַרויסגעשלאָגן פון אים דעם קערן.

דער האָן און דער וועקזייגער

דער האָן איז אַרױפגעשפרונגען אױפן אָפּענעם פענצטער און דערזען קעגן זיך אַ וועקזייגער. פון אָנהױב האָבן זיי געקוקט שווייגנדיק אױנער אױף דעם אַנדערן. דער האָן האָט געמױנט, אַז דאָס גלעקל אױבן אױפן וועקזייגער — איז אַזאַ מין קאַם, און דער וועקזייגער האָט געטראַכט, קוקנדיק אױף דעם קאַם פון האָן, אַז דאָס איז אַזאַ מין גלעקל.

דער האָן האָט דער ערשטער פאַרפירט אַ געשפרעדן.
— וואָס ביסטו פאַר אַ פּױגל? — האָט ער געפרעגט.
— איך בין נישט קיין פּױגל, איך בין אַ וועקער.
— דאָס בין איך אַ וועקער! — האָט מיט שטאַלץ געמאַלדן דער האָן. — איך קריי פאַר טאַג און וועק די מענטשן.
— איך וועק אױך די מענטשן, ווען מען דרייט מיך אָן — האָט געזאָגט דער וועק-זייגער.

— און מיך דאַרף מען נישט דרייען. אַליין דריי איך זיך אױס און גיי צו צום פענצטער...

— צו וואָס איז דאָס גיין צום פענצטער, אַז מען דאַרף גאַר גיין איבער דעם ציפערבלאַט! — האָט באַמערקט דער וועקזייגער.

— איך ווייס נישט, וואָס דאָס איז אַ ציפערבלאַט, און בכלל פאַרשטיי איך נישט ווי אַזוי קענסטו גיין מיט אַזױנע קורצע פּיסלעך... — האָט זיך אָנגערופן דער האָן.
— יעדער אױנער ווייסט, אַז עס גייען נישט קיין „פּיסלעך“, ווי דו רופסט עס, נאָר ווייזערס — האָט געזאָגט דער וועקזייגער. דערנאָך זענען ביידע אַנטשוויגן געוואָרן, פאַרזעצנדיק באַטראַכטן אױנער דעם אַנדערן.

נאָר אַט האָט דער האָן באַשלאָסן באַווייזן, וואָס ער קען. ער האָט עטלעכע מאָל אַ פאַטש געטאַן מיט די פּליגל און זיך צעקרייט.
— פונקט פיר! — האָט געזאָגט דער וועקזייגער.

— ניין, דריי! דריי מאָל האָב איך אַ קריי געטאַן! — און אַראַפּשפּרינגענדיק פון פענצטער, האָט דער האָן זיך געלאָזן אין זיין וועג, וואַרטשענדיק: „פיר... אַז עס איז פאַרט ניט פיר...“

— איין מינוט אױף פינף — האָט געזאָגט דער וועקזייגער.

אַ גוטער פוקס

דאָס איז געווען זייער אַ גוטער פוקס. ער האָט נישט געטשעפעט די וועלף, געדרייט מיטן עק פאַר דעם לייב, אָפּגעטראַטן זיין רױב דעם טיגער.
איי דאָס, וואָס ער האָט דערוואָרגן אַלע הינער אין שטאַל — דאָס איז נאָך נישט דערווייזן. יעדן פאַל, האָבן די הינער קיין שום שלעכטס וועגן דעם פוקס נישט געקענט זאָגן. כאַטשבי דערפאַר, ווייל זיי זענען געווען דערוואָרגן.

א בוך פון דערינערונגען

עס איז געשטארבן דער העלפאָנד. דערוואָס זיך וועגן דעם, האָבן די מיין גענומען זיך פאַרען אַרום אים. פון דעם פאַרען זיך האָט זיך באַקומען אַ בוך. אַ בוך פון דערינער-רונגען. דערינערונגען וועגן דעם העלפאָנד, וועגן דעם גראָבן פינגער פון זיין לינקן הינטערשטן פוס, מיט וועלכן די מיין זענען געווען פערזענלעך באַקאָנט.

דער ציגל

איינער אַ פאַרלעגער האָט געפונען אויפן וועג אַ ציגל. — לאַמיר אים גאָר אַרויסגעבן! — איז אים איינגעפאַלן. און כך הוה. ער האָט איינגעבונדן דעם ציגל אין סאַלידע טאַוילען, און עס האָט זיך באַקומען אַ בוך. און נאָך וואָס פאַר אַ בוך! זיינע בלעטלעך פליקן זיך נישט און זיינע זייטלעך פאַרשמעלצן זיך נישט. פאַר וואָס? זייער פשוט. נישטאַ דאַרט נישט קיין בלעטלעך און נישט קיין זייטלעך. זיין אַרט איז אויף דער ביכער-פאַליצע צווישן וואַגיקע ביכער. אַלע שפּיגלען זיך אין אים, אָבער קיינער נעמט אים ניט אין האַנט. צו שווער איז ער. איינער אַ נישט-דערפאַרענער לייענער האָט אַ קוק געטאָן אויף דעם טאַוול און דווקא יאָ גענומען. ער וועט שוין האָבן וואָס צו לייענען...

פאַר נאַכט

עפעס אַן אַנפירנדיקער אינסעקט האָט אַרויסגעגעבן אַ באַפעל, וואָס פאַרבאָט די איינטאַגיקע פלאַטערלעך אַרומצופליען. דאָ האָט צווישן דעם באַפליגלטן עולם זיך אויפ-געהויבן אַ טומל: אַ נייע מעשה — ווער האָט עס די חוצפה פאַרווערן פליען? פאַר נאַכט איז דער באַפעל טאַקע אָפגערופן געוואָרן. ווי אַלע האָבן זיך עס דער-פרייט: אַט דאָס הייסט געפועלט!
געפועלט האָט מען, דאָס איז אמת, אָבער די איינטאַגיקע פלאַטערלעך איז שוין פליען נישט אויסגעקומען. ווען דאָס געזעץ איז בטול געוואָרן, האָט זיך זייער טאָג שוין געהאַט געענדיקט.

נישט פאַר זיך

ביי איינעם אַ באַלעבאַס האָבן געוויינט אַ הונט און אַ קאַטער. דער קאַטער פלעגט ביי אים שלעפּן פיש און דער הונט — פלייש. ווען מע פלעגט זיי פאַקן ביי דער גנבה, פלעגן זיי באַקומען יענעם חלק.
איין מאָל האָט דער קאַטער געזאָגט צו דעם הונט:
— ווייסט, מיר איז נימאס געוואָרן אַזאַ הינטיש לעבן. לאַמיר מיט דיר פון היינט אָן לעבן דערהויבן.

— ווי אזוי איז עס? — האָט נישט פאַרשטאַנען דער הונט.
 — גאַנץ פשוט, דו וועסט זאָרגן פאַר מיר, און איך — פאַר דיר. דו וועסט גנבענען
 פאַר מיר פיש, און איך פאַר דיר — פלייש...
 — איז וואָס זשע וועט זיך דאָ ענדערן? — האָט געפרעגט דער תּמעוואַטער הונט.
 — אַ, זייער אַ סך! — האָט אויסגערופן דער קאַטער — מיר וועלן באַקומען קלעפּ
 איינער פאַרן צווייטן און לייזן פאַר יענעם — דאָס איז שוין אַ מדרגה...

קרובים אין די הויכע ספערן

— ביי מיר זענען פאַראַן קרובים אין די הויכע ספערן. — האָט געזאָגט מיט
 זעלבסטוויירדע די מויו צום אַדלער, וואָס האָט זיך צוגעזעצט אַפרוען אויף אַ שפיץ באַרג.
 — זייט אזוי גוט, גיט איבער ביי אַ געלעגנהייט פון מיר אַ גרוס דער פּלעדערמויז...

דער שנעק און זיין הויז

דער שנעק האָט באַשלאָסן באַזוכן זיינעם אַ קרוב און גענומען קלייבן זיך אין
 וועג אַריין. אָבער וואָס נעמט מען מיט זיך? — מע דאַרף דאָס און מע דאַרף יענץ —
 אַליץ קאַן צו נויץ קומען. האָט ער טאַקע גענומען מיט זיך דאָס גאַנצע הויז...
 דער קרוב האָט באַגעגנט דעם גאַסט אויף דער שוועל.
 — כ'וואָלט דיך מיט פאַרגעניגן פאַרבעטן צו מיר אין הויז, נאָר זעסט דאָך, אַז
 מיר אַליין איז ענג. נו, דערצייל בעסער וואָס מאַכסטו?
 און מע האָט גענומען שמועסן וועגן דעם, וועגן יענעם, מכוּח די פרייזן אויף
 האַרבאַדלען. דערנאָך האָט זיך דער גאַסט אַפגעזעענט און נישט געאַיילט געלאָזן זיך
 אין וועג אויף צוריק.
 ווען ער האָט זיך אומגעקערט, האָט מען ביי אים גענומען פונאַנדערפרעגן:
 — האָסט כאַטש גוט פאַרבראַכט אין געסט?
 — עט, — האָט געזאָגט דער שנעק — גיין אין געסט... דאָס איז אַן אַרבעט נישט
 פאַר מיר — איך טראָג דאָס הויז אויף מיינע פלייצעס...

דער קרעפס און דאָס פּלאַטקעלע

נאָך דעם אַפּפּלוס איז אויף דעם ברעג פון טייך געבליבן אַ גרויסע קאַלוזשע —
 אַ מין באַזונדער סאָזשעלקע, אין וועלכער עס זענען אַרומגעשווומען קליינע פישלעך.
 דעמאָלט טאַקע זענען צעשיידט געוואָרן צוויי פּלאַטקעס, צוויי לייבלעכע שוועסטער, ווי
 קומט מען אַצינד איינע צו דער צווייטער? אַן פיס קען מען דאָך נישט גיין איבער
 דער יבשה!
 האָט דאָס שוועסטערל, וואָס איז געבליבן אין טייך, גענומען בעטן ביים קרעפּס,
 ביי איר שכן:
 — דו האָסט אַ סך פיס, גיב מיר אויף באַרג איין פאַר!

— אויך מיר א סך! — האָט געזאָגט דער קרעפס — פֿיס אויף צו גיין האָב איך
סך־הפל זעקס פּאַר...

— און פֿינף פּאַר איז דיר ווינציק? — האָט אָפּגעזיפּצט די פּלאַטקע — אָט האָב
איך קיין איין פּאַר נישט... טו מיר די טובה!

דעם קרעפס האָט זיך זייער נישט געוואָלט, אָבער ווי זאָגט מען אָפּ אַ שכנה?
— נו גוט — איז ער איינגעגאַנגען — נעם די סאַמע הינטערשטע, איך זאָל עס
כאַטש נישט זען... — אָבער גלייך האָט ער זיך צוריק געכאַפּט: — וואָרט נאָר! ווי
וועט זיך עס באַקומען? איך גיי דאָך אויף צוריק! הייסט עס, אַז די הינטערשטע פֿיס
זענען ביי מיר די פּאָדערשטע! ניין, איך קען זיי דיר נישט געבן!
— אויב אַזוי, טאָ וועלכע זאָל איך נעמען?

— נו, אויב דיר איז שוין טאַקע אַזוי שטאַרק נייטיק, איז נעם אַ וועלכע ס'נישט
איז פֿון די מיטלסטע. ניין, נאָר נישט די! די זענען בשכנות מיט די שווימפֿיס. די קען
איך נישט!

— אפשר אָט די?

— פּאַר קיין פּאַל נישט! — האָט זיך אָפּגעשאַקלט דער קרעפס — דאָס איז מיין
באַליבטע פּאַר...

— אויב אַזוי, גיב מיר אַליין די, וועלכע דו קענסט.

— וועלכע איך קען?! — האָט זיך פּאַרווונדערט דער קרעפס — ווער האָט דיר
געזאָגט, אַז איך קען?..

דערווייל האָט גענומען טונקל ווערן, און דאָס פֿישל האָט פּאַרשטאַנען, אַז עס
וועט זיך ביי דעם קרעפס צו גאַרנישט נישט דערשלאָגן. האָט עס נעבעך געמוזט לאָזן
זיך שפּרינגען אויפֿן בויד, אַזוי שטאַרק האָט זיך דעם פֿישל געוואָלט זען זיך מיט
דער שוועסטער.

אויף צוריקוועגס, עטלעכע שפּאַן פֿון וואַסער, איז דאָס פּלאַטקעלע אויסגעגאַנגען.
אַלע טייך־איינוווינער האָבן זיך פּאַרזאַמלט אויף דער לוויה. מער פֿון אַלע און שטאַרקער
פֿון אַלע האָט געיאַמערט דער קרעפס, דער שכן:

— אַזאַ הייסע געווען, אַזאַ נישט־געדולדיקע! — האָט ער געלאָגט. — מיר האָבן
גראַד געהאַלטן אין באַהאַנדלען מיט איר, וועלכע פֿיס זאָל איך איר אַנטלייען, און זי
האָט נישט געוואָלט וואָרטן און אויפֿן בויד אַוועקגעשפּרונגען...

*

רחל בוימוואָל

געבוירן אין אָדעס, מערץ 1914. איר פּאַטער — דער באַקאַנטער שרייבער און טעאַטער-
טוער יהודה לייב בוימוואָל — איז אין 1920 געוואָרן דערמאַרדעט דורך פּאַליאַקאָ. אַנגע-
הויבן שרייבן צו 6 יאָר, זיך דרוקן צו 9. צו 16 יאָר איז אין מאַסקווע אַרויס איר ערשט
ביכעלע לידער, אין 1936 האָט זי פּאַרענדיקט די יידישע אַפּטיילונג פֿון צווייטן מאַסקווער
אוניווערסיטעט. בעת דער מלחמה האָט זי אַנגעהויבן דרוקן אויך אין רוסיש. אירע רוסישע
ביכער, איבערהויפּט פּאַר קינדער, האָבן זיך געדרוקט אין מיליאַנען עקזעמפּלאַרן. אין
ישראל, וווּ זי איז עולה געווען אין 1972, זענען דערשינען אירע אַ לידער-זאַמלונג, אַ
בוך „מעשהלעך פּאַר דערוואַקסענע“ און אַן איבערזעצונג פֿון לעצטן אין העברעיש.

— צוויי לידער —

אינעם ברענען

די ביימער זענען אלע ליב און טייער,
נאָר יעדן בוים דערקען איך אינעם פֿייער,

דערקען איך לויט די פֿונקען ווי זיי קנאַקן,
און כאַטש מען וועט אויף שפענער אים צעהאַקן,

דערקען איך לויט די רויכן און די פֿלאַמען —
פֿון וועלכן גאַנצן בוים די שפענער שטאַמען.

און איך אליין, דער פֿרעגער און באַשיידער,
וואָס בענק אַ נאַריש לעבן אָפּ צום איידער,

און זוד אַן אָנהייב אינעם קנויל פֿון ווערטער,
און תמיד פֿון דער זייט, פֿון דער פֿאַרקערטער —

האַב איצט איין תפֿילה בלויז: דו גאַט געטרייער!
— אויב שיקסטו אינעם ליד מיד, ווי אין פֿייער —

זאָל כאַטש באַשערט מיר זיין, אַז אינעם ברענען
מען זאָל מיד לויטן פֿלאַם און רויך דערקענען.

איך האָב געמיינט...

איך האָב געמיינט, אַז כ'בין פֿון שניי שוין פטור,
אַז פֿון דער קעלט בין איך נישט קיין באַדראַטער.

איך האָב געבענטשט די שטויביקע כאַמסינען.
אין זייער היץ האָב איך געוואָלט געפֿינען

דעם אָנהייב פֿון אַ לעבן פֿריער-פֿריער,
ווען כ'בין געווען אַ געצנדינער-קניער.

איך האָב געמיינט... נאָר ווידער האָבן שנייען
גענומען לייגן זיך אויף ווונדן-ווייען.

און נישט בלויז אינעם ווינטער, אין דער וואַרקייט —
זיי פֿאלן מיט אַ שוידערדיקער קלאַרקייט

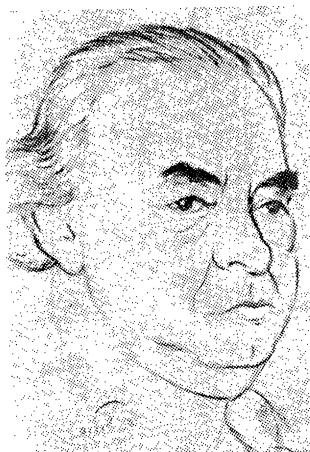
אין מיטן זומער און אין מיטן חלום,
און זיי פֿאַרדעקן מיך מיט ווייסע שאַלן,

און זיי פֿאַרהילן מיך, און זיי פֿאַרפֿירן —
אַז כ'קאָן זיך פֿון דער איינזאַמקייט נישט רירן.

*

בינם העלער

געבוירן אין 1908 אין וואַרשע. ביז 14 יאָר געלערנט אין חדר און ישיבה. שפּעטער גע-
וואָרן אַן אַרבעטער. דעביוטירט אין 1930 אין דער וואַרשעווער „פּאָלקסצייטונג“. אין די
יאָרן 1937—1939 געלעבט אין פּאַריז. צוריקגעקומען קיין וואַרשע ערב דעם אויסברוך
פון דער צווייטער וועלט-מלחמה. פון אַקטאָבער 1939 ביז דעצעמבער 1947 געלעבט אין
ראַטנפּאַראַבאַנד. רעדאַקטאָר פונעם ליטעראַרישן חודש-זשורנאַל „ידישע שריפטן“ אין
וואַרשע, ביז 1956. אין פעברואַר 1957 זיך באַזעצט אין ישראל. ביז איצט זענען דערשינען
בינם העלערס 18 לידער-ביכער אין וואַרשע, לאַדזש, מינסק, מאַסקווע, ירושלים און
תל-אביב.

צו ירושלים

ירושלים, דו מיין, ביסט דאָס האַרץ פֿון מיין פֿאַלק,
וואָס ניגונט אין מיר, ווי דער טאָן פֿון דער ערשטער פֿידל.
איך בין געגאַנגען צו דיר. די תפֿילות און תחנונים געפֿאַלגט,
ווי דורכן פֿייער פֿון מינע זיידעס, די פֿאַרפֿיניקטע יידן...

געוואָלט צו דיר דורך מדבר און בערג, אויף שיפֿלעך פֿון שטויב
במקלי ותרמילי — אַ חלוץ — דער חלום, דאָס איינציק פֿאַרמעגן ;
נאָר ס'האַבן אונדז וואָלקנס ווי מאַמישע בליקן געגלויבט
די טריטן געוואָרעמט און ווי שעפסעלעך שטילע געלעגן...

איצט בין איך דאָ און כ'טרעט אויף דיין ערד,
וואָס איז מינע פֿון חומשדיקע צייטן און וועלטן.
און עס ברומט זיך אַ זמר, וואָס האָבן נאָך די הימלען געהערט
אַרויפֿגיין צו גאָט פֿון יעקב אַבינוס געצעלטן...

...ותחזינה עינינו... די שטיינער אַפֿילו איך הער זיי מורמלען
די געסעלעך שפּרינגען פֿון חדווה, און שלוה עס שפּרייטן די טאָלן.
די לבנה גייט אויף, ווי געקומען פֿון בראשיתדיקע טורמען,
ווי אַ פנים פֿון אַ ייד, פֿון גאָט אַליין געמאַלן.

איז עס דאָס פנים פֿון גאַט, אַדער דאָס פנים פֿון אָדס ?
איך צינד אָן מיין בליק, ווער באַרוישט און צעטומלט.
ירושלים, ביסט מיין ווי מיין בלוט. איך לעב דעם נצחס סמנים,
ווי מיין שטערן, וואָס נידערט צו מיר איצט פֿון הימלען...

איך וועל נישט גיין אַליין מיין לעצטן וועג

איך וועל נישט גיין אַליין מיין לעצטן וועג,
מינע ייִדישע לידער וועלן מיד באַגלייטן.
אין זיי — אַלע מינע נעכט און טעג,
פֿלעגט יעדנס צער מיר וויי טאַן...

ווייל ווי די זון, וואָס הויכט איבער מיין קאַפּ,
מיין חלום געוועזן איז לויטער און ריין.
און פֿון מיין בלוט איז יעטוועדער טראַפּ
נישט געוועזן בלויז „איך“, נישט געווען בלויז „מיין“;

אַ פֿרעמדן באַגעגנט, איך שענק אים מיין שמייכל,
ער איז דאָך נישט מינער, נאָר געבאַרגט פֿון גאַט.
וועט ער וואַרטן אויף מיר ביז זיין שענסטן היכל,
דעם שטילסטן, וואָס פֿאַר תּפֿילות אַליין נאָר האָט.

ביים שטילן טויער פֿון אוצר הנשמות —
די זיידעס איך זע, כּיפֿאַל פֿורעים און דאַנק.
זיי בליקן צו מיר מיט אויגן שטיל-פֿרומע
אין מיין דאָיקן, איין רגע'קן גאַנג...

אַ, דו, ר' חיים לייב, מיין טייערער זיידע,
וואָס דיין נאָמען מיט כּבוד איך טראַג —
— דיין עניוות זאָל מיד באַגלייטן,
ווי דאָס שענסטע ליד, וואָס כּיפֿאַרמאַג...

„מיין עניו“ איך הער דיד דעם „סטריקעווער“ רופֿן
ביין רעוה-דראוה, ביים „טיש“
פֿון דיין ניגון באַלעבט ווערן גופֿים,
מיט נשמות פֿול ליבשאַפֿט דערפֿרישט...

— איז אפֿשר מיין ליד, וואָס כ'טו ברומען,
דיין יונג-אָפּגעשטאַרבן געזאַנג?
...טאָ וואַרט מיך אָפּ, ווען כ'וועל קומען
מיט מיין ליד אין ייִדישן, לעצט-לעצטן גאַנג...

★

היים לייב פוקס

געבוירן אין 1897 אין לאַדזש. צו 18 יאָר באַקומען סמיכה אויף רבנות. דעביוטירט אין 1915 מיט לידער. באַלאַנגט צו דער גרופּע „יונג ייִדיש“ אין לאַדזש. געווען אַקטיוו אין אומלעגאַלער עליה פון פּוילן קיין ארץ-ישראל, וווּ ער האָט מיט איבעררייסן געלעבט ביז טוף 1938. די צווייטע וועלט-מלחמה איבערגעלעבט אין רוסלאַנד. ביז 1953 געלעבט אין פּאַריז, דאַן אין ניו-יאָרק, וווּ ער האָט מיטגעאַרבעט אין „לעקסיקאָן פון דער נייער ייִדישער ליטעראַטור“. מחבר פון פינף לידער-ביכער, אַ היסטאָרישן ראַמאַן „בר גיוראס לעצטער וועג“ און „לאַדזש של מעלה“ (פּאַרלאַג י. ל. פּרץ, 1972). וווינט זינט 1972 אין מדינת-ישראל.

מיין מאמע גלויבט אין טאָג

מיין מאמע גלויבט אין טאָג, ווי אַלע מאמעס גלויבן ;
איך גלויב אויך אין אים — ער זאָגט אַזוי פֿיל צו !
פֿון די דעכער פֿליען אויף די זעונגען, ווי טויבן, —
ראַנגלט זיך דער אומרו מיט דער רו...

מיין מאמע ציטערט בלויז פֿאַר דעם, וואָס קאָן ווען קומען.
אַלע מאמעס ציטערן פֿאַר דעם, וואָס קען געשען...
אין אירע אויגן איז דער איצט געקרוינט מיט בלומען,
און מיניע אויגן ווילן בלויז דעם מאַרגן זען...

נאָר גערעכט איז זי געווען, — פֿונעם עבר בין איך אָפּגעפֿאַרן...
זי איז גערעכט, גערעכט : „דער טרוימער האָט קיין איצט !“
פֿון אירע בריוו צו מיר זענען טעג געוואָרן יאָרן...

פֿון מיניע בריוו צו איר, — שטורעם בלויז און בליץ !
די מאמע לייגט צונויף די טעג אין איר זכרון.
און איך האָב בלויז סימנים פֿון די טעג פֿאַרקריצט...

הער נאָר

הער נאָר, — הערסט נישט, ווי דער טאָג גייט
מיט דער זון אַרום אין פֿעלד?
זע נאָר, — זעסט נישט, ווי אין פֿאַרבן
טינקט דער הימל איין די וועלט?!

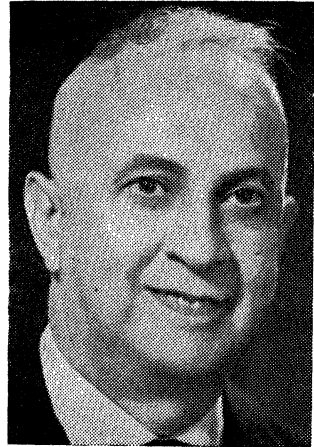
הערסט, דיין אויער איז גלויביק אָפֿן, —
אינעם צימער קלינגען טריט...
האַסט געלאָזט דיין זון נאָך שלאָפֿן,
ווען ס'האַט אויפֿגעוואַכט דאָס ליד.

און זי שמייכלט, ווי אין דרויסן
בלענדן, שימערן די ווענט...
אין איר חן, די וועלט די גרויסע,
נעמסט אַרום מיט דינע הענט.

✱

אפרים רויטמאַן

געבוירן אין 1910 אין כאָטין, רוסלאַנד. געלערנט אין „בית-ספר תרבות“, געענדיקט גימנאַזיע און געלערנט פילאָלאָגיע אויפֿן טשערנאָוויצער אוניווערסיטעט. אַנגעהויבן שרייבן העברעיש און אַריבער אויף יידיש. אין 1937 אַרויסגעגעבן לידער-זאַמלונג „פינגער אין ליכט“. אין 1941 זיך אַנגעשלאָסן אין דער רויטער אַרמיי. נאָכן קריג זיך אומגעקערט קיין טשערנאָוויץ. געדרוקט לידער אין „וואַרשעווער שריפטן“, „יידישע קולטור“ (ניו-יאָרק), „סאָויעטיש היימלאַנד“ און „האַריזאָנטן“. אין 1972 עולה געווען קיין ישראל.

3107

(דערציילונג)

צפורה האָט געשטאַמט פון אַ גרויסער פּראָווינץ-שטאָט אין קאַנגרעס-פּוילן. אירע עלטערן זענען געווען פאַרמעגלעכע יידישע מענטשן, געפירט אַ מאָנאָפּאָקטור-געשעפט. צפורה האָט שטודירט געשיכטע אויפן וואַרשעווער אוניווערסיטעט. זי האָט אויך געהערט צו אַן עקסקלוסיוון קרייז פון יידישע סטודענטן, וואָס האָבן געלערנט פּריוואַט יידישע געשיכטע, תנ"ך און אַפילו תלמוד.

צפורה איז דעמאָלט אַלט געווען אַ יאָר צוואַנציק, בערך. זי איז נישט געווען קיין ספעציעל שיינע. אַ קורצזיכטיקע, האָט זי געטראָגן אַ פאַר שאַרפע בריילן אָנגעזאַטלטע אויף אַן עטוואָס צו ברייטער אָבער קשטאַלטנער נאָז. געקוקט האָט זי מיט שמייכלענ-דיקע אויגן פול מיט גוטסקייט און פאַרשטענדעניש. אירע טונקעלע, געקרייזלטע גע-דיכטע האָר האָבן זיך נישט געלאָזט פאַרקעמען אין אַ באַשטימטער פּריזור, זיי האָבן זיך ווייך געכוואַליעט איבער איר שטערן און אַלע מאָל עטוואָס פאַרפלאַמטע באַקן, ווי זי וואָלט זיך פּסדר צוליב עפעס גערויטלט. אַ מויל אַ שיינס מיט ווייסע, אַ ביסל צו פיל אָנזעעוודיקע ציין. אַ שמייכל האָט זי געהאַט אַ באַזונדער. זי האָט זייער אַפט גע-שמייכלט און פּלעגט דערביי צוזשמורען די אויגן, ווי אַ קאָץ. זי איז געווען האַלב ספּאַרטיוו און פּאַסיק געקליידט און ווינטער געטראָגן אַן עלעגאַנט פּאַקן מענטשעלע.

די עלטערן האָבן זי אויסגעהאַלטן אין וואַרשע, וווּ זי האָט געווינט אין אַ שטוב ביי יענעמען און געווען דאָרט איינגעדונגען מיט עסן. פון דער היים האָט מען איר גע- שיקט אויף שכר-לימוד פאַרן אוניווערסיטעט און טאַשגנעלט, זי זאל נישט דאַרפן פאַר- דינען מיט געבן שטונדן, נאָר זיך בלויז פאַרנעמען מיטן שטודירן. ווען זי פלעגט אַהיימ- קומען אויף די פּעריענצייט, האָט איר די מוטער געגעבן אויפצונייען פאַרשידענע זאַכן, פאַרפולקאַמט איר גאַרדעראַב, די קאַמפלעטן וועש, באַזאַרגט מיט שוּכוואַרג און מיט אַלע קלייניקייטן, וואָס אַ מיידל אין איר עלטער דאַרף האָבן. זי האָט זיך נאָר געוונדערט וואָס דער טאַכטערס זאַכן זענען אַזוי אָפּגענוצט.

די נישט באַמיטלטע סטודענטן און סטודענטקעס פון צפּורהס קרייז, וואָס האָבן זיך געמאַטערט בכּוּי אַדורכצושלאָגן דעם טאַג, האָבן זי געהאַלטן פאַר אַ גליקלעכע. זי אַליין האָט אויך אַזוי געטראַכט און באַמיט זיך זיי צוצוהעלפן מיט וואָס זי האָט נאָר געקאַנט. זי האָט דערביי צוגעשמייכלט מיט אירע אַ ביסל צו אַנזעעוודיקע ציין און טונקלע וואַרעמע אויגן. די פאַרפלאַמטע באַקן האָבן זיך דעמאַלט נאָך מער גערויטלט, ווי זי וואַלט זיך מיט עפעס געשעמט. טייל מאַל פלעגט זי זיצן צווישן זיי אַ פאַרטראַכטע און אומעטיקע. אַפילו אין אָפטן שמייכל האָט זיך געפילט אַ באַהאַלטענער אומעט.

דער קרייז, צו וועלכן צפּורה האָט געהערט, איז נישט געווען קיין פאַליטישער, נאָר אַ ריין חברישער. מען האָט זיך געלערנט צוזאַמען. איינער האָט דעם צווייטן צוגע- האַלפן, געהאַלפן ביים צוגרייטן אַ שריפטלעכע אַרבעט, אַ רעפּעראַט. מען האָט זיך אַרויסגעהאַלפן מיט סקריפטן, מיט ביכער און מיט אַ גמילות-חסד, די אַקטיווסטע מיט- העלפּערין איז געווען צפּורה.

איר צימער מיט איין וואַנט וואָס איז געווען מיט אַ "קלאַפּ", זי האָט געגרענעצט מיט די טרעפּ, האָט זיך געפונען אויף דער ביעלאַנסקיע. עס איז גענוג געווען לייכט אַנצוקלאַפן אין דער וואַנט און שוין איז מען געזעסן אויפן טאַפּטשאַן, צי גאָר אויפן בעט, ווען די אַנדערע ערטער זענען שוין געווען פאַרנומען, מען האָט געזעסן ברויט מיט שמאַלץ מיט טרוקענעם ווורשט, געטרונקען הייסע טיי ווינטער, צי גאָר געהערט ראַדיאַ, דערציילט זיך פאַרשידענע נייעס. טייל מאַל פלעגן אויסברעכן הייסע דיסקוסיעס. נאָר די שרעק פאַר דער באַלעבאַסטע האָט געקילט זייער היציקייט.

די ביעלאַנסקיע גאַס, וועלכע האָט געגרענעצט אי מיט דער יידישער געגנט און אי מיט דער פּוילישער, איז געווען אַן אידעאַלער טרעפּפּונקט. וווּ מען זאל נישט זיין, איז געווען נאָענט צו צפּורה, מען איז צו איר "אַריינגעפאַלן". זי האָט זיי אַלע גערן געהאַט, און געווען צו אַלע גלייך. צווישן די יונגע מענטשן האָבן זיך אַנגעהויבן מיט דער צייט פאַרבינדן ספּעציעלע סימפּאַטיעס, אָבער זי איז געבליבן דערפון אין אַ זייט. דאָס האָט זי געוונדערט און געקוועלט. ווען די חברים פלעגן פאַרלאָזן איר אַנגענעם צימער, האָבן זיי נישט איין מאַל גערעדט וועגן איר. מען האָט זיך געשפּאַרט, טייל האָבן געהאַלטן אַז זי איז אַ קאַלטע און טייל פּונקט ס'פאַרקערטע, אַז זי איז אַ טייער מיידל מיט אַ שטאַרקן, פאַרבאַרגענעם טעמפּעראַמענט, אַ קלוגע און אַ גוטע. אָבער די מיידלעך, וואָס האָבן אַזוי אָפט גענאָסן, ביי יעדער געלעגנהייט, פון אירע זאַכן און הילפּסגרייטקייט, האָבן גע- שאַקלט מיט די קעפּ און פאַרויכערט, אַז זי איז אַן "עגאָיסטקע".

— ניין, ניין! — האָבן די בחורים פּראַטעסטירט. — זי איז אַ שטיק גאַלד. זי איז דאָך גאַרנישט אויסן פאַר זיך. דאָס איז עס און גאַרנישט מער!

די בחורים האָבן זי געלויבט מיט די שענסטע ווערטער, אָבער קיינער פון זיי האָט זי נישט אַדאַרירט.

מאכט זיך, אַז אין איינעם אַ ווינטער, ווערט קראַנק אַ בחור פון דעם סטודענטן-קרייז, צו וועלכן צפורה האָט געהערט. דאָס איז געווען אַן אַרעמער סטודענט, וואָס איז געקומען שטודירן קיין וואַרשע פון אַ קליינער פראַווינצשטאָט. ער האָט אין וואַרשע זיך געמוזט אַליין אויסהאַלטן. געשלאָפן אויף אַן אויפשטעלבעט אין אַ פייכט, נישט געהייצט צימער, אָפּט צוגעהונגערט. געטראָגן לאַטשן מיט צעריסענע זוילן. בעת די האַרבסט-רעגנס איז ער פּסדר געגאַנגען מיט אַדורכגעצטע פּיס, געציטערט פון קעלט און דערשעפּונג.

ער האָט זיך צוגעקילט, אַנגעהויבן אונטערהויטן מיט אַ טרוקן, הויל הוסטל, אין די אַוונטן געהאַט געהעכערטע טעמפּעראַטור. די אויגן האָבן דעמאָלט ביי אים אומ-היימלעך געגלאַנצט, ווי גלעזערנע, די באַקן אַרום די קינביינער האָבן געברענט. ער האָט זיך באַקלאָגט, אַז ביי נאַכט שוויצט ער, פילט זיך אָפּגעשוואַכט, ווייסט נישט וואָס מיט זיך צו טאָן. ער איז געוואָרן זייער עמפּינדלעך און גערייצט. אין דעם סטודענטן-קרייז, וווּ ער האָט זיך ביז דעמאָלט געפירט שטיל און איידל, איז פּלוצעם געוואָרן מיט אים פשוט שווער, פּמעט אומדערטרעגלעך. ער פּלעגט זיך אָפּט באַליידיקן פאַר מכלומרשטע פאַרלעצונגען פון זיין פּבוד, אויסברעכן מיט פּעס קעגן אַלע, כאַטש קיינער האָט נישט בדעה געהאַט אים אַנצורירן. פאַרקערט, מען פּלעגט אים אָפּטרעטן, געבן גערעכט אַפילו, ווען ער איז לגמרי געווען אומגערעכט. ער האָט עס געפילט און ס'האַט אים מוראדיק דענערווירט.

נאָך עטלעכע וויזטן און אונטערזוכונגען ביים דאָקטאָר אין דער קראַנקן-קאַסע, צו וועלכער די סטודענטן האָבן געהערט, האָט מען ביי אים פּעסטגעשטעלט דעם אַנפאַנג פון אַ טובּערקולאָז לונגען-פּראָצעס.

דעמאָלט האָט זיך צפורה גענומען אים ראַטעווען.

זי האָט פאַר איר געלט געדונגען פאַרן קראַנקן אַ גוט, זוניק און וואַרעם צימער, געגאַנגען מיט אים צו אַ גרויסן דאָקטאָר, אַ לונגען-ספּעציאַליסט, געקויפט די נויטיקע רפואות, געברענגט יעדן טאָג אין מענאַזשקעס אַ געשמאַק, נאַרהאַפּט מיטאַג פון "פּיקאַ-דילילי". זי פּלעגט קומען צו אים עטלעכע מאל אַ טאָג. געקויפט אים וואַרעמע יעגער-וועש, באַזאָרגט אים מיט שפּייז און פּרוכטן. דערביי איז פון איר לינקער האַנט פאַר-שווונדן דאָס גאַלדענע זייגערל און, נישט געקוקט וואָס עס איז שוין געוואָרן קאַלט און פּראַסטיק, האָט זי נישט געטראָגן איר עלעגאַנט פאַקן מענטעלע, נאָר אויפן קאַסטיום אַ וואַלענעם מאַנטל מיט אַ קליין פּוטערן קעלנערל.

*

דער קראַנקער איז אין אַנהויב געווען פאַרווונדערט פון צפורהס אויפּמערקזאַמ-קייט, שפּעטער האָט ער פשוט געשטוינט פון איר איבערגעגעבנקייט. ער האָט ביז איצט נישט געהאַט באַמערקט, זי זאל אים האָבן אַ מאל באַשאַנקען מיט אַן איבעריקן בליק. ער האָט זי נישט געקענט מער, ווי אַלע אַנדערע סטודענטן פון זייער קרייז. דאָס הייסט, אַז ער האָט זי אייגנטלעך גענטער נישט געקענט.

צפורה אַליין האָט פאַר דער צייט זיך אַנגעהויבן אַפּלאָזן. זי האָט נישט באַזוכט די לעקציעס אויף דעם אוניווערסיטעט. נישט געקומען אין סעמינאַר. אָפּגעלייגט דעם שוין באַשטימטן טערמין פון אַן עקזאַמען. פּמעט זיך נישט געוויזן אין איר סטודענטן-קרייז און זעלטן געווען ביי זיך אין איר צימער. זי האָט זיך אויך אויסערלעך פאַרנאַכט

לעסיקט. איר פריזור פון די געדיכטע, כוואליענדיקע האָר, איז איצט שוין געווען אין גאַנצן אַן אַ פאַרם. זיי זענען אַפט, אונטערן נאַכלעסיק אַנגעטוענעם קאַפעליוש, געווען פשוט צעפאַטלט.

זי איז איצט גאַנצע טעג געווען באַשעפטיקט מיט אַרומליפן איבער יידישע און שטאַטישע אינסטיטוציעס, געשריבן ביטעס, באַמיט זיך איינצואַרדענען דעם קראַנקן אין אַ סאַנאַטאָריע, באַמיט זיך וואָס מער געלט צו באַקומען פון דער היים און צום סוף אַנגע- נומען לעקציעס פאַר שילער פון העכערע קלאַסן, אַבי וואָס מער צו פאַרדינען. זי האָט אַפּגעזאַגט דאָס עסן ביי איר באַלעבאַס און געבליבן דאָרט נאָר וויינען, ווען זי איז געווען הונגעריק, פלעגט זי עפעס איבערכאַפן אין גאַס. בילע וואָס.

פאַר די חברים פון איר קרייז איז דער פאַל מיט צפּורעהן געווען אַ בולטער באַווייז, ווי שווער עס איז צו זאָגן עפעס קאַנקרעטעס וועגן אַ צווייטן מענטש. זיי האָבן געוואוסט, אַז עס פאַרבינדט זי מיט דעם קראַנקן גאַרנישט אַווינס, זי זאל זיך דאַרפן פאַר אים אַזוי אַוועקהרגענען. די בחורים האָבן געצויגן מיט די פלייצעס, נישט דרייסט גערעדט וועגן איר גוטסקייט און די מיידלעך, וואָס האָבן זי פריער געהאַלטן פאַר אַן „עגאַיסקע“, האָבן פעסטגעשטעלט, אַז זי איז פשוט אַ משוגענע.

אַבער נישט אַלע האָבן אַזוי געטראַכט. מענכע האָבן פאַנטאַזירט, אַז עס איז יאָ פאַראַן אַ גרויסע, באַהאַלטענע ליבע צווישן צפּורעהן און דעם קראַנקן סטודענט און ווער ווייס ווי לאַנג זי האַלט שוין אַן. אפשר איז ער גאָר פון דעם קראַנק געוואָרן. מען האָט זיך אַנגעהויבן דערמאַנען פאַרשידענע איינצלהייטן און סימנים וועגן זייערע קעגנזייטיקע באַצויגונגען, וואָס פריער האָט קיינער אויף זיי קיין אַכט נישט געלייגט, ווייל זיי האָבן פשוט קיין אַרט נישט געהאַט, נאָר איצט איז פלוצעם קלאָר און פאַרשטענדלעך געוואָרן זייער טיפער באַדייט. מען האָט זיך איבערליציטירט אין סברות און ראיות, וואָס זאָלן באַשטעטיקן און פאַרפעסטיקן דעם פאַקט פון דער ליבע צווישן צפּורעהן און דעם קראַנקן סטודענט. מען האָט זיך פאַררופן אויף איר זעלטן אַרויסגיין פון שטוב זיך פאַרוויילן מיט די מענטשן פון איר קרייז. און דווקא דאָס, וואָס פלעגט איר פאַרשאַפן אַזוי פיל פאַרדרוס, האָט מען איצט געטייטשט קעגן איר.

אויפן קרייז האָט מען איצט נישט גערעדט און דיסקוטירט וועגן געשיכטע, תנ"ך צי תלמוד. מען האָט נאָר און אויסשליסלעך גערעדט וועגן דעם געשעעניש מיט צפּורעהן. מילא, איר האָבן אַלע מוחל געווען וואָס זי האָט פאַר קיינעם נישט דערציילט, נישט געגעבן אַנצוהערן מיט קיין איין וואָרט וועגן דעם וואָס קומט מיט איר פאַר, מען האָט געוואוסט, אַז זי איז אַ פאַרמאַכטע אין זיך, אַז זי איז אַנדערש פון אַנדערע. אַבער דעם חבּר, דעם סטודענט, האָבן זיי נישט געקאַנט פאַרגעבן וואָס ער האָט זיך קיין מאַל נישט פאַרראַטן וועגן זיין ליבע מיט צפּורעהן. זיי זענען אים אויך מקנא געווען מיט איר, זי איז פלוצעם געוואַלטיק אויסגעוואַקסן אין זייערע אויגן.

★

דער דאַקטאָר האָט פאַראַרדנט דעם קראַנקן, נישט געקוקט וואָס עס איז אים צוגעקומען אויף דער וואָג, אומבאַדינגט און ווי אַמשנעלסטן אַרויסצופאַרן אין אַ סאַנאַ- טאָריע פאַר לונגען-קראַנקע. מיט אַ געוויינטלעכן וועג, דורך דער קראַנקן-קאַסע, וואַלט עס געמוזט דויערן אַ לענגערע צייט. מען האָט געמוזט וואַרטן אין דער ריי אויף אַן אַרט אין אַ סאַנאַטאָריע, וועלכע זענען אין פּוילן נישט געווען אין קיין גענוגדיקער צאָל.

אבער צפורה האָט נישט געוואָלט וואַרטן. זי האָט אויסגעקויפט פון לאַמבאַרד איר גאַלדן זייגערל, דאָס פּאַקענע מענטעלע און נאָך אַנדערע פּאַרנעצטע זאַכן און האָט דאָס אַלץ פּאַרקויפט. זי האָט נישט איינגעצאָלט די ראַטע פּאַרן שכר-לימוד אויף דעם אוני-ווערסיטעט, און אין סוף לימודים-יאָר האָט זי דער סעקרעטאַריאַט אויטאָמאַטיש אויסגע-שטראַכן פון דער ליסטע שטודירנדיקע.

פאַר דעם געלט האָט זי איינגעאַרדנט דעם קראַנקן אין אַ פּריוואַטער סאַנאַטאָריע פאַר לונגען-קראַנקע אין אַטוואַצק. זי האָט פאַר אים איינגעקויפט וואַרעמע מלבושים און שיך. זי איז מיט אים מיטגעפאַרן, און אויסגעקליבן אַ באַקוועם, זוניק צימער און באַזאָרגט מיט אַלעם נויטיקן.

ווען זי איז צוריקגעקומען, האָט זי אַפּגעזאָגט אַלע לעקציעס וואָס זי האָט געהאַט. זי האָט אָנגענומען אַ פּולע קאַנדיציע צו צוויי קינדער אין שולעלעטער ביי אַ זייער פּאַר-מעגלעכער פּאַמיליע, זי איז דאָרט אויך געשלאָפּן.

זי האָט רעגולער געצאָלט פאַר דער סאַנאַטאָריע, געשיקט דעם קראַנקן פּעקלעך מיט זיסקייטן, קאַרעספּאַנדירט מיט אים און אים דערמוטיקט, נישט געלאָזט ער זאָל זיך פּילן געפּאַלן ביי זיך.

אויף פּסח איז זי נישט געפּאַרן אַהיים, ווי זי פּלעגט עס טאָן געוויינטלעך יעדן יום-טוב, בפרט פּסח. זי איז געבליבן אין וואַרשע אויף דער קאַנדיציע. מען האָט איר צוגעזאָגט פאַר דעם יום-טוב-חודש אַ דאָפּלטן געהאַלט אויב זי וועט בלייבן פּסח מיט די קינדער.

און צפּורה האָט פאַר דעם קראַנקן באַדאַרפט אַ סך געלט.

זי האָט אַהיימגעשריבן אַ בריוו מיט פּאַרשידענע תּירוצים, פאַר וואָס זי קאָן נישט קומען אויף יום-טוב, געבעטן די עלטערן און די ברידער און שוועסטער זיי זאָלן איר דאָס מוחל זיין. איר הויפּט-תּירוץ איז געווען, אַז גראַד אין די יום-טוב-טעג פּאַלן אויס וויכטיקע עקזאַמענס און, אויב זי וואָלט אַהיימגעפּאַרן, וואָלט זי געקאָנט פּאַרלירן אַ יאָר אויף דעם אוניווערסיטעט.

באַלד נאָך יום-טוב איז געקומען קיין וואַרשע אַ דערשראַקענער איר ברודער.

— דער טאַטעשי און די מאַמעשי זענען שטאַרק צערודערט פון דיין נישט קומען. די מאַמעשי איז געזעסן באַ די סדרים און געוויינט. ווי פּאַלסטי אַס אַפּצייטן אַזאַ זאָך ? — האָט ער פּונאַנדערגענומען די הענט אין אַ גרויסער טענה.

אבער צפּורה האָט זיך נישט פּאַרלוירן. זי האָט אויף איר פּראָווינצער ברודער, וואָס איז געווען אין גאַנצן אַריינגעטאָן אין טאַטנס מסחרים, אַ שיט געטאָן אַ באַרג מיט אַזעלכע אוניווערסיטעטישע ווערטער ווי : קאַלאַקוויום, סעמינאַר, האַלבער דיפּלאָם, גאַנ-צער דיפּלאָם, אַז דער ברודער איז אַהיימגעפּאַרן אין גאַנצן אַ באַרויקטער. ער האָט זי אַפּילו נישט איבערגעפרעגט פאַר וואָס זי וווינט נישט דאָרט וווּ פּרײַער.

*

נאָך דעם, ווי דער קראַנקער איז אַפּגעווען עטלעכע חדשים אין סאַנאַטאָריע, האָבן די דאָקטוירים פּעסטגעשטעלט, אַז זיין געזונט-מצב האָט זיך אויף אַזוי פּיל פּאַרבעסערט, אַז ער קאָן שוין ביסלעכווייז אָנהויבן צוריקגיין צו זיין נאַרמאַל לעבן און צו זיינע פּרײַערדיקע באַשעפּטיקונגען.

דער בחור האָט וועגן דעם מודיע געווען צפּורהן אין אַ זייער האַפּערדיקן בריוו. ווען ער האָט פּאַרלאָזט די סאַנאַטאָריע און אַנגעקומען קיין וואַרשע, איז ער דירעקט פּאַרפּאַרן צו איר, כאַטש זי האָט געווינט אין דעם הויז, וווּ זי האָט געהאַט די קאַנדיציע. דאָס האָט זי שטאַרק געווינדערט און זי האָט נאָך דעם זעלבן טאַג געפונען אים אַ צימער און געהאַלפּן אים איבערפירן זיינע זאַכן.

וואָס אַן אמת האָט דער בחור קיין מאָל נישט געהאַט קיין ספּעציעל געפיל צו צפּורהן, ער האָט אויך קיין מאָל נישט באַמערקט ביי איר דעם מינדעסטן סימן פון אַ געפיל צו זיך. אָבער איצט, נאָך דעם וואָס איז זיך, זייט ער איז קראַנק געוואָרן, מיט זיי פּאַרלאָפּן, איז פּאַר אים געווען קלאַר, אַז דער גורל האָט זיי צונויפגעפירט און זיי דאַרפן בלייבן מיט זיך, פּאַרבונדן צווישן זיך אויף שטענדיק.

גאַר אַנדערש האָט, זעט אויס, געטראַכט צפּורה, וואָס מער דעם בחור איז גע- וואָרן בעסער, אַלץ מער האָט זי פּאַרלוירן דעם אינטערעס פּאַר אים. וואָס געזונטער ער איז געוואָרן, אַלץ מער האָט זי זיך דערווייטערט פון אים, נישט דערלויבט אויף דער מינדעסטער דערנענטערונג פון זיין זייט. נאָך אַ קורצער צייט האָט זי זיך אין גאַנצן אויפגעהערט מיט אים צו אינטערעסירן.

דער בחור איז געווען אויסער זיך, פשוט פּאַרצווייפלט. ער האָט זיך געפילט אומ- גליקלעך. נישט געקאַנט באַנעמען איר האַנדלונג, נאָך דעם אַלעם וואָס זי האָט געטאַן פּאַר אים.

אויך אין זייער קרייז האָט מען זיך געבראַכן די קעפּ צו געפינען אַ באַרעכטיקונג פּאַר דעם, וואָס איז מיט איר געשען. טייל האָבן געהאַלטן, אַז אַלץ וואָס זי האָט געטאַן איז געווען ריינע פּאַזע, טייל האָבן אַלץ אַוועקגעמאַכט מיט דער האַנט און באַצייכנט זי אַלס פּאַרדרייטע. מענכע האָבן געזוכט ראַמאַנטישע סיבות, געהאַלטן, אַז צוליב איר הייסן טעמפּעראַמענט, איז ווייזט אויס דער בחור קראַנק געוואָרן, אָבער די האָט מען באַלד פּאַרשריגן, אַז עס הייבט זיך נישט אָן. צפּורה איז אַ קאַלטע.

מען האָט זיך נישט געקאַנט באַרויקן, און די בחורים פון קרייז, וועלכע זענען מיט דעם אַפּגעשטויטענעם געווען גענטער, זענען צוגעשטאַנען צו אים, געוואָלט דורכויס פון אים אַרויסבאַקומען עפעס פון די סודות, וואָס זענען געווען צווישן אים און צפּורהן. נאָר אַזוי ווי דער בחור האָט גאַרנישט געוואָסט וועגן דער גרויסער ליבע, וועלכע זאָל האָבן געווען צווישן זיי ביידע, אַזוי האָט ער אויך איצט גאַרנישט געוואָסט צו זאָגן וועגן דעם, וואָס האָט זיי צעשיידט.

— לאָזט מיך צורו, — האָט ער זיך געבעטן, — איך ווייס נישט און פּאַרשטיי נישט וואָס איז געווען פּריער און וואָס איז איצט.

★

דערווייל איז מען ביי צפּורהן אין דער היים געוואָרן געוואָרן, וואָס מיט איר איז זיך פּאַרלאָפּן. צי עמיצער פון אירע חברטעס, צי די געוועזענע באַלעבאַסטע, האָבן וועגן דעם אַנגעשריבן צו אירע עלטערן.

ס'איז צו איר אַנגעקומען אַ שטרענגער בריוו פון פּאַטער, אַז זי זאָל תּיכּף אַהיימ- קומען. צפּורה האָט פּאַרלאָזט די קאַנדיציע, פּאַרפּאַקט די וואַלזוקעס, מיט קיינעם זיך נישט געזענגט און אַהיימגעפּאַרן.

די עלטערן האָבן איר נישט געמאַכט די מינדעסטע פאַרווורפן. נישט געפאַרשט, נישט איבערגעפרעגט. די מוטער האָט זיך גענומען איר צווען, פאַרפולקאַמט איר גאַרדע-ראַבע. מען האָט ווידער אויפגענייט איר עטלעכע קליידלעך, אַ נייעם קאַסטיום און אַ פאַקן מענטעלע.

די גאַנצע צייט איבער די ווינטער-פעריען איז צפורה געווען אין דער היים. זי האָט צו קיינעם נישט געשריבן קיין בריוו און פון קיינעם פאַר דער גאַנצער צייט קיין בריוו נישט באַקומען. ווען די פעריען האָבן זיך געענדיקט, האָבן איר די עלטערן געגעבן געלט און זי איז צוריקגעפאַרן קיין וואַרשע שטודירן.

זי האָט איינגעצאָלט אין אוניווערסיטעט און מען האָט זי ווידער איינגעשלאָסן אין דער ליסטע פון שטודירנדיקע. זי האָט איצט רעגולער באַזוכט די לעקציעס, באַ-זוכט דעם סעמינאַר פאַר מיטלעלטערלעכער געשיכטע, וואָס דאָס איז געווען איר הויפט-לימוד. זי האָט צוגעגרייט שריפטלעכע אַרבעטן. אַ סך געלערנט און זיך צוגעגרייט צו די עקזאַמענס.

אין יידישן סטודענטן-קרייז איז זי געקומען רעגולער. אַזוי ווי אַלע מאָל האָט זי גערנער געהערט, ווי גערעדט, אָבער ווען זי האָט גענומען אַ וואַרט, האָט זי גע-רעדט מיט פייער און ס'האָט זיך אַלע מאָל אַרויסגעוויזן, אַז כאַטש זי האָט פרייער אויסגעזען אַ פאַרטראַכטע, געדענקט זי אויסגעצייכנט די סאַמע דינסטע ניוואַנסן פון יענעם אַרויסגעזאָגטע געדאַנקען. זי פלעגט זיך אַזוי אינערלעך צעוואַרעמען, אַז נישט נאָר אירע קורצזיכטיקע אויגן האָבן זיך צעשפילט, נאָר די עטוואָס צו אַנזע-עוודיקע ציין האָבן געוואַרפן ווייסע בליצן. דאָס לייכטע פאַרפלאַמטע פנים האָט גע-שטראַלט מיט שכל און אינטעליגענץ.

זייער קרייז איז נישט געווען קיין פּאָליטישער, נאָר אַ ריין חברישער. און דאָך פלעגן אויסברעכן צווישן זיי שאַרפע דיסקוסיעס, גרויסע מיינונגס-פאַרשידנהייטן. ס'איז געווען אַ צייט אַ שווערע, אַ דערדריקנדיקע. דער אַנטיסעמיטיזם אין פּוילן האָט זיך געוואַלטיק געשטאַרקט. פאַר די גרעסטע, פאַריבסנסטע אַנטיסעמיטן האָט זיך אַרויסגעוויזן די פּוילישע אַקאַדעמישע יוגנט, איר איבערוועגנדיקסטע מער-הייט. אין די אוניווערסיטעט-אוידיטאָריעס האָבן די פּוילישע סטודענטן געוואַלט צווינג-גען די יידישע זיי זאָלן פאַרנעמען די בענק אויף דער לינקער זייט. די יידישע סטודענטן האָבן געענטפערט מיט אַ פּראָטעסט. זיי זענען די גאַנצע צייט בעת די לעקציעס גע-שטאַנען. עס זענען פאַרגעקומען די ערשטע עקסצעסן אויף דעם וואַרשעווער אוניווער-סיטעט. ס'איז געקומען צו ביטערע געשלעגן וווּ אַ מחנה צעיושעטע כוליגאַנעס האָט זיך געוואַרפן אויף דעם הייפל יידישע סטודענטן און סטודענטקעס, מען האָט זיי גע-שליידערט פון די שטיגן. אויף דעם אויטאָנאָמען אוניווערסיטעט-שטח, וווּ די פּאָליציי האָט נישט געטאַרט אינטערווענירן, האָט זיך געגאַסן יידיש בלוט הפקר, אומבאַשיצט.

די יידישע שטודירנדיקע יוגנט אין פּוילן איז געווען דערשיטערט. ס'איז פאַר איר אויסגעוואַקסן אַ פרישער באַרג מיט פּראַבלעמען. אַ חוץ די ענינים פון שטודיום גופא און די מאַטעריעלע שוועריקייטן פון דעם טאַג-טעגלעכן אויסהאַלטן זיך, איז איצט אין דער גאַנצער האַרבקייט געשטאַנען די גורלדיקע פּראַגע וועגן דער צוקונפט פון דער יידישער שטודירנדיקער יוגנט אין פּוילן, און פון דער יידישער יוגנט בכלל.

אין דעם יידישן סטודענטן-קרייז, צו וועלכן צפורה האָט געהערט, האָט מען איצט גערעדט און דיסקוטירט וועגן די דאָזיקע פּראַבלעמען, און נישט ווי ביז איצט, נאָר וועגן יידישער געשיכטע, תנ"ך און געלערנט תלמוד. ווייל כאַטש דער קרייז איז געווען נישט

קיינ פאליטישער, האבן זיך די פאליטישע געשעענישן אריינגערין מיט א דראַענדיקער ברוטאליטעט אין די יידישע הערצער. מען האָט נישט געקאָנט נישט באַרירן דעם שרעק־ לעכן אַנטיסעמיטיזם, וואָס האָט געשפּאַרט אויף דער יידישער באַפעלקערונג און אַנגע־ וואַרפּן אַ פּחד. די דאָזיקע יונגע מענטשן האָבן געהאַלטן, אַז די יוגנט דאַרף אַוועקפּאַרן קיין ארץ־ישׂראל און דאַרט בויען זייער לעבן. אָבער זעלטן איז אין זייערע רייד געווען אַ פּולע אַנטשלאַסנקייט, צי בלויז אַ חשק צו הגשמה עצמית, צו זעלבסט־פּאַרווירקלע־ כּונג, צו פּאַרלאַזן פּוילן און פּאַרן קיין ארץ־ישׂראל.

די אַקטיווע טראַכטנדיקע צווישן זיי, וואָס האָבן געהאַט אַ שאַרפּן, קריטישן צו־ גאַנג צו געשיכטע, האָבן געהאַלטן, אַז דערפּאַר וואָס דער גלות אין פּוילן דויערט שוין טויזנט יאָר, האָט ער אויסגעאַרבעט פּון זיך עפּעס אַזאַ גראַוויטאַציע־כּוח. דער דאָזיקער כּוח מאַכט עס, אַז אַלע אינטערעסן פּון די פּוילישע יידן דרייען זיך אַרום פּוילן און גייען זייער זעלטן אַרויס פּון איר אַרביטע. פּון דאַנען נעמט זיך דער גרויסער אַנטייל פּון די יידן אין דער פּוילישער ליטעראַטור און קונסט בכלל. אויך די יידישע אַרטאָדאָקסיע, נישט נאָר די גאַליצישע, נאָר אויך טיילווייז די קרוין־פּוילישע, איז פּויליש פּאַטריאַטיש געשטימט. אַפּילו די אַזוי גערופּענע „געגנוואַרטיקע אַרבעט“, וואָס איז אַריין מיט איר כּיבוש הקהילות, אין פּראַגראַם פּון דער ציוניסטישער טעטיקייט אין גלות, איז פּמעט אַ ריין פּויליש־ציוניסטישער פּראַדוקט.

איבער, גאָר אַ געוואַנטער, האָט אַרויסגערוקט די השערה, אַז אַ גלות טאָר נישט צו לאַנג דויערן.

— דערפּאַר — האָט ער געזאָגט, — וואָס גלות־פּוילן דויערט שוין ביי טויזנט יאָר, טראַגט ער אין זיך ווער ווייס וואָס פּאַראַ גרויסע סכּנות... די אַלע שמועסן און דיסקוסיעס זענען געווען ריין טעאַרעטישע. צו זיך אַליין האָט מען זיי נישט גענומען. זיי זענען אויך קיין מאַל נישט אַרויס פּון די ראַמען פּון יידישן נאַציאָנאַלן געדאַנק. וועגן אַבסאָלוטער אַסימילאַציע, צי וועגן אוניווערסאַלע אידעען, ווי סאַציאַליזם, קאָמוניזם, אַז זיי זאָלן זיין אַ פּאַרענטפּערונג פּאַר דער יידן־פּראַגע, האָט מען אין דעם קרייז אַפּילו נישט גערעדט. אין און אַרום די מענטשן פּון דעם קרייז איז געווען אַזוי פּיל יידישקייט, זיי האָבן זיך דערמיט אַזוי פּיל באַשעפּטיקט, זיי האָבן אַזוי גערן שטודירט יידישע געשיכטע, זיך אַזוי אַריינגעטאַן אין איר, אַז קיינעם פּון זיי איז גאָר נישט געקומען אויפּן געדאַנק מען זאָל קאַנען אַנטלויפּן, דורך וועלכן דאָס זאָל נישט זיין וועג, פּון דעם אייגענעם יידישן גורל.

*

פּלוצעם, אין דער דאָזיקער געשפּאַנטער צייט, איז מען אין קרייז געוואָר געוואָרן, אַז איינעם אַ חבּר זייערן האָט מען אַרעסטירט, ווי אַ באַשולדיקטן אין קאָמוניסטישער טעטיקייט.

דאָס איז געווען אַ שטילער, אידעלער און זייער אַן אַרעמער בחור, וואָס האָט געענדיקט אַ פּוילישע גימנאַזיע אויף דער פּראַווינק. ער האָט געשטאַמט פּון אַן אַרעמער אָבער פּאַרגעשריטענער שטוב. ער האָט זיך אין קרייז דער עיקר אינטערעסירט מיטן תּלמוד. נישט יידישע געשיכטע, נישט תּנ"ך, נאָר גמרא. ער האָט געוואַלט לערנען די סאַמע האַרבסטע סוגיות, געהאַט אַ שאַרפּן קאַפּ און אַ נטיה צו טעאַרעטישע וויכּוחים און צו פּלפּוליסטיק.

זיין אַרעסט האָט אַרויסגערוּפֿן אין קרייז שטוינונג און צעמישונג. דער קרייז איז נישט געווען קיין לעגאַליזירטער. מען פלעגט זיך צונויפטרעפֿן ביי די, וואָס האָבן געהאַט אייגענע צימערן, ווי צפּורה, אָדער ביי די סטודענטן, וואָס האָבן געווינט אין וואַרשע ביי זייערע עלטערן, וועלכע האָבן פֿאַרנומען גרעסערע ווינונגען. איצט האָט מען מורא באַקומען, אַז דער אַרעסט זאָל נישט וואַרפֿן קיין חשד אויף די איבעריקע חברים פֿון קרייז, מיט וועלכע דער אַרעסטירטער פלעגט זיך גענוג אָפֿט טרעפֿן.

זיי האָבן דעריבער באַשלאָסן אויף אַ געוויסער צייט זיך צו טרעפֿן זעלטענער. מיטן גורל פֿון אַרעסטירטן חבר האָבן זיי זיך נישט אינטערעסירט. פֿאַרקערט, מורא געהאַט נישט אַריינגעפֿלאַנטערט צו ווערן אין זיין פֿראַצעס, געציטערט פֿאַרן פֿאַרדאַכט, אַז זיי האָבן געקאַנט האָבן מיט אים עפעס בשותפותדיקעס.

דעמאָלט האָט צפּורה איינע אַליין גענומען זיך אים ראַטעווען.

זי האָט פֿאַר דעם אַרעסטירטן גענומען פֿאַר אַ פֿאַרטידיקער אַ באַרימטן וואַרשע-ווער אַדוואָקאַט, דווקא אַזעלכן וואָס פלעגט זיך נישט פֿאַרנעמען מיט קיין קאָמוניסטישע פֿראַצעסן. זי האָט אים באַצאָלט אַ הויכן האַנאַראַר. אין די טעג, ווען מען פלעגט אָננע-מען אין דער תּפּיסה פֿעקלעך פֿאַר די אַרעסטירטע, האָט מען שוין פֿון פֿאַר טאָג געקאַנט זען צפּורהן שטיין פֿאַרן "פּאַוויאַק" מיט אַ גאָר גרויסן פּאַקעט און וואַרטן ביז מען וועט עפענען דעם אייזערנעם תּפּיסה-טויער.

זי האָט דעם אַרעסטירטן באַזאָרגט מיט אַלעם גוטן צום עסן : טרוקענעם ווורשט, גערויכערט פּלייש און פּיש, צוקערלעך, קוכן און שאַקאַלאַד. זי האָט אים געשיקט פּאַפּיר-ראַסן, אַלץ בשפּע, ס'זאָל סטייען פֿאַר אים און פֿאַר די חברים פֿון זיין תּפּיסה-קאַמער. זי האָט אים אויף אַ געהיימען אָפּן איבערגעשיקט טייערע באַצאָלטע "גריפּסן" מיט אַנ-ווייזונגען ווי זיך פֿאַרטידיקן בעת די אויספֿאַרשונגען.

זי אַליין, צפּורה, האָט זיך פֿאַר דער צייט שטאַרק אָפּגעלאָזן. זי האָט אויפֿגעהערט באַזוכן די לעקציעס אויף דעם אוניווערזיטעט, נישט באַזוכט דעם סעמינאַר, נישט צוגע-שטעלט די פֿאַרפּליכטנדיקע שריפטלעכע אַרבעטן. זי האָט אָפּגעזאָגט דאָס עסן ביי דער נייער באַלעבאַסטע און געבליבן דאָרט בלויז נעכטיקן, ווען זי איז געווען הונגעריק, האָט זי עפעס איבערגעכאַפט אין גאַס, בילע וואָס. אין דעם לויזער געוואַרענעם סטודענטן-קרייז האָט זי זיך אין גאַנצן נישט געוויזן.

ווען מען האָט דעם אַרעסטירטן איבערגעגעבן דאָס ערשטע פֿעקל פֿון צפּורה, איז ער געווען שטאַרק פֿאַרווונדערט. ווען דער באַרימטער אַדוואָקאַט איז געקומען צו אים אין תּפּיסה און געזאָגט זיין נאָמען און ווער עס האָט אים גענומען פֿאַר אים פֿאַר אַ פֿאַרטידיקער, האָט ער געשטוינט, געווען אויסער זיך.

דער אַרעסטירטער בחור האָט קיין מאָל נישט געהאַט באַמערקט, אַז צפּורה זאָל אים האָבן אַ מאָל באַשאַנקען מיט אַן איבעריקן בליק. ער אַליין האָט זי אויך נישט גע-קענט נענטער ווי אַנדערע סטודענטן פֿון זייער קרייז, דאָס הייסט, אַז אייגנטלעך האָט ער זי פּמעט נישט געקענט.

אַבער ווי יעדער מענטש, וואָס געפינט זיך אין אַן עת-צרה, וויל וויסן, אַז ער איז נישט פֿאַראיינזאַמט און אַליין, אַז עס איז פֿאַראַן עמעצער, וואָס טראַכט וועגן אים, זאָרגט פֿאַר אים, אַזוי איז עס אויך געווען מיטן אַרעסטירטן סטודענט. ער איז געווען גליקלעך מיט צפּורהס אינטערעס פֿאַר אים. ער האָט אָנגענומען איר הילף אַן שום וואַקלענישן, מיט געוואַלטיקער דאַנקבאַרקייט. אויף דער זענונג מיט איר, האָט ער זי

אפילו נישט געפרעגט פאר וואס טוט זי דאס און פון וואנען נעמט זי אויף דעם אַלעס. דאָס פּלוצעמדיקע וואָס איז געשען צווישן זיי, האָט אים, דעם פּילפּוּליסט און חקן, אָפּ גענומען דאָס לשון. אויף זייערע קורצע „זעכצן“ האָט ער נאָר געקוקט אויף איר, געקוקט מיט פאַרווּנדערונג. נישט אַראָפּגענומען זיין בליק פון איר, נישט געקאָנט קיין וואַרט אַרויסרעדן. ער האָט אַנגענומען אַלע אירע אַנווייזונגען און ווּנטשן מיט אַ שטומען צושאַקלען מיטן קאַפּ.

אין דעם סטודענטן־קרייז, וווּ מען האָט זיך נאָך אַ געוויסן איבעררייס, ווידער אַנגעהויבן צונויפטרעפן, האָט זיך אויף ס׳ניי געקאַכט מיט צפּורהן.

טייל האָבן געהאַלטן, אַז דאָס איז אַ נייע פּאַזע פון דעם משונהדיקן, עקסטראַוואַנט־גאַנטן מיידל, טייל האָבן געזען דערין נאָך אַ סימן פון איר „צעדרייקייט“. אַנדערע האָבן ווידער אַרויסגערוקט אַ סברה, אַז צפּורה איז אַ קאַמוניסטקע, אַז איר אינטערעס צום אַרעסטירטן איז נישט קיין פּערוזענלעכער, נאָר אַן אידעישער. זיי האָבן אַפּילו ציטירט אירע מפּלומרשטע אַרויסזאָגונגען, אין וועלכע מען האָט שוין דעמאָלט געקאָנט זען אַ רמז אויף אירע עקסטרעם־לינקע אַנשויונגען, נאָר דעמאָלט האָט מען פשוט נישט גע־לייגט דערויף קיין אַכט.

אַבער דער עיקר די בחורים פון קרייז האָבן ווידער גערעדט וועגן אַ גרויסער, הייסער ליבע צווישן איר און דעם אַרעסטירטן סטודענט. זיי האָבן אַפּילו געהאַלטן, אַז דאָס האָט זי צוליב אים איבערגעריסן מיט איר פּרײַערדיקן בחור, דעם קראַנקן סטודענט. אַנדערע ווידער, די נישט דרייסטע אַבער מיט אַ צעהיצטער סעקסועלער פּאַנטאַזיע, האָבן געזען אין צפּורה אַ טיפּ פון אַ מיידל, וואָס דאַרף אָפט ענדערן אירע געליבטע. אלא וואָס איר ערשטער געליבטער איז גראַד קראַנק געוואָרן און דעם צווייטן האָט מען גראַד אַרעסטירט — אין דעם האָבן זיי געזען ריינעם צופּאַל.

אויפן קרייז האָט געקאַכט און געזאַטן. מען האָט נישט גערעדט און דיסקוטירט וועגן יידישער געשיכטע, תנ״ך, צי תּלמוד, אַפּילו נישט וועגן די געשעענישן אויף דעם אַוניווערסיטעט און נישט וועגן גורל פון דער יידישער יוגנט אין פּוילן. מען האָט נאָר און אויסשליסלעך גערעדט וועגן צפּורהן.

✧

צפּורה האָט זיך אויפן קרייז נישט געוויזן. זי איז געווען פאַרטאָן אין די ענינים פון אַרעסטירטן. אירע באַמיונגען זענען געגאַנגען אין דער ריכטונג צו באַפּרייען אים אויף קויציע ביזן פּראָצעס. זי האָט עס טאַקע דורך איר גרויסן אַדוואָקאַט דערגרייכט און דער בחור איז נאָר געשטעלט געוואָרן אונטערן פּאַליצייאַישן אויפּזיכט.

מער האָט זי נישט באַדאַרפט. זי האָט פאַרקויפט איר ביי פּאַקן מענטשעלע, דאָס נייע גאַלדענע זייגערל, עטלעכע קאַסטבאַרע קלייניקייטן. זי האָט אַנגענומען אַ קאַנדיציע ביי פאַרמעגלעכע מענטשן צו צוויי קינדער אין שולעלעטער און גענומען פאַר דריי חדשים פאַרויס דאָס געהאַלט. פאַרבונדן זיך מיט אַ מאַכער, וועלכער האָט זיך פאַרנומען מיט אויסאַרבעטן פאַלשע אויסלענדישע פּאַספּאַרטן, אַ חוץ געלט געגעבן אים אויך וועקסלען, פּדי צו האָבן פאַר איר חבר אויף הוצאות און אויף אויסקום אויף דער ערשטער צייט — און עקספּעדירט אים קיין פּראַנקרייך.

אין אַנהויב האָט דער בחור נישט געוואָלט הערן וועגן דעם, אַז ער זאָל פאַרן אָן איר. נישט געקוקט דערויף וואָס ער האָט קיין מאָל נישט געהאַט קיין ספּעציעל געפּיל

צו איר און באצויגן זיך צו איר ווי אלע אנדערע בחורים פון זייער קרייז, האט ער זיך פשוט געפילט לגבי איר פארפליכטעט. און כאטש ער איז געווען אן איבערצייגטער מארקסיסט, האט ער אין זייער צונויפטערעפן זיך געזען די האנט פון גורל און געוואלט זיך פארבינדן מיט צפורהן אויף שטענדיק. אבער זי האט אים איבערצייגט, אז זיי האבן פשוט נישט קיין שום מאטעריעלע מעגלעכקייטן דאס צו רעאליזירן, אפילו ווען אירע עלטערן זאלן באצאלן אלע אירע חובות. ער מוז וואס שנעלער אנטלויפן — און שפעטער וועט מען זיך דורכשרייבן.

אויף זיינע דריי בריוו, האט זי אים געענטפערט מיט א קורץ גארנישט זאגנדיק בריוול. וואס אפטער ער האט געשריבן, אליץ זעלטענער האט זי אים געענטפערט. דער בחור האט געשטורעמט און זי איז געווארן וואס ווייטער מער גלייכגילטיקער צו אים. „מיט דעם וואס דו האסט מיך געשטעלט אין א לאגע, אז איך פיל זיך פארפליכט טעט לגבי דיר — האט ער איר געשריבן מיט יאוש — מיט דעם אליין האסט דו זיך אויך פארפליכטעט לגבי מיר, געדענק דאס!“

נאכן איבערלייענען דעם דאזיקן בריוו איז זי לאנג געזעסן א פארטראכטע מיט א געפיל ווי דעמאלט ווען אירע חברים פון קרייז פלעגן זיך צעגיין און זי איז געבליבן איינע אליין אין איר צימער.

דערווייל איז מען ביי צפורהן אין דער היים געוואר געווארן, וואס מיט איר איז ווידער געשען. א ביזער, א דערצארגטער איז אראפגעקומען קיין ווארשע איר עלטסטער ברודער. ער האט באפוילן איר תיכף איינצופאקן אירע זאכן און פארן מיט אים אהיים. דאס מאל האבן די עלטערן נישט געזשאלעוועט צפורהן קיין הארבע ווערטער. אירע אלע מאל עטוואס פארפלאמטע באקן זענען געווען בלאס און איינגעפאלן, די ברוינע אויגן אונטער די שארפע ברילן זענען געווען פארזומרעט מיט א באהאלטענעם טרויער, די ווייסע עטוואס צו אנזעעוודיקע ציין האבן פון צייט צו צייט גערווען געביסן די אונטערשטע בלייכע ליפ.

די מוטער האט זיך גענומען זי צוזען. געלאזט איר אויפנייען עטלעכע נייע קליידער לעך. פארפולקאמט איר גארדערעאב. מען האט איר געקויפט א ניי גאלדן זייגערל, געמאכט א ניי פאקן מענטעלע, כאטש ס'איז שוין געגאנגען צו פריילינג.

נאכן אפוין א שטיקל צייט אין דער היים, האבן איר די עלטערן געגעבן געלט און זי איז צוריקגעפארן קיין ווארשע שטודירן. זי האט זיך ווידער גענומען צום לערנען, פארענדיקט די אנגעוויבענע שריפטלעכע ארבעט פארן סעמינאר און זיך געגרייט צו די עקזאמענס.

זי האט אויך ווידער אנגעהויבן קומען אין קרייז, געהאלטן זיך גענוי ווי פריער. זעלטן דיסקוטירט און אויפמערקזאם זיך צוגעהערט צו די רייד פון אנדערע.

אין דעם סטודענטן-קרייז, צו וועלכן צפורה האט געהערט, האט זיך אין לויף פון דער צייט א סך געענדערט. די פארערגערטע פאליטישע און ווירטשאפטלעכע לאגע פון די יידן איז געווארן ממש קאטאסטראפאל. מען האט אפן בויקאטירט און פיקעטירט די יידישע געשעפטן און נישט אריינגעלאזט אין זיי קיין קריסטלעכע קונים. אין די פוילישע געשעפטן האט מען קעגנאיבער דעם אריינגאנג אויפגעהאנגען בילדער פון געקרייציקטן יויזל א פאראגסענעם מיט בלוט פון זיינע ווונדן, איבער די בילדער האט טאג און נאכט געברענט א גראמניצע און באלויכטן זיין פארפייניקט געזיכט און דעם

שארלעך פון זיין בלוט. עס האָט געגרוילט פון די דאָזיקע בילדער, וועלכע האָבן עדות געזאָגט, אַז דאָס זענען קריסטלעכע געשעפטן.

אפילו אויף די הויפטגאַסן, ווי מאַרשאַלקאָוסקאָ און ניי-וועלט, זענען פון געשעפט צו געשעפט געלאָפן פלינקע פאַרשוניגען מיט נאַטיץ-ביכלעך אין די הענט און מיט שאַרפע, חוצפהדיקע שטימען געפרעגט צי דאָס געשעפט איז אַ קריסטלעכס, און אויב נישט, האָבן זיי דאָס נאַטירט. פאַר די האַלעס זענען געשטאַנען פּוילישע סטודענטן איבער קוישן פּיש און זיי פאַרקויפט, בכדי צו שעדיקן דעם יידישן האַנדל. זיי פּלעגן זיך אַריינרייסן אין דער יידישער געגנט און שלאָגן די יידן.

די פינצטערע כּוואַליע, וואָס איז געגאַנגען פון דייטשלאַנד, האָט זיך געשפּרייט איבער פּוילן ווי אַ מגפה. זי איז אַריינגעדורנגען אין יעדן ווינקל פון יידישן לעבן און עס באַדראַט מיט אַ מערדערשער קראַפט.

צפּורה איז דערשיטערט געוואָרן פון די ענדערונגען, וועלכע זענען פאַרגעקומען. דער קרייז צו וועלכן זי האָט געהערט, איז איינגעשרומפן געוואָרן. טייל סטודענטן זענען זיך צעפאַרן אַהיים אין שטעט און שטעטלעך, זוכן אַ שטיקל ברויט, טייל האָבן גענומען וואָס פאַראַ אַרבעט עס האָט זיך געלאָזט, אַבי איבערקומען די ביטערע צייט, טייל האָבן חתונה געהאַט, אַנדערע זענען אַוועקגעפאַרן קיין אַרץ-ישראל.

פון פּרזעדיקן קרייז זענען פון די עלטערע סטודענטן, צו וועלכע צפּורה האָט געהערט, פאַרבליבן נאָר עטלעכע געציילטע מענטשן. די פּריש צוגעקומענע האָבן אַריינגעבראַכט מיט זיך אַ גערייצטקייט און בהלהדיקייט. מען האָט זיך געפּילט ווי אין אַ פּאַסטקע. עס פּלעגן אויסברעכן שאַרפע דיסקוסיעס. אויך האָט מען איצט אַרויסגעזאָגט ראַדיקאַל-לינקע געדאַנקען, געזוכט אַן אויסוועג, אַן אַנשפּאַר, אַ האַפּענונג אויף עפּעס אַן ענדערונג.

צפּורה האָט איצט געהאַט פּולע הענט מיט אַרבעט. מענטשן פון איר קרייז האָבן געהונגערט, נישט געהאַט אויף אַ שטיקל ברויט. זי איז ווידער געלאָפן איבער פאַרשי-דענע אינסטיטוציעס. געבעטן, געסטאַרעט זיך, געפּלאַטערט.

דער פּרילינג האָט אויפגעבליט מיט גרין און גאַלד און בלויקייט פון לויטערן הימל, אָבער איבערן לאַנד האָט זיך אַראַפּגעלאָזט אַ דריקנדיקער חושך. עס איז געווען דער פּרילינג פון 1939.

וואָס איז געוואָרן מיט צפּורה? כּווייס נישט. כּ'קאַן אייך וועגן דעם גאַרנישט זאָגן. איר פּערזענלעכער גורל איז מיר נישט באַקאַנט. כּ'קען אָבער זייער גוט דעם גורל פון די יידן אין פּוילן אין די יאָרן פון פאַרלענדונג.

צפּורה איז אומגעקומען צוזאַמען מיט איר יידיש פּאַלק. דאָס וואָס איך דערצייל אייך דאָ, איז אַליץ, וואָס איז נאָך איר פאַרבליבן...

★

יחיאל האַפּער ע"ה

געבוירן אין וואַרשע 1906, באַקומען אַ גרינטלעכע רעליגיעזע און וועלטלעכע דערציִונג. נאָכן ענדיקן גימנאַזיע שטודירט מעדיצין אין בערלין. באַקומען אויסצייכענונג אויף קאַנ-קורס פון פּוילישער פּאַעזיע פון „וויאַדאַמאַשטי ליטעראַציע“. מלחמה-יאָרן דורכגע-מאַכט אין סאָויעט-רוסלאַנד. נאָכן צוריקקערן קיין פּוילן אין יאָר 1946 גענומען שרייבן יידיש. אַ צייט געווינט אין פאַריז. אין 1950 געקומען קיין ישראל, וווּ עס זענען אַנטשאַט-געווען זיינע ווערק: „מיינע וואַרשעווער הייז“, „ר' זלמן“, „אַמאַל“ און „ר' תּנחום“. דאָס ערשטע בוך איז דערשינען אויף העברעיִש. באַקומען די 1972 מאַנגער-פרעמיע. נאָך אַ לאַנגער קראַנקהייט געשטאַרבן אין 1973.

★

זיך אויסגעבלייט עס האָבן אַלע זיבן הימלען.
דאָס פֿענצטער אין מיין האַרץ
האַט זיך אויפֿגעפּראַלט.
אויף די בענק אין סקווער זיצן אַלטע לייט
און דרימלען,
לעבן זיי
ווער איך מיד און אַלט...

דערנעבן
היפּן אום און וואַרקען טויבן.
קינדער שפּילן זיך, באַדן זיך אין ליכט,
באַשפּריצן מיך מיט טראַפּנס פֿרייד
און צויבער —
ווער איך מונטער, יונג
און אויפֿגעריכט...

פרעג מיך נישט...

דער וועג צום קוואַל איז נישט קיין גראַדער ;
ניין און ניינציק שטעגן פֿירן צו דעם וועג.
בלאָנדזשע אידן און ווער אַלץ מאַטער
אויף די אַקסלען מײַנע פֿיל אידן שוין דעם אָוונט-פֿלאַטער
און אַנגעזאַפט מיט אומרו זענען מײַנע נעכט און טעג.

דער רעגן הערט נישט אויף צו גיסן,
אויסגעמישט עס האָט זיך דער הימל מיט דער ערד.
דער פֿאַדעם צו מײַן שטערן האָט זיך אָפּגעריסן
דער גורל מײַנער האָט נישט קיין געוויסן
איז, אַלץ וואָס אידן פֿאַרטראַכט קומט אויס פֿאַרקערט...

אויך דו טוסט אַלץ מיר קידער-וויידער
און עפעס-וואָס, ווי אידן, פֿאַרזען.
דו פֿילסט נישט ווי אידן ווער אַלץ מידער,
הערסט נישט מער דעם דױפֿק פֿון די לידער,
איז פֿרעג מיך נישט פֿאַר וואָס, פֿאַר ווען!...

פֿאַר וואָס?

פֿאַר וואָס ציטערט אַזוי דער שטערן,
בײַם טונקלען ראַנד פֿון וואַלד? —
פֿאַר וואָס ווען אידן גאַר זאָלסט מיך הערן,
ביסט פֿרעמד, פֿאַרשטעלט און קאַלט?

פֿאַר וואָס לאַזט די קוקאַווע איבער
אירע אייעלעך אין אַ פֿרעמדער נעסט? —
פֿאַר וואָס פֿונעם אומרו, דער פֿיבער,
מאַטערט אויס און פֿרעסט?

פֿאַר וואָס אַזוי פֿיל שױנאים
און אַזוי ווייניק פֿרײַנד? —
פֿאַר וואָס פֿינצטערט מיר דאָס פנים,
ווען דײַנס צו אַ צווייטן שײַנט?

פֿאַר וואָס איז די וועלט צעריסן —
דו הערסט ווי דאָס האַרץ אירס שרייט? —
און דו, מיין בלוי-געוויסן,
ביסט נאָענט אַזוי און ווייט...

שלאָף איין, ביסט מיד

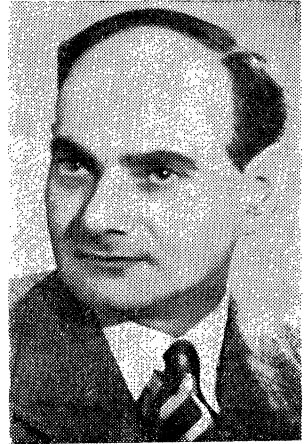
די טרערן רינען, רינען,
און לייכטער ווערט און מילדער.
ווי באַזיגטע פֿיינטלעכע חיילות —
די אויפֿגעוואַכטע בילדער —
טרעטן אָפֿ,
אַנטרינען.

שלאָף איין! ביסט מיד.
ביי דיין צוקאַפּנס מיר וועלן וואַכן
איך,
דער זונפֿאַרגאַנג,
און דאָס ליד.
די וואַלקנס און די געשפענסטער
פֿאַרטרייבן פֿון דיין פֿענצטער.
נישט פֿאַרלירן וועט די נאַכט קיין שטערן
און דיין שלאָף נישט שטערן.
מיר וועלן אַלע אויף די שפיצפֿינגער גיין —
און אויפֿגערודערטע פֿון דיין געוויין, —
שמייכלען צו דיר אין חלום...

*

יאָסל לערנער

געבוירן אין בריטישין (בעסאַראַביע). געאַרבעט אַלט העברעישער און יידישער לערער.
דעביוטירט אין די „טשערנאָוויצער בלעטער“ אין 1929. פֿאַר דער מלחמה אַרויסגעגעבן
איין לידער-זאַמלונג און 8 מעשהלעך פֿאַר קינדער. אין די יאָרן 1941—1944 אין לאַגער
טראַנסניסטריע. נאָך דער מלחמה געלעבט אין טשערנאָוויץ. פֿאַרעפּנטלעכט לידער, פֿאַע-
מען און מעשהלעך אין די יידישע אויטאָגראַפֿן פֿון מאַסקווע, וואַרשע, פֿאַריז און ניו-יאָרק.
עולה געווען קיין ישראל אין נאָוועמבער 1972.

אַ תפילה

באַהיט מיך, גאָט, פֿון צופֿיל פֿרייד,
וואָס זאָל מיך טרעפֿן אומגעריכט.
באַהיט מיך — אין אַ שעה פֿון נויט
צו זיין אַ צאָנקנדיקע ליכט.

ווי מוט איז נייטיק אין געפֿאַר.
איז קראַפֿט — אין אומגעריכטן גליק,
און ס'איז נישט ליב מיר, גרויסער האַר,
פֿאַרבלענדט צו זיין אַן אויגנבליק.

באַשיידן כ'בין און שטאַלץ צוגלייך,
און כ'האַב אַלץ איינס אי לויב, אי שפּאַט,
איז נישט צו קאַרג און נישט צו רינד
דערפֿאַר זאָל זיין צו מיר דיין גנאָד.

דורך מדבר-זאמדן ציט מיין וועג
און כ'זע אַאַזיסן אין טרוים,
און מער, ווי פֿרוכט אין רינפֿע טעג,
איך ליב אַ ווייס-צעבליטן בוים.

פֿון בונטן בליץ באַשיץ מיך, האַר,
און שטראַף און בענטש מיך שטילערהייט —
אין האַרצן טריף מיר טראַפֿנס צער
און צער זאַל אויפֿשמייכלען אין פֿרייד.

ס'איז גוט!

ס'איז גוט, וואָס דער סטעפּ
שווימט אין גאַלדיקן ליכט
און גוט איז,
וואָס שאַטנדיק קיל איז דער וואַלד.
ס'איז גוט, וואָס דער מענטש
קאַן אַנטלויפֿן פֿון זיך
און געפֿינען זיך צריק
אין אַן אַנדער געשטאַלט.

ס'איז גוט, וואָס לעם באַרג
זעט מען טיפֿער דעם טאַל,
און גוט איז,
וואָס מעש האַט דעם שימער פֿון גאַלד,
ס'איז גוט, וואָס די טרער
קומט באַוויינען דאַס גליק
און וואָס אַ שמייכל פֿאַרווישט אַפֿט
דעם טרויער אין בליק...

ס'איז גוט, וואָס די טרייסט
קומט — באַלוינונג פֿאַר צער,
און גוט, וואָס מיט שווייס
איז געקנאַטן דאַס ברויט,
ס'איז גוט, וואָס מענטש
גייט אויף שטריק פֿון געפֿאַר
און פֿאַרהוילן פֿאַר אים איז
די שעה פֿון זיין טויט...

מיין פעטער עליע האָט אַ בוים

מיין פעטער עליע האָט אַ בוים
ביי זיין קרומען פענצטער,
זאָגט מיין פעטער : ס'איז זיין בוים
אויף דער וועלט דער שענסטער !

נישט קיין באַרן וואַקסן דאָרט,
ס'וואַקסן נישט קיין עפל,
נישט קיין פֿלוימען... וואָס זשע פֿאַרט ? —
לאַמיר, קינדער, טרעפֿן !

שטערן בליען אויפֿן בוים,
פֿינקלדיקע שטערן,
שטערן גליען אויפֿן בוים,
וואַקסן און זיך מערן.

ווען אין סעדער טרייסלט מען
עפל ווי די בערן,
רייסט מיין פעטער עליע דאָן
פֿון די צווייגן — שטערן.

זאַמלט פֿולע קוישן אָן,
שפּאַנט דאָס פֿערד צופֿרידן,
און ער פֿירט די שטערן אום
אויף מערק און אויף יאַרידן :

„ליבע מענטשן, ביליק קויפֿט
זעלטענע אַנטיקלעך.
ווער פֿון זייער ליכט געניסט,
דער איז רייך און גליקלעך !”

וואַקסט אָן עולם אויס אַרום
פעטער עליעס וואָגן,
יעדער האָט אַן אַנדער וויץ
און חוזק-וואָרט צו זאָגן.

קויפֿט מען רעטעד און סאַלאַט,
בוראַקעס און מערן,
קויפֿט מען קרויט און וואָס איר ווילט,
אַבער נישט קיין שטערן.

קוקט זיי פֿעטער עליע אָן
מיט מיטליינד און באַדויער:
בלינד איז, נעבעך, זייער אויג,
טויב איז זייער אויער.

און עס טוט אים אַזוי וויי:
שדים זאַלן וויסן,
ס'איז באַשערט אים: ער אַליין
זאַל דאָס ליכט געניסן.

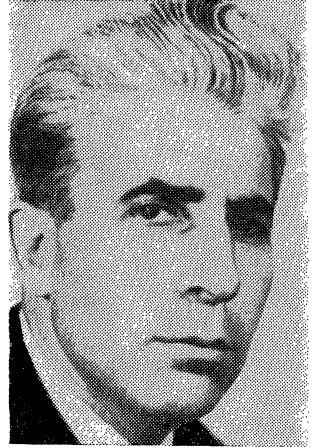
אין דעם קליינעם שטיבל זיינס,
זאַט מיט צער און טרערן,
בויט ער זיך פּאַלאַצן אויס
פֿון די שיינע שטערן — — —

✱

לייב מאַרגנטוי

געבוירן אין יאָר 1905 אין פינסק (פּאַלעסיע). דעביוטירט אין יאָר 1927 אין „פינסקער שטימע“. זינט דעמאָלט האָט ער פאַרעפנטלעכט לידער, פּאַעמען און דערציילונגען אין פאַרשידענע צייטשריפטן. בעתן קריג עוואַקואירט געוואָרן קיין ראַטנפאַרבאַנד. סוף 1947 זיך אומגעקערט קיין פּוילן, וווּ ער האָט געלעבט ביז 1957. אין זעלבן יאָר האָט ער מיט זיין משפּחה עולה געוועזן קיין מדינת ישראל. ביז איצט זענען דערשינען זיינע זיבן זאַמלונגען לידער און פּאַעמען.

מענדל מאן / פארז

תרשיש

דראַמע אין צוועלף בילדער

באַטייליקטע:

טעאָדאָר מאַרקוס זאַקס (יעקב קרול) – אַ נייגעקומענער קיין ישראל
יוסף ארצי – זיין לאַנדסמאַן פֿון פּוילישן שטעטל
הענריעטע – די געליבטע פֿון יעקב קרול
גבריאַל – אַ יונגער ישראלדיקער אַדוואָקאַט
זאַב מאַרקוס – אַ קצין פֿון דער ישראלדיקער אַרמיי
ווילהעלם שוואַבע – אַ דייטשער אַדוואָקאַט אין פֿראַנקפֿורט
אַ שוֹפֿט אין ישראל
באַשולדיקער אין ישראל
אַ שוֹטר
האַטעל-באַדינער

בילד איינס

הענריעטע

דו שלאָפסט נישט, טעאָדאָר ? פאַר וואָס האָסטו געעפנט דאָס פענצטער ? דער פייכטער נעפל און די נאַכטיקע היץ דרינגען אַריין אין צימער. דאָס גערויש פון ים איז אַזאָ אומרויקער אַזש מיר דאַכט זיך, אַז מיר זענען נאָך אַלץ אויף דער שיף. פאַר וואָס שווייגסטו ? פאַר וואָס ענטפערסטו נישט ?

טעאָדאָר

עס איז פאַר מיר אַן אומגעוויינטלעכער טאָג. נאָך די אַלע איבערלעבענישן צו שטיין דאָ, אין תל־אביב, פנים־אל־פנים מיט די ים־ווייטן. מיר דאַכט זיך, אַז איך האָב זיך ווידער אָפגעפונען. איך ווער צוריק דער מענטש וועלכער איך בין געווען אַמאָל. אַמאָל מיט דרייסיק יאָר צוריק...

הענריעטע

איך פאַרשטיי נישט וואָס דו רעדסט, טעאָדאָר. רו זיך אויס. עס איז דאָך שוין נאָך האַלבער נאַכט...

טעאָדאָר

הענריעטע, איך וועל שוין אין דער נאַכט נישט שלאָפן. איך וועל מאַכן אַ קליינעם שפאַציר לענגויס דעם ברעג. זיי נישט ביזו הלמאי איך האָב דיך איבערגעוועקט. איך האָב זיך אויפגעוהויבן אַזוי שטיל און אַפילו נישט אָנגעצונדן דאָס ליכט. דאָס גערויש פון ים האָט דיך אַוודאי אויפגעוועקט. עס דרינגט אַריין אַפילו, ווען די פענצטער זענען פאַרמאַכט. די נעכט זענען דאָ אַנדערע ווי דאָרט. איך וועל באַלד צוריקקומען, הענריעטע, בלויז אַ קליינער שפאַציר. אַ שאַד, וואָס דו האָסט נעכטן נישט באַוויזן צו זען דעם זאַמדיקן ים־ברעג. בעת מיר זענען אָנגעקומען אַהער האָט שוין געטונקלט און דערנאָך האָסטו בעסער געוואַלט זען די שטאַט...

הענריעטע

דיין קול איז אומרויק, ציטערדיק, אויך איך באַדויער, הלמאי מיר זענען נישט אַוועק שפאַצירן ביים ברעג פון ים, נאָר אין די גאַסן פון דער גרויסער יידישער שטאַט. ווייסט פאַר וואָס איך באַדויער ?

דערפאַר ווייל עפעס איז געשען מיט דיר ! איך האָב דיך גוט באַטראַכט בעת דו האָסט זיך באַגענגט אין קאַפע, צופעליק, מיט אַן אַלטן באַקאַנטן פון דיין אָפּשטאַם־לאַנד. צו ערשט האָסטו זיך ווי פאַר עפעס געשראַקן. דו האָסט אַזוי ווי געלייקנט, נישט געוואַלט זיך געבן צו דערקענען און אַז דער פרעמדער איז צוגעשטאַנען, אַרומגע־נומען דיך און צוגעלייגט זיין פנים צו דיין אַקסל, איז דאָס אייז פון דיינע אויגן געבראַכן געוואָרן. דו האָסט זיך אָבער אַלץ געוואַקלט און דערנאָך זענט איר זיך געפאַלן אין די אַרעמס אַריין. „יעקב, יעקב קרול !“ האָט ער איבערגעחזרט אַן אויפ־הער און טרערן האָבן זיך באַוויזן אין דיינע אויגן און די ליפּן דיינע האָבן געציי־טערט.

האָסט מיך אָפֿילו נישט פֿאַרגעשטעלט פֿאַר דעם מענטש. איך בין געבליבן זיצן איינע אליין ביים טישל פֿון קאַפּע און זיך געטראַכט: כ'בין אַן איבעריקע. איצט ווילסטו אַוועק שפּאַצירן און מיך איבערלאָזן אין האַטעל-צימער אַליין, מיט דעם גערויש פֿון ים און מיט די אַלע געדאַנקען, וועלכע גיבן מיר נישט קיין רו אין אַזאַ נאַכט פֿון האַמסין.

טעאָדאָר

הענריעטע, נאָר עטלעכע מינוטן... אויב דו ווילסט, קום מיט מיר... נעם דיין שאָל... עס איז איצט ווינטליך און קיל ביים ברעג... ניין, בלייב דאָ, ביסט דאָך נאָך דעם ערשטן שלאָף און קענסט זיך פֿאַרקילן... די לופט איז שאַרף...

הענריעטע

טעאָדאָר, ביסט אַנדערש געוואָרן זייט מיר האָבן באַטראַטן די ערד. דו האָסט מיך נישט פֿאַרגעשטעלט פֿאַר דיין אַמאָליקן פֿריינד, ווייל איך געהער... ווייל איך בין נישט פֿון אייער שטאַם?...

טעאָדאָר

וואָס פֿאַלט דיר איין, טייערע! אַט פֿאַרמאָך איך דאָס פענצטער און פֿאַרצי די פֿאַר- האַנגען. שלאָף רוֹיק. אין עטלעכע מינוט אַרום וועל איך צוריק קומען. שלאָף, הענריעטע...

בילד צוויי

אַ פֿאַרטונקלטער האַטעל-צימער. הענריעטע ביים אָפּענעם פענצטער

הענריעטע

איך פֿאַרטראַג נישט די פינצטערניש. פֿאַר וואָס האָט טעאָדאָר אַזוי האַסטיק פֿאַרהאַקט דאָס פענצטער און פֿאַרוקט די פֿאַרהאַנגען? עס שרעקט מיך די פינצטערניש. אַ, די אויסטערלישע נאַכט אין ישראל! דאָס צוגעזאַגטע לאַנד פֿאַר טעאָדאָר מאַרקוס זאַקס!

דער נעפל איז דאָכט זיך צערונען. ווי פֿלוצעם דאָס איז געשען. דער ווייטער ים- האַריזאָנט האָט זיך מיט אַ מאָל אויפגעדעקט און דאָס לבנה-ליכט גליטשט זיך איצט איבער דער אייבערפֿלאַך פֿון שטילן ים-שפיגל. דאָס איז טעאָדאָרס סילוועט! ער טיילט זיך איצט אויס מיט דער טונקליקייט. ווי ער שפּאַנט געבויגן? וואָס טראַגט ער אין דער האַנט? עפעס אַ פעקעלע! פֿאַר וואָס גייט ער נישט שפּאַצירן לענגויס דעם ברעג, נאָר ער דערנענטערט זיך אַלץ מער און מער צום ים.

טעאָדאָר מאַרקוס! טעאָדאָר! גיי נישט צו אַזוי נאַענט צום ברעג! אַ, מיין ליבער גאַט! גוט וואָס ער האָט זיך אָפּגעשטעלט. ער קוקט זיך איצט אַרום. ער שטייט איצט מיטן פנים צום האַטעל. פֿון דער איינזאַמער געביידע פֿאַלט נישט קיין שום ליכטאַפּשיין. אויך דער האַטעל איז פֿאַרהילט אין פינצטערניש. מען פילט אַבער, אַז ווייט, ווייט פֿון ברעג, גייט-אַן דאָס נאַכטיקע לעבן פֿון דער שטאַט. מען באַנעמט דאָס דורך דעם גערויש פֿון די אויטאָס...

אפּשר זאָל איך זיך אַנטאָן און לויפּן צום ים-ברעג. פֿאַר וואָס שטייט ער אַזוי פֿאַר- גליווערט? ניין, ער גייט, ער קערט זיך אום צוריק!

די נעכטיקע באַגעגעניש האָט אים געענדערט. איך האָב נישט פֿאַרשטאַנען דאָס גע- שפּרעך, וואָס טעאָדאָר האָט געפירט מיטן צופעליק-באַגעגענטן לאַנדסמאַן. די ווער- טער, וועלכע זענען יאָ דערגאַנגען צו מיר, האָבן געקלונגען פרעמד, כאַטש זיי זענען געזאַגט געוואָרן אין יידיש, וואָס איז אַזוי ענלעך צו דייטש. אַבער, ווען פּוילישע יידן

ריידן זייער שפראך מיט דעם פוילישן אקצענט, פארשטיי איך גארנישט. עס האט לאנג געדויערט ביז איך האב באנומען טעאָדאָרס דייטש. איצט פארשטיי איך שוין מער גארנישט. פאר וואָס האָט ער געטראָגן אין דער האַנט אַ קליין פעקעלע צום ים-ברעג? פאר וואָס גייט ער איצט מיט אייליקע טריט און מאַכט אַ קרייז ווי ער וואַלט געוואַלט אויסמיידן דעם האַטעל? אַזוי ווי ער וואַלט געוואַלט, אַז מען זאָל אים נישט באַמערקן צוריקגיין צום אָרט פון וועלכן ער איז אַוועק? איך באַנעם שוין גאַר-נישט. פאר וואָס דויערט דאָס אַזוי לאַנג? ער איז דאָך שוין געווען ביים טראַטואַר פון האַטעל? אפשר רעדט ער מיטן פאַרטייער?
אַ, ענדלעך, שטילע טריט אין קאַרידאָר, אַזוי ווי אויף די פינגערשפיצן. דאָס ביסטו, טעאָדאָר?

טעאָדאָר

דו שלאָפסט נישט? פאַרגיב מיר. איך האָב אַנדערש נישט געקענט. איצט פיל איך זיך פריי...

הענריעטע

און פריער?

טעאָדאָר

נישט פריי, ווייל צווישן מיר און דיר איז געשטאַנען אַ געוויסער יעקב קרול...

הענריעטע

איך פארשטיי נישט.

טעאָדאָר

איידער די זון וועט אויפגיין וועל איך דיר אַלץ דערקלערן. אייגנטלעך איז עס גע-ווען אַ געוויסע פאַרמאָליטעט וועלכע איך בין געצוונגען צו רעגולירן. עס איז נישט מער ווי אַן אומבייט פון נעמען... אַ באַנאַלע געשיכטע, וואָס מוז סוף-סוף פאַרענדיקט ווערן...

הענריעטע

איך האָב תמיד געהאַט דעם איינדרוק, אַז דו טראַגסט עפעס אויף דעם געוויסן, נאָר איך האָב נישט געקענט באַנעמען וואָס... טעאָדאָר, דיין נאַכטיקער געפלאַנטער מאַכט מיך מיד. ווייזט אויס, אַז דער האַמסין האָט דיר דעם קאַפּ פאַרדרייט... מאַרגן וועלן מיר שמועסן... אַ גוטע נאַכט...

זאָג מיר, איך האָב געווען דורכן פענצטער, אַז דו האַסט געטראָגן אַ קליין פעקעלע בעת דו ביסט געגאַנגען צום ברעג און צוריקגעקומען ביסטו אַן דעם פעקעלע... אפשר האָט זיך מיר בלוז אויסגעדאַכט? ... אפשר איז דאָס געווען בלוז אַ שאַטנפּלעק אין דער נאַכט? אַ, איך פארשטיי שוין מער גארנישט...

טעאָדאָר

אַ גוטע נאַכט, הענריעטע...

(אַ גערויש פון ים. לעצטע נאַכטרופן ווערן איינגעשטילט. אַ שיף-סירענע.
עס ווערט ווידער שטיל)

בילד דריי

הענריעטע

ווי גיך עס גייט אויף דער טאג?
אזא ליכט! טעאָדאָר, זע! קוק אַרויס פון פענצטער! וואָס טוען די מענטשן אזוי פרי
ביים ים-ברעג? פאַר וואָס שטייען זיי אזוי נאָענט אין אַ קרייז, ווי זיי וואַלטן עפעס
באַטראַכט, וואָס ליגט אויפן זאַמד? צוויי מאַטאַר־שיפלעך קרייזן אַרום. דאָס מוז זיין
פאַליציי? יאָ, איך זע מענטשן אין מונדירן. עפעס האָט געמוזט געשען. אַ קראַנקן־
שוועסטער אין אַ ווייסן כאַלאַט אַיילט זיך. ביידע שיפלעך זוכן לענגויס דעם ברעג.
זיי דערנענטערן זיך איינע צו דער אַנדערער און דערנאָך רייסן זיי זיך אָפּ און איילן
ערגעץ־ווי ווייט אַוועק...

טעאָדאָר

דאָס מוז זיין אַ געוויינטלעכע פאַסירונג. אפשר זענען דאָס טוריסטן וואָס וואַרטן
אויף אַ שיפל? אפשר איז עפעס געשען אין דער נאַכט? ווער קען וויסן? ...
איך וויל מיט דיר ריידן... אָבער נישט דאָ... מיר וועלן פאַרלאָזן דעם האַטעל. אויך
איך פאַרטראָג נישט דעם גערויש פון ים... דער האַטעל איז צו נאָענט פון ברעג,
און אויסער דעם ווילט זיך מיר דאָ נישט בלייבן... הענריעטע, איך וועל צוגרייטן די
וואַליזעס. עס איז בעסער אַוועקצוגיין פון דאַנען אין די פרימאַרגן־שעהען, ווייל דער־
נאָך איז הייס... איך מיין, אַז מיר וועלן נעמען אַ טאַקסי קיין אשקלון... איך האָב
דאָרט אַ ווייטן קרוב וועלכן איך וויל זען... דערנאָך וועלן מיר צוריקקומען קיין
תל־אביב...

הענריעטע

טו דאָס, וואָס דו פאַרשטייט פאַר ריכטיק. מיר וועלן אפשר וואַרטן אויף פרישטיק?
טעאָדאָר, דו הערסט מיך? ווי צוגעשמידט דו ביסט עס צום פענצטער? וואָס זעסטו
דאָרט?

טעאָדאָר

גאַרנישט.

הענריעטע

גאַרנישט?

זע! די קראַנקן־שוועסטער טראָגט אַ בינטל קליידער און עפעס אַ רענצל... זי איז
איצט נישט ווייט פון אונדזער טעראַסע. עס איז אַוודאי נאָך אַ דערטרונקענעם, דאָס
פעקל קליידער? מענטשן דערנענטערן זיך. זע! זע!

טעאָדאָר

די וואַליזעס זענען גרייט. מיר וועלן טרינקען קאַפּע אין האַל. איך וואַרט אויף דיר,
טייערע.

הענריעטע

דיין קול איז איבערגעשראַקן. איך פאַרשטיי דיך נישט. וואָס איז געשען מיט דיר
נעכטן? ווער איז עס דער אומבאַקאַנטער יעקב קרול? פאַר וואָס ענטפּערסטו נישט,
טעאָדאָר?

טעאָדאָר

יעקב קרול — דאָס בין איך! יאָ, איך בין יעקב קרול. דער דערטרונקענער, זעמענס
קליידער מען האָט איצט פאַרבייגעטראָגן, הייסט טעאָדאָר מאַרקוס... יעקב קרול איז
אויפגעשטאַנען תחית המתים...

אין קאָרדאָר פון האַטעל, אַ גערויט פון אַ פּאַליציי-וואַגן, רייד וועגן אַ דערטרונג-
קענעם, קולות פון דרויסן, אַ פייפּעריי פון אויטאָ פון גיכער הילף)

טעאָדאָר

(צום האַטעל-באָדינער) איך מוז פּאַרלאָזן דעם האַטעל... איך באַדויער, וויפל דאָרף
איך באַצאָלן ?

האַטעל-באָדינער

דער חשבון איז צו אייער רשות... אויך מיר באַדויערן... עס איז געווען אַ הייסע
נאַכט ?...

טעאָדאָר

איך אייל זיך... אַט איז דאָס געלט... קען מען רופן אַ טעקסי ?

האַטעל-באָדינער

איין רגע... איך קען נישט אויסבייטן אייערע הונדערט דאָלאַר, איר פּאַרשטייט, דער
קאַסירער איז נאָך נישט געקומען... די קאַסע איז געשלאָסן...

טעאָדאָר

עס מאַכט נישט... די רעשט קען דערווייל בלייבן ביי אייך... איך וועל זיך אין איינע
פון די טעג אַריינכאַפן צו אייך, וועט איר מיר צוריקגעבן די רעשט... די טאַקסי
וואַרט שוין ?

האַטעל-באָדינער

נאָך איין קליינע פּאַרמאָליטעט, אדוני, איר האַט נעכטן נישט אָנגעגעבן אייער נאָמען
און מיר האָבן נישט אויסגעפילט דעם איינמעלד-בויגן, איר האַט אייער פּאַספּאָרט ?
נאָר איין רגע, אדוני...

טעאָדאָר

לאָזט דאָס אזוי דערווייל... איך וועל זיך פאַר נאַכט דאָ באַווייזן... בעתן נעמען די
רעשט, וועל איך ברענגען מיין פּאַספּאָרט מיט זיך... אַ, די טאַקסי איז שוין דאָ...
שלום !..!

האַטעל-באָדינער

שלום, שלום, אדוני...

אַ שוטר

סליחה, איר זענט דאָס דער האַטעל-אויפּזעער ?

טעאָדאָר

הענריעטע! אייל זיך! די מאַשין וואַרט אויף אונדז !

אַ שוטר

(צום האַטעל-באָדינער) בבקשה, דאָס איינמעלד-בוך... גיט אפשר אַליין אַ קוק, איז
דאָרט נישט פּאַרשריבן דער נאָמען טעאָדאָר מאַרקוס זאַקס, אַ טוריסט, וואָס איז גע-
קומען אין לאַנד אַריין ערשט מיט איין טאַג צוריק ? הם... אַן אומגליקספּאַל, אַדער
אַ זעלבסטמאָרד... מען האַט געפונען זיינע קליידער און זיין פּאַספּאָרט, אויסגעשטעלט
אין פּראַנקפורט...

האַטעל-באָדינער

נעכטן זענען געקומען צו אונדז נאָר צוויי טוריסטן, איינער פּאַרט איצט אַוועק... אַט
איז ער ביי דער טיר... ניין, ביי אונדז איז נישט געווען קיין מאַרקוס זאַקס... אפשר
אין די שכנותדיקע האַטעלן ?

אַ שוטר

בסדר... שלום... שלום...

(אַ קלינגעריי פון טעלעפּאָן, לייכטע האַטעל-מוזיק, די טאַקסי מיט טעאָדאָר און
הענריעטען פּאַרט אַפּ)

בילד פיר

יוסף ארצי

געדענקסט, יעקב קרול, ווי דאס אייו האט זיך געבראכן אויפן פארקאוועטן טייך בוג? עס איז געווען אין יאנואר, 1940. דריי מאל האט אונדז די סאוועטישע גרענעצוואך צוריקגעטריבן. מיר זענען געלעגן אין די קוסטעס, אויסבאהאלטנדיק זיך פאר די דייטשן. אויפן דריטן טאג זענען מיר אריבער דעם בוג. די רויטארמייער האבן אונדז געפירט אין דער טורמע אריין. מיך האט מען באפרייט. דו, אבער, ביסט געבליבן ארעסטירט. דאס לעצטע מאל האבן מיר זיך באגעגנט אין קארידאר פון דער בריס-קער טורמע. דיך האט מען אפגעשיקט מיט א טראנספארט ארעסטירטע. מען האט געזאגט אז קיין קאמי... דערנאך האט מען דערציילט, אז דו ביסט אומגעקומען אין א וואלד, א בוים האט דיך צוגעדריקט צו דעם פארשנייטן אייזיקן באדן. מען האט דיך געפונען א פארפרארענעם...

יעקב קרול

יוסף, וואס ווייסטו נאך וועגן מיר?

יוסף ארצי

מער גארנישט... מען פלעגט דיך אפט דערמאנען. איך האב זיך תמיד געפילט שולדיק, הלמאי מיך האט דער אויספארשער פון בריסק באפרייט און דו ביסט פארשיקט געווארן. עס האט געקענט אויסזען פארדעכטיקט. פון דער זעלביקער שטאט, צוויי חברים, צוזאמען אנטלאפן פון די דייטשע אקופירטע געביטן, צוזאמען ארעסטירט געווארן? האסטו, יעקב, נישט געטראכט שלעכט וועגן מיר? האסטו מיך נישט אין עפעס חושד געווען?

יעקב קרול

צוערשט יא. דער אויספארשער האט מיר אפילו געוויזן א פאפירל, אז דו האסט זיך מודה געווען, אז מיר זענען ביידע געשיקט געווארן פון די דייטשן אויף די ווערסיע-ארבעט און אז דו האסט אויסגעדריקט חרטה, הלמאי האסט זיך געלאזט פון מיר צורעדן צו אזא זאך. כא-כא-כא... איצט לאך איך... איך ווייס, אז דיר האט מען גע-וויזן גענוי אן אויטענטיש פאפירל, אז איך האב זיך מודה געווען... באלד, אין אג-פאנג, האב איך נאך נישט געוויסט וועגן די מעטאדן פון זייער „אויספארשונג“, נאר אין דער פארשיקונג אין קאמי, איז מיר אלץ קלאר געווארן. די פארשיקטע האבן מיר אלץ גענוי אויפגעקלערט. מיין פארשיקונג איז געווען א ריינער צופאל. אפשר איז עס מיין שולד? איך האב זיי געזאגט, בעת דער ערשטער אויספארשונג, אז איך האב געארבעט אין פוילן אין וועלדער און בין א ספעציאליסט אין וואלד-עקספלאא-טאציע. גראד איז אין בריסק געווען אן עלטסטער פון די צפון-רוסישע געביטן. פון קאמי-לאנד, וועלכער האט דא צוגעגרייט טראנספארטן מיט פארשיקטע אויף ארבעט אין די צפון-וועלדער. ער איז געקומען אפנעמען א גרויסן טראנספארט... צו די טויזנטער ארעסטירטע האט מען געדארפט האבן וואלד-ספעציאליסטן... אויך וועגן דעם האב איך זיך דערוויסט שפעטער. שוין אין דער פארשיקונג. דו, יוסף, האסט זיך אנגעגעבן אלס דרוקער און דאס האט דיך אויסגעלייזט פון פארשיקט צו ווערן. ווייל עס איז געווען א דוחק אין טיפאגראפיע-ארבעטער אין בריסק.

יוסף ארצי

דרייסיק יאר זענען פארביי. פאר וואס האסטו קיין מאָל נישט געלאָזט וויסן אז דו לעבסט? ביסט אַרויס פון רוסלאַנד נאָך דער צווייטער וועלט־מלחמה? וואָס איז געװען מיט דיר, יעקב, וווּ האָסטו זיך אויפגעהאַלטן אַלע יאָרן? ווער איז דיין פּרוי? האָסטו קינדער?

יעקב קרול

איך האָב געלעבט אין פּראַנקפורט. אייגנטלעך ווױן איך נאָך דאָרטן... איך קען שוין אָבער מער נישט צוריקפּאַרן. איך בין פּאַר זיי אַלעמען טױט, דערטרונקען געוואָרן. ביים תּל־אביבער ים־ברעג האָט מען געפונען מײנע מלבושים און מײן פּאַספּאָרט. דיר זאָג איך דאָס אָפּן. העלף מיר צוריק ווערן יעקב קרול. דו מוזט עדות זאָגן, אז איך בין יעקב קרול. איך האָב מער נישט קײן שום פּערזענלעכן דאָקומענט. היינט מוזסטו דאָס טאָן פּאַר מיר. אפשר גײען מיר שוין אין דער משטרה? די פּרוי? זי איז נישט מײן ווייב. איך האָב נישט קײן קינדער. איך האָב זי אַרויסגענומען פון אַ דײטשישן קאַבאַרעט און פון האַטעל, וועמענס אייגנטימער איך בין געווען.

אַן אייגנטימער?... קאַכ־כאַ... מען האָט מיך געהאַלטן פעסט אין די הענט אַלע יאָרן. מען האָט מיך געדראָט; פיר דאָס „געשעפט“ ווײל עס איז אויף דיין נאָמען. דו ביסט אַ דײטשער ייד, טעאָדאָר מאַרקוס זאַקס אָוס ברעסלאַוו... אַ פּאַבריקאַנט, וואָס איז באַרױבט געוואָרן פון אַלע זײנע פאַרמעגנס דורך די נאַציס... דיין גרויס לאַגער־הויז איז אונטערגעצונדן געוואָרן אין דער „קריסטאַלנאַכט“... דו האָסט ברייטע רעכט און דו מוזסט זיי אויסנוצן... פאַרגעס נישט דאָס, וואָס דו האָסט צוגעזאָגט... דעם נאַכט־קאַבאַרעט דאַרפן מיר פאַר אונדזערע צוועקן... — אַזוי האָבן די פאַרשויענע גערעדט צו מיר. אויב נישט? „וועלן מיר דיך אויסגעבן. מיר וועלן אַנטפלעקן דיין אמתדיקן פּרצוף. מיר וועלן אַראַפּרייסן פון דיר די שווינדלערישע מאַסקע. מיר ווײסן, אַז דו ביסט יעקב קרול, אַ נישטיק פּויליש יידל, וואָס האָט דערהרגעט אין וואַלד פון קאַמיר־רוסלאַנד, אין אַ פּערציק־גראַדיקן פּראָסט, זײן פאַרשיקונגס־חבר, טעאָדאָר מאַרקוס זאַקס, און צוגענומען ביי אים זײנע קליידער, זײנע דאָקומענטן און איבער־געלאָזט ביי אים דעם דאָקומענט פון יעקב קרול...“

דרייסיק יאר האָט דאָס געדויערט... איך פאַרמאָג גאַרנישט. מײן נאָמען איז צוויי מאָל געשענדעט געוואָרן; יעקב קרול איז אַ מערדער און טעאָדאָר מאַרקוס זאַקס איז באַקאַנט אַלס אייגנטימער פון אַ באַרדעל אין פּראַנקפורט...

הענריעטע איז איינע פון די פּרויען פון דעם „זאַקס־האַטעל“. זי איז מיטגעפּאַרן מיט מיר. איך האָב נישט געוואַלט זײן אַליין בעת דער נסיעה. זי איז מיר געוואָרן נאָענט. הענריעטע ווײסט גאַרנישט. איך האָב געמאַכט אַ פּרווּז נעכטן צו אַנטפלעקן דעם אמת. זי פאַרשטייט אָבער גאַרנישט...

יוסף ארצי

איך באַנעם נישט דאָס וואָס דו דערציילסט... עס איז אויסטערליש... אומגלויבלעך...

יעקב קרול

אויסטערליש? אומגלויבלעך? דו ביסט קיין מאָל נישט געווען אין אַ צפון־וואַלד פון רוסלאַנד, וווּ דער ווינטער האַלט אָן אַכט חדשים אין יאָר און די שנייען צעטייען נישט... ווײסטו וואָס דאָס איז קעלט, בעת דיין גוף ווערט פון פּראָסט געשניטן ווי מיט מעסערס? האָסטו אַ מאָל געפּרווּזט אונטערוועגן הונדערטיאַריקע סאַסנעס מיט אַ געוויינטלעכער זעג, שטייענדיק מיט דיין חבר ביז איבערן גאַרטל אין שניי, וואָס איז פּראָסטיק־האַרט און ווּנדליק דיין פנים, דײנע הענט, ווײל דער שניי איז ווי גלאַז?

יוסף ארצי

איך פאַרשטיי נישט פאַר וואָס דו ביסט געוואָרן אַן אַנדער מענטש? פאַר וואָס האָסטו געדאַרפט טוישן דיין נאָמען? פאַר וואָס? האָט דיר עפּעס געדראָט?

יעקב קרול

עס זענען אין יענער צייט אַרומגעגאַנגען ידיעות, אַז אַלע, וועלכע זענען געבוירן געוואָרן אויף דער פּוילישער ערד, וועלן שוין אייביק מוזן פאַרבלייבן אין ראַטן פאַרבאַנד. די דייטשע יידן אין דער פאַרשיקונג האָבן געהאַט בעסערע שאַנסן אויף אַרויסצובאַקומען זיך פון דעם צפון־וואַלד. טעאָדאָר מאַרקוס זאָקס האָט געהאַט גוטע פאַרביןדונגען מיט מאַסקווע. מען האָט זיך מיט אים אינטערעסירט אין די קרייזן פון די דייטשע קאָמוניסטן אין מאַסקווע. אפשר אַ קרוב? אפשר אַן אַנדער סיבה? כאַטש מען האָט אים געצווונגען יעדן טאָג צו אַרבעטן שווער, אַזוי ווי אונדז אַלעמען, האָט מען זיך דאָך אַנדערש באַצויגן צו אים און עס איז געווען זיכער אַז ער וועט באַפרייט ווערן...

דאָס איז געווען אין אַ פאַרנאַכט. מיר האָבן צוואַמען געאַרבעט ביים אונטערזעגן אַ בוים. די האַנטזעג איז געווען טעמפּ און מיר האָבן זי געצויגן היין־אין־צוריק... נאָך אַ ביסל... נאָך אַ צי מיט דער זעג און ווידער אַ מאָל אַ צי און דער בוים וועט אפשר פאַלן. מיר זענען געשטאַנען אין שנייגריבער אַזוי ווי פאַרמויערטע. בלויז די הענט און אַ טייל פון אייבערשטן גוף האָבן זיך געקענט באַוועגן. דאָס איז געווען אַזאַ בלאָזער פאַרנאַכט און די ערשטע ווייטע שטערן האָבן זיך באַוויזן. דער פּראָסט האָט זיך פאַרשטאַרקט, ער האָט אַנגעהויבן צו שרפהנען דאָס פנים און די אויגן האָבן זיך אַליין געשלאָסן. איך האָב זיי אויפגעריסן מיט כּוח. מיינע נאָזלעפּלעך האָבן זיך גע־קלעפט. די פאַרע איז שוין מער נישט געשטאַנען איבער אונדז, וואָרעם די אַטעמס זענען געווען פּראָסטיק־קאַלט. מיט אַ מאָל האָט זיך דער מעכטיקער בוים אַ בויג געטאָן. נישט צום פאַרנט, אַזוי ווי מיר האָבן אויסגערעכנט בעת מיר האָבן אים ספּעציעל שיה אַיינגעשניטן — נאָר אין אַ זייט. די זעג איז איינגעקלעמט געוואָרן. איך האָב געהערט אַ געקרעכץ פון האַלץ, וואָס איז געקומען אַזוי ווי פון אינעווייניק. אין בוים האָט זיך דאָס האַרץ אָפּגעריסן...

האַ! האַ! האַ אַ אַ אַ! האָב איך געשריגן. מאַרקוס, אַנטלויף! ראַטעווע זיך! דער בוים האָט זיך אַ קער געטאָן אויף דיין זייט, מאַרקוס!

איך האָב געזען ווי מאַרקוס האָט פאַרצווייפלט זיך געריסן פון שנייגרוב אַרויס און נישט געקענט אַרויסרייסן, ווייל דער פּראָסט האָט אין דעם פאַרנאַכט נאָך מער פאַר־האַרטעוועט דעם שניי. אויך איך האָב זיך נישט געקענט אַרויסרייסן. מיר זענען ביידע געווען ווי פאַרמויערטע אין אייזיקן שניי. איך האָב זיך אַראָפּגעבויגן, פאַרדעקט מיט די הענט דאָס פנים און געוואַרט אויף דעם פאַלן פון בוים. עס איז געקומען שנעלער ווי איך האָב זיך געריכט: אַ מעכטיקער פאַל. עס איז דערנאָך געוואָרן אויסטערליש שטיל. אַזוי שטיל, אַז עס איז אַזש דערגאַנגען צו מיר אַ ווייט, גאַר ווייט פולעמאַטן־שיסעריי און איך האָב דערנאָך דערהערט דעם געקלאַנג פון אייזערנעם רעלס פון לאַגער, כאַטש עס איז געווען פון דעם אַרבעטסאַרט אין וואַלד פינף וויאַרסט ביז די באַראַקן.

ווען איך האָב געוואַלט אַוועקנעמען מיינע הענט פון פנים, האָב איך נישט געקענט, ווייל זיי זענען געווען צוגעפּרוירן צו דער הויט. איך האָב די הענט אַוועקגעריסן און געשפּירט ווי די הויט קלעפט צו די גרויסע הענטשקעס מיינע. איך האָב זיך לאַנג געראַנגלט בויז כּ׳בין אַרויס פון גרוב. מאַרקוס איז געלעגן אונטער אַ זייטיקן שטאַמ־צווייג. ער איז געווען טויט. זיין גוף האָט מער נישט געהאַט אין זיך קיין ביסל וואָרעמקייט. איך האָב געטראַכט: אַזוי גיך אָפּגעקילט געוואָרן? דעמאַלט האָב איך אַרויסגענומען זיין פּערזענלעכען דאַקומענט און אַריינגעלייגט אין זיין בוזעם מיין דאָ־קומענט. איך האָב געמאַכט די ערשטע וואַקלדיקע טריט צום לאַגער...

אין דער טייגע האָט מען אונדז נישט געהיטן, בפרט נאָך אין ווינטער. טויזנט וויאַרסט צו אַ מענטשלעכן ישוב. קיינער האָט נישט געוואַגט אַרויסצוגיין פון דער לאַגער־זאַנע. פון וואַלד איז מען אַליין געקומען צו די באַראַקן. איך האָב זיך אָפּגעשטעלט, געטראַכט, אַז עס וואַלט געווען אַ שאַד, אַז מאַרקוסעס פעלצל זאָל אַריינפאַלן צו אַ פרעמדן. איך האָב זיך צוריקגעקערט און אויסגעטוישט זיך מיט די אייבערשטע מלבושים. ביידע זענען מיר געווען ענלעך צו זיך; פאַרוואַקסן, טונקל־האַריק, קאַל־

טענעוואַטע בערד, אַ פּראָפּיל וואָס איז אַזוי אייגנטלעך פאַר פאַרשיקטע יידן אין זעלבליק עלטער. ווער וועט זיך פונאַנדערקלייבן, ווער עס איז ווער? איך האָב גע-וויסט, אַז מאַרקוס איז ערשט דריי וואָכן אין אונדזער בריגאַדע און אַז ער איז גע-קומען צו אונדז פון צפון. מען האָט אים אַהערגעבראַכט, ווייל עס דאַרף פאַר אים אַנקומען אַ וויכטיקער בריוו פון מאַסקווע. מען האָט געזאָגט, אַז עס איז שוין פאַר אים דאָ די באַפרייונג. מען רופט אים אַרויס אין דער סאַוועטישער הויפטשטאַט, ווייל עס שאַפט זיך דאַרט אַ דייטשער אַנטי-פאַשיסטישער קאַמיטעט... נאָר אַרויס-רייסן זיך פון דער טייגע. איך וועל דערגרייכן ביז מאַסקווע... דאַרט וועל איך צע-רייסן די פאַפירן פון טעאַדאָר מאַרקוס און זיך צושטעלן פרייוויליק אין דער אַרמיי אויף מיין אייגענעם נאָמען. מען מאַביליזירט אין דער אַרמיי. איך וועל זיך פרייוויליק מעלדן אונטער מיין ריכטיקן נאָמען...

בילד פינף

הענריעטע

נעם די אַוונט-צייטונג. לייען! איך פאַרשטיי נישט וואָס מען שרייבט דאַרט. עס איז דאָך אויף אַ פרעמדער פאַר מיר שפּראַך, אָבער דיין בילד דערקען איך! דאָס ביסטו דאָך?

טעאַדאָר

איך בין דאָס לויט דער פּאַטאַ. אָבער עס איז נישט מיין נאָמען...

הענריעטע

אַ, מיין ליבער גאַט, איך פאַרשטיי דיך נישט... דו ביסט נישט ביי די קלאַרע גע-דאַנקען...

טעאַדאָר

דו וועסט מיך סוף-סוף פאַרשטיין, הענריעטע, און אַז דו וועסט מיך פאַרשטיין, ווייס איך נישט אויב דו וועסט מיט מיר בלייבן.

הענריעטע

לייען מיר פאַר וואָס מען שרייבט אין דער צייטונג. דו קענסט דאָך די שפּראַך. עס איז אויף דיין לשון.

טעאַדאָר

(לייענט) „היינט פרי האָט מען געפונען ביים ברעג פון ים, אין תל-אביב, נישט ווייט פון האַטעל „פּראַק“ מלבושים פון אַ טוריסט. לויטן פּאַספּאָרט איז דאָס אַ געוויסער טעאַדאָר מאַרקוס זאַקס. די פּאַליציי פאַרשט אויב דאָס איז געווען אַ טראַגישער פאַר-פּאַל בעתן באַדן זיך, אַדער אַ זעלבסטמאָרד. יעדער איינער, וועלכער האָט געקענט טעאַדאָר מאַרקוס זאַקס, ווערט דרינגענד געבעטן צו פאַרבינדן זיך מיטן נאָענטסטן פּאַסטן פון דער משטרה.“

הענריעטע

טעאַדאָר, פאַר וואָס האַסטו דאָס געטאַן? פאַר וואָס?

טעאַדאָר

איך האָב זיך געוואָלט צוריקקערן צו מיין אייגענעם נאָמען.

הענריעטע

צוריקקערן צום אייגענעם נאָמען האָט מען דאָך געקענט גאָר איינפאַך דורך אַנגעבן אַ בקשה, אָבער נישט אויף אַזאַ אופן. ניין. דו פאַרבאַרגסט עפעס. נישט צוליב דעם האַסטו דאָס געטאַן.

טעאָדאָר

איך קען מער נישט אלעמען נאָרן. דו האָסט דאָך נעכטן געזען ווי אַ יוגנט־פריינד האָט זיך מיט מיר אַרומגעכאַפט און האָסט דאָך אַוודאי געהערט ווי ער האָט מיך גערופן ביים ריכטיקן נאָמען: יעקב קרול?

הענריעטע

טויזנטער מענטשן האָבן געענדערט זייערע נעמען. זיי האָבן געמאַכט אַפּיציעל, לעגאַ-ליזירט די ענדערונג, וועלכע מען איז געצווינגען געווען צו מאַכן אין דער מלחמה-צייט. אויך דו האָסט דאָס געקענט טאָן. פאַר וואָס האָסטו געדאַרפט סימולירן אַ זעלבסטמאָרד? פאַר וואָס? ענטפּער!

טעאָדאָר

דו פּאָדערסט דאָס? פאַר וואָס אין אַזאַ דראַענדיקן טאָן?

הענריעטע

איך שרעק זיך פאַר דיר. איך האָב מער נישט קיין צוטרוי צו דיר!

טעאָדאָר

כאַ-כאַ-כאַ, דו האָסט נישט קיין צוטרוי?... דו, דאָס האָטעל־פּריילין... כאַ-כאַ-כאַ... פאַרגעסט ווער דו ביסט...

הענריעטע

שווייג!

טעאָדאָר

פאַרגיב מיר, הענריעטע. איך האָב געוואָלט איבעררייסן מיט דעם נאָמען מאַרקוס דערפאַר, ווייל איך האָב אים פאַראומרייניקט מיט דעם אָפּן פּון לעבן אין פּראַנק־פורט. דו ווייסט דאָך גוט, וואָס פאַר אַ ראַל איך האָב געשפּילט. מען האָט מיך גע-צווינגען דערצו. איך בין געווען הכנעהדיק, איבערגעשראַקן און דערנאָך איז מיך אַ גלייכגילט באַפּאַלן. אַזוי זענען אַדורך יאָרן. אָבער איצט, אין ישראל, קען איך ענד־לעך אַלץ אַראַפּוואַרפן פּון זיך.

הענריעטע

אַלץ? אויך מיך... דו בלייבסט דאָך נישטיק און אַרעם. דאָס וואָס דו האָסט געהאַט אין פּראַנקפורט, גייט פאַרלאָרן. איך האָב געמיינט, אַז דו וועסט קענען מיט מיר רויק לעבן פּון דיין דייטשער רענטע און פּון די הכנסות, וועלכע מען שיקט דיר יעדן חודש. איצט ביסטו, מיט איין מאַל, פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַן אַרעמען אַלטן מענטש. אַלץ איז פאַרלאָרן געוואָרן. אַפּילו ווען דו זאָלסט ווידער וועלן ווערן טעאָדאָר מאַרקוס, וועסט שוין נישט קענען. די זאַך איז אין די הענט פּון די פּאָליציי־אויספּאַרשער, דאָ און אין פּראַנקפורט.

טעאָדאָר

איך האָב אויסגערעכנט אויף דיר, הענריעטע. איך בין געווען זיכער, אַז דו וועסט מיך פאַרשטיין...

הענריעטע

פאַרשטיין? האָסט דען גערעדט מיט מיר אָפּן! דו האָסט דאָך אַלץ פאַרהוילן. איך וויל נישט גערופן ווערן צו אויספּאַרשער. עס וועט זיך אָנהייבן אַ געשיכטע און מען וועט מיך פאַרשן... פּון פּראַנקפורט וועט מען איבערשיקן די פּאַפּירן מיינע, וועלכע געפּי-נען זיך אין די הענט פּון דער דייטשער פּאָליציי. מיינ ביאָגראַפּיע וועט באַקאַנט ווערן. (כאַ-כאַ-כאַ...) אַ שיינע געשיכטע... זיי וועלן וויסן, אַז איך בין געווען אַ... ניין, עס קען נישט זיין, אַז דו ביסט אַזוי לייכטזיניק אַוועק פּון דיין נאָמען און פּון דיין רענטע און פּון די אַלע הכנסות. דו האָסט עפעס אָפּגעטאָן! אַ, איך באַנעם איצט, אַז עס איז ריכטיק דאָס, וואָס מען האָט גערעדט אונטער מיינע פּלייצעס וועגן דיר אין פּראַנקפורט! איך האָב נישט צוגעלאָזט דעם געדאַנק אַפּילו. איצט זע איך, אַז עס איז ריכטיק, דו האָסט עפעס אָפּגעטאָן! איך שטויס זיך אָן וואָס...

טעאָדאַר

שווייג!

הענריעטע

דו באַנעמסט נישט דיין מצב! מען וועט דאָך דערגיין, אַז טעאָדאַר מאַרקוס איז נישט באַגאַנגען זעלבסטמאָרד, אַז ער איז נישט דערטרונקען געוואָרן. מען וועט זיך דער-וויסן, אַז איינער מיטן נאָמען יעקב קרול האָט דעם ספּעקטאַקל צוגעגרייט ביים ים-ברעג. דאָס וועט גיך באַקאַנט ווערן. מען וועט דיך משפּטן. מען וועט פאַרלאַנגען פון דיר, אַז דו זאָלסט צוריקצאָלן אַלע סומעס געלט וועלכע די דייטשע רעגירונג האָט דיר אויסגעצאָלט אַלס טעאָדאַר מאַרקוס זאַקס. מען וועט אויפמישן אַן אַלטע זינד דיינע, וועלכע גייט דיר נאָך פון סיביר. איך ווייס וועגן אַלעם. איך האָב, אַזוי ווי דו, געוואָלט איבעררייסן מיט מיין פאַרגאַנגענהייט און מיט דיר אויסלעבן די יאָרן צוזאַמען, זאָל זיין אין ישראל, און אין ערשטן טאָג פון קומען אין לאַנד אַריין האַסטו אַפּגעשפּילט אַזאַ שפּיל...

טעאָדאַר

איך וועל זיך אַן עצה טאָן... כּ״האַב דאָ פּריינד... עס איז נישט שווער צו געפינען עפעס אַ באַשעפּטיקונג אויף צו פאַרדינען אויף מיין לעבן... איך וועל זיך דאָ פּילן גוט... עס איז צווישן אייגענע... די מאַכט איז דאָך דאָ אַ יידישע... איך וועל ענדלעך געפינען מיין רו...

הענריעטע

אַבער נישט איך. איך פאַר צוריק נאָך היינט.

טעאָדאַר

הענריעטע... רייך נישט אַזוי... מיר וועלן זיך באַזעצן אין אַ דאָרף. אַלץ וועט זיך איינארדענען. זע, איך האָב נאָך עפעס געלט... נעם דאָס...

(אומגעריכט, מיט אַ דעציירנדיק קול)

וואָס בין איך אַזוי הכּנעהדיק? פאַר וואָס שרעק איך זיך? איך בין נישט באַגאַנגען קיין שום פאַרברעכנס! גוט! קענסט צוריקפאַרן קיין פּראַנקפורט! נעם דאָס גאַנצע געלט, וואָס איך פאַרמאַג! פאַר צוריק! עס איז געווען אַ טעות מיין מיטנעמען דיך מיט מיר. קענסט נאָך איצט פּריי אַרויספאַרן! אויב דו וועסט בלייבן מיט מיר — דאָן וועסטו האָבן קאַמפּליקאַציעס... פאַר, הענריעטע! איך גיי צוריק צו די אייגענע... איך גיי ווידער ווערן יעקב קרול, דער קליינשטעטלידיקער ייד און איך וועל דאָ אויס-לעבן די יאָרן, וועלכע זענען מיר נאָך באַשערט צו לעבן. עס איז בעסער, אַז דו האַסט זיך דעצידירט אין צייט... פאַר אַוועק! נאָך היינט!..

בילד זעקס

(איז קאַבינעט פון אַ דייטשן אַדוואַקאַט אין פּראַנקפורט)

זאב מאַרקוס

הער אַדוואַקאַט, איך בין געקומען פון ישראל. עס האָט מיך רעקאַמענדירט אייערס אַן אַלטער קאַלעגע, אַדוואַקאַט בראַונער פון ירושלים. דאָס איז זיין בריוו.

ווילהעלם שוואַבע

נעמען זי פּלאַץ, הער. מאַקסימיליאַן בראַונער? אַ, מיין ליבער גאַט! ווי גייט עס אים? וואָס פאַר אַן איבערראַשונג! (ליינט פאַר זיך דעם בריוו) אינטערעסאַנט... איך וועל אייך גערן העלפּן. עס ווילט זיך מיר זייער און זייער עפעס טאָן פאַר אַ ייד פון ישראל, בפרט נאָך ווען מיין קאַלעגע בראַונער בעט דאָס ביי מיר... איך באַנעם שוין אין וואָס עס גייט, אַבער פּרייער וויל איך אייך אויסהערן... ביטע, הער מאַרקוס...

זאב מאַרקוס

איך בין דער זון פון טעאָדאָר מאַרקוס זאַקס, וועלכער איז דערטרונקען געוואָרן ביים תל-אביבער ים-ברעג. מען האָט נאָך נישט פעסטגעשטעלט, אויב דאָס איז געווען אַ זעלבסטמאָרד, אָדער אַ טראַגישער פאַרפאַל. איך האָב די גאַנצע צייט נישט געוויסט אויב מיין פאָטער לעבט. פאַר וואָס? דערפאַר ווייל מען האָט מיך געבראַכט קיין ישראל מיט אַ גרופע היימלאָזע יידישע קינדער. איך האָב נישט ריכטיק אויפגעהיטן אין מיין זכרון די פרטים פון מיין משפחה. אַלע זענען געווען זיכער, אַז מיין פאָטער איז טויט. אויף אַן אַנפראַגע אין פראַנקפורט איז געקומען אַן ענטפער, אַז אַ געוויסער טעאָדאָר מאַרקוס זאַקס איז נישט דער פאָטער מייער. ער האָט זיך, זעט אויס, נישט געוואָלט אַנערקענען. אָבער נאָך דעם ווי מען האָט אין דער ישראלדיקער פרעסע פאַרעפנטלעכט די פרטים פון דערטרונקענעם, האָבן זיך באַוויזן עדות, וועלכע האָבן גוט געקענט מיין פאָטער און מיר פאַרזיכערט, אַז דאָס איז געווען מיין פאָטער, כאַטש איך האָב, לויט דעם בילד, נישט געקענט געפינען קיין שום ענלעכקייט מיט אַ פאָטאָ, וואָס אַ ווייטער פריינד פון מיין פאָטער האָט מיר געבראַכט מיט יאָרן צוריק...

ווילהעלם שוואַבע

איך פאַרשטיי אַז איר קומט אין פראַגן פון זיין ירושה.

זאב מאַרקוס

נישט בלויז צוליב דעם. איך וויל, ווי אַ זון, וויסן פרטים פון זיין לעבן.

ווילהעלם שוואַבע

איך ווייס עפעס... איר פאַרשטייט, טייל מאָל איז בעסער, ווען געוויסע פאַקטן בלייבן אומבאַקאַנט. די רעאַליטעט איז אַפט מאָל זייער אַנטווישנדיק...

זאב מאַרקוס

איר ווילט מיך צוגרייטן אויפצונעמען רוּק דאָס וואָס איר וועט מיר זאָגן?

ווילהעלם שוואַבע

איך באַווונדער אייער גיכע אַריענטאַציע, הער מאַרקוס.

זאב מאַרקוס

איך בין שוין אין פראַנקפורט עטלעכע טעג. איך ווייס, אַז טעאָדאָר מאַרקוס האָט געהאַט דאָ אַ האַטעל פון אַ צווייפּלהאַפטיקער רעפּוטאַציע און אויך עפעס אַ גאַכט-קלוב. עס איז אַפיציעל פאַרשריבן געווען אויף זיין נאָמען, כאַטש ער האָט נישט געפירט דעם האַטעל און נישט דעם נאַכטקלוב. מען האָט אים דאָרט נישט געקענט און ער פלעגט אַהין נישט קומען. דאָס האָט מען מיר געזאָגט. ער האָט דאָ געפירט אַן איינזאַם לעבן. הער אַדוואַקאַט, איך וואָלט געוואָלט, אַז איר זאָלט זיך באַשעפטיקן מיט דער ירושה. איך האָב אַ קליינע פאַרם אין ישראל. פון באַרוף בין איך אַן אַגראַ-נאָם און לויט דעם גראַד — אַן אַפיציר אין דער ישראלדיקער אַרמיי. איך בעט אייך, לאַמיר זיין קורץ און צו דער זאַך, ווייל איך האָב נישט בדעה צו בלייבן דאָ מער ווי נאָך אַ טאַג. וועט איר מיר קענען געבן אַ קלאַרע תשובה אויב איר נעמט אַן צו פירן דעם ענין — דאָן וועל איך איבערגעבן אייך אַלע פּולמאַכטן און פּירט דעם פראַצעס אין מיין נאָמען.

ווילהעלם שוואַבע

הער מאַרקוס! קומט מאַרגן עלף פרי. איך וועל צוגרייטן אַלע נויטיקע אינפאַרמאַ-ציעס און דאָקומענטן. איך קען דעם אַדוואַקאַט, וואָס האָט פאַרבינדונגען מיט דעם האַטעל און מיטן נאַכטקלוב. ער האָט געפירט זייערע פראַצעסן. הם, ווער קען נישט אין פראַנקפורט דאָס געסל לעבן די אַמעריקאַנער קאַסערנעס? און ווער ווייסט נישט וועגן דעם „בלויזן שטערן“, וווּ עס טרעפן זיך די יענקיס מיט די דייטשע מיידלעך. עס ווימלט דאָרט מיט אויסלענדער, באַזונדערס פון סלאַווישן אַפּשטאַם... נו, מיר וועלן זיך טרעפן מאַרגן, עלף פרי, דאָ אין מיין ביראָ... אַ גוטן-טאַג, הער מאַרקוס...

זאב מאַרקוס

אַנטשולדיקט, הער אַדוואַקאַט, בלוין איין פּראָגע. איך פּיל, אַז איר זענט גוט אינ-פּאַרמירט אין דעם פּאַל פון טעאַדאָר מאַרקוס זאַקס, בעט איך אייך, זייט מיט מיר דירעקט און אָפּן: נעמט איר זיך אונטער פירן מיין ענין, אַדער איר זענט שוין פּאַר-בונדן מיט דעם צווייטן צד? און אפשר, איז בכלל נישט פּדאי זיך צו באַשעפטיקן מיט דעם...

ווילהעלם שוואַבע

איך האָב געהאַט אַ באַזוך... עס איז דאָ געווען די פּריילין הענריעטע שטרומף מיט וועלכער דער דערטרונקענער איז געווען נאַענט. זי האָט אים באַגלייט קיין ישראל. זי האָט געוואָלט, אַז איך זאָל זיך אַנגאַזשירן אין אירע ענינים אין שייכות מיטן... איך גיי דאָ אַרויס פון די ראַמען פון פּראַפעסיאָנעלער עטיק... איך טו דאָס דערפאַר, ווייל איך וויל אייך אַרויספירן פון אַ טעות... מאַרגן וועל איך זיין מיט אייך דירעקט — אָפּן.

זאב מאַרקוס

אַ דאַנק, הער אַדוואַקאַט.

ווילהעלם שוואַבע

איר פּאַרשטייט, הער מאַרקוס! מיר, דייטשן, באַמיען זיך איצט נישט בלוין צו זיין פּריינדלעך מיט יידן, נאָר יעדער פון אונדז, אַריער, פּילט זיך שולדיק. ווען עס קומט צו פירן אַ יידישן ענין איז סיי דער אַדוואַקאַט און סיי דער ריכטער נישט פול-שטענדיק פּריי... מיר האָבן תמיד אין זינען די אומשטענדן, וועלכע זענען געווען אין די נאַצי-יאָרן... עס ווילט זיך מיט עפעס פּאַרגיטיקן... אפשר קענען מיר מיט עפעס אויסקויפן די זינד פון אונדזערע עלטערן?...

זאב מאַרקוס

ישראל-בירגער וואַרפן אָפּ אייער פּילאַנטראָפּיע.

ווילהעלם שוואַבע

נאָר דער שטאַרקער קען זיך דערלויבן צו זיין שטאַלין. און איר זייט עס, בירגער פון ישראל.

זאב מאַרקוס

אויסקויפן די זינד... מילדערנדיקע אומשטענדן... די אומפרייקייט לגבי דעם ייד פון דייטשע ריכטער און אַדוואַקאַטן בעת אַ יידישן פּראָבלעם אין געריכט... מיר ווילן דאָס נישט! מיר פאַרלאַנגען נאָר איין זאַך און צוליב דעם איז אויפגעקומען די יידי-שע מלוכה. מיר ווילן זיין גלייכע צום געזעץ און אַז מיר זאָלן זיך אַליין קענען שיצן קעגן אומגערעכטיקייטן... אַ גוטן-טאָג אייך, הער אַדוואַקאַט! מאַרגן עלף פּריי!...

בילד זיבן

(איז נאכט-קאבארעט „צום בלויען שטערן“. לייכטע מוזיק. פרויען- און מענער-שטימען. אַ זינגעריץ זינגט)

זאב מאַרקוס

אַנטשולדיקט, גאַרסאַן, ווער איז דאָס די פּריילין הענריעטע שטרומף? קענט איר מיר אַרויסהעלפן? זי דאַרף דאָך דאָ זיין? איך ווייס, אַז צען אַוונט זיצט זי ביי אַ טישל, לעבן דער גאַרדעראַב... איך ווייס דאָס... נאָט אייך טרינק-געלט... דאַנקע שעין... דאַנקע שעין...

אַלערליי מוזיק־קלאַנגען, אין הינטערגרונט אַ קאַבאַרעטן־גערויט, גלעזער־געקלאַנג
און רייד אין דער דייטשער שפּראַך)
פּרייליך הענריעטע שטרומף?

הענריעטע

מיין גאַט...

זאב מאַרקוס

איך האָב אייך איבערראַשט... שוין לאַנג נישט געווינט אַז אַ מאַן זאָל זיך פרעגן
אויף אייך? כאַ־כאַ...

הענריעטע

איר שפּאַט... כאַ־כאַ...

זאב מאַרקוס

איך בין דער זון פון טעאָדאָר מאַרקוס זאַקס...

הענריעטע

דאָס איז אומגלויבלעך... מיין ליבער האַר... גאַט אין הימל...

זאב מאַרקוס

פאַר וואָס זענט איר אַזוי איבערראַשט?

הענריעטע

ביטע, זעצט אייך, יונגער מענטש, איך בין נישט איבערראַשט. אָבער, איר באַנעמט...

זאב מאַרקוס

פאַר וואָס האָט מיר טעאָדאָר מאַרקוס נישט געענטפערט מיט יאָרן צוריק, אויף מייע
בריוו? פאַר וואָס איז דערנאָך אָנגעקומען אַ בריוו פון עפעס אַן אַדוואָקאַט, אַז דער
טעאָדאָר מאַרקוס געהערט מיך גאַרנישט אָן און אַז דאָס איז נישט מיין פּאַטער?
איר זענט געווען נאָענט צו אים. איר וויסט דאָך דעם ענטפער?

הענריעטע

צוליב דעם זענט איר געקומען פון ישראל קיין פראַנקפורט, אַז איר זאָלט זיך דער־
וויסן דעם ענטפער אויף דער פּראַגע?

זאב מאַרקוס

איך בין אויך געקומען רעגולירן זיינע ענינים נאָך דעם ווי ער איז דערטרונקען
געוואָרן...

הענריעטע

עס איז אויפפאַלנדיק... איר רופט נישט אָן דעם מענטש „מיין פּאַטער“... באַדייט דאָס,
אַז איר וויסט שוין דעם אמת?...

זאב מאַרקוס

איך פאַרשטיי אייך נישט. איז דען דער דערטרונקענער נישט געווען מיין פּאַטער?

הענריעטע

דער דערטרונקענער? ... אַ, איר האָט דאָך מאַרגן, עלף פרי אַ באַגעגעניש מיטן אַד־
וואָקאַט ווילהעלם שוואַבע. פון אים וועט איר זיך דערוויסן זייער פיל...

זאב מאַרקוס

איר זענט דאָ אַלע גוט פאַרבונדן מיט זיך, הם, דייטשע פּערפעקציע. כאַ־כאַ־כאַ...

הענריעטע

איך האָב געלעבט מיט דעם וועלכן איר רופט אָן, דער דערטרונקענער, פינף יאָר. עס
איז מיר נמאס געוואָרן. ווי איר זעט בין איך שוין אַ ביסל געעלטערט אויף צו פאַר־
אינטערעסירן דאָס פובליקום פון „בלויזען שטערן“... מיר ביידע האָבן זיך געוואָלט
צוריקציען פון דעם אַלעם און לעבן אין ישראל. דאָס הייסט; ער האָט געוואָלט נאָר
קיין ישראל. מיר איז געווען אַלץ איינס. אַבי אַוועק פון דאַנען. דאָס איז געווען אַ
שאַנס פאַר מיר, ווייל איך האָב געוואָלט פאַרענדיקן די יאָרן ווייט פון מיין פאַרגאַנג־
גענהייט. דעם, וועמען איר באַטראַכט פאַר אייער פּאַטער, איז אָבער געגאַנגען אין

אָפּגעפּינען זיין פּאַרגאַנגענהייט און ווערן ווידער דאָס, וואָס ער איז אַ מאָל געווען — אַ נישטיק אַרעמער ייד פון אַ פּויליש שטעטל, וואָס דאָס לעבן האָט אים אַזוי פּאַרפּלאַנטערט און אַזוי פּאַרדרייט, אַז ער האָט נישט געזען פּאַר זיך קיין אַנדער אויסוועג, ווי דאָס וואָס ער האָט געטאָן...

זאב מאַרקוס

איר האָט געטרונקען היינט אַ ביסל צו פּיל. דאָך וויל איך אייך פּאַרלייגן נאָך אַ גלעזל וויין...

הענריעטע

איך האָב נישט קיין איבעריקע צייט. מען וואָרט אויף מיר ביים שכנותדיקן טישל. אַ שאַד אייער קומען... מאַרגן וועט איר זיך סיי ווי סיי אַלץ דערוויסן ביים הער אַדוואָקאַט שוואַבע...

זאב מאַרקוס

איך באַדויער, פּריילין הענריעטע שטרומף, הלמאי איר ווילט נישט מיט מיר רייזן אָפּן.

הענריעטע

איר זענט מיר אַ שאַד. ביידע זענען מיר אָפּגענאַרט געוואָרן פון פּאַלשע אילויעס. לאַזט דעם „דערטרונקענעם“ צו רו. ער איז אויך אַ קרבן. איצט איז אַלץ אויפגעדעקט. געענדיקט. זיין ירושה? כאַ-כאַ-כאַ... זי באַשטייט פון חובות, פון פּעק מיט וועקסלען, וועלכע ער האָט תמיד אונטערגעשריבן, ווען מען האָט זיי נאָר אים אונטערגערוקט. דער האַטעל און דער נאַכטקלוב געהערן פּאַקטיש נישט צו אים. מען האָט געדאַרפט האָבן נאָר אַ גאַמען, דערצו פון אַ דייטשן ייד, וועלכן די נאַציס האָבן באַרויבט. ווידערגוטמאַכונג... צוריקגעבן דאָס צוגערויבטע... אַבער, ער איז געווען אַ נישטיק מענטשל אין פרעמדע הענט. איך האָב דאָס געוויסט. ער האָט געהאַט אַ גרויסע פענ-סיע. עס פּאַלט אים צו אַ טייל, אַ נישטיקער פון די פּאַרשוניגען... „האַלט אים פון דער ווייטנס... זאָל זיין אין ישראל... לעצטנס האָט דער טעאָדאָר מאַרקוס זאָקס אָנגעהויבן צו פּיל צו פּלוידערן און ער קען ברענגען שאַדן“ — אַזוי האָבן גערעדט צו מיר די פּאַקטישע אייגנטימער פון „בלויען שטערן“. מען האָט אים געדאַרפט נאָר צו דעקן די „פּירמע“ צו וועלכער עס זענען שותפים מענטשן פון דער מוניציפּאַליטעט, עפּעס אַ נאַטאַר און אַן אַדוואָקאַט... דאָס איז אַ ריכטיקע באַנדע... איך בין מיט אייך אָפּן, הער מאַרקוס... פּאַרט צוריק קיין ישראל... אַדיע... אַדיע... יונגער מענטש...

בילד אַכט

(צומאַרגנס, עלף פּרי, ביים אַדוואָקאַט)

ווילהעלם שוואַבע

ביטע, זעצן זי זיך... הער מאַרקוס...

זאב מאַרקוס

אַ דאַנק.

ווילהעלם שוואַבע

(בלעטערט אַ טעקע מיט פּאַפּיר)

ווי אַלט זענט איר געווען, הער מאַרקוס, ווען איר האָט דאָס לעצטע מאָל געזען אייער פּאַטער?

זאב מאַרקוס

אַכט יאָר. עס איז געווען אין יאָר 1938, אין מיטן האַרבסט. מען האָט אין איין נאַכט אַריבערגעוואָרפֿן אויף דער פּוילישער זייט פֿון דער גרענעץ, צענדליקער טויזנטער יידן, לעבן דעם פּוילישן שטעטל זבאָנשין. מיר האָבן פּרײַער געלעבט אין ברעסלאָו. מיין זיידע איז געקומען קיין ברעסלאָו פֿון פּוילן. אין זבאָנשין האָט מען די קינדער אָפּגעשיקט אין קינדער־אַנשטאַלטן און פֿון דאָרט — אומלעגאַל קיין ישׂראל. איך געדענק גוט דאָס פֿנים פֿון מיין פֿאַטער, בעת איך האָב זיך מיט אים דאָס לעצטע מאָל געזעגנט...

ווילהעלם שוואַבע

איך שטעל נישט די פּראָגן ווי אַן אַדוואָקאַט, נאָר ווי אַ פּריינד פֿון אייער פּריינד. איך פֿאַרש אייך נישט. עס גייט מיר אין אַנטפלעקן אַ געוויסן אמת. אפשר איז דאָס געווען אייער פֿאַטער? זעט! אַט זענען עטלעכע פֿאַטאָס פֿון דעם, וועלכן מען האָט גערופֿן, אָדער ער האָט זיך גערופֿן, טעאָדאָר מאַרקוס זאַקס. באַטראַכט זיי. איז דאָס אייער פֿאַטער אַזוי ווי איר געדענקט אים?

זאב מאַרקוס

עס איז שווער צו וויסן. מיר דאַכט זיך, אַז עפעס אַן ענלעכקייט איז פֿאַראַן... גיין, עס איז נישט דאָס זעלביקע פֿנים. איר האָט נאָך פֿאַטאָס? די וועלכע איר ווייזט מיר זענען פֿון די לעצטע יאָרן. איך האָב נאָר אַן איין־און־איינציקע פֿאַטאָגראַפֿיע, וועלכע איך טראָג תמיד מיט זיך. ווי אַנדערש מיין פֿאַטער איז געווען מיט איבער דרייסיק יאָר צוריק!...

ווילהעלם שוואַבע

איך וויל אייך העלפֿן. האָט צוטרוי צו מיר. דאָ ליגן די אָפּשריפטן פֿון דעם פֿאַל מאַרקוס. איך האָב זיי גוט דורכשטודירט און קען דעם פֿראַבלעם. מיין עצה איז: לאָזט אַלץ דאָ צו רו און פֿאַרט צוריק קיין ישׂראל. יורידיש קענט איר דאָ גאַרנישט דער־גרייכן. עס איז אַלץ אַזוי „געזעצלעך“ איינגעאַרדנט דורך דער אונטערוועלט, אַז מען קען גאַרנישט געווינען. דער האָטעל און „דער בלאַוער שטערן“ זענען געדעקט פֿון איינפֿלוס־רייכע בירגער פֿון פּראַנקפורט. פֿאַרשטייט זיך אַז נישט דירעקט. עס איז איין קנופֿ... איך רעד צו אייך אַזוי אָפֿן, וויל איר זענט געקומען צו מיר רעקאָמענדירט פֿון מיין פּריינד פֿאַרמיליאָן בראַונער. איך וויל נישט, אַז איר זאָלט צוריקפֿאַרן מיט אַ געפֿיל, אַז אַלץ איז דאָ אַזוי פֿאַרדאַרבן. ס׳איז אַ צופֿאַל, וואָס איר האָט זיך גראַד אָנגעשטויסן אויף אַזאַ באַנדע. דער טעאָדאָר זאַקס איז געווען אַ קרבֿן, אַן אומ־באַהאַלפֿענער ייד, אַ טעראָריזירטער צוליב עפעס אַ פּאַסירונג אין זיין פֿאַרגאַנגענ־הייט. ער האָט זיך געשראַקן פֿאַרן אייגענעם שאַטן. דאָס איז נישט געווען אייער פֿאַטער. דער מאַרקוס איז געווען אַ פּוילישער ייד, אַן אַנאַלפֿאַבעט. ער האָט זיך קוים אונטערגעשריבן אונטער די דאָקומענטן. נאָט, זעט...

זאב מאַרקוס

איך באַנעם איצט... עס איז נישט מיין פֿאַטער... גיין... מיין פֿאַטער איז געווען אַ גע־בילדעטער מענטש... יאָרן לאַנגע פֿאַרבונדן מיט אַפּירנדיקע פּערזענלעכקייטן פֿון דער דייטשער סאָציאַל־דעמאָקראַטיע...

ווילהעלם שוואַבע

איך זע אַז איר גלייבט מיר. דאָס פּרייט מיך, הער מאַרקוס...

זאב מאַרקוס

פֿון וואָנען האָט דער מענטש געהאַט די ריכטיקע פֿאַפֿירן פֿון מיין פֿאַטער? דאָס וויל איך, אַז איר זאָלט מיר העלפֿן דערגיין. דאָ, אין פּראַנקפורט, וועט דאָס מעגלעך זיין?...

ווילהעלם שוואַבע

ער איז געקומען מיט די פֿאַפֿירן קיין פּראַנקפורט. איך בין זיכער, אַז אין ישׂראל וועט איר דערגיין דעם ריכטיקן ענטפֿער אויף דער רעטעניש.

זאב מאַרקוס

דער מענטש איז געווען בסך־הכל איין טאָג אין לאַנד און איז דערטרונקען געוואָרן. איך האָב נעכטן אויפגעזוכט די פרייליך שטרומף. מען קען גאַרנישט אַרויסבאַקומען פון איר. זי איז געווען האַלב־שיכור. אין דער אמתן איז דאָך דער ענין אַ צווייט־ראַנגיקער. די ידיעות, וואָס זענען אָנגעקומען באַלד נאָך דער מלחמה וועגן מיין פאַטער, זענען געווען סתירותדיקע; איין מאָל האָט מען מיר געלאָזט וויסן, אַז ער איז באַפרייט געוואָרן פון סאָויעטישער פאַרשיקונג אויף דער אינטערווענץ פון דיי־טשע קאָמוניסטן, וועלכע האָבן אַרויסגעגעבן אין מאַסקווע אַ צייטשריפט און געשאַפן דאָרט די דייטשע אַנטיפאַשיסטישע קאָמיטעטן. אַ צווייט מאָל האָט מען מיר געזאָגט, אַז מיין פאַטער איז אומגעקומען אין די צפון־וועלדער פון רוסלאַנד.

ווילהעלם שוואַבע

ווייסט איר, הער מאַרקוס, פאַר וואָס די סאָויעטן האָבן פאַרשיקט אייער פאַטער?

זאב מאַרקוס

הונדערטער טויזנטער מענטשן, וועלכע האָבן זיך געפונען אין די געביטן, וועלכע די סאָויעטן האָבן באַהערשט פון אַמאָליקן פוילן, זענען פאַרשיקט געוואָרן. צווישן זיי האָט זיך געפונען אויך מיין פאַטער. מיין מוטער איז געבליבן אין וואַרשע און איז דאָרט אומגעקומען.

ווילהעלם שוואַבע

די צווייטע וועלט־מלחמה האָט זיך פאַר פיל מענטשן נאָך נישט פאַרענדיקט, ווייל די טראַגעדיע פון צעשיידונגען פון משפחות האַלט נאָך אָן. איך עצה איר, לאָזט פאַלן דעם ענין מיט אייערע רעכט צו ירשענען די פאַרמעגנס פון דעם הער מאַרקוס פון פראַנקפורט. דאָ איז אַלץ אַזוי פאַרפלאַנטערט, די רעזולטאַטן וועלן זיין פאַר איר גאַר אַנטישנדיקע.

זאב מאַרקוס

אַ דאַנק, הער אַדוואָקאַט. איך וועל פאַלגן אייער עצה... וויפל דאָרף איך איר באַצאָלן?

ווילהעלם שוואַבע

האַנאַראַר? ניין! גאַרנישט... פאַרגעסט נישט איבערצוגעבן אַ גרוס מיין יוגנט־פריינד. איך האָב צוגעגרייט פאַר אים אַ בריוו, וואָס געפינט זיך ביי דער סעקרעטאַרין. אַ גוטן טאָג איר, הער מאַרקוס...

זאב מאַרקוס

אַ גוטן טאָג, הער אַדוואָקאַט.

בילד ניין

(פאַרו אַריינגאַנג אין אַ הויז, ביי אַ קליין גערטנדל)

יעקב קרול

עס איז אַזוי הייס. קען איך באַקומען ביי איר אַ קאַלטן טרונק וואַסער?

זאב מאַרקוס

איין רגע נאָר. איך וועל אויסטאָן מיינע פאַרשטויבטע שיך. עס איז אַ פרייער טאָג, נוצט מען אים אויס אונטערצוגראַבן די יונגע ציפרעסן און דערנאָך זיי באַוואַסערן. זיי וועלן אין יאָרן אַרום שיצן דעם גאַרטן קעגן זון און קעגן ווינטן... פון וואַגען זענט איר?

יעקב קרול
פון אייראָפּע.

זאב מאַרקוס
אַן עולה? אַ טוריסט?

יעקב קרול
געקומען בין איך ווי אַ טוריסט. וואַרשיינלעך וועל איך שוין דאָ בלייבן. נישטאָ פאַר מיר מער קיין צוריק...

זאב מאַרקוס
איר ווילט בלייבן אין ישראל דערפאַר, ווייל איר האָט מער נישט קיין אַנדערן אויס-וועג? איר זענט אַ ציוניסט פון נויט... נעמט זיך נישט איבער דערמיט... הונדערטער און טויזנטער זענען אַהערגעקומען, ווייל זיי האָבן קיין אַנדער ברירה נישט געהאַט... די לעצטע רעטונג... נו, ענדלעך האָב איך זיך באַפרייט פון די אַרבעטס־שיד. וואַרט דאָ, איך קום באַלד צוריק מיט אַ טרונק קאַלט וואַסער... איר פאַרשטייט, מיין פרוי איז אַוועק מיט די קינדער צו באַקאַנטע אין אַ שכנותדיקן ישוב. איך וואַלט איך געדאַרפט אויפנעמען נישט ביים טירל פון גאַרטן, נאָר אין דער היים ביי מיר... סליחה...

יעקב קרול
(טרינקט) דאָס וואַסער איז קיל, אדוני, עס איז זיכער קוואַלואַסער... נישטאָ קיין בעסערס ווי אַ קאַלטער טרונק נאָך דעם ווי מען גייט איבער די שטויביקע פעלדוועגן פון פאַרטאָג אָן און די זון שרפהט...

זאב מאַרקוס
אַנטשולדיקט מיר, הלמאי איך האָב אייך נישט פאַרגעשטעלט מיין פריינד.
גבריאַל! קום אויף אַ רגע אַרויס פון שטוב!

יעקב קרול
איך דאַנק אייך פאַר אייער פריינדשאַפט... דאָס אַרויסברענגען אַ קאַלטן טרונק און דאָס וואָס איר זענט אַזוי גאַסטפריינדלעך, דערמאַנט מיר די פרשה, וואָס איך האָב געלערנט אין חדר...

זאב מאַרקוס
איר האָט, זעט אויס, געבלאַנדזשעט? די געגנט איז איצט אַזוי געענדערט געוואָרן צוליב די נייע שאַסיי־וועגן וועלכע שניידן דורך די פעלדער. אַמאָל זענען דאָ געווען נאָר פרדסים. מען האָט זיי אַרויסגעריסן מיט די וואַרצלען. די שטאָט וואַקסט...

גבריאַל
דאָס איז אַ משוגעת. די ערד איז גוט פאַר לאַנדווירטשאַפט. עס וואַלט בעסער געווען צו בויען הייזער אין די זאַמדיקע געביטן פון לאַנד, אָדער, אין די שטיינערנע בערג.

זאב מאַרקוס
זעצט אייך. שטייט נישט ביים טירל. קום אַהער, גבריאַל.

יעקב קרול
אַ דאַנק, איך האָב נישט געבלאַנדזשעט. זייט איך בין געקומען אין לאַנד אַריין ווייס איך וווּ איך גיי. די וועגן זענען אַבער פאַרפלאַנטערטע, נישט געפלאַסטערטע און זיי פירן אין ערגעץ נישט, נאָר אין די געדיכטענישן פון די שטעכפלאַנצן...

זאב מאַרקוס
קען איך אייך אפּשר מיט עפעס העלפן? אויב איר ווילט וועל איך אייך אַרויספירן פון דעם לאַבירינט. מען האָט דאָ צעשניטן די געגנט אויף נייע ווויזן־קוואַרטאַלן און געפינען דעם ריכטיקן וועג צום הויפט־שאַסיי קומט מיר אויך אָן נישט אַזוי לייכט.

גבריאל

עס איז נישט צו פארשטיין. מען האָט דאָ געלאָזט אָפּשטאַרבן פרדסים און דערנאָך האָט מען די ביימער אַרויסגעריסן מיט די וואַרצלען. ווען עס האָבן געבליט די מאַראַנצן-ביימער האָט מען געפילט דעם ריח אויף קילאַמעטערס. אַ פאַרפומען-ריח וואָס האָט אַנגעהאַלטן גאַנצע וואַכן.

זאב מאַרקוס

גבריאל, דו רעדסט נישט ווי אַ יוריסט, נאָר ווי אַ פּאָעט...

יעקב קרול

(צו מאַרקוס) איר האָט קינדער. איך דערקען דאָס לויט די שפּילצייג... זיי מוזן נאָך זיין יונגע? ...

זאב מאַרקוס

אַ יונגעלע פון אַכט יאָר און אַ מיידעלע פון עלף...

יעקב קרול

אַזוי אַזוי... עס איז אַ פרייד פאַר אַ זיידן צו וויסן, אַז די אייניקלעך וואַקסן, קיין עינ־הרע.

זאב מאַרקוס

ליידער, ליידער. נישט איך און נישט מיין פרוי האָבן עלטערן. זיי זענען אומגעקומען...

יעקב קרול

עס איז טרויעריק. דער חורבן... די מלחמה...

זאב מאַרקוס

(נאָך אַ לענגערע צייט פון שוויגן)

וועמען זוכט איר אין דער נישט־באַבויטער געגנט? איר זעט דאָך, אַז אַרום זענען קיין שכנים נישטאָ, אויסער די צוויי קליינע הייזער.

יעקב קרול

אייגנטלעך בין איך געקומען צו אייך. עס האָט לאַנג געדויערט ביז איך האָב זיך דערוואַסט, וווּ איר וווינט און אַז איך האָב שוין געהאַט דעם אַדרעס — האָב איך אַ גאַנצן טאָג געבלאַנדזשעט.

גבריאל

נו, איך גיי און וועל אייך לאָזן אַליין...

זאב מאַרקוס

גבריאל, בלייב דאָ. שטערסט מיר נישט. אַחוץ דעם וויל איך מיט דיר וועגן עפעס אַדורכשמועסן זיך. (צו יעקב קרול) ווער האָט אייך געשיקט צו מיר? וואָס פאַר אַ ענין?

יעקב קרול

קליינער נישט... איך קום פון מיין אייגענעם ווילן... עס איז דערביי אַ געשיכטע, וועלכע איך וויל אייך דערציילן. וועט איר וועלן מיך אויסהערן ביזן סוף?

זאב מאַרקוס

אייער נאָמען?

יעקב קרול

מיין נאָמען וועט אייך גאַרנישט אויפקלערן. איך הייס יעקב קרול... זינט אַ וואָך אין לאַנד. עס איז מיר אַנגעקומען אַזוי שווער אויסצוגעפינען דעם וועג אַהער... איך האָב זיך דערוואַסט וועגן אייך פון דער צייטונג...

זאב מאַרקוס

איר ווייסט עפעס וועגן מיין פאָטער?

יעקב קרול

איך בין דאָס דער מענטש, וואָס קען אייך פיל דערציילן.

גבראל

זאב, באַרויִק זיך... איך זע אָז דיינע הענט ציטערן. אַזאַ אויפֿרעגונג.

זאב מאַרקוס

(גיסט־אָן פֿון אַ קאַראַפּעקע וואַסער אין ליידיקן גלאַז פֿון קרול) גלייבט מיר, מר קרול, איך וועל אייך אויסהערן רויק. הייסט דאָס, אַז איר זענט דאָס דער מענטש, וואָס...

יעקב קרול

יא, איך בין דער מענטש, וואָס...

זאב מאַרקוס

איר האָט געלעבט אויף מיין פּאַטערס פּאַפּירן? איר האָט געטראָגן זיין נאַמען?

יעקב קרול

איך האָב געלעבט אויף אייער פּאַטערס דאָקומענטן...

זאב מאַרקוס

און דערנאָך אימיטירט אַ זעלבסטמאָרד אונטערוואַרפּנדיק דעם פּאַספּאַרט און די מלבושים ביים ברעג ים?

יעקב קרול

איך בין דאָס...

גבראל

דאָס איז אומגעוויינטלעך, אויסטערליש. אַבער, זאב, פּאַרליר זיך נישט. צוים זיך. נאָר מיט רויקייט און געדולד וועסטו דערגיין צום אמת.

זאב מאַרקוס

עס איז גוט, יעקב קרול, וואָס איר האָט זיך אַליין צוגעשטעלט. די פּאַליציי וואַלט סיי־ווי געפונען אייערע שפורן. מען האָט גענוי קאַנטראַלירט די רשימה פֿון אַלע אַריינגעקומענע אין לאַנד אַריין, יענעם טאָג, ווען עס איז געקומען דער טוריסט מיט אַ פּאַספּאַרט אויפֿן נאַמען פֿון טעאַדאָר מאַרקוס זאַקס.

(נאָך אַן איבעררייס) וויזט אויס, אַז עס איז געוואָרן ענג אַרום אייך און איר האָט זיך נישט געקענט איינמעלדן אין קיין שום האַטעל אָן דאָקומענטן און איר האָט אויך נישט געקענט אַנטלויפֿן פֿון לאַנד? זענט איר געקומען צו מיר, אַז איך זאָל אייך העלפֿן?

יעקב קרול

ניין, נישט דערפּאַר. איך בין געקומען זען דעם זון פֿון טעאַדאָר מאַרקוס.

זאב מאַרקוס

זאָגט נישט קיין ליגן!

גבראל

דערציילט דעם אמת. דאָס איז דער בעסטער אויסוועג פאַר אייך.

יעקב קרול

איך האָב געוואַלט צוריק ווערן יעקב קרול. איך האָב געמוזט. עס איז מיר געוואָרן אומהיימלעך אויף די עלטערע יאָרן צו לעבן אין פּראַנקפורט און טראָגן אויף זיך אַזאַ שווערע לאַסט.

זאב מאַרקוס

אַ שווערע לאַסט? דאָס באַדייט, אַז איר האָט... (גיט הין־און־צוריק, אויפֿגערודערט)

יעקב קרול

איר זענט מיך חושד? אַ, גאָט, דעם לאַסט וועלכן איך טראָג האָב איך גענומען אויף זיך אַליין. איך וויל אייך אַלץ דערציילן. אפשר וועט איר מיך פּאַרשטיין און מיר גלויבן? איך באַנעם אין וואָס איר פּאַרדעכטיקט מיך. איר ווילט טעלעפּאָניש אַרויס־רופן די פּאַליציי? איך דערקען, אַז איר וואַקלט זיך מיט דער דעה. גוט, גייט צו צום טעלעפּאָן. זאָגט זיי אַז איך בין דאָ אין אייער הויז און איך וועל געדולדיק וואַרטן ביז מען וועט מיך אַרעסטירן...

גבראל

זאב, עס וועט בעסער זיין, אַז דו וועסט רויק אויסהערן דעם מענטש. לאַז אים רעדן ווי אַ פרייער מענטש, ווייל נאָר פרייע מענטשן זאָגן דעם אמת. די שרעק פאַרוואַנדלט מענטשן אין שקלאַפּן. עס איז בעסער, אַז איר וועט רעדן ווי גלייכע מיט גלייכע. דאַרפסט נישט רופן קיין פאַליציי. וועלן קומען שוטרים — דאָן איז נישטאָ די זיכער-קייט, אַז יעקב קרול וועט דיר זאָגן דאָס, וואָס ער וויל דיר איצט זאָגן.

יעקב קרול

אויב איך בין געקומען אהער איז עס דערפאַר, ווייל איך האָב אייך געוואַלט זען אין אייער היים, געוואַלט זען די אייניקלעך פון דעם, וואָס איז געווען מיט מיר אין די סיבירער וועלדער. איך האָב געוואַלט מיט אייך רעדן אָפּן, פריי, נישט דורך דער פאַרמיטלונג פון פאַליציי-אויספאַרשער. דערנאָך וועלן מיר זיכער רעדן ביים ריכטער-טיש, איך בין צוגעגרייט דערצו. אָבער איך האָב געוואַלט זען אייך און דורכשמועסן זיך, שפּאַנט נישט אַרום איבערן צימער אַזוי אויפגערעגט, הער זאב מאַרקוס. ווי ענגלעך איר זענט איצט צו אייער פּאַטער! איך פלעג זען פון מיין נאַרע אין דעם קאַלטן באַראַק, ווי ער איז אַרומגעגאַנגען האַלבע נעכט, הין-און-צוריק, בעת אַלע האָבן גערוט. עס איז דער זעלביקער גאַנג, די זעלביקע באַוועגונגען מיט די הענט, דאָס זעלביקע פנים. קען איך באַקומען נאָך אַ גלאַז וואַסער?

זאב מאַרקוס

איך וועל צושטעלן טיי...

יעקב קרול

מוחל... נישט קיין טיי, נאָר קוואַלוואַסער. עס באַרויקט מיך דער קילער טרונק, איך פלעג אַנגעמען אַ פול קעסעלע מיט שניי אין די בלאַע סיבירער פאַרטאָגן און עס לאָזן צעטייען אויף דעם אייוועלע, כדי אייער פּאַטער זאָל אין דער פרי האָבן מיט וואָס צו וואַשן זיין פנים. אייער פּאַטער האָט זיך קיין מאָל נישט געקענט דערשלאָגן צו דעם אייזערנעם אייוועלע אין גרויסן באַראַק, די פאַרשיקטע האָבן דאָרט צוגע-לאָזט נאָר די אייגענע, די וועלכע האָבן געהאַט שטאַרקע פויסטן. זיי האָבן דאָרט געטריקנט די פוסטיכער, די הענטשקעס, די לאַפטשעס און עס איז געווען שווער צו געפינען אַן אָרט אויף צו צעטייען שניי...

זאב מאַרקוס

פאַר וואָס האָט איר מיר נישט געענטפערט אויף די בריוו וואָס איך האָב געשיקט קיין פראַנקפורט און אייך אַנגעפרעגט צי איר זענט דאָס דער טעאָדאָר מאַרקוס זאַקס?

יעקב קרול

איך האָב נישט געקענט. עס איז געווען אוממעגלעך. איך בין געווען פאַרפלאַנטערט. מען האָט מיך געהאַלטן אין די הענט פון אַ באַנדע.

זאב מאַרקוס

פאַר וואָס זענט איר געקומען איצט אַנטפלעקן דעם אמת?

יעקב קרול

איך האָב שוין פריער געזאָגט, אַז איך האָב מער נישט געקענט אַזוי לעבן. איך וויל אַוועק פון דער וועלט מיט אַ ריין געוויסן. מיין האַרץ איז באַשווערט.

זאב מאַרקוס

אַ שווער האַרץ. וואָס באַשווערט אייך אַזוי, יעקב קרול? רעדט צו מיר אָפּן. איך פאַרלאַנג דאָס פון אייך!

גבראל

זאב, פאַרליר נישט דיין גלייכגעוויכט. לאַז אים זיך אויסריידן.

יעקב קרול

אַ דאַנק אייד... איך האָב פיל מאָל געקוקט אויף דעם קליינעם אָפּגעריבענעם פּאַטע-בילדל וואָס אייער פּאַטער האָט תמיד געטראָגן מיט זיך, אַפילו צו דער אַרבעט. ער

פלעגט מיר זאגן: „וואָלדעמאַר איז איצט אין ארץ־ישׂראל. ערגעץ אין חדרה, וווּ עס איז פאַראַן אַ וואַלד פון אייקאַליפטן.“ אייער פּאָטער האָט עטלעכע מאָל דערמאָנט חדרה און דערציילט מיר וועגן אייקאַליפטן. אויסטערליש; איך האָב אַזוי פיל זאַכן פאַרגעסן און נישט פאַרגעסן אייער נאָמען און נישט דעם נאָמען פון די ביימער, וואָס וואַקסן אין חדרה...

זאב מאַרקוס

עס איז אמת. מיין פּאָטער האָט מיך ליב געהאַט צו רופן וואַלדעמאַר... ווי איר גע-
דענקט אַלץ!

יעקב קרול

טייל מאָל האָט ער אייך גערופן פון שלאָף; ווילי... ווילי... צומאַרגנס האָט ער מיר געזאָגט, אַז אייער מוטער האָט אייך גערופן ווילי און ער — וואַלדעמאַר...

זאב מאַרקוס

די טיי איז גרייט. נעמט דאָס גלאַז. אַט איז עפעס צום פאַרבייסן...

יעקב קרול

איך דערקען, אַז איך האָב אייך אויפגערודערט און אַז איר לעבט־אויף אויף ס'ניי יענע שווערע קינדער־יאָרן. עס איז געשען אין דעם אַוונט בעת אייער פּאָטער האָט זיך באַוווּן אין מיין באַראַק, זיין נאַרע איז געווען לעבן מיינער. מיר האָבן זיך גיך באַפריינדעט. ער איז געווען אַזוי אומבאַהאַלפן און נישט פאַרשטאַנען קיין רוסיש. מען האָט תיכף דערקענט, אַז ער איז אַ ייד פון דייטשלאַנד. איך האָב געטאָן אַלץ אים צו העלפן. מיר איז נישט געפאַלן שווער דאָס האָקן ביימער אין וואַלד אין די פּרעסט. מיינע עלטערן זענען געווען דאַרפסגייער. איך פלעג זיי באַגלייטן פון די פרייע יינגלייאָרן אין די ווינטער־פאַרטאָגן אין די נאַענטע דערפער, פּדי איינצור־האַנדלען אַ קאַלב, אַ ביסל פּלאַקס, אַ פּערד, פעלן... איך האָב געאַרבעט ביי אַ שנייד־דער פון צוועלף יאָר אָן. מיין זיידע איז געווען אַ וואַלדוועכטער. איך ווייס נישט פאַר וואָס עס איז מיר איינגעפאַלן אַנצוגעבן פאַרן רוסישן אויספאַרשער, בעת מען האָט מיך אַרעסטירט ביים אַריבערגיין דעם בוג, אַז איך בין אַ וואַלד־ספעציאַליסט? אפשר צוליב דעם זיידן? אָדער דערפאַר, ווייל איך האָב ליב געהאַט די וועלדער פון פּוילן? די טורמע אין בריסק, אין וועלכער איך בין געוועסן האָט מיך אַזוי דערדריקט, אַז ווען מען האָט מיך געפּרעגט אויף מיין באַרוף, האָב איך אויסגערופּן: „אַ וואַלד־אַרבעטער! אַ ספעציאַליסט! אַ קענער פון וועלדער!“ ווער האָט געקענט וויסן, אַז דאָס וועט באַשטימען מיין גורל און מיר גורם זיין אַזוי פיל אומגליקן, פון וועלכע איך האָב זיך נאָך נישט באַפרייט ביז היינט צו טאָג? דאָס רוב אַרעסטאַנטן האָט מען אַרויסגעלאָזט אויף דער פּריי אין יענעם טאָג, נאָר מיר האָט מען איבערגעגעבן צו עפעס אַ באַזונדערער גרופּע, וועלכע איז פאַרשיקט געוואָרן אין די סיבירישע וועלד־דער...

גבריאַל

דער צופאַל פירט אַפט מאָל מיטן מענטש... דער ריינער צופאַל... עס איז אַבער דאָ אַ געזעצמעסיקייט פון צופאַלן... טאַלסטאַי האָט דאָס געוואַלט באַוווּן...

זאב מאַרקוס

די טיי ווערט קאַלט. מיין פּאָטער האָט געאַרבעט מיט אייך צוזאַמען?... ביז יענעם טאָג?... איר זענט געווען בעת זיין אומקום?

יעקב קרול

(שוויגט אַ וויילע) איך וויל טאַקע וועגן דעם אַלעם רעדן מיט אייך. (טרינקט די טיי)

זאב מאַרקוס

גבריאַל, דו האָסט היינט דאָס ערשטע מאָל גערעדט אין געריכט? איז דאָס געווען אַ גוטער דעביוט פאַר אַ יונגן אַדוואָקאַט?

גבריאַל

איך בין נישט אַזוי זיכער אויב איך האָב זיך אויסגעוויילט אַ ריכטיקע באַשעפטיקונג.

זאב מאַרקוס

און זיין אַ חילל איז יאָ אַ ריכטיקע באַשעפטיקונג פאַר מיר ?

גבריאַל

עס איז אמת, אַז אַלץ געשעט צוליב אַ צופאַל ; ליבע, שינאה, פרייד, טרויער און אויך פאַרברעכן.

זאב מאַרקוס

טרינקט די טיי... מיין פאַטער האָט צוזאַמען מיט אייך געאַרבעט ביז צום לעצטן טאָג, יעקב קרול ? האָט איר בייגעווינט זיין טויט ?

יעקב קרול

יאָ, מיר האָבן געאַרבעט צוזאַמען. יעדער האָט געקענט פריי זיך צוקלייבן אַ חבר צו דער זעג. מיר האָבן אונטערגעשניטן הונדערט־יאָריקע סאַסנעס. איך האָב גוט גע־קענט די אַרבעט. אייער פאַטער האָט אָפילו נישט ריכטיק געקענט האַלטן די זעג אין די הענט. איך האָב געטאַן די שווערסטע אַרבעט און ער די לייכטערע. מיר האָבן זיך געטיילט אויף גלייך מיטן ביסן ברויט. ער האָט מיך געלערנט לייצען און שרייבן. ער האָט מיר דערציילט אויסטערלישע מעשיות וועגן אַלטע צייטן. אייער פאַטער האָט זיך גענוטיקט אין מיר. ער וואָלט מיט קיין אַנדערן נישט געקענט אַרבעטן. מען האָט געמוזט אויסאַרבעטן די נאַרמע, אויב נישט — האָט מען קיין ברויט נישט געקראָגן. פאַר אונטערזעצן פיר ביימער אין איין טאָג און אַרומהאַקן די צווייגן האָט מען באַ־קומען דעם נאַרמאַלן פאַיאַק, אויב מען האָט דאָס נישט געמאַכט — דאָן איז מען געבליבן הונגעריק. מען האָט אָפילו נישט צוגעלאָזט צו דער קיך נאָך דעם ביסל הייסע זופ. איך האָב זיך צוגעקוקט ווי אַזוי אייער פאַטער ציט אומבאַהאַלפן די זעג און די ברילן פאַלן אים אַראָפּ אין שניי אַריין. ער האָט זיי תמיד לאַנג געזוכט, גע־שאַרט מיט די הענט אויפן שניי. וויפל מאָל זענען מיר געבליבן אָן הייסע זופ אין די פרעסט און אָן פיצלעך ברויט ! ער האָט געוויסט, אַז עס איז זיין שולד און אַז איך וואָלט געקענט עסן, ווען איך וואָלט געאַרבעט מיט אָן אַנדערן. ער האָט פאַרקויפט זיין זייגער פאַר ברויט. דערנאָך די זילבערנע ציגאַרן־פּושקע, דערנאָך דאָס חתונה־רינגל. ביז עס איז געקומען פאַר אים אַ גוטער טאָג ; אַ בריוו פון פריינד ! פון מאַסקווע ! און טעאָדאָר מאַרקוס האָט דערוואַכט. ער האָט אַנגעהויבן צו האַפן, צו גלייבן, אַז ער וועט בקרוב אַרויס פון דאַנען אויף דער פריי. פון מאַסקווע האָט אים געשריבן אַן אַמאַליקער חבר פון די סטודענטישע יאָרן, אַז מען וועט אים אַרויס־פאַדערן אַנצופירן מיט דער דייטשער אַנטי־פאַשיסטישער אַרגאַניזאַציע אין ראַטן־פאַרבאַנד. עטלעכע מאָל זענען אַנגעקומען שפייזעקלעך פאַר אים. דערווייל האָט ער אָבער געמוזט גיין יעדן פאַרטאָג אונטערשניידן ביימער.

זאב מאַרקוס

ביז עס איז געקומען יענער פאַטאַלער טאָג.

יעקב קרול

פון פאַר טאָג אָן האָב איך געפילט אַז עפעס וועט געשען.

גבריאַל

פאַר וואָס ?

יעקב קרול

דערפאַר ווייל ווי נאָר מיר האָבן אַנגעהויבן אונטערצושניידן דעם בוים האָב איך נישט ווילנדיק אויסגעקליבן די זייט אויף וועלכער דער אונטערזעצער בוים וואָלט סיי־ווי נישט געקענט פאַלן, ווייל ער איז געווען געבויגן אויף דער קעגנאַיבערדיקער זייט. אייער פאַטער האָט זיך געשטעלט לעבן שטאַם, נאָר פון דער קעגנאַיבערדיקער זייט, וואָס איז געווען שטאַרק אויסגעבויגן צו אים.

זאב מאַרקוס

דאָס הייסט, אַז מיין פאַטער האָט זיך געפונען פון דער זייט בוים, וואָס איז געווען באַדראַענדיק ?

יעקב קרול

יא. דאָס איז ריכטיק. ער איז געווען אין אַ סכּנה, איידער מען האָט נאָך אָנגעהויבן זעגן.

גבריאל

האָט איר דאָס געטאָן מיט אַ פּוּנה?

יעקב קרול

איך אליין שטעל זיך טויזנטער מאָל די פּראָגע.

זאב מאַרקוס

פאַר וואָס האָט איר באַלד פון אָנפאַנג נישט געוואָרנט מיין פּאַטער, אַז דער בוים וועט פאַלן אין זיין זייט?

יעקב קרול

איך זוך אַלע יאָרן אַן ענטפּער אויף די פּראָגן און געפין נישט. אין יענער צייט האָב איך געהאַט פאַרלאָרן יעדע האָפּענונג אַרויסצוקומען אויף דער פּריי. פּוילן איז גע- וואָרן צעטיילט צווישן די דייטשן און די רוסי. מיך האָט מען באַטראַכט פאַר אַ ביר- גער פון ראַטן-פאַרבאַנד. פאַר אונדז, יידן פון פּוילן, איז נישט געווען קיין שום האָ- פענונג. איך האָב געוואוסט אַז דאָ, אין וואַלד, וועל איך פאַרענדיקן מייע יאָרן. אייער פּאַטער האָט באַקומען די ערשטע קאַנטאַקטן מיט אַלטע פּריינד אין מאַסקווע. ער האָט געשיינט פון גליק. נאָך אַ וואָך און ער וועט אַרויס פון וואַלד. עס איז גראַד יענעם טאָג אָנגעקומען אַ פּעקל וואַרעמע קליידער פאַר אים און אויף דער אַרבעט האָט ער אָנגעטאָן די נייע קורטקע מיט דעם פּוטער-אונטערשלאַג. ער האָט איצט געטראָגן גוטע וואַלענקעס מיט קאַלאַשן. איך בין געווען אין טראַנטעס, פייכטע, פאַרשטייפטע פון פּראַסט, אין אַ צעריסענעם מאַנטל און די פיס — פאַרוויקלט אין שמאַטעס אויף וועלכע איך האָב פאַרפּעסטיקט שטיקער אָפּגעסע פון אויטאָס.

גבריאל

זענט איר, יעקב קרול, געווען אייפערזיכטיק? האָט איר מקנא געווען אייער פּריינד?

יעקב קרול

אפשר יא. איך ווייס נישט אויב דאָס איז געווען אייפערזוכט... אָבער...

זאב מאַרקוס

איך הייב־אָן צו פאַרשטיין און באַנעמען. ווי טרויעריק עס איז...

יעקב קרול

עס איז נישט געווען קיין קינאה! ניין! עס איז געווען די בענקשאַפט נאָך אַ וואַרע- מער שטוב, נאָך אַ היים. תּמיד ווען איינער פון די פאַרשיקטע איז אַוועק, אָן אונ- טערשייד אויב דאָס איז געווען אין אַ נייעם לאַגער, אַדער אויף דער פּריי, איז אַלע- מען באַפאַלן אָן אומרו און אַ קינאה. אייער פּאַטער האָט זיך אָנגעהויבן צו ענדערן און עס איז מיר אויסגעקומען, אַז זייט ער האָט באַקומען די קאַנטאַקטן מיט זיינע פּריינד אין מאַסקווע, האָב איך שוין פאַר אים נישט עקזיסטירט. ער האָט מיך ווי נישט געזען. ער האָט געקוקט אויף מיר ווי איך וואַלט געווען אַ זייטיקער און פּרעמדער און טייל מאָל האָט זיך זיין בליק לענגער אָפּגעשטעלט אויף מיר און איך האָב אַרויסגעלייענט פון זיינע אויגן, אַז כּיבין איצט אַ לאַסט. אין יענעם פאַרטאָג האָב איך פאַרנומען דאָס אַרט ביים סאַסנעשטאַם און געזאָגט באַפעלעריש: שטעל זיך דאָ, אויף דעם אַרט, ווייל מיר הייבן אָן אַרבעטן...

זאב מאַרקוס

פרייער האָט איר געזאָגט, אַז איר האָט נישט ווילנדיק אויסגעקליבן די זיכערע זייט ביים סאַסנעשטאַם און איצט זאָגט איר, אַז איר האָט אָנגעוויזן מיין פּאַטער דאָס אַרט, וואָס איז געווען סכּנהדיק ביים שטאַם און גערעדט צו אים באַפעלעריש.

יעקב קרול

איך בין נישט געקומען אהער זיך צו פארטיידיקן, הער מאַרקוס. איך וויל נאָר, אין מיניע מחשבות, געפינען דעם ענטפער אויף דעם, וואָס מאַטערט מיר. יאָרן זענען פאַרגאַנגען ביי אײך האָב געקענט קומען צו אײך און רעדן אָפּן.

גבריאַל

נאָך וואָס זענט איר איינגעלטעך געקומען אהער? עס מוז דאָך זיין אַ סיבה, הער קרול?

יעקב קרול

איך וויל איצט, דורך רעדן צו אײך, דורך ווידער אויפלעבן יענעם טאָג, דערגיין צו דעם אמת. אײך טראַכט הונדערט מאָל אין טאָג וועגן דעם וואָס האָט פאַסירט. אפשר בין אײך שולדיק?

זאב מאַרקוס

די פּריילין הענריעטע האָט מיר געזאָגט, אַז...

יעקב קרול

איר האָט באַגעגנט הענריעטען? זענט איר געווען אין פּראַנקפורט? וואָס האָט זי אײך געזאָגט וועגן מיר?

זאב מאַרקוס

איך בין געווען אין פּראַנקפורט.

יעקב קרול

וואָס האָט זי אײך געזאָגט? איך בעט אײך, פאַרהוילט נישט פאַר מיר. דערציילט מיר.

זאב מאַרקוס

האַנט האַנטקע, דער פאַקטישער אייגנטימער פון האַטעל און נאַכטקלוב, האָט איר צוגערעדט אײך אַוועקצופירן קיין ישראל. זי האָט אַפילו פון אים דערפאַר באַקומען אַ סומע געלט. דאָס האָט זי מיר געזאָגט.

יעקב קרול

דאָס איז ליגן. זי איז געווען אַזוי ווי אײך פאַראינטערעסירט אַוועקצוגיין פון האַטעל און נאַכטקלוב.

זאב מאַרקוס

איר האָט אין דער לעצטער צייט צו פיל גערעדט און זיי האָבן זיך געשראַקן אַז איר קענט זיי שאַדענען, דערפאַר האָבן זיי געוואַלט וואָס פּרזער פון אײך פטור ווערן. אויך אײך זע אַז איר...

גבריאַל

(צו זאב) איך מיין, אַז זיין דערדריקנדיקער מצב צווינגט אים צו רעדן וועגן דעם, וואָס איז געשען מיט דרייסיק יאָר צוריק. מען דאַרף נישט נעמען צו ווערטלעך דאָס, וואָס זע זאָגט.

זאב מאַרקוס

(צו יעקב קרול) איר קענט זיין פריי מיט מיר און רעדן. איך וועל אײך אויסהערן. אפשר וועט זיך עפעס וואָס דורכשלאָגן פון אייערע רייד, וואָס איז וואַרהאַפט? אײך קען שוין מער נישט אונטערשיידן דאָס אמתדיקע פון דעם, וואָס אייער קאַפּ האָט אויסגעפֿיבערט אין דעם חאַמסין... אײך האָב גאַרנישט קעגן אײך, מר קרול...

יעקב קרול

פאַר וואָס זאָל אײך אײך נאָרן און דערציילן דאָס, וואָס האָט נישט פאַסירט? פאַר וואָס?

זאב מאַרקוס

דערפאַר ווײל איר זענט מיד, אַלט, קראַנק. דערפאַר ווײל איר זענט איינזאַם און איר זוכט אַן אַנהאַלט אין אייער איינזאַמקייט, דערפאַר קומט איר צוריק צו דעם וואָס איז געשען אַמאָל...

יעקב קרול

איך בין געזונט, אבער אפגעשוואכט פון די לעצטע איבערלעבענישן. מיין זכרון דינט מיר. איך געדענק גוט יענעם טאג, פרט נאך פרט. טייל מאל, ווען עס באפאלט מיך א מידקייט, בין איך גלייכגילטיק צו זיך. עס ווילט זיך מיר, אז מען זאל מיך שטראפן און איך באטראכט זיך ווי א זייטיקער, ווי א פרעמדער און וועל זיך פאר יעקב קרול'ן נישט אָננעמען, פארקערט, איך וועל דערציילן אלץ, וואָס איך ווייס וועגן אים.

גבריאל

פאר וואָס קומט אייך צו שטראַפן? פאר וואָס טראַכט איר אזוי, הער יעקב קרול?

זאב מאַרקוס

איך זע, אז עס איז אייך שווער צו ענטפערן אויף פראַגן. טאָ רעדט מיט אונדז פריי. איך הער אייך...

יעקב קרול

דער שניידער-געזעלן פון דעם קליינעם פוילישן שטעטל האָט איצט שווערע טענות צו דעם פאַרשוין, וואָס האָט אַוועקגענומען ביי אַ מענטשן זיין ריכטיקן נאָמען און זיין צוקונפט און ער האָט געלעבט דרייסיק יאָר יענעמס לעבן.

זאב מאַרקוס

וואָס באַדייט דאָס? זאָגט קלאָר, וואָס רופט איר אָן אַוועקנעמען ביי אַ פרעמדן זיין צוקונפט און לעבן זיין לעבן? האָט איר מיין פאַטער אומגעבראַכט?

יעקב קרול

איך האָב באַרויבט אַ טויטן און געלעבט אויף זיין נאָמען און גענאָסן פון זיינע רעכט. איך האָב זיין נאָמען געלאָזט פאַלן אין די זומפן אַריין. איצט בין איך דערגאַנגען צו דער מדרגה, ווען איך קען זיך אַליין שטראַפן און רעדן צו זיך שאַרפע רייד. איך בין שוין מער נישט יעקב קרול און נישט טעאָדאָר מאַרקוס זאַקס. איך בין אַ מענטש, וואָס זוכט עפעס אויסצובעסערן, עפעס צו פאַריכטן אין לעבן... איר פאַרשטייט מיך?

גבריאל

יעקב קרול, איר האָט אָנגעהויבן צו רעדן וועגן יענעם טאָג וועלכן איר האָט אָנגע-רופן דער פאַטאַלער, בעת איר האָט ביידע פאַרנומען ערטער ביי דעם בוים...

יעקב קרול

אַ, בעת איך האָב זיך געשטעלט אויף דער זיכערער זייט און באַפוילן מאַרקוסן צו פאַרנעמען דאָס אָרט, וואָס איז געווען געפערלעך?

זאב מאַרקוס

וואָס איז געשען נאָך דעם ווי איר האָט אָנגעהויבן זעגן די סאַסנע? דערציילט יעדן פרט.

יעקב קרול

מיר האָבן גענומען די זעג. זי איז געווען גוט אָנגעשאַרפט. איך ווייס נישט, פאַר וואָס איך האָב ביז נאָך האַלבער נאַכט געשאַרפט די זעג זיצנדיק אויף דער נאַרע פון באַראַק, אַנטקעגן, אויף דער צווייטער זייט נאַרע איז געזעסן אייער פאַטער. ער האָט צום הונדערטסטן מאל געלייענט דעם בריוו פון זיינע מאַסקווער קאַמעראַדן מיט דער ידיעה, אז די נ.ק.ו.ד. האָט שוין געגעבן די דערלויבעניש צו באַפרייען אים פון לאַגער און קומען קיין מאַסקווע, איך האָב אַבסערווירט ווי ער באַטראַכט די זאַכן פון פעקל, וואָס ער האָט באַקומען דעם פאַטאַלן טאָג, ערב דעם וואָס עס איז געשען.

זאב מאַרקוס

פאַר וואָס רופט איר ווידער אַ מאל אָן דעם טאָג פאַטאַל?

יעקב קרול

ווייל דעם טאָג פריער האָט זיך שוין אָנגעהויבן עפעס, וואָס איך האָב פאַרויסגעפילט, אז עס וועט זיך שלעכט ענדיקן.

גבריאל

וועלכע זענען דאָס געווען די צייכנס, אַז עפעס אַן אומגליק גרייט זיך ? האָט מען געבראַכט פאַר אייך אַ שלעכטע ידיעה ? האָט איר זיך געקריגט מיט מאַרקוס ? זענט איר געוואָרן באַליידיקט פון די וועכטער ?

יעקב קרול

ניין, אויסערלעך איז אַלץ געווען אַזוי ווי תמיד. בלויז די איבערצייגונג, אַז איך וועל שוין קיין מאָל נישט אַרויס פון דעם וואַלד און אַז איך בין דאָ פאַרמשפּט צו בלייבן דאָס גאַנצע לעבן, איז דעם טאָג געוואָרן פאַר מיר אַזוי וואַרשיינלעך און אַזוי זיכער, אַז דאָס האָט מיך דערדריקט. איך האָב געזען ווי די פּרייהייט אַנטפלעקט זיך פאַר אייער פּאָטער און מיך מיידט זי אויס. ער איז שוין געווען פאַר מיר דער סימבאָל פון דער פּרייער וועלט און איך דער, וואָס וועט אויסגיין אין וואַלד פון רוסישן צפון. איך בין געוואָרן אין פעס אויף דעם אייגענעם גורל.

זאב מאַרקוס

אין וואָס האָט זיך אויסגעדריקט אייער פעס ?

יעקב קרול

איך האָב געריסן די זעג, געצויגן זי מיט אַלע פּוחות, געשאַרפט זי מיט פאַרביסנדיקייט. אייער פּאָטער האָט עטלעכע מאָל אויפּגעהערט לייענען דעם בריוו און מיך באַטראַכט. עס איז מיר אויסגעקומען, אַז ער חווקט פון מיר. ניין, עס איז נישט געווען קיין שמייכל, נאָר עפעס אַ פאַרדעכטיק לאַכן, וואָס איז געווען ערגער פון חוּק, מיטלייד און זעלבסטצופּרידנקייט. איך האָב אַוועקגעקוקט, פּדי נישט צו זען זיין צופּרידן פנים. „פאַר וואָס שאַרפּסטו, יעקב, די זעג און לאַזט נישט רוען די מענטשן פון באַראַק ?“ — האָט ער מיך געפרעגט. איך האָב אים געענטפּערט: „וויילסט, אַז מיר זאָלן מאַרגן אַרויס מיט אַ טעמפּער זעג און נישט אויסאַרבעטן די נאַרמע ?“ „איך וועל דיר געבן אַ טייל פון מיין צוטיילונג.“ „איך דאַרף נישט קיין געשענק, איך וויל אַליין פאַרדינען אויף מיין ברויט.“ אייער פּאָטער האָט מיך אָנגעקוקט מיט חידוש און דערנאָך מיט פאַרווורף. „איך האָב געטאַן פאַר דיר, טעאָדאָר מאַרקוס, מער ווי איך האָב געקענט. איך האָב דיך אויסגעהאַלטן אַדאַנק מיין אַרבעט. קיינער האָט נישט געוואָלט מיט דיר אַרבעטן, ווייל דו קענסט נישט אונטערזעגן קיין בוים. מיר האָבן זיך געטיילט מיט דעם ביסן, וואָס איך האָב פאַרדינט.“ „יעקב קרול“ — האָט אייער פּאָטער גערעדט צו מיר מיט אַ וויינענדיק קול — „פאַר וואָס ביסטו אין פעס ? מיר האָבן זיך קיין מאָל נישט געקריגט און איצט ביסטו אַזוי אַנדערש צו מיר.“ איך האָב געשוויגן און גע- שאַרפט די ציין פון דער זעג, געשאַרפט זיי מיט רוגזע און מיט עפעס אַן אומבאַ- קאַנטן פאַר מיר צאָרן, וועלכן איך האָב מער נישט געקענט באַהערשן. „איך וועל דיר שיקן פעקלעך“ — האָט ער מיר געזאָגט. „איך וויל נישט ! כּפּאַרבאַט דיר דאָס צו טאָן !“ — האָב איך געשריגן, ווייל איך האָב אין זיינע רייד געזען אַ צייכן, אַז ער איז זיכער, אַז איך וועל שוין קיין מאָל אויף דער פּריי נישט אַרויס.

זאב מאַרקוס

גענוג. עס איז בעסער, אַז איר וועט איבעררייסן. איך קען מער נישט הערן. גענוג.

גבריאל

דו פאַרחידושט מיך, זאב, דו אַן אַפיציר פון צה"ל, זאָל נישט קענען זען דעם אמת, וואָס עס האָט זיך אָפּגעשפּילט אין די צפון-וועלדער צווישן די פאַרשיקטע יידן ? עס איז דיין פּאָטער. יעדעס וואָרט פירט דיך אַוועק צו יענע יינגל-יאָרן, ווען דער גורל האָט דיך צעשיידט מיט די עלטערן. אָבער זיי אַ מאָן, שרעק זיך נישט פאַר דעם ביטערן אמת. דערגיין צו אים.

יעקב קרול

אַ דאַנק אייך, אדוני.

זאב מאַרקוס

זיי מיר מוחל, גבריאל. דו ביסט גערעכט.

יעקב קרול

עס איז נאך געווען פינצטער, ווען מיר האבן זיך אויפגעהויבן פון די נארעס. מיר זענען ארויס פון די באראקן. איך האב געטראגן די זעג. בעת דער פארטאגיקער קאנטראל האט מען אויסגערופן אייער פאטערס נאמען און אים באפוילן, אז נאך דער ארבעט זאל ער זיך מעלדן אין דעם באראק פון אויפזעהר. די פאפירן זענען שוין אנגעקומען פאר אים. מארקוס איז געגאנגען אין דעם פארטאג אן אויפגעלייגטער און געברומט א ניגון. מיר האבן זיך געשטעלט ארבעטן. עס איז געווען בלאג. דער טאג האט אנגעהויבן אויפצוגיין. עס איז מיט איין מאל געווארן שטיל ארום אונדז דערפאר, ווייל די פארשיקטע האבן זיך צעשפרייט איבערן וואלד, זוכנדיק אונטער צושניידן די אויסגעטריקנטע ביימער וועלכע זענען געשטאנען נאקעטע און זיך געטונקלט. די „סוכאסטיצין“ האט מען געדארפט האבן פאר דער בעקעריי. איך האב אויסגעקליבן א בויס, וועלכער איז געווען אויסגעבויגן, סענקאטע שווער אומ- צווארפן און אויך געפערלעך.

גבראל

פאר וואס ?

יעקב קרול

אפשר דערפאר ווייל איך האב געוואלט אויסמידן זיך, אויסמאטערן זיך ביו די לעצטע פוחות, פדי אלע מחשבות זאלן מיך אויפהערן פייניקן? ווער קען וויסן ?

גבראל

וואס פאר א מחשבות זענען דאס געווען ?

יעקב קרול

...אז איך בין אן איינזאמער און פארלאזענער מענטש, איינער אליין און מיין גורל איז שוין א באשטימטער. איך האב געטראכט וועגן פארווונדן זיך מיט דער זעג, לאזן פאלן אויף זיך דעם שווערן שטאם. איך האב אנגעהויבן זעגן און דעם ערשטן איינזעג האב איך געמאכט שיפלעך, לאזנדיק דעם נידעריקן איינזעג אין דער זייט, ווי עס איז געשטאנען אייער פאטער. „מיר שניידן היינט עפעס קרימלעך“ — האט געזאגט מארקוס. איך האב געשוויגן, ציענדיק די זעג מיט אימפעט מיט די לעצטע פוחות. פון אנהייב איז די זעג עטלעכע מאל ארויסגעשפרונגען פון דעם איינזעג און מיט א קלינגעריי געטאנצט איבער דער קארע, מאכנדיק ריצן און איינשניטן. דערנאך, ווען די זעג איז שוין טיף אריין אין שטאם, האבן מיר געקענט ממשיך זיין די ארבעט ציענדיק ריטמיש די זעג הין-און-הער. אפארבעטנדיק אזוי ביי א צוויי שעה האט זיך זעג אנגעהויבן איינלעמען אין אייער פאטערס זייט. ער האט זי נישט געקענט באוועגן. איך האב געוויסט, אז דער בויס הייבט זיך אן זעצן אין דער ריכטונג פון מארקוסן. דעמאלט האב איך געזאגט: „טעאדאר, לאמיר זיך טוישן מיט די ערטער. איך וועל פארנעמען אייער ארט, ווארעם מיר וועלן קיין מאל נישט אונטערשניידן דעם בויס ביי אזא ארבעט“. איך בין ארויס פון שנייגרוב און געוואלט פארנעמען אייער פאטערס ארט. א פעס האט מיך באהערשט. דאס איז געווען א פעס קעגן גאנצן באשאף און איך האב געשריגן, געדראגט דעם וואלד, די הימלען. איך האב געזאגט צו טעאדאר מארקוסן: „צוליב דיר האב איך פארלארן די פוחות. דו וועסט איבער-האלטן, אבער איך? איך וועל דא אויסגיין א פארגעסענער פון גאט און מענטשן. גיי ארויס פון גרוב! עס איז געפערלעך דא צו בלייבן, ווייל דער בויס ניגט זיך אין דיין זייט! מיר האבן אים אנגעהויבן אונטערזעגן נישט ריכטיק! ווען דער שטאם וועט פאלן וועסטו נישט באווייזן ארויסצוקריכן פון שנייגרוב און ווערן צוגעדעקט פון דעם בויס“. טעאדאר מארקוס האט מיך באטראכט מיט חידוש. ער האט זיך אבער נישט געריירט פון ארט נאך בלויז שטיל געזאגט: „אויב דו וועסט פארנעמען מיין ארט און אומקומען — וועט דאס מיך פייניקן א גאנץ לעבן. איך וויל דעריבער בלייבן אויף דעם ארט, וואס איז מיר צוגעפאלן פון גורל“. איך האב זיך צעלאכט: „פון גורל? כאי-כאי-כא“. מיין געלעכטער האט זיך געקליקלט איבער די פארשניטע ביימער-קרוינען. „נעם די זעג!“ — האט באפעלעריש געזאגט אייער פאטער. איך האב גע-

נומען די זעג און מיר האָבן אָנגעהויבן זעגן. עס איז געוואָרן וואָס אַ רגע אַלץ שווער-
רער און שווערער צו ציען די זעג, וואָס האָט זיך געפונען אין געקלעם. בעת איך
האָב דערפילט דעם ערשטן ביזן געברום פון בוים און דערשפירט ווי מיט אַ מאָל
איז די זעג געוואָרן לויזער, פרייער, לייכטער, האָב איך פאַרשטאַנען, אַז די סאַסנע
האָט זיך גערירט פון אַרט און אַז זי איז איצט נאָך מער געבויגן אין דער זייט פון
טעאָדאָר מאַרקוס. "העי!" — האָב איך אויסגערופן מיט די לעצטע כוחות. "גענוג!
קריך אַרויס פון שנייגרוב! הער אויף צו אַרבעטן! עס ווערט געפערלעך!"

גבריאל

איר האָט אים געזאָגט אַז עס איז געפערלעך? געדענקט איר דאָס גוט?

יעקב קרול

יא, איך האָב אים דאָס געזאָגט. אפשר האָב איך דעמאָלט דאָס געזאָגט נישט אַזוי
וואַרנדיק, נישט אַזוי ווי מען דאַרף זאָגן בעת אַ ספּנה דערנענטערט זיך... אפשר
איז געווען אין מיין קול עפעס פון שפּאָט? ווער קען דאָס איצט וויסן?

זאב מאַרקוס

וואָס האָט געטאָן מיין פּאָטער בעת ער האָט דערזען, אַז איר רוקט זיך אָפּ?

יעקב קרול

ער האָט איבערגעזען מיין רייד און מיך אָנגעקוקט מיט בייזקייט און פאַראַכטונג.
"געפערלעך" און אויף זיין פנים האָט זיך צעשפּרייט אַ געלעכטער און מיט אַ מאָל
האָט ער אָנגעהויבן צו ציען מיט ביידע הענט די זעג, וואָס האָט געשטעקט אין דעם
בוים-איינשניט. "הער אויף!" האָב איך אויסגערופן. עס איז שוין אָבער געווען צו
שפעט. איך האָב געזען ווי דער בוים האָט זיך צו ערשט ווי אַ באַוועג געטאָן מיטן
גאַנצן שטאַם, אַזוי ווי ער וואָלט זיך געוואָלט אויפהייבן הויך צו די הימלען... מיט
אַ מאָל האָט ער זיך גענומען בייגן, צו ערשט פאַמעלעך, גאַרנישט אין דער זייט פון
אייער פּאָטער, נאָר עטוואָס רעכטס. דאָס האָט אונדז דעזאַריענטירט. עס איז אויס-
געקומען דערנאָך, ווי דער בוים וואָלט אונדז געוואָלט אָפּנאַרן, אַזוי ווי עס נאָרט אָפּ
אַ וואַלד-חיה דעם קרבן, פאַרגייענדיק אָפּט מאָל פון הינטן. איך האָב שוין מער נישט
אַרויסגעבראַכט קיין קול נאָר זיך איינגעהערט אין דעם געטראַסק פון די קרוינצווייגן,
וועלכע האָבן זיך אָנגעשטויסן אַן די קרוינען פון די שכנותדיקע סאַסנעס. דער בוים
האָט זיך אומגעריכט אַ פאַרקערעווע געטאָן צוריק אויף זיין פּריערדיקן אַרט און ער
איז געפאַלן מיט דער גאַנצער מעכטיקער קראַפט גענוי אַזוי ווי איך האָב געמאַכט
דעם ערשטן איינשניט אין זיין שטאַם פאַר טאָג, בעת מיר האָבן אָנגעהויבן צו אַרבעטן...

זאב מאַרקוס

גענוג. רעדט מער נישט. איך זע איצט אַלץ מיט מייןע אויגן וואָס עס איז פאַרגע-
קומען... איך וויל נישט, אַז מיין פרוי און די קינדער זאָלן אייך דאָ טרעפן. קומט,
יעקב קרול, איך וועל אייך אַרויסבאַגלייטן. עס ווערט שפעט. זיי דאַרפן באַלד אַנקומען...

יעקב קרול

איר האָט מיר גאַרנישט וואָס צו זאָגן? פאַר וואָס שווייגט איר? איר גלייבט מיר
נישט? הענריעטאַ האָט אייך אַוואַי געזאָגט, אַז אויף דער עלטער האָב איך אָנגעהויבן
צו רעדן נישט געשטויגענע רייד און איר גלייבט איר? דרייסיק יאָר זענען שוין
אַדורך... איר זעט ווי איך געדענק יעדן פרט? עס איז היינט אַזוי הייס. אַ דאַנק,
באַגלייט מיך נישט. איך וועל שוין אַליין טרעפן דעם וועג.

זאב מאַרקוס

ווי האַלט איר זיך אויף? ווי לעבט איר?

יעקב קרול

ביי אַ לאַנדסמאַן... פון מיין אָפּשטאַם-שטעטל... יוסף אַרצי... אין תל-אביב...

זאב מאַרקוס

די גאַס? דער נומער פון הויז?

יעקב קרול

גוט, גוט, וואָס איר פּרעגט מיך דעם אַדרעס. דאָס באַדייט, אַז מיר וועלן זיך נאָך באַגעגענען. איך ווייס, איך האָב דערקענט, אַז איר האָט געטראַכט צו רופן די פּאַליציי. פאַר וואָס האָט איר דאָס נישט געטאָן? זאָגט מיר! אפשר דערפאַר ווייל איר האָלט מיך פאַר אַן אַלטן פּלוידערער? ... מיין אַדרעס איז: רחוב ירקון נומער 86. איך ווייס נישט אויב איך וועל דאָרט לאַנג בלייבן, אָבער אין לאַנד — דאָ וועל איך שוין זיכער פאַרבלייבן. מיין דייטשע פּענסיע שטעלט זיך איצט אָפּ, ווייל טעאָדאָר מאַרקוס איז דאָך דערטרונקען געוואָרן און אין פּראַנקפורט וויסט מען דערפון. יעקב קרול איז אומגעקומען אין אַ סיבירער וואַלד; דאָס איז אויך אַפּיזיעל. פאַרן געזעץ עקזיסטיר איך מער נישט. איך בין קיינער נישט. איך בין בלויז אַ שאַטן. פּריער איז עס געווען אַ שאַטן אין אַ פאַרשניטן פּראַסטיקן וואַלד. איצט בין איך אַ שאַטן אין דעם הייסן אויסגעברענטן פעלד פון שרון איבער וועלכן איך נע-וונדע אין האַמסין וזכנדיק דעם זון פון טעאָדאָר מאַרקוס זאָקס... דרייסיק יאָר האָט געדויערט דער וועג. ער איז אָבער נאָך נישט קיין פאַרענדיקטער...

זאב מאַרקוס

יעקב קרול, פון וואָס וועט איר דאָ לעבן? ווי אַזוי וועט איר זיך איינאַרדענען אין לאַנד?

יעקב קרול

ווי ענלעך איר זענט צו אייער פּאַטער. וואָס מער איך רעד מיט אייך — אַלץ מער ענלעכקייט אַנטדעק איך. פאַר וואָס זאָרגט איר זיך וועגן מיר? פון וואָס איך וועל דאָ לעבן? זאָגט מיר, פון וואָנען ווייסט איר, אַז איך בין דאָ געקומען לעבן? ... (גייט אַוועק)

גבריאַל

איך האָב זיך נישט געוואַלט צו פיל אַריינמישן אין דעם געשפרעך, כדי נישט איבער-צושרעקן דעם פּרעמדן מיט עפעס, וואָס קען אַרויסרופן ביי אים דעם פאַרדאַכט, אַז מיר פאַרשן אים.

זאב מאַרקוס

איך פאַרשטיי גאַרנישט. צו ערשט האָב איך געמיינט, אַז ער איז דער שולדיקער אין מיין פּאַטערס טויט, אָבער, דערנאָך ווי איך האָב געזען זיין פנים־אויסדרוק און גע-הערט ווי אַזוי ער שילדערט די לעצטע רגעס ערב דעם פּאַלן פון בוים און די רייד פון מיין פּאַטער, האָב איך אָנגעהויבן שטאַרק צו צווייפלען אין זיין שולד. איך בין גענויגט צו גלייבן, אַז עס איז געווען אַן אומגליקלעכער פאַרפאַל. ער האָט אָבער דערנאָך אָנגעהויבן וועבן זיין שולדגעפיל.

גבריאַל

פאַר וואָס?

זאב מאַרקוס

איך געפין איצט נישט קיין ענטפער. און אפשר? אפשר דערפאַר ווייל ער האָט גע-לעבט אַלע יאָרן אויפן נאַמען פון אומגעקומענעם און אים געירשנט? גבריאַל, אייגנט-לעך וואַלסטו געדאַרפט ענטפערן אויף דיין אייגענער שאלה! אַ יונגער אַדוואָקאַט ווי דו, די ערשטע אַרויסטריטן אין געריכט, דאַרף קענען ענטפערן אויף דער פּראַגע.

גבריאַל

וויפל מאַל, זאב, שטעלן מיר פּראַגן אויף וועלכע מיר ווייסן דעם ענטפער, נאָר דער ציל איז צו וויסן ווי אַזוי דער אַנדערער וועט ענטפערן... די געשיכטע מיט יעקב קרול איז אַן אומגעוויינטלעכע. זי איז נישט אַזוי איינפאַך, ווי עס קען זיך אויסדאַכטן. די פּראַגע, וועלכע מען דאַרף ריכטיק שטעלן, איז: פאַר וואָס איז יעקב קרול, וועל טעאָדאָר מאַרקוס זאָקס, געקומען איצט דיך אויפווכן? פאַר וואָס האָט ער געלעבט אַלע יאָרן אונטער אַ פּרעמדן נאַמען און אַרומגעטראָגן זיך מיט אַ שולדגעפיל?

זאב מאַרקוס

איך צווייפל אויב ער האָט שווער איבערגעטראָגן דאָס שולדגעפיל אַלע יאָרן.

גבריאַל

איך מיינ, אַז דער איבערברוך אין אים איז געשען דאָ, אין ישראל.

זאב מאַרקוס

אויסטרעליש, ווי מענטשן ענדערן זיך בעת זיי באַטרעטן די ישראל-ערד.

גבריאַל

דאָס האָבן שוין געוואָסט אונדזערע אַבות. ערגעץ שטייט געשריבן, אַז די לופט פון ישראל ענדערט דעם מענטש. דער ייד וואָס קומט קיין ישראל באַנייט זיך. ניין, דאָס איז נישט קיין פּראָזע. עס איז אַ ווירקלעכקייט. די באַגעגעניש מיט דער דאָזיקער ערד רופט אַרויס ביי אים אַ טיפע אויפרודערונג. עס איז אַ צוריקקערן זיך צו אַ קוואַל, וואָס האָט גענערט גייסטיק די מענטשהייט. דער תנ"ך ווערט אַ רעאַליטעט. ער שפּאַנט אויף דער ערד פון די אַבות. די תפילות פון די פאַרוויסטע היימען דער-וואַכן און עס גייט אויף אַ ווילן פון רייניקן זיך, פון אַראַפּוואַרפן אַלע זינד און פון שטעלן זיך פנים אל פנים מיט דער הייליקייט אַליין.

זאב מאַרקוס

עס איז צו שיין פאַר יעקב קרול. איך גלייב נישט, אַז ער וויל דאָ שטיין פנים אל פנים מיט דער הייליקייט.

גבריאַל

וויפל תמימות איז פאַראַן אין זיין אָפּן פון דערציילן. ווי רירנדיק איז דאָס זוכן דיך אין דעם חאַמסין און די אַלערליי פרטים וועלכע ער האָט געשילדערט. פילסטו נישט, אַז יעקב קרול געפינט זיך אונטער דער ווירקונג פון עפעס אַן ענדערונג, וואָס איז אין אים פּלוצעם פאַרגעקומען אין די לעצטע טעג?

זאב מאַרקוס

דאָס, וואָס ער האָט פאַרטראַכט ביים תל-אביבער ים-ברעג... דאָס פעקל מלבושים... דער פאַספאַרט אויפן נאַמען פון מיין פאַטער וועלכן ער האָט דאַרט געלאָזט... דאָס איז ביי דיר תמימות, גבריאַל?

גבריאַל

דווקא דאָס באַשטעטיקט זיין אומשולד. ער האָט קיינעם נישט דערמיט אָפּגענאַרט. דאָס איז געווען אַ ווילן צוריקצוקערן זיך צו אַן אמת. ער האָט נישט אויסגערעכנט, אַז אזאָ אַקט וועט גורם זיין אַזעלכע קאַמפּליקאַציעס, וועלכע וועלן סוף-סוף מוזן דערפירן צו אַנטדעקן די פרשה יעקב קרול.

ווער וואָלט אים דאָ, אין ישראל, געשטערט צו לעבן ערגעץ אין אַ ישוב פון שרון אָדער גליל ביזן סוף פון זיינע יאָרן, געניסנדיק פון דער דייטשער פענסיע? ער האָט דאָס אָפּגעוואַרפן. דאָס פעקל מיט מלבושים ביים ים-ברעג איז נישט געווען קיין אַפּ-נאָרן, דאָס איז געווען אַ סימבאָלישער אַקט, אַז טעאָדאָר מאַרקוס איז טויט און אַז קיין ישראל איז געקומען יעקב קרול.

זאב מאַרקוס

איך קען נישט דיסקוטירן מיט דיר אויף דער טעמע... אָבער עפעס רודערט מיך אויף. ער האָט מיר געזאָגט פאַרן אַוועקגיין: „איצט בין איך שוין קיינער נישט, נישט טעאָדאָר מאַרקוס און נישט יעקב קרול.“ איך טראַכט וועגן דעם און עס איז מיר שווער צו באַנעמען דעם מיין פון די ווערטער. דער מענטש האָט אַרויסגערוּפן אין מיר נישט קיין פּעס, נאָר עפעס אַ מיטגעפיל, אַ נישטיקן רחמנות מיט וועלכן איך שעם זיך. איך וואָלט געדאַרפט זיין מיט אים האַרט, שטרענג, איבערגעבן אים אין די הענט פון דער פּאָליציי. נישט נאָר, וואָס עס פּאַלט אויף אים אַ פאַרדאַכט פון אַ צור-געגרייטן מאַרד, אין וועלכן ער איז אפשר נישט שולדיק, נאָר אין פּראָפּאַגירן מיין פאַטערס נאַמען. דער האַטעל פון זונות אין פּראָנקפורט... דאָס דייטשע געזינדל... דער

נאכטקלוב... דאָס אַרומפירן זיך מיט אַ גאַסנפרוי און דאָס ברענגען זי קיין ישראל... דאָס אַלץ האָט ער געטאָן ווי טעאָדאָר מאַרקוס... פאַר מיר איז אָבער געשטאַנען אַ צעבראַכענער מענטש. „פאַרן געזעץ עקזיסטיר איך מער נישט.“ — האָט ער פאַר מיר אויסגעשעפטשעט. איך מיין, אַז דאָס איז ריכטיק...

גבריאַל

די באַגעגעניש מיט דער ערד פון ישראל האָט אים אויפגערודערט. איך ווייס וועגן דער ווירקונג פון דעם לאַנד אויף ביי געקומענע. איך ווייס דאָס פון מיין אייגענער משפּחה. מיין פאָטער האָט געהאַט אַן אַרעם קרעמל אין וואַלין. ער האָט אָפּגעוואָרפּן די הילף פון זיינע אַמעריקאַנער קרובים צו עפענען אַזאַ געוועלבל אין ראשון לציון. ער האָט בעסער געוואָלט פּלאַסטערן שאַסייען אין גליל. די ענדערונג אין אים איז געשען נאָך אויף דער שיף. בעת זי האָט זיך דערנענטערט צו חיפה. אויפן פרמל האָבן זיך געצונדן די ערשטע פּייערלעך. ער איז געווען יונג. נישט געבונדן מיט די רעליגיעזע טראַדיציעס. אָבער דאָס אַנשלאַגן זיך פון דער שיף אַן דעם שטיינערנעם ברעג האָט אים אויפגערודערט. ער האָט געשעפטשעט יידישע תּפילות. פאַרגרייזט, ווייל ער האָט זיי ריכטיק נישט געקענט, ער האָט אויפגעהערט צו רעדן יידיש און געוואָלט רעדן נאָר עברית — די שפּראַך פון תּנ"ך. ער האָט געענדערט זיין פּאַמיליע־נאָמען, אַפילו דעם פאַרנאָמען און פאַרהעברעזירט זיך. ער האָט אויפגעגעבן זיין אידענטיטעט, פּדי צוריקצוגיין צו עפעס גרויס און רעאַל, וואָס האָט דאָ אויף דער ערד פּאַסירט מיט צוויי טויזנט יאָר צוריק.

זאב מאַרקוס

און עפעס ענלעכס האָט איבערגעלעבט יעקב קרול? כאַ-כאַ-כאַ...

גבריאַל

איך האָב נישט געזאָגט, אַז יעקב קרולס איבערלעבענישן האָבן זיך פאַרקנופט מיט די תּנ"כישע צייטן. דאָס איז נישט מעגלעך געווען פאַר אים.

זאב מאַרקוס

פאַר וואָס?

גבריאַל

דערפאַר, ווייל די געראַטעוועטע פון די היטלער־לאַגערן און פון סאַוועט־רוסלאַנד זענען אַנדערע ווי די, וועלכע זענען געקומען אַהער פון קליינע שטעטלעך, ערב דעם גרויסן חורבן. די מענטשן פון דער איצטיקער עליה קענען נישט אַזוי לייכט געפינען דעם וועג צו דער אַלטער יידישער געשיכטע. די איבערלעבענישן זייערע זענען גע־ווען אַזעלכע אויפּטרייסלענדיקע, אַז זיי קענען זיך נישט באַפּרייען פון נעכטן. מיט דער גאַנצער שאַרפּקייט פון זכרון, וואָס איז נאָך שאַרפּער געוואָרן צוליב זיין אויפ־טרייסלונג דאָ, איז יעקב קרול צוריקגעקומען צו יענער פּאַסירונג אין סיבירער וואַלד און ער זוכט מיטלען ווי אַזוי זיך צו רייניקן.

זאב מאַרקוס

פאַר אַ יונגן אַדוואָקאַט איז דאָס אַן אויסגעצייכנטע געלעגנהייט... איך טייל נישט דיין מיינונג, כּאָטש עס זעט מיר אויס, אַז דו ביסט גערעכט. איך האָב געזען יונגע סאַל־דאַטן אין דער אומאָפהענגיקייט־מלחמה, נאָר וואָס געקומענע פון מזרח־אייראָפּע, נאָכן נאַציזשן קאַשמאַר, און נאָך עטלעכע טעג איבונגען זענען זיי איינגעגלידערט געוואָרן אין אונדזערע איינהייטן.

איך דערמאָן זיך איינעם, וואָס איז געווען אין די נעכט דער סאַמער אומגליקלעכסטער חייל בלויז דערפאַר, ווייל ער האָט געהערט דעם געיאַמער פון שאַקאַל. איין מאָל האָט ער נישט אויסגעהאַלטן און זיך איינגעבראַכן. ער האָט באַקומען אַ נערוון־אויפ־טרייסלונג און געעפנט אַ שיסעריי. עס איז געווען אַ נאַכט פון לוייערונג. ערגעץ ביי די פּרדסים פון יאָור. דער באַפעל איז געווען צו זיין וואַכזאַם און רו־ק און בשום אופן נישט עפענען קיין שיסעריי. אונדזערס אַ צווייטע אַפּטיילונג, וואָס האָט נאָך נישט געהאַט געענדיקט די אַרומרינגלונג פון אַן אַראַבישער גוט־באַוואַפנטער גרופּע, האָט אונדז געדאַרפּט דערגרייכן פון צפּון־זייט. אַזוי ווי עס איז אויסגעבראַכן אַ שיסעריי

— איז דער פלאַן צעשטערט געוואָרן, ווייל די אַראַבער האָבן דערפילט וואָס עס גע-
 שעט און עס האָט זיך פּרייציטיק געעפנט אַ שלאַכט און מיר האָבן נישט דערגרייכט
 אונדזער ציל. מען האָט געבראַכט צו מיר שייעוויטשן, דעם נייעם עולה, וואָס האָט
 געבראַכן דעם באַפעל און אַרויסגעלאָזט אַלע קוילן פון סטען. איך האָב אים געפרעגט:
 „דו האָסט געוויסט וועגן באַפעל נישט צו שיסן?“ „איך האָב געוויסט“, פאַר וואָס
 האָסטו דעם באַפעל געבראַכן?“ „דערפאַר ווייל איך האָב נישט געקענט מער הערן
 דאָס געוויין פון די שאַקאַלן. ווי ענלעך עס איז דאָס שאַקאַלן-געוויין מיט יענעם
 געוויין, וועלכן איך האָב געהערט דאָרט. איך האָב איבערגעלעבט דעם קאַשמאַר פון
 אוישוויץ און עס האָט זיך מיר געדאַכט אַזוי באַשיימפערלעך, אַז מען יאָגט מיך;
 שנעלער! לאַזען! מיט אַ מאָל, האָב איך דערפילט אין מייע הענט דעם סטען. איך
 האָב אָנגעהויבן פּייערן ביו דער לעצטער קויל. מיין חבר האָט מיך אָנגעכאַפט ביי
 די הענט און געזאַגט: שייעוויטש, פאַר וואָס שרייטו אויף דייטש, די אַראַבער פאַר-
 שטייען נישט קיין דייטש. אַראַבער? האָב איך געפרעגט און איך האָב דערוואַכט...“
 — אַזוי האָט גערעדט צו מיר איינער פון די לעבנגעבליבענע פון אוישוויץ. איך האָב
 אים אין יענער נאַכט צוריקגעשיקט אויף זיין אַרט, אין דער טראַנשיי. ווי אַנדערש
 ער איז פון דעם יונגן סאַבער, דעם קיבוצניק, און דאָך איז ער איינער פון אונדו...

גבריאַל

אַנדערש פון די, וועלכע לעבן אין מאה שערים, די נטורי קרתא...

זאב מאַרקוס

וואָס ווילסטו דערמיט זאָגן, גבריאַל?

גבריאַל

אַז דער צוריקקער פון יידן קיין ישראל איז אַ פאַרשיידענער. די איינשווינער פון
 מאה שערים ווילן די דערנענטערונג צום גאַט פון ישראל. זיי וואַרפן אַפּ אַליק, וואָס
 שטייט צווישן מענטש און גאַט. איך קען אַ יונגן רב פון מאה שערים, וועלכער איז
 אַזוי ווי שייעוויטש על-פי גס לעבן געבליבן פון אַ דייטשישן לאַגער. זיין ערשטער
 טריט אין ישראל איז געווען — מאה שערים. ער האָט מיר דאָס אויפגעקלערט אויף
 אַזאַ פשוטן אופן: „אייביק איז דער האָר פון די הימלען. שטעלן אַליץ אויף מלכות
 טאַר נישט קיין ייד. אַפילו נישט אויף אַ יידישער מלוכה. איך וויל זיין אין ירושלים
 פנים אל פנים מיטן אַלמעכטיקן. איך אָבערקען נישט קיין שום פאַרמיטלער און קיין
 שום אַנדער, מאַכט. די מאַכט פון ישראל וויל קאַנטראַלירן דאָס לעבן און איינשטעלן
 אירע געזעצן, בעת מיר האָבן אונדזערע געזעצן. ווי אַזוי קען איך קרוינען אַ שטערב-
 לעכן פאַר מיין האָר? עס איז מיר לייכטער אונטערצוואַרפן זיך דעם ווילן פון פרעם-
 דע, איידער די געזעצן פון אייגענע ברידער, וועלכע בלאַנדזשען. אין גלות האָט מען
 אונדז געלערנט: היט אַפּ דיין גלויבן. גיב נאָך די פרעמדע הערשער אויף אַזוי פיל
 אויף וויפּל עס רירט נישט אָן די געבאַטן פון אַלמעכטיקן. אָבער ווי נאָר זייערע גע-
 זעצן וועלן שטעלן אין סכּנה יידישקייט — זאַלסטו בעסער אומקומען און נישט עובר
 זיין. דאָ, אין ישראל, אין דער הייליקער ירושלים, זענען מיר אַנדערש. מיר אָבערקענען
 נישט קיין שום מאַכט אויסער זיין מאַכטיקייט.“

זאב מאַרקוס

דו רעדסט אַזוי, גבריאַל, ווי דו וואַלסט זיי פאַרטיידיקט און אפשר אויך באַרעכטיקט.

גבריאַל

דערפאַר ווייל איך פאַרשטיי זיי. דו ווילסט זיי נישט פאַרשטיין.

זאב מאַרקוס

איך בין אַ חייל. עס איז דאָך אומדערטרעגלעך די גלייכגילט זייערע צו דעם גע-
 פאַנגל פאַר לעבן אַדער טויט, וועלכן מיר האָבן דאָ געפירט. ווייסטו וויפּל צרות זיי
 פאַרשאַפן אונדז?

גבראל

שייעוויטש איז געקומען קיין ישראל, ווייל ער איז אַנטוישט געוואָרן אין דער וועלט. ער וויל מער קיינעם נישט טרויען זיין לעבן. ער האָט דאָ געזוכט שוין, רוי, די, וועלכע האָבן געבויט די קיבוצים, זענען באַווירקט געוואָרן פון דעם אוטאָפּישן סאַציאַליזם, פון דעם אַלט־יידישן חלום פון שיבת ציון. דער דור, וואָס קומט איצט, איז אַן אַנדערער, נישט דערפאַר ווייל ער האָט זיך געענדערט, נאָר דערפאַר ווייל עס איז פאַראַן אין דער יידישער געשיכטע אַן אוישוויץ, וואָס איז אַזוי טראַגיש ווי דער חורבן ירושלים. דער יונגער רבי פון מאה שערים האָט זיך דערוויבן איבערן חורבן און געשטעלט זיך פנים־אל־פנים מיטן גאָט פון ישראל. דאָס איז אַ גרויסע דער־גרייכונג. שייעוויטש קען דאָס נישט. ער ראַנגלט זיך נאָך אַלץ אין די נעכט מיט די קאַשמאַרן פון די לאַגערן. יעקב קרול האָט דאָ אין לאַנד געמאַכט אַ פאַרצווייפלטן שריט, וואָס וועט אים טייער קאַסטן. ווער ווייסט, ווי אַזוי ער וועט דערפון אַרויס...

זאב מאַרקוס

גבראל, דו וועסט מצליח זיין אין דיין באַרוף... דו קענסט אַלעמען פאַרטיידיקן און טוסט עס מיט איבערצייגונג.

גבראל

דו האָסט נישט פאַרענדיקט די געשיכטע מיט שייעוויטשן. ווייסטו עפעס פון אים, זאב?

זאב מאַרקוס

שייעוויטש איז געפאַלן. דאָס איז געשען אין דער דריטער נאַכט נאָך זיין ווילד שיסעריי.

גבראל

אַזוי? הם... שייעוויטש איז געבליבן אין דיין אַפטיילונג?

זאב מאַרקוס

ער איז געבליבן אין מיין אַפטיילונג. איך האָב אים נישט געוואָלט באַשטראַפן און נישט איבערשיקן אין אַן אַנדער איינהייט. כּהאָב נישט געוואָלט, אַז ער זאל זיך פּוילן ווי אַ באַשטראַפּטער. שייעוויטש איז געפאַלן אויפן צוועלפטן טאָג נאָכן באַטרעטן די ישראל־ערד. עס איז געווען אַ שלאַכט ביים דורכרייסן דעם שאַסייוועג צום בלאַקירטן ירושלים.

גבראל

נאָך דעם נערוון־צוואַמענברוך, ווען ער האָט זיך נישט געקענט באַהערשן פון דעם שאַקאַל־געיאַמער, האָט מען געדאַרפט פאַרשטיין, אַז...

זאב מאַרקוס

איך האָב דעמאָלט אַרויסגעוויזן אַ שטרענגקייט, אָבער דאָס איז געווען נאָר אַן אויבן־אויפיקע, פּדי אים צו ווייזן, אַז עס איז נישטאָ קיין שום אונטערשייד אין מיין רעאַגירן אויף זיין האַנדלונג, צוליב זיינע שווערע איבערלעבענישן אין די דייטשע לאַגערן. איך האָב אים אָבער נישט באַשטראַפּט, נאָר בלויז געמאַכט אַ פאַרווורף, זייענדיק זיכער, אַז דאָס וועט אים העלפן. צוריקשיקן פון דער איינהייט וואָלט געווען פאַר אים אַ שווערע שטראַף. איך האָב געגלייבט, אַז אין פייער וועט ער געהאַרטע־וועט ווערן.

גבראל

און דער סוף איז נישט געווען אַזאַ, ווי דו האָסט זיך פאַרגעשטעלט.

זאב מאַרקוס

דער סוף? ווער קען וויסן וואָס פאַר אַ סוף עס דערוואַרט עמעצן? מיט שייעוויטשן האָבן מיר אָבער געמאַכט אַ טעות. אויף דער דריטער נאַכט האָב איך אים צופעליק געטראַפּן, נישט ווייט פון אבו־גוש. ער איז געווען אויף דער וואַך. מיר האָבן געהאַט אַ לוייערונג־גרופע וועלכע האָט זייט עטלעכע טעג נישט געגעבן קיין סימנים פון זיך. איך האָב געזאָגט: „איר פירט זיך דאָ ווי ביים טאַטן אין וויינגאַרטן“. עס איז טאַקע געווען אין אַ ווייגנשאַק פון די אַראַבער אין די שטיינערנע טעראַסן. שייעוויטש האָט

מיד געפרעגט, ווי לאנג מען וועט דאָ בלייבן. איך האָב אים געזאָגט: ביז עס וועט אַנקומען אַ פאַרשטאַרקונג און ווי נאָר מען וועט אָנהייבן דעם קאַמף — דאָן וועט איר זיך רירן פון אַרט און אַרויסהעלפן. „און אויב זיי וועלן נישט קומען?“ — האָט שייַעוויטש ווידער געפרעגט. איך האָב אים נישט געענטפערט אויף דער פּראָגע? פאַר טאָג האָט מען מיר צו וויסן געטאָן, אַז שייַעוויטש איז אַרויס פון צווישן די פעלדון און אָנגעהויבן פּויזן אין דער ריכטונג פון אַן אַראַבישער פּאַזיציע, וועלכע האָט זייט אַכט טעג געהאַלטן אונטער אַ פּייער דעם שאַסייוועג תל-אביב-ירושלים, טאַקע ביי דעם שמאַלן פעלדזיקן וועג פון אבנ-גוש. עס איז אויסגעבראַכן אַ שיסעריי און שייַעוויטשעס גוף האָט זיך אַראַפּגעקייקלט ביזן שאַסיי. מען האָט אים דאַרט גע-פונען ערשט דעמאַלט, ווען דער וועג איז דורכגעבראַכן געוואָרן.

גבריאַל

זאב, האָסטו מער קיין מאָל נישט געטראַכט וועגן שייַעוויטשעס טויט?

זאב מאַרקוס

ניין, ערשט היינט האָב איך זיך דערמאַנט וועגן שייַעוויטשן, בעת עס איז געקומען דער פּרעמדער מענטש.

גבריאַל

דו האָסט אַ געפיל פון מיטשולד?

זאב מאַרקוס

גבריאַל, זיי דרייסטער און פּרעג מיד, אויב איך פיל זיך שולדיק אין שייַעוויטשעס טויט. ער האָט אַפילו נישט באַוויזן צו זען ירושלים, נישט געקענט דאָס לאַנד, נישט די חברים פון דער אַפּטיילונג. ער איז געפאַלן, איבערלאַזנדיק ביי אַלעמען עפעס אַ חידוש, אַ רעטעניש.

גבריאַל

דו ביסט נישט ווינציקער שולדיק ווי יעדער קאַמאַנדיר, וועלכער שיקט זיינע סאָל-דאַטן אין דער אַטאַקע.

זאב מאַרקוס

מיט שייַעוויטשן איז אַבער געווען אַנדערש... אגב, איך האָב אַפילו נישט געקענט זיין פאַרנאָמען. אַלע אין דער גרופע האָבן געהאַט פאַרנעמען, אַבער ער נישט, וואָס האָט גערעדט אין דער יחידה אויף אַ יידיש וועלכן מען האָט קוים געקענט פאַרשטיין. עס איז אויף אים אויסגעזאָסן געווען דער גאַנצער צער פון גלות. דער נאָמען שייַע-וויטש האָט זיך גוט געפאַסט פאַר אים, ווייל ער איז אַזוי טיפיש גלותדיק, עס זענען געווען אין דער אַפּטיילונג משהס, יעקבס, עזיס... דאַכט זיך מען האָט אים גערופן שמילקע. אַלע האָבן געלאַכט, בעת מען האָט הויך אויסגערופן דעם נאָמען „שמילקע“. דעמאַלט איז ער אויסגעבראַכן אין אַ צאָרן און גערופן: איך האָב אַ נאָמען און אויף דעם נאָמען האָבן מיר גערופן די עלטערן! איך פאַרבאָט אייך צו לאַכן! אין לאַגער בין איך געווען שמילקע און וועל ביי דעם נאָמען בלייבן! זינט דעם אויסבראַך פון צאָרן האָט מען אים גערופן נאָר אויף דעם פאַמיליע-נאָמען: שייַעוויטש. פון דעמאַלט אַן האָט ער אַזוי ווי פאַרלאָרן דעם צוטרוי צו אַלעמען און זיך געהאַלטן זייטיק, די אויפגאַבן אַלס חייל האָט ער דערפילט אומגעלומפערט, אַבער מיט מוט.

גבריאַל

זאב, האָסטו געהאַט מעגעלעכקייטן אַפצוהאַלטן שייַעוויטשן פון וואַרפן זיך, אַן שום באַפעל, אויף די אַראַבישע פּאַזיציעס?

זאב מאַרקוס

אפשר? נאָך דעם ערשטן דיסציפלין-ברוך, אין דער נאַכט פון שאַקאַלן-געוואָי, האָב איך געדאַרפט באַנעמען...

גבריאַל

איך בין זיכער, אַז עס וועט אַ מאָל קומען אַ צייט, ווען דער צופעליקער געשפּרעך אין די בערג מיט שייַעוויטשן, ערב זיין טויט, וועט דיך אָנהייבן באַאומרויקן.

זאב מאַרקוס

יעדער, וואָס האָט נאָר מאַכט אין די הענט טראַגט אַחריות און ווי ווייט איז פון אַחריות צו מיטשולד?

גבריאָל

צווישן יעקב קרול און דיין פּאַטער שטייט איצט דער שאַטן פון שיינעוויטש.

זאב מאַרקוס

דאָס איז צו האַרב זיך אויסגעדריקט. אפשר ביסטו גערעכט... יעקב קרולס באַווייזן זיך האָט מיט איין מאָל אַרויסגערופן אַזוי פיל פּראַבלעמען.

גבריאָל

זאב, מיר זענען דאָך אַלטע פּריינד, אויב דו וועסט נישט זיין קעגן דעם, וועל איך איבערנעמען די פּאַרטיידיקונג פון יעקב קרול. איך זע פאַר, אַז מען וועט אים משפטן. איך וועל דאָס טאָן אַן שום באַלוינונג. דער מענטש האָט מיך אויפגערודערט. איך פּאַרשטיי, אַז ער וועט האַבן שווערע קאַמפּליקאַציעס און עס וועלן זיך צופלאַנטערן צו דעם מענטש אַלערליי צרות. ער קען דאָ צעבראַכן ווערן. ער איז סיי־ווי אויפן ראַנד פון לעבן. ביסט נישט קעגן, אַז איך זאָל אים פּאַרטיידיקן ווי אַן אַדוואַקאַט?

זאב מאַרקוס

זיין קעגן? וואָס פּאַלט דיר איין, גבריאָל?

(פון קאַרידאָר דערגרייט דאָס קול פון זאב מאַרקוס פרוי און פון די קינדער)

גבריאָל

עס איז שוין צייט פאַר מיר אַוועקצוגיין. אַ גוטן טאָג, שלום...

זאב מאַרקוס

שלום גבריאָל. גוט וואָס דער האַמסין האָט זיך ענדלעך פּאַרענדיקט. אַ קיל ווינטל פון צפון... די לופט איז אַבער נאָך אַלץ אַזוי אַנגעגליט...

בילד צען

שופט

נעמענדיק אין באַטראַכט די עדות־דערקלערונגען פון בירגער יוסף ארצי, אַן אַפֿ־ שטאַמיקער פון דעם זעלבן שטעטל ווי דער באַשולדיקטער און די דריי עדות, וועלכע האָבן געחתמעט די פּאַפּירן, איז אייער נאָמען יעקב קרול?

יעקב קרול

אדון השופט, דאָס איז מיין ריכטיקער נאָמען.

שופט

איר ווערט באַשולדיקט אין אַריינקומען קיין ישׂראל מיט אַ פּאַלשן פּאַספּאַרט, אין אַריינפירן די משטרה אין אַ טעות דורך סימולירן ביים ים־ברעג דאָס דערטרינקען זיך פון אַ מענטש מיטן נאָמען טעאָדאָר מאַרקוס זאַקס. איר ווערט אויך באַשולדיקט אין אויפהאַלטן זיך אין לאַנד אַן אַ דערלויבעניש.

באַשולדיקער

(צום שופט) עס איז פאַראַן נאָך אַן אַנקלאַגע, וואָס איז אַריינגעטראָגן געוואָרן פון קצין זאב מאַרקוס קעגן יעקב קרול.

שופט

נאך אן אַנקלאַגע? איין רגע... איך וועל זיך באַקענען מיט די צוגאַב-מאַטעריאַלן און מיט דעם בריוו, וועלכן מיר האָבן נאָר וואָס דערהאַלטן...

פאַרטיידיקער

איך האַלט, אַז מען דאַרף איינטיילן די אַנקלאַגעס אין צוויי טיילן. די ערשטע, פון ריין אַדמיניסטראַטיוון כאַראַקטער — און די צווייטע, אַ פּערזענלעכע אַנקלאַגע. זיי האָבן נישט קיין שום געמיינזאַמעס און מען קען זיי נישט צוזאַמענקניפן.

באַשולדיקער

מען דאַרף אַלע באַשולדיקונגען קעגן יעקב קרול באַהאַנדלען צוזאַמען, פּדי צו האָבן אַ פּול בילד פון דעם...

שופט

אַט איז דער בריוו, געחממעט פון קצין זאב מאַרקוס. איין רגע... מר מאַרקוס ציט צוריק די באַשולדיקונג קעגן יעקב קרול. ער גיט דערביי נישט אַן קיין שום מאַטיוון.

באַשולדיקער

איך בעט דאָס געריכט מיר דערלויבן פּרעגן דעם קצין זאב מאַרקוס, הלמאי ער האָט זיך צוריקגעצויגן אין דער לעצטער רגע, באַשווערנדיק דערמיט צו וואַרפן אַ קלאָר ליכט אויף דעם באַשולדיקטן און זיין פאַרגאַנגענהייט?

פאַרטיידיקער

די פּראַגע גייט אַרויס פון די ראַמען פון דעם משפּט. מר זאב מאַרקוס באַשטימט אַליין, וואָס ער האָט צו טאָן און ער געפינט זיך איצט אין זאַל ווי אַן עדות און נישט ווי איינער וועלכן מען דאַרף פאַרשן.

שופט

עורד־דין גבריאַל, איר זענט צו שאַרף... עס איז אייער ערשטער עפּנטלעכער אויפ־טריט אין געריכט... קומט אייך מיין גראַטולאַציע... אַבער... דער באַשולדיקער האָט רעכט צו פּרעגן און אַפילו צו פאַרשן אַן עדות... קצין מאַרקוס! איר האָט נישט אָנגעגעבן קיין מאַטיוון אין אייער בריוו צום געריכט. עס איז נישט מעגלעך אויסצושליסן פון דער באַשולדיקונג דאָס, וואָס איר וואַרפט פאַר יעקב קרול. עס איז שפּעט צוריקצוציען זיך. עס חידושט מיך, איר זענט גע־קומען ממש אין דער לעצטער רגע. אייער ווילן וועט ערנסט באַטראַכט ווערן, אַבער, ענטפּערט מיר אויף דער פּראַגע: פאַר וואָס האָט איר צוריקגעצויגן אייער אַנקלאַגע קעגן יעקב קרול?

זאב מאַרקוס

הער שופט, דערלויבט מיר אייך צו ענטפּערן אויף דער פּראַגע. יעקב קרול האָט מיך אויפגעזוכט פּרייוויליק, ער האָט געהאַט מיט מיר אַ לאַנגן שמועס אין דער אַנוועזונג־הייט פון מיין פּריינד, דעם עורד־דין גבריאַל. נאָך דעם שמועס האָב איך אַלץ אויף סיני איבערגעטראַכט. היות עס זענען צוגעקומען נייע פּרטים אין דעם אַלעם, וואָס עס האָט פאַסירט מיט איבער דרייסיק יאָר צוריק און וועלכע מאַכן מיר קלאָרער און פאַרשטענדלעכער יענע טראַגעדיע אין סיבירער וואַלד, בין איך איבערצייגט, אַז יעקב קרול טראַגט נישט קיין דירעקטע שולד אין מיין פאַטערס טויט, אַזוי ווי איך האָב צו ערשט געטראַכט. דאָס אוורפירן מיין פאַטערס נאָמען און דאָס מיסברויכן מיטן נאָמען, פּדי צו באַקומען אַנטשעדיקונגען און צו געניסן פון פאַרשיידענע געלט־ריווחים, איז פאַרגעקומען אין אַ פּרעמד לאַנד — וויל איך אים נישט דערפאַר דאָ באַשולדיקן. מיינע רעכט, אַלס זון פון טעאָדאָר מאַרקוס זאָקס, וויל איך מאַנען דירעקט ביי דער דייטשער רעגירונג. אגב, האָב איך שוין דערצו אָנגענומען אַלע נייטיקע שריט. דאָס זענען די מאַטיוון, וואָס האָבן מיך באַווויגן צוריקצוציען מיין באַשולדי־קונג קעגן יעקב קרול.

פֿאַרטידיקער

איצט ווערט אַלץ קלאַרער, הער שופט. איך בעט דאָס געריכט נעמען אין אַכט די בקשה פון קצין זאב מאַרקוס. דער אויספיר דאַרף דעריבער זיין, אַז דעם משפט איבערן באַשולדיקטן דאַרף מען אַריבערפירן צו די אַדמיניסטראַטיווע אינסטאַנצן.

באַשולדיקער

איך בין קעגן.

שופט

נאָך דעם, ווי מר זאב מאַרקוס האָט צוריקגעצויגן די באַשולדיקונג איז עס אין הסכּם מיטן געזעץ, אַז דער איצטיקער משפט זאָל אַריבערגעפירט ווערן אין אַן אַנדער אינסטאַנצן, ווי עס שלאָגט פֿאַר דער עורד־דיין.

באַשולדיקער

הער שופט, איך בעט אַ וואָרט צו אַ דערקלערונג.

פֿאַרטידיקער

פֿאַראַן פֿאַרשריפטן, וועלכע מען קען נישט ענדערן נאָר דערפֿאַר, ווייל דער באַשולדיקער האָט שוין גרייט זיין רעדע אויף אַ ספּעקטאַקל־פּראָצעס...

באַשולדיקער

איך פֿראַטעסטיר נישט קעגן דעם איראַנישן טאָן פון עורד־דיין פשוט דערפֿאַר, ווייל עס איז אַ צייכן פון זיין אומדערפֿאַרנקייט, וועלכע מאַכט אים אַזוי...

שופט

צום ענין!

באַשולדיקער

מען קען טאַקע פֿאַרמעל נישט אויפצווינגען דעם קצין זאב מאַרקוס, אַז ער זאָל אונטער האַלטן זיין באַשולדיקונג, אַבער, מיר האָבן פֿאַר זיך אַן אומגעוויינטלעכן פֿאַל פון אַ פֿאַרבּרעכן, וואָס וואָרפט אַ שווערן שאַטן אויף אונדזער לאַנד. אַ פּרעמדער מענטש, אַן אַ נאָמען, גנבעט זיך אַריין קיין ישראל, מעלדעט זיך נישט איין אין האַטעל, גייט אין דער נאָכט צום ים־ברעג, וואָרפט אַוועק אַ פּעקל מלבושים און דעם פּרעמדן פּאַספּאָרט, צו סימולירן דאָס דערטרונקען ווערן. אין זיין צימער וואָרט אויף אים אַ דייטשישע פּראַסטיטוטירטע. אַ ייד, געבוירן אין פּוילן, וועלכער האָט אויף זיין געוויסן אַ מאַרד אין סיביר, באַזעצט זיך אין פּראַנקפורט, ווערט אַן אייגנטימער פון אַ נאָכטלאַקאַל און פון אַ האַטעל פון זנות. אויף די עלטערע יאָרן זוכט ער אַן אַזיל — און דער אַזיל איז מדינת ישראל! ניין! אַזוי וועלן זאָגן אַלע בירגער פון לאַנד! היות דער אַנגעקלאַגטער האָט געבראַכט עדות, אַז ער איז עס יעקב קרול פון קליינעם פּוילישן שטעטל, דאַרף ער געניסן פון געזעץ לויט וועלכן אַ ייד, וואָס איז געבוירן ביי יידישע עלטערן, קען זיך צוריקקערן אין זיין היימלאַנד. איך פֿאַרלאַנג דעריבער נישט, אַז מען זאָל אים אַרויסטרייבן פון לאַנד. איך פֿאַרלאַנג אַבער, אַז נישט גע־קוקט אויפן צוריקציען די הויפּט־באַשולדיקונג, זאָל דאָס געריכט, אין דער איצטי־קער אינסטאַנצן, באַהאַנדלען אַלץ, וואָס איז פֿאַרבונדן מיט דעם מענטש, וועלכער האָט דרייסיק יאָר געטראָגן דעם נאָמען פון זיין קרבן.

פֿאַרטידיקער

ווי קען מען דאָס רעדן מיט אַזאָ זיכערקייט וועגן אַ מאַרד, בעת עס זענען נישט פֿאַראַן קיין שום באַווייזן? אַפּילו זאב מאַרקוס האָט אין זיין באַשולדיקונגס־בריוו אַזוי זיך נישט אויסגעדריקט!

שופט

פֿאַרטידיקער, רייסט נישט איבער. דער באַשולדיקער האָט נאָך נישט פֿאַרענדיקט.

באַשולדיקער

און נישט בלויז געטראָגן אַ נאָמען פון אַן אומשולדיק־אומגעבראַכטן מענטש, נאָר ער האָט זיך געוואַלגערט אין אומריינגקייט צום שאַנד פון זיין שטאַם. און וווּ האָט ער

אויסגעקליבן צו לעבן און צו פירן זיינע געשעפטן? אין אַ לאַנד וואָס טראָגט אויפן געוויסן די רציחה איבער מיליאָנען יידן! מדינת ישראל וועט נישט זיין קיין אַזיל פאַר די לייט. ישראל איז נישט תרשיש!
(אַ קורצער איבעררייס בעת וועלכן מען הערט אַ שטיל גענעטעפטש אין זאָל און אויך ביים טייטש פון שופט)

שופט

מיר טרעטן צו צום ענין. איך בעט רו. דער שוטר!

שוטר

אדון שופט. מיין נאָמען איז חנני יוסף...

שופט

דערציילט, ווי אַזוי און וואָס איז געשען יענעם פאַרטאָג?

שוטר

עס איז געווען אַ שטילער פאַרטאָג. איך האָב געהאַט שמירה נישט ווייט פון רחוב הירקון, לעבן דן־האַטעל. מען האָט מיר געזאָגט, אַז אַ מענטש האָט זיך דערטרונקען. איך בין צוגעקומען צום ברעג ים און געזען אַ פעקל מלבושים, גוט איינגעלייגט. דער ים איז געווען ווי אַ שפיגל און דורך דער נאַכט איז נישט צוגעקומען קיין וואַסערן. בחיי, האָב איך געטראָכט, ווי אַזוי איז עס מעגלעך, אַז אַ מענטש זאָל אַזוי גוט און גענוי איינלייגן די מלבושים און זיך דערנאָך דערטרונקען? די הויזן זענען געלעגן לויט די אויסגעפרעסטע קאַנטן, די אַקסל פון דער מאַרינאַרקע זענען געווען אַריינגעטאַן איינע אין די אַנדערע און די אַרבל — פיין צונויפגעלייגט, ווי דירעקט פון אַ וועשעריי, בחיי. טראַכט איך מיר, עס איז נישט קיין דערטרונקענער און עס איז נישט קיין זעלבסטמאָרד. עס איז אַ טונקעלע מעשה. בשעת איך האָב איבער־געלייענט דעם נאָמען פון פאַספאַרט און געזען אַז דאָס איז אַ „יעקע“, האָב איך זיך אַליין געזאָגט: חביבי, חנני יוסף, אויף די יעקעס איז אַלץ מעגלעך צו גלייבן. זיי קענען אַפילו פאַר אַ זעלבסטמאָרד אויספרעסן זיך די הויזן, איינלייגן זיי אין די גע־פרעסטע קאַנטן, אַרומוויקלען דעם האַלדז מיט אַ זיידענעם שאַליקל, אַז זיי זאָלן זיך חס־וחלילה נישט פאַרקילן... בחיי...

שופט

צום ענין, שוטר...

שוטר

כבוד השופט, איז עס דען נישט צום ענין?

ווען איך האָב געבראַכט דאָס פעקל אַנטאָן אין דער משטרה, צום מומחה, און אים גע־זאָגט, וואָס איך טראַכט, האָט ער באַקוקט די מלבושים און מיר געגעבן אַ גוט־ברור דערישן קלאַפּ איבער דער פלייצע און מיך גערימט: חנני, אתה צודק. דער אַנצוג איז דירעקט פון שניידער, אַדער פון דער מכבסה. מען האָט אים פּמעט נישט געטראָגן, טאָ ווי אַזוי איז אַ מענטש געגאַנגען נאַקעט פון שטאַט, דורך אַלע גאַסן, פּדי זיך צו דערטרונקען? הייסט דאָס, אַז דאָ איז עפּעס פאַראַן אַ כיטרעקייט, אַ קאַמבינאַציע. דעם אמת געזאָגט, האָב איך דעם דאָזיקן מענטש, אַטאָ דעם זקן, וואָס זיצט דאָ, געזען נאָר אַ פאַר רגעס, נאָך דעם ווי איך האָב געפונען די מלבושים. איצט דערקען איך אים... בחיי... עס איז געווען נאָך דעם, ווי איך בין אַריין אין שכנותדיקן האַטעל פּרעגן זיך אויב איינער פון די טוריסטן איז נישט צוריקגעקומען ביי נאַכט? אויב דער דערטרונקענער איז נישט געווען דאָ איינגעמאַלדן? דער האַטעל־אייגנטימער האָט געזאָגט דעם „לא! לא!“ מיט אַזאָ זיכערקייט, אַז איך האָב זיך באַלד אָפּגעטראָגן. „נישט געווען קיין טוריסט מיטן נאָמען טעאַדאָר מאַרקוס זאַקס!“ ערשט איצט דער־מאָן איך זיך, אַז דער דאָזיקער טעאַדאָר מאַרקוס זאַקס, וואָס הייסט יעקב קרול, איז געשטאַנען אין האַטעל לעבן מיר, ביים באַריער, און אָפּגערוקט אַ ביסל פון אים האָט געוואַרט אַ פּרוי. ער האָט געגעבן אַ געלט־פאַפּירל דעם האַטעל־אייגנטימער און גיך אַרויס צו דער טאַקסי, וואָס האָט שוין אויף אים געוואַרט. בחיי, איך האָב דעמאָלט

עפעס יא געטראכט, און נישט געטראכט וועגן דעם. נאָר גיי און פּרעג אַ מענטש, אויב ער איז נישט דער, וואָס איז נעכטן ביי נאַכט דערטרונקען געוואָרן אין ים? ... מען וואָלט דאָך געמאַכט פון מיר דאָס וויסטע געלעכטער! זעט אויס, אַז מען דאַרף אַ מאָל פּרעגן: בירגער, איר זענט נישט אַ מאָל דער וועלכן מען האָט נעכטן קובר געווען!...

שופט

שוטר, ווען האָט איר צום צווייטן מאָל באַגעגנט דעם מענטש?

שוטר

ווען? מיט דריי טעג צוריק, אין דער משטרה.

שופט

איר זענט זיך נישט טועה?

שוטר

חס-וּחלילה, בחיי...

פּאַרטיידיקער

איר האָט אים, שוטר, דעמאַלט נישט דערקענט?

שוטר

אַדוואָקאַטן זענען בריהס אויף צו צעטומלען דעם קאַפּ פון עדות, אָבער נישט מיר, דעם תימנער שוטר...

שופט

איר מוזט נישט ענטפערן אויף דער פּראָגע.

שוטר

איך בלייב קיין מאָל נישט שולדיק קיין ענטפער... פּבוד השופט, וויפל מיר קומט אויס צו רעדן, צו ענטפערן, אויפצוקלערן... אין ישראל מיינט יעדער איינער, אַז ער איז קליגער פון אַנדערן... אַז מען זעט מיין צורה טראַכט מען זיך: אַ תימנער שוטר, תמימותדיק און אַ תם פון דער הגדה... פּבוד עורך-דין, ווי אַזוי זאָל איך דערקענען אַלע מענטשן? איך זיך ביים אַריינגאַנג אין דער משטרה און נישט אַלעמען באַטראַכט איך. איך ווייס אָבער, אַז דער באַשולדיקטער איז געווען. עס האָבן אים באַגלייט צוויי מענטשן. מען האָט מיך געהייסן אויפנעמען דאָס וואָס זיי האָבן צו זאָגן. דער באַשול-דיקטער האָט גערעדט יידיש. איך פאַרשטיי נישט אַזוי גוט. דער מר ארצי האָט אַנג-געהויבן צו מיר רעדן עברית. וואָלט דער פּרעמדער גערעדט צו מיר דעם יידיש וועלכן עס רעדט גאַנץ יפו און די שכונה שבאזי — וואָלט איך פאַרשאַנען, אָבער אַ יידיש פון אַ „יעקע“ — בחיי, פון צען ווערטער פאַרשטיי איך נאָר איינס...

שופט

הקיצור?

שוטר

הקיצור, מען האָט עדות געזאָגט, אַז מר יעקב קרול האָט פאַרלאָרן זיין פּאַספּאָרט, אַז ער איז אַ טוריסט און ער וויל ווערן אַ ישראל-תושב און דערפאַר זאָל מען אים איינ-מעלדן און געבן אַ צייטווייליק פּאַפּירל פון דער משטרה. זיי האָבן זיך אונטערגע-שריבן, אַז זיי קענען דעם מר יעקב קרול. בסדר, האָב איך געזאָגט. דערנאָך האָב איך איבערגעגעבן די פּאַפּירן דעם עלצטן קצין... דאָס איז אַלץ. פּבוד השופט... בחיי...

באַשולדיקער

דער באַשולדיקטער מר יעקב קרול האָט בפירוש געזאָגט, אַז ער האָט זיין פּאַספּאָרט פאַרלאָרן?

שוטר

יא. איך קען דערויף שווערן... אגב, פאַר וואָס פּרעגט איר מיך דאָס, ווען אין די פּאַפּירלעך וועלכע ער האָט געחתמעט מיט די עדות, שטייט דאָס געשריבן שוואַרץ-אויף-ווייס?...

דער שופט קען פארלאזן דעם בית-דין.

באשולדיקער

הער ריכטער, דערלויבט מיר צו פרעגן דעם עדות, מר יוסף ארצי, וועלכער האט אונטערגעזיכט דעם דאקומענט אין דער משטרה, ווען ער האט זיך דאס ערשטע מאל באגעגנט מיט יעקב קרול?

יוסף ארצי

ווי מיינט דער באשולדיקער, אין חוץ-לארץ, אדער דא, אין ישראל?

באשולדיקער

אין ישראל.

יוסף ארצי

אין ערשטן טאג ווען יעקב קרול איז געקומען אין לאנד אריין, בעת ער האט שפאן צירט אויף אלענבייגאס, מיר האבן זיך נישט געזען דרייסיק יאר. איך האב אים היינט דערקענט. יעקב קרול איז געווען צעטומלט, איבערראשט און איך האב געפילט, אז עפעס וואס געשעט מיט אים. איך האב דאס אויסגעטייטשט פאר נאטירלעך, ווייל יעדער איינער לעבט שטארק איבער די באגעגעניש מיט ישראל. עפעס האט ער מיר גע-זאגט. איך דערמאן זיך שוין נישט וואס. ער האט מיר נישט פארגעשטעלט די פרוי. אפשר האט ער נישט געוואלט איר פארשטעלן פאר א לאנדסמאן? אפשר איז זי נישט געווען זיין פרוי? דאס איז זיין ענין, דאס וואס איך האב אונטערגעשריבן אין דער משטרה איז אמתדיק. יעקב קרול שטאמט פון מיינ היימטשטאט. איך האב געקענט זיינע עלטערן. דערויף קען איך שווערן.

באשולדיקער

איר האט אונטערגעשריבן, אז איר ווייסט, אז ער האט פארלארן זיין דאקומענט. דאס באווייזט, אז איר זענט געווען א מיטבאטייליקטער אין די פלענער...

יוסף ארצי

א מיטבאטייליקטער? אין די פלענער? ווי אזוי האב איך אים נישט געקענט גלייבן בעת ער האט מיר געזאגט, אז ער האט פארלארן זיין פאספארט ערגעץ אין לוד, אדער אויפן וועג אין האטעל אריין?

באשולדיקער

נאך דעם ווי יעקב קרול האט פארלאזט דעם האטעל איז ער אוועק מיט אייך?

יוסף ארצי

מיט מיר. איך בין דאך זיין פריינד. ער איז געווען אזוי דערשלאגן...

באשולדיקער

וואס האט ער אייך דערציילט?

יוסף ארצי

עס איז נישט אזוי איינפאך אלץ נאכצודערציילן. מיר האבן גערעדט נעכט גאנצע. איך ווייס נישט אויב דאס וועט אייך אינטערעסירן.

באשולדיקער

מר ארצי, דערציילט.

יוסף ארצי

מיר האבן גערעדט וועגן דעם, וואס מיר האבן מיטגעמאכט אין די דריי טעג און נעכט אויפן פארפרוירענעם טייך בוג, ווען פון איין זייט זענען געשטאנען די דייטשע גרע-נעץ-וועכטער און אויף דער צווייטער זייט בוג — די סאוועטישע גרענעץ-היטער. די דייטשן האבן אונדו אנגעזאגט, אז אויב מיר וועלן נאך איין מאל צוריקגעשליידערט ווערן פון דער סאוועטישער זייט, וועלן זיי אונדו דערשיסן. זעט, האבן זיי געזאגט פון אונדו; קיינער וויל אייך נישט. די רוסן האבן אונדו נישט דורכגעלאזט און צו-ריקגעטריבן, שיינדיק איבער אונדזערע קעפ. מיר זענען געבליבן אויף דעם פאר-פרוירענעם טייך נעכטיקן אין די אויסגעטריקנטע בלושטשן און ווידער א מאל גע-

פרוויזט גליק ביי די סאָויעטן, ביז עס איז אונדז געלונגען. מיר זענען געווען דער-
 פרוירן, צעבראָכן, ממש אויסגייענדיק פון קעלט און הונגעריי. ביידע זענען מיר גע-
 זעסן אין דער בריסקער טורמע. מיך האָט מען אַרויסגעלאָזט, און מיין חבר, יעקב
 קרול, האָט מען פאַרשיקט אויף צען יאָר קאַטאַרגע. פאַר וואָס? פאַר גאַרנישט! איך
 האָב אלע יאָרן געמיינט, אַז יעקב קרול גלייבט זיי, אַז איך האָב אים אַרויסגעגעבן,
 אַז ער איז אַ שוֹנאַ פון סאָויעט־רוסלאַנד, אַז די דייטשן האָבן אים געשיקט אויף צו
 שפּיאָנירן. איך האָב זיך געפילט שולדיק פאַר דעם, וואָס ער איז פאַרשיקט געוואָרן,
 כאָטש איך האָב נישט געטאָן קיין שום שלעכטס און נישט גערעדט קעגן יעקבן קיין
 איינציק וואָרט. עס האָט מיך אָבער געמאַטערט דער געדאַנק, אַז יעקב קרול איז
 אומגעקומען מיט דעם פאַרדאַכט, אָדער פולער זיכערקייט, אַז איך האָב אים פאַרראָטן.
 עס איז געקומען דער גליקלעכער טאַג און אפשר אויך דער אומגליקלעכער, ווען
 יעקב קרול האָט זיך באַוווּזן אין תל־אביב. נאָך דרייסיג יאָר שווייגן, נאָך דעם ווי
 איך האָב געמיינט, אַז ער איז אומגעקומען אין סיבירער פאַרשיקונג. אומגליקלעך
 איז דער טאַג, ווייל ער געפינט זיך איצט אויף דער באַשולדיקונגס־באַנק און מיך
 איז מען גאַר חוֹשד אין באַגיין עפעס אַ זינד — דורך העלפן אַ מענטשן באַשווינדלען
 די יידישע מדינה...

שופט

מר יוסף ארצי, מען באַשולדיקט איך נישט... דער באַשולדיקער האָט רעכט צו האָבן
 זיין מיינונג.

פאַרטיידיקער

כבוד השופט, דערלויבט מיר צו שטעלן עטלעכע פראַגן דעם עדות, מר יוסף ארצי.

שופט

צום תוך פון ענין.

פאַרטיידיקער

ווי אַזוי האָט זיך יעקב קרול אויפגעפירט בעת איר זענט געווען צווישן טויט און
 לעבן, אויף דעם פאַרפרוירענעם טייך?

יוסף ארצי

איר רופט דאָס אַן צווישן טויט און לעבן? ניין, פאַרטיידיקער! עס איז געווען צווישן
 טויט און טויט! עס איז געווען אַ צופאַל, וואָס די דייטשן האָבן אונדז נישט דערשאָסן
 בעת מיר האָבן זיך צוריקגעקערט פון דער רוסישער זייט פון ברעג. זיי האָבן זיך
 געוואַלט פאַרוויילן מיט אונדז! זיי האָבן זיך געוועט, ווי לאַנג מיר וועלן קענען אויס־
 האַלטן. זיי האָבן זיך געוועט אויף דריי פלעשער שנאַפּס. איין דייטש האָט געזאָגט:
 דריי טעג וועלן די צוויי יידן אויסהאַלטן. דער צווייטער האָט פאַרויכערט, אַז מיר
 טעגן. דאָס איז געווען אונדזער שאַנס. דערנאָך זענען געקומען די, וועלעכע האָבן פאַר־
 ביטן די דייטשע גרענעצ־וועכטער און אויך זיי האָבן זיך געוועט ווער פון אונדז ביידן,
 איך אָדער יעקב, וועט פריער קראַפירן. זיי האָבן אָנגעוויזן אויף מיר אַלס ערשטן
 קאַנדידאַט צו שטאַרבן פון פראַסט און הונגעריי. אין דער דריטער נאַכט, מיט אָפגע־
 פרוירענע פינגער פון די פיס, האָב איך און מיין חבר, יעקב, זיך דערשלאָגן צו דער
 סאָויעטישער זייט פון ברעג. עס איז געווען אַ געפלידיקע נאַכט, אַ שניי־קושאווע. די
 רושן האָבן אונדז נישט דערזען. ערשט, ווען מיר זענען שוין אַוועק אַ פופציק מעטער
 פון ברעג האָט אונדז אַ גרופע וועכטער מיט די הינט אַרומגערינגלט און אָפגעפירט
 אין אַרעסט. אַזוי זענען מיר געראַטעוועט געוואָרן. יעקב קרול האָט מיך געראַטעוועט.
 ער האָט מיר אויפן טייך אַוועקגעגעבן זיין וואַלענעם שאַל. ער האָט מיך געמונטערט.
 ער האָט דאָס געפירט מיר הין־און־צוריק און געזאָגט: נישט אויפגעבן, אַ להכעיס
 זיי. ווידער אַ מאָל און נאָך אַ מאָל. אַפילו, ווען מען וועט אויף סיני פאַרטייבן.
 נאָר נישט פאַרלירן די האַפענונג. ער האָט מיט שניי איינגעריבן די פאַרפרוירענע
 פינגער מיינע, די אויערן, דאָס פנים. ער איז געווען דערפאַרן, צוגעווינט צו פרעסט,
 אויסהאַלטעוודיק. איך בין געווען דער שוואַכער. איצט האָבן מיר זיך געטראַפן. ווי
 אַזוי האָב איך געקענט לאָזן יעקב קרול און נישט אַרויסווייזן מיין פריינדשאַפט און
 נישט טאָן דאָס, וואָס ער האָט געבעטן ביי מיר?

שופט

איך האָב אייך נישט געוואָלט איבעררייסן, מר יוסף ארצי, אָבער, אָפילו, ווען עס איז נישט געווען צום ענין, איז אַלץ דאָס, וואָס איר האָט דאָ געזאָגט, וויכטיק פאַרן געריכט, נישט אמת, באַשולדיקער?

באַשולדיקער

איך צוויפל נישט אין דער אויפריכטיקייט פון עדות. אויך איך האָב זיך צוגעהערט מיט געריטקייט צו די לידן, אָבער, עס פאַרקלענערט נישט דעם עיקר־פּראָבלעם פון אַנריין אונדזערע געזעצן. מיר קענען פיל פאַלן, ווען מענטשן מיט אַ העלדישער פאַרגאַנגענהייט האָבן דערנאָך שטאַרק געזינדיקט. מיר האָבן פאַר זיך עטלעכע באַ־וויוון פון יעקב קרולס זינד, וועלכע ער איז באַגאַנגען ביי אונדז אין לאַנד.

פאַרטיידיקער

די זינד זענען אַדמיניסטראַטיווע און זיי געהערן צו אַן אַדמיניסטראַטיוון משפט. באַשולדיקער, איר דאַרפט זיך נישט אזוי אַנשטרענגען, ווייל...

שופט

די פּראָגע איז געלייזט געוואָרן. איך בעט איבעררייסן די דיסקוסיע. פאַרטיידיקער, איר האָט פּרִיער געזאָגט, אַז איר ווילט שטעלן עטלעכע פּראָגן דעם אַנגעקלאַגטן. בבקשה.

פאַרטיידיקער

מר יעקב קרול! קענט איר אונדז זאָגן עפעס וועגן אייער מאַטעריעלן מצב, וואָס פאַרמאָגט איר אין חוץ־לאַרץ און וואָס האָט איר געבראַכט מיט זיך אין לאַנד אַריין?

שופט

הם... פאַרטיידיקער, איר קענט זיך באַקענען מיט דעם אין די דאָקומענטן פון דער פּאָליציי... זיי זענען צו אייער רשות... נו, עס איז אייער רעכט צו שטעלן די פּראָגע... באַשולדיקער יעקב קרול, ענטפערט!

יעקב קרול

וואָס איך פאַרמאָג? כּאַ־כּאַ־כּאַ... איך פאַרמאָג אַלץ וואָס איך דאַרף אויף מיין עקזיס־טענץ. איך פאַרמאָג ווידער מיין נאָמען און איך האָב דאָ מינע יוגנט־פּריינד... וואָס איז וויכטיק, הער שופט, וויפל אַ מענטש האָט זיין אייגנס? מען האָט אָפט מאָל גאַר אַ סך — און עס איז אַלץ ווינציק. מען האָט ווינציק — און עס איז אָפט צו פיל... מען האָט אַ מאָל גאַרנישט — און מען איז גליקלעך... איך בין, הער שופט, רייך...

פאַרטיידיקער

איר האָט געלט צו באַצאָלן פאַרן האַטעל? אויף צו קויפן עסן?

באַשולדיקער

די פּראָגן זענען לחלוטין איבעריק! איך פאַרשטיי נישט ווי אזוי דער פאַרטיידיקער גייט אַראָפּ פון סדר־היום?

שופט

איך דעצידיר וועגן דעם, באַשולדיקער, לאַזט דאָס איבער פאַר מיר.

יעקב קרול

וואָס איז דאָס אַלץ וויכטיק? איך קען דאָ לעבן. איך וועל זיך אַן עצה געבן, איך וועל פאַרדינען אויף מיין טעגלעך ברויט...

שופט

מר יוסף ארצי, אפשר קענט איר אונדז אויפקלערן וועגן מצב פון אייער לאַנדסמאַן?

יוסף ארצי

יעקב קרול געפינט זיך אויף מיין אויסהאַלט. ער וווינט ביי מיר. זיין דייטשישע רענטע איז אָפּגעשטעלט געוואָרן. אַלץ וואָס איז געווען פאַרשריבן אויף זיין נאָמען איז פּראַנקפורט איז געווען נישט מער ווי אַ פּיקציע, ווען נישט זיין ווילן צוריקצוקערן זיך צו זיין אייגענעם נאָמען, וואָלט ער געקענט דאָ, אין ישראל, אויסלעבן רוּיך זיינע יאָרן.

שופט

א דאָנק אייך, מר ארצי. איר קענט זיך זעצן.

באַשולדיקער

קען דער אָנגעקלאַגטער, וועמענס פּאַקטישע אידענטיטעט איז נאָך נישט יורדיש אנערקענט געוואָרן, און לויט די עדות־דערקלערונגען רופט ער זיך יעקב קרול...

פּאַרטיידיקער

איך פּראָטעסטיר, כבוד השופט, קעגן דער דאָזיקער פּאַרמולירונג!

שופט

רויך, לאָזט דאָס איבער פאַר מיר.

באַשולדיקער

פאַר וואָס האָט איר, אָנגעקלאַגטער, געוואָרט אַזש דרייסיק יאָר אויף צו אַנטפלעקן דעם אמתדיקן נאָמען אייערן? פאַר וואָס האָט איר דווקא אויסגעקליבן ישראל אויף צו אימיתירן דעם זעלבסטמאַרד, אַדער דאָס דערטרינקען זיך צוליב אַ פּאַרפאַל?

יעקב קרול

איך האָב דאָס געוואָלט טאָן אַלע יאָרן, דאָס הייסט, אויפדעקן מיין אמתדיקן אָפּשטאַם, נאָר איך האָב נישט געקענט. אפשר דריק איך זיך נישט ריכטיק אויס? איך מיין, אַז איך האָב נישט געהאַט קיין ווילן דערצו. איך בין געווען אין דער פרעמד און די פרעמדע האָבן באַשטימט פאַר מיר אַליץ, וואָס איך האָב צו טאָן, ווי אַזוי איך האָב זיך אויפצופירן און ווי אַזוי איך זאָל זיך רופן... איך זע, אַז איר חידושט זיך און אַז איר פאַרשטייט נישט דאָס וואָס איך זאָג. כבוד השופט! אין דעם עשאַלאַך, מיט דרייסיק וואָגאַנען אַרעסטירטע פון בריסק, וואָס איז געגאַנגען עטלעכע וואַכן אויף צפון, אין דער געגנט וועלכע מען רופט קאַמי, בין איך געווען דער רויקסטער, דער געדולדיקסטער און האָב געהאַט אַ שטאַרקן גלויבן, אַז איך וועל אויסהאַלטן. אַפילו ווען מען איז געשטאַנען טעג און נעכט אויף זייטיקע רעלסן, פאַרגעסענע פון דער וועלט, אָבער באַוואַכטע פון באַוואַפנטע וועכטער מיט בייזע הינט, האָב איך געקוקט אויף אַלעמען מיט גלויבן און האַפּענונג. אין וואַלד האָב איך געאַרבעט מיט די לעצטע כוחות. מע האָט מיך געשטעלט ווי אַ ביישפּיל. מען האָט מיר געטרויט. איך האָב גערעדט צו אַלעמען שטיל, הכנעהדיק און געטראָגן מיין גורל אַזוי ווי אַ באַשערט־קייט. מיין זינד איז אפשר די, וואָס איך האָב געוואָלט לעבן בלייבן, איבערלעבן, פאַר יעדן פּרייז...

שופט

עס איז געווננשן, אַז איר זאָלט ענטפערן דירעקט אויף דער פּראָגע פון באַשולדיקער.

יעקב קרול

אדוני השופט, איך בעט אייך, לאָזט מיך אויסריידן. איך קען שוין מער נישט טראָגן דעם עול פון מיין נעכטן, איך וועל ענטפערן אויף דער פּראָגע, הלמאי איך בין גע־בליבן אַלע יאָרן נאָך דער מלחמה אין פּראַנקפורט, אויף אַ פרעמדן נאָמען, אייגנט־לעד ווייס איך שוין אַליין נישט, אויב דער נאָמען איז טאַקע פאַר מיר אַ פרעמדער... איך האָב אין די נעכט, במשך פון דרייסיק יאָר, געשפּירט די ווונדן, איך האָב גע־הערט ווי דער שטאַם פון בוים ברעכט זיך. איך האָב באַנומען דעם וואַרענונגס־גערויש פון זיין צעצווייגטער קרוין און דערנאָך געשפּירט דעם ווייטיק פון מיין צע־קוועטשטער ברוסט. איך זע אַפילו מיט צוגעשלאָסענע אויגן די בלוט־פלעקן, איך שפּיר דעם ווייטיק. טעאָדאָר מאַרקוס זאַקס האָט געליטן עטלעכע רגעס און דערנאָך איז געקומען זיין אויסלייזונג. איך לעב איבער דאָס גרויליקע יעדן טאַג און מיין אויס־לייזונג איז נאָך נישט געקומען. דערפאַר בין איך געוואָרן טעאָדאָר מאַרקוס זאַקס. איך באַנעם אייער חשד, אַז כּ״האָב אים אומגעבראַכט, פּדי צוצונעמען זיינע דאָקו־מענטן, אויך איך טראַכט אַזוי. פאַר וואָס האָב איך נישט די זעלביקע רעכט ווי איר, מיך חושד צו זיין?...

פארטידיקער

איר זענט נישט מחויב וועגן דעם צו רעדן. קיינער האט אייך נישט געפרעגט, וועלכע חלומות איר האט און וואס איר טראכט אין די שלאפלאזע נעכט. איך וויל אייך זאגן, אז די אנקלאגע פון זאב מארקוס קעגן אייך, האט ער אליין צוריקגעצויגן.

יעקב קרול

צוריקגעצויגן אדער נישט צוריקגעצויגן... וואס פאר אן אונטערשייד איז דאס פאר מיר?

פארטידיקער

עס איז א גרויסער אונטערשייד. באנעמט דאס, הער יעקב קרול. איר וועט נישט געשפט ווערן...

יעקב קרול

וואס איז דען דער חילוק? איך וועל סיי ווי דערנאך, נאכט נאך נאכט, איבערלעבן דאס פאלן פון דער סיבירער סאסנע אויף מיין גוף...

גוט, איר ווילט וויסן פאר וואס איך בין געבליבן אלע יארן נאך דער צווייטער וועלט-מלחמה אין דער דייטשער שטאט פראנקפורט? איך וועל וועגן דעם דערציילן. דער-לויבט מיר, הער ריכטער, צו רעדן!

בעת איך בין אוועק פון סאוועט-רוסלאנד און אנגעקומען מיט נאך טויזנטער יידן קיין מערב-דייטשלאנד, האב איך זיך אויפגעהאלטן אין אן אונרא-לאגער פאר יידישע פליטים. אין א געוויסן טאג זענען געקומען צוויי פארשוניען און מיר געזאגט: „דו ביסט נישט טעאדאר מארקוס זאקס. דו ביסט יעקב קרול, וועלכער האט דערהרגעט א מענטשן אין א סיבירער וואלד און צוגענומען זיין פערזענלעכן דאקומענט. דו לעבסט אויף זיין פאס. מיר האבן באוויזן...“

איך ווייס נישט, אויב דאס זענען געווען דייטשישע פאליציי-לייט, אדער נישט קיין פאליציי? זיי האבן מיר געגעבן אן אויסוועג: „טו דאס, וואס מען וועט דיך הייסן. אויב נישט — וועלן מיר דיך איבערגעבן צום משפט.“

איך האב געטאן אליק, וואס זיי האבן פארלאנגט. מען האט מיך געשיקט מיט געלאך-דענע לאסט-מאשינען קיין בערלין, קיין בריסל, קיין פאריז, אין די אונרא-לאגערן. איך האב געפירט אלערליי געשמוקלטע סחורות, געהיטן נעכט גאנצע קאסטנס, נישט וויסנדיק אפילו וואס אין זיי איז פאראן און וואס איך שרייב אונטער. וואכן פון אמע-ריקאנער, פון ענגלענדער, פון דייטשן האבן פיל מאל קאנטראלירט, און יעדעס מאל, ווען איך האב געוויזן די פאפירן, וועלכע די פארשוניען האבן מיר געגעבן, האט מען מיך דורכגעלאזט מיט די לאסטמאשינען. מען האט מיך געפירט צו אדוואקאטן, צו נאטארן, צו רעגירונגס-באאמטע, צו אמעריקאנער און יידישע אינסטיטוציעס. איך האב געחטמעט פאפירן, אונטערגעשריבן זיך און די באגלייטער האבן שוין גערעדט פאר מיר. זיי האבן מיך ארויסגענומען פון אונרא-לאגער און איך האב געווינט אין א האטעל, צווישן דייטשן. דעמאלט האט זיך באוויזן הענריעטע שטרומף. זי האט געזארגט פאר מיין אויסהאלט און מיך באגלייט, בעת די פארשוניען זענען נישט גע-ווען. הענריעטע איז געווען גוט צו מיר. איך האב מער גארנישט באדארפט. מען האט מיך דערנאך שוין מער נישט באלעסטיקט מיט ארומפארן מיט די לאסטוועגענער און איך האב שוין מער נישט געדארפט גיין אין די אומטן. קיינער האט מיך מער נישט געדראגט, אז איך בין נישט איך. איך האב געוואוסט, אז זי זאל בלייבן מיט אלעם באשעפטיקט. ער האט דאס געשיקט צו מיר הענריעטען, אז זי זאל בלייבן מיט מיר. איצט איז זי איך אוועק פון מיר. זי האט מיר געהאט צוגעזאגט מיך צו בא-גלייטן אויף די עלטערע יארן...

שופט

פאר וואס האט איר, יעקב קרול, גלייך ביים אנקומען אין לאנד אריין, נישט געלאזט וויסן, אז איר האט פאלשע דאקומענטן? פאר וואס האט איר דאס געוואלט טאן אויף אזא אופן, וואס איז קעגן געזעץ?

יעקב קרול

איך ווייס נישט, הער שופט. איך גיב זיך נישט אפ קיין חשבון דערפון. איר פאר-שטייט, איך האב געוואלט איין מאל פאר אלע מאל א סוף מאכן צו דעם מצב. איך האב זיך געשראקן, אז די וועלכע האבן מיך געהאלטן אין זייערע הענט, וועלן זיך נאָם-זיין אין מיר, אז זיי וועלן אָהערקומען קיין ישראל. אַ האַנס האָט אומגעטון זיינע מענטשן! איך האָב זיך געשראָקן, אַז ער וועט מיך דאָ אויסגעבן און איך וועל האָבן אַ משפט פאַר דעם, וואָס עס איז געשען אין רוסלאַנד. עס איז דעריבער געווען גע-וונטשן פאַר מיר, אַז טעאָדאָר מאַרקוס זאָקס זאל זיך דערטריןקען. איך האָב געוואָלט אָפּשטעלן אַליק, וואָס וואָלט זיכער געשען, ווען זיי דערוויסן זיך, אַז איך לעב. אויס! דערטרונקען! די פרשה איז פאַרענדיקט. יעקב קרול, אַ זייטיקער, אַ פאַרגעסענער פון אַלעם, וועט קענען רויק אויסלעבן זיינע יאָרן צווישן די לאַנדסלייט. איז דאָס אַ זינד, הער שופט?

באַשולדיקער

עס איז נישט קלאָר, הלמאי די צוויי דייטשן, אָדער נישט דייטשן, מיט דעם האַנטקע, פאַר וואָס האָבן זיי געדאַרפט האָבן אַזוי בייטיק דעם ייד טעאָדאָר מאַרקוס זאָקס, און אים געשיצט אַז עטלעכע צוואַנציק יאָר? דאָס איז אומקלאָר און, איך וואָלט געוואָגט, ביז גאַר פאַרדעכטיק.

פאַרטיידיקער

ווער עס קען די פאַרהעלטענישן, וועלכע האָבן געהערשט אין מערבֿ-דייטשלאַנד, באַ-זונדערס אין דער אַמעריקאַנער זאַנע, דער ווייסט גוט, אַז פאַר איינעם, וואָס האָט געהאַט אַ דאָקומענט פון אַ דייטשן בירגער, דערצו נאָך אַ נאַצי־פאַרפּאָלגטן, וועמענס פאַרמעגנס זענען צוגערויבט געוואָרן פון דער דייטשער מאַכט, פאַר אַזאַ איינעם זע-נען געווען אָפּן אַלע טירן. עס קען זיין, אַז געוועזענע נאַציס, אָדער נאַצישע מיט-לויפער, האָבן אויסגענוצט דעם פּאַל...

באַשולדיקער

איך בעט, הער שופט, נעמען אין אַכט די לעצטע ווערטער פון פאַרטיידיקער. יעקב קרול איז אַזאַ געווען פאַרבונדן מיט געוועזענע נאַציס און ער האָט זיי געהאַלפּן אין זייערע נאָך־מלחמהדיקע מאַניפּולאַציעס. זיי האָבן אויסגענוצט דעם נאָמען פון אַ קרבן פון נאַציזם פאַר זייערע צוועקן.

פאַרטיידיקער

איר גייט צו ווייט, אדון באַשולדיקער! איך פּראָטעסטיר קעגן אַזאַ אופן פון אינ-טערפּרעטירן! עס איז אומדערלאַזבאַר...

שופט

(רייסט איבער די רייד און ווענדט זיך צום אַנגעקלאַגטן)
מר יעקב קרול, ווילט איר נאָך וואָס זאָגן?

יעקב קרול

אדון השופט... איך ווייס נישט, אויב דאָס איז צום ענין, נאָר גראַד איצט האָב איך זיך דערמאַנט אין מיין ערשטער אויספאַרשונג... עס איז געווען אין דעצעמבער 1945. ביים אַריבערגיין אומלעגאַל די גרענעץ פון דער רוסישער זאַנע אין דער ענגלישער... אין בערלין... איך האָב געוויזן מיין דאָקומענט, דעם פּאַספּאָרט, וואָס האָט געטראָגן דעם נאָמען טעאָדאָר מאַרקוס זאָקס פון ברעסלאַוו. „דאָס איז דאָך איצט פּוילן!“ האָט אויסגערופן דער סאָויעטישער אויספאַרשער. „די שטאַט הייסט וואַרשאַוו. פאַר וואָס ווילסטו אַנטלויפן פון דיין היימלאַנד פּוילן?“ איך האָב נישט געוואוסט וואָס אים צו ענטפערן. ער האָט מיך באַשולדיקט, אַז כ׳בין נישט קיין ייד נאָר אַ באַהאַלטענער נאַצי. און אַז איך האָב אים לסוף איבערצייגט, אַז איך בין אַ ייד, האָט ער געזאָגט, אַז דאָס ענדערט גאַרנישט, ווייל יידן האָבן אויך געדינט די נאַציס. איך בין געזעסן עטלעכע טעג אין טורמע און דערנאָך האָט מיר אַן אויספאַרשער, דאָס מאל אַ דייטש אין אַ רוסישן אונטער, געזאָגט: „איצט ווייסן מיר שוין ווער דו ביסט! טראַגסט

דעם נאָמען פון אַ מענטשן, וועלכן דו האָסט דערמאָרדעט! דו ביסט דאָך נישט קיין דייטשער ייד. זיי זיך מ'זעה!" נאָך אַ נאָכט פון אויספאַרשונגען האָב איך דערציילט מיין גאַנצע געשיכטע. צו מאָרגנס איז געקומען אין מיין טורמע-קאַמער אַריין אַ ייד, פאַר אים האָב איך זיך אַראָפּגערעדט פון האַרצן. עטלעכע טעג שפעטער האָט מען מיך אַוועקגעפירט אין עפעס אַ ציווילער ביוראָ. מען האָט מיך געהייסן אונטערשרייבן אַלערליי פאַפירן, דאָקומענטן, גענומען די אַפּדרוקן פון מיינע פינגער און אומגעריכט מיך אַרויסגעלאָזט אויף דער פּריי. זיי האָבן מיר געזאָגט: „וויילסט רויק לעבן טאָ פאַר קיין פּראַנקפורט. דאָרט וועלן צו דיר קומען צוויי מענטשן, זאָלסטו טאָן אַליק, וואָס זיי וועלן פון דיר פאַרלאַנגען. וועסטו זיי נישט פּאַלגן — דאָן וועט אַנטפלעקט ווערן דער אמת. מיר וועלן דיך אַפילו אַפּווכן אויף יענער וועלט..." ווי איר ווייסט שוין, הער שופט, האָב איך אַליץ געטאָן, וואָס מען האָט נאָר פאַרלאַנגט פון מיר אין פּראַנקפורט...

באַשולדיקער

הייסט דאָס, אַז איר האָט זיי אַליץ צוגעזאָגט און אַליץ געטאָן? טאָ פאַר וואָס האָט איר פּרײַער דערציילט, אַז איר האָט אונטערגעשריבן פאַפירן און נישט געוויסט וואָס איר חתמעט און דערנאָך אַפילו נישט געוויסט וואָס איר פירט אויף די נסיעות מיט די לאַסטמאַשינען? האָט איר זיך נישט אַפּגעגעבן קיין חשבון, אַז איר זענט אַריינגע-פּלאַנטערט אין אַ געפּערלעכער נעץ? ווייסט איר וואָס פאַר אַ נאָמען עס האָט אַזאַ דינסט?

יעקב קרול

עס איז מיר דעמאָלט געווען אַליץ איינס, אויב דאָס איז שמוקל, אַדער אַפילו שפּיאָ-נאַזש, ווי איר טראַכט עס זיכער.

פאַרטיידיקער

די פּראָגן פון באַשולדיקער גייען אַרויס פון די ראַמען... זיי זענען מחוץ אַלע...

שופט

לאָזט עס איבער פאַר מיר, פאַרטיידיקער.

פאַרטיידיקער

דער געזונט-מצב און די דערשעפטקייט פון יעקב קרול דאַרפן נישט אויסגענוצט ווערן אויף צו פּראָוואַצירן ביי אים אויסטערלישע געפילן פון אייגנשולד. יעדער, וועלכער הערט זיין קול און זעט זיין פנים, באַנעמט תיכּף, אַז מיר האָבן פאַר זיך אַ דערשעפטן מענטש. אויסנוצן דעם מצב דורך דעם באַשולדיקער באַטראַכט איך ווי אַן אומרעכט און אויך ווי אוממאַראַליש. איך שלאָג פאַר, אַז מען זאָל איבעררייסן די פאַרהאַנדלונגען און פאַראַרדענען אַ מעדיצינישע אונטערזוכונג פון זיין פיזישן און גייסטיקן מצב...

שופט

עס איז פאַראַן אַ יסוד, פאַרטיידיקער, אַנצונעמען אייער פאַרשלאָג. איך זע, אַז דער אַנגעקלאַגטער וויל עפעס זאָגן, ביטע... מר יעקב קרול...

יעקב קרול

הער ריכטער, לייגט נישט אַפּ מיין משפט... איך דערוואַרט נישט, אַז מען זאָל מיך באַפּרייען פון מיין שטראַף וואָס קומט מיר. איך וויל, אַז מען זאָל מיר צוריקגעבן מיין נאָמען. איך וויל ווידער זיין יעקב קרול. דאָס וועט זיין מיין באַפּרייזונג. איך קען מער נישט אויסהאַלטן די לאַסט פון דעם בוים, וואָס דריקט מיך... איך האָב גע-זינדיקט און איך פּרעג זיך אַליין: פאַר וואָס האָסטו, אַ נאָכט פּרײַער, איידער עס איז געשען דאָס אומגליק, געשאַרפט די זעג ביז דאָס נאַפּט-קאַנצעל אין דעם באַראַק איז אויסגעגאַנגען? פאַר וואָס האָסטו געמאַכט דעם ערשטן איינשניט אין דער סאַסנע אַזוי, אַז זי זאָל פּאַלן נישט גלייך, נאָר אַז זי זאָל זיך אַ קייקל טאָן זייטיק? פאַר וואָס האָסטו דעמאָלט, מערער ווי שטענדיק, געטראַכט וועגן דער פּרייהייט, בעת דיין

חבר האט באקומען זיינע פאפירן צו פארן קיין מאסקווע? פאר וואס האסטו מיט
אזעלכע גיריקע אויגן געקוקט אויף זיין ווארעמער קורטקע און זיך געזאגט: זי איז
גוט אויף מיר. פאר וואס האסטו אזוי משונהדיק געצויגן די זעג און אויסגעקוקט זיך
די אויגן, אז דער בוים זאל פאלן אויף דיין חבר און אים צודעקן? פאר וואס ביסטו,
יעקב קרול, געווען אזוי אפגארעריש און געשפילט די ראל פון א נעבעכל, פארשלאגנ-
דיק אים פלומרשט זיך צו טוישן מיט די ערטער?

דערפאר ווייל דו האסט געוואלט איינשטילן די פארדאכטן און אומרו ביי דיין חבר
און אזעקנעמען ביי אים יעדן קלענסטן חשד, אז עס וועט בקרוב געשען א קאטאס-
טראפע! דערפאר ווייל מיט דיין פאלשקייט, יעקב קרול, צו פארנעמען זיין ארט ביים
בוים, האסטו אים געוואלט איבערצייגן, אז עס דראָט נישט קיין שום געפאר! דערי-
פאר, ווייל דו האסט שוין צוגעגרייט א תירוץ פאר אים, אויב ער וועט שווער פאר-
וונדעט ווערן, אז דאָס איז זיין אייגענע שולד, הלמאי ער האָט נישט געוואלט טוישן
זיך מיט די ערטער!

צו וואָס, הער פארטיידיקער, זוכט איר מיטלען, ווי אזוי מיך אומשולדיק צו מאַכן,
בעת איך זאָג אליין פאר אלעמען אָפן, אז איך בין שולדיק? איך בין געווען און בין
געבליבן א יידישער שניידער-געזעלן פון א קליין פויליש שטעטל, אן אומבאהאלפער-
נער, וועלכן דער גורל האָט געוואָרפן ווהיין ער האָט נאר געוואָלט. איצט האָב איך
זיך אָנגענומען מיט פוח. איך בין אין א יידיש לאַנד און דאָ וויל איך מאַכן דעם
חשבון מיט זיך אליין. דער באַשולדיקער האָט געזאָגט, אז איך בין געווען אין א
זומפ אין פראַנקפורט, אז איך האָב געהאַלפן געוועזענע נאַציס, אז איך האָב גענאַרט,
געשווינדלט, געווען אַ שפּיאָן און איך ווייס שוין אליין נישט וואָס ער האָט אַלץ נאָך
געזאָגט אויף מיר. ווייזט אויס, אז אין דעם אַלעם איז דאָ אַ זין... איך אליין הייב אָן
צו גלייבן אין דעם... איך בין אַ זינדיקער מענטש. איך דאַרף פאַר אַלעם צאָלן, אָבער
מיט וואָס? איך פאַרמאָג דאָך שוין מער גאַרנישט. אַ, דאָס ביסל לעבן? וואָס פאַר אַ
ווערט האָט דאָס, אז איך אליין וויל זיך פון דעם באַפרייען? זעט, שופט, וואָס די
צייט האָט פון מיר געמאַכט. דרייסיק יאָר נאָך דעם סיביריער וואַלד בין איך געקומען
אָהער פאַרענדיקן דאָס, וואָס דער פינצטערער גורל האָט דעמאָלט נישט געטאָן...
אַ דאַנק אייך וואָס איר האָט מיר געגעבן די מעגלעכקייט אויסצורעדן זיך, וואָס איר
האָט מיך אויסגעהערט, אַ דאַנק אייך, אַ טיפן דאַנק אייך, באַשולדיקער, ריכטער און
פאַרטיידיקער, אַ דאַנק אייך אלעמען, מיינע הערן...

בילד עלף

יוסף ארצי

ווהיין גייסטו, יעקב, אין מיטן דער נאַכט? עס איז דאָך שוין אזוי שפעט. בלייב אין
שטוב. דאָס איז געווען פאר דיר אַ שווערער טאָג. גאָט צו דאַנקען, וואָס אַלץ האָט
זיך שוין פאַרענדיקט. ביסט ווידער יעקב קרול און אַלע באַשולדיקונגען קעגן דיר
זענען אַנאָלירט געוואָרן. וואָס ווילסטו דען נאָך מער?

יעקב קרול

איך וויל גאַרנישט. איך האָב קיין מאָל גאַרנישט געוואָלט. בלויז דאַרט, אין סיביר,
ווען איך האָב געוואָלט לעבן, געוואָלט אַרויס אויף דער פריי, האָב איך דערפאַר גע-
צאָלט אַ פריי. אָבער איצט? איצט איז מיר גוט...

יוסף ארצי

דו רעדט, יעקב, מיט אַ פּרעמד קול. איך דערקען נישט דיין שטים. אַזוי האָסטו גערעדט צו מיר בעת דעם שנייטורעם אויפן טייך בוג, בעת דו האָסט מיך געפירט פון איין ברעג צום אַנדערן...

יעקב קרול

איך האָב געזען ווי די לאַנדסלייט אין דעם געריכטזאַל האָבן זיך געענדערט. נאָך דעם משפט איז קיינער נישט צוגעקומען צו מיר. דו, יוסף, ביסט דער איינציקער פריינד, וואָס איז מיר געבליבן. אָבער, אויך דו ביסט אַנדערש. זיי זיך מודה, יוסף...

יוסף ארצי

עס איז ריכטיק. אַלע גלייבן, אַז דו ביסט באַגאַנגען אַ שווערע זינד. מען וואַרפט מיר פאַר, הלמאי איך האַלט דיך אין מיין הויז. ווייסט, מיין פרוי איז אומצופרידן. איך וועל דיר העלפן מאַרגן געפיגען וווּ צו וווינען. אפשר וועסטו זיך אויפזוכן אַן אָרט אין אַ מושב, אָדער אין אַ קיבוץ? פאַראַן ערטער אין לאַנד פאַר איינזאַמע מענטשן... יעקב, קום נישט צוריק שפעט, ווייל דו וועסט איבערוועקן מיין פרוי און אויך מיך... עס איז מאַרגן פאַר מיר אַן אַרבעטסאַגאָ...

יעקב קרול

אַ גוטע נאַכט, יוסף... זיי רויק... איך וועל אייך נישט שטערן... איך וועל געפיגען מיין אָרט...

יוסף ארצי

אַ גוטע נאַכט...

בילד צוועלף

יעקב קרול

(רעדט צו זיך אַליין)

פאַר וואָס זענען די גאַסן אַזוי פּוסט געוואָרן? אפשר דערפאַר ווייל דער ים-נעפל האָט אַלץ איינגעהילט, אַפילו די גאַסלאַמפּן? ווי אומהיימלעך עס רוישט דער ים! איך הער עפעס אַ ניגון. ער איז דאָך אַזוי באַקאַנט. זענען עס נישט די כּוואַליעס, וועלכע טראָגן אַרום דעם ניגון? אַ, איצט הער איך אים דייטלעכער. מיט יעדן שפּאַן, וועלכן איך מאַך, הער איך דאָס געזאַנג בולטער. דאָס איז דאָך אַ תּהילים-ניגון. איך האָב קיין מאָל נישט געקענט דאַווענען, אָבער דעם ניגון פון די תּפילות — געדענק איך גוט. איך געדענק גוט דעם ניגון פון תּהילים. מיין פאַטער האָט געזאַנג תּהילים מיט אַן עדה יידן אין בית-המדרש. פון וואָנען זענען אַהערגעקומען, אין דער נאַכט, די יידן פון פּוילישן שטעטל, אַזש צום ים-ברעג פון תּל-אביב?

איך וועל גיין מיטן קליינעם געסל... נאָך אַ פאַר טריט... דאָס איז עס... איך שטיי אין דער אָפּענער טיר פון דער קליינער שול... יידן זיצן ביי אַ לאַנגן טיש און זאָגן תּהילים. זיי קוקן מיך אָן נישט איבעררייסנדיק דעם ניגון... ער איז אַזוי טרויעריק, אַז איך פיל, אַז כּוועל פאַלן אויף דער שוועל פון עצבות. איך וועל זיך אָבער שטאַרקן. אַ, איך בין ווידער ביים ברעג. דער ים איז איצט געוואָרן נאָך רעשיקער און איך הער אַפילו שוין נישט מיין אייגן קול... אַרום מיר איז טונקל. איך קוק צוריק, צו דער האַטעל-געביידע, וווּ איך בין איינגעשטאַנען... אויסטערליש... עס איז ליכטיק נאָר אין איין פענצטער! דאָס איז דאָך ס'זעלביקע פענצטער פון דעם צימער אין האַטעל, וואָס איך האָב פאַרנומען אין יענער נאַכט...

ווי אזוי קען דאָס מעגלעך זיין, וואָס גראַד דאָס פענצטער איז באַלויכטן? איז דאָרט פאַראַן נאָך אַ יעקב קרול, וואָס קוקט אַרויס פון פענצטער און אין בעט שלאָפט אַ הענריעטע? אפשר גייט עס דער צווייטער יעקב קרול לענגויס דעם ים-ברעג און טראַגט עפעס אין דער האַנט? אַ קליין פעקעלע מלבושים?... פאַר וואָס איז דער נעפל נאָך אַלץ נישט צערונען געוואָרן און פאַר וואָס רוישן די כוואַליעס אַלץ היל-כיקער און הילכיקער?

דער ים איז קיל, אזוי קיל ווי אין יענער נאַכט. מאַרגן וועט דער אַנדערער יעקב קרול אַרויסקוקן פון האַטעל-פענצטער און זען אַן אַנלויף פון מענטשן ביים ברעג... ער וועט אויף גיך פאַרפאַקן זיינע וואַליזעס און אַראַפּגיין מיט די טרעפּ פון האַטעל... ער וועט זיך איילן און זיין הענריעטע וועט אים נאַכגיין. ער וועט איר זאָגן: «קום הענריעטע, מיר מוזן ערגעץ אוועקפאַרן...» דערנאָך וועט זיך באַזייזן דער פּאָליציאַנט און עפעס פרעגן דעם מענטש פון האַטעל... יעקב קרול וועט פאַרבייגיין און שווייגן... משונהדיק ווי אויסגעמישט עס איז איצט דער תהילים-ניגון מיטן גערויש פון די ים-כוואַליעס. מען קען זי שוין מער נישט אונטערשיידן...

אַ, גאַט, איך וואַלט תפילה-געטאָן — קען איך אָבער נישט פון אויסנווייניק די ווער-טער. איך קען בלויז דעם אַלף-בית... וועל איך דעריבער, אזוי ווי יענער ייד, זאָגן צו דיר, אַלמעכטיקער, די אותיות פון יידישן אַלף-בית; אַלף, בית, גימל, דלד, און דו. האָר פון די הימלען, וואָס דו ביסט דער פאַרשטענדיקסטער און דער אַלץ-ווייטנדיקער. שטעל צונויף מיינע אותיות אין אַ תפילה..

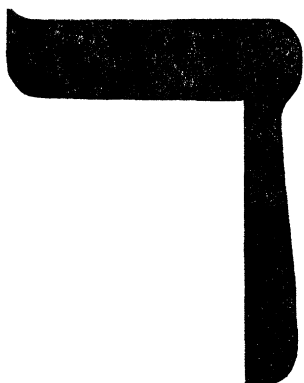
מיין געבעט דערגייט נישט צו דיר, אַלמעכטיקער? איך פיל דאָס, ווייל דו ענטפערסט מיר מיט אַ בייזן שטורעם-געוויטער, מיט כוואַ-ליעס, וואָס דערהייבן זיך ביז די הימלען. אַ, דער תהילים-ניגון איז פאַרגאַנגען און די מבוּל-וואַסערן רינגלען מיך אַרום...

פּוּן

★

מענדל מאַן

געבוירן אין וואַרשע, דערצווייגן געוואָרן אין שכנותדיקן פּלאַנסק. אַנגעהויבן שרייבן און מאַלן גאַר יונג. דעביוטירט מיט לידער אין די „ליטעראַרישע בלעטער“. ווען די מלחמה איז אויסגעבראָכן, אין סעפטעמבער 1939, איז ער אַנטלאָפּן אין סאָויעטן-פאַרבאַנד, ווי ער איז אין 1941 מאַביליזירט געוואָרן אין דער רויטער אַרמיי. זיינע מלחמה-דערפאַרונגען באַשרייבט ער אין דער טרילאָגיע: „ביי די טויערן פון מאַסקווע“, „ביי דער ווייסל“ און „דאָס פּאַלן פון בערלין“. די דריי בענדער זענען איבערגעזעצט געוואָרן אין פיל שפּראַכן. אין יאָר 1945 צוריקגעקומען קיין פּוילן, אין 1946 אַוועק קיין דייטשלאַנד און אין 1948 אַנגעקומען קיין מדינת ישראל. פאַרעפנטלעכט אַ ריי פּראָזע-ווערק וועגן לעבן אין ישראל. ווינט איצט אין פאַריז, וווּ ער איז רעדאַקטאָר פון דער טאַגצייטונג „אונדזער וואַרט“.

דער

אַמעריקאַנער

ייד

דער אַמעריקאַנער יידישער ישוב שטעלט היינט צו טאָג מיט זיך פאַר אַ העלפט פון דער יידישער באַפעלקערונג אין דער וועלט און אַן אַפּשאַצונג פון זיינע פּערספּעקטיוון און דעם כאַראַקטער פון זיין שעפּע-רישער ענערגיע איז פון גורלדיקער וויכטיקייט פאַרן גאַנצן יידישן פּאָלק.

אַלע אידעאָלאָגישע שאַטירונגען אין דער אַמעריקאַנער יידישער קהלה — פון דער רעליגיעזער אַרטאָדאָקסישער אַפּגעזונדערטקייט, ביז דער אַסימילאַציע און ציוניזם — האָבן זיך פאַרמירט אין מזרח-איראָפּע, אויפן סמך פון די דאַרטיקע היסטאָרישע זעראַרונגען.

איז אַמעריקע אַנדערש אַלס אַ היים פאַר יידן?

דערויף זענען נישט פאַראַן קיין דעפיניטיווע ענטפּערס. לויט מיין מיינונג איז דאָס סאַמע כאַראַקטעריסטישסטע דער פּאַקט, וואָס אַמעריקע האָט נישט געהאַט קיין מיטלאַטערלעכע פאַרגאַנגענהייט. די פעאַדאַלע סטרוקטור איז נישט אין וועלכער עס איז באַדייטנדיקער מאָס אימפּאַרטירט געוואָרן אין די ערשטע דרייצן אַמעריקאַנער קאָלאָניעס, וואָס די ענגליש-רעדנדיקע אימיגראַנטן האָבן געגרינדעט. דאָס, וואָס איז יאָ געוואָרן אַריבערגעבראַכט, איז געוואָרן אַפּגעווישט דורך דער אַמעריקאַנער רעוואָלוציע.

דאָס מיינט, אַז די ייִדן האָבן אין אַמעריקע אָנגעהויבן זייער לעבן אין גאָר אַנדערע באַדינגונגען, ווי די אין וועלכע זיי האָבן געלעבט אין יעדער אַנדערן לאַנד אין דער וועלט. סיי צווישן קריסטן און סיי צווישן מוזולמענער האָבן די ייִדן במשך פון יאָרהונדערטער געלעבט אין ספעציפישע אומשטענדן, אַלס פרעמדע, און נישט אַלס גלייכבאַרעכטיקטע בירגער. דער קאַמף פאַר דעם מאַדערנעם שטאַט, וואָס האָט זיך אָנגעהויבן אין 18-טן יאָרהונדערט, האָט אומעטום באַדייט, אַז די געזעלשאַפט אַלס אַ גאַנצע האָט געמוזט באַוווּסטזיניק איבעררייסן מיט דער פאַרגאַנגענהייט, פּדי צו שאַפן אַ נייע וועלטלעכע דעפיניציע פון דער מלוכה און דער יחידישער בירגערשאַפט. די עמאַנציפּאַציע פון ייִדן אין אייראָפּע — אין פראַנקרייך, ענגלאַנד אָדער דייטשלאַנד — האָט מיט זיך פאַרגעשטעלט דעם לעצטן אַקט אין דעם דאָזיקן פראַצעס פון איבעררייסן מיט דער מיטלאַטערלעכער פאַרגאַנגענהייט.

הונדערט און פּופּציק יאָר נאָך דעם, ווי עס האָט זיך אָנגעהויבן די קאַלאָניאַציע פון אַמעריקע, ערב דער אַמעריקאַנער רעוואָלוציע, האָט די צאָל ייִדן אין אַמעריקע באַטראַפן קוים 2,500, אויף אַ באַפעלקערונג פון קרוב דריי מיליאָן. די דאָזיקע קליינע גרופּע עקזאַטישע אימיגראַנטן, בראַש מיט עטלעכע סוחרים, האָבן נישט באַדראַט קיינעמס אינטערעסן און האָבן דעריבער נישט גורם-געווען קיין שום „ייִדישן פראַבלעם“. די וויכטיקסטע זאַרג פון די גרינדער פון די פאַראייניקטע שטאַטן איז געווען צו צוימען דעם קאַמף צווישן די פאַרשידענע פראַטעסטאַנטישע סעקטעס, ווייל אַפילו די קאַטאָליקן זענען דאָן געוועזן גאָר אַ קליינע מינדערהייט. דער פרינציפּ פון דער אַמעריקאַנער קאָנסטיטוציע וועגן אַפּטיילן די קירך פון שטאַט האָט פאַרויכערט די גלייכבאַרעכטיקונג פון אַלע אמונות און האָט געהאַט אַלס ציל אַ סוף צו מאַכן צו די רעליגיעזע קאַמפּן פון יעדער אַלטער היים. דער דאָזיקער פרינציפּ האָט זיך אויך באַצויגן לגבי ייִדן און קאַטאָליקן.

אין 19-טן יאָרהונדערט, ביז נאָכן בירגערקריג, האָבן די ייִדן נישט געשפּילט קיין שום באַדייטנדיקע ראָל אין פאַרמירן די אַמעריקאַנער געזעלשאַפט. זיי זענען געווען בלויז צושויער פון די קריטישע קאַמפּן, און אויב זיי האָבן גענאָסן פון די נייע פרייהייט, איז דאָס געשען טאַקע דערפאַר, ווייל זיי האָבן מיט זיך נישט פאַרגעשטעלט קיין שום וויכטיקן כּוח אָדער פראַבלעם אין דער אַמעריקאַנער געזעלשאַפט. זיי האָבן אָנגענומען דעם שטאַנדפּונקט, אַז דאָס באַלאַנגען צו דער אַמעריקאַנער געזעלשאַפט באַדייט: זיך אויפּפירן לויטן מוסטער פון דער דאָמינאַנדיקער אַנגלאַ-סאַקסישער מערהייט. אין יאָר 1840 האָט די צאָל געמישטע חתונות ביי ייִדן אין אַמעריקע דערגרייכט ביז 40 פראַצענט, און עס האָט געהאַלטן דערביי, אַז איבערגעלאָזט אַליין, וואַלטן די ייִדן שנעל זיך אויס-געמישט מיט דער אַלגעמיינער באַפעלקערונג. דער דעצידירנדיקער ווענדפּונקט אין דער געשיכטע פון אַמעריקאַנער ייִדנטום איז געקומען אין יאָר 1881, ווען עס האָט זיך אָנגעהויבן די מאַסן-אימיגראַציע, נאָך די פאַגראַמען אין רוסלאַנד.

דאָס הייסט נישט, אַז די ייִדישע אַיינוואַנדערונג פון מזרח-אייראָפּע האָט זיך נישט אָנגעהויבן פריער. אַפילו צווישן די ספרדישע אָדער דייטשע ייִדן, וואָס זענען געהאַט געקומען אין מיט פון 19-טן יאָרהונדערט, האָבן זיך געפונען פיל פּוילישע און רוסישע ייִדן, וועלכע האָבן „אונטערוועגס“ זיך געהאַט אַסימילירט און זיך צוגעאייגנט אַ מער מיחוסדיקע אידענטיטעט. דאָך איז אַ פאַקט, אַז דער גרויסער ייִדישער עמיגראַציע-שטראָם פון מזרח-אייראָפּע האָט זיך אָנגעהויבן ערשט אין די אַכציקער יאָרן.

זווישן 1865 און 1914 האָט די איינוואַנדערונג פון אייראָפּע קיין אַמעריקע באַטראַפּן אַן ערר 30 מיליאָן. קרוב צען פּראָצענט דערפון זענען געוועזן יידן, וואָס זענען גלייך געוואָרן אַנזעעוודיק אויף דער אַמעריקאַנער אַרענע. דער יידישער ישוב אין אַמעריקע, ווי אַ זעלבשטענדיקער פּוה, וואָס האָט זיך נישט געוואָלט אויפלייזן און אויס-מישן מיט דער אַלגעמיינער באַפעלקערונג, איז בכּן נאָך נישט אַלט קיין הונדערט יאָר און איז אַפילו נישט עלטער פון דעם ישוב אין ארץ-ישראל. ביידע זענען געשאפן געוואָרן דורך די כּוחות, וואָס האָבן דאָן געווירקט אין דער רוסישער אימפעריע. די יידן, וואָס האָבן עולה געוועזן קיין ארץ-ישראל, האָבן דאָרט אַנגעטראַפּן אַן אולטרא-אַרטאָדאָקסישן, אַלטן ישוב. דאָקעגן אין אַמעריקע האָבן די גרויסע מאַסן יידישע אימיגראַנטן אַנגעטראַפּן אַן אַסימילאַטאָרישע יידישע עליטע.

וואָס אַזעלכעס אייגנאַרטיקס האָבן די הונדערטער טויזנטער יידישע אימיגראַנטן געבראַכט מיט זיך פון דער אַלטער היים? אין דער ערשטער ריי איז דאָס געוועזן זייער אַנדערשקייט, זייער יידישקייט. ענלעך ווי אַלע אַנדערע אימיגראַנטישע מאַסן זענען אויך די יידן געקומען קיין אַמעריקע, געטריבן פון גויט און דער האַפענונג צו דערגרייכן בעסערע לעבנס-באַדינגונגען אין דעם נייעם לאַנד. די יידן האָבן אָבער געהאַט נאָך אַ וויכטיקע סיבה פאַר זייער אויסוואַנדערונג: אַנטלויפן פון רדיפות. צוליב דעם האָבן די יידישע עמיגראַנטן פון צאָרישן רוסלאַנד, ביים סוף פון 19-טן יאָרהונדערט, אַריינגעבראַכט אין דער אַמעריקאַנער געזעלשאַפּט אַ ברויזנדיקן אידעאָלאָגישן פערמענט.

די וויכטיקסטע סאָציאַליסטישע פרעסע-אַרגאַנען אין אַמעריקע ביים אָנהויב פון 20-טן יאָרהונדערט זענען געוועזן אין יידיש, און די ניו-יאָרקער איסט-סייד איז געוואָרן דער פירנדיקער צענטער פון דער סאָציאַליסטישער באַוועגונג. וואָס שייך דעם יידישן רעליגיעזן סעקטאָר, איז אין פאַרלויף פון עטלעכע יאָר די רעפּאַרם-באַוועגונג געוואָרן פאַרטונקלט דורך דער מזרח-אייראָפּעיִשער אַרטאָדאָקסיע. די שפּראַך פון דער מערהייט יידן אין אַמעריקע איז שוין נישט געוועזן ענגליש אָדער דייטש, נאָר יידיש. אזוי אַרום איז אין משך פון געציילטע יאָרן פאַרגעקומען אַ ראַדיקאַלע ענדערונג אין דעם כאַראַקטער פון יידישן ישוב אין אַמעריקע. אַנשטאַט צו ווערן דער קלאַסישער ביישפּיל פון דער-פּאָלגרייכער אינטערגראַציע אין דער אַמעריקאַנער געזעלשאַפּט, זענען די יידן געוואָרן אַ ביישפּיל פון פּמעט שאַקירנדער אַנדערשקייט.

אויף דער דאָזיקער נייער אימיגראַנטן-מאַסע האָט אַמעריקע פּרובירט אַנוואַרפּן דעם פּרינציפּ פון „שמעלצטאַפּ“, דאָס הייסט, אַז זיי האָבן זיך באַדאַרפּט צופאַסן צו דער קולטור פון דער דאָמינירנדיקער קריסטלעך-פּראָטעסטאַנטישער באַפעלקערונג, נישט בלויז אין דער שפּראַך, נאָר אויך אין לעבנס-שטייגער. אין דעם פּראָצעס פון דער אַמעריקאַניזאַציע האָבן די אַלט-איינגעזעענע יידן אויף זיך גענומען די ראַל פון לערערס. זיי האָבן זיך פאַרמאַסטן אויסצוקורירן די נייע איינוואַנדערער פון זייער אַנדערשקייט, פּדי זיי זאָלן קענען אַקצעפּטירט ווערן דורך דער אַמעריקאַנער געזעלשאַפּט.

די נייע יידישע אימיגראַנטן האָבן זיך נישט אַנטקעגנגעשטעלט דעם דאָזיקן פּראַגראַם פון אַמעריקאַניזאַציע. זיי האָבן געוויסט, אַז זיי מוזן זיך אויסלערנען די ענגלישע שפּראַך און אַנעמען די פּירונגען אין זייער נייער היים, פּדי צו דערגרייכן אַ בעסער לעבן. זייערע קינדער, וועלכע האָבן אין רוסלאַנד זיך אַנגעטראַפּן אויף גרויסע שוועריקייטן ביים באַקומען וועלטלעכע בילדונג, זענען דאָ מאַסנווייז געאַנגען אין די פּאַלקסשולן און אויך אויף די אוניווערסיטעטן. נאָך פאַר דער ערשטער וועלט-מלחמה

האָבן די קינדער פון יידישע אימיגראַנטן מיט זיך פאַרגעשטעלט די מערהייט סטודענטן אין "סיטי קאָלעדזש" אין ניו-יאָרק. נישט געקוקט אָבער דערויף האָט די טענדענץ פון טאַטאַלער אַסימילאַציע קיין מאָל נישט פאַרכאַפט די מזרח-אייראָפּעיִשע יידן, אַפילו נישט דעם יונגן דור, וואָס איז געוואָרן אָפּגעפרעמדט פון יידישן כלל און איז אַוועק אויפן וועג פון ראַדיקאַלער פּאָליטיק.

ציוניסטן, אַרטאָדאָקסישע יידן, סאַציאַליסטן, אַנאַרכיסטן און אָנהענגער פון פאַר-שידענע אַנדערע באַוועגונגען זענען שנעל געקומען צו דער איבערצייגונג, אַז זיי האָבן עפּעס נייעס צו זאָגן וועגן דעם אַמעריקע, וואָס זיי האָבן אָנגערטראָפּן. דאָס איז געקומען צום אויסדרוק אין פאַרשידענע אַנגריפּן קעגן דער אידעע פון אַ "שמעלצטאַפּ". אין 1910 איז האַראָס קאַלען אַרויסגעקומען מיט אַ נייער טעאָריע וועגן דעם אַזוי-גערופּענעם "קולטור-פלוראַליזם" ווי אַ מוסטער פאַר דער אַמעריקאַנער געזעלשאַפּט. ער האָט אין זינען געהאַט אַלע מינדערהייטן, אָבער קודם-כּל איז געוועזן קלאַר זיין יידישע מאַטי-ווירונג.

איבערהאַלב דעם אַמעריקאַנער יידישן ישוב איז דער קאַמף אָנגעגאַנגען אויף פאַרשידענע פּראָנטן: צווישן דעם עלטערן דור איינגעפונדעוועטע אַמעריקאַנער יידן אונטער דער פירערשאַפּט פון אַזעלכע פּערזענלעכקייטן, ווי דזשיעקאָב שיף און לואיס מאַרשאַל פון איין זייט, און די פריש-געקומענע יינגערע פאַרטרעטער פון די רוסישע יידן — פון דער צווייטער. עס איז נישט געקומען צו קיין ערנסטער שפּאַלטונג צווישן די דאָזיקע צוויי שיכטן, ווייל אַזעלכע פיגורן ווי סטיפּען ווייז, יהודה מאַגנעס און לואיס בראַנדייס האָבן זיך אידענטיפּיצירט מיט די "רוסן". די איבערוועגנדיקע מערהייט פון זייערע נאַכפּאָלגער זענען געוועזן ציוניסטן, סאַציאַליסטן און אַרטאָדאָקסישע יידן, וועלכע האָבן אויף איסט-בראַדוועי טאַקי געקעמפט צווישן זיך, אָבער עס האָט זיי פאַראייניקט דער שטאַנדפונקט, אַז די סאָלידאַריטעט פון אַמעריקאַנער יידנטום מיטן וועלט-יידנטום דריקט זיך אויס נישט בלויז אין פּילאַנטראָפּיע — אין מאַטעריעלער הילף פאַר די נויט-ליידנדיקע ברידער אויף יענער זייט ים — נאָר איז באַזירט אויף דער היסטאָריש-עמאַציאָנעלער אַחדות אינעם קאַמף קעגן פאַרפּאָלגונגען.

די פריש-געקומענע אַמעריקאַנער יידן האָבן געהאַט דעם באַוווּסזיין, אַז זיי געפינען זיך אין אַ פּיל בעסערן מצב, ווי די יידן אין אַלע אַנדערע ישובים אין דער וועלט. זיי האָבן זיך אָבער קיין מאָל נישט באַטראַכט פאַר "אַמעריקאַנער פון יידישן גלויבן". זיי זענען אויך נישט געוועזן גרייט אַנצונעמען די עקסטרעם-ציוניסטישע אידעאָלאָגיע, אַז "זיי זענען אין גלות און וואַרטן צו ווערן אויפגעריכט אין אַן אייגענעם היימלאַנד". דאָס וואַלט געוועזן אין סתירה צו זייער אַמעריקאַנער פאַטריאַטיזם און דעם געפּיל, אַז זיי געפינען זיך אין דעם "גאַלדענעם לאַנד" — דאָס לאַנד פון פרישע אָנהויבן, וווּ די יידישע טראַגעדיעס פון אייראָפּע האָבן קיין מאָל נישט פאַסירט און קענען נישט פאַסירן.

נישט געקוקט אָבער דערויף זענען די אַמעריקאַנער יידן געוועזן איבערצייגט, אַז זיי באַלאַנגען נישט נאָר צו אַמעריקע, נאָר אויך צום יידישן וועלטפּאָלק, און אַז עס איז נישט פאַראַן קיין שום סיבה פון אַנגסט פאַר דער דאָזיקער דאַפּלער לאַיאַליטעט. אַ דאַנק דעם האָבן זיי זיך געפּילט באַרעכטיקט אויסצואיבן אין אַמעריקע אַ דרוק פאַר יידישע פּאָדערונגען, ווי למשל, אַז די אינטערנאַציאָנאַלע געמיינשאַפּט זאָל אַנערקענען די באַלפור-דעקלאַראַציע און אַנדערע שפּעטערדיקע ציוניסטישע דעקלאַראַציעס.

עס איז איצט אן אנגענומענער פאקט מצד די אמעריקאנער יידן און דער אמערי- קאנער געזעלשאפט בכלל, אז דער יידישער ישוב איז טיף פארבונדן מיט מדינת-ישראל, אויב אין די דרייסיקער און פערציקער יארן איז דאס אין געוויסע יידישע קרייזן נאך געשטעלט געווארן אונטער א פרעגזייכן, איז דאס איצט מער נישט אקטועל. אין קעגנזאץ צו אלע אנדערע מינדערהייטן אין אמעריקע האבן די יידן נישט פארלוירן זייער אידענטיטעט, הגם זיי האבן אמשנעלסטן באוויזן אריינצודרינגען אין די בפבדיקסטע געביטן פון אמעריקאנער לעבן.

אנטיסעמיטיזם האט אויסגעזען צו זיין אן ערגסטע געפאר אין אמעריקע, ווען אין די 70-קער יארן פון פאראגאנגענעם יארהונדערט זענען אנגעקומען די גרויסע מאסן יידיש-רעדנדיקע אימיגראנטן, וואס האבן מיט זיך פארגעשטעלט א דורכויס פרעמדן עלעמענט. די דאזיקע דערשיינונג איז פסדר געוואקסן און אין די 20-קער יארן זענען יידן געווארן אטאקירט פאר באלשעוויזם, ווייל סיי אין סאוועט-רוסלאנד און סיי אין אמעריקע זענען יידן געוועזן פראמינענטע פירער אין דער קאמוניסטישער באוועגונג. די רייכע אמעריקאנער עלעמענטן האבן אטאקירט די יידן, ווייל זיי האבן געקעמפט פאר סאציאלע ענדערונגען, וואס זענען געוועזן א פארבאדינג פאר זייער אייגענעם ווילשטאנד. אין די פריע 30-ער יארן, אויפן הויכפונקט פון גרויסן עקאנאמישן קריזיס, ווען דאס היטלער-געשפענסט האט גענומען שטייגן אין אייראפע, האט דער אנטיסעמיטיזם אויס- געזען צו זיין אן ערנסטע געפאר אין אמעריקע. די צווייטע וועלט-מלחמה און דער צוזאמענברוך פון נאציזם האט א סוף געמאכט צו דעם דאזיקן פראבלעם. אין אנהאלט פון אוישוויץ איז אינטעלעקטועל און אידעאלאגיש געווארן א בושע צו זיין אן אנטיסעמיט. די פראספערירנדיקע נאך-מלחמה עקאנאמיע האט זיך גענויטיקט אין אלע פרא- פעסיאנעלע פוחות, ספעציעל אין אזעלכע נייע אינדוסטריעס, ווי עלעקטראניקס, אויב אין מיטן פון 19-טן יארהונדערט האבן יידן באקומען די מעגלעכקייט צו ווערן גלייכבארע- טיקטע פעדלערס, האט איצט פאר מיליאנען יידן זיך געעפנט די מעגלעכקייט אריינ- צוגיין אין דעם נייעם הויפטשטראם פון דער אמעריקאנער עקאנאמיע.

צו די גרויסע דערגרייכונגען פון רווועלטס „ניו-דיל“-רעפארמען, אין וועלכע די יידן האבן געשפילט א וויכטיקע ראָל, האט באלאנגט דאס איינשטעלן דעם פרינציפ פון אוואַנסירן לויט די פעיקייטן, קודם-כל אין די עפנטלעכע אַמטן, ווו די אַנטי-יידישע דיסקרימינאציעס זענען פולשטענדיק פארשוונדן, אין משך פון איין דור זענען די יידן געווארן פארוואנדלט פון דער אַרעמסטער גרופע אין אמעריקע אין דער רייכסטער. זיי האבן באַזונדערס אוואַנסירט אויף געביטן, וואס זענען פאַר זיי פריער געוועזן אומצו- טריטלעך, ווי אוניווערסיטעטס-פראַפעסאָרן, קינסטלער, שרייבער און געשטאַלטיקער פון דער עפנטלעכער מיינונג. עס איז נאך פארבליבן א געוויסער מין געזעלשאפטלעכער אנטיסעמיטיזם, באַזונדערס צווישן די קאַנסערוואַטיווע עלעמענטן אין לאַנד, אָבער אין איצטיקן מאַמענט האַט עס קוים וועלכע עס איז באַדייטונג.

די סאַמע לעצטע רייבונגען צווישן די יידן און אַנדערע באַפעלקערונגס-גרופן זענען געקומען נישט פון אויבן, נאָר פון אונטן, פון די שוואַרצע, וואס קעמפן איצט פאַר זייער סאַציאַלן און עקאנאמישן פראַגרעס. די יידן שטעלן מיט זיך פאַר אַ גרופע, אויף וועלכער די שוואַרצע טרעפן זיך אָן ווי אויף די פאַרגעשריטענע אויף דער סאַציאַל- עקאנאמישער לייטער. זיי זענען די הייזער- און געשעפטס-אייגענטימער, די לערער און באַאַמטע.

דער פרינציפ פון אוואנסירן לויט די פעיקייטן, וואס האט געהאלפן די יידן אין זייער פסדרדיקן שטייגן, איז נישט צום הארצן די שווארצע, אלנפאלס נישט דעם איצטיקן דור, וואס פאדערט אנצווענדן דעם פרינציפ פון קוואטעס, פראפארציאנעל צו זייער צאל אין דער אלגעמיינער באפעלקערונג. פאראן אפילו א מיינונג, אז די אמעריקאנער הער-שנדיקע קרייזן זענען גרייט איינצושטילן דעם דראענדן צארן-אויפברויז מצד די שווארצע דורך לאזן זיי פארנעמען די פאזיציעס פון די יידן. דאס זעט אבער אויס צו זיין היפש איבערגעטריבן.

טראץ דעם, וואס יידן האבן געשפילט אן אומפראפארציאנעל-אקטיווע ראל אין קאמף פאר די רעכט פון די שווארצע, זענען צווישן די ראדיקאלע פירער פון די שווארצע פאראן פארביסענע אנטיסעמיטן. דאך איז די אלטע אליאנץ צווישן יידן און דעם עלטערן דור שווארצע נישט געווארן געבראכן און אויספארשונגען באוויזן, אז אפילו אין איצטיקן קריטישן מאמענט איז דער אנטיסעמיטיזם צווישן די שווארצע פיל שוואכער, ווי צווישן די ווייסע, שוין אפגערעדט דערפון, וואס דער אנטיסעמיטיזם איז בכלל היינט אין אמעריקע אומבאדייטנדיק. אין די פרעזידענטן-וואלן פון יאר 1972 האבן די יידן מיט זיך פאר-געשטעלט די איינציקע ווייסע גרופע, וואס האט פונקט ווי די שווארצע אין אן איבער-וועגנדיקער מערהייט געשטימט פאר די דעמאקראטן.

עס איז שווער פארויסצוזען, וואס עס קען פאסירן אין פאל פון א קריזיס אדער סאציאלן אויפברויז, אבער היינט צו טאג קען מען מיט דער גאנצער זיכערהייט באהויפטן, אז אין דער געשיכטע פון יידישן פאלק איז נאך נישט געוועזן קיין יידישער ישוב, וועלכער זאל אזוי ווייניק ווי דער אמעריקאנער יידישער ישוב זיין באזארגט פאר דער געפאר פון אנטיסעמיטיזם, וואס זאל זיי אפהאלטן פון עפנטלעכע אקציעס און פאליטישן קאמף.

וואס אנבאלאנגט דער פאליטישער איינשטעלונג פון די אמעריקאנער יידן, איז די לאגע היינט צו טאג נישט אזוי קלאר, ווי דאס איז געוועזן אין די 30-קער און 40-קער יארן, ווען די יידן זענען אין זייער איבערוועגנדיקער מערהייט געוועזן א טייל פון רוועולוטס "ניו-דיל"-קאאליציע. אפילו אין די 50-קער און 60-קער יארן, ווען די קינדער און אייניקלעך פון די מזרח-איראפע'ישע אימיגראנטן זענען אויפגעשטיגן צו רייכטום און מאכט, זענען זיי נאך אלץ געוועזן אקטיוו אין קאמף פאר די אינטערעסן פון די געקרוי-דעטע סאציאלע גרופן. באזונדערס, האבן זיי געשפילט א וויכטיקע ראל אין דער "שוואר-צער רעוואלוציע", אין איר ערשטער פאזע, ווען עס האט זיך געהאנדלט וועגן אינ-טעגראציע.

היינט צו טאג זענען שוין פאראן אין אמעריקאנער יידנטום פארשידענע עלעמענטן, וועלכע באלאנגען נישט צו דער דאזיקער פאליטישער שיטה. א טייל פון די פארמעגלעכע יידן האבן זיך צוגעאייגנט דעם קאנסערוואטיוו פון די נישט-יידן פון דעם זעלבן קלאס און שטעלן זיך אנטקעגן סאציאלע ענדערונגען. דער יידישער מיטלקלאס און די ארעם-קייט אין די גרויסע שטעט, באזונדערס אין ניו-יארק, שטיצן דעם קאמף פון די אזוי-גערופענע "עטנישע" גרופן, וואס פארטיידיקן זייערע וויין-קווארטאלן און ארבעטס-פאזיציעס. קעגן די שטייגנדיקע פאדערונגען פון די שווארצע. א טייל פון דער יידישער אינטעליגענץ, באזונדערס אויף די אוניווערסיטעטן, רעדט וועגן דער נויטווענדיקייט צו באשיצן זייערע פאזיציעס, וואס ווערן באדראט דורך די פאדערונגען פון די שווארצע.

וועלכע קעמפן פאר מער שטעלעס אויף די אוניווערסיטעטן און מער פלעצער פאר שווארצע סטודענטן.

וואס שייך דער הויפטזארג פון ארגאניזירטן אמעריקאנער יידנטום, און נעמעלעך: די צוקונפט פון מדינת-ישראל און דער גורל פון די יידן איבער גאר דער וועלט, האבן די אמעריקאנער יידן אלע מאל געפונען שטיצע צווישן די ליבעראלן און זיך אנגעטראפן אויף קעגנערשאפט מצד די רעכטע, וועלכע האבן ארויסגערוקט דעם ארגומענט, אז „אמעריקע דארף טאן בלויז דאס, וואס איז גוט פאר אמעריקע“. אין די לעצטע יארן איז אבער פארגעקומען אן ענדערונג. דער יידישער שטאנדפונקט און יידישע פאדערונגען געפינען אלץ מער שטיצע צווישן פאליטישע און אפילו רעליגיעזע קרייזן פון רעכטן לאגער. די איינציקע ערנסטע אנטיי-ישראל שטימען קומען איצט גראד פון דעם פאליטישן און רעליגיעזן לינקן פליגל.

אומצעטיילבאר פון יידישן לעבן אין אמעריקע איז די פארבינדונג מיט מדינת-ישראל. זינט דער זעקסטאגיקער מלחמה פון 1967 איז די דאזיקע פארבינדונג אויף יעדער שטופע געשטיגן אין ממש געאמעטרישע פראפארציעס. נאך דעם פערטל יאר-הונדערט פון מדינת-ישראל איז די אורשפרונגלעכע סטרוקטור פון אקטיוויטעטן לטובת מדינת-ישראל פארבליבן דער קערן פון ארגאניזירטן יידישן לעבן אין אמעריקע. די עמאציעס און זארג, וואס באגלייטן די דאזיקע ארבעט, האבן, לויט מיין מיינונג, פארנומען דאס נאטירלעכע ארט פון דער אמאליקער צוגעבונדנקייט צו דער יידישער אמונה. מיט אנדערע ווערטער, די פארבינדונג מיט ישראל שטעלט מיט זיך פאר דעם אני-מאמין פון אמעריקאנער יידנטום. די אפטע באזוכן אין דער מדינה און די אונטערנעמונגען צו שאפן פאגנדן לטובת מדינת ישראל זענען די וויכטיקסטע געשעענישן אין דעם אמעריקאנער יידישן ישוב. וואס שייך דער דערצינונג פון יונגן דור, ווערט אלץ מער אנערקענט דער פרינציפ, אז דאס פארברענגען א שטיקל צייט אין ישראל איז א נויטווענדיקייט פאר דער יידישער התחייבות מצד די קינדער.

מדינת-ישראל איז אין א באדייטנדיקער מאס אפהענגיק פון דער מאראלישער און פינאנציעלער שטיצע פון אמעריקאנער יידנטום, אבער די ארבעט לטובת מדינת-ישראל איז געווארן דער אלץ-ארוםנעמענדיקער אינהאלט ביי די אמעריקאנער יידן און פילט זיי אן מיט גרויס התלהבות.

די לאגע ווערט אבער קאמפליצירט דורך קעגן-שטראמען. אינערהאלב דער יידי-שער געזעלשאפטלעכקייט אין אמעריקע זענען פאראן גרופן, וואס ווילן שטעלן דעם טראפ אויף היימישע אמעריקאנער פראבלעמען און אויף דער אויפגאבע פון פרועווערווירן דאס אמעריקאנער יידישע לעבן אלס אזעלכעס. פאראן א מיינונג, אז דער פארצוג, וואס ווערט געגעבן די אקטיוויטעטן לטובת מדינת-ישראל, איז עלול אפצושוואכן דאס אמע-ריקאנער יידישע קהלה-לעבן. אזא מיינונג עקזיסטירט, טראץ דעם ארגומענט, אז ישראל איז דער וויכטיקסטער פאקטאר פון המשך פארן אמעריקאנער יידנטום.

א פיל וויכטיקערע דאגה, ווי די דאזיקע חלוקי-דעות אין אמעריקאנער יידישן לעבן, איז די באאומרוי-קנדיקע דערשיינונג, וואס א באדייטנדיקער טייל פון דער יידישער יוגנט — און נישט בלויז די, וואס ווערן פארכאפט פון לינקע אידעאלאגיעס — איז בעיקר פאראינטערעסירט אין אזעלכע אוניווערסאלע פראבלעמען, ווי קאלאניאליזם און ראסן-דיסקרימינאציע אין אמעריקע. חוץ דעם זענען זיי פארנומען מיט זייערע פרועוועלעכע קאריערעס און זענען בכלל גלייכגילטיק צו ספעציפיש-יידישע ענינים. דערצו קומט נאך

צו דער גרויסער פראצענט פון געמישטע חתונות, וואס גרייכט איצט אמווייניקסטן ביז 30 פראצענט און אפשר נאך מער. אפילו די אממיינסטן ענטוויאסטישע אקטיוויטעטן לטובת מדינת-ישראל, וואס שליסן אויך איין דעם קאמף פאר דער עליה פון די סאוועי-טישע יידן, זענען אין איצטיקן מאמענט נישט קיין גארנאטיע, און די מערהייט פון קומענדיקן דור וועט פארבלייבן יידן אין פולן זין פון ווארט.

אין 1972, אן ערך הונדערט יאר נאך דעם ווי די מזרח-איראפעישע יידן האבן גענומען שטראמען קיין אמעריקע אין גרויסע צאלן, און פמעט א דור נאך דער נאצישער אויסראטונג פון איראפעישן יידנטום און דער אנטשטיינג פון מדינת ישראל — האט דער יידישער ישוב דערגרייכט, אדער איז שוין אריבער דעם שיידוועג. דאס אמעריקאנער יידנטום האט דערגרייכט דעם הויכפונקט פון פרייהייט און ווילשאטאנד, ווי קיין שום אנדערער יידישער ישוב אין די תפוצות. די מערהייט אמעריקאנער יידן זענען שוין אמעריקאנער געבוירענע, אפט פון אמעריקאנער געבוירענע עלטערן און אפילו פון אמעריקאנער געבוירענע באבעס און זיידעס.

דא נויטיקט זיך אבער א באמערקונג: דער יונגער דור פון די דרייסיקער יארן, די קינדער פון די אימיגראנטן, האבן נאך אין זיך אויפגענומען דערפארונגען פון דעם מזרח-איראפעאישן לעבנס-שטייגער. זיי האבן פארשטאנען יידיש, האבן נאך געהאט פערזענלעכע דערפארונגען פון אנטיסעמיטיזם און האבן זיך דורכגעשלאגן זייער וועג אין קאמף קעגן די דיסקרימינאציעס אין אמעריקע. זיי זענען געוועזן עדות פון היטלערס אויפשטייג און אין 1946 האבן זיי געקעמפט קעגן ערנסט בעווין.

צו זייערע קינדער האט שוין אבער קוים דערגרייכט דער אפקלאנג פון שטעטלידיקן לעבן, וועגן וועלכן זיי האבן שוין אין די פערציקער יארן זעלטן ווען עס איז געהערט פון זייערע גוט-סיטיווירטע עלטערן. זיי זענען שוין אויסגעוואקסן אין אן „אמעריקאנער“ סביבה און שטעלן היינט מיט זיך פאר דעם ערשטן דור אמעריקאנער יידן, וואס האבן זיך דערווייטערט פון דער סביבה פון די מזרח-איראפעישע אימיגראנטן. זיי האבן שוין קוים וועלכע עס איז פארבינדונג מיט די טראדיציעס פון זייערע עלטער-עלטערן און עס איז זיי פרעמד דער באוויסזיגן וועגן יידישער אנדערשקייט און יידישע סכנות, וואס האבן געפלאגט די דורות פאר זיי.

אין אנבליק דערפון שטעלט זיך די פראגע: וועט דאס אמעריקאנער יידיש לעבן ווייטער געדייען — דורך ממשיד-זיין די אנטערענגונגען לטובת דעם וועלט-יידנטום און מדינת-ישראל? קען א יידישער ישוב לעבן בלויז מיט די דאזיקע אויפגאבן?

דער פראצעס פון יידישער עמאנציפאציע, וואס האט זיך אנגעהויבן אין איראפע, איז מקוים געווארן אין אמעריקע, — דאס איינציקע לאנד אין דער מערב-וועלט, ווו די יידן זענען במשך פון לעצטן יארהונדערט געוועזן וויכטיקע און דויערנדיקע מיטבויער פון דעם לאנד. יידן האבן אויף פיל געביטן געהאלפן פארמירן די אמעריקאנער געזעל-שאפט, און דערביי נישט פארלוירן זייער אידענטיטעט. די פראגע, וואס וועט דעצידירט ווערן אין איצטיקן דור, איז: וועט נאך די דאזיקע דערגרייכונגען קומען צו אן אויפ-לייוונג פון דעם אייגנארטיקן יידישן לעבנס-שטייגער, אדער דאס וועט ווערן דער פונ-דאמענט פאר א גאר נייעם דרך אין יידישן לעבן, וואס האט נישט קיין פרעצעדענט?

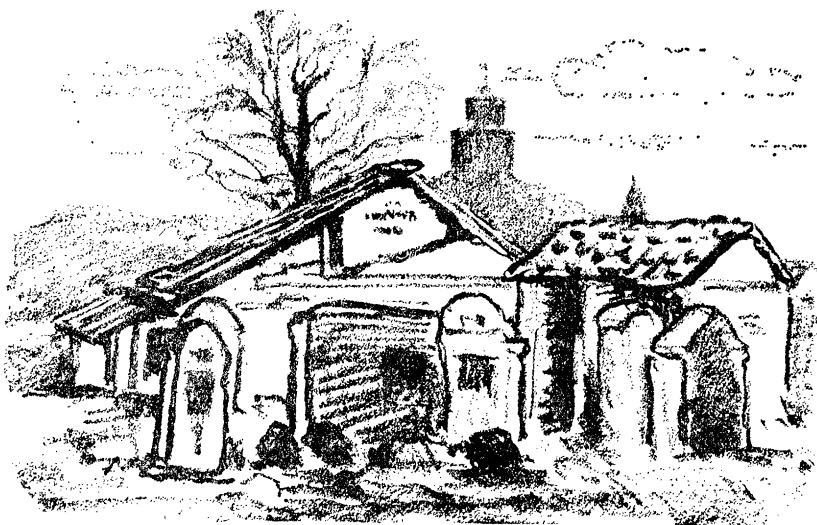
לויט מיין מיינונג וועט נישט קומען צו וועלכע עס איז פון די ביידע אנטוויקלונג-גען. דאס יידישע לעבן אין אמעריקע, אין נאענטסטן האלבן יארהונדערט, וועט נישט דורכמאכן קיין מאסנהאפטע אסימילאציע, אבער אויך נישט קיין רענעסאנס פון גרויסער

יידישער שעפערשישקייט. איך האָב דאָס געפיל, אַז די יידן אין אַמעריקע וועלן פאַרזעצן צו ווירקן אַלס אַ וויכטיקע עליטאַרע גרופּע, אַבער וואַרשיינלעך מיט געמינערטער באַדיי- טונג אין אַלגעמיינעם אַמעריקאַנער לעבן. איך וואָלט זיך געוואַנטשן צו הערן דעם שופּר של משיח פון דער צוקונפּט. וואָס איך הער אַבער יאָ, זענען בלויז אַפּקלאַנגען פון קאַמף פאַר קיום און המשך, וואָס ווערן אַ מאָל שוואַכער און אַ מאָל שטאַרקער.

✱

אברהם (אַרטור) הערצבערג

געבוירן אין 1921 אין לובאַטשעוו, גאַליציע. אין עלטער פון פינף יאָר געקומען מיט די עלטערן קיין אַמעריקע, וווּ זיין פאָטער, הרב אלימלך צבי הערצבערג, איז געוואָרן רב אין באַלטימאָר. אַרטור הערצבערג האָט גראַדוירט פון דזשאָן האַפּקיןס אוניווערסיטעט, באַקומען דאָקטאָראַט פון געשיכטע אויף קאַלומביאַ-אוניווערסיטעט און סמיכה פון יידישן טעאַלאָגישן סעמינאַר אין ניו-יאָרק, מחבר פון אַ ריי ווערק אין ענגליש אויפן געביט פון יידישער געשיכטע, איבערזעצט אויך אין אַנדערע שפּראַכן; פּראָפּעסאָר פון געשיכטע אויף קאַלומביאַ-אוניווערסיטעט און גאַסט-פּראָפּעסאָר פון ירושלימער אוניווערסיטעט. פּרעזידענט פון אַמעריקאַנער יידישן קאָנגרעס, מיטגליד פון דער עקזעקוטיווע פון דער יידישער אַגענטור; מיטגליד פון ראַט פון „יידישן וויסנשאַפּטלעכן אינסטיטוט“ (ייוואַ) אין ניו-יאָרק; ראַביי פון טעמפל „עמנו-אל“ אין ענגלווד, ניו-דזשירזי.

הערמאן שטרוק — דער אהל פון ווילנער גאון אויפן אלטן
ווילנער בית-עלמין, געצייכנט אין 1916.
(קאלעקציע פון נחמיה און אידא גלעזער, ניו-יארק)

דער סך-הכל פון א צעשטערערישער פילאזאפיע

א קולטור-פאלק, אָדער צעשפליטערטע רעליגיעזע סעקציעס?

אידעאלאגיע-אינושיניערן און פלאטפארמען-צוזאם מענטשטעלער זעען די וועלט ווי אַ מעכאניזם, וואָס מען דאַרף אים נאָר ווי געהעריק אַנשטעלן, כדי אַלע פּראָצעסן אין דער געזעלשאַפֿט זאָלן זיך אַנט-וויקלען וועדליק זייערע פּאַרמולעס. אין דער געשיכטע פון מלחמות וועט איר נישט גע-פינען קיין איינציקן גענעראַל-שטאַב, וואָס זאָל נישט האָבן געווען מאַטעמאַטיש זיכער אינעם זיג פון זיין פּלאַנירטער מלחמה. אַנישט וואָלטן בכלל קיין מלחמות נישט געווען. און דאָך איז די מיליטערישע געשיכטע אַ בית-עולם פון בושהדיקע מפלות, אַפֿט פון ביידע קעמפּנדיקע צדדים.

וועגן דער געשיכטע פון רעוואַלוציעס איז שוין אָפּגערעדט. קיין איינע פון די פּאַרגעקומענע ביז איצט רעוואַלוציעס איז אַפילו נישט דערגאַנגען צו איר האַלבן וועג, כאַטש אירע טעאָרעטיקער וואָלטן געשווירן ביי זייערע ציצית, אַז די רעוואַלוציע וועט דערגרייכן אירע צילן ביז צום סוף. אין דער ווירקלעכקייט זענען אַלע ביז איצטיקע רעוואַלוציעס באַלד פון זייער אַנהויב אַריין אין פּראָצעס פון דעגענעראַציע, וואָס האָט פאַר אַלעם צעפּרעסן אירע אייגענע שעפּערס און רעאַליזאַטאָרן פון די רעוואַלוציעס.

אין די גענעראל־שטאבן זיצן פראפעסיאנאלן, וועלכע באדינען זיך מיט ציפערן און רעאלטיטעטן. די שפראך־שיידענות פון שונא און די אייגענע ציפערן גיבן אַ קלאַר בילד פאַר דעם באַלאַנס צווישן זיג און מפלה. אידעאָלאָגיע־טעאָרעטיקער זענען באַוואַפנט אויסער מיט אַ קאַלאַסאַלן גלויבן און ווונטש, אויך מיט אייזערנע אַרגומענטן, מיט פאַקטן, סטאַטיסטיקעס, שטימונגען און אינטערעסן, וועלכע שפייזן די אידעאָלאָגיע־איגושיניערן אין זייערע חשבונות. און דאָך ברעכן זיך איין די ליניעס פון די און די. אין אַ געוויסן פונקט הייבן אָן די אַנטוויקלונגען לויפן מיט זייער אייגענער לאַגיק און וועדליק זייערע אייגענע נישט־דערפאַרשטע געזעצן, ווי עס איז סימבאָליש געשען מיט דעם פראַגער גולם. די סיבה דערפון, וואָס אין אַ געוויסן פונקט ברעכן זיך איין די קאַלקולאַציעס פון די גענעראַל־שטאַבן און די טעאָריעס פון די אידעאָלאָגן, באַשטייט אין דעם, וואָס אויסער די מעכאַניזמען, וואָס ווערן אַנגעשטעלט פון מענטשן, ווירקן אויך אַנדערע, גאָר קאַמפּלי־צירטע פּחות און קעגן־פּחות, וועלכע דער מענטש קאָן נישט קאָנטראָלירן און ער האָט אויך נישט די שליטה איבער זיי.

און וועגן איינער אַזאָ אידעאָלאָגיע, וואָס האָט געזאַלט ענדערן — און געגלויבט, אַז זי האָט די אַבסאָלוטע שליטה דערויף — אונדזער קולטור־גאַנג און צעפאַלמעסן אונדזער געשיכטע, ווי מען צעפאַלמעסט אַ לעבעדיק נפש, וויל איך דאָ רעדן. איך מיין דאָ די אידעאָלאָגיע פון פּנעניזם, וואָס האָט געזאַלט אַנהייבן פון דאָס ניי גאַר אָן אַנדערע יידישע געשיכטע און פאַרניכטן דאָס ביז איצט געשאַפענע, ווי אַ מינדערווערטיקן אַפּענדיקס.

דער איינציקער בולטער ליטעראַרישער מאַניפעסט פון פּנעניזם איז די „דרשה“ פון חיים הזו. ווען ער האָט זי פאַרעפּנטלעכט, האָבן די פּאַטערס פון פּנעניזם געהאַט די זיכערקייט, אַז די געשיכטע פון אַ פּאַלק איז ווי אַ שטיקל לייזונט: מען קאָן פון דעם מאַכן אַ פאַר אונטערהויזן, אָדער אַ צילינדער, אַלץ וועדליק דעם ווילן פון די צושניידערס. די דאָזיקע זיכערקייט האָט חיים הזו אויסגעדריקט דורך „אַקסיאָמען“, וואָס זיי האָט אויס־געגרימט אין נביאישן צאָרן זיין העלד יודקע.

אין יענער צייט האָט יודקע אין די אויגן פון אַ סך אויסגעזען ווי אַ צעפלאַמטער נביא; היינט, אין דעם קולטור־חורבן אין דער יידישער וועלט, זעט ער אויס ווי בערל כאַנטשעס פון י. ל. פּרץ...

אין יענער צייט איז די „דרשה“ געווען די אויסדריקערין פון אַן אידעאָלאָגישער פּלאַטפאָרם, אַן אייזערנע בריק געבויט אויף „אומאַפּרעגלעכע אמתן“, ווי עס זענען אומאַפּרעגלעך אַלע „אמתן“ פון די פאַרשידענע טעאָריעס און אידעאָלאָגיעס, וועלכע ווערן לסוף באַגראָבן אונטער זייערע אייגענע חורבות.

יודקע פון חיים הזו האָט געדרשנט אַזוי:

„איך וויל מודיע זיין, אַז איך בין קעגן דער יידישער געשיכטע. איך האָב נישט קיין רעספעקט פאַר דער יידישער געשיכטע — — — מיר האָבן בכלל נישט קיין געשיכטע. דאָס איז אַ פאַקט — — — נישט מיר האָבן געמאַכט אונדזער געשיכטע, נאָר די גוים האָבן זי געמאַכט לויט זייער ווילן און אויף זייער שטייגער און מיר האָבן זי באַקומען פון זייערע הענט. אָבער זי איז נישט אונדזערע, אין גאַנצן נישט אונדזערע — — — דערפאַר בין איך קעגן איר און אַנערקען זי נישט און זי עקזיסטירט נישט פאַר מיר! — — — דער

גלות איז אונדזער פיראַמידע, וואָס איר פונדאַמענט איז קדוש־השם און איר שפיץ איז משיח... און דער תלמוד איז אונדזער „ספר המתים“... נאָך פון די ערשטע צייטן, נאָך פון צווייטן בית־המקדש האָבן מיר אים אָנגעהויבן בויען. שוין דעמאָלט האָבן מיר געזאָרגט דערפאַר, שוין דעמאָלט האָבן מיר געלייגט דעם פונדאַמענט... גלות, קדוש־השם און משיח... צי פילט איר די טיפקייט פון די פאַרפירענישן פון דער פלאַמיקער, ברוינדיקער נאַכט־קער האַלוצי־נאַציע? — — — מיליאָנען מענטשן, אַ גאַנץ פּאָלק פאַרוינקט זיך אַליין אין דער האַלוצי־נאַציע און איז אין איר פאַרווינקען צוויי טויזנט יאָר! — — — אפילו ווען זי איז אַ נאַרישע, אַ וואַנזיניקע האַלוצי־נאַציע, אָבער הייסט עס אַ האַלוצי־נאַציע, אַ חלום... אַ, אַן אידעאַל...”

וואָס פאַר אַן אַנדער געשיכטע קלייבט זיך אויס יודקע־הזו? ער וויל אַ גוי־שע געשיכטע:

„דאָרט, ווי איר ווייסט, פאַרלויפן זיך גרויסע זאַכן, העלדן, האַרטנעקיקע און מוטיקע קעמפער און באַהערשער. מיט איין וואָרט: אַ וועלט פול מיט גבורה.“

דאַקעגן איז

„די ייִדישע געשיכטע לאַנגווייליק, נישט אינטערעסאַנט. עס טוט זיך גאַרנישט. נישט קיין העלדן און נישט קיין וועלט־אייננעמער, נישט קיין הער־שער און אויפטווער און קיין באַלעבאַטים פון זייערע אויפטוען, נאָר אַ געזעל־שאַפט פון צעווייטיקטע און געדריקטע, זיפצנדיקע און רחמים־בעטנדיקע.“

אַט האָט איר די זעלבסטזיכערקייט פון יענע אידעאַלאָגיע־אינזשינערן, וואָס רעדן מיט דער אויטאָריטעט פון פּלייכול, וועלכע האָבן ענדלעך אָנגעכאַפט גאָט ביי דער באַרד און זי איז זייער באַרד...

היינט, ווען די „אַקסיאַמע“ פון יודקע־הזו האָט אין די ווינטן פון דער ווירקלעכ־קייט און געשיכטלעכער געזעצמסטיקייט געפלאַצט ווי אַ זייפנבלאַז, בעת די פּנענישע אידעאַלאָגיע האָט דערווייל בייגעשטייערט צו אונדזער קולטור־חורבן, און מיר האָבן אויפגעגעבן די „נאַכטיקע האַלוצי־נאַציעס“ און געוואָרן אַ פּאָלק מיט העלדן, קעמפער און באַהערשער — קאָן מען שוין מאַכן אַ שטיקל חשבון־הנפש און אַ קוק טאָן אויף אונדזערע וויסטע קולטור־חורבות.

דאָס גאַנצע געלענדער פון פּנעניזם און יודקע־זום איז געבויט אויפן אייטעלן פּונ־דאַמענט פון זעלבסט־שנאה און שנאה צו דער ייִדישער געשיכטע, צו דער געשיכטע, וואָס סיי מיט דעם גוטן און סיי מיט דעם נעגאַטיוון איז זי די אַממערסטן אַריגינעלע גענטיקטע אַין דער וועלט! זי איז די איינציקע געשיכטע פון גייסט, געשאַפן מיט אייגענע פּחות און זי האָט איבערגעהמשכט און אַריבערגעאַנגען אַ סך פיזישע געשיכטעס פון אַנדערע פעלקער, וואָרעם דווקא די געשיכטע, וואָס דער הוּז־יודקע איז מקנא די גוים — „די געשיכטע פון האַרטנעקיקע און מוטיקע קעמפער און באַהערשער“ — איז אַן אָנגע־וואַרפענע געשיכטע. קיין שום נאַציאָנאַלע „האַרטנעקיקע און מוטיקע קעמפער און באַ־הערשער“־געשיכטע איז נישט אויטאָריש, נאָר אין דער גרעסטער מאָס איז זי אָנגע־וואַרפן און אויפגעצווונגען דורך פּרעמדע.

צי איז די געשיכטע פון ענגלאַנד, וואָס איז אָנגעשטאַפּט מיט די עלעמענטן, וואָס יודקע־הזו האַלט פאַר „אמתע געשיכטע“, מיט וועלכער מען דאַרף זיך נישט שעמען, אַן אויטאָראַקישע געשיכטע? לא דובים ולא יער. דווקא דעם אַקטיוון טייל פון דער ענגלישער געשיכטע אויף די אינדזלען האָבן גורם געווען די זאַקסן און די פּראַנצויזן. אַפילו אין דער ענגלישער שפּראַך איז ביז גאַר לעבעדיק די אַקטיווע ראַל פון די זאַקסן און פּראַנצויזן אין מאַכן די געשיכטע פון ענגלאַנד. שוין אָפּגערעדט דערפון, אַז אין דעם קאַפּיטל געשיכטע פון ענגלאַנד אין אונדזער תקופה, מיט דער צעפּאַלונג פון דער בריטי־שער אימפעריע, האָבן די הויפּטראַל געשפּילט סאָויעט־רוסלאַנד, אַמעריקע, יאַפּאַן און אויך אינדיע. די געשיכטע פון פּראַנקרייך איז אין אַ גרויסער מאָס געמאַכט געוואָרן פון שפּאַניע, דייטשלאַנד און ענגלאַנד. נאָך ביזן היינטיקן טאַג איז דייטשלאַנד אַ מסוכנער סטימול פאַר דער פּראַנצויזישער געשיכטע. די געשיכטע פון פּוילן איז כמעט אין גאַנצן געמאַכט געוואָרן פון דייטשלאַנד, רוסלאַנד, שוועדן, עסטרייך און פון די פּראַנצויזן. די געשיכטע פון ליטע איז געמאַכט געוואָרן דורך רוסלאַנד און פּוילן. די יידישע געשיכטע ביז דעם חורבן בית־שני איז כמעט אין גאַנצן באַווירקט געוואָרן, ביז צום סאַמע סוף פון דער חשמונאי־שער דינאַסטיע, פון מצרים, אשור, בבל, גריכנלאַנד, פּערסיע און רוים. אַט יום־טובן מיר איצט 25 יאָר מדינת ישראל. מיר ווערן נישט מיד איבערצוי־חזרן, אַז מיר וואַלטן געווען אַ סך גליקלעכער, ווען די 25 יאָר וואַלטן געווען יאָרן פון שלום, די אַראַבישע מדינות זאָלן האָבן שלום געמאַכט מיט אונדזער זיין דאָ און מיר וואַלטן פאַרשפּאַרט צענדליקער טויזנטער קרבנות אין טויטע און פאַרוונדעטע. אָבער אונדזער געשיכטע איז נישט געמאַכט געוואָרן ווי מיר האָבן געוואַלט, ווי מיר האָבן געלעכצט, נאָר ווי עס האָבן געוואַלט די שכנותדיקע אַראַבישע מדינות. דאָס האָבן זיי אויף אונדז אַרויפגעצווונגען אַ געשיכטע פון 25 יאָר מלחמה מיט דריי פּראַנטאַלע צוואַ־מענשטויסן, וועלכע האָבן פאַרשלונגען ימים בלוט, שווייס און טרערן פון אונדזער פּאַלק, וואָס איז אַזוי אויך אָפּגעגאַנגען אין בלוט און אין טרערן אין דער היטלער־תקופה. און אַפילו, ווען מיר האָבן געזיגט אין אַלע דריי פּראַנטאַלע מיליטערישע צוואַמענשטויסן מיט די אַראַבישע מדינות און מיר האָבן דערגרייכט דעם חלום פון יודקע־הזו מיט „העלדן האַרטנעקיקע און מוטיקע קעמפּער און באַהערשער“ — האַלטן מיר נאָך אַלץ ביים סאַמע אָנהויב און מיר ווערן דורך די אַראַבער ווייטער אויפגעצווונגען אַוועקצוגעבן אונדזער גאַנצע פּראַצע און שווייס אויף פּאַרניכטונג־כלים, אַנשטאַט ווי מיר וואַלטן ליבערשט געוואַלט די מיליאַרדן פאַרווענדן אויף קאַנסטרוקטיוון, פּרידלעכן אויפבויע.

אַזוי זעען אויס די געשיכטעס, וואָס פעלקער מאַכן קלאַמפּערשט אַליין, מיט זייערע אייגענע פּחות, און זיי זענען זייערע אייגענע באַלעבאַטים פון די אויפטוען... דאַקעגן איז די אַממערסטן אויטאָראַקישע געשיכטע, וואָס אויך זי איז נאַטירלעך באַאיינפלוסט פון די פּאַרשיידענע אַרומען, די געשיכטע וואָס יידן האָבן געמאַכט אין זייער אימפּעריאַלן גלות. דאָס איז אַ גייסטיקע געשיכטע, וואָס האָט נישט אירס גלייכן אין דער וועלט־געשיכטע. די דאָזיקע געשיכטע איז טאַקע נישט קיין האַרטנעקיקע, קיין בלוט־פאַרגיסנ־דיקע, קיין באַהערשערישע, אָבער וואָס זי האָט אויפגעטאַן קאַן נישט אַנדערש באַצייכנט ווערן ווי: וונדער.

וואָס די יידישע געשיכטע אין גלות האָט אויפגעטאַן — און וואָס יודקע־הזו און די פּנענים האָבן זי דערפאַר פיינט און אַנערקענען זי נישט — איז דאָס וואָס זי האָט אין באַדינגונגען פון גלות, אַן אַרמיען, מיט נאַקעטע הענט און צווישן פּרעמדע פעלקער

— אויפגעהאלטן דעם קיום פון יידן, נישט פאַר וועגעטאַציע בלויז, נישט בלויז אויפצו-
היטן דעם גוף, נישט בלויז צו שיצן זיך פון אַרומיקער באַלאַגערונג, נאָר פּדי פּון אַ
רעליגיעזער צעשטויבטער עדה אויסצופורעמען אַ נאַציע מיט מאַראַלישע ווערטן פּון אַזאַ
לעגענדאַרן פּאַרנעם, אַז די נאַציע איז לסוף געוואָרן מסוגל צוריק צו ווערן אומאָפּהענגיק
אין איר היסטאָרישער היים... צי איז פּאַראַן נאָך אַ פּאַלק אין דער וועלט, וואָס האָט
אַזאַ היסטאָרישן אויפטו באַוויזן, ווי דאָס האָט באַוויזן דאָס יידישע גלות-פּאַלק, וואָס
די פּנענים און די יודקעס זענען עס מבטל? נישט פּאַראַן!

*

זינט דעם 6טן יאָרהונדערט פּאַר אונדזער צייטרעכענונג האָט זיך ביי יידן אַנגע-
הויבן פּאַרמירן אַ גייסטיק פּאַטערלאַנד, נישט פּלאַנירט פּון אידעאָלאָגיע-אינושיניערן און
פּלאַטפּאָרמען-צוזאַמענשטעלער, נאָר פּראַגמאַטיש און מתוך דעם אויפהאַלט-אינסטינקט.
יענער רעפּלעקס אין בבל, נישט אונטערצוגיין און אַרומצומויערן זיך גייסטיק און מאַראַ-
ליש און אויפבויען אַ בריק צווישן יידן אומעטום, וווּ זיי לעבן, פּדי נישט פּאַרלוירן צו
גיין — איז געוואָרן דער פּערפּעטוום מאַבילע, וואָס האָט באַוויזן אונדזער גאַנצן נאַציאָ-
נאַלן מעכאַניזם, ביז אין אונדזער תקופה.

אין די ראַמען פּון אַזאַ אַרבעט איז אוממעגלעך, אַפילו בלויז בקיצור, אויסצו-
רעכענען וואָס אונדזער פּאַלק האָט אַלץ געשאַפּן אויף דעם לאַנגן גלות-וועג — ווערטן,
אַן וועלכע מיר וואַלטן פּאַרלוירן געגאַנגען און קיין מאַל צוריק נישט געוואָרן קיין נאַציע.
אַזאַ גורל פּון פּאַרלירן זייער פּאַטערלאַנד און אונטערגיין האַבן דאָך געהאַט אַ סך פעל-
קער אין דעם ראַיאָן. עווענטועל וואַלטן מיר געבליבן אַ רעשטל פּון אַ שטאַם אין וועגע-
טאַציע, ווי עס זענען, למשל, געבליבן די שומרונים, זיי, די שומרונים, האַבן זיך „אויס-
געהיטן“ פּון אַזעלכע האַלוצינאַציע-קאַשמאַרן, לויט יודקע-הזו, ווי פּון תּלמוד, אַגדה,
קדושהשם און משיח. זיי זענען אַפילו נישט אַוועק פּון אַרץ-ישראל און קיין מאַל נישט
איינגעביטן דעם הר גריזים און שכם אויף אַ קאַרדאַוואַ, צי מייניק, אַדער פּיאַטריקאָוו.
די שומרונים קלאַמערן זיך נאָר און אויסשליסלעך אין דעם ספר, וואָס די פּנענים מוון
דאָך אַנערקענען, פּדי נישט צו בלייבן אין גאַנצן ווי אַ דזשונגל-פּאַלק, אין תּנ"ך, אין
דער תּורה שבכתב. די שומרונים זענען נישט „פּאַרוונקען געוואָרן אין דער נאַכטיקער
האַלוצינאַציע“ במשך פּון צוויי טויזנט יאָר. איז זעט וואָס פּאַר אַ גרויסקייט זיי האַבן
דערגרייכט, אַז נאָך היינט איז זייער שטייגער אַזאַ, ווי עס איז געווען דער שטייגער אין
די צייטן פּון אברהם אַבינו... זיי זענען עס געוואָרן דער מוסטער פּאַר די פּנענים. און
ווען די שומרונים וואַלטן נאָך געווען קעמפּער, נישט ביים שעכטן די ציגן פּאַר אַ קרבן-
פּסח אויף הר גריזים, נאָר „האַרטנעקיקע קעמפּער און באַהערשער“, וואַלטן זיי אוודאי
געווען דער אידעאַל פּון יודקע-הזו...

די יודקיש-פּנענישע אידעאָלאָגיע, וואָס האָט למעשה דערפירט צו יודאַפּאַיע,
וואַלט אוודאי נישט פּעיק געווען גורם צו זיין אַ גייסטיקן חורבן אין אונדזער פּאַלק, ווען
נישט די צוויי פּאַרניכטנדיקע רעזשימען — באַלשעוויזם און היטלעריזם — וועלכע האַבן
אומגעבראַכט אונדזער גייסטיקן, צוזאַמען מיט דעם פיזישן, צענטער אין מזרח-אייראָפּע.
אויף זיין לאַנגן וועג האָט דאָס יידישע פּאַלק איבערגעלעבט אַ סך פּרווון אַוועקגעפירט
צו ווערן אויף וועגן פּון מסופּנע עקספּערימענטן. אַ מאַל איז עס געווען דער ישׂוים, אַן

אנדערש מאָל דער קראַיזם, צי די משיח־שקר־באַוועגונגען, אָדער די שמד־באַוועגונג אין דייטשלאַנד אויפן שוועל פון אַכצנטן און ניינצנטן יאָרהונדערט. אַלע מאָל זענען די יידן אין אַזעלכע נסיונות געשיצט געוואָרן פון אַ שטאַרקן גייסטיקן צענטער, צי דאָס איז געווען ירושלים, בבל, ספרד, צי אַשכנז, אָדער פוילן. וואָלט אויך אין אונדזער תקופה די צעשטערערישע באַוועגונג פון פנעניזם און יודקע־זים פאַרפלוִיגן ווי אַ ביזער חלום. אָבער, מיטן פאַרניכטן דעם גייסטיקן צענטער אין מזרח־אײראָפּע און מיטן אומברענגען דעם שבט, וואָס האָט דעם צענטער געשאַפן און אויסגעטראָגן — איז אונדזער פּאָלק אָפּגעדעקט געוואָרן צו אַלע פאַלשע טעאָריעס און מסוכנע עקספּערימענטן, אַזוי ווי אַ לעבעדיקער גוף וואָס ווען ער ווערט פיזיש אָפּגעשוואַכט, ווערט ער אויסגעשטעלט אַטאַ־קירט צו ווערן פון אַלע וויסטע חולאתן.

פאַר אונדזערע אויגן קומט פאַר איינער פון די געפּרעלעכסטע קריזיסן אין אונדזער פּאָלק: אַסימילאַציע און געמישטע חתונות רייסן פון אונדז אַוועק הונדערטער טויזנטער יונגע מענטשן. אַנדערע הונדערטער טויזנטער זענען גייסטיק פאַרווירט אין פרעמדע באַוועגונגען און מען זעט נישט קיין קעגנווירקונג און מען זעט נישט קיין אויסוועג. פאַר דעם דאָזיקן מצב באַשולדיק איך די פּאָטערס פון פנעניזם, די יודקעס, וואָס האָבן געשאַפן פאַלשע אַקסיאָמעס און ווונטשן־אמתן, וועלכע האָבן פאַרשלונגען גע־וואַלדיקע אוצרות ענערגיע און ווערטן, ווי זאַמד־דיונעס פאַרשלינגען פרישע שטראָמען פון וואָסערן און דאָך בלייבן זיי וויסטע זאַמד־דיונעס.

לאַמיר אויף אַ רגע מאַביליזירן אונדזער פּאַנטאַזיע און זיך פאַרשטעלן, ווי אַזוי עס וואָלט אויסגעזען די ציוויליזאַציע פון דער וועלט, וואָס איז באַזירט אויף יודאָיזם — די וועלט פון קריסטנטום, איסלאַם און אונדזער אייגענע וועלט, ווען זי זאל האָבן אַנגע־נומען ווי אַן אַקסיאָמע דעם מיליטערישן באַפּעל פון יהושע און די נבואה פון ישעיה, אַז די זון דרייט זיך אַרום דער ערד * ווי אַן אַקסיאָמע פאַר דער וויסנשאַפט און טעכניק און פאַר דעם טאַגטעגלעכען לעבן. איך מיינ, אַז יהושע בן־נון און ישעיה הנביא זענען ביי אונדז און אויך אין דער קריסטלעכער וועלט גרעסערע אויטאָריטעטן, ווי עס זענען די יודקעס און אַלע אַנדערע נביאים פון פנעניזם און יודאָפּאָביע. טאַמער וואָלט די וועלט זיך גערעכנט מיט אַט די אויטאָריטעטן, אַז די זון דרייט זיך אַרום דער ערד, און נישט פאַרקערט, און טאַמער פאַרגלוסט זיך איר קאַן זי זיך אויך אָפּשטעלן — וואָלטן מיר נאָך היינט געלעבט אין מיטלעלטער, וויסנשאַפטלער וואָלטן געברענגט געוואָרן אויף שייטער־הויפּנס און זייערע ביז איצטיקע פענאַמענאַלע דערגרייכונגען וואָלטן באַצייכנט געוואָרן ווי „נאַכטיקע האַלוצינאַציעס“, וואָס דאַרפן צעשטערט ווערן. דאָס אַבסורדאַלע איז אָבער יאָ געשען אין אונדזער אייגענער וועלט...

* ביי יהושע בן־נון דריקט זיך עס אויס אין דעם באַפּעל „שמש בגבעון דום וירח בעמק אילון — זון אין גבעון בלייב שטיין, און לבנה, אין טאַל אילון! און די זון איז געבליבן שטיין שטיל און די לבנה איז געשטאַנען“ (יהושע י' י"ב י"ג).

ביי ישעיה דריקט זיך עס אויס אין דער נבואה „הנני משיב את צל המעלות אשר ירדה במעלות אחז בשמש אחרונה עשר מעלות ותשב השמש עשר מעלות במעלות אשר ירדה“ — איך קער אום דעם שאַטן פון די מעסט־גראַדן, וואָס האָט אַראָפּגענידערט אויף די זון־גראַדן פון אהז, צוריק אויף צען גראַדן“ (ישעיה ל"ה ח').

די פאלשע טעאריעס און פלידערייען פון דער פנענישער אידעאלאגיע זענען געווארן די אַקסיאָמעס פאַר דער תקופה נאָכן חורבן אין אייראָפּע אין דער צווייטער וועלט־מלחמה. די אַזוי גערופענע „גלות־קולטור“ איז דערקלערט געוואָרן פאַר אַ נאַכטי־קע האַלוצינאַציע, וואָס מען דאַרף וואָס שנעלער העלפן זי ליקווידירן. דעם שולווען אין יידיש האָט מען צוגעהאַלפן אונטערגיין מיט דער אילוזיע, אַז זיין פּלאַץ וועט פאַרנעמען די שול אין העברע־יש. די יידישע שול איז ליקווידירט געוואָרן, איר פּלאַץ האָט די העברע־ישע שול נישט איבערגענומען. די יידישע יישובים אין דער וועלט זענען מיט דער פּנעניזם־באַוועגונג צעטומלט און דעמאָביליזירט געוואָרן. אפילו אַזעלכע וועלכע האָבן געוואוסט, אַז דער וועג איז אַ פּאַלשער, אַ צעשטערערשישער, זענען זיי אָבער איבער־ראַשט געוואָרן פון דער ווילדער צעשטערונגס־אַפענסיווע פּונעם פּנעניזם און זיי זענען געליימט געוואָרן. דער קליינער ווידערשטאַנד איז פאַרשריגן געוואָרן שיר נישט ווי פאַרראַט און אוודאי ווי אַנטי־ציוניזם.

נאָך איידער מיר זענען געקומען צו זיך פון דעם שאַק נאָך דעם גרעסטן חורבן אין אונדזער געשיכטע (מיטן אומברענגען אונדזער שטאַם אין אייראָפּע אין דער צווייטער וועלט־מלחמה), האָט זיך אין די יידישע יישובים אין דער וועלט אָנגעהויבן אַ גייסטיקע דעמאָביליזאַציע. זי האָט זיך אָנגעהויבן מתוך ייאוש. דער גייסטיקער און ביז דעמאָלט פיזישער צענטער איז מער נישט געווען. די יישובים זענען געבליבן ווי יתומים, וועלכע האָבן פּלוצעם פאַרלוירן דעם אָנשפאַר. עס האָט געפּעלט די צענטראַלע יידישע אינסטאַנץ, וואָס זאל זיין דורכגענומען מיט עקשנות, אָנצוהאַלטן און צו שטאַרקן די שוואַך־געוואָר־רענע בריקן צווישן די יידישע יישובים אין דער וועלט. אַזאַ אינסטאַנץ איז דאָך איינגט־לעך אויך נישט געווען דעמאָלט, ווען מיליאָנען יידן זענען געמאַרדעט געוואָרן אין די געטאָס און פאַריכטונגס־לאַגערן און די יידישע פירער האָבן געשוויגן און פאַרשוויגן, נישט־טוענדיק קיין האַנט אין קאַלטן וואָסער קעגן דעם מאָרד פון אַ גאַנץ פּאַלק, דערפאַר אָבער האָט זיך יאָ געפּונען אַן אינסטאַנץ, וואָס זאל אַוועקגעבן אַ סך מיטלען און כוחות אויף צו ליקווידירן די געסטן פון דער „נאַכטיקער האַלוצינאַציע“, לויט דער אַקסיאָמע פון די יודקעס און פּנעניזם־אינזשיניערן. זיי זענען מסתמא געווען זיכער, אַז דאָס איז דער שעת־הפושר ענדגילטיק צו ליקווידירן דאָס בייזע פון „דער נאַרישער, וואַנזיניקער האַלוצינאַציע“. מען דאַרף נאָר אָנהאַלטן די געהעריקע עקשנות, זיין קאַנסעקווענט און אומפּרהדיק, און די אַקסיאָמע, אין דער יודקע־ווערסיע, אַז די זון דרייט זיך אַרום דער ערד, וועט ענדגילטיק זיגן.

איצט ווייסן שוין אַלע, אַז פּונקט ווי די „אַקסיאָמע“ פון יהושע בן־נון איז געווען אַ פּאַעטישער ווונטש און די „אַקסיאָמע“ פון ישעיה הנביא איז געווען אַ ליצענציאַ פּאַעטיקאַ, און אין פּולן קעגנזאַץ צו די ווירקלעכע נאַטור־געזעצן, אַזוי איז אויך די „אַקסיאָמע“ פון יודקיש פּנעניזם אין פּולן קעגנזאַץ צו די נאַרמאַלע עוואָלוציע־פּראָצעסן אין דער יידישער געשיכטע אין די באַדינגונגען, אין וועלכע דאָס יידישע פּאַלק האָט געלעבט. אָבער ביי יודקען איז זיין „אַקסיאָמע“ נישט געווען אַ פּאַעטישער אויסדרוק, אַ בילדלעכע קאַנפּיגוראַציע, ווי ביי ישעיה, אָדער אַ מליצה ווי ביי יהושע, נאָר אַ באַ־ווסטזיניק צעשטערערשישע טעאָריע מתוך זעלבסט־שנאה און פּרוסטראַציע ביי יונגע יידישע אינטעליגענטן. דאָס זענען געווען די יידישע אינטעליגענטן, וועלכע זענען אויפ־געשטאַנען קעגן זייערע עלטערן אין דער וועלט, וואָס זיי האָבן צוליב אַ ריי סיבות גע־האַסט. מיט אַ דור שפּעטער איז אויפגעשטאַנען אַן ענלעכע מאַסע יידישע אינטעליגענטן,

וואס צוליב פרוסטראציע און בונט קעגן זייערע עלטערן און זייער וועלט זענען זיי אוועק צום קאמוניזם.

דער יודישער, צעשטערערשער פנעניזם האט אפגעהאלטן א זיג. נאך אזא זיג און מיר האָבן, חלילה, פֿאַרענדיקט! די יידישע יישובים אין דער וועלט, אָפּגעריסן פֿון אַן אַקטיוון גייסטיקן צענטער, זענען געבליבן אויף זייער אייגענעם באַראַט — זיך פֿול-שטענדיק אויסצוליידיקן, אָדער אָננעמען אַן אייגן פֿנים. זיי נעמען אַן אַן „אייגן פֿנים“: דער גרעסטער יידישער יישוב אין דער וועלט — די פֿאַראייניקטע שטאַטן — האָט זיך אויסערלעך פֿאַראַנגלאַזאַקסעוועט און אָנגענומען די זיטן פֿון דער סביבה, אָבער נישט אַסימילירט אין זיך די פֿיינע אָנגלאַזאַקסישע קולטור. אויסער צדקה־אינסטיטוציעס, „דעפּאַמיישאַן“־אַפּאַראַטן, פֿאַרשיידענע פֿאַרש־אַפּאַראַטן, קאָמפּיין־אַפּאַראַטן און שתדל־נים־אַפּאַראַטן, האָבן זיי קיין אייגן יידיש קולטור־לעבן אין ענגליש נישט געשאַפֿן. דער קליינער יידישער יישוב פֿון אַ הונדערט טויזנט נפשות אין פֿאַרמלחמהדיקן לעטלאַנד האָט געהאַט אַן אייגענע טאַגפֿרעסע און אַן אייגן קולטור־לעבן אין יידיש. דאָס יידישע ליטע מיט אַ צוויי הונדערט טויזנט נפשות האָט געהאַט אַ יידישע פֿרעסע, אַן אייגן שולוועזן אין העברעיִש און אין יידיש, אַן אייגן פֿאַליטיש־געוועלשאַפטלעך לעבן. דאָס דריי און אַ האַלב מיליאָניקע פּוילישע יידנטום — האָט פֿאַרמאַגט אַלע מעגלעכע נאַציאָנאַלע אינ־סטיטוציעס און ווערטן אויסער דעם טעריטאָריאַלן! דער קליינער יידישער יישוב אין פֿראַנקרייך האָט ביזן היינטיקן טאַג אַ טעגלעכע פֿרעסע אין יידיש. דאָס ווייטע אַרגענטינע האָט צוויי יידישע טאַגזייטונגען נאָך פֿון דעמאָלט, ווען דער יישוב האָט געציילט נישט מער ווי פיר הונדערט טויזנט נפשות. די זעקס מיליאָן יידן אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן, דער גרעסטער און דער עקאָנאָמיש רייכסטער יידישער יישוב, וואָס איז ווען עס איז געווען אין דער יידישער געשיכטע, און וואָס זיין שפּראַך איז ענגליש, האָט נישט קיין איין איינציקע טאַגזייטונג אין ענגליש, אין דער צייט ווען די ווייניק־געוואָרענע יידיש־רעדנדיקע האַלטן יאָ אויף זייער נאַציאָנאַלע יידישע טאַגזייטונג — דעם „פֿאַרווערטס“. איז אפשר האָבן די זעקס מיליאָן אַמעריקאַנער יידן געשאַפֿן אַן אייגענע ליטעראַטור אין ענגליש, אַ ליטעראַטור, וואָס זאָל פֿאַרמירן נאַציאָנאַל די דאָרטיקע יידן, ווי דאָס האָט געטאָן די יידישע ליטעראַטור אין אַמעריקע? לאַ דובים ולא יער. די ליטעראַטור, וואָס עס שאַפֿן די מערהייט יידישע מחברים אין ענגליש אין אַמעריקע איז אזאָ, אַז עס וואַלט געזונטער געווען זי זאָל איבערהויפּט נישט האָבן געווען. גאָט זאָל אויסהיטן, די נישט־יידישע וועלט זאָל באַקומען וועגן אונדז אזאָ באַגריף, ווי עס באַקומט זיך פֿון די פֿאַר־שיידענע פֿערווערסע עקלהאַפטיקייטן אין די „בעסטעלערס“ פֿון די יידיש־ענגלישע שרייבער אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן. די יידישע דערציִונג אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן גייט כּסדר באַרג אַראָפּ. די צאָל געמישטע חתונות ווערט גרעסער פֿון יאָר צו יאָר. דאָך אין יונגן דור מערקט זיך אַ דראַנג צו גייסטיקער אידענטיפיקאַציע מיט אונדזער קולטור אין יידיש.

אזאָ איז אויך דאָס בילד פֿון דעם יונגן יידישן דור אין די דרום־אַמעריקאַנער לענדער. פֿון איין זייט אַסימילאַציע און געמישטע חתונות און פֿון דער צווייטער זייט אַ יידישע יוגנט, וואָס וויל וויסן וועגן דעם פֿאַלק, צו וועלכן זי געהערט. זי האָט אָבער נישט פֿון וואַנען צו שעפֿן און קיינער קומט איר נישט אַנטקעגן. יידיש לשון, די יידישע שול און די יידישע ליטעראַטור האָט מען פֿאַרמאוסט אין זייערע אויגן, אָבער עפעס אַנדערש האָט דער יודקע־פֿנעניזם נישט געהאַט איר צו געבן. יוגנט דענקט שנעל און

נאך שנעלער מאַכט זי אויספירן. אויב זי געפינט נישט קיין אַרויסרוף אין יידישן לעבן — גייט זי זוכן ערגעץ אַנדערש און זי געפינט דעם אַרויסרוף: אין נעאַלינקיום און אין קוואַזי־אידעאָלאָגיעס, וואָס ענדערן זיך פון יאָר צו יאָר.

אוודאי איז די אויסוויקלונג פון מדינת ישראל אויף דער יידישער וועלט אַ קאַלאַ-סאַלע, אָבער די אויסוויקלונג איז נאָר פון עמאַציאָנעלן כאַראַקטער. מדינת ישראל גיט די יידן אין דער וועלט אַ נאַציאָנאַל אונטערבעטעכץ, זיי זאָלן זיך פילן נאַרמאַל, ווי עס פילן זיך אַנדערע מינדערהייטן אין די לענדער, הגם זיי זענען ווייטער: דזש, כוּדִיאַ, זשוּיף. פאַר דעם דאָזיקן גוטן געפיל רעקאַמפּענסירן די יידן אין דער וועלט דער מדינה מיט פינאַנציעלער און פּאָליטישער שטיצע. קיין דירעקטע קולטור־געמיינשאַפט מיט ישראל האָבן זיי נישט. זיי קענען נישט לייענען און לייענען נישט די העברעיִשע פרעסע (אויב עס קומען אָן העברעיִשע צייטונגען אין די יישובים זענען זיי פאַר די „יורדים“ פון ישראל); די העברעיִשע ליטעראַטור לייענען זיי נישט און קענען זי נישט, העברעיִש טעאַטער קומט נישט צו זיי און די פייערלעכקייטן פון דער מדינה ווערן אין די יידישע יישובים געפירט נישט אין יידיש, נישט אין העברעיִש, נאָר אין דער לאַנדשפּראַך. די איינציקע קולטור־פאַרבינדונג צווישן דער מדינה און די תּפוצות איז אַ רעליגיעזער פאַרמאָליום, געפּלעגט פונעם אויסערן־מיניסטעריום. ווי אַ המשך פון דער „תּודעה יהודית“ — אין ישראל. די אַקטיווע רעליגיעזע טעטיקייט און חינוך אין די תּפוצות ווערט דאָמינירט דורך דער חב״ד־באַוועגונג, וואָס איר צענטער איז אין ברוקלין.

די קולטורבריק, וואָס האָט פאַרבונדן אַלע יידישע יישובים אין דער וועלט, איז מער נישטאַ. די רעשטלעך, וואָס זענען פאַרבליבן, זענען באַוווּסטזיניק צעריסן געוואָרן דעמאָלט, ווען דער אַקטיווער צענטער פונעם פּנעניזם איז געווען די קאַנצעלאַריע פון ערשטן פרעמיער־מיניסטער פון ישראל. ער האָט זיך דעמאָלט פאַרמאַסטן אויף צוויי אויפגאַבן: צו ליקווידירן דעם ציוניזם אין די תּפוצות און צו ליקווידירן אין די יידישע יישובים יידיש און אַלק, וואָס איז פאַרבונדן מיט יידיש. אין דער צווייטער האָט ער, צום באַדויערן, אָפּגעהאַלטן פּמעט אַ גרינטלעכן נצחון. עס מערן זיך איצט די פּאַל, ווען יידישע משפּחות פון פאַרשיידענע עקן וועלט טרעפן זיך צוזאַמען ביי קרובים אין ישראל. די עלטערע פון צווישן די משפּחה־מיטגלידער האָבן בשותפותדיקע ווערטן, די זעלבע אַסאַציאַציעס, כאַטש יאָרן לאַנג זענען זיי געוועזן אָפּגעריסן איינער פון אַנדערן, זיי האָבן אַ בשותפותדיקע שפּראַך — יידיש. ווערן זייערע משפּחה־בענדער אין ישראל נאָך שטאַר־קער. דאַקעגן דער יונגער דור — ער האָט נישט מער קיין שום בשותפותדיקס, נישט קיין געמיינזאַמע ווערטן, נישט קיין ענלעכע אַסאַציאַציעס און זיי קענען זיך אַפילו נישט צוזאַמענרעדן, ווייל זיי האָבן נישט מער קיין בשותפותדיקע שפּראַך. זיי זענען אַלע שטום צו איינאַנדער.

*

דער פּנעניזם, וואָס יודקע־הוּ איז געווען זיין פּלאַטפּאָרמען־צוזאַמענשטעלער, האָט לטוף פּולשטענדיק באַנקראַטירט, ווי אַן עסק, וואָס ווערט געבויט בלויז מיט לייַדנ־שאַפט, אָדער מיט ווונטש, אָבער אָן וועלכן עס איז קאַנקרעטן יסוד. אמת, בנוגע יידיש און דער יידישער קולטור האָט דער פּנעניזם־יודקע־הוּ אָפּגעהאַלטן נצחונות, ווייל ער האָט געהאַט נאָך שטאַרקערע צוהעלפּער... אָבער די אידעאָלאָגיע אַליין האָט געליטן אַ

מפלה, ווי עס ליידן מפלות אלע אידעאלאָגיס, וועלכע ווערן געשאַפן אויף אַזעלכע „אַקסיאָמעס“ אַז די זון דרייט זיך אַרום דער ערד. די „נאַכטיקע האַלוצינאַציע“ — תּלמוד, אַגדה, קדושהשם און משיח — איז אַריינגענומען געוואָרן אין די מלוכה־שולן אין ישראל ווי אַ קעגנשטאַנד צו לערנען „יידישקייט־באַווסטזיין“. די טרעגער פון דער „נאַכטיקער האַלוצינאַציע“, די רבנים, זענען די באַשטימער פון דעם כאַראַקטער פון דעם קולטורלעבן אין ישראל, ווייל די הלכה פון דער „נאַכטיקער האַלוצינאַציע“ באַשטימט דאָס לעבן פון יעדן יידן אין ישראל פון זיין וויגל ביז צום קבר. די מדינה־געזעצן זענען געבונדן מיט דער הלכה. די רבנישע בתי־דין זענען מלוכהשע. די ממשיכים פון דער „נאַכטיקער האַלוצינאַציע“ — די ישיבה־בחורים, זענען אַפילו באַפרייט פון מיליטערי־דינסט אין ישראל. די רעליגיעזע מנהיגים האָבן געוואוסט, ווי אַזוי צו ענטפערן די אינזשינערן פון פּענעזום; זיי האָבן זיי אַוועקגעשטעלט אויף די קני!

עס איז פאַראַן אין ישראל אַ היפשע צאָל מנהיגים, וואָס גיבן זיך אַפ אַ חשבון וועגן דעם חורבן, וואָס דער פּענעזום־יודקעזום האָט געמאַכט אין יידישן לעבן אין דער וועלט און אויך אין ישראל גופא. זיי זעען איצט פאַר וועלכע ספּנות עס זענען אַוועקגעשטעלט געוואָרן די יידישע יישובים אין דער וועלט אַז די יידישע שולן, אַז דער יידישער קולטור, אַז אַ שטאַרק יידיש לעבן, אַז דעם נאַטירלעכן המשך. נאָר זיי האָבן מורא צו מאַכן דעם אויספיר און זיי קאָנען אויך מער נישט אַרויפצווינגען זייער ווילן אויפן אַפּאַראַט. וועגן דעם וויל איך מאַכן אַ דיסגרעסיע:

נאָך דער זעקס־טאָגיקער מלחמה, ערב וועלכער עס האָט זיך מאַניפעסטירט אַ ווונדערלעכער פּאַלקס־פּלויז, האָב איך געהאַט אַ שמועס מיט דעמאָלטיקן פרעמיער־מיניסטער לוי אשכול ע"ה וועגן פאַרבעסערן די מערכה פון יידיש סיי אין ישראל און סיי אין די תּפוצות, ווי אַ מכשיר צו פאַרבינדן נשמהדיק די תּפוצות מיט ישראל און ישראל מיט די תּפוצות. לוי אשכול האָט אויפריכטיק ליב געהאַט יידיש און אַפּגעשאַצט די יידישע קולטור, ווי אַ פאַרבינדער פון דעם יידישן פּאַלק אין דער וועלט. מיינע אַרגומענטן האָבן אַפּעלירט צו אים. ער האָט מיך געבעטן, איך זאָל אים אָנשרייבן אַ מעמאָריאַל, אין וועלכן איך זאָל אָנגעבן די וויכטיקסטע פּונקטן, וואָס לויט מיין מיינונג דאַרף מען אויף דעם געביט טאָן, פּדי קעגנצווירקן דעם פּענעזום, וואָס ער האָט גע־האַלטן פאַר אַ גרויסע ספּנה קעגן דעם יידישן כאַראַקטער פון דער מדינה. איך האָב אַזאַ מעמאָריאַל געשיקט צו אים, אַבער קיין מאָל האָב איך אַ געשריבענעם ענטפער נישט באַקומען.

ערב דער פייערלעכער דערפּענונג פון דער ערשטער א"ג „מיליאַנערן־קאַנפּע־רענין“ אין די בני־האומה אין ירושלים, איז לוי אשכול געשטאַנען מיט אַ גרופּע אַמע־ריקאַנער יידן אין די קולואַרן און איז געווען אַריינגעטאָן אין אַ שמועס. ווייל איך האָב נישט באַקומען פון אים קיין תּשובה אויף מיין מעמאָריאַל, האָב איך אים נישט געוואָלט שטעלן אין קיין פאַרלעגנהייט, און פאַרבייגייענדיק האָב איך אַוועקגעדרייט דעם קאַפּ און זיך נישט געגריסט צו אים. לוי אשכול האָט עס באַמערקט און ער האָט מיך צוגערופן מיט פּעפּס אַ שפּאַסיק ווערטל, ווי עס איז געווען זיין שטייגער. „נו, און אַז מען ענטפּערט נישט אויף אַ בריוו, דאַרף מען שוין נישט זאָגן שלום?“ — האָט ער געפרעגט. איך האָב נאַטירלעך געלייקנט, אַז דאָס איז די סיבה, אַבער ער האָט נישט געגלויבט מיין לייקענען. ער האָט מיר געזאָגט מיט רירנדיקער אויפריכטיקייט: „גלויב מיר, צאַנין, אַז איך האָב

דיר נישט געענטפערט, ווייל איך האָב נישט געהאַט וואָס צו ענטפערן. וועגן די פּראַגן פון יידיש זענען אין דער מדינה פאַראַן שטאַרקער פּוּחות פון מיר."

אַ סך שפּעטער, ווען אויף דער פּלענאַרער זיצונג פון דער לייטונג פון דעם ישראל-ראַדיאָ האָט דער סעקרעטאַר פון דער העברעיִשער אַקאַדעמיע דערקלערט, אַז די באַוועגונג פאַר יידיש "פּגרט" אין דער וועלט און מען דאַרף די שפּראַך נישט העלפן צוריק אויפהייבן דעם קאַפּ, און קיינער פון די פאַר צענדליק מיטגלידער פון דער לייטונג האָט אויף דער כּוּליגאַנישער באַמערקונג נישט רעאַגירט, האָב איך רעכט פאַרשטאַנען יענע ווערטער פון דעם פּרעמיער-מיניסטער לוי אשכול. די צעשטערענישע פּוּחות זענען תּמיד שטאַרקער...

אויף ווי ווייט דער כּנענים-יודקעזים איז אַ פּרעמדקערפּער פאַר דעם יידישן היסטאָרישן געמיט באַווייזט דאָס, וואָס נישט געקוקט אויף די קאַלאָסאַלע מיטלען פון פאַרשיידענעם כאַראַקטער, וואָס זיינע אינזשיניערן האָבן אַנגעווענדט, נישט געקוקט אויף דעם חורבן, וואָס ער האָט גורם געווען — האָט זיך לסוף אויפגעוועקט אין דעם נייעם יידישן דור סיי אין אַמעריקע, סיי אין ישראל און סיי אין אַנדערע לענדער אַ באַגער צו לערנען יידיש, צו לערנען וועגן דער יידישער קולטור און אַזוי אַרום דערגיין צו דער אידענטיפיקאַציע מיט דעם היסטאָריש-יידישן פאַלק אין זיין גאַנצער המשכּדיקייט. יידיש ווערט איצט געלערנט אויף צענדליקער אוניווערסיטעטן אין די פאַראייניקטע שטאַטן. פאַראַן ישיבה-בּחורים אין די פאַראייניקטע שטאַטן, וואָס לערנענדיק גמרא אויף ענגליש, האָט זיך אין זיי אויפגעוועקט אַ באַגער צו לערנען גמרא מיט יידיש, פּדי צו דערפילן דעם ריכטיקן טעם פון אַ בלאַט גמרא. אויך אויף די אוניווערסיטעטן אין ישראל רירט זיך דאָס אייז און מען הייבט אָן לערנען יידיש און יידישע ליטעראַטור.

אַבער אַ קולטור ווערט נישט געשאַפּן פון די אוניווערסיטעטן און קלובן פון סטודענטן. קולטור הייבט זיך אָן פון דער פאַלקסשול. דאָך אפילו די באַוועגונג פאַר יידיש אין די אוניווערסיטעטן גייט זיך אין אַ געזעלשאַפּטלעכער אַרגאַניזאַציע, אין אַ געזעלשאַפּטלעכן סטימול, פּדי צו פאַרטיפּן די באַוועגונג. פעלט דער אַקטיווער אַרגאַניזירנדיקער פּוּח פון געזעלשאַפּטלעכן כאַראַקטער. די פאַרשיידענע גרופּן, וועלכע אַנט-שטייען איצט פּלומרשט צו העלפן די יידישע ליטעראַטור און די יידישע שרייבער, זענען נישט מער ווי קאַניוקטוראַלע. צו מאַל מיינען זיי צו שפּילן אַ טאַפּלע ראַל: פון איין זייט פּלומרשט העלפן יידיש, אַרויסגעבן אַ פאַר ביכלעך פאַר יידישע שרייבער דער עיקר מתוך פּאַליטישע מאַטיוון, אַבער פון דער צווייטער זייט ווילן זיי קאַנטראַלירן, אַז די יידיש-קראַמאַליע זאל זיך צו פיל נישט אויסשפּרייטן און זי זאל, חלילה, נישט פּרעטענ-דירן אויף מער ווי צו זיין "אַ היימיש לשון", ווי איינער האָט שוין באַצייכנט יידיש אַנט-קעגן דעם, ווי אַנדערע האָבן דווקא געוואַלט יידיש אַוועקשטעלן צווישן די "פּרעמדע שפּראַכן"...

טאַמער וואַלטן זיך די יידן געפונען אין דעם מצב, אין וועלכן זיי האָבן געלעבט מיט הונדערט יאָר צוריק, בלויז אין די ראַמען פון "שולחן ערוך", און געווען בלויז אַ רעליגיעזע עדה, וואַלט אפילו דער פאַרמעל-רעליגיעזער שטייגער, צוזאַמען מיט דעם אמתן רעליגיעזן שטייגער פון שומרי מצוות, פּעסטער געמאַכט די יידישע ראַם נאָך דעם חורבן, וואָס עס האָבן אויף אונדז געבראַכט די טאַטאַליטאַרע רעזשימען, און דער כּנעניזם האָט צוגעלייגט זיין אייגענעם חלק.

אָבער דאָס יידישע לעבן אין דער וועלט איז היינט אַ סעקולער לעבן. אויב עס וועט נישט זיין קיין סעקולער לעבן אין יידיש, וועלן יידן פאַרלוירן גיין אין אַ פרעמד סעקולער לעבן. יידיש פאַרמאָגט שטאַרקע, פּאָלקסטימלעכע סעקולערע ווערטן, וואָס צוזאַמען מיט די רעליגיעזע עלעמענטן שאַפן זיי אַן אייגענע שטאַרקע קולטור, וואָס נאָר זי קען זיין די פאַרבינדונגס-בריק צווישן די יידישע יישובים אין דער וועלט, ווייל זי איז המשך, ווייל זי וואָרפט נישט אַרויס פון אונדזער געשיכטע קיין שום עלעמענט. מיט יידיש קאָן אויך געשטאַרקט ווערן דער יידישער כאַראַקטער פון מדינת ישראל, און די קעגנזייטיקע השפּעות פון יידיש אויף העברעיִש און פאַרקערט, קאָנען באַשאַפן ווונדער. אויב דאָס וועט נישט געשען, דראָעט אונדז אַן ערנסטער צוריקגאַנג צו אַ מצב, אין וועלכן דאָס רעליגיעזע יידנטום זאָל זיך פאַרפאַנגערן, ווי אַלע מאָל, ווען עס דראָעט אַ שפּאַלטונג אין פּאָלק, און דער סעקולערער טייל זאָל נעבן זיין אָפּגעפרעמדקייט פון אַן אייגענער קולטור און שטייגער, אויפהאַלטן אַ פאַרמעלע „מאַזאַישע“ רעליגיעזע צענטער פון ברית-מילה, גיין יום-כּפור אין שול אַריין אויף אַ האַלבע שעה און באַגראַבן ווערן אויף אַ יידישן בית-עולם. אַזעלכע יידן האָט דאָך דער בריטישער היסטאָריקער טאַינבי אַנגערופן „פאַרשטיינערטע יידן“ — „פּאַסיל דזשוס“ — און מיט רעכט. אויב דאָס זאָל, חלילה, געשען נאָך דעם ווי אונדזער פּאָלק האָט היסטאָריש-קולטורעל דערגרייכט געוואָלדיקע הייכן — וועט דער היטלעריזם אויף אַן אמת האָבן אונדז באַזיגט און „ענדגילטיק געלייזט די יידנפראַגע“, לכל הפחות גייסטיק. דאָס טאָר נישט געשען!

*

מרדכי צאַנין

געבוירן אין יאָר 1906 אין סאַקאַלאָו פּאָדליאַסק, פּוילן. פון 1920 ביז 1939 געלעבט אין וואַרשע. בעת דער צווייטער וועלט-מלחמה דורכגעמאַכט דאָס לעבן פון אַ פּליט אין ליטע און אויך דעם וואַנדער־וועג — יאַפּאַן און אינדיע. אין אַפריל 1941 אַנגעקומען קיין אַרץ-ישראל. זיין ערשט בוך „וויואַט, לעבן“ (נאָוועלן) איז דערשינען אין 1933. דאָס צווייטע בוך „אויף זומפיקער ערד“ איז געוואָרן קאַנפּיקירט דורך דער פּוילישער צענזור (1935). אין ישראל אַרויסגעגעבן אַ ריי ביכער, בעלעטריסטיק און עסייאַסטיק. מחבר פון דער היסטאָרישער עפּאָפּייע „אַרטאָפּאַנס קומט צוריק אַהיים“. גרינדער און רעדאַקטאָר פון „לעצטע נייעס“ און פון „אילוסטרירטע וועלטוואַך“. לאַרעאַט פון „מאַנגער-פּרייז“ און יזכור-פּרייז פון די בערגען-בעלזענער.

די
גרויסע
אַנטווישונג

באַפֿרייזונג און „גאולה“ דריקן אויס מיט זיך די גרונטיקע אַנדערש-
קייט צווישן דעם פּראַלעטאַרישן און בירגערלעכן הומאַניזם — האָט
מיר אַמאַל געזאָגט דער באַקאַנטער סאָויעטיש-יידישער קריטיקער
יחזקאל דאַברושין (כאַציע) אין אַ שמועס וועגן דעם הומאַניזם פון לייזויקן.
דאָס זענען צוויי קעגנזעצלעכע וועלט-אַנשויונגען — האָט ער געזאָגט. „באַ-
פּרייזונג“ מיינט אויסלייזונג דורך אַקטיוון טאַט, דורך דעם קאַמף פון מענטשן
גופּא. אין דער צייט, וואָס „גאולה“ באַדייט אויסלייזונג דורך אַ העכערער
קראַפט. לייזויקן בענקט, אָן שום ספק, נאָך דער אויסלייזונג פון ייד און מענטש,
אַבער ער גלויבט דאָס צו קאַנען דערגרייכן בלייבנדיק פּאַסיוו — דורך לייזן.
„מיר דאַקעגן“... — האָט דאַברושין דעם זאָץ נישט פאַרענדיקט און זיך
פאַרטראַכט.

דאָס איז געווען אין די ערשטע חדשים פון דער פּויליש-דייטשישער מלחמה,
קורץ נאָך מיין אַנטלויפן פון אַקופּירטן וואַרשע קיין ביאַליסטאָק, וועלכע איז געוואָרן
„באַפּרייט“ דורך דעם סאָויעטישן מיליטער. די פּרייז פון אַרויסראַטעווען זיך פון די
נאַציס און קומען אין דעם לאַנד, וועגן וועלכן יעדער קאַמוניסט אין די קאַפיטאַליסטישע
לענדער האָט אַ גאַנץ לעבן געחלומט, האָט נישט דערמעגלעכט, אָז דאַברושיןס פּלוצעמ-
דיקע פאַרטראַכטיקייט זאָל אַרויסרופן אין מיר אַ וועלכן ס'איז חשד. איצט בין איך זיכער,
אָז דאַברושין האָט זיך פאַרטראַכט וועגן דעם אמת פון זיין טעזע — — —

צי איז דאָס לעבן, אין וועלכן ער לעבט און וואָס איז דערגרייכט געוואָרן נישט דורך „גאולה“, נאָר דורך „באַפרייונג“, דורך דעם אַקטיוון טאַט פון דער הערשנדיקער פאַרטיי אין זיין לאַנד — — צי איז דאָס דאָזיקע לעבן ווירקלעך באַפרייונג?

עס איז געווען דאָס יאָר 1940, אין דער מיט פון די סטאַלינישע פינפֿיאַר-פלענער, נאָך די מאַסן-גירושים און מאַסן-רציחות איבער די אַזוי-גערופענע בעלי-גופים אין דאָרף און אין שטאָט, נאָך די ערשטע פאַגראַמען אויף די יידישע שרייבער פון קיעוו, כאַראָאָוו, מינסק, נאָך די ערשטע מאַסקירטע ליקווידאַציע-שריט קעגן דער יידישער קולטור. אָבער יעדעס ניי פאַרברעכן פון דער דעמאָליטיקער שוין אַבסאָלוט סטאַלינישער מאַכט איז נישט בלויז געוואָרן אויסגעטייטשט און געשטרט בק"ק טעמים, נאָר איז געוואָרן דערהויבן צו אַ גרויסן טאַט פון רעוואָלוציאַנערער וואַכזאַמקייט, צו אַ ווייטער-דיקן שריט אין דער פאַרווירקלעכונג פון דער אידעע פון סאָציאַליזם, גערעכטיקייט, מענטשן-פריינדשאַפט א.ד.ג. מיט אַן אַ שיעור אויטאָריטעטע פּסוקים און ציטאַטן האָט מען ווי מיט אַ געדיכטער נעץ געפאַנגען דעם שכל-הישר און דעם פשוטן מענטשלעכן געדאַנק.

אויך איך בין נאָך דעמאָלט געווען פולו ענטוויאַזם פאַר אַלץ, וואָס האָט געהאַט אַ שייכות צו דעם לאַנד פון די ראַטן, און אין דער אַרויסזאַגונג פון באַקאַנטן קריטיקער און דראַמאַטורג האָב איך געזען שיר נישט קיין אַנטפלעקונג: אַזוי קורץ און בולט דעפינירט דעם אונטערשיד צווישן די ביידע קעגנגעזעצלעכע וועלט-אַנשויונגען.

איך האָב שוין צו יענער צייט געהאַט דורכגעמאַכט אַ היפשע פאַר יאָר די קאָ-מוניסטישע שול, לויט וועלכער דאָס לעבן אַנטהאַלט נישט אין זיך קיין שום געהיימישן. אַלץ לאַזט זיך דערקלערן מיטן שכל, אָדער עס וועט זיך מיט דער צייט לאָזן דערקלערן. יעדער אָפנייג פון דער דאָזיקער איינשטעלונג איז געוואָרן באַטראַכט פאַר מיסטיק, וועלכע האָט באַדייט די אידעאָלאָגיע פון דער קאָפיטאַליסטישער וועלט, די וועלט פון עקספּלאַטאַציע און נאַציאָנאַלער אונטערדריקונג, פון ראַסיוזם און אַנטיסעמיטיזם. מיסטיק און רעליגיע זענען „אַפיום פאַר די מאַסן“, מיט זייער הילף פאַרנעפלט מען די מוחות, עס זאָל נישט אויפקומען אין זיי קיין פּראָטעסט, זיי זאָלן נישט וועקן צו בונט.

אָבער יחזקאל דאָברושין, דער טיפער יידישקייט-קענער און פאַרליכטער אין דער יידישער ליטעראַטור און קולטור, דער טעמפּעראַמענטפולער קריטיקער, וועלכער האָט די יידישע סאָויעטישע שרייבער נישט בלויז קריטיקירט, נאָר אויך מיט ליבשאַפט דערצויגן — ער האָט שוין דעמאָלט די אַלע קאָמוניסטישע תורות נישט בלויז געהאַט אויסגעשטודירט, נאָר אויף זיין אייגן לייב אויסגעפרובירט און דורכגעווייטיקט.

ערשט איצט, נאָך אַלע מיינע טרויעריקע דערפאַרונגען, ווען איך האָב אַנאַליזירט דעם דורכגעמאַכטן וועג, איז מיר געוואָרן אַלץ קלאָרער און בולטער די טראַגיק פון די אומגעבראַכטע סאָויעטישע יידישע שרייבער, וועלכע איז באַשטאַנען פון סכּעמאַטישע פּראָזן פון איין זייט, און פון דער ווירקלעכער דערקענטעניש פון אמתן לעבן, פון דער צווייטער, עס איז מיר געוואָרן קלאָרער און בולטער די שיינבאַרקייט פון דער צעטיילונג אויף „באַפרייונג“ און „גאולה“. זיי געפינען זיך טאַקע אויף צוויי פלאַכן אין זייער אָפּגעער, דרויסנדיקער געשטאַלט, אָבער אינערלעך, אין דער טיף, וווּ עס זענען פאַר-וואַרצלט די סיבות פון אַלץ וואָס געשעט, זענען זיי באַהאַפּטן אין איינט. דאָרט איז דער חלום די נשמה פון טאַט און דער גלויבן — דער באַדינג פאַר זיין פאַרווירקלעכונג.

די מסירת-נפשדיקע מעשים פון דער יידישער אינטעליגענץ אין אלע רעוואלוציאנערע באוועגונגען, אין באדינגונגען פון ארומיקער שטאה און גרינגשעצונג, אויסער די ראציאנעלע סיבות פון נאציאנאלן און סאציאלן כאראקטער, זענען אפט סטימולירט געווארן אויך דורך דעם איראציאנעלן גלויבן אין דער עטישער שלימות און אין דער דערהויבענער שליחות פון מענטש — א גלויבן, וועלכן זיי האבן מיטגעבראכט פון זייערע יידישע היימען.

אויף דער אידישער געשטאלטיקונג פון דער יידישער אינטעליגענץ אין פוילן האבן געוויקט דריי גורמים:

די געזעלשאפטלעכע, פאליטישע און ווירטשאפטלעכע דיסקרימינאציע פון די יידן מצד די פוילישע רעגירונגען און זייער אפענע אונטערשטיצונג פון אלע אַנטי-סעמיטישע פנופיות;

די פראפאגירטע סאציאלע און נאציאנאלע גלייכהייט פאר אלע מענטשן און אונטערשייד פון ראסע, גלויבן און נאציאנאליטעט מצד די סאציאליסטישע ריכטונגען בכלל און דער קאמוניסטישער בפרט;

און ענדלעך, די עטישע פרינציפן, מיט וועלכע עס איז געווען דורכגעדרונגען דאס יידישע לעבן און דער יידישער שטייגער.

אלע דריי צוזאמען האבן מיטגעוויקט, אז אין די יארן צווישן ביידע וועלט-מלחמות, ווען אין פוילן האבן געהערשט אויסגעשפראכענע אַנטיסעמיטישע ריכטונגען, זאלן גרויסע טיילן פון דער יידישער אינטעליגענץ זיך באהעפטן מיט דער סאמע עקסטרעמער לינקער באוועגונג, וועלכע האט אין דער נאציאנאלער פראגע דרייט ארויסגעזאגט איר איינשטעלונג פון אבסאלוטער פרייהייט זיך נאציאנאל אויסצולעבן, אדער אסימילירן.

אזא איינשטעלונג האט אפעלירט צו דער דיסקרימינירטער יידישער אינטעליגענץ און זי האט מיט התלהבות און טריישאפט זיך אפגעגעבן דער דאזיקער באוועגונג, נישט געקוקט אויף די פארפאלגונגען און סכנות. זי האט אין איר געפונען א פארענטפערונג פאר איר באלידיקטער נאציאנאלער ווירדע, פאר דער גרינגשעצונג און פאראכטונג מצד אַנגעזעענע טיילן אויך פון דער פוילישער אינטעלעקטועלער וועלט, פראפעסיאנעלער אינטעליגענץ און דער סטודענטשאפט, פארן נומערוס קלאָוזוס און די יידישע בענק אין די אוניווערסיטעטן, און צענדליקער ענלעכע דיסקרימינאציעס אויפן געביט פון בילדונג און קולטור. וואָס שטארקער, פארשיידנארטיקער און אפטער עס זענען געווארן די דיסקרימינאציעס, אַלץ מער און מער מענטשן פון דער יידישער אינטעליגענץ זענען צוגעשטאנען צו דער דאזיקער באוועגונג און אַלץ שטארקער איז געווארן זייער גלויבן, אז בלויז די באוועגונג איין-און-איינציק איז אין שטאַנד צו ברענגען די גאולה פאר דער גאַנצער מענטשהייט און בתוכם אויך א סוף מאַכן צום אַנטיסעמיטיזם.

און נישט בלויז די פאקטישע אנהענגער פון דער באוועגונג האבן געגלויבט באמונה שלימה אין די אויפריכטיקע פונות פון אירע דערקלערונגען און פראגראם-הנחות, עס האבן אויך די קעגנער געגלויבט אין איר אויפריכטיקייט אין דער הינזיכט. איך דערמאן זיך אין א געזעלשאפטלעכן משפט אין „פאראיין פון יידישע ליטע-ראַטן און זשורנאליסטן“ אין וואַרשע אויף טלאַמאַצקע 13 איבער דער טרילאָגיע פון שלום אַש — „פעטערבורג, וואַרשע און מאַסקווע“. אין דעם משפט האבן אַנטייל גענומען פארשטייער פון פארשיידענע פארטייען. איך געדענק בלויז פון די ציוניסטן — משה

קליינבוים (סנה), פון דעם "בונד" — שלמה מענדעלסאָן און יעקב פאַט, פון דער א.ג. לינקער ריכטונג — בערל מאַרק און איך. פאַקטיש האָט דער משפּט זיך פאַרוואַנדלט אין אַ פּאָליטישער דיסקוסיע איבער פאַרשיידענע איינשטעלונגען אין דער יידישער געזעלשאַפּט. האָט דעמאָלט משה קליינבוים, וועלכער איז באַטראַכט געוואָרן, ווי דער אויפגייענדיקער שטערן פון אַלגעמיינעם ציוניזם, געזאָגט צווישן אַנדערן בפרהסיה מער ווייניקער אַזוי :

ראַטנפאַרבאַנד איז זיכער דאָס איינציקע אַרט, וווּ יידן פילן זיך, און וועלן זיך מסתמא פילן איך אין דער צוקונפט, ווי גלייכבאַרעכטיקטע בירגער אין אַלע הינזיכטן, ווי מענטשן מיט מענטשן גלייך. איך צווייפל אָבער, צי זיי וועלן בלייבן יידן.

אַזוי האָבן דעמאָלט געטראַכט און געגלויבט אַפילו קעגנער, על-אחתימה-ופמה מיטגלידער און סימפּאטיקער פון דער פאַרטיי גופא. ביי די לעצטע האָט זיך דער גלויבן אין דער פאַרווירקלעכונג פון דער דאָזיקער נאַציאָנאַלער גלייכהייט פאַרוואַנדלט אין אַ הייליקער דאָגמע, וואָס יעדער צווייפל לגבי איר איז געווען אַ נישט דערלאָזבאַרע אַפּי-קורסות. אַלע טרויעריקע ידיעות, וועלכע זענען אָנגעקומען פון ראַטנפאַרבאַנד, אָנהייבן-דיק פון סוף צוואַנציקער יאָרן, ווען סטאַלין האָט איבערגענומען די אויסשליסלעכע מאַכט, זענען מלכתחילה געוואָרן אָפּגעוואָרפן דורך דעם דאָזיקן גלויבן און דערנאָך אויסגעטייטשט און באַרעכטיקט דורך דער סטאַלינישער פּסידאָ-דיאַלעקטיק וועגן לעצטן עטאַפּ פון צעבושעוועטן פאַרן טויט קאַפיטאַליזם, וועגן זיין כיטרער פּענעטראַציע אין די קאָמוניסטישע רייען, וועגן "מיסטישע, אידעאָליסטישע, תלמודיטישע" און ענלעכע אָפּניגן. עס האָט זיך אַזוי געוואָלט זען דעם געבורט פון פרצעס "קינד מיט די פליגל", אַז מען האָט אָנגענומען פאַר ליב אַלע חבלי-לידה, ווען אפילו מ'האַט אין האַרצן זיך מודה געווען, אַז עס קומען אום פיל אומשולדיקע מענטשן פון אַלע שיכטן און פון אַלע פעלקער און בתוכם אויך פון יידישן פּאָלק.

ווען מען האַקט אַ וואַלד — האָט מען זיך געטרייסט — פאַלן שפּענער. דערפאַר, אַז ס'וועט אויסגעקעמפט ווערן די פולע און זיכערע רוי, דעמאָלט וועט אויפגיין דאָס מלכות-הצדק פאַר אַלע מענטשן.

דער דאָזיקער גלויבן האָט אויפגעהאַלטן די גייסטיקע גלייכגעוויכט, ווען מען האָט אין דער העלפט פון די דרייסיקער יאָרן אָנגעהויבן ליקווידירן די יידישע קולטור דורך מאַרדן אירע שפּעער און שליסן גאַנצע יידישע אינסטיטוציעס. אמת, אין יענע יאָרן זענען די אומגליקן אויסגעגאַנגען נישט בלויז צו יידישע קעפּ. אין פאַרברעכן קעגן מענטשן און זיין פרייהייט האָט מען אין פלוג נישט מבחינן געווען צווישן די קינדער פון יעקב און עשיו. אָבער טאַקע נאָר אין פלוג. ערשטנס, זענען פיל פון די מפלומרשט אַלגעמיינע רעפּרעסיעס אויך געווען געצילט דער עיקר קעגן מענטשן פון יידישער אָפּשטאַמונג, צווייטנס, זענען די יידישע רעפּרעסיעס געווען אַן שום ספק דער אָנהייב פון ליקווידירן דאָס יידישע לעבן בכלל, ווייל זיי זענען געווען געווענדט נישט בלויז קעגן פּערזאָנען, ווי אויף דער אַלגעמיינער גאַס, נאָר קעגן אַלע יידישע קולטור-אינסטי-טוציעס, ווי שולן, פאַרלאַגן, זשורנאַלן, קלובן, אַמאַטאַרישע קרייזן און ד.ג.

די יידישע קאָמוניסטן, אויסמושטירט דורך דער אומאויפהערלעכער פּראַפּאָגאַנדע, וועלכע האָט אויף יעדן טריפהנעם טאַט געפונען אַ כּשרן תּירוץ, זענען אַלץ געווען פאַרקוקט אין דעם "ענדציל", ווי אַ פּרומער ייד אין ביאת-המישיח, און אַלע פאַרברעכנס און אַנטיסעמיטישע האַנדלונגען אָנגענומען אַלס "איבערגאַנג-קרענק".

דאס זעלבע איז פארגעקומען אויך ביי די נישטידישע קאמוניסטן. אין מיט פון די פערציקער יארן האט סטאלין איבערגעגעבן איינע פון זיינע ווילעס הינטער מאסקווע, בארוויכע, דעם „פארבאנד פון פוילישע פאטריאטן“, דער עיקר פאר דער ווידערדער-האלונג פון די אלע פוילישע קאמוניסטן, וועלכע זענען על-פיינס געבליבן לעבן אין די סטאלינישע קאנצענטראציע-לאגערן, און מיטן שאפן פון דער פוילישער פאלקס-רעפובליק זענען זיי איבערגעשיקט געווארן אויף פאליטישער ארבעט קיין פוילן. זיי זענען אפגעזעטן, אן שום שולד, פארשטייט זיך, צענדליקער יארן אין די תפיסות און לאגערן אין די פארווארפנסטע געגנטן פון סיביר, אין שווערע אוממענטשלעכע באדינגונגען.

ארבעטנדיק אין „קאמיטעט פון פוילישע יידן“ ביים „פארבאנד פון פוילישע פאטריאטן“, איז מיר אויסגעקומען אפט מיט זיי זיך צו טרעפן, און דאס אלע מאל מיט אנדערע, צוריקגעקומענע פון פארשיידענע פארשיקונגס-פונקטן, ווי פון יענער וועלט. און איך בין געווען איבעראשט צו הערן פון זייער פיל, אז זיי טראגן נישט קיין פארדראס אין הארצן אויף דער סאָויעטישער רעגירונג און אויף סטאלינען, ווייל... די „קאפי-טאליטישע ארומינגלונג“ און „פיינטלעכע פענעטראציע“ האָבן דיקטירט אן איבער-געטריבענע וואַכזאָמקייט לגבי אלעמען, און עס איז געווען זייער לייכט צו מאַכן טעותים... אנדערע האָבן גאָר אַלץ אויסגעטייטשט ווי אַמאָל אין די צייטן פון צאַר-באַטישאַקאָ, אַז סטאַלין האָט פון גאַרנישט נישט געוואָסט, אַז דאָס האָבן געטאָן די פאַררעטער, פּדי אַרויסצורופן מהומות און בונטן אויף דער באַשטעלונג פון דער רעאַקציע...

אזעלכע ארט פירושים אויף די סטאלינישע אַרעסטן פון מיליאָנען מענטשן און רציחות אויס פאַטאַלאָגישער אַכזריות און ווילקיר, אַדער, פּדי מיט שרעק האַלטן אין צוים דאָס פּאַלק ווי אַ סטאַדע אַקסן, האָבן נישט געקאַנט אַנטשטיין נאָר אויס נאַאיוויטעט, אַדער פּחד. דאָס איז געווען אַ מין מאַסן-היפּנאָז און אַ צושטאַנד פון בלינדן גלויבן אין דער אַלמעכטיקייט פון דער פאַרטיי, אין איר זיכערן אמת און איר זיכערן זיג. אַלץ, וואָס די פאַרטיי האָט געזאָגט און געטאָן, האָט נישט געקאַנט אונטערליגן קיין שום ספק, קיין שום קריטיק און אַפילו קיין שום שאלה, ווייל אַלץ איז געווען אַפּריאָרי קאַמענטירט, אויסגעטייטשט, אויפגעקלערט, אַרגומענטירט מיט אַזעלכע ווערטער און טערמינען, וועלכע דאַרפן נישט האָבן קיין שום לאַגישע באַרעכטיקונג. זיי זענען געווען אומאָפּרעגלעך, ווי אַ געטלעכע אַנטפּלעקונג. די געווינהייט נישט נאָכצוטראַכטן, נישט איבערצופּרעגן, נאָר נאָכצוזאָגן און באַווירקן אַנדערע נאָכצוזאָגן, האָט געבוירן יענע כיטרע סכאַלאַסטיק, וועלכע האָט זיך צוגעאַייגנט דעם נאַמען דיאַלעקטיק און וועלכע איז אין דער אמתן געווען פולו דאָגמע.

מיט דער הילף פון אַט דער „דיאַלעקטיק“ האָט מען נישט בלויז מטהר געווען יעדן שרץ, וועלכן מען האָט אונטערגעוואָרפן דער יידישער באַפּעלקערונג, נאָר יעדע עוולה לגבי דער יידישער קולטור און אירע שפּעער און אַפילו יעדעס פאַרברעכן דערקלערט, ווי אַ העכערן עטאַפּ אין דער נאַציאָנאַלער פּאַליטיק פון דער סאָויעטישער רעגירונג. אויך יידישע קאָמוניסטן האָבן זיך באַטייליקט אין די דאָזיקע „דערקלערונגען“. עס וואָלט אַבער געווען זייער אויבערפּלעכלעך אויסצוטייטשן דאָס בלויז מיט פּחדנות, אַדער קאַר-יעריזם. פאַרשטייט זיך, אַז אויך אַזעלכע מאַמענטן האָבן געשפּילט אַ ראַלע, אַבער נאָר ביי איינצלע. די יידישע לינג-געשטימטע איטעליגענץ, וועלכע האָט איבערגעריסן מיט אירע טראַדיציאָנעלע הימען, אַפט מאַל אויך מיט אירע יוגנטלעכע נאַציאָנאַלע אידעען און חלומות, און איינגעגאַנגען צו פירן אַ לעבן, וואָס וווּ גענעכטיקט נישט געטאַגט,

א לעבן פול מיט פארפאלגונגען און סכנות — די דאזיקע אינטעליגענץ האָט געגלויבט בלב שלם, אַז זי גייט ראַטעווען די מענטשהייט און איר אייגן פּאָלק גלייכצייטיק, אַז זי העלפט פּאַרווירקלעכן די אַלגעמיינע האַפענונג אויף אַ וועלט שפּולה יושר, וואָס איז אויך דער יידישער טרוים וועגן אַ וועלט שפּולה שבת, אַ וועלט אין וועלכער באַפרייונג און אויסלייונג זענען צוויי אידענטישע באַגריפּן.

אַז מען קאָן „באַפרייען“ פון איין קנעכטשאַפט, און איבערגיין צו אַ צווייטער, ענדערנדיק בלויז דעם נאָמען און נישט דעם תּוּכּן, פון דעם האָט קיינער דעמאָלט נאָך נישט געוואָסט. דעם דאָזיקן פירוש דערוויסט מען זיך ערשט, ווען זי שיינע ווערטער הייבן זיך אָן צו פּאַרטייטשן אויף מעשים. דאָקעגן איז דאָס געווען אַן אַקסיאָמע פּאַר אַלעמען, אַז די גערעכטיקייט לאָזט זיך נישט טיילן, און אַז אין אַזאַ גערעכטער געזעל-שאַפט זאָלן ווערן אַנגעווענדט אַנדערע מאָסן צו איין טייל בירגער און אַנדערע צו אַ צווייטן טייל, איז זיך נישט געווען פּאַרצושטעלן, פונקט ווי אַ פּירקאַנטיקער קרייז. ס'איז געווען אוממעגלעך צו פּאַרבינדן די צוויי באַגריפּן קאָמוניום און אַנטיסעמיטיזם. דער שכל-הישר האָט אַזאַ פּאַרבינדונג נישט אויפגענומען. ס'איז אויך געווען נישט מעגלעך עמאַציאָנעל זיך אַפּצוזאָגן פון דעם לעבנס-חלום, וועלכן מען האָט אַוועק-געשענקט די גאַנצע יונגע און רייפע יוגנט אָן שום רעשט.

אויך די פּאַרברענס און רציחות לגבי דער יידישער באַפעלקערונג און לגבי דער יידישער קולטור און אירע שעפּער, וועלכע האָבן זיך אַנגעהויבן נאָך אין די דריי-סיקער יאָרן מיט דער פּאַרשיקונג און מאָרד פון אַ גאַנצער ריי אַנגעזעענע שרייבער און קולטור-טוער, און שפּעטער אין די פּערציקער יאָרן מיט אַפּענע אַנטיסעמיטישע קאַמ-פּאַניעס, וועלכע האָבן זיך פּאַרענדיקט מיטן מאָסנמאָרד פון די שפיצן פון דער יידישער ליטעראַטור און קולטור אין 1952 און מיטן חרם אויף דער יידישער שפּראַך — אויך זיי זענען פּאַרגעקומען אונטער דעם פּערפידן אויסרייד פון „פּאַרטייאישער נויטווענדיקייט און צוועקמעסיקייט“.

די פּאַרבלענדעניש איז נאָך אַלץ געווען אַזוי גרויס און דער לאַנג-געכאָוועטער בלינדער גלויבן אַזוי שטאַרק, אַז פונקט ווי פרומע יידן נאָך אַ מגיפה זאָגן מיט תּרעומות אויף דעם, וואָס לעבט אייביק, דאָך גלייכצייטיק מיט הכּנעה, דעם „ברוך דיין אמת“, אַזוי זענען נאָך אַלץ נישט ווייניק יידישע קאָמוניסטן מיט ספּקות און ווייטיק אין האַרצן, דאָך מיט הכּנעה געאַנגען אין שפּאַן פון דער פּאַרטיי, וועלכע האָט זייער אידעע שוין לאַנג געהאַט אַרויסגעוואָרפּן אויפן מיסט און זייער צוטרוי און גלויבן באַנוצט, ווי אַן אַליבי פּאַר אירע פּאַרברענס.

אַבער די ספּקות, איין מאָל אַנטשטאַנען, האָבן שוין נישט אויפגעהערט צו גריזשען און געוואַרט בלויז אויף אַ געלעגנהייט אויפצורייסן. דאָס איז געשען, ווי באַוואָסט, אין דער באַרימטער רעדע פון ניקיטאַ כרושטשאַוו, וועלכער האָט פּאַקטיש מיטגעמאַכט די אַלע פּאַרברענס, צוזאַמען מיט די אַנדערע. ער איז לגמרי נישט אויסן געווען צו שאַדענען דער פּאַרטיי, נאָר פּאַרקערט, צו ראַטעווען זי פון ענדגילטיקער צעפּאַלונג. עס האָט באַדאַרפט הייסן:

— זעט דעם פּוּח און פּישוף פון דער פּאַרטיי, וואָס נישט געקוקט אויף אַלע פעלערן און פּאַרקריפּלונגען (אַבער נישט חלילה מערדערייען!), וועלכע קאַנען געשען אין באַדינגונגען פון אַ קאַפיטאַליסטישער אַרומרינגלונג, איז זי דאָך אין שטאַנד זיך צו באַנייען דורך זעלבסטקריטיק און ווערן נאָך גרעסער און שטאַרקער.

און דאָס איז טאַקע געוואָרן דער נייער שפּרוך, וועלכן עס האָבן איבערגענומען וואָרט ביי וואָרט די מערהייט אָנפירנדיקע קאָמוניסטן, פּדי נישט בלויז צו באַרויַקן זייער אייגענעם געוויסן און אויסמיידן אַן אמתן חשבון-הנפש פון זייערע מעשים, נאָר פּדי אויך ווידער צו שיטן זאַמד אין די אויגן פון אַנדערע. דער בעסטער באַווייז דערפון איז דער פּאַקט, וואָס ווי נאָר אַ צאָל קאָמוניסטישע טוער האָבן ביי דער התלהבותדיקער צושטימונג פון פּיל מיטגלידער פון די קאָמוניסטישע פּאַרטייען געפרוּווט מאַכן די סאַמע ריכטיקע אויספירן פון דעם שלאָגן זיך בפרהסיה על-חטא, ווי אין פּוילן, אונגאַרן און ספּעציעל אין טשעכאָסלאַוואַקיע, אַזוי האָט מאַסקווע גלייך די פּויסט פון על-חטא גע-וואָנדן גאָר אין אַן אַנדער ריכטונג און זי באַנוצט צו גאָר אַן אַנדער צוועק.

אויך אין דער באַציונג צום יידן-פּראָבלעם זענען די רעהאַביליטאַציעס פון די דערמאָדעטע שרייבער און דער דערשטיקטער יידישער קולטור געוועזן הוילע צביעות. די רוצחישע יודאָפּאָביע פון סטאַלינס צייטן איז בלויז פאַרביטן געוואָרן אויף אַ רויקער, אָבער סיסטעמאַטישער און גוט-פּלאַנירטער אַנטיסעמיטישער פּראָפּאַגאַנדע דורך ספּעצ-יעלע בראַשורן און פּרעסע-אַרטיקלען. נישט בלויז פאַר אייגענעם געברויך, נאָר אויך פאַר אויסלאַנד.

צווייטנס, האָט די דאָזיקע אַנטיסעמיטישע טעטיקייט זיך אויסגעברייטערט אויף אַלע קאָמוניסטישע פּאַרטייען, נישט בלויז פון די סאַטעליטן-מדינות, נאָר אויך פון די קאָפיטאַליסטישע לענדער, ווי דאָס קומט בולט צום אויסדרוק אין די גרעסטע קאָמוניס-טישע פּאַרטייען פון פּראַנקרייך און איטאַליע, און אויך אין אַזאַ פּיטשעמאַנטשיק פּאַר-טייעלע, ווי די אַמעריקאַנער.

דריטנס, האָט די יודאָפּאָביע אין פּאַרשידענע רינגען פון די דערמאַנטע פּאַרטייען, און דער עיקר פון ראַטנפּאַרבאַנד גופא, זיך פּאַרטיפט אונטער דער מאַסקע פון אַנטי-ציוניזם, אויסגלייכנדיק זיך אָפּט מיט איר ראַפּינירטער צביעות און פּערפּידיע מיט די עקסטרעמסטע אַנטיסעמיטישע באַוועגונגען אין דער פּאַרגאַנגענהייט, אויסער פּאַרשטייט זיך דעם היטלעריזם.

אַט די לעצטע אייגנשאַפט פון דעם נעאַ-אַנטיסעמיטיזם אין די קאָמוניסטישע מדינות איז געקומען באַזונדערס בולט צום אויסדרוק אין די געשעענישן אין פּוילן סוף 60ער יאָרן. דער אומפּאַרשעמטער ציוניזם פון די פּוילישע קאָמוניסטישע פירער איז באַשטאַנען אין דעם באַנוצן זיך מיט אַנטיסעמיטיזם אַלס מיטל פון פּאָליטישן קאַמף, ווי אין די צאַרישע, אַדער ענדעקישע צייטן. זיי האָבן זיך נישט אָפּגעשטעלט פאַר די אויסטערלישסטע בלבולים, אין גייסט פון דער סאַמע נידערטרעכטיקסטער טאַקטיק, אַז „עפּעס וועט זיך שוין צוקלעפּן“.

אין פּוילן זענען אין יענער צייט נישט פּאַרגעקומען קיין רציחות, נאָר בלויז דעמאָנסטראַטיווע אַרעסטן, אָבער דער אָפּגרונט צווישן וואָרט און טאַט איז געווען פון אַזאַ טיף און פינצטערניש, אַז ער האָט איינגעשלונגען דעם לעצטן רעשט פון גלויבן און איבערגעלאָזט די פּאַרטיי, ווי אַ ליידיקע שאַל, וואָס איר קערן איז אין גאַנצן געוואָרן פּאַרפּוילט און האָט זיך פּאַרוואַנדלט אין שטויב.

גלייך נאָך דער זעקסטאַגיקער מלחמה אין ישראל האָבן די פירער פון דער פּוילישער פּאַראַייניקטער אַרבעטער-פּאַרטיי (פּ.ז.פּ.ר.) געמאַכט די גרעסטע אַנשטרענגונג-גען צו געווינען דאָס פּוילישע פּאַלק פאַר זייער אויסערן-פּאָליטיק, דערביי האָבן זיי זיך

באנוצט מיט די סאמע עקלהאפטע מיטלען פון באשמוצן דאס יידישע פאלק אין דער פרעסע, ראדיא און טעלעוויזיע, לויטן גוט-באקאנטן נוסח:

„יידן באמיען זיך שטענדיק צו געוועלטיקן איבער אלע פעלקער“,

„פארכאפן אומעטום די שליסל-פאזיציעס, פדי צו קענען פאראטן“,

„וואשן ריין די דייטשן, צוליב דעם געלט, וואס זיי באקומען, און ווארפן ארויף די גאנצע שולד פון אויסמארדן זעקס מיליאן יידן אויסשליסלעך אויף די פאליאקן“,

„באציען זיך אין ישראל צו די אראבער, ווי די נאציס צו די יידן“ א.ד.ג.

אבער ווי אן עדר-איה וויל איך פעסטשטעלן, אז דאס פוילישע פאלק האט אין זיין מערהייט זיך געפרייט מיטן נצחון פון ישראל אין דעם זעקסטאגיקן קריג, נישט געגלויבט דער איינוויטיקער געפעלטער אינפארמאציע פון די שטרענג-אינסטרוירטע צייטונגען, ראדיא און טעלעוויזיע בנוגע דעם יידישן פאלק און ישראל. ווען אין רעזול-טאט פון דער אראביש-פריינדלעכער מזרח-פאליטיק האט די פארטיי און די רעגירונג אנגעהויבן דיסקרימינירן די יידישע בירגער, האט די איבערוויגנדיקע מערהייט פון די פוילישע וויסנשאפטלער, אינטעלעקטועלע און קינסטלער איבערגעלעבט א טיפע פארשעמונג, און אין פיל פאלן פאסיוו און טייל מאל אויך אקטיוו זיך קעגנגעשטעלט די פארשידענע אַנטי־יידישע „רעקאמענדאציעס“ פון דער פארטיי און פון דער רעגירונג.

דאס גלייכן האט די גרעסטע מערהייט פון דער פוילישער שטודירנדיקער יוגנט אפגעווארפן און פיל מאל אפילו עפנטלעך דעמאנסטרירט קעגן פארשידענע אַנטי־יידישע אַרויסטרעטונגען אויף די הויכשולן, פלוגבלעטלעך, אָדער רעפעראַטן, וואס געציילטע „וויסנשאפטלער“ און „זשורנאליסטן“ האָבן געפרוּווט פאַר זיי האַלטן.

מען דאַרף אויך אונטערשטרייכן, אז אויף אַ געוויסן אופן האָט אַפילו די קאַטוילישע קירך זיך אַנטקעגנגעשטעלט דער אַנטיסעמיטישער כּוואַליע. אין די אַרויסטריטן פון קאַרדינאַל ווישינסקי און פון פיל גייסטלעכע האָבן זיך געהערט בולטע טענער, וואָס האָבן אַקצענטירט די באַדערפּעניש פון ברידערלעכער באַציונג צו אַלע מענטשן, מיט דייטלעכע אַלזויסע אויף די אַנטיסעמיטישע געשעענישן.

עס וואָלט געווען פּאַלש צו באַטראַכטן די דאָזיקע געשעענישן, ווי אַן אומדער-וואַרטע, ספּאַנטאַנע דערשיינונג, וועלכע עס זאָל האָבן מפּלומרשט גורם־געווען דער נצחון פון ישראל אין זעקסטאגיקן קריג, אָדער די סטודענטישע אומרוען. די דאָזיקע צוויי געשעענישן האָבן בלוז געשאַפן אַ גוטע געלעגנהייט צו רעאַליזירן געוויסע פּלענער, וואָס זייערע וואַרצאלען האָבן געשטעקט נאָך אין דעם סטאַלינישן פעריאָד.

דאָס איז קודם־פּל די באַוווּסטע טעאָריע פון סטאַלינען, אז די יידן זענען נישט קיין נאַציע, נאָר אַ קרענקלעכע, נישט נאָרמאַלע איבערבלייבעניש פון גאַר אַלטע צייטן און דערבער דאַרף מען זיי העלפן וואָס שנעלער זיך אַסימילירן.

צווייטנס, וואָס איז אויך געווען די כּסדרדיקע איינשטעלונג פון גאַמולקאַן, אז די פוילישע מדינה אין אירע נייע גרענעצן דאַרף זיין אַ מאַנאַליט נישט בלוז פּאַליטיש און עקאָנאָמיש, נאָר אויך קולטורעל. אין דער צווייטער תקופה פון זיין הערשאַפט האָט ער די דאָזיקע איינשטעלונג זיינע אַנגעהויבן פּאַרזיכטיק צו רעאַליזירן בנוגע אַלע נאַציאָנאַלע מינדערהייטן, פון וועלכע די יידישע מינדערהייט, צוליב אַ גאַנצער ריי אַביעקטיווע און סוביעקטיווע סיבות, האָט זיך צום ווייניקסטן אונטערגעגעבן.

אַבער אויסער דעם האָט עקזיסטירט, און עס עקזיסטירט נאָך ביז היינט, אַ ספעציפישער מאַמענט, וועגן וועלכן מען האָט קיין מאָל נישט גערעדט אָפּן. דער דאָזיקער מאַמענט איז מיט דער צייט געוואָרן אַלץ מער און מער דער פּאַראַראַגענער וועגווייזער פון אַ ריי קאָמוניסטישע טוער ביי דער מאַכט אין זייער באַציונג צו די יידן, אומאָפּ-הענגיק פון זייער קלאַסן-אַנגעהערקייט און אידעאָלאָגישער וועלט-אַנשויונג. דאָס איז די אַלטע הנחה, נאָך פון די צייטן פון המנען, אַז היות די יידן זענען אַן „עם מפורד ומפורד בין העמים“, דעריבער קאָן מען צו זיי נישט האָבן קיין שום צוטרוי.

אין ראַטנפאַרבאַנד, ווי באַווסט, האָט די רעאַליזירונג פון דער דאָזיקער הנחה אין לעבן דערפירט צו דער אַבסאָלוטער ליקוידאַציע פון דער יידישער ליטעראַטור, קולטור און אַפילו שפּראַך, און צו דעם שוידערלעכן מאָרד פון די אַנגעזעענסטע שעפּער און קולטור-טוער. אין פּוילן איז דער זעלבער פּראַצעס פּאַראַנקומען אַן בלוט-פּאַראַגיסונג, אַבער אין תּוך לויט דעם זעלבן מוסטער. עס האָט זיך אַנגעהויבן לכתחילה מיט דער אַפיציעלער מיטוירקונג און הילף פון דער רעגירונג פאַר דער אַנטוויקלונג פון דער יידישער קולטור, פּונקט ווי אין ראַטנפאַרבאַנד. אַבער דאָ, גלייך ווי דאָרט, איז דער פּראַצעס געפירט געוואָרן אין צוויי קעגנזעצלעכע ריכטונגען. פון איין זייט, דער עיקר לגבי דער וועלט, איז מפּלומרשט געגעבן געוואָרן די מעגלעכקייט פון אַבסאָלוטער פּרייער גאַציאָנאַלער אויסלעבונג. פון דער צווייטער זייט, איבערלעך, איז אַנגעאַנגען אַן אומ-אויפהערלעכער און וואָס ווייטער אַלץ מער אַפּענער דרוק אויף איינשרומפּן, פּאַרקלענערן, באַגרענעצן.

דאָס האָט נישט באַטייט אומקאַנסעקווענץ. דאָס האָט באַטייט „דיאַלעקטיק“. גלייכצייטיק באַשטעטיקן און פּאַראַנינען. מיטהעלפּן און דערפירן פּאַמעלעך צום אונטער-גאַנג, צו אַ נאַטירלעכן טויט.

אַזוי האָט מען בהדרגהדיק די יידישע שולן פּאַרוואַנדלט אין שולן מיט יידישע לימודים און צום סוף זיי פּולשטענדיק ליקוידירט. פון דעם העברעיִש-לימוד האָט מען נישט איבערגעלאָזט אַפילו דאָס ביסעלע, וואָס איז אומבאַדינגט נייטיק געווען פאַר דער יידישער שפּראַך. מען האָט רעדוצירט דעם לימוד פון יידישער געשיכטע בלויז צו דער געשיכטע פון די יידן אין פּוילן, און דאָס אויך אין צעפּליקטע פּראַגמענטן, פּאַרקלעמטע אין דער אַלגעמיינער געשיכטע פון פּוילן א.א.וו. אויב יידן זענען נישט קיין פּאַלק, דאַרפן זיי, פּאַרשטייט זיך, נישט האָבן נישט קיין שפּראַך און נישט קיין געשיכטע.

איינקלעמען די ווירקלעכקייט אין אַ ווילקירלעכער סטרוקטור, איז געוואָרן דער סאַמע כאַראַקטעריסטישער מעטאָד פון דער סטאַלינישער שיטה, דער מעטאָד ווערט אַנגעווענדט אין פּאַרשידענע וואַריאַנטן אין די קאָמוניסטישע לענדער און פּאַרטייען ביז צום היינטיקן טאַג און גיט אומעטום די זעלבע טרויעריקע רעזולטאַטן אין ענדגילטיקן סך-הכל.

אין פּוילן האָט אויף דעם יידישן געביט זיך געשאַפּן אַזאַ לאַגע, אַז וואָס מער די ליקוידאַציע-טענדענצן מצד די אַפיציעלע קרייזן האָבן זיך פּאַרשטאַרקט, אַלץ מער האָבן די שוין געשאַפּענע יידיש-נאַציאָנאַלע אינסטיטוציעס — ווי די יוגנט-און עלטערן-קלובן, דער פּאַרלאַג „יידיש-בוך“, דער „יידישער היסטאָרישער אינסטיטוט“, דאָס יידישע מלוכה-טעאַטער, די צייטונג „פּאַלקס-שטימע“, דער ליטעראַרישער חודש זשורנאַל „יידישע שריפטן“, די שולן, כאַרן, דראַמקרייזן און ד.ג. — געשטעלט אַ ווידערשטאַנד, זיך געווערט קעגן אונטערגאַנג.

שפעטער, ביי דעם גענעראלן אַנגריף אין יאָר 1967 אויפן „קולטור-געזעלשאַפֿט- לעכן פֿאַרבאַנד“ און אויף אַלע אים אונטערליגנדיקע אינסטיטוציעס, איז דער דאָזיקער ווידערשטאַנד באַטראַכט געוואָרן, ווי דער עיקרדיקער סימן פון זיין „ציוניסטישקייט“.

צווישן די פֿאַרשיידענע באַשולדיקונגען איז אין יענע יאָרן ווי „ציוניזם“ געוואָרן פֿאַרשריגן די פֿראַפֿאַגאַנדע קעגן אַסימילאַציע. אין דער דאָזיקער באַשולדיקונג האָבן די קאַמוניסטן אויפגעדעקט אומדירעקט זייערע אמתע פינצטערע כוונות לגבי דער ווייטערדיקער אַנטוויקלונג פון דער יידישער קולטור. קעגן דעם דאָזיקן „פֿאַרברעכן“ פון די „ציוניסטן“ האָט זיך די גאַנצע צייט געפירט אַ פֿאַרזיכטיקע, אָבער דעצידירטע און קאַנסעקווענטע קאַנטר-פֿראַפֿאַגאַנדע.

מעגלעך, אַז די ליקוידאַציע פון דער יידישער קולטור אין פּוילן וואָלט פֿאַר- געקומען אויף אַ מילדן, שטופּנווייזן אופן, ווען נישט דאָס, וואָס צו אַלע אויבנדערמאָנטע סיבות איז צוגעקומען נאָך איינע פון אַ גאַר ספּעציפּישן כאַראַקטער — דער קאַמף צווישן דער גאַמולקאַ-גרופּע און דער גרופּע פון די א.ג. „פֿאַרטיזאַנער“ פון גענעראַל מאַטשאַר. דאָס איז נישט געווען קיין אידעישער קאַמף, נאָר אַ קאַמף פֿאַר מאַכט, און ביידע האָבן אויסגענוצט אין קעגנזייטיקן געראַנגל די איינגעוואָרצלטע אַנטיסעמיטישע געפילן. אָבער באַזונדערס האָט אויף דער קאַרט געשפּילט די „פֿאַרטיזאַנער“-גרופּע, וועלכע האָט אין משך פון אייניקע יאָר דערצויגן דעם יוגן פֿאַרטיי-אַפֿאַראַט און די מיליץ אין גייסט פון שאַוויניזם און אַנטיסעמיטיזם. דאָס האָט אויך אַלץ מער און מער אַנגעהויבן באַוירקן געוויסע מיליטערישע קרייזן. דער פּרעסע-אַרגאַן פון פּוילישן מיליטער „זשאַלניעזש וואַלנאַשטי“, האָט נאָך אַ סך פֿריער פֿאַר די געשעענישן, אין די יאָרן 67 און 68, אויפגעדעקט אין אַ ריי אַרטיקלען זיין אויסגעשפּראַכן אַנטיסעמיטישן פּרצוף. אויך אַ ריי זשורנאַליסטן פון פּאָליטישע און אַפילו ליטעראַרישע צייטשריפטן, ווי „זשיטישע ליטעראַציע“, בראש מיט זיין רעדאַקטאָר, דעם פֿאַרביסענעם יודאַפֿאַב מאַכעיקע, שוין אָפּגערעדט פון דער פֿראַווינצער פּרעסע, האָבן זיך ממש פֿאַרכליניעט פון יידן-שנאה.

די גאַמולקאַ-גרופּע האָט אין משך פון יאָרן זיך נישט קעגנגעשטעלט דעם דאָזיקן סם, וועלכער איז אַלץ מער און מער אַריינגעדורנגען אין די פֿאַרשידנסטע סביבות פון פֿאַרטיי-אַפֿאַראַט און אין מלוכהשן באַאַמטנטום. פֿאַרקערט, נעמענדיק אַלס ביישפּיל די באַציונג צו די יידן פון גרויסן רוסישן שכן און באַלעבאַס, וועלכער איז אין יענער צייט געקומען צום אויסדרוק אין דער טרויעריק-באַרימטער קיטשקאַ-בראַשור, האָט די גאַמולקאַ-גרופּע, מיט ווייניקע אויסנאַמען, געטאָן דאָס זעלבע, הגם אין אַ מער דיסקרע- טער פֿאַרם.

די זעקסטאַגיקע מלחמה אין ישראל און די סטודענטן-אומרוען אין פּוילן האָבן געשאַפּן אַ גוטע געלעגנהייט אויסצוקאָרירן די יידן-שנאה ביי די „פֿאַרטיזאַנער“ און, פון איין זייט, רעאַליזירן דעם אַלטן חלום פון באַזייטיקן די מענטשן פון יידישער אַפֿ- שטאַמונג פון אַלע וויכטיקע און איינפלוסרייכע שטעלעס, ווי אויך איינשרומפּן די יידישע אַרבעט אינערהאַלב דער יידישער סביבה; און פון דער צווייטער זייט, אַרויפואַרפּן אויף דעם יידישן שער-לעזאול אַלע פּאָליטישע און עקאָנאָמישע דורכפאַלן, אין גייסט פון אַלטן קלאַסישן אַנטיסעמיטיזם פון די צאַרישע צייטן. פֿראַקטיש איז דאָס געקומען צום אויסדרוק אין אומפֿאַרשעמטע בילבולים קעגן יידן בכלל און ישראל בפרט, געשעפט

פון די סאמע פינצטערע ארסענאלן פון די "פראטאקאלן פון זקני-ציון" און אנדערע שווארץ-מאהדיקע קוואלן.

נאך דער גרויסער רעאקציע אין דער גארער וועלט קעגן דער אַנטיסעמיטישער קאמפאניע אין פוילן, פרווט איצט די פוילישע רעגירונג אין איר נייעם גערעכט-באשטאנד מאכן א געוויסן ריקצוג, איינהאלטנדיק דעם קולטור-געזעלשאפטלעכן פארבאנד פון די יידן אין פוילן, דאס יידישע טעאטער און דעם יידישן היסטארישן אינסטיטוט. אבער צי קאן בלייבן שטיין א בנין נאך דעם, ווי מען האט אויפגעריסן זיינע פונדאמענטן ?

דאס, וואָס איז פאָרגעקומען אין פוילן אין באַצוג צו דער יידישער באַפעלקערונג, אין באַצוג צו די יידישע קאָמוניסטן, וועלכע האָבן זייער גאַנץ לעבן געווידמעט דער באַוועגונג אין נאָמען פון וועלכער עס רעדן די היינטיקע פירער, האָט איין מאָל פאַר אַלע מאָל איבערגעשטראַכן די גרונט-פרינציפן פון דער דאָזיקער באַוועגונג בכלל. קיין שום שיינע פראַזן וועגן אינטערנאַציאָנאַליזם, נאַציאָנאַלער און סאַציאַלער פרייהייט זענען נישט אין שטאַנד צו פאַרדעקן די געשעענע פאַקטן :

דאָס אַפּזאָגן פון דער אַרבעט הונדערטער מענטשן נאָר דערפאַר, ווייל זיי זענען פון יידישער אָפּשטאַמונג ;

דאָס אויסטראַכטן און פאַרשפרייטן דורך אַלע קאָמוניקאַציע-מיטלען די ווילדסטע בילבולים אויף דער קליינער יידישער באַפעלקערונג, וועלכע איז פאַרבליבן על-פי נס נאָכן אויסמאַרדן דריי און אַ האַלבן מיליאָן יידן פוילישע, נישט אָן דער הילף, אָדער מיט דער שווייגנדיקער צושטימונג פון אַ גרויסער צאָל פּאָליאַקן ;

דאָס אַנגרייפן מיט שוים אויף די ליפן און ווילדער היסטעריע מדינת ישראל, דאָס לאַנד, וואָס איז געוואָרן די לעצטע האַפענונג פון יידישן פּאָלק, זיין גורל און צוקונפט, און דאָס שטעלן זיך אויף דער זייט פון די, וועלכע רעדן אָפּן וועגן זיין פאַרטיליקונג ;

דאָס שאַפן מיט אַלע מיטלען און וועגן אַן אַטמאָספּער פון שרעק און דראָונג פאַר דער יידישער באַפעלקערונג, פּדי זי זאָל וואָס שנעלער פאַרלאָזן דאָס לאַנד, און אין דער זעלבער צייט אויסנוצן זייער אוועקפאַרן, ווי אַ באַווייז, אַז זיי זענען אַלע מאָל דאָרט געווען פרעמדע.

די דאָזיקע אַלע טרויעריקע פאַקטן האָבן געוואָרפן אַ שייך אויף אַלע פאַרגאַנגענע יאָרן, אַז די אַלע עוולות, וועלכע האָבן זיך איבערגעחזרט לגבי דער יידישער באַפעל-קערונג און איר קולטור, זענען נישט געווען, ווי די יידישע קאָמוניסטן האָבן געוואַלט איינרעדן זיך און אנדערע, עפעס צופעליקס און פאַרגענגלעכס, נאָר פאַרקערט — עפעס כאַראַקטעריסטישעס און סטאַבילס. נישט בלויז האָט די סטאַלינישע טעאָריע וועגן יידישן פּאָלק קיין מאָל נישט אויפגעהערט צו ווירקן, נאָר אויך די סטאַלינישע מעטאָדן האָבן אין גרונט גענומען זיך איבערגעחזרט, הגם אָן די סטאַלינישע מערדערייען.

אין פוילן האָט, אין דער צווייטער העלפט פון די זעכציקער יאָרן, די באַציונג צו יידן און צום יידישן פּראָבלעם נישט בלויז אויסגעדריקט דעם סטאַלינישן צוגאַנג, נאָר אין געוויסע הינזיכטן געגרייכט פיל ווייטער. די אָפיציעלע פוילישע אַנטיסעמיטן האָבן נישט בלויז געפּסלט די צוקונפט פון יידישן פּאָלק און זיין קולטור, נאָר אויך באַשמוצט און פאַרגאַנגענהייט, "באַוויזן", אַז נישט בלויז זיין עקזיסטענץ אויף להבא איז נישט באַרעכטיקט, נאָר אַז אויך זיין עבר איז פאַרדעכטיק, סיי פון היסטאָרישן און סיי פון עטישן שטאַנדפּונקט.

פון איין זייט האָט דער ראַסיסטיש-פּאַשיסטישער קאָמוניסט, קאַזשימיעזש סידאַר, געשריבן אין „זשאַלניעזש וואָלגאַשטיש“, אַז די יידן שטאַמען פון מצורעים און קרימי-נעלע עלעמענטן, וועלכע האָבן געשטרעבט צו באַצווינגען די גאַנצע וועלט. פון דער צווייטער זייט, האָט דער סעקרעטאַר פון דער אַפּטיילונג פאַר הויכער בילדונג ביים צענטראַל-קאָמיטעט פון דער „פּוילישער פאַראייניקטער אַרבעטער-פאַרטיי“ אַנדזשעי ווערבלאַן געשריבן, אַז די יידישע קאָמוניסטן זענען בכלל נישט קיין אַרגאַנישער עלעמענט אין דער אַרבעטער-באַוועגונג, ווייל זיי זענען געקומען צו איר נישט פון קלאַסנקאַמף, נאָר צוליב נאַציאָנאַלע סיבות, און דעריבער האָבן זיי די באַוועגונג פאַריידישט.

צי איז דער אַנגריף אויף דער יידישער פאַרגאַנגענהייט פון צוויי באַזונדערע פּאַזיציעס אַ צופעליקייט? נין, זיי צילן צו דעם זעלבן — דערווייטערן די יידן פון יעדן איינפלוס אין עפנטלעכן לעבן, ווי פאַרדעכטיקע לויט זייער אַפּשטאַמונג און לויט זייערע האַנדלונגען. דאָס איז פולשטענדיק אין איינקלאַנג מיט סטאַלינס באַצייכענען אַלע יידן, ווי ציוניסטן, לויט דעם, ווי עס שרייבט זיין טאַכטער סויעטלאַנאַ, און ווי „מענטשן אָן אַ שטאַם און אָן אַ נאַמען“.

און נאָך איין הויכטיקער מאָמענט, וועלכער איז געקומען צום אויסדרוק באַזונדערס בולט אין די לעצטע יאָרן, סיי אין ראַטנפאַרבאַנד, סיי אין פּוילן, די באַציונג צו די נאַציאָנאַלע מינדערהייטן, ובתוכם אויך צו דער יידישער מינדערהייט, לאַזט זיך פאַר-מולירן לויט דער מאַרקסיסטיש-לענינישער תורה על רגל אחת: פרייער אויסוואַל. דאָס דאַרף באַדייטן, אַז ווער עס וויל זיך אויסלעבן נאַציאָנאַל, דעם דאַרף געגעבן ווערן די מעגלעכקייט דאָס צו טאָן, און ווער עס וויל, פאַרקערט, זיך אַסימילירן מיטן רוב פון דער באַפעלקערונג, דער דאַרף אויך האָבן די פולע פרייהייט דאָס צו טאָן.

ווי עס האָט אויסגעזען און ווי עס זעט איצט אויס די ערשטע מעגלעכקייט, איז אַלעמען באַקאַנט.

אַבער אויך די אַסימילאַציע איז פולשטענדיק געוואָרן איבערגעשטראַכן. נאָך מער, די אַסימילירטע יידן ווערן איצט באַטראַכט פאַר אַ פיל גרעסערע געפאַר אין הינזיכט פון אַריינדריןגען אין דער אַלגעמיינער געזעלשאַפט. דער דאָזיקער ראַסיסטישער צוגאַנג לגבי די יידן ווערט איצט אין די קאָמוניסטישע לענדער פאַרגעשטעלט אין פאַרשידענע וואַריאַנטן און ניאַנסן, קוים-קוים צוגעדעקט מיט אַ פייגן-בלעטל פון שיינע פראַזן, און אַ מאָל אַפילו אָן דעם.

ס'איז דעריבער נישט קיין חידוש, וואָס דער לעצטער יידישער יציאת-פּוילן אין סוף פון די זעכציקער יאָרן איז אין דער ערשטער ריי געווען אַן אויסוואַנדערונג פון געוועזענע קאָמוניסטן, וועלכע האָבן זייער גאַנץ לעבן אַוועקגעשענקט דער דאָזיקער באַוועגונג, און צום סוף זיך אַנטוישט סיי אַלס יידן, סיי אַלס קאָמוניסטן.

דאָס איז געווען נישט בלויז דער סוף פון אַ מאַראַלישן פּאַלן און צעפאַלן פון קאָמוניסטישן רעזשים, נאָר אויך אַ שענדלעכער פאַרראַט לגבי מענטשן, וואָס האָבן אין משך פון צענדליקער יאָרן דורך עינויים און העראַזים אויסגעטראַגן דעם קאַמף, וועלכער האָט די איצטיקע מושלים דערהויבן צו דער מאַכט.

די מענטשן האָבן באַקומען זייער באַלוינונג: אַנשטאַט אַ טרייע סאַציאַליסטישע
היים — אַ פּערפֿידן אַנטיסעמיטישן גירוש, און אַנשטאַט די גרויסע האַפּענונגען פון
דורות — די גרעסטע אַנטוישונג פון זייער צייט.

✱

דור ספּאַרד

געבוירן אין אַ קליין שטעטל אויף וואַלין ביי אַ פּאַטער אַ רב, וועלכער איז געווען פּאַר-
ליבט אין דער העברעישער נייער ליטעראַטור און אין דער יידישער קלאַסיק, געענדיקט
פּאַקולטעט פון הומאַניסטישע וויסנשאַפטן אין וואַרשע און באַקומען דאָקטאָראַט פון
פּילאַזאָפּיע אין נאַנסי (פּראַנקרייך). דעביוטירט מיט העברעישע לידער אין אַ יוגנט-זשור-
נאַל אין לוצק. מיט אַ גרופּע יונגע שרייבער אַרויסגעגעבן „שפּראַצונגען“. נאָך דער
מלחמה רעדאַקטאָר פון פּאַרלאַג „ידיש-בוך“ אין וואַרשע און פון ליטעראַרישן חודש-
זשורנאַל „יידישע שריפטן“, סוף 1969 עולה געווען קיין ישראל, וווּ אין 1972 פּאַרעפּנט-
לעכט אַ לידער-זאַמלונג. באַקומען דעם פּרייז אויפן נאַמען פון יצחק טורקאַוו-גרודבערג.
עס זענען דערשינען זיינע פינף לידער-זאַמלונגען, צוויי ביכער ליטעראַרישע קריטיק און
איין גרעסערע דערציילונג.

אברהם סוצקעווער - דער בן־ששים -

(שטריכן צו אַ כאַראַקטעריסטיק)

אברהם סוצקעווער אַ בן־שישים? אין פלוג קומט עס אויס מאַדנע. וואָרעם ווי לאַנג איז עס גאָר ווי ער האָט זיך באַוויזן אין דעם דעמאָלט נאָך בלענדיקן גאַרטן פון דער יידישער ליריק, נישט נאָר ווי אַ יונגער פּאָעט, נייערט ווי אַ פּאָעט, וואָס זיין געזאַנג סימבאָליזירט יונגשאַפט און נישט נאָר ווי אַ טאַלאַנטפולער דיכטערישער אָנהייבער, נייערט ווי אַ לאַקנדיקער, באַנייערישער אָנהייב אין אונדזער דיכטונג?

יא. ס'דאַכט זיך אויס, אַז דאָס איז געווען ערשט נעכטן! און כאַטש פון דעמאָלט אַז זענען שוין פאַרביי קנאַפע פּערציק יאָר פון שאַפּערישן וווקס און פּאָעטישער אויס־רייפונג, פּערציק יאָר פון דיכטערישן אויפשטייג דורך גילגולים און מעטאַמאָרפּאָזעס, וואָס קיין שום יידישער פּאָעט, פון קיין שום יידישן דור, האָט פון זיי נישט געוואָסט און איז מיט זיי נישט געפרוּווט געוואָרן, ליגט נאָך אין זכרון דער ווונדערלעכער טעם און דער פּישופּדיקער ריח פון יענעם אָנהייב זיינעם, מיט וועלכן ער האָט אויפגעבליט אין דעם יידישן גן של שירה און מיט וועלכן ער האָט אַזוי שטאַרק איבערגעראַשט דעם יידישן פּאָעזיע־געניסער, אַ דערצויגענעם אויף דער פּאָליפּאָנישער וואָרטמוזיק פון דעם ווונדערלעכן משה קולבאַק און אויף דער טיף־אייגנאַרטיקער דיכטערישער וועלטמוזיק פון ישראל שטערן.

היינט אפשר מער ווי דאן, קאנען מיר שוין באנעמען און באגרייפן דעם סוד פון סוצקעווערס דעמאלטיקן באגוועלטיקן דעם יידישן פאָעזיע־לייענער, דעם יידישן פאָע־זיע־קענער, דעם יידישן פאָעזיע־מפונק. סוצקעווער, דער נאָוואַטאָר, איז נישט געווען קיין פאָעטישער צויםען־ברעכער, קיין פאָעטישער געטער־צעשטערער, קיין לייקענער פון פאָעטישע הייליקייטן. אדרבא, ער איז דעמאלט, פונקט ווי היינט, געווען אַן אָפּגע־ציטערטער פאַרליבטער אין יעדן פון זיינע גרויסע דיכטערישע פאַרגייער און מיטצייט־לער, אָבער טראָץ זיין פאַרליבטקייט אין די פּהנים פון יידישן דיכטערישן וואָרט האָט ער זיך קיין מאָל נישט געשטויבט אין זייער גאַלדענעם שטויב און האָט קיין מאָל נישט געפרוווט נאַכגיין זייערע טריט. סוצקעווער איז באַלד פון זיין אָנהייב אַן געקומען מיט אַן אייגענעם גאַנג און געשפּרייט פאַרויס מיט אַן אייגענעם דרך. פון זיין סאַמע בראשית איז ער געווען אַן אַליין־גייער און דאָס הייסט: אַן אויסגעשפּראַכענע דיכטערישע אינ־דיווידוואַליטעט, וואָס האָט אין זיין שאַפּן געבראַכט נישט נאָר אַן אייגן וואָרט, נייערט אויך אַן אייגענע וועלטוויזע און נישט נאָר נייע און אייגענע קלאַנגען, נייערט אויך אַן אייגענעם ניגון, אַן אייגענע פאָעטישע מוזיק, וואָס איז געווען דורכאויס זיינע, כאַטש זי האָט אַזוי טיף און אַזוי אַריינגעל אָפּגעשפּיגלט דאָס געמיט פון זיין צייט, דאָס געמיט פון זיין דור, דאָס געמיט פון דעם יידנפאַלק אין דעם ערב פונעם גרויסן און טראַגישן קאַטאַקליזם.

אברהם סוצקעווער — און דאָס איז געווען און געבליבן זיין גרעסטע פאָעטישע מעלה — איז דער דיכטער וואָס דערזעט דאָס אומגעוויינלעכע אין דעם געוויינלעכן; דער דיכטער וואָס דערפילט, דערבליקט און אַנטפלעקט דאָס אומרעאַלע, דאָס אירעאַלע אין דעם רעאַלן, דעם ניסתר אין יעדן ניגלה, דאָס פאַרהוילענע אין דעם, דאַכט זיך, אָפּנעם. יעדעס ליד זיינס, יעדער פּערז זיינער איז אַ מין אַראַפּטויכן צו די אונטער־ימיקע פעלדזן, וואָס באַווירקן די שטראַמען אויף דער אויבערפלאַך, אַ מין דערגרונטע־ווען זיך צו די סאַמע יסודות פון וועזן, אַן אַרונטערבליקן הינטער די פאַרהאַנגען פון דער באַקאַנטשאַפּט און געוויינטשאַפּט. דאָס וואָס ער דערבליקט, דאָס וואָס ער דערזעט און ער דערשפּירט, סיי מיט זיין פאָעטישן חזיון, סיי מיט זיין פאָעטישן געפיל איז ער אונדז מגלה דורך אַ רמז, דורך אַן אַנוונק פון ווערטער און בילדער, וואָס אין פּלוג איז אָפט מאָל שווערלעך צו דערקאַפּן זייער פּשט־שייכות. דאָס איז אָבער נאָר אין פּלוג אַזוי, ווייל אין דער אמתן איז פאַראַן אין זיין וואָרט די קלאַרקייט פון אַ דימענט, וואָס פאַר־טונקלט אָפט זיין אייגן בלענדיק ליכט, פּדי זיין שטראַלנדיקער שיינ זאָל צו אונדז אויפ־גיין דורך דער פאַרביקער פּריזמע פון שאַטן. אין דעם פּרט איז אפשר נישט פאַראַן ביי אונדז נאָך אַ דיכטער, וואָס זאָל אין זיין אומקלאַרקייט זיין אַזוי קלאַר ווי ער און וואָס זיין יעדעס, למראית־עין אומבאַגרייפלעך, פאָעטיש בילד זאָל זיין אַזוי אומבאַדינגט נויטווענדיק צו דער באַגרייפלעכקייט פון דער וויזיע, פון דער שטימונג און פון דעם געמיט, וואָס עס טראַגט מיט זיך זיין ליד.

ביי זיין אַנקום האָט אברהם סוצקעווער אונדז איבערגעראַשט נישט נאָר מיט די ניגונים פון זיין סלאַווישער פלייט, וואָס האָט געקלונגען אָפּפּרישנדיק אין דעם פּידל־אַרקעסטער פון דער יידישער ליריק, נאָר ער האָט אונדז אויך געפאַנגען מיט אַ מוזיקאַ־ליטעט, וואָס האָט געפּישופּט מיט די דערגרייכונגען פון דער מאַדערנער פּראַנציפּלישער פאָעזיע. לכתחילה האָט עס אויסגעזען, אַז ער וואַרפט פון זיך אַראַפּ אלע שווערע יידישע עולן, וועלכע עס האָבן אַנגעלאָדן אויף זייערע אַקסל די דיכטער פון זיין צייט און די

חברים זיינע פון „יונג-ווילנע“. דער אמת איז טאקע אז טייל האָבן עס געהאַלטן פאַר אַ חטא און האָבן נישט געוואָלט פאַרטראָגן די פּלומרשטע אומתכליתדיקייט זיינע, וואָס האָט אויסגעזען ווי אַ שפּיל מיט די שיינקייטן פון וואָרט. אָבער דווקא דער דיכטער פון פּלומרשט אַנתכליתדיקן שפּיל מיט שיינקייט האָט גאָר גיך, ווען דער יידישער גורל האָט עס געפאַדערט, דערווייזן, אַז ער קאָן זיך דערהייבן צו די הייכן פון אַ נאַציאָנאַלן פּאַעט דורך ווערן איינער פון די בולטסטע און בונטסטע אויסדריקער פון זיין דורס און זיין אומהם שיקזאַל. און דאָס וואָס סוצקעווער איז צו די דאָזיקע הייכן דערגאַנגען איז אַודאי נישט געווען קיין צופאַל, ווייל קיין צופאַל אין דעם שעפּערישן לעבנסוועג פון אַזאַ גרויסן דיכטער ווי עס איז סוצקעווער, זענען בכלל נישט פאַראַן.

אברהם סוצקעווער
געצייכנט פון מארק שאַגאַל

אברהם סוצקעווער איז געוואָרן דער גרויסער געשטאַלטיקער פון אונדזער פּיין אין דעם געטאָ-גרויל. און דאָ בעט זיך צו מאַכן די באַמערקונג, אַז סוצקעווער טיילט זיך אויס צווישן אַלע יידישע דיכטער, וועלכע האָבן געשריבן וועגן דעם דאָזיקן פּיין דערמיט וואָס זיי, די אַנדערע, האָבן דעם פּיין באַקלאַגט, בעת סוצקעווער האָט אים געשטאַלטיקט און דורך דעם פאַראַייביקט. ער האָט דעם קאַשמאַר פון דעם געטאָ-פּלאַנעט פאַרמירמלט אין פּאַעטישע סטאַטועס, אין בילדער ווי וואַרטסקולפּטורן. ער האָט אונדז געגעבן די פּינצטערניש פון די „זיבן געסלעך“ באַלויכטן מיטן פּאַעטישן שייַן פון דעם ניסימדיקן יידישן געזאַנג, מיט וועלכן ער האָט, ווי ער אַנטפלעקט עס אין זיין ליד, מנצח געווען דעם טויזנט-געשטאַלטיקטן טויט, וואָס האָט געלויערט און געקאַסעט דאָס אין אימה-אַריינגעשטויסענע יידישע לעבן. און באַוויזן צו טאָן האָט ער עס דערפאַר, ווייל ער איז שוין פון פּרזער געווען דער פּאַעט, וואָס איז מסוגל געווען צו דערזען דאָס פאַרהוילענע פנים פון דערשיינונגען און געשעענישן און אויך דערפאַר, ווייל זיין פּאַעטישער לשון-אינסטרומענט איז געווען געאייגנט אויסצודריקן און צו פּורעמען דאָס, וואָס האָט מיט אַ רגע צוריק נאָך נישט געהאַט קיין נאַמען, דאָס הייסט: דאָס ערשטמאַליקע אין אונדזער יידישער דערפאַרונג און דאָס ערשטמאַליקע אין אונדזער יידישער פּאַליקישער עמפּינדונג.

מיר דאַרפן געדענקען, אַז דאָס שאַרפּסטע און האַרבסטע פּראָבלעם פאַר אונדזער דיכטונג איז דעמאַלט געווען דאָס געפּינען דעם געהעריקן וואַרטאויסדרוק פאַר די נייע איבערלעבענישן מיט וועלכע די געטאָ-תּקופּה האָט אונדז מוכּה געווען. וואַרעם דאָס אַלטע לירישע וואַרט איז ממש צעשמאַלצן געוואָרן אין דער היץ און אין דער שאַפּונגס-אינטענסיוויטעט פון דער נייער דערפאַרונג און פון דער נייער חורבן-איבערלעבונג. אברהם סוצקעווער, וועלכער האָט שוין צופּריער זיך אויסגעצייכנט דערמיט, וואָס ער האָט פאַר יעדן געמיט-צושטאַנד זיינעם, פאַר יעדן געפּיל, פאַר יעדער וויזיע זיינער געפּונען נייע קלאַנגען, נייע בילדער און נייע, אייגענע אויסדרוקן, האָט אויך פאַר דעם געטאָ-גרויל געפּונען דעם ריכטיקן אויסדרוק און גאַר אַפּט דורך דעם, וואָס ער האָט דעם דיכטערישן וואַרט אונדזערן צוגעגעבן אַ נייע דימענסיע, פון וועלכער די פּאַעטן פאַר אים האָבן נישט געוואָסט.

אין איינעם פון זיינע לידער האָט סוצקעווער געזונגען:

„און זוכסטו פאַר דײַן פּיין אַ זיג,
פאַרוואַנדל זיך אין זײַן אַנטפלעקער“

סוצקעווער האָט געזוכט אַ זיין פאַר דעם יידישן פּיין, ער האָט אים געזוכט אין דעם אומזין פון די געשעענישן, אין דעם משוגעת פון דער עפּאַכע, אין דער איראַציע-נעלער פּאַנטאַסמאַגאַריע פון די איבערלעבונגען. ער האָט אַריינגעבליקט אין דער מיס-טעריע פון דער יידישער טראַגעדיע און האָט אויף דער אימהדיקער געטאָ-בינע דערזען דעם שפּיל פון קאַסמישע פּוחות, דעם געראַנגל צווישן מלאך און טייוול, דעם אַראַפּפּאַל צו דער חיה און דעם אַרױפּשטייג צו דער געטלעכקייט. זיינע געטאָ-לידער, זיין „געהיימ-שטאַט“ זענען נישט נאָר די מגילה פון פּיין און אומקום, נייערט אויך די קינסטלערישע כּראַניק, די היינצייטיקע האַמערישע אַדיסייע פון געראַנגל, פון גבורה, פון אויסדויער און פון אויפשטייג. טראַץ דער טויט-אַטמאָספּער, וואָס הילט אַרום דעם זינגער, הערן מיר אין זיין שאַפּן דאָס „אַף על פּי“ געזאַנג פון דעם פּאַלק, צו וועלכן ער געהערט.

דורך אים זינגט די וויטאָליטעט פון אונדזער אומה, דורך אים מאַניפעסטירט זיך דער לעבנס־ווילן אונדזערער אין באַדינגונגען, אין וועלכע אַנדערע פעלקער וואָלטן געוויס רעזיגנירט און וואָלטן פאַרשאַלטן דעם, וואָס וואָלט זיך דערוועגט צו חלומען וועגן רעטונג. אין סוצקעווערס געטאָ-לידער גליט דאָס בלויע פייער פון שליחות-באַזעסנקייט: זיין געזאַנג דאַרף און מוז באַזיגן דעם טויט. דערפאַר זינגט ער אַפילו דעמאָלט, ווען דער מאַסנאַפטיקער מלאך-המוות לייגט זיינע בייניקע קלעמפינגער אויף זיין האַלדן. כאַראַקטעריסטיש איז דאָס ליד, וואָס ער האָט געשריבן אין דעם טראַגיש-גרויליקן יאָר 1943.

„יעדער שעה, יעדער טאָג —

איז מער נישטן קיין שעה,

איז מער נישטן קיין טאָג,

ס'איז אַ גרייטער מזבח בני דיר אין געבייג,

ווי פאַרשלאָנגען ווערט אַלץ, וואָס דו פילסט,

וואָס דו זעסט,

און דו זינגסט נאָך דערבײַ, ווען דו פרעסט

זיך אַליין.“

אַט אַזוי „פרעסנדיק זיך אַליין“ חלומט ער פון דעסטוועגן אויס די וויזיע פון דערלייזונג אין דעם געבורט פון אַ קינד, וואָס זאָל ווערן אַ נייער משה אויף אַרויסצופירן דאָס יידנפאַלק פון היטלערישן מצריים. ער הערט אַ שטים, וואָס זאָגט אים, אַז ער זאָל נישט מיינען, אַז „טויט איז טאַקע טויט“, און דערפילט ווי „אין זיין אינגעווייד פינקלט אַ נייער עיקר“... דער דאָזיקער „נייער עיקר“ ווערט בולט אין די ווייטערדיקע שורות פונעם ליד:

„און צווישן רויטן מאָן מיט שטענגעלעך פון ווינט —

עס וואָלגערט זיך מיין גוף און זינגט מיט דיַאָ סטראַפּן

אַן אַפשיידליך צום גייסט, וואָס שטראַלט אַרויס, אַנטרינט,

און טראַגט אַ נייע בענטשונג און אַ נייעם האַפּן.“

דער טיף-יחידישער דיכטער, דער פּאָעטישער אַליין-גייער פון „וואַלדיקס“ איז אין געטאָ געוואָרן דער דיכטער פון געפייניקטן פאַרמישפטן און דאָך האַפּנדיקן פאַלק און ער האָט נישט נאָר פאַראייביקט אין קינסטלערישן בילד דעם פאַלקישן אומקום, נאָר אויך די פאַלקישע האַפּענונג, דעם פאַלקישן גלויבן אין אַ נייעם אויפגאַנג און טאַקע דערפאַר האָט ער זוכה געווען צו ווערן פון די ערשטע און בולטסטע זינגער פון דעם דאָזיקן אויפגאַנג, וואָס האָט זיך אַנגעהויבן אין יאָר תש"ח, אויף דער ערד פון מדינת ישראל, מיטן אויפקום פון מלכות ישראל.

אברהם סוצקעווער האָט געהאַט און האָט אַ גרויסע זכיה ביים שר של שירה וועלכער האָט, בדרך-כלל, אַ טבע צו פאַרטרויען אַ דיכטער בלויז איין שליחות. וואָרעם אים, סוצקעווער, האָט די השגחה פאַרטרויט, אי די שליחות צו זיין דער זינגער פון אומקום און אי די שליחות צו זיין דער אַנוואַגער פון אויפקום. פאַרשטייט זיך, אַז סוצקע-ווער, מער ווי יעדער אַנדערער יידישער דיכטער, זעט און פילט די שייכותן צווישן אַט

די צוויי נאָענטע פּאַלוסן אין דער ייִדישער געשיכטע און ער אַנטפּלעקט זיי תּמיד אין זיין ליד מיט אַן אויסערגעוויינלעכער קראַפט. זעען מיר טאַקע ווי אין זיין געזאַנג וועגן דעם געשיכטלעכן נס פון מדינה-אויפקום שפיגלט זיך דער נסיון, וואָס דאָס פּאַלק האָט געדאַרפט ביישטיין אין די יאָרן פון אומקום, ווען אין וואַרשעווער געטאָ איז פּאַרטייִ-דיקט געוואָרן דער קאַסטעל און ווען די אונטערגעגאַנגענע יידן-וועלט „מיט מתמיד און מיט מאַניש“ איז אויפגעגאַנגען צום באַנייטן לעבן אין דער נייִ-געשאַפּענער ייִדישער מדינה.

פון יאָר תּש״ו, ווען סוצקעווער האָט זיך באַזעצט אין ישראל, ביז צום היינטיקן טאַג, האָט ער געשאַפּן אַ סך לידער און פּאַעמעס וועגן דעם נייעם קאַפיטל אין דער ייִדישער געשיכטע, וואָס שפּילט זיך אָפּ פאַר אונדזערע אויגן. ער האָט דיכטעריש מיט־געשאַפּנט מיט די געשיכטלעכע ווענדונגען פון זיין דור, וואָס וועלן בלייבן ווי לעגענד-דעס פאַר די קומענדיקע דורות. אויב דיכטונג איז די זינגנדיקע געשיכטע פון דער צייט האָט ער געשטעלט זינגנדיקע דענקמאַלן די גרויסע געשעענישן פון זיינע טעג און האָט פאַראייביקט זייער העראַזים און זייער אויסנעמלעכקייט. מען קאָן זאַגן, אַז דער גרויסער נס פון דער ייִדישער פּאַלקס-באַנייונג אין מדינת ישראל האָט אין אים געפונען זיין אַנטפּלעקער און פאַראייביקער. דער דיכטער פון דער „ייִדישער גאַס“, פון דער חרוב געוואַרענער ווילנע, איז געוואָרן דער דיכטער פון אויפגייענדיקן לעבן אויף דער ערד פון די אַבות, וווּ יעדעס שטיינדל איז אַ זכר פון די זיידעס און יעדער בוים גרינט מיט אַנזאַג פאַר די קינדער. די ערד פון תּנ״ך, די לאַנדשאַפּט, וואָס זענען געווען די וויגן פון דער אומה, זענען אויפגעגאַנגען אין זיין ליד מיט נייע קאַלירן, אין נייע קרעפֿ־טיקע און אַריגינעלע בילדער, וואָס שאַפּן נישט בלויז נייע געמעלן, נאָר אויך נייע באַגריפן וועגן דעם תּוך און תּמצית וועגן דער מיסטעריעזער ייִדישער המשכּדיקייט.

אין די לעצטע יאָרן איז דער דיכטער אברהם סוצקעווער ראשו ורובו אַריינגע־טאָן אין אַנטפּלעקן פאַר זיך און פאַרן לייענער דעם סוד פון שאַפּונגס-פּראַצעס. פּדי צו קומען אויף די שפורן פון דעם דאָזיקן סוד מאַכט ער פּסוד און פּסוד פּאַעטישע עקספורסיעס אין זיין קינדהייט. אייגנטלעך האָט ער די עקספורסיעס שוין אַנגעהויבן אין זיין גרויסער פּאַעמע „סיביר“, אין וועלכער ער האָט מיט דער הילף פון „דרעמל-פאַרבן“ אויפגעלויכטן רגעס און מאַמענטן פון די קינדער־יאָרן וועלכע האָבן זיך געהאַט פאַרשטאַכן אין געמיט און האָבן געזשומעט ווי בינען אין באַוווסטיין און מער נאָך — אין אונטערבאַוווסטיין. סוצקעווער האָלט זיך אַפנים ביים פּלל פון ריינער מאַריאַ רילקע, אַז דיכטן הייסט זיך דערמאַנען — און דערמאַנונג מיינט בעיקר דאָס, וואָס ליגט אויפן סאַמע דנאָ פון זכרון און וואַרצלט אין די ערשטע יאָרן פון דער מענטשלעכער עקזיס־טענץ. דעריבער זענען ביי אים טאַקע פאַראַן אַ סך לידער וואָס דורך זיי טויכט ער אַראָפּ צו יענע ערשטיקע געדעכעניש־קאַמערן, אין וועלכע עס ליגן די עכאָס און די ריחות פון געשעענישן, וועלכע באַווירקן דאָס דערוואַקסענע לעבן, פאַרמירנדיק אַפט מאַל, באַזונדערס ביי אַ פּאַעט, דעם גורל פון דעם דאָזיקן לעבן.

מיר זעט אויס, אַז צו זיינע זעכציק יאָר שליסט אברהם סוצקעווער דעם גרויסן, רייכן, פאַרביקן און געבענטשטן קרייז פון אַ שאַפּערישקייט, וואָס האָט אים אַוועקגע־שטעלט אויף דער סאַמעראַדנער מזרח-וואַנט פון דער ייִדישער פּאַעזיע. ער איז צוריק געקומען צו זיין אַנהויב — צו זיין דורכויס יחידיש ליד, וואָס אַנטפּלעקט אי אַט די שאַפּערישע שיינקייטן און אי דעם עול פון שאַפּן.

„לערן זיך ביים וויינטשאַק: שאַפּ, שאַפּ,
אינזאַפּן דעם גאַנצן ווײַן פון איטלעכער מינוט.
שטענדיק פילן: זויבערע, מעלאַדישע געלאַפּן,
רעגנס מאַכן צײַטיק יונגע טראַפּן.
שטילערהייט באַגײסן זיך מיט אייגן בלוט
און — שאַפּן.“

צוריק צו דעם דאָזיקן אָנהויב פון קרייז קומט אַבער אברהם סוצקעווער מיט
דער דערגרייכטער רייפּקייט און מייסטערשאַפט פון אַ פּאַעט, וואָס האָט אויף זיך גע-
נומען די שווערסטע עולן אין דער שעפּערישער געשיכטע פון זיין פּאַלק און האָט די
דאָזיקע עולן דורכגעטראָגן ביז צום ווערן אַ סינאָנים פון דעם פּאַלקס-גורל, אַ מין
פּאַעטישער דענקמאַל פון זיין ווידעראַנאַנדיקער היסטאָרישער תקופה. לאַמיר גלויבן, אַז
אין דעם דאָזיקן געשלאָסענעם קרייז וועט ער נאָך שעפּעריש אַ סך מחדש זיין, שטייגנ-
דיק אויף דער הויכער לייטער פון זיינע ביז איצטיקע דערגרייכונגען און לאַמיר אים
ווינטשן, אַז ער זאָל, פונקט ווי ביז איצט, מקיים זיין דאָס געבאַט, וואָס ער אַליין האָט
זיך דיכטעריש באַפוילן, ווען ער האָט אין שעה פון עקסטאַז געזונגען:

„אינשווייניק מער ווי דרויסן קלעטער.
זאָלן זײַן די ווונדן אָן אַ מום.
זאָלן טרינקען שטערן, מענטשן, געטער,
דו אַליין וועסט ניכטער ווערן פונעם וויינטשאַק שפּעטער,
לאַמיר זײַן באַשיידן: אין אַ טויזנט יאָר אַרום.“

✱

יצחק יאָנאַסאָוויטש

געבוירן אין יאָר 1909, אין יעזעוו, פוילן. אַרויסגעגעבן פּאָלגנדיקע ביכער: „רויכיקע
פּאַרטאַגן“, לאַדזש 1933, (לידער און פּאַעמעס), „שטילקייטן“, פּאַרלאַג „אות“, לאַדזש
1938 (לידער), „באַפרייאונג“, פּאַרלאַג „עמעס“, מאַסקווע 1941 (לידער), „אַ שטוב אין
שטעטל“, פּאַרלאַג „ביכער-סעריע פון יידישן פען-קלוב“, פּאַריז 1951 (אַ פּאַעמע), „מיט
יידישע שרייבער אין סאָויעט-רוסלאַנד“, פּאַרלאַג „קיום“, בוענאַס איירעס, 1959;
„פּנימער און נעמען“, פּאַרלאַג „קיום“, בוענאַס איירעס, 1971. אין יאָר 1973 זיך באַזעצט
אין ישראל, וווּ ער איז טעטיק אַלס רעדאַקטאָר פון די אויסגאַבן פונעם קאַמיטעט פאַר
דער יידישער קולטור.

חיים גאלדבערג — דאָס שטעטל

(גראַוויר לויטן אוילבילד, וואָס געפינט זיך אין מעטראָפאָליטען־
מחזום אין ניריאַרק)

דאס שטעטל אין דער יידישער ליטעראטור

עדעס פאלק האט אין זיין ליטעראטור אַ טעמע, אויף וועל-
כער עס ווערן געשאפן די גרויסע קלאסישע ווערק. אַ מאָל
איז עס אַ טראַגישע געשעעניש, אַן אַנדערש מאָל אַ סאַציאַלע
איבערקערעניש, אַ פּאָליטישער דערפּאָלג אָדער אַנדערע וואַגיקע און
פאַרן פּאָלק וויכטיקע פּאַסירונגען.

די טראַגישע צעטיילונג פון פּוילן אין סוף פון 18טן י.ה. האָט געגעבן
שטאַף און אימפּולס דעם פּוילישן ראַמאַנטיציזם מיט אירע קלאַסיקער.
אין ענגלאַנד איז עס געווען די עקספּאַנסיע אין די צייטן פון עליזאַבעט
די ערשטע. דער גרויסער נאַציאָנאַלער אויפשווונג און דאָס אויסבריי-
טערן די האַריזאָנטן האָט סטימולירט די ענגלישע ליטעראַטור מיט
שעקספירן בראש.

אין יידישן לעבן איז אַזאַ אימפּולס געווען דער אונטערגאַנג פון שטעטל
און דאָס אַריינפאַסן זיך אין אַ נייער געזעלשאַפטלעכער פאַרמאַציע,
דער איבערגאַנג פון אַלטן לעבנסשטייגער צום נייעם, פון פאַרשפּע-
טיקטן מיטלאַלטער צו די נייעסע צייטן.

די צייט איז געווען אַ גורלדיקע און שווערע פּאַרן יידישן פּאַלק. די יידישע מאַסן האָבן געלעבט — אייגנטלעך אויסגעגאַנגען — אין דעם פינצטערסטן אָפּגעשטאַנענעם ווינקל פּון אייראָפּע. עס האָט דעם יידישן פּאַלק געדראַגט אַ פּאַמעלעך אָפּשטאַרבן, צו ווערן דעגענערירט אין קליינעם פּאַרוואָרפענעם שטעטלעך אָן אַן עקאָנאָמישער באַזע, אָן בירגערעכט, אָן פּאַליטישער פירערשאַפּט און אָן וועלכע נישט איז סאַציאַלע דערגרייכונגען. די יידישע מאַסן אין די שטעטלעך זענען געווען אונטערגעדריקט און אויסגענוצט דורך דער אייגענער יידישער היעראַרכיע, און צוזאַמען מיט דער היעראַרכיע — זענען זיי פּאַרפּאָלגט און דערנידעריקט געוואָרן פּון דער רשעותדיקער פרעמדער מאַכט. דאָס געפּערלעכסטע איז געווען די אינאָלאַציע פּון דער דרויסנדיקער וועלט, די אָפּגעזונדערטקייט און במילא די באַגרענעצטקייט פּון דענקען. צוזאַמענגעקוועטשט אין אייניקע געסעלעך אַרום דער שול איז דער ייד געווען אָפּגעריסן פּון דער דרויסנדיקער וועלט סיי פיזיש און סיי גייסטיק.

מענדעלע מוכר ספרים האָט אונדז געוויזן אין זיינע ווערק דאָס שטעטל אין זיין לעצטער פּאַרגליווערטער פּאַזע פּון פּונאַנדערפּאַל. מיט אַ כירורגיש מעסער האָט ער געמאַכט אַ קווערשניט און גערייניקט די פּוילנדיקע ערטער אין פּאַלקס-אַרגאַניזם. זיין אומברחמנותדיקע קריטיק איז דיקטירט פּון ליבע צום פּאַלק. אין „די קליאַטשע“ און אין „פּישקע דער קרומער“ האָט ער זיך דערגרונטעוועט צו די יסודות פּון דער אומנאַר-מאַלער לאַגע. ס'איז אַ באַשולדיקונגס-אַקט. מיט זיין אָדלעראַויג האָט מענדעלע דערזען די קאַטאַסטראַפּע, וואָס עס דראַגט דעם פּאַלק. ער האָט ווייניק געזען די סיבות אויסער דעם יידישן לעבן, נאָר דער עיקר אין דער סאַציאַל-געזעלשאַפּטלעכער סיטואַציע, אין דער עקאָנאָמישער אָפּגעשטאַנענקייט, אין דער אינאָלאַציע. ער האָט צעגלידערט דעם געזעלשאַפּטלעכן און סאַציאַלן באַשטאַנד אין יידישן לעבן. גענוג צו נעמען אַלס ביי-שפּיל דאָס דערזען דעם „סאַציאַלן קאַמף“ צווישן די אַרעמסטע פּון די אַרעמסטע, צווישן די בעטלער; דערזען דעם אונטערשייד צווישן בעטלער-קאַנדיצע און בעטלער-פּיעשע און זייערע דיסאַנאָסן („פּישקע דער קרומער“). אין „די טאַקסע“ האָט ער אַטאַקירט די אינערלעכע פּאַרהעלטענישן אין יידישן לעבן, פּונקט ווי אין „די קליאַטשע“, נאָר דעם טראַפּ האָט ער דאָ געשטעלט אויף די עקאָנאָמישע פּראַבלעמען, אויף דער ספּעציפּישער יידישער לאַגע, וואָס פּאַראַרעמט די אַזוי אויך אַרעמע.

אין „מסעות בנימין השלישי“ האָט מענדעלע געוויזן די באַגרענעצטקייט פּון טראַכטן און דענקען ביים שטעטלדיקן ייד, זיינע ענגע השגות, זיין שמאַלער האַריזאָנט. די גבילאַפּיאַטיווקע איז דער אוקינס הגדול ביי בנימינען און זיין באַגלייטער סענדערל. די וועלט, אויסער די גרענעצן פּון דעם שולגעסל מיטן בית המדרש און דער באַד, שרעקט סענדערלעך, אָבער דער מוטיקער בנימין איז אויך אומבאַהאַלפּן אויסער זיין ענגער וועלט. דער גרויסער אידעאָליום פּון בנימינען איז נוצלאַז און... טראַגיקאַמיש. אַזוי האָט דער זיידע פּון דער יידישער ליטעראַטור געגעבן וווינערעכט דער טעמע שטעטל. דאָס האָט געלייגט אַ חותם אויף דער יידישער ליטעראַטור. די טעמע דאָמינירט כמעט ביי אַלע שרייבער פּון יענעם דור, אין אַזאַ אַדער אַנדערער פּאַרם. דאָס האָט אָבער אויך די יידישע ליטעראַטור... פּראָווינציאַנאַליזירט.

מענדעלעס נאַכפּאָלגער באַשרייבן נישט בלויז דעם לעצטן גסיסה-צאַפּל פּון יידישן שטעטל, וואָס לידיקט זיך אויס און אירע זין און טעכטער לויפּן אין דער גרוי-סער שטאַט אַריין און אין ווייטע מרחקים, — נאָר זיי באַשרייבן דער עיקר די שטעטל-

דיקע אין די גרויסע שטעט, סיי אין רוסלאַנד, סיי אין אַמעריקע. דאָס שטעטל איז טאָקע געבליבן ווייט פון זיי, נאָר די פּסיכאָלאָגיע, די סאָציאַלע געווינהייטן זענען מיטגענומען געוואָרן.

עס איז געווען אַ צייט פון גרויסן עקאָנאָמישן איבערברוך און סאָציאַלן אויפֿ־ברויז. די פּאַרשעפּטיקטע קאַפיטאַליסטישע עפּאָכע אין פּעאַדאַלן רוסלאַנד האָט זיך אומגעהייער געאַיילט אָנצוואַגן די אַנטוויקלטע בורזשואַזע אייראָפּע.

ווען די נייע ווינטן האָבן גענומען דערגרייכן דאָס ייִדישע שטעטל, זענען זיי נישט געקומען רוֹק. זיי האָבן זיך אַריינגעריסן ווי אַ שטורעמווינט, אויסגעריסן אַ טייל און פּאַרוואָרפן אויף פּרעמדע פעלדער, אַנדערע אויסגעריסן מיטן וואַרצל פון דער איינגעפונדעוועטער היים, ווי עס איז קיין באַן און קיין מאַשין נישט געווען און מיט אַ מאָל זיי געבראַכט אין גרעסטן כּרַך אין דער וועלט, אין ניר־יאָרק. דאָרט האָבן זיי זיך פּאַרלירן, געפילט צעמישט און מבולבל. נישט בלויז אין ניר־יאָרק איז עס געשען מיט די כּתּרילעווקער אנשי שלומינו, נאָר אויך מיט די כּתּרילעווקער, וואָס זענען געקומען אין די גרויסע שטעט פון רוסלאַנד. זיי האָבן נישט פּאַרשטאַנען די נייע פּראָצעסן פון לעבן, נישט געקענט אַוועק פון די דורותדיק איינגעוואַרצלע דענקאַרטן, זיך נישט געקענט צופאַסן צום נייעם שטייגער.

שלום עליכם איז דער מייסטער פון שילדערן אַט דעם בלבול המוחות. זיין „מנחם מענדל“ איז געוואָרן אַ סינאָגים פון שטעטלידיקן ייד מיט זיינע שטעטלידיקע השגות און גרויסשטאַטישע געשעפטן און קאַפיטאַליסטישע מעגלעכקייטן. עס איז די טראַג־קאַמעדיע פון גאַנצן דור, וואָס האָט נישט פּאַרשטאַנען די קאַפיטאַליסטישע מאַשין, וועמענס מעגלעכקייטן רעדן צו זיין פּאַנטאַזיע, אָבער ער שטעקט נאָך אין קליינעם שטעטל און ער פּאַרשטייט נישט אַפילו מיט וואָס ער באַשעפּטיקט זיך.

אָבער נישט בלויז מנחם מענדל איז אַ קרבן פון דעם איבערגאַנג. אַפילו די פשוטע מענטשן זעען נישט און געפינען נישט קיין גליק. זיי קענען נישט באַפרייען זיך פון די סאָציאַלע אייגנשאַפטן פון זייער פּרִיערדיקער עפּאָכע. דאָס איז די טעמע פון „טביה דער מילכיקער“ און „מאָטל פייסי דעם חזנס“, ביידע קרוינווערק פון געניאַלן שלום עליכם.

טביה נעמט אויף דעם פּראָצעס פון איבערגיין אין דער נייער עפּאָכע דורך דעם אַריינציען זיך פון זיינע טעכטער אין דעם נייעם לעבן. זיין גרויסע ליבע צו זיי צווינגט אים צו וועלן פּאַרשטיין און זיך צופאַסן, אָבער דאָס פּאַרשטיין און צופאַסן זיך שטערט נישט, אַז טביה זאל צעבראַכן ווערן. אַלע האַפּערדיקע פּסוקים און טייטשווערטלעך פּאַרשטעלן נישט זיין הילפּלאַזיקייט און זיין טראַגישע סיטואַציע. „מאָטל פייסי דעם חזנס“ ווייזט אונדז דאָס אויסליידיקן דאָס שטעטל, די ריזע איבער דער גרויסער וועלט און דאָס אַריבערטראַגן כּתּרילעווקע קיין ניר־יאָרק, מיט אַלע שטעטלידיקע אַטריבוטן, נאָר געמישט מיט ענגלישע ווערטער און עטלעכע ציוויליזאַציע־באַקוועמלעכקייטן. דאָ באַווייזט זיך אויך די נאָקומענדיקע טעמע — דער ריס צווישן דורות, צוליבן איבער־נעמען פון די יונגע דעם נייעם שטייגער.

גאָר ווייניק גליק האָבן געפונען די אַרעמע שיכטן, וואָס זענען פון שטעטל אַוועק אין דער וועלט זוכן אַ שטיקל ברויט. י. ל. פּרץ האָט דעם ערשטן פּעריאָד פון זיין ליטעראַרישער טעטיקייט געווידמעט דער טעמע. ער האָט זי סאָציאַל באַפּאַרבט, ווי עס איז געווען אַנגענומען אין יענער צייט פון גרויסע האַפּענונגען און דערוואַרטונג־

גען. אין זיינע „רייזע - בילדער“ שילדערט ער אַט די ליידיקע שטעטלעך, דאָס הויז 42 וואָס איז נישטאָ, און דעם ייד, וואָס הגם ער ליגט נאָך אין דער אויסגעליידיקטער שטוב, איז ער שוין אין געדאַנק אַוועק פון שטעטל.

די נייע סאַציאַלע סטרוקטור פון יידישן לעבן איז ווייטער נישט נאַרמאַל, ווי זי איז עס געווען אין יידישן שטעטל. ווייטער איז פאַראַן אַ ווידעראַנאַנד צווישן וועלן און די מעגלעכקייטן צו דערגרייכן, ווייטער דראָט דעם פּאַלק אַ סאַציאַל-עקאָנאָמישע דעגראַדאַציע. פּרץ האָט זיינע ווערק פון יענער עפּאָכע אָנגעלאָדן מיט פּראָטעסט קעגן די נייע געפּאַרן, וואָס לוייערן און קענען די יידישע מאַסן צערייבן אין דער קאַפּי-טאַליסטישער מאַשין. עס ברעכט זיך דעמאָלט זיין אַבסאָלוטער גלויבן אין די נייע צייטן. אין 1894 (די סאַציאַליסטישע „יום טוב בלעטלעך“ און אַנדערע סאַציאַלע מאַטיוון זענען אָנטשטאַנען פאַר דער דאַטע און אויך נאָך דער דאַטע) שרייבט ער צו די סאַציאַליסטן: „איך שרעק מיך פאַר באַצווונגענע, וואָס זיגן. עס קענען פון זיי באַצווונגענער ווערן... און אַז פון אייער מאַרגן, צו וועלכן איר שטרעבט, וועט ווערן היינט, וועט איר זיין די פּאַרטיידיקערס פון נעכטיקן טאָג, פון אַפּגעשטאַרבנענע, פון טויטן...“

די פּאַקטישע לאַגע פון די יידן איז נישט געווען לייטזעליק צום פּראָסטן, אַרעמען מענטש. פּרץ האָט דערזען, אַז די נייע צייטן ברענגען נאָך נישט דאָס גליק.

דאָס האָבן אויך געזען אַנדערע שרייבער און עס האָט זיך אָנגעהויבן די ראַמאַנ-טיק פון קליינעם שטעטל. אַמבעסטן האָט דאָס אויסגעדריקט שלום אַש אין „דאָס שטעטל“ און אין „ר' שלמה נגיד“.

אַשס שטעטל האָט נישט קיין איבערלעכע קאַנפּליקטן. ער זעט דאָס לעבן דורך ראַזע ברילן. די אומצופרידנקייט מיטן קעגנווערטיקן הייסט אים זוכן אין פאַרגאַנגענעם. וואָס מער די שרייבער האָבן זיך דערווייטערט פון שטעטל, אַלץ מער האָבן זיך פאַרווישט די קעגנזאַצן צווישן שלמה נגיד און חברה דריי פייען, צווישן שולגעסל און קוילערגעסל. וואָס ווייניקער די עקזיסטירנדיקע פאַרהעלטענישן אין דער נייער צייט און אין דער גרויסער שטאָט קאַנען באַפרידיקן די שרייבער, אַלץ מער האָבן זיי געזוכט אינספּיראַציע אין אַמאַל, אין היימשטעטל.

אַ טייל שרייבער, ווי ווייסענבערג און שפּעטער בורשטיין, האָבן געפירט מענדעלעס טראַדיציע און זייער שטעטל איז פול מיט סאַציאַלן קאַמף, אַבער דער רוב פון דער יידישער ליטעראַטור אַפּאַטע?זירט דאָס שטעטל.

★

אונדזער דור האָט דורכגעלעבט אַ גרויסע קאָטאַסטראָפּע, דעם גרעסטן חורבן אין אונדזער געשיכטע פון פיין און ליידן, דאָס לעצטע געבאַט פון די אומגעקומענע איז געווען: געדענק!

געדענקען נישט בלויז וועגן נקמה פאַרן אומשולדיק פאַרגאַסענעם בלוט, נאָר טאַקע אויך געדענקען זיי, די קדושים. זיי האָבן נישט געוואָלט עס זאָל וועגן זיי פאַר-שווינדן דער זכר, דער אַנדענק. מיט טויזנטער וועגן האָבן זיי זיך באַמיט, אַז עס זאָל עפעס בלייבן נאָך זיי. די לעבנגעבליבענע האָבן טריי אויסגעפילט די צוואה. עס איז געווען אַ נאַציאָנאַלער חוב און אַ פּערזענלעכע פליכט גלייכצייטיק.

געדענקען האָט געהייסן פאַרצייכענען און רעסטאָרירן אין וואָרט און בילד. מיט אַלע קינסטלערישע מיטלען און דאָקומענטן, זייער פאַרשווונדן לעבן. אַזוי זענען אַנטשטאַנען די פיל יזכור-ביכער, וווּ עס זענען באַשריבן מיט פרטים דאָס לעבן און שאַפן פון די איינוווינער פון די הונדערטער שטעטלעך, זייערע מנהגים, לעבנסזיטן, רעדנסאַרטן אד"גל. פאַר אונדזערע אויגן שוועבן פאַרביי טויזנטער אינטערעסאַנטע געשטאַלטן, אַ פילפאַרביק לעבן. עס איז אַ געטריי בילד פון דעם אַוועקגעגאַנגענעם, פון אומגעבראַכטן און צעשטערטן.

אונדזערע שרייבער, וועלכע האָבן ביסלעכווייז געהאַט זיך באַפרייט פון דער טעמע שטעטל, האָבן איצט ווידער בלית ברירה זיך געמוזט איינשליסן אין שטראָם און ווידער נעמען באַשרייבן די פאַרשוונדענע היים.

דערצו זענען נאָך צוגעקומען אַנדערע עמאַציאָנעלע מאַמענטן. דער יידישער רענעסאַנס, דער קורצער אין צייט, אָבער שנעלער און גרויסער אויפבלי פון יידישן לעבן, וואָס האָט געבוירן די נאַציאָנאַלע און סאַציאַלע באַוועגונגען, די קולטור און ליטעראַטור, האָט גענומען זיין מענטשן-מאַטעריאַל פון קליינעם שטעטל. דאָס קליינ-טשיקע ליטווישע שטעטעלע קאַפּוליע האָט אַרויסגעגעבן מענדעלען, דאָס פּיצניקע שטעטעלע אין פּינסקער קרייז, מאַטעלע — היים וויצמאַן.

אין קליינעם שטעטל, וווּ עס איז געווען אַ מין „יידיש מלכות“ און מען האָט נישט אַנגעזען דעם גוי, דאָרטן האָבן זיך אויפגעצויגן אַלע קעמפער פאַר נאַציאָנאַלע און סאַציאַלע רעכט. דאָרט אין דער „ליבער פּראָווינץ“ האָט מען געטייטשט און געלערנט יעדן רעפּעראַט. די יונגעלייט, וואָס זענען פריער געזעסן איבער אַ בלאַט גמרא, זענען איצט געזעסן איבער די בלעטער פון די נייע תורות. זיי זענען געווען די טרעגער פון דער יידישער קולטור.

אין דעם אידעישן מישמאַש און ווירואַר פון דער היינטיקער צייט זוכט מען ווידער אַן אַנשפאַר אין דער אייגענער פאַרגאַנגענהייט, אין אַמאַל. ווען מען נעמט נאָך אין אַכט דעם עלטער סיי פון שרייבער, סיי פון לייענער זעט מען, אַז מען לעבט מיט זכרונות און מען זוכט שוין נישט קיין נייע וועגן.

דאָס אַלץ האָט צוריקגעבראַכט די טעמע שטעטל, אַלט צענטראַלער פּונקט אין דער יידישער ליטעראַטור. די קאַנאַניזירונג פון שטעטל, די נאַסטאַלגיע פאַרן אומגע-בראַכטן נעכטן האָט צוריק פּראָווינציאַליזירט די יידישע ליטעראַטור. אמת, טייל שרייבער באַנוצן זיך מיטן מיקראַסקאָפּ און אין זייער אַנאַליז געפינען זיי די אַנציע וועלט אָפּגעשפּיגלט אין איין שולהויף, דאָך ענדערט דאָס נישט די סיטואַציע, אַז די טעמאַטיק איז לרוב איינגעשרומפן.

די דאָזיקע דערשיינונג האָט אירע היסטאָריש באַגרינדעטע און פּסיכאָלאָגיש באַרעכטיקטע מאַטיוון. עס שטעלן זיך נאָר אייניקע פּראַגן:

צי איז אַזאָ דערשיינונג אַ ברכה פאַר דער יידישער ליטעראַטור? צי איז די יידישע ליטעראַטור בכוח זיך צו באַפרייען פון דער נאַסטאַלגיע?

אויף דער ערשטער פּראַגע קען מען ענטפּערן מיט אַ זיכערן ניין; אויף דער לעצטער פּראַגע קען מען אויך ענטפּערן מיט אַ זיכערן ניין. מיר, אונדזער דור (און קיין צווייטער יידיש-שרייבנדיקער דור זעט זיך עפעס נישט), וועט זיך פון דער נאַסטאַלגיע נישט קענען באַפרייען און אפשר טאָר ער זיך נישט באַפרייען.

און דאך גלייב איך, אַז די יידיש־שרייבער וועלן אַרויס פון ענגן גדר פון באַשרייבן די שול, דאָס בית המדרש, די מקווה און די רביים (פאַראַן אַ „ריזיקע“ ליטע־ראַטור וועגן די שטעטלדיקע רביים מיט באַשרייבונגען פון זייערע ניסים). דער אויטאָ־ריטעט פון די קלאַסיקער אין געווען גרויס, דאָך האָבן אַש און אַפּאַטאַשו, און מיט זיי אַ סך אַנדערע, אַוועקגעלאָזט זיך אויף ברייטערע וועגן. אויך היינט קענען די גרויסע יידישע קאַנצענטראַציעס אין די שטעט, די מאַדערנע פּראַבלעמען אינספּירירן די יידישע שרייבער. אַ גרויסע ראַל שפּילט אָפּ אין דעם זין דאָס נייע אויפקומענדיקע לעבן אין מדינת ישראל און איר רייכע פּראַבלעמאַטיק. דער נייער שטייגער פון סאָויעט־רוסלאַנד האָט, למשל, געגעבן גענוג שטאַף די יידיש־סאָויעטישע שרייבער מיט צענדליקער יאָרן צוריק. ש. עגנון, דער מחבר פון שטעטלדיקן אַ „פּשוטע מעשה“ איז גלייכצייטיק געווען אַ מאַדערנער שרייבער.

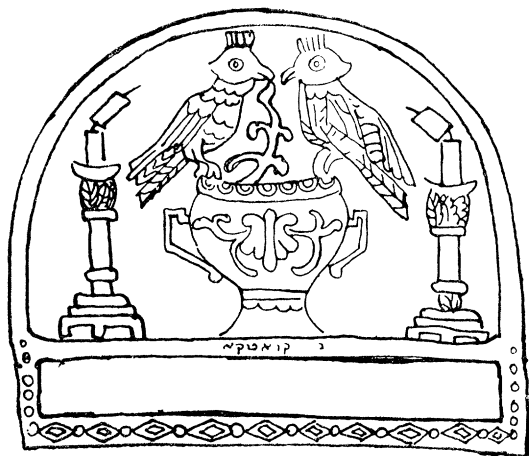
די בענקשאַפט צום הערלעכן נעכטן, די נאַסטאַלגיע, טאָר נישט פאַרשטעלן דאָס צאַפּלדיקע לעבן פון אונדזער היינט, וואָס פאַר אונדזערע קינדער וועט עס אויך זיין אַ נעכטן.

צי זיי וועלן האָבן אַזאַ נאַסטאַלגיש געפיל פאַר דעם נעכטן, ווי מיר האָבן — דאָס איז אַפּהענגיק, ווי אַזוי מיר וועלן געשטאַלטיקן דעם היינט. ער זאַל ווערט זיין די נאַסטאַלגיע.

*

יהודה קערש

געבוירן אין 1909 אין לאַדזש. געענדיקט די יידישע הומאַניסטישע גימנאַזיע אין ווילנע. אַנגעהויבן פרי פאַרעפנטלעכן אַפּהאַנדלונגען וועגן ליטעראַטור און טעאַטער אין פאַר־שיידענע צייטשריפטן. די צווייטע וועלט־מלחמה דורכגעמאַכט אין סאָויעטן־פאַרבאַנד, געווען אַרעסטירט. צוריקגעקומען קיין פּוילן אין 1945. געווען לייטער פון קולטור־אַפטיי־לונג ביים לאַדזשער יידישן קאַמיטעט. לערער פון יידישער ליטעראַטור און געשיכטע אין דער י. ל. פּרץ גימנאַזיע אין לאַדזש. אין 1957 עמיגרירט קיין אויסטראַליע, געאַרבעט אין דער אַרטיקער יידישער פּרעסע. אין 1968 עולה געווען קיין ישראל. שרייבט עסייען און אַפּהאַנדלונגען אין דער פּרעסע פון ישראל און די תּפוצות.

דריי
טראגישע
בעסארבער
שרייבער

„מיר די בעסארבער, די קאטאוועס-טרייבער“
(פון אן אלט פאלקסליד)

א ין דער געבענטשטער מדינה, צווישן דניעסטער און דער טינע, האט יאָרן און יאָרן געווינט דער סאַמע געשמאַקסטער און קערנדיקסטער יידישער שבת. אַ שבת, נישט פון פילפול-פלעכטער און פשטלעך-שניצער, נייערט פראַסטע חיי־וקיימניקעס, עובדי אַדמה: פיציקטלער און ווייני-גערטנער־יעטער; אַ שבת — וועלכער האַט גערעדט אויף דער סאַמע דער־הויבנסטער שפראַך — אויף דער שפראַך פון בעלשמישער עניות — דאָס לשון פון באמת שטאַלצע מענטשן.

אַרום דעם מזרח־טיש פון דער פאַרמבולדיקער יידישער ליטעראַטור זענען געזעסן אויפן פאַרנעמסטן אָרט די שרייבער פון פוילן, רוסלאַנד און אַמעריקע. און צווישן זיי האַט זיך געפלאַנטערט — ווי אַן אַרעמער קרוב — דער בעסאַ-ראַבער שרייבער, דער אורח מיט זיינע טיפע, ריינע הימלאַויגן. מיט זיינע שווערע פויערישע טריט און מיט זיין געפענטעטער וואַלאַכישער צונג.

איז דער בעסאַראַבער שרייבער געווען — און אפשר ביז היינט געבליבן — דער רואה ואינו נראה, דעם דאַרפישן פאַסטעכט ציטערדיק פיפל, וועמענס מעלאַדישער טריל פלעגט פאַרהילכט ווערן פון די שאַלנדיקע ליטעראַרישע טרומייטערס.

...מיט פרומע טריט, זענען זיי געקומען אין אונדזער צוויי־שפראַכיקער ליטעראַ-
 טור די געזאַל־בטע זין פון דער פאַרקלעמטער מאַמע בעסאַראַביע: יעקב פּיכמאַן און
 ש. בן־ציון, אליעזר שטיינבאַרג און יעקב שטערנבערג, משה אַלטמאַן און אפרים אויער-
 באַך, יעקב באַטאַשאַנסקי און אליעזר גרינבערג.
 און זיי, די שטילע דאַווענער, די שרייבער־קדושים, פון אונדזער פאַריתומטער
 היים — זלמן ראָזענטאַל, מרדכי גאַלדענבערג און ישראל וויינשטיין.

זלמן ראָזענטאַל — דער ריטער פון גבורה

...ביי דעם טייכל שטייט אַ שטיבל
 מיט אַ גרינעם דאַך.
 און אַרום דעם שטיבל וואַקסן
 ביימעלעך אַ סך.

און דער טאַטע מיט דער מאַמען
 חנהלע מיט מיר.
 וווינען מיר שוין דאָ אין שטיבל —
 וווינען אלע פיר.

און דער טאַטע דינט ביים פרייך
 אַלע יאַרן זיינע,
 שענקט דער פרייך אונדז כסדר
 שיינע זאַכן פיינע.

שענקט אַ לאַשיקל, וואָס הירזשעט,
 מיטן נאַמען ציציק,
 און אַ הינטעלע, וואָס האַווקעט,
 מיטן נאַמען מוציק.

שענקט אַ גענדרעלע מיט פעדערה,
 ווייסע ווי שניי.
 און אַ הויז, וואָס קוואַקעט, קוואַקעט
 ביז זי לייגט אָן איי.

און די מאַמע נעמט די אייער —
 אַך! איז דאָס אַ מופת...
 זעצט די קוואַטשקע אויף די אייער —
 האַט זי נייע עופות.

...איז גיי ווייס, און אט דאס באטעמטע ליד, וואס צענדליקער טויזנטער יידן און יידענעס פון אלע עקן וועלט האבן מיט אזוי פיל הארץ געזונגען אויף אלע זייערע שמחות און האט ווי א פאלקסליד באשיינט אלע סאוויעטישע לערנביכער, וועט צוגלייך מיט זלמן ראזענטאלס אנדערע געראטענע לידער, עלעהיי געשאכטענע טייבעלעך, — אין דער גרויליקער נאכט פון פופצטן יולי, אין פורכטלעכן פערציקסטן ערשטן סאוויע-טישן „באפריינגס-יאָר אין מאַלדאָוויע, — זיך פאַרפלען ביים סליעדאָוואַטעל אויפן טיש.

...און ער, זלמן ראזענטאל, וועט אין יענער אַנגסטיקער ערשטער נאַכט פון זיין אַרעסט זיצן אַ פאַרחלשטער אויפן סדום-בענקל און וועט פרווון דערקלערן דעם סטאַ-לינישן רוצח, און ער איז מיט אַט די תמימותדיקע שורות זיינע נישט אויסן געווען. נישט הערצלעך און נישט טראַציקן, נאָר זיינע בעסאַראַבער לאַנדסלייט פון זיין היימ-שטעטל... טעלענעשט. און און געשריבן האָט ער זיי נישט מתוך אַהבת ציון, נאָר מתוך בעסאַראַבער חדווה...

ראזענטאלס ליטעראַרישע קוואַטערס זענען געווען נישט קיין אנדערע, ווי ביאליק און ראַווינצקי. זיי האבן אַנגעקוואַלן פון דעם קרעפטיקן חנעוודיקן בחורל, וועלכער האָט אין דער הוואַדיקער שטאַט אַדעס געבראַכט מיט זיך די פאַלקסטימלעכע פאַסטעמקעס און אידיאָמאַטישע חן-גריבלעך פון זיין שטעטל — טעלענעשט.

מיט זייער ברכה, האָט ער אין גיכן — ביי זעכצן יאָר — געזען שעמערירן זיין נאָמען צווישן אַ סך אנדערע פירגענומענע נעמען אין דער אַדעסער צייטונג „אונדזער לעבן“, וווּ ער האָט פאַרעפנטלעכט זיין ערשטע דערציילונג „די שוויגער“.

עס האָט גלייך אַ ווייגעטאַן פון זיינע שורות מיט יענער פרישקייט און דאַרפֿי-שער תמימות, וואָס איז אזוי אייגנטימלעך פאַר אַ זון פון אַ קאַנט, וווּ טויבן וואַרקען שלוהדיק אונטער די סטריכעס, און אַקסן ציען בראשיתדיק באַרג-אַרויף, און דער אַנ-טרייבער איז אַ ייד אַ האַרעפּאַשניק, וואָס ניגונט אויס אַ וואַלאַכישע דוינע מיט חסי-דישער התלהבות.

און ווען אין יאָר 1919, האבן לענין און טראַצקי פאַרקאַכט זייער באַלשעוויס-טישע קאַשע, האָט זלמן ראזענטאַל — אַ געזאַלבער פון ביאליקן — זיך אומגעקערט אַהיים מיט אַ בוך לידער און דריי ביכלעך קינדער-דערציילונגען.

זלמן ראזענטאַל דערציילונגען דערמאָנען אין פרישע סטויגעס היי, וואָס זענען צייטנווייז אויסגעלייגט אין די דאַרפֿישע הויפן. און עפעס ריזלט אַזאַ שלוה אין זיין שילדערונגס-אַרט, עפעס טאַקע נאָר, ווי די זון פון דער תנ"ך-צייט וואַלט זיך צוריק-געקערט און באַשפּרענקלט זיינע העלדן און זייערע בשר ודמדיקע טואונגען.

נישטאַ אין זיינע דערציילונגען, ווי אין זיינע לידער, קיין שאַלנדיקע קלינג-ווערטער, קיין שיינגרויסטיפיקיטן, קיין געווירצליקע רייד... עפעס טאַקע נאָר, ווי זיין באַליביקער טייך פרוט וואַלט אויסגעפליסטערט די פּראָזע זיינע.

זיינע העלדן, משה מאַגאַריטש, פרויקע פייער, נאָקע דער רויטער, זעליק בודזי-ליאַ, זענען יידן פּראַסטע, ווי די שטיקער ערד, וואָס ווייסן נישט מער ווי די לעמער אויפן פעלד. דער שטענדיקער פענאַמען פון „ויהי ערב, ויהי בקר“ רופט נישט אַרויס ביי זיי קיין באַזונדערע דאַכטענישן און טראַכטענישן. נאָר צומאַל אַ שטילן טרויער, וואָס נאָך אַזאַ קלוג לעבן, קומט אַזאַ נאַרישער טויט.

דער חלום פון אַ בעסאַראַבער יידישער מאַמע איז שטענדיק געווען, אַז איר זון זאָל זיין שטאַרק ווי אַ טיגער, לייכט ווי אַן אַדלער, פלינק ווי אַ הירש און מוטיק ווי אַ לייב. און אַט די בעסאַראַבער גבורה האָט ראָזענטאַל באַזונגען אין אַלע זיינע לידער און דערציילונגען.

זיינע העלדן האָבן מער הנאה געהאַט פון אַ פּלאַם־פּייערדיקן טראַסק, ווי פון אַ טיפּזיניקן פּסוק. זיי האָבן זיך פאַרכליניעט פון אַ מחיהדיקן טרינק און אַ שיינעם זינג, און האָבן אַנגעטייעט הן פון אַ פעלד מיט פעטע זאַנגען, הן פון אַ באַרוועסער שיקסע אויף אַ באַטויטער לאַנקע. אין אַ קאַיאַרדיקער שעה, ווען כביכול אַליין דרימלט נאָך.

ער איז געווען, ראָזענטאַל, דער סאַמע עולם־הזה'דיקסטער שרייבער אין אונדזער ליטעראַטור. דער גשמיותדיקער דערציילער, וועלכער האָט געהאַט אַ פול מויל מיט האַניק, און אַ פול געמיט מיט לעבנספּרייד.

און אקוראַט ווי זיינע האַרעפאַשנע אַבות, האָט ער אין משך פון כמעט אַ פערטל יאַרהונדערט מיט ליבע און פּלאַם, מיט גלוסט און לוסט געאַקערט דאָס פעלד פון אונדזער צוויי־שפּראַכיקער ליטעראַטור אין בעסאַראַביע דער מדינה.

אין איינעם מיט מרדכי ספּעקטאַר אַרויסגעגעבן די צייטונג „דער ייד“, אַריבער צוואַנציג יאָר געווען דער אומדערמיטלעכער רעדאַקטאָר פון דער טעגלעכער קעשענע־ווער צייטונג „אונדזער צייט“ און פון די צוויי פּרעכטיקע צייטשריפטן פאַרן קליינ־וואַרג — „פאַרן יידישן קינד“ און „אשכולות“, און אַחרון, אַחרון חביב: דער חבר און דערציילער פון אַ גאַנצן דור בעסאַראַבער שרייבער, וועלכע באַשיינען אונדזערע ביידע ליטעראַטורן.

...ס'איז באמת אַ רעטעניש, וואָס גראַד מיט אים — וועלכער האָט אויף אַ האַר זיין שטעטל טעלענעשט נישט ווייניקער ליב געהאַט פון ירושלים — האָבן די סאָויע־טישע „באַפּרייער“, קוים צען טעג נאָך זייער פאַרכאַפּן בעסאַראַביע, געמאַכט דעם וויססן פעטשאַטעק.

עס פאַרגעדענקט זיך די זעלישע ליקוי חמה, וועלכע האָט פאַרטונקלט דעם גאַנצן ישוב, ווען מ'איז געווייער געוואָרן, אַז דער סאַמע געראַטנסטער בעסאַראַבער זון געפינט זיך אין די רוצחישע הענט.

...ווען איד האָב מיך אין פּרילינג פונעם 55סטן יאָר אומגעקערט פון דער סטאַ־לינישער קאַטאַרגע, האָב איד שוין ראָזענטאַלן געטראַפּן אין קעשענעוו. ביידע — ער, מיין ליטעראַרישער רבי, און איך, זיין תלמיד, האָבן געהאַט ברוך השם וואָס צו דער־צײלן. ס'איז נישט מיטן מויל אַרויסצוריידן: פּערצן יאָר ער — און זעקס יאָר מיט אַ חודש — איד.

פונעם אַמאָליקן ראָזענטאַלן איז שוין געבליבן נאָר אַ שאַטן פון אַ שאַטן. און דערצו האָט ער זיך אַלץ געדאַרפּט פאַרענטפּערן, פאַר אייגענע און פּרעמדע.

חוץ דעם האָט ער געדאַרפּט זיך בייגן און ניגן פאַר די אַלט־נייע כרושטשאַ־ווישע מאַכטהאַבער, כדי זיי זאָלן אים לאָזן אַטעמען מיט דער בעסאַראַבער לופט.

...ויקם דור חדש אשר לא ידע את זלמן ראָזענטאַל. און עס איז אויפגעשטאַנען אַ דור פון יידן סאָויעטסקע מאַרעוויכערס, וועלכע האָבן נישט געקענט און נישט געוואָלט קענען דעם נעכטיקן קאַטאַרוזשיק — זלמן ראָזענטאַל...

האָט ער דעריבער געמוזט ביטער האַרעווען, ערגעץ אין אַ ברודיקן וואַרשטאַט, — ווי אַ שטריקל־ציער, אויף זיין פּיסנע שטיקל ברויט מיט וואַסער. דאָס לעצטע מאָל האָב איך אים זוכה געווען צו האָבן ווי איינעם פון מיינע צוהערער אויף אַ שלום־עליכם־אָונט אין קעשענעוו. איך האָב אים אוועקגעזעצט נעבן מיין פּרוי, און געקוקט אויף אים ווי ער קוויקט זיך מיט דעם קאַפּעטשקעלע פּרייד, וואָס איז אים, מיטטיינסגעזאָגט, צוגעפּאַלן אין טיפּן טרויעריקן אַסיען פון זיין לעבן. — מיר קוויקן זיך מיט אייך, ראָזענטאַל, מיט געשיכטלעכע חלשות־טראַפּנס — האָב איך אַ שפּאַס־געטאַן.

— אַ ברייה האָבן מיר — האָט ער טרויעריק צוגעשאַקלט מיט זיין אַפּגע־טשימכעטן קאַפּ.

קורץ נאָך דעם שמועס איז ער געשטאַרבן און עמעצער האָט אויף זיין קבר אַוועק־געלייגט אַ פּאַסטוכישע פּייפל.

אַט דאָס וואַלעכישע פּלויערל דאַרף זיין ווי אַ דערמאַנונג וועגן זיין בעסאַראַבער גאַנג אין אונדזער ליטעראַטור.

מרדכי גאַלדענבערג — דער שטילער דאַווענער —

מרדכי גאַלדענבערג איז געווען דער גרעסטער שווייגער און דער שטילסטער מאַנער אין דער יידיש־העברעיִשער ליטעראַטור פון בעסאַראַביע. אַט דער ייד, מיט די מילדע שוואַרצע אויגן זיינע, האָט געהאַט אַלע תּנועות און העוויות פון אַ דאַרפּס־צדיק, אַט פון יענע צדיקים, וואָס קיינ קמיעות גיבן זיי נישט, קיינ קוויטלעך שרייבן זיי נישט, צאַרנען נישט, שטראַפּן נישט און שמונצערן נישט און פרעפּלען נישט מיט זייערע יראת־שמים־ליפּן; נייערט מיט שטילע למדוואַוניקעשע טריט בלאַנקען זיי אַרום איבער פּאַרוואַרפענע יידישע ישובים און ברענגען אַריין אין יעטוועדער שטוב אַ לאַגל מיט פּרייד און טרייסט.

אַ שטילע עצבות האָט שטענדיק באַהויכט מרדכי גאַלדענבערגס דערציילונגען און לידער. עס איז געווען דער גינגאַלדענער טרויער פון אַ בעסאַראַבער זומערדיקן פּאַרנאַכט. און אויך דער טרויער פונעם דאַרפּישן יידן, וואָס פנים אל פנים מיט די גרינע פּנקסים פון דער אייביקייט — די פעלדער און וועלדער — גיט ער אַזוי קוהל־תּ דיק אַ טראַכט: אַז עלעהיי די בלעטער פון אַ בויס, פּאַלן אַראַפּ די טעג און נעכט, און אַט, אַט, און ער האָט שוין אַפּגעבלעטערט אַלע זיינע יאָרן.

צום אונטערשיד פון ראָזענטאַלס כוואַטסקע בעסאַראַבער יינגען, זענען מרדכי גאַלדענבערגס געשטאַלטן געווען שטילע, זאַפּרענדיקע יידן. אין די אויסגעשטערנטע זומערנעכט פּלעגן זיי זיך אויסראַסטיען אויף אַ סטויג היי, און אַזוי טויבנריין און טרערנשטיל זיך אַדורכשמועסן מיטן כביכול און מיט זיינע מלאכים, וועלכע זענען געווען אַזוי נאַענט, ממש מיט דער האַנט צו דערלאַנגען.

עפעס איז פאַר זיין גאַנצן אַרט שרייבן געווען ווי אַנגעמאַסטן נחמן בראַצלאַווערט פּיוט: עס שטייט אַ באַרג און אויף דעם באַרג אַ שטיין, פונעם שטיין פליסט אַ קוואַל, און די וועלט די גאַנצע פּאַרמאַגט אַ האַרץ און וויל נישט זיין אַליין.

כל ימיו איז מרדכי גאלדענבערג געווען אַ קליינשטעטלדיקער לערער פון לשון קודש... דערפון האָט ער געצויגן זיין חינוכה. און פלעגט ער אַ מאָל פאַרבלאַנדזשען אין די גרויסע שטעט, פלעגט ער זיך דאַרט אַרומדרייען ווי אַ גר. עס האָט אים געצויגן צו זיין האַלבשטעטלדיקן, האַלבדאַרפישן הימל, דעם אויסגעצירטן און אַנגעצייטערטן מיט מיליאָנען שטערן. און פונקט ווי זיינע העלדן — פלעגט ער פאַרגעדענקען די קליאַמקע פון דער דאַרפישער טיר, וואָס האָט פאַרהיט דעם וואַרעמען הויך פון זיין האַנט. ער פלעגט טאַקע גאַר גיך און געשווינדיק זיך אומקערן אין זיין קאַפּרעשטער היים, ביים עק שטעטל, ווי דאָס ווינטל האָט געשמעקט מיט דעם צווייט פון עפּלביימער, און דאָס שטיבל איז פול געווען מיט די ריחות פון שאַף און צעבליטע אינדרויסנס. אַט דאָ האָט אים געטראָפּן די גוטע בשורה, אַז דער ווייטער אַמעריקאַנער „פאַרווערטס“, האָט אים געגעבן אַ פרעמיע פאַר זיין ווונדערלעכער פּאָעטישער דערציילונג „ביי דער אַלטער מיל“.

...און יידן אין שטיוואַליעס און מאָלדאַוואַנער אין פּאָסטעלעס זענען געקומען זיך משמח־זיין מיט מרדכי גאלדענבערג, וועלכער האָט באַקומען אַ גאַנצע אַפּותיקה דאַלערס, און וועמענס נאַמען האָט דערגרייכט אַזש צו קאַלומבוסעס מדינה. ווען די רויטע „באַפּרייער“ האָבן זיך אַראַפּגעיאָוועט קיין בעסאַראַביע איז גאַל־דענבערג געוואָרן אַ נחבא אל הכלים... ער האָט גוט געוויסט, אַז ווייז דער סטרא אחרא אַ פינגער, כאַפּט זי דיר אַרײַן די גאַנצע האַנט. איז ער ווי בדרך־נס ניצול געוואָרן פון סטאַלינס רוצחים. אָבער דאָס אומגליק האָט אים נישט אויסגעמיטן. ווען דאָס צעווילדעוועטע היטלערישע הייל איז אַריבער דעם פּרוט, איז דער ערשטער קרבן געווען מרדכי גאלדענבערגס יפּת־תּוארדיקע טאַכטער — עטל. אַרטיקע תּושבים האָבן מיר פאַרציילט, אַז מאָלדאַוואַנער שכנים האָבן געקניט און געבעטן רחמים ביי די דייטשישע מעסער־יינגען, זיי זאָלן נישט פאַרשוועכן דעם יידישן צדיקס טאַכטער.

יענעם פאַרנאַכט האָט ער געבראַכט צו קבורה זיין געשענדעטע טאַכטער עטל, און זיין פּרוי פּערל, וועלכע האָט זיך געסמט. עטלעכע חדשים האָט ער זיך נאָך געשלעפּט מיט אַנדערע פאַרמוטשעטע יידן אויף די דאַרפישע וועגן און סטעזשקעס, וואָס האָבן אים אַ מאָל אַזוי געלאַשטשעט און געהאַלביעט, ביז ער האָט זיך דעם ערשטן טאַג ראש־השנה אויסגעלאַשן אין בערשאַדער לאַגער.

דער שמייכלענדיקסטער ייד ישראל ווינשטיין

דער „צווייטער שלום־עליכם“ — אַזוי האָט מען געקרוינט אין אונדזער קאַנט דעם סאַמע קלוגסטן און חריפּותדיקן ייד פון דער בעסאַראַבער גובערניע — ישראל ווינשטיין.

מאָלדאַווישער הומאַר, געכפּלט אויף יידישער פּיקחות און אונטערגעגרינטעוועט מיט פּראַנציזישן שאַרפּזין — האָבן זיך ווונדערלעך איבערגעשמעלצט אין דעם גייס־טיקן טיגל פון אַט דעם אייגנאַרטיקן הומאַריסט און עסייאַסט.

מיט אידל מלמדס פאליטישע בריוועלעך — אַזאַ איז געווען זיין פעליעטאַנישער פסעוודאַנים אין דער קעשענעווער „אונדזער צייט“ — פלעגן זיך קוויקן הן די תורה-יידן און הן עמך פון די שטעטלעך און דערפער.

יעדער בעסאַראַבער קאַטאַוועס-טרייבער פלעגט אייך נחתדיק מהנה זיין מיט אידל מלמדס אַ פעפערדיקן זאַג, וואָס איז פאַר די אַרטיקע קמץ-אַלף-יידן ממש געווען אַ תורה מסיני: „אַז די יידן אין דער מדבר האָבן זיך מפרנס געווען דורכן מן (מאַן בלע"ז) און דאָס רוב יידן זענען זיך מפרנס דורכן ווייב“.

אויב בעסאַראַבער כלה-מיידלעך פלעגן אַריינגעבן אין נדן אַ ביסל זלמן ראַזענ-טאַלישע פאַעזיע, האָבן די געזונטע, צעוואַקסענע בחורים, חתנים, געמוזט אַדורכוואַרפן אין זייער שיחת-חולין קאַטש אַ מעמכעלע פון אידל מלמדס שאַלקהאַפטיקע זאַגעכצער... אַנישט איז דער שידוך בטל געוואָרן.

דעריבער איז ישראל וויינשטיין געווען דער סאַמע אַנגעלייגטסטער גאַסט אויף אַלע יידישע שמחות און קערמעשלעך.

ער פלעגט זיצן אין סאַמע אויבן אָן, עסן אַ געשמאַק שטיקל מאהינע, פאַרטריבן קען מיט אַ גלעזל רעדענער וויין און שיטן מיט הומאַריסטישע פערל, פון וועלכע עס האָבן זיך געהוידעט די ווענט פון געלעכטער.

שפעטער צו פלעגט ער זיי שוין אַלע מטריח זיין אויפן פאַפיר. און אַלט און יונג האָבן געקייכט פאַר געלעכטער, ווען מען פלעגט לייענען אידל מלמדס רייסטער פון אַ דאַרפישן פעסעסער, וועלכער פירט אין זיין ספר פראַלניק די טראַנזאַקציע פון אַלע זיינע געשעפטן בערך אַזוי:

פרשה ויקרא — פאַרקויפט דעם קאַשטאַן, און די בלינדע בהמה, צו מענדל ממזר, פאַר אַ גאַרנישט מיט אַ נישט... אויסקרענקען זאַל ער זיי, דער קאַרגוטש, טאַטע זיסער.

פרשה משפטים — פאַרזייט צוויי דיעסאַטינעס ערד, דאָס גיב איך נדן מיין כייקעלעס חתן דעם זשאַב...

אויף אַ שבת אַדער אַ יום-טוב, פלעגט ער פאַרעפנטלעכן זיינע גייסטרייכע עסייען און באמת באַפליגלטע רעיונות. אַזוי האָט ער יאָרן לאַנג, טאַג נאָך טאַג און וואָך נאָך וואָך, אויסגעצירלט זיינע פערלדיקע שורות. ביז... אין איינעם אַ חושכדיקן טאַג, האָב איך מיך אויפגעכאַפט מיט אים אויף דער שוועל פונעם מיתה-משונהדיקן סאַווע-טיש-מאַלדאַווישן שרייבער-פאַראיין.

— ראַזענטאַל איז שוין אין „זייערע הענט“ — האָב איך אים אַ שושקע געטאַן אין לעפל פונעם אויער.

— אוי וויי איז מיר — האָט ער זיך צעוויינט אויף אַ קול. עס האָט מיר שפעטער וויי געטאַן דאָס האַרץ צוצוקוקן, ווי דער שיינגייסט, ישראל וויינשטיין, יוצט אין דעם „שיינעם“ זאַל פון שרייבער-פאַראיין און פירט אויס מיט זיין יחוסדיקן טורגעניעווישן רוסיש, די לויילעכע פראַטאַקאַלן פון די איבלדיקע שעפערשע זיצונגען זייערע.

דאָס האָט ער זיך אַנגעכאַפט אין די סאַצראַעליסטישע קרנות-המזבח, כדי אויס-צוקויפן זיינע קראַמאַלישע פען-חטאים.

אַבער, אין רחמים בקרעמלישן דין. אויך דער זכות פון זיין שיינעם רוסיש און פון זיין ווערן מיט אַ מאַל קאַמוניסטיש „געזאַנען“, איז אים נישט בייגעשטאַנען. אין

אַ זומערדיקן פאַרנאַכט, אַ צען טעג פאַר דער סאַוועטיש-נאַזישער מלחמה, האָט ער זיך אַרויסגעכאַפט אויף אַ רגעטשקע אין גאַס, קויפן ציגייערן... טאַקע, ווי מען זאַגט, אין איין אויבערהעמד און אין די שטוב־לעטשלעך. אַרויס אויף אַ וויילינקע — און שוין מער קיין מאָל נישט צוריקגעקומען...

ער איז פאַרפרוירן געוואָרן אין אַ סיבירער לאַגער, ווען אין קיעווער זשורנאַל „סאַוועטישע ליטעראַטור“, פאַרן יאָר 1941, אונטער אַ האַגל פון באַמבעס, האָב איך געלייענט די שורות פון זיין ליד „בעסאַראַביע“:

וויפל לענדער, בעסאַראַביע,
היינט אויף דיר מיט קנאה קוקן,
וואָס נאָך קנעכטשאַפט יאָרן לאַנגע
האַסטו אויסגעגלייכט דיין רוקן.
...איצטער זינגען, בעסאַראַביע,
דיינע פעלדער, דיינע טאַלן.
ס'ווערן גאַרנישט מיד די מילן
טאַג און נאַכט די תבואה מאַלן.
ציען קוימענס זיך צו וואַלקנס
קלעטערן אַלץ העכער, העכער.
ברויזט אין האַרץ אַ ליד אַ נייע
זידט דער וויין אין העלן בעכער.

דערנאָך בין איך געזעסן אויף אַ פאַרקוילט בערגל, מיט אַש אויפן קאַפּ, און אַש אין געמיט, און געטראַכט אַן איובדיקן געדאַנק, אַז זיין גורל און זיין ליד, איז די גרעסטע שטראַף, צו וועלכער די תוכחה אַליין האָט זיך נישט געקאַנט דערטראַכטן.

✱

יאַנקל יאַקיר

געבוירן אין יאָר 1910 אין שטעטל פּערליף (בעסאַראַביע). אין יאָר 1930 דעביוטירט אין די „טשערנאוויצער בלעטער“ מיט אַן עסיי וועגן פּאַנאַטי איסטראַטי. זינט דאָן פאַרעפנט-לעכט ער עסייען, דערציילונגען און לידער. אין פעברואַר 1949 געוואָרן אַרעסטירט און פאַרמשפּט אויף 10 יאָר. אין 1968 איז דערשינען זיינס אַ בוך אויף מאַלדאוויש — „די לבנה פירט די שטערן“. ער האָט אויך איבערזעצט די „בלאַנדרזשענדע שטערן“ פון שלום-עליכם אויף מאַלדאוויש. אין אַקטאָבער 1972 איז ער מיט זיין פרוי און זון עולה געווען קיין ישראל.

ה

די ראָל
פון די געטאַ-אויפשטאַנדן
אין קאַמף קעגן די נאַציס

די אויפשטענדלעך אין די געטאַס זענען פאַקטיש געוועזן אַ המשך פון די געזעלשאַפטלעכע און פּאַליטישע פּוּחות, וואָס האָבן זיך אויסקריסטאַליזירט אין די צוויי יאַרצענדליק צווישן ביידע וועלט-מלחמות. זייער גייסטיקע גרייטקייט צום ווידערשטאַנד האָט זיך גע-שטאַלטיקט אין די געטאַס, אין איינקלאַנג מיט דער פּאַליטישער סטרוקטור פון פאַר דער מלחמה.

אין וואַרשע פּונקט ווי אין קאַוונע איז די יוגנט פון די ציוניסטישע באַוועגונגען, בעיקר די חלוצישע, געווען דער גרונטלייגער פון דער אונטערערדישער באַוועגונג. פון דער דאָזיקער יוגנט האָט זיך רעקרוטירט די מערהייט אַנטייל-נעמער און אַנפירער אין דער ווידערשטאַנד-באַוועגונג.

אין די צוויי צווילינגשטעט פון זאַגלעמביע: סאַסנאָויעץ און בענדין (דער ראַיאָן פון די קוילנגרובנס), האָבן פאַר דער מלחמה עקזיסטירט פּולסירנדיקע יוגנט-באַוועגונג-גען. אונטער דער נאַצישער אַקופאַציע האָבן זיי ממשך געווען זייער טעטיקייט און זי אפילו אויסגעברייטערט אין דעם אונטערגרונט. טראָץ דעם, וואָס זאַגלעמביע איז אַנגע-שלאָסן געוואָרן צום דריטן רייך, האָבן די דאָרטיקע ציוניסטישע יוגנט-אַרגאַניזאַציעס אַנגעהאַלטן אַן ענגן קאַנטאַקט מיט זייערע צענטראַלעס אין וואַרשע. פון דער אַקופירטער פּוילישער הויפטשטאָט פּלעגן צו זיי אַפט אַראַפּקומען שליחים, מיינסטנס די פירער גופא, ווי מרדכי אַנילעוויטש פון „השומר הצעיר“ און אליזער געלער פון „גורדוניה“.

די פירער און מיטגלידער פון דער אַלגעמיינ־ציוניסטישער יוגנט-באַוועגונג „עקיבא“ — די גרעסטע יידישע יוגנט-באַוועגונג אין קראַקע — זענען געווען די איניציאַטאָרן און אַקטיוויסטן פון ווידערשטאַנד אין זייער שטאָט.

אין דער יידישער קאַמפּס־אַרגאַניזאַציע אין וואַרשעווער געטאָ „זשאָב“ זענען אָנגענומען געוואָרן נאָר אַזעלכע מיטגלידער פון די פּאַרשיידענע יוגנט־אַרגאַניזאַציעס, וואָס זענען באַקאַנט געוועזן מיט זייער איבערגעגעבנקייט און אידעאָלאָגישער צוגעגרייט־קייט. דער צוזאַמענשטעל פון די 22 קאַמפּסגרופעס איז געווען לויט אַן אַרגאַניזאַציעלן שליסל. אַ העלפט פון זיי איז באַשטאַנען פון חלוצישע יוגנט־אַרגאַניזאַציעס, וואָס האָבן געשאַפן דעם רוקנבײן פון דער קאַמפּס־אַרגאַניזאַציע. זיי האָבן געשעפּט מוט און גבורה פון די פּאַרטיידיקער פון תּל־חי, נעמענדיק פון זיי אַ ביישפּיל. די דאָזיקע חלוצישע איינהייטן האָבן מער ווי אַנדערע אונטערגעשטראַכן דעם געדאַנק, אַז דער קאַמף אין געטאָ איז אַ קאַמף פאַרן פּוּד פון יידישן פּאָלק.

אַנדערש האָט געהאַנדלט די „יידישע מיליטערישע אַרגאַניזאַציע“, פון בית־ר און די רעוויזיאָניסטן, וועלכע זענען אויך געווען צווישן די אַקטיווע שטיצער פון אויפשטאַנד אין געטאָ — אָפּהיטנדיק דערביי דעם פּרינציפּ פון ספּעציפּיש־מיליטערישן כאַראַקטער פון זייער פּאַרבאַנד.

מיט אַנדערע ווערטער: די ווידערשטאַנד־באַוועגונג אין די געטאָס, און קודם פּל אין די גרויסע געטאָס, האָט זיך געשטאַלטיקט דורך פּאָליטיש־אַרגאַניזאַציעלע קאַנאַלן. דער קאַמף מיטן אַקופּאַנט האָט געשעפּט זיין אינספּיראַציע פון אידעאָלאָגישן באַגאַזש, וואָס אז געווען כאַראַקטעריסטיש פאַר די יוגנט־אַרגאַניזאַציעס פון פאַר דער מלחמה.

אין דער צייט ווען ס'האַט אָנגעהויבן רייף ווערן דער געדאַנק פון ווידערשטאַנד, איז פאַר די פּאָטענציעלע אויפשטענדלעך־פּוּחות געשטאַנען די עיקרדיקע אויפגאַבע — ווי אַזוי בייצוקומען די פּאַרטייאישע קעגנזאַצן, די אידעאָלאָגישע פּאַראָרטיילן און געפינען אַ געמיינזאַמע באַזע פאַר אַ פּאַראייניקטן נאַציאָנאַלן קאַמפּספּראָנט.

אין ראַטנפאַרבאַנד, וווּ פאַר דער מלחמה האָט עקזיסטירט בלויז איין פּאַרטיי און די דייטשישע אינוואַזיע האָט גורם געווען די דערוואַכונג פון אַ שטאַרק נאַציאָנאַל געפּיל ביי די יידן, האָט אין דעם אונטערגרונט געווירקט איין און איינציקער אַרגאַניזירטער פּוּח — דער קאַמיטעט פון דער קאַמוניסטישער פּאַרטיי, (צום ביישפּיל אין מינסקער געטאָ).

אגב, אין ווייסרוסלאַנד, ווי אויך אין דער ליטע, האָבן די געטאָס געדינט נישט בלויז ווי אַ פּלאַץ צו מאַביליזירן יידן אין דער פּאַרטיזאַנער־באַוועגונג, נאָר אויך ווי וויכטיקע שטאַטישע צענטערס פאַר דער סאָויעטישער פּאַרטיזאַנער־באַוועגונג פּכלל. אַזוי איז ביז אַ געוויסער תקופּה געווען דער מצב אין די געטאָס פון מינסק, בריסק, פּינסק, און אין אייניקע שטעטלעך פון מערב־ווייסרוסלאַנד.

דאָס אויספּלאַסטערן אַ וועג צו אַ באַוואָפּנטן אויפשטאַנד קעגן דייטשישן אַקופּאַנט איז געווען אָפּהענגיק פון דער עקזיסטענץ פון אַ יידישער ווידערשטאַנד־באַוועגונג. די פּאַרשונגען פון די לעצטע יאָרן האָבן באַוווּזן, אַז אין אַקופּירטן פּוּלן, אין ווייסרוסלאַנד און אין דער ליטע, איז פּמעט נישט געווען קיין איין ראַיאָן, אין וועלכן עס זאָל נישט קומען צום אויסדרוק וועלכע עס איז פאַרם פון יידישן ווידערשטאַנד.

„יידישע ווידערשטאַנד-באַוועגונג“ איז אַ ברייטער באַגריף. דער דאָזיקער באַגריף נעמט אַרום אַנטפלעקונגען פון פּאַסיוון ווידערשטאַנד (קעגנזייטיקע הילף און רעמונגס-אַקציע, ווידערשטאַנד אויפן געביט פון קולטור, געזונטהייט און רעליגיע); אויסדרוקן פון יידישער זעלבסט-פאַרטיידיקונג (עקאָנאָמישער ווידערשטאַנד, דאַרונטער שמוגל, און אינדיווידועלע און אַרגאַניזירטע דיורעסיע-אַקטן אין דייטשישע פאַבריקן, באַזונדער אין געווער-פאַבריקן); גייטיקער ווידערשטאַנד, ווי געהיימע דערצײונג פון קינדער און יוגנט אין אַלערליי פאַרמען; אַנטפלעקונגען פון געוואָנטער האַנדלונג ווי: נישט אויס-פירן די גזירות פון שוואַ, אָפן און אין געהיים דורך דער גאַנצער עדה אָדער דורך אַ יחיד, זאַמלונג פון דאַקומענטן און באַווייזן וועגן רציחות און פאַרניכטונגס-אַקציעס פון צורר און דאָס אויפדעקן די פאַרניכטונגס-אַקציעס אין די געטאָס און אין די טויט-לאַגערן, וואָס זענען דורך די נאַציס דורכגעפירט געוואָרן פאַרשטעלטערהייט. חוץ דעם איז געוועזן דער אַקטיווער ווידערשטאַנד ווי דער אַנטייל פון יידן אין די אַלגעמיינע אונטערערדישע באַוועגונגען, אויפשטאַנדן אין די געטאָס, בונטן אין די לאַגערן און דער אַנטייל פון די יידן אין פאַרטיזאַנער-אַיינהייטן.

דער עצם-פאַקט פון פאַרצווייפלטן און שווערן קאַמף פון די אינטערנירטע אין די געטאָס פאַר זייער טאַג-טעגלעכער מינימאַלער עקזיסטענץ, האָט אויך פאַרמאָגט נישט ווייניק עלעמענטן פון ווידערשטאַנד.

צום באַדויערן איז צו אונדז דערגאַנגען בלויז אַ טייל פון די אַנטפלעקונגען פון אַקטיוון יידישן ווידערשטאַנד אין דער צייט פון קאַטאַקליזם. דער עצם-וועזן פון דער ווידערשטאַנד-באַוועגונג האָט באַשווערט דאָס צונויפזאַמלען מאַטעריאַלן; אַ גרויסע צאָל טאַגביכער און עדות-באַשרייבונגען זענען פאַרלוירן געגאַנגען צוזאַמען מיט די מחברים — אין די געטאָ-בונקערס, אין די וועלדער.

טראָץ דעם זענען פאַראַן גענוג אַביעקטיווע מאַטעריאַלן, פּדי צו קענען רעקאָנ-סטרוירן די עיקרדיקע פאַקטן און אויספאַרשן די וואַרצלען פון דער יידישער ווידער-שטאַנד-באַוועגונג. דער דאַקומענטאַציע-מאַטעריאַל איז אין די לעצטע יאָרן געוואָרן שטאַרק אויסגעברייטערט. עס זענען צוגעקומען באַדייטנדיקע דאַקומענטן און באַווייזן אָפט מאל פאַראַלעל פון דריי מקורות: פון געטאָ (לאַגער), „אַרישע זייט“ און פון אַקופאַנט. אַ גרויסע צאָל דאַקומענטן פון די דאָזיקע דריי פאַרשיידענע און אויך קעגנ-זעצלעכע מקורות זענען פאַר די לעצטע יאָרן פאַרעפנטלעכט געוואָרן דורך „יד ושם“ און צווישן זיי מאַטעריאַלן וועגן אויפשטאַנד אין וואַרשעווער געטאָ, וואָס שטאַמען פון ביידע ריכטונגען פון פּוילישן אונטערגרונט.

עס זענען צוגעקומען וויכטיקע פּוילישע דאַקומענטן, ווי למשל די באַריכטן פון אויסשפּירדינסט פון שטאַב פון דער „אַרמיאַ קראַיאָוואַ“ מיט פרטים וועגן אַקטן פון יידישן ווידערשטאַנד אין די פּראָווינצשטעט: סאַנדאַמיר, ביאַלאַ-פּאַדלאַסקאַ, פּולאַוו, ראַדזין, טאַרנאָוו, און יאַסלאָ. אַ דאַנק דעם פּרייען צוטריט צו אייניקע ספּעציעלע פּוילישע אַרכיוון האָבן מיר אַ מעגלעכקייט צוצוקומען צו וויכטיקע דייטשישע מקורות, וואָס האָבן אַ פאַרבינדונג מיט אונדזער טעמע. דער דייטשישער זאַלעכער מאַטעריאַל איז מער נישט באַגרענעצט צו די אַלגעמיינע באַריכטן פון די גובערנאַטאָרן און קאַמאַנדירן פון עס-עס און דער פּאַליציי. עס זענען צוגעקומען פרטימדיקע באַריכטן פון די נידעריקערע אינסטאַנצן פון דער פּאַליציי, זשאַנדאַרמעריע און געסטאַפּאַ.

עס האָט זיך אויך אויסגעברייטערט די באַזע פון די טאַגביכער, זכרונות און גביית
עות, וואָס זענען פאַרעפנטלעכט געוואָרן די לעצטע יאָרן, בעיקר דורך די ישראלדיקע
היסטאָרישע אינסטיטוטן פאַר פאַרשן די תקופה פון אומקום און מרידה.

אַ וויכטיקן צושטייער צו דער דאָקומענטאַציע פון ווידערשטאַנד האָט געמאַכט
דער „בית קאָצענעלאַסאָן“ (קיבוץ „לוחמי הגיטאות“), וואָס האָט פאַרעפנטלעכט אַ גאַנצע
ריי דאָקומענטן און זכרונות פון יוגנטלעכע אַקטיוויסטן פון דער קאַמפּס-אַרגאַניזאַציע
אין וואַרשעווער געטאָ — דאָקומענטן, וואָס גיבן אַ בילד וועגן די פאַרשיידנאַרטיקע
ריכטונגען ווי אויך קאָנקרעטע אַקטיוויטעטן אין דער ראַם פון דער אַרגאַניזאַציע, ווי:
איבונגען מיט געווער, „עקסן“, אַפּרעכענען זיך מיט פאַררעטער, באַשטראַפּן די רייכע
פון געטאָ און די קאָלאָבאָראַנטן, דאָס אויסרייניקן רויבער־באַנדעס א.א. אין די זכרונות
ווערן די דאָזיקע אַקטיוויטעטן באַשריבן לעבעדיק פון דירעקטע אַנטוילנעמער.

אַ וויכטיקע באַדייטונג האָבן די דאָקומענטן, וואָס זענען פאַרעפנטלעכט געוואָרן
אין „ילקוט מורשת“, ווי למשל דער באַריכט וועגן דער טעטיקייט פון דער אַנטי־
פאַשיסטישער אַרגאַניזאַציע אין ביאַליסטאָק (געשריבן אין אויגוסט 1944 דורך קעמ־
פּערינס פון דעם יידישן אונטערגרונט אין דער שטאָט און אומגעגנט); דער „פאַרטי־
זאַנישער וועגוויזער“ (אַרויסגעגעבן אין מאָסקווע, אין 1940, דורכן סאָויעטישן קריגס־
מיניסטעריום), פון וועלכע די אינסטרוקטאָרן פון דעם אונטערגרונט אין באַלאַגערטן
געטאָ־ווילנע האָבן צום ערשטן מאָל באַקומען אַנווייזונגען וועגן די מעטאָדן און צילן פון
דער פאַרטיזאַנער־באַוועגונג.

נישט אַלץ איז שוין דעשיפּירט געוואָרן אין „מורשת“ און אויך איבערגעלייענט
געוואָרן פון די לעצטע פאַרצייכענונגען פון מחבר פון גרויסן טאַגבוך פון ווילנער געטאָ,
הערמאַן קרוק, וועלכער האָט געהאַט דעם פּוח און האָט פאַרגעזעצט שרייבן דאָס טאַגבוך
אין די לאַגערן פון עסטאַניע (דאָס לעצטע זייטל וואָס איז געפונען געוואָרן, איז פון
17טן סעפטעמבער 1944 — אַרום 10 שעה פאַר דעם, ווי ער איז דערמאָרדעט געוואָרן).
פון דעם ווייניקן, וואָס איז דעשיפּירט געוואָרן דורך אַבאָ קאָוונער (בניגלה און ברמז)
— דערוויסן מיר זיך, אַז אין די לאַגערן פון עסטאַניע האָט עקזיסטירט אַן אונטערגרונט
פון קעמפּער, רעשטלעך פון דער יידישער קאַמפּס-אַרגאַניזאַציע פון געטאָ־ווילנע.

די דאָזיקע ניי־אַנטדעקטע דאָקומענטן ברייטערן אויס אונדזער וויסן וועגן דעם
פאַטענציאַל פון אַקטיוון יידישן ווידערשטאַנד און דערמיט ווערט זיין געשטאַלט פולער
און זיין כאַראַקטער קלאַרער.

אַזוי האָבן מיר איצט די מעגלעכקייט קלאַרער אויפצוקלערן דעם ביטערן וויפּות,
וואָס האָט זיך געפּירט אין די געטאָס אַרום דער פּראָגע: „פאַר וואָס קומט מען נישט
אַרויס מיט אַ לאַזונג וועגן גיין אין די וועלדער, פון ווידערשטאַנד.“ אין אַ פאַרצייכענונג
פון דר. עמנואל רינגעלבלום פון 17טן יוני 1942, וואָס איז נאָך נישט פאַרעפנטלעכט
געוואָרן (מיר האָבן די פאַרצייכענונג ערשט לעצטנס דעשיפּירט) שרייבט דער מחבר,
ענטפּערנדיק אויף דער שווערער פּראָגע, וואָס האָט אים שטאַרק געמאַטערט:

„גערעדט די טעג מיט אַ חבר פון ביאַלאָ־פּאָדלאַסקאָ, וואָס שטייט בראש
פון דער סאַציאַלער הילף, דער חבר האָט מיטגעהאַלפּן אַדורכפירן די „איבער־
זידלונג“ (ריכטיקער געזאַגט „איבערזידלונג אויף יענער וועלט“) קיין סאַביבאָר
לעבן כּעלם, ווי יידן ווערן מיט גאַזן דערשטיקט. מיט פּעס האָט דער חבר געפּרעגט
עד מתי... ווי לאַנג וועלן מיר גיין „ווי שאַף צו דער שחיטה“? פאַר וואָס שווייגט

מען? פאַר וואָס וואַרפט מען נישט דעם לאַזונג פון גיין אין די וועלדער, פון אַנטקעגנשטעלן זיך? די דאָזיקע פּראַגע עקבערט אַלעמען, אָבער קיין תשובה דערויף קען נישט געגעבן ווערן, ווייל יעדער ווייס, אז דאָס אַנטקעגנשטעלן זיך און בפרט דאָס דערהרגענען דערביי אפילו איין דייטש קען דערפירן צו אַ שחיטה פון דער גאַנצער קהילה, אָדער אפילו אַ סך קהילות. די, וואָס ווערן אין דער ערשטער ריי אַרויסגעפירט צו דער שחיטה, זענען אַלטע, שוואַכע, קינדער, וואָס קענען זיך נישט אַנטקעגנשטעלן — די שטאַרקע, די אַרבעטנדיקע, זיי לאַזט מען דערוויילע איבער, ווייל אין זיי נויטיקט מען זיך נאָך דערוויילע. די אויסזידלונגען קומען פאַר אויף אַזאָ אופן, אַז נישט תמיד און נישט אַלע אַריענטירן זיך, אַז דאָ קומט פאַר אַ שחיטה. דער אינסטינקט פון לעבן איז שטאַרק ביי די אַרבעטנדיקע, ביי די גליקלעכע מיט די „J“-קאַרטן, אַז ער איז גובר דאָס קאַמסגעפיל, דאָס גע-פיל פון פאַרטידיקן דעם פּלל און נישט רעכענען זיך מיט די פּאַלגן פון אַזאָ פאַר-טיידיקונג — און מען לאַזט זיך פירן ווי שאַף צום שעכטהויז. איבעריקנס שפילט דאָ אַ גרויסע ראָל דער פּולשטענדיקער גייסטיקער צוזאַמענברוך, די „צערמיר-בונג“ אַ דאַנק דעם אומדערהערטן טעראָר, וואָס ווערט שוין אַנגעווענדעט זייט 3 יאָר לגבי יידן און וואָס דערגרייכט זיין העכסטע מדרגה אין די צייטן פון אַזאָ מין אויסזידלונג. דאָס אַלץ צוזאַמען דערפירט, אַז אין מאַמענט ווען מיר דאַרפן אַרויסווייזן אַ געוויסן ווידערשטאַנד זענען מיר פּולשטענדיק אַנטוואַפנט און דער שונא טוט מיט אונדז וואָס ער וויל. וועט דאָך עס בלייבן לחלוטין אומפאַרשטענד-לעך, הלמאי האָט מען יידן פון די דערפער אַרום הרוביעשווון געפירט אונטער דער וואַך פון יידישע פּאַליציאַנטן צו דער „אויסזידלונג“ און קיין איינער איז נישט אויפן וועג אַנטלאָפן, הגם אַלע האָבן געוואוסט צו וואָס און וואָהין זיי פאַרן. וועט דאָך קיין בר-סמך נישט קענען דערקלערן, פאַר וואָס האָבן זיך געלאָזט פירן צו דער שחיטה 40 חלוצים פון אַ לאַנדווירטשאַפטלעכן קיבוץ, הגם זיי האָבן שוין יאָ געוואוסט וועגן ווילנע, סלאָנים, כעלמנאָ א.א. עס איז גענוג איין זשאַנדאַרם אויף אויסצוקוילן אַ גאַנצע שטאָט... אין לובלין זענען עס געווען 4 געסטאַפּאָזצעס, וואָס האָבן אַנגעפירט מיט דער גאַנצער אויסראַטונג-„אַקציע“. עס וועלן דאָ גאַרנישט העלפן די ליגנס, וואָס ווערן פּרעפּאַרירט וועגן נאָוואַגרודעק אָדער לעצטנס וועגן קאָוועל — יידן האָבן זיך אין ערגעץ נישט אַנטקעגנשטעלען דער שחיטה, זיי זענען געגאַנגען פּאַסיוו דעם טויט אַנטקעגן און געטאָן האָבן זיי עס, פּדי צו לאַזן לעבן די איבעריקע, ווייל יעדער ייד האָט געוואוסט, אַז אויפהייבן אַ האַנט קעגן דעם דייטש הייסט איינשטעלן די ברידער פון אַן אַנדער שטאָט און אפשר פון אַן אַנדערן לאַנד. דאָס האָט באַווויגן 300 קריגסגעפאַנגענע זיך לאַזן אויסשעכטן אויפן וועג פון לובלין קיין ביאַלאָ, הגם דאָס זענען געווען זעלנער, וואָס האָבן ווי באַווויסט זיך שטאַרק אויסגעצייכנט אין קאַמף פאַר פּוילנס פּריי-הייט. זיין פּאַסיוו, נישט אויפהייבן אַ האַנט קעגן דעם דייטש איז זייט דעמאָלט געוואָרן דאָס שטילע פּאַסיווע העלדנטום פון דעם יידישן מאַסן-מענטש. דאָס איז ווייט אויס געווען דער שטילער לעבנס-אינסטינקט פון דער מאַסע, וואָס האָט דיקטירט אַלעמען, ווי אָפּגערעדט, צו האַנדלען אַזוי און נישט אַנדערש. און מיר דוכט, אַז קיין שום אַגיטאַציע, קיין שום אויפקלערונג וועט דאָ גאַר נישט העלפן

— מיט אַ מאַסן-אינסטיטוט איז נישט מעגלעך צו קעמפן, מען מוז זיך אים אונטערוואַרפן.

די שרעק נישט צו באַדראַען דורך ווידערשטאַנד די מענטשן, וועמען עס וועט אפשר געלינגען צו אַנטלויפן, האָט נישט איין מאָל צונוישט געמאַכט די פּאַסיקע געלעגן-הייט אַרויסצוטרעטן קעגן די רוצחישע מעשים פון צורר. נישט איין מאָל האָט אויך געטראָפן, אַז די יידן האָבן זיך אַזוי פיל פאַרנומען מיט דער דאָזיקער פּראַגע, ביז זיי האָבן דורכגעלאָזט די געלעגנהייט און די פּאַסיקע צייט, און די דייטשן איז געלונגען צו דערלאַנגען דעם גאַנצן ישוב אַ טויטקלאַפּ, נישט אַנטרעפּנדיק אויף קיין שום ווידערשטאַנד.

אַגב, צו אַ דראַסטישער ווענדונג אין דער דאָזיקער פּראַגע איז דערגאַנגען די געזעלשאַפטלעכקייט אין וואַרשעווער געטאָ ערשט נאָך דער גרויסער „אַקציע“, וואָס האָט געדויערט 53 טעג (פון ערב תשעה באב ביז ערב ראש השנה תש"ג); אויפן יסוד פון אַנאַליז פון גרויסן בראַך האָט זיך יעדער איינער געשטעלט די פּראַגע: פאַר וואָס האָט דער אַכזריותדיקער שוואַ באַצאַלט דערפאַר אַזאַ קליינעם פּרייז? דער איינשטימיקער ענטפער איז געווען, אַז דאָס גיין צו דער שחיטה האָט נישט פאַרקלענערט די קאַטאַסטראַ-פע, נאָר האָט זי פאַרגרעסערט. ד"ר עמנואל רינגעלבלום, וועלכער האָט אין זיינע נאָטיצן אַנאַליזירט די גרונטפאַזעס פון דער טעטיקייט פון אונטערגרונט אין געטאָ, גיט איבער אין די פּאַלגנדיקע ווערטער די שטימונג פון דער גאַס:

„מען האָט געדאַרפט אַרויסגיין אין גאַס, אונטערצינדן אַליץ, אויפרייסן די מויערן און אַריבער אויף יענער זייט. די דייטשן וואָלטן דערפאַר גענומען נקמה, עס וואָלט געקאָסט צענדליקער טויזנטער קרבנות, אַבער נישט קיין 300.000.“

„דער עולם וויל — פאַרצייכנט ווייטער רינגעלבלום דעם 5טן דעצעמבער 1942 — אַז דער שוואַ זאָל טייער באַצאַלן פאַרן לעבן, מען וועט זיך וואַרפן אויף אים מיט מעסערס, מיט דרענגער, מיט זויערשטאַף — מען וועט נישט דערלאָזן מער צו קיין בלאַקאָדעס, מען וועט נישט לאָזן כאַפן אין די גאַסן, ווייל מען ווייסט, אַז יעדער אַרבעטס-לאַגער באַדייט אין היינטיקע צייטן טויט... איצט מוז מען שטעלן אַ ווידערשטאַנד — קינד און קייט מוז זיך ווערן קעגן שוואַ.“

פּדאי דאָ צו באַטאַנען, אַז דאָס וואָס אין באַוואַפנטן קאַמף האָט זיך פּאַקטיש באַטייליקט בלויז אַ קליינער טייל פון דער יידישער באַפעלקערונג, הייסט נאָך נישט, אַז מיר האָבן דאָ נישט צו טאָן מיט אַ פּאַלקס-באַוועגונג. דער אונטערגרונט, צום ביישפּיל, אין די געטאָס פון וואַרשע און קאָוונע האָט זיך באַזירט בעצם אויף די מאַסן, וואָס האָבן אים געשטיצט מיט אַ ברייטער האַנט.

אין דער פּראַגע, ווען איז פאַראַן אַ מאַראַליש רעכט צו שטעלן אין סכנה דעם פּלל אַדער ריכטיקער געזאַנט, ווען איז די שעה, וועגן וועלכער מען קען זאָגן, אַז „כלו פל הקצין“ און עס איז שוין נישטאָ וואָס צו פאַרלירן, — די דאָזיקע פּראַגע האָט געפייניקט, צום ביישפּיל, דאָס שטעטל לענין (פינסקער געגנט). אַלע יוגנטלעכע פון דאָזיקן שטעטל (איבער 300 מאַן) זענען אַריבערגעפירט געוואָרן אין אַרבעטס-לאַגער אין האַנצעוויטש, (אַ מרחק פון אייניקע צענדליק קילאָמעטער פון זייער שטעטל). אַ לאַנגע צייט האָבן די אַרעסטירטע פון לאַגער געליטן פון שווערער צוואַנגסאַרבעט און רדיפות און זיי האָבן נישט געוואָגט צו רעאַליזירן זייער פּלאַן פון קאַלעקטיוון אַנטלויפן אין וואַלד, צוליב זייער אַחריות-געפּיל, ווייל זיי האָבן געוויסט, אַז מיט זייער אַנטלויפן

וועלן זיי צואיילן די פֿאַרניכטונג פון די יידן פון זייער שטעטל. בלויז ווען זיי האָבן באַקומען די ידיעה, אַז די יידן פון זייער שטעטל זענען ליקווידירט געוואָרן, זענען זיי אויף אַן אַרגאַניזירטן אופן אַנטלאָפֿן אין וואַלד.

דאָס דאָזיקע פּראַבלעם האָט אויך געפּייניקט מרדכי טענענבוים, איינעם פון די געשטאַלטיקער פון דער יידישער ווידערשטאַנד־באַוועגונג אין אַקופּירטן פּוילן, זינט דער „אַקציע“ פון פעברואַר 1943, אין ביאַליסטאָק.

אַ לענגערע צייט האָבן די געטאַקעמפּער און די אויפשטענדלעך אין די לאַגערן זיך צוריקגעהאַלטן און עס איז ממש איבער די פּוּחות צו שילדערן די גבורה, וואָס איז נויטיק געווען, פּדי צו צוימען זייער געפּיל פון שנאה און דורשט נאָך נקמה.

געוואָגטקייט און פּאַרנופּט — צוויי אייגנשאַפּטן, וועלכע גייען נישט שטענדיק געפּאַרט, (בפּרט ביי יוגנטלעכע), איז כאַראַקטעריסטיש פּאַר אונדזער יוגנט פון יענע טעג און דאָ רעדט זיך נישט בלויז וועגן יחידים, נאָר וועגן דעם געדאַנקענאַנג און וועלטבאַנעם פון אַ גאַנצן דור.

כאַראַקטעריסטיש איז אויך די שטעלונג פון מרדכי טענענבוים, אַ שטעלונג וואָס האָט אַרויסגערוּפֿן שטורמישע און לאַנג־דויערנדיקע דיסקוסיעס אין די פּאַרטייען און אַרגאַניזאַציעס — די פּראַגע וועגן דער ראַל פון יידישן ווידערשטאַנד, ווי דאָס איז געקומען צום אויסדרוק אין זיינע לעצטע נאַטיצן פון 31סטן מערץ 1943 (פּאַרעפּנטלעכט אין אַרגאַן פון בית לוחמי הגיטאות).

די פּראַגע איז געווען: געטאַ אָדער וואַלד, דאָס הייסט, מפקיר זיין דאָס געטאַ — עלטערן, זקנים און קינדער — און אַרויס אין די וועלדער, אָדער קעמפּן אינערהאַלב די מויערן פון געטאַ, אַן שום אויסזיכט צו געווינען דעם קאַמף. וויזנט זיך אַרויס, אַז טענענבוים און זיינע חברים האָבן אין מערץ 1943 באַאַרבעט אַ פּלאַן פון „מינירן דאָס געטאַ“ — ווי ער האָט זיך אויסגעדריקט — און בעיקר מינירן די הויפטגאַסן אין פּאַל, ווען די דייטשן וועלן באַנייען די „אַקציעס“.

„הונדערטער דייטשן וועלן געהרגעט ווערן — האָט טענענבוים זיך געטרייסט — מיר וועלן זיי צווינגען, זיי זאָלן אונדז נעמען מיט אַרטילעריע אָדער מיט דער הילף פון עראַפּלאַנען“.

דאָס רעאַליזירן דעם דאָזיקן פּלאַן איז געווען פּאַרבונדן מיט דער מאַקסימאַלער הילף מצד דעם פּאַרזיצער פון „יודענראַט“, באַראַש, וועלכער איז אין יענער תקופה געשטאַנען אין ענגער פּאַרבינדונג מיטן יידישן אונטערגרונט. טענענבוים האָט זיך אָבער אַנגעטראָפֿן אויף וואַקלונגען מצד באַראַשן, וועלכער האָט געבעטן, אַז מען זאָל אויס־וואַרטן, ביז די לאַגע וועט קלאָר ווערן.

„דער צוזאַמענטרעף מיט די קאַמוניסטן — שרייבט טענענבוים אין די דערמאַנטע פּאַרזייכענונגען — איז דאָס מאַל אויף זייער אינציאַטיוו. דער 'טאָן' זייערער איז נישט ווי פון זיגער (די רויטע אַרמיי דערנענטערט זיך דאָך צו סמאַלענסק), נאָר ווי אַזעלכע, וואָס פירן פּאַרהאַנדלונגען מיט שטאַרקערע פון זיי. דאָס מאַל פרעג איך, איך פּאָדער אינפּאַרמאַציע. מען שלאָגט פּאַר קאָאַרדינירן די טעטיקייט אויפֿן געביט פון אויפשטעלן אַ יידישע מאַסן־באַוועגונג פּאַר דער פּאַרטיזאַנקע און פון פּאַרטיידיקונגס־פּראַגן. דער צווייטער ענין איז ביי זיי — אַ צושטעפּעניש. דער עיקר איז — אַרויס (אין די וועלדער). באַצוּנגען מחוץ דעם געטאַ האָבן זיי נישט, באַוואַפּענונג האָבן זיי נישט. אָבער נישט געקוקט דערויף

האלטן זיי זיך. וואָס שייך דער פּאַרטיידיקונג פון געטאָ — האָב איך פּאַרגעלייגט — אַ מאַקסימאַלע צוזאַמענאַרבעט. איך האָב זיי געמאַלדן, אַז אונדזער פּרינציפּיעלע שטעלונג איז, אַז אויב מיר וועלן אַפּילו קאַנען אַרויספירן אַלע אונדזערע מענטשן אין וואַלד אַרײַן — וועלן מיר דאָס נישט טאָן, מיר וועלן דאָס געטאָ נישט איבער-לאָזן אָן אַן אַרגאַניזירטער פּאַרטיידיקונג. איצט וועלן אַלע אַרגאַניזירטע כּוחות אין געטאָ זײַן אונטער אונדזער אויפזיכט, מיר — דער צענטער און דער יסוד — אַלגעמײנע ציוניסטן (ציוניסטישע יוגנט), השומר הצעיר, רעוויזיאָניסטן, דער בונד, די קאָמוניסטן“.

אויף אַ פּאַרזאַמלונג פון ציוניסטישער יוגנט — נאָכן פּאַרענדיקן די אַקציע פון פעברואַר 1943 — האָט טענענבוים געשטעמפלט ווי פּאַררעטער פון זײער פּאַלק די אַלע, וועלכע האָבן געוואַלט פּאַרלאָזן דאָס געטאָ, כּדי זיך צו ראַטעווען. „דער אַקט פון נקמה — שרייבט ער — די דעצידירנדיקע נקמה איז אַ יידישער נאַציאָנאַלער אַספּעקט... אונדזער צוגאַנג — דערפילן די נאַציאָנאַלע אויפגאַבע אינערהאַלב דעם געטאָ (נישט איבערלאָזן אַליין די זקנים!). און אויב ביזט געבליבן לעבן — באַוואָפן זיך און גיי אַרויס אין וואַלד!“

די יוגנט-באַוועגונגען זענען אין אונטערגרונט פון וואַרשעווער געטאָ געווען אַן אַקטיווער און וועקערישער כּוח נישט בלויז אין די רײען פון דער יוגנט, נאָר אויך ביי דעם עלטערן עולם. זיי זענען געוואָרן אַ געזעלשאַפטלעכער כּוח, וואָס האָט אַרויפגעלייגט זײַן חותם אויפן גאַנצן כּלל. די דאָזיקע באַוועגונגען זענען געווען די וועגווייזער און אַרגאַניזאַטאָרן פון אַלגעמײנעם אונטערגרונט און פון דער אונטערערדישער פרעסע פון אַלערליי שאַטירונגען, פון טעגלעכען ביולעטין ביז וועכנטלעכע זשורנאַלן, חודש-אויסגאַבן, ליטעראַרישע און פּובליציסטישע זאַמלונגען פון „השומר הצעיר“, „דרור“, „גורדוניה“, א.א.

אין וואַרשעווער געטאָ, ווי אויך אין דער יידישער אונטערערדישער באַוועגונג אין קראָקע, לובלין און אַנדערע שטעט איז די אונטערערדישע פרעסע געווען אַ וועג-ווייזער פאַר דער באַפעלקערונג און האָט אַנטוויקלט די אידעע פון ווידערשטאַנד. אין אַן אַרטיקל וועגן מרדכי אַניעלעוויטש, וואָס איז געשריבן געוואָרן ערב דעם אויסברוך פון אויפשטאַנד, דערציילט רינגעלבלום, אַז אין זײנע לעצטע געשפרעכען מיט אים האָט אַניעלעוויטש אויסגעדריקט זײַן צער צוליב דעם, וואָס ער און זײנע חברים האָבן פּאַרטאַכלעוועט דריי יאָר, ווידמענדיק זיך דעם קאַמף אויפן געביט פון דערציונג, קולטור און אויסבילדונג.

דאָס איז געווען נאָך דעם ווי קײן וואַרשע זענען געהאַט אַנגעקומען די ערשטע באַריכטן וועגן מאַסן-הריגות אין ווילנע, סלאָנים און אין די איבעריקע שטעט פון מזרח-פּוילן. אַניעלעוויטש איז געווען פון די ערשטע, וועלכע האָבן פּאַרשטאַנען, אַז אַלע יידן פון פּוילן זענען פּאַרשפּט אויף אומקום. דער יונגער קאַמענדאַנט פון דער קעמפּנדיקער אַרגאַניזאַציע האָט געמאַכט דעם חשבון-הנפש און איז געקומען צום אויספיר, אַז אַלע יאָרן האָט מען זיך מער באַדאַרפט פּאַרנעמען מיט ענינים פון געווער און ווייניקער מיט דערצײער־שקולטורעלער טעטיקייט.

„מיר האָבן נישט פּאַרשטאַנען די נייע צײט פון היטלערן, וואָס קומט אָן — באַדווי-ערט אַניעלעוויטש — מיר האָבן געדאַרפט שולן די יוגנט אין באַנוצן זיך מיט הייס און

קאלט געווער. מיר האָבן זיי געדאַרפט דערצײען אין גייסט פון נקמה קעגן דעם גרעסטן שונא פון יידישן פּאָלק און פון דער גאַנצער מענטשהייט אין אַלע צײַטן.

ווער עס וועט זיך פאַרטיפּן אין די אידעאָלאָגישע און פּאָליטישע וויפּוּחים אין דער אונטערגרונט-פּרעסע, וועט שטעלן די פּראָגע, צי איז די דאָזיקע דערצײער־יש-קולטורעלע טעטיקייט נישט געווען נויטווענדיק אין דער ערשטער תקופה פון קנעכט-שאַפט? קאָן זײַן, אַז דווקא דער פּאַקטאַר האָט באַוווּיגן די יוגנט צום אויפשטאַנד.

„דאָס פּיער פון אויפשטאַנד — שרײַבט טרעפלעך דער קעמפּער טוביה באַזשײ-קאָווסקי — האָבן מיר אַנגעהויבן פּונאַנדערפּלאַקערן פון ערשטן טאָג אין געטאָ, דורך געהײמע סעמינאַרן, אונטערערדישער פּרעסע און דורך דער אומלעגאַלער גימנאַזיע, וואָס מיר האָבן געשאַפּן און אויסגעהאַלטן.“

מיטן מאַמענט, ווען עס איז געקומען אַ ווענדונג אין דער באַוועגונג פון יידישן ווידערשטאַנד, זענען אַלע פּרײערדיקע שטרעבונגען געוואָרן נישט אַקטועל; פון דעם מאַמענט אָן האָט עקזיסטירט בלויז איין און איינציקע פּליכט: פאַרטיידיקונג. קאַמף און נקמה נעמען פאַרן אומשולדיקן בלוט.

אַן שום ספּק האָט די פּרעסע פון די אונטערערדישע יוגנט-באַוועגונגען געשפּילט אַ גרויסע ראָל ביים צוגרייטן דעם באַדן פאַר אַ באַוואַפּנטן ווידערשטאַנד. עס דאַרף באַטאַנט ווערן, אַז די רעדאַקטאָרן, מיטאַרבעטער, דרוקער און פאַרשפּרייטער פון דער דאָזיקער פּרעסע, זענען על-פּיר-רוב געווען פאַראַנטוואָרטלעכע טוער און אַנפּירנדיקע אַקטיוויסטן פון דער יידישער ווידערשטאַנד-באַוועגונג. אין דער צײַט פון די צוגרייט-טונגען צום באַוואַפּנטן קאַמף, און בעתן אויפשטאַנד גופּא, האָבן זיי מיט זײער אייגענעם בײשפּיל רעאַליזירט די לאַזונגען, וואָס זענען פאַרשפּרייט געוואָרן אין די פּרעסע-אַרגאַנען. עס איז נישט סתּם קײן צופּאַל, אַז אין ווילנע, קראַקע, וואַרשע, ביאַליסטאָק, בענדין און אין אַלע אַנדערע שטעט און שטעטלעך, חרוב-געוואָרענע און אַפּגעריסענע אײנע פון דער אַנדערער, אין דרום, אין מערב און אין מזרח, זענען אַלע אַקטיוויסטן פון די באַוועגונגען, די יידישע יוגנט אין אַ געוויסן מאַמענט דערגאַנגען צו דער זעלבער מחשבה, צום זעלבן אַקט. אין יעדן אָרט, באַזונדער און צוזאַמען, האָבן זיי באַשלאָסן, אַז קײן אײן מענטש פון זיי טאַר נישט קומען אַ לעבעדיקער צו די טויערן פון די פאַרניכטונגס-לאַגערן. זיי האָבן באַשלאָסן, אַז ווײל דאָס לעבן זײערס איז טײער דאַרף מען עס אַפּגעבן פאַר אַ טײערן פּרײז; זיי האָבן באַשלאָסן צו שטאַרבן מיט כּבוד, ווי קעמפּער. „אויב מיר זענען צו שוואַך צו פאַרטיידיקן אונדזער לעבן — האָט מרדכי טענענבוים געשריבן אין מיטן יאַנואַר 1943 — זענען מיר נאָך גענוג שטאַרק צו פאַרטיידיקן דעם כּבוד פון ייד און מענטש.“

פון פּאַקטאַלאָגישן שטאַנדפּונקט טײלט זיך די געשיכטע פון דער ווידערשטאַנד-באַוועגונג פון די יידן אין די געטאָס אויף 4 וויכטיקסטע אַנטוויקלונגס-פּאַזעס.

די ערשטע פּאַזע נעמט אַרום די אַנשטרענגונגען פון דער יידישער געזעלשאַפּט-לעכקייט צו אַרגאַניזירן אַ פּאַלקס-פאַרטיידיקונג אויפן ביאַלאָגישן, עקאָנאָמישן און גײסטיקן געביט, ווי אויך קאָארדינירן די אַרגאַניזיר-טעטיקייט פון די באַזונדערע טײלן פון דעם יידישן אונטערגרונט (פון דער אינוואַזיע אויף פּוילן, ביזן אויסברוּך פון דער מלחמה צווישן דײטשלאַנד און דעם ראַטנפאַרבאַנד און דעם אָנהויב פון די מאַסן-רציחות לגבי דער יידישער באַפעלקערונג).

די צווייטע פאזע, וואָס נעמט אַרום די צווייטע העלפט פון 1942, איז כאַראַקטע־
ריסטיש מיטן אויפשטעלן יידישע אַרגאַניזאַציעס און אַנטי־פאַשיסטישע קאַמיטעטן, מיט
די ערשטע פרווון אַנצובינדן אַ קאַנטאַקט מיט די אונטערגרונט־פאַקטאָרן מחוץ די מויערן
פון די געטאָס. — פרווון, פאַרבונדענע מיט אַ סך דורכפאַלן און קרבנות, — פון באַוואַפנטן
ווידערשטאַנד אין ענגע קרייזן, אַנשטרענגונגען צו דעראַבערן געווער און דער אַנהויב
פון מיליטערישער אויסשולונג. אין אַט־דער פאַזע דאַרפן באַטאַנט ווערן די דיווערסיע־
אַקטן אין די פאַבריקן און איבערפאַלן אויף דייטשן, דאָס מאַסן־אַנטלויפן פון יידן פון
די קליינע געטאָס אין די וועלדער, און פרווון פון אַרויסרייסן זיך אַרגאַניזירטערהייט
פון געטאָ דורך יוגנט־גרופעס, וואָס האָט אַפט געפירט צו טראַגישע רעזולטאַטן.

די דריטע פאַזע נעמט אַרום דאָס יאָר 1943. די דאָזיקע פאַזע שטייט אונטערן
צייכן פון אַ באַדייטנדיקער פאַרשטאַרקונג פון דער ווידערשטאַנד־באַוועגונג אין אַלע
לענדער פון אַקופירטן אייראָפּע, וואָס איז געקומען אין רעזולטאַט פון די ערשטע נצחונות
פון די אַליאירטע אַרמיען אויפן מזרח־פראַנט, אויפן פראַנט פון צפון־אַפריקע און די
באַמבאַרדירונגען פון דייטשע שטעט. דאָס דאָזיקע יאָר איז אויך אַ יאָר פון באַדייטנדיקע
דערגרייכונגען פון דער יידישער ווידערשטאַנד־באַוועגונג: די מסירת־נפשדיקע אַקציע פון
דעראַבערן געווער און אויסשטאַטונג, די אויפשטאַנדן אין די געטאָס פון וואַרשע און
ביאַליסטאָק, די ווידערשטאַנד־אַקטן אין די געטאָס פון טשעכעסלאַכאָו, בענדין, טאַראָו, סאַנדאַמיר, בראַדי, לאַכואַ, ניעסוויעזש; די בונטן אין טרעבלינקע און אין סאַביבור;
די וועזנטלעכע פאַרשטאַרקונג אין אַנטיל פון יידן אין די פאַרטיזאַנער־באַוועגונגען אין
פוילן, וויסרוסלאַנד און ליטע — ווי דאָס אַרגאַניזירטע אַרויספירן פון קאָוונער געטאָ
עטלעכע הונדערט באַוואַפנטע קעמפער און דאָס אַריבערפירן זיי אין די באַזעס פון
דער ליטווישער פאַרטיזאַנישער בריגאַדע (אין די דאָזיקע בריגאַדעס האָבן זיי צוזאַמען־
געשטעלט דריי קאָוונער באַטאַליאָנען). ווי אויך דאָס אַרגאַניזירן פאַרטיזאַנער־אינהייטן,
וואָס זענען אַרויס פון די געטאָס אין לובלין, לוקאַו, פולאַו, ביאַלאַ־פאַדלאַסקאָ, מינסק־
מאַזאוויצע, בריסק, פינסק, מינסק אין וויסרוסלאַנד, און אַנדערע געטאָס.

די 4טע פאַזע נעמט אַרום דאָס יאָר 1944. אין דעם יאָר ברייטערט זיך אויס די
יידישע ווידערשטאַנד־באַוועגונג אין טויטן־לאַגער אוישוויץ און עס עקזיסטירן אויך
גרויסע פאַרטיזאַנער־קאַנצענטראַציעס אין די ראַיאָנען פון קאָוונע, ביאַליסטאָק און
לובלין. אין דער זעלבער צייט טרעפן מיר זיך אַן אויף קלענערע ווידערשטאַנד־צענטערן
אין די לאַגערן פון טשעכעסלאַכאָו און אומגעגנט, און דער עיקר אין וואַרשע, אויף דער
„אַרישער זייט“, וווּ עס געפינט זיך נאָך אַלץ אַן אַרגאַניזירטער יידישער ווידערשטאַנד־
כוח — די קאַאַרדיראַציע פון נאַציאָנאַלן קאַמיטעט און דעם „בונד“, ווי אויך די לעצטע
גרופע פון דער יידישער קאַמפּס־אַרגאַניזאַציע, וואָס האָט איבערגעלעבט דעם אויפשטאַנד.
עס עקזיסטירן אויך ווייטער די ווידערשטאַנד־קערנער פון די יידן פון ווילנע און
קאָוונע, אַפילו אין די גיהנום־באַדינגונגען פון די קאַנצענטראַציע־לאַגערן אין עסטאַניע
און אין דייטשלאַנד.

אין אַקופירטן פוילן, וווּ עס האָט עקזיסטירט אַ צעשפליטערטע אונטערגרונט־
באַוועגונג, געטיילט בעיקר אויף צוויי לאַגערן, וואָס האָבן איינע די אַנדערע באַקעמפט,
איז די יידישע ווידערשטאַנד־באַוועגונג געצווונגען געווען צו זוכן אַ קאַנטאַקט מיט
ביידע טיילן פון פוילישן אונטערגרונט. די יידן האָבן גענאָסן פון סימפּאַטיע מצד דעם

לינקן אַנטי־פּאַשיסטישן לאַגער (פ.פ.ר. און ר.פ.פ.ס.) און מצד די דעמאָקראַטישע קרייזן אין רעכטן לאַגער, דעם אַזוי־גערופענעם „לאַנדאַנער לאַגער“. טראָץ דעם איז זיי אויס־געקומען צו פירן אַ פאַרצווייפלטן קאַמף פאַרן עצם רעכט צו קעמפן, דאָס הייסט, צו באַקומען געווער פון דער אַרטיקער אונטערגרונט־באַוועגונג און צו האָבן דאָס רעכט צו שטאַרבן אין שלאַכט.

דער מקור פון די רייבונגען צווישן דער יידישער און דער פּוילישער ווידער־שטאַנד־באַוועגונג, געפינט זיך אין דעם פאַרשידענעם צוגאַנג צו די סטראַטעגישע צילן פון די ביידע באַוועגונגען. דער פּוילישער אונטערגרונט אונטער דער קאַנטראָל פון דער לאַנדאַנער רעגירונג, וואָס האָט געהאַט צו זיין דיספּאָזיציע אַן אונטערערדישע אַרמיי, אויסגעשולט און אינסטרואַרט דורך פּראַפעסיאָנעלע אָפיצירן, האָט זיך, וואָס אַן אמת, פאַרנומען טאַג־טעגלעך מיט טעראָר און דיווערסיע־אַקציעס, אָבער זי האָט איינגעהאַלטן אירע עיקרדיקע פּונות פאַרן געווינטשענעם טאַג, ווען עס וועלן זיך דערנענטערן די פּראָנטן צו דער פּוילישער ערד און דער דייטשישער אָקופּאַנט וועט זיין אין אַזאַ מאָס אויסגעשעפט, אַז מען וועט קאַנען אויפהויבן די פּאַן פון אויפשטאַנד און שאַפן פון דאָס ניי אַן אומאַפהענגיק פּוילן. דעריבער האָט זי געטאַן אַלץ, כּדי אויסצומיידן אַן אויפ־שטאַנד פאַר דער צייט, וואָס וואָלט געקאַנט קאַסטן דעם פּוילישן פּאָלק איבעריקע קרבנות.

אַנדערש איז געווען דער מצב פון די יידן. זיי האָבן מער נישט געקאַנט וואַרטן. זיי האָבן געמוזט זיך קעגנשטעלן אין מאַמענט, ווען דער צורר האָט אָנגעהויבן דורכפירן די ענדגילטיקע ליקוידאַציע.

דעריבער איז אין יענער תקופה דער יידישער אונטערגרונט געווען אַקטיוו פּריער, ווי דער נישט־יידישער. און די יידישע ווידערשטאַנד־באַוועגונג איז געווען געצווונגען צו קעמפן אין אַ סך שווערערע באַדינגונגען. איר קאַמפּס־אַרענע איז געווען טראַגיש באַגרענעצט, אַן אַ הינטערלאַנד און אַן הילף בדרך כלל מצד דער אַרטיקער באַפעלקערונג, אין דער צייט, ווען אַזאַ הילף איז געווען אַ דערמוטיקנדיקער און וועקנדיקער כּוח פאַר די ווידערשטאַנד־באַוועגונגען פון אַלע אַנדערע פאַרשקלאַפטע פעלקער. נישט נאָר האָט די אַרטיקע באַפעלקערונג נישט געשטיצט די יידישע ווידערשטענדלער, נאָר זי האָט זיך צו זיי אָפּט מאַל באַצויגן מיט גלייכגילטיקייט און אין געוויסע ערטער אַפילו מיט אַפענער שנאה.

ווען די געטאַ־אינווינער אין וואַרשע זענען אויסגעגאַנגען פון הונגער און פּייני־קונגען, איז נישט געקומען קיין ממשותדיקע הילף מצד דער פּוילישער באַפעלקערונג. בלויז דאָן, ווען זיי זענען אַרויס אין אַן אַפענער מלחמה, האָבן זיי זיך דערוואַרבן, לכל הפחות אין די ערשטע טעג פון אויפשטאַנד, די סימפּאַטיע פון די פּאָליאַקן. עס זענען געשאַפן געוואָרן פּאָלקסלידער און לעגענדעס, וואָס שילדערן די העלדישקייט פון די יידן און די פּחדנות פון די דייטשן. דער ייד איז געוואָרן דער העלד פון טאַג.

די יידישע אויפשטענדלער זענען באַוויגן געוואָרן צום קאַמף דורך דער שטרעבונג זיך נוקם צו זיין אין שוואַ, צו ראַטעווען דעם כּבוד פון יידישן פּאָלק, דורכברעכן די געטאַ־מויערן און זיך אַנשליסן אין דעם אַלגעמיינעם פּראָנט, אין דער מלחמה קעגן נאַציום.

די יידישע ווידערשטאַנד־באַוועגונג אין פּוילן איז געשטאַנען אונטערן צייכן פון טראַגישער איזאָלאַציע. אין די טעג פון נסיון איז יעדער ישוב געווען פאַראַיינזאַמט;

אין די טעג פון אומקום איז יעדער געטאָ געווען אויסגעשטעלט אויף זיך אַליין און יעדע קהילה, וואָס איז גרייט געווען צום קאַמף, איז געווען דורכגעדרונגען מיטן טראַגישן באַוווּסטיין, אַז קיין רעטונג וועט נישט קומען.

כאַראַקטעריסטיש איז דער פאַקט, אַז דאָרט, וווּ עס האָט זיך נאָר באַוווּן אַ וועלכע עס איז שפּאַרונע אין דער אינאַלאַציע-מויער, האָט אויפגעשפּראַצט יידישער ווידער-שטאַנד. אַ באַוווּן דערצו איז וואַרשע, ביאַליסטאָק, קראַקע. דאַקעגן אין די ערטער, וווּ די אינאַלאַציע איז געווען אַן אַבסאָלוטע, איז דער ווידערשטאַנד דערשטיקט געוואָרן באַלד ביים אָנהייב, ווי צום ביישפּיל אין לאַדזש.

לויט די מקורות, וואָס מיר האָבן היינט צו טאָג אין אונדזער באַזיץ, ווייסן מיר, אַז די יידישע קאַמפּס-באַוועגונג האָט אין דער תקופה פון איר הויכפּונקט אַרומגענומען טויזנטער יוגנטלעכע און דערוואַקסענע און האָט צוגעשטעלט פאַר די קעמפּער הונדער-טער רעוואָלוציע, ביקסן, מאַשין-געווער, קאַסטנס מיט אַמוניציע און אַנדערע מיליטע-רישע אויסשטאַטונג.

אין ענדגילטיקן רעזולטאַט האָבן די בונטאַרע פּרווון אין די קליינע געטאָס מצד די אַרטיקע אינאַלירטע אונטערגרונט-גרופּעס קוים געהאַט וועלכן עס איז אַפּקלאַנג. דאַקעגן די שלאַכטן אין די גרויסע געטאָס און קודם-פּל אין וואַרשעווער געטאָ, זענען אויפגענומען געוואָרן מיט באַוווּנדערונג דורך דער אַרומיקער באַפעלקערונג.

דער אויפשטאַנד אין וואַרשעווער געטאָ האָט אויך געמאַכט אַ שטאַרקן איינדרוק אויף די נאַציס גופּא. כאַטש דאָס דאָזיקע קאַפיטל איז נאָך נישט גענוגדיק באַלויכטן געוואָרן. דער אַכזריותדיקער צאָרן, מיט וועלכן די דייטשן האָבן רעאַגירט, האָט געפונען זיין אויסדרוק אין באַפעל פון הימלערן פון 22סטן אַפּריל 1943, וועלכער האָט געשריבן, אַז „די געשעענישן אין וואַרשע באַוווּן ווי געפּערלעך עס זענען די דאָזיקע יידן“ און דעריבער דאַרף מען דורכפירן אַן אַקציע פון דורכנישטערן דאָס געטאָ „מיט דער גאַנצער האַרבקייט און אומרהמנותדיקער האַרטנעקיקייט“.

טראַץ דעם, וואָס דער אויפשטאַנד אין געטאָ איז אונטערדריקט געוואָרן, האָט ער אַבער געהאַט אַ קאַלאַסאַלע מאַראַלישע באַדייטונג: ער האָט אַרונטערגעריסן דעם פּרעסטיזש פון דער דייטשישער מאַכט אין פּוילן, פאַרמינערט דעם אימאַזש פון דער דייטשישער אַרמיי אין די אויגן פון דער פּוילישער אונטערגרונט-באַוועגונג, ווי אַן „אומבאַזיגבאַרער פּוּח“.

די בשורה וועגן אויפשטאַנד אין געטאָ האָט זיך צעטראַגן און אויסגעשטראַלט אויף אַלע יידישע צענטערס, וועלכע האָבן נאָך דעמאָלט עקזיסטירט. דער אויפשטאַנד האָט געהאַט אַ געוואַלדיקע השפּעה אויף דער גייסטיקער האַלטונג פון די רעשטלעך פון דער יידישער באַפעלקערונג און האָט גורם געווען ווידערשטאַנד-אַקטן אין אַנדערע צענטערס, ווי ביאַליסטאָק, טשענסטאַכאָוו, בענדין, טרעבלינקע און סאַביבור.

און נאָך עפּעס. דער אויפשטאַנד פון 19טן אַפּריל 1943 האָט געהאַט די באַדייטונג פון אַ ווענדפּונקט נישט בלויז אין דער געשיכטע פון דער יידישער ווידערשטאַנד-באַוועגונג, נאָר אויך אין דער געשיכטע פון באַפּרייען די שטאַט וואַרשע. די העלדישע און לאַנג-דויערנדיקע קאַמפּן אין געטאָ זענען געווען דער ערשטער סיגנאַל צום קאַמף אין דער פּוילישער הויפּטשטאַט, זינט סעפטעמבער 1939 — נאָך פיר יאָר פון היטלע-ריסטישער אַקופאַציע. דער אויפשטאַנד אין וואַרשע איז געקומען ערשט אויגוסט 1944.

די מיליטערישע באדייטונג פון געטא-אויפשטאנד — „דער גרעסטער און לענג-סטער צווישן די באוואפנטע ווידערשטאנדן אין די אקופירטע לענדער“ — (ווי עס האט זיך אויסגעדיקט א פוילישע אונטערערדישע צייטונג) — איז קודם-כל באשטאנען דערין, וואס ער האט ארויסגערופן א גרויסן אפקלאנג אין דער פוילישער געזעלשאפט-לעכקייט. די פוילישע אונטערגרונט-צייטונג „גווארדיא לודאווא“ האט פארעפנטלעכט א לענגערן ארטיקל וועגן די קאמפן אין געטא, פעסטשטעלנדיק, אז די יידן האבן איבער-ראשט דעם שונא מיט זייער בליץ-איניציאטיוו: „די קעמפנדיקע יידן האבן פאר אונז אנטפלעקט דעם סאמע וויכטיקסטן אמת וועגן דער שוואכקייט פון די דייטשן. דעריבער וועלן מיר לערנען א לעקציע פון די קאמפן פון די יידן אין ווארשע אין אונדזער צוקונפ-טיקער באוואפנטער מלחמה אויף דער גאנצער פוילישער ערד.“

די פוילישע אונטערערדישע פרעסע האט באצייכנט די מלחמה אין געטא, ווי א מוסטער פאר גאטקאמפן, וועלכע האבן געצווונגען די דייטשן זיך צו באניצן מיט האר-מאטן. פון דעם מאמענט אן איז פארגעקומען אן ענדערונג אין די מעטאדן פון קאמפן פון פוילישן אונטערגרונט, וואס ביי דאן האט ער געטראגן א כאראקטער פון עקספרא-פריאציעס און נקמה-אקטן. עס איז פארשטארקט געווארן דער אקטיווער קאמף קעגן אקופאנט און די פארטיזאנישע באוועגונג האט זיך פארשפרייט איבערן גאנצן לאנד.

אזוי ארום האבן די געטא-קעמפער געמאכט א וויכטיקן צושטייער צום קאמף קעגן נאצישן שונא. עס איז פדאי צו ברענגען די אפשאצונג פון דער אונטערערדישער פוילישער צייטונג „ביולעטין אינפארמאציעני“, ארגאן פון דער פוילישער עמיגראציע-רעגירונג, וואס האט געשריבן: „דאס איז דער ווילן פון שר פון דער געשיכטע. די דייטשן האבן געוואלט אויסמעקן דאס יידישע פאלק פון ספר החיים, און די געשיכטע האט דעם יידישן פאלק געגעבן א מעגלעכקייט צו פירן א גלאררייכן קאמף און דערמיט נאך מער באלאסטעט די רשימה פון די שרעקלעכע נאצישע פארברעכענס.“

אויך פון קאווער געטא האט זיך אויפגעהיטן א רייכער דאקומענטאציע-מאטעריאל, וואס איז נאך דער באפרייונג איבערגעגעבן געווארן אין מוזעום פון דער ליטווישער פארטיזאנען-באוועגונג אין ווילנע.

וואס מער פילשפראכיקער דאקומענטאציע-מאטעריאל וועט ווערן געזאמלט און פארעפענטלעכט, וועט אלץ קלארער זיך אנטפלעקן דער פארנעם פון יידישן ווידער-שטאנד, וואס האט אין די טראגישע אומשטענדן ארומגענומען גייסטיקע און פיזישע גבורה. עס וועט זיך דאן אויסשילן דער ווונדערלעכער כוח, וואס האט געשטעקט אין יידישן ווידערשטאנד.

*

יוסף קערמיש

געבוירן אין זלאטניק לעבן בוטשאטש, גאליציע. אין 1927 געענדיקט די גימנאזיע אין טארנאפאל (פוילן). פאר זיין מאגיסטער-ארבעט „לובלין אין צייט פון קאשטושקא-אויפשטאנד“ באקומען אין 1933 די אוניווערסיטעט-פרעמיע. אין 1934 באקומען דאקטא-ראט פון געשיכטע. פון 1944 ביז 1947 געווען דירעקטאר פון ארכיוו פון דער „יידישער היסטארישער קאמיסיע“ אין פוילן. אין 1950 עולה געווען קיין ישראל. געווען איינער פון די ערשטע וויסנשאפטלעכע מיטארבעטער און גרונטלייגער פון „יד-ושם“. ביז היינט דירעקטאר פון ארכיוו ביי „יד-ושם“. פארעפנטלעכט צאלרייכע ארבעטן. דער עיקר וועגן דער צייט פון דער דייטשישער אקופאציע.

מאַריוס שניידערמאַן, ניו-יאָרק — פּראַיעקט פאַר אַ מזרח-וואַנט.

דער רעוואָלט
פון יידישע פרויען
אין אוישוויץ

פון ציקל: „פאַרגעסענע יידישע קאַמפּן“

די נאַצישע אויסראַטונג פון דער יידישער באַפעלקערונג האָט זיך אָנגעהויבן אין יאָר 1942, ווען די נישט־יידישע ווידערשטאַנד־באַוועגונג האָט זיך געפונען ערשט ביים סאַמע אָנהויב פון אַרגאַניזירן זיך. דערצו נאָך איז די יידישע באַפעלקערונג שוין געווען אָפגעשלאָסן אין די געטאָס, דערדריקט דורך טאַג־טעגלעכע בלוטיקע רדיפות, הונגער, עפידעמיעס און שטערבלעכקייט. איזאָלירט פון דער דרויסנדיקער וועלט, זענען די יידן געוועזן אָפגעריסן איינע פון די אנדערע: די אסורים פון איין געטאָ האָבן נישט געקענט זיך פאַרשטענדיקן מיט די יידן פון אַן אנדערן. די פאַרטייליקער האָבן בכּן נישט געהאַט צו טון מיט קיין גלאַבאַלער יידישער געמיינשאַפט, נאָר מיט אַ גרויסער צאָל איזאָ־לירטע געטאָס.

די טראַגישסטע דערשיינונגען אין יענעם פּעריאָד פון די מאַסן־שחיטות אויף יידן איז געווען זייער פאַראיינזאַמטקייט. די דערהויבנסטע ווידערשטאַנדס־עפּיזאָדן — און זיי זענען געווען צאָלרייך — זענען געבליבן נישט נאָר אָנאַנים, נאָר אויך לגמרי אומבאַקאַנט, ווייל דער פאַרווך באַקאַנט צו מאַכן געוויסע פאַקטן פלעגט טאַג־איין טאַג־אויס ווערן געשטערט דורך אומברענגען די עדות פון די העלדישע מעשים. דאָס איז חל נישט בלויז אויף דעם גייסטיקן, נאָר אויך אויף דעם באַוואַפנטן ווידערשטאַנד.

אין ווארשע זענען די שלאכטן אין געטאָ געוועזן אַ יוצא־מן־הפלל — זיי זענען פאַרגעקומען „פאַר די אויגן פון דער וועלט“. אין משך פון לאַנגע וואָכן איז די פּוילישע באַפעלקערונג אויף דער אַנדערער זייט פון דער געטאָ־מויער געווען עדות פון די „גרויסע אַפּעראַציעס“, ווי עס האָט זיי אין זיינע ראַפּאָרטן באַצייכנט דער הויפּט־אַנפירער פון די דייטשע פּוּחות אין וואַרשעווער געטאָ, ס.ס.־גענעראַל יורגען סטראַפּ, ווילנדיק אָדער נישט ווילנדיק האָט די נישט־יידישע באַפעלקערונג כּסדר געהערט די עקספּלאַזיעס און דעם אַפהילך פון דייטשע קאַנאַנען, זי האָט געקענט נאַכפּאַלגן די דייטשע אוואַנען, באַמערקן די אַמבולאַנסן, וואָס פּלעגן אַרויספירן פון געטאָ די טויטע און פאַרווונדעטע היטלעריסטן — זען דעם ים פון פּלאַמען, וואָס האָט געבושעוועט איבער דעם קעמפּנדיקן געטאָ. די פּוילישע אונטערערדישע צייטונגען האָבן אויספירלעך געשריבן וועגן די אויסערגעוויינ־לעכע געשעענישן.

אַבער אין אַנדערע ערטער? אַפילו אין ביאַליסטאָק האָט דער אויפשטאַנד פון דאַרטיקן געטאָ נישט אַרויסגערופן קיין צו שטאַרקן אַפּקלאַנג. די נייעס פּונעם „געטאָ־פּראָנט“ האָבן זיך פאַרשפּרייט בלויז אין דער פּאַרם פון פאַרנעפּלטע קלאַנגען און השּערות. וואָס שייך די באַוואַפּנטע צוזאַמענשטויסן מיטן נאַצישן שונאָ אין פאַרשידענע פאַרוואַרפּענע יידישע שטעטלעך, האָבן די ידיעות וועגן זיי בכלל נישט געקענט דערגיין צו דער דרויסנדיקער וועלט. די שטאַרק־באַוואַפּנטע געדיכטע רייען פון די ס.ס.־לייט, פון דער דייטשער און כלערליי געדונגענער פּאַליציי, וועלכע פּלעגן בעת די „אויסזידלונגען“ אַרומרינגלען דעם שטח, האָבן אוממעגלעך געמאַכט יעדן צוטריט. דער דאָזיקער פּאַלי־צייאישער רינג האָט נישט נאָר אינאָלירט די קרבנות, נאָר דערשטיקט אַלע ידיעות. אין נאָך אַ שטאַרקערער מאָס איז דאָס געווען נוגע די אינאָלירטע פאַרטיזאַנען־גרופּן, וועמענס קעמפּער זענען כּמעט אַלע אומגעקומען.

ערשט נאָך דער מלחמה, אַ דאַנק דעם צוטריט צו די דייטשע אַרכיוון, האָט מען זיך דערווייט וועגן אַ ריי יידישע באַוואַפּנטע קאַנטר־אַנגריפּן, וואָס בשעת מעשה האָבן די דייטשן זיי פאַרטויבט דורך זייער פּראַפּאַגאַנדע און דערטרונקען אין דעם ים פון די אַלגעמיינע שחיתות.

ווי פאַראַדאַקסאַל דאָס זאָל נישט קלינגען איז אַבער אַ פּאַקט, אַז אַפילו יידישע פאַרשטער האָבן זיך זעלטן נעענטער פאַרנומען מיט יענע דאָקומענטן, וואָס מען האָט אַפט פאַרעפּנטלעכט צווישן אַנדערע אַרכיוו־מאַטעריאַלן. טייל מאָל האָט דער אָדער יענער מחבר ציטירט פון זיי עטלעכע זאַצן, נישט באַמיענדיק זיך מסביר־צו־זיין זייער אמתע אויסשפּראַך. אַלס פּועל־יוצא דערפון געפינען מיר זיך אין אַנבליק פון אַ גאַנצער ריי יידישע קאַמפּן, וועמענס היסטאָרישע אויטענטישקייט ווערט באַשטעטיקט דורך דייטשע דאָקומענטן. — וואָס האָבן אַבער ביז איצט זיך נישט דערוואַרט אויף דער געהעריקער אויפּמערקזאַמקייט, אַפילו מצד יידישע פאַרשער פון דער טראַגישער תקופּה.

דער עפיזאָד, וואָס ווערט דאָ געשילדערט, איז בלויז אַן אַריינפיר צו די דערמאָנטע געשעענישן. מיט דעם דאָ געבראַכטן ביישפּיל וויל איך אונטערשטרייכן, אַז אַפילו כּראַנאָ־לאַגיש גענומען איז עס געווען דער ערשטער צווישן אַלע רעוואַלטן אין דער געשיכטע פון די היטלעריסטישע לאַגערן.

דאָס פרויען-שטראָף-קאָמאָנדאָ

אין חודש יוני 1942 האָבן די נאַצישע מושלים אין אוישוויץ אויסגעקליבן צווישן העפטלינגען 400 יידישע פרויען, דעפאָרטירטע פון פראַנקרייך, און געשאַפן פון זיי נישט סתם קיין בריגאדע, נאָר אַ „שטראָף-קאָמאָנדאָ“. בלויז דער פאַקט, וואָס מען האָט זיי פאַררעכנט דווקא צו דער דאָזיקער אויסנאַם-קאַטעגאָריע פון די אסורים זאָגט עדות, אַז אַט די פרויען האָבן זיך „אויפגעפירט חוצפהדיק“ אָדער — לכל הפחות — האָבן זיי זיך נישט אונטערגעוואָרפן דער נאַצישער „דיסציפלין“.

ווי אַ „שטראָף-קאָמאָנדאָ“ זענען די 400 פרויען געשיקט געוואָרן צו אַ באַזונדערס שווערער און פיינלעכער אַרבעט, אונטער אַ באַזונדערס שטרענגן רעזשים. די פרויען זענען געוועזן באַשעפטיקט ביים בויען אַ דאַמבע אויף דער ווייסל, אין דעם אוישוויצער נעבן-לאַגער, אין בודי. אויסגעמאַטערט פון די שוידערלעכע, אַנטי-היגייענישע באַדינגונגען און דורכן כראַנישן הונגער זענען די פרויען פון דער „שטראָף-קאָמאָנדאָ“ געוואָרן געפייניקט נישט נאָר דורך די עס-עס-לייט, נאָר אויך דורך דייטשע אויפזעערינס און קאַפּאַס, וואָס זענען רעקרוטירט געוואָרן צווישן די „גרינע“, ד.ה. צווישן די קרימינעלע העפטלינגען. דער לעצטער פרט פאָדערט אַ קורצע אויפקלערונג: די העפטלינגען, וואָס האָבן זיך געפונען אין די לאַגערן, צוליב זייער קרימינעלער פאַרגאַנגענהייט, און זענען באַצייכנט געוואָרן אַלס „גרינע“, ווייל זיי האָבן געטראָגן דעם קליינעם גרינעם דרייעק (אין קעגנזאַץ צו דעם רויטן דרייעק — פאַר פאַליטישע העפטלינגען און דעם געלן — פאַר די יידן), האָבן פּמעט אין אַלע היטלעריסטישע לאַגערן גענאַסן פון ספּעציעלע פּרויווילעגיעס מצד די ס.ס.לייט. זיי זענען אויך אויסגענוצט געוואָרן קעגן די פאַליטישע און „ראַסן-“ העפטלינגען.

אין געגעבענעם פאַל האַנדלט זיך אַבער נישט אין געוויינלעכע „גרינע“. דער קאָמענדאַנט פון אוישוויצער לאַגער, רודאָלף העס, האָט עדות געזאָגט, אַז אין זייער „גידערטרעכטיקייט האָבן די פרויען איבערגעשטיגן אַפילו די קרימינאַליסטן-מענער“. נאָך מער: די דאָזיקע פרויען, וועלכע זענען געהאַט געבראַכט געוואָרן פון דעם ראַווענס-בריקער לאַגער, זענען דאָרט אויסגעקליבן געוואָרן צווישן די ערגסטע קרימינאַליסטקעס. „דאָס זענען געווען — שרייבט העס — רעצידיוויסטיקעס, וואָס זענען שוין פון פריער עטלעכע מאל געוואָרן פאַרמשפט פאַר קרימינעלע פאַרברענס; באַשעפענישן, וועלכע האָבן אַרויסגערופן אַ ווידער-געפיל“. דער זעלבער רודאָלף העס שטרייכט אונטער, אַז היינריך הימלער גופא, בעת זיין באַזוך אין אוישוויץ אין יאָר 1942, האָט זיי באַצייכנט „אַלס די פאַסיקסטע צו שפּילן די ראַל פון קאַפּאַס איבער יידישע פרויען“.

דערפון איז צו זען, אַז די „פרויען-חיות“ זענען פאַר זייער אויפגאַבע געוואָרן אויסגעוויילט אין הספּם מיט אַ באַשלוס, וואָס איז אַנגענומען געוואָרן דורך די העכסטע אינטאַנצן פון די עס.עס. זיי זענען געשיקט געוואָרן ספּעציעל קיין אוישוויץ, פּדי צו ווערן דאָרט אויפזעערינס און קאַפּאַס איבער יידישע פרויען.

דאָס עדות זאָגן פון רודאָלף העס

אין דעם קאלענדאַר פון די געשעענישן, וואָס זענען פאַרגעקומען אין לאַגער אוישוויץ-בירקענוי (צוזאַמענגעשטעלט דורך די פּוילישע מיטאַרבעטער פון דעם אויש-וויצער מוזיי און פאַרעפנטלעכט אין דריטן נומער פון די „אוישוויצער העפטן“) איז פאַראַן בלויז די פּאָלגנדיקע קורצע באַמערקונג וועגן דעם רעוואַלט פון דער „פּרויען-שטראַף-קאַמאַנדאָ“ אין בודי, אין זומער פון יאָר 1942: „די אויפשטענדלערינס האָבן פּרובירט טעראָריזירן די קאַפּאָס אין אַ פאַרווך צו אַנטלויפן פון לאַגער. די דאָזיקע אַקציעס זענען אַנגעפירט געוואָרן דורך די פּראַנציזישע יידישקעס. בערך 90 פון זיי זענען אומגעקומען“.

די דאָזיקע ציפּער איז ווייט נישט קיין גענויע. אין דעם זעלבן „קאַלענדאַר“ איז אויף אַן אַנדער אָרט פאַראַן אַ קורצע נאָטיץ, מיט דער דאַטע פון 6טן אויגוסט 1942, צו דער געלעגנהייט פון צוריקברענגען די „שטראַף-קאַמאַנדאָ“ פון בודי אין אוישוויצער צענטראַל-לאַגער. דאָרט ווערט פּעסטגעשטעלט, אַז די גרופּע, וואָס האָט אין מאַמענט פון איר פּאַרמירונג — אין יוני 1942 — אַרומגענומען 400 פּרויען, האָט, בעת איר צוריקקומען אין אוישוויצער „שטאַם-לאַגער“, געציילט בלויז 137 פּערזאָן, אַ פשוטער חשבון באַווייזט, אַז אין לויף פון צוויי חדשים זענען צווישן די יידישע פּרויען געווען 263 קרבנות. ס'איז פאַראַדאַקסאַל, אַז דווקא דער אכזריותדיקער קאַמענדאַנט פון אוישוויץ-לאַ-גער, רודאָלף העס, האָט אויפן קלאַרסטן אופן פאַרנאָטירט, ווי אַזוי מען האָט דעם דער-מאַנטן רעוואַלט דערטרונקען אין אַ ים פון בלוט. זיצנדיק אין דער פּוילישער תּפּיסה, וווּ ער האָט געשריבן זיין אויטאָביאָגראַפּיע, האָט רודאָלף העס נאָטירט: „ביז איצט האָב איך נאָך אַלץ פאַר די אויגן די שחיתה פון בודי. די „גרינע“ האָבן דאָרט געקוילעט די פּראַנציזישע יידישקעס. זיי האָבן זיי צעריסן, דערשטיקט, צעהאַקט מיטן העק. דאָס איז געווען שוידערלעך“.

די שילדערונג ענדיקט העס מיט דער באַמערקונג: „איך גלויב נישט, אַז מענער וואַלטן זיך געקענט פאַרוואַנדלען אין אַזעלכע ווילדע חיות“.

דאָס האָט אים אָבער לגמרי נישט געשטערט צו געבן אַ באַפעל, צו דערמאַרדן די ניצול-געוואָרענע פּרויען פון דער „קאַמאַנדאָ“. אין דער אמתן האָט זיך דער ענין לחלוטין נישט געענדיקט מיטן צוריקברענגען די נאָך לעבנגעבליבענע פּרויען פון בודי אין „שטאַם-לאַגער“. העס אַליין האָט, אַפּנים, נישט געהאַט קיין חשק צו פאַרנאָטירן אַזעלכע „קלייניקייטן“. דאָס האָט אָבער געטאָן אַן אַנדערער דירעקטער עדות.

דאָס טאַגבוך פון ד"ר ה.ה. קרעמער

עס האַנדלט זיך אין ד"ר האַנס הערמאַן קרעמער, פּראַפּעסאָר (זינט 1929) אויף דעם מעדיצינישן פּאַקולטעט אין מינסטער. אַ מיטגליד פון דער היטלעריסטישער פּאַרטיי זינט 1932, האָט ער זיך — אין 1941 — אַנגאַזשירט אין דער עס.עס.פּאַרמאַציע. אין דער

תקופה, וועגן וועלכער עס רעדט זיך דאָ (דאָס הייסט אין 1942), האָט ער געהאַט דעם ראַנג פון אַבערשטורמפירער.

דעם 29טן אויגוסט 1942 איז קרעמער אָנגעקומען קיין אוישוויץ, פּדי צו פאַרטרעטן דאָרט זיינס אַ חבּר, אַ קראַנקן ע.ס.עס.מאַן, היות ווי פּראָפּ. קרעמער האָט געהאַט אַ נייגונג צו נאָטירן אין זיין טאָגבוך, ווי אַזוי ער פּלעגט פאַרברענגען זיינע טעג, האָט ער עס אויך געטאָן בעת זיין צייטווייליקן אויפהאַלט אין אוישוויץ, דער מאַנגל פון יעטווידן געוויסנביסן און סקרופּולן קומט צום אויסדרוק אין די פאַרצייכענונגען פון זיין טאָגבוך וועגן די מאַסנמאָרדן, געמישט מיט אידיילישע באַמערקונגען וועגן דער גוטער דערנערונג, קאַנצערטן און כלערליי אַנדערע פּריילעכע פּאַסירונגען.

אַזוי, למשל, האָט ער דעם 2טן סעפטעמבער 1942 צום ערשטן מאָל בייגעוויינט אַ „זאָנדער־אַקציע“ — די פאַרגאַזונג פון צענדליקער טויזנטער מענער, פּרויען און קינדער, דער הער פּראָפּעסאָר האָט וועגן דעם געמאַכט די פּאָלגנדיקע פאַרצייכענונג: „אין פאַרגלייך דערמיט זעט אויס דאָס גיהנום פון דאַנטע צו זיין אַ קאַמעדיע“. דאָס האָט אים אָבער נישט געשטערט בייצווויינען ענלעכע „זאָנדער־אַקציעס“, וועגן וועלכע ער האָט אין זיין טאָגבוך נאָטירט אין איין אַטעם מיט אַנדערע „געשעענישן“, ווי למשל: „היינט, דינסטיק, אַ פּרעכטיקער אָונטברויט“, און עס קומט אַ גענויע באַשרייבונג פון די שפּייזן. אָדער דעם 9טן סעפטעמבער 1942: „היינט אין דער פּרי האָב איך באַקומען אַ דערמוטיקנדיקן בריוו פון מיין אַדוואָקאַט מיט דער ידיעה, אַז כ׳האַב באַקומען דעם גט. איך זע אויף ס׳ניי דאָס לעבן אין רוין, דער שוואַרצער פאַרהאַנג איז פאַרשווונדן, אַלס מעדיצין־דאָקטאָר האָב איך בייגעוויינט דאָס שמייסן אַכט העפטלינגען און דאָס דערשיסן (הינריכטן) מיט אַ וואָפּן פון קליינעם קאַליבער. כ׳האַב באַקומען אַ זיף־פּולווער און צוויי שטיק זיף. אין אָונט האָב איך בייגעוויינט די פּערטע זאָנדער־אַקציע“ א.א.וו.

דעם 24סטן אָקטאָבער, ד.ה. מער ווי צוויי חדשים נאָך דעם צוריקקער פון די נאָך לעבנגעבליבענע יידישע פּרויען פון בודי אין דעם „שטאַם־לאַגער“, נאָטירט פּראָפּעסאָר ד״ר קרעמער דאָס פּאָלגנדיקע: „זעקס פּרויען פון רעוואַלט אין בודי געאימפט דורך קלער“. אַנדערש געזאָגט: דערהרגעט דורך האַרץ־אינשפּריצונגען, געמאַכט דורך אַן אַנדערן ע.ס.עס.מ־עדיצין־דאָקטאָר מיטן נאָמען קלער.

שוין די באַצייכענונג פון די דערמאַנטע קרבנות (6 פּרויען פון דעם רעוואַלט אין בודי) באַשטעטיקט, אַז דאָס הרגענען זיי איז מאַטיווירט געווען דורך זייער אָנגע־העריקייט צום רעוואַלטירטן קאַמאַנדאָ. צווייטנס: דער רעוואַלט האָט געמוזט מאַטערן און באַאומרויקן די אָנפירערשאַפט און אַפילו די פּשוטע ע.ס.עס.־לייט פון אוישוויץ, ווייל אַפילו פּראָפּ. ד״ר קרעמער, וועלכער איז געקומען קיין אוישוויץ בלויז אויף אַ באַגרע־נעצטער צייט, איז וועגן דעם געוואָרן אינפּאַרמירט.

חוץ מזה: מען דאַרף דערין זען אַ רמז, אַז דער זעלבער גורל האָט אין פאַרשיידענע צייטן אויך געטראָפּן די אַנדערע לעבנגעבליבענע פון דער בודי־שטראַף־קאַמאַנדאָ. בלויז מיטן איינציקן אונטערשייד: זייער טויט איז נישט פאַרצייכנט געוואָרן אין די דאָקומענטן, וואָס זענען צו אונדז דערגאַנגען. אויב קרעמער נאָטירט בלויז דעם מאָרד, וואָס איז אויסגעפירט געוואָרן איבער זעקס צווישן זיי, איז עס פּשוט אַ פּועל־יוצא פון זיין געוויינהייט צו פאַרשרייבן אין זיין טאָגבוך אויסשליסלעך די לויפנדיקע „אינצידענטן“, וואָס ער האָט אין דעם געגעבענעם טאָג פּערזענלעך בייגעוויינט.

די פארנאכלעסיקונג מצד די היסטאָריקער

דאָס אַלץ זאָגט עדות וועגן דער אויטענטישקייט און וואַרהאַפטיקייט פון דעם רעוואָלט. דער אופן, ווי אַזוי רודאָלף העס דערמאָנט דאָס דערשטיקן דעם פרויען-אויפֿ-שטאַנד איז דערשיטערנדיק.

דאָס בוך פון רודאָלף העס איז נישט נאָר צוטריטלעך פאַרן ברייטן לייענער-עולם, נאָר עס איז אויך פאַרשפּרייט אין דער גאַרער וועלט. דערשינען מיט צוואַנציק יאָר צוריק (צוערשט אין אַ פּוילישער איבערזעצונג, אָבער אויך אין דייטשן אַריגינאַל און אין פּיל איבערזעצונגען אויף אַנדערע שפּראַכן, דערין אויף ענגליש און פּראַנצייזיש), איז עס שנעל געוואָרן אַ מין „בעסט־סעלער“. הונדערטער שרייבער און פאַרשער האָבן אַנאַליזירט די דאָזיקע אויטאָביאָגראַפיע און אַנגעשריבן וועגן איר אַ גאַנצן באַרג סטודיעס, דיסערטאַציעס, עסייען און אַרטיקלען. מען האָט צעלייגט אויף טעלערלעך די אומ-גלויבלעך — „נאַרמאַלע“ פּסיכאָלאָגיע פון דעם אוישוויצער הויפּט-תּלין. אַנדערש געזאָגט: די „באַנאַליטעט פון טלעכטס“, אַ טעזע, וואָס איז יאָרן שפּעטער — בעת דעם אייכמאַן-פּראַצעס — געוואָרן אויף ס'ניי „אַנטדעקט“ און צעבלאָזן דורך דער טרויעריק באַרימטער חנה אַרענד, באַווויגן דורך איר קרענקלעכן יאָגן זיך נאָך שרייענדיקע סענסאַציעס. די זעלבע אויטאָביאָגראַפיע פון רודאָלף העס האָט אינספּירירט אַפילו פאַרשידענע ראַמאַנען (און צווישן זיי אויך גוטע, ווי צ.ב. דעם ראַמאַן פון דעם פּראַנצייזישן שרייבער ראַבערט מערל א.ג. „דער טויט איז מיין באַרוף“).

קיינער (איך חזר איבער — קיינער) צווישן די צאָלרייכע מחברים האָט אָבער נישט געהאַלטן פאַר נוצלעך זיך אַפּצושטעלן אויף דעם רעוואָלט פון די יידישע פרויען אין דער אוישוויצער אַפּטיילונג — בודי.

ברייט באַקאַנט איז אויך דאָס טאַגבוך פון דעם נאַצישן פּראָפּעסאָר האַנס הערמאַן קרעמער, וואָס איז אַ געמיש פון קאַשמאַרע פּאַקטן — און די קליינלעכע פּערזענלעכע סאַטיספּאַקציעס, געשריבן מיט פּיל פרטים און מיט הנאה. דאָס דאָזיקע אומהיימלעכע טאַגבוך ווערט ברייט ציטירט דורך מחברים, בדרך כּלל אין דער פּאַרם פון אויסגעקלי-בענע פּראַגמעטן. ס'איז אָבער צו שטויגען, אַז דווקא די פּאַרצייכענונגען פון 24סטן אַקטאָבער 1942, אין וועלכע עס רעדט זיך וועגן דערמאַרדן די זעקס פרויען צווישן די דערווייל נאָך לעבנגעבליבענע אַנטיילנעמערינס אין דעם בונט אין בודי, האָט ביי קיינעם צווישן די פאַרשער נישט אַרויסגערופן דעם מינדעסטן אינטערעס.

לשם ביישפּיל: איך עפּן דאָס בוך פון ראָזש מאַוועל און היינריך פּרענקעל א.ג. „דאָס אַבסאָלוטע פאַרברעכן“ (די פּראַנצייזישע איבערזעצונג: „לע קרים אַבסאָלי“, פּאַרלאַג „סטאַק“). די ציטאַטן פון ד״ר קרעמער פּאַרנעמען דאָרט עטלעכע זייטן. די פּאַרצייכענונג פון 24סטן אַקטאָבער ווערט אָבער דאָרט לגמרי נישט דערמאַנט.

אָדער, לאַמיר נעמען דאָס ווערק פון ד"ר איוו טערנאָן און ד"ר סאַקראַט העלמאַן א.נ. „די געשיכטע פון דער מעדיצין ע.ס.עס“ (פאַרלאַג קאסטערמאַן). דאָס טאַגבוך פון דעם זעלבן ד"ר קרעמער האָבן די מחברים געווידמעט אַ גאַנץ קאַפיטל. די נאַטיץ פון 24סטן אַקטאַבער פיגורירט שוין יאָ צווישן די צייטאַטן, אָבער אַן שום קאַמענטאַר. דער נאַמען בודי ווערט דערצו אַנגעגעבן אַלס בודגער און באַזאַרגט מיט אַ פראַגעצייכן אין קלאַמערן, אַלס סימן, אַז די מחברים פאַרשטייען נישט וואָס פאַראַ „בודגער“ דער כראַניקער האָט געהאַט אין זינען. דאָס וואָרט „רעוואַלט“ האָט זיי אין גאַנצן נישט פאַראַינטערעסירט. כיוון דעם נאַמען פון בודי אין אַ ריי אַנדערע ווערק און איך געפין אים נישט, גלייך ווי אַ רעוואַלט (אין זומער 1942) וואָלט געווען עפעס אַ באַנאַלע, טאַג-טעגלעכע דערשיינונג, אויף וועלכער עס איז איבערהויפט נישט פדאי זיך אַפצושטעלן.

כדי אויסצומיידן יעטוועדן טעות, בלעטער איך נאָך גענוי איין זייט נאָך דער אַנדערער דאָס ווערק, וואָס איז אַרויסגעגעבן געוואָרן אין דער פראַנצייזישער שפראַך דורך דעם „ראַט פאַר אַפּהיטן די מאַנומענטן פון קאַמף און מאַרטירערטום“ אין פּוילן (וואַרשע, 1965). ס'איז זייער אַ נוצלעכער און מיט אַ סך גענויקייט צוזאַמענגעשטעלטער וועגוויזער פאַר טוריסטן. קיין איינער פון די הונדערטער אַנדענקפונקטן ווערט דאָרט נישט דורכגעלאָזט. אַפילו דער קלענסטער זכרון־שטיין אָדער זכרון־טאַוול ווערט ציטירט און קאַמענטירט. דער נאַמען פון בודי ווערט דאָרט אָבער לגמרי נישט דערמאָנט. דאָס איז אַ באַווייזן, אַז קיינעם איז נישט איינגעפאַלן אַפצומערקן דעם רעוואַלט פון די דערמאָנטע יידישע פרויען.

אין זומער פון יאָר 1972 איז אויסגעפאַלן דער דרייסיקסטער יאַרטאַג פון יענעם רעוואַלט. קיין שום יידישער אינסטיטוט און קיין שום יידישע אָדער נישט־יידישע צייטונג האָט נישט פאַרצייכנט די דאָזיקע דאַטע אַפילו מיט דער קלענסטער נאַטיץ.

פון דעסט וועגן האַנדלט עס זיך דאָך אין אַ רעוואַלט, וואָס איז אַרגאַניזירט געוואָרן דורך יידישע פרויען ממש מיט ליידיקע הענט, דערצו אין דער סאַמע „מעטראַפאָליע“ פון דער היטלעריסטישער „קאַנצענטראַציע־וועלט“ און דאָס שוין אין זומער פון 1942! פאַר יעדן, וואָס האָט בלוז אַן אויבנאויפיקן באַגריף וועגן דער כראַנאַלאָגיע פון די ווידערשטאַנדס־אַקטן און וועגן דער אַזוי־גערופענער „היסטאָרישער צייט“, איז דער רעוואַלט אין בודי פון ערשטראַנגיקער באַדייטונג.

ס'איז אמת, אַז די באַצייכענונג „פראַנצייזישע יידישקעס“, וואָס ווערט באַנוצט דורך רודאָלף העס און אויך אין די „אוישוויצער העפטן“, איז נישט גאָר פינקטלעך. אין פראַנקרייך האָבן די „אויסזידלונגען“ אין יענער צייט נאָך נישט אַרומגענומען קיין יידן — פראַנצייזישע בירגער. די דעפאַרטאַציעס האָבן דערוויל געטראַפן בלויז די אויסלענדישע יידן.

אין דעם געגעבענעם פאַל האַנדלט זיך דעריבער אין יידישע פרויען, אַפּשטאַמיקע הויפטזעכלעך פון די מזרח — און צענטראַל־איראָפּעישע לענדער. לויטן פראַנצייזישן געזעץ ווערן אָבער אַלע דעפאַרטירטע פון פראַנקרייך באַצייכנט ווי פראַנצייזישע דעפאַר-טירטע. איך האָב דעריבער זיך געוואָנדן צום פראַנצייזישן מיניסטער פאַר געוועזענע קאַמבאַטאַנטן און מלחמה־קרבות מיט דער בקשה, אויסצובעסערן דעם טעות דורך צוטיילן די העלדישע פרויען פון דער דערמאָנטער שטראַק־קאַמאַנדאָ אַ קאַלעקטיוון מעדאַל „אַ טיטר פאַסט־הים“ (נאָך דעם טויט).

וואָלט עס אָבער נישט געווען יושרדיק, אַז אויך יידן זאָלן אַ טראַכט טון וועגן
באַערן און פּאַראַייביקן דעם אַנדענק פון די דאָזיקע העלדישע פּרויען?

✱

מיכאל באַרוויטש (באַרוכאוויטש)

געבוירן אין 1911 אין קראָקע. דאָקטאָראַט פאַר ליטעראַטור און געשיכטע אויפן יאָגעלאָ-
נער אוניווערסיטעט. בעת דער מלחמה געווען אין יאָנאווער טויטלאַגער. פאַרמשפט צום
טויט און געראַטעוועט על פי נס: אין מאַמענט פון אויספירן דעם אורטייל האָט דער
תליה-שטריק זיך איבערגעריסן. מיטעדאָקטאָר פון אונטערערדישע זשורנאַלן אין פּויליש.
נאָך דער מלחמה אָנפירער פון יידישער היסטאָרישער קאָמיסיע אין קראָקע. פאַרעפנט-
לעכט צאָלרייכע פאַרשאַרבעטן וועגן געטאָ- און לאַגער-לעבן. אין בוכפאַרמאַט: „מיטן
טויט אויף דו“, „דער אוניווערסיטעט פון מערדער“, „אַרישע פּאַפּירן“, „אַנטאָלאָגיע פון
חורבן-פּאַעזיע“ און אַנדערע. פון 1947 ביז 1954 דירעקטאָר פון „פאַרשונגס-צענטער פאַר
געשיכטע פון פּוילישע יידן“ אין פּאַריז. באַקומען 1973 יזכור-פּרייז פון די בערגען-
בעלזענער. פירט אַן מיט טעגלעכער עמיסיע אין יידיש אין פּראַנציפּזשן ראַדיאָ.

דער מאַרטירער ד"ר יצחק שיפער (1884 — 1943)

אין די יארן 1919—1939 האָבן זיך צווישן די חכמי וואַרשע אַרויסגערוקט אַ ריי יחידים, וואָס מען האָט גערופן „די גאַליציאַנער קאַנקוויסטאַ-דאַרן“. זיי האָבן זיך דערוואַרבן דעם אויבנאָן אינעם יידישן קולטור-געזעלשאַפטלעכן לעבן און „איינגענומען“ קאַנגרעס-פוילן און די קרעסן. צו דער גרופע האָט אויך געהערט דער יונגער יוריספרודענץ-דאַקטאָר איגנאַצי שיפער, וועלכער איז מיט דער צייט פאַררעכנט געוואָרן צו די פּירנדיקע שעפער פון דער מאַדערנער יידישער היסטאָריאָגראַפּיע.

פאַר ד"ר שיפער איז געשיכטע-פאַרשונג נישט געווען סתם אַ לערע, וואָס זוכט עפעס אַן אַבסטראַקטן אמת, נאָר זי האָט געהאַט אַ קלאַר-פעסטגעזעצטן ציל: דינען דער יידישער נאַציאָנאַלער רענעסאַנס-באַוועגונג, דעם ציוניזם און די אינטערעסן פון די יידישע פּאָלקסמענטשן, וועמענס בידנע עקזיסטענץ איז צעריבן געוואָרן צווישן די מיל-שטיינער פון די פאַראַרדענונגען פון דער פּוילישער מאַכט. אַ סך פון שיפערס אַרבעטן האָבן געצילט צו באַווייזן די דינאַמיק פון די ענדערונגען, די סיבות און רעזולטאַטן פון דער אַפּיציעלער רעגירונגס-פּאָליטיק, אויף וויפּיל זי רירט אָן און באַשטימט דעם גורל פון יידישן מענטש; זיי האָבן אויך געדאַרפט זיין אַ וועגווייזער אין דעם געראַנגל פון יידישן קיבוץ צו דערגרייכן אַ בעסערן מאַרגן. מיט יעדן פּאָדעם פון זיין נשמה איז שיפער געווען פאַרבונדן מיט אַט דעם קאַמף, ווי אַ ציוניסטישער און קולטור-געזעל-שאַפטלעכער מנהיג, ווי אַ פאַרשער און אַ פּאָליטיקער.

וואס זענען געווען די ספעציפישע קענצייכנס פון שיפערס וועג, ווי אַ געשיכטע־פאַרשער? מאַרצעלי האַנדעלסמאַן, דער באַקאַנטער פּוילישער היסטאָריקער פון יידישער אַפּשטאַמונג, וואָס איז אומגעבראַכט געוואָרן דורך די נאַציס קורץ פאַר דער באַפֿריינג (1945) אין קאַנצענטראַציע־לאַגער דאַראַ־נאַרדהאַוזען, האָט אין אַ דענקשריפט, געווידמעט דעם גרויסן בעלגישן געשיכטע־פאַרשער, הענרי פּירענעלי, ציטירט זיינע אַ דעפיניציע פון אַ היסטאָריקער: „עס זענען פאַראַן פאַרשער, וואָס האַלטן, אָז זיי זענען ספעציאַליסטן פון מיטלאַלטער, אַנדערע פון דער מאַדערנער צייט און אַנדערע ווידער פון דער בעלגישער געשיכטע. פאַראַנען היסטאָריקער, וואָס גיבן זיך אָפּ מיט נאָך אַנדערע תקופות. זיי גלידערן פונאַדער מיט אַזאַ פאַרשערישן אימפעט ערטער און צייטן, ביז זיי דערגרייכן די שטופע פון ספעציאַליסטן פון איין יאָר און פון איין צענטער. געשיכטע אָבער שטעלט מיט זיך פאַר איין אַלץ אַרומנעמענדיק געביט, אומאָפהענגיק פון דעם אַביעקט, וואָס ווערט מאַמענטאַל געפאַרשט. יעדער היסטאָריקער איז אַ ספעציאַליסט פון געשיכטע, אַדער ער איז בכלל נישט קיין היסטאָריקער.“ פּירענעליס ווערטער זענען ווי אַנגעמאַסטן אויף ד״ר יצחק שיפער.

שיפער האָט געהערט צו דעם דור פאַרשער, וואָס האָבן באַהערשט דאָס גאַנצע געביט פון געשיכטע מיט אַלע אירע קרובהשע דיסציפלינען ווי, סאַציאַלאָגיע, עקאָנאָמיע, פּסיכאָלאָגיע, עטנאָגראַפיע וכדומה. ער האָט באַוווּזן אַליין אַרומצונעמען אַזעלכע ברייטע פאַרשגעביטן, וואָס גאָר אָפט איז אַזאַ אויפגאַבע שווער צו דערפילן אַפילו פאַר אַ וויסנ־שאַפטלעכער קאַלעגיע מיט אַ גאַנצן שטאַב ספעציאַליסטן.

פּדי צו דערבליקן די השפעה פון ד״ר יצחק שיפער אויף דעם יידיש־געזעלשאַפט־לעכן רעיון, איז וויכטיק אַפּצופרישן אין זיכרון די תקופה, אין וועלכער ער האָט געשטעלט זיינע ערשטע טריט, ווי אַן אידעען־באַגרינדער און פאַלקסטריבן.

גאַליציע, וווּ ד״ר י. שיפער איז געבוירן געוואָרן (טאַרנאָו, 1884), איז געווען דער גרעסטער יידישער צענטער אין דער עסטרייך־אונגאַרישער אימפעריע. גאַליציע האָט געשטמט פון תורה, גרויסע ישיבות, וואָס האָבן אַרויסגעגעבן לומדים און מחברים פון וויכטיקע ספרים. גאַליציע האָט זיך אויך דערוואָרבן אַ נאַמען, ווי דער קלאַסישער צענטער פון חסידות. אין אַ רייע שטעט, ווי טשאַרטקאָוו, הוסיאָטין, בעלז, סאַנדז א.א. זענען אַנטשטאַנען באַרימטע רבישע דינאַסטיעס, יעדע מיט איר אייגנאַרטיקן נוסח און דרך און איינשטעל צו דער אויסערלעכער און יידישער וועלט.

אין דער זעלביקער צייט, ווען חסידות האָט דאַמינירט דאָס יידישע לעבן, האָט אַ געוויסע צאָל בחורים פאַרלאָזט די קלויז — און ישיבות־בענק, זיי זענען אויפגענומען געוואָרן אין די אַלגעמיינע מיטלשולן און, אין אַ צייט שפעטער, אין די אוניווערסיטעטן. פון די רייען פון אַט די יוגנטלעכע איז געקומען אַ גאַנצע פּלעיאַדע יידישע מנהיגים, צו דערמאַנען נאַר: פּראָפּ. צבי פּרץ חיות, ד״ר מרדכי ערנפּרייז, ד״ר יהושע טהאַן, ד״ר לעאַן רייך, פּראָפּ. משה שאַר, פּראָפּ. מאיר באַלאַבאַן, ד״ר יצחק שיפער. יעדער פון אַט דער ענטוויקאַסטישער און הויך־באַגאַבטער גרופע האָט געבראַכט אַ וואַגיקן צושטייער צום אויפקום פון דער גלאַנץ־תקופה פון דער יידישער וויסנשאַפט און קולטור און פון דער ציוניסטישער באַוועגונג אין אַלע אירע שאַטירונגען.

ד״ר יצחק שיפער איז געווען קוים 13 יאָר אַלט, ווען עס איז צונויפגערופן געוואָרן דער ערשטער ציוניסטישער קאַנגרעס. דער אויפבלי פון דער ציוניסטישער באַוועגונג געפינט אים שוין אָבער, ווי אַ גראַדואאַנט פון ווינער אוניווערסיטעט. ער איז

ד"ר יצחק שיפער

שוין דאן אויך געווען אַ חבר אין דער פּוּעלי-ציון-באַוועגונג, וואָס איז אין גאַליציע אַרגאַניזירט געוואָרן דורך ד"ר מאַקס ראָזנפעלד און בערל לאַקער. פון דעם פּעריאָד טיילט זיך ספּעציעל אויס אַן אַרבעט פון ד"ר י. שיפּער אונטערן נאָמען „וועגן ייִדישן רענעסאַנס“.

געשריבן איז דער מאַמר אין אַ פּאַטעטישן טאָן און מיט פּאַלעמישן פּייער קעגן די דעקאַדענטישע ירידה-שטימונגען, וואָס זענען געווען אַזוי כאַראַקטעריסטיש פאַר דעם סוף פון 19טן יאָרהונדערט. ד"ר שיפּער שוינט נישט די דייטש-עסטרייכישע ייִדישע שרייבער און קינסטלער, וואָס האָבן געפרוּווט זוכן אַן אויס-וועג אין דער נישט-ייִדישער וועלט, דורך פאַרלייקענען זייער נאַציאָנאַלן איד.

אין די יוגנטצייטן פון ד"ר יצחק שיפער זענען גרויסע טיילן פון דער אינטע-ליגענץ געווען פאַרכאַפט פון דעם בוך פון דייטשן עקאָנאָמיסט ווערנער סאַמבאַרט:

„די יידן און דער מאדערנער קאפיטאליזם“. סאמבארט, וואס האט זיך שפעטער, אין 1933, אנגעשלאסן אין דער נאצי־פארטיי, האט אנטוויקלט א פסעוודא־וויסנשאפטלעכע טעאָריע (פאַר אים האָט זי נאָך געפריידיקט קאַרל מאַרקס) מױפּוּ דער אידענטישקייט פון יידנטום מיט דעם קאפיטאליסטישן גייסט. אויך ער האט געהאלטן די יידן פאַראַנט־וואַרטלעך פאַרן אויפקום פון קאפיטאליזם.

שיפער איז געווען דער ערשטער אַנצווייזן אויף דער גרונדלאַזיקייט פון דער דאָזיקער באַהויפטונג. ער האָט אויסגעפאַרשט און באַאַרבעט אַ רייכן היסטאָרישן מאַטעריאַל, וואָס האָט אַרומגענומען די תקופות פון דער רוימישער אימפעריע, פון דעם מיטל־אַלטער און פונעם אויפקום פון קאפיטאליזם. די רעזולטאַטן פון זיינע פאַרשונגען האָט ער פאַרעפנטלעכט אין זיין גרינטלעכער שטודיע: „אַנהויבן פון קאפיטאליזם ביי יידן אין מערב־אייראָפּע“. אין דעם בוך שטעלט ער פעסט, אַז אין דער לעצטער תקופה פון דער רוימישער אימפעריע איז די ווירטשאַפטלעכע סטרוקטור ביי יידן געווען ענלעך ווי ביי אַנדערע טיילן פון דער באַפעלקערונג. עס איז דערפאַר פאַלש צו באַשולדיקן די יידן אין ספעציפישע אייגנשאַפטן, וואָס זאָלן זיי האָבן פאַרוואַנדלט אין אַ מער אַגרעסיוון האַנדלס־עלעמענט. דאָס שפעטערדיקע אָפּגעבן זיך מיט מסחר אין געקומען ווי אַ רעזולטאַט פונעם פאַקט, וואָס מען האָט זיי באַרויבט פון אַנדערע פרנסה־קוואַלן, איינ־געשלאָסן האַנטווערק.

עטלעכע יאָר שפעטער פאַרעפנטלעכט שיפער זיין פונדאַמענטאַל ווערק: „די ווירט־שאַפטס־געשיכטע פון די יידן אין פּוילן בעת דעם מיטלאַלטער“. די הקדמה צו דעם צווייטן בוך גיט שוין אַ באַגריף פון שיפערס קרעדאָ, נישט בלויז ווי אַ פאַרשער, נאָר אויך ווי אַ מענטש מיט אַ קלאַרער סאַציאַלער פּילאָזאָפּיע. ער שרייבט: „מיר פאַרמאָגן אַן אַנציענדיק בילד פון די גייסטיקע מדריכים פון יידנטום אין דער גלות־תקופה. ס'פעלט אונדו אָבער אַ געשיכטע פון יענע הונדערטער טויזנטער יידן, וואָס האָבן נישט די עשירות פון גייסט, נאָר פון די אַרבעטסהענט. מיר קענען דעם שבתדיקן ייד מיט זיין נשמה יתירה, ס'איז שוין אָבער צייט זיך צו באַקענען מיט דער געשיכטע פון די וואַכעדיקע טעג און וואַכעדיקע געדאַנקען. ס'איז שוין צייט צו גיין זוכן ליכט אין דער געשיכטע פון יידישער אַרבעט“.

דער קאַמף קעגן דער העגעמאָניע פון דער פּלוטאַקראַטיע אינעם יידישן לעבן, די פּולע אידענטיפיקאַציע מיט די נויטן און לעבנס־פּראָבלעמען פון דעם יידישן פּאַלקס־מענטש און דער געראַנגל פאַר דעמאָקראַטיזירן די יידישע קהילה, האָבן געבראַכט שײַפּערן אין די רייען פון די פּויל־ציון. דאָ האָט זיין ברויזנדיקער טעמפּעראַמענט געפונען אַ ברייט ווירקונגספעלד. זיינע אַרטיקלען און עסייען דערשיינען אין דער ערשטער פּויל־־יוון־וואַכנשריפט. „דער יידישער אַרבעטער“, וואָס האָט צווישן אירע מיטאַרבעטער געציילט: בער באַראַכאָוו, ש. י. אימבער און בערל לאַקער.

אין די יאָרן 1919—1920 איז שטאַרק געשטיגן די השפּעה פון דריטן אינטער־נאַציאָנאַל און פונעם גלויבן, אַז „אַט, אַט ברעכט צוזאַמען די קאפיטאליסטישע אַרדענונג און דער קאָמוניזם וועט באַהערשן די וועלט“. אין 1920 ווערט אין ווין אָפּגעהאַלטן די וועלט־קאָנפּערענץ פון דער פּויל־ציון פּאַרטיי. די חלוקי־דעות צווישן די דעלעגאַטן זענען נישט נאָר וועגן אַלגעמיינע פּאָליטישע און אַרבעטער־פּראָגן, נאָר אויך אין ענינים, וואָס האָבן אַ שייכות צום אַנטייל פון דער באַוועגונג אין ציוניסטישן קאָנגרעס און אין קאָנקרעטע אַרץ־ישׂראַל־טעטיקייטן. ס'קומט צו דער טראַגישער שפּאַלטונג. ד״ר י. שיפּעל

געפינט זיך אין דער גרופע, וואָס איז שפעטער באַקאנט געוואָרן ווי די רעכטע פּועלי-ציון און אין וועמענס שפיץ ס'זענען אין דער צייט צווישן אַנדערע געשטאַנען: זלמן רובאַשאָו און בערל לאַקער.

בעת די וואָלן צום ערשטן פּאַרלאַמענט פון אומאַפהענגיקן פּוילן, אין יאָר 1919. ווערט ד"ר יצחק שיפער דערוויילט אַלס דעפּוטאַט מצד די פּועלי-ציון (וואַלקרייז כּעלם). שפעטער אָבער האָט ער פּאַרלאַזט די פּועלי-ציון-באַוועגונג. ער האָט געפונען דעם וועג צום אַלגעמיינעם ציוניזם פון יצחק גרינבוים שיטה, וואָס האָט אין דער יידישער אַרבעטערשאַפט געזען אַ נאַטירלעכן שותף אין דעם אויפבוי פון ארץ-ישראל, און איז געגאַנגען צוזאַמען מיט די ליבעראַלע און סאָציאַליסטישע קרייזן אין אינערלעך-פּוילישע ענינים. גלייכצייטיק באַלאַנגט שיפער צו די בויער און מיטבאַטייליקטע אין אַ ריי יידישע וועלטלעכע אָרגאַניזאַציעס, ווי: קולטור-ליגע, יווא, און דאָס יידישע טעאַטער. ער איז אַ פרנס אין דער וואַרשעווער קהילה, פּאַרויצער פון יידישן ליטעראַטן-פּאַראַיין און שפעטער פון יידישן אַקטיאָרן-פּאַראַיין. ער איז אַ דאַצענט אין מכון לחכמת ישראל, אַ פירער אין דירעקטאָריום פון קרן-היסוד, פון „אוקסיליום אַקאַדעמיקום“, פּאַרוואַלטער פון דער יידישער אַקאַדעמישער היים און נאָך און נאָך.

ד"ר יצחק שיפער מיט אַ גרופע יידישע היסטאָריקער אויף אינטערנאַציאָנאַלער קאָנפערענץ פון היסטאָריקער אין וואַרשע, אין זומער פון יאָר 1933. פון רעכטס צו לינקס: פּראָפ. מאיר באַלאַבאַן, פּראָפ. מאיר הלוי, פּראָפ. שלום ברוך, פּראָפ. רפאל מאַהלער, ד"ר עמנואל רינגעלבלום, ד"ר אברהם ג. דוקער, ד"ר יצחק שיפער.

שיפער איז געוועזן איינער פון די גייסטרייכסטע אַראַטאָרן און זיינע פּאַרטראַגן ציען צו נישט נאָר אַ געקליבענעם עולם, נאָר ס'שטראַמען צו זיי מענטשן פון אַלע שיכטן, יונג און אַלט. ער רעדט וועגן פּאָליטיק, אַלגעמיינער און יידישער, וועגן די באַציונגען מיט די רעגירנדיקע קרייזן, וועגן ציוניזם, וועגן יידישער ליטעראַטור און קונסט. אַטעם-פּאַרכאַפּנדיק זענען געוועזן זיינע רעדעס וועגן זיין באַזוך אין ארץ-ישראל אין יאָר 1935—1936.

עס איז אַנגענומען, אַז געזעלשאַפטלעכע אַרבעט לאַזט זיך שווער פּאַראַייניקן מיט וויסנשאַפטלעכער קאַנצענטראַציע. די גייטיקע ירושה פון ד"ר י. שיפער לייקנט אַפּ די דאָזיקע הנחה. ער איז, טאַקע, ראשו ורובו געוועזן אַריינגעטאָן אין דעם בריוונדיקן פּויליש-יידישן געזעלשאַפטלעכן לעבן, אָבער ער האָט געפּאַרשט און געשריבן אומ-

אויפהערלעך. דער פראדוקט פון זיין שאפן זענען געוועזן פאלגנדיקע ספרים: „די קולטור-געשיכטע פון די יידן אין פוילן בעתן מיטלאַלטער“, „די געשיכטע פון יידישער טעאָטער-קונסט און דראַמע“, „די אַלגעמיינע יידישע ווירטשאַפֿטס-געשיכטע“ (אויך אין העברעיִש), „די יידן אין קאָנגרעס-פוילן אין דער צייט פון נאַוועמבער-אויפשטאַנד“, „יידן פון פוילן-ליטע און ארץ-ישראל“, „די געשיכטע פון יידישן האַנדל אין פוילן“ (דערשיינען לכּבוד דעם פּופּציק יאַריקן יובל פונעם סוחרים-פאַראַיין און לויט דער איניציאַטיוו פון אברהם געפנער); גרעסערע מאַנאַגראַפֿיעס וועגן דער אַלטער יידישער קהילה אין פּלאָצק און דראַהאַביטש. שיפּער האָט אויך רעדאַגירט אין פויליש דאָס ווערק „יידן אין אומ-אַפהענגיקן פוילן“, צוזאַמען מיט פּראָפּ. אריה טאַרטאַקאווער און אַלעקסאַנדער האַפּטקאַ, און דאָס צעטל שעפּט ווייט נישט אויס אַלע זיינע פּובליקאַציעס אויף די פאַרשיידנסטע טעמעס — פון ציוניזם און ליטעראַטור-קריטיק, פּאַלקלאָר און טעאָטער, ביז סאַציאַ-לאַגיע און פּאַליטיק.

ד"ר י. שיפּער האָט אויך גענומען אַ שטעלונג אין די ענינים פון עמיגראַציע, וואָס איז געוואָרן אַ טייל פון די אינערלעך-פּאַליטישע שטרייטפּראָגן אין דער יידישער געזעל-שאַפּט. די עמיגראַציע, האָט ער געשריבן, איז איינע פון די וויכטיקסטע פּאַרבאָדינגונגען, אַז יידן זאָלן בכלל קאָנען ווי נישט איז איינהאַלטן דעם שוין דערגרייכטן באַזיץ-צושטאַנד אין די באַרופּס-גרופּן און אַז זייער עקאָנאָמישע לאַגע זאָל אין גאַנצן נישט צוזאַמען-ברעכן. דער יידישער נאַטירלעכער צווייטקס אין פוילן האָט אין דער צייט אויסגעמאַכט לערך 50.000 נפשות אַ יאַר. די יידישע פּרנסות האָבן בשום-אופן נישט געקאָנט אַבסאָר-בירן אַזאַ צופּלוס און דעריבער איז די אויסוואַנדערונג געווען אַזוי וויכטיק פאַרן יידישן עקאָנאָמישן לעבן.

צווישן די פאַרטיפּטע שטודיען פון ד"ר י. שיפּער געפינט זיך אַן אַרבעט, וואָס ער האָט געשריבן אַרום 1928 אונטערן נאָמען: „אויפן וועג צו די אורבילדער פון דער יידישער נשמה“. אין דעם עסי באַהאַנדלט ער אַ ריי פּראָבלעמען, וואָס ווערן נאָך אַלץ ליידיג-שאַפּטלעך דיסקוטירט אין דער יידישער עפּנטלעכקייט. זיי זענען אויפגעהויבן געוואָרן דורך דוד בן-גוריון אין שייכות מיט זיין טעאָריע פון „שפּרונגען אין דער געשיכטע“; וועגן דעם, אַז די עצם-גרינדונג פון דער יידישער מדינה איז געווען אַן איבערשפּרונג איבער פּיל הונדערטער יאַרן; וועגן דעם, אַז די יוגנט אין מדינת ישראל פילט זיך נעענטער צו „אברהם אבינו און צו משה און אהרן“; צו דוד המלך און צו די נביאי ישראל, ווי צו רב אשי, אלפסי, דער רמב"ם, דער אר"י און יוסף קאַרו, און אין דער נייער צייט — אַלע ציוניסטישע אידעאָלאָגן. איז אינטערעסאַנט טאַקע די דערמאָנטע אַרבעט פון ד"ר יצחק שיפּער, אַפילו ווען נישט אַלע זיינע טעזיסן האָבן אויסגעהאַלטן די פייער-פּראָבע פון דער צייט.

זיין שטודיע „אויפן וועג צו די אורבילדער פון דער יידישער נשמה“ האָט שיפּער פאַרעפּנטלעכט אונטערן רושם פון די יידישע היסטאָרישע ראַמאַנען און דערציילונגען, וואָס זענען געהאַט דערשינען אין אַט דער צייט. דאָס איז דער פּעריאָד, ווען עס האָבן זיך באַוויזן שלום אש"ס „קידוש השם“, „די כּישופּמאַכערין פון קאַסטיליען“ און י. אַפּאַטאַשוס „פוילישע וועלדער“. צו דער קאַטעגאָריע פון יידישע געשיכטלעכע ספרים האָט שיפּער אויך פאַררעכנט די ווערק פון די יידיש-דייטשע שרייבער, ווי מאַקס בראַדס „דוד ראובני, דער פירשט פון יידן“ און ליאַן פּויכטוואַנגערס „יידן-זיס“ (אַפּנהיימער).

וואס האָט — פּרעגט שיפּער — באַווירקט די מחברים זיך צו פּאַרטיפּן אין די דאָזיקע טעמעס? האָט זיי אינספּירירט דער ריין קינסטלעריש-עסטעטישער מאַמענט. אָדער די אמתע סיבה איז אַ טיפּער קעגנװאַרטס־פּעסימיזם?

לויט שיפּערן וואַקסט דער יידישער געשיכטלעכער ראַמאַן אַרויס פּון אַ גאַנץ אַנדערן באַדן:

„ער איז אַ געשיכטלעכער ראַמאַן אויסערלעך, לויט די קינסטלערישע פּליים, מיט וועלכע ער באַנוצט זיך. אָבער אינערלעך איז ער די סאַמע היינטיקסטע קעגנװאַרטס... די מחברים פּון געשיכטלעכן ראַמאַן זוכן נישט קיין וועג, ווי זיך צו פּאַרגעסן, ווי זיך צו פּאַרלירן אין די טויזנטער פּרטים פּון פּאַרגאַנגענע, נישט מער אַקטועלע לעבנס־עפּיזאָדן. פּונקט פּאַרקערט: זיי אַקטואַליזירן דאָס פּאַרגאַנגענע... דאָס ווידער ווירקט אַזוי, אַז מען באַנעמט די העלדן, זייערע פּראַבלעמען און ראַנגלענישן, ווי די פּראַבלעמען און קאַמפּן פּון אונדזער אייגענער צייט... דער היסטאָרישער ראַמאַן ברענגט אונדז צוריק צו די „אורבילדער פּון דער יידישער נשמה“. ער באַרייכערט אויך אונדזער באַוווּסטיזן דורך דעם, וואָס ער דערמאַנט יעדן פּון אונדז, אַז ער איז „אַ צווייג פּון אַ גרויסן, אוראַלטן בוים, אַ פּאָדעם וואָס איז איינגעוועבט אין אַלטע, אַלטע פּרוכטן...“

אין זיין ווייטערדיקן אַנאַליז ווייזט ד״ר י. שיפּער אַן אויף דעם כאַראַקטעריסטישן פּאַקט, וואָס די מחברים פּון די היסטאָרישע ראַמאַנען דערווייטערן זיך פּון ביבלישע טעמעס און שטעלן זיך אָפּ אויף עפּיזאָדן פּון אונדזער געשיכטלעכן גלות-לעבן, מערס־טענטיילס זינט דעם 16טן יאָרהונדערט ביז דעם אָנהויב פּון 19טן.

דאָס דערנענטערן זיך פּון די קינסטלער צו אַט דעם צייטאַפּשניט האַלט שיפּער פּאַר אַ סימן פּון רייפּקייט, וואָס די יידישע נאַציאָנאַלע באַוועגונג האָט דערגרייכט. נאָר אין איר בראַשית־פּעריאָד האָט זי געוואַלט „אויסמעקן דאָס צוויי טויזנט יאָריקע וואַנדער־לעבן פּון אונדזער נשמה“. אַזאַ צוגאַנג איז פּאַרשטענדלעך ביי פּיאַנערן־פּראַפּאַגאַנדיסטן, וואָס אין זייער גלויביקער נאַיווקייט איז „אַזאַ שפּרונג פּון גלות צו די גראַניטענע שיכטן פּון יידישן גייסט, צו ציון, אַ פּאַרשטענדלעכע און נאַטירלעכע דערשיינונג. זיי זעען אָבער נישט, אַז אויף די גראַניטענע שיכטן פּון ביבלישן גייסט זענען בעת דעם גלות אַנגעוואַקסן נייע שיכטן... נייע ווערטן“.

„די מענטשלעכע נשמה — שרייבט שיפּער — איז נישט קיין טאַול, וווּ דו קאַנסט יעדעס מאָל אויסמעקן דאָס אַנגעשריבענע וואָרט און אַרײַנשרייבן אַ ניי וואָרט, נייע חלומות און נייע געדאַנקען. מיר זענען נישט קיין „טאַבולאַ ראַסאַ“, אַ ריין בלאַט פּאַר שפּאַגל נייע פּאַרשרייבונגען. אַזוי האָט מען געהאַלטן אין דער יוגנטצייט פּון אײראָ־פּעישן ראַציאָנאַליזם, אַזוי איז געווען די אויפפאַסונג אויך אין אונדזער ראַציאָנאַליסטי־שער תקופּה, אין דער צייט פּון דער השפּלה, וואָס האָט באַרירט מיט אירע פּליגל דאָס וויגעלע פּון אונדזער מאַדערנער באַוועגונג“.

גרויס איז געווען די השפּעה פּון יצחק שיפּער אויף דער יידישער אַקאַדעמישער יוגנט. ער האָט דערצויגן אַ דור, געווען זייער מורה־דרך. זיי האָט באַצווונגען די מענטש־לעכע וואָרעמקייט, וואָס האָט פּון אים אויסגעשטראַלט. עס האָט מיטגעריסן דער קינסט־לער אין אים. ס׳האָט פּאַרכאַפט זיין פּאַרביקע שילדערונגס־קראַפט.

דער באקאנטער יידישער היסטאריקער ד"ר רפאל מאלער שרייבט אין זיין מאמר „עמנואל רינגעלבלום — היסטאריקער פון פוילישע יידן און פון זייער אומקום און גבורה“: „א תלמיד ותיק פון יצחק שיפער אין מעטאדן פון פארשן געשיכטע, האט רינגעלבלום אויך דערמאנט זיין אויסגעצייכנטן לערער אין זיין לעבנסוועג ווי א געזעל-שאפטלעכער טוער און פאליטישער קעמפער... אנגעקומען אין ווארשע אין 1920, האט ע. רינגעלבלום זיך פארשריבן אויף דעם הומאניסטישן פאקולטעט, ווו ער האט שטודירט געשיכטע אונטער דער פירונג פון די פראפעסארן יאן קאכאנאווסקי און מארצעלי האנדעלסמאן. זיין אייגנטלעכער מדריך אויפן געביט פון געשיכטע-פארשונג איז אבער געווען ד"ר י. שיפער, וועלכער פלעגט מיט אים אדורכגיין איטלעך קאפיטל פון זיין דיסערטאציע און דיסקוטירן מיט אים יעדן פרט...“

קורץ פארן אויסברוך פון דער מלחמה האט ד"ר י. שיפער אנגעהויבן ליידן פון א הארצקראנקהייט. „אין דער צייט פון דער באלאגערונג פון ווארשע, — דערציילט ד"ר ע. רינגעלבלום אין צווייטן באנד „כתבים פון געטא“, — ווען שיפער מוז זיך אויס-באהאלטן אין קעלערן, ווערט ער צוריק געזונט. דער אייגעבראכענער שיפער גלייכט זיך אויס. עס לעבט אויף דער אלטער שיפער, דער לעבנס-פריידיקער, דער אפטימיסט, וואס איז פול מיט גלויבן אין דער צוקונפט. שיפער נעמט זיך צו זיינע וויסנשאפטלעכע פארשונגען. ער האלט לעקציעס אין די סעמינארן פון החלוץ, פון השומר, אין דעם פאלקס-אוניווערסיטעט פון דער געזעלשאפט „איקאר“ אאז"וו... פסח, 1942, איז אין דער ציוניסטישער קיך אויף זאמענהאף 13 פארגעקומען א סדר, ביי וועלכן שיפער האט גע-האלטן א פייערדיקע רעדע וועגן פארטיידיקונג אין פאל פון אן איבערזידלונגס-אקציע אין ווארשע. דעמאלט זענען דערגאנגען די ערשטע ידיעות וועגן דער העלדישער פארטיידיקונג פון דער יידישער באפעלקערונג אין דעם שטעטל נאוואגראדעק, ווען די דייטשן האבן געליטן, לפי ערך, גרויסע פארלוסטן. שיפער האט גערופן די יידישע יוגנט צו נעמען זיך א ביישפיל פון דער יידישע געשיכטע, פון די מכבים, פון די קעמפער אין יאר 1905...“

א באזונדער שיין קאפיטל האט יצחק שיפער פארשריבן אין זיין קאמף קעגן דער הפקות פון יודענראט. ד"ר רינגעלבלום גיט וועגן דעם איבער פאלגנדיקע פרטים: „צוזאמען מיט פארשטייער פון אנדערע פאליטישע ריכטונגען האט שיפער זיך באטייליקט אין דער געזעלשאפטלעכער קאמיסיע, וואס האט געפרווט צוזאמענארבעטן מיט דעם „יודענראט“ און אויסגלייכן זיינע קרומע וועגן. שיפער איז דעלעגירט געווארן אין דער קאנטראל-אפטיילונג און אין ארבעטס-אמט. נאכן איבעררייסן אלע באציונגען מיט דער קהילה מצד די געזעלשאפטלעכע קרייזן, איז שיפער ארויסגעטראטן פון די דאזיקע אפטיילונגען.“

א גרויסן רושם האט געמאכט אין געטא די פארטיידיקונג פון ד"ר מינוועס דורך ד"ר שיפערן פאר דעם דיסציפלינאר-געריכט פון דער קהילה. מינוועסן איז פארגעווארפן געווארן דאס ארויסגעבן א העקטאגראפירטן מאטעריאל מיט א שארפער קריטיק פון דער טעטיקייט פון דעם יידישן שפיטאל.

מינוועס האָט דאָרט אויפגעדעקט די שוידערלעכע באַדינגונגען, וואָס האָבן גע-
הערשט אין שפּיטאַל, פון וועלכן קראַנקע פּלעגן אַנטלויפן, נישט קאָנענדיק מער אויס-
האַלטן. די קהילה-מושלים איז שטאַרק נישט געפּעלן געוואָרן דאָס אויפדעקן פון דער
קאַרופּציע און דעמאָראַליזאַציע פון קהילה-אַפּאַראַט. דעריבער האָט מען פאַרפירט קעגן
אים אַ פּראָצעס. אַדאָנק שיפּערס צעשמעטערנדיקער קריטיק איז ד"ר מינוועס אַרויס
אַ באַפרייטער.

אין אַפּריל 1942 האָט צווישן דער טעראָריזירטער, פאַרהונגערטער באַפעלקערונג
אין וואַרשעווער געטאָ זיך פאַרשפּרייט אַ קלאַנג, אַז ס'זענען געבליבן פאַר די יידן נאָך
פּערציק טעג צום לעבן; אַז צום געטאָ דערנענטערט זיך די „עס-עס טויטן-קלאַנגע“.
ס'איז געוועזן פּרייטיק, דער 17טער אַפּריל. די גאַנצע צייט האָט מען געהערט פאַרצווייפּל-
טע הילפּסרופן, אַ פּיפּעריי און שיסערייען. צומאַרגנס זענען מיר געוואָרן געוואָרן: די
געשטאַפּאַ האָט אין דער נאַכט דערמאַרדעט צענדליקער מענטשן, צווישן זיי דעם יונגן
וויסנשאַפּטלער מגר. מנחם לינדער און עטלעכע געוועזענע דרוקער פון דער „פּאַלקס-
צייטונג“.

איך האָב גוט געקאָנט מנחם לינדער, אַ געוויסע צייט אפילו געאַרבעט אין דער
סטאַטיסטישער אַפּטיילונג, מיט וועלכער ער האָט אָנגעפירט אין געטאָ, אין זיין ביוראָ
אויף טלאָמאַצקע 7. איך האָב שבת, נאָך דער בלוטבאַד, געפרוּווט זיך דערשלאַגן צו
באַקאָנטע פון ביוראָ. אויף דער נאַוואָליפּקי גאַס האָב איך מיט אַ מאָל דערזען מענטשן
לויפן אין פּאַניק. באַלד איז מיר קלאָר געוואָרן, אַז דאָ שפּילט זיך אַפּ איינע פון די
געוויינלעכע „לאַפּאַנקעס“. פּדי אויסצומיידן די פּאַסטקע, בין איך אַריין אין נאַענטסטן
הויז. צו מיין גליק האָב איך זיך גלייך אַריענטירט, אַז דאָ וווינט דער באַוואוסטער מאַלער
וואָלף (וואַלאַדיסלאָו) וויינטרויב מיט וועמענס משפּחה איך בין געווען באַפריינדעט. אין
זיין שטוב זענען געווען נאָך עטלעכע יחידים און צו מיין גרויסער איבערראַשונג אויך
— ד"ר יצחק שיפּער. נאָך דעם ווי מיר האָבן זיך אַ ביסל באַרויקט, האָט זיך צווישן אונדז
אַנטוויקלט אַ שמועס. מען האָט גערעדט וועגן דעם, וואָס עס טוט זיך אויף די פּראָנטן
און אויף דער אַרישער זייט.

איך געדענק שיפּערס רעאַקציע אויף אונדזערע ידיעות און מיינונגען: די אַנטי-
יידישע פּאָליטיק פון די פּוילישע רעגירונגען ערב דער מלחמה און די נאַצישע מעשים
תּעוועים האָבן טיף פאַרגיפּטעט דאָס פּוילישע פּאַלק. ס'וועט נישט זיין לייכט אין דער
צוקונפּט אויסצוואַרצלען די זוימען פון האָס, אָבער איצט שטייט אַן אַנדערע אויפגאַבע
פאַר אונדז — צו דערלעבן דעם סוף פון דער מלחמה. שיפּער האָט דערמאַנט, אַז דאָס
לויפן אויף די מזרח-געביטן איז געווען אַ לאַגישער שריט, הגם די שפּעטערדיקע
פּאָליטישע אַנטוויקלונגען האָבן אויך די געביטן איינגעשלאָסן אין דעם נאַצישן פּיער-
רינג. ער האָט „געטרייסט“ וואָלף וויינטרויב, אַז ער וועט נאָך זען זיין טאַכטער „סאַ-
רעקאַ“, אַז ס'וועלן אין פּרייען וואַרשע נאָך שפּילן יידישע טעאַטער-טרופן און ער
וועט נאָך פאַר זיי מאַלן דעקאָראַציעס... דאָן איז דער שמועס אַריבער צו די פירעכצן
פון יודענראַט און צו די לעצטע גרויליקע נאַכט-געשעענישן, וואָס האָבן פאַרשניטן דאָס
לעבן פון מנחם לינדער...

ד"ר י. שיפער האָט אַדורכגעמאַכט דעם גאַנצן מאַרטירער־וועג פון געטאַ-
וואַרשע. ער איז פאַרשיקט געוואָרן אין אַ קאַנצענטראַציע-לאַגער אין לובלינער קאַנט.
אַן איינזאַמער, אָפּגעריסן פון זיין פרוי און טאָכטער האָט ער געטיילט דעם גורל פון
די מיליאָנען יידן, וואָס זענען אומגעקומען על קידוש השם ועם. זיין נאָמען וועט אָבער
אויף אייביק בלייבן פאַרבונדן מיט דער מזרח־איראָפּעיִשער ייִדישער תקופה, ווי איינער
פון אירע טרוימער און בויער, ווי איינער פון די שענסטע רעפּרעזענטאַנטן פון ייִדישן
גייסט, פאַר וועמען געשיכטע איז געווען אַ לעבעדיקער אמת, אַן אַחריותפולע דינסט
פאַרן פּאָלק — פאַר די ליידנדיקע און נאָך גאולה בענקדיקע ייִדישע מאַסן.

✱

דור ראָזנטאַל

געבוירן אין וואַרשע, ווו ער האָט פאַרענדיקט גימנאַזיע און דאַן שטודירט יוריספרודענץ
אויפן וואַרשעווער אוניווערסיטעט. פון פריסטער יוגנט טעטיק אין דער ציוניסטישער אַר-
בעטער-באַוועגונג און אין דער גרופע פון די פּועלי-ציון סטודענטן. דורכגעמאַכט געטאַ-
וואַרשע און לאַגערן. באַפרייט געוואָרן אין בערגען-בעלזען, ווו ער האָט רעדאַגירט
„אונדזער שטימע“ און „דאָס וואַכנבלאַט“. זינט 1949 אין די פאַראייניקטע שטאַטן. עקזע-
קוטיוו-דירעקטאָר פון הסתדרות-קאַמפּיין אין פּילאַדעלפיע. פאַרעפנטלעכט אַרטיקלען אין
„ייִדישער קעמפּער“, די אָפּהאַנדלונג וועגן ד"ר יצחק שיפער איז אַ טייל פון אַ גרעסע-
רער אַרבעט.

א הויז אין וואַרשעווער געטאָ

דער היינטיקער דור און די דורות, וואָס וועלן נאָכקומען, וועלן לאַנגע יאָרן זיך דאַרפן גריבלען אין די דאָקומענטן פון דער טראַגישער נאַצי־תּקופּה, כדי צו לערנען וועגן דעם פענאַמען, וואָס ווערט באַצייכנט ווי דער גייסיטיקער ווידערשטאַנד פון אונדזער פּאָלק בימי היטלער. דאָס איז דער פענאַמען פון שפרודלדיקער דערפינדערישקייט, איניציאַטיוו און אומבאַגרייפלעכן מסירת־נפש, וואָס האָט זיך אַנטפלעקט ביי דער אַנפֿי־רערשאַפט פון די אַקטיווע גרופּעס און בכלל ביי יחידים אין די געטאָס. אַ זעלטנהייט, וואָס מען געפינט נישט ביי קיין אַנדערע אומות־העולם, איז דער פאַרנעם פון דער סאַציאַלער הילפּסאַרבעט און קולטור־דערצייערישער טעטיקייט, וואָס איז אַרגאַניזירט געוואָרן אין די געטאָס כּמעט אויפן גאַנצן שטח פון אַקופּירטן פּוילן.

שוין אין די ערשטע טעג פון דער מלחמה, בעת די גרויזאַמע באַמבאַרדירונגען דורך דייטשע עראַפּלאַנען, זעט מען שוין אויף די גאַסן און אין די הייף פון וואַרשע יידישע דאָקטוירים, קראַנקשוועסטער, לערער און סתם יידן, וועלכע פּרוּוון אויפשטעלן די ערשטע שוצפּונקטן פאַר די קרבנות פון די באַמבאַרדירונגען. עס זענען ספּאַנטאַן געשאַפן געוואָרן מעדיצינישע פּונקטן, באַשפּייזפּונקטן אין די באַזונדערע הייף, גאַסן און ראַיאָנען פון דער ברענענדיקער שטאָט.

ביים אריינמארשירן פון די נאצישע חיילות האָט וואַרשע מיט זיך פאַרגעשטעלט אַ חרובע שטאָט. די פאַרצווייגטע יידישע הילפסאַרבעט האָט זיך אָנגעהויבן גלייך פון די ערשטע טעג פון דער „נייער ערע“ אין דער געשיכטע פון יידישן פּאָלק. און דער פאַרמעסט אונדזערער איז אָנגעגאַנגען דורך דער גאַנצער צייט פון דער נאצישער אָקופאַציע.

ביון היינטיקן טאָג איז דער דאָזיקער פאַרמעסט אומבאַגרייפלעך אַפילו פאַר מיר אַליין, וואָס דער גורל האָט מיך פאַרבונדן מיט דער גרופע פון די ערשטיי אַקטיוויסטן ביים אַרגאַניזירן די שוץ פאַרן טראַגישסטן און אומגליקלעכסטן קרבן פון דער דאָזיקער צייט — דעם יידישן קינד.

מיר האָבן דעמאָלט געוווינט אויף נאָוואַליפּקי 31, נישט ווייט פון דער באַראַ-כאַוו-שול אויף נאָוואַליפּקי 68, מיט וועלכער איך בין געווען פאַרבונדן נישט נאָר פראַ-פעסיאָנעל, אַלס לערערין, נאָר אויך גייסטיק. די באַראַכאַוו-שול איז אין געטאָ געוואָרן דער צענטער פון אומלעגאַלע אַקטיוויטעטן — פּאָליטישע, קולטורעלע און דערציערישע. די שול איז אויך געוואָרן דער צענטער פון די אַרכיוון געשאַפן פון ד״ר ע. רינגעלבלום. אונטערן צודעק פון דער אַפיציעל דערלויבטער קיך פאַר קינדער, איז די באַראַ-כאַוו-שול געוואָרן אַ צענטער פון דער אומלעגאַלער דערציונגס-אַרבעט. צווישן מיינע שילער אין דער באַראַכאַוו-שול האָבן זיך געפונען די צוויי העלדישע יוגנטלעכע, דוד גראַבער און נחום גזשיוואַטש, וועלכע האָבן צוזאַמען מיטן לערער ליכטענשטיין דורכ-געפירט דאָס באַגראַבן די מילכקאַנען און די קעסטלעך מיטן רינגעלבלום-אַרכיוו. איך האָב זיך מיט זיי געטראַפן אין די ערשטע טעג נאָך דער קאַפיטולאַציע

פון וואַרשע, ווען זיי האָבן אונדז, די לערער, געהאַלפן אַפרייניקן דעם הויף און די גאַס פאַר דער באַראַכאַוו-שול פון ציגל, מיסט און גלאַזברוכוואַרג, כדי צו עפענען אַ וועג צום אַריינגאַנג. עס זענען מיר נאָך לעבעדיק אין זכרון זייערע אויסגעמאַגערטע פנימער מיט די איינגעפאַלענע באַקן און גרויסע, צעעפנטע אויגן, פול מיט קינדערשער נאָוויטעט — פון נישט קאַנען באַנעמען די רשעותדיקע ווירקלעכקייט.

גלייכצייטיק מיטן וווקס פון די כל המינים פאַרפּאָלגונגען, קאַנפּיסקאַציע פון יידי-שע פאַרמעגנס, רויבאַנפּאָלן און עפנטלעכע מאַרדן, האָט זיך אין וואַרשעווער געטאָ גע-נומען פאַרוועבן אַ געזעלשאַפטלעכער אַקטיוו פון פאַרשטייער פון די פאַרטייאישע גרופעס, וואָס זענען געווען טעטיק פאַר דער מלחמה. ד״ר עמנואל רינגעלבלום האָט איבערגענומען די אַנפירערשאַפט איבער די פון פריער שוין געשאַפענע ספּאַנטאַנע שוצפונקטן און האָט אַרגאַניזירט די קערפערשאַפט אונטערן נאָמען „זשיטאַס“ — יידישע סאָציאַלע הילפס-אַרגאַניזאַציע.

ווען דאָס וואַרשעווער געטאָ איז איינגעשטעלט געוואָרן, נאָוועמבער 1940, האָבן זיך דאָרט שוין געפונען אַן ערך 400.000 יידן. די צענטראַלע פאַר קינדער-באַזאַרגונג „צענטאַס“, איז אויסגעטיילט געוואָרן דורכן „זשיטאַס“. אין שפיץ פון „צענטאַס“ איז אַוועקגעשטעלט געוואָרן איינער פון די פירער פון לינקע פּועלי-ציון, ד״ר אַדאַלף בערמאַן. „צענטאַס“ האָט געהאַט אַן אויפזיכט איבער 110 אינסטיטוציעס מיט אַן ערך 25.000 קינדער, דאָס הייסט קרוב 25 פראַצענט פון דער אַלגעמיינער צאָל קינדער אין געטאָ. ביים פאַרטיילן די פאַרציע זופ און 10 גראָם ברויט פאַר די קינדער, זענען די קיכן גלייך געוואָרן נעסטן פון אומלעגאַלער דערציונג און בילדונג, אין קאַמפלעטן ביו צען קינדער — אַ טעטיקייט, וואָס האָט געדראַט מיט טויטשטראַף.

אויגוסט 1940 האָבן די דייטשן אַרויסגעגעבן אַ דערלויבעניש צו עפענען שולן אין געטאָ אונטער דער השגחה פון יודענראַט. אין שול־קאָמיטעט ביים יודענראַט זענען אַריין פאַרטרעטער פון די פאַרשידענע טיפן שולן, וואָס האָבן עקזיסטירט פאַר דער מלחמה, ווי „זישאָ“, „תרבות“, „יבנה“, „בית יעקב“ און אַנדערע. יעדער שול־קוראַטאָריום האָט גע־ האָט אויטאָנאָמיע און האָט אָנגעפירט מיט די לימודים לויט זיין אידעאָלאָגישער איינ־ שטעלונג.

דאָס איינציקע נאַרמאַלע לערניאַר איז געווען דאָס שול־יאָר 1941-1942, ביז די מאַסן־אויסזידלונגען פון יולי 1942. עס איז בכּן נישט געווען גענוג צייט צו שאַפן אַן איינהייטלעכן שול־סיסטעם. האַרבסט 1942, אין דעם איינגעשרומפּענעם געטאָ, איז אָבער ווייטער פאַרגעזעצט געוואָרן דאָס אומלעגאַלע לערנען מיט די קינדער אַרום די שאַפן און אַרבעטס־לאַגען. אַ דאַנק דער איבערמענטשלעכער מסירת־נפש פון די לערער, עלטערן און די קינדער, ווערט ווייטער אָנגעפירט די אַרבעט מיט די שול־קאָמפּלעטן, וועלכע קומען זיך צונויף אין די באַהעלטענישן — קעלערן, בוידעם־שטיבלעך, אין גריבער און לעכער און אין די בונקערס פון דער קאָמפּס־אַרגאַניזאַציע.

דער ציל פון די לערער איז געווען צו געבן די קינדער מאַראַלישע שטיצע, נאַציאָ־ נאַלע אויפקלערונג, און זיי צוגרייטן אַנטיילצונעמען אין אַקטן פון ווידערשטאַנד. בעתן אויפּשטאַנד אין וואַרשעווער געטאָ זענען לערער און תלמידים געשטאַנען זייט ביי זייט אויף די באַריקאַדן פון ברענענדיקן געטאָ.

די אָפּפּערוויליקייט פון דער יוגנט, דער געמיט־צושטאַנד פון די אויסגעמאַטערטע קינדער, קומט בולט צום אויסדרוק אין די פאַרצייכענונגען פון די צוויי תלמידים מיינע פון דער באַראַכאָוו־שול אויף נאַוואַליפּקי 68, דוד גראַבער און נחום גושיוואַטש, וואָס זענען געפונען געוואָרן אין דעם רינגעלבלום־אַרכיוו.

ביידע פּלעגן אָפּט נישט וועלן גיין אַהיים אין די אָונטן און זענען געבליבן נעכטיקן אויף דער פּייכטער פּאָדלאַגע פון דער חרוב־געוואָרענער שול־געביידע מיט די צעבראַכענע פּענצטערשויבן. וואָס די צוויי בחורים האָבן אַלץ נישט געטאָן אין יענע טעג, כדי דער בנין פון דער שול זאָל צוריק ווערן אַ צענטער פאַר די קינדער, וווּ זיי האָבן באַקומען אַ ביסל שפּייז און געהיימע דערציִונג.

געשטאַמט האָבן זיי ביידע פון דער וואַרשעווער יידישער אַרעמקייט, קינדער פון אַרבעטער־משפּחות. דוד גראַבער האָט אין זיינע קינדער־יאָרן גענאָסן פון אַ פּאַרהעלט־ נישמעסיק וואַרעמער אַטמאָספּער אין זיין היים. דער טאַטע זיינער איז געווען אַן אַרבע־ טער און אויך די מוטער האָט שווער געהאַרעוועט, כדי אים מיט זיין שוועסטערל צו קאָנען שיקן אין שול. די עלטערן האָבן פשוט געשפּאַרט דעם ביסן פון מויל, כדי ער זאָל נישט דאַרפן איבעררייסן דאָס לערנען און פאַרענדיקן נאַרמאַל די שול. דוד האָט זיך אויסגעצייכנט אין די לימודים, ער איז געווען איינער פון די פּעיקסטע און אינטע־ ליגענטסטע תלמידים פון זיין קלאַס.

נחום דאַקעגן האָט פון קיין וואַרעמער אַטמאָספּער אין זיין שטוב נישט גענאָסן. זיינע עלטערן האָבן געהערט צו די אַרעמסטע אויף דער גענשע־גאַס. דאָס אַלטע הויז אויף גענשע 187, וווּ זיי האָבן געווינט, איז איינגעפּאַלן נאָך פאַרן אויסברוך פון דער מלחמה און די גאַנצע משפּחה האָט זיך ממש געוואַלגערט אויף דער גאַס.

דער קליינער נחום האָט אַפּילו נישט באַוווּן צו פאַרענדיקן די זיבנקלאַסיקע פּאַלקסשול. אין פינפטן קלאַס האָט ער שוין דאָס לערנען געמוזט איבעררייסן און איז

געגאנגען אַרבעטן אין אַ סטאַליער־וואַרשטאַט און שפּעטער אין אַ דרוקעריי. פון זיינע מאַגערע פּאַרדינסטן האָט ער געמוזט העלפּן אויסהאַלטן זיין משפּחה.

די ביידע שילער מיינע, ווי בכלל די יוגנט אין אונדזערע שולן, האָבן מיט דורשט אין זיך איינגעזאַפּט דאָס אַלץ, וואָס די לערער האָבן באַוווּן אין זיי איינצופּלאַנצן. די שול איז געווען זייער צווייטע היים. אין אַן עת צרה זענען זיי געווען פון די ערשטע צו נעמען אויף זיך שווערע און פּאַראַנטוואַרטלעכע התחייבותן.

אין די פּיינלעכע טעג פון הונגער אין וואַרשעווער געטאָ זענען ביידע תמיד געשטאַנען ביי דער זייט פון דער פּאַרוואַלטערין פון דער קינדער־קיך אויף נאָוואַליפּקי 68 — פעלאַ הערצליך־בליט; געהאַלפּן דעם דירעקטאָר פון דער אומלעגאַלער שול, דעם אַנערקענטן קינדער־פּריינד און פעדאָאָג, נתן סמאָליאַר; דעם לערער ישראל ליכטענשטיין און זיין פּרוי, די מאַלערין געלע סעקשטיין; דער געטרייער לערערין ליזאַ נאַכטענשטיין און אַלע איבעריקע לערער און טוער אַרום דעם וויכטיקן קולטור־צענטער, נאָוואַליפּקי 68.

נישט אין מאַל פּלעגט דאָס האַרץ אין מיר פּאַרגליווערט ווערן פאַר שרעק, ווען די קינדער פּלעגן דורך די לעכער פון דער געטאָוואַנט זיך אַדורכרייסן אויף דער צוויי־טער זייט מויער, פּדי אַריינצוברענגען אַ ביסל קאַרטאָפּל, אַ שטיקל ברויט, אַ כּזית פעטס פאַר דער קינדער־קיך, פאַרן גרויסן קעסל אַנגעפּילט מיט וואַסער, צו וועלכן אַזוי פּיל הונגעריקע מיילעכלעך האָבן אַרויסגעקוקט.

איך געדענק אַ גרויען ווינטערדיקן פּרימאַרגן, ווען דער פּראָסט האָט געקנאַקט און דער גליטשיקער וועג האָט אָפּגעהאַלטן דעם גאַנג. נחום איז אויף דעם געפּערלעכן וועג געקראָכן אויף אַלע פּיר מיט אַ בינטל צעבראַכענע ברעטער פון אַ פּאַרקאַן, כּדי מיר זאָלן קאָנען איינהייצן דאָס קליינע אייזערנע אייוועלע מיט דער לאַנגער פּאַרוזשאַ־ווערטער בלעכענער רער, וואָס האָט זיך געצויגן איבער דער לענג פון זייער קליינעם קלאַסימער אונטערן מאַגאַזין, אין אַ קעלער. די קינדער זענען געזעסן איינגעוויקלט אין אַלע מאַנטלעך, פּאַרבונדן מיט שאַלן און פּלאַכטעס און אַריינגעבלאַזן דעם וואַרע־מען אַטעם אינעווייניק אונטער דער פּאַזוכע, כּדי אַ ביסל זיך אָנצוואַרעמען. מיט דורשטיקע אויגן, וואָס האָבן קוים אַרויסגעקוקט פון פּאַרוויקלטן קאַפּ, האָבן זיי נאָכ־געפּאַלגט די רייד פון דער לערערין...

דוד איז געווען העכער און שטאַרקער פון נחומען. פּלעגט ער שלעפּן אויף די פּלייצעס גאַנצע זעק מיט געפּרוירענע בורעקעס און קרויט, וואָס די דייטשן האָבן אַריינגעשיקט אַלס שפּייז פאַר די געטאָ־קיכן. אויך אין דער קאַנספּיראַטיווער אונטער־ערדישער טעטיקייט האָבן די צוויי בחורים זיך אויסגעצייכנט, באַזונדערס אין יענע טעג, ווען מען איז געווען אַרומגערינגלט מיט „שמאַלצ־אונזיקעס“ און כּל־מיני מוסרים. ביידע האָבן זיי גענומען אויף זיך די געפּערלעכע מיסיע פון מיטאַרבעט אין דעם ריב־געלב־לום־אַרכיוו, זיי ווערן די היטער און שפּעטער די באַגרעבער פון די אַרכיוו־קעסטלעך.

אין דעם רינגעלב־לום־אַרכיוו, וואָס איז אויסגעגראָבן געוואָרן נאָך דער מלחמה, האָט מען געפונען די באַשרייבונגען און צוואות פון די צוויי יוגע, העלדישע קינדער. אַט וואָס זיי האָבן געוואַלט זאָגן אין די לעצטע מינוטן פון זייער לעבן :

„... ווען איך שרייב דאָס בריוול, זיך איך ביי דער אַרבעט, דעם 30סטן יולי 1942, זעקס פאַר נאַכט. אַנגעטאָן פּולקאַם... עפעס צו עסן... איך גיי שנעל

אַראָפּ אויף דער גאַס און איך דערוויס זיך, אַז סמאָטשע און דזשעלבע, ביז גענשע, זענען בלאַקירט מיט זשאַנדאַרמערע. מיינע עלטערן וווינען אויף פּאַוויע 41. איך פּרעג זיך שנעל, וואָס ס'הערט זיך, און מען ענטפּערט מיר, אַז עס איז בלאַקירט. איך ווייס נישט דעם גורל פון מיינע עלטערן. איך וואַרט, איך זאל שנעל קאָנען גיין זען, וואָס עס הערט זיך ביי זיי. אַט הער איך אַ געוואַלט. מען גייט. איך בין שוין אויפן הויף. איך בין שוין אין לאַקאַל און איצט גיי איך צו מיינע עלטערן, צו זען, וואָס עס הערט זיך. איך ווייס נישט, צי איך וועל אייך קאָנען דערציילן, וואָס עס איז ווייטער געשען...

געענדיקט. איך הייס נחום גזשוואַטש

1942.7.30

אויף דער צווייטער זייט פון די פּאַרצייכענונגען ליינען מיר ווייטער :

„פון 2טן אויגוסט 1942. איך האַלט אין מיטן שרייבן און עס איז אַ שרעק-לעכע שיסעריי אויף דער גאַס. אַרויסגיין אויפן בלאַקאָן, וועט מען סיי ווי גאַרנישט זען. אָבער פון איינס בין איך שטאַלץ, וואָס איז די גרעסטע גרוילטעג האָב איך ריזיקירט מיין קאַפּ. איך בין געווען איינער פון די, וועלכע האָבן באַגראָבן דעם אוצר פון פיין פון יידישן פּאָלק אין דער היט-לעריסטישער גובערניע. אין די טעג, ווען מען האָט געשאָסן צענדליקער מענטשן פאַר פאַרשידענע פאַרברעכנס, האָב איך באַגראָבן און באַהאַלטן דאָס דאָזיקע מאַטעריאַל, כדי איר זאלט וויסן וועגן פיין און מאַרדן פון דער היטלעריסטישער טיראַניע.“

דאָן קומט נאָך אַ זייטל :

„מיין צוואַה : איך שרייב מיין צוואַה. איך זיך און וואַרט. מיר האָבן פאַר-לירן דעם קאַנטאַקט מיט אַלע אונדזערע חברים. אין די בעסטע יאָרן פון אַרבעט זענען מיר אָפּגעהאַקט געוואָרן. איך, דער לערער ליכטענשטיין, און גראַבער האָבן באַשלאָסן, אַז טאַקע אין אַזאַ צייט זאלן מיר באַשרייבן די איצטיקע צייט, און מיר האָבן עס אָנגעהויבן טאָן, נעכטן אין דער נאַכט, ווען מיר האָבן נישט געוויסט, צי מיר וועלן דערלעבן ביז היינט, דעם 3טן אויגוסט 1942. צען מינוט נאָך האַלב צוויי ענדיק איך דאָס שרייבן. מיר ווילן נישט בלייבן לעבן צו (ראַטעווען) אונדזער פּערזענלעך לעבן, נאָר צו אַלאַרמירן די וועלט.

„איך בין שטאַלץ, וואָס איך בין גערופן געוואָרן צו שאַפן און דרוקן די אומלעגאַלע צייטונג „יוגנט-רוף“ (אַרויסגעגעבן דורך דער באַראַכאווי-יוגנט — ג. ס.).

„איך בין געווען אין דער עלטסטער גרופע אין דער מיליטערישער אָרגאַן-
ניזאַציע. מיר באַגראָבן אַלץ אין קבר, דעם דאָזיקן אוצר. איך און גראַבער
האַבן ביז די לעצטע מינוטן געהאַט קאָנטאַקט, און דעם דאָזיקן העפט
באַשריבן און באַהאַלטן...“

נחום גזשיוואַטש

1942.8.3

(אַרכיוו פון יידישן היסטאָרישן אינסטיטוט אין וואַרשע,

דאָקומענט נומ. 1337)

מיר ברענגען אויך אַן אויסצוג פון צווייטן העפט מיט פאַרצייכענונגען פון דוד
גראַבער (אַרכיוו פון יידישן היסטאָרישן אינסטיטוט אין וואַרשע, נומ. 1720).

„אונדזער ציל — סאַבאַטירן און פאַרניכטן אין דער „שטיל“ דעם דייטשן
פראַנט. אונדזער אַרבעט איז געווען אַ מינימאַלע. וואָס האָבן מיר אַלס
יידן געקאַנט אויפֿטאָן אין די וואָס אַ מאַל ענגערע מויערן. אָבער דער
באַוווּסטזיין, אַז מיר שטייען נישט אין אַ זייט און וואַרטן אויף משיח, נאָר
גרייטן זיך צום מאַמענט, ווען מען וועט דאַרפֿן אַרויסטרעטן אין קאַמף,
די פרייד און באַגייסטערונג, די לעקציעס פון האַלטן געווער, אויפֿרייס־
מאַטעריאַל און מיליטערישע איבונגען האָבן אונדז באַגייסטערט. די חברה
האַט געפֿיבערט. גליקלעך איז געווען דער, וועמען מען האָט אָנגענומען
אין דער אָרגאַניזאַציע... (זייט 11).

„ריכטיק איז דער פֿראַיעקט פון לערער ליכטענשטיין... ביי נאַכט אונטער־
צינדן דאָס געטאָ פון אַלע זייטן, די יידן זאָלן אַרויס אויף די מויערן און
מיט מעסער און העק זיך וואַרפֿן אויף די דייטשן — זאָלן זיי אונדז אויס־
שיסן, וועלן מיר אָבער וויסן פֿאַר וואָס, מיר וועלן שטאַרבן ווי העלדן. עס
וועט זיכער אויפֿרודערן אונדזערע שכנים, די פּאָליאַקן. זיי וועלן אפשר
אויסנוצן די געלעגנהייט. מיר וועלן בלייבן אין דער געשיכטע פֿונקט ווי
נעמיראַוו... (זייט 17).

„... איך שרייב דאָס דעם 20סטן יולי — די איבערזידלונג פון וואַרשעווער
יידן... ס'איז נישט מעגלעך אַרויסצושטעקן די נאָז אויפֿן גאַס. אויך אין די
ווינונגען איז מען נישט זיכער. עס איז דער פערטער טאָג פון גרויזאַמען
פראַצעס. מיר זענען געבליבן אין דרייען. דער לערער ליכטענשטיין,
גזשיוואַטש און איך. מיר האָבן באַשלאָסן אָנצושרייבן די צוואה. צונויפֿ־
נעמען די מאַטעריאַלן פון דער אַקציע און עס באַגראָבן. מיר מוזן זיך
איילן. מיר זענען נישט זיכער מיט דער שעה. נעכטן האָבן מיר געאַרבעט
ביז שפעט אין דער נאַכט... (זייט 27).

„... איך וויל נישט קיין דאַנק, פֿאַר מיר וועט גענוג זיין, אַז די קינפֿטיקע
דורות וועלן דערמאָנען אונדזער צייט, אַז אין אַ באַפֿרייטער וועלט וועט
מען דערמאָנען אונדזערע ליידן און פיין, אַז אין אַזאַ צייט פון אונטערגאַנג
האַבן זיך געפֿונען מענטשן, וועלכע האָבן געהאַט מוט צו טאָן אַזעלכע
אַרבעטן. נישט פֿאַר קיין דאַנק זענען מיר אויפֿגעווען גאַנצע נעכט...“

מיט וואָס פאַראַ פּרייד מיר האָבן אויפגענומען יעדן נייעם מאַטעריאַל. מיר האָבן געפילט אונדזער אַחריות. מיר האָבן זיך נישט געשראַקן פאַר דער ריזיקע. מיר האָבן זיך אָפגעגעבן אַ דיין וחשבון, אַז מיר שאַפן אַ שטיק געשיכטע, און דאָס איז וויכטיקער ווי איינצלע לעבנס (זייט 30). באַזונדערס דערשיטערנדיק זענען די ווייטערדיקע שורות פון דעם מערקווירדיקן דאַקומענט :

”... מיר וואָלטן זיך געלאָזט די אברים אָפּשניידן און נישט אויסגעבן דעם סוד... דאָס וואָס מיר האָבן נישט געקאַנט אויסשרייען פאַר דער וועלט, האָבן מיר באַגראָבן אין דער ערד... איך וואָלט געוואָלט דערלעבן דעם מאַמענט, ווען מען וועט קאַנען אויסגראָבן דעם אוצר און אויסשרייען דעם אמת, זאָל זיך די וועלט דערוויסן... מיר וועלן עס אָבער זיכער נישט דערלעבן און דערפאַר שרייב איך מיין צוואה. זאָל דער אוצר אַריין אין גוטע הענט, זאָל ער דערלעבן בעסערע צייטן. זאָל ער אַלאַרמירן די וועלט, וואָס עס איז זיך פאַרלאָפן אין 20סטן יאָרהונדערט. אונדזער אלעמענס ווונטש איז, אַז נאָכן פּובליקירן אים, זאָל פאַר אים אָפגעגעבן ווערן אַ באַזונדער אַרט אין באַראַכאוּ-מוזיי אין אַ באַפרייט ארץ-ישראל... מיר קאַנען איצט רויק שטאַרבן, מיר האָבן אונדזער שליחות געטאַן. זאָל אונדז די געשיכטע אַרויסגעבן איר צייגעניש... (זייט 31).

דוד גראַבער

דעם 8טן מערץ, 1942.”

נחום גושיוואַטש איז אַלט געוואָרן 16 יאָר און דוד גראַבער — 17 יאָר. זיי זענען ביידע פאַרשאַטן געוואָרן, צוזאַמען מיטן לערער ליכטענשטיין, ווען די דייטשן האָבן אויפגעריסן דאָס הויז אויף נאַוואָליפקי 68. די קורצע אויסצוגן פון זייערע צוואות גע- הערן צו די וויכטיקסטע היסטאָרישע דאַקומענטן פון וואַרשעווער געטאָ. זיי גיבן אונדז אַ בילד וועגן דער העלדישקייט פון דער יוגנט און דער ראָל פון דער אומלעגאַלער דערציִונג, וואָס האָט אין די קינדער געוועקט נאַציאָנאַלן שטאַלץ און זיי מאַראַליש געקערעפטיקט אין דער דאָזיקער גרויליקער צייט.

★

געניע סילקעס

געבוירן אין בריסק דליטע, געענדיקט יידיש-העברעיִשע פאַלקסשול און פּוילישע גימנאַזיע. גראַדוירט פון ווילנער יידישן לערער-סעמינאַר. ביזן אויסברוך פון צווייטער וועלט-מלחמה געוועזן לערערין אין די „צישאַ“-שולן אין וואַרשע. אין וואַרשעווער געטאָ געוועזן טעטיק אין אונטערערדישן שולוועזן, אַנטיל גענומען אין אויפשטאַנד פון 1943, אַרויס-געשפרונגען פון צוג אויפן וועג קיין טרעבלינקע און געלעבט אויף אַרישע פּאַפּירן. נאָך דער באַפרייִונג געוועזן דירעקטאָרין פון שול- און דערציִונגס-אַפּטייל ביים צענטראַל-קאָמיטעט פון פּוילישע יידן אין לאַדזש. פון 1949 ביז 1956 געווען לייטערין פון „ייוואַ“ אין פּאַריז. לעבט אין ניו-יאָרק זינט 1956. פאַרעפנטלעכט צאָלרייכע אַרבעטן און אַר-טיקלען וועגן דער חורבן-תּקופּה.

אריה מערזער - יעקבס חלום

סאלאניקי
דער חרוב געוואָרענער
צענטער
פון ספרדישן יידנטום

איז די יידישע דרוקערייען אין סאלאָ-
ניקי זענען געדרוקט געוואָרן נישט נאָר
סידורים און מחזורים, נאָר אויך אַ סך
לומדישע ספרים. ס'זענען דאָרט דערשינען
יידישע צייטונגען אין לאַדינאָ, דעם יידיש
פון די ספרדישע יידן, און אויך אין פראַנץ-
צייזש. געווען דאָרט אַ היפשע צאָל בתי-
כנסת, וווילטעטיקע אינסטיטוציעס, קולטור-
און ספאָרט-פאַראיינען, דערציונגס-אַנ-
שטאַלטן, כלערליי חברות און אויך ציוניס-
טישע אָרגאַניזאַציעס פון אַלע אידעאָלאָגיי-
שע קאַלירן. מיט דעם קאָבעריקן יידישן
מאַסן-לעבן איז סאלאָניקי געווען ענלעך צו
די אונדז באַקאַנטע יידישע קהילות אין
פוילן.

די גריכישע שטאָט סאלאָניקי איז ביז
דער צווייטער וועלט-מלחמה געווען דער
צענטער פון ספרדישן יידנטום אין דער וועלט.
מירופט זי „ירושלים דבאלקאָן“, אַ שטיי-
גער ווי מירופט ווילנע „ירושלים דליטא“.
דעם דאָזיקן ערנטיטל פאַרדינט זי, ווייל זי
האָט אַרויסגעגעבן באַרימטע חכמים און
לומדים, פעיקע געשעפטסלייט און באַנקירן
און איז דער זעלבער צייט איז זי געווען אַ
שטאָט פון עמר — בעל מלאכהס, האָרע-
פאַשניקעס, פאַרט-אַרבעטער, און אויך —
פול מיט אַרעמע לייט, וואָס האָבן זיך גע-
נויטיקט אין הילף און געוואַנדערט אין אַנ-
דערע לענדער זוכן פרנסה.

ווי געזאגט, פלעגן פון סאלאניקי אויס-
וואנדערן נישט ווייניק יידן אין פארשידענע
לענדער פון אייראפע (דער עיקר אין פראנק-
רייך) און אמעריקע, אזוי אז אין אלע
גרויסע יידישע אימיגראציע-צענטערן האָבן
זיך געשאפן סאלאניקער לאַנדסמאַנשאַפטן.
אויך אין ארץ ישראל האָט זיך אָנגעזאַמלט
אַ גרויסע גרופע עולים פון דאָרט. מיט יאָרן
צוריק, ווען דער חיפהער פּאַרט איז געוואָרן
אַלע מאָל גרעסער און וויכטיקער, ווען דער
יידישער ישוב איז שטאַרק פאַראַינטערעסירט
געווען אין דער פאַרגרעסערונג פון דער צאָל
יידישע פּאַכלייט, אַרבעטער און אָנגעשטעל-
טע אינעם פּאַרט, איז דעמאָלט (אין 1933)
דער פאַרשטאַרבענער בירגערמייסטער פון
חיפה, אבא חוש, געפאַרן קיין סאלאניקי און
געבראַכט פון דאָרט 300 יידישע ים-פּאַכלייט
מיט זייערע משפּחות. פון סאלאניקי זענען
אַבער אויך געקומען קיין ארץ ישראל עולים
פון מיטלשטאַנד און פון דער אינטעליגענץ,
מענטשן מיט יחוסדיקע נעמען, ווי פּלאָרענ-
טין, עוויאל, רעקאַנאַטי א"א. לעאָן רעקאַנאַטי
האָט געגרינדעט די דיסקאַנט-באַנק, איינע פון
די גרעסטע בענק אין ישראל (וואָס האָט אַ
פּילע אין ניו-יאָרק).

דער יידישער כאַראַקטער פון דער שטאָט אין דער טערקישער צייט

אונטער דער טערקישער ערשאַפט האָט
סאלאניקי, וואָס האָט פאַרמאַגט 160 טויזנט
איינוווינער, געהאַט אַ יידישע קהילה פון
70-80 טויזנט יידן. די שטאָט האָט געהאַט
אַזאַ בולט יידישן כאַראַקטער, אַז מ'האָט די
נישט-ייִדן דאָרט גאַר נישט באַמערקט... אַט
ווי דאָס ווערט באַשריבן אין דעם באַקאַנטן
בוך „אין מעמאָריאַם וועגן לעבן און אומקום
פון גריכישן ייִדנטום*“, וואָס איז דערשינען
באַרל נאָכן קריג, אין יאָר 1947:

אין קיין שום אַנדערער שטאָט אין דער
וועלט האָבן יידן נישט געשפּילט אַזאַ ראָ-
לע אין עקאָנאָמישן לעבן ווי אין סאלאַ-
ניקי. זיי האָבן פאַרנומען דעם סאַמע אוי-
בגאַן אין האַנטווערק, אין דער אינדוס-
טריע און אין פינאַנסן. אַ שיף, אויב זי
איז אָנגעקומען אין סאלאניקער פּאַרט

אין שבת, אָדער יום-טוב, האָט זי גע-
מוזט געדולדיק וואַרטן ביז זונטיק, כדי צו
קענען אויסלאָדן איר פּראַכט. אַלע באַ-
שעפּטיקטע ביי דער ים-אַרבעט, די אויס-
לאָדער, די אויפּווער, די פּירער פון די
שיפּלעך, די טרענערס, די באַלעגאַלעס —
אַלע זענען געווען יידן. די שפּראַך פון די
יידן איז געווען לאַדינאַ. דער רוב נישט-
יידן האָבן אויך גערעדט אין דער דאָ-
זיקער שפּראַך.

די צווייטע הערשנדיקע שפּראַך איז גע-
ווען די פּראַנציפּזישע, דער עיקר ביי דעם
אינטעליגענטערן עולם. די פּאַריזער „אַליאַנס
איזראַעליטי“ האָט דאָ פאַרמאַגט אַ נעץ שולן
פאַר יידישע קינדער, וווּ די לערנשפּראַך איז
געווען פּראַנציפּזיש.

100,000 גריכן פון טערקיי באַזעצן זיך אין סאלאניקי

נאָכן אַריבערגאַנג פון סאלאניקי צו
גריכנלאַנד (1912) האָט זיך די עקאָנאָמישע
לאַגע שטאַרק געבויט. סאלאניקי איז אָפּגע-
ריסן געוואָרן פון איר ברייטן הינטערלאַנד,
און אַן אָנזעענדיקע צאָל גרויסע סוחרים
זענען אַריבער קיין קאָנסטאַנטינאָפּאָל.

אין אויגוסט 1914 איז אויסגעבראַכן אַ
מוראדיקע שרפּה, 15 טויזנט משפּחות זענען
געבליבן אַן אַ דאָך איבערן קאַפּ. די דאָזיקע
קאָטאַסטראַפּע האָט די גריכישע רעגירונג
אויסגענוצט פאַר אירע פּלענער צו העלעני-
זיין די שטאָט, אַפּצווישן וואָס מער איר
אויסגעשפּראַכענעם ייִדישן כאַראַקטער: זי
האָט נישט דערלאָזן דערצו, אַז אין געוויסע
אָפּגעברענטע פּונקטן זאָלן זיך ייִדן ווידער
באַזעצן. אַ מער דראַסטישער שריט פאַר דער
העלעניזאַציע פון דער שטאָט איז געמאַכט
געוואָרן מיט דעם געזעץ וועגן זונטיק-רו.
דאָס דאָזיקע געזעץ האָט — פּונקט ווי אין
פּוילן — פאַרבאָטן אַלע בירגער אָן אונטער-
שייד פון גלויבן צו אַרבעטן און האַנדלען
זונטיק. אַזוי אַרום איז דער גרעסטער טייל
פון די, וואָס האָבן געהאַלטן שבת, גע-
צוונגען געוואָרן צו „רווען“ צוויי טעג אין
דער וואָך...

* „אין מעמאָריאַם“. די מחברים זענען מיכאל מולכו ז"ל און י. נחמה. געשריבן אין פּראַנציפּזיש.
סאיז אויך דערשינען אַ קאַרעגירטע העברעישע אויסגאַבע מיטן טיטל „שואַת יהודי יוון“,
אַרויסגעגעבן דורך „יד-ושם“, ירושלים, 1965.

אין יאָר 1923 איז געשלאָסן געוואָרן דער באַקאַנטער אָפּמאַך מיט טערקיי וועגן אויסטויש פון דער באַפעלקערונג, דהיינו: די גריכן פון קליינאַזיע, און פון טערקיי בכלל, זאָלן זיך אַריבערקלייבן קיין גריכנלאַנד, די מוזולמענער קיין טערקיי און די בולגאַרן קיין בולגאַריע. דער מאַסן-אויסטויש איז דורכ-געפירט געוואָרן מיט דער הילף פונעם פעל-קערבונד און האָט אַרומגענומען הונדערטער טויזנטער מענטשן. דאָס האָט גורם געווען צו טיפע ענדערונגען אין דער דעמאָגראַפּי-שער און סאָציאַלער סטרוקטור פון דער באַפעלקערונג אין גריכנלאַנד.

אין סאָלאָניקי האָט מען באַזעצט אַ הונדערט טויזנט ניי איינגעוואַנדערטע גריכן פון טערקיי. דאָס איז געווען אַ רירעוודיקער, אויפגעוועקטער, פלייסיקער עלעמענט, וואָס האָט זיך איינגעאַרדנט בעיקר אין קליינעם מסחר, אין האַנטווערק, אין פאַרמיטלעריי, בקיצור אין די יידישע פרנסות. זיי זענען שטאַרק געשטיצט געוואָרן פון דער רעגירונג. די באַזאַמטע, בפרט די שטייער-באַזאַמטע, האָבן זיך צו זיי באַצויגן מיט אַ סך מיט-לייד, מיט אַ פאַטריאַטישן ווילן זיי צו העלפן און צו פאַרלייכטערן זיי דעם קאַמף מיט די אַלט - איינגעזעסענע, יידישע קאַנקורענטן. דער פּועל יוצא דערפון איז געווען אַ נייע כּוואַליע פון יידישע עמיגראַנטן, וואָס זענען אַוועק פון סאָלאָניקי. די געשפּאַנטיקייט צווישן דער יידישער און נישט-יידישער באַפעלקע-רונג, וואָס איז באַשטאַנען דער עיקר פון דעם דאָזיקן צוגעוואַנדערטן עלעמענט, האָט אַנגעהאַלטן די גאַנצע צייט, ביז צו דער נאַצישער אינוואַזיע. בעת דעם אומגליק, וואָס איז דעמאָלט געקומען אויף דער יידי-שער באַפעלקערונג, האָבן טאַקע ווייניק יידן געפונען הילף ביי די סאָלאָניקער קריסטן.

קיין דירעקטער, אַגרעסיווער אַנטיסעמי-טיזם האָט דאָרט אויך נישט געפעלט. אין 1930 האָט זיך געגרינדעט אַן אַנטיסעמיטי-שער פאַראיין, וואָס האָט זיך פאַרנומען מיט פאַרלוימדונגען און העצערייען קעגן יידן. דאָס האָט געבראַכט דערצו, אַז דעם 30סטן יוני 1931 איז אַ באַנדע פאַרגראַממטשטיקעס באַפאַלן די יידישע באַפעלקערונג אין דער פאַרשטאַט קאַמבעל און אונטערגעצונדן 300 יידישע וווינונגען. איז דערנאָך ווידער אַוועק אַ כּוואַליע עמיגראַנטן פון סאָלאָניקי. אין

די יאָרן 1932—1934 האָבן 10,000 סאָלאָני-קער יידן עולה געווען קיין ארץ-ישראל, צווישן זיי די דערמאַנטע פאַר הונדערט מ-ש-פחות פון די פאַרט-אַרבעטער. נישט קוקנ-דיק אָבער אויף דעם אַלעמען האָבן די יידן אין סאָלאָניקי פאַרט באַוווּן איינצוהאַלטן דעם גרעסטן טייל פון זייערע עקאָנאָמישע פּאַזיציעס און זייער סאָציאַלן אָנזען. אין דער מיט דרייסיקער יאָרן האָט די יידישע באַפעלקערונג אין סאָלאָניקי נאָך אַלץ באַ-טראַפן איבער 52,000 פון די 77,000 יידן אין גאַנצן גריכנלאַנד.

ד"ר צבי קאַרעץ אויפגענומען פאַר הויפט-רב

סוף צוואַנציקער יאָרן איז דער הויפט-רב פון סאָלאָניקי, הרב עוזיאל ז"ל, אַוועק קיין ארץ-ישראל און איז געוואָרן ספרדי-שער הויפט-רב פונעם לאַנד. אין סאָלאָניקי האָט מען דערווייל קיין נייעם הויפט-רב נישט אויפגענומען. הרב עוזיאלס לאַנגיאַריקן שטעלפאַרטעטער, הרב חייב חביב, אַ גרוי-סער למדן און בעל מידות, האָט מען נישט באַטראַכט פאַר פאַסיק צו פאַרנעמען דעם דאָזיקן פּאַסטן. די אַנפירער פון דער קהילה האָבן געוואָלט האָבן אַ יונגערן, מאָדערנעם הויפט-רב, אַ מענטש מיט הויכער וועלטלע-כער בילדונג, מיט אַ דאָקטאָר-טיטל, וואָס זאל קענען רעפּרעזענטירן די קהילה ביי דער רעגירונג, ביי דער גריכישער אינטעליגענץ, און וואָס זאל אויך האָבן אַן איינפלוס אויף דעם יונגן דור, וואָס איז געוואָרן אַלץ מער דערווייטערט פון יידישקייט.

זענען אַוועק שליחים פון דער קהילה קיין בערלין, כדי זיך באַראַטן דאָרט מיט פּראָמינענטע יידישע פּערזענלעכקייטן, צווי-שן אַנדערע מיטן פירער פון דייטשן-ציו-ניזם קורט בלומענפעלד, וועגן אַ פאַסיקן קאַנדידאַט. האָט מען זיי רעקאָמענדירט אַ יונגן, קוים 39-יאַריקן ראַבינער — דאָקטאָר-פּילאָסאָפּיע, אַ געזעלשאַפטלעכער עסקן, אַ הייסער ציוניסט, אַ קענער פון עטלעכע שפּראַכן — מיטן נאָמען ד"ר צבי קאַרעץ. ער איז פאַרבעטן געוואָרן קיין סאָלאָניקי, כדי מ'זאל זיך דאָרט מיט אים באַקענען. ער איז געפּעלן געוואָרן און מען האָט אים אויפגענומען אויפן פּאַסטן פון הויפט-רב. דאָס איז געווען אין דעם גורלדיקן יאָר 1933.

ד"ר קארעצס גאליצישע היימ שטאָט ריישע (זשעשאָוו)

ער האָט געהאַלטן פֿאַר זיין ציל. (אין אַ
געשפּרעך מיט מיר, פֿאַרצייכנט דעם
25סטן פעברואַר 1964 — נ.ע.)

אַלע אָן אויסנאַם סאַלאָניקער יידן וואָס
זאָגן ערות וועגן אים, שטרייבן אונטער זיין
שטייפקייט, זיין קפּדנות און זיין איינגע-
שפּאַרקייט. דער געוועזענער סעקרעטאַר
פון דער סאַלאָניקער קהילה, אלפּאַנס לעווי,
גיט איבער (אין „ידיעות בית קצנלסון“, נ"ר
22, אפריל 1960) אַז:

אין זיין גאַנצער אויפפירונג איז קענ-
טיק געווען זיין אייגענבילדעטקייט, זיין
עקסנות. — — — ער האָט געהאַלטן
פון דיסיפּלין, פון אַרדענונג. פֿאַר דער
מלחמה זענען דאָס געווען מעלות פֿאַר
אונדזער קהילה מיט איר אַריענטאַלישער
מענטאַליטעט, אָבער בעת דער נאַצישער
אַקופּאַציע זענען די מעלות געוואָרן חס-
רונות.

אַ גרויסער טייל פון די סאַלאָניקער יידן
האַבן — ווייזט אויס — אויך פריער, מסתמא
פון סאַמע אָנהויב אָן, נישט געקאַנט פֿאַר-
טראָגן קאַרעצעס כאַראַקטער. אין אַזאַ קהי-
לה ווי אין סאַלאָניק איז מער ווי אין
יעדער אַנדערער נויטיק געווען עלאַסטיקייט,
גלאַטיקייט און אויך אַ ביסל הומאָר, די
פעיקייט צו טאָן אַ שמייכל. אָבער דאָס אַלץ
האַט ד"ר קאַרעץ נישט פֿאַרמאַגט. אַ חוץ
דעם האָט דאָ מסתמא אויך מיטגעשפּילט
דער פּאַקט, וואָס קאַרעץ איז געווען נישט
קיין ספּרדישער נאָר אַן אַשכּנזישער ייד.
קלאַרע ווערטער וועגן דער קעגנערשאַפט
צו קאַרעצן פון אָנהויב אָן צוליב דעם, וואָס
ער איז געווען אַן אַשכּנזי, און ווייל ער
און נישט דער ספּרדישער רב חיים חביב
האַט באַקומען די שטעלע פון הויפט-רב,
גיט איבער דער היסטאָריקער פון סאַלאָניק,
י. עמנואל, אין דעם נייעם יזכור-בוך צום
אַנדעק פון דער קהילת סאַלאָניק: *

ר' חייב חביב, וואָס איז געווען אַ סימ-
באַל פון באַשיידנקייט, האָט נישט מאַ-
ניפעסטירט קיין קעגנערשאַפט קעגן דעם,
וואָס מ'האַט אַראָפּגעבראַכט דעם קאַנקו-
רענט זיינעם. ס'זענען אָבער געווען יידן
אין סאַלאָניק, וואָס האָבן פון דעם גע-
ליטן. — סאַלאָניקער יידן האָבן אויך אין

צבי קאַרעץ האָט געשטאַמט פון דער
גאליצישער שטאָט ריישע; עס איז גע-
וועזן אַ געוויינלעכע, באַשיידענע קהילה,
וואָס מ'האַט פון איר ווייניק וואָס געהערט.
ווען מ'בלעטערט אָבער אַדורך דעם דאָ ניט
לאַנג דערשינענעם יזכור-בוך פון ריישע,
ווערט מען דערשטיינט פון דעם אינטענסיוון
פֿאַרבנרייכן יידישן געזעלשאַפטלעך-קולטו-
רעלץ לעבן, וואָס האָט דאָרט פולטירט.

צבי קאַרעץ האָט דאָרט געענדיקט אַ
פוילישע גימנאַזיע, גלויבצייטיק אויך גע-
שמאַק געלערנט יידישע לימודים און אינ-
טענסיוו געווען טעטיק אין דער ציוניסטישער
שולער-אָרגאַניזאַציע „צעירי ציון“. שפּעטער
האַט ער שטודירט אין ווין אין ראַבינער-סע-
מינאַר און אין אוניווערסיטעט (אויך אין
בערלין און האַמבורג).

זיינע ריישער יוגנט-חברים זענען איינ-
שטימיק אין איין פרט: קיין מאָל — זאָגן
זיי — האָט מען אויף זיין פנים קיין שמייכל
נישט געזען, אַזוי שטאַרק ערנסט איז ער גע-
ווען. פון יוגנטלעכער שפּילעריי, אַדער גאָר
שטופּעריי, האָט ביי אים קיין רייד נישט גע-
קאַנט זיין. ער איז געווען גראַדליניק, שטרענג
ערלעך, קיין דריי, קיין „חכמהלעך“ האָט ער
נישט פֿאַרשטאַנען. ער האָט זיך אין זיינע
שפּעטערע יאָרן נישט געענדערט. פֿאַרקערט,
די כאַראַקטעריסטישע שטרייבן פון זיין נאַטור
זענען נאָך שאַרפּער און בולטער געוואָרן.
אַט ווי ס'שטעלט אים פֿאַר זיינער אַ גוטער
באַקאַנטער פון דער בערלינער צייט, אין
סוף צוואַנציקער יאָרן, ד"ר ישראל טויבעס
ז"ל:

קאַרעץ איז געווען אַ מענטש פון
שטאַרקן ווילן, געהאַט אַמביציעס, גע-
ווען גרייט מקריב צו זיין אַלץ אבי זיינס
אויסצופירן, זיינע צילן צו פֿאַרוויקלעכן.
ווען איך זאָג מקריב זיין אַלץ, מיין איר
נישט, ווי מ'זאָגט, טרעטן אויף אַנדערע
אַבי זיינס צו דערגרייכן. וואָס איך מיין
איז, אַז ער איז גרייט געווען מקריב צו
זיין זיך אַליין, אַלץ וואָס ער האָט גע-
האַט, כדי צו פֿאַרוויקלעכן דאָס, וואָס

* זכרון שלוניקי, גדולתה וחורבנה של ירושלים דבאלקאן (אַנדעק פון סאַלאָניק, פון דער
גרויסקייט און דעם חורבן פון דער באַלאַקאנער ירושלים), תל-אביב, 1972.

הרב צבי קארעץ (אין טלית) און דער גריכישער קעניג
געאָרג מיט זיין סוויטע אין סאַלאָניקי, אין יאָר 1936,
בעת דעם קעניגס באַזוך אין דער יידישער קהילה.

האָט זיך באַמיט און געפועלט, אַז די אייני-לאַדונג זאָל אָנגענומען ווערן.

די פּייערלעכע תפילה אין אַנוועזנהייט פונעם קעניג און זיינע באַגלייטער איז פאַר-געקומען אין אַ פּרייטיק צו נאַכטס, דעם 26סטן יוני 1936. הרב קאַרעץ האָט געלייענט אַ ספּעציעלע, דורך אים פאַרפאַסטע פאַ-טריאַטישע תפילה אין דער גריכישער שפּראַך. קאַרעץ האָט זיך שנעל אויסגעלערנט סיי די גריכישע שפּראַך און סיי די שפּאַניאַלישע און האָט זיך פּריי באַנוצט מיט זיי (חוץ מיט פּראַנציוויש) אין זיין אַמטלעכער און אוי-סער-אַמטלעכער טעטיקייט.

אונטער דער נאַצי-אַקופאַציע

די דייטשן זענען אַריין קיין גרינבלאַנד אין אַפּריל 1941. אין חודש מאַי האָבן זיי אַרעסטירט ד"ר קאַרעץ און דעם קהילה-פּרעזידענט ד"ר לעווי. דעם ד"ר לעווי האָבן זיי נאָך אַ קורצער צייט באַפּרייט, אָבער קאַרעץ האָבן זיי אַוועקגעפירט קיין ווין און דאָרט אים געהאַלטן אין תּפּיסה איבער אַכט חרשים.

דאָס אַקופּירטע גרינבלאַנד איז צעטיילט געוואָרן צווישן די דריי דעראַבערער — אי-טאַליע, דייטשלאַנד און בולגאַריע. דעם גרעסטן טייל האָט באַקומען איטאַליע, אַ סך אַ קלענערן דייטשלאַנד, אָבער צום אומ-גליק פאַר דער יודישער באַפעלקערונג איז אין דעם דייטשן אַקופּאַציע-טייל געווען סאַ-לאַנדיק מיט אירע איבער 50 טויזנט יידן. די דייטשן האָבן באַלד אָנגעהויבן אַרויס-געבן אַנטי-יודישע גזירות, אָבער בדרך כלל האָבן די יודן געלעבט רוּיִק ביז אין דער מיט 1942. אין יולי 1942 איז געקומען די גזירה פון צוואַנגסאַרבעט.

קיין יידנראַט, אָדער „יידעלטסטן“, האָבן די דייטשן דאָרט נישט נאָמינירט, נאָר באַ-נוצט זיך מיטן געוויינלעכן פּרעזעס פון קהילה-ראַט. נאָכן דערמאָנטן אַרעסט פון ד"ר לעווי איז אויף זיין אָרט נאָמינירט גע-וואָרן שבתאי שאַלתיאל, וואָס האָט קיין וואָרט דייטש נישט געקענט, געווען אַ מעניש אַז ענערגיע און זיך ניט געקענט קיין עצה געבן. זענען סיי די דייטשן, סיי די יודן גע-קומען צום באַשלוס, אַז מ'מוז האָבן אַן אַנדערן אויף זיין אָרט. האָט מען דעם אַמט פאַרגעלייגט דעם אין צווישן באַפּרייט ד"ר קאַרעץ, וועלכער האָט געקענט גוט דייטש —

דער צייט פון קאַרעצעס האַלטן זיין אַמט זיך גערעכנט בלויז מיט הרב חביב און זיך באַצויגן צו אים נישט ווי צו אַ שטעלפאַרטערער, נאָר ווי צום הויפּט-רב. — — די נאָמינאַציע פון ד"ר קאַ-רעץ צום הויפּט-רב איז געווען דער גרעסטער פעלער אין דער געשיכטע פון דער קהילה. נישט בלויז, ווייל ער איז געווען אַן אַשכּנזי און אַ ליבעראַל. ס'איז געווען פאַרויסצווען, אַז דער שידוך פון אַזאַ באַרימטער, טראַדיציע-געטרייער קהילה מיט אַזאַ רב וועט נישט מצליח זיין; נאָר אויך צוליב זיין כאַראַקטער — — אַזאַ"ו.

מיט קאַרעץ האָבן געהאַלטן — דער-ציילט ווייטער י. עמנואל — בלויז די, וואָס מ'האַט גערופן „מאָדערנאַדאָס“ (געמעסיק-טע), די וואָס זענען געווען פאַקטיש אַסימי-לאַטאַרן, משכּילים, געוועזענע שילער אין די פּראַנציווישע אַליאַנס-שולן. דאָ איז כּדאי צו ברענגען אַיין ביישפּיל פון דער סתירה אין קאַרעצעס כלומרשטער רעליגיעזער ליבע-ראַלקייט...

אין דער צייט צווישן ביידע וועלט-מלח-מות האָבן זיך אויך אין דעם קאָנסערוואַ-טיוון סאַלאַנדיק אָנגעהויבן מערן געמישטע חתונות צווישן יידן און קריסטן. איז קעגן דעם הרב קאַרעץ שאַרף אַרויסגעטראָטן און דערקלערט, אַז אויב אַ ייד (אָדער אַ יודיש-קע) וועט חתונה האָבן מיט אַ ניט-יודישער פּרוי (אָדער מאַן), וועלן זיי מער נישט באַ-טראַכט ווערן ווי יידן. האָבן קעגן דער דאָ-זיקער דערקלערונג פּראַטעסטירט הרב חביב מיט זיינע דיינים, ווייל דער דין איז — האָבן זיי געטענהט — אַז ישראל אַף-על-פי שחטא ישראל הוא (אַ ייד אַפּילו אַז ער האָט געזינדיקט, בלויבט נאָך אַלץ אַ ייד)...

קאַרעץ האָט נישט געהאַט קיין לייכט לעבן אויף זיין אַמט. אָבער איין זאַך האָבן אַפּילו זיינע קעגנער צוגעגעבן: אַז ער האָט זיך דערוואַרבן אַנזען און כּבוד ביי דער נישט-יודישער באַפעלקערונג, רעפּרעזענ-טירט ווי געהעריק די יודישע קהילה און שטאַרק אויסגענומען אויך ביי דער רעגירונג. ווען דער קעניג געאַרג האָט אין יוני 1936 באַזוכט סאַלאַנדיק, האָט דער קהילה-ראַט אויף קאַרעצעס איניציאַטיוו איינגעלאָדן דעם קעניג צו אַ פּייערלעכער תפילה אין דער גרויסער שול „בית שאול“ — און קאַרעץ

און ער האָט מסכים געווען. דעם 11טן דע-
צעמבער 1942 האָט ער איבערגענומען דעם
טרויעריקן, יאָ טראַגישן אַמט, ווייל שוין אַ
פּאָר וואָכן שפּעטער האָט זיך אָנגעהויבן דער
חורבן פון דער קהילה.

דאָ קומען מיר צום ערשטן פונקט פון
דער לאַנגער פרשה באַשולדיקונגען, וואָס
מ'רוקט אַרויס קעגן קאַרעצן, דהיינו: פּאַר
וואָס האָט ער אָנגענומען דעם אַמט? ווי
אַזוי האָט ער געקאַנט מסכים זיין צו פּאַר-
בינדן די ראָל פון אַ הויפט-רב, וואָס זיינע
אויפגאַבן זענען גייסטקע, רעליגיעזע, מיט
דער שטעלע פון אַ קהילה-פּאַרזיצער, וואָס
זיינע אויפגאַבן זענען דער עיקר אַרמיניס-
טראַטיווע? די באַשולדיקער טענהען: נו יאָ,
ער האָט דאָך שטענדיק ליב געהאַט מאַכט,
שטענדיק געשטעלט נאָך אויף זיך, געהאַלטן,
אַז ער פּאַרשטייט אַלץ בעסער ווי אַנדערע,
ביקצור ער איז געווען אַ דיקטאַטאָרישער
כאַראַקטער — איז פּאַרשטייט זיך, אַז ער
האַט זיך תּיבּח צוגעכאַפט צו אַזאַ סאַרט
פּאַסטן, נישט פּרעגנדיק קיינעם.

אין קעגנזאַץ צו אַט דער באַשולדיקונג
אַבער גיט איבער די אלמנה, פרוי גיטאַ
קאַרעץ, וואָס וויינט אין תל-אביב (אין אַ
שריפטלעכער דערקלערונג, וואָס געפינט זיך
ביי מיר), אַ גאַנץ אַנדערע ווערסיע וועגן
איר מאַנס נאַמינאַציע:

ווען דער געסטאַפּ-מאַן ד"ר קאַל-
מעס האָט גערופּן צו זיך דעם הויב קאַ-
רעץ און אים געזאָגט, אַז ער וויל אים
נאַמינירן פּאַר ראַש-הקהל, אין אַ צוגאַב
צו זיין אַמט ווי הויפט-רב, האָט ד"ר
קאַרעץ דערקלערט, אַז ער קען נישט
מסכים זיין דערויף. דער דייטש האָט אים
געגעבן 24 שעה צו איבערטראַכטן דעם
ענין. איך געדענק גאָר גוט די שווערע
מחשבות און ספקות, מיט וועלכע ער
האַט זיך געראַנגלט. אויף זיצונגען און
אין געשפּרעכן אָן אַ סוף מיט די אָנ-
פירער פון דער יידישער געזעלשאַפט
האַט קאַרעץ דערקלערט, פּאַר וואָס ער
קען נישט אָננעמען דעם אַמט. — — —
אין רעזולטאַט פון די געשפּרעכן האָט
זיך אויסקריסטאַליזירט ביים רוב פון די
עסקנים די מיינונג, אַז קאַרעץ דאַרף יאָ
אָננעמען דעם אַמט, ווייל דאָס וועט זיין
לטובת דער קהילה. מ'האַט פון דעסט-
וועגן אָנגענומען אַזאַ באַשלוס: מ'לייגט
פּאַר קאַלמעסן אַנדערע דריי בכבודיקע

קאַנדידאַטן, נאָר אויב יענער וועט וועלן
דווקא קאַרעצן, זאָל ער מסכים זיין. אין
דעם פּאַל זאָל אָבער קאַרעץ פּאַרלאַנ-
גען די נאַמינאַציע פון אַ קאַמיטעט פון
פינף מענטשן, וואָס זאָלן צוזאַמען מיט
אים טראַגן דעם עול און די אחריות.
און אזוי איז געשען.

אַ פּאַר וואָכן נאָך הרב קאַרעצעס נאָ-
מינאַציע האָט זיך אָנגעהויבן די „אַקציע“
פון דעפּאַרטירן די גריכישע יידן אין די
טויטלאַגערן פון פּוילן. אָנהויב פּעברואַר
1943 איז געקומען אייכמאַנס שליה, וויסלי-
צעני, בראש פון אַן ס.ס. מערדער-גרופּע,
כדי צוזאַמען מיט דער אַרטיקער מיליטערי-
שער פּאַרוואַלטונג צוצוגרייטן די „אַקציע“.
דער ערשטער טראַנספּאַרט יידן איז
אָוועקגעאַנגען אין די טויטלאַגערן דעם 15טן
מערץ 1943. און דער לעצטער, דער 19טער,
איז אָוועק דעם 7טן אויגוסט 1943. נישט
געטראַפּן געוואָרן פון דער דעפּאַרטאַציע
זענען בלויז אַ פּאַר הונדערט יידן מיט אי-
טאַליענישער, אַ פּאַר הונדערט מיט שפּאַ-
נישער און אַ גרעסע צאָל יידן מיט טערקי-
שער בירגערשאַפט.

ד"ר קאַרעץ איז נישט לאַנג געבליבן
אויפן פּאַסטן פון קהילה-פּרעזעט. שוין דעם
10טן אַפּריל, אַ קנאַפּער חודש נאָכן אָנהויב
פון די דעפּאַרטאַציעס, האָבן די דייטשן אים
באַזייטיקט פון זיין אַמט. אַט פּאַר וואָס: דעם
דאָזיקן טאָג איז געקומען קיין סאַלאַנגיקי
קאָליס, דער פּרעמיער פון דער גריכישער
קוויילינג-רעגירונג. לויט קאַרעצעס אינציאָ-
טיוו איז אָוועק צו אים אַ דעפּוטאַציע פון
קהילה-פּאַרשטייער מיט קאַרעצן בראש. מיט
אויסגעשטרעקטע אַרעמס און מיט טרערן אין
די אויגן האָט דער רב געבעטן דעם פּרע-
מיער און אויך דעם מעטראָפּאָליט, וואָס איז
דערביי געווען, זיי זאָלן פּוועלן ביי די דייטשן
אַפּצושטעלן די דעפּאַרטאַציעס. אויב מ'וויל
דווקא אָפּזונדערן די יידן פון דער איבערי-
קער באַפּעללעכערונג, זאָל מען זיי קאַנצענ-
טרירן אויף איינער פון די גריכישע אינדיז-
לעז... דער דאָזיקער פּאַרשלאַג איז אַ באַ-
ווייז, ווי דער עולם איז נאָך דעמאָלט געווען
ווייט פון פּאַרשטיין די אמתדיקע פּאַרברע-
כערישע כּוונות פון די דייטשן לגבי די יידן.
דער איינציקער רעזולטאַט פון דער דאָזי-
קער אינטערוויע איז געווען — אַז קאַרעץ
איז דעם זעלבן טאָג געוואָרן אַרעסטירט.

באַשולדיקונגען קעגן ד"ר קאַרעץ

די ערשטע וואָס זענען אַרויס מיט באַ-
שולדיקונגען קעגן הרב קאַרעץ, אין יאָר
1947, זענען געווען די מחברים פון דעם
בוך „אין מעמאָריאַם“. אַ חוץ דעם שוין
דערמאָנטן פאַרווירף, פאַר וואָס ער האָט
מסכים געווען אַנצונעמען דעם אַמט פון
ראש-הקהל, האָבן זיי אים פאַרגעוואָרפן, אַז
ער האָט זיך די גאַנצע צייט געאוילט אויס-
צופירן מיט דער גרעסטער שנעלקייט און
פּינקטלעכקייט די באַפעלן פון די דייטשן.
ווען נישט דאָס — זאָגן די באַשולדיקער —
וואָלטן די ס.ס.-לויט נישט אין שטאַנד גע-
ווען צו פאַרווירקלעכן אַזוי גיך און מיט אַזאַ
דערפאַלג זייערע ביזע פלענער. אַ גרויסע
צאָל יידן וואָלטן זיך אפשר געווען געקאַנט
ראַטעווען.

צי איז ד"ר קאַרעץ געווען אַזוי נאַוין
צו גלויבן — פרעגן ווייטער די באַשולדיקער
— אַז מיט אַרויסווייזן פּינקטלעכקייט און
דיסציפּלין, וואָס די דייטשן האָבן אַזוי גערן,
וועט ער זיי מאַכן ווייכער, לייטזעליקער,
קלענערע שונאים פון יידישן ווי פאַלק? „ווי
שיקט זיך דאָס, אַז אַזאַ מענטש ווי קאַרעץ,
וואָס האָט לאַנגע יאָרן געלעבט צווישן דיי-
טשן, זאָל אַזוי ווייניק קענען די אויסגעקרום-
טע, אַכזורדיקע נשמות זייערע?“ (ז. 74
פונעם בוך „אין מעמאָריאַם“).

די שווערסטע באַשולדיקונג איז די, פאַר
וואָס ער האָט נישט געוואָרנט די יידן, אַז
עס דראָט זיי אַ טויטגעפאַר. פאַרקערט, ער
האַט באַרויקט און געטרייט און אַזוי אַרום
אַפגעשוואַכט די וואַכזאַמקייט און די פאַר-
דאַכטן פונעם עולם.

דעם 14טן מערץ 1943, איין טאָג איידער
ס'איז אַוועקגעגאַנגען דער ערשטער טראַנס-
פאַרט קיין אוישוויץ, האָט קאַרעץ באַקומען
אַ באַפעל פון די דייטשן צו פאַרזאַמלען די
יידן, וואָס זענען געווען קאַנצענטרירט אין
דעם אַזוי גערופענעם „באַראַן הירש-קוואַר-
טאַל“, כּדי פון דאָרט דעפּאָרטירט צו ווערן,
און זיי צו אַנפאַרמירן, אַז „מאַרגן דאַרפן
זיי אָפּפאַרן קיין פּוילן, קיין קראַקע“. האָט
ער זיי צונויפגערופן און צו זיי אַזוי געזאָגט:
די גרויסע קהילה אין קראַקע וועט מסתמא
זאָרגן ווי אַזוי אייך איינצואַרדענען; יעדער
פון אייך וועט מסתמא קריגן אַרבעט לויט
זיין פאַך, זיין פּעיקייט, זיין דערפאַרונג (ז.
81). דריי טעג שפּעטער האָט ער ווידער

גערעדט פאַר אַן עולם און זיי געראַטן שלום
צו מאַכן מיט זייער גורל. „ניטאָ קיין עצה
— האָט ער געזאָגט — ס'איז אַ ביטערע,
טראַגישע צייט, מוז מען זיך באַוואַפּענען
מיט אויסדויער און מוט“. דער עולם —
דערציילן די מחברים — איז שטאַרק אויפ-
געקאַכט געוואָרן אויף אים, געוואָלט אויף
אים אָנפאַלן, און ער האָט געמוזט אַנטלויפן.
(ז. 84).

צי האָט מען געוויסט וועגן די טויטלאַגען?

פרעגט זיך קודם-כל: צי האָבן הרב
קאַרעץ און זיינע מיטאַרבעטער געוויסט ווע-
גן דעם פאַרברעכערישן פּלאַן אומצוברענגן-
גען דאָס יידישע פּאָלק, און אַז מ'פירט אַוועק
די יידן אין ספּעציעל צוגעגרייטע מאַרד-
פאַבריקן?

סיקען נישט זיין קיין שום ספק, אַז
מ'האַט דעמאָלט, און אפילו אַ סך שפּעטער,
וועגן דעם נישט געוויסט! אויך די מחברים
פון „אין מעמאָריאַם“ טענהן נישט, אַז מען
האַט געוויסט. פאַרקערט, זיי ברענגען כלער-
לוי פּרטים, וואָס באַווייזן, ווי ווייניק מען
האַט געוויסט.

נישט נאָר אין גריכנלאַנד, נאָר אויך אין
דייטשלאַנד, האַלאַנד און אין אַנדערע לענד-
דער האָט מען נישט געוויסט. אַט דערציילט
עמנואל רינגעלבלום אין זיינע „נאַטיאָן“, אַז
די דייטשע יידן, וואָס זענען דורכגעפאַרן
דורך וואַרשע קיין טרעבלינקע, זענען געווען
איבערצייגט, אַז טרעבלינקע איז עפעס אַ
גרויסע פאַרם, וווּ זיי וועלן אַרבעטן אויף
פּעלדער און גערטנער... דער האַלענדיש-
יידישער היסטאָריקער דע-יאַנג האָט פאַר-
עפנטלעכט אַ ספּעציעלע אויספאַרשונג, וווּ
ער האָט באַוויזן, אַז אין האַלאַנד האָט מען
ביזן סוף נישט געוויסט, וואָס די דעפּאָרטאַ-
ציעס קיין פּוילן באַטייטן, און וואָס דער
גורל פון די פאַרשיקטע יידן איז געווען.

די מחברים פון „אין מעמאָריאַם“ אַליין
דערציילן אונדז אַזאַ עפּיזאָד: אין חודש
מערץ 1945, אַ פאַר מאַנאַטן נאָך דער באַ-
פרייונג פון גריכנלאַנד, איז צוריק געקומען
קיין אַטען „פון פּוילן“ דער ערשטער לעבן-
געבליבענער גריכישער ייד. דאָס איז געווען
לעאָן באַטי פון דעם שטעטל יאַנגאַ. ווען
ער האָט אָנגעהויבן דערציילן צו די אין אַטען
אַפּגעראַטעוועטע יידן וועגן די טויטלאַגען
און וועגן גורל פון די פאַרשיקטע יידן, האָט

מען אים נישט געגלייבט. מ'האט חושד גע-
ווען, אז ער איז נישט ביי די ריינע געדאנ-
קען. (זייטן 157—158).

קארעץ און זיינע מיטארבעטער האָבן
מסתמא געווסט וועגן געטאס אין פוילן,
וועגן אַרבעטס-לאַגערן, וועגן דער געלער
לאַטע; וועגן דעם אַלעמען האָבן די דייטשן
קיין סוד נישט געמאַכט. אָבער די מעשה
פאַרניכטונגס-לאַגערן איז געווען, ווי מיר
ווייסן היינט, אַ שטרענג אַפּגעהיטענער, מלו-
כהשער סוד" (שטאַטסגעהיימניס). מ'האָט
זיך געקאַנט משער זיין, אַז ביי אַזעלכע באַ-
דינגונגען וועט נישט לייכט זיין אויסצו-
האַלטן. האָט קארעץ, וואָס האָט געקענט די
יידן פון „פוילן — קראַקע“, דען נישט גע-
מעגט אַנגעמען. אַז מ'וועט דאָרט די פאַר-
טריבענע גריכישע יידן נישט לאַזן אויסגיין,
נאָר מ'וועט זיי פּרוּוון העלפּן? איבעריקנס,
ס'איז געווען קלאָר, אַז קיין אויסוועג איז סיי
ווי נישטא. וואָס זשע איז דער הידוּש, וואָס
הרב קארעץ האָט געהאַלטן, אַז זיין פליכט
איז טרייסטן און שטאַרקן די געמיטער?

די באשולדיקער טענהן: ניין, קארעץ
האָט נישט געטאַרט באַרויקן, נישט געטאַרט
טרייסטן, נאָר געדאַרפט אַלאַרמירן דעם עו-
לם. בעת די אַסיפות אין שול האָט ער גע-
דאַרפט אויסשרייען: „יידן, אַנטלויפּט, ווי
די אויגן וועלן אייך טראַגן!“ איז אַפּגע-
רעדט דערפּון, דאַכט זיך, אַז אַזוי שרייען
אַזוי אַלאַרמירן וואָלט אפּשר געקענט נאָר
דער, וואָס וואָלט פּאַזיטיוו געוואָסט, אַז ס'איז
פאַראַן אַן אויסוויץ אַ טרעבלינקע, אַ מאַי-
דאַנעק אַזאַז. ווי. לאַמיר אָבער אַ פּרעג טאָן:
וואָס וואָלט געווען, ווען מען אַלאַרמירט יאָ,
ווען מ'הייסט טאַקע „לויפּן ווי די אויגן
טראַגן“?

אויף דער פּראַגע, וואָסערע מעגלעכ-
קייטן פון „אַנטלויפּן“ ס'זענען געווען, גע-
פינען מיר אַן ענטפּער טאַקע ווידער אין דעם
בוך פון די באשולדיקער אליין, „אין מעמאַ-
ריאַם“ (זייטן 98 און ווייטער):

1. פּרוּוון אַנטלויפּן האָט געקענט נאָר
דער, וואָס האָט פאַרמאַגט גענוג געלט,
קורם-כל, כדי צו באַצאָלן דעם וועגווייזער,
דעם גוישן העלפּער ביים אַנטלויפּן, דער
עיקר אָבער גענוג געלט, כדי צו באַצאָלן
דעם קריסט פאַרן באַהעלטעניש (אויב מ'האָט
געפונען אַן ערלעכן קריסט אַזעלכן, וואָס
איז גרייט געווען זיך איינצושטעלן און געבן
אַ באַהעלטעניש); און דאָן — גענוג מיט-

לען, כדי צו לעבן אַ לענגערע צייט פון
גרייטן. די סאַלאַניקער יידן זענען אָבער דע-
מאָלט שוין צום גרעסטן טייל געווען אַרעמע
לויט.

2. פאַר אַ דורכשניטלעכן סאַלאַניקער
יידן איז שווער געווען זיך צו „פאַרשטעלן“,
צו פאַרמאַסקירן אַזוי, אַז מ'זאָל אין אים
נישט דערקענען דעם ייד. ערשטנס האָבן די
פּנימער מער געזאַגט, ווי די פּאַלשע דאַקו-
מענטן. צווייטנס האָבן דער רוב סאַלאַניקער
גאָר נישט געקענט קיין גריכיש, אַרער גע-
רעדט אַ שלעכטן גריכיש. בלויז אַ טייל פון
דער יוגנט האָט שוין גערעדט אַ לייטישן
גריכיש...

3. בעת דער נאַצישער אַקופאַציע האָט
מען שטענדיק געמוזט מורא האָבן פאַר מוס-
רים, פּראַוואַקאַטאָרן, שווינדלער, פאַררע-
טער. נישט איין מאָל האָט געטראַפּן, אַז אַ
שמוגלער, וואָס האָט געקריגן אַ סכּום געלט
פאַר אַריבערפירן אין אַ באַהעלטעניש, האָט
אַנשטאַט דעם איבערגעגעבן זיין קליענט
צו דער געסטאַפּאַ.

4. אין דער ערשטער העלפט 1943,
בעת די טויט-דעפּאַרטאַציעס, איז די פאַר-
טיזאַנען-באַוועגונג אין גריכנלאַנד נאָך גע-
ווען גאָר שוואַך און איר צענטער איז גע-
ווען ווייט אין די בערג. אין סאַלאַניקי גופאַ
האָט זי כמעט ווי ניט עקזיסטירט.

5. וועגן פּרוּוון אַנטלויפּן האָט פּראַק-
טיש געקאַנט זיין אַ רייד נאָר ביי יונגע
מענטשן, אָבער די צוגעבונדנקייט צו דער
משפּחה איז ביי סאַלאַניקער יידן געווען אַ
גאָר שטאַרקע. קינדער האָבן נישט געוואָלט
פאַרלאָזן זייערע עלטערן, עלטערן האָבן נישט
געוואָלט צעשיידן זיך פון זייערע קינדער.

6. צו דעם אַלעמען גיבן די מחברים
צו נאָך איין „קלייניקייט“, און דאָס נאָר
מיט אַ האַלבן מויל: „מעגלעך — זאָגן זיי
— אַז אַרטיקע פּאַקטאָרן האָבן אויך גע-
ווירקט, אַז די דעפּאַרטאַציעס זאָלן אַדורכ-
געפירט ווערן, כדי פטור צו ווערן פון זייע-
רע יודישע קאַנקורענטן פון וועלכע זיי האָבן
געפּלעגט ליידין“ (טייל 2, זייט 11). —

פאַר וואָס האָט קארעץ נישט רעזיגנירט
פון זיין אַמט? — פּרעגט עמעצער. אַזאַ
פּראַגע קען שטעלן נאָר דער, וואָס האָט
נישט קיין באַגריף וועגן די נאַצישע מעטאָדן
לגבי יידן. דער אומגליקלעכער פּאַרוזיעער
פון קהילה-ראַט (יודענראַט) אין וואַרשע,
אינזשינער אַדאַם שטערניאַקאָוו, דערציילט

סאלאניקער יידן אין בערגען-בעלזן

פאראן אַנצוהערענישן, אַז דער פּאַקט, וואָס קאַרעץ איז נישט אַוועקגעפירט גע- וואָרן „קייַן פּוילן“, נאָר איז אַרויסגעשיקט געוואָרן, צוזאַמען מיט נאָך אַ פּאַר הונדערט גריכישע יידן אין לאַגער בערגען-בעלזען, איז געווען אַ כלומרשטע באַלווינג פּאַר זיין אויפפירונג בשעת די דעפּאַרטאַציעס. איז ווידער: ווער ס'מיינט אַזוי, האָט אויך נישט קייַן ריכטיקן באַגריף וועגן דער מענטאַלי- טעט פּון די נאַציס, וועגן זייער שיטה און זייערע גענג קעגן יודן. די „יודענעלטסטע“ — תּיים רומקאָוסקי פּון לאַרוז, מ. מערין פּון סאַסאַוויץ, אפרים באַראַש פּון ביאַליס- טאָק — זענען געווען אויסגעקאָכט מיט די דייטשע אָקופּאַנטן יאָרן לאַנג (רומקאָוסקי פּינף יאָר!) און נישט בלויז ווי קאַרעץ דריי מיט אַ האַלבן חודש, צי זענען זיי „באַלוינט“ געוואָרן? חלילה! זיי זענען דערמאָרדעט געוואָרן, צוזאַמען מיט אַלע יודן.

די גרופע יידן פון סאלאניקי, וואָס איז געגאַנגען קייַן בערגען-בעלזען האָבן די נאָ- ציס — ווייזט אויס — באַטראַכט פּאַר אַ „סחורה“, וועלכע מ'וועט אפשר קענען פאַר- קויפן אַדער אויסבייטן. זיי האָבן געפרוּווט נישט איין מאָל מאַכן אַזעלכע געשעפטן מיט יידישע יחידים אַדער גרופעס. דער באַרימטסטער פּאַל איז פאַרגעקומען אַ יאָר שפּעטער אין אונגאַרן, ווען זיי האָבן, ווי באַקאַנט, פאַרגעלייגט צו פאַרקויפן אַ מי- ליאָן יודן (וועלכע זיי האָבן דעמאָלט שוין נישט געהאַט!) פאַר לאַסט-אויטאָמאָבילן און אַנדערע סחורות.

אין סעפטעמבער 1943, נאָך דער קאַ- פּיטלאַציע פון איטאַליע, האָבן די דייטשן פאַרגומען אויך יענעם טייל פון גריכנלאַנד, וואָס איז פריער געווען אָקופּירט דורך די איטאַליענער. איז וואָס האָט פּאַסירט? זע- נען אויך פון די דאָזיקע שטחים עטלעכע טויזנט יידן אַריינגעפאַלן אין די רוצחומס הענט און זענען אַוועקגעפירט געוואָרן אין די טויטלאַגערן. די מחברים פונעם בוך „אין מעמאָריאַם“ זאָגן וועגן דעם אַזעלכע ביי- טערע ווערטער:

מ'קען זאָגן אַז אַ גזמא, אַז די דאָר- טיקע קהילות, וואָס זענען חרוב גע- וואָרן, האָבן געהאַט גענוג צייט צו

אין זיין טאָגבוך (פאַרעפנטלעכט אין יאָר 1968 דורך „יד-וושם“), אַז ער האָט גע- חלומט וועגן באַפרייען זיך פון זיין אַמט, אָבער סאיז געווען אַ פּוסטער חלום. עס זענען געווען פּאַלן, ווען די דייטשן האָבן געביטן דעם פאַרויצער פון יודענראַט (מער- סטנס דורך הרגענען אים), אָבער דער ניי- ער איז געוויינלעך געווען אַדער אַ שוואַ- כערער, מער שרעקעוודיקער איידער דער פריערדיקער, אַדער אַ געמיינער טיפ. דער פאַרשטאַרבענער חורבן-פאַרשער פ. פריד- מאַן האָט פעסטגעשטעלט, אַז אין אַזעלכע פּאַלן איז שטענדיק פאַרגעקומען „אַ סעלעק- ציע צום ערגערן“.

אין מיינ געשפּרעך מיטן פאַרויצער פון- נעם פאַרבאַנד פון גריכישע עולים, עוזיאל (נישט צו פאַרבייטן מיטן פאַרשטאַרבענעם ספרדישן הויפט-רב פון ארץ-ישראל), האָט ער פּלוצעם אַ זאָג געטאָן: „פאַר וואָס האָט קאַרעץ נישט געהאַט דעם מוט צו באַגייַן זעלבסטמאָרד, ווי דאָס האָט געטאָן טשער- ניאַקאָו אין וואַרשע?“ דאַרף מען דאָ קודם- ביל אונטערשטרייכן, אַז טשערניאַקאָו האָט שוין יאָ געוואָסט וועגן טרעבלינקע, בעל- זשעץ א"א. אָבער צי האָט דען טשערניאַקאָו מיט זיין זעלבסטמאָרד יוצא געווען און פאַר- מאַכט די מיינלעך פון די קריטיקער? ניין! אַט האָט נישט קיין אַנדערער ווי יצחק גרינ- בוים זיל פאַרעפנטלעכט קעגן אים אַז אַר- טיקל פול מיט טענות, פאַר וואָס ער האָט זיך אומגעבראַכט; פאַר וואָס ער האָט נישט פריער אַלאַרמירט און געוואָרנט די געטאָ- יודן, וואָס ס'דערוואַרט זיי דאָרט, וואָהיין מ'פירט זיי? (אנציקלופּדיה של גלויות, באַנד „וואַרשע“, צווייטער טייל, 1959, זייט 41). גרינבוים האָט אַגב פאַרגעסן, אַז טשערניאַ- קאָו האָט נישט געהאַט נישט קיין צייטונג, נישט קיין ראַדיאָ צו זיין דיספּאָזיציע, און קיין מאַסן-פאַרזאַמלונגען צו דעם צוועק האָט ער אויך נישט געטאַרט איינאַרדענען. דער איינציקער, אויפּטרייסלענדיקער אַלאַרם- סיגנאַל האָט געדאַרפּט זיין זיין זעלבסטמאָרד. געדענק איה, אַז אַ גאָר טיפן איינדרוק האָט דאָס דעמאָלט אויפן עולם נישט געמאַכט. אפשר ווייל מאָרדן און זעלבסטמאָרד זע- נען אין וואַרשעווער געטאָ געווען כמעט אַ טאָג-טעגלעכער ענין.

אנטלויפן און זיך צו ראטעווען. די פאר-טיליקונג איז אויף זיי געקומען מחמת זייער איבערגעטריבענעם בטחון, זייער משונהדיקער בלינדקייט (דאָרט, ז. 12). דער אמת איז, אַז נישט נאָר דורך זייער בלינדקייט. ס'איז געווען אַן אַנדערע, אַ וויכטיקערע סיבה: די גרויסע מערהייט פון יענע אַוועקגעשיקטע יידן זענען געווען אַרעמע לייט, וואָס האָבן נישט געקענט זיצן אין די באַהעלטענישן (אויב זיי האָבן גע-פונען באַהעלטענישן) און לעבן פון גרייטן געלט. זיי האָבן געמוזט אַרויס אין גאָס זוכן פרנסה...

אַבער אַ גאָר אינטערעסאַנטע, כאַראַק-טעריסטישע פרשה אין דער חורבן-געשיכטע פון גריכישן יידנטום זענען די פאַסירונגען אין אַ ט ע ו. די פרשה העלפט אויך ביים פרווון פאַרשטיין די געשעענישן אין סאָלאַ-ניקי.

אין אַטען און איר סביבה האָבן דע-מאָלט געלעבט אַן ערך 8-9 טויזנט יידן, נישט מער ווי אַ האַלבער פּראָצענט פון דער אַלגעמיינער באַפעלקערונג. קיין געטאָ האָבן די דייטשן דאָרט נישט געמאַכט. מ'האַט שוין דעמאָלט אַ סך מער (הגם נאָר נישט אַלץ!) געוויסט וועגן די פאַרברעכערישע כוונות פון די דייטשן אַקעגן די יידן, איידער פריער אין סאָלאַניקי. די נישט-יידישע באַ-פעלקערונג פון אַטען האָט זיך אַ סך פריינד-לעכער באַצויגן צו יידן איידער די סאָלאַני-קער קריסטן. אין יענער צייט איז אין אַטען שוין פאַראַן געווען אַ גענוג שטאַרקער אונטערער, אין וועלכן אויך יידן האָבן זיך באַטייליקט. די דאָרטיקע יידן האָבן באַ-הערשט ווי געהעריק די גריכישע שפּראַך, און דער עיקר — ס'האַט זיך שוין געשפּירט אין דער לופט די מַפּלה פון די דייטשן. און — אַ ד"ר קאַרעץ איז דאָרט אויך נישט געווען, נאָר אַ ספרדישער רב מיטן נאָמען ברוזיל, וועלכן אַלע לויבן ביז אין הימל אַרײַן און שטעלן אים פאַר ווי אַ מוסטער, ווי אַזוי אַ רב האָט זיך געדאַרפּט נוהג זיין לגבי די נאַציס. ווען מ'האַט ביי אים געפאַדערט, ער זאָל צונויפּשטעלן ביי רשימה פון די אַטענער יידן מיט זייערע אַדרעסן, האָט ער זיך געפרוווט אַרויסריי-ען. דערווייל זענען צו אים געקומען צוויי יידן פונעם אונטערער און אים געוואָרנט, ער זאָל נישט אויספירן די דייטשע באַפעלן;

ער קען אַנטלויפן מיט זיי אין די בערג, אויב ער וויל. האָט ער מסכים געווען. ער האָט זיי איבערגעגעבן דאָס גאַנצע קהילה-געלט, וואָס ער האָט געהאַט ביי זיך (אַבט מיליאָן דראַכמעס) און זיי האָבן זיך אין נאָ-מען פון אונטערער פאַרפליכטעט צו זאָרגן פאַר יעדן ייד, וואָס וועט אַנטלויפן צו זיי אין די בערג.

וויפל יידן ס'זענען אויף דעם אופן גע-ראַטעוועט געוואָרן, דערציילן נישט די מחב-רים פון „אין מעמאָריאַם“. זיי גיבן אַבער אַן, אַז 1,200 יידן האָבן — מיט דער הילף פונעם מעטראָפאָליט און פון די ענגלענדיך — באַוויזן צו אַנטלויפן אויף שיפּלעך פון גריכנלאַנד און אַנקומען קיין מצרים, קיין טערקיי און קיין ארץ-ישראל. אַ פאַר טויזנט יידן האָבן זיך אויסבאַהאַלטן ביי נט-יידישע פריינד. אַבער — באַלד נאָכן פאַרשווינדן פון הרב ברוזיל האָבן די דייטשן געפונען עמעצן, וואָס האָט זיך אונטערגענומען צו-נויפּצושטעלן אַ ליסטע פון די אַטענער יידן — און ס'האָבן זיך אין גיבן 2,000 יידן פאַר-רעגיסטרירט! און איצט קומט דער פאַלגן-דיקער, גאָר אויסטערלישער, ממש אומבאַ-גרייפלעכער עפיזאָד:

אין מערץ 1944 האָבן די נאַצישע שקר-נים פאַרעפנטלעכט אַ ידיעה, אַז מ'גייט פאַר-טיילן מצות און צוקער פאַר יידן אויף פסח. אין אַ באַשטימטן טאָג און אין אַ באַשטימט-טער שעה דאַרף יעדער וואָס וויל קריגן די דאָזיקע מתנות קומען אין דער גרויסער שול זיי אָפּנעמען. אין דעם דאָזיקן טאָג און אין דער דאָזיקער שעה זענען געקומען 800 יידן אין שול אַרײַן — און מ'האַט זיי שוין פון דאָרט נישט אַרויסגעלאָזט. די דייטשן האָבן זיי, מיט נאָך הונדערטער יידן, וואָס זיי האָבן פאַר דער צייט געכאַפט און אַרעסטירט, אַוועקגעשיקט. אין סך-הכל זענען פון אַטען דעפאַרטירט געוואָרן 1,700 יידן — און דאָס איז געווען אַ יאָר נאָר מ ע ש א ס אַל אַ - ניקי, קורץ פאַר דער באַפרייונג פון גריכנ-לאַנד, אין אַ סביבה וואָס איז געווען פיל פריינדלעכער פאַר יידן. אין אַ צייט ווען ס'איז געווען טעטיק אַ גאָר שטאַרקער און-טערער אין דער שטאָט גופא!

וואָלט מען געקענט טענהן: ווי אַזוי האָט מען דאָס געלאָזט 2,000 יידן זיך פאַר-רעגיסטרירן? פאַר וואָס איז נישט געווען ווער ס'זאָל וואָרענען די 800 אומגליקלעכע

האָב חלילה נישט קיין תרעומת דערפאַר
אויף זיי. פאַרקערט! אַ מענטש ווי דער
שרייבער פון די דאָזיקע שורות, וואָס האָט
דורכגעלעבט פינף יאָר אין דעם היטלערישן
עולם-התוהו ווייסט, אַז די קאַטעגאָריעס פון
לאַגיק און מאָראַל, וואָס זענען גילטיק אין
דער נאָרמאַלער וועלט, זענען נישט אַזוי
לייכט אָנווענדבאַר אין דער נאַציסער וועלט
— און ער איז דעריבער זייער פאַרזיכטיק
ביים אַרויסרוקן טענות און פאַרוורפן...

יידן זיי זאָלן זיך נישט לאָזן נאַרן און נישט
גיין צו די דייטשן נאָך מצות אויף פסח?
מיוואַלט אפשר געקענט פאַרוואַרפן דעם
הרב ברזילי, הלמאי ער איז געזעסן באַהאַלטן
אין די בערג און איבערגעלאָזט די עדה יידן,
ווי שאָף אָן אַ פאַסטור. אַזעלכע טענות, ווען
מיוואַלט זיי געלאָזט הערן, וואָלטן זיך אפשר
אויבנאוויפיק — געלויגט אויפן שכל. אָבער
די מחברים פון „אין מעמאָריאַם“, און אויך
דער היסטאָריקער י. עמנואל, האָבן נישט
אַרויסגערוקט אַזעלכע טענות — און איך

✱

נתן עק

געבוירן אין שטעטל יאַנאָוו ביי לעמבערג. געלעבט אין לעמבערג, ווין, לאַדזש, וואַרשע,
פאַריז, ניו-יאָרק. פון 1948 אין ישראל. באַקומען אַ טראַדיציאָנעלע דערציאָג. שפעטער
שטודירט אין ווין (דאָקטאָראַט פון יוריספרודענץ) און אין וואַרשע (דיפלאָם פון גע-
שיכטע). איז געווען איינער פון די נאָענטסטע מיטאַרבעטער פון ד"ר ע. רינגעלבלום ז"ל.
מיטאַרבעטער פון צענדליקער יידישע און העברעישע צייטונגען און זשורנאַלן. לעצטנס
איז ער פאַרנומען דער עיקר מיט חורבן-פאַרשונג.

”קראַקע
האַט זיך
גאַרנישט
געענדערט...”

”מ
יט איין זאך קען איך אייך טרייסטן: אייער קראַקע האָט זיך לגמרי נישט
געענדערט...” — האָט מיר געזאָגט דער פּוילישער אַמבאַסאַדאָר אין ישראל,
אַנטאָני בידאָ, אַ געוועזענער וואַרשעווער זשורנאַליסט, וואָס האָט גוט גערעדט
יידיש (ער האָט זיך אויסגעלערנט יידיש — האָט ער דערציילט — פון זיינע תּפּיסה-
חברים, ווען ער איז „געזעסן” פאַר קאַמוניזם אין פאַר-מלחמהדיקן פּוילן).
די טרייסטווערטער וועגן מיין קראַקע האָב איך פון דעם אַמבאַסאַדאָר געהערט
אין האַרבסט פון יאָר 1958, ווען איך בין צו אים געקומען בעטן אַ וויזע קיין פּוילן.
דאָס איז געוועזן צוויי יאָר נאָך גאַמולקאַס „בלוטלאַזער אַקטאַבער-איבערקערעניש”.
איך בין געוועזן נייגעריק צו זען, וואָס פאַראַ „פּנים” עס האָט דער קאַמוניסטישער
רעזשים אין מיין אַלטן היימלאַנד, וואָס איך האָב געהאַט פאַרלאָזט אין האַרבסט פון יאָר
1939, נאָך דער נאַצישער אינוואַזיע, ווען מיט פּרוי און קינד האָב איך מיט ספּנת
נפּשות באַוויזן זיך אַרויסצושמוגלען פון „רויטן” לעמבערג און איבער לידע און ווילנע
אַנגעקומען קיין ארץ-ישראל.

דעם באַשלוס צו פאַרן קיין פּוילן האָב איך געמאַכט מיט געמישטע געפילן. פון איין זייט האָט מיך געצויגן צו זען „מיין“ קראַקע, מיין געבוירנשטאָט, וווּ איך האָב פאַרבראַכט מיין קינדהייט און יוגנט־יאָרן, אָבער פון דער צווייטער זייט האָב איך זיך געשראַקן, צי איך וועל האָבן גענוג פּוּחות אַרומצוגיין איבער די חורבות פון פּוילן — אַ פּוילן אָן יידן.

האָב איך טאַקע דעם דעמלטיקן פּוילישן אַמבאַסאַדאָר אין תּל־אביב געזאָגט, אַז מיט אַ שווער געמיט האָב איך זיך אַנטשלאָסן אונטערצונעמען די נסיעה קיין פּוילן. ער האָט פאַרשטאַנען, אָבער ער האָט מיך פּרוּבירט טרייסטן, אַז „מיין“ קראַקע האָט זיך גאַרנישט געענדערט און איז געבליבן ווי פאַרן קריג, נישט באַשעדיקט פון די באַמבאַר־דירונגען: „קראַקע האָט געהאַט מזל...“

דער דאָזיקער פּיומן האָט מיך כּסדר באַגלייט, ווען איך בין געקומען קיין וואַרשע. איך האָב אים געהערט פון יידן און אויך פון פּאָליאַקן, צווישן זיי מיין גוטער פּריינד, דער גרויסער פּוילישער פּאָעט וואַדיסלאָו בראַניעווסקי, וואָס האָט קנאַפּע דריי יאָר פאַרבראַכט אין ארץ־ישׂראל, נאָך דעם ווי ער איז אַנדערהאַלבן יאָר אָפּגעזעסן אין דער „בוטירקער“ תּפּיסה אין מאַסקווע, הגם ער איז נאָך פאַר דער מלחמה געוועזן אַ פּייערדיקער קאַמוניסט און רעוואָלוציאַנערער דיכטער.

ווען איך בין אַ דערשלאָגענער מיט אַ צעבראַכן האַרץ צוריקגעקומען פון מיינע וואַנדערונגען איבער די חורבות פון וואַרשעווער געטאָ, האָבן מיינע פּריינד מיך געטרייסט, אַז ווי נאָר איך וועל קומען קיין קראַקע וועט זיך ביי מיר ענדערן די ביטערע שטימונג: „דיין קראַקע האָט זיך גאַרנישט געענדערט“.

איין מאָל האָב איך זיך מער נישט געקענט איינהאַלטן און ווען איך האָב ווידער אַ מאָל דערהערט אָט די „נחמה“־ווערטער, בין איך אויפגעשפרונגען אַ צעהיצטער: „ווי קענט איר מיר דאָס זאָגן?! וואָס הייסט ס'האַט זיך גאַרנישט געענדערט? ס'זענען געוועזן זעכציק טויזנט יידן אין קראַקע, אַ פּערטל פון דער אַלגעמיינער באַפּעלקערונג אין שטאָט — וועל איך זיי זען? זיי האָבן באַלאַנגט צו דעם ווונדערלעכן „פּייזאַש“ פון דער אַלטער קעניגלעכער שטאָט. זענען זיי געבליבן לעבן? דערציילט מיר דעריבער נישט קיין מעשיות, אַז די שטאָט האָט זיך נישט געענדערט! שיט מיר נישט קיין זאַלץ אויף די ווונדן! הערט אויף!“

עס האָט אָבער גאַרנישט געהאַלפּן און נאָך אין לעצטן טאָג פאַר מיין אָפּפאַר פון וואַרשע קיין קראַקע האָב איך ביים געזעגענען זיך מיט עטלעכע באַקאַנטע פּוילישע שרייבער, יידן און נישט־יידן, געהערט די זעלבע ווערטער: „אין קראַקע וועסט דו ממש אויפלעבן. די שטאָט האָט זיך גאַרנישט געענדערט!“

עס איז געוועזן אַ גרויער פּרייטיק־באַגינען אין ווינטערדיקן חודש נאָוועמבער. איך בין געפאַרן אין אַ רעגירונגס־אויטאָמאָביל, באַגלייט, נאַטירלעך, דורך אַ „שומר־ראש“ און דער וועג האָט געפירט דורך שטעט און שטעטלעך, וואָס ליגן אויף ביידע זייטן פון שאַסיי: וואַרשע — קראַקע. פאַר מיינע אויגן האָט זיך אַנטפּלעקט די פּאַנאָראַמע פון אַמאָליקן, רוישנדיק־צאַפּלדיקן יידישן לעבן אין פּוילן: סאַכאַטשעוו און גראַדזשיסק; גרויעץ און ראַדאָם; קיעליץ, מיעכאָוו און דזשאַלאַשיץ — אַלע שטעט און שטעטלעך אָן

יידן. זייערע הייווער האבן פארנומען פויערים פון די ארומיקע דערפער, וואס האבן אין די לעצטע יארן פאר דער מלחמה מיטגעמאכט דעם „דראנג“ פון דעראבערן די שטעט און שטעטלעך, וואס זענען מיינסטנס באווינט געוועזן דורך דער יידישער ארעמקייט. איצט, אונטערן קאמוניסטישן רעזשים, האבן די פויערים דערגרייכט זייער יארנלאנגע שטרעבונג. זיי זענען געווארן שטאטישע בעלי-בתים, זיי האנדלען, פירן די קאאפעראטיוון און די געציילטע פריוואטע קרעמלעך, וואס זענען נאך געבליבן.

ווער ס'געדענקט נישט דעם טרויעריקן קאמף ארום די יידישע „סטראגאנעס“, וואס פלעגן אויפגעשטעלט ווערן בעת די ירידים און די פויערים האבן זיי געוואלט פארבראפן. דער בלוטיקער פאגראם אין פשיטיק פון יאר 1936 איז אויסגעבראכן צוליב אט דער „באוועגונג“ פון פארכאפן די יידישע „סטראגאנעס“. דאס איז געטאן געווארן מיט דער „שטילער“ שטיצע און דערמוטיקונג מצד דער דעמאלטדיקער פוילישער רעגירונג, וועמענס פרעמיער-מיניסטער, סלאוואי-סקלאדקאווסקי, האט אין זיין טרויעריק-בארימטער רעדע אין „סיים“ געווארפן די לאזונג: „ווירטשאפטלעכער קאמף קעגן יידן — אדרבא!“ (אויף פויליש: „אזושעם“).

בעת מיין נסיעה איבער די יידן-ריינע שטעטלעך אין פוילן פון יאר 1958 איז דאס אלץ שוין געוועזן פארביי. די יידישע „קאנקורענטן“ זענען אומגעבראכט געווארן אין היטלערס גאנקאמערן. בלויז דא און דארט האט מען נאך געזען א שפור פון א יידישן נאמען אויף א שילד, וואס איז געהאנגען איבערן אריינגאנג צו א קאאפעראטיוו: „שטיין“, „פארב“, „געלט“ — זכר לחורבן פון „זילבערשטיין“, „גאלדפארב“ אדער „גושגעלט“.

און איך פאר אזוי איבער די וועגן פון דעם נייעם פוילן און דעם חרובן יידישן לעבן און פון זכרון גייט מיר נישט אראפ א פסוק פון איכה: „דרכי ציון אבלות“, טרויעריק זענען די וועגן פון ציון, טרויעריק זענען די וועגן פון אמאליקן ברויונדיקן יידישן לעבן אין פוילן.

מיר פארן אריין קיין קראקע דורך דער ווארשאַווסקי-גאס, עס איז פרייטיק נאך מיטאג. מיין ערשטער וועג האט לויטן פראגראם — וואס נישט איך האב אים פעסט-געשטעלט — געפירט גלייך פון האטעל צו דער נייער אינדוסטרי-שטאט נאווא הוטא בעבן קראקע, ווו עס געפינט זיך די גרויסע שטאל-גיסעריי אויפן נאמען פון לענין. מען וויל מיר קודם-פל ווייזן די „נייע דערגרייכונגען“ פון דער פוילישער פאלקס-רעפובליק. איך הער אן אויספירלעכן פארטראג פון איינעם פון די הויפט-אינזשיניערן וועגן דער פראדוקציע פון שטאל מיט אלע פרטים, וואס אינטערעסירן מיך נישט, אבער — איך בין א גאסט און מוז אויסהערן דעם גאנצן „שיעור“. דאן מוז איך מיך שלעפן גאנצע קילאמעטערס, כדי צו זען מיט מיינע אייגענע אויגן, ווי אזוי דאס אלץ ווערט געמאכט פון רוי-מאטעריאלן, וואס קומען פון ראטן-פארבאנד. מען פירט מיך אריין אין א ריזיקער האלע פון די גרויסע אויוונס, וואס פארשפרייטן א שרעקלעכע היץ און ווו דאס פליסנדיקע, רויט-גליענדיקע שטאל ווערט אריינגעגאסן אין פארמעס, פון וואגען עס קומען ארויס ריזיקע שטאבעס.

„ס'איז אַ באַשטעלונג פאַר נאַצערן אין מצרים“ — זאָגט מיר שטילערהייט אַן אַרבעטער, ווען דער אינוושיניער, וואָס באַגלייט מיר, דערווייטערט זיך אויף אַ וויל; „איר האָט אים געגעבן דאָרט אַ פעסטן קלאַפּ אין סיני, און מיר אַרבעטן פאַר אים. וואָס קאָן מען טון? אזוי ווילן די 'רוסקי' — דער מאַסקאַל...“ און ער פאַרענדיקט מיט אַ „פּאַפּולערער“ פּוילישער קללה.

אין אָונט — אַ פאַרשטעלונג אין נייעם טעאַטער פון נאַוואַ הוטאַ — „די באַלאַגערונג“ — פון אַלבער קאַמי. אינטערעסאַנט, פּיין אויסגעשטעלט דורך דער לייטערין פון טעאַטער, פּרוי סקוואַנקאַ.

☆

ס'איז שוין באַלד חצות, אַבער דער טאַג האָט זיך נאָך אַלץ נישט געענדיקט. דורך אַ באַקאַנטן, וואָס איז פאַר מיר צוריקגעפאַרן קיין קראַקע, האָב איך אָפּגערעדט, אַז ער זאָל זיך פאַרשטענדיקן מיט איינעם פון די געציילטע פּריינד מיינע, וואָס זענען געבליבן אין קראַקע, דעם מאַלער עמנואַל (מונדעק) רימפעל, אַז איך וויל אים זען, און וועל קומען שפּעט ביי נאַכט אין קלוב פון יידישן קולטור־פאַראיין, וואָס געפינט זיך גראַד קעגנאיבער מיין האַטעל — דעם „גראַנד־האַטעל“ אויף סלאַוואַקאָוסקאַ־גאַס. נאָך אין וואַרשע האָב איך געהערט, אַז פּרייטיק צו נאַכט קומען פּוילישע שרייבער און אַרטיסטן אין יידישן קלוב, וווּ עס איז פאַראַן אַ גוטער בופּעט, און מען „מאַכט אַ לעבן“, מיט־שיינס געזאַגט, מיט אַ טרונק בראַנפן און געפּילטע פּיש.

בין איך אַריבער אויף דער אַנדערער זייט פון דער גאַס און אַרויף אויפן ערשטן שטאַק, וווּ ס'געפינט זיך דער יידישער קלוב, אַבער אין לאַקאַל איז שטאַק־פּינצטער און די טיר — פאַרמאַכט. מען האָט מיר דאָך געזאַגט, אַז מען זיצט דאָ פּרייטיק צו נאַכטס כּמעט ביזן העלן מאַרגן, מען עסט, מען טרינקט, און מען פאַרוויילט זיך. וואָס איז געשען? איך גיי אַראָפּ און פרעג די „סטרוזשקע“ — זי גיט מיר אַבער נישט קיין קלאַרן ענטפּער. זי רעדט צו מיר — „דיפּלאַמאַטיש“, וויל מיר אַבער נישט זאָגן דעם אמת. ערשט צו מאַרגנס, שבת אין דער פּרי, ווער איך געוואַר, וואָס עס איז אייגנטלעך געשען אין יידישן קולטור־קלוב.

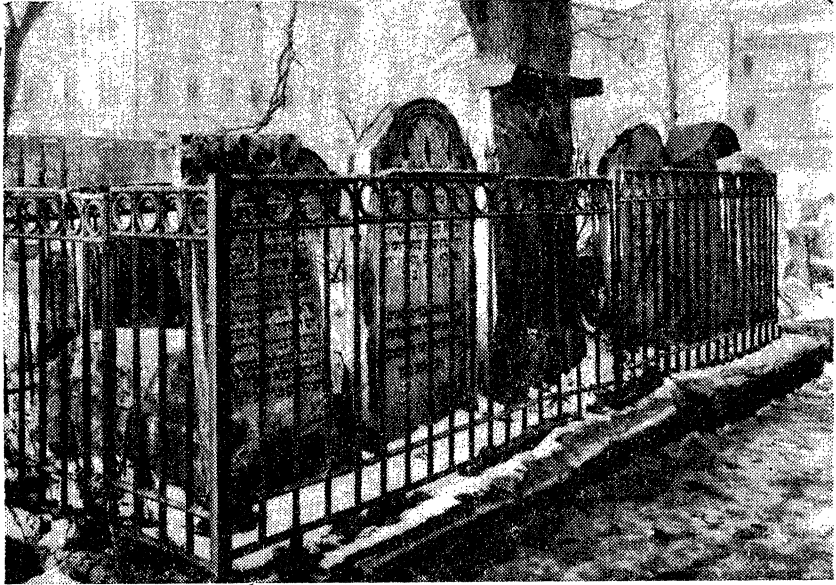
אַלץ איז שוין געווען צוגעגרייט צו דער שבת־דיקער סעודה, סיי פאַר יידן און סיי פאַר גוים, מען האָט געקאַכט און געבאַקן, און נאַטירלעך האָבן נישט געפּעלט קיין געפּילטע פּיש. אַבער דאָנערשטיק ביי נאַכט האָבן אין לאַקאַל זיך אַריינגעריסן פּוילישע כּוליאַגענס און געמאַכט אַ פאַגראַם: צעהאַקט דאָס מעבל, צעריסן אַ גרויסן טייל ביכער פון דער ביבליאָטעק, און צוגענומען, וואָס האָט זיך נאָר געלאָזט צונעמען — גאַנצע טעפּ מיט פּלייש און פּיש, וויין און בראַנפן, און זיך אָפּגעטראַגן אין אַן אויטאָ. קיינער האָט זיי נישט געשטערט אין דעם שטיקל אַרבעט.

ויהי ערב ויהי בוקר — מיין ערשטער מעת לעת אין מיין יידישן קראַקע.

☆

ס'איז שבת אין דער פרי און איך וויל גיין צו די יידן אין מיין יידישן קראַקע. מוז איך מיך קודם כל באַפרייען פון דער „פריינדלעכער“ באַגלייטונג, וואָס מען האָט מיר געגעבן אין וואַרשע. זיי מוזן מיך „היטן“ און שטענדיק האַלטן אָן אויג, וואָס איך טו און מיט וועמען איך טרעף זיך. דאָס איז דער „שומר-ראש“ און דער שאַפער פון דער רעגירונגס-לימוזינע.

מצבות פון דער משפחה פון ר' משה איסערלעס
אויפן קראַקעווער רמ"א-בית-עלמין.

זאָג איך זיי, אַז היות ווי איך פאַר נישט שבת זענען זיי היינט פריי און קענען פאַרן וווּ זיי ווילן, איך וועל גיין צופוס צום יידישן קוואַרטאַל. ביידע מיינע באַגלייטער קוקן איינער אויפן צווייטן, זיי מאַכן אַפנים אַ שטומע באַראַטונג, צי זיי קענען מיך לאָזן פריי. די זאָך איז דערליידיקט. איך האָב נאָך באַוויזן אַנצוקלינגען צו אַ באַקאַנטן פון פאַרן מבול, איינער פון די טויזנט פינף הונדערט יידן, וואָס זענען דאָן געהאַט געבליבן פון קראַקעווער יידנטום (אַ גרויסער טייל פון זיי איז נישט געווען פון קראַקע, נאָר פון אַנדערע שטעט אין פוילן און האָבן זיך באַזעצט דאָ ערשט נאָך דער מלחמה). מיט גרויס פרייד האָט מיין באַקאַנטער אַנגענומען דעם פאַרשלאַג מיך צו באַגלייטן צום יידישן קוואַרטאַל. הגם איך קען זייער גוט דעם וועג, וואָס פירט צום „קוזמאַרק“ — ווי ס'האַט געהייסן אַמאָל דער יידישער קוואַרטאַל אין קראַקע (נאָכן קעניג קאַזימיר דעם גרויסן). פיל איך, אַז עס וועלן מיר אויספעלן פוחות אַליין דורכצומאַכן דעם יסורים-וועג איבער די יידישע גאַסן, אָן יידן — און בכלל איז בעסער צו גיין מיט אַ באַגלייטער.

גייען מיר טאָקע איבער דעם אַלטן פּרעכטיקן „רינעק“ — דעם צענטראַלן פּלאַץ פון דער שטאָט — און קומען באַלד צו דער גראַדוקאַ-גאַס, וואָס איז אַמאָל געווען דער צענטער פון ייִדישן מסחר אין קראַקע. כּמעט אַלע געשעפטן — הורט און דעטייל — אין אַט דער גראַדוקאַ-גאַס האָבן באַלאַנגט צו ייִדן, צווישן זיי אַ פאַר פאַרדינסטפולע טוער אין געזעלשאַפטלעכן לעבן, מיטגלידער פון קהילה-ראַט און שטאַטראַט. אגב, איינער פון זיי — שמואל הפּהן שפּיראַ, דער אומגעקומענער פּאָטער פון מיין באַגלייטער, איז געווען איינער פון די גרינדער פון דער ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע אין קראַקע, אַ ייִד אַ משכּיל, וואָס האָט געשריבן אַרטיקלען אין דער העברעיִשער פּרעסע און געהאַלטן העברעיִשע רעדעס אויף פאַרזאַמלונגען אין יענע צייטן, ווען דאָס רעדן העברעיִש איז נאָך געווען אַ זעלטהייט.

איך קען דאָ יעדעס הויז, יעדן ווינקל. דוכט זיך, אַז איך האָב געקענט אַלע ייִדן, וואָס האָבן דאָ געווינט — אַלע דאָקטוירים און אַדוואָקאַטן, וואָס האָבן דאָ געהאַט זייערע קאַנצלאַריעס (הונדערט פּראָצענט פון די אַדוואָקאַטן זענען דאָ געווען ייִדן). זיי זענען געווען מיטגלידער פון פאַרשידענע פאַרטייען: ציוניסטן, בונדיסטן, אַדער סתּם אַסימילאַטאָרן — נישטאָ קיינער!

✧

הרב י. ל. הפּהן פּישמאַן עליו השלום, דער פּירער פון דער מזרחי-באַוועגונג, וועלכער האָט שפּעטער אָנגענומען דעם נאָמען פון גרויסן רמב"ם און אַלס הרב י. ל. מיימון איז ער געווען דער ערשטער שר הדתות — מיניסטער פאַר רעליגיעזע ענינים אין מדינת ישראל — האָט מיר אַמאָל געזאָגט, אַז אין קראַקע האָט ער מער געפּילט דעם קדושת-השבת ווי אין ירושלים עיר הקודש! אַזאַ רושם האָבן אויף דעם פרומען און קלוגן הרב מיימון געמאַכט די קראַקעווער ייִדן אין שטריימלעך, און זיידענע בעקעשעס, נישט זעלטן מיטן טלית פון אויבן, — ווייל מ'איז נישט געווען זיכער צי דער עירוב איז „גלאַט-פּשר“ און צי מען מעג טראָגן דעם טלית-טאַש אין דער האַנט...

און איצט גייען מיר איבער די חורבות פון אַט דעם אַמאָליקן ייִדישן לעבן. עס פאַרקלעמט מיר דאָס האַרץ, ווייל איך געדענק, למשל, אַז דער טראַמוויי נומער 1, וואָס איז דורכגעפאַרן איבערן ייִדישן קוואַרטאַל, איז אין שבתים געוועזן אין גאַנצן פּוסט. איצט פאַרט דער זעלבער טראַמוויי פול אָנגעפאַקט מיט מענטשן...

מיר דערנענטערן זיך צום קעניגלעכן וואַועל-שלאַס און גייען פאַרביי פאַרן הויז נומער 62 אויף גראַדוקאַ-גאַס, וווּ עס האָט אַמאָל געהאַט זיין דרוקעריי דער באַקאַנטער יוסף פּישער. דאָס איז געווען איינע פון די גרעסטע ייִדישע דרוקערייען אין פּריערדיקן עסטרייך און שפּעטער אין פּוילן.

ווער האָט דאָ נישט געדרוקט זיינע ווערק אַדער צייטשריפטן?! פּדי צו פאַרמיידן די שיקאַנעס און רשעות פון דער צאַרישער צענזור אין רוסלאַנד, האָבן ייִדישע שרייבער געדרוקט זייערע ווערק ביי יוסף פּישער אין קראַקע און פון דאַנען זענען די ביכער אַדער צייטשריפטן געשיקט געוואָרן — אַדער געשמוגלט איבער דער נאַענטער גרעניץ — קיין קאַנגרעס-פּוילן, קיין רוסלאַנד. אחד העם און ח.נ. ביאַליק, י.ל. פּרץ און דוד פּרישמאַן, אברהם רייזין און שלום אַש און אַנדערע באַרימטע און ווייניקער באַרימטע שרייבער האָבן געפונען דעם וועג צו פּישערס דרוקעריי.

איך געדענק נאך גוט אלס קינד דעם דרוקער יוסף פישער, וואָס איז געווען זייער באַפריינדעט מיט מיין פאָטער עליו השלום, שמעון מנחם לאָזער, דעם רעדאַקטאָר פון העברעיִשן וואַכנבלאַט „המצפה“. זייער אָפּט האָט מיין פאָטער מיך מיטגענומען מיט זיך, ווען ער האָט געהאַט עפעס צו דערליידיקן ביי פישערן — זאָכן, וואָס איך האָב זייער ווייניק פאַרשטאַנען. עס האָט מיך אָבער פאַרכאַפּט די גרויסע דרוקעריי מיט די מאַשינען, די אַרבעט פון די האַנטוועצערס, וואָס האָבן אַזוי פלינק אַרויסגענומען די אותיות פון די „קאַשטעס“, ווי מען האָט עס גערופּן.

יוסף פישער איז נישט נאָר געווען אַ גרויסער דרוקער, נאָר אויך אַ „קאַנטאַר“, אַ חזן, אין „טעמפל“, אַ קאַמפּאָזיטאָר פון ליטורגישער מוזיק און אַ כאַר-דיריגענט. ער איז אויך געווען דער אַרויסגעבער פון דער ערשטער יידישער טאַגצייטונג אין קראַקע — „דער יוד“. דער רעדאַקטאָר איז געווען זיין איידעם, דער העברעיִשיידישער שרייבער און קריטיקער יונה קרעפל. די צייטונג, וואָס איז דערשינען ביים אָנהויב פון איצטיקן יאָרהונדערט, האָט אָבער נישט געהאַט קיין מזל און האָט זיך שנעל געשלאָסן. איר רעדאַקטאָר, יונה קרעפל, האָט שפּעטער געמאַכט אַ גרויסע „קאַריערע“ אין ווין. איך האָב אים נאָך אין יאָר 1933 געטראָפּן אין זיין ביוראָ אין באַלהויז-פּלאַץ, אַלס רעפּערענט פאַר יידישע ענינים ביים דאַמאַלסטדיקן מיניאַטור-קאַנצלער, דאַלפּוס, וועלכער איז אין אַ צייט אַרום דערשאַסן געוואָרן דורך די נאַציס.

אָבער לאַמיר צוריקקומען קיין קראַקע, צו מיין יידישן קראַקע, יענעם שבת, אין אַ קאַלטן נאַוועמבער-טאָג פון יאָר 1958. מיר וואַנדערן איבער די גאַסן און געסלעך פון „קוזמאַרק“ — וואָס דערמאַנען מיר דעם נביאישן פּסוק — „כי אבן מקיר תּזעק“, וווּ יעדער שטיין שרייט פון דער וואַנט. מיר גייען איבערן „סטראַדאַם“, צום סאַמע צענטער פון אַמאַליקן יידישן לעבן — די קראַקאַווסקאַ-גאַס, דער אייגנטלעכער „קוזמאַרק“. ס'איז שבת אויף דער וועלט, אָבער קיין יידן זעט מען נישט. איך דערמאַן זיך די „טרייסט-ווערטער“ פון מיינע פּוילישע פּריינד — „קראַקע האָט זיך נישט געענדערט“... נישט בחינם זאָגט אַ יידיש פּאַלקסווערטל: „זאַלסט מיר נאָר געטרייסט ווערן“... ערשט איצט פאַרשטיי איך דעם איראַנישן טייטש פון דעם קלוגן ווערטל.

✧

מיר גייען אַריין אין מיאָדאַוואַ-גאַס. דאָ, אין הויז נומער 22, איז געווען די רעדאַקציע פון „המצפה“, פון יענעם וואַכנבלאַט, פאַר וועלכן מיין פאָטער, עליו השלום, האָט מקריב געווען זיין גאַנץ לעבן (פריער איז ער געווען דער לעצטער רעדאַקטאָר פון „המגיד“, וואָס איז נאָך פאַרשידענע גילגולים דערשינען אין קראַקע און דאָ געענדיקט זיין לאַנגן וועג — פון ליק, אין אַסט-פּרייסן, איבער בערלין, ביז קראַקע). אין „המצפה“ האָבן געדרוקט זייערע ערשטע שאַפּונגען אַ ריי העברעיִשע שרייבער און דיכטער, וואָס האָבן שפּעטער פאַרנומען דעם פּלאַץ ביי דער מזרח-וואַנט פון דער נייער העברעיִשער ליטעראַטור.

איינער פון זיי איז געווען שמואל יוסף טשאַטשקיס, אַ יונגער בחור פון בוטשאַטש, און מיין פאָטער האָט פאַרעפנטלעכט זיינע ערשטע שירים און דערציילונגען, איידער ער האָט עולה-געווען קיין ארץ-ישׂראל, וווּ ער איז געוואָרן דער גרויסער ש״י עגנון.

בשעת איך האָב באַגלייט ענגונען אויף זיין רייזע קיין שטאַקאַהאַלם, פּדי צו באַקומען די נאַבעל־פּרעמיע פאַר ליטעראַטור און די זשורנאַליסטן האָבן ביי אים געבעטן עפּיאָדן פון זיין לעבן, האָט ער זיי געענטפּערט:

„איך וועל אייך אפשר דערציילן אַ געשיכטע מיט מיין ערשטן רעדאַקטאָר, ר' שמעון מנחם לאַזער, וואָס האָט געדרוקט מיניע שירים, ווען איך בין נאָך געווען אַ יינגל פון אַ יאָר פּופּצן־זעכצן? און געווען איז עס אַזוי: צוערשט האָט לאַזער געדרוקט מיניע לידער אונטער מיין פּולן נאָמען, אָבער מיט איין מאָל האָט ער אויפּגעהערט צו געבן מיין נאָמען און געדרוקט די לידער בעילום־שם, אַנאַנים. ווען דאָס האָט זיך איבערגעזחורט עטלעכע מאָל, האָב איך זיך אַנגענומען מיט מוט און אין אַ פּאַסטקאַרטל געפּרעגט מיין רעדאַקטאָר, וואָס עס איז די סיבה דערפון. געפּעלט אים אפשר נישט דער נאָמען „שטאַטשקיס“, ווי איך האָב דעמאָלט געהייסן?

„אין עטלעכע טעג אַרום האָב איך באַקומען דעם ענטפּער פון מיין רעדאַקטאָר: די סיבה דערפון איז, האָט מיר לאַזער געשריבן, אַז די לידער זענען טאַקע גוטע און מיט טאַלאַנט געשריבן. אָבער מיר ביידע ווייסן דאָך, אַז דו, יונגער בחור, האָסט זיי נישט געשריבן, נאָר געשריבן האָט זיי עמעץ אַנדערש, אַ גוטער דיכטער, און דו שרייבסט אונטער די דאָזיקע שירים מיט דיין נאָמען. הייסט עס, אַז דו שליערסט זיך אין פּרעמדע פּעדערן. טאָ פאַר וואָס זאָלן מיר אַפּנאַרן די ליינער? איז דעריבער בעסער צו געבן די לידער אַן אַ נאָמען פון מחבר...“

ווער נאָך פון שפּעטער באַרימט־געוואָרענע שרייבער, חוץ ענגון, האָבן זייערע ערשטע זאַכן געדרוקט אין „המצפה“? בלויז אַ פאַר נעמען: אורי צבי גרינבערג, אשר באַראַש, אביגדור המאירי, דב קמחי, שלום שטרייט, ר' בנימין (י. ראַדלער־פּעלדמאַן), און אַנדערע. אַלץ איז געווען שייך און פיין, נאָר — ווי זאָגט מען — „צו פּרנסה קומט עס נישט“, און מיין פּאַטער, וואָס די אַרבעט פאַר דעם וואַכנבלאַט האָט פאַרנומען זיין גאַנץ לעבן, האָט נאָך געמוזט שרייבן אַרטיקלען און פעליטעטאַנען פאַר דער אַמעריקאַנער צייטונג „ידישע גאַזעטן“ פון שרהואהן, און אויב איך האָב נישט קיין טעות, האָט דער האַנאַראַר פאַר אַ לאַנגן אַרטיקל באַטראַפּן דעמאָלט אַזש איין דאָלאַר — אַ סך געלט אין יענע צייטן.

★

און דאָס הויז אַליין אויף מיאָדאָוואַ 22... אונדזער נאַענטסטער שכן, אַ טיר אין טיר, איז געווען בן־ציון ראַפּאַפּאָרט, אַ באַגאַבטער עסייאַסט און פּילאָסאָף, אַן אויטאָ־דיאַקט, וואָס איז אויך געווען אַ לערער אין דער העברעיִשער גימנאַזיע אין קראַקע. ער האָט אויך געשריבן אין „המצפה“, אָבער זיינע פּילאָסאָפּישע אַרטיקלען זענען פאַרעפּנטלעכט געוואָרן אויך אין „השילוח“ און אַנדערע העברעיִשע צייטשריפטן. זיין פּרוי, זייער אַ פּשוטע, קליינשטעטלידיקע יידענע פּלעגט זיך ביטער קלאַגן פאַר מיין מאָמען, אַז איר בן־ציון פאַרטאַכלעוועט דאָס גאַנצע געלט, וואָס ער פאַרדינט, אויף קויפּן פאַרשידענע גויישע „ביכלעך“. די „ביכלעך“ זענען געווען די טיערסטע אויסגאַבן פון שפּינאַזאַ און קאַנט, שאַפּענהאַוער, ניטשע און בערגסאָן.

ווען די נאַצישע מערדערס האָבן פון קראַקעווער געטאָ פאַרשלעפּט בן־ציון ראַפּאַפּאָרט קיין בעלושעץ, האָט ער מיטגענומען מיט זיך דעם פּת־ב־יד פון זיין פּילאָסאָ־

פישן בוך „טבע ורוח“ (נאטור און גייסט), וואָס ער האָט באַוווּן צו פאַרשטעקן אין זיין מאַנטל. זייענדיק שוין אין דעם פּראַכטוואַגאַן — דער טויטוואַגאַן — האָט ער אויף אַ שטיקל פּאַפּיר אָנגעשריבן עטלעכע שורות אין אַ שלעכטן פּויליש (קיין פּויליש האָט ער נישט געקענט) און עס אַרויסגעוואַרפן צוזאַמען מיטן כתב־יד פון זיין ווערק. אין דעם צעטל האָט ער געבעטן דעם ערלעכן געפּינער איבערצושיקן דעם מאַנסקריפט צום העברעיִשן אוניווערסיטעט אין ירושלים „ווען עס וועט נאָר מעגלעך זיין“...

דער כתב־יד איז נעבן די באַנשינעס געפונען געוואָרן דורך אַ פּויער און קורץ נאָך דער מלחמה איז דער מאַנסקריפט אָנגעקומען קיין ירושלים און דאָס ווערק פון דעם קדוש בן־ציון ראַפּאַפּאַרט איז דערשינען אין פּאַרלאַג פון מוסד ביאַליק מיט אַ הקדמה פון פּראָפ. שמואל הוגאַ בערגמאַן, לאַנגיאַריקער לייטער פון דער קאַטעדער פאַר פּילאָסאָפּיע אויף דעם העברעיִשן אוניווערסיטעט אין ירושלים. ווי זאָגן אונדזערע חכמים: „הכל תלוי במזל“...

אַן אַנדערער שכן אונדזערער איז געווען דער תלמיד־חכם און פּעדאַגאָג שבח וואַלאַקאווסקי, אַ געבוירענער אין מאַלאַדעטשנע, וועלכער האָט זיך באַרימט געמאַכט מיט זיין קאַרעספּאַנדענץ־מעטאָד פון לערנען שפּראַכן און ער האָט גאַנץ נישקשהדיק פאַרדינט מיט זיינע „לערנבריוו“ אין העברעיִש און יידיש. זיי זענען געווען באַווּנדערט פּאַפּולער אין קרייזן פון ישיבה־בּחורים, וועלכע האָבן אויף אַזאַ אופן באַקומען די מעגלעכקייט צו לערנען לימודי חול בטוד־סודות, אין קאַנספּיראַציע...

✱

עטלעכע שריט פון אונדזער הויז שטייט די געביידע פון „טעמפל“, די סינאַגאָגע פון די „פּאַרטגעשריטענע“, מיט אַ כאַר און אַרגל, וואָס האָט אָבער נישט געשפּילט אין שבתים. דאָ איז יאַרנלאַנג געווען דער פּרעדיקער און ראַבינער איינער פון די הויפט־מנהיגים פון פּוילישן יידנטום צווישן די צוויי וועלט־מלחמות, ד״ר יהושע טהאַן — אַ גלענצנדיקער רעדנער, וואָס האָט אויך אין אַ פּרעכטיקן יידיש געשריבן פּוב־ליציסטישע אַרטיקלען אין „היינט“, זיינע „דרשות“, וואָס ער האָט געהאַלטן אין „טעמפל“, האָבן שטענדיק צוגעצויגן אַ גרויסן קהל יידן — רעליגיעזע און אַפּילו אפּיקורסים. ד״ר טהאַן איז אויך געווען איינער פון די בעסטע רעדנערס אין פּוילישן „סיים“ (פּאַרלאַמענט), וווּ ער איז אין משך פון לאַנגע יאָרן געווען דער שליח־ציבור פון פּוילישן יידנטום בכלל. און מיר קומען איצט, שבת אין דער פּרי, צום „טעמפל“ — און די סינאַגאָגע שטייט געשלאָסן. ערגעץ אין אַ ווינקל אין הויף שטייט אַ הילצערנער באַראַק, וווּ קוים אַ מנין אַלטע יידן ריכט אָפּ די תּפּילות. אַ טרויעריק, זייער אַ טרויעריק בילד. מיר גייען ווייטער אונדזער שבת־וועג איבער די יידישע גאַסן פון אַמאַל, וווּ מען זעט נישט קיין יידן פאַר קיין רפּואה, פּוילישע קינדער שפּילן זיך נעבן די הייזער און אויף דער גאַס. איך פּרעג אַ גרופּע קינדער, צי דאָ האָבן שטענדיק געווינט בלויו פּאַליאַקן. דער ענטפּער איז: „יא, מיר ווייסן. מען האָט אונדז געזאָגט, אַז די 'זשידקעס' האָבן דאָ אַמאַל געווינט, אָבער מען האָט זיי געהרגעט, פּאַרברענט“... מען טאָר נישט פּאַרגעסן, אַז אין קראַקע איז באלד נאָך דער באַפּריינג אויסגעבראַכן אַ „קליינער“ פּאַגראַם און מען האָט מערדערלעך צעשלאָגן אַ ריי יידן, וואָס האָבן דורך אַ נס זיך געראַטעוועט פון אוישוויץ.

וואָס האָט מען אין קראַקע געוואָלט פון דעם ביסל אָפגעראַטעוועטע יידן — באַלד נאָך היטלערן? עמעצער האָט פאַרשפּרייט דעם שרעקלעכן בלוט-בילבול, אָז יידן וואָס האָבן פאַרלוירן אַ סך בלוט אין די לאַגערן, זאַפן אויס בלוט פון פּוילישע קינדער פּדי זיך צו פאַרשטאַרקן! ... יא, ס'האָט זיך אפשר טאַקע גאָר נישט געענדערט אין קראַקע.

*

אונדזער נאַענטסטער אָפּשטעל איז — די רמ"א-שול, יענער פּרעכטיקער בנין, אַ מייסטער־ווערק פון אַלטער אַרכיטעקטור, געבויט וואַרשיינלעך דורך איטאַליענישע אַרכיטעקטן אויף דער באַשטעלונג פון פּאַטער פון גרויסן גאון ר' משה איסערלעס (רמ"א), נאָך וועלכן די שול האָט באַקומען איר נאָמען. נעבן דער שול געפינט זיך דער אַלטער בית-עולם פון יידישן קראַקע, וווּ עס געפינען זיך די קברים מיט די מצבות פון אַ ריי גדולי-התורה, ווי טאַקע דער רמ"א מיט זיין משפּחה, ר' יעקב פּאַלאַק, יום-טוב ליפּמאַן העלער (דער „תּוספות יום-טוב"), ר' נתן נטע שפּיראַ (דער „מגלה עמוקות"), ר' יואל סירקיס, וואָס איז מער באַקאַנט פון די ראשי-תיבות פון זיין ספר „בית חדש" — „דער ב"ח", און פּיל אַנדערע.

די שול שטייט אין גאַנצן ליידיק, און נאָר אין פּאַליש זיצט ביים דאַווען אַ גרופּע אַלטע יידן, מיט בלאַסע, צעשראַקענע פּנימער. יעדעס פנים זאָגט עדות וועגן יסורים, וועגן שבעה מדורי גיהנום — וואָס ענדיקן זיך אַבער נישט. ווען מיר פאַרלאָזן די שול, טרעפן מיר אַ יונגע יידישע פּרוי, אַ באַקאַנטע פון מיין באַגלייטער. זי אַרבעט אין קלוב פון יידישן קולטור-פאַרבאַנד, וואָס איז פּאַגראַמירט געוואָרן דורך „אומבאַ-קאַנטע" כוליאַגעס, היות ווי אין שכנות פון רמ"א-שול געפינט זיך אַ קאַמיסאַריאַט פון דער מיליציע, האָט זי באַקומען אַן אויפפאַדערונג צו קומען עדות זאָגן, וואָס דאַרט איז איינגטלעך געשען. דער פּאַרהער איז נישט געווען זייער העפלעך... די יונגע פּרוי איז שטאַרק אויפגערעגט. זי האָט טרערן אין די אויגן. און זי איז אַ „פּאַרטייאישע"...

מיר שטייען איצט פאַר דער „אַלטער שול" — איינע פון די עלטסטע שולן אין אייראָפּע נעבן דער אַלטער שול אין פּראַג. די דייטשן האָבן די היסטאָרישע קראַקע־ווער שול אויפגעריסן מיט דינאַמיט, עס זענען בלויז געבליבן די ווענט — און איצט ווערט די שול רעסטאָרירט. מען וויל דאָ איינאַרדענען אַ יידיש מוזעום. אַבער פאַר וואָס האָט מען ביים איינגאַנג צו דער אַמאָליקער שול אויפגעשטעלט אַ הויכן, הילצערנעם צלם, וואָס איז העכער ווי די שול גופא? מען דערקלערט מיר, אַז דאָ האָבן די דייטשן דער-שאַסן עטלעכע פּאַליאַקן — דערפאַר דעם צלם. צופוס פון צלם ליגן פאַרטרוקנטע קרענן, מיט טרויער-אַפּישן אין שוואַרצע ראַמען, וואָס זענען נאָך געבליבן פון די „זאָדוּשקי". דאָס איז דער טרויערטאַג פאַר די פאַרשטאַרבענע, וואָס פּאַלט אויס יעדעס יאָר אַנהויב נאַוועמבער.

מיין מוטער עליה השלום האָט געדאַוונט ימים נוראים אין דער אַלטער שול. צוזאַמען מיט מיין שוועסטער — אַ דאָקטאָר מעדיצין — איז מיין מוטער אומגעקומען אין טויטן-לאַגער טראַוויניקי, און דאָ — ביים אַריינגאַנג צו דער אַלטער שול, וווּ מיין מאַמע האָט געדאַוונט און ביטער געוויינט ביים נתנה תּוקף — שטייט אַ גרויסער צלם. צלם שבהיכל...

אַזוי זעט אויס מיין יידיש קראַקע!... וואָס האָט זיך „גאַרנישט געענדערט"...

א הויף אין אלטן יידישן קווארטאל אין קראָקע

✧

מיר גייען שוין דעם וועג אויף צוריק איבער אַנדערע גאַסן פון יידישן קראָקע. און פּלוצלינג, גייענדיק איבער די יאַזעפּס-גאַס — איינע פון די הויפט-גאַסן פון אַמאַליקן יידישן קוואַרטאַל, דערמאַן איך זיך, ווי איך האָב אַמאַל אַרומגעפירט שלום אַשׁן איבער דעם ״קוזמאַרק״. דאָס איז געווען, דוכט זיך, אין יאָר 1934. מאַדאַם אַשׁ איז אויך געווען מיט אונדז. דער מחבר פון ״תהילים-ייד״ האָט זיך צוגעקוקט צו די אַלטע הייזער, וווּ עס האָט אַמאַל גערוישט און געווימלט מיט יידיש לעבן, און אין זיין קוטנער יידיש — געזאַגט צו זיין פּרוי: — ״אוי, האָב יאָך דאָ געהונגערט, מאַדושע!״...

שלום אש האט מיר דעמאלט דערציילט זיינע זכרונות פון די יונגע יארן אין קראקע, ווו ער האט זיך באפריינדעט מיט סטעפאן זשעראמסקי און מיט סטאניסלאוו אינגאצי וויטקיעוויטש, דעם פוילישן מאלער און שרייבער, וואס האט אים געהאלפן זיך דערשלאגן צו דער פוילישער קולטור און אפילו צום פוילישן טעאטער אין קראקע, ווו זיין „גאט פון נקמה“ איז אויסגעשטעלט געווען אין אנהויב פון יארהונדערט.

מיר גייען איבער דער באכענסקא-גאס ווו דער יידישער אדוואקאט ד"ר אדאלף גראס, א מיטגליד פון אלטן עסטרייכישן רייכסראט (פארלאמענט אין ווין) — האט אויפגעשטעלט א ריי הייזער מיט ביליקע וווינונגען פאר דער יידישער ארעמקייט און אין זכות פון זיין סאציאלער ארבעט איז ער טאקע אויסגעוויילט געווארן צום פארלאמענט, קעגן די שטימען פון די ציוניסטן. אין איינעם פון זיינע ביליקע הייזער האט זיך געפונען אויך דאס יידישע טעאטער אין קראקע, וועמענס דירעקטאר איז במשך פון לאנגע יארן געוועזן דער באקאנטער מאזעס (משה) יאקוב (יעקב). א מאדנער טיפ. ער איז געווען סיי א רעליגיעזער פאר מיידלעך אין עטלעכע שטאטישע פאלקסשולן, סיי דער „אפיציעלער“ צענזאר פאר העברעיִש און יידיש אין דער פאליציי, און אויך א מאלער און סקולפטאר — אן אוניווערסאלער „זשעני“!

אט דער מאזעס יאקוב האט פאר דער ערשטער וועלט-מלחמה געמאכט א צייכע-בונג פון „גענעאלאגישן בוים“ פון דער האבסבורגער דינאסטיע — פון איר אנהויב ביז צום קייזער פראנץ יאזעף דעם ערשטן, וועמען יידן האבן גערופן „פראים יאסל“. ער האט דאס ווערק אריינגעשיקט צום קייזער, צוזאמען מיט א „פאראלעלן“ בוים פון דער דינאסטיע פון דוד המלך — פון דוד בן ישי, ביז... מאזעס יאקוב, נאטירלעך. דערפאר האט מאזעס יאקוב באקומען פון קייזער א מתנה צען טויזנט עסטרייכישע קראנען אין גאלד — א גרויס פארמעגן אין די דאמאלסטיקע צייטן. פאר דעם געלט האט מאזעס יאקוב אפגעקויפט דעם בנין פון יידישן טעאטער און אויך חתונה געמאכט זיין טאכטער — א פארעלטערטע בתולה — מיט איינעם פון די הויפט-אקטיארן פון טעאטער. בארימט זענען געווען מאזעס יאקובס אפישן וועגן די פיעסן, וואס ער האט געשטעלט אין זיין טעאטער — מייסטנס ביליקע אפערעטעס נוסח „כינע פינקע“. דער טעסקט איז געדרוקט געוועזן אין זיין אייגנארטיקן יידיש-דייטש און שלעכטן פויליש. פון די אפישן האבן געלאכט סיי יידן און סיי פאליאקן, אבער אלע האבן הנאה געהאט. יאקוב האט אויך געמאכט א מאדעל פון בית-המקדש, וואס מען האט געקענט באווינדערן אין זיין וווינונג פאר א געהעריקן אפצאל. אין די צוואנציקער יארן האט אין דעם טעאטער — נאכן טויט פון מאזעס יאקוב — פרובירט שאפן א קינסטלעריש טעאטער דער דאן יונגער, באגאבטער רעזשיסאר און שוישפילער יאנאס טורקאו. אין דעם בנין איז אויך אויפגעטרעטן די ווילנער טרופע.

*

צוויי זין האט געהאט דער קראקעווער דיין ר' פנחס'ל דעמביצער — און ביידע זענען, נעבעך, געגאנגען אויף „פאלשע וועגן“ און ארויס לתרבות רעה. דער עלטערער, פסח דעמביצער, איז געווארן א פלאם-פייערדיקער בונדיסט, אן אנטיקלעריקאלער קעמפער און א יידישיסט, נאטירלעך, וואס האט א סך צרות און בזיונות אנגעטאן זיין פרומען רבנישן טאטן. פסח איז געווען א זייער באגאבטער פאלקסרעדנער און אזוי ווי

די פירער פון „בונד“ — מייסטנס אדוואקאטן פון אסימילירטע היימען — האָבן נישט געקאָנט קיין יידיש (דאָס איז נישט געווען קיין זעלטנהייט צווישן דער יידישער אינטע-ליגענץ אין קראָקע, אויך דער רוב ציוניסטישע עסקנים האָבן גערעדט נאָר פּויליש), איז פסח דעמביצער געווען שטענדיק דער הויפט־רעדנער אויף אַלע מיטינגען און זעלטן ווער האָט געקאָנט קאָנקורירן מיט זיין פעיקייט צו באַהערשן די „ברייטע מאַסן“.

זיין ברודער יואל האָט אָנגענומען דעם נאָמען יואל יואַלאַן — און איז געווען אַ באַגאַבטער דיכטער און איבערזעצער אין יידיש. קיין גרויס נחת האָט אויך ער נישט פאַרשאַפט דעם טאַטן, דעם דיין, אָז עס איז געגרינדעט געוואָרן אין קראָקע דער ערשטער יידישער כאָר מיטן נאָמען „שיר“ (זיין דיריגענט איז געווען דער באַרימטער מוזיקער ישראל פייווישיס, וואָס איז אומגעקומען אין וואַרשעווער געטאָ) האָט יואל יואַלאַן איבער-זעצט אויף אַ שיינעם פּאָעטישן יידיש אַלע טעקסטן פון די לידער, אַריעס און פּראַגמענטן פון אַראַטאָריעס, וואָס האָבן געהערט צום רעפּערטואַר פונעם כאָר.

דאָס יידישע קראָקע האָט אַרויסגעגעבן ווייניק יידישע שרייבער — אפשר דערפאַר, וואָס אַפילו די נאַציאָנאַלע קרייזן פון קראָקעווער יידנטום זענען געוועזן שפּראַכלעך אסימילירט און די וועלט פון וויספּיאַנסקי אַדער פּשיבישעווסקי איז פאַר דער יידישער יוגנט געוועזן נענטער, ווי פון י.ל. פּרץ אַדער שלום עליכם (אגב, ביידע זענען אויפֿ-געטרעטן אין קראָקע און פּאַרגעלייענט פון זייערע ווערק ביי פּול־געפּאַקטע זאָלן). איינער, וואָס האָט זיך אַרויסגעריסן פון קראָקע, וווּ ער האָט דעביוטירט אַלס פּוילישער און העברעיִשער שרייבער, איז געוועזן דער „קראָקעווער עילוי“ מאיר ווינער. ער האָט אָנגעהויבן מיט פּילאָסאָפּישע עסייען — דער עיקר וועגן יידישער מיסטיק און קבלה — און דאָן האָט ער פּלוצים זיך אָנטפּלעקט אַלס טרייער תּלמיד פון לענינען, מיט וועמען ער האָט זיך באַפּריינדעט אין דער שווייץ. נאָך דער אַקטאַבער־רעוואָלוציע איז ער געוועזן דער לייטער פון דער קאָטעדורע פאַר יידיש ביים אוניווערסיטעט אין קיעוו און שפּעטער אין מאָסקווע. מאיר ווינער איז דער מחבר פון עטלעכע היסטאָרישע ראַמאַנען און אַ וויכטיק וויסנשאַפּטלעך ווערק: „די יידישע ליטעראַטור אין 19טן יאָרהונדערט“.

בעת דער נאַצישער אינוואַזיע אויפן סאָויעטן־פאַרבאַנד איז ווינער געפּאַלן אויפן פּראַנט, נישט ווייט פון מאָסקווע. שוין אין עלטער פון קרוב פּופּציק יאָר האָט ווינער, צוזאַמען מיט אַ גרופּע פּראָפּעסאָרן, זיך געמאַלדן אין דער רויטער אַרמיי און איז געשיקט געוואָרן אויפן פּראַנט, אָן שום מיליטערישער פּאַרבערייטונג, אויף אַ זיכערן טויט.

*

איך האָב דערמאָנט די צוויי גרויסע נעמען פון דער פּוילישער ליטעראַטור, וואָס זענען ענג פאַרבונדן מיט קראָקע אין די צייטן פון „מלאָדאָ פּאַלסקאַ“ (יונג פּוילן) — וויספּיאַנסקי און פּשיבישעווסקי. מוז איך דאָ צוגעבן, אָז דער ערשטער קריטיקער, וואָס האָט פשוט אָנטדעקט — אויך פאַר פּאַליאַקן — די גרויסקייט פון וויספּיאַנסקי, איז געווען דער יידישער קריטיקער סטאַניסלאָו לאַק. ער איז געוועזן דער זון פון באַקאַנטן קראָקעווער תּלמיד־חכם יצחק („איטשעלע“) לאַק, אַ פרומער ייד, וואָס האָט זיין איינציקן זון — (אויפן ברית האָט ער זיכער נישט באַקומען דעם נאָמען „סטאַניסלאָו“) געשיקט לערנען אין אַ פּוילישער גימנאַזיע און נישט אין אַ ישיבה, ווייל ער איז געווען אַ נכה־

רגלים, א קאליקע אויף ביידע פיס. זיין חסידישער טאטע האט אפנים געהאלטן, אז אַזא איינער טויג נישט פאַר אַ ישיבה-בַּחור, טאָ זאָל ער בעסער פרובירן זיין מזל אין שטודירן גויישע לימודים.

אַט דער סטאַניסלאָוו לאַק איז נישט נאָר געווען דער ערשטער — און דער בעסטער — קריטיקער און קענער פון וויספּיאַנסקין, נאָר איז אויך געווען אַ נאָענטער פריינד פון דעם „לעצטן פּוילישן ראַמאַנטיקער“ — ווי מען רופט דעם מחבר פון דער „חתונה“ (״וועסעלע״) און פיל אַנדערע דראַמעס, צווישן זיי אויך אויף ביבלישע טעמען. גראַד אין דער לעצטער צייט איז אין פּוילן אויפגעפירט געוואָרן אַ פּילם לויטן מייסטער־ווערק פון וויספּיאַנסקיס „די חתונה“ און אַ פּוילישע ליטעראַרישע צייטשריפט אין קראַקע האָט געווידמעט אַ גרויס אַרטיקל דעם קריטיקער סטאַניסלאָוו לאַק, וועלכער זאָל האָבן אַמבעסטן פאַרשטאַנען דעם סימבאָליזם פון דער „חתונה“. אַגב, דער מחבר פון דעם אַרטיקל, אַ באַוואוסטער ליטעראַטור־היסטאָריקער, האָט פאַרטיידיקט לאַק'ן קעגן דעם אַנפאַל אויף אים מצד דעם באַרימטן פּוילישן עסייאַסט און קריטיקער באַי־זשעלענסקי, וועלכער האָט לאַק'ן פאַרגעוואָרפן, אַז ער האָט אַ „רבנישן קאַפּ“... נאָך דער מלחמה איז דערשינען אין בוכפאַרם אַן אינטערעסאַנטער בריוואויסטויש צווישן וויס־פּיאַנסקין און זיין יידישן פאַרטייטשער. די בריוו פון דעם גרויסן פּוילישן דראַמאַטורג זאָגן עדות וועגן זיין עכטער פריינדשאַפט און פאַרערונג פאַר לאַק'ן.

אַן אַנדערער נאָענטער פריינד פון וויספּיאַנסקין איז געווען דער גרעסטער קלאַסישער פּילאָלאָג אין פּוילן, פּראָפעסאָר לעאַן שטערנבאַך, אַ ייד פון דראַהאַביטש (זיין פאָטער איז דאָרט במשך פון יאָרן געוועזן דער ראש־הקהל). וועלכער האָט פאַרנומען די קאָמעדירע פון אַלט־גריכישער ליטעראַטור אויפן קראַקעווער אוניווערסיטעט. שטערנ־באַך איז אויך געווען וויספּיאַנסקיס בעל־יועץ אין פּראַגז פון דער אַנטיקער גריכישער וועלט. ווען וויספּיאַנסקי האָט איבערזעצט דאָס ערשטע „געזאַנג“ פון האַמערס „איליאַדע“ האָט פּראָפּ. שטערנבאַך אַנגעשריבן אַ לענגערע קדמה צו אַט דער מייסטער־האַפּטער פּאַעטישער איבערזעצונג.

בשעת דער נאַצישער אַקופאַציע אין פּוילן איז שטערנבאַך פאַרשיקט געוואָרן, צוזאַמען מיט אַלע פּראָפעסאָרן פון קראַקעווער אוניווערסיטעט, אין דעם קאַנצענטראַציע־לאַגער אין זאַקסענהאַוזען, דייטשלאַנד. אַלס אַ ייד האָט שטערנבאַך, נאַטירלעך, באַקומען פון די נאַצישע מערדער אַ גאַנץ ספּעציעלע באַהאַנדלונג. אויף דער אינטערווענץ פון וואַטיקאַן איז שטערנבאַך געוואָרן באַפרייט פון לאַגער, צוזאַמען מיט אַלע זיינע קאָלעגן. אין אַ קורצער צייט אַרום איז דער צעבראַכענער, שווער־קראַנקער שטערנבאַך געשטאַרבן.

✱

„אלה אזכרה...“ — די אַלע געדענק איך, טייל פון זיי ווי אין חלום, אין נעפּל, אַן גשמיות, בלויז ווי בלאַנדזשענדיקע שטערן אויפן פינצטערן הימל. אָבער טייל געדענק איך גאַנץ קאַנקרעט, ממשותדיק. איך געדענק זיי פון דער גאַס, פון דער טריבונע, פון מיין פּאַטערס הויז, פון רעדאַקציע און דרוקעריי, פון דער שול, פון בית־המדרש, וווּ מיר האָבן געדאַוונט אין מיינע קינדער־יאָרן, — יידן תּלמידי־חכמים, פרומע און אפיקורסים, דענקער און פּילאָסאָפּן, קינסטלער און שרייבער, פּאַעטן — יידן פון אַ גאַנץ יאָר...

אלע, אלע שטייען זיי לעבעדיק פאר מיינע אויגן, ווען איך גיי איבער די גאסן
און געסלעך פון מיין יידיש קראַקע. אט זע איך דעם פּאַלקס-טרובאַדור מרדכי געבירטיג
הי"ד ביי זיין וואַרשטאַט, ער אַרבעט שווער און ביטער פאַר זיין פרנסה — אַלס אַ
סטאַליער און באַנייער פון אַלט מעבל, וואָס האָבן אונטער זיין פלינקער האַנט באַקומען
אַ ניי אויסזען מיט דער הילף פון פּאַליטור און טערפּענטיין. ווען האָט ער איינגוטלעך
געשריבן זיינע לידער, וואָס זענען געוואָרן אַ פּאַלקס-אוצר, יענע וויגלידער, וואָס מאַמעס
האָבן געזונגען פאַר זייערע קינדער, און ליבעסלידער, — סענטימענטאַל און פול מיט
אידיילישן חן? ער איז געווען אַזוי באַשיידן, אונדזער טייערער געבירטיג. ער האָט
געזונגען — „ווי דער פּויגל זינגט“, צו באַנוצן אַ וואַרט פון גרויסן געטהע, געזונגען
ממש, — הגם קיין שטימע האָט ער נישט געהאַט — ער האָט געזונגען ביי דער אַרבעט
און אין דער שטוב, פאַר זיינע דריי שיינע טעכטער, פאַר זיך אַליין, — און פאַרן פּאַלק.
אַזעלכע לידער זיינע ווי „קינדער-יאָרן“, ווי „רייזעלע“ און „מאַטעלע“ און אַ סך אַנדערע,
צו וועלכע ער האָט אַליין קאַמפּאָנירט די ניגונים — זענען פאַרשפּרייט געווען איבער
גאַנץ פּוילן און אַפילו דערגאַנגען אין אַנדערע לענדער, וווּ עס לעבן נאָר יידן, זייער
אַפט האָט מען אַפילו נישט געוואָסט — און מען ווייסט נישט ביז היינט צו טאָג —
ווער עס איז דער מחבר פון אַט די פּרעכטיקע לידער — דער בעסטער סימן פון פּאַלקס-
ליד, ווען מ'פאַרגעסט דעם מחבר...

און ווער רעדט שוין וועגן זיין „אונדזער שטעטל ברענט“, וואָס ער האָט נאָך
אַנגעשריבן נאָכן פּשיטיקער פּאַגראַם, פון יאָר 1936, אָבער עס ווערט באַטראַכט אַלס
אַ ליד פון געטאָ, וואָס שטייט אין פּלאַמען בשעת דער נאַצישער אַקופּאַציע, אַ נביאיש
ליד, אַ טראַגיש ליד!

איך געדענק נאָך גוט „בערשיל דעם בעל-תשובה“, וואָס איז אַרומגעלאָפן איבער
די גאַסן אין טלית און תפילין און יעדן טאָג, זומער און ווינטער, זיך טובל-געווען אין
דער וויסל און געפאַסט שווערע תעניתים, אַפנים אַלס חרטה פאַר מכלומרשטע זינד,
וואָס ער איז באַגאַנגען אין זיין יוגנט.

און איך געדענק יענעם יידן מיט אַ גרויסער שוואַרצער באַרד, וואָס האָט געקלאַפט
מיט זיינע הילצערנע פּאַדעשוועס, ווען ר'איז געגאַנגען אין גאַס, און האָט אַנגעוואָרפן
אַ פּחד אויף אונדו קינדער. מען האָט אים גערופן „יאַשע קאַלב“ — און דאָס איז געווען
דער אמתער יאַשע, וואָס האָט געדינט אַלס „העלד“ פאַר י.י. זינגערס באַרימטן ראַמאַן.

יענעם שבת, ווען איך האָב דורכגעמאַכט דעם יסורים-וועג איבער מיין יידיש
קראַקע — „וואָס האָט זיך גאַרנישט געענדערט“, — האָב איך זיי אַלע געזען, ממש ווי
לעבעדיק זענען זיי געשטאַנען פאַר מיר, ווי זיי וואַלטן אויפגעשטאַנען תּחית-המתים.
ס'איז שוין געווען פּמעט פאַר טאָג, ווען איך בין איינגעשלאָפן נאָך די איבערלעבענישן
פון יענעם טרויעריקן שפּאַציר איבער די גאַסן און געסלעך פון אַמאָליקן יידישן קראַקע,
און איך האָב געהלומט, אַז איך הער פּלוצים דעם מעלאָדישן קול פון שמש פון דער
אַלטער שול, וואָס גייט אַרום אין דער פינצטערניש איבער די גאַסן מיט אַ לאַמטערן
אין דער האַנט, און רופט יידן צו סליחות. ס'איז געווען אַ ווונדערבאַרער ניגון, אַן אור-
אַלטער, אַ זיסער ניגון, וואָס איך געדענק גענוי, דער ניגון פון זיין רופן צו די תּפילות:

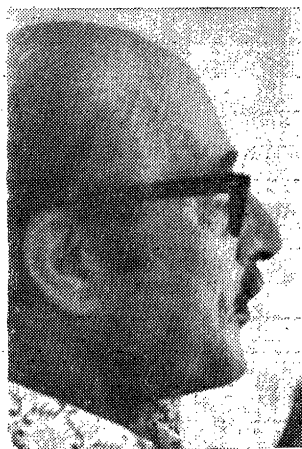
„שטייט אויף, יידעלעך, כשרע, טייערע יידעלעך, שטייט אויף, שטייט אויף צו עבודת הבורא“...

דאן איז געשען מיט מיר א מאדנע זאך. איך אליין בין ארומגעגאנגען איבער די גאסן פון מיין יידיש קראַקע און געשריגן און געזונגען מיט אלטן ניגון: „שטייט אויף, יידעלעך, כשרע, טייערע יידעלעך, שטייט אויף!“...
אבער ס'איז געווען בלויז אין חלום. קיינער איז נישט אויפגעשטאנען... און איך שטיי אליין אין דער „הויכער“ גאס ביי דער אלטער שול און ווייז מיט ביטערע טרערן — אין חלום, צי אין ווירקלעכקייט. — איך געדענק שוין נישט.

רוד לאזער

געבוירן אין קראַקע 1902, א זון פון שמעון מנחם לאזער, רעדאקטאר פון העברעישן וואָכנבלאַט „המצפה“; באקומען דאָקטאָראַט פון פּילאַסאָפּיע אויפן קראַקאָוער אוניווער-סיטעט. פון 1934 ביז צו דער צווייטער וועלט-מלחמה געוועזן רעדאקטאר פון דער פּויליש-ייִדישער טאָגצייטונג „נאָווי דזשענניק“. אין 1941 אָנגעקומען קיין ארץ-ישראל; רעדאַגירט די טאָגצייטונג „הזמן“; צוזאַמען מיט עזריאל קאַרליבאַך מיטגרינדער פון „מעריב“ און העכער צוואַנציק יאָר רעדאַגירט די ליטעראַרישע ביילאַגע פון דער צייטונג. פאַרעפנטלעכט צוויי בענדער: „ראשים בישראל“, אַ בוך ריזע-איינדרוקן פון שפּאַניע און צוויי בענדער ליטעראַרישע עסייען. אין 1960 באקומען סאַקאַלאָוו-פּריז.

נישט פארווישן די פארגאנגענהייט

(וועגן יידישע קאמוניסטן וואָס באַזעצן זיך אין מדינת ישראל)

אין די עליה-כוואליעס, וואָס שטראַמען אין די לעצטע יאָרן קיין ישראל, שטויס-טו זיך אָן אויף טראַגישע געשטאַלטן, וואָס די עצם עליה איז אַן אַבסאָלוטע סתירה צו זייער גאַנצער פאָרגאַנגענהייט, געראַנגל, אַנשויונגען — פאַקטיש, כלפי זייער גאַנצן לעבן. צום גליק פון די דאָ-זיקע מענטשן — איך זאָג צום גליק, פון אַן אַביעקטיוון שטאַנדפּונקט — איז מדינת ישראל דאָס רעטונגסברעט פאַר אַלע יידן, נישט גריבלענדיק זיך ספּעציעל אין זייערע פּריערדיקע מעשים. מדינת ישראל פירט זיך כלפי די יידן לויטן פּרינציפּ: ישראל אַף-על-פי שחטא ישׁ-ראל הוא (אַ ייד, אַפילו אַז ער האָט גע-זינדיקט, איז אַ ייד). דאָס איז נוגע אויך די, וואָס זענען דאָרט געווען שונאי-ציון. די מדינה גיט זיי די רעכט, פון וועלכע עס געניסן אַלע עולים, און טייל מאָל — נאָך מערער אויך...

קיין סכנה פאַר אונדזער פּאַלק. צום באַ-
דויערן, חזרט זיך איבער די-אַ דערשיי-
נונג אין פּאַרשידענע פּאַרמען אויך אין
אונדזערע טעג. אַ טייל פון דער יידישער
יוגנט אין די תּפוצות ווערט פּאַרכאַפט
פונעם „נייעם לינקס“ און פּאַראַן אויך
אַזעלכע, וואָס דערקייקלען זיך צו אַפּע-
נער שנאה כלפי ישראל. בעת צו אונדז,
אין דער יידישער מדינה, קומען די לעצ-
טע רעוואָלוציאַנערן, יידישע קאָמוניסטן,
וועמען די קאָמוניסטישע רעזשימען האָבן
אויסגעשפּיגן ווי אַן אומנייטיקע זאַך.

יידישע יוגנטלעכע ווילן נאָך אַלץ אויס-
לייזן די מענטשהייט, בעת די דערלייזונג
פונעם יידישן פּאַלק זעט זי אויס ווי אַ
פּראָווינציאַליזם, מיט וועלכן עס איז נישט
כּדאי זיך מטפל צו זיין.

נאָך דער צווייטער וועלט-מלחמה האָבן
איך במשך פון עטלעכע יאָר רעדאַגירט
אין פּוילן די צייטונג „מאַסטי“ (בריקן)
— און ווי דער נאָמען אירער, אַזוי איז
געווען איר טענדענץ: מיר האָבן געוואָלט
בויען אַ בריק צווישן די הונדערט טויזנט
יידן, וואָס האָבן דאַן געלעבט אין פּוילן
און — ארץ-ישראל. מיר האָבן געהאַלטן
פאַר אונדזער אויפגאַבע אַריבערצופירן
איבער דער בריק די יידן פון פּוילן —
דעם שארית-הפּליטה — קיין ארץ-יש-
ראל. מיר האָבן נישט נעגירט דעם קאָמו-
ניסטישן רעזשים דאָרט, אַפילו אים גע-
געבן אַ באַשטימטן קרעדיט, אַנטקעגן דעם
סאָנאַציע-רעזשים פון פאַר דער מלחמה.
אונדזער טענה איז אַבער געווען, אַז בוי-
ען דעם סאָציאַליזם אין פּוילן איז די
אויפגאַבע פון די פּאַליאַקן, דאַקעגן מיר
דאַרפן זיך אומקערן אין אונדזער היימ-
לאַנד און עס העלפן בויען.

געווען דעמאָלט צוויי קאַנצעפּציעס
לגבי דער צוקונפט פון יידישן ישוב אין
פּוילן: איינע אַ ציוניסטישע, מיט קלאַ-
רע מסקנות, די צווייטע, אַ קאָמוניסטישע,

איך מיין נישט דערמיט צו זאָגן, אַז
מ'דאַרף זיין קעגן אַזאַ באַציונג. כ'בין
אַבער נישט מספּים, אַז מיר זענען פאַר-
פליכטעט אויסצובאַהאַלטן אַדער פאַר-
ווישן די קאַמפּן פון אַמאָל. ווען כ'האָבן
ביי אַ געלעגנהייט בלויז אַרויסגעברענגט
מיין שטוינונג, וואָס אינעם אינסטיטוט
צו פאַרשן די תּפוצות זענען באַשעפּטיקט
עולים פון דער דערמאַנטער קאַטעגאָריע,
מענטשן וואָס האָבן געלייקנט דעם באַ-
גריף תּפוצה (דיאַספּאָראַ) און אים באַ-
טראַכט ווי אַ רעאַקציאָנער-ציוניסטישע
המצאה ר"ל; ווען מיר האָט אויסגעזען
צו זיין אויסטערליש דער פּאַקט, אַז עס
פאַרשט אונדזער יידישע געשיכטע די
פרוי, וואָס האָט אין קאָמוניסטישן פּוילן
געאַרבעט אַלס צענזאָר אין לאַדזש, אין
די יאָרן 1946—1949, און געפּסלט אַר-
טיקלען אין דער ציוניסטישער פרעסע,
וואָס איז דעמאָלט דערשינען — האָבן מיר
אייניקע גוטע יידן געגעבן אַנצוהערן, אַז
איך באַגיי דערמיט אַ פעלער, אַדער אַז
איך בין פּוגע אין די דאָזיקע מענטשן.
אַן אויווערסיטעט-פּראָפּעסאָר האָט אַפּי-
לו זיך געווענדט צו מיר מיט פּמעט אַ
פּראָטעסט, הלמאי איך שטער די רו פון
גוטע יידן, וואָס זענען געקומען אַהער,
כּדי צוזאַמען מיט אונדז צו בויען די
מדינה...

איך שטרייך נאָך אַ מאָל אונטער, אַז
כ'בין נישט קעגן געבן די-אַ עולים אַלע
רעכט און פּריווילעגיעס, נאָר איך בין
דערפאַר, אַז מיר זאָלן ווינציקסטנס רע-
זומירן דעם ביטערן וויכוח, וואָס מיר
האָבן בשעתו געפירט — אַ וויכוח וועל-
כער האָט זיך פאַרענדיקט מיט אונדזער
נצחון, מעגלעך, אַז עס האָט נישט קיין
זיך אומצוקערן צו דעם דאָזיקן וויכוח,
אויב מיר זענען איבערצייגט, אַז די פּלאַג
פון קאַסמאָפּאָליטיזם, פון אַנטלויפן פּו-
נעם יידישן פּאַלק, וועט מער נישט זיין

באונדערס פון די יידישע קאמוניסטן, וואס האבן געהאלטן, אז אויף די חורבות דארף מען בויען א יידיש קולטורעל לעבן און גלייכצייטיק זיך באטייליקן אינעם בוי פון סאציאליזם אין פוילן. די דיסקוסיעס און קאמף זענען נישט געפירט געווארן אין גלייכע באדינגונגען, ווייל הינטער די קאמוניסטן איז געשטאנען דער רע-זשים, די פארטיי און די רעגירונג. צום באדויערן מוז איך פעסטשטעלן, אז נישט איין מאל האבן יידישע קאמוניסטן גע-שפילט א מיאוסע ראָל און דערפירט דער-צו, אז דער רעזשים האָט זיך צו אונדז באַצויגן מיט האַרבקייט.

מיר דערמאָנט זיך אַ געשפרעך אין יאָר 1948 — אינעם יאָר, ווען פוילן האָט גראָד געשטיצט ישראל — מיטן שפּץ פונעם מלוכהשן פרעסע-אַמט (פּאַקטיש — די צענזור). איך בין צו אים געקומען מיט דער טענה, הלמאי מען האָט אָפּגע-שטעלט דעם פּאַפּיר-צוטייל פאַר אונדזער צייטונג, וואָס אין די באַדינגונגען פון דעמאָליקן פוילן האָט עס באַדייט — צומאָכן די צייטונג, ווייל ס'איז נישט געווען קיין שום מעגלעכקייט זיך איינ-צושאָפן פּאַפּיר אויף אַ פּריוואַטן אופן. כ'האָב געוואַלט וויסן, צי מ'האָט באַ-שלאָסן צו פאַרמאָכן אונדזער צייטונג און צוליב וועלכע סיבות.

צום ערשטן האָט דער פּאָליאַק זיך אַרויסגעדרייט מיט דער טענה, אַז צו-ליבן ערנסטן מאַנגל אין פּאַפּיר איז זיין אויפגאַבע צו באַזאָרגן מיט פּאַפּיר „אונ-דזער פרעסע“, ד.ה. — די קאָמוניסטישע צייטונגען. ווען איך האָב עקשנותדיק גע-טענהט, אַז פּאַקטיש מיינט עס פאַרמאָכן די „מאַסטי“, האָט ער מיר געענטפּערט: „איינער צייטונג איז אַ קאַנטר-רעוואַלוציאָנערע, אַן אַנטי-קאָמוניסטישע, זי פאַרשפּרייט פּראַ-אימפּעריאַליסטישע פּראָפּאַגאַנדע“...

כ'בין געוואָרן דערשטוינט פון די ווער-טער. אין דער אונטערשטער שורה האָבן מיר פאַרעפּנטלעכט ידיעות און אַרטיקל-לען וועגן ארץ-ישראל און זיך נישט פאַרנומען מיט אַלגעמיינער פּאָליטיק. אויסער דעם איז יעדער נומער „מאַסטי“ אַדורכגעגאַנגען אַ פאַר-צענזור, וועלכע וואַלט אויף זיכער נישט דורכגעלאָזט קיין וואָרט, וואָס איז נישט פּשוט פונעם שטאַנדפּונקט פונעם הערשנדיקן רעזשים. איך האָב געבעטן קלאַרערע דיבורים, דער צענזאָר האָט זיך געפונען אין אַ פּאַרלע-גנהייט און געענטפּערט בערך אַזוי: „דאָס האָבן די יידישע חברים מיר געוואָנט, אַז איר פּרעדיקט עליה קיין ישראל, וואָס איז אַ קאַפּיטאַליסטיש לאַנד; איר רופּט צו פאַרלאָזן אַ קאָמוניסטיש לאַנד, וואָס מיינט: דעזערציע פונעם סאָציאַליסטישן פּראָגראַם.“ אַלץ איז געווען קלאַר. נאָר אַזוי ווי כ'האָב דאָ געהאַט צו טאָן מיט אַ פּאָליאַק, איז נישט שווער געווען אים אויפצוקלערן, אַז דער ווילן פון די יידן זיך אומצוקערן אין זייער היימלאַנד, באַזונדערס נאָך דעם חורבן, הייסט נישט „פאַרראַטן דעם סאָ-ציאַליזם“. איך האָב ענדלעך זוכה-געווען צו אַ פּאַפּיר-צוטייל און אַ האַנטדרוק, דער מאַן, מיט וועמען כ'האָב געפירט דאָס דערמאָנטע געשפרעך, איז געווען אַנטאַני בידאַ, דער שפּעטערדיקער אַמבאַסאַדאָר פון פוילן אין מדינת ישראל. נאָר דאָס עצם-געשפרעך און דער „צושטייער“ פון די יידישע קאָמוניסטן איז געווען אַ מין וואַרענונג, וואָס אונדז דערוואָרט אין דער צוקונפּט.

ס'איז בכלל שווער געווען צו באַנעמען די דערשיינונג פון יידישע קאָמוניסטן אין פוילן און אין אַנדערע קאָמוניסטי-שע לענדער, גראָד נאָך אונדזער גרוי-סער נאַציאָנאַלער קאַטאַסטראָפּע, וואָס האָט אויפן סאַמע אַכזריותדיקן אופן באַ-שטעטיקט די עקזיסטענץ פון יידישן פּראַ-

ס'איז דאך פאראן א ברייט פעלד פאר
אזא סארט קריטיק.

כ'זויל דערמאנען אייניקע דיסקוסיעס
פון יענע טעג. ס'איז אנגעגאנגען א וויי-
כוח וועגן „צוויי פטוער". מיר, די צוויי-
ניסטן, האבן געוואסט, אז מיר וועלן נישט
קאנען עקזיסטירן אין דער רעאליטעט
פונעם פאלקס-דעמאקראטישן פוילן, אויב
מיר וועלן נישט אנערקענען דעם נייעם
רעזשים. דערפאר האבן מיר געטענהט,
אז מיר זענען אנהענגער פון צוויי פענער
— די פוילישע און די בלויווייסע פאן.
די דאזיקע שטעלונג איז אויפן שארפטן
אופן פארהאטן געווארן דורך די יידישע
קאמוניסטן, וואס האבן געהאלטן אויס-
שליסלעך פון דער רויט-זווייטער, פוילי-
שער פאן. זיי האבן פאראורטיילט די „טא-
פלטקייט" און געגעבן אנצוהערן וועגן
ציוניסטישער אומלאזאלקייט לגבי דעם
פוילישן פאטערלאנד. עס איז פדאי צו
באמערקן, אז דאס איז געווען דער סאמע
אפענער נאציאנאלער קאמף, וואס איז
געפירט געווארן פון עפנטלעכע טריבו-
נעס, בעת די פאליאקן זענען געווען
בלויז אבסערוואטארן און די יידישע קא-
מוניסטן — די היסטע אנהענגער פונעם
רעזשים.

די צווייטע טעמע האט געהאט א שיי-
כות צו דער א.ג. „פראדוקטיוויזאציע"
פון די יידן אין פוילן. די יידישע באפעל-
קערונג אין יענער תקופה האט אין דער
גרעסטער מערהייט נישט געהאט קיין
פרנסה און קיין פאכן און געלעבט פון
„דזשאַניט"-שטיצע. אויך דאס געפיל פון
צייטווייליקייט, ווייל מען וועט בקרוב
פארלאזן פוילן, האט נישט געהאלפן די
יידן זיך איינגלידערן אין דער אלגעמיי-
נער עקאנאמיק פון לאַנד. דעריבער איז
דעמאלט אַרויסגערוקט געווארן די לאַ-
זונג פון „פראדוקטיוויזאציע" פון די יידן,
וואס איז פאר זיך גופא געווען א פאזי-

בלעם. יידן זענען געווארן אומגעברענגט
נישט דערפאר, ווייל זיי זענען געוועזן
אנהענגער פון דעם אדער יענעם רעזשים,
נאר בלויז דערפאר, וואס זיי זענען געווען
יידן. און אט ווייזט זיך ארויס, אז די
דערשיינונג פון אנטלויפן פונעם פאלק
לאזט זיך גארנישט אויסהיילן... אויף די
חורבות פון געטא און פון די טויטלאגערן,
זענען אין פוילן אויסגעוואקסן קאמוניס-
טישע טוערס, ווי ש. זאכאריאש, מ. מיר-
סקי, ה. סמאלאר, ב. מארק און אנדערע,
וואס האבן זיך אליין איינגערעדט און —
נאך מער — אויך ביי אנדערע געפלעגט
די אילווע, אז ס'איז מעגלעך אויפצו-
לעבן א יידישן ישוב אין פוילן, א ישוב
וואס וועט געבויט ווערן דורך דעם קא-
מוניסטישן רעזשים — דורך שטיצן די
יידישע קולטור. אוודאי קאן מען נישט
קומען מיט קיין טענות צו מענטשן, וואס
מאכן א טעות, אפילו ווען ער חורט אים
איבער צום הונדערטסטן מאל. אבער די
יידישע קאמוניסטן אין פוילן האבן זיך
נישט באגונגט מיטן פארשפרייטן אי-
דעען, נאר האבן געפירט אן אנטשלא-
סענע מלחמה קעגן ציוניזם. די דאזיקע
מלחמה האבן זיי געפירט אויף אלע פראג-
טן און דאס אין א צייט, ווען די פאליאקן
האבן פריי און אומגעשטערט געלאזט די
ציוניסטישע פארטייען און ארגאניזא-
ציעס פירן זייערע טעטיקייטן. מ'קען
זאגן, אז דאס זענען די יידישע קאמוניסטן
געווען שולדיק אינעם צווייטן די ליק-
ווידאציע פון דער ציוניסטישער באווע-
גונג, אין צושליסן די עליה-טויערן און
רודפן ציוניסטן.

היינט זיצן די דאזיקע שונאי-ציון און
זייערע חברים אין ישראל און קריטיקירן
אויף א צעשמעטערנדיקן אופן דעם קא-
מוניסטישן רעזשים אין פוילן. מיר האבן
אבער ביז איצט נישט געהערט פון זיי
קיין איין ווארט פון זעלבסט-קריטיק. און

טיווע אידעע, ווען נישט דער הינטער-
גרונט אירער און דער אופן פון רעאלי-
זירונג.

אויך מיר האבן געהאלטן, אז עס איז
וויכטיק די פאכמענישע צוגרייטונג פון
יידן, פדי זיי זאלן קומען קיין ישראל
מיט א פאך אין האנט. נאך דער צענ-
טראל-קאמיטעט פון די יידן אין פוילן,
ווי די קאמוניסטן זענען געווען די טאג-
געבערס, זענען גיכער געווען פאראינ-
טערעסירט אין דעמאנסטראטיווע אויפ-
טוען, פדי צו באווייזן ווי שנעל יידן
פלעכטן זיך אריין אינעם נייעם רעזשים.
דערפאר זענען מיט ריזיקע געלט-סומעס,
וואס עס האבן געגעבן יידישע ארגאניזא-
ציעס אין דער וועלט, געשאפן געווארן
קאאפעראטיוון פאר שניידעריי, טעקס-
טיל, לעדער א"אנד. פאקטיש זענען דאס
געווען ראנד-פראפעסיעס, ווייל יידן האבן
נישט זוכה געווען צו דערגיין צו די וויכ-
טיקערע פאכן. לויט אונדזער מיינונג איז
נישט געווען קיין שום אויסזיכט, אז די
קאאפעראטיוון זאלן קאנען א לאנגע צייט
עקזיסטירן אויף א נאציאנאלער באזע
אין א מאנאליטישן, קאמוניסטישן רע-
זשים. אין דער אונטערשטער שורה זע-
נען די דאזיקע קאאפעראטיוון איינגע-
שלונגען געווארן דורך די פאליאקן און
די "דזשאַינט"-געלטער, באשטימטע פאר
יידן, זענען אריינגעפאלן אין פוילישע
הענט. אז ענלעכער גורל האבן געהאט
די אַנשטאַלטן פאר זקנים, קינדעריי-
מען און שפיטאלן, אין וועלכע עס זענען
אינוועסטירט געווארן גרויסע סומעס.

איינער פון די ביטערע קאמפן, וואס
מיר האבן געפירט קעגן די יידישע קא-
מוניסטן, איז געווען — זייער פעלשן די
געשיכטע פונעם אויפשטאנד אין וואר-
שעווער געטא און אין אַנדערע געטאס.
לויט דער הערשנדיקער קאמוניסטישער
אויפפאַסונג, האבן אויך די יידישע קאמו-

ניסטן געטאן די מיאוסע מלאכה פון
פעלשונג און שווינדל, פון פארקריפלען
די געשטאַלטן פון די יידישע העלדן און
מאַרטירער. דאָס איז געטאָן געוואָרן
שטופּנווייז, נאָר קאָנסעקווענט. דאָ דאַרף
דערמאָנט ווערן די ראָל פון פאַרשטאַר-
בענעם פּראָפּ' בער מאַרק, וואָס האָט פאַר-
עפּנטלעכט אין פּוילן דאָס ערשטע „אַפּי-
ציעלע“ בוך וועגן דער געשיכטע פון
וואַרשעווער געטאָ-אויפשטאַנד. אין דער
ערשטער אויסגאַבע האָט ב. מאַרק אַרויס-
געהויבן, איבער יעטוועדער פּראָפּאַרץ,
דעם צושטייער פון די קאָמוניסטן, אָבער
נאָך געוואָסט אונטערצושטרייכן דעם אַנ-
טייל פון די ציוניסטן, מיט דער צייט
איז געוואָקסן דער אַפעטיט פון די קאָ-
מוניסטן און פּראָפּ' מאַרק איז געווען
געצווונגען צוויי מאַל צו „פאַרבעסערן“
זיין בוך, ביז צום אַבסורד, אַז דער הויפּט-
מנהיג פונעם געטאָ-אויפשטאַנד איז גע-
ווען דער קאָמוניסט יוסף לעוואַרטאוּסקי
— און נישט מרדכי אַניעלעוויטש. מיט
איינ מאַל איז באַקאַנט געוואָרן אַ גאַנצע
ריי העלדישע קעמפּערס, קאָמוניסטן,
בעת ס'איז פאַרשוויגן געוואָרן די ראָל פון
די ציוניסטישע העלדן. דאָס איז געווען
איינע פון די סאַמע מיאוסטע אַרבעטן,
וואָס איז אַפּגעטאָן געוואָרן דורך די יידי-
שע קאָמוניסטן און זיי האָבן נישט גע-
קאַנט זיך באַרעפּטיקן מיט דעם אויס-
רייד, אַז מען האָט זיי צו דעם געצווונגען.
זיי האָבן דאָס געטאָן פון אייגענער איי-
ניציאַטיוו און זיך פון גאַרנישט אַפּגע-
האַלטן, פּדי צו פעלשן די געשיכטע פון
דער סאַמע פינצטערער תקופּה פון אונ-
דזער פּאַלק. בער מאַרק האָט שפּעטער
טאַקע תּשובּה-געטאָן און רעקטיפּיצירט
פיל פעלשונגען, אָבער במשך פון אַ לאַנג-
גער צייט האָט ער מיטגעמאַכט די ליניע,
אַן שום ווידערשטאַנד.

מיר דערמאָנט זיך איין פרשה, אין

א טראגישער סתירה. פון איין זייט ווילן זיי אונטערשטרייכן זייער יידישקייט, ווייל זיי האבן דאך געפירט זייער אַרבעט אין אַן אויסשליסלעך יידישער סביבה, זיך באַנוצט מיט דער יידישער שפראַך, גע- זאָרגט פאַרן אויפהאַלט פון די יידישע אינסטיטוציעס, אויף וויפל די מאַכט- אַרגאַנען האָבן דאָס געוואָלט — אָבער פון דער צווייטער זייט האָבן זיי זיך געמוזט צופאַסן צו דער אָפיציעלער טעאַ- ריע, אַז קיין יידן-פראַגע עקזיסטירט נישט. פאַקטיש האָט דער באַגריף ייד זיך אויסגעשעפּט אין דער שפראַך און אין אַ ביסל יידישע קולטור. זיי האָבן נישט נאָכגעפאַלגט די אָסימילירטע יידן, וואָס זענען געווען טעטיק אין די רייען פון דער פּוילישער קאָמוניסטישער פאַר- טיי, ווי אַלע פּאָליאַקן, און אָפילו באַמיט זיך צו דערשיינען ווי אמתדיקע פאַ- ליאַקן. צווישן די צוויי קאַטעגאָריעס — יידישע קאָמוניסטן און קאָמוניסטן-יידן, וואָס זענען אַנגעגאַנגען פאַר פּאָליאַקן — האָט געהערשט אַבסאָלוטע איזאָלאַציע. די ערשטע האָבן געזען אין דער צווייטער גרופּע פאַרלייקענער, אָפּגעפרעמדטע, נאָר אין דער אמתן זענען אויך די יידישע קאָמוניסטן אַנטלאָפּן פון זייער פּאַלק און זענען אפּשר געווען ערגער פון די סתם אָסימיליאַטאַרן, ווייל זיי האָבן אויף אַזאָ שענדלעכן אופן געפירט זייער אַרבעט אויף דער יידישער גאַס. זיי האָבן איינג- וויליק געפירט דעם קאַמף קעגן ציו- נים און קעגן מדינת ישראל, זיך איינגע- שפּאַנט אין יעדער קאַמפּאַניע פון מאַס- קווע, אָפילו ווען זי האָט געטראָגן אַן אויסגעשפּראַכן אַנטיסעמיטישן כאַראַק- טער. לאַמיר נישט פאַרגעסן דאָס אַר- טיקל „די מערדערס אין וויסע כּאַלאַטן“, דערשינען אין דער וואַרשעווער „פּאַלקס- שטימע“, נאָכן דאָקטויר-בלבול אין מאַסקווע.

וועלכער כּיבין געווען פּערזענלעך אַנ- גאַזשירט. איך האָב דאָן צום ערשטן מאַל זיך איבערצייגט, אומדירעקט, ווי ווייט עס גרייכט די חוצפה און פאַרריסנקייט פון די דאָזיקע יידישע קאָמוניסטן. איך האָב פאַרעפּנטלעכט אַן אַרטיקל וועגן איינעם, וועמען כּהאַב פּערזענלעך גע- קענט פון פאַר דער מלחמה און ווי ס'האַט זיך אַרויסגעוויזן, איז ער געשטאַנען בראש פון דער יידישער קאַמפּס-אַרגאַ- ניאַציע אין קראַקע און דורכגעפירט אַ ריי געוואַנטע אַקציעס קעגן די דייטשן. דאָס איז געווען העשעק באַומינגער, ווע- מען כּהאַב געקענט אין קן פון השומר- הצעיר אין קראַקע. נאָכן דערשיינען פון זיינע זכרונות, איז אין דער צייטונג פון די יידישע קאָמוניסטן דערשינען אַ שאַרף אַרטיקל קעגן מיר מיט דער טענה, אַז כּהאַב פּלומרשט „געפּעלשט“ די פאַקטן, ווייל באַומינגער איז פון זיין פריסטער יוגנט געווען אַ... קאָמוניסט. אַזוי ווי כּהאַב דאָס ערשטע מאַל אין לעבן זיך אַנגעשטויסן אויף אַזאָ גראָבן ליגן, האָב איך געמיינט, אַז דער מחבר איז דאָ גע- פּאַלן אַ קרבן פון אַ טעות און דעריבער געוואָלט אויפווייזן מיט פאַקטן און אַ סך עדות מיט וועלכע כּהאַב דיספּאַנירט, אַז באַומינגער איז קיין מאַל נישט געווען קיין קאָמוניסט. און דאָ איז געשען אַן אויסטערלישע זאָך — מיין אַרטיקל איז געפּסלט געוואָרן דורך דער צענזור מיטן מאַטיוו, אַז ער איז „אַנטי-קאָמוניסטיש“. ס'האַבן נישט געהאַלפּן קיין שום אויפ- קלערונגען — דער היסטאָרישער וויכוח איז איבערגעריסן געוואָרן דורך דער צענזור. און אַט זיצן זיך היינט די דאָ- זיקע צענזאָרן אין תּל-אַביב, אין אינסטי- טוט צו פאַרשן די תּפוצות... כּוואָלט זיי געעצהט פון דאָס ניי אויסצופאַרשן אויך די דאָזיקע פרשה.

די יידישע קאָמוניסטן געפּינען זיך אין

אודאי לאַזט זיך זאָגן, אַז עס איז בע-
 סער זיך נישט צו באַשעפטיקן מיט דעם
 היסטאָרישן חשבון און צוליב רחמנות
 פאַרגעסן און מוחל זיין די, וואָס זענען
 באַגאַנגען אַזעלכע האַרבע עבירות. פאַר-
 געבן — מילא, אָבער פאַרגעסן טאָר מען
 נישט! ס'איז נייטיק אַרויסציען די גע-
 העריקע מסקנה און לערנען פון דער
 דערשיינונג, וואָס הייסט יידישע קאָמו-
 ניסטן. דאָס איז אויך וויכטיק פון היס-
 טאָרישן שטאַנדפונקט, אָבער נישט בלויז
 דאָס! צום באַדויערן, האָבן יידן נישט
 געלערנט פון דורכפאלן און פעלערן. עס
 חזרט זיך איבער דאָס אַנטלויפן פון
 פּאַלק, הגם פון צייט צו צייט טוישן זיך
 די אָפּגעטער, וואָס לאַקן די יידן. נישטאַ
 כמעט קיין איין רעוואַלוציע אין דער
 וועלט, צו וועלכער יידן זאָלן נישט האָבן
 געמאַכט דעם גרעסטן צושטייער, נאָר
 דער סוף איז, אַז מען וואַרפט זיי אַרויס,
 ווי נאָר מען דאַרף זיי מער נישט האָבן.
 איך זע ווי די דאָזיקע יידישע רעוואַ-
 לוציאַנערן קומען קיין ישראל נאָך צענ-
 דליקער יאָרן פון דינען אַנדערע. זיי זע-
 נען פאַרביטערט, אַנטווישט, דערדריקט
 און נישט ווינציק פאַרשעמט, אַז צום סוף
 פון זייער לעבן זענען זיי געצווונגען צו
 קומען צו דער דאָזיקער ישראל, ווע-
 מענס עקזיסטענץ זיי האָבן נעגירט. צענ-
 דליקער יאָרן פון זייער לעבן זענען
 אוועק אַן אַ תכלית. נאָר אַט זעען מיר
 ווידער ווי אַנדערע יידן חזרן איבער דעם
 זעלבן פעלער, די זעלבע אילוזיע.

און נאָך עפעס. קומענדיק קיין ישראל,
 זענען די יידישע קאָמוניסטן גרייט שאַרף
 צו קריטיקירן דעם קאָמוניסטישן רע-
 זשים, וואָס האָט זיי אַנטווישט. זיי האַלטן,
 אַז די איצטיקע קאָמוניסטישע הערשערס
 זענען שולדיק אינעם פאַרקריפלען דעם
 קאָמוניזם. אָבער אונדז אינטערעסירט
 נישט אַזוי שטאַרק די קריטיק אויפן קאָ-
 מוניסטישן רעזשים. אונדז וואַלט געווען
 אינטערעסאַנט צו הערן אַ קריטיק, אַ
 זעלבסט-קריטיק פון די יידישע קאָמו-
 ניסטן קעגן זייער מוראדיקן פעלער פון
 קאָסמאָפּאָליטיזם, פון נעגירן דעם ציו-
 ניזם. לאַמיר אָנעמען אַז די קאָמוניסטי-
 שע הערשערס וואַלטן געווען איידעלער,
 ליבעראַלער און נישט באַזייטיקט די יידן
 — וואַלט שוין אַלץ געווען אין אַרדענונג?
 איך מיין, אַז מען טאָר נישט פאַרווישן
 די פאַרגאַנגענהייט. אין מדינת ישראל
 פאַרפאַלגט מען נישט קיין מענטשן, צו-
 ליב זייערע איצטיקע אַנשויוונגען, אָדער
 צוליב זייער נעכטיקן פּאָליטישן דרך.
 מען טאָר אָבער נישט שטערן צו אַנט-
 פּלעקן אַן אומגליקלעך קאַפיטל אין דער
 געשיכטע פון אונדזער פּאַלק. דאָס קאָ-
 פיטל, וואָס הייסט: אַנטלויפן פון פּאַלק
 אונטערן אויסרייד פון אַנגעהעריקייט צו
 דער רעוואַלוציע, דאַרף געשריבן ווערן
 מיט דער פּולער אַביעקטיווקייט, נאָר אויך
 אַן פאַרווישונג. וואַלטן דאָס געטאָן די
 מענטשן, וואָס זענען געווען פאַרבונדן מיט
 די ענינים, וואַלטן זיי דערמיט זיך אויס-
 געקויפט פון זייערע פּרִיעַדיקע חטאים.

*

מאָרק גפן

געבוירן אין ברנאַ (שטעכאַסלאַוואַקיע) אין יאָר 1917. ביז דעם אויסברוך פון דער
 צווייטער וועלט-מלחמה שטודירט אויף דעם קראַקעווער אוניווערסיטעט. בעת דער מלחמה
 געוואָרן אַרעסטירט אין ראַטן-פאַרבאַנד און פאַרשיקט קיין סיביר. נאָך דער מלחמה גע-
 ווען דער רעדאַקטאָר פון דער יידיש-פּוילישער צייטונג „מאַסטי“ אין לאַדזש. נאָך זיין
 עולה זיין קיין ישראל, אין יאָר 1949 — מיטאַרבעטער אין דער צייטונג „על המשמר“.
 איצט סעקרעטאָר פון דער רעדאַקציע. וויצע-פאַרזיצער פון זשורנאַליסטן-פאַרבאַנד אין
 ישראל.

פון ענין צו ענין

ווען אונדזערע חכמים האָבן געפסקנט, אַז אַ ייד, הגם ער האָט געזינדיקט, איז אַ ייד, האָבן זיי נישט באַפוילן, אַז דער נוגע בדבר דאַרף זיך אַרומדרייען אין דער עפנטלעכקייט מיט זיין ייד-„דיפלאַ“ מען צוגעשפילעט צום לאַץ. ווען עזרא און נחמיה האָבן צוריקגעפירט די יידן פון בבל קיין ארץ-ישראל, האָבן זיי גע-וואָרנט, אַז מען זאָל נישט מיטנעמען מיט זיך די נישט-יידישע ווייבער. זייער פוּר-נה: עס זאָלן זיך נישט מיטכאַפן קיין פרעמדע איינפלוסן.

אַנטקעגן וואָס די דאָזיקע צוויי מאַטיוון אין דער יידישער טראַדיציע? איך דער-מאַן זיי אין שייכות מיט מאַרק גפנס מאמר „נישט פאַרווישן די פאַרגאַנגענ-הייט“ (וועגן יידישע קאַמוניסטן, וואָס באַזעצן זיך אין מדינת ישראל). מאַרק גפן איז, מילד געזאָגט, אומצופרידן מיט דער באַציונג, וואָס ווערט אין מדינת-ישראל אַרויסגעוויזן צו יידישע קאַמו-ניסטן, וועמען די עליה-כוואַליעס האָבן אין די לעצטע יאָרן געבראַכט אין דער יידישער מדינה: מען באַהאַנדלט זיי צו

גוט. ער פארלאנגט, אז מען זאל נאך מאכן מיט זיי אַ חשובן פאַר זייערע אַמאָליקע זינד: זייער אַנטי־ציוניזם און זייער נעגירונג פון „דעם באַגריף תּפּוֹ־צוּת“ וכדומה.

אמת, גפּן פאַרלאַנגט אַן איידעלן חש־בּוּן: ער האַלט, אַז זיי זענען באַרעכ־טיקט צו די רעכט, פּון וועלכע עס גע־ניסן אַלע עולים, אָבער די פּריווילעגיע צו זיין באַשעפּטיקט אויף געוויסע גע־זעלשאַפטלעכע פּאַזיציעס — פּסקנט ער — צו דעם זענען זיי נישט באַרעכטיקט. דער עיקר: ער איז דערפאַר, אַז „מען זאל ווינציקסטנס רעזומירן דעם ביטערן וויפּוח, וואָס מיר האָבן בשעתו געפּירט...“ איך בין אַ קנאי און מיר גיט פּולע סאַטיספאַקציע דער פאַקט, וואָס די נוגע בדבר אין גפּנס מאמר האָבן אויסגע־קליבן עולה צו זיין, אַנשטאַט צו ווערן גלות־יידן אין די סקאַנדינאַווישע לענ־דער, וווּ זיי וואַלטן געווען מאַטעריעל גוט באַזאָרגט און וואַלטן זיך נישט גע־פּונען פּנים־אל־פּנים מיט מאַרק גפּנס „ביטערן וויפּוח“.

גפּן דערמאָנט בער מאַרקן, וועלכער האָט געפּעלט די געשיכטע פּון אויפ־שטאַנד אין וואַרשעווער געטאָ. מילא, פאַרטייטוער, וועמענס זינד איז באַגרענעצט צו דעם צייטאַפּשניט פּון זייערע אַמטן, איז נישטאָ קיין געפאַר, אַז זיי זאלן אָפּנאַרן די געשיכטע. דאָ קעגן אָבער אַ יידישער היסטאָריקער, דערצו נאָך איינער, וואָס האָט געשריבן וועגן דעם סאַמע גורלדיקסטן אָפּשניט אין דער נייער געשיכטע פּון אונדזער פּאַלק — פּון אַזאָ איינעם האָט מען גע־קענט דערוואַרטן אַ גרייטיקייט צו קידוש השּׁם. ביז איצט איז נישט באַקאַנט, אַז בערל מאַרק איז געשטאַנען פאַר אַזאָ נסיוֹן. איך וויל, חלילה, נישט וואַרפּן קיין

שטיין אויפן קבר פּון בער מאַרק, ווייל אין די לעצטע יאָרן פאַר זיין טויט האָט ער תּשובּה געטאָן. זיין תּשובּה און דער לעבנס־המשך פּון זיינע אַמאָליקע חב־רים, וועלכע האָבן נאָך דער זעקסטאָ־גיקער מלחמה דורכגעמאַכט דעם לעצטן גירוש־פּוילן און עולה געווען קיין ישׂ־ראל, באַשעפּטיקט דעם ציוניסטישן נצחון.

דער דאָזיקער נצחון האָט אויך געפּו־נען אַ באַשעפּטיקונג אין דעם לעצטן גלגול פּון דעם פּריציפּטיק פאַרשטאַר־בענעם משה סנה, עס איז אפשר אַ צו ווייט גייענדיקער פאַרגלייך, אָבער די מעשים פּון משה סנה פּון פאַר און נאָך זיינע זינדיקע יאָרן האָבן אים באַזאָרגט מיט זכותן, צו וועלכע די יידישע קאַמו־ניסטן־עולים זענען נישט באַרעכטיקט. אַ קנאי קען אָבער פּרעגן: איז משה סנה געוועזן באַרעכטיקט צו אַזאָ לווייה, אַזעלכע שלושים און אַזאָ יאַרצייט, ווי ער האָט געקראָגן אין ישׂראל? דער דעת־הקהל האָט געפּסקנט: יאָ! אין אַ קלע־נערן מאַסשטאַב איז דאָס אויך דער פּאַל מיט די מענטשן, וואָס מאַרק גפּן האָט אין זינען.

כדי אָבער די טעמע צו מאַכן אינטי־מער, ישׂראלדיקער, איז נויטיק צו שטע־לן אַ פּראָגע: וואָס דאַרף זיין די געזעל־שאַפטלעכע באַציונג צו אַ מנהיג פּון אַ באַוועגונג אין דער מדינה, וואָס האָט פּון דער פּנסת־טריבונע פּראַקלאַמירט, אַז דער סאָויעטן־פאַרבאַנד איז זיין צווייט היימלאַנד? אָדער צו אַ טעאַרעטיקער פּון דער דאָזיקער באַוועגונג, וואָס האָט ערשט אין יאָר 1972 דערקלערט, אַז ער איז נאָך נישט גרייט אַרויסצוואַרפּן דאָס קינד, צוזאַמען מיטן שמוציקן וואַסער?.. דאָס „קינד“ — די אַקטאַבער־רעוואַ־לוציע — איז שוין אַן עלטער־יידע, און דאָס „שמוציקע וואַסער“ איז במשך פּון

צענדליקער יארן מגולגל געווארן אין טייכן בלוט, אין וועלכע עס זענען דער-טרונקען געווארן מיליאנען מענטשן, יידן בתוכם.

נו, איז גפן גרייט אויך די דאזיקע מנהיגים צו פסלען און שטעלן אונטער א פראגע צייכן זייערע רעכט צו אן ארט אין דער ישראל-געזעלשאפט? איז מיינ גוטע עצה צו גפן, אז ער זאל זיין צו-פרידן מיט דעם ציוניסטישן נצחון, וואס שייך דעם פאקט, וואס אין אינסטיטוט פאר פארשן די געשיכטע פון די תפוז צות זענען באשעפטיקט די עולים פון דער דערמאנטער קאטעגאריע, פארטונ-קלט דאס נישט אין מיינע אויגן דעם ציוניסטישן נצחון. אדרבא, זייערע פער-זענלעכע דערפארונגען אין דער קאמו-ניסטישער וועלט זענען מסוגל צו געבן א קלארערן אפשאץ, וואס פאר א יידיש לעבן, משטיינס געזאגט, די קאמוניסטי-שע רעזשימען זאגן צו.

א צווייטער ענין זענען די יידישע קא-מוניסטן אין דער פרייער וועלט. איך האב דא נישט אין זינען די טאטאל-אסימילירטע, אפגעפרעמדטע קאמוניסטן פון יידישער אפשטאמונג. מיט זיי איז נישטא קיין דיאלאג. איך בין אויסן די יידיש-רעדנדיקע קאמוניסטן פון דער „מארגן-פרייהייט“, פון „איקוף“ און זיי-ערע פארשידענע אינסטיטוציעס און קולטור-קלובן אין די פאראייניקטע שטא-טן און זייערע שוועסטער-ארגאניזאציעס אין אנדערע לענדער.

למען האמת דארף געזאגט ווערן, אז אין אונדזער פארארעמטן יידישן קול-טור-לעבן שטעלן זיי מיט זיך פאר א ווא-גיקן פוח. נישט אריינגיענדיק אין דעם אינהאלט און נוסח פון זייער קולטור-ארבעט, הילכט אפ די יידישע שפראך אין זייערע רייען פיל שטארקער, ווי אין אג-

דערע יידיש-וועלטלעכע קרייזן. חוץ דעם האבן זיי אויך זינט א צייט זיך באפרייט פון זייער יעווסעקישן „דיבוק“. זיי אג-ערקענען שוין דעם באגריף פון אן אל-וועלטלעכן יידישן פאלק. יידיש איז שוין פאר זיי נישט סתם קיין פראפאגאנדע-מיטל; זיי האבן שוין א ביסל הנאה פון דער עקזיסטענץ פון מדינת ישראל און „חנדלען“ זיך אפילו צו אונדזערע נא-ציאנאלע קרייזן. דערפאר טאקע, שמו-עסט מען, זענען זיי א ביסל טריף ביי דער אפיציעלער קאמוניסטישער פארטיי. פאר די יידישע קאמוניסטן פון „יעו-סעקישן“ חדר איז דער קיום, ירידה אדער גאר דאס פארשווינדן פון יידישן פאלק נישט געוועזן קיין שום פראבלעם. דאס האט זיי דערמעגלעכט צו פארהייליקן סטאלינען און דעם סאוועטן-פארבאנד, און דאס אין פרייאד פון סאמע בלו-טיקסטן טעראר, ווען די יידישע קולטור-אינסטיטוציעס זענען געווארן אויסגעריסן מיטן ווארצל, יידישע שרייבער דער-מארדעט און די „יעווסעקציע“ גופא ליקווידירט. דאקעגן די „רעפארמירטע“ יידישע קאמוניסטן — אדער „פראגרע-סיווע“, ווי זיי רופן זיך — וועלכע פרא-קלאמירן זייער גלויבן אין אן אלוועלט-לעך יידיש פאלק — וואס דארף זיין זייער געבאט?

קודם-כל דארפן זיי קעמפן מיט אלע מיטלען קעגן יעדער סכנה, וואס בא-דראט די עקזיסטענץ פון יידישן פאלק. אין איצטיקן מאמענט איז דער קיום פון יידישן פאלק אמשטארקסטן באדראט דורך די מושלים אין קרעמל. דאס באאומרויקט טאקע די „רעפאר-מירטע“ יידישע קאמוניסטן זינט יארן, און דאס האט באוויגן די פירער פון דער „מארגן-פרייהייט“ און „איקוף“ אין אמעריקע צו פארעפנטלעכן אן אפענעם בריוו צו די העכסטע אינסטאנצן אין סא-

וועטן פארבאנד מיט דער אַנפראַגע: „פאַר וואָס איז נאָך אַלץ נישט געמאַכט געוואָרן קיין אויטאָריטאַטיווע דערקלער־ רונג וועגן דער פאַרשווינדונג פון די יידישע קולטור־געזעלשאַפטלעכע אינס־ טיטוציעס, אָדער וועגן דער הינריכטונג פון אַזוי פיל יידישע פירער“.

דער דאָזיקער בריוו איז געשריבן גע־ וואָרן דעם 4טן נאָוועמבער 1956. דאָס איז געוועזן נאָר דעם 20סטן קאַנגרעס פון דער סאָויעטישער קאָמוניסטישער פאַרטיי, ווען ניקיטאַ כרושטשאַוו האָט אויפגעדעקט דעם אַפּגרונט פון סטאַ־ לינס פאַרברעכנס. זינט דאָן זענען שוין פאַרביי העכער 17 יאָר און אַנשטאַט אַן ענטפער זענען געקומען נייע רדיפות אויף יידן אין סאָויעטן־פאַרבאנד און העצערײען און אינטריגעס קעגן מדינת ישׂראל. עס ווערן אין סאָויעטן־פאַרבאנד ווידער איבערגעזעצט די אַלטע סטאַלי־ ניסטישע פּזמונים, אַז יידן זענען נישט קיין פּאַלק. אַז די יידן אין סאָויעטן־ פאַרבאנד ווילן נישט קולטיווירן קיין איי־ גענע שפּראַך און ליטעראַטור און וואַרפן אַפּ יעדער מגע־ומשאַ מיט די יידן אין אַנדערע לענדער, אַפילו נישט מיט די וואָס לעבן אין די לענדער פון סאָויע־ טישן בלאַק.

דאָס איז דאָך אַ לחלוטיןדיקע בעגירונג פון אונדזער פּאַלק־עקזיסטענץ. איז וואָס־זשע דאַרף זיין אונדזער ענטפער, אומאַפהענגיק פון סאַציאַלע אידעאָלאָ־ גיעס? איז נישט אונדזער חוב זיך צו

באַנוצן מיט אַלע פאַרטיידיקונגס־מיט־ לען כלפי אַ שונא, וואָס באַדראַט דעם קיום פון אונדזער פּאַלק?

עס זענען פאַראַן יידן, וואָס זענען אי־ דעאַלאָגישע קעגנער און אַפילו שונאים פון קאָמוניזם. דאָס איז אָבער גישט די ראַם פון אונדזער פּאַלקס־געראַנגל מיטן סאָויעטן־פאַרבאנד. עס איז אַ געראַנגל אין דער בחינה פון „זיין אָדער נישט זיין“. אין אַזאַ געראַנגל איז דאָ איין אויפגאַבע: זאָרגן פאַר דעם קיום פון יידישן פּאַלק, און דאָס מיט אַלע מיטלען. נאָך דעם ווי דער קיום וועט זיין פאַר־ זיכערט קענען קומען פּראַגראַמען און אַפילו רעוואָלוציעס פּונגע דעם אינהאַלט פון פּאַלקסלעבן און זיין סאַציאַלן כאַ־ ראַקטער.

יידישע קאָמוניסטן, וואָס זאָגן, אַז זיי זענען געטרייע זין פון זייער פּאַלק, אַז זיי זאָרגן פאַר יידישן המשך און יידישן נאַציאָנאַלן כּבוד, מוזן געבן אַן ענטפער אויף דער פּראַגע, וואָס עס איז זייער ראַל אין דעם קאַמף פאַרן קיום פון יידישן פּאַלק?

איך האָב דאָ משדך געוועזן צוויי עני־ נים. איך האַלט, אַז דאָס איז אַ נאַטיר־ לעכער שידוך מיט אַ נאַטירלעכן מוסר־ השכל: די קאַמפּס־פּאַזיציע, וואָס אַ ייד פאַרנעמט אין דעם ביטערן געראַנגל פאַר אונדזער פּאַלקס־קיום, וועט באַשטימען זיין אַרט אין יידישן ציבור.

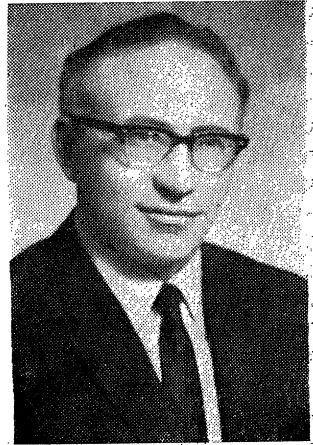
*

פ. ל. גאלדמאַן

געבוירן אין יאָר 1904 אין וויסאַקע־מאַזאַוועצק, פּוילן. געקומען קיין אַמעריקע אין 1920, שטודירט אויף אַדוואַקאַט אין סעינט־דזשאַן אוניווערסיטעט אין ניו־יאָרק. לאַנגיאַריקער סעקרעטאַר פון לינקע פּועלי־ציון און אַחדות העבודה - פּועלי־ציון אין די פאַראייניקטע שטאַטן און קאַנאַדע. מיטגליד פון פרעזידיום פון ציוניסטישער וועלט־אָרגאַניזאַציע. רעדאַקטאָר פון „אונדזער וועג“, מיטאַרבעטער פון „יידישער קעמפּער“ און „טאַג־מאַרגן־זשורנאַל“. זיין בוך „אין גאַנג מיט דער צייט“ איז אין 1973 דערשינען אין פאַרלאַג י. ל. פּריץ, תל־אביב.

באנייטע אחיזה אין אלטע נחלות

היסטאָריש-געאָגראַפֿישער וועגווייזער
פֿאַר די נייע שטחים פֿון ישׂראל

טער, וואָס זענען אונדז נאָענט און היימיש פון נאָענט-נאָענטן נעכטן, אז דווקא לגבי זיי זאלן מיר אַרויסווייזן אַן אַבסאָלוטע גלויב-גילטיקייט.

כראָנאָלאָגיש זענען טאַקע די ערשטע טריט פון דער באַנייטער אַחִיזה געמאַכט גע-וואָרן אין ערטער, וואָס רופן ביי אונדז אַרויס זכרונות פון נאָענטן עבר, ערטער, וואָס זענען דורכגעווייקט מיט יידיש בלוט און מיטן שווייס פון אונדזערע חלוצים, — מיר מיינען דאָ די ישובים וואָס זע-נען חרוב געוואָרן בעתן זעלבשטענדיקייט-קריג אין יאָר 1948. זייער ווידעראויפבו און ווידעראויפלעב איז בכן בבחינת: „ברוך מציל גבול אלמנה“.

ישׂראלס נצחון אינעם זעקסטאָגיקן קריג האָט לחלוטין געענדערט דאָס פנים פון דער מדינה, קודם-כל וואָס שייך אירע גרענעצן. נישט קיין פרעמדע טעריטאָריעס האָט ישׂראל דעראַבערט אין יוני 1967, אין רע-זולטאַט פון דער אויף איר אַרויפגעצווונגע-גער מלחמה. מיר זענען צוריקגעקומען אַהיים, צו שטיקער היימלאַנד, וואָס זענען צוליב פאַרשידענע טעמים און אומשטענדן געווען מחוץ אונדזערע גרענעצן. דער היס-טאָרישער זכרון ביי יידן איז אָבער תמיד געווען שטאַרק, און קיינער קען נישט פאַר-לאַנגען, אז דווקא בנוגע מקומות, וואָס דערוועקן היסטאָרישע דערינערונגען פון ווייט-ווייטן רומפולן עבר אָדער אפילו ער-

דאָס „געלע בערגל“

אין עציין-בלאָק ווערט צוריק גרין

אין די חברון-בערג, דרום פון ירושלים, איז מיט גרויס מי און מאַטער איז זיינער צייט אויפגעשטעלט געוואָרן דער גוש-עציין — אַ בלאָק פון פיר קיבוצים: כפר-עציין, משואות-יצחק, עין-צורים און רבדים. בעתן זעלבשטענדיקייט-קריג אין תש"ח האָט זיך דאָ אָפגעשפילט איינע פון די דראַמאַטיש-סטע און העראַישסטע געשעענישן. אַ קליין הייפּעלע חלוצים האָט מיט איבערמענטלע-כע כוחות זיך פאַרטיידיקט קעגן דעם אַראַ-בישן לעגיאָן. קרוב פינה הונדערט קעמפער זענען דאָ געפאַלן, און די רעשט איז אַוועק אין געפאַנגענשאַפט. נאָכן זעקסטאָגיקן קריג האָבן מיר די געגנט באַפרייט, און באַלד פון ערשטן טאָג אָן האָט אַ גרופע קינדער פון די אַמאָליקע חלוצים פון גוש-עציין באַשלאָסן צוריק אויפצובויען די חרובע ישובים.

שוין ערב ראש השנה פון יאָר תשכ"ח איז באַנייט געוואָרן דער ישוב אין כפר-עציין. אין יולי 1969 איז פאַרגעקומען דער חנוכה הבית פון ראַיאָן-צענטער אלון-שבות, און אין זעלבן חודש איז אויך געגרינדעט גע-וואָרן נאָך אַ קיבוץ ראש-צורים (אויפן אָרט פון אַמאָליקע עין-צורים).

אונדער ערשטן שפאַציר אין ווידער-אויפגעלעבטן כפר-עציין האָבן מיר געמאַכט אויף איינעם פון די בערג, וואָס זענען גוט באַקאַנט אין דער העראַישער געשיכטע פון עציין-בלאָק אַלס „געלע בערגל“ (הגבעה הצהובה). אַזוי האָבן די קעמפער פון עציין-בלאָק אָנגערופן דעם באַרג אינעם צענטער פון דאָזיקן קאָלאָניאַציע-בלאָק, וואָס האָט געוואַכט איבער אַלע אַרומיקע ישובים און אינערלעכע וועגן, און וועמענס חשיבות פאַר דער פאַרטיידיקונג פון אָרט איז געווען אין לשער. דאָס איז געווען אַ נאָ-קעטער באַרג באַדעקט מיט געבלעכע פעל-רוז און שטיינער, און פון דאַנען טאַקע דער נאַמען „דאָס געלע בערגל“. דאָ, אויף די נאַקעטע אַראַפּהאַנגען האָט זיך שוין ביים אָנ-הייב פון דער באַלאַגערונג, אין 1947, איינ-געגראָבן די פלמ"ח-איינהייט, וואָס איז אַהער אָנגעקומען אין שפיץ מיטן קאַמאַנדיר דני מאַס ז"ל. שפעטער האָט זיך דאָ באַפעסטיקט די גרופע קעמפער פונעם רעליגיעזן פלמ"ח. אין אַלע פאַזן פון דער פאַרטיידיקונג פון גוש-עציין האָט דאָס אָרט געשפילט אַ וויכ-

טיקע ראָל אויך מחמת דעם, וואָס דאָס בערגל האָט דאַמינירט איבערן פּראָוויזאָרישן פּליפּלאַץ, וואָס האָט זיך געפונען אין דרום. עס איז גראָד געווען אין סאַמע מיטן

פּלאַנצונג-עסזאָן ווען מיר האָבן דאָ געמאַכט דעם ערשטן באַזון. נאָך עטלעכע טעג גע-בענטשטע רעגנס איז די ערד דאָ צווישן די פעלדזן און שטיינער געוואָרן ווייך און נאָכ-גיביק. יענעם ווינטער זענען דאָ פאַרפלאַנצט געוואָרן די ערשטע צוואַנציק טויזנט ביימער און עס האָט זיך אָנגעהויבן אַ נייער קאַמף פאַר דער „העגעמאָניע“ פון קאָליר, צו באַ-זיגן די געלקייט און שאַפן אַ גרינעם צודעק פאַרן נאַקעטן באַרג. היינט איז דער באַרג שוין כמעט אין גאַנצן באַדעקט מיט גרינס. דאָס איז בלויז אַ קליינער סימבאָל פון דער אַנטוויקלונגס-אַרבעט, וואָס איז דאָ געמאַכט געוואָרן פאַר דער קורצער צייט.

אַ וויכטיקער שריט פאַר דער באַנייטער אַנטוויקלונג פון דעם אָרט איז אויך דער נייער וועג, וואָס פאַראייניקט דעם בלאָק מיטן ערלום-געביט. אַזוי אַרום איז דאָ אין גאַנצן פאַרווישט געוואָרן די אַלטע גרענעץ.

די ירדנער האָבן דעם שטח פון אָפּגע-מעקטן ישוב געהאַט פאַרוואַנדלט אין אַ מי-ליטערישער קאַזאַרמע און דער עסזאַל פון קיבוץ, וווּ מיר זענען געזעסן, איז געווען זייער אַמאָליקער אַפּיזיין-קלוב. דורכן פענצטער זענען מיר דעם שטיינערנעם דיל פון איינעם פון די חרוב-געוואָרענע הייזער אינעם אַמאָ-ליקן כפר-עציין. דער סעקרעטאַר ווייזט אונדז אָן אויף דעם זכר פון אַמאָליקן ישוב און זאָגט: „איך געדענק נאָך דאָס דאָזיקע הויז, וואָס איז דאָ געשטאַנען“. ער איז אַלט געווען פינה יאָר, ווען ער איז פון דאַנען מיט די אַנדערע קינדער פון גוש-עציין עוואַקוירט געוואָרן, ערב דער באַלאַגערונג מיט איבער פינה און צוואַנציק יאָר צוריק.

יאָ, איצט איז ער, און נאָך צענדליקער ווי ער, געוועזענע קינדער פון תש"ח, די בויער נישט בלויז פון באַנייטן עציין-בלאָק, נאָר אויך פון קרית-ארבע, דעם ערשטן יידי-שן קוואַרטאַל אין דער שטאַט פון די אבות — חברון. אַ קוואַרטאַל מיט עטלעכע טויזנט איינוווינער, וואָס די רעגירונג האָט אויפגע-בויט בפירוש אונטערן דרוק פון די קינדער פון די אַמאָליקע יידן אין חברון, וואָס זענען פאַרטריבן געוואָרן פון דאָזיקן ישוב נאָכן פאַגראַם אין 1929.

די צייט שטייט מער נישט אין עמק אילון...

צוויי מאָל איז די צייט געבליבן שטיין אויף אַן אָרט, דאָ אין עמק אילון, אינעם צפונדיקן טאָל צו פוסנס די יהודה-בערג, דער טאָל וואָס דינט ווי אַ בריק צווישן דעם ים-ברעג און די בערג פון ירושלים.

דאָס ערשטע מאָל איז דאָס געווען אין די צייטן פון כבוש הארץ, ווען יהושע בן-נון מיט די בני ישראל האָבן דאָ גאַנגעיאָגט די כנענים ווען זיי זענען אַנטלאָפן אין דאָזיקן טאָל. „שמש בגבעון דום וירח בעמק אילון“ — האָט דעמאָלט אויסגערופן אונדזער ערש-טער גרויסער קריגספירער, און די צייט האָט זיך אָפגעשטעלט אין איר גאַנג. די זון איז שטיין געבליבן אין גבעון און די לבנה אין טאָל פון אילון, — ביז וואָגען די בני-ישראל האָבן באַוווּן צו פאַרענדיקן די שלאַכט קעגן שונא מיט אַ נצחון, „ביז דאָס פאַלק האָט זיך נוקם געווען אין זיינע פיינט“...

גרויס איז אַפנים געווען די סטראַטעגיי-שע חשיבות פאַר דער דעראַבערונג פון דאָ-זיקן טאָל, ווייל זיינע די צייטן פון יהושע בן-נון זענען דאָ נישט איין מאָל פאַרגעקומען גרוי-טע אַנטישיידנדיקע קאמפן, אָנהייבנדיק פון גרויסן נצחון וואָס יהודה המכבי האָט דאָ אָפגעהאַלטן איבער די יוונים, א נצחון וואָס האָט פאַר אים געעפנט דעם וועג קיין ירוש-לים. אויך אין די צייטן פון אונדזער באַ-פרייונגס-קריג האָבן זיך דאָ אָפגעשפילט פאַרביסענע קאמפן, וואָס זענען אַריין אין דער געשיכטע אַלס די שלאַכט איבער לאַטרוו, אַ דאָרף מיט אַ קלויסטער, וואָס ליגט אין מיטן וועג צווישן תל-אביב און ירושלים. עט-לעכע מאָל האָבן אונדזערע כוחות געשטן-רעמט דעם דאָזיקן פונקט, מיר האָבן אָבער נישט געהאַט גענוג כוחות צו דערגרייכן דאָ אַ נצחון. אַזוי אַרום האָבן מיר פאַרלוירן נישט בלויז דעם וועג קיין ירושלים נאָר אויך דעם פרוכטבאַרן טאָל, וואָס איז אין זיין גרעסטן טייל דערקלערט געוואָרן אַלס אַן אַזוי-גערופענע דעמיליטאַריזירטע זאָנע, אַ הפקר-שטח, וואָס איז געבליבן פאַרוויסט און נישט באאַרבעט, גענוי ווי ענלעכע אַזעלכע געביטן אויף דער סיירשער גרענעץ אין צפון. יא, די צייט האָט זיך ווידער געהאַט אָפגע-שטעלט אין עמק אילון. זיינע פעלדער זענען נישט באאַרבעט געוואָרן דורך קיינעם, נאָר זענען פאַרווייט געוואָרן מיט מינעס — פעל-

דער וואָס האָבן אַרויסגעשפראַצט דערנער און ווילדגראַן צוזאַמען מיט כסדרדיקע פרע-טעקסטן פאַר קלענערע און גרעסערע גרע-נעץ-אינצידענטן.

זיינט 1948 זענען אויף דער גרענעץ פון עמק אילון אויפגעשטעלט געוואָרן עטלעכע ישובים: נחשון, משמר-אילון, שעלבים, מבוא-מוריעים. זיי אַלע האָבן כסדר געפירט אַ שווערן געראַנגל אַרויסצובאַקומען פון די שטיינערדיקע בערגלעך שטיקלעך באַאַרבעט-פעיקן באַדן, בעת פאַר זייערע אויגן האָבן זיך געצויגן ריזיקע שטחים מיט פרוכטבאַרן באַדן, וואָס איז געווען אַסור בהנאה, ווייל די פאַרעקשנטע ירדנער האָבן נישט געוואָלט קומען צו אַ הסכם מכוח אַ גערעכטער פאַר-טיילונג, גענוי ווי זיי האָבן זיך אָפגעזאָגט צו דערפילן דאָ דעם פונקט פונעם וואָפּן-שטילשטאַנד-אַפמאַך וועגן עפענען דעם לאַט-רוו-וועג פאַר אַ נאַרמאַלן יידישן פאַרקער קיין ירושלים.

אַזוי איז די צייט געשטאַנען אין עמק אילון ביז דער מלחמה פון די זעקס טעג מיט די גרויסע טעריטאָריעלע נצחונות. מיט אַ מאָל איז דער גאַנצער קינסטלעכער געבוי פון וואָפּנשטילשטאַנד צעשמעטערט געוואָרן אויף אייביק, באַלד אויפן צווייטן טאָג פון דער מלחמה. דינסטיק דעם 6טן יוני פאַר טאָג איז לאַטרוו דעראַבערט געוואָרן דורך אונדזער חייל, און דערמיט איז באַפרייט געוואָרן דער גאַנצער טאָל — עמק אילון איז געוואָרן אונדזער!

עטלעכע וואָכן נאָך דער באַפרייונג פון עמק אילון איז געקומען די צייט אויפצו-לעבן זיינע וויסטענישן. קודם-כל איז אָפ-גערייניקט געוואָרן פון ווילדגראַן דער שאַסוי-אַפּשניט פון לאַטרוו, וואָס פאַרקירצט דעם וועג צווישן תל-אביב קיין ירושלים מיט ניין ק"מ, דער וועג וואָס איז טעטיק ביזן היינטיקן טאָג פאַרן נאַרמאַלן פאַרקער צווישן דעם ים-ברעג און דער הויפטשטאָט. אין דער זעלבער צייט האָבן בולדאָזערס און טראַק-טאָרן פון קרן קימת זיך אַרויסגעלאָזט איבער די פעלדער און זיי צוגעגרייט פאַר באַגרייטער באַאַרבעטונג. 38 טויזנט דונאַם גוטן באַדן האָבן צובאַקומען די שכנותדיקע ישובים ווי אויך באַדן פאַרן נייעם ישוב, וואָס איז דאָ געגרינדעט געוואָרן טויט 1969 מבוא-חורון.

יא, די צייט שטייט מער נישט אין עמק אילון... די אויפגעצווונגענע „שמיטה“ אויף די פרוכטבאַרע פעלדער פונעם דאָזיקן טאָל,

וואס האָט אָנגעהאַלטן גאַנצע 19 יאָר, האָט אויפֿגעהערט. דער זעלטן-פֿרוכטבאַרער טאַל ווערט ווידער באַאַרבעט, בלייט...

צוריק ביים צפונדיקן ברעג פון ים-המלח...

אַ סימבאָל פֿון חלוצישער עקשנות איז בשעתו געווען דער אויפקום פֿון אַ קיבוץ ביים צפונדיקן ברעג פֿונעם ים-המלח, דעם טויטן ים. ווען דער קיבוץ בית-הערבה איז געגרינדעט געוואָרן אין יאָר 1939 מיטן ציל צו שאַפֿן אַ לאַנדווירטשאַפֿטלעך הינטער-לאַנד פֿאַרן פּאַטאַש-ווערק ביים צפונדיקן ים-המלח און זיין אַרבעטער-מחנה אין קליה, איז דאָס געווען אַ געוואַגטער, דעמאָלט אַפילו אַ פֿרעצעדענסלאַזער עקספּערימענט, אַן עקספּערימענט, וואָס איז געמאַכט גע-וואָרן קעגן די מיינונגען פֿון אַלערליי עקס-פּערטן, וועלכע האָבן געטענהט, אַז פֿון דער דאָזיקער מיט זאַלץ-באַדעקטער ערד וועט נישט מעגלעך זיין אַרויסצובאַקומען קיין פּיצל גרינס און שוין אַפּגערעדט פֿון אַ לוינבאַרער אַגראַר-קולטור. קעגן די אַלע שוואַרצע נביאותן איז אַבער געשטאַנען די חלוצישע געוואַגטקייט, ווייזע און שאַפֿונגסקראַפט, וואָס איז לסוף אַרויס מיט אַ זיג. עס האָט לאַנג נישט געדויערט און בית-הערבה איז געוואָרן אַ מוסטער-ווירטשאַפֿט, וואָס האָט אַרויסגע-רופן אַלגעמיינע באַווונדערונג. די געזאַל-צענע ערד איז פֿאַרויסט געוואָרן מיטן וואַסער פֿונעם ירדן, און — ווגרער איבער ווון-דער! — זי האָט אָנגעהויבן אַרויסגעבן פֿרוכט. און הגם בית-הערבה האָט אין גאַנצן עקזיס-טירט נישט מער ווי אַכט יאָר, איז אַבער דער עקספּערימענט געבליבן ווי אַן אייזערן פֿאַר-מעגן פֿון אונדזער התיישבות-ווערק. די דער-וואַרבענע דערפֿאַרונג אין בית-הערבה האָט שפּעטער גענוצט פֿאַר דער אויפֿלעבונג פֿון עיז-גדי און פֿאַר דער אַנטוויקלונג פֿון די ישובים אינעם מדברדיקן ערבה-טאַל. אין מאַי 1948, ביים אויסברוך פֿונעם באַפֿרייונגס-קריג, זענען די חברים פֿון קיבוץ בית-ערבה צוזאַמען מיט די אַרבעטער פֿונעם פּאַטאַש-ווערק ביים צפונדיקן ים-המלח-ברעג עוואַקוירט געוואָרן מיט שיפֿלעך אויף דרום, קיין סודם. נישט געווען דעמאָלט קיין שום מעגלעכקייט צו פֿאַרטיידיקן דאָס אַרט, וואָס האָט זיך געפֿונען ביים סאַמע הויפטוועג, וואָס האָט געפֿירט פֿון רבת-עמון קיין ירושלים און איז געווען באַזעצט מיט די הויפט-כוחות

פֿונעם אַראַבישן לעגיאָן. שפּעטער זענען די אַמאָליקע חלוצים פֿון בית-הערבה אַוועק אין גליל, מיטגעהאַלפֿן אין דער גרינדונג פֿון די קיבוצים גשר-הזיון און כּבּרי, אינעם מערבֿדיקן גליל, וווּ זיי לעבן ביזן היינטיקן טאַג. קיינעם פֿון זיי איז דעמאָלט נישט איינגעפֿאַלן, אַז עס וועט לאַנג נישט דויערן און מיר וועלן צוריקקומען צום צפונדיקן ברעג פֿון ים-המלח, אַז דער שטח פֿון חרוב-געוואַרענעם בית-הערבה וועט צוריק זיין אין אונדזער רשות.

ווען מיר זענען צוריקגעקומען אין יוני 1967 אין בית-הערבה, האָבן מיר דאָ קיין זכר נישט געפֿונען פֿון דעם אַמאָליקן בליענ-דיקן אַאַזיס. די ערד איז צוריק באַדעקט גע-וואָרן מיט זאַלץ, וואָס האָט אָפּגעטויט אַלץ אַרום. אויך פֿונעם פּאַטאַש-ווערק איז קיין זכר נישט געבליבן. די גאַנצע געגנט צווישן קליה און בית-הערבה איז געווען באַדעקט מיט באַראַקן פֿון לעגיאָן, וואָס איז פֿון דאָנען נאָך דער וויני-מפּלה אַנטלאַפֿן, וווּ דער פּע-פּער וואַקסט...

ווען אונדזערע באַדן-עקספּערטן זענען עטלעכע חדשים שפּעטער אַראַפּגעקומען פֿאַרשן די מעגלעכקייטן צו באַנייען דעם ישוב אין בית-הערבה, האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז דאָס איז דער ערגסטער באַדן אין דער גאַנ-צער געגנט. נאָך לאַנגע זוכענישן איז בכּן לאַקאָליזירט געוואָרן אַ שטח פֿאַר דער אויפ-שטעלונג פֿון אַן עווענטועלן באַנייען ישוב. אין עברואַר 1968 — ערב דעם צוואַנציקסטן יאָרשאַג זינט דעם חורבן פֿון בית-הערבה — איז ביים אַריינפֿאַר אינעם אַמאָליקן לאַגער פֿון לעגיאָן אין קליה אַרויסגעהאַנגען גע-וואָרן אַ גרויסער שילד „נחל קליה“, און עס איז אַרויף אויפֿן באַדן אַ גרופּע יונגע נחל-זעלנער, צווישן זיי קינדער פֿון די אַמאָליקע חברים פֿון בית-הערבה.

נישט לייכט איז דאָס לעבן אין נחל קליה. צום שווערן קלימאַט וואָס הערשט דאָ (זו-מער דערגרייכט דאָ די היץ ביז 47 צעלזיוס!) קומען צו די שוועריקייטן פֿון וואַסער און דאָס שאַפֿן באַאַרבעטספּעיקן באַדן. די חשי-בות פֿונעם דאָזיקן ישוב איז אַבער אומגע-הויער פֿאַר דער אויפֿלעבונג פֿונעם גאַנצן ראַיאָן צפֿון פֿון ים-המלח, וואָס האָט אויס-זיכטן צו ווערן אויך פֿאַר טוריסטיק אַ וויכ-טיקער צענטער און איז רייך מיט הייל-מעגלעכקייטן און זעלטענעם פּיוואַזש. פֿון איין זייט די נאָענטקייט צו ירושלים (אין

גאנצן 40 ק"מ!), און פון דער צווייטער זייט די נאָענטקייט צו קומראָן, וווּ עס געפינען זיך די היילן פון די מגילות גנוחות און די אנדערע צענטערס פון די איסיים, וואָס ווערן איצט אַנטדעקט מערב-זייט פון ים-המלח. טאַקע ביי קומראָן ווערט איצט געגרייט די אויפשטעלונג פון נאָך אַ ישוב. פון דאָנען ציט זיך אויך דער נייער וועג לענגויס דעם ים-המלח-ברעג ביז עין-גדי — אַ שאַסיי פון 32 ק"מ, וואָס פאַראייניקט דעם צפונדיקן מיטן דרוםדיקן טייל פונעם ים-המלח.

ערשטע בייטן אין מצפה-שלם...

עין-גדי — דער מדבר-אַאָזיס ביים ים-המלח — האָט יאָרן לאַנג געטרוימט וועגן באַקומען אַ שכן, נאָך אַ ישוב, וואָס זאָל אויפקומען ביי די ברעגעס פונעם טויטן ים, כדי אויסגעלייזט צו ווערן פון זיין איינזאַם-קייט, אָפּגעריסנקייט און ווייטקייט פון לאַגד-צענטער. אַ גוואַלדיקער קפיצת-הדרך איז דאָ פאַרגעקומען, און עין-גדי האָט ענדלעך אויך צובאַקומען דעם געגאַרטן שכן. אויך דער חלום איז געוואָרן וואָר.

אַט דער שכנותדיקער ישוב צו עין-גדי איז דווקא אויפגעקומען נישט אין דרום, וווּ מ'האָט אַמאָל געפלאַנט אויפצושטעלן דעם צווייטן קיבוץ ביים ים-המלח, נאָר אין צפון — אין סאַמע מיטן פונעם נייעם אַספּאַלט-שאַסיי, וואָס פירט און קליה און עין-פּשחה צו עין-גדי. דאָס איז דער אַחיזה-פּונקט וואָס געפינט זיך אויפן סאַמע העכסטן פעלדז פון מדבר-יהודה, אין האַרץ פון דער געזאַלצע-נער וויסטעניש ביים ים-המלח, וואָס האָט באַקומען דעם נאָמען מצפה-שלם. דאָס איז דאָס איינציקע אָרט אינעם גאַנצן מדבר-יהודה פון וואָנען מען זעט אין זיין פּולן פאַר-נעם דעם גאַנצן ים-המלח וואָס האָט די לענג פון 75 ק"מ די ברייט זיינע דערגייט ביז 17 ק"מ.

דער אַ פעלדזן-שפיץ, אין וועמענס שכנות עס געפינען זיך נישט ווייניק שפורן פון אַלטע רוימישע פעסטונגען און רעשטלעך פון היילן, אין וועלכע עס האָבן זיך אויס-באַהאַלטן די לעצטע בר-כוכבא-קעמפּערס, האָט באַקומען דעם נאָמען „שלם“, כדי צו פאַראייביקן דעם אַנדענק פונעם באַקאַנטן ירושלימער פאַרשער און געאַגראַף ד"ר נתן שלם, וואָס האָט נאָך פאַרן מדינה-אויפקום מיט גוואַלדיקער מסירת-נפש געפאַרשט דעם מדבר-יהודה און באַזונדערס די נאָענטע

סביבה פונעם דאָזיקן פּלאַץ, וואָס די בעדין-נער — די איינציקע באַוווינער פון דאָזיקן אָרט — האָבן באַצייכנט אַלס „שפיץ פון דער ערד“ (ראַס-טאַראַבאַ). דער פעלדזן-שפיץ געפינט זיך טאַקע אויף אַ הויכקייט פון 180 מעטער איבערן ים-שפּיגל און 575 מעטער איבערן שפּיגל פון ים-המלח. פון דאָנען זעט מען, ווי אויף דער האַנטפלאַך, דעם גאַנצן ים צו פּוננס, צוזאַמען מיט די בערג פון מואב אויף יענער זייט אין מזרח, און דעם טאָל פון ירדן אין צפון. אין די צייטן פון ירדנישער הערשאַפט איז דאָס אָרט אין גאַנצן געווען פאַרלאָזט און פאַרוויסט, ווי דער רוב שטח פון מדבר-יהודה בכלל. דאָ איז געווען לאַנד אָן פּרוכטבאַרער ערד און אָן שאַטן, וווּ עס איז שווער געווען אַפילו צו געפינען די אָרע-מע באַשפּייזונג פאַר די קליינע ציגן-סטאַרעס פונעם בעדוין-ער-שבט היטאַמאַראַ, דער שבט וואָס איז באַקאַנט אַלס דער וואָס האָט אַדורכגענישטערט די אַלע היילן און געפונען די באַרימטע פאַרמעטענע „מגילות גנוחות“.

ווען די נח"ל-יוגנטלעכע זענען דאָ אַרויף אויפן באָדן איז זייער ערשטע זאָרג, נאַטיר-לעך, געווען צו געפינען אינעם דאָזיקן לאַנד פון „שפיץ-ערד“, ווי די בעדויןער רופן דאָס אָרט — אַ ביסעלע ערד צו פאַרזייען און פאַרזעצן אַ פּלאַנץ, אַ געוויקס, אָן וועלכן עס איז נישט געמאָלט קיין שום לאַנדווירט-שאַפּטלעכער ישוב.

מצפה-שלם זיצט אין דער היץ, זיינע פעלדער געפינען זיך אָבער אין דער נידער — דאָרט וווּ דאָס ווינטער-טייכל („וואַדי“) דרגות פאַלט אַרײַן אינעם ים-המלח. אַכציק דונאַם זענען פאַרפלאַנצט געוואָרן מיט פּאַל-מעס און נאָך 120 דונאַם מיט ווינטערדיקע ירקות, וואָס צייטיקן דאָ, עננוי ווי אינעם גאַנצן ירדן-טאָל און ערבה, אַ סך פּרײַער ווי אין אַנדערע לאַנדטיילן. בערך זעקס ק"מ פון מצפה-שלם זענען אויך געפונען געוואָרן עט-לעכע קליינע וואַסערקוואַלן. אויפן פעלדז פון מצפה-שלם איז אויך געבויט געוואָרן אַן אָב-סערוויר-פּונקט פאַר טוריסטן, וואָס טרעטן דאָ אָפּ, ווען זיי פאַרן איבערן נייעם וועג קיין עין-גדי. אַ זעלטענע פאַנגאַראַמע אַנטפלעקט זיך דאָ פאַרן אויג און פאַרכאַפט מיט איר אור-שוינקייט. פון מצפה-שלם ווערט איצט אויך געצויגן אַ וועג וואָס שניידט דורך די בערג פון מדבר-יהודה און דערברייכט ביז העראַידיאָן — די רעשטלעך פון איינעם פון די שענסטע פּאַלאַצן, וואָס זענען געבויט גע-

וואָרן דורכן קעניג הורדוס, רעשטלעך וואָס ווערן איצט באַווונדערט נאָכן אויפדעקן זיי פון אונטער די חורבות (העראַדיאַן איז אויך געווען די פעסטונג וואָס איז געפאלן פאַר מצודה). פון העראַדיאַן וועט דער וועג זיך ציען נאָך ווייטער אויף מערב ביז בית-לחם, אַזוי, אַז אין איין שעה וועט מעגלעך זיין פון ירושלים אַנצוקומען צום ים-המלח-ברעג ביי עין-גדי.

דער פאַרהוילענער, אומבאַקאַנטער מדבר-יהודה, וואָס געפינט זיך בלויז איין „שפרונג“ פון דער הויפטשטאָט, איז אַזוי אַרום געעפנט געוואָרן פאַרן פרייען פאַרקער און באַזוכן, נישט בלויז פאַר ראַמאַנטישע מדבר-זוכער, נאָר אויך פאַרן ברייטן עולם...

צען ישובים אינעם ירדן-טאָל

„ואת אלישע בן שפט מאבל מחולה תמשה לנביא אחריו“ — און אלישע דעם זון פון שפט פון אבל-מחולה זאָלסטו זאָלכן פאַר אַ נביא נאָך דיר. — אַזוי ליינען מיר אין ספר מלכים וועגן דער זעונג, וואָס אליהו הנביא האָט געהאַט אויפן באַרג חורב, און דער תנ"ך דערציילט ווייטער ווי אליהו הנביא האָט זיין תלמיד געטראָפן אין פעלד, אויף אים אַרויפגעוואָרפן זיין מאַנטל, אַזוי אַרום געזאָלכט אים פאַר אַ נביא, און זינט דעמאָלט האָט אים שוין אלישע נישט פאַרלאָזט: „וילך אחרי אליהו ושרתהו“.

דאָס איז אָבער נישט דאָס איינציקע אָרט אין תנ"ך, וווּ עס ווערט דערמאָנט דער נאָמען אבל-מחולה. נאָך פאַר אלישע הנביא, שוין אין די צייטן פון די שופטים, ווערט דאָס אָרט דערמאָנט, קודם-כל אין שויכות מיטן גרויסן נצחון, וואָס גרעון האָט אָפּגעהאַלטן איבער די מדינים; אין ספר „שופטים“ ווערט געשיל-דערט די גרויסע מהומה וואָס גרעון מיט זיינע דריי-הונדערט קעמפער (די), וואָס האָבן נישט געקניט ביים טרינקען פונעם עין-חרוד-קוואַל, אַ סימן, אַז זיי האָבן נישט גע-דינט צום בעל-אָפּגאַט), מיט דריי הונדערט שופרות אין די הענט, האָבן אַרויסגערופן אין לאַגער פון די מדינים. די צעמישעניש האָט גורם געווען, אַז איינער איז באַפאַלן דעם צווייטן און זיי זענען אַנטלאָפן ביזן עק פון נחל-מחולה: „וישמ ד' את חרב איש ברעהו וינס המחנה... עד שפת אבל מחולה (שופטים ז', כ"ב).“

די תנך-שטאָט אבל מחולה האָט זיך געפונען אין דער נחלה פון שבט יששכר

ביים ברעג פונעם ירדן-טייך. אונדזערע פאַר-שערס אידענטיפיצירן דאָס אָרט מיטן היינ-טיקטן אַראַבישן אום-צוץ, אַ בערגל, וואָס וואַכט ביי איינע פון די וויכטיקסטע ירדן-דורכגענג (די אין תנ"ך-באַקאַנטע „מעברות הירדן“), אויף דער גרענעץ צווישן דעם טאָל פון בית-שאַן און דעם ווייטערדיקן לויף פון נעם ירדן, וואָס ציט זיך אויף דרום, ביזן „כיכר הירדן“.

די געשיכטע חזרט זיך איבער: די זעל-בע געגנט, וואָס האָט געשפילט אַזאַ וויכטיקע סטראַטעגישע ראָל בעת דער אַריינדריינגונג פון די מדינים אַמאָל אין די תנ"ך-צייטן איז גענוצט געוואָרן בעת די אַריינדריינגונג פון די טעראָר-באַנדעס פון יענער זייט ירדן-טייך אין די ערשטע יאָרן נאָכן זעקסטאָגיקן קריג. דער דורכגענג ביי אום-צוץ געפינט זיך אַנט-קעגנאיבער קאַראַמע, דעם צענטער פון על-פאַטאַך, וווּ צה"ל האָט געמוזט דורכפירן די ערשטע באַשטראַפונגס-אַקציע נאָכן זיג אי-נעם זעקסטאָגיקן קריג. עס איז דעריבער אַנט-שטאַנען די נויטווענדיקייט שוין אָנהייב 1968 דאָ אַוועקצושטעלן אַ לעבעדיקע באַצירע, וואָס זאָל פאַרצוימען דעם וועג פאַר אינפּיל-טראַציעס און באַפעסטיקן אונדזער שליטה איבערן ירדן-טאָל.

דער אָנהאַלט-פונקט נחל-מחולה איז שוין אַ שיינע פאַר יאָר אַ סטאַבילער מושב שיתופי, און געפינט זיך אין גאַנצן בערך זעקס קילאָמעטער דרום פון דער אַמאָליקער גרענעץ אין עמק בית-שאַן. דאָס איז געווען דער ערשטער פון די צען אָנהאַלט-פונקטן, וואָס זענען ביזן היינטיקן טאָג אויפגעשטעלט געוואָרן לענגויס דעם ירדן-טאָל און ביי די אַראַפּהאַנגען פון די שומרון-בערג. לאַמיר דערמאָנען זייערע נעמען לויטן סדר פון זייער גרינדונג: אַרגמן — געגרינדעט אין נאָוועמ-בער 1968; נחל משואה — יאַנואַר 1970; נחל גילגל — אין יאַנואַר 1970; נערן — דעצעמבער 1970; פצאל — דעצעמבער 1970; חמרה — יאַנואַר 1971; בקעות — יולי 1972; און אחרון-אחרון נחל גיתית, וואָס איז אַרויף אויפן באַדן אין סעפטעמבער 1972.

אויף מזרח פונעם כנרת

אין שויס פון צוויי באַרגקייטן ליגט דער ים כנרת. אין מערב — די בערג פונעם גליל התחתון, און אין מזרח — די בערג פון גולן. דאָס איז אַן אַזיערע, וואָס שטראַמט פונעם

ירדן-טייך און פון אנדערע טייכלעך אין צפון, א וואסער-איינזאמלונג, וואָס פאַרנעמט אַ שטח פון קרוב 170 קוואַדראַט-קילאָמעטער (21 ק"מ די לענג און אַ מאַקסימאַלע ברייט פון בערך 12 ק"מ). די ברעגעס אַרום און אַרום ציען זיך אין אַ לענג פון 52 ק"מ. ביי אַט די ברעגן, אין דגניה, איז אויפגעקומען די אידעע פון קיבוץ. דער כנרת מיט זיין שיינקייט האָט אויך גרייזט די פאַנטאַזיע פון די בעלי-אגדה אין אַלע צייטן, און גע- דינט ווי אַן אינספּיראַציע פאַר אונדזערע פּאָ- עטן, וואָס האָבן באַזונגען זיין שיינקייט. פון יאָר 1963 — מיטן סיום פונעם לאַנדזשן וואָ- סערווערק — איז דער ים-כנרת געוואָרן אויך דער צענטראַלער וואַסער-רעזערוואַט, פון וואָנען עס ציען זיך לעבנס-אַרטעריעס צו אַלע לאַנדטיילן, ביזן טרוקענעם נגב-לאַנד. דער כנרת איז געווען אַן אינטעגראַלער טייל פון אונדזער טעריטאָריע אויך פאַרן זעקסטאָ- גיקן קריג. בלויז דער אָפּשניט פון בערך 15 ק"מ צפון פון קיבוץ עין-גב ביזן אָרט, וווּ דער ירדן פאַלט אַריין אינעם כנרת, איז פאַר אונדז נישט געווען צוטריטלעך מחמת דעם וואָס די אינטערנאַציאָנאַלע גרענעץ-ליניע איז פאַרבייגעלאָפן בלויז צען מעטער פונעם ברעג. דאָס האָבן אויסגענוצט די סיריער, דאָרט אויפגעשטעלט זייערע פאַרטיפיקאַציעס, וואָס האָבן באַלעסטיקט אונדזערע פּישערס אין זייער אַרבעט און כסדר אַרויסגערופן בלוטיקע אינצידענטן. נאָך דער זעקסטאָ- גיקן קעמף, מיט דער באַפרייונג פון גולן, האָט אויך דאָ די גרענעץ זיך אַ רוק געטאָן אויף מזרח. אַזוי אַרום איז אויך דער גאַנצער מזרח-ברעג פון דער אַזיערע אין אונדזער רשות.

עין-גב — דער קיבוץ ביים מזרח-ברעג פונעם כנרת, געגרינדעט נאָך אין 1937, אין סאַמע מיטן פון די בלוטיקע אַראַבישע גע- שעענישן, איז מער נישט איינזאַם אויף דעם אָרט. אין די לעצטע עטלעכע יאָר זענען אויף די בערגלעך מזרח-זייט פונעם כנרת אויפ- געקומען צען נייע ישובים — קיבוצים און מושבים, ווי אויך אַ התחלה פון ערשטן האַלב-שטאָטישן ישוב בני-יהודה. לאַמיר אויך דערמאָנען די אַנדערע אַגראַר-ישובים מזרח- זייט פונעם כנרת, אַדער אינעם דרוםדיקן טייל פון גולן-הויכלאַנד, וואָס טיילווייז זענען זיי שוין אויך פאַרואַנדערט געוואָרן אין סטאַ- בילע, ציווילע זיירונגען: נחל גשור, חיספּין,

רמת-מגשימים, רמות, גבעת-יואב, נחל-על, נחל-גולן, נאות-גולן, אפיק און מבוא-חמה. דער רינג פון די דאָזיקע ישובים אויף מזרח און צפון פון כנרת איז אַ וויכטיקע שוץ נישט בלויז פאַר דער זיכערקייט אויף דער גרענעץ מיט סיריע, נאָר אויך אויף דער ירדנישער גרענעץ, וואָס טרעפט זיך אין דער געגנט צוזאַמען. פון גרויס חשיבות פאַר דער זיכערקייט און סטראַטעגישער שוץ פון אַט די גרענעצן איז אויך דער זיכערקייט-וועג וואָס דער קרן קימת האָט דאָ נישט לאַנג צוריק דורכגעבראַכן — איינע פון די סטראַ- טעגישע וועגן אויפן גולן-הויכלאַנד. דאָס איז דער וועג אין דער לענג פון 40 ק"מ לענגוויס דעם יאַרמוק-טייך, דער צווייט גרעסטער טייך פון ארץ-ישראל נאָכן ירדן, וואָס טיילט פו- נאָדער דעם גולן אין צפון און דעם גלעד אין דרום, וואָס געפינט זיך אין רשות פון דער ירדן-מלוכה. דער וועג הייבט זיך אָן ביי חמת-גדר (אין אַראַביש: אַל-חאַמאַ), וואָס האָט זינט די עלטסטע צייטן געשמיט מיט אי- רע וואַרעמבעדער און הייסע וואַסערקוואַלן, געפינט זיך ניין ק"מ מזרח-זייט פון צמח און האָט פאַרן זעקסטאָגיקן קריג געהערט צו ישראל. די ירדנער האָבן אַבער דאָס אָרט פאַרכאַפט צוליבן גינסטיקן פאַר זיי טאַפּאַ- גראַפּישן מצב (דאָס אָרט ליגט 60 מעטער אונטערן ים-שפּיגל, איז אַרומגערינגלט מיט בערג, וואָס זענען געווען אין אַראַבישע הענט). דאָס אָרט האָבן די ירדנער איבער- געגעבן די סיריער. דאָס איז אַן אָרט וואָס איז באַקאַנט אַלס מקום מוכן לפורעניות פאַר גרענעץ-אינצידענטן מחמת דער „וויילדקייט“ פונעם פּיינזאָש און ספּעציפּישע טאַפּאַגראַפּי- שע אומשטענדן. דער נייער וועג, וואָס ציט זיך איבער צענדליקער ק"מ אַנטפּלעקט אויך ווינדערבאַרע נאַטור-ווינקעלעך אין ביי איעט אומבאַקאַנטן לאַנד און ווערט אַ צווייט-ס- קראַפט פאַר טוריסטן.

און פון דרום — צום צפונדיקן טייל פון גולן, וואָס וואַכט בעיקר איבער אונדזערע ישובים אינעם חולה-טאַל, און איז דורך די סיריער די גאַנצע צייט געהאַלטן געוואָרן אַלס מיליטערישע באַזע קעגן ישראל. אויף מזרח פונעם דאָזיקן ראַיאָן, נענטער צו דער איצ- טיקער פּייער-איבעררייס-ליניע, זענען אין די לעצטע יאָרן געגרינדעט געוואָרן פינף נייע ישובים: עין-זיוון, מרום-הגולן, אל-רום, שניר און נוה-אטי"ב. די אומשטענדן דאָ זענען אַנ-

דערע ווי אינעם דרומדיקן טייל פון גולן-הויכלאנד, וואָס ליגט נעענטער צום כנרת און זיין באָדן איז פיל פרוכטבארער. אין צפון איז דער באָדן פיל ערגער, שטיינערדיקער און אויך וואָסער געפינט זיך דאָ ווייניקער ווי אין דרום. אויך דאָ איז נאָר וואָס פאַרענדיקט גע-וואָרן אַ וויכטיקער וועג וואָס זיין השיבות איז אומגעווענער סיי מחמת זיכערקייט-טעמים סיי מחמת טוריסטיק. דאָס איז דער וועג וואָס פאַראייניקט די באַניאָס-קוואַלן מיטן באַרג אויף וועלכן עס געפינען זיך רעשטלעך פון אַן אוראלטער פעסטונג, באַקאַנט מיטן נאָמען בישן נאָמען „קאַלאַט נאָמרוֹד“ (קאַלאַט — הייסט פעסטונג). לויט אַן אַראַבישער לעגענדע-דע זאָל די פעסטונג צום ערשטן מאל האָבן געבויט נישט קיין אַנדערער ווי נמרוד, נוחס אייניקל...

דער נייער וועג קירצט היפש דעם מרחק צום חרמון-שפיץ און דערגאַנצט פאַקטיש דעם קאָמפּלעקס וועגן, וואָס זענען דורכן קרן קימת געבויט געוואָרן איבער די הונדערט קוואַדראַט-קילאָמעטער פונעם דאָזיקן באַרג-מאַסיוו, וואָס זענען איצט אין רשות פון ישראל.

די וועגן אויפן חרמון-באָרג

מאַסיוו, מאַיעסטעטיש און מיסטעריעז הייבט זיך דער חרמון-באָרג צוזאַמען מיט זיין אייביקער שניי-ווייסער קרוין, וואָס מען זעט קלאַר און דייטלעך פון גאַנצע גליל-אור-אַלט, לעגענדאַר, ווייט און פּרעמד, ווי נישט צו דערגרייכן מיט דער האַנט, איז תמיד גע-ווען פאַר אונדז דער דאָזיקער באַרג-מאַסיוו, וואָס טרינקט אָן מיט זיינע קוואַליקע וואָסערן דעם ירדן-טייך. אומצוטריטלעך איז דער באַרג פאַר אונדז געבליבן אויך ווען מיר האָבן זיך באַזעצט אין זיין שאַטן, אין תל-חי און מטולה, ביז דער אויפשטעלונג פון די אוסישקין-פעס-טונגען דן און דפנה. אומבאַקאַנט איז דער באַרג מיט זיינע זעלטענע נאַטור-ווינקלעך געבליבן אויך נאָר דעם ווי אונדזערע כוחות האָבן אין רעזולטאַט פון דער זעקסטאַגיקער מלחמה באַפרייט דאָס הויכלאַנד פון גולן און די זעלנער פון צה"ל וואָכן פון זייערע פּאַזיציעס, אויפגעבויעט אויף די שפיץ פו-נעם חרמון. בלויז געניטע באַרג-קלעטערער האָבן אין פּוסטרייט פון אונדזערע זעלנער-פּאַטרולן דערגרייכט די שפיץ פונעם באַרג, וואָס זענען אין אונדזער באַזיץ.

„צידונים יקראו לחרמון שריון והאמורי יקראו לו: שניר“ — די צידונים רופן דעם חרמון שריון און דער אמורי רופט אים שניר, דערציילט דער חומש וועגן דעם דאָ-זיקן באַרג. דער נאָמען „שניר“ ווערט אויך דערמאַנט אין אַסירישע אויפשריפטן וווּ עס דערציילט זיך וועגן די מלחמות פון שלמנאסר דער צווייטער (842 יאָר פאַר דער איצטיקער צייטערעכענונג) קעגן חזאל, דעם מלך פון דמשק. אין אַנדערע מקורות ווערט דער חרמון אויך אָנגערופן מיטן נאָמען „שיאון“. אין תלמוד הייסט דער באַרג „טור-חלגא“ — דער באַרג פון שניי — מחמת דער שפע פון שניי, וואָס באַדעקט זיינע שפיצן אויך זומער-צייט. די אַראַבער רופן דעם באַרג ביזן היינ-טיקן טאָג „דזשאַבל שייך“, דער באַרג פונעם שייך, ווייל דער ווייסער קאַפּ פונעם חרמון דערמאַנט זיי אינעם ווייסן צורעק, וואָס עס טראָגן די אַראַבישע שייכן אויף זייערע קעפּ. די אגדה דערציילט, אַז ווען גאָט האָט געגעבן די תורה אויפן באַרג סיני זענען אַלע בערג פון ארץ-ישראל געקומען צו אים מיט גרויסע טענות, הלמאי ער האָט דווקא אויס-געקליבן דעם באַרג סיני, אינעם מדר. אַלע בערג האָבן באַקומען ענטפערס (דער תירוץ פאַרן גלבוּע, למשל, איז געווען, אַז אויף אים קען מען נישט געבן די תורה, ווייל אויף אים איז אָנגעברייט צו פאַלן דער ערשטער מלך פון ישראל — שאול); בלויז דעם חרמון האָט דער כביכול נישט געקענט געבן קיין באַפרידיקנדיקע תשובה; ווען דער באַרג האָט זיך צעוויינט פאַר אים מיט ריינע, ציכטיקע קוואַלן, וואָס ריזלען פון אים ביזן היינטיקן טאָג; און דעריבער האָט ער באַקומען די ברכה צו זיין העכער פון אַלע בערג אין ארץ-ישראל און טראָגן אַ ווייסע קרוין אי-בערן קאַפּ, אַן אייביקער שניי, וואָס סימבאָ-ליזירט ריינקייט און לויטערקייט און רופט אַרויס קנאה ביי אַלע אַנדערע בערג.

אונדזער ערשטע באַגעגעניש מיטן דאָ-זיקן באַרג אין דער געשיכטע איז געווען שוין אין די צייטן פון משה און יהושע בן-נון, וואָס האָט דעם באַרג איינגענומען צוזאַמען מיט גאַנץ עבר-הירדן, ווי עס ווערט דער-ציילט אין חומש: „וניקה בעת ההיא את הארץ... אשר בעבר הירדן... וכל הר חרמון...“ און אין ספר יהושע: „ויקה יהושע את כל הארץ הזאת; וכל בעל גר בבקעת הלבנון תחת הר חרמון“; די נחלה פון שבט מנשה

האָט דערגרייכט ביזן חרמון: „ובני חצי שבת מנשה ישבו בארץ, מבשן עד בעל-חרמון ושניר והר-חרמון“; אויך די פאסטעכער פון שבת גד האָבן דערגרייכט ביזן חרמון.

בערך הונדערט קוואַדראַט-קילאָמעטער פונעם באַרגיקן חרמון-מאַסיוו געפינט זיך, ווי געזאָגט, אין רשות פון ישראל, זינט דעם זעקסטאָגיקן קריג. דאָס זענען די דרומדיקע און מערבדיקע אַראַפּהאַנגען פון דעם באַרג, וואָס האָבן קיין מאָל נישט פאַרמאָגט קיין שום וועגן און שאַסייען. דאָס איינציקע פאַר-קער-מיטל איז דאָ געווען פּערד און אייזעלעך. אונדזער ערשטע אַרבעט דאָ איז טאַקע גע-ווען דורכברעכן אַ וועג צום העכסטן באַרג-שפיץ פונעם חרמון, וואָס געפינט זיך אין אונדזער באַזיץ — דאָס איז דער וועג, וואָס פירט פונעם דרוזישן דאַרף מאַדזשדאַל-שאַמס ביז צו דער העכסטער פּאָזיציע פון צה"ל, אויף אַ הויכקייט פון 2200 מעטער אַריבער ים-שפיגל; אַ וועג, וואָס רופט עד היום אַרויס באַוונדערונג מיט זיין פאַכמענישן בוי. אָבער נאָך איידער דער וועג איז פאַרטיק גע-וואָרן האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז דאָס איז ווייניק פאַר אונדזער אַחיזה אינעם דאָזיקן פּוּסטן באַרג-שטח, וואָס גרענעצט מיט סיריע און לבנון. ווי אַ פּוּעל-יוצא איז געבויט גע-וואָרן דער צווייטער וועג, וואָס שלענגלט זיך לענגויס דער לבנון-גרענעץ און וואַכט אי-בערן אַזוי גערופענעם „פּאַטאַבלאַנד“, שטחים פון לבנון, וואָס זענען באַהערשט דורך די אַראַבישע טעראַריסטן-באַנדעס, וואָס קומען פון סיריע און האָבן דאָרט אויפגעשטעלט זייערע הויפט-באַזעס, נאָך דעם ווי זיי זענען פאַרטריבן געוואָרן פון ירדן. דאָס איז דער וועג „מעלה גרעון“, וואָס פירט ביז דער העכסטער פּעסטונג, וואָס דאָמינירט איבערן „פּאַטאַבלאַנד“ — הר דב, און פון דאָרט ציט זיך נאָך אַ וועג, מעלה-שלמה, וואָס פאַראיי-ניקט זיך מיט דער באַרגבאַן און סקיצענטער נישט ווייט פון מאַדזשדאַל-שאַמס. צוזאַמען האָבן די צוויי מערב-וועגן אַן ערך 26 ק"מ, אָבער זייער חשיבות פאַר אונדזער זיכערקייט איז דאָ אומגעהויער. דער בוי פון די חרמון-וועגן ווערט פאַררעכנט צו די וויכטיקסטע-אויפטוען פון קרן קימת פאַר דער באַפעסט-קונג פון די גרענעץ-געביטן. ביז איצט זענען שוין דורכגעבראַכן געוואָרן אַן ערך הונדערט קילאָמעטער וועגן פון סטראַטעגישער חשיבות אויפן גולן און חרמון. דאָס איז אַ קאָלאַסאַל-לער ביישטייער פאַר אונדזער אַחיזה און

פאַרזיכערונג פון אונדזערע גרענעצן אין צפון.

אויך כפר-דרום ווערט צוריק אויפגעבויט

און פון ווייטן צפון צום דרום.
נאָך דעם ווי מיר האָבן צוריקאויפגעבויט דעם עציזון-בלאַק אין די בערג פון חברון, נאָך דעם ווי אויף די פעלדער פון ים-המלח איז צוריק אויפגעקומען אַ יידישער ישוב אויף די חורבות פון אַמאַליקן בית-הערבה, איז געקומען די צייט אויך דעם פאַרלאָזטן און חרוב-געוואָרענעם כפר-דרום אין עזה-ראַיאָן אויסצולייזן פון זיינע רוינעס. וואָרעם אויך כפר-דרום געהערט צו יענע ישובים, וואָס האָבן אין 1948 געהאַט אויסצושטיין אַ ביטערן קאַמף פאַר זייער קיום און לסוף העלדישן פאַרטיידיקונגס-קאַמף. קורץ איז געווען די עקזיסטענץ פונעם דאָזיקן קיבוץ אין נגב, וואָס איז צוזאַמען מיט נאָך צען קיבוצים אויפגעשטעלט געוואָרן מיט איין מאָל אין יענעם העראַ'שן מוצא-יום-כפור תש"ז — די באַקאַנטע מאַסנאַפּטע באַדן-עליה, וואָס האָט פאַרזיכערט אונדזער אָנהאַלט אינעם נגב ערב דעם באַפרייונגס-קריג. דער פונקט האָט זיך געפונען 15 ק"מ דרום פון עזה ביי דער סאַמעראַ באַן-סטאַציע אין דיר-אַ-באַלאַח. דער גורל פון כפר-דרום איז מחמת דאָר דאָזיקער צו נאָענטער שכנות צו די געדיכטע אַראַבישע ישובים בכּן געווען גאַנץ אַנדערש ווי דער גורל פון די אַנדערע צען ישובים אין נגב, וואָס האָבן נאָך דער מדינה-אַנטשטייונג זיך אַנטוויקלט און געוואָרן בליענדיקע ישו-בים. כפר-דרום, וואָס האָט זיך געפונען אויפן סאַמע הויפטוועג דורך וועלכן עס איז פאַר-געקומען די אינוואַזיע פון די עגיפטישע חיילות, האָט געהאַט אויסצושטיין אַ מורא-דיקן דרוק. נאָך דעם ווי דער גאַנצער עזה-פּאַס איז באַזעצט געוואָרן דורכּן עגיפטישן מיליטער און כפר-דרום איז אַרומגערינגלט געוואָרן פון אַלע זייטן, איז קיין אַנדער ברירה נישט געווען ווי פאַרלאָזן דאָס אָרט. עטלעכע צענדליק רעליגיעזע בחורים פון קיבוץ הדתי האָט אין גאַנצן געציילט כפר-דרום, יונגע בחורים און מיידלעך, וואָס האָבן צו מאָל נישט באַוויזן צו ענדיקן זייער הכשרה. דער ישוב האָט אָבער אַריינגעשריבן אַ לוח-טיק בלאַט אין דער פאַרטיידיקונג פונעם נגב בעתן באַפרייונגס-קריג דורך דעם, וואָס

זיינע פארטיידיקער האָבן באַוווּזן עטלעכע מאָל אָפּצושטיסן די אַטאַקעס פון די אַרייַן-דרינגנדיקע כוחות פון דרום, וואָס האָבן גע-האַפּט אין געציילטע טעג צו דערגרייכן תל-אביב. שוין דעם 10טן מאַי, עטלעכע טעג פאַר דער מדינה-עטאַבלירונג, איז כפר-דרום באַשאַסן געוואָרן דורך דער עגיפטישער אַר-טילערע און מאַשין-געווער. די ווייניקע בני-נים זענען דורכגעלעכערט געוואָרן ווי אַ זיפּ. ווען די עגיפטישער האָבן זיך אָבער אָנגעהויבן דערנענטערן, גלויבנדיק, אַז דער פונקט וועט אַרייַנפאַלן אין זייערע הענט ווי אַ צייטיקע פּרוכט, ערשט דאָ האָבן די פאַרטיידיקער אויף זיי געעפנט אַ שטאַרק פייער. די אָנגריי-פער האָבן אויפן שלאַכטפּעלד איבערגעלאָזט יענעם טאָג 70 טויטע און 50 פאַרווונדעטע. עטלעכע טעג שפּעטער האָבן זיי באַנייט די אַטאַקעס מיט טאַנקען און פּאַנצערס. אויך דער אָנגריף איז אָפּגעשטיסן געוואָרן. די יריעה וועגן דער געלונגענער פאַרטיידיקונג פון כפר-דרום האָט דערמוטיקט אַלע אַנדערע איינזאַמע שוּבים אין דרום. די עגיפטישער גופא האָבן לסוף רעזיגנירט צו נעמען דאָס אָרט אין שטורעם און האָבן זיך באַנגונגט מיט באַ-לאַגערן דאָס אָרט פון אַלע זייטן. אין לויף פון די ווייטערדיקע קאַמפּן אין דרום האָבן מיר געמוזט פאַרלאָזן די צוויי ישובים יד-מרדכי און ניצנים, וואָס זענען שפּעטער צוריק אַריבער אין אונדזערע הענט. כפר-דרום איז באַשלאָסן געוואָרן אין גאַנצן צו עוואַקווירן צוליב זיין שלעכטן סטראַטעגישן מצב. דאָס איז געווען אין יולי 1948.

צו מאַרגנס נאָך יום-כיפור תשל"א, גע-נוי אין דעם טאָג ווען עס איז געוואָרן 24 יאָר זינט דער ערשטער באַדן-עליה, זענען אויפן אָרט אָנגעקומען די ערשטע גרופעס נח"ל-יונגטלעכע כּדי צוריק אויפצובויען כפר-דרום.

די אַטאַקעס פון דרום-כפר-דרום אויף דער גרע-נעץ פון עזה-פּאַס איז אָבער מער נישט אַזוי איינזאַם ווי אַמאָל, נאָר איז אַ רינג אין אַ גאַנצער קייט ישובים, וואָס ציען זיך נאָך ווייטער אויף דרום — אין עזה-פּאַס גופא ווי אויך ביי רפיח און ביים צפּונדיקן ברעג פון סיני האַלבאינדזל.

די נח"ל-פונקטן

אין עזה-רַיאַן און אין צפּון-סיני עזה — איינע פון די עלטסטע שטעט אין די היסטאָרישע גרענעצן פון ארץ-ישראל, די

שטאָט צוזאַמען מיטן גאַנצן שמאַלן ים-ברעג, איז אין אַ סך תקופות — אין דער אַלטער ווי אין דער נייעסטער געשיכטע — געווען אַן אָפּשרעקונגס-וואָרט, אַ וואָרט מיט נישט באַזונדערס פריילעכע דערינערונגען. די שטאָט עזה, וואָס ליגט אין גאַנצן 78 ק"מ דרום פונעם היינטיקן תל-אביב, איז עד היום, צו-זאַמען מיט איר הינטערלאַנד, פּאַקטיש דער דרומדיקער טויער פון ארץ-ישראל. נאָכן כי-בוש האַרץ אין די צייטן פון יהושע בן-נון האָט די שטאָט געזאָלט לויטן גורל ווערן אַ חלק אין דער נחלה פון שבט יהודה, פון דעסט וועגן איז עזה מיט איר אומגעגנט אין משך פון דער גאַנצער תקופה פון יהושע און פון די שופטים געבליבן אין פרעמדע הענט. עזה איז געווען איינע פון די פינף וויכטיקסטע שטעט אין וועלכע עס האָבן זיך באַפעסטיקט די פרעמדע אריינדרינגער און באַצווינגער פון יענער תקופה, וואָס זענען געקומען פונעם ים — די פּלשתיים. אויך אין די צייטן פון די מלכים איז עזה געבליבן אַ פרעמדע און פיינטלעכע טעריטאָריע פון וועלכער יהודה האָט געליטן, עגנוי ווי אין די צייטן פון שמשון. אויב אויך אין די צייטן פון בית-ראשון איז עזה געווען אַ פיינטלעכע פּליש-תים-שטאָט, איז זי אין די צייטן פון בית-שני געוואָרן אַ העלעניסטישע שטאָט. בלויז די חשמונאים האָבן געמאַכט גרויסע באַמיינונגען דאָרט צו באַפעסטיקן זיך. צוויי מאָל איז זיי אַפילו געלונגען צו שטאָסן צו דעראַבערן, אַזוי אין ווייטן עבר און אַזוי אין אונדזערע טעג. צוויי מאָל האָט צה"ל דעראַבערט דעם עזה-רַיאַן. דאָס ערשטע מאָל איז דאָס געווען בעת דער סיני-מלחמה אין אַקטאָבער 1956, ווען מיר האָבן דערנאָך צוריק פאַרלאָזט דאָס אָרט, צוזאַמען מיטן סיני האַלבאינדזל, און דאָס צווייטע מאָל איז דאָס געווען אין יוני 1967.

די היסטאָריע פון דער שטאָט ווייזט אָבער, אַז אויך אונטער פיינטלעכער הער-שאַפט איז עזה קיין מאָל נישט געווען אַן יידן. נישט אַזוי ווי בעת דער אַראַביש-עגיפטישער הערשאַפט. אין דער ביזאַנטישער תקופה איז דאָ געווען אַ גרויסע יידישע שטאָט, וואָס האָט געשפּילט אַ וויכטיקע ראָל אינעם רעלי-גיעזן יידישן לעבן, באַזונדערס נאָכן פאַרבאָט פאַר יידן מתפלל אין זיין אין ירושלים. נאָך דער אַראַבישער דעראַבערונג פון ארץ-ישראל האָט עזה אויפּגעהערט צו שפּילן אַזאַ ראָל ווי אין דער פאַרגאַנגענהייט, אַלס פעס-

טונג ביים צענטראלן-ים-וועג צווישן עגיפטן און ארץ-ישראל. א גרויסע יידישע קהילה האט אבער דא באזונדערס אָנגעהויבן בליען נאָכן אָנקומען אַהער פֿון אַ גרויסער צאל מגורשים פֿון שפּאַניע. אין 1660 איז קיין עזה אויך אָנגעקומען שבתי צבי, וואָס איז גע- זאלבט געוואָרן אַלס משיח אין דער שטאָט פֿון נתן העזתי — איינער פֿון די ענטוואַסטי- שע אָנהענגער פֿונעם פֿאַלשן משיח — וואָס איז געוואָרן דער צענטער פֿון דער שבתי- צבי-באַוועגונג. אין די אַכציקער יאָרן פֿון פֿאַ- ריקן יאָרהונדערט טרעפֿן מיר ווידער יידן אין עזה. אויך אַ שומרנישע קהילה האָט דאָ עקזיסטירט אַ געוויסע צייט. יידן האָבן פֿאַק- טיש נישט אויפֿגעהערט צו וווינען אין עזה ביז די אַראַבישע פּאַגראַמען אין 1929.

ווען דער עזה-פּאַס איז נאָכן באַפֿריינגט- קריג געבליבן אונטער עגיפּטישער פּאַרוואַל- טונג האָט דער גאַנצער ראיאָן, וואָס פֿאַר- נעמט אַרום 340 קוואַדראַט-קילאָמעטער און ציט זיך פֿון אַרז אין צפֿון ביז רפיח אין דרום, אויף אַ לענג פֿון 40 ק"מ און אַ ברייט פֿון 6 ביז 14 ק"מ, — פּאַקטיש געהאַט דעם סטאַ- טוס פֿון אַן אַקופּירט לאַנד. די עגיפּטער האָבן זיך צו דער באַפעלקערונג פֿון עזה-ראַיאָן באַצויגן ווי צו פרעמדע, און די גאַנצע צייט דאָ קולטיווירט אַ זאָלאָאָגישע שנאה צו מדינת ישראל און צו יידן.

די עגיפּטער האָבן פּאַקטיש דעם שומאָלן פּאַס פּאַרוואַנדלט אין אַ שפּרונגגרייט קעגן ישראל — אַזוי פֿאַר דער סיני-מלחמה און נאָך מער נאָך דעם ווי ישראל האָט צוריק עוואַקוירט דעם שטח. די עגיפּטישע פּאַרטי- מיליאַיעס און דאָס אַרויסטרייבן דאָס אונ"א- מיליטער איז כּידוע געווען איינע פֿון די וויכ- טיקסטע סיבות, וואָס האָבן צוגעאייילט דעם מלחמה-אויסברוך. נאָכן זעקסטאָגיקן קריג איז דער עזה-פּאַס מיט זיין גרויסער פּליטים- באַפעלקערונג און ספּעציפּישע אומשטענדן, וואָס הערשן דאָ, געוואָרן אַ צענטער פֿאַרן אַראַבישן טעראָר. עס האָט זיך דאָ באַרויקט ערשט פּיל שפּעטער ווי אין אַלע אַנדערע פּאַרנומענע געביטן — קען זיין מחמת דעם פּחד פֿאַר אַ מעגלעכן צוריקקער פֿון די עגיפּטער, ווי דאָס האָט פּאַסירט אין 1956. די באַרויקונג, וואָס הערשט איצט אינעם עזה- פּאַס איז נישט בלויז מחמת דער מילדער פּאַליטיק פֿון אונדזער מיליטערישער פּאַר- וואַלטונג, וואָס זאָרגט פֿאַר דער פּאַרבעסע- רונג פֿון די לעבנס-באַדינגונגען פֿון דער באַ-

פעלקערונג, שאַפט פרנסה-קוואַלן, נאָר אויך מחמת דער גרינדונג פֿון די דריי אָנהאַלט- פּונקטן אינעם עזה-פּאַס, וואָס דעמאָנסטרירן אַ יידישע אַחיהוּ אינעם דאָזיקן ראיאָן.

די דריי אָנהאַלט-פּונקטן זאָגן עדות וועגן אונדזער אָנוועזנהייט אין דעם ראיאָן און מאַכן אַ סוף צו דער אילוזיע ביי אַ טייל פֿון דער דאָרטיקער באַפעלקערונג וועגן אַן עווענטועלן צוריקקער פֿון אַ פּיינטלעכער מאַכט. דאָ איז אויך נייטיק געווען דורכצופֿירן אַ גרינטלעכע צוגרייטונגס-אַרבעט ביז עס זענען אין איין חודש — אין נאָוועמבער 1972 — אויפֿגעשטעלט געוואָרן די צוויי פּונקטן: נחל-ניצרים און נחל-מורג און צו לעצט נחל-גדישים.

די דאָזיקע ישובים אין עזה-פּאַס פּאַר- אייניקן זיך מיט די ישובים וואָס זענען אויפֿ- געשטעלט געוואָרן נישט לאַנג צוריק אויף דער גרענעץ פֿון עזה-פּאַס און מדבר סיני — ביי דער אַזוי גערופּענער פּיתחת רפיח — טויער פֿון רפיח. דאָס איז אַ לאַנד צווישן ישוב און מדבר, און צוזאַמען מיט די ישובים פֿון יענער זייט אַמאָליקער גרענעץ וועלן זיי בילדן דעם פּאַראַייניקטן באַזעצונגס-געביט חבל-אשכול מיט אַ היפּשן צוגאַנג צום ים, אינעם צפֿונדיקן סיני, ביי נחל-דיקלה. לויטן פּלאַן ווערט דאָ אויפֿגעשטעלט נאָך אַ לאַנדווירטשאַפטלעכער ישוב ווי אויך אַ האַלבשטאָטישער צענטער. לויט דער מיינונג פֿון משה דיין איז דאָ נייטיק אויפֿצושטעלן אַ גרויסע פּאַרט-שטאָט מיטן נאָמען ימית.

ווייטער אויף מערב, אינעם צפֿונדיקן טייל פֿון סיני, געפינען זיך נאָך צוויי ישובים — נחל סיני, בערך 5 ק"מ דרום פֿון על-אריש, אויפֿן וועג וואָס פּירט צו ביר-גאַפּאַפּאַ. דאָס צווייטע אָרט איז ביי די ברעגעס פֿון דער באַרדאויל-אַזיערע, 70 ק"מ אויף מערב פֿון על-אריש, ווי עס זענען פּאַראַן התחלות פּאַר אַ פּישערדאָרף.

אויפן וועג קיין אופירה

פּאַר די איבער זעקס יאָר, וואָס סיני איז אין אונדזער רשות, האָבן היפּשע שטחים פּו- נעם דאָזיקן מדבר אָנגענומען אַן אויסגע- שפּראַכן ישראלדיקן אויסזען — נישט בלויז מיט די ברייטע שאַסייען און קליינע התחלה- ווירטשאַפטן, נאָר אויך אַדאַנק דער באַוואַל- דונג. גרויסע שטחים מיט וואַנדערנדיקע זאַמר-דיועס — בעיקר אין צפֿון — זענען געצוימט געוואָרן דורך די פּאַרזעצטע ביי-מ-

לער, וואָס שלאָגן טיפע וואַרצלען. געדיכטע ביימער-אַליען שיצן די וועגן און שאַסייען זיי זאָלן נישט פאַרשיט ווערן מיט זאַמד. דאָס גרויסע מדבר-לאַנד, וואָס פאַרנעמט אַ שטח פון דריי מאָל אזוי פיל ווי ישראל ביז יוני 1967 (60 טויזנט קוואַדראַט-קילאָמעטער), באַקומט אַלץ מער אַ שטיקל ציוויליזירטן אויסזען.

גרויס זענען די אונטערשיידן צווישן דעם צפון און דעם דרום פונעם סיני האַלבאינזל. בעת דעם צפון באַראַקטעריזירן זאַמדיקע פלאַכע שטחים, באַשטייט דער דרום בעיקר פון בערג, הויכע נאַקעטע פעלדזן, טיפע טאָלן און קעניגאַנס, צו וועלכע עס איז בכלל קיין שום צוגאַנג נישט געווען. אָבער גענוי ווי אין אַלע שטחים, וואָס זענען אין אונדער באַזיץ זינט יוני 1967, גייט אויך דאָ אַן אַן אינטענ-סיווע פאַרשאַרבעט — באַזונדערס מצד אונ-דזערע געאָלאָגן און אַרגאַנאַמען. איז טאַקע דער סיני אזוי וויסט? — אונדזערע פאַרשער האַלטן אַז נישט. פאַרשוונגען ווייזן, אַז נישט בלויז דער צפון נאָר אויך דער דרום פאַר-מאַגט אַ סך אַזאָיסן אין וועלכע עס קענען בליען מאַדערנע לאַנדווירטשאַפטלעכע ישו-בים, נישט געקוקט אויף די ווייניק רעגנס — אין צפון בלויז 60 מילימעטער און אין דרום אַפילו נישט מער ווי 20 מילימעטער יערלעך! דרום פון אילת ציט זיך דער נייער וועג ביז דער ים-בוכטע פון שאַרם-אַ-שייך אַרער אופירה, ווי דאָס הייסט איצט, אויפן נאָמען פונעם לעגענדאַרן אופיר — פון וואָנען די שויפן פון שלמה המלך און פון חירם מלך צור האָבן געבראַכט גאָלד און זילבער, העלפאַנט-בייז, מאַלפעס און פאַפוגייען (מלכים א' י'). דאָס איז אַ שוואַרץ אַספאַלטיטער שאַסיי אויף אַ לענג פון בערך 240 קילאָמעטער צווישן דעם מערבדיקן ים-ברעג פון דער אילת-בוכטע. און די בועג פונעם מזרחדיקן סיני-מדבר, אַ וועג, וואָס איז געוואָרן אַן אַטראַקציע פאַר אונדזער טוריסטיק באַלד זינט ער איז געעפנט געוואָרן פאַר אַ נאָר-מאָלן פאַרקער, און יעדער קען אין אים שפאַצירן אין באַקוועמע געקילטע אויטאָבוסן דירעקט פון תל-אביב. די 600 קמ פון תל-אביב מאָבן, אַגב, די אויטאָבוסן אַדורך אין בערך צען שעה, אַריינגערעכנט די צייט אויף אַפּרו. צוליב די גוטע וועגן פאַרן זיי מיט אַ שנעלקייט פון 90 ק"מ אַ שעה.

די ערשטע סטאַציע נאָר אילת פאַר די אַלע, וואָס נידערן אַראָפּ מיטן דאָזיקן נייעם

וועג קיין שאַרם-אַ-שייך, איז די מדבר-אַזאָיס וואָס איז געקרוינט געוואָרן מיטן נאָמען נביעות, וואָס באַדייט קוואַלפליסונגען, און דאָס מחמת די שוין אַנטדעקטע און נאָך נישט אַנטדעקטע קוואַלן, וואָס ריזלען דאָ. די ערש-טע איינוווינער, וואָס האָבן זיך דאָ באַזעצט, איז מערץ 1971, האַלטן זיך אָבער ביים ערשטן נאָמען, וואָס זיי אַליין האָבן דעם אַרט געגעבן: נוי-בה, אַ באַהעפטונג פון צוויי ווערטער וואָס זייער טייטש איז: שיינקייט און דאָ פאַראַן. דאָס וואַרפט זיך טאַקע אין די אויגן פון יעדן באַזוכער, וואָס באַזונדערט די פראַכט פונעם דאָזיקן זעלטענעם מדבר-אַזאָיס. נביעות אַדער נוי-בה האָבן איינגט-לעך דעם זעלבן קלאַנג פונעם אַראַבישן נועיבא, וואָס באַדייט אַ קליינער קוואַל. די חברים פונעם ערשטן מושב אינעם מזרחדיקן סיני האָבן אָבער געוויזן, אַז אויך פון אַ קליינעם קוואַל קען מען אין מדבר באַשאַפן גרויסע ווונדער, ווונדער פון אַ מאַדערנער לאַנדווירטשאַפט.

נועיבא געפינט זיך בערך אויפן 75סטן קילאָמעטער פונעם דאָזיקן וועג אילת-שאַרם-אַ-שייך, נאָך דעם ווי מען פאַרט די גאַנצע צייט לענגויס דעם ים-ברעג צווישן בערג, טאָלן, וואַדיס און פאַרדן, מיט זייער ווייניק סימנים אַפילו פון אַרעמע בעדווינער-געצעלטן. פאַקטיש זענען פאַראַן צוויי נועי-באָס, אין צפון און אין דרום פונעם פונעם אַזאָיס. אין בידען לעבן צוויי קליינע גרופעס בעדווי-נער — נועיבא פון די בעדווינער פון שבת טאַראַבין און נועיבא פון די בעדווינער פון שבת מוזינא. אין מיטן די צוויי קליינע בעדווי-נער-אַרטשאַפטן גייט דורך די ברייט-צעגאַסענע דעל טאַ פונעם גרעסטן ווינ-טעריטייכל אינעם מזרחדיקן מדבר - סיני — וואַדי וואַטיר. דער „וואַדי“ נעמט זיין אָנהייב ווייט, אין די הויכע בערג פון סיני, און „ציט אַפּ“ דאָס רעגנוואַסער, וואָס פאַלט דאָ ווינ-טעריטייט פון אַ שטח פון 3250 קוואַדראַט-קילאָמעטער. דאָס וואַסער פון דער דעל טאַ קומט אָן ווי געוויינלעך אין מדבר מיט אַ מאָל, פלוצים, ראַפּטאַווע, שטראַמט האַסטיק און רייסט מיט מיט זיך אַלץ, וואָס עס טרעפט אָן אין וועג. דאָס איז די סיבה וואָס בעדווי-נער האָבן מורא אויפצושטעלן זייערע גע-צעלטן אין דער סאַמע דעל טאַ, וואָס ווערט אין געוויסע טעג, ווינטערציט, פול מיט שטראַמיק וואַסער, וואָס רייסט אַלץ מיט זיך צום ים, און פאַרפלייצט אַלץ אַרום זיך...

די דעלטא פון וואדי וואטיר איז אין זיינער צייט אויסגעקליבן געווארן אלס ארט פונעם לאגער פאר די ארבעטער, וואס האבן געבויט דעם דאזיקן וועג באלד נאכן זעקסטאגיקן קריג. ווען עס איז באשלאסן געווארן צו שאפן אויך א טאפאלין יבשה-פארקער מיט שארם-א-שייך. נאכן ענדיקן דעם בוי פונעם וועג איז דא אויפגעשטעלט געווארן אן אכסניה און בעניין-סטאציע פאר די פארביי-פארער. די ערשטע איינוווינער, וואס האבן דא באשלאסן צו גרינדן א מושב שיתופי, האבן אבער געהאלטן אז עס איז נישט גענוג צו באזירן זייער צוקונפט בלויז אויף טוריסטיק, נאר מען מוז אויך שאפן אן אגראר-באזע, אנטוויקלען א לאנדווירטשאפט אינעם דא-זיקן מדבר גענוי ווי אין דער ערבה, באזירט אויף די דערפארונגען פון די אלטע און נייע מדבר-ישובים אין די אלטע גרענעצן פון ישראל.

די ערשטע ארבעט פון באדן-צוגרייטונג וואס ווערט דא, גענוי ווי אומעטום, געמאכט דורכן קרן קימת איז געווען דרענאזש פונעם בעקן פון דער דעלטא, כדי דאס פארפליי-צונגס-וואסער זאל מער נישט באדעקן דעם גאנצן ארום און מיטרייסן מיט זיך די ערד פון די באארבעטע פעלדער אין ים אריין. נביעות איז נישט איינציק. 70 קילאמע- מעטער ווייטער אויף דרום איז א יאר שפעטער

געגרינדעט געווארן א צווייטער מושב שיתופי (מושב שיתופי איז א מין סינטעז פון מושב און קיבוץ) — די-זהב, געגרינדעט אויף דער אינציאטיוו פון א גרופע שטאטישע איינווי-נער פון קרית-מלאכי. אויך דא זענען די אנטוויקלונגס-מעגלעכקייטן גרויס סיי אלס פלאץ פאר טוריסטיק סיי אלס ארט פאר דער קולטיווירונג פון פריציטיקע ירקות אויף עקס-פארט. הונדערט קילאמעטער דרום פון די-זהב ליגט כידוע אופירה אליין — דאס אמא-ליקע שארם-א-שייך, וואס האט אונטער דער ישראלדיקער הערשאפט באקומען א באזונ-דערן חן און שארם, ווערט מיט יעדן טאג אלץ גרעסער און פארנעמיקער, באקומט צו נייע האטעלן און נייע ווינההיזער — ווערט א גרויסער צענטער פאר טוריסטיק.

דער וועג קיין שארם-א-שייך מיט די צוויי דארפישע ישובים, און באזונדערס מיט דער שטאט אופירה אליין, באפעסטיקן אונ-דזער פאזיציע אויפן מזרחדיקן ברעג פון סיני, וואס איז אזוי לעבנסוויכטיק פאר דער זיכער-קייט פון ישראל און פרייע נאטורגאציע אינעם רויטן ים. די שטערונג אין אט דער נאטורגא-ציע, די בלאקאדע פון די עגיפטישע האר-מאטן קעגן דעם פרייען דורכפאר פון אונ-דזערע שיפן, איז דא כידוע געווען די דירעק-טע סיבה, וואס האט געבראכט צום אויסברוך פון דער זעקסטאגיקער מלחמה.

*

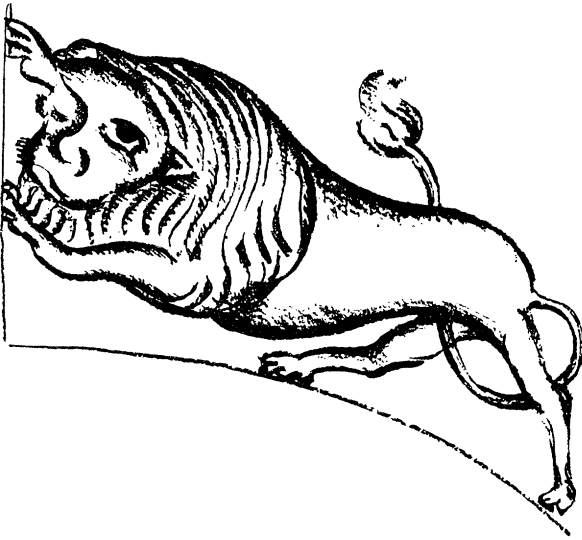
אפרים שערלעצק

געבוירן אין מינסק-מאזאוויעצק ביי ווארשע אין יאר 1922. די מלחמה איבערגעלעבט אין באהעלטעניש אין א דארהן. נאך דער מלחמה געווען פון די גרינדער פון דער ערשטער יידישער צייטונג אין פוילן „דאס נייע לעבן“. פון 1947 ביז דעצעמבער 1948 געלעבט אין פאריז און מיטגעארבעט אין דער טאגצייטונג „אונדזער ווארט“. אין 1948 איז ער עולה געווען קיין ישראל און פון 1950 ארבעט ער אין די אוידיאציעס פון ישראל-דיקן ראדיא. פארעפנטלעכט רעפארטאזשן פון ישראל אין פארשידענע יידישע צייטונגען און זשורנאלן.

**ליטעראַרישער
אַרכיוו**

פֿראַגמענט פֿון די מאַלערייען אין דער מאַהילעווער שול
פֿון 18טן יאָרהונדערט.

בילדונג!

הקדמה פון י. ל. פרץ צום ערשטן באַנד

„יודישע ביבליאָטעק“

די הקדמה צום ערשטן באַנד „יודישע ביבליאָטעק“, וואָס איז דערשינען אין וואַרשע אין 1891, גיט אונדז אַ באַגריף פונעם מהלך, וואָס דאָס ייִדישע לשון און די ייִדישע ליטעראַטור האָט דורכגעמאַכט אין פאַרלויף פון די לעצטע אַכציק יאָר, זינט י. ל. פרץ האָט געוואָרפן זיין לאַזונג פאַר בילדונג אין „זשאַראַגאַן“.

דער מחבר פון „מאַניש“ איז דאָן אַלט געווען 40 יאָר און האָט זיך גע-פונען אין פולן בלי פון זיין שאַפן, אָבער דאָס ייִדישע פאַרלאַג-וועזן האָט נאָך דאָן געהאַלטן קוים ביים אָנהויב, וואָס ווערט קלאַר פון דעם פאַקט, אַז פרץ איז געוועזן נישט נאָר דער רעדאַקטאָר, נאָר אויך דער אַרויסגעבער פון דער „יודישע ביבליאָטעק“, וואָס האָט גענומען דערשיינען צוויי מאָל אַ יאָר.

מיר ברענגען דאָ פּראַגמענטן פון דער דאָזיקער הקדמה, וואָס איז אַ מין מאַניפעסט צו די ייִדישע מאַסן וועגן דער וויכטיקייט פון אַלגעמיינער בילדונג. לויטן נוסח פון די רוסישע „נאַראַדניקי“ אַפּעלירט פרץ צו דער אַסימילירטער ייִדישער אינטעליגענץ, נישט צו אַנטלויפן פון זייער פּאַלק און העלפן די ברייטע ייִדישע מאַסן זיך צו באַפרייען פון פּאַנאַטיזם און פחד און זיי פאַרלייכטערן דעם וועג צו אַ בכבודיקער פּרנסה, ווי פּראַדוקטיווע מענטשן.

פון דער הקדמה באַקומען מיר אַ פול בילד וועגן פּרעס בליק אויף דער ייִדישער געשיכטע און אויף דער לאַגע פון די יידן ביים סוף פון 19טן יאָרהונ-דערט. ביים אויסוואַל פון די פּראַגמענטן האָבן מיר זיך בעיקר אָפּגעשטעלט אויף פּרעס צוגאַנג צו דער שפּראַכן-פּראַגע ביי יידן. פרץ האָט דאָן באַטראַכט העברעיש אַלס די אייביקע „מוטערשפּראַך“ פון ייִדישן פּאַלק, און וועגן „זשאַראַגאַן“ רעדט ער זוי וועגן אַ „ניאַנקע“, וואָס פּרעטענדירט נישט „צו פאַרטרעטן די מוטער-שטעלע אין אַ ייִדיש הויז“.

אַנדערש איז אָבער שוין געווען די שטעלונג פון פּרעס צו ייִדיש בעת דער טשערנאָוויצער קאַנפּערענץ אין 1908, ווען ער איז אַרויס מיט דער לאַזונג וועגן ייִדיש אַלס די צווייטע נאַציאָנאַלע שפּראַך ביי יידן, נעבן העברעיש.

ביים סוף פון דער הקדמה זענען פיר שורות פאַרטראַטן מיט פינטעלעך — אַפנים אויסגעשטראַכן דורך דער צאַרישער צענזור. דעם היסטאָרישן דאָקומענט ברענגען מיר אין זיין אַריגינעלן לשון און בלויז דער אויסלייג איז מאַדערניזירט.

די רעדאַקציע

אונדזער פּראַגראַם איז בילדונג; מיר ווילן בילדן דאָס פּאַלק, מאַכן פון נאָרן — קלוגע, פון פּאַנאַטיקער — געבילדעטע מענטשן; פון ליידיקיגייער און לופטשלינגער — אַרבעטער, נוצלעכע, אַרנטלעכע מענטשן, וואָס אַרבעטן פאַר זיך. און דעם פּלל קומט דערפון אַ טובה אַרויס.

...מיר ווילן נאָר בילדן דאָס פאַלק! מיר ווילן נאָר אויפווייזן וואָס עס איז אונדזער און וואָס עס איז פרעמד; וואָס עס איז קערן (זיאַרנע) און וואָס עס איז פלעווע און שטרוי; אויך אומפלייט, וואָס האָט זיך צו אונדז צוגעטשעפעט אויף פאַרשידענע גלות-בעטן! ... מיר ווילן נאָר ליכטיק מאַכן אין אונדזערע מוחות אַז די גוטע אמתע יידן, וואָס וויינען דאָרט, זאָלן דערזען ווער זייערע שכנים זענען, מיט וועמען זיי חברן זיך!

דיא

„יודישע ביבליאָטעק“

אַ זשורנאַל פיר ליטעראַטור, געזעלשאַפט און עקאָנאָמיע.

ערשיינט צוויי מאל יאָרליך.

רעדאקט און הערויסגעבען דורך

י. ל. פּרין.

ערשטער באַנד

וואַרשאַ

תרנ"א

בדפוס האחים בה"ג מ"ה ש. ברי חיים ארנעלבראנד.

„ДИ И ДЫШЕ БИБЛИОТЕКЪ“

т. е.

ЕВРЕЙСКАЯ БИБЛИОТЕКА

Литературно - Общественно - экономический Сборникъ.

Томъ I. за первое полугодіе 1891 г.

Издание И. Л. Перца.

Въ Типографіи С. Оргельбранда Сыповей, Краковское Предмѣстье № 66

שער-בלאָט פון י. ל. פּרעס „יודישע ביבליאָטעק“

... בילדונג דארפן מיר, בילדונג, ליכט! מיר ווילן מאַכן אַ רעוויזיע אין אונדזער אוצר, זען וואָס אונדזער איז, וואָס פרעמדס; און דער עיקר — וואָס גוט איז, און וואָס שלעכט.

און נישט איינער זאל זען, און די רעשט זאל גלייבן אויפן וואָרט; דאָס פּאַלק אין גאַנצן ווילן מיר בילדן, מענער, ווייבער און קינדער. יעדערער זאל זען, יעדערער זאל פילן, יעדערער זאל פאַרשטיין.

אונדזער גאָט איז נאָענט צו אַלעם; אונדזער תורה איז שוין נישט אין הימל, מען זאל זי דארפן ערשט פון דאָרט אַראָפּברענגען, אַלץ זאל זיין יעדן נאָענט און פאַר יעדן אָפּן!

מיר ווילן בילדן דאָס פּאַלק, און שרייבן זשאַרגאָן ווייל מיר האָבן אַן ערך פון דריי מיליאָן נפשות, וואָס פאַרשטייען נאָר זשאַרגאָן. נאָר מיר האַלטן נישט דעם זשאַרגאָן פאַר הייליק, מיר סימפּאַטיזירן גאַנץ אָפּן מיט די, וואָס ווילן דעם זשאַרגאָן אויף אַ לעבע-דיקער לאַנדשפּראַך פאַרטוישן.

מיר ווילן נישט זיך אַליין גוטוויליק פאַרשליסן אין געטאָ. ביי דער גרעסטער עמיגראַציע, מיט די גרעסטע מיטלען וועלן דאָך אייניקע מיליאָן יידן מוזן בלייבן וויינען צווישן פעלקער, און מוזן האָבן מיט זיי מגע-ומשאַ ומשא-מתן. די אייניקע מיליאָן יידן מוזן זיין בירגער אין די לענדער וווּ זיי פאַרבלייבן, זיי מוזן אַן אַנטייל נעמען אין דעם לעבן פון פּאַלק, מיט וועלכן זיי וויינען צוזאַמען.

נאָך שטאַרקער סימפּאַטיזירן מיר מיט די אָנהענגער פון „שפה ברורה“, ווי ווייט זיי שטעלן זיך אַלס צוועק, צו פאַרברייטערן די העברעיִשע ליטעראַטור, צו שטיצן די שריפטשטעלער וכדומה.

אַמאָל פלעגט מען הייסן לערנען תנ"ך כדי מען זאל קענען העברעיִש, כדי מען זאל שרייבן שירים און קלינגענדיקע מליצות.

מיר ווילן דאָס פּאַלק אין גאַנצן זאל קענען העברעיִש, כדי עס זאל נישט דאָס תנ"כל פאַרגעסן... דאָס תנ"כל איז דער אוצר פון אונדזער אמונה, פון אונדזער נאַציאָנאַליטעט, פון אונדזער עטיק (מוסר)! מען דאַרף זען עס זאל זיין ביי יעדן ייד, נישט נאָר אין שראַנק, נאָר אויך אין האַנט, אין האַרץ, און אין מוח... מיר ווילן אייביק לעבן, און אייביק איז נישט צו באַרעכענען. עס טוישן זיך די צייטן, עס טוישן זיך די טעג און נעכט... מאַרגן קאָנען מיר ווייטער קומען צו גרויסע נסיונות, דעמאָלט קאָן אונדז נאָר דאָס תנ"כל מוט געבן און פוח!

און עס איז ווייניק אַז אונדזער עטיק שטייט העכער שוין טויזנטער יאָרן, מען דאַרף, אַז יעדער פון אונדז זאל פילן און וויסן פאַר וואָס און מיט וואָס זי שטייט העכער! עס איז ווייניק פאַר אונדז אַז מיר בלייבן יידן, ווייל מיר זענען געבוירן אַזוי, ווייל מיר זענען געוויינט דערצו, ווייל אונדזערע רבנים און גוטע יידן זאָגן אַז מיר זענען יידן און פאַרזיכערן אַז עס איז גוט אַזוי; מיר ווילן אַז יעדערער זאל האַנדלען לויט פעסטער איבערצייגונג! זאל דער אַסימילאַנט נישט מיינען, אַז ער שיצט נאָר די געדולדזאַמקייט, דאָס סבלנות; זאלן אונדזערע פרויען נישט מיינען אַז זיי ליידן דורך די יולדת-קוויטלעך, וואָס הענגען אויף די ווענט; זאל דער מתנגד נישט מיינען, אַז מיר דערהאַלטן זיך ביים יידישקייט צוליב דעם תיקון שבועות, און דער חסיד — צוליב צרופין מיט השבעות — אַלע זאלן וויסן אַז מיר זענען זיך מוסר נפש פאַר אונדזערע הויכע אידעאַלן, אונדזער מענטשהייט, אונדזער מוסר.

באונדער האָט לשון־הקודש פאַר אונדז אַן אַנדערן ווערט :

אַ יחיד איז קיין פרייער איינציקער פונקט אויף דער וועלט; ער איז איין אויג אין דער נעץ, וואָס פאַרשפרייט זיך אויף אַ געוויסן פלאַץ אויף דער ערד; די נעץ איז זיין דור, אַ מענטש איז אין איינוועגס אַ רינגעלע פון דער אומגעווערער קייט, וואָס ציט זיך פון אַברהם אַבינו עד סוף כל הדורות.

דער קאַן נאָר אויף זיך זאָגן, אַז ער געהערט צו אַ פּאַלק, דער וואָס האָט פאַר־בינדונג מיט אַלע אויגן פון דער נעץ, פון דער פאַרשפרייטער אויף דער גאַנצער וועלט, און קען גוט די קייט, וואָס ציט זיך פון אַברהם אַבינו ביו דעם היינטיקן טאַג.

די העברעישע שפּראַך, וואָס אַלע יידן פאַרשטייען אין אַלע לענדער, איז דער רימען, וואָס האַלט צוזאַמען די רעדלעך, זיי זאָלן זיך נישט פּונאַנדערלויפן; דער איינ־ציקער קליי, וואָס האַלט אונדזערע צעשיטע ביינער צוזאַמען!

די העברעישע שפּראַך האַלט אויך צוזאַמען די רינגען אין דער צייט; זי פאַר־אייניקט אונדז מיט משה רבינו, מיט די נביאים, מיט דער משנה, מיט דער גמרא, מיט אַלע אונדזערע גרויסע שטערן, וואָס האָבן אַמאָל אויף אונדזער הימל געלייכט!

די העברעישע שפּראַך בינדט אונדז צוזאַמען מיט די, וואָס האָבן פּיראַמידן גע־בויט, מיט די, וואָס האָבן זייער בלוט אויף ירושלים מויערן פאַרגאַסן, ווי אויך מיט די, וואָס האָבן אויף דעם ברענענדיקן פייער „שמע ישראל!“ געשריגן.

פאַרגעסן די העברעישע שפּראַך הייסט: פאַרגעסן די תורה, די נביאים, פאַרגעסן די געשיכטע, אַפרייסן זיך ווי אַ צווייג פון בוים, פּוילן אַ קורצע צייט און — פאַרשווונדן ווערן!

נאָר מיט העברעיש אַליין קאָנען מיר דערווייל נאָך נישט דורכקומען.

העברעיש מוזן מיר קאָנען אַלס יידן, און — אַלס געבילדעטע מענטשן, אַלס לעבעדיקע מענטשן, מוזן מיר קאָנען די לאַנדשפּראַך, אין לשון־הקודש שטעקט אונדזער רעליגיע, אונדזער נאַציאָנאַליטעט, אין דער לאַנדשפּראַך — אונדזער בילדונג, אונדזער געוויינלעך לעבן.

האַנדלען אויף העברעיש און לערנען די ביבל אויף דער לאַנדשפּראַך — זענען צוויי גאַר גלייכע דומהייטן. צוויי שפּראַכן מוזן מיר קענען, אויף דעם זענען מיר אין גלות! אויף דעם זענען מיר צעשפרייט און צעזייט צווישן פעלקער! וואָס דאַרפן מיר נאָך דעם זשאַראַגן? נאָר ווער פּרעגט אונדז אַן עצה? עס עקזיסטירט אַ דריטע שפּראַך, דריי מיליאָן נפשות פירן זי, און אויב מיר ווילן די דריי מיליאָן נפשות בילדן, קאָנען מיר נישט וואַרטן ביז זיי וועלן זיך אַנדערע שפּראַכן אויסלערנען! גוטע עלטערן רעדן פּרייער נאָך דעם קינד, איידער דאָס קינד לערנט זיך אויס רעדן ווי די עלטערן. קיין שפּראַך איז אַן און פאַר זיך נישט הייליק, נישט גוט, נישט שלעכט. די שפּראַך איז נאָר אַ מיטל, איינער זאָל דעם אַנדערן פאַרשטיין און געבילדעטע מענטשן זאָלן אויף די אומ־געבילדעטע ווירקן.

עס וואַלט בעסער געוועזן מיר זאָלן נאָר דאַרפן איין שפּראַך קענען, על כל פנים נאָר צוויי, מיר מוזן אַבער קענען אַלע דריי!

עס טרעפן זיך צווישן אונדז נדיבים, וואָס האָבן אַ ברייט האַרץ און אַ פּרייע האַנט על חשבון הגביר, אויף הקב"הס רעכענונג. דער דאָקטאָר ק. ... מאַכט אַ חשבון, אַז יידנטום איז נאָר ער מיט אַ מנין עשרה בטלנים, וואָס דאווענען מנחה ומעריב; די רעשט שטרייכט ער אויס! ווער עס קען קיין העברעיש איז נישט בכלל ישראל... אַן

אנדערער דאקטאר וויל איבערפירן נאָר איין האַלב מיליאָן יידן קיין ארץ-ישראל, דאָרט וועט זיין דאָס גאַנצע יידנטום, די רעשט דאָרף ער נישט. די רעשט שענקט ער אוועק ווי די בני משה, ווי די עשרת השבטים...

מיר זענען קיין גרויסע נדיבים, מיר האָבן נישט אַזאַ ברייט האַרץ, און נישט אַזאַ יד פתוחה; פאַר אונדז זענען אַלע יידן — יידן, מיר ווילן פאַר אַלע אַרבעטן! און דער עיקר פאַר דער מאַסע!...

דער 40-יאַריקער י. ל. פּרץ

זשאַרגאָן האָט קיין פּרעטענזיע צו פאַרטרעטן די מוטערס שטעלע אין אַ יידיש הויז; דעם פּלאַץ פאַרנעמט און דאָרף פאַרנעמען — לשון-הקודש; זשאַרגאָן האָט קיין פּרעטענזיע צו דער לערער-שטעלע, דעם פּלאַץ מוז לע"ע פאַרנעמען אַ לאַנדשפּראַך; זשאַרגאָן איז נאָר אַ ניאַנקע, זי וויל נאָר אויסלערנען גיין, זיצן, אָנהייבן רעדן... דערנאָך — מעגט איר די ניאַנקע אַרויסוואַרפן, אַדער אויס דאַנקבאַרקיט איר איבערלאָזן אַן אָרט ביים טיש!

נאָר — ווער עס וויל דאָס פּאַלק קענען, און ווער עס וויל דאָס פּאַלק לערנען — מוז קענען רעדן און שרייבן זשאַרגאָן.

...די בילדונג איז אונדזער פּראַגראַם און מיר בעטן אַלע אמת-געבילדעטע מענטשן זיי זאָלן אונדז מיטהעלפן בילדן דאָס פּאַלק.

מיינט נישט, איר געבילדעטע מענטשן, אַז איר זייט יוצא דערמיט, וואָס איר אַרבעט פאַר אַ גרעסערן פּלל, מכלומרשט פאַר דער גאַנצער מענטשהייט.

עס איז נאָך עד-היום קיין מענטשהייט נישטאָ. אויף דער וועלטס בינע שפּילן נאָך איינצלנע טרופן, איינצלנע פעלקער, פאַרשידענע ציוויליזאַציעס.

מיר גלייבן נישט אין וואַלאַפּיק, נישט אין עספּעראַנטאָ, מיר האָפּן אויך צו דער אַלגעמיינער מענטשהייט, נאָר נישט אויף דעם וועג וועלן מיר קומען צו איר. קיין איינ-ציקע שפּראַך גייט נישט פאַרלוירן, קיין איינציק פּאַלק דאַרף פאַרניכטעט ווערן, קיין איינציקע ציוויליזאַציע איבערגעהאַקט. דאָס אַלגעמיינע נאָר אין די שפּראַכן, אין די פעלקער-כאַראַקטערן, אין די ציוויליזאַציעס — וואַקסט ביז עס וועט ווערן איין ציווילי-זאַציע, איין שפּראַך, איין מענטשהייט.

די צוקונפט איז אַ טיגל אין וועלכן אַלע מעטאַלן וועלן זיך טאַפּיען און עס וועט ווערן אַ גאַלדענע צייט. נישט די אומוויסנדיקע גאַלדענע צייט פון גן-עדן-הקדמון, פון וועלכער עס האָט זיך אויך רוססאָן געחלומט, נאָר די גאַלדענע צייט פון וועלכער ישעיה זאָגט נביאות: ומלאה הארץ דעה את ה' כמים לים מכסים... ולא ישא גוי אל גוי חרב ולא ילמדון עוד מלחמה וכו' *.

...נישט איינצלנע מענטשן דאַרפן זיך פאַראייניקן, נאָר פעלקער!

קומט צוריק צום פּאַלק, זייט זיין עמוד ענן ביי טאָג, זיין עמוד אש ביי נאַכט!

פירט אים, נאָר לויפט נישט פאַרויס און לאָזט אים נישט אין מידבר.

...רעדט וואָס פאַר אַ שפּראַך איר ווילט, זאָלן זיך אייך שיטן פּערל פון מויל,

פאַרקנידעט וואָס פאַר אַ אידעען איר ווילט; אייער באַרעדזאַמקייט איז דער ר"ן אויף נדרים, אייער וויץ — אַ געבוירענער גלות-זשאַראַגאַניסט, אייער שאַרפּזין שמעקט אומגע-הויער נאָך „אדרבא — איפכא“, נאָך „מאי קא משמע לן“? „ואם תמצא לומר“!

פל-נדרים קען מעיערבעערן נישט אַרויס פון קאָפּ, ער בלאַנקעט זיך אין אַלע זיינע מעלאָדיעס; היינע און בערנע זענען יידן אין יעדן וואָרט, אין יעדן וויץ, אין יעדן ערנסט!

איר זייט אונדזער, דאַרפט איר ביי אונדז אין וויינגאַרטן אַרבעטן.

...דאָס פּאַלק האָט אין זיך אַ מאַסע לעבנסקראַפט, אַן אוצר ענערגיע, דאָס פּאַלק איז אַ טרעגער פון אַ ציוויליזאַציע, וואָס די וועלט פאַרקענט נישט צו איר נוצן, פון אַזעלכע אידעען, וואָס וואַלטן איר שטאַרק צו נוץ געקומען. דאָס פּאַלק איז אַן אייביקע בלוס... ביי טאָג, ווען די זון שיינט, ווען דער מענטשנגייסט אַנטוויקלט זיך, לעבט זי אויף, אַנטוויקלט אירע בלעטער; קוים אַבער קומט די פינצטערע נאַכט, מאַכט זי זיך צו, קאַרטשעט זיך איין, פאַרשליסט זיך אין זיך אַליין...

העלפט דעם פּאַלק, עס זאָל זיך באַלד אין דער פרי מיט דער זון דערקענען!

און דער עיקר דאַרף מען זען, ווי ווייט מעגלעך איז, דאָס פּאַלק זאָל האָבן פּרנסה...

י. ל. פ.

* און די גאַנצע ערד וועט דערפולט זיין מיט קענען גאָט, ווי דער ים איז מיט וואַסער פאַרפולט. עס וועט איין פּאַלק קעגן דעם צווייטן נישט אויפהייבן קיין שווערד, מען וועט זיך שוין קיין קריג נישט לערנען א.א.וו.

צו ביאליקס יאַרצייט

דער עסיי צו דער יאַרצייט פון חיים נחמן ביאליק, וואָס איז אין וואַרשעווער געטאָ דערשינען אין דער יידישער אונטערערדישער צייטשריפט „דרור“ (נומ' 3, תמוז ה'ת"ש - 1940), איז געשריבן דורך דעם העברעיש-יידישן פּאָעט, דעם מאַר-טירער יצחק קאַצענעלסאָן — מחבר פון „ליד וועגן אויסגעהרגעטן יידישן פּאָלק“. קאַצענעלסאָן, וועלכער האָט געשטאַמט פון לאַדזש, האָט גענוצט דעם פּסעוודאָנים א. ל. שטאַטער, וואָס באַדייט: אַ ליצמאַנשטאַטער, ווייל די נאַציס האָבן דעם נאָמען פון לאַדזש געענדערט אויף: ליצמאַנשטאַט.

די שורות פון עסיי אַטעמען מיט דער טראַומאַטישער אַטמאָספּער פון געטאָ, וווּ דער טויט האָט געלויפּערט אויף טריט און שריט. צוזאַמען מיט דער אַפּהאַנד-לונג וועגן ח. נ. ביאליק איז אין דעם זעלבן נומער „דרור“ אַפּגעדרוקט קאַצענעל-סאָנס יידישע איבערזעצונג פון ביאליקס ליד „על השחיטה“, וואָס האָט אַפּגע-שפּילט דעם טראַגישן מצב פון געטאָ

מיר דריקן אויס דאַנקבאַרקייט דעם „יד ושם“ און דעם וויסנשאַפּטלעכן לייטער פון אַרכיוו, ד"ר יוסף קערמיש, פאַר מעגלעך מאַכן אונדז דאָס פאַרעפּנטלעכן דעם דאָזיקן וויכטיקן דאָקומענט.

די רעדאַקציע

היינט, דווקא היינט, אין דעם יאָר דווקא, אין דעם פינצטערסטן יאָר פון אונדזער עטלעכע-טויזנט יעריקן לעבן, אין יאָר ה'ת"ש, דאָס גרויזאַמסטע און מוראדיקסטע אין אונדזער מאַרטירער-געשיכטע דאָ אויף דער ערד, דאַרפן מיר פייערן דעם יאַרצייט פון ביאליקן. ביאליקס יאַרצייט זאָל אונדז אין אונדזער גרויסער דערשלאַנגנקייט און אומבאַהאַלפּנקייט זיין אַ טרייסט!

יאָ, יידן פרייען זיך נישט אין אַ יאַרצייטסטאַג, יידן צינדן אָן אין זייערע היימען ליכט לזכר זייערע נאָענטע אַוועקגעאַנגענע. יידן זיצן אַ שעה אין אַזאַ טרויערטאַג, פאַרזונקען אין שטילן אומעט, שטום און אין ערפורכט קומט מען זיך אין אַזאַ טאַג אפּט צוזאַמען, מען דערמאַנט די געבענטשטע טעג פון דעם אַוועקגעאַנגענעם לעבן, אויב זיי זענען געווען טעג פון מעשים טובים, פון ליבע צו מענטשן... „ער האָט נישט געלעבט פאַר זיך אַליין, ער האָט געלעבט פאַר אַנדערע. תנצב"ה!"

זאלן אונדז די בפבדיקע טויטע פון פריער מוחל-זיין דעם 1940 יאר. מיר וועלן זיי נישט "פראווען" קיין יארצייט-פיייערונגען, מיר וועלן זיי אין די טעג נישט באדויערן. טויטע יידן איז בעסער פאר יידן לעבעדיקע. זיי, די טויטע, זענען געשטארבן, ווי עס שטארבן יידן — רויק, זיכער... אין פולן באווסטזיין, אז מיט זייער אוועקגיין ענדיקט זיך עס נישט... צו זייערע קינדער, צום יונגן דור יידן האט עס נישט... זיי זענען געשטארבן רויק אויף זייער געלעגער... און מיר, מיר זענען אלע פארמישטע, יונג און אלט פארמשפט. מיט אונדז ענדיקט זיך עס... נישטאָ, נישט קיין איין ייד אַ נישט-רעגיסטרירטער, קיין איינער אַן אַן אַפּאַסקע, יעדערער איז אויפן אויג, צי אין די געטאָס, צי אין די געטאָס פאַרוואַנדלטע אין קאַנצענטראַציע-לאַגערן, צי די אַרויסגעטריבענע אין די צענדליקער-טויזנטער פון הויפטשטעט, שטעט און שטעטלעך, וווּ מען לעבט שוין איבער אַ יאַר טויזנט. ניין, אין טעג פון מוראדיקן אונטערגאַנג פראווען מיר נישט יאר-צייטן פאר געשטארבענע יידן. געשטארבענע יידן זענען גליקלעך, וואָס זיי זענען גע-שטארבן. שטארבן ווי עס שטארבן מענטשן — אַך, וואָס פאַראַ גליק! מיר שטארבן אַבער נישט, מיר קומען אום... מיר שטייען יעצט אלע אונטערן צייכן פון אומקום.

נישט אזוי די "ארבעט", ווי דאָס געשלעפּט-ווערן צו דער אַרבעט, נישט אזוי די ביטערע גזרה אויף אונדזער קאַפּ, ווי דאָס אויסטרייען די גזרה; נישט אזוי דאָס פערטל קילאָ ברויט יעדן צווייטן טאָג ווייניקער פאַר יעדן פון אונדז, ווי דאָס באַצייכענען דאָס! נישט אזוי די אלע פיינען, ווי דאָס אויסגעשטעלט זיין אויף די אלע פיינען! ניין, מיר וועלן נישט אַנציןדן די טעג קיין ליכט פאַר אונדזערע גאַענטע טויטע, מיר וועלן נישט פאַרלאָזן אונדזערע האַלב-אַפּגעצוימטע טרויעריקע גאַסן און אַרויסכאַפּן זיך צו די פרייע, ליכטיקע בית-עולם, וווּ אונדזערע טויטע ליגן.

ביאליקס יארצייט פיערן מיר היינט, נישט צוליב ביאליקן גופא, נאָר לטובת אונדז. מיר כאָפּן זיך אַן אין דעם יאַרצייט, ווי אין מזבח-ווינקלען, מיר ראַטעווען זיך... לאַמיר פיייערן, פיייערן אין די מוראדיקע טעג אונדזערע דעם יאַרצייט פון דעם "צער און צאַרן"-ביאליק, דעם דיכטער פון אונדזער טיפן צער און גרויסן עלנט...

עלנט טאַקע און נישט צאַרן, ווי דער יידישסטער פון אלע דיכטער רופט אַן דעם שטאַרקסטן, אייביקסטן טייל פון זיין לידערבוך, די צער און צאַרן-לידער! מיר וועלן אַבער היינט אין אונדזער צעבראַכנקייט, אין אונדזער קלאַגעדיקסטן, פאַרצווייפלסטן צושטאַנד, אין אונדזער שרעקלעכסטן חורבן-יאָר, נישט רעדן פונעם צאַרן פון ביאליקן, הגם דער צאַרן איז גאַר געוואַנדן צו זיך אַליין — צו יידן. ער הויבט פאַר פעס די קולאַקעס צום אייגענעם קאַפּ, צו די אייגענע שליפּן, ער שלאָגט זיך על-חטא: חטאתי! דאָס איז דער פעס אויף זיך, דער פעס, וואָס ברעכט אין אונדז אויס אויף אונדז אַליין, אויף די זינד אונדזערע קעגן זיך, די גרעסטע זינד אונדזערע, וואָס מיר זינדיקן, איז די זינד קעגן זיך, די אייגענע גרינגשעצונג, דאָס אוועקקוקן פון דער אייגענער גויט, דאָס איז דער צאַרן-אויסברוך אין אונדז פאַרן שענדלעכן אַנטלויפן פון זיך...

אַנשטאַט אויסברעכן אין אַ ביאליקשן צאַרן-געשריי וועלן מיר היי-יאָר שטיל אַ קרעכץ טאַן... און נישט מער. היי-יאָר, היי-יאָר וועלן מיר אויף די צאַרנלידער ביאליקס זיך נישט אַפּשטעלן, הגם זיי זענען דער שטאַרקסטער, דער מעכטיקסטער אויסדרוק אין זיין שאַפּן. מיר דערמאַנען היי-יאָר דעם צער אַליין, דער צער פון ביאליקס ליד, וואָס איז אַגב גרויס און צוגעפאַסט צום צער אונדזערן פון היי-יאָר...

יצחק קאצענעלסאָן אין וואַרשעווער געטאָ

מיר וועלן זיך אויך היינט נישט וואַרעמען ביי זיינע הערלעכע ליכטלידער, נישט דערקוויקן זיך מיט זיינע פּאָלקסגעזאַנגען, די פּולע העלקייט פון זיין ליכטליד פּאַר-בלענדעט, פּאַרפּלייצט. בשנת ה'ת"ש, ס'הייסט אין יאָר 1940, פּאַרזשמורעט אַ ייד די אויגן פּאַר דעם דאָזיקן ליכט, מען איז אויף אַזוי פּיל נישט דרייסט נהנה צו זיין אין דער שעת-חירום פון דעם פּולן זונליכט אין ביאַליקשן ליד... ס'איז אַ ביסל אַ מורא אַריינקוקן אין דעם דאָזיקן ליד, מען קען זיך נאָך פּאַרכלינגען פון דער שפּע... און דערנאָך — אויפהויבן די אויגן פון ליכטיקן בוך צום פינצטערן הימל. —

ניין, נישט ביאַליקס ליכטלידער און נישט זיינע פּאָלקסגעזאַנגען דאַרפן היינט דערמאַנט און אונטערגעשטראַכן ווערן... אַ קנאַפּע טרייסט! מיר וועלן זיך אין אונדזער טרויער אַוועקזעצן אַזוי נידעריק אויף בענקעלעך, עס מוז נישט דווקא זיין אין שול, וואָס איז פּאַרמאַכט, נישט אין בית-מדרש, וואָס איז פּאַרברענט, מיר וועלן עס טאָן יעדערער אין זיין אומעטיקער, פּאַראומעטער היים, ביאַליקס ספר אויף די קני, און אַריינקוקן אין די לידער פון צער אונדזערן און פון וויסטן עלנט און... געטרייסט ווערן!

אָ מיר קענען זיי נישט, די וועגן פון טרייסט... די וועגן, פון וואָנען זי קומט. זיצנדיק אזוי איבערגעבויגן איבער ביאָליקס לידער פון צער, איז אין אונדז אַ טרייסט אַריינגעהויכט געוואָרן! אָ, ניין, נישט די נידעריקע הילצערנע בענקלעך האָבן זיך עס אַ הויב־געטאָן, דאָס האָט איר, די עלנטסטע, די אַממיינסטן באַליידיקטע, זיך דערהויבן. די דערהויבונג איז געווען אַן איבערלעכע, איר האָט דערזען דעם טיפן צער אייערן, וואָס ברענט אין אייך, אין תחום פון אייער זעל אויף אייערע קני! איר האָט אים דערזען אין ביאָליקס אויפגעבלעטערטן לידערבוך. איר האָט דערזען אַט דעם, וואָס ליגט שווער געזונקען ווי אַ שטיין אין אייער געמיט, וואָס ברענט און בראַט אייך, וואָס שטיקט און דריקט אייך, פאַרצערט אייך דעם צער, וועלכן איר קענט נישט אויסגיסן, פאַר וועלכן איר געפינט קיין אויסדרוק און קיין אויסוועג נישט — דעם צער אייערן דעם באַהאַלטע־נעם, האָט איר אומגעריכט דערזען — און איר האָט אַפּגעאַטעמט, באַפרייט זיך פון אַ שווערער משא, אויסגעלייזט געוואָרן. ניין, נישט ביאָליק, דאָס זייט איר געקומען, אַ דאַנק זיין ליד, צום אויסדרוק, אַרויסגעלאָזט זיך און פריי אַפּגעאַטעמט, איר! איר! מיט ביאָליקס כוח!

האַלטן עפעס אין זיך איז מער לאַסט, ווי האָבן עס אויף די פלייצעס. אַ טיפער געפיל, פון וועלכן מיר באַפרייען זיך, איז בעסער אי פאַר אונדז אי פאַר דעם געפיל, וואָס האָט אין אונדז געוירט און געקורטשעט זיך אין ענגשאַפט. זייענדיק באַגראָבן אין אונדז, שטאַרבט עס אַפּ מיט אונדז אין איינעם, רייסט עס זיך פון אונדז אַרויס, לעבט עס אייביק און ווערט פאַראייביקט.

ביאָליק האָט אונדזער צער געזען, אַרויסבאַקומען אים און אים פאַראייביקט. אַ דאַנק ביאָליקן איז דאָס טיפסטע אין אונדז פאַראייביקט געוואָרן און אַ דאַנק אים איז אונדז לייכטער געוואָרן...

*

ער איז אַוועק ביאָליק, שוין זעקס יאָר ווי ער איז אַוועק, ער האָט אונדז אָבער נישט איבערגעלאָזט אַזוי... אויף גאַטס באַראַט, ווי עס לאָזן אונדז איבער קינסטלער, סתם קינסטלער, הגם גרויסע, רייכע.

עס זענען דאָ רייכטימער מיט וועלכע מען קען זיך נישט העלפן אין אַ גרויסער אַרעמקייט, אין דער אַרעמקייט פון נישט דערקענען זיך, נישט דערגרונטעווען זיך, פון נישט געפינען דעם אמתן אויסדרוק פאַר אויסטערלישע לידן, וואָס האָבן צו זיך קיין גלייכן נישט.

נישט האַמער, נישט בייראָן, נישט געטע, ווען אַזעלכע זאָלן האָבן געווען זיין ביי יידן — וואָלטן אונדז נישט פאַרביטן די תהילים־זינגער, די זינגער פון תהילים עפענען אונדזערע פאַרשלאָסענע הערצער, מאַכן לויז אונדזער געליימטע צונג אין פאַרמאַכטן מויל, ווער? ווער רעדט זיך אַראַפּ פון האַרצן, מיר צי זיי?

די תהילים־זינגער זענען ווי הייליקע דבוקים, וואָס האָבן זיך אַריינגעקליבן אין אונדזער נפש און רופן פון דאָרט, ווי פון אַ מן־המיצר אַרויס, ווי יונה הנביא דורך די אינגעווייד פונעם פיש.

ביאָליק — דער המשך — די פאַרזעצונג, דאָס ווייטערדיקע רינגעלע אין דער „גאַלדענער קייט“ פון די תהילים־זינגער, ביאָליק, דער זינגער פון אונדזער טיפן צער, דער הייליקער דיבוק, וואָס איז פון אונדז אַרויס און איז אין אונדז אַריין.

א. מיר זענען געווינט אַרויסצולאָזן טייבעלעך אַזעלכע, אַנזאָגער פון ישועות פאַר גאָר דער וועלט, הויך פליענדיקע פון אונדזער נידעריקן אונטערדאָך. — — מיר לאָזן זיי אַרויס, זיי פליען אָבער אַוועק פון אונדז הויך, הויך... ניין, ווייט, פליען זיי אַוועק, ווייט פון אונדז... ביאַליק איז פון אונדז אַרויס און איז אין אונדז אַריין, ווי אַ הייליקער דיבוק וואַרעמט ער זיך אין בלוט פון אונדזער האַרצן.

ביים גרינדן דעם „מוריה“-פאַרלאַג אין אָדעס, אין יאָר 1902.
פֿון רעכטס אויף לינקס: ש. בן-צבי, י. ח. ראַווינצקי
און ח. נ. ביאַליק. (אַרכיוו פֿון בית ביאַליק)

דער הייליקער דיבוק! אַ הייליקער און אַ דיבוק... דער אמתער תרתי דסתרי!
אַ דיבוק — דער סימבאָל פונעם אומהיימלעכן, פון פרעמדן, פון ווילד פרעמדן... דאָס ווילד פרעמדע, וואָס קלייבט זיך אין אונדז אַריין און רעדט פון אונדז אַרויס, רעדט אַרויס ווי נישט מיט אונדזער קול און אַזעלכעס וואָס קלעפט זיך נישט, וואָס פאַסט זיך נישט... אַ מיר יידן, מיר קינדער פון יידישן פאַלק, זענען געווינט צו דיבוקים, מיר די געניזוקטע. מען קומט אין אונדז אַריין, ווי אין אַפּענע טירן, מען הוּליעט, מען קאַמאַנדעוועט פּראַנק און פּריי אין אונדז אַרום, מיר טרייבן זיי נישט אַרויס, מיר האָבן זיך אַזוי ווי איינגעלעבט מיט זיי... ווען דיבוקים פאַרלאָזן אונדז, איז אונדז אַ שאַד, און ווען זיי קומען צו אונדז ווידער, די נישט־גוטע — זאָגן מיר זיי: „ווילקאַמען!“

דיבוקים! ביז הארט פארן קריג האָבן זיי אין אונז אַרומגעברויעט... דערפאר זענן מיר אין קריג אַזוי אויס, דערפאר זענען מיר אַזוי מוטלאַז, אַזוי עלנט און אַזוי וויסט, אַזוי פיזיש און מאַראַליש צעבראַכן. דערפאר זענען מיר אַזוי פאַרטעמפּט, אַטראַ-פירט אין אונזערע יידישע אומפאַרגלייכלעכע פיינען. מיר הערן זיי אויף צו פילן! דאָס ערגסטע: עס הערט אויף ווי צו טאָן... דאָס ווילדפלייש וואַקסט, וואַקסט...

ניין, תהילים איז קנאַפ פאַר אונדז, תהילים אַליין איז נישט גענוג, מיטן תהילים איז אונדזער צער נישט אויסגעשעפט... די פעלקער קענען אפשר זיך באַגנוגענען מיט אונדזער תהילים, זיי קענען אפשר נאָכן הונדערט און פופציקסטן קאַפיטל שטעלן אַ פונקט, אַ זאָגטאָן: עד כאַן! גענוג! גענוג געבעטן, אָבער עמך ישראל, יידן, זענען גרויסע „געברויכער“, יידן דאַרפן דעם המשך. דאָס לעבן טוט זיי אָפּ אַלץ פרישע „שפיצלעך“, עס שפילט מיט זיי אָפּ חתונה/קעס נייע, וועלכע דער תהילים האָט נישט פאַרויסגעזען און גיט אויף דעם קיין ענטפער נישט... באַדאַרף מען אַ המשך, אַ ווייטערדיקע סעריע תהילים-קאַפיטלעך, אַ קאַפיטל וועגן דעם צער אונדזערן פון 1940, אויף וועלכן דער „נעים זמירות“ ווינקט נישט אָן, געפינט נישט צום דאָזיקן צער קיין טרייסט... פאַר גוים זענען דודס תפילות מער ווי גענוג, איבער און איבער, זייער זאָרג שעפט זיך מיט זיי אויס, מיר נויטיקן זיך אין ביאַליקן, מיר גייען ווייטער אין אונדזערע ליידן אונטער זיינע צער-געזאַנגען, מיר מאַכן מיט אים ווייטער דעם מאַרטירער-וועג — יחי ביאַליק! — — — זאָל ער לעבן אין אונדז, ביאַליק, דער וואָס זוכט אויס און געפינט דעם אמתן, דעם פאַסיקסטן אויסדרוק פאַר אונדזערע איבערמענטשלעכע שנת-הת"ש-פיינען און אַ דאַנק וועמען עס ווערט אונדז לייכטער, לייכטער אויף דער נשמה, אַ דאַנק וועמען מיר ווערן געטרייסט, מיר, דאָס פאַלק, אין וועלכן עס האָבן זיך אַריינגעקליבן און עס זיצן עד היום... דיבוקים! מיט אומעטיקע פנימער... — — — דער צער זייערער, וואָס קוקט זיי אַראָפּ פון פנים, דער צער פון פרעמדע, וואָס שרייט פון אונדז אַרויס. — — — ווי אונדז! די קויל, וואָס טרעפט אונדז — פילן מיר נישט, און די וואָס פאַלט דערנעבן — פלעפט אונדז פלומרשט!

פלומרשט... פלומרשט... וואָלט אונדז דעם פרעמדנס אומגליק געפלעפט אויף אַן אמת, וואָלט מען געקענט מיט דער אויסטערלישקייט מאַכן שלום... איז עס אָבער פלומרשט! ווייל אַ קויל, וואָס טרעפט אין האַרצן, טאַמער רופט עס זיך אין אונדז * — — — איז עס אַ שלעכטער סימן, איז עס אַ סימן, אַז מיר זענען טויט... און טויטע קענען אַ צווייטן אין זיין אומגליק נישט העלפן! ווי אונדז... אונדזערע טויטע, וואָס לעבן פלומרשט, בויגן זיך אַראָפּ, בויגן זיך אויף רעכטס און לינקס, פדי אויפצוהויבן גע-פאַלענע...

ווי אונדז: אינעווייניק אין אונדז זיצט אַ חברה דיבוקים און פון דרויסן ווילדעוועט אַשמדאָי, ווי... מיר געפייניקטע, מיר געפרוועטע פון נישט-גוטע אין געשטאַלט פון גוטע, פון דיבוקים, פון אַנשיקענישן — ווייל אָבער אונדז, וואָס אין אונדז זיצט איינער, אַ הייליקער, אַ הייליקער דיבוק, געהייליקט אין אונדזער צער, פאַר וועלכן ער געפינט דעם ריכטיקן נאַמען, וועלכן ער שטעמפלט גענוי מיטן צייכן פון אמת —

* דאָ פעלן עטלעכע ווערטער.

יא, יא, ווייל מיר האָבן זיך אין די פּלאַנטערנישן פון אונדזער לעבן צוגעווינט
צו זיי, צו די דיבוקים, באַצייכענען מיר אויך איינעם פון אונדזערע דערלייזער, פון די
ווינציקע גואלים פון גייסט, אַלס אַ דיבוק —

דער הייליקער דיבוק, ביאַליק, וואָס איז אין אונדז אַריין! אַ הייליקער אַזאַ אין
קעגנזאַץ צו אַ פרעמדן... פאַרקערט: צום אומגליק טרייבן מיר אָפט מאָל דאָס, וואָס עס
איז הייליק! אַ הייליקער צווישן דיבוקים איז אַבער דער וואָס טרייסט, וואָס דערהויבט,
דער וועלכער דערלייזט, וואָס איז אַ מציל.

דער צער ביאַליקס איז אונדזערער, דער יעצטיקער צער. דער צער פון יאָר 1940,
ער דערהויבט אונדז אַבער, דערמונטערט אונדז... אַנשטאַט רעזיגנירן, אונטערגעבן זיך
אין דעפּרעסיע און געפאַלנקייט דעם בלוטיקסטן, בלוטדאַרשטיקסטן, אוממענטשלעכסטן
און אַן אַ פאַרוואָס שונא — דערפילן מיר צו די אויסוורפן פון דער מענטשלעכער נאַטור
— עקל, עקל, נישט מער ווי עקל!

דער צער אונדזערער, וואָס ביאַליק שפיגלט אָפּ, איז ווי אַ ים, אין וועלכן מען
ווערט אָפט דערטרונקען, מיר וואָרפן זיך אין די כוואַליעס פון דאָזיקן ים, דערפרישן
זיך דאָרט, רייניקן זיך, קומען צו פוחות און בויען, און שאַפן —

ביאַליקס פאַרצווייפלונגס-געשריי איז געווען דער קרעפטיקסטער שטויס צו דער
באַווסטזיניקסטער אויפלעבונגס-באַוועגונג פון אונדזער בעסטער יוגנט אויף גאַר דער
וועלט, און צו דעם אויפבויערעק אין ארץ-ישראל — דורך פיזישער און גייסטיקער
אַרבעט, אין שטאַט און אויפן לאַנד, אויף יסודות פון גלייכהייט, פרייהייט און גערעכ-
טיקייט.

ביאַליקס צער-ליד וועט אונדז דערהאַלטן אויף להבא מיט דער הילף פון זיינע
צער-געזאַנגען וועלן מיר ביישטיין די שווערסטע נסיונות, אין וועלכע מיר ווערן די
טעג אומברחמנותדיק געפרוּווט.

יצחק קאַצענעלסאָן — סקולפּטור פון מיכאל מילבערגער

מיין לעבן אין צויבערטאָל

דער גרויסער יידישער פּאָעט, מאַני לייב, דער וואָרטזאָגער פון די „יונגע“ אין אמעריקע, האָט דעם דאָזיקן חשובֿן-הנפש געמאַכט אין אַ בריוו צו דעם פּאָעט מאיר שטיקער. דאָס איז געוועזן אין יאָר 1933, אין פּעריאָד פון נאַצישן אויפשטייג, ווען מאַני לייב האָט זיך געפונען אין אַ סאַנאַטאָריע. מיר דרוקן דאָ דעם פולן טעקסט פון דעם מערקווירדיקן בריוו.

די רעדאַקציע

יאנו. 5טן, 1933

מיין ליבער מאיר שטיקער!
מיין לעבן אינעם צויבערטאָל — נישט צויבערבאַרג — איז זייער אינטערעסאַנט. ביי האַנס קאַסטראָפּן, אויפן צויבערבאַרג, האָט זיך אַנטפלעקט די גאַנצע וועלט פון אידייען און ביי מיר אין מיין צויבערטאָל, שטייט אויף פאַר מיר די גאַנצע וועלט, די מענטשלעכע, נאָר אין מיניאַטור און פאַרשאַרפט. אין דער וועלט פון

געזונטע בין איך געשטאנען אן א זייט, א קליינינקער, א דערשראקענער און דא, וווּ איך זאל נישט שטיין, בין איך אין מיטן. איך באַרים זיך נישט. דאָ אין צויבערטאָל פילט אַזוי דער מינדסטער פון די מינדסטע. דער צעטראַטנסטער פון דער וועלט פון געזונטע, איז ווי נאָר ער פאַלט אַריין אין מיין צויבערטאָל, אַזוי ווערט ער אַזאַ ישׁ, אַז ער לייקנט אַפּ אַלע מענטשלעכע ווערטן מיט זיין שמייכל און טרייפן בלוט אויף זיינע ליפן. דאָ איז ביי יעדן איינעם אַפּגעמעקט דער קולט פון זיכרון, וואָס אין דער וועלט פון געזונטע איז דער זיכרון די אַקס פון מענטשלעכן לעבן. האָנס קאַסטראַפּ האָט פאַרלוירן דעם חוש פאַר צייט און דאָ — פאַרלירט מען דעם חוש פון זיכרון. צייט איז דאָך זיכרון, זיכרון איז דאָך געשיכטע; און יעדער מענטש האָט דאָך זיין געשיכטע, זיין צייט, זיין לעבן, און דאָ, אין צויבערטאָל, ווערט עס פאַרגעסן. פון די ערשטע טעג פון מיין זיין דאָ, האָב איך זיך געראַטעוועט פון פאַרלירן אין גאַנצן מיין זיכרון, מיט שרייבן בריוו צו פריינד. און איך בין טאַקע — נישט אַהיז און נישט אַהער. אין אַזאַ הינערפּלעט. מיין אייגענעם לעבן פון דער וועלט פון געזונטע, האָב איך אויך פאַרגעסן, גלייך מיט אַלעמען דאָ, נאָר ברעקלעך געדאַנק, וואָס איך האָב געזאַמלט אויף דער וועלט פון געזונטע, שווימען אויף אויף מיין זיכרון — נישט אין — און דאָס טרעפט אין די נעכט, ווען איך קאָן נישט שלאָפן און דער הונט וואַיעט צו דער לבנה. איז אַט די ברעקלעך כאַפּ איך אויף — איך ראַטעווע זיך מיט דעם, נישט צו פאַרלירן דעם זיכרון אין גאַנצן. און אַט האָט איר, ווי איר רופט אַן, „די שאַרפּגעצייכנטע קאַנטורן פון מיין אַנשויונג“, לויט מיין בריוו צו אייגנאַטאָון.

אייער בריוו האָט מיך דערפרייט ביז טיף. האָט מיך פּמעט אויפגעוועקט. האָט מיך פּמעט דערמאַנט, אַז איך בין אויך עפּעס נאָך אַ טייל פון דער וועלט פון געזונטע. טויזנט מאָל אַ דאַנק!

שטיקער, איך בין נישט געטע, נישט היינע אַפילו, איך בין אַ באַגרענעצטער יידישער קינסטלער, מיט אַלע חסרונות פון אַ יידישן מענטש, מיט דער אַרעמער קולטור-ירושא, מיט אַ באַשרענקטער זשאַרגאַנישער שפּראַך. מיט אַלע חסרונות פון מיין טאַלאַנט. איז וואָס באַטייט איך? ווער וועט אין הונדערט יאָר אַרום אַפילו באַמערקן אַט יענעם קערנדל, וואָס איר האָט אין מיר דערזען? איך קאָן אייך נאָר זאָגן, אַז, ווי אַ קינסטלער פון וואַרט — אַנטשולדיקט פאַר אַזאַ אויסדרוק — וויל איך זיין געטריי דער קונסט פון וואַרט. נאָך מיינע פּוחות נאָך. אין מיין לעבן פון אַרעמקייט און שווערער לאַנגיעריקער אַרבעט אין שאַפּ, בין איך געראַטעוועט געוואָרן פון דער שטומקייט און פאַרלאַרנקייט דורך דעם באַוויסטזיין פון אַן אַרבעטער — אַ קינסטלער. ווי אַ באַוויסט-זיניקער אַרבעטער — דורך דער קולטור פון דער צייט, נאָר ווי אַ קינסטלער — דורך עפּעס אַ נס, אַדער אַן אַנטפּלעקונג. איך ווייס אַליין נישט דורך וואָס. זיכער נישט דורך דער קולטור פון קונסט פון אונדזער יידישער ליטעראַטור מיט פינף און צוואַנציק יאָר צוריק. זאָגט אַליין: ווי אַ קינסטלער פון וואַרט, האָט מען געקאַנט עפּעס לערנען פון ראַזענפּעלדן, יהואשן, רייזינען און פּרוגן? — אַדער פון אונדזער מאַגערער פּאַלקס-פּאַציע? — אַדער דורך אַ וועלכע נישט איז קונסט-אויפּפאַסונג, קונסט-אַנשויונג, קונסט-באַנעם? אַזאַ זאַך איז נאָך אַפילו היינט ביי אונדז נישטאַ! ניגער? ריווקין? ליבערמאַן? נויסינאָוו? ליטוואַקאָוו? אַב. קאהאַן? ה. ראַגאָוו? ד. קאַפּלאַן? אַלגיין? ווער פון זיי גייט צו צו קונסט ווי צו קונסט? די פון זיי, וואָס זענען פּאַליטיקער, שלעפּן זיך דאָך נאָך אַפילו ביים עק פון דעם עק פון דער פּאַליטיק! און אַזעלכע ווי אַט די באַנדע — אין דער היינטיקער פּובליציסטישער טעכניק — זענען דאָך ביי אונדז געווען אַמאָל אויך.

איז האָט מען געדאַרפט זיך צוהערן ווי זיי פלוידערן? דאַרף איך זיך היינט צוהערן ווי זיי רעדן וועגן קונסט, ווען זיי קומען צו דער קונסט ווי צו יעדער טאַג-געשעעניש? אַפילו אייערע דייטשע שריפטשטעלער, ווען זיי זאָגן: „מיר האָסן דאָס אייביק-מענטש-לעכע“, אָדער: „מיר זענען פאַר רעאַליטעטן“, אָדער: „לאַמיר אַרגאַניזירן דאָס לעבן“ — ווירקן זיי אויף מיר גאַר ווינציק. איך האָב געלערנט פון דער קונסט, פון לעבן, פון מיין לעבן, פון ביכער, אַז קונסט מאַכט נאָך דאָס לעבן און אַנדערשט דאָס לעבן דורך אינטואיטיוון דערקענען דאָס לעבן. דורך האָס דערקענט מען גאַרנישט נישט. דער האָס פאַרטונקלט אונזער דערקענטעניש. דער רוף צו האָס איז כוליאַגאַניש. און „מיר זענען פאַר רעאַליטעטן“ לאַזט זיך בייגן. פאַר מיר זענען קונסטווערק אויך רעאַליטעטן, אַפילו דער עגיפטישער פויגל. אַפילו ראַספלייש אַלע טאַג. און — „לאַמיר אַרגאַניזירן דאָס לעבן“ — זעט איר, דאָס געפעלט מיר. קינסטלער אַרגאַניזירן לעבן, נישט „דאָס לעבן“, ניערט לעבן, דאָס צעוואַרפענע, דאָס נאָך נישט געפאַרמירטע לעבן, אַרגאַניזירן קינסט-לער אין אַרגאַנישע לעבעדיקע קונסטווערק. אָבער ווען זיי זאָגן „דאָס לעבן“ — שטעל איך זיי אַוועק אין דער קאַטעגאָריע פון אַלע אונזערע לעבנס-פאַרזאָרגער: פון די מאַרקסיסטן, סאָציאַליסטן, קאָמוניסטן און היטלעריסטן, פאַשיסטן, ביז די טעכנאָקראַטן. אַלע זענען היינט בעלנים און בריות צו אַרגאַניזירן דאָס לעבן, און ווען קינסטלער פאַלן אַריין אין כאָר פון „לאַמיר אַרגאַניזירן דאָס לעבן“, מיין איך, אַז זיי האָבן פריער געדאַרפט אַרגאַניזירן זייער אייגן לעבן, ד.ה. זייער באַוווּסטזיין ווי קינסטלער. איך, שטי-קער, איך האָף, אַז איך מיט מיין שטיקל טאַלאַנט, מיט מיין ביסעלע שכל, אין מיין ווינקל, האָב איך געשטאַרטעט צו אַרגאַניזירן מיין באַוווּסטזיין ווי אַ קינסטלער, נאָך מיין ריינעם געוויסן נאָך, און נאָך די ביישפילן פון גרעסערע קינסטלער פון מיר, וואָס איך האָב פון זיי געלערנט און גיט פון יעדן ליאָדע לעבנס-פאַרזאָרגער און לעבנס-מאַכט-האַבער. און מיין געוויסן איז ריין, ווייל מיין געוויסן איז מיין כוח און מיין אַרעמער טאַלאַנט — מיין קערנדל.

אָבער ווי קאָן מען אויסהאַלטן, ווען אַרום און אַרום בושעווען אַזעלכע ריזן? איז טאַקע נישט אויסצוהאַלטן! ווי אַ קינסטלער האָב איך זיך אָנגעהויבן אַנטוויקלען נישט לאַנג פון פאַר דער מלחמה. אַן אימיגראַנט. געבראַכט מיט זיך היימישע לאַנדשאַפטן, אידעאַלן פון סאָציאַליזם, הומאַניזם און צעשוומענע קינסטלערישע אַנשווינגען פון די דייטשע ראַמאַנטיקער און פראַנצייזישע סימבאָליסטן דורך די רוסישע קינסטלער פון פּושקיןען ביז בלאַק. פאַרוואַגלט אין שאַפּ, אין אַרעמקייט, אַן צייט צום שרייבן — וואָס האָב איך געקאַנט? אָבער דאָס ביסעלע, וואָס איך האָב געגעבן איז מיינע, פון מיר דערגרייכטע. און פאַר מיר האָט זיך דעמאָלט געעפנט אַ קוואַל פון אייגענער מעגלעכקייט און — דאָ האָט אויסגעבראַכן די מלחמה. די וועלט איז צעטרייסלט געוואָרן. אידעאַלן האָבן מיך באַשולדיקט, אַז איך האָב נישט געפילט די וועלט-צעטרייסלעניש. מילא, דערנאָך איז געקומען די רוסישע רעוואָלוציע. גאַט מיינער! ווער פון אונדז האָט זי נישט געפילט? וועלכער עמיגראַנט פון רוסלאַנד האָט מיט זיך אַהער נישט געבראַכט דאָס ביסל רוסלאַנד? און איז נישט געבליבן ביי זיין ביסל רוסלאַנד ביז היינטיקע טעג? קומען אַנדערע מינדערזיניקע און באַשולדיקן מיך אין נישט אויפגעמען רוסלאַנד. רעוואַ-לוציע! מילא. איצט דער קריזיס אין אַמעריקע און אויף דער גאַנצער וועלט. איצט די רופן פון די לעבנס-פאַרזאָרגער פון דער גאַנצער וועלט. מען דאַרף דאָך זיין פון אייזן און גרויס טאַקע ווי געטע, בייצושטיין די אַלע קולות און רופן און פאַרבליבן קאַלט

ווי געטע! איך קען נאָר בלייבן פאַרשטומט אין אַזעלכע טעג. און גלויבט מיר, וואָס איך וועל אייך זאָגן — אַז פון דער מלחמה אָן ביז היינטיקן טאָג בין איך פאַרשטומט. איך בין נישט דאָס, וואָס איך וואָלט געקענט ווערן! קיין געניאלע ווערק וואָלט איך סיי ווי סיי נישט געשאַפן — נישטאָ ביי יידן קיין געניאלע טאַלאַנטן — אָבער די קערנדלעך מיינע וואָלט איך אַרויסגעבראַכט אין צייטיקע ווערק. איז ביי וואָס בין איך געבליבן? מיינע היימישע לאַנדשאַפטן האָט די רעוואָלוציע אָפּגעווישט, די אידעאָלן פון הומאַניזם האָט די מלחמה צעשטערט. דעם סאָציאַליזם מיינעם האָבן די סאָציאַליסטן פאַרמיאוסט נאָך אין דער צייט פון מלחמה, דער ראַמאַנטיזם מיינער און דער סימבאָליזם — נו, גיי מיט דעם לעבן אין היינטיקע טעג אין אונדזער יידישער גאַס! איך בין מיט אַט די טייערע זאָכן מיינע איינער אַליין מיט אַ פאַר חברים, דערשלאָגענע ווי איך, און איך האָלט זיך אָן פאַר דעם אין מיין ווינקל מיט מיין לעצטן פּוּח אין לעבן. אַט האָט איר מיך אָן אָפּגעשוּנדענעם. די גרויסע צעטומלעניש פון מיין צייט — איך בענטש זיי ווי אָן ערלעכער אַרבעטער-מענטש, כאָטש זיי ווישן מיך אָפּ ווי אַ קינסטלער. גיין מיט דער צייט קען איך נישט, ווייל איך בין אַ קינסטלער געבוירן געוואָרן און דערצויגן געוואָרן אין פּרידן. איך זאָג אָבער נישט, אַז קינסטלער געקומענע אין אומרו מוזן זיין ווי איך. לאַמיר זיך נישט פאַרגלייכן צו געטען און פּושקינען — אָבער לערנען פון זיי דאַרפן מיר — איז ווייס איך, ווי מיט הונדערט יאָר צוריק האָט מען באַשולדיקט פּושקינען וואָס אין די טעג, ווען דער רוסישער חיל האָט טריאומפּירט אויפן קאווקאַז, און פּושקין האָט דאָרט געלעבט אין יענע טעג, איז ער זיך געזעסן און געשריבן זיין „קאווקאַזער געפאַנגענער“, אַ בערג־מעשהלע, און געטע איז אין די טעג פון דער פּראַנציפּיזשער רעוואָלוציע געזעסן און געשריבן קאָמעדיעס. מענצל — אויך אַ לעבנס־פאַרזאָרגער פון יענער צייט, האָט טאַקע באַשולדיקט געטען פאַר נישט אַריינפאַלן אינעם צייט־כאַר פון די קאַצעבוס, קלאָרענס, לאַפּאַנטענס, ביימאַנס, בוימיסטערס און וואָן דע־וועלדעס. ער האָט אים אויך פאַרגעוואָרפן פאַר נישט באַלאַנגען צום זאָגענאַנטן טוּענדבונד, — דאָס איז געווען אַן אַרגאַניזאַציע, ענלעך צום היינטיקן בונד פון הומאַניסטן־אינטעלעקטואַלן אַלאַ באַרביס. אַפילו דער געטלעכער פּלאַטאָ — איר האָט אים דערמאַנט. פּלאַטאָ האָט אויפגענומען די ווירקלעכקייט נישט אַזוי פיל ווי אַ פּילאָסאָף, ד.ה. דורכן דיאַלעקטישן געדאַנק, נאָר ער האָט בלויז געדענקט און נישט געשאַפן. דערפאַר איז זיין דענקען געקומען ווי אַ צעשטערנדיקע מאַכט פאַרן קינסטלערישן פּאַלק. אַ רעפּובליק אָן האַמערן האָט זיך געמוזט אַנכאַפן אַן סאַקראַטן און אונטערגיין. און איר זייט גערעכט, ווען איר באַצייכנט פּלאַטאָס דענקען ווי אַ מיטלמאַכט קעגן דאָס גרעסערע. היינט איז אָבער פאַרקערט. די נייע רעפּובליק — די פּראַלעטאַרישע — עפנט דווקא אירע טויערן פאַר די פּאַעטן. גישט מער, זיי ווילן, אַז דער פּאַעט זאָל דענקען דיאַלעקטיש און נישט אינטוּיטיוו. און דאָס מיינט, אַז זיי טרייבן אויך אַרויס די פּאַעטן פון זייער רעפּובליק. איז וואָס זאָל טאָן דער פּאַעט? איך ווייס, וואָס דער פּאַעט זאָל טאָן אין אַזאַ צעטומלטער צייט. דער פּאַעט, אויב ער איז גרויס ווי געטע, וועט זיצן און שרייבן קאָמעדיעס. דער פּאַעט אָבער, וואָס איז פון מיין גרויס, וועט זיך ראַנגלען און ראַנגלען און שטום ווערן, ביז ער וועט זיך פאַרקלייבן אין מיין צויבערטאַל, דורכגענומען מיט טויטשרעק פאַרן צוריקקומען צו דער וועלט פון געזונטע, איך האָב דאָ געלערנט, אַז יעדער קראַנקער, וואָס פאַלט אַריין אין אַ סאַנאַטאָריום, וויל שוין אויף אַלע מאָל דאָ פאַרברייבן, אַזוי דערשראַקן זענען דאָ די מענטשן פאַר דער וועלט פון געזונטע. האָסן זיי אויך דאָס אייביק־מענטשלעכע? ניין.

פון שייטערהויפנס ביז קרעמאטאריעס

דער גרעסטער פוילישער פּאָעט פון איצטיקן יאָרהונדערט, דער לאַדזשער יוד, יוליאן טובים, האָט דעם דאָזיקן צאָרן-אויסגעשריין קעגן די „היימישע“ פוילישע ראַסיסטן אָנגעשריבן אין ניו-יאָרק, אין ווינטער פון יאָר 1944. דאָס איז אייגנטלעך אַ וואַריאַנט צו טובימס דערשיטערנדיקן אַני-מאָמין „מיר, די פוילישע יודן“, וואָס דער שרייבער פון די דאָזיקע שורות האָט איבערזעצט פון כתב-יד און פאַרעפנטלעכט אויף יודיש, נאָך איידער דער פוילישער אַרי-גינאַל איז געהאַט דערשינען אין דרוק. דעם וואַריאַנט האָט טובים שפּעטער אַנטוויקלט צו אַ באַזונדערן עסיי, וואָס די פוילישע עמיי-גראַנטישע פרעסע האָט זיך אָפּגעזאָגט צו דרוקן. ערב זיין צוריק-קער קיין פוילן, אין זומער פון יאָר 1945, האָט טובים מיר געגעבן דעם כתב-יד פון דעם עסיי, וואָס ווערט דאָ צום ערשטן מאַל פאַרעפנטלעכט. דאָס פּאַלט זיך גראַד צונויף מיט דער צוואַנציק-סטער יאַרצייט נאָכן טויט פון דעם פּאָעט.

ש. ל. ש.

די יידישע פּראָגע אין פוילן איז אין אַ באַדייטנדיקער מאָס געוואָרן „דער-ליידיקט“. ווי אַזוי זי איז געוואָרן דערליידיקט ווייסן מיר. און געשען איז דאָס טאַקע דערפאַר, ווייל די דאָזיקע פּראָגע האָט מען באַטראַכט פאַר אַ „יידישער פּראָגע“. דערמיט וויל איך זאָגן, אַז יעדער איינער, וואָס וואַרפט ערגעץ וווּ די די לאַזונג וועגן דער „יידישער פּראָגע“, אָפּגעריסן פון דער מענטשלעכער פּראָגע, פון דער אַלמענטשלעכער, דער מוז קאָנסעקווענט דערפירן צו אַ שחיטה.

דער, וואָס רופט אַרויס די „יידן־פּראָגע“, אַדער רוקט זי אַרויס אין אויבנאָן און מאַכט פון איר דעם עיקר־פּראָבלעם אין לעבן פון דער מלוכה און פּאָלק (ווי דאָס איז געוועזן אין פּאַר־מלחמהדיקן פּוילן). דער נאַרט אָפּ די אייגענע געזעל־שאַפּטלעכקייט און גיט איר „צום פּאַרוויילן זיך“ דעם ייד, פּדי אָפּצווענדן די אויפּמערקזאַמקייט פון עצמדיקע נויטן און אויפּגאַבן; שוין דורכן דערהויבן די „יידן־פּראָגע“ צו דער מדרגה פון אַ באַזונדערן פּראָבלעם, צעשיט ער, באַוווּסט־זיניק אַדער אומבאַוווּסטזיניק, די קערנער, פון וועלכע עס וואַקסט אויס אַמערשט אומפּריינדלעכקייט צו יידן, דאַן שנאה, נאָך וועלכער עס קומען באַגרענעצונג, באַיקאַט, ספּאַראַדישע פּאַגראַמלעך און לטוף — געטאַס און שחיטות. ווייל שנאה האָט די אייגנשאַפט, וואָס איר וווקס, אַנטוויקלונג און פּאַרויסמאַרש קאָן מען נישט אָפּשטעלן. דער שטורמישער כּוח פון שלעכטס אַנטוויקלט אַ שנעלקייט, וועגן וועלכער דער געמיטלעכער כּוח פון גוטס קאָן אָפּילו נישט חלומען.

אין דער צייט פון שטאַרקסטן וווקס פון די אַזוי גערופּענע „ידישע עקס־צעסן“, פּשוט געזאַגט: בעת דעם סיסטעמאַטישן, שטראַפּלאַזן שלאַגן יידן אויף די גאַסן פון וואַרשע (די גרויסמעכטיקע, שטאַרקע, אחדותדיקע רעגירונג האָט זיך נעבעך נישט געקאַנט קיין עצה געבן מיט די דאָזיקע אויסוורפּן) האָב איך אין די וואַרשעווער צייטונגען געלייענט וועגן דעם פּאַלגנדיקן „עקסצעס“: עפעס אַ כּוליאַגאָן איז אויף דער גאַס צוגעגאַנגען צו אַ ייד, אים באַשפּריצט מיט בענזין און אונטערגעצונדן מיט אַ שוועבעלע.

לאַמיר נישט צו אייליק באַשולדיקן דעם נאַרישן כּוליאַגאַן. לאַמיר נישט רעדן וועגן „ווילדקייט“ און „חיהשקייט“. פאַרן ווייל פון דער זאַך לאַמיר פרובירן דעם ענין צו באַהאַנדלען אַ ביסל טיפּער. לאַמיר זיך באַטראַכטן, אַז דער ציל פון דעם אידיאָטישן, לאַבוסעוואַטן אָנפּאַל איז נישט געוועזן צו פּאַרברענען דעם ייד. לויט מיין מיינונג איז דאָס געוועזן בלויז אַ סימבאָלישער אופּן פון „לייזן די יידן־פּראָגע“. איך וואָלט געגאַנגען פּיל ווייטער: נישט נאָר וואָלט איך פּאַרטיידיקט דעם דאָזיקן אידיאָט, דעם מענטשן־אונטערצינדער, נאָר איך וואָלט באַוווּזן, אַז ער איז אַ קרבן פון דער יידן־פּרעסערישער אַגיטאַציע, וואָס קומט פון דער פּרעסע, פון די הערן „אינטעליגענטן“. איך וואָלט אָפּילו ריזיקירט די געוואַנטע היפּאָטעזע, אַז דער דאָזיקער כּוליאַגאַן האָט בדעה געהאַט קלאָר צו באַווייזן דער געזעלשאַפט, צו וואָס עס פּירט דאָס באַהאַנדלען די יידן אַלס הפּקרע, אויף שרייט און טריט שטראַפּלאַזן־געקרוידעטע בירגער.

פּרימיטיווע באַשעפּענישן כאַפּן זיך צו פּרימיטיווע מיטלען, וואָס דערגרייכן דעם ציל אויף אַן אוממיטלבאַרן אופּן. דאָס לאַנד קאַכט און זידט פון שמוציקן, אַנטיסעמיטישן אויסגוס, די „יידן־פּראָגע“ גייט נישט אַראָפּ פון די שפּאַלטן פון די צייטונגען. עס איז דאָרט שוואַרץ פון דעם אָנגעפּיקעוועטן אויסדרוק „ייד“. דער כּוליאַגאַן איז אַ ליענער פון „גאַניעץ וויעטשאַרני“, „וויעטשור וואַרשאַווסקי“, „מאַלי דזשיענניק“, „גאַזעטאַ וואַרשאַווסקאַ“ און אַנדערע פּאַשיסטיש־רעאַקציאָ־נערע שמאַטעס. דער כּוליאַגאַן ליענט, אַז מען דאַרף די יידן באַרויבן פון זייערע רעכט, „זיי אָפּזאַגן דעם כּבּוד פון דינען אין דער פּוילישער אַרמיי“ (ווערטלעך 1); דער כּוליאַגאַן ליענט די רעדע פון גענעראַל לאַנגנער אין טאַרן, אַ רעדע אין וועלכער דער כאַם־גענעראַל דערקלערט, אַז די יידן דאַרף מען שיקן „קיביני

יוליאן טובים אין אַ באַגעגעניש מיט יידישע שרייבער אין וואַרשע, אין יאָר 1948, בעת דער אַנטהילונג פון געטאָ-מאַנומענט פון נתן ראָפּאַפּאָרט. פון לינקס צו רעכטס: יוליאן טובים, אברהם לעוויןסאָן, יעקב זרובבל, איציק מאַנגער און א. ש. יוריס.

מאַטיעריי" (ווערטלעך!) : דער כוליאַגאַן הערט וועגן אַ פּראַיעקט פון פאַרשיקן די יידן אויפן אינזל מאַדאַגאַסקאַר און מיט זיין גראַבן כוליאַגאַנישן ניוך, וואָס פאַר-טרעט אים דעם שכל, פילט ער, אַז דאָס איז אַ "בלאַף", אַ "שווינדל", אַן ענדלאַז נאַרישער אומאויספירבאַרער פּראַיעקט ; דער כוליאַגאַן זעט פאַר די יידישע קראַך-מען פיקעטן, וואָס לאַזן נישט אַריין קיין קריסטלעכע קונים, און די פּאַליציי קוקט דערויף און באַוועגט אַפילו נישט מיטן פינגער אין זייערע שטיוויל (אַבער דער שטייעראַמט פּאַדערט פון די יידישע קרעמער די שטייערן, הגם דער פּראַצעס פון קויפן און פאַרקויפן ווערט עפנטלעך געשטערט) ; דער כוליאַגאַן האָט געהערט (צי ער איז געוועזן אַליין אַן עדות), אַז היינט אין דער פרי האָט מען אין דער קירכע פאַרן אַלטאַר געפאַטשט אַ גלח פון יידישער אַפּשטאַמונג ; דער כוליאַגאַן זעט אויף די מויערן אויפּשריפטן : "אַ טויט די יידן!"

פון באַגינען ביז פאַרנאַכט ווערט דער כוליאַגאַן געשפּייזט מיט סלאַגאַנס פון דעם מין : "יידישע פאַרשווערונג קעגן פּוילן", "דער ייד איז דיין שונא" אַאָז"וו, אַאָז"וו. וואָס זאַל ער, גאַטעניו אין הימל, טאָן, דער דאָזיקער כוליאַגאַן ? צינדט ער אונטער ! ער צינדט אונטער סימבאָליש.

אין זייער ענדגילטיקן עטאַפּ פון "לייזן די יידן-פּראַגע" האָבן די היטלע-ריסטן פיזיש, קאַנקרעט אונטערגעצונדן די געטאָס. ווייל אזוי מוז זיין די לאַגיק פון דער אַנטוויקלונג פון דער "יידן-פּראַגע", אויב עמעץ פאַרנעמט זיך צו לייזן

די דאזיקע פראגע אפילו בלויז טעארעטיש, אבער באטראכט זי אלס א „ספעציי-
פיש“ פראבלעם, דאס הייסט פאר דער אייגענער באקוועמלעכקייט, אויסגעטיילט
פון די אלגעמיינע עקאנאמיש-ווירטשאפטלעכע פראבלעמען, נישט בלויז לאקאל,
נאר אין דער וועלט בכלל. דאן פירט דאס אומפארמיידלעך פון דעם שוועבעלע,

ביז צו א לעבעדיקן יידישן פאקל.
דאס פייער מיט וועלכן די היטלעריסטן האבן אונטערגעצונדן די געטאס
האט זיך אנגעהויבן אויף די שייטערהויפנס, אויף וועלכע מען האט מיט עטלעכע
יאָר פריער געברענגט די לידער פון היינריך היינע.

אזוי האט עס געמוזט זיין, דאס איז געוועזן פארויסצוועזן. די ווידער, וואס
האבן ביי אונדז אין פוילן צעבלאזט דאס פייער פון אַנטיסעמיטיזם, און אויך די,
וואס האבן עס נישט געלאָזשן, האבן נישט געוואָלט, אָדער נישט געוואָלט וויסן, אַז
עס איז נישטאַ קיין „קולטורעלער“, „הומאַניטאַרער“ אופן פון לייזן די יידן-פראָ-
גע“, ווי זי איז אַוועקגעשטעלט געוואָרן אין פוילן. דער המון פאַרשטייט נישט
קיין טעאָריע און אַנערקענט נישט קיין האַלבע מיטלען. אין יאָר 1940, אַמשפּעט-
סטנס אין יאָר 1941, וואָלטן מיר געהאַט געטאָס, איינגעפירט דורך די פוילישע
היטלעריסטן — די הערן ביעלעצקיס, דעמידאָוויטשעס, בערעזאָווסקיס, באַלעס-
לאָו פּיאָסעצקיס א.א.וו. וואָס האָבן מיט דער שווייגנדיקער צושטימונג פון דער
דעמאָלסדיקער רעגירונג צוגעגרייט דעם פאַשיום אין פוילן. געשטערט האָט זיי
די מלחמה.

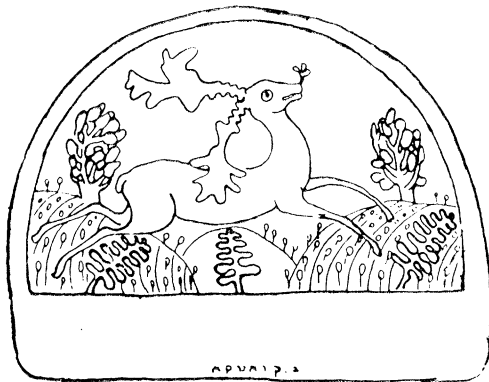
ne przez polnich hitlerowców - pp. Bieliński, Semidero-
wicz, Bererowski, Bolesławski Gascinski etc., Kłony,
przy milczeniu aprobaty ówczesnego rządu, przygotowywali
w Polsce faszyzm. Pierwotnie im wojna „sprawy żydow-
skie“ zataczał za nich Hitler. Wiadomo mi dobre, wiadomo
z najpewniejszych źródeł, że ci faszysty polscy bardzo za
Hitlerowi wdzięczni za to „odżyczenie“ Polaki. Hitler
duchowy był Tolstojem wyrażał ich w „mojej robocie”.
Inaczej - głębię up. w r. 1940 doszli ~~byli~~ do władzy -
sami musieli by być roboty żydowski. Tam jest: musieli by.
Bo tamie jest nieubytowane prawo judaenia narodu
przeciw narodowi.

Juljan Tuwim.

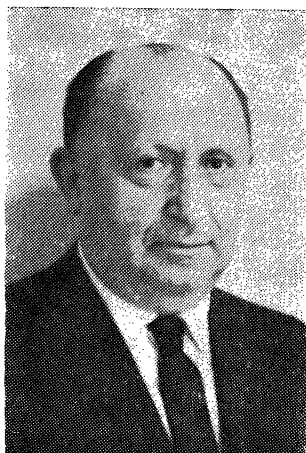
סוף פון יוליאן טובימס עסיי וועגן פוילישן אַנטיסעמיטיזם

היטלער האָט פאַר זיי דערליידיקט די „יידן־פּראָגע“. איך ווייס גענוי און דאָס פון די זיכערסטע קוואַלן, אַז די פּוילישע פּאַשיסטן זענען דאַנקבאַר היטלערן פאַרן מאַכן פּוילן „יידן־ריין“. דער גייסטיקער פירער פון די לאַבוסעס האָט זיי פאַרטראַטן אין דער „נאַסער אַרבעט“. אין קעגנפּאַל — אויב אין יאָר 1940 וואַלטן זיי געקומען צו דער מאַכט — וואַלטן זיי אַליין געמוזט אויספירן די דאָזיקע אַרבעט. אַזוי איז עס: זיי וואַלטן געמוזט. ווייל אַזוי איז דאָס אומדערבאַרעמדיקע געזעץ פון העצן איין פּאַלק קעגן צווייטן.

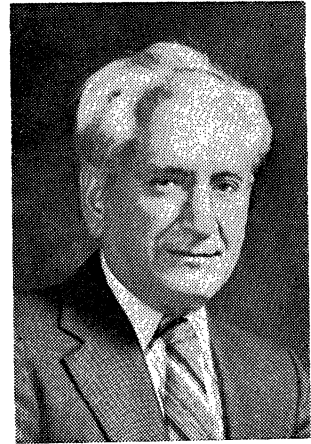
ש. ל. שניידערמאן

רעדאקטאר פון „צוזאמען“. געבוירן געווארן אין קאזשימיעזש (קוזמיר), פוילן, אין יאר 1906. געלערנט אויפן ווארשעווער אוניווערסיטעט און אין דער הויכשול פאר זשורנאליסטיק. אין די יארן 1929-1932 רעדאגירט דעם ארגאן פון יידישע אקאדעמיקער אין פוילן „טריבונא אקאדעמיצקא“ און „אלמאנאך ליטעראצקי“, אן אנטאלאגיע פון דער מאדערנער יידישער און העברעישער פאעזיע און פראזע; לאנגיאריקער מיטארבעטער פון די „ליטערארישע בלעטער“. אין 1933 האט ש. ל. שניידערמאן חתונה געהאט מיט זיין חברטע פון דער זשורנאליסטן-הויכשול, האלא שיימין, די טאכטער פון דעם באווסטן יידיש-העברעישן פארלעגער בנימין שיימין. זיי האבן זיך באזעצט אין פאריז און דארט רעדאגירט דאס יידישע וואכנ-בלאט „פאריז“. בעתן שפאנישן בירגערקריג אין ש. ל. שניידערמאן געוועזן קא-רעספאנדענט פון שפאניע פאר יידישע צייטונגען איבער גאר דער וועלט. 1938—1939 געווען רעדאקטאר פון דער „אפריקאנער יידישער צייטונג“ אין יאהאנעס-בורג, גערייזט איבער אפריקע און ארץ-ישראל. 1940 אַוועק קיין אַמעריקע.

ש. ל. שניידערמאן האָט פאַרעפנטלעכט צוויי לידער-זאַמלונגען: „גילדערנע פּויגל“ (1927) און „פּויערן אין שטאָט“ (1933); איבערזעצונגען פון דער מאָדער-נער פּוילישער דיכטונג („אַלימפּישער לאַרבער“ פון קאַזשימיעזש וויעזשינסקי) און דעם ראָמאַן פון ברונאַ יאַשענסקי „כּפּאַרברען פּאַריז“ (1929); רעפּאַרטאַזש-בוך „צווישן נאַלעווקעס און אייפּל-טורעם“ (1935); „קריג אין שפּאַניע“ (1938); רעדאַגירט דאָס ערשטע בוך וועגן וואַרשעווער געטאָ פון מרים בערג (1945). דערשינען אין עלף שפּראַכן; די געטאָ-זכּרונות פון מרים בידערמאַן (דער-שינען אין בוכפּאַרם אין העברעיש, אין 1962) און די מעמאָרן פון געמאַ-לאַ-גוואַרדיאַ-גליק (1963); פאַרעפנטלעכט צוויי ביכער וועגן קאַמוניסטישן פּוילן — „צווישן שרעק און האַפענונג“ (1947) אויף יידיש, און „אַפּיקור-סות אין וואַרשע“, אין ענגליש (1959); מחבר פון דאָקומענטאַרן פּילם וועגן פּוילישן יידנטום, „דאָס לעצטע קאַפּיטל“ (1965); מאָנאָגראַפּיע וועגן „איליאַ ערענבורג“ (1968); זיין בוך „ווען די ווייסל האָט גערעדט יידיש“ האָט באַקומען דעם 1973 בערגען-בעלזען יזכּור-פּרייז.

לייב לעווין

ארויסגעבער פון „צוזאמען“. געבוירן געווארן אין 1907 אין אַראָן לעבן ווילנע, אין אַ משפּחה פון 13 קינדער. זיין פאָטער, אַ באַשיידענער סוחר און תלמיד-חכם האָט אונטערן פּסעוודאָנים „אשל“ פאַרעפנטלעכט שירים און אַרטיקלען אין דער העברעישער און יידישער פרעסע. דער עלטסטער ברודער פון לייב לעווין, מרדכי מאיר, איז געוועזן דירעקטאָר פון דער יידישער גימנאַזיע אין מלאָווע. לייב לעווין האָט באַקומען אַ טראַדיציאָנעל יידישע דערציִונג און פאַרענדיקט די אַרטיקע העברעישע „תרבות“-שול. פון די פּריסטע יוגנט־יאָרן איז ער געוועזן טעטיק אין דער ציוניסטישער באַוועגונג אין זיין היימסטעטל.

אין 1941, קורץ פאַרן נאַציסן איבערפאַל אויפן סאָויעטן-פאַרבאַנד, האָט לייב לעווין חתונה געהאַט מיט רחל מאַגאַדאַווסקי פון אַראָן. אונטער דער נאַצי-שער אַקופאַציע האָבן די לעווינס זיך אויסבאַהאַלטן ביי פּויערים אין אַ דאַרף לעבן ראָדון, די שטאָט פון חפץ-חיים, וווּ די גאַנצע יידישע באַפעלקערונג איז געוואָרן אויסגעראַטן דורך די נאַציס. נאָך דער באַפּריינג זענען די לעווינס אַוועק קיין לאַדזש און פון דאַרט קיין דייטשלאַנד, וווּ לייב לעווין איז געוועזן טעטיק אין דער פּירערשאַפט פון דעם שארית-הפליטה. אין 1951 זענען זיי געקומען קיין אַמעריקע, זיך באַזעצט אין פּילאַדעלפּיע און דאָן אין שכנות־דיקן שטעטל לאַנסדעיל. וווּ זיי האָבן אויסגעבויט אַ געשעפט פון מענער-קליידער און מאַנופאַקטור. דער שנעלער וווקס פון זייער אונטערנעמונג איז אַ טיפּישער ביישפּיל פון אַן אַמערי-קאַנער „דערפאַלג-געשיכטע“. צווישן די אַנגעשטעלטע אין געשעפט פון די לעווינס איז פאַראַן אַ היפשע צאָל געוועזענע קאַצעטלער. די לעווינס זענען אַקטיוו אין יידישן געזעלשאַפטלעכן לעבן און צייכענען זיך באַזונדערס אויס אין זייער ברייט-האַרציקייט לטובת מדינת-ישראל און פאַר יידישע קולטורצוועקן. לייב לעווין, אַ גרויסער ליבהאַבער פון דער מאָדערנער יידישער ליטעראַטור, איז אַ לידנשאַפט-לעכער זאַמלער פון יידישע פּאַלקסווערטלעך, רעדנאַרטן און חכמות, וואָס האָבן געלעבט אין מויל פון די מויליאָנען קרושים און מאַרטירער.

דאָס דאָזיקע זאַמלבוך האָט זיך שוין געפונען אין דרוק, ווען די יום-כפור-מלחמה האָט אויסגעבראַכן. דער זעצער און טעכני-שער אויספירער פון דער אויסגאַבע משה חמיאל איז אַוועק אויפן פראַנט, פון וואָנען ער איז בשלום צוריקגעקומען. דאָס האָט גורם געוועזן אַ פאַרשפעטיקונג אין דערשיינען פון „צוזאַמען“.

אין איינעם מיט אַלע יידן איבער גאַר דער וועלט טרויערן מיר אויפן טויט פון די העלדישע באַשיצער פון דער איבערגעפאַ-לענער יידישער מדינה. מיר האָפן, אַז די מסירת-נפש פון צה"ל, די אַנשטרענגונג און אַחדות פון פּאַלק אין ישראל און די סאַלי-דאַריטעט און שטיצע פון די יידן אין די תפוצות וועלן העלפן בייקומען אַלע שטרויכלונגען אויפן וועג צו אַ דויערנדיקן שלום פאַר מדינת ישראל און עם ישראל.

לייטונג פון „צוזאַמען“

אינהאלט

5 ש. ל. שניידערמאן / א וואָרט צום לייענער

א

- 13 שניאור זלמן שור / ביאָליק און די רעוואָלוציע פון אונדזער דור
21 / נאָר ניט קטנות המוחין (ליד)
22 דב סדן / צו דער סוגיה יידיש אין מסכת ביאָליק

ב

- 39 אסתר מאַרקיש / מיינע יאָרן מיט פרץ מאַרקיש
55 אהרן צייטלין / שעקספירס „טעמפעסט“ אויף יידיש און לעאַן
שיללער, דער פּוילישער ריינהאַרדט
65 מלך ראַוויטש / די ביאָגראַפיע פון אַ יידישן באַרנבוים ;
/ אַ בקשה צו מיינ גלגול (ליד)
75 יהושע (ט.ט.) וויגאַדסקי / לעב, שווייג און ליד
87 איראַ קאַמינסקאַ / איך הייב אָן שפּילן טעאַטער ביי מיינ מאַמע
97 יוסף קערלער / ביים אָנהייב פונעם סוף
106 מאיר שטיקער / אויף קבר אַבות אין חלום ;
/ מיינ זיידע זישאַ (ליד)
113 שלמה ראָזענבערג / י. מ. ווייסענבערג פון דער נאָענט

ג

- 129 יצחק באַשעוויס-זינגער / די צוויי שוועסטער (דערציילונג)
147 רחל ה. קאַרן / שמואל האַלקין (ליד)
149 יוסף פאַפּיערניקאָוו / וויין פון קעלטער (לידער)
155 אברהם זאַק / צוויי לידער
157 הירש אַשעראַוויטש / לידער
164 אלי שעכטמאַן / אויפן שידועג (דערציילונג)
182 יוסף רובינשטיין / זעונגען (לידער)
185 גבריאל פרייל / דריי לידער
188 יעקב צבי שאַרגעל / פון מיינ גאַרטן (לידער)
192 לייב ראַכמאַן / דער טאַטע
219 מאיר חרץ / לידער
224 שלמה שנהוד / צפת של מעלה
231 זיאַמע טעליעסין / לידער פון דאַרטן

שפרה ווערבער / לידער	235
רחל בוימוואל / מעשהלעך פאר דערוואקסענע	238
בונם העלער — צוויי לידער	243
חיים לייב פוקס / לידער	245
אפרים רויטמאן / לידער	248
יחיאל האפער / צפורה	250
יאסל לערנער / לידער	262
לייב מאָרגנטוי / לידער	265
מענדל מאן/ תרשיש (דראמע)	269

ד

אברהם (ארטור) הערצבערג / דער אַמעריקאַנער ייד	323
מרדכי צאנץ / דער סך-הכל פון אַ צעשטערערישער פילאָסאָפּיע	333
דוד ספּאַרד / די גרויסע אַנטווישונג	345
יצחק יאַנאַסאָוויטש / אַברהם סוצקעווער — דער בן-ששׂים	359
יהודת קערש / דאָס שטעטל אין דער ייִדישער ליטעראַטור	367
יאַנקל יאַקיר / דריי טראַגישער בעסאַראַבער שרייבער	373

ה

יוסף קערמיש / די ראָל פון די געטאָ-אויפשטאַנדן אין קאַמף קעגן די נאַציס	383
מיכאל באַרוויטש / דער רעוואָלט פון ייִדישע פרויען אין אוישוויץ	397
דוד ראָזנטאַל / דער מאַרטירער ד"ר יצחק שיפער	405
געניע סילקעס / אַ הויז אין וואַרשעווער געטאָ	415
נתן עק / סאַלאַנקי — דער חרוב געוואַרענער צענטער פון ספּרדישן יידנטום	423
דוד לאַזער / „קראַקע האָט זיך גאַרנישט געענדערט...“	435
מאַרק גפן / נישט פאַרווישן די פאַרגאַנגענהייט	451
פ. ל. גאַלדמאַן / פון ענין צו ענין	459
אברהם שעדלעצקי / באַנייטע אחיזה אין אַלטע נחלות	463

ליטעראַרישער אַרכיוו

י. ל. פּרץ / בילדונג	479
א. ל. שטאַטער (יצחק קאַצענעלסאָן) / צו ביאַליקס יאַרצייט	485
מאַני לייב / מיין לעבן אין צויערטאָל	493
יוליאַן טובים / פון שייטערהויפּנס ביז קרעמאַטאַריעס	499

⌘

ביאַגראַפּיע פון ש. ל. שניידערמאַן	504
ביאַגראַפּיע פון לייב לעווין	505

אילוסטראציעס

10	חיים גראָס / מנורה אין שול אויף קענעדי-לופטפּאַרט
36	מאַנע כּץ / יברכן ...
67	און 71 יאַסל בערגנער / אילוסטראַציעס צו מלך ראָוויטש
	„די ביאַגראַפיע פון אַ יידישן באַרנבוים“
146	חיים גראָס / ערב שבת
197	און 209 רבקה מרים / אילוסטראַציעס צו לייב ראַכמאַנס „דער טאַטע“
227	אריה מערזער / דער אר"י הקדוש אין צפת
332	הערמאַן שטרוק / דער אהל פון ווילנער גאון
361	מאַרק שאַגאַל / פאַרטעט פון אַברהם סוצקעווער
366	חיים גאַלדבערג / דאָס שטעטל
396	מאַריוס שניידערמאַן / פראַיעקט פאַר אַ מזרח-וואַנט
422	אריה מערזער / יעקבס חלום
491	מיכאל מילבערגער / סקולפּטור פון יצחק קאַצענעלסטאַן

TSUZAMEN

(Together)

Editor : S. L. Shneiderman

Publisher : Leib Levin